

લૈબ્રેરિયલ

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અખત માસિક : એપ્રિલ • ૧૯૭૨

આનુક્રમિકા

૫૪ : લેખ :

લેખક :

૫ પૂજ્ય આચાર્ય.....

...

૬ સ્વભાવ.....

ધૂમકેતુ

૭ પરિભ્રમણ.....

‘આશુતોષ’

૧૨ શુદ્ધ પૃથ્વીમા.....

રૈદિણી શાહ

૧૪ પ્રસન્ન વેદનાનાં પ્રતીકા.....

ઇન્દુલાલ ગાંધી

૧૭ મેક્સબેનનું મત્યુ.....

આર્થર મિલર

૨૭ નમ્રનાનો વિશ્વ.....

જયદેવ દવે

૨૮ ધૃત્વરને કેમ બચાવો ?...

ગ્રાંધીજી

૩૦ ભક્તિ માર્ગ...

વિનેતાબાઈ

૩૭ અવનોકન...

સિ.

સુધારો

૧૨ પાનાં પછી ૧૭-૧૮-૧૯-૨૦ છપાયા છે તેને
બદલે ૧૩-૧૪-૧૫-૧૬ પાંચવાં બિનતી.

૬૪

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની આરમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક લઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, ભૌતિક, તાનું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

‘લવાજમ’

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિક.

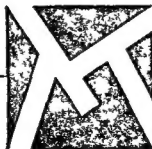
“વૈષ્ણવજન”

૨-રાજકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

૬૫

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
રિબ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

MEMBER

મુકંદ એટલેજ પોતાદ

ગુજરાત આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ મુલ્યાં, રાજકોટ-૩૦ એમેચ

સિધિયા આપને સાચા રીતે સમજી આપે છે

GSTA S-SSN 22&A GUA

પ્રાચીન સમયમાં વહાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યતન સપ્ત મળતી હતી. આને
સિધિયાના જહાજો આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાળવી રાખે છે... સિધિયા
ભારતના હરિયાપારના તેમજ કાંઠાના વ્યાપાર સુધે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાજો કાફલા દ્વારા
ઝડપી, સુરક્ષિત અને કિશ્કાયતી સેવા આપે છે

હરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇંગ્લેન્ડ યુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત-અમેરિકા (મિટલાન્ટિક અને અજાતવા જાણે)
ભારત પૂર્વ કેનેડા એક સેક્ટર
ભારત પેશ્મિક (પૂર્વ જાણે)
ભારત ઇન્ડિયન
ભારત-ઓસ્ટ્રેલિયા ઇન્ડિયન એસિયેટિવ જાણે
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અજાતવા)
કમિનિ સેવા
ભારત પાકિસ્તાન જર્મની-સિલોન

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
'સિધિયા કાઉન્સ', બેલાં કોલેટ, યુનિટ ૧ ટેલિફોન ૨૧૮૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૨૨૨૫
સેન્ટ્રલ બન્ક બિલ્ડિંગ, ૩૩, નેટ ૮ મુખ્ય રોડ, કલકત્તા ૧ ટેલિફોન ૨૨૫૮૨૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રાફ: ૨૨૫
૧૦, બેંગ્લોર બેંગ્લોર, નવી દિલ્હી, ટેલિફોન ૧૧૨૨૬૧, ટેલેગ્રાફ: ૨૨૨
હરિયાપાર દ્વારા જુદા જુદા જાણે થાય છે

ગુજરાત રાજ્ય સહકારી જમીન વિકાસ બેંક લી.

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,

અમદાવાદ-૯

રજીસ્ટર્ડ બેંકોની તબની, ખેતી વિષયક નાણાકીય જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડવાની રાજ્યની ગ્રામીણ સરકાર

બરખાઈ થયેલ શેર લગભગ

૭૪૮,૮૭,૫૪૨

નવ્ય સંખ્યા

૮,૪૬,૪૬૬

કુલ ધીરાણ

૧,૩૫,૮૪,૦૦૦૦૦

મગનભાઈ ર પટેલ

ઉપ-પ્રમુખ

હ મ ભેવી

આઈ એ. એસ

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી

પ્રમુખ

Research Quality Expansion...

we are deeply dedicated to each!

Amar Dye Chem are pioneers in the dyestuff industry in India — and have sustained the performance through the years in meticulous quality control. In unceasing research in consistent expansion in mounting exports. Today, Amar Dye-Chem make dyestuffs for almost every conceivable application — in textile, paper, leather, plastic, paint, color and many other industries.

*we believe that
Research is the life blood
of the chemical industry*

AMAR DYE CHEM LTD

Thang Udyam, Mahanagar, Bombay 16

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ બધું છે કે
દેના બેકમા પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેક

(વર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા આરોધિત)
લેડ ઓફિસ દેના બેક લિમિટેડ,
દે નિયન સર્કલ કોટ ખુબાઈ ૧

લૈખ્યાલજ્ઞ

ઉદ્દરેદાત્મનાત્માનમ્

પૂજ્ય ચાચાજી

આ મહાન સત્તો જન્મ ૭ મે ૧૮૭૮માં થયો હતો. તેમનું દેહાવસાન ૧૪ એપ્રિલ ૧ ૭૦માં થયું. ૭૮ વરસનું તેઓનું આકૃષ્ટ ગંગાના જળ જેવું નિર્મળ અને પાવનકારી હતું.

ચાચાજી માનવ ધર્મના મહાન ઉપાસક હતા. સૂરી સત ઈશ્વરના આગક સદેહ દાઢીમાં બાળક જેવો નિદોષ ચહેરો જેમ બાળક પોતાની જન્મદાતા માતાના બોળામાં પડીને પશુ તેને જ રોખ્યા કરે છે તેમ ઈશ્વરને શરણે રહીને સતત તેને જ રોધનાર પ્રભુભક્ત હતા.

મલિકકંઈનું જીવન અનેક ચમત્કારોથી ભરેલું હતું. તેમણે સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો, ઈશ્વરના દર્શન કર્યા હતા, તેમ દેહેવાને બદલે તેમનું જીવન જ ઈશ્વર-મંદિર હતું તમ કહેવું વધારે સાચું છે. ઈશ્વર એમનાથી જુદો નહોતો સંસારના કુદ અને સક્રિય વચ્ચારોથી સદા અનિષ્ટ રહ્યા.

શુદ્ધેવ રતીન્દ્રનાથ દા. અને મહાત્મા ગાંધીના તેઓ અતેવાસી હતા પણ આ અતેવાસ તે પખીના મેળા જેવો પ્રવાસીની પાથયાગા જેવો ગરુડ તેના આચા અતેવાસી તે ઈશ્વર જ હતા.

‘જેણે દુષ્ટ હોડયુ છે તેણે જ ઈશ્વરને બોળખો છે. તેમના ભગ્નને અને મૂર્ખી ભક્તિનો આ છુનદ અચાજ હતો દુષ્ટ હોડયુ છે તેના સત-

જન મળવા મુરકેન છે. પૂજ્ય મલિકકંઈના અવસાન પછી તે આવા વીરનાના દર્શન પણ દુર્લભ બની ગયા છે.

તેમના જેવા આધ્યા સાધુના આશીર્વાદ કાયમ વરસતા રહે તેવી પ્રાર્થના સાથે આ પ્રભુપરાયણ ભક્તને તેઓની પુરુષોત્તમને પવિત્ર દિવસે અભ્યાસ.

એમ કહેવાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં એક દેશના રાજાએ પોતાની નાવજીકરી ઉપર નીચે પ્રમાણે ચંદ્રો કાનરાના હના કે જેથી એની નજરે હમેશાં એ આવે, 'હમેશા નવજન મેળવવા માટે, હમેશા કાઈક નવ મેળવે।

પણ આ નવ મેળવવું એટલે શું ? એમ તો માણસ હમેશા કાઈક ને કાઈક કમાણી કરતો જ હોય છે, કોઈ વેસા કામે છે કોઈ જ્ઞાન મેળવે છે કોઈ નવી માહિતી મેળા કરે છે નવી વાન જાણે છે પણ આ મેળવવું એ નવજનનથી કોઈકે કહ્યું છે કે જેમ ભગ્ય ઈમારત માણસ એક દિવસમા બાંધી શકતો નથી, તેમ પોતાના સ્વભાવનું પણ એ કાંઈ એક દિવસમાં સર્જન કરી શકતો નથી ત્યારે આ સ્વભાવ-એટલે કે જે વસ્તુ પોતાની હોય તેમ પોતા નામા રહેવાની છે, હમેશાને માટે રહેવાની છે, તે સ્વભાવ, માન એક જ રીતે મેળવી શકાતું છે પોતાની જાતને ધણથી પણ જાતે ધણાનો અર્થ મળતે ત્યારે જ ધરી શકે છે, જ્યારે એ મળતે સમજે છે તોથી મુરકેનમા મુરકેન કામ પોતાના આ નિકટના સાર્થને સમજવાનું છે મળતે આપણે સમજવું હોય, તો આપણે આપણા મનના ન્યાયધીશ બનવાનું હોય છે ન્યાય માણસ ત્યારે જ આપી શકે છે, જ્યારે એ રાગદ્વેષથી પર હોય છે આ જ્ઞાના કાઈ નથી, એમ માનવું એ ઠીક છે આપણામા બધું જ છે, એમ માનવું એ રાગ છે એ બંનેથી પર રહીને જ માણસ પોતાના ઉપર આપણને ખમર નથી, પણ આપણે પ્રીતિ રાખીએ છીએ એ પ્રીતિ આપણને એમ બનાવે છે કે આપણામાં કાંઈ દોષ નથી પણ જેમ એ

કુટુંબમાં જુદા જુદા સ્વભાવના અનેક માણસો વસે છે, તેમ આપણા આ એક મનમાં પણ જુદી જુદી અનેક વૃત્તિઓ આપણા મનને ખુશ પણ રાખે છે ને એની ખુશામન પણ કરે છે અને એ આપણને જાણે કે નીચે દોરતી હોય છે

ત્યારે મનને સમજવું એનો અર્થ એ છે કે આપણા મનની બધી વૃત્તિઓને જાણી આપણે એ જાણી શકતા નથી કે અમુક સંયોગોમા આપણે આમ જ પતીશું જ્યારે એવા સંયોગો આવે છે ત્યારે જ આપણને ખમર પડે છે કે આપણે જાણ્યું જ નથી એ જેટલું જ્ઞાન દેખાય છે તેટલું જ્ઞાત નથી, તેમ જ એ જેટલું ધીર વીર દેખાય છે તેટલું ધીર-વીર પણ નથી આમ હમેશા પોતાના મનને ધણું એનો અર્થ એ કે હમેશા હમેશા કાંઈક સ્વ-પોતાનું બનાવવું આપણે આ દુનિયા તજી શકીશું નથી એનું નામ સ્વ-ભાવ છે આ સ્વભાવ એ જ આપણી ખરી મિનકત છે

પણ જેવી રીતે રાજાગ્રામને શામનમા રાખવા દડ વાપરે અને મુઠ્ઠા વાણી પણ વાપરે અને એને ભવિષ્યો લાભ પણ બનાવે બગમર એ જ રીત મળતે ધણાનો છે કેટલીક વખત એને સમજાવટથી કામ લેવાનું હોય છે કેટલીક વખત એને ના પાડવાની હોય છે કેટલીક વખત નરી સુદર વસ્તુઓ આપીને એને નવે રસતે દોરવાનું હોય છે આમ આપણ મને જે ખરી રીતે આપણું નિકટવું ને નિત્યનું સાથી છે તેને હમેશા યોગ્ય યોગ્ય પોતાનું બનાવના રહેવું એનું નામ નવજનન છે

ઈન્દિરા ગાંધી

લોકસભાની ૧૦ જાની ચૂટણીઓ અને વિધાન સભાની ૧૯૬૨ની ચૂટણીઓએ ઇન્દિરાજીના ઉમેદવારોને જે અસાધારણ વિજય અપાયા તેને લઈ આ મહિલા વડાપ્રધાન અનેક અગ્રણી, કુતૂહલ, લવિષ્યવાણીઓ અને વિશેષજ્ઞાના અધિકારી બન્યા છે. વફવતભાઈ પટેલ પોલાદી પુરુષ તરીકે જોગબના જવાહરનાથ નહેરુ માટે હવે ખુલીથી કહી શકાય કે તેમણે કરના કરના રાજ્ય અતા-બુ અને એક સગીને ભાગીને બે કરનાં તેમને કાંઈનું કાંઈ થઈ જતુ એક સ્ત્રી તરીકે, ભારત જેવા વિશાળ દેશના પત પ્રધાનની જે હાથી ઇન્દિરાજીએ ઉપસારી તેનાથી ભારતવાસીઓ જ નહીં—આખી દુનિયાના રાજપુરુષો સાન દાશ્ય અનુભવી રહ્યા છે ‘નહેરુ પછી કોણ ?’ એના પ્રશ્નને ઇન્દિરાજીએ કેવા વામણ અને હાસ્યરુપ બનાવી દીધો તે જોઈને દુનિયા દિગ્ભ્રમ બની ગઈ છે કિમાન્ય જેવો વિરાટ પ્રશ્નને એક પછી એક જે સરલનાથી ઇન્દિરાજીએ પતાવ્યા, અને તેમાં પહેલેથી હોયે સુધી જે ગજબનાક આતમચક્રનો અને લેખકી નિર્ણયશક્તિનો અનુભવ પરચો દેશવાસીઓને તદ્દન સાકલ્યક રીતે બતાવ્યો, એની કોઈ અદાકારી આજ સુધી ભારતવાસીઓએ જોઈ ન હતી. સૌ પ્રથમ મોરારજીને રૂખસદ આપી ત્યારે દેશને એક આચકો લાગ્યો, ત્યાર પછી બેઠનું રાષ્ટ્રીયકરણ આવ્યું રાજનીતીના વિશ્લેષધિકારો, વર્તીસનો અને પાર્લામેન્ટની સત્તાના પ્રત્યે ઉત્કાષ્ઠાત રૂપાઈ યરો અને મુશ્કિલ કાર્યો અગ્રણીઓએ રત્યા વધારો કર્યો આ બધા જ પ્રશ્નોને લોકસભાની ચૂટણીઓ નિર્ધારિત સમય પહેલાં યોજાને ઇન્દિરાજીએ સોના મોખા આગળા પનારી દીધાં તેઓ તેમાંથી હેમખેમ પાર બન્યા ત્યાં આવી પડ્યા પૂર્વ બગાળના નિરાશ્રિતોનો અશ્રુપૂર્વ ધસારો ! જોનજોનામાં એક કરોડ નિરાશ્રિતો ભારતમાં આવી પડ્યા સરકાર

માથે ભાનકર બોલે આવી પડ્યા પાકિસ્તાને વરકરી દમન ચાલુ રાખ્યું દુનિયાના કોઈ રાષ્ટ્રોએ આપણો અગ્રાજ સામલ્યો નહીં અમેરિકાએ પરિરિચિતનો કાસ કાઢતા કિસીજરને દિલ્લી મોકલ્યા, પણ તે તો શવળપી ડીથી પેટી ત છાનામાના ગયા અને નિકસનને માટે ચીનનું આમતણુ લઈ આવ્યા ! આજ ટાકણે ઇન્દિરાજીએ શ્રી ધારને મોરકો મોકલ્યા ત્યાંના વિદેશ પ્રધાન દિલ્લી આવ્યા અને એક સવારે લોકો જોય માથી જગના ત્યારે ખબર પડી કે રશિયા—ભારત વચ્ચે ૨૦ વર્ષના સરકાયુ કરાર થયા ! બેહામ રીતે વર્તી રહેલા પાકિસ્તાનના લશ્કરી માધાન યો ઉપર એક જનનું નિમન આવ્યું એક કરોડ નિગમિતો માથી કોમને પાછા લેવાની પાકિસ્તાનની ધનન હતી જ નહીં. યુદ્ધજ્વર અને તેના જ સજોપાનમાં, મુક્તિવાદિનીને મગતી ભારતની મદદથી યજ્ઞાખાને સમતુના ગુમાવી લશ્કરી સેનાપતિઓના હાથમાં રહી રહેના અને દારૂની શીશીમાંથી ગ્રેરણા મેળવના પાકિસ્તાનના આ મૂર્ખ પ્રમુખે વીજળીક રીતે નિમાની હલ્લાઓથી ત્રાટકી ભરતને હાવવાનું આપધાની ખગુ લીધું. ઇન્દિરાજીએ તક ઝડપી નાંધી દુનિયામાં આજ સુધીમાં જન્મેની કોઈ સ્ત્રીએ ન બનાવી હોય તેવી ઠડી છના ગચ્છનરીપૂર્વકની તાકાનથી પાકિસ્તાનના લશ્કરી યત્રનો આરણ્ય લશ્કરથી સામનો કર્યો, પૂર્વ બગાળમાં નિષાગીને હલ્લાખો—અમેરિકાના સાનમાં કાઢનાને હાથ બતાવીને રોડી જ લીધો ! પૂર્વ પાકિસ્તાન નેસ્તાનશુલ્ક થઈ ગયું ઇન્દિરાજીએ અગ્રુ હોતા તો એક વંચુ અઠવડિયુ બુલ્ક બાબાકોને પશ્ચિમ પાકિસ્તાનમાં લશ્કરવાદના કૂરચા ઉગાડી દેત. ચા માટે આમ ન કયું તે એક કેયો છે, અને બલિષ્ઠની પરીક્ષાઓમાં તે પ્રશ્ન વિવાદાર્થીઓને પૂછશે પણ આજે ઇન્દિરાજી સ્ત્રીદક્ષિના પ્રતીક તરીકે લગભગ પૂર્ણ છે હવે પછીની તેમની કામગીરી, અત્યાર સુધીના જેવી રહે તો ઇતિહાસમાં કી ન

બુલાનાર એ તરીકે તેઓ પકાશે પુરોને તેમણે
વામણા બનાવી દીધા છે એ રીતે વિરમવકારક
ધમ્મા છે ?

જય ગુજરાત !

ગરની ગુજરાતે છેવટે સરથા કોંગ્રેસનો મોઢ
છોડયો અને રાષ્ટ્રપતિ શાસનને વિધાન આપી તેમાં
એક કાયદો એ થયો કે મુખ્ય પ્રધાન તરીકે સેવા
અપવાની એક નવી વ્યક્તિને તક મળી આ પદ
માટે જે હરીફાઈ એક વર્ષથી ચાલી રહી હતી તેનો
અગ્રમ પણ સસ અગ્રે જે ૧૯૮ જણા એમ
માનીને મેકા હતો કે લોકોની સેવા મુખ્ય પ્રધાન
બનીને જ થાય તેમને એસો ચાલીસમાને જીવન્ની
શીખ આપી 'જે સેવા કરી છે તે મેક બનો'
પ્રધાનમનો મોઢ પણ જતો કરવો જોડો, જે
લોકોને દિક્કિ ન મળી તેઓ આક્ષ તરીકે બાવો
કરવામાં લગી ગયા િકિટ બજે વિધાનસભામાં
જય તોજ લેકેની સેવા થાય નહીતર ન થાય
દુકર્મ સત્તા મટે આ બધી સાઠમરી હતી અને
ફેસો આવી ગયો

હવે આરે કાંઠક કામગીરી બનાવવી પડશે
કેમકે આર ચૂટાયા હો આપના વિરભારના લોકોના
પ્રશ્નોથી આપ માહિનમર હો તેમના પ્રશ્નોની સુચિ
બનાવો બને લાગી થતી અન્ય પ્રતિનિધિઓને પણ
તેમ કરવાનું સુચવે માલુમ પડ્યો કે બરે જ એક
સરથા પ્રમા છે-વસાળની-નગી આકરા ઘરમાઝ-
પત્યુરજની તગી-લિલાળમાં પાણીની તગે ચીજ
વરજુના આરમાને ચડના લાવે-રૂપિયો તે બધું
દેખાને નથી આ સ્થિતિમાં બે કાઠ કરી શકો
તેમ હો તે જ, લાઈસા ન! ચલુ રહેને નહીતર
બેક આની કરજે જનના રાદન માં છે ઇન્સિરાજ
એ કોન આપે છે-વચનો પરિરૂચી કરવાનો મત
દાર આજે જેટનો હોડાએનો છે કે મુખની શપ્થાનો
અગકાર તમને આપશે નહી મટે તેના બના માટે,
રાદન મટે જે થાય તે કરજે ચૂચાન ત્યારે ઘન
સ્થામબાઇને પૂછને કીક ત્યારે, જય ગુજરાત !

કેન્દ્રીય બજેટ

કેન્દ્ર ૧ ના ગુપ્તધાન શી મથવ તરાવ નોખાણે
૭૨-૭૩નું બજેટ રજૂ કરી સૌની ધારણા બે રી પાટીને
એક આશય સરજી દીધું છે બે કે આગામી ૫૫
માટે ૧૮૩ કરો ના કરોરા નાખવામાં આ ના છે
તેમાંથી ૫૦ કરોડ રાજ્ય સરકારને લાગ જાય છે
અને કેન્દ્રને લાગે ૧૦૩ કરોડ આવે છે જેની કુળ
વણી નાણુ પ્રધાને એવી રીતે કરી છે કે કેંગડીન
સિવાય કોઈ વીજ માટે આમજનનાને બહુ અસર
થવી નથી કરવેરાનું માગણુ નનેસરથી રિયરવુ
પરો ખાસ કરીને વાયુ સમિતિએ કરેલી બનામગો
ના સદ્દર્ભમાં નાણુપ્રધાને ધરેલી કરોરાની દરખાસ્ત
પુનઃચલકન માગતી બની રહેશે કાણુ નાણુ આજે
મોટો પ્રશ્ન બની રહેન છે પૃથ અખજ રૂપિયાનો
કરવેરા વચુનાત મામતો બને છે તેમાંથી ૭૫ કરોડ
રૂપિયાની વચુલાન કુન ચર્ચશયી છે તે એમ બતાવે
છે કે કવેરા વધારવાથી અથવા છે તેમાં વધુ માના
છે રવાથી ઉકેન આવવાનો નથી તેનું પ્રમાણ ઘટા
ડવા મા આવે તો જ કરોરાની ઘટે વાયુ સમિતિની
આ બનામણ કાંતિકારી છે-એ સરકાર તે સ્વીકારે
તો કેન્દ્ર બજેટ દવાના દરોને હમણા જેમના તેમ
રહેવા દીધા છે આને માટે નાણુપ્રધાન માનસશાસ્ત્રની
રસમ અજમાવવા જણાય છે વર્ષની અંદરએ આરા
દેરકાર વડુ સકેન ઈ તિ ચર્ચસકે છે-માગન દેડના પાય
પેસાની જેમ આ દરો વધારવાનો શ્રેણ સમર અત્યારે તો
નથી જ પક્ષ અને સસ ના સત્તેરાની ધ્વજને માન
આપીને કેરોસીન પની આમકારી જકાનમાં લીગર
દીડ હમાથી ચાર પેનાનો ઘનગો નાણુપ્રધાને સ્વી
કાર્યા છે ૫૨૫ રદીન અને ખાતર પરના જકાન
વધાને તેમણે વ્યાખ્યાની ગણાવે છે એફુમિનિયમ,
આર્ગસિલ્ક અને સિમેન્ટ તેમજ પાવરપવને નવા
બજે મા થેડા ઘણા સ્પર્ધવામાં આવ્યા છે તો પણ
મધ્યજ બજેટમાં થોજના માટેની જોગવાઈ ૩૨૬૩
કરોડ જેટલી રાખીને નાણુપ્રધાને પ્રમિતિની આલોચ
ચલુ રાખવા અડે માર્ઈ અતિય રહેવા દીધો નથી
બન્ને આના વર્ષની જોગવાઈમાં થોજનાના ખર્ચ
માટે વધુ ૭૧૦ કરોડ રૂપિયા રાખીને ૨૨ દકનો

વધારો બતાવી શકવા સમર્થ બન્યા તે પ્રશંસાપાત્ર છે. સરકારે આટે ગત વર્ષના ૧૨૪૧ કરોડ સામે નવા વર્ષમા ૧૪૦૮ કરોડ ફાળવ્યા છે તે વધારો પણ સામાન્ય કહી શકાય કેમ કે પાકિસ્તાન અને ચીનનો ઉન્નતિ શાન વડો નથી.

ચંદ્રતીકા નામ માંડી

રેલવે પ્રધાને પુરાન બનાવતુ જાહેર રજૂ કર્યું તે માત્ર આકાંક્ષી ઇન્દ્રગણી શકે. બન્યું છે અને વર્ષમા રેલવેએ કોઈ સિદ્ધિ હાસન કરી નથી. વહીવટી ખર્ચમા જે ઘટાડો થયો તેમાંથી તે થયો નથી આવતા વર્ષ માટે તેમણે ૩૨ કરોડની પુરાત બતાવી તેમા ૧૮ કરોડનો નવો બોલો નાખ્યો છે. ત્રીજા વર્ષના સિવાયના ઉપના વર્ષોની નિમિટ્તાના દર વધાર્યા છે, પાસાંઈ અને લગેજમા પાચ ટકાનો પૂરક ચાજ તથા માનના પરિવહનમા ચારથી વ્યાઠ ટકાનો વધારો કર્યો છે સાથે સાથે રેલવેના વિકાસ કાપો માટે ૨૦ કરોડ ખર્ચવાની જોગવાઈ પણ નાખવામા આવી છે. દેશની બધી જ રેલવે લાઇનો કમચા મીટર ગેજવેળાથી બ્રોડગેજમા ફેરવવાની યોજનામા આ વર્ષે વીરમગામ-એમ્બા નિખાગ ઉપર કામગીરી શરૂ થશે. પુલ્લાલ સુસાહરો દ્વારા તેમજ રેલવેમા થતી ચોરી, ઉઠારી તેમજ નુકસાની પે જે વગર ચૂકવવાની રેલવેને ફર પડે છે તેની જ વાત કરીએ તો વર્સ દહ કે ૨૦ કરોડ રૂપિયાની ખેટ તે િ પાડળ બધ છે આ જે અગ્રકારી શકાય તો રેલવેને ૨૦ કરોડ રૂપિયાનો ફાંટો થાય જે નવા નાખેના ફિક્સ વધારા કત્તા પણ વધી બધ તેમ છે પણ રેલવે તત્ર તેને અટકારી શકવા અસર્મથ છે. જો હનુમતેયએ રેલવે પ્રધાન તરીકે કોઈ નિશ્ઠ પ્રતિભા ઉત્સારી નથી-અચૂની કામગીરી તેઓ, પ્રશ્નગ્રામ આ જા તે. સ્વચ્છ સિદ્ધિ કોઇ પાતુ તેમના જમા પડે નથી

બી ટના હોઠિ

ચેડા સમન પહેના એવા સમાચાર દૈનિકામા ચમક્યા હતા કે ઈરાનનું લશ્કર ખુલ્લિસ્તાનની સરહદ તરફ હીચ્ચાન કરી રહ્યું છે એ વાત તો સહુ જાણે છે કે જુને સાહેબને બનુચીએ તેમજ પકાણે

સાથે મેળ નથી અને એ પ્રતિભા જે બળવા જેવી સ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે તેને કાબુ ઈરાનના શાહની મદદ આગીને, ઈરાની લશ્કરની મદદથી બાગવાબોરોને દગાણ હેઠળ રાખવા પાક અને હરાન વચ્ચે છૂટી મસનત થઈ હોય ઈરાનમા ખૂદમારાના સામે અસ-તોર છે પણ ત્યા કોઇ ચૂંચાં કરી શકતુ નથી રાજ-દ્રોહના આરોપસર પકાણેલાઓને મુકદ્દમે ચાને તે પહેલાં ખતમ કરી નાખવામા આવે છે તાજેતરમા ઈરાનના શાહે ત્યાની તામશાહીને અઢી હજાર વર્ષ થવા તેના માનમા દગદગા બધો મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો. જો પાકિસ્તાનના વડુ ભાગલા થવના હોય અને બનુચીએને સ્વાયત પ્રત ખપતો હોય તો હવે પછીના વિભાજનમા પોતાની સત્કલને આવેલા પ્રદેશો ઈરાનમાં ભેળવી દેવાની સહેનશાહને છમ્મણ હેય તે સ્વાભાવિક છે. પકાણે પુખ્તનીસ્તાન ધ્રુવે છે એટલે ભારતને કાંઈ મત્રે તે કરના ઇરાન મી પડોશી કોણિયો ગળી જાય તે સમયે જુનેને વાધો હોઇ શકે જ નહીં ઈરાનની સકાતુ જૂતિ પાકિસ્તાન તરફ છે એ તો ઘરૂ વર્ષોથી આપણે અનુભવીએ છીએ પેનુ છુચ્ચુ સિવાય જોતો હોડ પકાણી નાક જોઈને મેકુ હતુ તેની જ સ્થિતિ આજે હરાનની છે પણ એક વાન નકડી છે કે અવી રીતે કે ઈરાનમા લગવાની જરૂરિયાત ઉભી થાય તો બનુ ચિસ્તાન એક વખત અખત ભાગને એ મેકુ તે જૂનુ ન જોઈએ

રાજકીન પહો

નિધાનસભાએની ચૂંટણીઓમા ફક્ત ત્રણ જ રાજ્યોમા કોંગ્રેસે સ્વગતા મેળવી નથી મજાપુર, મેસાન તથા દીન દમય-એવાનો કે-શાસિન વિસ્તાર આમા મેસાનમા કોંગ્રેસે સામેથી ચાનીને ૬૦માંથી ફક્ત ૧૨ મેકડો ઉપર જ ઉમેદવાર બિના રાખેના તેમા ૬ ચૂંટાઈ અન્યા છે એટલે ત્રણ પણ બનુ નતિ મળી જ કહેવાન મણીપુરમા પટમાથી ૧૭ મેકડો તેને મળી છે. જ્યારે દીન દમય એવાના ૩૦માંથી એક જ મેકડો મળી આ સિવાય બધા જ રાજ્યોમા કોંગ્રેસને બહુ અતિ મળતા તેની સરકાર ચર્ચા ચૂકી છે વિરોધી પહેમા સરકાર કોંગ્રેસે નિદારના ૩૦, યુગરાતમા ૧૬, ઝેસરમા ૨૪ તથા હરિયાણામા ૧૨ મેકડો મેળવી

છે-અડી અન્યત્ર એક કે બે બેઠકો કાઢી મળી છે સ્વનત્ર પહે કક્ત રાજસ્થાનમાં ૧૧ બેઠકો મેળવી છે બાકી એક કે બે બેઠકો બેત્રણ રાજ્યોમાં મળી છે મ કર્મવાદી સામ્યવાદીઓએ પશ્ચિમ બંગાળ માં એવો માર ખાધો છે કે તેના કરતા અખિન્દ ભારત સામ્યવાદી પો કેમિસની સલામથી સારો દેખાવ કર્યો છે બધા કોણે તેને ટેકો આપ્યો ત્યા જ તેમને વિજય મળ્યો છે જનસંઘનું બળ દિલ્હી, રાજસ્થાન અને મધ્યપ્રદેશમાં હતું તે બહુ જ ઓછું થયું છે તો પણ પ્રમાણમાં જનસંઘે બધા રાજ્યોમાં એક પક્ષ તરીકે પોતાની પ્રતિભા બિલી કરવા જેટલી સફળતા અવરજ મેળવી છે અને બીજા કોષ્ટ પક્ષ કરતા તેના વધુ ઉમેરવારો ચૂંટાઈ આવ્યા છે વિરોધી પક્ષોમાં કોઈ સમગ્ર પક્ષ આજે રહી નથી, ત્યારે વિધાનસભાઓમાં સાસકપમે એ બિરુપ પૂરવા વધુ સમનતા દાખવીને જીતી રહેવું પડે સરખા કેમિસ જેવા પક્ષે તો સાસકમાં ભગી જવા તૈયારી બનાવવી જોઈએ કેમકે એકઠા વચરના ગમે તેવ્લા મી ! હોય તોપણ નકામા છે

નદીઓના પાણી

ભારતમાં ઉત્તરની નદીઓનાં પાણી દક્ષિણની નદીઓ સથે જોડવાની એક મહત્વાકાંક્ષી યાજના છે તેની જ રીતે નર્મદાના પાણી કચ્છમાં લઈ જઈને તે વેરાન ધરતીને દરિયામાં કરવાનું સ્વપ્ન ઘણું સેવી રહ્યા છે વિજાપુરના આ સુગર્ભા આ અશકય નથી ટાંચા સાધીને લીન આવી કોઈ યોજના અમલી બનાવવામાં લીન થાય તો તે કાન ગણાય ભારત જ નહીં, રશિયામાં પણ આવા પ્રજો છે અને સાઈમી રિયાની નદીઓનાં પાણી દક્ષિણમાં કઠકીસ્તાન, ઉઝબેક અને તર્કમેન પ્રાંતોમાં પહોંચાડના વૈજ્ઞાનિકો અને ઇજનેરો સતત પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે ઉત્તર રશિયાની દમેલ નદી બધા કનવાય છે ત્યાં એક સગેવર બનાવી તેમાંથી પગપીગ રોશનો વાટે પાણી સતત ઉમેરવીને દક્ષિણની નદીઓમાં નહેર વાટે મોકલવાની યોજના તો ૧૨ થઈ રહી છે તેમાં ભારતે ખૂબ રસ બતાવવો જોઈએ અને રશિયાની સથે જ કદમ મિલાવીને આ

યાજનામાં આજના વધતું જોઈએ પાણી હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ ન થઈ શકે તેના જેવી કડબાના કષ્ટ હોઈ શકે ! ગરીબીને હાનિવાનો જોમ નિર્ધાર કર્યો છે તેના જ જોયે બીજા દર નિર્ધાર રાષ્ટ્ર કરવો પડશે- અને તે મીઠા જલ સમુદાય નિર્ધારક વહી જતા અગ્રકારવાનો.

માગો તે મગશે

તમારે શું જોઈએ છે ? એનો કાંઈક અશુ સાર તો મળી રહે છે મનુષ્ય સ્વભાવની એક ખાસિ થન છે કે જ્યારે જે મગ્યુ હોય તેનાથી વિરુદ્ધ તે માગે છે સિયાળામાં તે ગ્રંથી ઝપે છે અને ઉનાળામાં ઠંડી ! તેવી જ રીતે ખાસ પદાર્થોની બામ તર્માં પણ તેની શ્રમ સમગ્રાટ કર્યા કરે તેમાં તેનો શો હોય ?

કેરી ખાવા માટે એપ્રિન-મે-જન મહિના કુ રને નકકી કર્યા છે તેને બસે ડિમેન્ડર માસમાં તેને કેરી ખાવાની છુટ્છા થાય તો ? બેટા અને દમેટા મે-જૂન પછી મળનાં બધ થઈ જશે જુલાર્ધ માસમાં દમેગ અને સપ્ટેમ્બરમાં બેટા તાલ ખાવા હોય તો ?

-તો મળશે હો લાલ ! મૂઝાવાની જરૂર નથી કોલ્ડ સ્ટોરેજ પ્લેટ વડોદરામાં છતી અને ગણુદેવી ખાતે સાયતેર લાખના ખર્ચે બિમા થઈ રહ્યા છે તેમાં બંગાળી રૂપ હજાર યુ.ડી રકી શકે તવા 'પીનો' તૈયાર થાય છે મટેગ રકે તો પછી દમેગ અને કેરી શુ કામ ન રહે ? સીઝનમાં આ પાક વધુ થવાથી ઘગીર ર સડી જા. અથવા તો નાશ કરવો પડે છે તને જાને હવે તેને સાચરી રાખરખી સુવિધા પ્રાપ્ત થઈ છે આવા વધુ કોલ્ડ સ્ટોરેજ પ્લેટ હેક હેક છે બિમા થાન પછી કોઈ વાતે મગા નકી રહે બારે માસ ફૂડન શાકભાજી મળના પૂરેહશે વેપારની તકે !

આજના દેસ સારે વાપારની નવી તકે ભારતી સાર્વસિકો માટે રાહ જોવી બિમા છે ત્યાં બધુ નવેસરથી પુનર્નિર્માણ થઈ રવું છે બંગાળ દેશમાં નિકાસ કરવા માટેની યીએ છે-બનાજ, તમાકુ,

દવાઓ, વનસ્પતિ તેલો, ઝીંકુ, સિમેન્ટ, મશીનરી, વીજળી સાધનો. ત્યાંથી ભારતમાં આવી શકે તેવી ચાલે છે- શણ, ચા, ચામડું, મગ્ગી, જીન, ધમારતી લાકડું, કાગળ, ચામડાની બનાવટો, ઈત્યાદિ એક જ વર્ષમાં આયાન-નિકાસ માટે ભારત માટે પ્રથમ પસંદગીની તક છે અને આપણી સરકાર તે લાભની તંદુરસ્ત વહેંચણી થવા દેશે કેમ કે જે દેવું બંગલા દેશે ચૂકવાનું છે તેનો વિનિયોગ વેપાર મારફત જ થઈ શકશે.

કવિ મૂંઝાય ત્યારે

અમેરિકાના પ્રખ્યાત કવિ ડમદ્યુ એચ. ઓડેન અમેરિકાથી કંટાળીને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ જઈ રહ્યા છે. આ વિશ્વવિખ્યાત કવિને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ નાશરિકત્વ નાકાળ મળી જશે. તેઓ એકસક્કાના શાંત વાતાવરણમાં ખુલ્લની સૌન્દર્યભરી હાંફમાં રહેવાને વધુ પસંદ કરશે કેમ કે તેમને અમેરિકામાં પોતાની જાતની સલામતી લાગતી નથી. શત્રુનો અધિકાર અવની પર

ઝોળાય ત્યારે અમેરિકન માનવીનો વિશ્વાસ નહીં-તે ગમે તેને લૂંટી લે-ખૂન પશુ કરી નાખે. -પૂર્વોક્તમાં આવી સલામતી નથી તેમ શેષ મુઠ્ઠાશુરે હમણાં જ વ્યંગમાં કહ્યું હતું. તેના કરના નિરારી મુસ્લિમો બંગલાદેશમાં વધુ સલામત છે, કવિ એડેને તો બહુ કઠી ફરિયાદ કરી છે : “હવે મને અવરધ થઈ છે-હું જુદા થયો છું” હાથરોખનો દુખડો આવે અને કિસ્મતના દરવાજામાં પરોવાઈ જઈ તેની ખચકાટમાં દિવસો લાગે-એના કરનાં એવા રથજે જઈ જ્યાં કોઈની મમનાભરી આંખો નીચે જીવનની શેષ પળો પીનાવું....”

અરે, ઓડેન સાહેબ, તમે તો એકસક્કા જશો. પણ બિચારો સામાન્ય માનવીઓ ક્યાં જશે? છતાં અમારા દેશના આપના જેવા જ ‘એક સમર્થ’ કવિએ તેને માટે ચિરસંતવના આપતા શબ્દો ગાયા છે :

‘તું’ એકલો જાને રે-

તારી સાથે કોઈ ન આવે તો...

વૈશાખી પૂર્ણિમા એટલે ભગવાન શુદ્ધની જન્મતી, માનવતાના વિશિષ્ટ મનોભાવની સંપૂર્ણ સૂચક એવી મહારાકિત અહિંસાના, માનવ પિતાનો જન્મોત્સવ

ફેલાઈ દરમિયા એવા હેતુ છે કે જેને જોઈને

વેંત આપણે એના પ્રાચીનો સ્વપ્ન કરી શકીએ છીએ. દૃષ્ટિ એને જડ માનતી માનતી સચેતન માનવા લોભાઈ જાય છે : અને અંતર એ સદૃશન દરવાજા જૂનાકાળને સંભારવા લાગી જાય છે. પછી ભલે દરમિયા કોઈ સિલ્સિલી કે ચિતારાની કળા હોય કે ચંદ્રોઆથી જાગી ચલી કોઈ સપ્તમણી, જેનજૂન કપા-મૂર્તિ હોય; પણ એનું આકર્ષણ અનેરું હોય છે. એ મૂર્તિ જાણે આઃશ્વ જનીને, સમરજીના એક મહાખંડને શોકાને ઊભેલી દેખાય છે.

શુદ્ધની આંખોમાં અપાર દયા છે. જરાક દહેલી પાપણે, અર્ધજાગૃત આંખો વચ્ચે યદને યાનને પ્રકાશ પથરાતો દેખાય છે : હોઠ પર નૃત્ય કરી રહેલા અધુર સ્મિતમાં વિશ્વજંઘુલ બેઠું છે. અપોચપ મિઃપેલાં હોઠમાં સાધનાની ઉમ મક્કમના ઊભેલી દેખાઈ છે.

અહિંસા અને વિશ્વશાંતિ એ બીજાજનનાં મહામૂલાં સત્રો છે. ધર્મ ઉપર જ્યારે અપ્રાપ્તના થર બાઝે છે, ત્યારે ધર્મ-તેજ ઝંખું પડી પાખંડ શરૂ થાય છે. પણ શુદ્ધના જીવન પછી આતું ૦ હુ ઓછું બન્યું છે : એમના નિર્વાણ પછી એ મહાકુમ્ભ રિક્ત યુરના વિદાન સિંધસમુદાયે, યુરના ધર્મસત્રોનો વિશ્વજાગી પ્રચાર શરૂ કર્યો હતો. આ તમામ શિષ્યોમાં 'દેવાનાં પ્રિય' પ્રિયદર્શી રાજવી અદૃશ્ય વર્ધનનું નામ અતિ જાણીતું છે.

ભગવાન શુદ્ધે જન્મને કુખમાં ડૂબેલું ટીકું. એ કુખમાંથી જન્મતો મુક્ત કરવાને કોઈ માગે હોવો જ જોઈએ, અને હોય, તો તે મારે શોધી જ કાઢવો જોઈએ-એવી તાલાવેલી તેમનામાં જન્મી. એ શોધ માટે સર્વસ્વનો-પ્રિય પત્ની અને વહાલા પુત્રનો સુદા એમણે ત્યાગ કર્યો. પોતાનાં સમકાલીન જન્મતમાં આ કુખ-મુક્તિનાં જે જે સાધનો પ્રચલિત હતા તે સૌને તેમણે એક પછી એક અજમાવી જોઈ

પરંતુ આ પરંપરાગત માર્ગમાથી એકાદેમ એમને સંતોષકારક ન લાગ્યો છે. જે આ જનકલ્યાણ-કારિણી શોધ પૂરી થયા પડેલા જ કદાચ મારો દેહ પડો એવો અદેનો તેમને ગમતો હતો. તે જ વખતે, બેરબર એમએક એમને કોઈ નવો પ્રકાશ મળ્યો : વ્યક્તિ, વ્યક્તિતા. માનસિક કલ્યાણનો પ્રકાશ એમની સામે આવી રિથર થયો.

પછી તે અનેક દિવસોના, એ અલગ ઉપવાસી, સાધુમનધારી પુરુષોત્તમે, જમની જાયા નાંચે તપશ્ચર્યા શરૂ કરી અને અચળ આત્મપરાયણતાથી માનવજીવનના નવઉદાસ પ્રગળ્યો અને જગનને કદાચ માર્ગે જવાની પ્રેરણા આપી.

અહિંસાપૂર્ણ જીવનના મૂળમાં સત્તનું પ્હનર હોય તે જ આખી માનવજાતના માનસને નવેસરથી ઘડી શકાય. પુરુષાર્થ અને પ્રગતિનાં ભક્ષની વચ્ચે શ્રદ્ધા અને સાચી છેડછેડી ખાતેની હોય છે.

ફરતા ફરતા એમણે સારનાથ તરફ પ્રયાણ આદ્યું. ખનસ નજીક આવતા, પાંચ શિષ્યોની એક નાની ટુકડી તેમને આવીને મળી. અહીં બૌદ્ધ ધર્મ પ્રચારનો પાયો નખાયો. ધીમે ધીમે બૌદ્ધધર્મ અનુયાયીઓનો જન્મર મન રથગયો અને દેશપર-દેશમાં એનો પ્રચાર અતિમાનવજે શરૂ થયો.

*

ઓળખ

મુકમાં પોતાનો પતિ લોકગતિ પામે છે એમ જાણ્યા પછી એક મજબૂત રમણી પોતાના સ્વૈર પતિનું નામ મેધરા મટે રજુમૂમ પર મઠ. અસખ્ય મઠાઓ વચ્ચેથી પતિનું નામ શોધીને આવ્યા પછી તે રાજપૂત રમણી પોતાની સખાને અભિમાનથી કહે છે :

ગીધ કવલો, ચીર હર,
કાગા આત બિલાઈ,
તો હી મેધક દયરી,
મુંછા - બૌદ્ધ બિલાઈ

રજુમેરમાં પડેના મારા પતિનું કાળજી ગીધમાં ખમ્મ મર્યા તેમનું દુઃખ સમજીએ જામ મન કાર્યોએ તેમના અતરંગ તાણી મર્યા, છર્ચા રજુ સખી; તેમના તજુએલા લગા અને અહિંયાથી મૂડો પગથી દુઃ તેમને એ જાળી લારી
(એક રાજસ્થાની લોકગીત)

પછી તે એ કાળીઓમાંથી અનેક પશુો ફર્યા. એ પુરુષાત્રામાં અનેક લાલિકો લાત્યા. અસખ્ય દિશાનોએ અહિંસના સર્વોત્તમ સિદ્ધાંતનું હર્ષભર અભિપ્રાયન કયું. બૌદ્ધધર્મ આગે પશુ જગતમાં અરરથાન ભોમવે છે.

ભગવાન જીવતા જીવન પ્રમગે એક એકથી ચઢિયાતા છે. માનવોન્નતિનું અપ્રતિમ કાર્ય કરીને એ સી વર્ષની વયે તેઓ નિર્વાણપદને પામ્યાં. એમનું મૃત્યુ જીન કરતા વધુ ભવ્ય હતું. એમનો જગન-વાપી આદેશ હતો : ‘કાર્મમા, વાણીમા, રિચારમાં પવિત્રતા આણો. ધ્યાના મહાપૂના સ્વરૂપને ઓળખ્યાં શીખો. અનુકંષા અને આર્નાતિક લાગણીને ધર્મ તરીકે સ્વીકારો. ધર્મમાં શ્રદ્ધા, સ્વચ્છતા ને સન્માનરૂપિ શખો. મનુષ્યમાત્રને વંધુબાવથી આદરો. તે જીવનમાં તમને વિજય મળશે.’

શયો હાથ ખોળામાં રાખી, જમરુ હાથની કાણીને નાચ ઉપર ટેકવી, મરોઝદાર અંગળીઓ જાંમી કરી, જગનને અહોનિશ સેહેતું આમંત્રણ આપનાં ભગવાન જીવ ખરેખર અનુભુત છે. પતરશીલ તપથી જગતમાં ચલેલા નરેશતમેમાં જીવંતુ રથાન અનોખું છે, જગત્કલ્યાણ.

૧

દળરત મહમદ પામળ સાહેબને સગીરે
કશ્યુ ચટાઇ ઉપર સુનાથી ચગાની સળાઓ અને
દોરીઓના શાળા બહી આપ્યા એ બેબેને એમના એક
મિત્રથી કહેરાઈ ગયું

‘પપ્પાચર સાહેબ ! તમારે માટે આ પચારી
કોર છે અને અગાઉથી કશ્યુ હોત તો હું કોમળ
શાળા કરી આપત’

પપ્પાચર સાહેબે જવાબ દીધો ‘ભાઈ,
કોમળ શાળા મારા જેવા આ મી માટે નથી મારે
આ દુનિયામાં કઈક કમ કરવું છે બ્યારે મારા
સગીરને થોડા આરામની જરૂર પડે છે ત્યારે જ હું
તેને આરામ આપું છું - જેમ થોડેસવાર સખન
તાપમાથી ધડીમર પોતાના થોડાને કોઇ ઝાડની ડાયા
હેકાળા બીજા ગાળીને વિસાળો આપે છે તેમ’

પોતાના જીવનકાલે માટે દળરત સાહેબે
પેત નું જીવન સાદું રાખ્યું હતું આમેદ પ્રમોદની
આમકિન એમને હતી નહિ

૨

સ્વસ્થ અત્યાને સાદા જીવનમાથી જેવા
સતોત મળે છે તેવા સતોત ખીજ કોઈ ચીજમાથી
મળતો નથી

ફેલુ ખલ્મ વસની કયા હતી એનું બાળ
પણ રજુમાં જીખા કરેના એક તબૂમાં પસર થતું
હતું સંગેગવશાત્ એનું લાન ખીંકા ગ્યુઆવિકા
સારે થયું ખીંકા ખૂન તાનેવાન હતો એને ત્યા
દાસવાસીઓના પાર ન હતો આમ અજાણક ધનુસુખ
હોવા છતાં પણ ફેલુને એન પાત્ર ન હતું બ્યારે
બ્યારે એ એકની પાત્ર ત્યારે ત્યારે મીઠા કહે અરબી
અજાળ લવકારતી એનો ભાવાર્થ આવેા હતો

ગાજરની વચ્ચે કરતા બીટના ચામડાના
લૂગાં ખૂન સુદર છે મહેલના કુચાદે એ રાખે

કરનાં રજુનો તબૂ ધોતી નધુ મુખકર છે આ
મગધીના બચ્ચા તબૂની આસપાસ ૨૦, ૨૫ ફર છે
એમની દો દેડીમાં ફિમતી સાગરમાં સળેનાં
ખચ્ચરોની ચાન કરના કેમની બધી રફતિ રદી છે !
ચોખ્ખોવારની દાખીલાતી મટેની પીપૂડી કરનાં આ
ફતરાનું ભમવું વધારે સગીરુ લાગે છે’

ફેલુનું આ અજાળ બ્યારે ખીંકાને કાને
પડ્યું ત્યારે એના કોપનો પાર ન રહ્યો તરત જ
એને ફેલુને મહેન બધાર કાઢી મૂકી આ ભકત
કવિની પોતાના રંગને થોડા ચીની ગઈ મહેન
જીવનમાં જે હમેશ ઉચાત્ર રહેતી હતી તે હવે
પ્રસન્નના પૂર્વક જીવતી હતી

૩

સલ્લા દેગોમાં હવે એમ સમગ્રવા માંડ્યું છે
કે મજસુ લખેા જાવવા ખતર ખારો ખચ’ કરે
છે અને એમાં મિત્ર મિત્રાન સિવાય કોઈ હોતુ નથી
જે માણસ પોતાના સસાતી ઉ નતિ કરેના ઈન્છ
છે ત શાનથી છેક એના ખચે’ રહે છે સાદુ
જીવન શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે જે લોકે એ પોતાની
આજીવાજી નકામી ચીજોનો દગનો કરી રાખેા હોય
તેમ] આવા ઉદાહરણો અને વચનોમાની થોડા બોન
લેવા જોઈએ

મોટો ખારો ખોલા સિવાય હવેઈઓ બધાતી
નથી એકનો લક્ષ્મી-વિનસ એટલે દળરતે માજ મોની
મગીલાઈ અને વિનસને બંને ધણા મો ને ઉપ
થોગી કામો કરવાનાં જાણી પચા છે

૪

સત રૂંચિયા માધુરી દરિને આનદથી
જીવતો હતો એકવાર એ અને ખેનો સાથી માત્રો
એક સહેર પામેા નીકળ્યા સડાની એક બાજુએ
માત્રો અને ખીજ બાજુએ સત કરારના સિક્કા

અપદ્મ ખાનખાનથી મન અને શરીર કામ કરવા અશક્ય થાય છે જેના હાથ તૂટી ગયા હેય એવો સિદ્ધાંત શા કામનો ? જે વદાણુનો કૃતાર્થ લાગેનો હોય તે વદાણુનો સો ખજ ? મગડ થોડ વાળો છે કેસવાર મુસાફરી શી રીતે કરશે ?

૬

રામન કવિ વર્જિતને એતીજનન પસંદ હતું. એને હૃદયુષ્ક ખાદ્ય પ્રિય હતો એ કહેતા

‘મળારો સ્વામ અને દાનતથી દૂર રહે છે ક્રેન ધાસ ખાધ છે અને નદીનું પાણી પીએ છે એની સુખની ઊંચાઈ કોઈ દિશ્વર-મિતા ખેન પાતી નથી’

‘ખાવાન થઈને સમથી ખેન’

‘તમને કોઈ ખાયકભવા કે નયાના કંકે તો તમને કેતુ માફુ હાથે છે ?’

‘મિતાહાર મળવાને વધુ સકિતવાન ખનાવે છે અને નખવાની સકિતનું રહસ્ય કરે છે.’

૭

દુનિયામાં એની અસખ્ય વસ્તુઓ છે કે જેના રૂપથી કે દર્શન માત્રથી આપણા માત્ર ધરથી બેઠે છે, જ્યારે ખરી રીતે એ વસ્તુઓમાં એની કશીએ ભય કરતાનું અસ્તિત્વ હોતુ નથી ઘણી વખત કોઈ દિવસે મિત્રને ભય કરે યત્ન માની લઈએ છીએ, જેનાથી વાર સો-બ-નીતલની વાતુમેને મોગ અને અગાધામણી માતી લેવાની કૃષ્ટતા કરીએ છીએ

આરી વિવિધ રીત જ આપણા મનજ ધામેલા છે અને તેથી જીવનના આમણામાં ચાલી આવતી પ્રિય ગરીબાદને હમેશા હાથે-એ છીએ-અપમાનીએ છીએ મદગી અને વ્યવિધી ખીજે દેવને ગરીબાઈથી આપણે બહુ જ ડરીએ છીએ છતાં ગરીબાઈ એ સારી નહિ, પણ અતીર્થદર્ષ જ હોય છે નિગમણી દેવતા જ આશા રખી હોય

આરીસીના સત શુનિષ્ઠે એ ગરીબાઈમાં જે મુદતતા અને ગૌરવના દર્શન કર્યા હતા એનો તમે કદી ખાલ મુઠ્ઠા કર્યો છે ? ‘મારી પ્રિયતા ગરીબાઈ આવા યજ્ઞે એ દસતા દસતા ઉચ્ચરતા

શરીર પર ટિગારી ચીથરાં અને કુશને એ જન ત રૂન આપતો અને એ બધાને છાતી સાથે હપંથી ચારતો

અને એ અપ્રાપ્ત પ્રેમ અને બકિતના બલામાં એની પ્રિયતા ગરીબાઈએ એને અમરતા બક્ષી જેના જીવનનો મેઘ ધોઈ એ ગરીબાઈએ એના જીવનને મધુરુ અને આનંદી બનાવ્યું એટલું જ નહિ, પરંતુ જનનામાં મહુ જ ઓછા જે અમરતને વર્ષા છે એની અમરતાના એને સ્વમી બનાવે

ધેર ધેર બીખના કીસના પેલા જિખારી અધ કવિ-દોષર રિસે પણ તમને ઘણી વખત નિચાર આવતા હશે એ અપૂર્વ ગાયક હતા એના પહેલાના કે પછીના બધા કવિઓ કરતા એની બસીના સુર કોઈ અનોખી જ સુરાવ જમાવે છે અને એટલા પૂરનો એ મહાન છે સાધે નહિ, શેકમતિર નહિ, દાસો નહિ, લોગદેનો નહિ કેઈ જ નહિ ધરે વરે લખતા એ અધ વૃદ્ધ ગયમની જોડે કેઈ લેનો જ રહી શકે નહિ એની સચે કોઈની સરખાણી સોમે જ નહિ.

પણ જો એ પ્રિયતા ગરીબાઈએ લોગરને પોતાનો પ્રિયતમ ન બનાવ્યો હોત-એટલે કે જો દોષર કોઈ લખ્ય પ્રાસદમાં રહેતો હોત, હમરો નોકરો એનો પાનો બોલ ઝીવરા તયાર હોત તો એ દંધિલ અને આઈસે જમનમાં જન્મ્યા જ ન હોત રહીશને એ જ પ્રિયતા ગરીબાઈએ પોતાના નાના મૂંપધને અને શેઠવાના દુકાને પ્રેમથી વધારી લતા સિખવાયુ પાઈ પઈ લેગી કરતા-જૂતી વીણના તારને ઝકારતા પેતો મેદરિમર બઢકેતો હતા ત્યારે અની પવનમાં બાળી લરામાં પોતાની આગળીએ ચૂધી દેનારી એ જ પ્રિયતા ગરીબાઈ હતી

આથી જો કોઈ રખત તમા આગળમાં એ પ્રિયતાના આગમનનો ભણકાર થાત તો જનને અચક્તા નહિ દેવકાવ તમારા પર જાગે છે એવો ખિન્ના પ્રમ કેવરતા નહિ જૂનાં જાગિરને તોડી નાખી એને અદર પ્રવેલવા દેને અને એના આગમનને પ્રેમથી વધાવજો હૃદયના અત પુરમાં તેને પ્રવેલ કરવા ઈં સમાન ને

માગવાને બેઠા. ફરિયાદો સાંભળકહી ને હીંગલો
હતો. માતેઓ માતેનો ને પ્રમાણસાળો દેખાવનો હતો.
લોકોએ તેને ખૂબ ખૂબ સરી નિહાઓ આપી
મિયરા ફરિયાદને થોડક સમય ચેલવાના કંકડા
સિવાય કાંઈ મળ્યું નહિ.

સાગે સહેતને દવાગે બેઠે બેઠા થયા નજીક
વહેતી નદીને કાંઠે એક ખડક પર બેસીને તેઓએ
પોતાની નિહાઓ ખોલી. પોતાની નિહા તરફ
પ્રસન્ન દૃષ્ટિથી સત બેઠ્યા. 'ભાષ નાતેઓ!
આના કુળના વંશારે સારા ભોજનની અને અપેક્ષા
ન હતી.' માતેઓએ કહ્યું 'રોટીના આ સુકા
કમ્પોએને તું બેજન કહે છે? એજ ન મજે,
હરીકાળ ન મજે, પીરમનાર નોકર ન મજે અને કહે
છે કે આ સરમ ખાણું છે એ મેલુ?'

ફાંખાએ જવાબ દીધો 'કહીને મીઠી મુખ
લાગે તારે ખડકના મેજ ઉપર સૂકી રોટી હોય અને
તરસ લાગે તારે નદીનું નિર્ભળ જળ હોય એ દાવત
નથી તો તું છે?'

આનો અર્થ એવો નથી કે મરીબ ખાણુંએ
હમેશા દારિદ્ર્યમાં સમગ્ર બાલ ગૌમરની સ્થૂળ
સામગ્રીઓ ન હોય તો પણ સુદર આત્માઓ પોતાના
જીવન અને આનંદરૂપી ધનથી પોતાને સમૃદ્ધ માની
શકે છે.

૫

સાદી રેણીથી મેઘ મળસને તુલસાન થતું
નથી પૈસાના વૈનર વિનાસના રહેનાર મટે આમ
મોઢસરૂં કહી શકીએ નહિ અતિપરિમિદ કોથળું
કારણ અને છે.

અકબર બાદશહના રાજ્યકાળમાં આશા શહે
રમાં બનારસીલાસ નામે એક જોડા સાધુ રહેતો હતો.
એક દિવસ બાદશહે તેને પોતાના મહેલ પર મેલા
વીને કહ્યું.

'તમાર જે બેઠાએ તે માગી લો તમારું
ધર્મનું ઝવન એવું બિયું છે કે તમારી સારી
બેઠાઓ પૂર્ણ કરવામાં આવી?'

સાધુએ કહ્યું. 'અને પગથાપ એ બેઠાએ તે
કરના અર્થાત્ દંધ છે. મારે માનવ જેવું તું છે?'

અકબરે આગ્રહ કરીને કહ્યું. 'કંઈક તો
જરૂર માગો.'

'ત્યારે નામદાર! એટલું માગુ છું કે મને
તમારા મહેલમાં ફરીવાર કેઈ દિવસ ન બોલાવશો.
મારો બધો વખત ભગવાનના કાર્યને માટે છે.'

'ત્યારે સાધુ મહારાજ, મારે પણ તમારી પાસે
એક વસ્તુ માગવાની છે.'

'જુલિયો માગી લો.'

'આપ મને એક એવી વિષમયુ આપો કે
જેને હું સદા યાદ કરું અને તેનો અમલ કરું.'

સરુવાર સિયાર કરીને બનારસીલાસે કહ્યું
'આવું ક્યંતમાં રાખશો કે તમરો આદાર ગુહ
અને પવિત્ર હોય, અને ખાસ કરીને રાતે ખાસમંદિરા
ન લો.'

'હું આપની સલાહ કદી નહિ બૂલું' બાદ-
શહે સાધુને ખાતરી આપી.

સારિયક ખનસાન શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે
અને સ્વસ્થ શરીર જ પવિત્ર ઇવનનું ક્ષેત્ર થવાને
પાત્ર બની શકે છે.

રોજ મહિને હતો બબરચીઓએ ખાણું
તૈયાર કરી રાખ્યું હતું વખત થયો ત્યારે અકબર
બાદશહે રોજી ખોલ્યું. મેનારૂપાના વાસથોમાં ખાણું
પીરસાયું. એ ઘડીએ અકબર શાહને બનારસીલાસનું
વેણુ યા આયુ. તેણે યજ્ઞ તરફ નજર કરી તો
હંસ ખાણું ઉપર લાલ કીડીઓ દાખલ થઈ રહી
હતી.

અકબરે થાળ પાડો મોકલ્યો. હવે બનારસી-
લાસના બોધનું મહત્ત્વ એને બરાબર મનમાં ઠગી ગયું.

અર્થતઃ ખાણું અનેક રોગો પેદા કરે છે
જે દુકાનદારો બનીબૂચને દૂરિત ખાત્ર પદાર્થ
વેને છે તેઓ નાગરિક ધર્મનું મદા પાપ કરે છે.
વાસી અને રહેતા પદાર્થ શરીર અને મનના વિકાર
ઉત્પન્ન કરતા હોય અદિતર છે મદિરા પાન લામ
કાપક છે એન કેટલાક લોક કહે છે પણ એ પ્રમ
અચાર્યપદ છે, પણ મદિરાપાન ન કરતું એ દાનિકારક
છે એવું તો કેષ જ કહેતું નથી.

પ્રદીપ જ છે હાઈસ્કૂલમાં લખતો હતો ત્યારે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓમાં એનું કેવું બહુ માન હતું ? સૌ કોઈ એનો પડતો બેલ ચીનવા તત્તર રહેતું ને આજે આજે-ઓહ હ મદમ, મારા ગુસ્સાથી તને માફુ તો નથી લાગ્યું ને ?

મદાકિની પ્રદીપની આટલી બધી ચિંતા તમારે ન કરવી જોઈએ

સુમતિમાણુ તે સાચું કહ્યું-સાચું કહ્યું ચિંતા કરવાથી મારી તનિયત વધારે બગડે છે એ વાત તું બરાબર જાણે છે ક્યારેક તો તારી આખો પથુ બીની થઈ જાય છે ખરું ? મોઢને, કેમ કાંઈ બોલતી નથી ?

મદાકિની તમે જરાક આરામ કરો રાંધેનો પર્વત કરવાની ટેવ સારી નહિ

સુમતિમાણુ હું હવે પ્રદીપને કાંઈ નહિ કહું બસ ? એને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવાની છૂટ છે

મદાકિની મા તરીકે પ્રદીપને હું સારી રીતે ઓળખું છું પોતાનો રસ્તો એ કરી લરો, આજે નહિ તો થોડા દિવસ પછી-સારી કમાણી થાય એવો કામઘથો એને જરૂર મળી જશે

સુમતિમાણુ સાની વાન છે નમીજ આડેથી પાહડુ ક્યારે ખસી જાય એ કોઈ જાણતું નથી ટ્રે લાક માચુસો નાનપણથી કમાવા માડે છે, કેટલાકની કારકિર્દી મોટી ઉમરે શરૂ થતી હોય છે કેમ ખરું ને ?

મદાકિની અને સામગ્રી આ રવિવરે કડી ઓછી હરો તો આજે બધા મોગરના બેગીને ફરવા જઈશું અને મોટરનો આગનો કાચ ખોલી નાખીશું.

સુમતિમાણુ આગનો કાચ ખોલી નાખીશું એટલે ? અરે, ગાડી કોઇપણ મોટરનો આગનો કાચ ખૂને એવો હોતો જ નથી.

મદાકિની તમે હમણાં ન કહ્યું કે તમે મોટરનો આગનો કાચ ખોલી નાખ્યો હતો અને તેમાંથી ગરમ હવા આવતી હતી ?

સુમતિમાણુ મે કહ્યું હતું ? હમણાં ? ના રે, કાચ-ખાચની વાન તો મે તને કાંઈ કરી જ નથી

મદાકિની યાદ કરો, કરી હતી કોઇ પથુ વાતને બૂલવા માટે આટલી મિનિટો ઓછી કહેવાય

સુમતિમાણુ ઓહ, યાદ આ-યુ-એ વખતે હું આપણી પેરી જૂની પુતાણી લાલ રંગની મોગરના વિચારમાં હોનો લાન રંગની મોટર તો તને યા. હશે આપણે ધરણીવાર એમાં -

મદાકિની એ વિષે સારા હતા નહિ ?

સુમતિમાણુ દિવસે સારા હતા એ વાત આગળ પૂર્ણવિરામ નથી આની જતું એ મોટરને હું એટલી કાળ-થી સાચવતો કે એના લાલ રંગની ચમક ક્યારેય ઝાંખી જ નહોતી પડતી એને વેચી ત્યારે લેનારને વિશ્વાસ નહોતો આવતો કે આ મોગર એસી હબર માઈન ચાલી હશે એની નવી નકાર હતી હે, તું કેમ કાંઈ વિચારમાં પડી ગઈ ?

મદાકિની અને વિચાર આ-થો કે તમે હજી સુધી જન્મા નથી

સુમતિમાણુ ઓહ, એમ ? ચાનો-ચાનો.

[પ્રવેશ ખીએ]

મુકેશ પ્રવીપ, ફરી પછી બાપુ-એ મોટર ક્યાંક લગ્નકાડી લાો છે ને એમ બન્યું હરો તો આ વખતે લાપસ-સ છીનવાઈ જવાનું

પ્રદીપ તારી નકામી વાતો સાલગવામાં અને રસ નથી-મને ડાવ આવે છે.

મુકેશ બાપુજી ઉમરનો તારો ગુસ્સો હજી બનયો લાગતો નથી

પ્રદીપ આને ગુસ્સો ન કહેવાય મુકેશ, આને કહેવાય ઉલ્લીનના બાટલ મા. પ્રત્યે ઉરે ક્ષાની દરિયાં જુએ છે, એ વાત મને પસંદ નથી

મુકેશ ઉલ્લીની નહિ, ચિંતાની નજરે જુએ છે પ્રદીપ એમને થાય છે કે આ ઠોકરો હજી

સુધી ઠેકાણે પડતા નથી તો એના બરિખનું શું ?

પ્રદીપ એટલું તો કે પણ સમજી છું
મુકેશ, કે મારા બરિખનું કાંઈ ઠેકાણું નથી હાઈ
રૂપ છોડ્યા પછી મેં પીસ-નોંધ નોકરીએ ॥
હારી પણ ક્યાંય કરીને કમ થવાનું ગમતું નથી
જોતીવ ડીરી જે ફાર્મા કુ આવારે વૈતરુ કરુ છું
તમાથી મહિને દારે પચોતર રૂપિયા માગ મળે છે
આ ગદાવૈતરુ અને મને જે એમ તું માને છે ?
નથી ગમતું નથી ગમતું એટલે ઘેર દોડી આવુ છું
પણ ધરની અચાતિ મારી રહી સદી દિવસને ચારી
ભય ॥ તું બાગી પડુ છું કેનીકવાર તો એમ
પણ થાય છે કે આવું નકાસુ જીવન કે ચા માટે
જીવુ છું ? મારા આલોઈ અને સિદ્ધાંતોની ધૂળધાણી
થઈ ગઈ છે

મુકેશ આને આલોઈ ન કહેવાય, આ યંની
પેલછા કહેવાય, ઠરિયા કહેવાય કવિતાથી પેટ નખી
બરાબ

પ્રદીપ તું સારી રીતે ક્યાંય છે એટલે તને
મારી મરકરી કરવાનું મન થાય છે

મુકેશ કુ તારી નહિ પણ મારી મરકરી
કરી રહ્યો ॥ પ્રદીપ અને ઘણી વાર એમ થાય છે
કે કુ આટલું બધું કામ ચા માટે કરુ છું ને કોના
માટે કરુ છું ? બ્યારે કે ધરમા એકત્રે હોઈ છું
ત્યારે ધરની દીવાનો અને બી સવા આનતી હેય તેમ
હાથે છે એ બી સમા બામ પડાવવા માટે મેક નજીક
અપવતુ નથી કુ પાંગલની જેમ બકવાસ કરી રહ્યો
છું એમ તને લાગશે, પણ આ બધું સાચું છે પ્રદીપ,
મારે ધર ॥ મોટર ॥ ત્રિવતમાએની આખી વજુગર
છે, છતાં- છતાં કુ એકલો છું તદ્દન નિરાશ્રય-
નિરાધાર-ભણે કે મારુ કાંઈ નથી

પ્રદીપ તારી નિરાશા મારી નિરાશાથી ચડી
ભય એની ॥ મુકેશ, આપણે આપાથી કાંઈક રસ્તો
કાઢવો જોઈએ ન, યાદ આવ્યું - તું ચપકલાલ
જોવાટિયાને જોવાળે છે ? તને એનું કાંઈ રમરમું છે
ખરું ?

મુકેશ એની વાત જવા દે, હવે એ બહુ
મેટો માણસ થઈ ગયો છે નાનો માણસ મેટો થાય
પછી મિત્રને તો શું ઈશ્વરને પણ જોગખવાનું બૂરી
ભય છે હવે અને કોઈના ઉપર શ્રદ્ધા જ નથી

પ્રદીપ પણ મને છે

મુકેશ તે તો કેટલાક મહિના એની પામે
નોકરી પણ કરી હતી ખરું ?

પ્રદીપ હા, ને એની નોકરી છોડી ત્યારે
મારા ખજા ઉપર હાથ મૂકીને એણે મને કહ્યું હતું
કે તારે કાંઈ પણ ચીજ-સત્તુની જરૂર પડે ત્યારે તું
મારી પાસે આવજો

મુકેશ કહ્યું હશે

પ્રદીપ મારા વિચાર એને મળતા જવાનો
છે જો એની પામેથી આક-દસ હજાર રૂપિયા મળી
ભય તો કાંઈક સદર થયો કરવાનો વિચાર છે હા,
એક વાત મને હમેશાં ખૂબી કરે છે ત્યારે કુ
એની નોકરીમાં હતો ત્યારે મારાથી એક નાનકડી
જૂન થઈ ગઈ હતી

મુકેશ નાનકડી જૂન ?

પ્રદીપ હા મુકેશ મેં એની ઓફિસમાંથી
વેરી કરેલી પણ એ વાતને તો ઘણો વખત થઈ
ગયો કુ મારું છું કે મોરીની વાત તો એ જૂની
પણ મથો હશે

મુકેશ જરૂર જૂની મથો હશે દસ વર્ષ
પહેલાની વાત ચા રાખવાની આજે એને કુરસ
પણ નથી અને મને યાદ છે તારાં સુધી નોકરીમાંથી
એણે તને રજા નહોતી આપી

પ્રદીપ આપવાનો હતો એટલે તો મેં
સામેથી જ છોડી દીધી

સુખતિગણુ અરે પ્રદીપ, ક્યાં ॥ તું ?
અહીં આવ-આ મોટરનું એ-જીન ધોઈ નાખ

મુકેશ બાપુજી જોવાવતી લાને છે

પ્રદીપ હા કુ હવે ભઉ-મોડુ થશે તો

રોસો અને ઉપડો લેશે એના મગજની કમાન ક્યારે
છટકે એનું કાર્ક કહેનાય નહિ.

મુકેલ : હવે જા, પણ મારી એક વાત
ધ્યાનમાં રાખજે, ઘર છોડીને તારે ક્યાય જવાનું
નથી. તને આણું-પાતણું કામ અહીં જરૂર મળી
રહેતો. અને તારે મોરી નહિ કરવી પડે

[પ્રવેશ ત્રીજો]

સુમતિયાણુ વાહ, ભાઈ, વાહ, પ્રવીપ, કહેલું
પડે : તારા હાથનો રત્ન થાય છે એટલે ગાડી નવી
નકેર બની જાય છે. તું એનો અગકાટ છે ? નોકરડી
જણે કે મહારાણી બની મર્મ-વાહ લઈ, વાહ, પ્રવીપ,
એક સવાલ પૂછું ? આ ગાડી લઈને તું કેઈ છોકરી-
ને મળવા જવાનો તો નથી ને ? શ-માન ગયો ? અરે
ભાઈ, જુવાન માણસોએ આવી મળવડી વાતમાં
શરમાવું નહિ જોઈએ. છોકરીને મળવા જવાની હું
તને મના નથી કરતો પણ જરાક હોશિયાર રહેજે
કોઈને પરજીવા બરજીવાનું વચન આપી બેસતો નહિ
તું હજી બાળક છે સ્વ નાનું બચ્ચું - અત્યારે તો
તારે સારી કમાણી કરવામાં ખાસ ધ્યાન આપવું
જોઈએ, સમજ્યો ! અરે, મૂરખ ! મારી સાથે ટમર
ટમર જોઈ તું રહ્યો છે ? સાડું કમાના માગતો -
હોશિયાર થશે એટલે એક શું એકવીસ છોકરીઓ
તને શોધવી આવશે ?

પ્રવીપ : મારે મોટર લઈને એકના ક્યાંય
જવું નથી બાપુજી, તમે કહ્યું તે પ્રમણે મે મોટરને
સારી રીતે સાંકે કરી નાખી છે.

સુમતિયાણુ : ક્યાંય જવું નથી એટલે ?

પ્રવીપ : એટલે એમ કે તમે ક્યાંય જવાના
હશો તો હું તમારી સાથે આવીશ

સુમતિયાણુ જરૂર તારે મારી સાથે આવવું
જ જોઈએ. મ મીવા દિવસો આવે એટલીયાર - દુ,
મુકેલ અને તુ-આપણે આખું ભારત ધૂમી વગીયું.
તમે ખગર નથી બેટા મારા, આખું ભારત તારા
ખ.પને ઝોળાને છે. હું કોઈપણ નકેરના, કોઈપણ
જગ્યાએ મારી મોટર બેઠી રાખી નહું છું બધા જ

પોઈમો મારા લાઇનધ છે. આપણું કે આપણી
મોટરનું કોઈ નામ તો લઈ જુએ-હા, બસ, મરમી-
ના દિવસો આવે એટલીયાર છે. હે, આ કોણ
અચ્ચુ ? અરે, આ તો નાના કાકાનો કિરીટીઓ,
આવ બેટા ! કિરીટ, મારી પાસે આવ.

કિરીટ પ્રવીપ, તું અહીં શું કરે છે ?
ચાલ મારી સાથે. તારા માટે મે એક સસ મળવી
નોકરી તોધી મદી છે

સુમતિયાણુ એમ ! આ તો બહુ સસ
કહેવાય. પ્રવીપ, તું જા-કિરીટની સાથે જા, કિરીટ
એવો અડનકડિયો છે કે એક શું એકવીસ નોકરી
શોધી કદમે જા બેટા પ્રવીપ, તું કિરીટની સાથે જા.

પ્રવીપ : તું જા કિરીટ, હું હમણા આનું છું.

સુમતિયાણુ, આ નાના કાકાનો છોકરો
પોતાને ટોશિયાર માને છે, પણ એમાં કાંઈ વેત્તા
મને તો દેખવા નથી પ્રવીપ, તારા મિત્રમંડળમાં
એનું કેટલુંક માન છે ?

પ્રવીપ : માન તો છે, પણ એટલું બધું નહિ
તીક સાધા જી. કમાચામાં હોશિયાર ખરો

સુમતિયાણુ કમાચામાં હોશિયાર હોય તો
ફુનિયાદારીના કામમાં નવાવડ નીવડે છે. તારું
ભજીતર લેને કાચુ રજું પ્રવીપ, પણ તું બ્યારે
કામધવામાં પાનરવા થઈ જરૂર તારે તને કોઈ
નહિ પડેલો, અને નિચાળમાં તારું માન પણ કેટલું
હવું ? એક નાના માસ્ટરથી માંડીને પટાનળા મુઠીના
માણસો તારા ઉપર મરી પડતા હતા. હું તો
એટલું જણું ફુનિયામાં અગળ વધવું હોય તો
દરેક માણસની ચાહના મેળવવી જોઈએ

પ્રવીપ તમે જરાક આરામ કરો બાપુજી !

સુમતિયાણુ અરે, મારી વાત તો જા મળ-
હું બ્યારે ને-સોને તરીકે માનનું વેચાણ કરવા જઈ
છું ત્યારે જાણે હું કોઈ મોટી કંપનીનો મેનેજર
હોઉં એટલું લોકો મને માન આપે છે-હું જ્યારે
કેઈ ઝોરિસમાં જઈ છું ત્યારે મારી સાથે હાથ
નિલાવવા લોકો પડાપડી કરે છે. બ્યારે હું-

મંદાકિની અત્યાર સુધી તમે જાણ્યા નથી એ તમને યાદ છે ?

સુમતિબાણુ એક, તુ આરી મહ ? હું જાણ્યો નથી એમ ? હા, કદાચ નહિ જાણ્યો હોઉં, સેલ્સમેનની જિંદગી જ એવી છે, જમરાનું યાદ રહે, ન પણ રહે અને હા, પ્રદીપ, તુ કિરીટ પાસે જ મોકલું નહિ કર જલદી જ

મદાકિની તમારી બધી વાતમા સેલ્સમેનની ચોકસાઈ જાણુઈ આવે છે

સુમતિબાણુ ચોકસાઈ ન રાખુ તો દીનાડુ કાઢવું પડે તને ખબર છે, આ વખતે મેં કેટલા રૂપિયાનો માલ વેચ્યો હતો ? પાંચ હજાર રૂપિયાનો પાંચ હજાર રૂપિયાનો માલ વેચ્યો એ કાંઈ ખરચા ના ખેન નથી.

મદાકિની આ ઉપર તમારે ઘણું કામ કરવું પડે છે નહિ ?

સુમતિબાણુ કામનું તો હીક, પણ લોકોની નજરમાં જ્યારે હું હાસીયાત ખનું છું ત્યારે મારો છાં ઉકળો આવે છે પણ લોકો ખિચારા શું કરે ? અને ખોન ખોલ કરાની એવી કુટેવ પડી અહ છે કે કેટલાક માણસો અને માડો ગણીને દરો કાઢે છે આ ખાનતમાં નાના કાકા ઘણા હોશિયાર છે હ, વધારે પડતો કાંઈ લવારો કરવો નહિ ખસ, કામ આવે કામ-અટપટ નહિ જોઈએ

મદાકિની નાના કાકાની જેમ તમારે પણ મોહુ ખોલવાની ટેવ ખાડવી જોઈએ આપણને સાબળીને લોકો હસે એ ટેવ સારી ન કહેવાય મૂગા રહેવું જોઈએ

સુમતિબાણુ મૂગો રહુ છું ત્યારે પણ લોકો તો હસે જ છે આ દુનિયાને તુ જાણુતી નથી મદા, જરાય જાણુતી નથી જો આપણે જમીનને વળગીને ધીમે ધીમે ચાલીએ તો કહેશે ચોક્કસાઈ જેવો છે, અને જો આકાશમાં જાડવા જઈએ તો કહેશે ગોથા ખાતા પતાવ જેવો તરંગી છે, ચનરવી છે, યાગવિ ધનેકુ છે ખોલ, હવે મારે શું કરવું ?

મદાકિની તમે હજી સુધી જાણ્યા નથી એ તમને યાદ છે ?

સુમતિબાણુ લોકો અને વેતિયો, ખદમરત બેસકું ગણે છે એનું મારે શું કરવું ?

મદાકિની મારી દૃષ્ટિએ તમે આ દુનિયાના સૌથી વધારે સુન્ન પુરુષ છો

સુમતિબાણુ એટલે તો અત્યંતવાને માગે જતો નથી ખાડી આ કૃતબી દુનિયામા છવવા જેવું કયા રસુ છે ? તારું હૃદય અને દૃષ્ટિ ખન્ને નિર્મળ છે, એટલે હું બધી રીતે તને સર્વા મ સુન્ન લાગુ એમા નવાઈ નથી

મદાકિની કોઈ પણ પત્નીએ પાનને આટલું આધારન તો આપવું જ જોઈએ હ, પણ તમે હવે જમી ર્યો, મારે મોજા ચૂકવા ખેરવું છે

સુમતિબાણુ હવે હું તને મોજા ચૂકવા નહિ હઉં, એક કુસમ અને કમાઉં સેલ્સમેનની પત્ની આવું ગદાવૈતરુ કરે એ વાત અને પસંદ નથી

મદાકિની હું એને ગદાવૈતરુ ગણુતી નથી, લરમા બીજુ કાંઈ કામકાજ નથી હોવું એટલે એ નાનકડા કાચમાથી હું આન મેળવી હઉં છું પણ મારું જરાક સાંભળો, તમે હજી સુધી કાંઈ ખપુ નથી

સુમતિબાણુ સાચું પૂછે તો જમનું અને છવવું એ વાત અને આગળી દુનિયામાં નકામો લાગે છે હ, પણ પ્રદીપ કિરીટની પાને મથો કે નહિ ? એ ઉઠિવાણુ કોષનું માનવ જ નથી

કિરીટ સુમતિ કાકા હું પણ તમને એ જ કહેવા આવ્યો છું. પ્રદીપ હજી સુધી મારી પાસે આ થો નથી

સુમતિબાણુ અને ખબર જ હતી કે એ રખડેલ તારી પાસે નહિ આવે પણ પણ તો ખંજી પ્રદીપ મથો કયા ? એને પકડીને લઈ આવ મારી પાસે લાઈ સાહેબને કમાવું નથી ને રખડુ છે કિરીટ, તુ જો-એ ખરમાસ કયાક આટલામા જ દરો, આવ

તો એ રખડેલો વસિા જ બોખસ કરી નાખ્યું
કિરીટ એ કયા માં છે તેની કોઈને ખબર
નથી હોતી અને એક બીજી વાતની તમને ખબર
છે સુમતિ કાકા ? પ્રદીપ વગર લામસન્ને મોટર પથ્રુ
ચલે છે

સુમતિનાથુ ચૂપ કર આવી લવરી મને
પત્ત નથી

કિરીટ તમે જાણો, મારે શુ ? હુ તો તમને
એટલી ચેતનપી આપુ છુ પ્રદી ને નોકરી કરવી
ગમતી જ નથી.

સુમતિનાથુ. જાને ન ગમે, તારે શુ ? અને
નોકરી કરીને તુ જે શુ જલેલ કરવાનો છે એ
હદીશ ? તારી જેમ મારે એને પેસાનો પૂછરી નથી
ખનાવવો સમજાયો ને ? મારા પ્રદીપને હુ મોટો
મિજનેસ મેન ખનાવવાનો છુ, મિજનેસ મેન પ્રદીપ
કાંઈ જેવો તેવો નથી હ, એ તો જલમનાને જુ
કરીને પી જાય ગેવો હોશિયાર છે, ચલાક છે,
ચમરાક છે સમજાયો ? જા, તુ નોકરો કર, નોકરો
કર પ્રદીપને નોકરી અપાવવા નીકળ્યો, છે, મોટો
જોરો ન હોય તો !

[પ્રવેશ ચેચો]

પ્રદી. મા, મારા બાડુજીની તનિષ્ઠ કેમ
કરતા ખમડી મઠ ?

મદાકિની ધીમેથી બોલજાણ, સગર સુધી
મા બધુ ખરોતર થઈ જતો ખાસ કાંઈ ચિતા કરવા
જેતુ નથી

પ્રદીપ. હુ બદારગામ ટોહ તેથી શુ થઈ
ગયુ ? શુ કાળજ નાખાને અને જાચાર ન આપી
ચકાવ ?

મદાકિની તને કાં કાળજ લખુ ? નહોતુ
મારી પાને તારુ સ નાખુ કે નહોતુ ઠરકોણુ.
તજ મહિના સુધી તુ કયા હોતો પ્રદીપ ? થર મૂકીને
આમ નાસી જતુ એ તારા માટે સાડુ ન કહેવાય.

પ્રદી. નાસી ન જાઉં તો શુ કરુ ? મારા
બપુજીના સ્વમાન સાથે મારા સ્વમાનને કાંઈ રીતે

મેળ ખાય એમ નથી મા ! હુ તો જિંદગીથી
કટાળી ગયો છુ.

મદાકિની તમને એક બીજા પ્રયો આટલી
ધૂણા કેમ છે તે હુ સમજી શકતી નથી ખા-દીકરો
બેગા થાઓ હો એટને આખુ થર સરજેનમા ફેરનાઈ
ગ્યન છે તમારા અવધાથી હુ તો એવી ગમરાઈ
જાઉ છુ કે સ્વેચ્છાથી બકાર નીકળવાની મારી તો
હિંમત જ આવતી નથી

પ્રદી. અધાનું મૂક કયા છે એ વાન તમે
કયા નથી જાણતા ?

મદાકિની જાણુ છુ એટને તો ચૂન રહુ
છુ. તારા બાપુજીની અસ્વસ્થ તનિષ્ઠ, એમને
ચીકિયો સ્વભાવ-તજ મહિનાથી તારો કયાય પતો
નહિ હુ માગ જિવેસો કેમ વીતાતુ છુ તે જમવાન
સિવાય બીજુ કાંઈ જાડુ નથી હ, પ્રદીપ ! તારો
શો વિચાર છે ? થરમા ગહેતુ છે કે પછુ નામી
જતુ છે ?

પ્રદીપ થરનું વાતાવરણ જલવા પહેલાં હુ
કાઈ ન હદી ચકુ. પથ્રુ હે મા, તમારા વાગ આટલા
બધા સફેદ કેમ થઈ ગયા ?

મદાકિની એનું કારણુ તુ છે તારી ચિતામા
ને ચિતામા હુ અરવી થઈ ગઈ છુ

પ્રદી. મારી મા થરડી દેખાય એ વાત
મને ગમતી નથી

મદાકિની તને શુ ગમે છે ને શુ નથી
ગમતુ એની મને કાંઈ ખબર પડતી નથી પ્રદીપ,
માડુ આજનું દુનન મેળને સાદ પાડી પાડીને
મોતારી રતુ છે એક દિવસ બદારથી આત્રાને
જ્યારે તુ આ થરનું બા છુ ખટખટાયે તારે એ
ખારબુનિ જોરાખાડુ આ થરમા કાંઈ નહિ હોય.
કાંઈ દરે તો એ તારી મા કે તારા બાડુજી નહિ
હોય, પથ્રુ કાંઈ બીજુ જ દરે.

પ્રદીપ તમે આ શુ બોલો હો મા ? ના,
ના, એનું ન બોલો, આ થર જિનિતિન યાય એવી

કંપના માતાથી ખમાતી નથી તમે કહેશો તેમ હું કરીશ આ ઘર છોડીને હું હવે ક્યાંય નહિ જઈ બસ ! પણ-પણ મારા બાપુજીનો સ્વભાવ મારા પગને આ ઘરમા આવના અટકાવે છે

મદાકિની તારા બાપુજી પ્રત્યે તારા મનમાં આદર ન હોય તો મારા પ્રત્યે આદર રાખવાની કવી જરૂર નથી તારા બાપુજી વિના બીજા કોઈને મેં માનનો અધિકારી માનતી નથી સગા દીકરાને પણ નહિ

પ્રદીપ પણ તમારા પ્રત્યેનો મારો પૂજ્યભાવ-

મદાકિની એવા એકપક્ષી પૂજ્યભાવનું મારે મન કશું જ મૂલ્ય નથી, જેના પ્રત્યે પૂજ્યભાવ જાગી શકે એવી આ ઘરમા એક જ વ્યક્તિ છે, તે તે છે તારા બાપુજી તારા બાપુજી વિના બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રત્યે મને પ્રેમ નથી, વાતચત્ત નથી, મમતા નથી તારા બાપુજી પ્રત્યે ધિક્કાર અને તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જેનાને હું ઘરના ઉમરામા પણ પણ ન મૂકવા દઉં તારે અહીં રહેતા પહેલાં કે અહીંથી જતા પહેલાં એક જ નિશ્ચય કરી લેવાનો છે આ ઘરની સર્વોચ્ચ વ્યક્તિ તારા બાપુજી છે એમનું સન્માન તારાથી સાચવી શકે તોમ ન હોય તો આ ઘરમાં પણ મૂકવાનો તને કોઈ અધિકાર નથી મને ખબર છે કે એમનો સ્વભાવ સાચવે એ અમરુ કામ છે પણ એ અમરુ કામ એના સ્વજનો નહિ કરે તો બીજા કોણ કરશે ? વિચાર કરી જે તું-વિચાર કરી જે પ્રદીપ, આટલા વયસના અમારા ઘરવાસમા કયારેય કાકાસ નહિ થયો હોય એમ ૩ માને છે ? થયો છે, ઘણીવાર થયા છે પણ એ કાકાસને લાંબે અમે અમારા દાઢ ત્વજનતા તરફ પડવા દીધી નથી અને અમરુ હાલને જિજ્ઞાસ થવા દીધું નથી અને એકબીજા સામી મો ફરડીને નારી છૂટ્યાં નથી

પ્રદીપ હું તમારી વાત સમજી છું મા, પણ એને એક નારી હૃદયની લાગણીયા અધાપા સિવાય બીજી કોઈ વિશેષ આપી શકતો નથી માનસિક સમતોલનથી ખોઈ જોઈતો એ પાગલ, કાંઈ સ્થિરતા નહિ, મારિયના ઠેકાણું નહિ

મદાકિની ચૂપ કર તારા બાપુજીને પાગલ કહેતાં તને શરમ નથી આવતી ? માનસિક સમતોલ પણ એ ખોઈ એકા છે એમ ઘણીની જેમ તું પણ કહે છે. પણ એનું કારણ જાણવાની કોઈક કોઈએ કરી છે ખરી ? મને ખબર છે ગ્રિંદામાં એમણે વણી બૂતો કરી છે મોગ માણસો કરતાં નાના માણસોની બૂતો વધારે મોટી દેખાય છે. પણ એ બૂત પપ નથી, પાન એ બૂત છે, આ વાત સ્વીકારવા આજે કોઈ તોતાર નથી જાણીસ-જાણીસ વર્ષ સુધી એક કંપનીને સફર બનાવવા માટે એમણે શરીરની ધૂમધાણી કરી નાખી છે નથી જોયો દિવસ કે નથી જોઈ રાત એક ઠોઢિયાં જેની મોત્તર લઈને એક હોટેલમાં બીજા છે ! સુધી દો દોડે ક્યાં કરે છે, મીજ-વસ્તુ વેચી આવે છે, અને જ્યારે આજે આપણ ઉતર ધસપણના એળાં બન્યાં છે ત્યારે કંપની એમને જાકારો અપવા તોવાર થઈ છે

પ્રદીપ આ વાતની મને ખબર નહોતી મા !

મદાકિની કોઈને ખબર નથી કોઈએ અમર રાખવાની દરકાર પણ કરી નથી. બધાને આના પીવાનું મળે છે, મનપસંદ કપાવતા મળે છે, મોટામાં હાવા-રવાનું મળે છે પડી બીજી શું જોઈએ ? હજી એક વાત મેં તને નથી કરી પ્રદીપ, અત્યારે તારા બાપુજી કંપનીની નોકરીમાં નથી પણ કમિશનથી કામ કરે છે એક વડે પકડી લાવેલા દિવસની જેમ

પ્રદીપ કંપનીના અધિકારીઓ આટલા લાગણીયા હશે એવી તો મને કંપના પણ નરોતી મા !

મદાકિની કંપનીના અધિકારીઓની લાગણી જાણવા કરતાં તારી લાગણીયતા વધારે દૂર છે એમ તને નથી લાગતું ?

પ્રદીપ મા !

મદાકિની . તારા બાપુજી જ્યારે જીવતા હતા અને શરીર ચાલતું હતું ત્યારે કામ કરી કરીને એમણે જ આ કંપનીઓને સફર બનાવી હતી, આજે એ કંપનીઓ છે, પણ માનિકા બે લાઇ ગયાં

છે બદલાવેતા માનિએ એમની વૃદ્ધાવસ્થાને સાચવવા
તૈયાર નથી હું એકે છું મેળ, વરેલી સર રે તારા
બાપુજી મોટર તૈયાર કરે છે ને ચીજન-વસ્તુઓ ભરેલી
એમ એમા મૂકે છે જરાકવાળા પછી મેમ બદલાર
માટે છે, ફરી પછી અદર મૂકે છે એમની આવી
માનસિક અસ્થિતા એમને મારી આખો લીની ચર્મ
બચ છે સાચો-સાતમો માફલાની રખાપાટ કરીને
તેઓ મધરાતે પાઠ આવે છે પશુ એમના હાથ
ખાતી હેય છે મનન વેચાણ કરવાની સંકિત હવે
એમનામા રહી નથી એક કેવળ સેક્સમેન તરીકેની
એમની જામેની પ્રતિષ્ઠા ઉપર પાપી ફરી વલ્યુ છે
કેમ કહીશો મહિનાના પાંચમે ફૂપિ । તાર બપુજી
મા । હાથમા મૂકે છે પશુ હું નગરના બાપુ છું કે
ધરખંડમા વધી ન આવે એટલા માટે કેઈની
પસંદી ઉધાર લઈને એટલી રકમ તઓ મને આપે
છે હવે તું જ કહે મેળ, કે આ નધુ ક્યાં સુની
ચલશે ?

પ્રદીપ મને-મને કામ સમજ પડતી નથી
મા, મારી જુદી બહેર મારી ગાં છે

મદાગિની અને તારી બહેર ખાગી મથેની
 છુદિનું આરોગ્ય તુ તાગ બપુજી ઉપર કરે છે
 ખડુ ? એમો તમા । માટે તુ નથી ક્યું ? પેાતે
 ભૂખ્યા રહીને તમને જમાડ્યા છે દિવસ કે રાત
 જોયા વિના એમણે જિંદગી આખી કાળી મઠૂરી જ
 કરી છે આજે ॥ અને મુકેશ મોજાશોખમાથી નવરા
 પડતા નથી હોળો અને નાક-ચિતેઆમા રખડના
 વિના તમને એન પડતુ નથી પૈસા ક્યાથી આરે
 છે તે તમે જાણવાની દરકાર તમે કરી નથી

પ્રતીપ માસ બપુજીએ મને કહે ના અન્યા
 મને તમે કેમ યાદ કરતા નથી ? હાથ પકડીને આવી
 રાતે મને ઘર બહાર કાઢી મૂક્યો. હવે મને કસમ
 તમે જુલૂ મથા લાગો છો ?

મદાકિની એમા યાદ રાખવા જેવું સુ હતું ? અણકમાઉ દીકરો કોઈ મા-માપને વફા ન લાગે તને ધરન્હાર કાઢી ચૂકનાનું પણ એ બે કાણુ હતું કે બીજુ દાર્દ ?

કરીય ના, એ કારણ નહેતુ-ખીજુ હતુ
એમના શવનની કૌતીક સુખ વાનેા હુ મહુ છુ
એ વાનેા છતી ન થઈ જ્ય એટલા માટે તેઓ
હમેશા અને આ ઘટી દૂર રાખરા માગે છે મારી
આ સથે ડેરનિંદી કરનાર કૃતિનિ પાપને હુ-

મનકીની ચૂા કર કંડુ છુ તારી નિર
કુચ જામ આ ઘરનુ સચાનાથ કાઢી નાખયે ગુપ્ત
વાગે કેની ગુપ્ત વાતા / ગુપ્ત રાખતા જેનુ એમના
જનમા છે શુ ? નથી એમજે પોતાની આવક
છૂપારી કે નથી છૂપારી અર્પના જ્ઞાઓની જમાનમા
એમનિ હકી હકી વાતો મરી નથી હા, એ ઉત્ર
છે, વધારે પ તા ઉત્ર છે, પણ એમની ઉત્રતામા દય
નથી, વાસ્તવ્યો વોગમાન છે એ વાત તને નહિ
સમજવ મે । ।

પ્રદીપ તમે કહો તે હું બહાર ગઈને
તમને પેસા મોકલ્યા કરું પથ્થર આ ગામ મને ગમ્ય
નથી હું બહાર નહિ રહી શકું મરા પૈસામાં
તમે મારા બાપુજીના દલાલ કરાવજો ધીમે ધીમે
એમની તમિલન મુસરી જશે

મહાકિની આ કુલિયામાં કોઈ દવા એમની
તમિનાને સુચારી નહિ થકે

પ્રતિષ્ઠા એટલે :

મહાકવિની એટલે એમ કે એ હવે છત્રી
 શકે એમ નથી મગી શકે તેમ પણ નહીં. અને
 આત્મકલ્યાણ વી રીતે ચર્ચ શકે એની એમને ખબર
 નથી.

પ્રતીય આત્મકત્યા ?

મહાત્માની હા, આદ્યમહત્વા - એક દિવસ.
અચાનક ક્યૂંકે બેઠી ગયા હું તાર લેવા નીચે ગયે
ત્યાં તરતના કમ્યા પાછળ જમતી એક નાનકડી
નળી પડી હતી હું તરત જ સમજી ગયે કે એસના
દીપ્તિમા રંગની નળી નાખીને એમણે આદ્યમહત્વા
કરવાનું નિર્ણય કર્યો

પ્રતીપ આઈ, આ કેવી દુણ્ડિ ?

મ લાકિની આને તુ દુર્લ્લભિ ઠહે છે :

પ્રદીપ ખીલુ શું કહ્યું ? આ ભડકતા કરવા જેટલું હવે પછી જે છૂપાવી રહે એની છુદ્ધિ માટે મને જરા જેટલું પણ માન નથી

મદાકિની તું આની ચબીર વાતને મરકરી ગણીને હમી કાઢે છે ? તારા બાપુજી માટે તા ! મનમા અનુકંપા નથી જ-મની કુદર ? આપની ઉમરે તું તારા બાપની પડમે ડોમો નહિ રહે તો ખીલુ કોણુ જીલુ રહે ? અરેરે, આપ કરતા તું મારે પેટે જ-એ જ ન હોત તો કેવું સારું હતું ? હે ભગવાન, અમારું શું થયું બેઠું છે ?

પ્રદીપ તમારો વનોપાત અને હાથપાનદ લાગે છે મા ! પોતામા રમતુ બાગક વરત રહે જ-રુ છે કે શાપ રહે એનો ઉત્તર મા મારે ભગવાન પમે નહિ પોતાની નિનાસી મનોહરિ પામે માગવો જોઈએ

મદાકિની જા, જલો રહે અહીંથી-જા કહ્યું છું આ ધરમા મારે તારું કામ નથી તારી કમાણીની રાતી પાછ પછી અમારે જોઈતી નથી નીકળ અહીંથી નિમાહરમ !

સુમતિયાણુ આ તું કેવી વાત કરે છે મદા ! કોઈ મા પોતાના હાકતને જાકારો આવી રહે નહિ, અને પ્રદીપ તા કારો છોક ! છે અને નહિ તો કાને એની છુદ્ધિ કહાણુ આવશે અરસો કરવાથી આ દુનિયાનું કોઈ કાન સુષ તું નથી

મદાકિની તમે ? તમે શા માટે પરાસી છાડીને બહાર આવ્યા ? તમારી તનિવત-

સુમતિયાણુ મને હવે સારું છે પધારી કરતાં બહારની હવા તનિવત માટે વધારે અનુકૂળ છે હ, બાઈ પ્રદીપ, તું ક્યારે આવ્યો ? ત્રણ મહિના તું બહાર રહ્યો એમા તને કંઈ તકરૂંક તો નહોતી પડી ? કેમ કાંઈ બોલતો નથી ? તું કયા મથો હતો બેટા ? હ, તને મારી સાથે બેલુ મળતું નથી ખરું ? જાન ન બોલતો અરે મુકેશ, અહીં આવ બેગ ! જો પ્રદીપ આવ્યો જ તારો મોટોલાલ-તું એને મળ્યો કે નહિ ?

મુકેશ મને જમર છે બાપુજી, મારી મા અને પ્રદીપ બંને લાગ્યા હતા તે હું સુપ્રસુપ સ્થિત

જોતો હતો-

સુમતિયાણુ તારી મા તો એવી જ છે એને લગ્યા નથી આવડતું જાણ લોકે છે એટલે દારી જનર ■ ખરું ને પ્રદીપ ? હું સહમતો હતો આજ તે એની બરેબર હાજરી લઈ નાખી-એજ લગતી છે એ સાધુડી ! હ બેગ તું ક્યાં ગયો હતા એ વાત તે મને કરી જ નહિ ?

મુકેશ બાપુજી, પ્રદીપ કલ્પ અપકલ્પક ચોવટિયાને મળવા ગયા હો

સુમતિયાણુ અપકલ્પને ? શા માટે ? પ્રદીપ એણે એક વખત મને કહ્યું હતું કે જરૂર પડે તારે તું મારી પામે આવજો કે તને મદદ કરીશ

સુમતિયાણુ એણે તને કેવળા રૂપિયાની મદદ કરવાનું કહ્યું છે ?

પ્રદીપ રૂપિયાની વાત કાંઈ થઈ જ નથી કારણ કે હજી સુધી હું એને મળ્યો જ નથી આવડતી કાને મળવા જવનો છું

સુમતિયાણુ અવતી કાને ? બરેબર છે તું અપકલ્પને મળતા જાર ત્યારે દીપ ! મદને જલો હ બેટા ! નવા નકેર કપડા-રોશિ કરેલા ખૂ-અને એની સાથે વાનગીન કરવામાં ખાસ ખ્યાલ રાખજો મજાક બાગક મિનતુન નહિ હામથી કામ-વધારાનો એક પણ થા મોનવો નહિ શું સમજ્યો ? બેમજાને લાગે કે સે સપેન સુમતિયાણુનો છોકરો પણ કોઈ નીજ છે અને હ એક વાત ખાસ ખાનમા રાખજો, પદર હજાર રૂપિયાથી એક પણ રૂપિયા જોડો માગીશ મા, પ્રદીપ તારું ભવિષ્ય અને બજાણુ લગે છે તું અને મુકેશ-તમે ન ને બાઈ ધારો તો આખી દુનિયાને છતી લગે એમ છે

મદાકિની જોતું ને પ્રદીપ, તા ! બાપુજીને તમે બંને બાઈ રેટલા વહાવો છો ?

પ્રદીપ મા તમારા સફા વાગ જોનને મને કાંઈનું કાંઈ થઈ જાય છે હું અપકલ્પને જરૂર મગીશ અને જોડામા જોડા દસ હજાર રૂપિયા તો જરૂર પડતીશ-પીક મા, હ જાઉં છું

મદાકિની આવજો બાઈ ! (કમથ)

દુર્વાસા મુનિના લાલચ મેળે જોઈને ય મુદ્-
ગધનું મન જરા અવસ્થ થયું નહિ. એણે તો હાથ
જોઈને સ્થિર, નમ્ર અવાજે કહ્યું : 'ભગવાન, અમારી
આ કૃતપત્રની મેરા સીકારો અને મુદ્ નિર્મનને ત્યાં
જે કાર્ધ ધાન-ખીચડી છે તે આરોગી સંતુષ્ટ થાઓ.'

'એમ કે ? તું મને ખવડાવે કે ? તું મરીમ
ખાશાય. જેને પંદર દિવસે એકવાર ખાવાનું મળે ■
તે માત્રું ઉદર ભરી લાગે ?' દુર્વાસાએ ગુસ્સાથી
પ્રશ્ન કર્યો,

'મારી પામે જે કાંઈ દસી તે આપની સેવામાં
અર્પણ કરીય'

'હીક, હીક, જા, લઈ આવ' દુર્વાસાએ કહ્યું.
પંદર દિવસ મુધી ખેતરમાંથી વીઢેલું અનાજ સમાપ્ત
થઈ ગયું. દુર્વાસા મુનિએ મોટા ઓઝાર ખાઈને
નિદાન લેધી. મુદ્ગધના ચક્રોપર પહેલાં જેવી જ
શાંતિ વ્યાપેલી રહી એણે જુખ્યા રહી ખીંગ પંદર
નિવસ દાળ્યા વીધ્યા. પાક લાલુપ ગયા પછીના ખેતર-
માં વેરાયેલાં દાળ્યા પંદર દિવસ મુધી એકઠા કર્યાં.
ત્યાં સોળેને દિવસે પાછા દુર્વાસા મુનિ પધાર્યાં.

ફરી એકવાર મુદ્ગધે પંદરે દિવસ નિરાકાર
ઃહીને એકઠું કંઈ બલ મુનિને ધર્યું. દુર્વાસા મુનિ
ફરી એક વર મોટા ઓઝાર ખાઈને આસ્થા ગયા,
ને ફરી વાર મુદ્ગધની મુખરેખાએ સ્થિર ને શાંત
જ રહી.

દર પંદર દિવસ મુંડી મુદ્ગધ જુખ્યો રહીને
અનન્દપ્રદ કરતો અને દર સોળમા દિવસે દુર્વાસા
મુનિ આીને એ સમાપ્ત કરી જતા. છ પખવાડિયા
મુધી આમ આશુ મુદ્ગધની પત્નીને તેનો એકમાત્ર
પુત્ર-અને ત્રવુ મહિનાના ઉપવાસથી ફેશકાય થઈ
ગયાં મુદ્ગધનું પોતાનું સગીર પણ સ્ત્રીવુ થઈ ગયું.
પણ એ ત્રવુમાંની કેષના થે ચરેરા પર દુખની
રેખા સરખી ફરતી નહિ.

આ યાજ્ઞ મુદ્ગધ મુદ્ગધની અતિથિનિષ્ઠા
અને ધર્મપાત્રતાની પ્રીતિ માત્ર પૃથ્વીમાં જ નહિ,
દેવોએ મુંડી પણ વર્ધ પહોંચી. દુર્વાસા મુનિએ
એના પૈર્ અને ધર્મનિષ્ઠાની કમોટી કરવા જ આ
કંઠેર વસુધેવ રચ્યું હતું. જેવે જેવી વાર તેમણે
પોતાનું કાચું રૂપ પ્રગટ કર્યું એને કહ્યું : 'મુદ્ગધ,
હું અને સ્વર્ગના દેવતાઓ તારા આ ઇન્દ્રિયમન,
પૈર્, નિર્મોહ તથા અદ્વિતિક ત્યાં જોઈને પ્રસન્ન
છીએ. દમણાં તને સહકુલ સ્વર્ગમાં લઈ જવા
માટે વિમાન આવશે.

એકાદમાં યજ્ઞરણુ દેવ-વિમાન ત્યાં આવી
પહોંચ્યું એમાંથી જોડાઈને દેવદૂતે ચિનિત કરી :
'અભિ, આપના કમોટી દેવતાઓ પ્રસન્ન છે.
આપને સહે સ્વર્ગમાં લઈ જવા માટે એમણે મને
આ વિમાન સાથે મોકલ્યો છે'

મુદ્ગધે નમ્રતાથી કહ્યું : દેવદૂત, તારી વાતથી
અને દેવતાઓની પ્રસન્નતાથી મને આનંદ થયો ■
પણ સ્વર્ગ જતાં પહેલાં હું જાણવા માગું છું કે ત્યાં
નિવસીએના શુદ્ધોર શુ હોય છે ? પૃથ્વી અને
સ્વર્ગમાં શું ફરક હોય છે ?

દેવદૂતે કહ્યું : 'આપની નમ્રતાથી જોઈને હું
બહુ પ્રભાવિત થયો છું. સ્વર્ગમાં આપના જેવા
તેજસ્વી ધર્મનિષ્ઠ પુરુષો જાતે વસે છે. પૃથ્વી પર
લોકો જે સુખ ભોગવવા માટે ત્યાં કરે છે તે ત્યાં
રહેનારાની બધી હઝારો પૂર્વે થાય છે પૃથ્વી
કર્મજનિ છે, સ્વર્ગ ભોગજનિ છે. અહીં જે શુભ
કર્મ કરવામાં આવ્યા હોય તેનું શુભ ફળ સ્વર્ગમાં
ભોગવવા મળે છે.'

'સ્વર્ગમાં માત્ર ભોગવવાનું જ ? કર્મ નહિ
કરવાનું ? મુદ્ગધે પૂછ્યું.

દેવદૂતે કહ્યું : 'ના, સ્વર્ગમાં કામ કરવાનું
નથી હોતું, માત્ર ઉપભોગ જ કરવાનો હોય છે.

મનુષ્યે પૂર્વે કરેલાં કામોનું ફળ ત્યાં તેને મળે કે તેને તબુ કામ કરવાનું હોય નથી, એટલે આ બે મની સાથે પૂર્વકર્મોના ફળ અંતે રહે ॥ બધાં કામોના ફળ થઈ જાય ત્યારે તેને પાછો પૃથ્વી પર મોકલી દેવામાં આવે છે લોકોમાં આ જ કામ છે '

મુદ્દમને દેવ, તને હાથ જોયા 'દેવદૂત, તારા દેવતાઓને કહેજે કે મને સ્વર્ગમાં નિમંત્રણ મળે કે તેનો ચિન્હારી રહીશ પણ હું તો કામ કરના માણ છું એટલે હું પૃથ્વી પર જ રહીશ જ્યાં કઈ

કામ ન કરવાનું હોય ને માત્ર ભોગ જ ભોગવવાના હેતુ આ સ્વર્ગમાં જઈને હું શું કરું ? જ્યાં સુધી જીવું છું ત્યાં સુધી તો આ ધરતી પર જ કામ કરવાનું હું ખસેડીશ '

કુર્વાસા મુનિના લાન નેત્રો દિશ્કાં થઈ ગયાં તે અને દેવદૂત એક મીઠા સાથે અપ-કૃત તાણી જ રહ્યા સાથે, અવો માણસ તો તેમને દયામાં રાખ્યો જ નહોતો

કેવો મૂર્ખ !

ભોજ રાજાની એક વાત કહેવાર છે. પોતાના રા પ્રિયસખા સારંગા સમયે ભોજ રાજા એક સમયે ગયા પરણી ગઈ સાથે અમન વાત કરતા હશે ત્યાં અચાનકે જઈ અઠવાનું થતા તેઓની આજુ વાતમાં વિદ્યે પડ્યો અને પટરાણીએ ઉચ્ચાર્યું 'કેવો મૂર્ખ !'

ભોજ રાજા બોલ્યાઆલ્યા વિના પાઠા કર્યા અને રિયા મા પડ્યા કે રાણીએ મને મૂર્ખ કેમ કહ્યો ? સખામાં આવી આસન ઉપર વિરાજ્યા અને જેમ જેમ દરગારીઓ અત પડિતો આવતા ગયા અને પ્રણામ કરતા ગયા તેમ તેમ તેમને કેવો મૂર્ખ એમ કહના ગયા દરેક દરગારી અને પડિત પોતાની કાંઈ જુન થઈ હશે અને તેથી પોતાને મૂર્ખ કહ્યો તેમ મની પોતાનું અસન લેતા ગયા

કાનિદાસ સખામાં આવ્યા અને ભોજ રાજાને પ્રણામ કર્યા તરત જ ભોજ રાજાએ કાનિદાસને 'કેવો મૂર્ખ' એમ કહ્યું કાનિદાસે વગેરે પ્રશ્ન પૂછ્યો

'લાદન ન ગચ્છામિ હરન જાપે, ગત ન શોચામિ કૃત ન મયે ।
દામ્યા તૃતીયો ન મયાનિ રાગન, નિ વારણ મોજ મરમિ મૂર્ખમ ॥

'હે ભોજ રાજા, હું આજ્ઞાના આનંદ કદી ખાતો નથી, પણ પીતા હું કદી દહતો નથી, જીવનમાં જ્યાં કરી શોક કરતો નથી અને જાની મહેલો દહીકત મન પર લેતો નથી અને જે જગ્યા વત કરતા દેવ ત્યાં ત્રોળે ખતીને વચ્ચે પડી જાય તો પછી કયા કારણસર હું મૂર્ખ ગણાઉ છું ?'

કાલિદાસની આ પ્રશ્ન પોતાને રાણીએ મૂર્ખ કહાનું કારણ ભોજ રાજાને તરત સમજાઈ ગયું ।

ઇશ્વરને કેમ લજવો ?

ગાધીજી

ઇશ્વરની મરજી વિના એક પાદુ પશુ હાથે નથી તો પછી મનએ કરવાનું શું રહ્યું ? એ સવાન અનાદિ છે તે તે પુઠાયા જ કરશે પણ તેનો જવાબ એ સવાલમાં જ સમાયેલો છે કેમ કે સનાતન પૂજાની રીતિ પશુ તે જ ઇશ્વરે આપેલી છે જેમ આપણે બધા કાલે તે વતી વર્તાએ છીએ તેમ જ ઇશ્વરનું છે આપણા કંઈ અને આપણું જ્ઞાન અહીં હોઈ આપણે કામદાનો સવિનય અને અવિનય ભગ પશુ કરી રહીએ છીએ જશ્વ સર્વ અને સર્વરૂકિતમાન હોઈ પેતાના કાપલનો ભગ જ નથી કે તો તેના કંઈ માં મુચારો-ધારો પણ નથી થતો. તેના કામદા અવિનય છે અનેક રીતે આપણને રિયાઝ કરવાની અને પત્ત કાઢવાની, સારુમાફ સમજવાની રીતિ આપી છે તેમાં જ આપણી સ્વતંત્રતા સમાયેલી છે એ સ્વતંત્રતા ધણી એછી છે એટલી એછી છે કે એક જાનીએ કલુ છે કે એક વહણવીને વહણવી કેક પર ફરતી છૂં હોય છે તેના કરતા પણ થોડીજ પણ મોં તેની તોયે છૂં તો છે જ, અને તે થોડી જા એટલી છે કે તેના વતી મરણ મુક્તિ મેળવી શકે છે દેવ અને પુત્રપાપની જેડી સાથે સાને આદા જ કરે છે પણ મુક્તિના પથ પર આવનારને દેવ આડે આવતું જ નથી

એને હવે આપણે ઇશ્વરને કેમ સેવવો-લજવો-એ જ વિચારતું રહે છે ઇશ્વરની સેવા એક જ રીતે થાય. ગરીબની સેવા તે જશ્વરની છે એક ક્રીડની સેવા કરી તે જશ્વરની ■ પણ ક્રીડાવા પૂરીને ક્રીડની સેવા ન થાય ક્રીડને કલુ અને હાથીને હારો જશ્વર આપે છે ક્રીડને પણ જે ધરાપૂર્વક કચરે નહિ તે તેની સેવા કરે છે, અને

ક્રીડને એમ જ્ઞાનપૂર્વક ન દુશ્વરનાર અન્ય પ્રાણીને કે પોતાની જ જાનિને-મનુષ્યપ્રાણીને નહિ દુશ્વરે દરેક સ્થળે દરેક વખતે મેવાની જ્ઞાન મળે છે, વૃત્તિ એક જ હોય છે કુખીની સેવા કરવામાં જશ્વરની, મેવા થાય છે એ સેવામાં રિવેક હોવા જોડે બૂખ્યાને અના / આપવામાં સેવા જ થાય છે, એમ માનવાનું કાલુ નથી આગળ મનુષ્ય ખીમને આધરે બેસી રહે ને અનની અથા રાખે તેને અન આપવામાં પાત્ર છે તને કામ આપવામાં પુણ્ય છે, ને કામ કરવા પૈયાર ન જ થાય તે તેને બૂખે રહેવા દેવામાં તેની સેવા છે ઇશ્વરનું નામ જપવું, પૂજાના કરવા એ આસ્થક છે, કેમ કે તેથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે ને અમાલ મનુષ્ય પોતાનો ભાગ જોઈ વડે છે, પણ પૂજા જ કઈ ઇશ્વર સેવા નથી. એ સેવાનું સાધન છે તેથી જ નરસિંહે માય છે

‘શું થયું સ્નાન, સેવા ને પૂજા થકી,
શું થયું માળ ગડી નામ લીધે ?’

અને આ જવાબમાંથી ત્રીમ પ્રશ્નો જવાબ મળી રહે છે ત્રીને પ્રશ્ન આ છે જવાબો હેતુ ■ જનનો હેતુ પોતાને જોળખવો નરસિંહની ભાષામાં

‘જ્યાં લગી આત્મા તરવ ચી-યો નહિ,
ત્યાં લગી સાધના સર્વ જુડી’

અને આત્મવર-જ્ઞાન-જ્ઞાન-જ્ઞાનની સાથે એટલે ઇશ્વરની સાથે એક-તત્ત્વ-સાધનાથી જ થાય જ્ઞાનની સાથે એક સાધન એટલે તેને કુખે જ્ઞાનપૂર્વક કુખી થવું, તેના કુખનું નિવારણ કેવું

પણ જ્યુને એવો ખ્યાલ હોય છે કે આજે જેવા જંગલનાં જનવરો હોય છે તેવા જ પહેલાં મનુષ્ય હતા. થોડે પશુતા ઓછીતો હોય એ ભરે પણ એ હતો તો જનવર જ. ત્યારે એને સંદિનાં રહસ્યોનું કશું ગાન નહોતું. ગાનનં ખલે એને બધેલા ભય લાગતો હતો. વરસાદ પડે કે વીજળી ઝંપૂકે તેથી પશું એ ખીતો, ધરતીકે પથ થય તો એ પણ ધરથર કંપતો. એ તો જોકે આજે પણ તેનું જ છે, પશું એ જમાનામાં તો ખૂબ જ ણીક હતી. આ રીતે સંદિનું રૂપ એને વધુ ભયજનક લાગતું હતું અને તેને પરિણામે ભયભીત થઈને એનું મન સંદિનું શરણ શોધવું હતું, અને પછી રહેતે રહેતે એ ભયની શ્વિત વળતી મઈ અને એ રીતે લક્ષિતમાર્ગનો આરંભ થયો એમ કેટલાક જણ માને છે.

પરંતુ હું તેમ નથી માનતો. હું માનું છું કે લક્ષિતનો ઉગમ ભીતિમાંથી નહીં પરંતુ પ્રીતિમાંથી થયો છે, ભીતિ મનુષ્યને જેટલી સ્વાભાવિક છે, તેથી પણ વધુ સ્વાભાવિક પ્રીતિ છે. ભીતિ તો મનુષ્યને પણ લાગે છે અને જનવરને પણ લાગે છે, પરંતુ ભીતિનો અનુભવ થતાં પહેલાં જ મનુષ્યને પ્રીતિનો અનુભવ થાય છે આજે પણ અ.પણે જોઈએ છીએ કે દરેક પ્રાણી માનના ઉદરમાંથી જન્મ પામે છે અને ભયપણમાં એ માન તો પ્રેમ પામે છે. આમ એનો પહેલો અનુભવ પ્રીતિનો છે, આરે ભીતિનો અનુભવ તો પાછળથી થાય છે. લક્ષિતાનાં જે સૌથી જૂનાં સ્તોત્ર મેં વાંચ્યાં છે તેમાં ઈશ્વરને માતા-પિતા કહેવામાં આવ્યો છે. લક્ષિત-માર્ગમાં ઈશ્વરના ભયાનક રૂપનો એટલો ખ્યાલ નથી જણાતો જેટલો ઈશ્વરના પ્રેમમય રૂપનો જણાય છે તેમ છતાં ઈશ્વરના તો અનંત ગુણ હોય છે. એટલે કેટલાક ગુણ એવા પણ હોય છે જે આપણે પચાવી શકીએ તેમ નથી હોતા અને તેથી આપણને તે ભયાનક લાગે છે. આમ ભીતિનો આરંભ અવગત

થાય છે, પણ જૂના કાળમાં લક્ષિતો જે આરંભ થયો હતો તે તો લભાંથી નહીં પણ પ્રેમમાંથી જ થયો હતો. જૂના જમાનામાં પણ એ જ થયું અને આ જમાનામાં પણ એ જ થઈ રહ્યું છે.

આજે પણ ભીતિ અને પ્રીતિ બંનેનો સામરો અનુભવ આપણને થઈ રહ્યો છે, આજે દુનિયાનાં અણુભાગનો ભય છતાં મળેલો છે, એ ભય અગાઉ નહોતો. અગાઉના લોકો સંદિનું ભયાનક સ્વરૂપ જોઈને છળી જતા. આજે વળી ખીલું વિકરાળ સ્વરૂપ સામે ખડું થયું છે. આમ હર ઘટયો નથી, પરંતુ સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું છે. આજે પણ કેટલાક લોકો ખીલના માર્ગ ઈશ્વરને શરણે જઈને એની પ્રાર્થના કરે છે. આમ ઈશ્વર જેમ પ્રાચીનકાળમાં હતો, તેમ જ આજેયે એમને. ભયમાંથી છોડાવનારો તે છે જ. પરંતુ માત્ર પ્રેમથી પણ લોકો એને બારણે પહોંચે છે. પણ તે ઉપરથી એવો જે ખ્યાલ બાંધી લેવાયો છે કે લક્ષિતો આરંભ ભીતિમાંથી થયો છે અને પ્રેમનો વિકાસ તો પાછળથી થયો છે, એ ખ્યાલ સાચો ખોટો છે. લક્ષિતા એવ પ્રકાર, જેમાં ભય પણ છે અને પ્રેમ પણ છે, તે પ્રાચીન કાળથી માંડીને આ જ સુધી ચાલતા આવ્યા છે અને આજે પણ તેમજ મોજૂદ છે.

કર્મમાર્ગ અને લક્ષિતમાર્ગ વચ્ચે ફરક છે. લક્ષિતમાર્ગમાં મનુષ્યને પરમેશ્વરની કૃપાની અ.દ્યા રહે છે પણ કર્મમાર્ગમાં કર્મનું પરણામ મળે છે. વાલો તેનું લણે, ખોટાં કામ કરશે તો ખૂરાં ફળ ભોજવશે, સારાં કામ કરશે તો સારાં ફળ પામશે, એવો કર્મનો નિયમ છે એ નિયમ દલાણુકારી જ છે. એનાથી આપણા હાથમાં ચારી ચારી ભય છે. આપણે સારાં કામ કરીએ છીએ તો આપણને સારાં ફળ મળે છે. આમ કર્મનો નિયમ નિષ્કુર નથી હોતો, પણ એ તો કહે છે કે વાલો તેનું લણે, આ

સાચ સરળ વાત છે. અને એનાથી દરેક મનુષ્ય જેવું જોઈએ તેવું મેળવવાને રસ્તો રહે છે. મનુષ્યને કર્મના નિયમથી ખીક ન લાગવી જોઈએ. છતાં મનુષ્ય નમળાઈથી એટલો તો ભરેલો છે કે પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવવા માટે એ દેહલેખ વાર તૈયાર થતો નથી. એ ખેડાં કાપે તો કરી પાડે છે, પણ એનાં દુષ્પરિણામ વેડવાની તાકાત એનામાં નથી હોતી. બૂરું કામ કરવા માટે શું જોઈએ ? બૂરું કામ કરવાની એવફેરી અને ચૂર્ણતા તો મનુષ્યમાં હોય જ છે, પરંતુ એનું ફળ વેડવાનું આવે ત્યારે તે માટે મજબૂતી, હિંમત, અને તાકાત હોવી જોઈએ. ‘મે’ ને કાઈ કંઈ છે તેનાં ફળ કું ભોગવીશ’ એવી ઘટિ રહે ત્યારે જ મનુષ્યની શુદ્ધિ થાય છે.

‘કર્મફળ ટળશે તો ખોટું ધરો, તેથી કર્મફળ ન ટળે એમાં જ મારું શ્રેય છે,’ એમ માનવાની હિંમત મનુષ્યમાં હોવી જોઈએ. પરંતુ મનુષ્ય દુર્બળ છે. બૂરાં કામ તે કરે છે, પણ ફળ ભોગવવાની હિંમત એનામાં નથી હોતી. તેથી ક્ષમાની અપેક્ષા રહે છે. જેમ બાળક આ પાસેથી માફની આશા રાખે છે, તેમ જ ભક્ત ઈશ્વર પાસેથી ક્ષમા આપવાની અપેક્ષા રાખે છે. કર્મમાર્ગને મુકાબળે ભક્તિ-માર્ગની વિદ્યેવતા એ જ છે કે એમાં ક્ષમાની આશા હોય છે. પણ આ ક્ષમા ક્યારે માંગવી અને કર્મફળ ભોગવવાની તૈયારી ક્યારે રાખવી ? એની મર્યાદા શી ? આવા બધા વિવાદો પેદા થાય છે. મનુષ્યે સારાં કામ કર્યાં હોય તો એમ લાગે છે કે એનું ફળ એને મળતું જ જોઈએ. પણ જો બૂરાં કામના ફળ માટે એ તૈયાર નથી હોતો, તો ક્ષમાનો આરંભ ક્યાંથી થાય છે અને આવી સ્થિતિમાં ભગવાન પાસેથી ક્ષમા માગવી એ આપણા વિકાસને માટે કેટલી દુર ઉચિત છે, એ સવાલ છે. આમાં એવું લાગે છે કે કર્મનો નિયમ અને ભક્તિનું ક્ષમાતત્વ એ બેની વચ્ચે જાહેર કે અથગમ્ય ન થતી હોય ! ત્યારે આમાંથી ઉગારો કેમ કરીને મળે ?

ભક્તિમાર્ગ કહે છે કે કર્મનો નિયમ કાંઈ ટાળ્યો ટળે નહીં. જેને ભગવાન બચાવે તેને પણ કર્મનું ફળ તો મળશે જ; પરંતુ ‘ભગવાન બચાવે’

એના અર્થ એટલો જ કે એને એ ફળ ભોગવવાની હિંમત પણ ભગવાન આપશે. બૂરું કામ કર્યું તો તેનું ફળ તો બૂરું આવવાનું જ, પરંતુ એની અસર ચિત્ત પર ન પડે તેટલી હિંમત આપણામાં આવે તો આપણે જાવી જઈએ. આવી હિંમત પ્રાપ્તનાથી આવે છે. ચાહે બૂરું ફળ આપવાનું હોય કે દુઃખ વેડવાનું હોય, તોયે એ બધું દરિદ્રસાદ માનીને ભોગવવું જોઈએ, એમ ભક્તિમાર્ગ માને છે. ક્ષમાનો અર્થ કર્મફળથી બચવું એવો નથી, પરમેશ્વર એનાથી આપણને નથી બચાવતો, પણ કર્મફળના પરથી બચાવે છે. તેથી આપણે ભગદત્તેર ને પરિણામ આવે તેને માથે ચડાવીએ છીએ. આપણામાં એવી હિંમત આવે છે.

આમ ભક્તિમાર્ગ અને કર્મમાર્ગનું જોડાણ થાય છે. કું એક દાખરો આપું. માણસને દારીદ્રિક ખીમારી થાય છે. આપણે એવું કંઈક કામ કરીએ છીએ જેથી ખીમાર પડીએ છીએ. સારાદરથી રીતે મદદ માણસ હિંમત દારી જાય છે. પણ એવી દાદ-તમા જો ઈશ્વરની ભક્તિનો આશ્રય લેવામાં આવે, તો ઈશ્વરની ક્ષમા-શક્તિ એને બચાવે છે. એનો અર્થ એ નહીં કે એનો રોગ ટળે છે, પરંતુ એના િત્તને પ્રસન્નતા અને શાંતિ મળે છે. એ એમ વિચારતો થાય છે કે વાધો નહીં, મદદની મારફત મારી શુદ્ધિ થતી રહી છે. એને તાવ તો ચડે છે, પણ એને એ દાખવતો નથી. બેઠકું એને એમ લાગે છે કે જાહેર ઈશ્વર પાસેથી એને કંઈક મળી રહ્યું છે. ભગવતપ્રેરણા પર આજે શ્રદ્ધા છે તેને ભક્તિ કહે છે. ભક્તિ કરીએ છીએ એટલે આપણે કાંઈ વરદાન મેળવી લેવા નથી માગતા પણ ભક્તિનો અર્થ તો એ છે કે એની મેળજનામાં આપણને જે કાંઈ સુખ દુઃખ મળે તે બંને ઈશ્વરની દયા જ છે. સુખ દુઃખ બંનેથી આપણું કલ્લું જ ચલાવતું છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ હોવો તેનું જ નામ ભક્તિ.

સુદામાનું આખ્યાન છે ને ? એની પત્નીએ એને એમ કહીને ભગવાનની પાસે મોકલ્યો કે ‘ગર, એ તમારો જૂનો દોસ્ત છે તે તમારું દળદર ફેરો.’ સુદામા પોતાના લઠને ભગવાનને ઘેર પહોંચ્યો. ભગવાને

ત્રેમથી પૌઆ આરોગ્ય, સુદામાને પોતાના આસને
મેસાડ્યો અને પાઝ વળતાં છેક કચવ સુધી ચૂકવા
આવ્યા એટલે મુ ગો તો એમ વિચારા લાગ્યો કે
ભગવાનની મા ! પર કેટલી મોટી કૃપા કે એમણે મને
કંઠીમે બૌદ્ધિક સમૃદ્ધિ આપી નહીં નહીં તો હું
તો અસક્તિમાં ફસાઈ જાન પત્નીએ તો મને તે
મેલા માટે જ મોકલ્યો હશે. પણ ભગવાનનો મોટો
પાક કે એમણે મને દશી સ્વૂળ વસ્તુ ન આપી. આમ
વિચારતો વિચારતો એ તો ઘેર આવ્યો ત્યાં તો એણે
જ્ઞાનદાતા કરતી સુવચનગરી લાળી એમના નાનીમોની
એકએક ચીજવસ્તુ સોનસની હતી એ જોઈને સુદામાને
ભારે આવ્યું થયું એટલે એણે તો પત્નીને કહ્યું કે
આ ઘર માડુ નથી માડુ ઘર તો બીજુ જ છે
માટે આ બધું મેલું છે તે એને જ પાણુ વાગ્યો
આમ એણે અનાસક્ત રહેવાની વાત કહી. આ રીતે
સુદામાને બપોરે કંઈ ન મળ્યું ત્યારે એણે એમના
ભગવાનની કૃપા જોઈ અને ખૂબ મળ્યું ત્યારે પણ
કહ્યું કે આ એની કૃપા છે. જે કાંઈ મળ્યું છે તે
ભોગ ભોગવા નથી મળ્યું એમ માનીને એ અના
સક્ત ભાવે રહેતા લા થો.

આમ દરેક વસ્તુને પ્રભુકૃપા માનવામાં આવે છે
એવ રીતે પ્રભુની કૃ 1 જ કૃપા લાગે છે સુદામાને
સત નરસિંહ મહેતા એવો જ હતો એના દીકરો
સુમતી મરો. જુવાનજેન દીકરો ભીડી ભય તો સુખી
તો કથો બાપ થાય ૧ દુખી ન થવાય તે જ ભયો
ભયો. પણ નરસેવાએ તો કહ્યું, 'હવુ થયુ ભગી
જાળ, સુમે ભડશુ શીગેવાળ.' આમ દીા ને
ભગવાને ઉપાદી લંધા તેમા પણ એણે એની કૃપા જ
માની આવે જ લક્ષિત કહે છે

મદારાજૂના ભક્તકવિ તુકારામ પણ એવું
જ કહે છે

વાઈલ મેલી મુચ્ચ લાલી,
દેવે માપા હો પિલી,
વિટો તુમે મામે રજ્ય.

હે ભગવાન ! મારી પત્ની મરી ગઈ તે
સાડુ થયું એની મુક્તિ થઈ તે મને આસક્તિથી

હોરાખ્યો એટલે હવે તારું—માડું રાખ્યું થયે આજ
લગી વચમાં નીજ એક પત્ની હતી પણ એને તે
ખમેલી લીડી એટલે હવે મારી ને તારી વચ્ચે જરાયે
અતરપટ ન રહ્યો

તો ભક્તની પ્રતિ આવી રહે છે. પુત્ર
જન્મ્યો તો કહે કે ભગવત્પ્રસાદથી જન્મ્યો. પુત્ર
મરી મર્યો તો કહે કે ભગવાનની કૃપાથી મર્યો
ભક્તની બુદ્ધિકા જ એવી છે કે એ આમથી, તેમથી,
સુખમાં, દુખમાં, કર્મમાં સારામાં ફળમાં, બધામાં
ઈશ્વરની કૃપા જ ભુજે છે અને કહે છે કે એ બધું
ભગવાનનું ધાર્યું જ થયું આનાથી ભક્તના મનની
સમતા ટકે છે જે સમતા મોગ્યોને મદાપરાણે
મગે છે તે એને અત્યંત રસભાવિક રીતે પ્રાપ્ત
થાય છે. મનને મગે તે હાનતમાં સમત્યુક્ત રાખવું
એ બહુ અમરી વાત છે અને કર્મમોગમાં એ બહુ
વિકટ થઈ પડે છે ત્રીત-ઉચ્ચ, સુખ-દુખ, માન-
અપમાન જે સધાને સમતા માનવા મુશ્કેલ હોય છે
મીલા કહે છે કે કર્મ કરતી વખતે આ બસનો
ખ્યાન મુદ્દા ન કરો એ તો બધા શરીરના સુખદુખ
છે અને આપો તો એનાથી મિત છાએ. પરંતુ
આમ પોતાની જાતને શરીરથી અનગ કવી આસાન
નથી. શરીરમાં રહીને એના ઉપયોગ કરવા છતાં પણ
મનમાં એમ ધારી લેવું કે આપણે એનાથી નોખ્યાં
છીએ એ બહુ કઠણ વાત છે મન પણ શરીરનો જ
હિસ્સો છે એટલે આ જે જનમાર્ગની વાત છે તે
મનુષ્યને માટે અમરી તીવડે છે કર્મમગમાં સુખદુખ,
પાપ-પુણ્ય બને હોય છે. એમાં કર્મના નૈસર્ગિક
પરિણામે ભોગવવાની વાત હોય છે. 'તું' ને દીગ
ભોગવીડ તો તેથી કર્મદાર ધરી તેથી તરસ્ય
રહીને એ ભોગવના જોઈએ, એમ કર્મમાર્ગ કહે છે
પરંતુ એ ખૂબ આડુ છે બપોરે ભવિષ્યમાર્ગ તો
એ વાતે યુક્તિથી સિદ્ધ થાય છે તેથી ભક્તિમાર્ગને
સહેલો વચવામાં આવે છે હા, એમ પણ બને કે
કેનાક જન્મને પ્રેમ પણ અમરી લાગે પણ સાધારણ
રિતિ તો બધાને ભક્તિમાર્ગ સહેલો જ લાગે છે
પરંતુ એ પણ સાચું છે કે કેટલાકને માટે જાનમાર્ગ
જ સહેલો હોય છે જેને જાનપ્રાણમાં પ્રેમનો પુરતો

અનુભવ નથી થયો. જેણે મા-બાપ બચપણમાં જ ગુમાવ્યા હોય અને જે પારખાને હાથે ઉપેચા પામીને ઉછર્યો હોય, એવા મા-બાપને પ્રેમ કરતાં ચિંતન અને પ્યાન વધારે સ્વાભાવિક લાગે છે. જેને પ્રેમનો અનુભવ નથી તેને પ્રેમમાં ૪૬૫ લગે છે અને જ્ઞાનમાં આસાન લાગે છે. દેહને પોતાથી છુટો કરીને વિચારવાનું એને માટે આમાન હોય એ પણ સંભવિત છે. પણ આ તે કેટલીક ખસ વ્યક્તિઓની વાત હઈ. આમજનનાની નજરે વિચારીએ તો તે જાક્તિમાં જ આસાન છે એમા એ ખુબી છે કે મનુષ્ય એકોરેકને સ્થૂળ દૃષ્ટિથી નથી જોયા. કર્મ-માર્ગમાં તે કરેલું જ પડે છે કે મહુસ ૧૫ અને પ્રુપ્ત કરે છે તેથી એનું ફા બોજરે જ છૂટકા છે ફનાશ્યએ અટપુ પાપ ઈશુ તો તેટલું ફા એણે જોયલું જ પડે મનુષ્યની ચેગતા પજુ ઓછીરતી હોય છે એનું પજુ કહેવું પડે છે. આનો બોગો વિરેક કર્મમાર્ગમાં કાવો પડે છે. આનખા, એમાં તદરથના હોય છે આ રીતે મનુષ્યની વચ્ચે નહીને કામ કરવા છતાં ચિત્ત પર એની અમર ન થવા દેતી અને વિવેક રાખીને તદરથ રહેવું એ કઈક અઠગ તો હોય છે જ.

વળી જ્ઞાનમાર્ગમાં તે એવું છે કે જે કોઈ થાય તે નિષ્ઠા જ છે, એમ માનવું. જે કોઈ થાય છે તે નથી થતું એમ માનવું એ પણ માણસને માટે બહુ અપંગી વાત છે આવી વાત મહુસ ૪૬ મહુસ કરી શકતો નથી કોઈના કામની નિષ્ઠા કે સુનિ ન કરતી, કારણ કે એ જે કોઈ કહે છે તે બધું મિથ્યા છે, સ્વપ્ન છે. સ્વપ્નમાં કેઈ રાત્ર બને કે મિષ્ઠારી બને તો જેમ એનું સુખ અને કુખ બને નિષ્ઠા હોય છે, તેમજ દુનિયામાં પણ આ જે બધું થઈ રહ્યું છે તે બધું મિથ્યા છે, એવું ધારવાથી મનુષ્ય બચી જાય છે દાખલા તરીકે મારી વાન કહું તો મને આ કહાના ખૂબ જ ગોળી મઝ છે મને લાગે છે કે જે કોઈ કહ્યું રહ્યું છે તે બધું જામ જ જામ છે. માતા ચિંતનને લઈને મને લગે છે કે સામે કાષ છે જ નહીં પણ આનુ બધાથી સધાતું નથી સામે આખી બધી જગત પડી છે, છતાં

એમ માનવું કે કોઈ જ નથી, એ અધરું થઈ પડે છે જનયોગની યુક્તિ છે તો અસરકારક. 'કઈ' જ નહિ' એમ કહેવાથી ચિત્ત પર કશીયે અસર નથી થતી. પરંતુ આમ માનવું એ તો મનુષ્યને માટે અવકાશ તથા થઈ પડે છે.

કર્મમાર્ગને આપણે 'મિયા' તો નથી માની શકા, પરંતુ એમ કહીએ છીએ કે જે કોઈ આવી રહ્યું છે તે મનુષ્યનાં અનેક કર્મોનું પશ્ચિમ છે તેથી તદરથ રહેવું જોઈએ આગળના અને 'સામાજિક' કહે છે. એક મનુષ્યના પ્રવલથી કોઈ બીજા નથી જાનતી, આખા સમાજના પ્રવલથી બને છે, તથી જ જમી. પર માલિકી મનની એ ખાતું છે એમ કહેવામાં આવે છે. જમીન તો સામાજિક વસ્તુ છે અનુપ જમી. કે સપતિ જે કોઈ મેગલે છે તે એ એકયે હરે નથી મેગરનો. એમા એને આખા સમજની મદ મને તારે એ બને છે, એમ કહેવા છે મનુષ્ય જે કોઈ કરે છે તે એની કમરણી, જામનિ એને પરિસ્થિતિનું પશ્ચિમ છે. એ એકમા એને મટે જવાબદાર નથી, એવું કર્મયોગમાં મનાય છે તે કમયોગની યુક્તિ એવી છે કે મનુષ્ય જે કર્મ કરે છે તેને માટે એ એકયો જવાબદાર નથી હોતો પણ એનું કર્મ પરિસ્થિતિનુપ હોય છે. એ કર્મને મટે એની કમરણી, એની પરિસ્થિતિ વડેની જવાબદારી હોય છે. તેથી એ કર્મ અપરિદર્શ-ટાપ નહીં તેવું-કોર છે એમ માનવું જોઈએ. જે આ યુક્તિ ફાસી લય તો મનુષ્યની વચ્ચે નહીને કામ કરવા છતાં સખના સિદ્ધ થઈ શકે છે. છતાં પણ એમ થતું નથી; કારણ કે આપણે પણ એમાં જ હેમજ છીએ. જે કોઈ કિનારે જામે હોય તો તો એ કહી શકે કે સમુદ્ર કેટલો મુદર છે, તરંગો હોને ચડા છે તે જાણે પહાડ જેવાં લાગે છે. પરંતુ જે મહુસ એ સમુદ્રમાં જ પડેલો હોર અને સમુદ્રના મોગા વિનોગે ચડાં હોય તે હાવતમાં કૂપકા ખાતાં ખાતાં એમ કહેવું કે વાહ કેરી મગ આવે છે, એ કષ્ટક અઠગું છે. પણ જે એ અઠગું ન લગતું હોર તો સ્વત્વ સાધી શકાય ખરું પણ માણસને માટે એમ માનવું અધરું હોય છે તેથી કર્મયોગ

એટલો સહેલો નથી પરંતુ ભક્તિમાર્ગની વાત ન્યારી છે.

ભક્તિમાર્ગમાં તમને જે કંઈ નજર સામે થતુ દેખાય તે બધાને પ્રભુની લીલા માનવાની ટેવ પડી જાય છે. ગાનમાંથી કહે ॥ કે એ સ્વપ્ન ॥ કર્મમાંથી કહે છે કે એ બધું પરિશ્રિતિનું પરિણામ છે. પણ ભક્તિમાર્ગી કહે છે કે એ તો લીલા છે, નાટક છે. નાટકમાં જેને નિશ્ચયિત્વનો પાઠ સોંપાય તેને વિશ્વામિત્ર જેવા કદ વેઠ્યા પડે અને જેને હરિશ્ચંદ્ર બનવાનું આવે તેણે તેના જેવા પત્નિવાદી બનવું પડે. પણ એ આખુંયે નાટક જ છે. તુલસી દસજી કહે છે કે જેમ શેતરજીયા હાથી, મેઝા વગેરે મહેરા તો હોય છે પણ તે બધા લાકડામાંથી જ બનેલા હોય છે, એમાં હાથી અને ધોળાની ચાલ નિરાળી હોય છે, હાં આખરે તો એ બધી રમત જ છે તે જ રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પણ એમ મનાય છે કે આ બધી પ્રભુની લીલા આવી રહે છે પરમેશ્વર અનેક રૂપ ધરીને લીલા કરી રહ્યા છે. આમ વિચારો તો એને રમત માની લેવાનું પણ છે તો આરુ' જ શબ્દાચારે' ગીતામાધ્યમા ખાતમાં અષ્ટાધ્યાયમાં કહેલી વાત ટાકી છે કે નિર્ગુણમાર્ગમાં અધિક કહેણ હોય છે અને સગુણમાર્ગમાં કદકે એટલો હોય છે, તેથી સગુણમાર્ગ આસાન છે અને નિર્ગુણમાર્ગ કઠણ છે એમ કહેવાય છે. શબ્દાચાર્ય લખ્યું છે કે નિર્ગુણવાગાને કનેશ થવો વધારે થાય છે સગુણવાગાને પણ અધિક કહેણ તો થાય છે જ, પણ નિર્ગુણવાગાને તો અધિકનર થાય છે એટલે ભક્તિમાર્ગ આસાન ॥ એમ કહેણ છે એનો અર્થ એવો નથી કે એમાં કશું કરવાપણું જ નથી એમાં એવુંયે નથી કે જીવન જેમ આવે તેમ ચાલવા દો. ભક્તિમાર્ગમાં પણ અત્યંત ત્યાગ કરવો પડે છે પણ એ ત્યાગ દાખવતો નથી માતા પોતાના દીવસ માટે કેટલો ત્યાગ કરે છે ! કોઈ સરથાના મનોને કદા કે તમારા કામનો હેરાલ લખો, તે એ યત્ન ધસડી આપે. પણ માતાને કદા કે તુ તારા કામનો હેરાલ લખી આપ કે વરસમાં તે તા ! બાળકને માટે યુગ્મ ક્યું, તો માતા તો કહેણ કે એ એને માટે

ક્યું છે જ યુગ્મ તે ? મારું તો રાત-દિવસનું એ જ કામ થઈ પડ્યું હતું એમાં વળી લખવાનું યુગ્મ હોય ? માતાને એક વરસનો હેવાન લખવામાં જ એક વાસ લાગે એનો અર્થ એવો નથી કે એને ડોકારાને ઉછેરતા કંઈ કદ જ વેઠવું પડતું નથી કદ તો થયું હતો પણ એના મ મા ડસનત્ત્વ હતી, પ્રેમ હતો, તેથી એ મહેનત શીવી લાગી આમ ન્યા પ્રેમ હોય છે, ત્યા તકલીફ ટોલી જ નથી. એવું નથી, પણ એ તકલીફ તકલીફ લાગતી નથી છેકરા રમે છે ત્યારે પસેવે રેખન થઈ જાય છે પણ એમને એનું કશું લાગતું નથી પણ એમની પાને કશું કામ કરાવે તો એમને એ તકલીફ લાગશે.

ભક્તિમાર્ગમાં આ જ તકાન છે એમાં કદ પણ આનંદનું અવ બની જાય છે કાંઈને મેથી ખાવા કર્કસે તો મે મચકોડે, પણ જેને મેથીના લાકડું ખવાની ટેવ પડી ગઈ છે, તેને તો એનાં પણ એક રસાદ આવે છે અમારા આશ્રમમાં એક ડોકારો આવ્યો એને લાંબા ના પદા બહુ સાવતા એ પણ એક રસાદ છે આત્મની વાત છે આમ તકલીફમાં પણ આનંદ અનુભવવો એ ભક્તિમાર્ગની ધુક્તિ છે.

હિંદુસ્તાનમાં આવો ભક્તિમાર્ગ વિકાસ પામ્યો છે આમજનતામાં એ પ્રાથમિક સ્વરૂપને છે લોકો નામરમરણ કરે છે સારસજ ભગવાનને પદ કરે છે, જમતી વખતે યાદ કરે છે આવી રીતે એક સર્વ સાધારણ થઈ રિપર થઈ છે, એના આધાર પર આપણે આજના વધી શકીએ પરંતુ ભક્તિમાર્ગનું સારસર્વર આ નથી સામે અવતી દરેક ભક્તિમાં પ્રભુના દર્શન થાય એમાં એનું સારસર્વર છે સામે કોઈ પણ આવે-અનુય અવે તો મનુષ્યના રૂપમાં ભગવાન દર્શન દે છે, કૂતરો આવે તો કૂતરાના રૂપમાં ભગવાન દર્શન દે છે, અને ચોગા આવે તો ચોગાના રૂપમાં દર્શન દઈ રહ્યો છે એવો અનુભવ થવો જોઈએ અહીં મે મધ્યાનું નામ દીધું તેથી તમને કંઈક પ્રિયત્વ તો લાગશે, પરંતુ મે એને અભ્યાસ કર્યો છે એ વિવેકમાં તુ મ્હિત્તને અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે મધેયનું જુદવું સંભળતું એનાથી

ખને પદ્મી એક દિવસ મને થયું કે એનાથી મને
 થા સાડુ તકલીફ થી જાઈએ ॥ એનાથી આનંદ
 થશે નોંધીએ એ ગમેડાનો અવાજ સાલગીને જીમ
 ગમેડાએ ને તો આનંદ જ થશે હો અને પ્રેમથી
 એની પામે જતા હશે તો પછી આપણને જ એનો
 અવાજ થા માટે ખટકશે નોંધીએ ॥ એ પશુ સારો
 જ અવાજ છે એવું માનવા મેં કે હિત કરી એમ
 મને એક પ્રસંગથી જતા ઉત્તરજન મળ્યું એ દિવસોમાં
 મને વડોદરા રહેતા ત્યાં એક સગીત સંચેનન
 ભણતું હતું અમે પશુ સંભળવા ગયા હતા ત્યાં
 લોભે જનજનના અવાજ કાઢતા હતાં મને એ
 નહુ જુદા લાગતું એમને ધારેવળો ત્યાં સુધી એ
 લોકો તો ગાયનની કમાવ જ કરતા હતાં પશુ મને
 તો મઝા ન પડી મને થયું કે આ પશુ સગીત જ
 કહેવા છે, તો પછી એના અવાજને પશુ
 સગીત જ કહેવું પડે એ ને ત્યાર પછી ક્યારેય
 ગમેડો અવાજ સંભળ્યો તો ગભિર પશુ મુકીને
 એ સંભળે અને સારો અવાજ છે એમ માનવા
 પ્રયત્ન કરતો ધીમે ધીમે સાંભળવાનો એટલો અન્યસ
 થયો કે મેં એના કડુણા અનુભવવાનો પ્રયાસ કર્યો
 મેં વિચારવા માંડ્યું કે એના પર કંટોનો બોલો
 લાવાના આવે છે અને પાંદામાં કોણુ અવગાવામાં
 આવે છે !

જાઈનેલા મેં વાચ્યું હતું કે ઈસા મરીહતી
 સદરી ખચ્ચર પર નીકળી હતી હવે ખચ્ચર તો
 મોડેનો જ જાઈ છે અહીં તો એને અશુભ
 માનીએ છીએ, પશુ ગાઇનના તો એનો આવે
 ઉલ્લેખ છે ! પછી મારા વાચવામાં આવ્યું કે
 પેનેદરાઈનમાં કેવા જ ખચ્ચર ને નહીં પશુ મેં તે
 પશુ બહુ સારી પેટે સાંખનામાં આવે છે એમનામાં
 પશુ ઘેડા જેવાં - ઘેડા ટોલ છે આમ એકદરે મારા
 મનમાં મોઝા માટે માન પેલા થયું

પછી એક પ્રસંગે બાપુએ કહ્યું કે આપણે
 મોટા મોટા વિદ્વાન બનીને આશ્રમમાં આવીએ છીએ
 પરંતુ આપણે મદામગૂરી કરી જોઈએ એનો અર્થ
 એ હતો કે આપણે સમ કરવો નોંધીએ, વિદ્વાન
 હોવાનું અભિમાન ન હેવું જાણીએ પશુ મદામગૂરી

એ શબ્દ મને મગી ગયો અને આજે મારી રીતિ
 એ છે હોઈ મોડો જુકે તો મને એ થયું મેં છે
 જેમ જીમ રાખે હોય જ તેમ આ મદામગૂરી છે
 એમ હું તો સમજી છું અને એને પ્રેમથી સાંખ
 છું એટલે આપણી સામે મેં તે પ્રણી આવે એમાં
 ભગવાનના ઈશન કરવા એ અવગણના ગિય છે

ભાવવતમ લખ્યું છે કે નદી, પહાડ, પ્રાણી
 વગેરે જે કંઈ દેખાય છે તે હરિ-ચરિત્ર જ દેખાય
 છે એટલે પ્રાણીનના દર્શનથી આનંદ જ થશે
 નોંધીએ અને એને પ્રણામ કરવા જાણીએ ભક્તિમાર્ગ
 અથવા ભગવતમાર્ગની આ જ મુખ્ય પ્રક્રિયા છે
 એનો જો અભ્યાસ થઈ જાય તો આપણને બધામાં
 ભગવાનના ઈશન થાય સુવર્ણના અનેક આગર
 હોવા છતાં સુવર્ણ તો સુવર્ણ જ છે સુવર્ણનો
 બે-બે આકાર જોઈને બાહ્ય એને ફેફાં દેતો,
 પરંતુ જે એને જોવાય છે તે તો કદેશ વાક વાક
 તોયે સોનું છે એ જ રીતે હૃદયતાવના દર્શન
 કરવાનો અભ્યાસ થઈ જાય તો પછી બધામાં ભંધરતા
 િરનિતા રચરો દેખાતો

આવી જ રીતે જ્ઞાનમાર્ગમાં આ બધી
 દુનિયા મિથ્યા છે એવું માનવાનો અભ્યાસ કરવો
 પડે છે આમ જ્ઞાનમાર્ગ નોટિવ-અભ્યાસમક છે
 અને ભક્તિમાર્ગ ભાવમક છે અભાવ પર-શન્ય
 પર સ્વાર થવું અડતું છે પરંતુ ભાવ પર-શન્ય
 પર સ્વાર થવું કંઈક સહેતું છે આ બધું પૂર્ણ છે
 જૂર્ણમદ જૂર્ણમિદ્ધ એ માનવ કંઈક સહેતું છે
 પરંતુ આ બધું શન્ય છે દ્યમ્મમદ, દ્યુર્મામદ
 માનવ અધરું છે આમાં વાત એ છે કે પૂર્ણને
 દર્શાવવા માટે શન્યનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે
 પૂર્ણ અને શન્યનું એક જ ચિહ્ન છે એનો અર્થ
 એ કે જ ને મર્મ એક જ દેશી પહેલે છે પરંતુ
 એકની પદ્ધતિ અભ્યાસમક છે, બીજીની ભાવમક
 કે ઈકને આ ફાવે છે તો કાંઈને પેરો પરંતુ સામાન્ય
 રીતે એમ કહી શકાય કે ભક્તિમાર્ગ સહેનો છે,
 જનમાર્ગ એટલો સહેનો નથી આમ કર્મમાર્ગ કહે
 છે કે જે બધું સ્થર રહ્યું છે તે પરિસ્થિતિજનિત છે
 એટલે કે કર્મમાર્ગ સર્વ વસ્તુને દુનિયાની પરિસ્થિતિ

પર છોડે છે, જ્ઞાનમાર્ગ આત્મા પર છોડે છે. શરીરથી આત્મા મિત્ર છે અને આ આત્મ શરીર મિત્ર છે, એ બહારનું સંસ્કાર છે, મનવાદ છે આમ જન માર્ગ આત્મસાચું હોય છે. વક્રિતમાર્ગ પ્રભુપરાયણ હોય છે એ બધું પ્રભુપરાયણ હોય છે એ બધું ભગવાન પર છોડે છે. આમ જ્ઞાનમાર્ગ આત્મપરાયણ, કર્મમાર્ગ પ્રકૃતિપરાયણ અને ભક્તિમાર્ગ પ્રભુપરાયણ હોય છે કેટલાક કહે છે, કે અમે ઈશ્વરને નથી

તમે જે ગરીબ દો,

*

પણ તમારામાં મગીનીની લાચારીને દીનતા ન હોય, સ્વમાનને ખુબી રીતે તમારું મસ્તક તમે ઉઠાવે રાખી શકતા દો, અભાસને રાહ જુઓ છોડીને ભવિષ્યમાં અને ભવેતિષ્ટ પગની આસપાસ નરીપનાગાએને સોંપી દીધે, તમે તમારા પ્રત્યક્ષ અને અણુનમ પ્રત્યક્ષ પૂછે છેને દારૂ ચાલી શકતા હો-આતુ જે તમે કરી શકતા હો, તો તમે મરજી છે એ વસ્તુની તો વિશાલ છે?

સમાજમાં તમને જે સ્થાન ન મળે તે,

પણ તમારા કાર્યની સંસ્કારમાં તમને અદ્ય વિશાલ હોય તમારી દિશાઓ શક્યથી ધૂંધળી ન બની હોય અને તમારા કર્તૃત્વો યોગ્ય અને ભવના-ઓ માનવીય કડુષાથી ભીંગળે તો તમે જેને તમારો ધર્મ માને એ તમારો સ્વાર્થ હોય, પ્રમાણિકતાથી તમે તમારો દુઃસ્વભાવ બહાવતા દો આતુ જે તમે કરતા હો તો સમાજમાં માન કોઈ તમને ન મળે, એ વસ્તુની તમને શી વા છે?

તમે જાતે જાતે વનમાં પ્રવેશ કર્યો હોય,

પણ ભિંમ અને આકલામાંથી તમારી અવનવાત્રા હજી જે ચેતન તો હોય, તમારા અનુભવોથી તમારી અંતર રૂઝી વધુ સો ભવ્ય બની જતી હોય, તમે જે મેળવો તે બીજાને વાળી તમારી ઈચ્છા બહાર પડે બની હોય, નવા વિચારો, નવા આદર્શો, નવા દર્શન માટે જે તમારા ને તમારું હૃદય મળે છે, શાક ને ફળાદિથી રસિતને મૂળ શાક ને ફળાદિ જે તમે તમારા નિર્મલ નરીત આશા અને ઉદ્દેશ્યથી વેળે બની શકતા હો-આતુ જે તમે કરી શકતા હો તો તમે શી થી મુલાકાત ન દો એ વાતનું શું મહત્ત્વ છે?

તમા સ્વસ્થતા જે તમને છોડી મેલે હોય,

પણ અધિકારની અંદર તમારી પોતાની અભગકિનો દીવો લઈને એકાકી ચલાવવાની તમારામાં દિવન લેય અનન્ય કરાવું કરીને જે મેળવો એને એક પળમાં કોકરે ઉઘટી ફરી નહીં સમૃદ્ધિ મેળવવા જેટલી ખુબી ને સમૃદ્ધતા તમારામાં હોય, તમારા દુષ્ટ પ્રવેશો તમે હસી શકતા હો ને મુરકે તમને પગલે કચડી શકતા દો અભવાનમરી અધરી રાતે, કાલથી બહાવેના રસ્તે, યોગ્યતામાંથી એકલા તમારી મનિષ પર પાંચવાની તમારી તમને અત્યંત રાખી શકતા હો, દુનિયાના લાખો અસરકારક તમારા એક સમને કેળવેલા પોતાના જગત પર બધું રાખી શકતા હો તો-તમે આતુ જે કરી શકતા હો તો તમારા સ્વસ્થતા તમને સને છોડી મળે, ઈશ્વર તમારી સાથે છે, એની ખાતરી રાખો.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
૨૫મા અધિવેશનનો અહેવાલ
મની, ૨૫મું અધિવેશન,
૭૫ સા પરિ, જૂનાગઢ
પાના ૩૧૨ કિમન ૩૦

૨૫મા અધિવેશનનો અહેવાલ સવેશ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે. રિપોર્ટની છાઈ તેમ જ ફોનમાં સાથેની રજુઆત અહેવાલ આકાંક્ષિત તત્વ પૂર પાડે છે. વિભાગીય પ્રમુખોમાં ડૉ. મુરેશ જોડી 'વિવેચનનો અત્ત', શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી 'શોધવિજ્ઞા અને શ્રી દ્યૌક' 'ગાંધીયન' મા તેમને સોપનામાં આવેલ વિભાગને દાદ આપના રહ્યા છે એકવીસ નિમયો આ અહેવાલમાં રાખવામાં આવ્યા છે તેમાં સહિત વિભાગમાં ત્રણ, સરોધન વિભાગમાં તેર અને ગાંધીયન વિભાગમાં પાંચ નિમયોમાંથી સમૂહ વિભાગ સરોધનને લગતો બન્ને છે અને તેમાં શ્રી બોમ્બેદલ સંસ્થા, ડૉ. મજુલાલ મજુલાલ, દરિ વલ્લભ બાયાડી, અખ્યા દરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી એ મજેશ્વર પાઠક એ કાલિદાસ સોમપુરા જેવા તજજ્ઞોને સમાવેશ થઈ જન છે સહિત વિભાગમાં શ્રી હિરેન્દ્ર પડાનો 'કાકાસાહેબની કલામીયાસ' ખ્યાન બેચેતો નિબંધ બેચેતો તેની જરૂરિયાતો ગાંધીયન વિભાગમાં ડૉ. ઈશ્વરદાસ દવેનો 'ગાંધીયન શિક્ષણ નિબંધ વિચારણા' ખ્યાન બેચેતો રહે છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું રજીસ્ટ્રારની અધિવેશન જૂનાગઢ ખાતે ઉજવાયુ તેમાં લોકસહિત્યનો પણ સારો હેમવ રહ્યા હતા અને શિક્ષક હિત્ય તેમજ લોકસહિત્યની નીકળવર્તી સ્થાન આ પરિષદે સફળતા પૂર્વક બતાવી આપ્યું હતું. પરિષદના જે ત્રણ દરારો રજૂ થયા તેમાં પરમ દારા ત્રણ પ્રકાશન કાર્યોની રજુઆત 'લોકસાહિત્યની સરવાળો સરકારી મંદ અને પાઠ્યપુસ્તકોના નિર્માણ વિશે પુન વિચારણા કરવાને લગતા હતા અધિવેશનનો અહેવાલ પ્રાપ્ત થતા બે વડોના ગણે જરા લાગે થઈ પડે છે તે દુઃકારી થકાલ

આપણો સાહિત્ય વારસો

અહીં એક સાહિત્ય નોંધ લેતી અનિવાર્ય બની છે શ્રી મહેન્દ્ર મેધાસ્ત્રીએ 'લોકમિત્ર' ૬૧, ૬૨, ૬૩ નીચે જે ચોખ્ખા ૨૬ કરી છે તે કેવી સમયસરની અને જરૂરી છે તે વિશે બે મન નથી. કેમકે તાજુ અહીં મૂકુ છે 'વાચનનો આનંદ જેલું મારેલું છે તે દરેક પુસ્તકોમાં ચોખ્ખા જીવનમાં અવિરતપણે બનેલી એવી કેવીક સાહિત્ય કૃતિઓના નામ ચાલ કરી સકશે કે જે ફરી ફરીને વાચવાની ને બીજાઓને વાચવાની હોદ થાય અને જે આપણે સહુ આપણા સત્તાને વારસામાં આપી જતા હોય સુખ પામીએ-ધન્યતા અનુભવીએ આપણા આપણા સાહિત્ય વારસાને લાખો ગુજરાતી કુટુંબો સુધી પહોંચાડે તે, એ પુસ્તકોનું લાખ લાખ રૂપિયાનું પુસ્તકાર આપવા કરતા પશુ ચંદિન્યુ સન્માન છે, એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈને લોકમિત્ર દ્વરે ચોખ્ખા ઉઘડી છે તેનો આરભ ૧૮૭૨ના "આનંદાભિષેક પુસ્તક વર્ષ" દરમિયાન થય છે (૧) આપણા સાહિત્ય વારસાનો અચર્ય પાંચ પુસ્તકોનો પહેલો સેટ ૧૮૭૩ના પ્રગલ્ભતાકાંદને રફમી બન્યુઆરીએ થશે આ પાંચ પુસ્તકોનો પહેલો સેટ નીચે મુજબ હશે

- ૧ 'જીવનનું પરોઢ' લે પ્રમુદસ ગાંધી પાના ૧૫૦ (સહેપ)
૨. ન્હાનાલલનાં કાવ્યો ' ૧૦૦
- ૩ ધૂમકેતુની વારતાઓ ૧૫૦
- ૪ ત્રિભુવાઈના લેખો ૧૦૦
- ૫ માનવીની બતાઈ ને પનાલાવ પટેલ ૨૫૦ (સહેપ)

(૨) જોડામાં જોડા એક લાખ સેન્ના આંબોના ઘરાક ૧૫-૮-૭૨ સુધીમાં નોંધવાને સકલ દ્વરે કપો છે

(૩) કુલ ૭૫૦ પાનાના પાંચ પુસ્તકોના સેટની કિંમત આજના બજાર ભાવે રૂ. ૨૦ જેટલી થાય : ઓઝામગોષ્ઠી ૧૦ સેટની આગેતરી વરંધી નોધાવનારને આ સેટ રૂ. ૨૦ને બદલે રૂ. ૬ની નજીવી કીમતે ધરખેઠાં મળશે.

(૪) ૧૦ થી વધુ સેટ તેની મુલ્ય સંખ્યામાં મળી શકશે. દસથી ઓછા સેટ આટે આગેતરી વરંધી નોધવામાં નહિ આવે.

(૫) અનેક કુટુંબો આ સેટ પોતાના ઘર માટે તો વસાવશે જ પણ આવતે વર્ષે રચનાને વરસગાંઠે, લક્ષ્મી કે બીજા પ્રસંગે ભેટ આપવા કે લાણી કરવા તે ખરીદી શકાય. બે કે ત્રણ કુટુંબ મળીને પણ દસ સેટની વરંધી સહેજે નોધાવી શકે. દસ મિત્રો મળીને પણ એક જૂથ વરંધી આપી શકે. આના રૂ.૫૦૦ જૂથ આપણા દુબરો ગામોમાં ને શહેરોમાં સહેલાઈથી રચી શકાય આ જૂથના સભ્યો જોકે એક રહે જેણે નાણાં ભેગાં કરી મોકલવાની, અને પુસ્તકો મળ્યેથી વહેંચવાની સેવાદાતા સમાજના કિંત માટે બનાવવી પડે એક એક સેટ અલગ

મોકલવાથી ખર્ચ વધુ આવે. દસ સાથે મોકલવાથી ખર્ચમાં બચાવ થતાં, સેટ સરતો બની શકે છે. સિદ્ધાન્તસંસ્થાએ મારફત મોટાં જૂથ ૧૦૦-૨૦૦ સેટની વરંધી આપી શકે. ઉરાંત વેપારી, પેદાઓ, ઉલોગો, બેન્કો, સરકારી કચેરીઓના કર્મચારીઓ પણ યોજનામાં જૂથ રચીને ભેગાં શકે.

(૬) જૂથ રચનારને સત્તા પડે તે ખાતર ૧૦ સેટના રૂ. ૬૦માંથી ત્રણ રૂપિયા કામગીરી બજાવનારને મળી રહે તે ખાતર મોકલનાર દૂરદને ૫૭ રૂપિયા મોકલવાના રહેશે દર ૧૦ સેટે આ રીતે પ્રયોગકરને ખર્ચ મળી રહેશે.

લોકોને સાહિતાભિપ્રુષ બનાવનારી આ યોજના જેમ અપૂર્વ તેમ બેદ સસ્તી છે. ૪૦૦ પાનાનાં કચરા જેવી એક નવવકથાના આને ૧૦ થી ૧૫ રૂપિયા કીમત પ્રકાશક રાખે ત્યારે ઉત્તમ અને સિદ્ધ સાહિત્ય પીરસતી આ યોજનાના લાભ દરેક વ્યક્તિ, દરેક સંસ્થા, દરેક કુટુંબ તેમજ પ્રાંતિક ગ્રામ અને શહેર લેવો જોઈએ.

હાર્દિક શુભેચ્છાઓં કે સાથ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

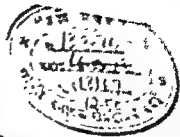
Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur;
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 40001-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

શ્રી. મલ્લિકાર્જુન
અમારા પ્રકાશનો

ગાધીશુર...	૧-૨૫
ગીતાંગલિ એક અધ્યયન...	૧-૨૫
ગાધીજી સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૨૦
શ્રી, રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫

श्रीकला साहित्य संग्रहालय साहित्य संग्रहालय साहित्य संग्रहालय साहित्य संग्रहालय साहित्य संग्रहालय

द्वैतचिन्ता

सांस्कृतिक समन्वय अंशतः भासिक : मे : १८५५

વેપ્પાવજન

વર્ષ : ૧૧]

મે . ૧૯૭૨

[અંક : ૨]

અનુક્રમણિકા

૫૪ : લેખ :

૮૫ નવતર્જન દ્વારા મુદ્રિત

૪૬ નારી : ધરતી લક્ષ્મી...

૪૭ પરિવ્રમણ...

૪૮ માણસાઈની કિંમત..

૫૨ આવતો અવતાર ..

૫૩ નજીત એટલે જીવન...

૫૫ પ્રાર્થના શા માટે / .

૫૬ સત ઈશ્વારિય..

૫૭ સેલ્સમેનનું જીવન..

૬૬ '૫૨માત્રાની માયા બકળ છે'..

૭૧ ભક્તિભાવના...

૭૨ રામનામ...

૭૩ કરકસર...

૭૫ ફીલ્મ ઝાંઝાં ને-

૭૭ અવરોધન..

લેખક

યુરદેવ

રામજી

બાંધુનેશ

બાણુલાલ ભેલો

લલિતકુમાર શાસ્ત્રી

પ્રકાશ જનજર

દિવ્યકાન્ત પરેશ

પી પી. મહેતા

ઈન્દુલાલ ચાંદા

રા. જી. પાંડે

'વિશ્વજીવ'

શ્રી. શાંતીજી

ન. કા. ભટ્ટ

'સંગ્રહ'

શિ.

૩૬

સંચાના

[ત્રાપકોને]

દર માસની આરંભી તારીખે નાક પ્રતિજ્ઞ લેવા છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મૂકે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવું. અંક યિલ્કમાં લઈ લે શકાય છે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક યથા સમય છે.

આ માસિકમાં પ્રતિજ્ઞ લેના વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોપર સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વેપ્પાવજન'માં સરકુનિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ નાક, મોલિક, તારા પોતે જ લેખિકા રહે છે કારણકે એક માણસ સાદીથી લખવું

લખાણમ

દેશમાં [૧૯૭૧] ૮ ડિગ્રી
૫૨૬૭મા મો ૧ મિલિન

"વેપ્પાવજન"

—ગામકૃષ્ણનગર

સંગ્રહકોટ-૨

૩૬

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

રાષ્ટ્રીય એકતા

“ચાલો આપણે ભૂલી જઈએ કે, ‘હું’ હિંદુ છું,’ ‘તું મુસ્લિમ,’ અથવા ‘હું’ ગુજરાતી છું,’ ‘તું મદ્રાસી’. ચાલો આપણે ‘હું’ અને ‘તારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રીયતામાં એક-રૂપ કરી દઈએ. સાથે ફળવાને કે સાથે તરવાને આપણે। બહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે ત્યારેજ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું”

—ગાંધીજી

સુભાષ ચંદ્રબોસે રાષ્ટ્રીય એકતાની નિષ્ઠા દર્શાવે છે

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

વૈષ્ણવજા

વર્ષ : ૧૧]

મે . ૧૯૭૨

[અંક : ૨]

અનુક્રમણિકા

૧૪ : ભેખ :

૪૫ નવસર્ગન દારા મુક્તિ .

૪૬ નારી : ધરની લક્ષ્મી...

૪૭ પરિભ્રમણ...

૪૮ માણસાઈની કિંમત...

૪૯ આવતો અવતાર...

૫૦ ભૂમિતિ એટલે જીવન...

૫૧ પ્રાર્થના શા માટે ?..

૫૨ સંત ઈશ્વારિય...

૫૩ સેતુસેનનું જ્ઞાન...

૬૬ 'પરમાત્માની આખા અકળ છે'...

૭૧ ભક્તિભાવના...

૭૨ રામનામ...

૭૩ હરકૃષ્ણ...

૭૪ કીર્તી આઝાને-

૭૭ અવસીકન...

વેખ :

ગુરુદેવ

રામજી

આશુતોષ

બાણુલાલ જોશી

લલિતકુમાર શાસ્ત્રી

પ્રકાશ મનજી

દિવ્યકાન્ત પરેશ

પી. પી. મહેતા

દ-દુલાલ ગાધી

રા. ના. પાટક

'વિષ્ણુ'

'સંખીજી'

ન. કા. ભટ્ટ

'સરોહ'

ચિ.

સૂચના

[આગેનો]

દર માસની બારમી તારીખે બંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક ચિલિકામાં પડે તો મોકલવાયે.

અમે તે ચલિને ચાલક વર્ષ જાણ્યો છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે વેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંપત્તિ જ ન લેખ માનવું નહિ.

[વેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કથા, ચિત્રણ અને સાહિત્ય વિષયક લેખો આપવામાં આવે છે.

લેખન માટે, ભૌતિક, તાલુકો યોગ્ય જોડો અપેક્ષા રહે છે કાનગની બેઠા માણુ શાલીથી લખવું.

લેખન

દેશમાં [૨૨-૧૧] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં મોગા જિલ્લા.

"વૈષ્ણવજન"

૨-રામકૃષ્ણમંત્ર

રાજકોટ-૨

૬૩

૬૩

રાષ્ટ્રિય એકતા

“આલો આપણે ભૂલી જઈએ કે, ‘હું’ હિંદુ છું,’ ‘તું મુસ્લિમ,’ અથવા ‘હું’ શુજરાતી છું,’ ‘તું મરાઠી’. આલો આપણે ‘હું’ અને ‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રિયતામાં એકરૂપ કરી દઈએ. સાથે હોવાને કે સાથે વસવાને આપણો બહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે ત્યારે જ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું.”

—ગાંધીજી

મુજરાલ રાજ્યના અધિતી નિયમક કલ્પ પ્રકાશિત

રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા

એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા

સિધિયા આપને માગર બ્રાસ સમૃદ્ધિ આપે છે

SISTA S-SSN 428A GUA

પ્રાચીન સમયમા વહાલુવટાનાં બ્યવસાય હાથ
ભારતને અદ્યક્ષ સપસિ મળતી હતી આજે
સિધિયાના જલ્દાને આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાળવી રહ્યા છે . સિધિયા
ભારતના દરિયાપારના તેમજ કાઠાના વ્યવહાર સુધે
પોતાના અદ્યતન અને તકની જલાણ કાઠવા હાથ
તકની, સુરક્ષિત અને કિલ્લાવતી સેવા આપે છે

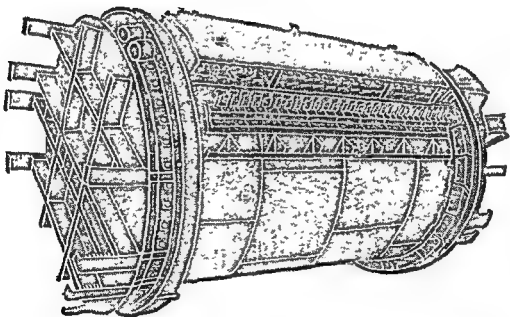
દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડોનિશિયા
ભારત દરિયા
ભારત-અમેરિકા (સિટલાન્ટિક અને બજાવવા વાળો)
ભારત પુન કનેક્ટ એટ લેબર
ભારત પેસિફિક (પુન વાગે)
ભારત પ્રસિધ
ભારત-એટ્રિન્ટિક-ઇન્ડોનિશિયા મેરિટાઇમ વાઇ
ભારત પેસિફ એશિયા (બજાવ)
કાઠાની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન બર્મી સિલોન

(સાપના ૧૯૬૯)

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
(સિધિયા કાર્ગો), મેલાઈ એસ્ટ, મુલર્ડ ૧ ટેલિફોન: ૨૮૮૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૨૨૦૫
સેન્ડલ વન્ટ (નિર્દેશ, ૩૩, નેલાઈ મુલાઈ તોડ કલકત્તા ૧ ટેલિફોન: ૨૨૫૮૨૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રાફ: ૨૦૫
૬૦, મેડા માન વહેલી નવી દિલ્લી, ટેલિફોન: ૧૧૨૨૬૧, ટેલેગ્રાફ: ૨૨૨
દરિયાના વહાણ જુઓ બારોચા બેન્ક-ટો છે

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of all machine building orders. Mukand is therefore able to exercise stricter quality control, integrated planning and ensure timely delivery.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay-70 AS.

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता-१

*Thackersey fabrics
live up to the life you lead*

**THACKERSEY
GROUP OF MILLS**

CROWN - HINDOOSTAN UNIT NO. 1
HINDOOSTAN (INDIAN) UNIT NO. 2

SIR VITHALDAS CHAMBERS,
28, APOLLO STREET, BOMBAY 1

લેખપાવન

ઉદ્દેશ્યતાત્માનમ્

નવસર્જન દ્વારા મુક્તિ

હું માન એટલું કહું છું કે સારી વસ્તુને આડથી તે પણ મોઢમુકત થઈને, બધી ભતનો મોઢ વિનાશકારી હોય છે. તાજમહાલ અને સારો લાગે છે, એટલા માટે તાજમહાલની સ્થાપત્ય કલાના અનુકરણમાં દરેક રહેવાના, ધરને ધૂમટ ચણાવવા જ નોંધએ એવું કહી હોય નહિ. હિન્દુસ્તાની સંગીત ગમે છે એટલે કંઈ તેની હમેશાં પુનરાવર્તિત કર્યા કરવી એવું નથી. અજંતાના ચિત્રો ખૂબ સારાં છે એ કાશ્ય નહિ માને ? પણ એટલા માટે તેને ઘૂંટ્યા કરીને આપણા ચિત્રલેખમાં મુદિત શોધવી નોંધએ એવું જો કાઈ કહે તો તે હાસ્યપાત્ર હશે.

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે અજંતામાંથી, તાજમહાલમાંથી, હિન્દુસ્તાની સંગીતમાંથી આપણે શું લેવાનું ? તો કહે, પ્રેરણા— ઈન્સ્પરેશન સુંદર વસ્તુનું એક મોટું કામ આ પ્રેરણા આપવાનું છે. શાની ? તો કહે નવીન સર્જનની. તાનસેન અને અકબરશાહ તો કયારના મરિને ભૂત થઈ ગયા છે, પણ આપણે આજે તેમના સ્વરનું આદ કર્યા કરીશું ? કદી નહિ. તાનસેનના સ્વર શીખીશું. પણ શા માટે ? તો કહે પોતાના આલુમાં તમે જેને રેતિસાંસ કહેો છો— નવસર્જન તેનું આવાહન કરવા માટે

હું પણ એજ વસ્તુ હમેશાં કહેતા આવ્યો છું કે નવસર્જનમાં ગમે તેટલી નૂદી હોય— તો પણ

મુક્તિ એ કાટાળા માર્ગે જ મળવાની છે— બાધેલી સડક શુલાળની પાંખડી વડે ઢાંકી હોય તો પણ તે રસ્તો તો આપણને આખરે ચોરગલીમાં જ લઈ જાય છે. આપણે બધાં જ મુક્તિપથી કીએ, અને મુક્તિ કેવળ નવસર્જનને માર્ગે જ રહેલી છે. ગતાનુગતિકાની નિષ્કલંક સાધનાને માર્ગે નેવ નેવ ચ,

અહંકારમાં રૂબેલો પુરુષ એ દિવસોમાં જીવનસાગિની નારીને એક દાસી સમજતો હતો. એના પગમાં એણે લોહાની શૃંગ્ખલા બાંધી હતી. તે આખો દિવસ કામ કરતી. માનવીનો આરડો ઘોઈ, લૂછીને સાફ કરી દેતી. આંગણના તુલસીકયારામાં દોલો પ્રગટાવતી અને પ્રાર્થના કરતી, 'પ્રભુ, અમારા ઘર પર અમંગળની છાયા પથ્થુ ન પડવા દેતો.' પુરુષની કુધાનૃતિ માટે ભત્રાજીની વાનગીઓ બનાવતી, તરસ ઊપાવવા માટે પાણી લાવતી, પૂજા માટે પુષ્પો વીણી લાવતી. આ બધું જોઈને પુરુષનો અહંકાર પોષાતો : 'આટલી બધી મહેનત આ એટલા માટે કરે છે કે મારા વિના એનું જીવન વ્યર્થ છે. મને ખુશ રાખવામાં એના પોતાનો સ્વાર્થ છે.'

પુરુષના આ અહંકારને જોઈને વિધાતાને હસવું આવ્યું. એક દિવસ એમણે એની સગિનીને એનાથી દૂર કરી દીધી. તે દિવસે પુરુષ ઘેર આવ્યો ત્યારે એને માટે ભોજન ન હતું, પાણી નહોતું અને ફલ પથ્થુ નહોતાં. ઘર પથ્થુ સ્વચ્છ નહોતું. તે ગુસ્સે થઈ ગયો : 'ક્યાં છે એ ? એને આ કુષ્ટતાની સજા મળવી જોઈએ.' વિધાતાએ પ્રગટ થઈ અભાગ્ય બનીને પૂછ્યું, 'કેમ ? શું થયું ? કેમ ગુસ્સે થયા છો ? તમારે શું દુઃખ છે ?

પુરુષ ગુસ્સે થઈને બોલ્યો : 'શું થયું ? દુઃખ ? મને કહેા : મારી એ ક્યાં છે ? આજે મારે ખાવા માટે ભોજન નથી; પીવાનું પાણી નથી, પૂજા માટે ફલ અભ્યાં નથી !'

વિધાતા હસ્યા : 'બસ, એટલી જ વાત છે ? એમાં અકળાઓ છો શું ? હું તમારે માટે બધી વ્યવસ્થા કરાવી દઈશ. તમને બધું પહેલાંની જેમ જ મળશે. ભોજન, પાણી અને ફલ પથ્થુ.'

ખીજ દિવસથી માનવીને બધી વસ્તુઓ મળવા લાગી. પરંતુ નારી ન આવી. બધું એ જ પ્રમાણે-ભોજન સામગ્રી, પીવાનું પાણી, પૂજનાં પુષ્પો ! પરંતુ નારતો અને પૂજના વિચ્છેદને જે પૂરો કરતી હતી, પૂજા અને ભોજનના યજ્ઞને જે ભરતી હતી તેની ક્યાંય હાજરી નહોતી. હવે ભોજન ફક્ત ભોજન હતું, પાણી માત્ર પાણી હતું, પુષ્પો કેવળ પુષ્પો હતાં. ચાહેલો, હારેલો માનવી એક દિવસ પાછો ફર્યો ત્યારે એની જમવાની થાળી સમવેધી હતી, પીવાનું પાણી પથ્થુ હતું, પૂજા માટે ફલ પથ્થુ પડ્યાં હતાં. તે જોઈને એના મનમાં ગુસ્સો વ્યાપી ગયો. લાત મારીને એણે બધું વિખેરી નાખ્યું. તે ખરાડી ઊઠ્યો : 'બસ બહુ થયું, બંધ કરો આ દૂર વ્યંજ !'

વિધાતાએ નારીને પાછી મોકલી. પુરુષ પુલકિત થઈ ઊઠ્યો. એણે નારીના પગમાંથી શૃંગ્ખલા કાઢીને ફેંકી દીધી. હાથમાં સોનાના કેકેણું પહેરાવ્યાં. ગળામાં મોતીનો હાર પહેરાવ્યો. માથામાં કુમકુમ પૂચું ! ત્યાર પછી પત્નીવાપનાં આયું સારતો બોલ્યો : 'મને માફ કર ! તું મારી દાસી નહીં, મારા જીવનની પૂર્ણતા, મારી અમાધ અસંપૂર્ણતાની પ્રતિ છે ! મારા આમાના સમસ્ત યજ્ઞને હંદમય બનાવનારી કવિતા, મારા ઘરની લક્ષ્મી છો !'

તે દિવસે જે ફલ વડે પૂજા થઈ એની સુગંધથી પારિભાવન થરમાઈ ગયું.

સ્વ. કવિ ‘સરોહ’

અમદાવાદ ખાતે કવિતાના મુદ્રણમાં જ આ જગતને ‘અલ્પવિદા’ પાકવનાર સંતકવિ અને વિરલ સન્મન સ્વ મનુભાઈ ત્રિવેદી (‘સરોહ’) જવાદરીમાં બહા પડેલ કોઈ ઓલિયા હતા તેમનું અકિતલ કાચ જેવું પારદર્શક, નિખાલસ અને નિરાશ્વરી હતું, પ્રાપ્તવર્ષ તેઓ ન્યાયાધીશ હતા પણ તેમના સંસ્મરમાં આવનાર કો કાંઈને ઈશ્વરની આ સંપ્તિમાં આચાર, વ્યવહાર, વાણી, વર્તન ઈત્યાદિમાં ન્યાયનો આગ્રહ રાખનાર એક ઝિંદગીદ આદર્શનું દર્શન તેમનામાં થતું હતું. બાળક જેવો સ્વસ્થ અને ગમે તે સરના માનવી સાથે આત્મીયતાથી જળી જવાની તેમની સાકશ્યતાએ તેમને જ્યાં જ્યાં તેઓ રહ્યા ત્યાં ત્યાં ખૂબ જ લોકપ્રિય બનાવ્યા હતા આપણે ત્યાં કવિજનોમાં જે થોડા હકિતના રંગે રંગાએના ‘ત્રિવેદી હરી’ઓ છે- શ્રી મકરંદ, શ્રી માણિક, શ્રી સુંદરમ- તેવા આત્માત્મિક યોજના એક સંશોધનકાર સ્વ સરોહ હતા ‘રામરસ’ અને ‘સુરના’ એ તેમના પ્રસિદ્ધ લગ્ન સંગ્રહો. ■ પ્રમુદ્ધ ભર્મિભાવથી નીનરતી એમની વાણી હૃદયમાંથી સંવિત્તીથી આવતી હોય છે અને ભોક્તાને પણ એવા જ ભાવથી બીજી દે છે. ક્ષિપ્ર કવિતાના આ યુગમાં શ્રી સરોહની કવિતા એક જુદો ચોક્કસ જગાએ છે ‘સુરના’ લગ્ન સંગ્રહમાંથી જે નમૂનાઓ આ માસિકમાં અન્યત્ર આપેલા છે “કીય સંજાને” તથા “અમથા અમથા” કોષપણ ભોક્તા આ બંને લગ્ન કાવ્યો વાંચીને અનુભવી શકશે કે શ્રી સરોહ કેવળ ભજનિક નથી-સાદ શક્તિના બહા પણ છે અને સાદોને રમણી ભાવનાર ભદુર પણ. ■ તેમનું અવસાન અમદાવાદ ખાતે થયું - જ્યાં તેઓ તાજેતરના જ બદલી ઉપર મહેના શ્રી અમૃત ધાવલ પ્રેમથી તેમને મુદ્રણમાં લખ રયા સૌ ફાલનપુરી મુદ્રણનું સંચાલન કરી

રહ્યા હતા તેમની નજર પ્રેક્ષકોમાં એકલા શ્રી મનુભાઈ ઉપર પડી અને તેમને ગઝલ બોલવા બીજા ક્યાં. ગઝલ બોલ્યા બાદ તેઓ પુરથી પર ઢગી પડ્યા. હૃદયરોગનો દુમલો થયેલ હતો તેમને તામડોતપ પાડીનાલ સારાભાઈમાં ખર્ચેલામાં આવ્યા પણ એ હોસ્પિટલનું નામ મૃત્યુ સાથે જ વધુ સકળાએતુ રહે છે અમદાવાદના અખબારોએ શ્રી સરોહની મૃત્યુ નોંધ લેવામાં જે કૃપણતા બતાવી તે અત્યંત શોચનીય છે.

સાહિત્ય-સિખરોની વીથિયાત્રા

લોકગિરિપ દારા યોજત ‘આપણે સાહિત્ય વારસો’ની લાખો ગુજરાતી કુટુંબો સુધી સાર નજીવી કીમતે પહોંચાડવાની યોજનાને ગુજરાતભરના વિદ્વાનો, સહિયો, વંત્રીઓ અને કેળવણીકારોએ ખીરવાવી છે આદ્ય સુદર પુસ્તકો આદ્ય ઓછી કીમતે મળી શકે એટલું જ નહિ, પણ લાખો પુસ્તકપ્રેમીઓનો ભણે કે એક મહાસંઘ રચાય અને તે ઉત્તર સાહિત્ય સિખરોની તીર્થયાત્રાએ નીકળી પડે એવું એક ભવ્ય રાખ આ યોજનામાં સમાયેતું છે. લેખકને તેની કૃતિ માટે લાખ રૂપિયાનો પુરસ્કાર મળે તેના કરતા આવી યોજના મારફત તે લાખ કુટુંબોમાં પહોંચે અને આ પ્રકારના યોજના વરસો વરસ વિસ્તરતી જાય અને આપણી પ્રજામાં ઉત્તમ સાહિત્યની રેલમહેલ કરનારી એક સંસ્કારપ્રવૃત્તિ બની રહે તેવા આ શુભ કાર્યને ‘પ. નરિશંકર મહારાજ, પંડિત મુખલાલજી, કાંધર વાવેલ, સુંદરન, શ્રી અર્જુનરાય રાવળ, ઉ ન દેવ, શ્રી ખયુભાઈ રાવત ઉપરાંત ગુજરાતભરના સેકો મહાનુભાવો કે ઈ કે ટેકો આપ્યો છે અને આ શુભ કાર્યમાં સહકાર આપવા ગુજરાતી પ્રજાને ટહેલ કરી છે

ટપાલ પેડીઓ

ગુર્ગઈમાં ‘હતાભા ચોડ’ (ફોના શકિત)

પાસે પોસ્ટમાસ્ટર જનરલે એક નવા પ્રકારની લેટર-
બોક્સ ખોલી છે-જે ગોળ ચાંચલા જેવી, અડધી જમીન-
માં ને અડધી બહાર નથી પણ સળિયાઓના પાયા ઉપર
લબ્ધોત્તરસ ઢાળના રૂપમાં ટેકવેલી છે આપણી આંખો
જે રીતે ટપાલપેટીને જોવા ટપાલેલી છે તેને માટે આ
ફેરફાર અથવા બગાડ તે સ્વાભાવિક છે. ટપાલખાનાએ
ધણા સંશોધન પછી આ નવી ડીઝાઈન અખતર
તરીકે મૂકી છે અને મુંઝવણથી બીજા સહેલાયા
તેના ઉપયોગ કરતાં વર્ષો પીતી જશે આ લબ્ધોત્તરસ
ટપાલપેટીમાં વધુ પચો-કાચજો સમાઈ શકશે, તેમાંથી
કાચજો બહાર કાઢવા સળ પછી, ટપાલપેટી પણ
સરતી પડશે તેના ઉપર ટપાલખાતાનો મોનોગ્રામ
અંકિત હશે અને આખા દિવસમાં ફેલીવાર ટપાલ
નીકળશે તે બધા સમય દર્શાવવામાં આવશે ઉપરાંત
હવે પછી ટપાલ ક્યારે નીકળશે તે માટે જુદી વલ્કલી
ગોઠવવામાં આવશે અમેરિકાએ અવકાશ સંશોધન
કાર્યક્રમમાં એપોલો ક્રેશ્યુના તાજેતરના ઉલ્લાસ અખતર
સુધીમાં જે પ્રગતિ સાધી અને ચઢતું રહસ્ય પામવા
પુરુષાર્થ કર્યો તેટલા સમયમાં ભારતીય તાર અને
ટપાલ ખાતાએ લબ્ધોત્તરસમાં લબ્ધોત્તરસ ટપાલપેટીની
શોધ કરીને અને મુબમમાં એક ઠેકાણે અજમાયશ
પર મૂકીને, અમેરિકાને ડાખો પાડે તેવો સાહસિક
પ્રયોગ કર્યો છે
સાહિત્ય અને મકાન

મદ્રાસ ખાતે ગુજરાતી સાહિત્યનું અવિવેશન
મળા ગયું. ધારવામાં આવતું હતું તેમ સાહિત્ય
પરિષદ માટે સ્વનમ્ર મકાન હોવું જરૂરી છે અને
તેને માટે બડોળ રચના નિર્ણય લેવામાં આવ્યો.
દસ લાખ રૂપિયાની ટેલ નાખી છે અમદાવાદમાં
સાધના વિચારમંચના આશ્રયે, આધિવેશન મળવા
અથાઉ વિચારવિનિમય યજ્ઞેના તેમાં પણ પીતાનર
ભાષ્યને મકાન માટે જુગિયો પીટયો હતો અને
અત્યાર સુધીમાં કામ ચર્ચ ચક્રવૃત્ત નથી તેનો અફસોસ
બપોત થયો હતો અમદાવાદ સહેલાં એવા ધનવાનો
છે જે મારે તો જોનારોમાં ૧૦ લાખ રૂપિયાનું
ફંડ જીતી કરી શકે પરંતુ સાહિત્ય પદ્ય સાથે આ
તાસેરત વખતે હજુ પ્રીન મધાણી નથી અને જે છે

તે ઉપલક્ષિયા જેવી છે સાહિત્ય પરિષદ એવી ધારણા
અસ્ય રાખે કે આ ફંડમાં શેઠિયાઓ કરતાં અન્યા
અદમીનો ફાળો વધુ હોય ગુજરાતમંત્રના સાહિત્ય
ત્રેમીઓ નક્કી કરે કે સૌ કોઈ યથાશક્તિ-યથા
શક્તિ એક રૂપિયાથી માંડી દસ રૂપિયા સુધી આ
મકાન ફાળામાં અર્પણ કરશે તો દસ હજારથી વધુ
દાનાઓની જરૂર રહેશે નહીં વધુ મોટો ફાળો
અપનાર પણ અવશ્ય મળી આવવાના આ યોજનાને
જો ખરેખર આમ જનતાની યોજના બનાવવી
હોય તો તેના ખાસ નિર્ણય અને યોગિક યોજના
ઓના ઘડવૈયા શ્રી મહેન્દ્ર મેથાણી જેવા અનુમતી
અને આગ્રહી દષ્ટિ ધરાવતા લોકસેવકની સેવાની
માત્રણી કરતા સાહિત્ય પરિષદે અચકાવું જોઈએ નહીં
માધી સત્તાબદી વર્ષ દરમિયાન ક્રેષ્ટ ભરતીય
સાહિત્યને જનતામાં સુખ્ય દેશોમાં શ્રી મેથાણીએ
પહોંચવું કર્યું હતું. તદુપરાંત ૨૫. ઝવેરચંદ મેથાણી
તથા હાલમાં “સાહિત્ય વારસો” નામે ગુજરાતમાં ધરે
ધરે સાહિત્ય પડતર કીમતે પહોંચવું કરવા તેમણે કમર
કસી છે એટલે જે ચૂંટરણ પરિષદ અનુભવે છે
તેના ચિંતિતક તે છે જ- તેમની પાસે જવું જોઈએ
ચ બલના ડાકુઓ

ચ બલના ૨૦૦ ડાકુઓએ તેમના હથિયાર
બખ્ત્રાસને ચાણે ધરી દીવાં અને આભસમર્પણ
કર્યું એ બનાવ વિરમચકારક લાગે છે. બધા જ
ડાકુઓમાં ચ બલના વધુ ભવકર ગણાય છે અને
ખાસ કરીને તો ખોડનાક બહી કાંતરા તેમને જે
રક્ષણ આપી રહેલી હોય છે તેને લીધે તેમની બળતા
ખોર વૃત્તિને ઉરોજન મળતું હોય છે આજે વૌંથી
તેઓ સરકારને હાથવતા રચા અને કંઈક ઈનામો
તેમના માથા માટે બહાર પડી ચૂંપ્યાં પણ તેમાં
કારી ફારી નહીં. જળપ્રકાશજીની દરમિયાનગીરી કેમ
સફળ થઈ તે પણ માનસશાસ્ત્રીઓ માટે અજાણનો
વિષય બની રહેશે આ સર્વોદય નેતાએ કંઈ રીતે
નખને આપણાં ૪ ડાકુઓના હલક પરિવર્તન માટે
કરા પરિમળે બામ બજાવ્યો ૪ આ બધી કદાણી
હવે મીરમીરે મહાર આગવી જશે તેમ આ બાબતમાં
વધુ પ્રકાશ ફેલાશે જશે આતમકથ લખવાની પણ

ખમ્મી આસામ આવતી સડક શરુઆતીંઓ-
ના ટોળે ટોળાથી બિરામ બડી હતી. ટોળામાં ખમ્મી
મતના માણુસોના હના-અમાલ-ટુલ, સી-પ્રુડુપ-
એ જ વખતે પૂરકપે દોડી આવતી એક કિંમતી
મોટરકાર ટોળાઓથી સહેજ આગળ જમને ઓગિંતી
જ ધીમી પડીને એક આથકો ખાઈને બિમી રહી ગઈ.
મોટરકાર સાહેબી દાકમાઈથી બેઠેલા એક ભારતીય
સજ્જન ચલાવી રહ્યા હતા તેમની બાજુમાં એક
તેર-બીડ વાઈનો કિશોર અને પાછી સીટ પર એક
પૌડ બી બેગી હતી કાર બિમી રહેતા જ અદરથી
સાહેબ નીચે જીતરી પડ્યા, તેમનો ચહેરો ધાંભો
પહી જેવો થઈ ગયો હતો. મોટરમાં પેટ્રોલ ખવાસ
થઈ ગયું હતું. હવે શું કરવું એવી રિમાસબુમાં
ચલે પડી ગયા.

કાર બિમી રહેતા જ પગપાળા ચાનતાં
શરુઆતીંઓ તેને ઘેરી વળ્યાં. ટોળામાંથી એક વૃદ્ધ
બોલ્યો 'કુ બાકુ જ થાકી ગયો છું, બાપલા, મને
બેસાડવાની મહેરનાની કરો?'

ત્યાં એક રતી કરમગી પડી 'મને બેસ ડો,
મારા પત્રે ફાલતા પડી ગયા છે' આમ બી પોત
પોતાનું કુખ વ્યકત કરવા લાગ્યા. તે મોટરમાં
બેસાડવા વિનંતિઓ કરવા માડ્યા. હવે ક્યા જણાતા
એ સાહેબ બિડગી બિડમ કટાળાખર્ચ રરે બેસતા
'અરે, માદીમાં પેટ્રોલ જ ખૂટી પડ્યું છે હવે
અમારે પશુ તમારી સાથે જ પગપાળા ચાલવું પડશે

'મહુ સાર' જવા હતાજ બનીને બોલવા ને
આગળ ચાલતા માડ્યા ચાનતાં ચાલતા એક જલ્લે
અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યો 'મોટરના પ્રાણ નીકળી ગયા.' - બાકુ અપ્રેમસ ન થાય માટે દસવાંચે છીએ, મનમાં
બીજાને રીસ વ્યકત કરી. 'સારી ક્યાં આતીને
અટકી, રસ્તામાં જ રખડાવી દીધાં.' ત્રીજાએ વ્યવહારુ
વાત કરી 'આ તે તાલન કહેલાય ? આના કરતાં
તો યોગ્ય ડી સારી, મરતાં મરતાં ય થોડો ઠંડાલે

તો પહોંચાઈ'

સાહેબ મોટરમાંથી નીચે જીતયાં, તેમના
ચહેરા ઉપર ભયનાં સાપેગિયાં સળંગાટ કરતાં હતા.
ધૂળરીભ્યાં અવાજે પત્ની-પુત્રને વહુ નીચે ઠારવાનું
કહ્યું. બનેના ચહેરા ઉપર મનરાટ વસતાતા હતા.

સાહેબના ખત્રે થર્મોસાકારક લટકતું હતું.
તેમને પત્નીને કહ્યું 'આકી બધું છો પડ્યું. ભાવાનો
કપ્પો લઈ લે.'

મોટરની પાછળની ટેકામાં બે ચામરાની બેગો
હતી, અદર વહુ થોડો સામાન રાખેલો હતો. એ
સામાન ઉપર નગર નાખનાં સાહેબના મોં માથી
એક દીપ્તિ નિઃવાસ નીકળી ગયો

'અરે સાહેબ, આ લાસને કફન તો ઓઠાડાના
જાગ, કોણ જાણે બાપડીએ કેંકેટલી આપની સેવા
કરી હશે' આ કફા સવાઈથી બધાં ખાખમસ્ટ હમી
પડ્યાં થીમર તો સૌના દીવેનપીવા જેવા ઘ્યાં
ઉપર રિમની વીજળા ચમકી ગઈ. સાહેબને આ
ન માડું, તેમને રોષમાં અવાજે તાણીને કહ્યું.
'બધાંમ્મીએ, અમે મુસીમામાં ફસાયા છીએ ને
તમને મશરી કરવાનું સૂચે છે'

'તો સાહેબ, અમેય ક્યાં સુખના સાગરમાં
તરીએ છીએ ? મુગીમતા તો સૌ ને આવે, હસતે
મેઢે સદન કરી લેા નેમએ' એ જણે ફિલસૂફી-
વાણી રિખામણ આપી.

બીજા એક શાણા પ્રવામીએ સાહેબને ડંઢા
પાડ્યા 'આ તો સાહેબ, જ્યાં ફિખિયાં છીએ, તમને
બાકુ અપ્રેમસ ન થાય માટે દસવાંચે છીએ, મનમાં
ન લાવતો'

સાહેબ દસી પડ્યાને બેસા. 'મને મારી કે
આ મોટરની જાજ ફિજ નથી થતી, વહુ આ
બનેની વહુ ચિતા થાય છે.'

‘શુ થાય, પચ્ચ પાન નિભાવી લીધે જ છૂટકા છે. સાહેબ, માથે પડેલી આફત તો ભોખતી જ પડતો, ચાનો ત્યારે, ચાલી નાખીએ’

સાહેબે એક વિપાદભરી નજર મોટર અને સામાન ઉપર નાખી અને સૌની સાથે ટાઈપાતોડની મુસાફરીમાં આ નાનકડું ફૂલ જેવું કૂંમળું કુદળ બળી ગયું

ચાલતા ચાલતા સાહેબ બોલ્યા ‘આ દુનિયા માં કશું જ નથી, કાને શું હતું ને આજે શું થઈ ગયું’ સાબનરત્ન દિલ્હતાન પહોંચી જઈએ એટલે ગંગા નાણા’

‘આજે તાંબો સાહેબ, જીવતા હાથે તો પહોંચી જઈશું, નહીં તો એક દાડો મરવાનું જ છે ને!’

‘અરે લાખ, મોતના દરથી તો બર્ખાં છોડ્યું ધરનાર, માલમિલકત બધું છોડ્યું તોય મોતથી છુટકારો ન મળ્યો આના કરતાં ત્યાં જ પડી રહ્યાં હોય તો સાફ હતું પચ્ચ જીવ ન માન્યો, ને લાગ્યું કે લાગી જવાથી બચી જઈશું’.

‘પચ્ચ સાહેબ, ચાલતાં ચાલતાં પેટોલ તો વધારે લાખ લેવું’ વુ ‘

‘શુ વાન કરું જઈશા, પેટોલના એ દીન તોયાર ક્યાં હતા પરંતુ ઉતાવળમાં ભુલાઈ ગયા દૂર આ-આ ત્યારે થાક આગ્યું પચ્ચ નસીબ પાસે કેલું ચાને?’

‘એ જ વાન છે ને નસીબ વાંકા હોય ત્યારે કશું સંજતું નથી ભુલો, કશું નહીં ને પેટોલ જ બૂની ગયા, વાહ રે નસીબ!’

‘તમે બર્ખાંમાં શું કરતા હતા?’ સાહેબે એ માથુંસને પૂછ્યું

‘નોકરી એજે દૂકા ઉત્તર આપ્યો

સાહેબ હવે તે માથુંસને નીરખીને બેચા લાગ્યા દેખાનમાં ગરીબ લાગતો ત્રીસ-પાત્રીસ વર્ષની વયનો એ યુવાન ચરીરે હુટપુટ અને જળવાન લાગતો હતો. સહેબે પૂછ્યું ‘હોકાના છોયાં ક્યાં છે?’

‘એ બર્ખાં દિલ્હતાનમાં જ છે, બે મહિના પહેલાં પત્ર આવેનો કે મારે ત્યાં દીકરાનો જન્મ થયો છે’

થોડીવાર ચૂન રહીને પછી સાહેબે કહ્યું ‘લાડુ, તમે અમારી સાથે જ ચાનો ને આપડું કુશળતાપૂર્વક દેશમાં પહોંચી જઈશું તો તમને અમારે ત્યાં જ રાખી લઈશું’

‘હા, અત્યારે તો તમારી સાથે જ છું, દેશમાં જઈને જોયું જશે’

સાહેબને આ શાબ્દો રામચંદ્રનો સ્વભાવ લાગી ગયો હતો

• • •

ચાલતા ચાલતા સાજ પડી એટલે રામચંદ્ર બોલ્યો ‘હવે ક્યાંક વિસામે લઈએ, સવારે આગળ ચાલશું’

એક ઝાડ નીચે ચાદર પાથરીને ત્રણે જણે બેઠા રામચંદ્રે વાસા ઉપર એક બચકો બાપો હનો તે છોડીને નીચે મૂક્યો ને તેમાંથી ચાદર કાઢી લાતાતો ઝમ્મો બોલિને ત્રણે જણે થોડું થોડું ખાધું ને રામચંદ્રને પચ્ચ આગ્રહ કર્યો પરંતુ રામચંદ્રે વિવેકપૂર્વક એ આગ્રહને પાટા ઢેરિને પોતાની સાથે લવેલ લાગાની પોની છોડીને ખાવા લાગ્યો પત્તી સીએ થર્મેસિન થા થોડું થોડું પાણી પીધું, થોડું રામચંદ્રને પચ્ચ પાચું

થોડીવારમાં જ ચાકીને લોચરોથ થયેલા સુખી કુટુંબના એ સ્ત્રી અને બાળક કહ્યું બો ઉપર પચ્ચ ધસધસાં બાંધી ગયા રામચંદ્ર અને સાહેબ વાતો કરતાં બેઠા, સવાર પડતાં વળી મુસાફરી આગળ ચાલુ કરી, તરસ લાગતી ત્યારે એક એક છૂટકો પાણી પી ને સતોત માની લેતા ધીમે ધીમે થર્મેસિન તળીયું દેખાતા માથું સાહેબે ચિંતા વ્યક્ત કરી ‘પાણી ખૂબી જશે પછી શું કરશું?’

‘લમચાનની ઇન્ડા હશે તો રસ્તામાં ક્યાંક પાણી ગળી જશે રામચંદ્રે અદાલતમાં આવજો કહ્યું

સુ જ માથે આમો ત્યાં તો પાણી સજા ખૂદી
ગયુ. હવે સાહેમે ગજરાઈ વ્યકા કર્યો: 'પાણી વિના
તો કમોતે માયા જઈશું' એ દિવસ આધા વિના
ચલાવી લેવાય, પાણી વિના કેમ ચાલશે ?'

આમ વાતો કરતાં કરતાં ચાલ્યા જતા હતા
ત્યાં એક કૂંડ દેખાણી, તેની પાસે ચાર બર્મી
ગામડિયા પહેરા ભરતા હતા, ચારેના હાથમાં
ચકચકતી તલવારો હતી રામચંદ્ર બોલ્યો 'પાણી તો
મળી ગયુ પણ આ લોકો પહેરા ભરીને બેઠા છે.'

આ જ વખતે તેમની સાથે ચાલતા અન્ય
શરણાર્થીઓ પણ ત્યાં આવી પહેચ્યા, તો એ
બર્મીઓએ તેમને ધમકી આપીને આંખ ખતાવી.
પાણી માટે રૂપિયાની માગણી કરી જેની પાને પૈસા
હતા તેમણે પાણી પીધુ ને ભરી લીધુ સાહેમે કહ્યું :
'ભાઈ, પાણી તો લાઈ લેવુ પડે.'

રામચંદ્રે બર્મીઓને પાણી માટે કહ્યું તો
તેણે થભેલ અને તેના લોટા ભરવા માટે સો રૂપિયા
માગ્યાં, સાહેમે તરત જ સો રૂપિયા કાઢી આપ્યા ને
થભેલ તથા લોટા ભરી લીધાં તદુપરાત ચારેયે ધરાઈને
પાણી પચુ પી લીધું.

જેમની પાસે પાણી ખરીદવા માટે નાણા ન
હતા તેઓ દયામણા બનીને તેઓની સામે તાકી
રહ્યા. કોઈ બોલ્યું 'ભાઈ, ભેગા અમારાં લેટા
ભરાવી દીધો હોત તો સાડુ હતું.'

રામચંદ્રે બોલ્યો 'જોતા નથી, તલવારો
ચમકે છે તે. રૂપિયા પડાવ્યા વિના આ લોકો પાણી
અડ્યા દે એમ નથી.'

'પણુ ભઈ, અમે આમ પાણીના અપારે જ
તરરના ભરી જઈશું.'

હવે રામચંદ્રે બોલ્યું- કુલ પદરથી વીસ
માણસોનું ટોણુ હતું. જેમણી ઘણા પાસે લાકડાંઓ
પણ હતી રામચંદ્ર પાસે પણ લાગી હતી થોડે
આગળ જઈને રામચંદ્રે બોલ્યો 'તરરના ભરી જવા
કરતાં તો પાણી માટે ભરી જવુ વધુ સાડુ' ■
આપણે વીસ જણુ છીએ ને આ ચાર યુ આપણે
આ ચારેને નહીં પહેચી વળાએ ?'

'પણુ તેઓની પાસે તો તલવારો છે.'
કોએ કહ્યું.

'કાવર ન બોલો પહેરો વાર ફું કરીશ,
બોલો છે દિ મત !'

બધાએ થોડીતાર અદરો અદર ગુસગુસ કરી.
નિર્ણય કર્યો કે તરરના ભરી જવા કરતાં લડીને
મરવુ સાડુ સૌએ રામચંદ્રને નિર્ણય સભાળ્યો.
રામચંદ્રે સહેબને કહ્યું: 'સાહેબ, તમે આગળ જઈ
ને મારી રાહ બેજો. હમણું આવુ છું.'

સાહેમે તેને વાર્યો - 'ભલા માણસ ચાતોને,
નહકના ઝડમમાં શા માટે ફસાવ હો' પણ રામચંદ્રે
દહતાપૂરેક કહ્યું 'આ ઝડા નથી સાહેબ, જીવન
મરણનો પ્રશ્ન છે. તમે ધીમે ધીમે ચાલતા થાવ,
અનધડી આવુ છું' સાહેબ લાચાર બનીને આગળ
વધ્યા.

હવે અહીં રામચંદ્ર અને સાથીઓ પેના
બર્મીઓ પાસે થયા બર્મીઓ સમજ્યા કે એ લોકો
પાણી ખરીદવા આવે છે. પાસે પહેચીને રામચંદ્રે
લાકડી જ હાથમાંની લાકડી એક બર્મીના માથામાં
હાતભીસીને ઝીકી. તે તમ્મર ખાઈને ઢળી પડ્યો.
રામચંદ્રના સાથીઓ પણ પેના ત્રણે ઉપર તૂટી પડ્યા.
બર્મીઓ ઓચિતાના કુમલાથી ગજરાઈ ગયા ને જીવ
બચાવવા મુડોએ વાગીને નાકા થોડીતારમા તો
મેદાન સાફ ચમક્યુ ! સૌએ ધરાઈને પાણી પીધુ
ને સથેના વાસણો ભરી લીધા.

રામચંદ્રે જેમના પડેલા બર્મીના કપડાં
તપાસ્યા તેના ખીસામાંથી સાહેબની નોટ અને છૂગ
પૈસા નીકળ્યા. તે બધા તેણે પેના માણસેને વહેચી
દીધાં સાહેબના રૂપિયા તેણે ખીસામાં મૂકી દીધાં.
રામચંદ્રે સાઈમ પાસે પડ્યાંચીને તેમના રૂપિયા
આપવા માંડ્યો તો સાહેબ તે લેતા અચકાયા 'આ
કેવી રીતે મળ્યા ?'

તેઓને મારીને બનાડી મૂક્યા ! ખીસામાંથી
આ રૂપિયા નીકળ્યા.'

સાહેમે રામચંદ્રને સાગ દીધી આપી ને બોલ્યા
'રૂપિયા તમારી પાસે જ રાખો તમારો દિ મન અને

જઠાફૂતોનું ઈનામ.'

પણ રામચંદ્રે 'જરૂર હશે ત્યારે માગીશ' કહીને રૂપિયા આા દીધા ને બધા ઉતારણે ઉતારણે ચાલ્યા માંડ્યા સાહેબનો છોકરો ચાકી ગયો હતો એટલે રામચંદ્રે તેને ખેંચી બેસાડી દીધા બધા રામચંદ્ર ઉપર ખુશ થઈ ગયા ચર જલ્પુમાંથી હવે મોટો કદનો થઈ ગયો

ચોથે દિવસે જ્યારે બધા ભારતની સરહદમાં આવ્યા ત્યારે થાકીને લોથ બની ગયા હતા સીમા ઉપર સરણાથી આની રાહત માટે પ્રયત્ન હતો સૌના પગે ફાટવા પડી ગયા હતા બાળકને સોંચે વારા ફરતી ખેંચાડતો તેથી તેના સિવાય બધા અંધ મૂઝા બની ગયા હતા.

રામચંદ્ર સાહેબનો સાથે અમદાવાદ આવ્યો પછી તેણે નિદાય માગી ત્યારે સાહેબ ગળગળા બની ગયા ને બોલ્યા 'હવે આપણે ક્યારે મરશું, રામચંદ્ર ! તમે હતા એટલે અમે હેમખેમ આવ્યા આવતો

અવતાર

લઘુકથા

મને કોઈએ પૂછ્યું 'તમે આટલું બધું જીવું કેમ બોલી છો ?' 'કારણ કે હવે હું 'હરિશ્ચંદ્ર' રૂપે અવતરવાનો છું'

મને કોઈએ પૂછ્યું 'તમે આટલા બધા નિર્દય થઈ દિસા કેમ આવ્યો છો ?' 'કારણકે આવતે જ મેં હું 'શુદ્ધ' રૂપે અવતરવો છું'

બીજાએ પૂછ્યું 'કરોડો વર્ષો સુધી આને એટની સામગ્રીનો સા માટે સચ્ચ કરો તો ?'

મેં કહ્યું 'મારો આવતો જન્મ 'મહાવીર' રૂપે છે'

વળા કોઈએ પ્રશ્ન કર્યો 'તમે તમારું કામ બીજા પાસે-વેઠ-સા માટે કરાવો છો ?'

'કારણકે આવતે જન્મે 'ઈશુ' રૂપે અવતર

નહીતર રસ્તામાં ક્યાંય મરી પડવામાં હોત.'

એ બધી ભાવનાઓ રૂપાંતર થયું, સાહેબ મારી શી વિચાર !' સાહેબે રામચંદ્ર સામે પાંચમે રૂપિયાનો નોટ ધરી તો રામચંદ્રે કહ્યું 'સાહેબ, મેં કંઈ તમારી નોકરી નથી કરી કે મોટો ઉપકાર પણ નથી કર્યો રૂપિયા લઉં તો તમારી નોકરી કરી મળ્યાં મેં જે કંઈ કહ્યું છે એ તો એક માનવતાને નાતે જ જાગતી છે મુશીબતમાં માણસ માણસને કામ ન આવે તો ક્યારે આવે, એમાં જ તો માણસાઈ છે હું મારી મજાસાઈની કિંમત લેવા માગતો નથી આ રૂપિયા તમારા પાસે જ રાખો.

સહેમે ઘડો સમજાવ્યો પણ રામચંદ્ર અંતરથી બહુ કંઈ ત્યારે બોલ્યો 'મને જરૂર પડશે ત્યારે આવીને લઈ જઈશ, સાહેબ ! અત્યારે તમારી કંઈ જ રાખો' ને રામચંદ્ર નમન કરીને નિદાય થયો ત્યારે સાહેબની આખમાંથી આંસુનાં બે દીર્ઘ ખરી પડ્યા. એ જ હતી રામચંદ્રનો માણસાઈની કિંમત

અવતાર

વાનો છું' બીજા પ્રશ્ન પૂછાયો 'તમે જાતિ-પાતિનો ભેદ કેમ પાળો છો ?'

'કારણકે આવતે જન્મે - 'ગાંધી' રૂપે અવતરવાનો છું

પછી કોઈ જુદી દિશામાંથી પ્રશ્ન પડ્યાંયો 'પણ જો તમે 'માનવી' રૂપે જ અવતરવાના હો તો ?'

સંવહારની અમરજી પછી આનંદવિભાર અવાજે હું બોલી બહારો 'તો હું જીવું ન બોલું દિસા ન કરું, સચ્ચ ન કરું, અન્ય પાસે વેઠ ન કરાવું અને જાતિ કે કોષનો ભેદ ન રાખું જો મને સો 'દેવ ને બદલે માનવી બનવાની તક આપે તો !

પણ આપણે માનવીને 'માનવી' રહેવા દેએ છીએ ખરા ?

— લલિતકુમાર શાસ્ત્રી

એક વટોગિયો મળ્યાની રૂબે દોઢથો જતો હતો રસ્તે આવતા ઝાઝાને ધૂણાવતો, ડાળીઓને હચમચારતો, પાંદડાને ફગોળીને ચકરાવે ચલાવતો, ધૂળની ઢમરી ઉરાડતો એ ધસમસ્યે જતો હતો. એક પ્રાસપુરો એને પૂછ્યું

“અરે, આઠવી બધી દો દોડી કરતો તું ક્યા જાત છે ?”

“બને સમાચાર મળ્યા છે કે મારા આ રક્ષાપાટવાળા જીવન કરતા સિંચર હવાનું જીવન લાખ ફગળે સારુ હોય છે હવે હું એ ભેગા માથું છું કે સિંચર હવા ખરેખર કેવી હોય છે એટલે આ દોડાદોડી કરીને હું સિંચર હવાને શોધું છું” વટોગિયાએ જવાબ આપ્યો.

‘અરે પાગલ ! આ દોડાદોડી ઉઠી દે તો તું ખુબ સિંચર હવા બની જઈશ,” પ્રાસપુરો દસીને એને સલાહ આપી.

પણ એ સલાહ રાખ્યા વગર જ દાકરાં ઝડપેતો, અગેઅગ ધૂણાવતો એ વટોગિયો દોડી ગયો, સિંચર હવાની ગોધમાં !

જીવનની જાગૃતિ આપણા બુદ્ધિશાળીઓમા પણ ઓછી છે તો પછી આ જડ મજાતા વટોગિયામા ક્યાથી હોઈ શકે ? હાસ્યારસદ દોડાદોડી માટે એનો વાક શી રીતે કાઢી શકાય ?

એક એનકથા યાદ આવે છે વક્ષ ઉપર અરેડી એક વેલ પોકાર કરી કરીને કહેતી હતી કે મારે જાડ ઉપર નથી ચઢવું ને એ બધા જ સમય દરમ્યાન એ વક્ષની ટેચ તરફ જઈ રહી હતી

મિયારી અમાન હતી, અગમ્યન હતી સમજાય વિહોડી હતી પોતે જે કરી રહી હતી એના મિત્રદમા બેસતી હતી એને શું થતું હતું એની જ ખબર નહોતી એની ચેતના હજાર્થ ગઈ હતી જિવાતા જીવન પ્રત્યે એ અમાન હતી.

આ ભૂિય મિયારા કહેડાવરાને લાપક છીએ આપણે જીવન પ્રત્યે અમાન છીએ આપણામા જીવનની જાગૃતિ નથી

જીવન એ ખરેખર શું છે એની આપણને ખબર નથી. આપણે જીવીએ છીએ ખરા પણ એ તો ખાતુપીતુ રક્ષાપટ, તરંગે અને શાસની આવન જવનમાં પતી ન્યથ છે

આપણા શાસમાં ઇશ્વરીય ચેતનાના પ્રવાહ વહે છે, આપણે એનું જ ભોજન રીકારીએ છીએ, એની જ ધરતી ઉપર ચાલિએ છીએ આનું નામ જીવન ? હશે. પણ અર્થ અધૂરો છે.

જીવનની પળેપળે આપણને એટલું યાદ રહેવું જોઈએ કે આપણે જીવી રહ્યા છીએ, જીવનને સાધક શું બનાવે છે ? આપણને જીવનની અનુભૂતિ યાવ છે એવી સમાનતા, લાગણીની જાગૃતિ, ચેતના એનું નામ જ જીવન.

આપણે જાણી લઈએ કે જાગૃતિ વિનાનું જીવન એ શાસની આવનજવન માત્ર છે જીવન એ જાગૃતિ છે એમ પણ કહી શકાય કે જાગૃતિ એ જીવન છે તમે જે કંઈ કરો તે વખતે બીનરમાં ને સલાટી પર આ લાવનું યુગ્મન ચાતુ રાખો વાત કરતી વખતે, ચાલતી વેળા પ્રત્યેક કાર્યક્રમ, અરે આખરો પલકારો મારતા પણ જીવનજાગૃતિનો આ લાવ સતત યુજવા દો

રાત્રે દિવસમાં કાપે પડે પડે દાગી નિદાની ગોઠા સત્તા પહેલાના હેલ્થ બગાડ વખતે પણ જાગૃતિનો આ ખ્યાલ યાદ કરી લો ને બીજા દિવસે પહેલી સવારના તાઝીયામાં વાતાવરણમા જાગે ત્યારે પણ પહેલો લાવ આ જ પ્રગટવા દેએ તમે જે કંઈ કરો તે વખતે વિચારો કે ‘જાગૃતિ એટલે જીવન.’

તમે આ ચમોદમાં જ આ બાવ વ્યક્ત કરો
એ જરૂરી નથી કારણ કે આપણે માત્ર ચમોદમાં
જીવન નથી જીવતા બાવના, લાગણી અને વૃત્તિનો
પદ કાર્યોમાં ભરે છે તે જીવનને સાર્થકતા આપે છે
આ ચારેમા જાગૃતિ કેળવતા જાઓ

બાવ, જાગૃતિ, લાગણી અને સમાનતા નહી
હોય તો આપણે ખરડક કરતા પશુ બનર હોઈશું
આપણે સાવ નધરાળ બની જઈશું પશુ એ તો
ખ દને પાસવે આપણે જે કાંઈ છીએ એ જ બની
રહીએ એ યો ધ કહેવ ધ આપણે તો દશરનાં
પ્રેમલ શિશુ બનવાનું છે- તેજસ્વી, જીવત પરપણે
એ અનુભૂતિ માણતાં કે આપણે તેજસ્વી અને જીવત
છીએ

પ્રત્યેક પળે, પળેના પ્રત્યેક બંધે આપણા
અસ્તિત્વનો અપૂર્વ અણુ દશરની સચેતન, અચૂત
મય જીવનધારાથી રસાય છે એ અનુભૂતિ આપણે
આરવાદન કરીએ આપણે અનુભૂતિ કરીએ અને
એટલા જાગૃત રહીએ કે આ અનુભૂતિ મધ છે એનું
જ્ઞાન રહ્યા કરે જીવનના રસના ખિડુએ ખિડુનો

વદવાણના કોકર દાજરાજ માદમને બિહારને પ યા દતા તેને જોવા એક
ડોક્ટર અને ઝડુ બદજી મયેલા કે કદરે ઝડુ બદને પૂછુ કે દરબાર સાહેબની કાલન
કેમ લગે છે ? ઝડુ બદે કહ્યું, બાગે જ બે દિવસ કાદે ડોક્ટરને એકદમ પોતાની
ફી તમા હવાના પૈસાની માગણી કરી દોરશીએ ડોક્ટરની હવા અને સારવારના
પૈસા ચૂકવી આપ્યા અને ઝડુ બદને બોલાવી દસ હજાર રૂપિયા આપના કહ્યું,
'આ દેક કાચુમચુર છે અને અચાનક પરી જાય તો તમારુ દેવુ રહી જાય

ઝડુ બદે પૈસાનો અસ્વીકાર કરી કહ્યું, 'માપુ, આપની તમિષત સારી
થયે હિસાબ કરીશું, કારણ કે દરદીને સાગ કર્મા સિવાય હું પૈસા લેતો નથી
હું એવો કસાઈ નથી કે દરદી મતપુત્યારીએ હોય અને હું પૈસા માટે ટળવણ
આ મારી ફીનું ધોરણ છે

દાજરાજ મારણા પ્રમાણે બે દિવસમાં મૃત્યુ પામ્યા અને ઝડુ બદે
રમદાનમાંથી જ સાંધા જામનગર આવ્યા મયા પાછળથી વદવાણ દરબારે બે
હજાર રૂપિયાની દુદી મોકલાવી તેનો પશુ ઝડુ બદે અસ્વીકાર કર્યો લોકોએ
કહ્યું બદજી, લઈ લોને, દરમારને શી ખોટ જવાની છે ? ઝડુ બદે ના પારી
કહ્યું 'હું વૈષ હું કસાઈ નથી ચારે મન તો જીન અને તવમર સર્વ
સરખા, મારુ ધોરણ ન બદલાય. દરદીને સાગ કર્યા વગર ફો કેમ લેવાય ?

સ્વાદ આપણે માણવાનો છે, પ્રત્યેક રસમાં રુચિ
કેળવવાની છે

આજે જે જીવનની થોડી પશુ જાગૃતિ આવી
હોય તો સાંજ સુધીમા એ વધવી જોઈએ આવતી
કાલે એમાં વધારો થવો જોઈએ એમ ઉત્તરોત્તર
વધારો થતા થતા જીવનજાગૃતિથી આપણું આખું
અસ્તિત્વ રસાઈ જવું જોઈએ જેતનાનું મખમલ
આપણી ચારે બાજુ વીટળાઈ વળવું જોઈએ

જેતનાની સદમમાં સદમ અનુભૂતિ વિશે
આપણે સદજ જ સમાન બની રહેવું જોઈએ
આપણી અદર, આસપાસ, સર્વત્ર આ જાગૃતિનો
એવો તો અનુભવ થવો જોઈએ કે આપણા કેન્દ્રમાંથી
એના કુવારા છૂટે આપણુ સમગ્ર જીવન એમાં કમો
ગાઈ જવું જોઈએ

જીવન સાથે આવી તૃપતા પ્રગટવી જોઈએ
ખોનો, પ્રયેક પળને પાવન અને પ્રકાશિત કરી દેનારી
આ લાવ પ્રક્રિયાનો તમે કયાસ્થી આરંભ કરવાના છો ?

જીવન એટલે જાગૃતિ ખરામર હવે આ
સૂત્રને ઝીરો જાગૃતિ એટલે જીવન

ગાંધીજીને કોઈકે પૂછ્યું કે “તમે તમારા જીવનનાં મહાન કાર્યોને પાર પાડવાની શક્તિ ક્યાંથી મેળવેલી ?” તેમણે ઉત્તર આપેલો, કે મને મારા જીવનના દરેક કાર્યની પ્રેરણા પ્રાર્થનામાંથી મળી છે.”

સાચી વાત છે. પ્રાર્થના એ હૃદયનો જોરાક છે. જેમ પૌષ્ટિક જોરાક લેવાથી શારીરિક સમ્પત્તિમાં વધારો થાય છે, તેમ પ્રાર્થના આત્મિક શક્તિ-ઓના વિશાલ માટેનું પ્રેરક બળ છે. મનુષ્યે જે સફળતાની રચનામાં પણ કલ્પના ન કરી હોય એવી સફળતા પ્રાર્થનાથી તેને હાંસલ થાય છે.

તમે સવારના પહેરમાં જ પ્રાર્થના કર્યો, કે “મને કામ કેરવાની સ્ફૂર્તિ મળજો.” જરૂર તમને અંતરમાંથી એ સ્ફૂર્તિ મળશે. પણ હા, એટલું ધ્યાનમાં રાખજો, કે પ્રાર્થના એ માત્ર ‘શુશ્રૂષા’ કરીને એમની પાસેથી માગવું” એ જ નથી, પણ પ્રાર્થના એટલે પોતાની જાનને પ્રભુને સમર્પિત કરવી. પ્રાર્થના એટલે આચાર-વિચાર, લાગણી અને જીવનનો એક પાવન પંથ. પ્રાર્થના એટલે નિશ્ચિન સૌથી મોટું રહસ્યમય બળ. જીવને શિવ સાથે બેઠ-નારી દિવ્ય સીડી, પ્રાણનો પરિપક્વ પાથરનાર આત્મ-ધૂપ. પ્રાર્થના એક એવી શક્તિ છે, કે જે એનો સ્વીકાર કરે અને સ્વાગત કરે, એને ધ્રુવ આશિષ અને મહા આપવા સદા-સર્વદા તૈયાર રહે છે, એટલા માટે જ એના આદીવાસીને ઝીંકવા માટે આપણે સદા તૈયાર રહીએ. તો જીવનના-આરંભ-અંત-જન્મે જેલ પૂર્ણ અને. પ્રાર્થના કરતી વખતે એ ધ્યાનમાં રાખજો કે પ્રાર્થનામાં ધ્રુવ તમારી વસ્તુવશકિત, એની લંબાઈ કે શબ્દ સંખ્યા અથવા તર્ક પ્રત્યક્ષ પર ધ્યાન નથી આપતો પરંતુ તમારા હૃદયની નિર્મળતા પર જ ધ્યાન આપે છે. એક પશ્ચિમી વિદ્વાનનું આ કથન એ જ સૂચવે છે ને ! કે “હૃદય વગરના શબ્દો કરતાં શબ્દો વગરની પણ હૃદયની ભાવના વધારે મહત્ત્વ પૂર્ણ છે.”

પ્રાર્થનામાં શ્રદ્ધા એ બહુ મહત્વની ચીજ છે. સાચી શ્રદ્ધાથી થયેલી પ્રાર્થના ધ્રુવના હૃદય મુધી અવસ્ય પહેલે છે. આમ પ્રભુ તરફની શ્રદ્ધા આપણને પ્રાર્થના કરવામાં પ્રેરણા આપે છે. જેને જેને સાચી શ્રદ્ધાથી કોઈ પણ પ્રકારના બદલાની આશા રાખ્યા વિના પણ ધ્રુવને યાદ કર્યા ■ તેને તેને ધ્રુવે અવસ્ય સદાય કરી છે.

સરસાસે ખરું જ કહ્યું છે કે

“અ-ચલ, તપ-ચલ, ગીર વાહુવલ, ચૌપા હૈ ચલ દામ;
સૂર કિરોર કૃષણે ચપ ચલ હારે કો હરિ નામ;
મુનેરી મૈને નિર્વલ કે ચલ રામ ॥”

શ્રદ્ધાથી યાદ કરનાર મહાપાપીઓનો વહારે પણ ભગવાન બાધા છે. જમનયોર જેસદની પાણી-માં દહાવી જેમ હજોળાતી નાચ ભગવાને સહી સલા-મન પાર ઉતારી જ હતી ને ? શ્રદ્ધામય પ્રાર્થનાએ જેસલના મેલા આમાને ધોઈ નાખ્યો. કારણ કે પ્રાર્થના એ માનવના પશ્ચાત્તાપોને પોનાડું અને એને સમાર્થે લવનાડું પ્રજ્ઞા સાધન છે. પ્રાર્થના એ આમાને પવિત્ર કરનાડું ચંચાળ છે. એ અર્ધશર-ને ધોતને સાફ કરી નાખે છે. પ્રાર્થના માની મમતા છે, માનો ખેલો છે. માનની મોદમાં તો પતિતમાં પતિતને પણ સરજી મળે છે. પ્રાર્થનાને દારેથી કોઈ પણ નિપાત યધને કદી પાછું ફરું નથી. સંતોની જીવન માથાઓ વાંચીને ત્યારે ખાલ આવે છે, કે પ્રાર્થના જ એમના જીવનનું મુખ્ય સંચાલક બળ રહેલું. પ્રાર્થના જ એમનો મુખ્ય આધાર હતો. એના દાસ જીવનમાં અને જગતમાં એ-લું અનેક ચમત્કારો સંભળી હતા. એ એવી તકલીફમાંથી આપણને મુક્ત કરવાનું પ્રાર્થના માટે સરળ છે પ્રાર્થનાએ અનેક માણસોને પ્રકાશ અને માર્ગદર્શન આપ્યાં છે.

જીવન શકતોના ભાર ખેંચતા મનની માટે પ્રાર્થના એ નવીન શક્તિ મેળવવા માટેનું અમોઘ

સાધન છે સ સારની જવાનગરીઓની મંદી મંદીઓ-
માં અટવાયેલો માનવ પ્રાર્થનાથી પ્રકાશ મેળવે છે.
ઘણી વખત જે કામનો ઉકેલ ક્યારેય ન આવે, તેનો
ઉકેલ પ્રાર્થનાથી આવે. નસિહ મહેતાની મૂંચ
લગવાને ઉકેલી હતી જ ને ? ખીલુ કોઈ ન કરી
શકે એ પ્રાર્થના કરી શકે પ્રાર્થના જીવન તમિસ્રને
વિદારીને દીપ પ્રગટાવે છે. પતિન જિન્દગીને ઉજ્જ્વળ
ગામી બનાવે છે એ નૈતિક શક્તિઓનો અભ્યસ કરે
છે, વિજય અપાવે છે મનની શાન્તિ અને આનંદ
આવે છે, સુખ, સમૃદ્ધિ અને સમર્થતા સ્વામી
બનાવે છે. આધ્યાત્મિક વિકાસ કરાવીને આત્મ
સાક્ષાત્કાર કરી આપીને જીવનને દિવ્ય-ધર્મીય
-પૂર્ણતા આપે છે અને તેની મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાંથી
મુક્તિ અપાવવી પ્રાર્થના માટે દુશ્કેલ નથી એ
સ્વય પ્રકાશમય છે પ્રાર્થનાના પાવન પથ પર
પગલાં મોકો, પ્રકાશ મેળવે સીમાઓમાંથી મુક્ત
બનો જીવનના સ્વામી બનો પૂર્ણ બનો

અહીંની મનુષ્ય કેટલીક વખત એવું સમજી
મેસે છે, કે દેવ-દર્શન, તીર્થ-યાત્રા, પાક-પૂજા,
ભજન-કીર્તન, નામ-સ્મરણ, દાન-ધર્મ આદિ કર-
વાથી જ ઉપાસના થઈ ભગ છે સામાજિક ચવતારમાં
પ્રાર્થનાને લાવવાની જરૂર નથી. એકાદ કલાક આવા
કામોમાં વિતાવ્યા પછી બાકીના ત્રેવીસ કલાક દરમિ
યાન આપણો જીવનવ્યવહાર અને તેમ જોડવામાં
વાસો નથી. કોઈ કોઈ તો એમ પણ સમજી મેસે
છે, કે નફા-નુકસાનનાં જેમ સરવાળા-નાદમાફી થાય

છે, તેમ પાપ-પુણ્યનો પણ હિસાબ થઈ શકે છે.
એટલે કે ત્રેવીસ કલાક દ મિયાન જીવનવ્યવહારમાં
કરેલા પાપો એક કલાકની પ્રાર્થનાથી પુણ્યમાં ફેરવાઈ
જાય છે, અથવા તો ધોવાઈ જાય છે આમ સમજવું
એ અજ્ઞાનના છે પ્રાર્થના પાપો ધોવા માટે નથી
કારણ કે તમે જે અનર્થ કરો છો એનો બદલો તો
તમારે સુધારવો જ પડે છે. એટલે પ્રાર્થનાથી પાપોનું
પ્રાયશ્ચિત થાય છે એ તો પાપોથી બચવા માટે છે

કોઈ સતે કહ્યું છે, કે " પ્રાર્થના કરો તો
એકલા કરવાને બદલે સમૂહમાં કરજો. સામૂહિક
પ્રાર્થનાનું બળ ધણુ હોય છે સામૂહિક પ્રાર્થનાથી
હૃદયની બહિર્મુખતા વધે છે. " દરોજ તમને જ્યારે
સમય મળે ત્યારે, તો એકાન્તમાં વારે વારે એમ
બોલજો, કે ' હે પ્રભુ ! આજે તારી સામે આવી
જાઓ દરેકને તું ક્ષમા દેજે '

પ્રભુના પ્રત્યેક સર્જનને સાચા દિવથી ચાહો
એ જ ખરી પ્રાર્થના છે તો જ એમાં રહેલા દેવી
રહસ્યને તમે પામી શકશો. પ્રાર્થના વખતે ક્યારે
કહેજો, કે " હે ઈશ્વર ! મારા વિચારોની છાયામાં
એકલા એકલા બેસીને તારું નામ બોલીશ સમુદો
નિના બોલીશ, ઉદ્દેશ વિના બોલીશ, મા બોલનાર
બાળક અ કારણ આ મા બોલે છે, તેમ કુ તારું
નામ બોલીશ ' મારા મિત્રો, પ્રભુને પ્રાર્થના કરો,
કે સૌને-મને જોવાને જ નહીં-આનંદ અને શાન્તિ
મળે સોની સર્વ શુભ મનોકામદાઓ પૂર્ણ થાઓ

સંત ઈશ્વારદાસ

એકાત્મી રહી ખુદાની બદગી કરી શકાય એ દેવથી મહાન સત ઈશ્વારદાસ આદમ પોતાને
ન જોળખનાર એક શ્રીમતના બગીચામાં રખેરાળ તરીકે રહ્યા એક દિવસ તે બાગનો માલિક પોતાના
મિત્રોને લઈ બગીચામાં ફરવા આ ચો બિનાબીની મોસમ હતી એટલે ફેરીઓ બરાબર પાકી હતી, એટલે
માલિકે ઈશ્વારદાસને ચોડી કરી લાવવાનું કહ્યું અણેની ફેરીઓ બધી ખાટી નીકળી, એટલે માલિકે ગુસ્સે
થઈને ઈશ્વારદાસને કહ્યું ' તું આ બગીચામાં આટલા વખત થયાં રખેરાળી કરે છે ને એ લુ પણ નથી
જાણતો કે કયા ઝાડની ફેરી મીઠી હશે અને કયા ઝાડની ખાટી ? ' ઈશ્વારદાસે સાતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો,
' સાહેબ ! આપે મને ફક્ત આ બગીચાની રખેરાળી કરવાનું કહ્યું હતું, તો પછી આપની રમ સિરાય
માતથી એક ફળ પણ કેમ ચખાય ? ' માલિક આ પ્રમાણિક નોકરને આનંદથી જોઈ રહ્યો અને જિન્દગીકાર
તેમને મિત્ર બનાવ્યા

—પી પી મહેતા

સેક્સમેનનું મૃત્યુ

ત્રનાકથી ચાલુ

ઈન્દુલાલ ગાધી

[અંક બીજો]

પ્રવેશ પહેલો

સુમતિગણુ તુ આખો દિવસ પ્રીપને નાહક વડવા કરે છે કેવો પાણીદાર હોકરો છે ? આ દુનિયામાં જરૂર એક દિવસ નામ કાઢ્યો પછી કોઈ ભતની ચિંતા નહિ રહે

મદાકિની ભગવાન કરે ને તમારી મદા સચી પડે. લુભાને, તમારુ ચરીર ફેટુ લેવાઈ ગયુ છે ? આખો દિવસ ભટકી ભટકીને તમે કેવો નમણા પડી ગયા છે ? તમે કપનીના નાના શેઠને વાત તો કરી છુઓ મુજબના રહીને જો કાંઈ કામ થતુ હોય તો રાજગી રખટપાટ તો મરી ગય.

સુમતિગણુ - આવતીકાને સવારે જીવિત હુ એની પાસે જવાનો છુ અને ખાતો છે કે કપનીના જૂના મલુસ તરીકે જરૂર માત્ર માન ભગ શે અને તુ જોજો તો ખરી કામ પોટે હુ એની પસેથી મે હજાર રૂપિયા એકવાન્સ પણ લેવાનો છુ હમણાં તો મે હજાર રૂપિયા આ જીવેને નસ થઈ પડશે વિમાનું પ્રિમિયમ અને ધરનો હાતો પણ એમથી ભરાઈ જશે અને આ હાતો ભાઈ ત્યા પછી ધર આપણુ પોતાનુ યથ જશે કેમ મરી ગયુની ખરા ખર છે ને ?

મદાકિની અરે, એક અમત્યની વાત કહેતા તો હુ તમને જૂલી મઈ

સુમતિગણુ મઈ વાન ?

મદાકિની પ્રદીપનો ફોન હનો સાજો છે વાગે તાજમકાલ હોટલમાં એણે તમને જમવા મોકાવ્યા છે

સુમતિગણુ મે તને નહેણુ કહુ ? પ્રીપ જેવો સમજતાર અને કાઢી હોકરો આ દુનિયામાં

ખીજો એક પણ નહિ હોય-હા, હુ નાના શેઠને આ વખતે ચોખ્ખે ચોખ્ખુ - કહી દેવાનો છુ જો મને મુજબના કામ નહિ આપો તો આ રહી તમારી સેક્સમેનની નોકરી પ્રદીપ કમાતા માંથે એટલે મને કેઈનું બાપની પત્તા નહિ રહે હા મદાવૈનરુ કરવાના દિવસો હવે ત્યા - વાહ, પ્રદીપે મને તાજમકાલ હોટલમાં જમવા માટે બોલાવ્યો ॥ અને સેક્સમેન સુમતિને વાહ, વાહ-હે, અરે, હજી તે મોળ ગૂથવાનું બધ કહ્યું નથી ? આ બધી પીગજી હવે પડતી ચૂક ભણી થઈને ? મરી સામે બેસીને તું મોળ ગૂથે ॥ એ વાત મને જરાપણ પસંદ નથી મે કહુ તે સામજી ? નાના શેઠની પાસે હુ મે હજાર રૂપિયા એકવાન્સ માગવાનો છુ જૂના સેક્સમેનનું માન એણે ભગવતુ જ જોખ્ખે કેમ ખરુ ને ? હ, સાજો છે વાગે તાજમકાલ હોટલમાં પ્રીપની સાથે જમવાનું છે તાજમકાલ હોટલમાં - વાહ ?

[પ્રવેશ ખીજો]

નાનાશેઠ એક કોણુ નિ સુમતિગણુ ? આવો-આવો

સુમતિગણુ નાનાશેઠ, તમાગી સાથે આજે હુ એક ખાસ વાન કરવા આ યો છુ

નાનાશેઠ જોરો તુ કે ?

સુમતિગણુ બાણે વાત એમ છે કે હુ મને કારણે હવે માર ચો દોસ દેડી થતી નથી એટલે મારા કાવક કોઈ કામ તમે મુજબના જ ચોધી આપો તો મારા ઉપર મોટી મહેરબાની થશે.

નાનાશેઠ અહી મુબઈમાં ? જુઓ નિ. સુમતિગણુ, મુબઈમાં અમારી કપનીના અત્યારે એટલા બર્ના સેક્સમેનો છે કે એના વધારે ઉમેરો થઇ શકે તેમ નથી અને કપની પાસે એટલુ કામ પણ નથી.

સુમતિનાથુ અત્યારે મારી જરૂરત પછી
ઓછી છે નાના શેઠ, અને મહિનાના ચારમે-પાંચમે
જેટલું મળી જતું એટલે બસ એ છોકરાં મોળા થઈ
ગયા છે એટલે એની આવક અને મારી આવકમાંથી
ધરખચ નીકળી જશે. તમે કંપનીના માર્ગિક હો
એટલે આટલી પે છૂટી વાત કહુ છું-સાચી વાત
તો એ છે કે હવે હું ચાકી ગયો છું ઉઠરને કારણે

નાનાશેઠ તમને નિરાશ કરવાનું અને મમલ
નથી મિ. સુમતિનાથુ, પણ હું નિરુપાય છું, મારી
પાસે અત્યારે જ સેફસમેન છે એને પણ હું પૂરું
કામ આપી શકતો નથી.

સુમતિનાથુ તમારા પિતાજીના વખતથી
હું આ કંપનીમાં કામ કરું છું હું બ્યારે નોકરીમાં
રહ્યો, ત્યારે તમે સાવ નાના હતા. ચાલતા પછી
નહોતા શીખ્યાં ? ખરે તેડીને મે તમને રમાડ્યા છે
અનેકવાર એક જ રકામીમાં આપણે બને જમ્યા
છીએ અનેકવાર-

નાનાશેઠ એ બધું સાચું પણ અત્યારે હું
કાંઈ કરી શકું તેમ નથી

સુમતિનાથુ ચાલો, પાચસો રૂપિયા નહિ
તો મહિને ચારમે રૂપિયા અને મને એટલી ભવરચા
તો તમારે કરી જ આપવી પડશે

નાનાશેઠ પણ મારે તમને ક્યાં મૂકવા એ જ
પ્રશ્ન મૂકે છે મિ. સુમતિનાથુ !

સુમતિનાથુ એક જૂની વાત અને અત્યારે
યાદ આવે નાનાશેઠ, બ્યારે હું અધાર-ઝોગણીસ
વર્ષનો હતો ત્યારે એક ચોરાસી વર્ષના સેફસમેન
સથે મારો મેળાપ થયો એ છુટો સેફસમેન હોટલમાં
એસાને દુકાનદારોને ફોન ઉપર પોતાના માથાનું વેચાણ
કરતો સેફસમેન તરીકેની આવી હતી એની પ્રતિક્ષા
એ બ્યારે મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે સેકરેટ સેફસમેન અને
દુકાનદારો એની રમશાનવાત્રામાં જોડાવા હતા એ
દિવસોમાં સેફસમેનની આવી પ્રતિક્ષા હતી, દબાવત
હતી, મિત્રતાની મમતા હતી આજે એમનું કાર્ક
નથી રહ્યું સાચું કહું ? આજે કોઈ કામને જોળ

ખતુ જ નથી આટલા વરસની સેફસમેનશીપ પછી
કેટલાક તો એવા છે કે જેને મારા નામની પણ
ખબર નથી.

નાનાશેઠ તમારી વાત સાચી છે મિ
સુમતિનાથુ !

સુમતિનાથુ પણ મરી સાચી વાત સાંભ-
ળવા માટે તમારી પાસે કાન નથી મારા લયકર્તા
સરીરને જોવા માટે તમારી પાસે આંખો નથી.

નાનાશેઠ મારે એક જરૂરી કામ માટે નકાર
જવું છે એટલે-

સુમતિનાથુ મારે પણ તમારું એટલું જ
જરૂરી કામ છે મોર્ગેસ મોર્ગેસ વર્ધની એકધારી
નોકરી પછી વિખાતું પ્રિમિયમ ભરવાના મારી પાસે
પૈસા નથી ફળેલા રચ ચૂસી લીધા પછી એના
છેતરાં ફેંકી દેવાનું જ તમે શીખ્યા હો તમારી
કંપની સદર કરવામાં મે મારી આખી જિંદગી
વેઢી નાખી છે, એની તમારે મન કાઢ કિંમત નથી

નાનાશેઠ આવી વાતો આપણે ક્યારેક
નિરાતે કરીયું અત્યારે તો હું ભડકું છું

[પ્રવેશ ત્રીજો]

સુમતિનાથુ ફેફસું ? કેણું છે ત્યાં ? એક,
પ્રદીપ, ઘ આમ ચિત્તભ્રમ જેવો ક્યાં ભૂલે છે ?
અહીં આવ ઘ ચ પકલાવને મળવા ગયો હતો ?

પ્રદીપ ગયો હતો બાથરૂઠ, પણ ત્યાં સુધા
કાલીએની એટલી બધી લીડ હતી કે હું એના
ઝોફિસ રૂમમાં દાખલ થઈ શક્યો જ નહિ જો કે
મે ધાર્યું હોત તો લોકોને ખબરેડીને હું અહર દાખલ
થઈ શક્યો હોત અચાક એની પાસે કલાઈ તરીકે
મે નોકરી કરી છે એટલે પટાવાગાઓ પણ મને
સરી રીને જોળખે છે

સુમતિનાથુ દાખલ થઈ શક્યો હોત- ધાર્યું
હોત તો મળી શક્યો હોત - આ બધું શું છે ?
આવો લવારો અને પસદ નથી મારે તો એટલું જ
બળવું છે કે ઘ ચ પકલાવને શા માટે ન મળ્યો ?

પ્રદીપ સાચી વાત તો એ હો જાણુ, કે
મે પટાવાળા સાથે ચિઠ્ઠી મોકલી પણ મને એણે
ખોલા થો નહિ. લાગવાનું છ-છ કલાક સુધી હું
ત્યાં બેઠો રહ્યો એક પછી એક ચિઠ્ઠીઓ મોકલ્યા
જ કરી, પણ એણે મને ઘા દીધો નહિ સાંજે પાંચ
વાગે ભાષ સાહેબ ઉમરાવમદાની જેમ ડેલવાં ડેલવાં
બહાર આ પા હું દસતો દસતો સાથે જઈ બેઠો
રહ્યો - પણ એણે મારી સામે હાથ લખાવ્યો નહિ
મે પૂછ્યું 'ઓખાખણ પડે છે ?' જવાબમાં એણે
કહ્યું 'આપણે કમ વ મળ્યા હોય એવું મને કાંઈ
યાદ આવતું નથી' આ સાંભળીને હું ભાગી પડ્યો-
નીચે બેસી ગયો. મને લાગ્યું કે મારું જીવન જ
મારી મરકરી કરી રહ્યું છે

સુમતિનાથ તારી વાત સાચી છે બેટા,
જીવન જ્યારે જીવન સામેથી મોઢું ફેરવી ને છે ત્યારે
પૃથ્વી પણ આપણા મનને આશરો આપવાની ના
પાડે છે આકાશને પકડવ તો પ્રયત્ન કરીએ છીએ,
તો આકાશ પણ પખીનું રૂપ લઈને ખૂન બને ચલે
જાય છે ક્યાંય ચેન કે નિરાંત નથી જ મલમા આગ
લાગી છે, અને એની જવળ એમાં લીધું અને સૂકું
તમામ લડકે બળે છે હું પણ નાનારોક પામે ગયો
હતો, ત્યાંથી પણ મને એ જ જવાબ મળ્યો-એ
જવાબ તને સંપ્રકાશે આપો.

પ્રીપ હે ? નોત્રીસ વર્ષની જૂની નોકરી-

સુમતિનાથ આર વર્ગની હેય કે નોત્રીસ
વર્ષની-નોકરી એટલે નોકરી-નોકરી તો નવયોવના
જેવી છે ફાદીને ધૂમાડે ગયેલી નવયોવના જેવી-એની
નથી હોતી કોઈ જાન કે નથી હોતી ઉમર એ
કોઈની યઈ નથી ને કોઈની યવાની પણ નથી હા,
પણ પ્રદીપ, સંપ્રકાશે તો તને મદદ કરવાનું વચન
આપ્યું હતું ને ?

પ્રદીપ વચન તો આપ્યું હતું, પણ પહેલી
વાર હું જ્યારે એની પાસે નોકર રહ્યો ત્યારે મે
ચોરી કરી હતી કદાચ એ વાન સંપ્રકાશ બૂદ્ધ્યો
નહિ હોત

સુમતિનાથ ચોરી કરી હતી ? તે ? સેલ્સ
મેન સુમતિનાથને ? સુત્ર આવો પરાક્રમી હતો એની

તો મને કલ્પના પણ નહોતી ચોરી, લગાડી, ગુ-
ગીરી-ગીલું તને આવડે શું પણ શું ? પિતૃદોષી સતાનો
સમાજદોષી બને એમા કરુ જ નવાઈ પામતા જેવું
નથી એહોહો, કેટકેટલા વિતકોનો ભાર મને આજે
મૂઝાણારી રહ્યો છે ? ન લપ્સો, ન ગપ્સો-અશ્વિત
આવડ્યું નહિ એટલે નિશાળ છાતરી પડી કપકો
આપો એટલે ઘર છોડ્યું-મા બાપ છોડ્યા પણ
એમા મિચારા પ્રદીપનો ય શો દેષ ? એને ન મળ્યું
ક્યાંથી આશ્વાસન કે ન મળ્યું પ્રેમસાહન જ્યાં
ગયો ત્યાં હલકડ કરીને કાઢ્યો કોઈએ એને હુકમા
ન લીધો કે કોઈએ ન આપ્યું સાન્તવન, ચારે કોર
થી દિસાએ બ્યાં બીસવા આવતી હોય, ત્યાં માણસ
મિચારો ભાગ્યે જાય ક્યાં ? ખરેખર જિંદગાની
નિરાશા માણસને અધ પતનના માર્ગ દોરી જાય
છે હે, ક્યાં દોરી જાય છે ? અધ પતનને મારો ?
મને આજે આ-શું યઈ થયું છે ? મારું આપ્ત અગ
આજે જનુબન કેમ યઈ રહ્યું છે ? મને કાષ્ઠક
આપો-મુદરની હરિયાળી જેવું-શાંત, શીતળ, મધુર
હેય મારે જોઈએ છે. આજે, અયારે મને ક્યાંય ચેન
નથી જિંદગીની ધોર નિતારા માણસને અધ પતનને
માર્ગ લઈ જાય છે હા, એ વાત સાચી છે, સાવ
સાચી છે હે, આ તો કોષ્ઠ હોટલ છે, હોટલ
શબ્દમારેનો જોરો-સ્વાનશૃક-એહ, આ સમયો મને
ક્યાં લઈ જાય છે ?

[પ્રવેશ ચોથો]

મેનકા હું આવી મઠ છું

સુમતિ બને આવી મેનકા, મે જ તને
અહીં ખોલાવી હતી. થજા મહિના થયા આ રહે
ચલના નહોતા, એટલે મને થયું કે આ જૂની પુરાણી
હોટલમાં આપણે ફરી એકવાર મગી લઈએ

મેનકા એક જ વાર ?

સુમતિ જિંદગીને એટલો બડો યાક ચડ્યો
છે મેનકા, કે ત્રીજા માળનાં નેત્રુ પત્રસિયા ચલવાનું
હવે મરા પત્રનું ગણુ નથી આ તો તને જોતી હતી-
તારા ખોળામાં માથું મૂકીને જરાક વાર લાંબી જવા
ની ઈચ્છા હતી એટલે અહીં અગો છું જતા

દિવસો સરસ દેના નહિ :

મેનકા હા, હવે

સુમતિ તારે મારો સેક્સવેનનો ધધો સરસ આવતો, મે મે ગાદી પજુ ની લીધી હતી એ ગાડીમાં બેસીને એક સાતમાં આસો-પાંચસો માઈલની મુસફરી પણ કરી આવતા-ખરુ મે ? તને તો બધું થાકે દશે

મેનકા મારા જેવી સીને આવું બધું થાકે રાખવું પાનવે નહિ

સુમતિ તારા જેવી સી એટલે ?

મેનકા મારા જેવી સી એટલે હું મારી એકબીની વાત નથી કરતી સુમતિમાણ, આ ધધામાં પડેલી પ્રત્યેક સીને એનો પોતાનો ભત્રાકા નથી હોતા-ભવિષ્યની તેક ભમને કાઈ ખમર જ નથી હોતી-અમારી પાસે હોય છે આજનો વર્તમાન વર્તમાનની અમે છાત્રાસીએ છીએ

સુમતિ મે તો તને હવેકા મારા હલ્લની છાત્રાસી જ માની છે મેનકા !

મેનકા પોતાની પાતી સિરામ બીજ કાઢ પજુ સીને પુરુડા એ જ દરિએ સુએ છે

સુમતિ આ વાતને હું આખી પુરુડાત પ્રતીનો અક્ષેપ ગણું છું પણ કાંઈ નહિ-આવા આફેરો સિરામની બીજ કાઢ મૂલી અમારી પાસે રહી નથી પણ મેનકા અને હાજે છે કે અવા અક્ષેરો થો તારે મને મુકા રાખવો નોંધએ તારે મને મારી આપવી નોંધએ

મેનકા સીને રમકડું માનવારા કેઈ પુરુડાને હું મારી આપી શકું નહિ, પણ તો હું તમને એવા પુરુડાની હરોળમાં મૂકવી નથી આવો, આ આખી થી જર નિરાતે બેતો, હું તમારા બૂની દોરી છોડી દઉં

સુમતિ ના, ઝોવી વેક તારી પાસે ન કાન્ય અને બૂર કાઠીને બેસવા જેટલી નિરાત લઇને હું અહીં આવ્યો પણ નથી

મેનકા તમારા મોઝ ફાટેલાં છો છું

સુમતિ તે કેમ માન્યું ?

મેનકા ફાટેલા મોઝને ઠંકવા માટે જ માણસો બૂરમાંથી પગ બહાર કાઢતાં નથી

સુમતિ મોઝને ઠંકવા માટે તો નહિ, પણ મારા મનની ટેડીક નળમાઇએને ઠંકવા માટેનો પ્રયત્ન તો હું જરૂર કરી રહ્યો છું આજે જારે હું ખૂબ જ ભાંગી પડ્યો છું તારે-તારે મને આશાસન આપવું નોંધએ

મેનકા જે ઠાક અહીં આવે તો મનને ડિ-મિનિ કરીને જ આવે છે થોડાક સિદ્ધાંતો જ લાગ્યા અમારે એ બોલો અનુ સમારકામ કરવાનું હેય છે તમારો દોકરો પ્રતીપ પણ જારે અહીં આવે છે તારે આવી જ વાત કરતો હેય છે

સુમતિ પ્રતીપ ? પ્રતીપ પણ અહીં આવે છે ?

મેનકા પ્રતીક આટલિત પુન પિતાને પગને આલવાનું પસંદ કરતો હોય છે -

સુમતિ મેનકા ! મેનકા ! આ તુ તુ બોલે છે ?

મેનકા આમ અકાળાં તુ જતા દશી, નિતતે બેસો-આપણે મઈ કાને કરી હતી તે વાતો આજે ફરીવાર કરીએ-મને તમારી અડોઅડ બેસીને વાતો કરવાનું ખૂબ જ ચહે તો પ્રિયમત, અહીં આવો-હું તમારી છાતી પર માથું રાખીને જરાક ઊંચી લઉં

(મેનકાનું અડખડાન દારવ)

સુમતિ મેનકા, મેનકા, આ તુ તુ કરે છે ? તારે અતારે આટલું બધું દસવું ન નોંધએ-મને આ નથી મગવું

[બ્યારણે ટોકતા]

મેનકા તમને તુ મમે છે એની મને ખબર છે

સુમતિ પણ આટલું બધું દસવું સારું નહિ. મેનકા સારું ગણાય કે ખરાબ-એની દર

કાર કું યા માટે રાખું ? મારું તો એક જ કામ-
દસતું એટલુ દસતું.

[બારણે ટકેરાં]

આટલા જોરથી બારણું કેણુ શલગ્રવે છે ?
આખી હોટલ મગી જશે એનું એને લાભ નથી
લાગતું તમે કોઇને અહીં આવવાનું આમંત્રણ
આપ્યું હતું ?

સુમતિ : ના, કોઇને નહિ. આમંત્રણ આપવા
જોરો આ સમય પણ નથી, રચન પણ નથી.

[ટોકોર્સ ચાલુ]

મેનકા : ત્યારે આટલા જોરથી બારણું કેણુ
ખખમવે છે ?

સુમતિ : દરો કોઈક અગણ્યો માણસ-
બૂલથી આપણા બારણુને પોતાનું બારણું માની બેઠો
હશે.

મેનકા : મને બીક લાગે છે. હોટલને આજ
તો નહિ લગી હોય ?

સુમતિ : હોટલને નહિ, પણ એના અંતરને
આમ લાગી હોય છે, એવા જ માણસો અહીં આવે
છે. જેમના એક કું પણ છું.

[ટોકોર્સ ચાલુ]

મેનકા : જુઓ, ફરી બારણું ખખડ્યું-તમે
એને કદી લો કે આ રમ ભાડે રાખી છે અહીં
કેળે આવવાનો અધિકાર નથી. જે હોય તે ચાલ્યું
ભણ.

સુમતિ : કોને કહું ? બહાર કોઇ નથી.

મેનકા : નથી શું-છે. બીકથી મારું કાળજું
ફડ-ફડ ચાલે છે.

સુમતિ : બીક લાગતી હોય તો તું નહાવા-
ની ઝોરડીમાં જતી રહે. બારણું અંદરથી ખંખેરી
રે. બહાર નીકળતી નહિ : કું દરવાજો બિચાડું છું.

[બારણું બિચાડતો અવાજ]

પ્રદીપ : ઝોહ, અહીં તમે હો એમ ?

સુમતિ : કેણુ પ્રદીપ ? તું આ હોટલમાં
ક્યાં ?

પ્રદીપ : આ પ્રથમ કું તમને પણ પૂછી
ચકું. પણ જવા દો, મારે તો એટલું જ બાલ્યું છે
કે આટલું ખખડાવ્યાં છતાં તમે બારણું બિચાડતાં કેમ
નહોતાં ?

સુમતિ : હું અંદરની ઝોરડીમાં નહાતો
હતા, પછી બારણું કેણુ બિચાડે ? હું, પણ પ્રદીપ,
તું અહીં યા માટે આવ્યો છે ?

પ્રદીપ : તમને શોધવા માટે, મને ખાતરી જ
કે તમે અહીં હશો. ચાકેલા ને પડી ભાંગેલા માણસો
રાતે અહીં જ આવે છે : જૂના સંસારમાંથી નવા
સંસારમાં.

(અંદરથી સીનું હાથ)

આટલા જવા જોરથી આ કેણુ હસે છે ?
જરૂર કોઈ નહાવાની ઝોરડીમાં ધૂસી અધું લાગે છે.

સુમતિ : નહાવાની ઝોરડીમાં કોઈ નથી,
કેઇ જ નથી પ્રદીપ ! આ અવાજ તો બાલુની
રમમાંથી આવે છે.

પ્રદીપ : ચાંત પાણીને ખખમખાવી મૂકે
એવો, આકાશ-પાતાળ એક કરે એવો-પુરુષ માત્રને
આખો ને આખો ચાવી ભય એવો-આ અવાજ
કોઇ શ્રદિહીનો નથી, કાળજું ખાઈ જતારી લાકણી
છે. કૃપિની ઝોરડીમાં છે. રખડેલ—

સુમતિ : દરો કદાચ-એવું પણ દરો. માણસ
ત્યારે ચાકે છે કે પડી ભાગે છે. ત્યારે એ વિશ્રાંતિ
શોધવા વૈતરણીને કાઢે જમતે બેસે છે. આપણે
કદીએ છીએ એનું અધઃપતન થયું છે, પણ-પણ
કું મારું છું તે પ્રમાણે એના અધઃપતનમાંથી જ
માણસ પોતાના મોહનો મારમ શોધી કાઢે છે-કદાચ.

(સંગીત)

[પ્રવેશ પાંચમે]

મુકેશ : મા, તું શું કરે ? મારા બાપુજી
ક્યાં છે ? હજી મુઠી ચડા છે ?

મદાકિની કોણ મુકેય ? પ્રદીપ ક્યા છે ?
અત્યાર સુધી તમે બંને ક્યા હતા ?

મુકેય અમે ક્યા હતા ફરવા-મોજ કરવા
હૂર હૂર પેલા પવનથી પેને પાર-નદીને કાઠે-
આખાવડિયામાં-

મદાકિની હું બધું જાણુ છું તમારી
સાથે હોકરીએ કોણ હતી ? આ ઘન્ટી અજરની
તમને કાઈ ખેવના છું કે નહિ ? રખડેન હોકરીએ
સાથે બતા ત્યાં ભગ્નતા તમને યરમ નથી આવતી ?
ધરમા એક દકનું તો રણુ નથી બાપ છવે, કે મરે
તમને ક્યા કોઈની પડી છે ?

પ્રદીપ કોણ મરવા પડ્યું છે ? તમે કોની
વાન કરો છે મા ?

મદાકિની કોણ પ્રદીપ ? જતો રહે અહીં
થી-આવીશ નહિ મારા ધરમાં

પ્રદીપ હું મારા બાપુજીને મળવા આવ્યો
છું મારે એની સાથે જરૂરી વાત કરવી છે

મદાકિની તું એને નહિ મળી શકે અહ્યે
જ અહીંથી આજથી હું તારું મોઢું જોશ મામતી નથી
તારો અને મુકેયનો જે કાઈ સરસમાન હોય ને લાદ
ને તમે બંને અહીંથી જતા રહો-ત્યો મારા ઘરમાંથી

પ્રદીપ મા !

મદાકિની મારે કાઈ સલાખનું નથી હું
તારી મા નથી ને તું મારો દોકરો નથી મ-દોકરાનો
સ નથ આવજી પૂરો થય ■ પોતાના બાપની
ધનજનની ધૂળધાણી કરનારા તમારા જેવા કપૂતોનું
આ ઘરમાં કામ નથી

પ્રદીપ મારા બાપુજીએ તમને બંનેપાં લાગે
છે પણ એવું કરેલા પરાક્રમની વાત તમારે મારી
પાસેથી સંભળવી જોઈએ એ ક્યા છે તે મને કહો-
તમારી રૂપરૂમાં મારે એમની સાથે એક જગીર
વાતની ચોખવટ કરવી છે

મદાકિની ચોખવટ કરવી છે તારે ? તારા
બાપુજી વિરુદ્ધ તું મારી પાસે ફરિયાદ લખને આવ્યો
છે ? તું ? ચાર અર્થળનો હોકરો ?

પ્રદીપ મારા બાપુજી વિરુદ્ધ હું એક અક્ષર
નહિ જોતુ જસ ? મારે એમને મળીને-એમની માફી
માગીને રાજપ્રતીષ્ઠા આ લર છોડવું છે મે જે
કાઈ જોયું, સાંભળ્યું અનુભવ્યું એ વિશે મારે તમને
કે મારા બાપુજીને કંઈ જ કહેવું નથી હું તમારા
બંનેની રમ લેતા આવ્યો ■ મા !

સુમતિ પ્રદીપ, એમ, મરી રાત લેતા
જેવું મે મારતુ મને યા મટે આવે છે ? મારી
આંખો યરમના ભારથી એટલી બધી નીની નથી
મઈ છે કે પાંપણો ઊંચી કરીને હું તારી સામે
જોઈ શકું તેમ નથી

પ્રદીપ બાપુજી, મધ્યરાત્રી વાતો પાઠ કરવા
જેવું જીનવાણી માનસ મારી પામે નથી હું તો
આજનો, અત્યારનો વર્તમાનના વતની છું મધકાલ
મારી પાસે નહોતી આવતી કાલ આવવાની છે એની
મને શકા નથી હા, મારી પાસે મે જાતે પેલ
કરેલી એવી આજ છે આજને મે મારી નાનકડી
સુત્રીમાં પકડી રાખી છે અને એ જ મારી સ્ત્રી
મૂલી છે એ મૂલીને આધારે હું મારું જીવન ધરવા
માયુ છું રાત આવે બાપુજી, મારે આ ઘરમાં
નથી રહેવું

સુમતિ તે અહીંથી ચાલ્યા જવાનો નિશ્ચય
કરી જ લાગે છું પ્રદીપ ?

પ્રદીપ હા, બાપુજી, મારા નિશ્ચય થી હવે
મને કોઈ ક્યાંથી નહિ શકે હું ક્યા જવાનો છું
એ પણ તમે મને પૂછશો નહિ આ વિશાળ દુનિ
યાનો એકાદ નાનકડો ખૂંચો મને જરૂર આજર
આપશે જીવીશ ત્યાં સુધી હું તમને પાઠ કર્યા
કરીશ પણ કામળની એક ચગરખીયે તમને લખીશ
નહિ

સુમતિ અને ધાર કે હું તને અહીંથી
જવાની ત્યાં ન આવું તો ? બાપ તરિકેનો એટલો
અધિકાર મે હજી મારી પાસે રાખ્યો છે

પ્રદીપ પણ તમારે મને અહીં રાખીને જ
કરવું છે એ કહેશો ? હું નાલાયક છું, રખડેલ છું,
ઉઠાવગીર છું-મારા જેવો એજવાબદાર માણસ

તમને કશો જ ઉપયોગી નથી બાપુજી !

સુમતિ તારા બધા અપદક્ષણોની સાથે એક જરૂરી તરવ નોંધેલું છે એ તું જાણે છે ? એ તરવનું નામ છે મમતા-લાગણી-પ્રેમ, મા-બાપનું એના સત્તાન પ્રાપ્તિ આકર્ષણ-આ આકર્ષણને તું અમારી પામેથી નહિ ચૂંટી શકે મા-બાપ બાળક પ્રાપ્તિ ગમે તેટલા નિષ્કુર થાય પણ એને આત્મહત્યાને મારો દો નહિ જ જવા દે

પ્રદીપ આત્મહત્યા ?

સુમતિ આત્મહત્યા નહિ તો બીજું શું ? પોતાની જવાબદારી ખભેરીને જે મારુસ નાસી છૂટે છે તે કાંઈ સુકિત રેળવતો નથી, પણ માનસિક વલો ગતની શિક્ષા નીચે કચરાઈ ખરે છે એ જીવતા લાગે છે ખરા, પણ અત્યાર તો એ ખરેખર હોય છે મારી વાત તને સમજાવ છે પ્રદીપ ? તારા કબેલતું કારણ કુ બનવા માગતો નથી.

પ્રદીપ તમારે મને જાણવો નથી તેમ મરવા દેવો પણ નથી તો હવે મારે શું કરવું ?

સુમતિ બીજું કાંઈ કરવું નથી તારે અહીં રહેવું-અમારી સાથે જે કાંઈ અછુ પાતળુ આવતું મને તેનાથી સતો મનવો તું પેલાદાર નથી પણ મગીબ છે એક કમાલ અને ચી ચરેલાલ મા-બાપનો છોકરા છે એ વાત કાળાતરે પમ જુલની નહિ

પ્રદીપ મગીબ માબાપનો છોકરો ?

સુમતિ હા, એટલે મરીગોને પણ એની પેતાની અનોખી દુઃખા ■ એ દુઃખાના એ સર્વસ્વતાપીય સ્વામીએ છે ધનવાન મરુવાની યેનકા જ તારી પામે ચોરીએ કરાવે છે, જહું એકલે છે ૫ મારી લાગી છૂંવાની પ્રેમજ્વાળાએ છે તું પહેલ વાર થર છોડીને લાગી ગયો અને ત્રણ ત્રણ મદિના સુધી રખાવો તેની પાળા પણ આજ કારણે મૃત પ્રાપ્ત !

પ્રદીપ એ ત્રણ મદિના કુ કયા હતો એ તમે મને પૂછો નથી

સુમતિ પૂછાતો કશો અર્થ પણ નહોતો.

કારણ કે જહું બોલનારની સામે સત્ત હમેશાં ઉતરાય છે.

પ્રદીપ તમારી સામે ઊભો રહીને સત્યને ઉતરવાની હવે મારી દિમત નથી બાપુજી, મે ચોરી કરી હતી-જન્મ સુટની ચોરી, એ ચોરીના બ નામાં મને ત્રણ મદિનાની જેલની સજા થઈ હતી (રડે છે) જહું નહિ બોલું-મારી જિંદગીની એ ઉદની ચોરી હતી

સુમતિ તું રડે છે પ્રદીપ ? તને પશ્ચાન્નાય થાય છે ? હું તને વહુ છું એનો તને યસ્મો નથી આવતો ?

પ્રદીપ (રડતા રડતા) આવે છે, શું-મે પણ આવે છે મારા નાનપણના તોફાનોને તમે હમી માદા, મારી બૂને તમે પપાના કરી. ખાન સોમત પ્રે તમે આખ આજ કાન કયા કુ ભરો નહિ, માસ્તરોને મર્યા, ચોપડીને ફેકા દીધી એને તમે આત્મમ માનતો ધનમગે નાધ્યો-ધનવાન મરુવાની મારી દિસિયાગોને હોલિયારીમાં ખપવી-એને મારા કલેની તમારી મે રાગી પ્રાપ્તિ બ્યારે કોઈએ તમને ફક્ત આપ્યો તારે તમે પાણી પિનાના ખાતી વાળાની જેમ જળના કરી મારો પ્રદીપ કાંઈ દીપવાતી નથી, આ દુનિયાનો એ સૌથી મોટો માણસ થવાનો છે, અને હંમકથી રહેવાનો છે એ એ વખતે તમે તમારી આખ અને કાન ખુલ્લા રાખ્યા હોત તો મારી આ દશા થાન નહિ હું મોટો માણસ થવાને બદલે માન માણસ જ થયો હોત તો થણુ હતુ એ પણ ન થયો

સુમતિ કયા મર્દ ? અરે, કયા મર્દ ? તે સાંમત્યુ ? આનજા પ્રદીપે શું કહ્યું તે તે સાંમત્યુ ? બે-બે અહીં આન પ્રદીપ રડે છે કોન દિવસ નહિ ને પ્રદીપ આજે પહેલી વાર મારી સમે રડે છે એને પસ્તાવો થાય છે મે તને નહેતું કહ્યું ? પ્રદીપ સરો છોકરો છે, હોસિયાર છે, પાચમા પૂઝાય એવો છે

મદાનિની મા બાપ પ્રાપ્તિ એના મનમાં લાગણી છે, આદર છે, પ્રેમ પણ છે

સુમતિ માન આદર, લાચણી કે પ્રેમ જ નહિ મદા, એ તો શરૂઆતે આત્મા લાગે છે પ્રદીપ અને મુકેશના મનમાં એ બધું તો છે જ સાથે મા બાપ અને પૂજ્યભાવ પણ છે આસુ લૂંટી નાખ મેગ, લૂંટી નાખ તમે આત્માને જીવન છે- નિર્ધન છે, અકિચન છે ૫। હું નહિ હોઉં ત્યારે મરી ૧ આ ઘરમાંથી ચાલી જશે તમે ધનવાન ગણાશો, પૈસાદાર બની જશો કાંઈની પરવા કરતાં નહિ કાંઈ માથી રહેજો કેમ ખરું ને મદા ?

મદાકિની શું તમે ચે જેમ હાલે તેમ મોઢે જાઓ છો ?

સુમતિ હાલે તેમ શા માટે ? હું બગબગ વિચાર કરીને બોલુ છું મારો બાપ અધિકારી અબ્બો ત્યારે એજે નહેતું કહ્યું, દીરની ખાસ શોધવા માટે માથે જાનમાં બગડે પડે છે ?

મદાકિની કહ્યું હશે-મને કાંઈ વાદ નથી ચાનો, સૌ અદર આવો અને જમી થયો રાત ધડી વીની ગઈ છે બધાને જૂના પણ લગી દશે

સુમતિ હા હા, ચાનો, તે બોલુને ? જ ને મોકરાનું એના બાપ ઉપર કેટલું બધું હેન છે ? અને પ્રીય તો પ્રીય જ છે હો મારી સામે રહી પડ્યો -કોઈ દિવસ નહિ ને પહેલીવાર રહી પડ્યો અજન્મ વાન છે

મદાકિની ત્યાં જોમા જોમા તો શું વિચાર કરે છે ? જુમે, પ્રદીપ અને મુકેશ ત્રણમાં પહાંચી ગયા તમે જલ્દી અદર આવો અધરેલ થવા આવી છે

સુમતિ અત્યુ છું ને-હમણાં જ આવું છું તું જ આજે મને આકાશના તારા જોવાનું મન થયું છે બાળકોનાં આંસુ પણ અવા જ રીતે ચમકતા હોય છે નહિ મદા ?

મદાકિની તમે કેટલું બધું મોડું કરો છો ? હું તો જાઉં છું-મને ત્રણમાં આવજો પ્રીય અને મુકેશ રાહ જોતાં હશે હું ચાળી પી સું છું

સુમતિ હા હા, હવે વધારે મેક નહિ થય તું જ ચાળી પીરસ પ્રદીપ અને મુકેશને કહે

કે એ જમવાનું રાંધે છે હું આ આ યો

[મોટર સ્ટાર્ટ થવાનો અવાજ]

પ્રદીપ મા મારા બાપુજી ન આવ્યા ?

મદાકિની આવે છે બેટા, હમણાં જ આવે છે

પ્રદીપ પણ મોટર ઠાપે સ્ટાર્ટ કરી ? મારા બાપુજી મોટર લઈને અત્યારે ક્યાંક બહાર જતાં લાગે છે અરે, બાપુજી, બાપુજી, તમે અત્યારે મોટર લઈને ક્યાં જાઓ છો ? જવાન કેમ આપતાં નથી ? બાપુજી-બાપુજી-

[ધડા સાથે મોટર અકસ્માતનો અવાજ]
શોક સંગીત

જોહ, અકસ્માતમાં આપણી મોટરના જુકાં ભીંસી ચવા-મા, મા મારા બાપુજીનું શું થયું દરો ?

મદાકિની અરે, આટલી વાતમા આ શું થઈ ગયું ? બે । પ્રદીપ, હવે આપણું શું થશે ?

[પ્રવેશ છઠ્ઠી]

(દીવાનખાનામાં સુમતિચાણની વિશાળ છતી સામે મદાકિની ધૂટણિયે પડીને મેડી છે-ત્યાં બહાર થી મુકેશ અને પ્રદીપ આવે છે અરે પ્રેર અધારુ -બધી વસ્તુઓ અરપષ્ટ દેખાય છે નેપથ્યમાં શોક પૂર્ણ સંગીત)

પ્રદીપ રાત ઘણી વીની ગઈ મા મારા બાપુજીની છતી આગળ તમે ક્યાં મુઠી મેસી રહેશો ? નીચે ચાને, અમને ઘરમાં કે ૧૫ ગમતુ નથી

મદાકિની તું જા હું હમણાં નહિ આવું મુકેશ કદાચન કરી કરીને તમે કેટલા બધા લેવાઈ ગયા છો ? તમે આમ રડવા કરશો તો પછી અમારું કેણું ?

મદાકિની હું રડતો નથી મેગ કદાચ નથી કરતો આવું આત્મહત્યાનું પગલું એમણે શા માટે લઈ્યું એનું તકરવું રોપી રહી છું પ્રદીપ

મુકેશ મા, મને નવાઈ એ વાતની લાગે છે

કે મારા બાપુજીની સમજાન યાત્રામાં કેટલા જણ
એકા માણ્યો હતા ? એમના શેઠની કપનીમાં તો
પણ માણ્યો કામ કરે છે, કેમ કોઈ નહિ આવ્યું
હોય ?

મદાગિની હેલ્ડાં દિવસોમાં કપની સથે
એમને મનમોગ નહોતો જેની મહેનતથી કપની સદર
ધર્મ એ જ કપડો એ એને જીવનસંધામાં બાકારો
દોષો કારણ કે સુખતિયણ એક માણની સેલ્સમેન
હતા નિર્ધન પણ સ્વમાની. સ્વપ્નની દુનિયાના એ
આશીને કોઈ એકાપી શરૂ નહિ એનાં સતાનો
પણ નહિ

પ્રદીપ ના મા ! ના, એવું ન બોલો
એમના સ્વપ્નને સિદ્ધ કરવામાં મેં યાચ લીધા છે
હું અહીં જ રહીશ-આજ શહેરમાં હું લોકોને
બનાવી આપી કે સેલ્સમેન સુખતિયણના બાળકો
કોઈની સાથે લામો હથ કરીને જીવવામાં માનના
નથી કારણ કે એ એક તેજસ્વી ને પરિશ્રમી સે સ
મેનના બાળકો છે આ દુનિયાના કોઈ મોટા માણસ
થવની એમની તમજા છે માથા બાપુજીના સ્વપ્નને
હું સાચું પાડીશ મા !

મદાગિની (નિશ્ચયો વર્ષ) કદાચ એમ
ખરે પણ ખરું

મુકેશ મા, આનોને મોડું થાય છે,

મદાગિની તમે જાઓ, તમારી પાછળ પાછળ
હું આવું છું

[પ્રદીપ-મુકેશ જાય છે મદાગિની બની
થઈ જમીની નજીક આવે ■ ને જમીને સંબોધીને
બોલે છે]

સ્વામી, તમને વિદાય આપવા હું જીવતી
રહીશ એવી કલ્પના મેં કરી નહોતી જીવનની
દો દોડીની આખરી સમર્થ તમે આવજ નીકળી
મથા અને હું પાછળ રહી ગઈ મને માફ કરજો
મનુ, કોણ મનુ કેમ પણ અને અત્યારે રડું નથી

આવતું ખૂબ પ્રવલન કરું છું જા તારી આખો
બીલી થતી નથી તમે મારી પાનેથી આવ્યા મથા
છે-હમેશને મટે આવ્યા મથા છે એ વાત મારું
મન સ્વીકારતું નથી કલ્પ એ જ કાણે આસ
નહિ આવવા હોય, તમે અત્યારે મારી પાસે નથી-
જા છે, પહેનાં હતાં તે કરતા વધારે નજીક છે.
અમારી કિશોરો દૂર કરવા માટેનું તમારું આ
પરતું મને ગરુ નથી પણ તમને શિષ્યામણ
અપવાનું મારું મનુ કેનું ? કારણ કે તમે એક
કુટુંબ ગણતર બાજુ સેલ્સમેન હતા હા, સેલ્સમેન
જીવન અને મૃત્યુ સાથેની તમારી લેવાદેવામાં, જેના
વધારે નફો તમને મળ્યો હશે, એ જ મોટો તમે
કોઈ હશે મારા જેવી અનુકૂળ નારી એમાં શું સમજો ?
અસ્વિચ્છ, સ્વામી, અસ્વિચ્છ

[ચારે ઝર ખૂબ માલ અધારુ-માત્ર જમી
છેતર પ્રકાશ-ઝમીયાથી સુમનિયાનુભો અવાજ-
થાકેનો, મદ જતા પીરુપૂર્ણ]

સુખતિ હું અહીં એકાં મેકાં આપી
સુદેને રિયર નજરે ભેજ રહ્યો છું મારે કે છેકને
કાન આપતું ભેજએ એવી ઈચ્છાથી હું આ દુનિયાની
વચ્ચે આવ્યો હતો આકાશના તારા વીધી વીધીને
મારે બાળકોની વચ્ચે વહેલી દેવા હતા પણ મારા
સતાનોએ મારી ઈચ્છાત્રેલી વચ્ચે આવીને મને
નિષ્પ્રાણ બનાવી દીધો મારો પરિશ્રમ પુરુષાર્થ-
મહત્ત્વાકાંક્ષા બધું હિનનિમ્ન થઈ ગયું મા બપ
સતાનોને જીવાડવા જેમ લોહીનું એક એક ટીપુ
ખરચી નાખે છે તેમ સતાનોએ પણ માનમાંને
જીવાડતા માટે પરિશ્રમ કરેલા ભેજએ હું અહીં
એકા હું-તમારી સોની સાથે-આ જમીની ફ્રેમ મનુ
ધર છે-તન મારો આસ છે-આ જમીની કાચની
બારીબાથી કોઈ કોઈએને હું તમને બધાને પ્રેમ
બીની દિદિથી ભેજ રહ્યો છું

હું તમારા સોની સાથે જ રહેવાને છું-
ચિત્કાણ સુધી અસ્વિચ્છ, મદાગિની, અસ્વિચ્છ !

મન હવે અને યરીરનો મુખે જાયે એનું નામ જીવન-સમીન આ
સમીન આજે બધું બધું છે-

મદામારાનું યુદ્ધ પૂરું થયું ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરનો રાજ્યભિષેક થયો દરિનાપુરના નગરજનોની સભા ભરાઈ પ્રાણરો ક્ષત્રિયો, વ્યાધીરો એટલે, કરીરો વગેરેથી ધર્મરાજનો દરબાર શેબી બેઠો વિજયના ઉત્સવ નિમિત્તે અનેક પ્રવચનો થયાં તેમાં ધર્મરાજે વિજયનો સર્વથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને આપ્યો 'તેમનું સારથિપદ ન હેત તે વિજય ન મળત,' એમ રાષ્ટ્ર રીતે જાહેર કયું આ રાષ્ટ્રે યુધિષ્ઠિરના મુખમાની નીકળ્યા તે વખતે બાણુમા એકલા જીમ અને અર્જુનના ચહેાપર રાજ છાયો બન્નેએ હેઠ પીસ્યા, આંખોના ખૂણા સહેજ લાલ થયા શ્રીકૃષ્ણે તે જોયું અને હંદનમા તિપાલ જવાયો

વિજયોસવની સભા ચાલુ હતી મુખ્ય વ્યાખ્યાનો પૂરાં થયાં હતાં રમતરમત અને મનો રજના કાર્યક્રમે ચરૂ થયા એ વખતે એક કાસદે આવી શ્રીકૃષ્ણના હાથમાં કાળ મુક્યો શ્રીકૃષ્ણે મોઢાભાઈ બદલના કાનમાં કાંઈક વત્ત કરી અને ધર્મરાજને પત્ર વચારી રાજ માગી, જીમ અને અર્જુનની ચાલતી સભાએ વિદાય લીધી દારિકામા ચાલેાએ બદ કયું છે માટે તાવડોય આવેા એવો સદેરો કાસ લાગ્યો હતો એથી સૌએ શ્રી કૃષ્ણને વિદય આપી સમાનો કાર્યક્રમ ચાલુ રહ્યો શ્રીકૃષ્ણ-બસદે રથમા ચલી નીકળ્યા દરિનાપુરના પાદરમા એક મોદી રાજગડી હતી તેમાં રથ હોડયો સારથિને કયું તુ ધોડાને ચડી ખવડાર અને રથને સમજ કરે સારથિ પ્રણામ કરી ચડ્યો થયો શ્રીકૃષ્ણે બસદેવળને કયું સમાર્પાં તમે જોયું હશે કે અર્જુન અને બીમને વિજયનો મદ ચાચા છે આપણે જો તેમના ખરા મિત્ર હેઈએ તો એ મદ ઉતારવો જોઈએ એને માટે મે એક યોગના ઘડી છે તમારે એમા સાથ આપવો પડશે' બસદેવે પુલીથી હા પાડી

શ્રીકૃષ્ણ બસવાને વેણપવડો કયો બગવો

સાફો, ભમવો ઝભો, ભગતુ ધોતિયુ, ગળામાં માળાએ, કાનમાં મેરખા અને પગે ધૂણા બાધ્યા ખમે મે કરડિયાની કાનડ લીધી એક કરડિયામા બસદેવ સર્થ ચઈને પુગયા એક હાથમા મેરની લીધી જગ તને નટની માફક નચાવના ભગવાને મદારીનો વેણ લીધો સથે એક ખચર લીડુ ને હરિનનુર તરફ પાછા ચાલ્યા આ બાણુ રાજસભામા મનોરજનના કાર્યક્રમે ચાલે છે એનામા કુચ કુચ કુચ કરતો મદારી આવી પહોચ્યો આખી સમાનું ખ્યાન એના તરફ જો ચાલુ મદારીએ મોઢે અવાજે કયું 'મકા રાજ યુધિષ્ઠિરની અડા હોય તો એચાર એલ કરી બતાવુ' ધર્મરાજએ આજ્ઞા કરી એટલે મદારીનો ખેન ચરૂ થયો સમજાને ઉદેશી મદારી બોલ્યાં

આરી પાસે મે ખેન છે એક આ કરડિયામાં નામદેવના છે અને બીજુ આ ખચર આની આ સમાપાથી કોઈ પણ માણસ આ સર્ને ઉપાડી કરડિયામા પૂરે અને ખચર ઉપર સવારી કરી શહેર ફરતા ત્રણ આંગ ચારે તેને આ એકનીસ સોનાના પૂતળાં છે આખી દઈશ, જો કોઈ એમ ન કહે તો યુધિષ્ઠિર મહારાજ અને એક સોનાનું પૂતળુ આપે'

આટલું બોલી મદારીએ કરડિયો ખેાડ્યો અને ફેણુ બિચી કરી નામ હોનવા માંડ્યો મદારી પગનો કમકા કરી મેરની વગાડના મડ્યો મીઠી મેરની વાગે છે ને સથે નામ હોને છે આખી સભા ખજાકાર ચઈ જોઈ રહી છે કોઈ જાકરાની કિમત કરતુ નથી ચોડીસાર ચઈ એટલે ખતારીએ મેરની બવ કરી લલકાર કયો 'છે કોઈ માલનો પૂત ! આ મારા નામને હાથ આડે ? છે કોઈ ક્ષત્રિયન ચો કે કુશાસન અને કુર્થોધન જતાં સો મરી પરવાયા ?'

આટલું કહેતા તો બીમસેન લાલ આખ કરી બેળો થયો 'બસ કર, હમણું તારા સાપેલિયાને ઉપાડી ફેડી દઉં છુ લાનાં પગલાં બરતો બીમસેન

ચોગાનમાં આવ્યો મદારીએ કાલાચાલા કરતાં હાથ
 જેડી કહ્યું 'ભાઈસાબ, મારા નાગને બહુ બોલે
 ન ઉઠાડી દેતા' બીમસેને ત્રાડ મારી "બકવાદ
 કરે છે પશુ હમણા તને ખતાવી આપું" આમ કહી
 કરડિયામાં બેઠેના નાગને એક ચપ્પડ મારી બેસાડી
 દીધો અને પૂછીથી પગડી માર્યા ઉપર ફેરવ્યો
 આખી સમાના દેખના બોલે આકાશમાં બોલ્યો
 બીમસેનનું આ બળ જોત સલાજનોએ તાળીઓથી
 એને વધારી લીધો, પણ પડોળા ચાખી, કેડે હાથ
 ઈ બીમ બોલે જોઈ રહ્યો મદારી પણ કપળ
 ફટતો બોલે જોઈ રહ્યો. રડતે અવાજે બોલ્યો
 'હમણા મારો નાગ નીચે પછડશે અને મરી જશે
 માત્ર ગરીબનું પે ફાડી નાખ્યું' આમ બોલે છે
 ત્યાં તો નાગ નીચે આ પો સૂસવાટા કરતો અને
 બીમસેનને ગળે વાટળાઈ વડ્યો બીમ બેખાડોળા ખની
 સાનની ડોક અને પૂઠડી પકડી જેમ બેચલા લાગ્યો,
 તેમ ગળે લે ડો વડે આઠા આખો બોલે ચડી
 મઈ તમ્મર ખઈ તે નીચે પડ્યો ધમરાજ, અલુન
 વગેરે દોડી આવ્યા બીમને પવન નાખવા લાગ્યા
 મદારીને ઠપકામાં અવાજે કહ્યું 'તાત નાગને
 વચ કર તારે જોઈએ તે લઈ આવતો થા' મદારીએ
 ધરગરાત કયુ

'મે ના પાડી હતી કે નાગને બહુ બોલે
 ઉઠાશે નહિ, પશુ તમારા ભાઈ બહુ બોલ્યા તે
 નાગને બોલે ઉઠાડી ચૂક્યો હવે નાગ ચિંત્યો છે
 હું શું કરું છતાં બેઠા રહ્યો મનાવી જોઉં એમ
 કહી મેલલી વગાડતો નાગની સામે બેઠો ધીમેધીમે
 નાગ ગળેથી છૂંચે અને કરડિયામાં જઈ પુરાઈ
 મથો મદારીએ બીમની આંખો ઉપર પાણી છટક્યું
 મદેરા ઉપર હાથ ફેરવી મનમાં મન લખ્યો એવે
 બીમસેને આંખ ઉપાડી. મદારી સાથે ચાર આખો
 એક ચાતાં બીમ ઓગળી ગયો એનું બોલું હલ
 ભરાઈ આવ્યું બેઠા થઈને મારીના પણ પકડી
 લંબા દુરાસન અને દુધિને માથાના મર્મ મળા
 મથો બોલો થઈને બીમ પોનાના આસને જઈ પડે
 ધમરાજ અને અલુન પોતપોતાના આસને બેઠા
 મદારીએ ફરી ડુગડિયું ચડે કયું અને નાનકડા

ખચ્ચરની પીઠ પર હાથ ચૂકી બોલ્યો 'જે ટાઈ
 ફર્નિચ બચ્ચો આ ખચ્ચર ઉપર સવાર થઈ ચહેરકરતા
 ત્રણ આંગ ફરે તેને મારા સોનાના એકત્રીસ પૂતળા
 આપી દઈશ છે કોઈ થોડો ખેલવનાર, રજપૂત
 બચ્ચો' આમ કહી ફરી ખચ્ચરની પીઠ યામડી
 ચાળતા તો ચાર પગે ખચ્ચર ડાહ્યું કાનસૂરી બની
 કરી. કાપી નાખેલું એક હાથનું પૂછકું ઉછળ્યું અને
 હરહણારી દીધી સર્પની માફક આ ખચ્ચરમાં પલ્લ
 કઈક જાદુ દરો, એમ ધારી કોઈ રાજકુમાર બોલ્યો
 નહિ એટલે મદારીએ કહ્યું 'બસ ખલાસ રાજ
 કયું જતા થોડો ખેલવનાર કોઈ ન રહ્યો' 'આટલું
 કહેતાં બોખારો મારી અલુન બોલો થયો
 ચોગાનમાં આવીને કહ્યું ત્રાડ મારી 'તું ખેલ
 કરવા આ પો છે કે કહાસ મારવા' ચાલ બાજુ
 પર ફરી જ 'મદારી હાથ જેડી કાનાચાલા કરતો
 બોલ્યો 'ભાઈસાબ મારા ખચ્ચરને બહુ ન દોઝારતો
 દંડુ તો હમણા જ ચડાડે મ્યું છે કેલગાળી પણ
 પૂરી બગી નથી' અલુને કાગા કાઠી કહ્યું 'હર
 હડી જા થોડું એના અસારના મન પ્રમાણે દોઝો'
 આટલા નાના ખચ્ચરે અલુનને ફૂલની મફક ઉપાડી
 લીધો ફેટલાયે રાજકુમારને બોલે મોઢે પઠડી,
 સમાજનોને હસાવનાર ખચ્ચર અલુનને ઉપાડી ચી
 નીંધ્યો ચહેરાથી બહાર નીકળી ગઈની રંગે
 ઉપડતું તનકક-તનકક દો તા એક ચક્ર લગતું
 નહિ જાલ કે નહિ ચોકકડ, નહિ લગામ કે નહિ
 કેલગાળી અલુન ખચ્ચરની પીઠ ઉપર સાથળ દનારી
 દોઝો છે ખચ્ચર પૂ પાગ દો યુ જાય છે એમ,
 બે ને ત્રણ આંગ પૂ. થયા અલુન ખચ્ચરને દરવાજા
 તરફ વળતા જાય છે, ત્યાં તો એકાએક ઝપટ મારી
 ખચ્ચર સીધું ઉગમણી દિશાએ દેડી ગયું ચારપગે
 ડાહ્યું પવનવેગે નાકું અલુન પડવાની બીક ગમે
 વળગી પ થો નદી, નાળા, ઝરી, ઝંખરા, પદાર,
 જગન કશું જ જોતા વિના ખચ્ચર ઉગમણી દિશાએ
 દેડ્યું જ જાય છે પાય માડે, દસ માડે, સો મ ઉ,
 રાત દિવસ દેડતું જ જાય છે અલુન મોતની બીક
 ખચ્ચરના મગે જે ની માફક વળગી પડ્યો છે એવામાં
 મદ જગડ્યા એક મોગા સરોવરના તીરે છેક કાંઠા

ઉપર આવી ખચ્ચર જીમુ રહ્યું. ઉપર ભઠી વડવાની ડાબ પાણીમાં લાગેલી ઝૂંઝી રહી હતી અહીંને લામોદૂકા કશોય વિચર ક્યાં વિના ઝગને બાથ હરી લધી નીચેથી ખચ્ચર સરકાને જગતમા નાસી ગયું અહીંન વડની ઉપરની ઝગે ચડ્યા ઝચ છે, ત્યા ઉપરની ઝગે લટકતો મોટો કાળો સર્પ દંટે.

પેતાની સામે જીમ કડતો અને ફૂફા મારતો સર્પ જોઈ અહીંન ગચ્ચરો નીચે પાણીમાં પડવાનો વિચાર કરે છે, ત્યાં મોટું ફીડીને મચર બેડેનો દોડો તરત જ અહીંને પગ સકોરી લીધા ઉપર સર્પ ને નીચે મચર. જનને બાળુએ મોત દેવે ક્યાં જવું? અહીંને શરીર પરસેવો વળી ગયો. ખરાબર એ વખતે જગતમાથી એક નરમ સમક્ષી રાક્ષસી આવી માથે કાળા વાળના ઝૂંઝાં, મોટા હરા જેવા દાન, લપકર આખો ને હાથમા ઝાની મોટી ડાબ. 'મારુસ ગધા મણુસ ખડું' કરતી અહીંનની સામે આવી જોબી રહી અહીંનને જોય જ રાક્ષસીની આખમા ફા આવી ધીમે અવજે એ બોલી 'તુ અહી ક્યાંથી? મરતોના માનની! આ સર્પ અને મચરના મેભાંથી બચવું હોત તો કુ કહું એ શરત કમૂલ કર' અહીંન કાષ પજુ બોલ્યા વચર લ્યામણી નજરે રાક્ષસી તરફ જોષ રહ્યો એ નજરમા મને તેરી શરતો કમૂલ કરવાની તલરના દેખાની હતી બાષએ પેતાની શરતો રખૂ કરી 'મારી સાથે તારે રહેવાનું, માં ઉકારને માટે રોટના ધડવાના, રોટલા માટે દળણું દળવાન, પાણી ભરાવનું, ઉકારના કપા ધોવાના, પજુ ધકમ તારે કરવાનું આપ્લી વાત કમૂલ હોય તા તને ઉડાવું' અહીંને માથુ ધુણાવી હા પાડી એટલે રાક્ષસીએ પેતાના પગદાર હાથ લગાવી ઉકા ઉપરની ફૂન ચૂટે તેમ અહીંનને દળણ ઉપરની ઉપડાયો અને અહીંનને ખબે બેસાડી જગતમા આવી

મધ્ય જગતમાં પડાણની અદર એક મેટી શૂકા હતી શૂકા મા મોટા ઝોરડા ને બેડકાવવાના જકકા રાક્ષસીએ પોતે કઠારીને બનાવ્યા હતા શૂકામાં દાખલ થતા જ સેકડો ઉકારા 'બાપા અબ્બા, બાપા અબ્બા' કરતા અહીંનને વળગી પડતા પછી બાષએ

લાલ આંખો કરીને હોઠારને ધમકાયા 'ભાગી જશો ધરમાં, એમ પચ્ચવો તો તમારો બાપ નામી જશે' પછી અહીંનને કહ્યું. 'જવ તમે આ મેલો લઈને પાણી ભરી આવો' મોટો બે હેડનો ગોળા અહીંને માથે ઉપડાયો અને તે પહાડ નીચેના ઝર બામા ભરવા ચાલ્યો મદમુરકેડીએ પાણી ભરી આવ્યો તરત જ બીજો દુકમ છૂંચ્યો. 'આ ઉકારના લપા લઈ આવેલ' માથે લુગાને માસડો મૂકી અહીંન ધોવા ચાલ્યો. પછી કપા ધોધમકવી ઘેર આવ્યો. હજી આસ હેડો મૂકે ત્યાં ત્રીજો દુકમ છૂંચ્યો. 'આટલો બાજરો હમણા જ દળીને પછી ઉકારાએ માટે રોટલા ઘડો.' અહીંને ચકકી ચનાવી, ચૂંચો ફૂફા રોટલા ઘડી મોટી રાતે ઉકારાએને જમાડી બુખ્યો, તરરો, ધાકધોપાકધો અહીંન સૂષ ગયો પરાદિયે હળુ આપમાં બાષ ભરી છે, ત્યા બાષએ પમનું ઠેમ મારીને એને ઉકારના જોડો, વાળીકું કાંઠી નાખો પછી ઉકારના શિરામચ માટે રોટલા ઘડો લોટ ન હોત તો દળણુ દળો, પછી પાણી ભરો' આમ ઉકારાઉપર દુકમો છૂટ્યા આમલા દિવસને ચાક હજી બેપાં નહેતા અગ બધા જકકાષ મમાં હતા એના શરીરમાંથી મૂળરી વછરી મઈ એને પેતાની મા સામરી, ભાઈએ સાભર્ષા, રાખ સાભર્ષુ, ફૂજી ભગવાન સાભર્ષા અને આખોમાંથી આસુએની ધારા ચાલી કહ્યું જેવા મહારથીને મારનાર અહીંન મરીય મની ગયો. એને પેતાની અદપતાનું લાન આવ્યું મનમા થયું 'ફૂજી ભગવાન મારા સારથિ હતા એટલે કુ છાયા, મારામાં કાંઈ બળ નથી' એમ પસ્તાવે કરતો એક પછી એક કામ ઉકેલવા લાગ્યો દળણ, ધડતા, પાણી ભરતા, આસુએની ધારા ચાલી જગત છે અને મનનું અભિમાન એમણેને બન્યાં પાણી વાટે બદાર વહી રહ્યું છે એમ ને એમ દિવસો ઉપર દિવસો વીતવા લાગ્યા ખરાબર એક વર પડ્યું થયું અહીંન સવા રના પહોરમા નદીએ પાણી ભરવા આ ધો છે દરિ યાળી પહાડી પાળળથી સર્પનારાત્રે કિરણો કાઢ્યા

સર્પને અર્ધ આપી આસુમરી આખોએ પ્રાચીના કરી મનમાં બચાયો 'બસ એકવાર બે

ખચ્ચર દેખાય તો એની ઉપર સવાર થઇને ભાગી છૂટુ
આમ વિચાર કરે છે ત્યાં તો નદીને સામે તીરે ખચ્ચરને
ચરતુ દીકું એ જ ખચ્ચર એ જ કાપેતુ પૂઝુ !
નાનકડી કાનસરી, એ જ ઘેરો રાતો રગ એળો
ફાંદીને અર્જુન સામે કાંડે ગયો ધીમે પગે ખચ્ચરની
પમે પહોંચ્યો ક્યાક નાસી જશે એવો ભય અર્જુ
નના મનમાં હતો, પણ ખચ્ચર નાસી જવા માટે આવ્યું
જ નહોતું પામે આવી છનમ મારી અર્જુન
સવાર થયો, તેવું જ ખચ્ચર નાહું અર્જુન ગળે
વળગી પડ્યો ચારપમે ડોઢગતુ ખચ્ચર આથમણી
દિશાએ જાપડ્યું એની એ જ નદીઓ, એના
એ જ પહાડો, એના એ જ ગાંઠ જંગનો વીધતુ
સપાટ મેદાનમાં આયુ દોડતાદો તા હસ્તિનાપુરની
ભાગોળે આવી પહોંચ્યું દૂરથી નગરના કાચરા
દેખાયા અર્જુનના હરખને પાર ન રહ્યો પોતાની
મા, ભાઈઓ વગેરે રડતા હશે રડીરડીને અરધા થઈ
ગયા હશે, દારકાથી કૃષ્ણ પણ આવ્યા હશે સૌ માગ
વિના સૂના હશે. આવા વિચાર કરે છે ત્યાં તો ખચ્ચર
સહેરના દવાળખા પેઠું જીભી બખેરે યઠને રાજ
મહેને આવ્યું જેવું રાજમહેવના દરવાજામાં દાખલ
થયું, તેવો જ અર્જુનને કાને મદારીના ડમરુનો
અવાજ સંભળાયો કુંગુ કુંગુ કુંગુ કુંગુ આવી
પહોંચ્યો, આવી પહોંચ્યો, બહાદુર જવાન આવી
પહોંચ્યો 'આખી સભા તાળાઓના ગઠગઠથી માણ
જોડી અર્જુન તો આભો જ બની ગયો એક વરસ
સુધી પેાતે વેકેતી ચાલતા એના મનમાંથી વીજળીના
ઝબકારાની માફક અદશ્ય થઈ ગઈ એને થયું કે એ
તો નગજા મનની ખાતી ભ્રમણા જ હતી ત્રણ
ચક્કર લખાવી ચરત પ્રમાણે પેાતે આવી ગયો છે
અને સખા ચાને છે, એ વસ્તુ સત્ય છે અર્જુન
જેવો ખચ્ચર ઉપરથી જાયો એટલે મદારીએ એની
પીઠ યાજડીને કયું 'ચામાચ, બહાદુર જુવાન
ચમાચ' આટલું 'હી અર્જુનની આંખમાં આખ
નિલાવી, પણ અર્જુન બીમ જેવો ભોળો ન હતો
એનું અભિમાન બીમ જેટલું છીંકુ ન હતું એની
બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ હતી તેમ એનો અહંકાર પણ સૂક્ષ્મ
હતો મદારીની આખ સામે જોના વિના જ સામા

ધીના શબ્દો કાને પહોંચ્યા અર્જુનને ખોખારો ખાધો
પોતાના ચથેના અતુનન વીસરી જઈ ગઈ વી મૂઝે
તા દીગો મનથી છાની કુનાવતો રાજસભા તરફ
આલ્સો યુધિષ્ઠિરને પગે પડ્યો બીમની સામું જોઈ
સહેજ અભિમાનભર્યા અવાજે બોલ્યો 'હાથીને
આકાશમાં ઉડાવવાળો તુ એક સપ્તથી ભેમાન થઈ
ગયો ? આવ હવે એ મદારી પાસેથી બધાં પૂતળા
અચકી ને' પણ બીમસેન સાત થઈ મેસી લો
એને અર્જુનની ત્યાં આવી હજુ મદારીને અર્જુન
જોગામ્ । નથી આમ વિચારે છે એટલામાં તો
મદારીએ મોટે અવાજે કહ્યું લો બાપજી આ
પૂતળા હુ હાથો અને તમે જાતા' અર્જુન તરત જ
પાડો ફર્યો અને પોતાના સિંહાસન અગળ ડાબા-
ડાબા જ ફૂકમ કર્યો અહીં મહારાજા યુધિષ્ઠિરના
પગ અગળ આવી પૂતળા ધરી દે' અર્જુનનું વાક્ય
પૂરું થાય તે પહેલાં ફરિયા ફરિયાદ, ધમ્મરાજ
ફરિયાદ મેટા રાજા ફરિયાદ 'કરતી એકે જાણી પડ
છદ રાક્ષસી દરવાજામાં દાખલ થઈ ને એની પાછળ
ત્રણેનાચારોએ ડોકલ કીવી કીવી કીવી કીવી
કરતા દખલ થયા અર્જુન તો રાક્ષસીને જોતા જ
ધમ્મરાજના સિંહાસન પાછળ લપ્પઈ ગયો મદારીએ
પોતાની લાકડી આડી રાખી બાંધને ઊભી રાખી
કહ્યું 'હી ફરિયાદ તારી ?' બાપએ કહ્યું
'મારો ચોર અહીં નાસી આવ્યો છે મારી સથે
જિત્તીમર રહેવાનું કબૂલ કરી અહીં નાસી આવ્યો
છે મે એને મેલતા મેમાથી છોડાવ્યો, એ મારો
ઉપકાર બૂની ભાગી ગયો 'ધમ્મરાજને થયું એવો
ચોર કેમુ હતો ? ત્યાં તો મદારીએ હાકલ કરી
'જે દોષ આ બાધની ચોર લેલ તે બહાર આવો
નહિતર આ રાક્ષસી આખી સખાને ખાઈ જશે'
પગી બાધની સામે જોઈ પૂછતુ 'તારા ચેરનું
નામ શું ?' બાપએ ચોરા અવાજે કયું 'હાદુન'
આખી સખા એકબીજાની સામે જોવા લાગી દોષ
હો ફાદુન ? એટલામાં મદારી સિંહાસન પામે
આયો અને ધમ્મરાજની પાછળ લપાઈ ગયેલા
અર્જુન સામે નજર ફેકી બોલ્યો 'જે દોષ
'ફાદુન લેય એ મદાર આવો' અર્જુનને મદારીની

છામે જોયું ત્યાં ચાર નગર એક ઘર્ષ રાક્ષસીને
જોતા જ અભુતના હાથ મગડી ગયા હતાં અગ્નિમાન
ઓસરી મધુ હતું મારીની આખનાં શ્રીકૃષ્ણ
પરમામાનું તેજ નિદામનાં નિરહિમાનપણે અભુતને
મદારીના પગે ખાતી પડેલા અભુતને માથે હાથ
મૂડે મારી પાડેલ ક્યો અને ત્રાસ મારી 'ભગ્ગી
જા અડી તારો ચોર નથી' ખાઈ એક પચુ છાં

જોલ્યા વિના ત્યાંથી અદસ્ય ઘટ. મદારી રોડે
ખમે મૂડી મુગ્ધગિયુ વગાડતો ચારી નીકળે: ધર્મ
રાજ, યુધિષ્ઠિરની ખાનુખા ભીમ અને અભુત નીચે
નમેતે મુખે ધરતી સામે જોઈ રહ્યા ધર્મરાજના
મુખમથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા

‘પરમામાની માયા અડળ છે.’

*

હુ ઉત્સવ હતી

આખી દુનિયા અને ઉત્સવ લાગી આકાશની આબોધા આસુ લા પાં,
સુજના પ્રકાશમા વેદનાનો તાર દેખાયો, સિંધર દરોખા મૂઝી કરુણના અભાષ
થયો.

મે માફસોને જોવાં તેમના જીવનમા દુખ, કનેષ, સિસવાહ જોતાં ધૂળવાળા
રસ્તા પર મે તેમને ભગ્ગા જોયા દુકાન માટે લડી પડતા ને ચમ્પે માટે ખૂન
કરી નાખતા માણસો મે જોયા

મે લેખને ભગ્ગની નિદા કરના ને ઈશ્વરને દિગ્દાર દેતાં જોયા, સરકારની
ને રાજ્યનગની સામે દેવાત્રાગ કાલત્રા જોયા, કોનેજો ને કેળવણીકારને પિછારના
જોયા

પછી એક દિવસ હુ પ્રસન્ન હતી

હવામાં અને વસતની બહાર પ્રમટેલી લાગી આખી દુનિયાને કહે મધુ
આનંદનું મીઠું મરાણુ હતું આગલના લેખમા વિદ્યાગત જોઈ સૂરના અગ્નિ-
પ્રવાસમા અનિરત સાધનાની નિષ્ક જોઈ વર્ગની ધારમા પૃથ્વીને નવસર્જિત
કરવાના કોડ જોયા મૂક જોમેલા વરોખા નમ્રતા ને રવાનજુનો સદેશ સમજો

મે લોકોને જોયા કકોર દુખ અને કનેષ વચ્ચે પચુ મૂંઝવણની મૂડીને
જીવવાની ખુમારી જોઈ ધૂળી ધરે મે ખીણના ફૂલ જોયા, એક નેતા ને સત્તાની
હાકે એક ક્ષણમા ધનવૈનવનું સમર્પણ કરના જોયા અભાષ્ય ને અસિચિત
પીના ભાડુઓ માટે ખમે ગામે, ગીચે ગીચે, ધરે ધરે જાતોની રનેક ને
સદાનુમતિની સરવાણી ને કાર્વની સુવાસ જોઈ એક ટક ભોગળન છોડીને,
મેજશોખ બાધ કરીને જાને કઠિનાઇ સહીને રેડ, કુકાળ, આફતથી પીગાતા
બહુઓ માટે સકલ કરતા નતપર માનનીયો જોયા

ધોર ચાલતા વચ્ચે પચુ પ્રથર પરથી શ્રદ્ધા ન મુમાનનાર ભકતો મે જોયા
રાજસેવા ને સમાજસેવા માટે મામડની ધૂળમા હમેશ માટે દગલાને તોવાર એવા
સેવકો જોયા આપતિ ને અમરકોની વચ્ચે વડેલી સવારે માઈનો સુધી આવીને
ગુરુની પાસે અભાસ કરવા જનારા વિદ્યોપાસકો જોયા

મને યચુ પોતાના રમથી માણસ કેવા બહારના જન્મતને રજો છે ?

મત્સ્યપુરાણમાં એક કથા છે

પ્રાચીનકાળમાં પુષ્પવદન નામનો એક રાજા હતો એ અત્યંત ધર્મપરાયણ અને પ્રજાવત્સલ હતો એના શાસનકાળમાં પ્રજાને કોઈ બાબતની ન્યૂનતા ન હતી એની માફ જ એની પત્ની લાવપયવતી પણ ઘણી જ ધર્મપરાયણ હતી રાજા પ્રજાના હિતનો જ સદૈવ વિચાર કરી કરતો

મહારાજ પુષ્પવાદને એક ઘણી જ કષ્ટપ્રદ તપશ્ચર્યા કરી હતી બ્રહ્માએ પ્રગટ થઈને એક સુવર્ણ કમળ આપ્યું હતું અને આપના બોલ્યા, ‘રાજન ! હું તને આ વિદિ આપું છું કે તારી ધર્મ પ્રતિષ્ઠા આરથા આની ને આવી રહે તારો યશ-દૌરભિ-દગતમાં ફેનય આ સુવર્ણ-કમળને સાચવીને રાખજે તારી હઠ્ઠા થતા જ તને તે સ્વર્ગ-ધર્તી-પાતાલ-તારે જવું હોય ત્યા લઈ જશે !’

આના સુચો ય શાસ્ત્રને પ્રાપ્ત કરીને પ્રજાએ કયારેય કોઈ પણ પ્રમાદના કામનો અનુભવ ન કર્યો મહારાજ પુષ્પવાદની કીર્તિ સર્વત્ર ફેલાઈ મઈ

એક વિશ્વ મહારાજ વિદ્વાનોની સભામાં જ્ઞાનચર્ચા કરી રહ્યા હતા ત્યા પ્રતિહારીએ મુનિવર પ્રવેશ પાડી રહ્યા હતા તેવી જાણ કરી મહારાજ તેમને સાદર પ્રણામ કરી, યોગ્ય આસન પર બેસાડી વિનમ્ર શબ્દોમાં પૂછ્યું ‘હે ! મુનિઓમાં એક ! મારા હૃદયમાં એક ચક્રા હમેશા જાગે છે અને તે એ કે આ મધ-વૈલવ અને કેમ પ્રાપ્ત થયો છો ? કયા પુણ્યના ફળસ્વરૂપ આ બધું અનુભવે મને છે ?’

પ્રવેશીએ રિમન કહ્યું અને કહ્યું ‘રાજન ! હું તને એક કથા સમજાવું છું વર્ષો પહેલાં આ પૃથ્વી પર એક પારધી રહેતો હતો એ દેખવમાં એકદમ કડૂનો હતો, એના આંકડે વાકાં હતા બધા જ એનો તિરસ્કાર કરતા હતા મા-માપ, ભાઈ-બહેન કે સ્વત્નોમાંથી કોઈનો ય એક એને મળ્યો

ન હતો પારધીની પત્ની પણ એના જેવી જ કડૂની હતી પણ પતિ માટે એના હૃદયમાં ખૂબ શ્રદ્ધા હતી જ ને પતિ-પત્ની પરસ્પર અત્યંત પ્રેમ કરતા અને એક બીજાનું શુભ દુઃખના

એકવાર ભય કર દુઃકાળ પડ્યો સર્વત્ર કાઢા કાર મચી ગયો જ્યારે જ્યારે રહેવાયું નહીં ત્યારે બે જનની શેઠના બંને ઘર છોડીને ચાલી નીકળ્યા વિશ્વ આખો ભ્રમણાં તો ય અન્ન, ક્ષણ, અથવા મસ એમાંનું કશું જ મળ્યું નહીં ચાનનાં ચાણનાં જ્યારે તે એક તળાવને કિનારે પહોંચ્યા અને થોડો સમય આરામ કરવા ત્યાં રે કાયા તળાવમાં ખીનેલા કમળ પુષ્પોને જોઈને પારધીને વિચાર આવ્યો ‘શા માટે આ પુષ્પોને વળીને ભોજની સામગ્રી પ્રાપ્ત ન કરવી ?’ એણે થોડા કમળો નેડી લીધા અને પત્નીની તથા તે વૈદ્યની નગરની દિશામાં આગળ વધ્યો

પણ આવા ભૂખમરમાં એના કમળ કોણ ખરીદે ? પારધીને કોઈ ખરીદાર ન મળ્યો જુવના માથા એક વિશાળ ભવનની પથે પતિ-પત્ની યાદોને બેસી પડ્યા નમવાઈ અને થાક તો એવો લાગ્યો હતા કે એક બીજાની સાથે વાત કરવાની ઇચ્છા પણ થતી ન હતી

સાંજ પડતા અચાનક એમના કાન પર માર્ગચક શબ્દો કાંક મોવાતા હોય તેવા ધ્વનિ સભળાયો અને ત્યાં જવાઈ કશું કે ખાવાનું મળી રહેશે એવી આશાએ પતિ પત્ની એ બાંધુ આશ્વાસ

નગરની અનમતની નામની એક વેરાલ વિદ્યુત-લાઈટનું ઘન ઉજ્જવી રહી હતી અને આ પ્રસંગે ભગવાન ત્રિપુરુષી પૂજ્ય એને ત્યાં થયે રહી હતી ભગવાન ત્રિપુરુષી પાપનો નાશ કરે તેવી શ્રુતિ અને ત્યાંના પરિત્ર વાનાવગ્જની અધર પાધીના હૃદય ઉપર એવી પડી કે એને વિચાર આવ્યો ‘આ કમળ-પુષ્પોથી ભગવાન ત્રિપુરુષી સંતુષ્ટારવામાં

આવે તો કેટલું સારું થાય ?”

પારધીએ પોતાની આટલી જિદ્દીમાં કોઈ વાર ભગવાનની પૂજા કરી ન હતી એવો કોઈ અવસર જ પ્રાપ્ત થયો ન હતો આખો દિવસ પેતાનું કામ જ દુન્યા કરતો પણ આજે આ ક્ષણે એના હૃદયમાં જે ભક્તિનો સચાર થયો તેથી ત્રેતાકળે અનગવતી પસે જઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી

અનગવતી પોતાના આરાધ્યદેવ વિદ્યુનું પરમ પ્રિય પુષ્પ જોઈને અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ખૂબ પ્રેમથી પારધીએ લાવેલા પુષ્પોથી ભગવાનને સજ્જ થઈ પારધીને આ માટે ત્રણ સો સુવર્ણ મુઠાએ પણ આપવા લાગી પણ પારધીએ ના પાડી મીઠાઈના થાળ મંગાવ્યા તો પણ ખાધું નહીં આ પ્રસંગે તો એમના હૃદયમાં ભક્તિભાવના જાગી જાતી હતી બના જૂન એમને શી રીતે દુખી કરી શકે ? જદાથી અપૂણ્ય કરેલાં પુષ્પોના બદલાવામાં કશું જ લેવાની એમણે સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી

એ રાત્રે પારધી દુષ્પતિએ પણ એ વેશ્યા સથે જુન્યા રહીને ભગવાનની પૂજા કરી અને જીવન બર નિર્દોષ પક્ષીઓની હત્યા કરી દેવા છતાં, આ ક્ષણે ઉત્પન્ન થયેન ભક્તિની ભાવનાને એનું અખુ જીવન બદલી નાખ્યું વિશદ આત્મિક ધુમાળી પ્રગટેલી પવિત્ર ભાવનાએ અત્યાર સુધીના એના પાપ કર્મોને નાશ કરી નાખ્યો

“હે ! રાજન ! પૂર્વજન્મમાં તું એ પારધી હતો અને તારી રાણી લાવણવતી તારી પત્ની હતી નિષ્કામ ભાવથી તારું કર્તવ્ય તું કરતો રહ્યો, એથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાને તારા હૃદયમાં ભક્તિનો સચાર કર્યો અને એ પુણ્યના ફળસ્વરૂપ તને આ જન્મમાં આ બધું તને પ્રાપ્ત થયું છે પુણ્યાકન ! કર્મ જ સર્વોપરી પુણ્ય છે કર્મ જ યજ્ઞ-વૈભવનો ઝરો છે અને એટલે જ કર્મફળની રહેજ પછી ચિંતા રાખ્યા વિના નિષ્કામ ભાવથી કર્મો કરતા રહેવું જોઈએ !”

મરચપુરાણની આ કથામાં ભક્તિની ભાવના માણસને કેવો બનાવે છે તે કહી જાય છે હૃદય સૌદ્ય જ માણસને માણસ બનાવે છે જીવનમાં ફક્ત એક જ વાર ઉદ્ભવેલો શુભ વિચાર હીન મનુષ્યને પણ જીને લઈ જાય છે શુભ કર્મોના ફળ આ જન્મમાં મળ્યા ન હોવાય તો પણ આ જગતના મનુષ્યોએ જે કરવાને કારણે નથી કાપ્યું કે ખરાબ કર્યો કરવામાં જે દોષ શકે શુભ કર્મોનું ફળ ન મળે તથી એવાનું શું ? “મેં સાતુ કામ કર્યું, મને સાતુ ફળ મળવું જ જોઈએ એવો આપ્રક્રાંતી કરેલા કર્મોમાં કામના-કચ્છા રહેલી છે એના કરતા નિષ્કામ ભાવની કરેલાં કર્મો જ ઉત્તમ કારણકે પછી સાત કર્મો કરીને કશું મેળવવાની આદા નહીં રાખી હોય. એકવાર હૃદયમાં ભક્તિભાવના જાગે પછી સ્વાર્થ રહેશે નહીં

રામનામ

હસ્તરતન અને સાચારપ્રચાર એ દર માત્ર અટકાવવાનું સારામાં સારું અને સરતામાં સરતું વૈકું છે એના મને જતાથે શક નથી દુખ એ છે કે વૈકું, દક્ષિણે ને દાકિણે આ સરતા ઉપાયનો ઉપોદય જ કરતા નથી જાનડુ એ ઉપચારને તેઓના પુસ્તક માં સ્થાન નથી, અથવા છે તો તે મતરજતરનું રૂપ લોકોને વડેમકૂંડમાં ઉતાર્યા છે હસ્તરતન કે રામનામને વડેમની સથે કરો સખધ નથી એ તો કુરુનો સુસર્જ કાયદો છે જે તે પામે છે તે રોગમુક્ત રહે છે જે નથી પામતા તે રોગપ્રસત્ત રહે છે જે કાયદો નરોગી રહેવાનો છે, તે જ માટે રોગ થયા પછી તેમાંથી મુક્તિ પામવાને સાત પડે છે સરાન એ ચાર કે, જે રામનામ લે છે ને સદાચાર પાળે છે, તેને રોગ થાય જ કેમ ?

— માધીજી

કરકસર એ સામાન્ય રીતે વ્યવહારનો ગુણ ગણાય છે. આપણા દેશમાં ખાસ કરીને વાણિયા આ કરકસરના ખાં ગણાય છે. કરકસર એ એક મોટો સામાજિક તેમ જ આધ્યાત્મિક સદ્ગુણ છે, એ વાતનો આપણે હજી પૂરેપૂરો સ્વીકાર કર્યો નથી.

આપણા ધર્મશાસ્ત્રોમાં દેવી સંપત્તિની ચાદીમાં આપણને કરકસરનું સ્થાન દેખાતું નથી, તેમ જ આપણાં મુખાપિતો માનવીનાં ધર્મો બૂલણે ગણાવે છે તેમાં કરકસરનું સ્થાન જોઈએ તેવું નથી.

ગ્રીક તત્ત્વવેત્તાઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે (વસ્તુ ધક એ મીન ખીટવીન દુ વાઈસીઝ) બે કુર્ચિયોની વચ્ચેનો મધ્યમ માર્ગ સદ્ગુણ છે. આ રીતે બોલીએ તો કંઈસાર્થ અને ઉગડિપણ એ બેની વચ્ચેનો મધ્યમ માર્ગ કરકસર છે એમ કહી શકાય.

સામાન્ય રીતે આપણે કરકસરનો વિચાર કરીએ ત્યારે પૈસાની કરકસર એ ખ્યાલ જ આપણી આંખ આગળ ખડો થાય છે. જૂના વખતમાં કોઈ પણ વેપારી કોઈ જુવાનને પોતાની દુકાને નોકર રાખતો ત્યારે તેની પાસેથી કેઈ શાળા-મહાશાળાનું કે કોમર્સ કોલેજનું પ્રમાણપત્ર માગતો ન હતો, પણ તે તો તેને ધરતું શાક ખરીદવા મોકલતો, તેની પાસે દીની સફ કરાવતો, તેની પામે શાહીના ખડિયામાં શાહી પુરાવતો. એવું એવું ઉપરથી નજરું દેખાય તેવું કામ તેને સોંપતો.

આ બધાં કામો પેપે જુવાન કરકસરથી અને સફાઈથી કરે તો વાણિયો તેને નોકર રાખે, નહીંતર બે હાથ જોડીને તેને રજા આપે.

આ જુવાન શાક સરસ તાલુ હાવે છતાં રીક હાવે હાવે, તે દીવી સાફ કરે ત્યારે કાંઈ રહેવા ન દે, તેમ દિવેલને કળવા ન દે, એ ખડિયામાં

શાહી ભરે ત્યારે શાહીનું ટીપું નીચે ન પડવા દે, ખડિયો પૂરો ભરવાને બદલે અધૂરો રાખે, ત્યારે પેપે વેપારી સમજે કે આ જુવાન બધાં કામો ચીવટથી અને ઝીણવટથી કરે ■ એટલે મારા વેપારમાં પણ તે પાછા પાછોના બચાવ કરીને સારો એવો નફો કરાવશે.

પેપે વેપારી જુએ છે કે આ જુવાન શાક લેતો વખતે એક પૈપે પણ વધારે ખર્ચતો નથી છતાં શાક સારું હાવે છે, ખાટલામાં શાહી પુકળ હોવા છતાં ખડિયો અધૂરો જ રાખે છે, દીવી સાફ કરે છે પણ દિવેલને સાચવે છે અને ખપ પૂરતું જ દિવેલ તે પૂરે છે.

આ બધી એ જુવાનની પ્રેક્ટિકલ પરીક્ષા લીધા પછી જ વાણિયો તેને રાખી લે છે, કારણ કે વેપારીનો વેપાર થોડા નફા પર જ ચાલતો હોય છે.

વાણિયો બરાબર સમજે છે કે જે આજે પૈપે બચાવી ગયું છે તે રૂપિયો સહેજે સાચવી ગયો.

પણ આ તો વેપારીના વહેવારની-વેપારીની કરકસર થઈ. આપણે કરકસરનો વિચાર કરીએ છીએ એ તો જીવનના વિશાળ ક્ષેત્રમાં એના સામાજિક સ્વરૂપનો તેમ જ તેના આધ્યાત્મિક સ્વરૂપનો.

ખરી રીતે કોઈ પણ કરકસર સરવાળે તો માનવીની શક્તિની કરકસર છે અને માનવીની સંપત્તિની કરકસર છે.

ધર્મમાં માત્ર ધરખરસપાની અંદર અનાજ-વસ્ત્રાદિને વાપરતી વખતે કોઈ પણ વસ્તુ ને ખચકા દેતી નથી, જેમ કે ચપડીમૂડી અડ, ચણાદાળ કે એખાની કચ્છી વધ્યાં હોય તો તેને ખીખ અનાજની સાથે જરડીને ઢાકળાં જેની મુંદર વાની બનાવીને તેને ઉપયોગી બનાવી દે છે.

પણ આ તો ચું માન પેસા કે ધરમથુ યીજોની કરકસરનું વળું. પણ ખરી રીતે જોઈએ તો કરકસર એ મનુષ્યની શક્તિની દરકસર છે, મનુષ્યની અછંદની કરકસર છે, મનુષ્યની સપ્તિની કરકસર છે, મનુષ્યના સમયની કરકસર છે અને સમાજના ડોહપણ પ્રકારના ધનની પણ કરકસર છે આ કરકસરનું સામાજિક સ્વરૂપ મળ્યા.

કોઈ પણ કામમાં જેટલી શક્તિ વાપરવાની જરૂર હોય તેથી જોઈ શક્તિ વાપરવી અને પરિણામે કામને જ બગાડવું એ શક્તિની કબજા છે. જેટલી શક્તિ વાપરવાની હોય તેથી વધારે શક્તિ વાપરવી તે શક્તિનું ઉગાઉપણું છે. જેટલી જોઈએ તેટલી જ વાપરવી-નહીં વધારે કે નહીં જોઈ-એનું નામ શક્તિની કરકસર. આ શક્તિની કરકસર સામાન્ય વ્યવહારમાં નિયમિતપણાનું અને ચોકસાઈનું સ્વરૂપ લે છે.

અમારા ઘરમાં એક કાતર એક નક્કી કહેલા જોખલામાં મૂકતા હોય. કોણક વાર મારી પત્નીને કાનરની જરૂર પડી તેથી તેણે કાનર લીધી અને કામ પાતું એટલે ખીજા કામની ઉપવળમાં તે કાનર ટેબલ પર મૂકીને ચાલી ગઈ. થોડા સમય પછી મારા પુત્રને તે કાતરની જરૂર પડી, તેથી તેણે જઈને પેલા જોખલામાં હાથ નાખ્યો; કાતર ન મળે એટલે તે ગયો તેની બા પાસે અને તેણે તેને કાતર વિધે પૂછ્યું. તેની બાએ કાતર ટેબલ પર પડી છે તેમ કહ્યું તેણે ટેબલ પરથી કાતર લીધી અને નાહવાની ઝોરડીમાં બેસીને નખ કાપ્યા. પછી કાનર ત્યા જ મૂકીને તેણે ચાલતી પકડી નાહીને કાતર જોખલામાં પોંચાડાવું તે જૂની મથો. તરત જ મારી દીકરી તે ઝોરડીમાં નાહવા મઈ અને ઝોરડી બંધ કરીને માથું ઘેરા બેઠી એ જ વખતે મારી પત્નીને કાતરની જરૂર પડી. તેણે જોખલામાં હાથ નાખ્યો. કાતર ન મળે. ટેબલ પર આવીને જોયું કાતર ન મળે. એટલે તેણે પુત્રને પૂછ્યું કે, કાતર ક્યા છે? પુત્રે કહ્યું કે, હું તો નાહવાની ઝોરડીમાં જ જૂની મથો છું. મારો દીકરો દોડતો દોડતો નાહવાની ઝોરડીએ ગયો, ત્યાં ઝોરડી અંદરથી બંધ પૂછ્યું

તો બહેન જોઈ કે, હું માથું ઘેરું છું, થોડી વાર લાગતો.

તેની બાને ફાનમેન્ટિ વાટો કાપવાની હતી, કાતરનો ઉપયોગ હતો, પણ વાટ કપાવા વગર રહી ગઈ.

હવે આપણે જોઈએ કે આમ એક નાની વાતમાં કેટલી અવ્યવસ્થા થઈ, કેટલી શક્તિ વેડફાઈ? જે સૌએ કાતરનું કામ પૂરું થયું કે તરત જ નિયમ પ્રમાણે તેને જોખલામાં મૂકી દેત તો મૂકનાં બહુ સમય ન બગાડત, પણ અનિયમિતતાને લઈને કેટલો મોટાળો થયો? ને કેટલાનો સમય બગાડ્યો?

આ જ પ્રમાણે આપણે આપણા રોજબરોજના જીવનમાં કેટલો વખત અને કેટલી શક્તિ નકામી વેડફીએ છીએ તે વિચારવા જેવું છે. ઘણીવાર આપણે સમાજમાં ખીજા માણસો સાથે કામ લેવાનું હોય છે ત્યારે કરકસરની બાબતમાં વધારે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે.

આપણે કેઈ ભાઈ કે બહેનને કે મોટા સમૂહને મળવાનો વખત નક્કી કર્યો હોય અને નક્કી કરેલા વખતે તેમને ન મળીએ તો તે પ્રસંગે આખા સમાજના સમયને અને શક્તિને વેડફ્યા એમ જ કહેવાય.

આપણા અગ્રણીએ જનવેષે અગરે ધણી લોકોના આવા વખત કે શક્તિની કિંમત અંકિતા જ નથી અને તેને પરિણામે સામાન્ય દેશો ન સનજ શકે તે રીતે સમાજના શક્તિ અને સમય વેડફાય છે.

ખરી રીતે આવી નિયમિતતાનો અર્થ જ એ છે કે આપણે ખીજાના જીવનને, તેમના સમયને, તેમની શક્તિને થોડા આદર આપીએ છીએ. વિના કારણે તેને વેડફી નાખવાનો આપણને કશો જ અધિકાર નથી.

રોજબરોજના જીવનમાં આવી નિયમિતતા એ બ્યક્તિગત જીવનમાં તેમ જ સામાજિક જીવનમાં મોટી કરકસર છે આ અને આવા પ્રસંગોએ નિયમિતતા એ કરકસરનું સામાજિક સ્વરૂપ બને છે.

પણ આ કરકસરના વ્યાપક સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ ત્યારે આપણે સોચી પહેડું એ તપાસવું જોઈએ કે આ કરકસરનો ઊત્તમ ક્યાથી થયો?

સામાન્ય રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે કરકસર પૈસાની કે સપ્તિની હોય, પણ એ ગરીબાઇનો શુભ દેખાવ છે

ગરીબ લોકો ઈન્છા કે ન ઈન્છા તોપણ તેઓ પોતાના જીવનમાં કરકસર કર્યા જ કરે છે, કારણ કે આવી કરકસર કર્યા વગર તેમના માટે જીવન શક્ય જ નથી એ જ રીતે સારી સ્થિતિવાળા લોકો કરકસર તરફ લાગ્યે જ ધ્યાન આપે છે. મરણ કે આવું ધ્યાન ન આપે તોયે તેમને મુશ્કેલી આવતી નથી પણ જો આપણે કરકસરને આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિ થી જોઈએ તો જોણે પોતાના જીવનને માટે ડોષ પણ પ્રકારનું ઉચ્ચ ધ્યેય નક્કી કરેલ છે, તે પોતાના મોટા ભાગનાં સમય અને શક્તિ એ ધ્યેય પાછળ જ ગાળે છે અને બીજા નાનામોટા વ્યવહારમાં સમય-શક્તિ-સપ્તિની જેટલી બનશે તેટલી કરકસર કરશે.

જોણે પૈસાને પોતાનું ધ્યેય માન્યુ હશે તે, કે સપ્તિને ધ્યેય માન્યુ હશે તે કે ઉચ્ચ જીવનને ધ્યેય માન્યુ હશે તે પાનપોતાના ધ્યેયમાં અતગચ થપ થતી હોય તેવી કોઈ પણ કિંમતમાં સમય, શક્તિ અને સપ્તિનો ઉપયોગ કરતા અચકારો

જે રીતે માણસની પાસે બાલ સપ્તિ છે, એ જ રીતે માણસની પાસે પોતાની આત્મ શક્તિ પણ છે. માલ સપ્તિની કરકસર એ એક પ્રકારનો

સદ્ગુણ છે. પણ તેનાથી થે ચડી જાય તેવો સદ્ગુણ તો આત્મશક્તિનો કરકસરથી ઉપયોગ કરવો તે છે

માણસ પોતાની મનની શક્તિ જેવા તેના કાર્યોમાં શેષવાને બદલે પોતાના ઉચ્ચ ધ્યેયને પોપણ આરે તેમાં જ રોકે, માણસના હૃદયે રથૂવ પાથોમાં જ રુપી રૂપી રહેવાને બદલે એને વધારે જીવંતમાં કાર્યોમાં રોકે, માણસ પોતાની શક્તિઓ-ને કેવળ પોતાના જ ઉપયોગને માટે વાપરે તેના કરતા નિશ્ચય સમાપ્તના ઉપયોગ માટે વાપરે અને આ પ્રયત્ને વાપર્યા પછી પણ તમામ શક્તિઓ પરમેશ્વરને ચરણે મૂકે એ કરકસરનું આખરી લક્ષ્ય મણુવું જોઈએ

કરકસરની વાર્તાઓ લેને રથૂન વરુમાંથી થય, વિકાસ લેને સામાજિક ક્ષેત્રે થાન, પણ આ પ્રકારનું અંતિમ ધ્યેય જો સમય જીવનની કરકસર હોય તો તે કરકસર આધ્યાત્મિક સદ્ગુણ મણાય

આ રીતે રિચારતા કરકસર એ માત્ર બા વહારિક નથી, મન સામાજિક શુભ જ નથી, પણ એક પ્રકારનો આધ્યાત્મિક શુભ છે અને બીજા રુણીની પેઠે એના મીઠા શુદ્ધ જીવનમાં અને કુટુંબ જીવનમાં ન બાવા જોઈએ

ફીણુ ઝાઝા ને —

‘સરોહ’

વેગીલા બેરી, ફીણુ ઝાઝા ને નીર થોડા,
વગદા ઝાઝા ને ઘીર થોડા
વેગીલા બેઢી, ફીણુ ઝાઝા ને નીર થોડા.
વેધ વીધવાને સંકુએ પણજી ચડાવી,
થોથા ઝાઝા ને તીર થોડા
વેગીલા બેઢી ફીણુ ઝાઝા ને નીર થોડા

મનની મનીષા બેઢી, સહુ કેઈ સાધે,
ચચળ ઝાઝા ને ઘીર થોડા
વેગીલા બેઢી, ફીણુ ઝાઝા ને નીર થોડા
જગ જીતવાને બાણે સંકુ કોઈ હાથે
મદા ઝાઝા ને તીર થોડા
વેગીલા બેઢી, ફીણુ ઝાઝા ને નીર થોડા

કહે છે સરોહ દુનિયા નીરબીને બેધ લો,
પાણી ઝાઝા ને ઘીર થોડા
વેગીલા બેઢી, ફીણુ ઝાઝા ને નીર થોડા

[નવા બજન-સંગ્રહ ‘સુરતા’માંથી]

અનુ. પૃષ્ઠ ૪૮થી ચાલુ]

ડાકુઓમાંના અમુકને ટ્રેરજીયા થશે તે સહિત્યમાં તેમનું મહત્વનું પ્રદાન જની રહેશે

રાજસ્થાનને વીજળી

ભારતના રાજ્યોમાં રાજસ્થાન પાશ્વર ગણાય છે પણ દેવે તે અણુક્રમાં પ્રવેશી રહ્યું છે કોટા ખાતે અણુ વીજળી મધ્ય દૂક સમયમાં કામ કરતું થઈ જશે અને બસો મેગારોગ વિદ્યુત્સકિત રાજસ્થાનના ખૂલેખૂલેને અજવાળશે થાય વર્તમાનમાં રાજસ્થાનના આ રીસ હજાર ગામોમાં વીજળીનો પ્રાહ્ ઔદ્યોગિક પરિવર્તન લાવશે આ અણુ વીજળીમધ્ય કોગથી કર માઇલ દૂર રાણા પ્રતાપ સાગર ડેમ પાસે અબવ નદીના કિનારે આવેલું છે, અને કેનેડાની સદાયથી તે જીતુ કરવામાં આવ્યું છે

આ વીજળી મધ્યકે બે તનક્રમાં આવવામાં આયુ છે પ્રથમ યુનિટનું અર્થ ૫૨ કરોડ અને બીજા યુનિટનું ૫૮ કરોડ મળી કુલ અર્થ ૧૧૦ કરોડ થયું ■ વીજળીના અભાવે મુગધ અને કનકનામાં વસતા રાજસ્થાનના ઉદ્યોગપતિઓ અને સાહસિકો અત્યાર સુધી ત્યાં નવું સાહસ હથ ધરના અચકાતા હતા, અને મોડનલાઇન સુખડીનાએ કરેલી અપીનેને દાં હેતા નહતા પરંતુ હવે ચિન બ નાઈ બય છે બરકતુદવાપ્પાને સાહસિકોને પાછા ફરતા વિનતિ કરી છે અને વીજળી શક્તિનો લાભ લેવા અનુરોધ કર્યો છે પ્રથમ રીએક્ટર ચુક્રોના હિરતો મા જ કામ કરતું થઈ જશે અને તારવાં ૨૦૦ મેગાવાટનું બીજું રીએક્ટર જીતુ કરવા પ્રયત્નો હાથ ધરશે

પીવાનું પાણી

મહારાષ્ટ્ર સરકાર તરફથી સાત કરામાં આવેલી એક નોંધમાં ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં પીવાના પાણી માટે થઇ રહેલ પ્રયત્નોનો અહવાન ટાકવામાં આવ્યો છે તેનો નિર્દેશ અહીં એટલા ખાતર કર્યો છે કે કોઇ સન્જન, એ વિશે સુચનામાં થઇ ચૂકેલી-મતારી રોજનાઓ ઉપર પ્રકાશ પાડે અસ્તુ

મહારાષ્ટ્રના મોટા ભાગના ગામોમાં પીવાના

પાણીની પૂરતી સવલતો નથી ૧૯૧૮૮ ગામ પીવાના પાણી વિદોષી છે આમાંથી ૧૦૪૮૫ ગામોમાં આવેલાં આનું કુવાં બંધા કરી અથવા નવા બે દીને પાણી આપી શકાય તેમ છે ખાડીના ૬૭૦૩ ગામોમાં આવેલાં પાઈક લાઇન દ્વારા પાણી પહોંચાડી શકાય તેમ છે આને માટે ૮૩ કરોડ રૂપિયા જોડાશે જેમાંથી ૧૫ કરોડ રૂપિયા વાઓ ગળવા અને ૭૮ કરોડ રૂપિયા પાઈક દ્વારા પાણી પહોંચાડવા જોડાશે લાઈક કન્સ્ટ્રક્શન કોર્પોરેશનની મદદથી રાજ્ય સરકાર પાંચમી યોજનામાં આ હક્ષાંક સિદ્ધ કરવાં ફતનિથ ૧ ■

અને ચોથી યોજના દરમિયાન પમલા લેવાના સર થઈ ચૂક્યા છે અને ૨૫ કરોડ રૂપિયા ફાળવવામાં આવ્યા છે દરેક ગામમાં એક કુવો ગાળવાની યોજના હાથ ધરવામાં આવી હતી અને ગિલ્દા પરિશને આ કામ સેવામાં આયુ હતું તાજેતરની સમીક્ષામાં એમ જણવા મળે છે કે મહારાષ્ટ્રના ૨૫ ગિલ્દાઓમાંથી ૧૩ ગિલ્દામાં દરેક ગામમાં એક જાહેર કુવો અસ્તિત્વ ધરાવે ■ બાકીના ૧૨ ગિલ્દાઓમાં આનું નાણાકીય વર્ષ પહેલાં દરેક ગામને કુવો મળી જશે ૧૧ એપ્રિલ ૧૯૭૧ સુધી ૩૬૧૧૩ ગામોમાં ૩૬૦૫૮ કુવાઓ ગાળવામાં આયા છે જેનું અર્થ ૭૪૮ લાખ રૂપિયા થયું ■ આનું નાણાકીય વર્ષમાં ૨૧૦ લાખ રૂપિયાની જોગવાઈ રાખવામાં આવી છે જે ગામોમાં નજીકમાં આવેલાં ગામોમાં પાણી ફુલ છે અને પાણી મેળવવા લોકોને સુદૂર જવું પડે છે ત્યાં પાંચ લાખ દ્વારા પાણી પહોંચાડવા માટે ૬૮૦ લાખના ખર્ચે એક મહત્વાકાંક્ષી યોજના અમલમાં ચૂકાઈ રહી છે જે વ્યક્તિગત ૬૫૦૩ જામને આરરી લેશે

આ લખવાનું કારણ એનું જ છે કે તેજને ટકોરા બસ છે શ્રી ધનસામગાની સરકાર છે એટલે પીવાના પાણીના પરચ ન હોય એ તો કેમ અને ૧ મહારાષ્ટ્ર સરકાર કરતાં સર્વોત્તમ અહવાન હવે પછી સુચનાત સરકારના પ્રયત્નો ૨૪૮ કરશે એમાં શકા નથી

‘દામવિરજ’

લેખક શ્રી જે. વાનરીટ

ભાષાતર શ્રી રઘુનાથજી હ. નાયક

શ્રી અશ્વિનભાઈ ખટેલ

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ૧૪, પાના ૧૭૨

કિંમત રૂ. ૩-૫૦

‘અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક અને લેખક જે. વાનરીટના “Conquest of the Serpent” નામના અતિપ્રેરક પુસ્તકનો આ સરળ અને સુમેધ અનુવાદ નવજીવન દ્વારા વર્તી બહાર પડે છે. આ વિદ્વાન લેખકે એમનું આ તથા બાજુ વિચરેને લગતું બીજું મોટું અને એવું જ કામતી પુસ્તક “Coiled Serpent” મૂળ રૂપમાં અંગ્રેજી તથા હિંદી બંધી ભાષાઓમાં પ્રસિદ્ધ કરવા અને વેચવા હતાં જે મેં નવજીવન દ્વારાને યજ્ઞસતીમાં અનુવાદ કરવા અને પ્રસિદ્ધ કરવા આખાં હતાં આ બંને પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં નવજીવન દ્વારા ૧૯૬૨-૬૩માં પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે અને આ પુસ્તક એમાંના એકનો યજ્ઞસતી અનુવાદ છે.’ ઉપર સુખ્ય શ્રી મોરારજી ભાઈ દેસઈ ‘આવકાર’માં લખે છે

પ્રકૃતિદારા માનવીને જે નિર્મળનાઓનો સામનો કરવાનો છે તેમાં સૌથી હીન વિચારણક છે અને તેના ઉપર છતાં મેળવવાના સૌથી સરળ અને સાદા ઉપાયો અહીં નિર્દેશવામાં આવ્યા છે. પુસ્તકને પાંચ ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે અને કામ જેવા વિચારી શાસ્ત્રીય અને વૈજ્ઞાનિક ચર્ચા કરીને, શુદ્ધ વિચારો, શુદ્ધ આચરણ, શુદ્ધ ટેવો, શુદ્ધ ખોરાક, શુદ્ધ દરજો, શુદ્ધ સાધનાઓ, ૧૬ સર્ગોત્તમ વર્ણી હત્યાદિનું મદત્ત સમજાવવી, સખધ ધરાવતા અનુશિક્ષિત વિરોધો જેવા કે કેળવણી, દમન, ત્યાગદત્તિ, ખ્યાન રૂપાનર, ગોપીકેશનું મદત્ત સમજાવવી, કામ વિચારી યના લાજ લાગે જેવા કે દીર્ઘાયુ, આરોગ્ય,

કાર્યક્ષમતા, ઉન્નતિ, જીવનનો આનંદ, સકારી સત્તાનો, આધ્યાત્મિક દર્શન ઈત્યાદિનું આ પુસ્તકમાં પ્રસન્ન સૌથીમાં રમ્યગ્રંથ તથા છે ભાષાતર એટલું સરળ છે કે સામાન્ય માનવી પણ આ પુસ્તકના ચિંતનને પચાવી શકે નવજીવને એક વર્ણુ જ ઉપયોગી પ્રકાશન જનહિતાર્થે આપ્યું છે

ઈન્દિરા ગાધી ભાગ ૧-૪

લેખિકા શ્રી ઉષા બેરી પ્રકાશક ગુરૂદે મ. વ. રત્ન કાર્યલય, અમદાવાદ ચાર પુસ્તકના સેગ્ની કિંમત રૂ. ૫-૫૦

ભારતરત્ન ઈન્દિરા ગાધીના જીવન વજરની વાતો ચાર ભાગમાં આપીને શ્રી ઉષાબેરી તેમની અગાઉની શ્રી ધૂમકેશુના જીવન વજરની પુસ્તક માળામાં બીજી મથકો ગુજરાતને ધર્મો છે વિરોધ કરીને આ પુસ્તકનો હેતુ નવીન પેઢીને પ્રેરણા મક વાચન પૂરું પાડવાનો છે અને તે અહીં સૂચુ પડે કહ્યું થયે છે. ઈન્દિરાજીના જીવનના યાગ્યાર પ્રસંગોને કલામય રીતે મઢી લેવામાં આવ્યા છે. નાત્વચલી માંડીને પાકિસ્તાન સામે ભારતને વિજયી બનાવી બાચના દેવનું સર્જન કરનાર ઈન્દિરા સુધીની બધી વાતો સરસ રીતે મૂકામાં આવી છે. સૌથી પણ સરસ પ્રવાહી, રસમતી અને વિચરેને ન્યાય આપતી બની રહે છે. આ પુસ્તકોમાં વાંચીને અનેક જાગ્રકો જે પ્રેરણા મેળવશે તેનું મુદ્દકન પશુ ઓછું નથી કોને ખબર, લલિખમાં દેવને ૩૫૦નાર તેજસ્વી નરનારીનું નેતાદત્ત આ વાંચીને પણ ન જાને ૨ સમર્થ સાહિત્યની સરવાણીનાં પિપ્પૂ પીને મહાન બનનાર જગતના સૌ પુનુરોના નામથી આ રાજે અખણ નથી જ આજની અને લગિબની પેઢી મટે સત્વરીત સાહિત્યિક પ્રત્ન આપવા બદલ ઉદાગહેને અગિનદન દાદાની વાણી

સપાકો શિવાજઈ ખટેલ અને મુકુલ કલાધી

શ્રી. મન્નિકલ કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ	૧-૨૫,-
ગીતાગ્લિ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫

वैष्णवजन

सांस्कृतिक समन्वय अंशतः मासिक : जून : १९७२

વૈખણઘજી

વર્ષ : ૧૧]

જૂન ૧૯૭૨

[અંક : ૩]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ નંબર	લેખક
૮૫ સત ચેરિયા ..	શ્રી મ.
૮૭ પરિવ્રમણ ..	'આશુતોષ'
૮૯ નામ સ્મરણ ..	આધીજી
૯૩ શિક્ષણ જીવંત ને તેજસ્વી હોવું જોઈએ ..	શાઓ પા. આઠવલે
૯૭ મમતા ..	'સાધક'
૧૦૧ નાના માનવીનું મોટું મન...	ધીરેન્દ્ર મહેતા
૧૦૨ વચ્ચે દ્રવ્ય	સિદ્ધાર્થ પડિત
૧૦૪ કૃપણ કોણ ?	..
૧૦૫ દોહતનો નસી	સરોદ
૧૦૬ કનાનો વિકાસ માર્ગ	દેવેન્દ્રભાઈ પડિત
૧૧૩ ઉપાસના ..	સરોદ
૧૧૭ અવલોકન ..	તિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની ખાસી તારીખે અંક પ્રતિબંધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું અંક વિધિકામાં છે તે મોકલાશે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક યર્થ ચક્રમ છે.

આ માસિકમાં પ્રતિબંધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારોમાં સંપત્તિ છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈખણઘજી'માં સંસ્કૃતિ, કથા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાફ, મોલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ ચાલીથી લખવું

લેખાવક

દેશમાં { સરતનું } ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં તે ૧૦ રૂપિયા

"વૈખણઘજી"

૨-નામકૃષ્ણનગર

૧૧૭ કોડ-૨

૬૩

પ્રકાશક, મુદ્રક, માસિક ધીરેન્દ્ર આધી સપાદક નીલન આધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન. સુરપ મુદ્રિકા, રાજકોટ રોડ, રાજકોટ

સિધિયા આપને આગર કાર સમૃદ્ધિ આપે છે

ESTD 1955-228A GUM

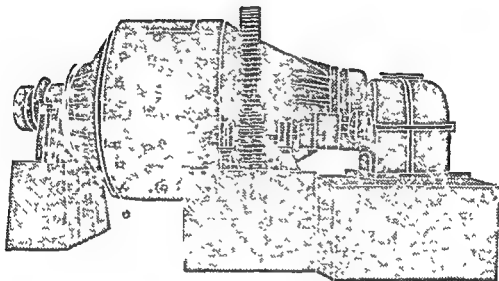
પ્રાચીન સમયમાં વહાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને આડળક સપ્તર્ષિ મળતી હતી આજે
સિધિયાના જહાઝને આપણી આ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાળવી રાખા છે સિધિયા
ભારતના દરિયાપારના લેખજા જહાઝના વ્યાપાર ક્ષેત્રે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાઝ દ્વારા દ્વારા
ઝડપી સુરક્ષિત અને કિંમતી સેવા આપે છે

દરિયાપારની સેવા
ભારત ૫ કિલોન પ્રમોટ-પુરોષ
ભારત-સિયા
ભારત-અમેરિકા (મેટલ ટ્રક અને જાણવા માટે)
ભારત ૫૨ કેનેડા મેટલ ટ્રક
ભારત પેસિફિક (૧૨ વખતે)
ભારત પ્રસિદ્ધ
ભારત-મેટ્રોપોલિટન-પ્રમોટ મેટરિયલ વાહનો
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (જાણવા)
કિંમતી સેવા
જ રવ ૫ કિલોન જર્મી સિલોન

સિધિયા
(સ્થાપના ૧૯૧૬)

પી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિધિયા ક ઓફ ઓલ ડેવેલપ્મેન્ટ યુનિટ ૧ રેસિડેન્સ ૨૨૮૧૬૨ (૨૨ વખત) રેસિડેન્સ ૨૨૨૫
સે ૬૯ બે ક લિમિટેડ ૩૩ નવ છ મુલ ૫ ૧૦ કલકાતા ૧ રેસિડેન્સ ૨૨૫૮૩૨ (૪ વખત) રેસિડેન્સ ૨૨૫
૧૦, મેર નામ નવની નવી રિસ્ટો રેસિડેન્સ ૧૧૨૨૬૧, રેસિડેન્સ ૨૨૨
સિધિયા લગભગ મુખ્ય વહાણોની સેવા આપે છે

TECHNICAL COMPETENCE

MUKAND has won orders for Grinding Mills against foreign competition

MUKAND has the experience and competence to design and build a variety of plants and equipment for chemical, metallurgical and allied industries

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Hard Iron & Steel Works Ltd. Mumbai - 400 001

રૂ. ૧૦૦૦
અને રૂ. ૧૦૦ ના
આંકમાં મળતાં
દેના બેંક
કર્ણ
સરિફિકેટોમાં
આપનાં નાણાંનું
રોકાણ કરી ૧૦ વર્ષમાં
બમણી રકમ મેળવો.

નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે ચોથી ઓછી સુદતે પાડતી
સરિફિકેટો પણ આપ ખરીદી શકો છો.

સુદત	આપનું રોકાણ	સુદત પાડતા મળનારી રકમ
૧૦ વર્ષ	રૂ. ૫૦ ૦૦ રૂ. ૫૦૦ ૦૦	રૂ. ૧૦૦.૦૦ રૂ. ૧૦૦૦.૦૦
૬ વર્ષ	રૂ. ૬૭.૦૦ રૂ. ૬૭૦.૦૦	રૂ. ૧૦૦.૦૦ રૂ. ૧૦૦૦.૦૦
૪ વર્ષ	રૂ. ૭૬.૩૦ રૂ. ૭૬૩.૦૦	રૂ. ૧૦૦.૦૦ રૂ. ૧૦૦૦.૦૦
૩ વર્ષ	રૂ. ૮૨.૭૦ રૂ. ૮૨૭.૦૦	રૂ. ૧૦૦.૦૦ રૂ. ૧૦૦૦.૦૦

આપની બચત આપને સલામતી બહે છે
આપની બચત રાષ્ટ્રીય પ્રતિનિધિ રહે છે
ચીજો માટે આપની નજીક આવેલી
દેના બેંક શાખાની મુલાકાત લો અથવા જનવહેવાર કરો.

જરૂરત પડતા, બરીદ કર્યાની તારીખથી
એક વર્ષની સુદતને અંતે દેના બેંક
કર્ણ સરિફિકેટ આપ ગમે ત્યારે
વટાવી શકો છો.

દેના બેંકની બીજી બચત યોજનાઓ :
બચત ખાત્ર ૪% બ્યાજ
સચીર બચત યોજના ૪% બ્યાજ
ફિક્સ ડિપોઝિટ ૪% થી ૭% બ્યાજ
ફ્લોટિંગ ડિપોઝિટ યોજના
૫% થી ૭% ચક્રવર્તિ બ્યાજ
માસિક સેવિન્ગ કમ એન્ડ્રુટી યોજના
ચક્રવર્તિ બ્યાજ
વિવિધવર્ગી ડિપોઝિટ યોજના
માસિક બ્યાજ

દેના બેંક
(ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અંતરેષિત)
હેડ ઓફિસ દેના બેંક બિલ્ડિંગ,
લાલમન સર્કલ કોટ, મુંબઈ-૧

વૈષ્ણવજા

શુભચાલ મલિક

સંત થેરિયા

“તું ગાંડી, તદન ગાંડી. એમ તે કંઈ કોઈ દિવસ બનવું હશે ખરું ? તું ભગવતનું દેવળ બંધિરા નિકળી છે અને ગજવામાં તો એક દાંડિયું ચે નથી.”

“વાત સાચી છે જાહેન, મારી પાસે રાતી પાઈ ચે નથી. અને હું એકલી પણ કાંઈ કરી શકવાની નથી. પણ જે મનુષ્યને માટે અશક્ય અને અસભવ છે તે પ્રભુ માટે શક્ય અને સભવ છે, મેં તો એનામા પૂરો વિશ્વાસ રાખ્યો છે. તેને બોલે માયું મૂક્યું છે.”

આ જવાબ આપનાર બહેનનું નામ સંત યરિઆ હતું. એનો જન્મ રબેન દેશના એક ગામડામાં ૧૬મી સદીમાં થયેલો. નાનપણથી જ બહુ માંદી રહેતી. જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે જન્મતની બેધી વસ્તુઓ પ્રત્યે અલ્પગમે આવી ગયો, અને તેનાથી કંટાળી અને ત્રાસી થઈ હતી. પથારીમાં સૂતાં સૂતાં ધણીસર પ્લાનમાં ઈશુના વિચારમાં ગરબર થઈ જતી હતી કારણ કે નાનપણમાં એની માતાએ ઈશુના સંબંધમાં ધણી વારો કહેલી.

એક દિવસે ઈશુના પ્લાનમાં મસ્ત થતાં એની આંખ સામે ઘણી પર લટકેલા ઈશુની મૂર્તિ તરી આવી. ઈશુના હૃદયમાંથી લોહીની ધારા વહેતી હતી. આ જોઈને યરિઆ પથારીમાંથી કૂદી પડી અને ઈશુના ચરણોના સ્પર્શ કરવા પોતાના હાથ લાગ્યા, અને બોલી: “હે, મારા ઈશુ!” ત્યાર બાદ બેમાન થઈ ગઈ.

ત્યારે એની આંખ ખુલી અને ભાન આવ્યું ત્યારે તે વિવહળ બની ગઈ. ઈશુના આ હાથ નના વિચારમાં પડીને આખરે તેણે આ અર્થે ઘટાવ્યો. પોતે પોતાના જીવનને દુનિયાના લોકોનાં દુઃખ મટાડવામાં ગણી દે.

બસ, આ વિચાર આવતા જ કોણ જાણે એના કૃપા શરીરમાં-જે વ્યાધિથી જીવું થઈ ગયું હતું-નવું ચેતન, નવી સ્ફૂર્તિ આવી અને કઈ રીતે લોકોનાં દુઃખો મટાડવા એના વિચારમાં કૂળી ગઈ. આખરે ખૂબ વિચારતાં તેને લાગ્યું, કે તે દુઃખો મટાડવાનો એક જ રસ્તો છે, તે એ કે દવાખાનું બાંધવું. એની દષ્ટિમાં પ્રભુનું સાચું પૂનરુત્થાન આ જ લાગ્યું, પણ... પાસે પૈસા તો હતા નહિ? એટલે તેણે શિક્ષા માગવાનું શરૂ કર્યું.

શુભ આદર્શો અને જિવ્ય ભવનાઓને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા મનુષ્યે તત્વાત્મક પડે છે. તેમ યરિઆને પણ તત્વાત્મક પડ્યું. ધણી મહેનતે, નાજુક તબિયતમાં

પણ તેણે એક સીધી પહેલા નાનકડું દવાખાનું બાંધ્યું, તે પોતાનાં કાવતે રૂપ આપ્યું. પોતે જાતે જ નર્સનું કામ ઉપાડ્યું. દર્દીઓમાં પોતે ઈશુનાં હાથન કરતી અને તેની સેવામાં પોતાનાં નાજુક અને માંદા શરીરને નવું ચેતન અને નવી ગ્રેરણા આપવા લાગી. પીડિતોના દર્દને ઈશુનું દર્દ માનીને પોતાનું દર્દ બૂલી પોતાના કાવતેમાં રત પડી, જેના દવાખાનામાં દર્દીઓ ખૂબ જલ્દી સારા થવા લાગ્યા. અસાધ્ય દર્દો પણ નાસ પામવા લાગ્યા, ચારેબાજુ દવાખાનાની ખ્યાતિ અને સેવાના શુભોની પ્રસંશા ફેલાવા લાગી, અને માઈલો સુધી આ પ્રસંશા અને ખ્યાતિ હવામાં મૂંઝવા લાગી. આના પરિણામરૂપે યરિઆ પાસે પૈસાનો ઢગલો ખડકાવા મંડથો તેણે દેકરેલાણે દવાખાના બંધાવ્યાં. અને એ તો નિયમ છે ને કે જ્યારે કંઈ સારું કામ શરૂ કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રભુ પોતે જ સહાયકોને મોકલી દે છે.

તેણે દરેક દવાખાનાની દિવાલ પર આ ક્ષલાલેખ કેતારવેલો:-

“Healer is He, we are but His hands”

“સાચો કરનાર ભગવાન છે, આપણે તેના હાથ છીએ.”

જે કાઈ દવાખાનામાં પત્ર મૂકતું એને એમ લાગતું કે તે કાઈ મંદિરમાં ન ગયો હોય! અને એના હૃદયમાં પ્રભુ, પ્રભુના રત્નરૂપી તાલાવેલી ભગતી.

અને મધ્યરાત્રીએ દવાખાનાની ચારેબાજુની હવામાં નીચેની પંક્તિઓના શુભનો મૂંઝતા હોય એવો આશાસ થતો.

શુદ્ધ નહિ મંદિર મસ્જિદમે,
યો તો દરદી કે દુઃખ દર્દમે.
ઉસ દર્દ દુઃખકો ફર કરના,
ઉસમે શુદ્ધ બસત હો લાહ.

દેશ ખાતર સ્વાર્પણ

ડો. વિનોદ શહે અગ્રગન કરવા ખાતર આપ-
ણાત કર્યો હોય તેમ માનવું વધુ પડતું છે. પ્રથમ
દક્ષા ૧૧ વૈજ્ઞાનિક તરીકે તેઓ સાબુન અને સંશોધન-
કારનું બેચું ધરાવતા હતા. જે સંસ્થાની આ વાત
છે (IEAR) તેના ખાતર વર્ષે અગ્ર ઉંડે ભેગેને
આત્મસમર્પણ કરવું પડતું હતું અને ઇતિહાસનું
કુટુંબ ધુનરાવનન થયું છે તેથી જ પાલાંગિ-ટના
સંજોગે તપાસકા નીમવાનો આગ્રહ રાખ્યો તે
આ પ્રતે લોક જામતિનું પ્રમાણ સચવે છે. ડો.
વિનોદ શહે સંસ્થાના નિયામક શ્રી રામીનાથન
ઉપર પાંચમી મે ના રોજ જે પત્ર લખેલ છે તેના
મુદ્દાઓનું પૃથકક થયું કરતા એક હકીકત આપે ભીડીને
વળગે એવી છે કે આ પ્રતે તેમની કોઈ અગ્ર-
કરિયાદ નથી. રાષ્ટ્રના હિત માટે જાણીતા કરતી
ખેતીવાડી સંસ્થાનાં તુરસ્ત પ્રણાલિકાઓના અભાવ
તેમજ સંશોધનની નીતિ રીતિઓમાં રાષ્ટ્રહિતને બદલે
વૈજ્ઞાનિક માનતાઓના ચનલુ સામે તેમણે જે સર
ઉડાવ્યો તેથી જ લેકનમાના બધા જ સંજોગે
અધાન અને આચકા લાગ્યા અને તપાસની માત્રાની
પ્રત્યક્ષ બની. ડો. શાહ જનશ્રીમત કુટુંબના નમીંગ
હતા અને ખચારની રકમ તેમને માટે ચોલુ ખાખી
હતી તેઓ ‘એગ્રોનોમી’ના નિષ્ણાત હતા અને તે
વિજ્ઞાનના વડા તરીકે પેન્ટ ફીજીઓનોજ તથા
બુનાવવાના ડો. પ્રસાદની નિમણૂક સામે તેમણે
સેદ્ધાતિકે વધ્યા ઉડાવ્યો હતો. મહાઈ ઉપાદન બાજ-
તના ડો. શાહ નિષ્ણાત હતા, અને ગ્રેફિસર તરીકે
તેમને નીમવાનો વારો આવ્યો ત્યારે તે જગ્યા ખાતી
રાખવામાં આવી. સંશોધનની બાજમાં વડા નિયામ-
કને પસંદ પડે તે રીતે જ વિજ્ઞાનિકોને કામ કરવાની
ફરજ પડે છે બેટાના વાવેતરનો દાખોના ટકીને
તેમણે કહ્યું છે કે અસાધારણ મોટા બિજારણના
પ્રયોગથી બેટાનું વધુ ઉત્પાદન ખાતવવાની કોવિધ

યદ છે પરંતુ આણ વાવેતર અધિક દષ્ટિએ બિલ
કુલ ન પોસાય તેવું હોય છે તેની જાણ ‘એગ્રોનોમી’-
ના અભણ લોકોને ગિચારાને હોતી નથી. ‘વેશાખી
મજા’ના વાવેતરનો પ્રયોગ શા માટે નિષ્ફળ નીવડશે ?
સંસ્થામાં કામ કરના નીચેના વેત નિકા આગળ ન
આવે અને તેમને જગ ન મળે તેવું વાતાવરણ
વિનોદ શાહને ગૂંચળાવનાર લાગ્યું. ખરેખર બુદ્ધિમાન
અને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓને ખાસ સામાન્ય કલ
વ્યક્તિઓનું જે રીતે લાલન-પાલન થાય છે કેમકે
ઉચ્ચ પદવીધારીઓના તથે તેઓ નાચી શકે છે તે
ખાતરને પણ ડો. શાહે પ્રકાશમાં આણવા પ્રયત્ન કર્યો
છે. ખેતાની સાથે ખીખ પાય વેત નિકા જે અન્ય-
ધર્મા સમી રજા છે તે વાતને પણ તેમણે પ્રકાશમાં
મૂકી છે

‘ICAR’ સંસ્થામાં ચાલતી સંશોધન
પ્રવૃત્તિઓ રાષ્ટ્રના હિતમાં નથી પણ વ્યક્તિઓના
હિતમાં છે એ સત્યને ભારત સરકારના ખાતર ઉપર
લવવા માટે ડો. શાહ માટે આત્મસમર્પણ સિદ્ધ
અન્ય વિકલ્પ રહ્યો ન હતો તેમના પ્રેમાત્મ મુજબ
તેઓ વાજના ચેરમાન બને તે જ ઉપર જનાર હોય
કેટલાક ફ્રેન્ડ્સ તેમણે દેરડાની મદદથી મકાનને
ઉપરે મળેથી ભાવનગરે ઉતાર્યા હતા જે તેઓ
ચેરમાન લઈ જવાના હતા. વિધિની પ્રિયિત્રનાએ
આ ટોન્કું તેમના મતા આસપાસ વીટાવ્યું જેમ
લગઈના ક્ષેત્ર ઉપર કૌનિક રાષ્ટ્ર ખતર જાનું
સમર્પણ કરે છે તેવી જ રીતે ડો. વિનોદ શહે
ભારત સરકારની ખેતીવાડી જાણીતા સંસ્થાના રાષ્ટ્ર
વિરોધી વચલુ સામે ખાતર હોમીને દેશભાવનાનો
દીરકો પ્રજ્વલિત કર્યો છે. રાજ્યસ્થના મોટામાત્ર
થી જયવત્માજ શાહે વડપ્રધાનને તાર કરીને આ
કિરસાની ખાતરની રાહે તપાસ મટે નાણાંકીય સહયોગ
આપ્યા અને જે રીતે વિજ્ઞાનિકોના અસંતોષના
કારણ બણી તેને દૂર કરવા ખેતાના મૃત્યુ ધુનું તપેલું

કરવા તૈયારી ખતાવી છે

નરસિંહ રમારક

મત્રી, શ્રી નરસિંહ સાહિત્ય સભા, જૂનાગઢ તરફથી એક વિગતિત બહાર પડી છે તે ઘણી સમયામિત ૨૭ જાન્યુઆરી આદિ મ્મિ અને લોકત થિ ૧ મધ્યી શ્રી નરસિંહ મહેતાનું ચેન્ન રમારક હાલુ જરૂરી છે અને તેને માટે યુજરાત સરકાર, ૩ દિવસ એકેડેમી, આગાધ્યક્ષી યુજરાતની યુનિવર્સિટીએ તથા સમય યુજરાત-સોર જૂની સાહિત્યિક સંસ્થાએ અને વ્યક્તિએ આ ઉમદા કાર્ય માટે પ્રયત્નવીત બની રહે તે અત્યંત આવશ્યક છે આજથી ૫૦૦ વર્ષ પૂર્વ નરસિંહ મહેતાએ ગૃજરગિરની મગેત્રી વહાવી. તમો માત્ર લોકત કે કવિ નહોતા પણ સમાજ સુધારક અને આર્થિક હતા, અને માધીય જેવા ધુમધુનન પ્રેરણાના પિયૂષ પાનાર વૈષ્ણવજન હતા નરસિંહ રમારક માટે જૂનાગઢે પહેલ કરવી જોઈએ, બુનિકા તૈયાર કરવી જોઈએ, અને લોકમત ઉગવવા અવશ્યક રીતે પ્રચાર પણ ચરૂ કરી દેવો. જોઈએ જૂનાગઢ શહેરના અને જીલ્લાના તમામ નાગરિકોને આ રમારક સાથે એક વા બીજી રીતે સંકળી લઈને, રમારકની પ્રાપ્તિ અર્થે સ્થળ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કેટલાક સ્થળો મત્રીએ ક્યા છે તે દાદ માગી ને તેવાં છે (૧) સોરાજી યુનિયા નરસિંહ મહેતા સંસ્થાન 'ચેર' હોવી ઘટે (૨) જૂનાગઢના નરસિંહ રમારક ખડ (વ્યાખ્યાન હોલ) નમરપાલિકા બાધી આપે તો પ્રતિવર્ષ નરસિંહ રમારક વ્યાખ્યાન માળા થોજ ચકાય, અને વિવિધ વિષય તમજો દારા યાનની સરચાણી ચાલુ રાખી ચકાય આ વ્યાખ્યાનો અવશ્ય પણ કરી ચકાય (૩) નરસિંહ મહેતાની સમગ્ર કૃતિઓના સંગ્રહ 'દીલકસ' આટ્ટિમાં બહાર પાડી ચકાય

(૪) જૂનાગઢ શહેરને લાગે વળએ છે ત્યાં સુધી નરસિંહ મહેતાનું બાવલુ દામે દરકુડ ઉપર તેમજ શહેરમા સરચિને પે રે તેવા જાહેર સ્થળોમા મૂકી ચકાય (૫) નરસિંહ મહેતાના ચોરા પાસે કવિના જીવન-કવન પ્રસંગોને આરરી લેતી અટ' જેવેરી

ઉપરાંત સાબરમતી આશ્રમમાં ખનિ અને પ્રાક આયોજન દારા માધીજના જીવન પ્રસંગો દર્શ દર્શાવવા ૩ તેમ નરસિંહના ઐતિહાસિક અને જીનના ના કીય પ્રસંગો ખતાવવાનું જાન્યુઆરી આકર્ષણે જીતુ કરી ચકાય' આ બધુ મૂર્ત રઈ ચકે તે મટે સો પ્રથમ નાજુની જરૂર છે અને તેને માટે એક યુજરાત વ્યાપી હીલચાલ ચરૂ કરવી જોઈએ યુજરાતની સરકારી તેમજ સદિવ્યેમી જનતા તેમજ કનિઓ-સાહિત્યકારો આ બુ પેલને તન, મન, ધનથી ટેકા આપીને આ શુભ કાર્યને ટેકા આપી રહેશે તેમાં ચકા નથી આ બાબતમાં યુજરાતના હેનિકો અને અખપારોનો સકાર સાપડી રહે તો પ્રચાર પ્રટિતિને ઘણો વેગ મળી રહેશે

જાહેર સાહસેની રામકહાણી

જારતના જે જાહેર સહકર્મ કારખાનાં HEL (હેવી ઇલેક્ટ્રીકલ્સ નિ) તથા HEC (હેવી એન્જિનિયરીંગ કે પેરેસન) મુકેલીમાં આવી પડ્યા છે જાહેર દિસબ સમિતિએ તેમની કામ ગીરીની કસ આનોચના કરી આ બન્ને સહકર્મોમાં પ્રતિવર્ષે જોગું પ્રમણ વધનુ ચકાય છે HECની વાત કરીમે તા આજ સુધીમા એટલે ૧૯૭૨ સુધીમાં ૭૩ કરોડ રૂપિયાની જોટ ખધી છે અને ૧૯૭૩ સુધીમા બીજા ૨૧ કરોડ સુમારરો એ આકરો ઉમે રીએ ૧૧ ૧૦૦ કરોડની ખાધ પદર વર્ના ગણામાં કરશે સો કરો ની મૂડીથી આ કારખાનું જીતુ થયુ હુ તે મૂડી તળિયકટક ધોવાઈ જશે HEL ૫૦ કરોડની મૂડીથી જીતુ કરવામા આવેલ અને તેની જોટનો આકરો ૬૦ કરોડ ક્યારનો પહોચી ગેો છે હકીકતમાં તો આ કારખાનાની સપૂજા ઉપાદન શકિત કમી લગાડતી નથી-વીચથી પચીય ટકા શકિતનો જ ઉપયોગ ચાપ છે એક કારખાનાને ખૂરતા ગોડર મળના નથી બીજાને મજે છે તેને પહોચી વળવામા ખૂન દીડ ચાપ છે મપાતિત ઉપાદકશકિતના ઉપયોગને કારણે જીરાત ખર્ચનો આક ખૂન વધી જાય છે અને જે માલ ઉપાદન ચાપ છે તે પડતર કિમત કરતાં ઓછે વહેચેવે પડે છે જારત સરકાર માટે આ બન્ને કારખાનાં ચિરો

વેદના સમો પુરવાર થઈ છે, તેમાં સંચાલનનો દેવ કાઠવામાં આવે છે તે વાત સત્યથી વેળળી છે. કેમકે મોટા ઉદ્યોગોની સ્થાપના, દેશની જરૂરિયાતો ઉપરાંત પાંદોની જરૂરિયાતોને સંતોષી શકે તેવી વ્યવસ્થા ઊભી ન થઈ શકે, તો આર્થિક દષ્ટિએ નિષ્ફળ બધ તેમાં નવાઈ નથી.

દિલ્હીનો અનુભવ

આ બાબતમાં નાના ઉદ્યોગો મેદાન મારી બધ છે તે દિલ્હીના અનુભવથી સિદ્ધ થાય છે. આ વર્ષે ઔદ્યોગિક દિલ્હીએ સુવર્ણ જયંતી ઉજવી ત્યારે રજત જયંતી સમયે અહીંસો ઔદ્યોગિક કારખાનાની જગ્યાએ પચાસ હજાર જેટલી સંખ્યાએ પહોંચી જવા આવ્યો છે અને તેમાં બે લાખ કામદારો કામ કરે છે. દલેક્ટ્રોનિક્સના ઉત્પાદનમાં દિલ્હીએ દેશભરમાં નિફમ નોંધાવી દીધી છે. દેદની રેડિયો સેટની જરૂરિયાતના ૪૦ ટકા ફક્ત દિલ્હી પૂરા પાડે છે. ટ્રાન્સિસ્ટર તેમજ ટેલિવિઝન સેટ, મશીનટુલ્સ બાબતમાં દિલ્હી દેશનાં અન્ય શહેરોને મુકાબલે મોખરે રહે છે. એખલા ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનથી ધનધમતું કેન્દ્ર છે. ૧૧૦ એકર જમીનમાં ૧૨૨ જેટલા શેડમાં ચાર હજાર કામદારો ચાર કરોડની માલ વર્ષે ઉત્પાદન કરે છે તેમાંથી ૨૦ લાખની નિકાસ મયે વર્ષે કરવામાં આવી હતી. ઉત્તમ જે નિરાશ્રિતો રાજધાનીમાં ખસાય છે તેઓએ ત્યાં ત્યાં અનેક કારખાના બનાવી દીધા છે અને ગીચ વસવાટને વધુ ગીચ કર્યા છે. એક અનુમાન એવું છે કે દિલ્હીના ઉદ્યોગો વર્ષે ૧૨ કરોડનું વિદેશી હુડિયામણ રળી આપે છે પરંતુ આંતરે બાહરીકલનું નિકાસ પ્રમાણ વધી રહ્યું છે. HEC તથા HELની સરખામણીમાં દિલ્હીનાં નાનકડા ઔદ્યોગિક એકમોની કામગીરી દાદ મળી લે છે.

કલકત્તા ખૂની

એક હંગેરિયન ખૂનીના દાયે સેન્ટ પિટરના દેવળમાં રખાએલ અમુલ્ય કલકૃતિનું ખંડન થયું તે સમાચાર દુનિયાને આંચકો વ્થાપવા જેટલું સામર્થ્ય

ધરાવે છે. આઈલ એન્જેલોની વિશ્વવિખ્યાત સ્થાપત્ય 'પાએટા'માં વચ્ચેન મેરી મૃત ઈશુ ખ્રિસ્તને ખેળામાં રાખી બેઠા છે તે દૃશ્ય જગતના પ્રેમ તે દેશના પ્રેમ તે ધર્મના અનુભવી આંખ આંતુથી છલગાવી દેવા જેટલી મંનીગતા અને કરુણા ચેતેર વધાવે છે. છેક અઢારમી સદીથી આ કલાકૃતિ વેદીખનના દેવળમાં કરોડો લોકોએ ભાવનિર્ભર બીંબે નિહાળી છે. આ સ્થાપત્યને અમેરિકા ખતેના વિશ્વમેળામાં મોકલતી વખતે લાખો ડોલરનો વીમો ઉનારવામાં આવ્યો હતો. સફેદ જાગેમરમરમાંથી કરી કાઢેલ કરુણ કાબળે એક પામલ આદમીએ હથેલાના ધ. કીકીને બહુ મોંઘી દિખામણ દુનિયાને આપી છે. હવે પછી અમુલ્ય કલાકૃતિઓ થોડા રક્ષણ વિના દર્શન માટે મુકાસે નહીં. કલાકૃતિથી દૂર જમા રહીને પ્રેક્ષકો જોઈ શકે તેવી સીધી સાદી વાન સમગ્રવધા માટે જ એક પામલે હથેલાનો ઉપયોગ કર્યો દરી વેદીખન સંમુદ્રસ્થાનમાં જવાબદાર વ્યક્તિઓએ સ્થાપત્યને થએલ નુકસાનનું સમારકામ પૂરતી દાથ ઉપર લેવાની કલ્પવાદી આરબી દીધી છે અને તલુક વર્ધના માળામાં આ સ્થાપત્ય મૂળ સ્વરૂપે જોઈ શકાય તેવું અનુમન છે. મન, મેતી અને કાય કાગ્યા પછી સંધાતા નથી. માઈકેલેન્જેલોના સ્થાપત્ય વિશે ખજુ એ સત્ય લાગુ પડશે.

પરદેશમાં ખાંડ

પરદેશમાં ખાંડના ઉત્પાદન માટે પ્રથમવાર ભારતે મલેશિયામાં સંયુક્ત સાદસ દાથ કર્યું છે. સનાસ જીલ્લાની ફલજી સરકાર વર્કસ લિમિ. પંદર કરોડના આ સાદસમાં ભાગીદાર છે અને શેરહીના વાવેતરથી ખાંડને કારખાનામાં તોવાર ખાંડ બને ત્યાં સુધીની બધી પ્રક્રિયાઓ મલેશિયાને સિપવશે. આ કારખાના માટેની મશીનરી દલાદિ પાંચ કરોડ રૂપિયાની સામગ્રી ભારતમાંથી ખરીદાશે, અને તે અંગેની વાટાઘટે કરવા ૧૭ સભ્યોનું એક પ્રતિનિધિમંડળ આ દેવની મુલાકાતે આવી મયું છે. આ કારખાના માટે જરૂરી શેરહીના વાવેતર માટે ૭૫ હજાર એકર જમીન અલગ રાખવામાં આવી છે અને તેમાંથી ૪૦૦ એકરમાં શેરહીનું વાવેતર કરીને, બાકીની

જમીનમાં ધીમે ધીમે વાવેતર વિસ્તારવામાં આવશે. શેરડીના પાકને તૈયાર થતાં ૧૪ માસ લાગશે ત્યાં સુધીમાં કારખાનાનું કામકાજ ચાલુરૂપિતએ ચાલુ રહેશે અને ૧૯૭૪ની શરૂઆતમાં કારખાનામાં શેરડીનું પીલાણ શરૂ કરશે. કારખાનું શરૂ થયા પછી પાંચથી સાત વર્ષ સુધી ભારતીય રેકિન્ડશિયનો તેનું સંચાલન કરશે અને ત્યારબાદ મલેશિયાના નિષ્ણાતો તે સંભાળી લેશે. આ કારખાનું રાજની ૨૫૦૦ ટન ખાદ્ય ઉત્પાદન કરશે. મલેશિયાને પ્રતિવર્ષ ૩૨૦ લાખ ટન ખાદ્ય આયાન કરવી પડે છે તે આ કારખાનું શરૂ થયા પછી કરવી નહીં પડે. આ સાહસમાં મલેશિયાને સરકાર જે મૂડી રોકે તેના ૨૦ ટકા એક્ષીટી શેર ફક્તજ સુરત વડે સનાતને ફાળવવામાં આવશે. પરંતુશોમાં હવે જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં ભારતે પદ્ધતિયાર કરવેા રહ્યો.

ભારત-રૂસ વ્યાપાર

રશિયા સાથે ભારતનો વેપાર કુદકે-જૂસકે વધી રહ્યો છે. તાજેતરમાં ત્રિશા સાહેબ ચાલુ વર્ષ માટે વ્યાપારના કરારો કરવા ઝમેઘા ત્યારે તેમને પ્રતિતિ થઈ ચૂકી કે અમેરિકા જે શુભાવી રહ્યું છે તેના લાભ રશિયા મેળવી રહ્યું છે. છેલ્લા ભારત-પાક યુદ્ધ પછી, અમેરિકન સહાયમાં કાપ મૂકવામાં આવ્યો છે અને તેથી અમેરિકા-ભારત વચ્ચે વ્યાપાર વિનિમયની ચીજોમાં ઓટ દેખાવા લાગી છે ત્યાં રશિયા ભારતી પ્રેરી રહ્યું છે. ચાલુ વર્ષે ભારત-રશિયા વચ્ચે ૬૦૦ કરોડ રૂબડ અથવા ૪૮૦ કરોડ રૂપિયાનો વ્યાપાર વિનિમય થવાની ધારણા છે જે મત વર્ષ કરતાં ૩૦ ટકા વધારે છે. પોતાને ત્યાં અછત હોવા છતાં સોવિયેટ યુનિયને ભારતને તાંબુ, જસત, એલે ટાસ તેમજ રાસાયણિક ખાતરો માટે સુરિયા, એપોનિયમ સફેદ તથા -યુસ ક્રિટ આજવાની તેવારી દર્શાવી છે. કેમકે જૂનાગઢમાં આ ચીજો ભારતને અમેરિકા પુરું પાડ્યું હતું. રશિયા પાસેથી કાચગુટર ગેસ સિલિન્ડર આગાત કરીને તેના બદલામાં ભારત મોટરના લાગો, દિનાલિયમ, આમડાનાં પગારખાં ઇત્યાદી નિકાસ કરી શકશે, ઉપરાંત રશિયા તરફથી ૨ તથા ઊત્તરી પેદાશો મળવાનો સંભવ છે. રહેઠન

લેસ રહીશ માટે પણ ભારતની માંગ પૂરી કરવા રશિયા તૈયાર છે. પાંચ જગ્યાએ પૂરા પાડવા ભારતે ઓડર નોંધાવ્યો છે તેમાં બેનો વધારો કરી કુલ સત જગ્યાએની માગણી રશિયા પાસે બની છે. સોથી આશરપદ બાબત એ છે કે રશિયાએ રૂપિયાની ચૂલવથી માટે સંમતિ આપી છે. ભારતને તેથી પરં દેશો દ્વિગ્યામણની તંગી નડશે નહીં. રશિયામાં ચૂલવણી થાય તેના અર્થએ થયો કે ભારત પોતાની નિકાસ રશિયા ખાતે નિર્બંધ વધારી શકશે જેથી આયાન માટે મુશ્કેલી નડે નહીં. ભારત સાથે વીસ વર્ષના સલામતિ કરાર કર્યા પછી, વ્યાપાર ક્ષેત્રે પણ સોવિયેટ આમળ વધવા માગે છે એનો અર્થ એ કે ભારત આર્થિક રીતે મજબૂત, સ્થિર અને સ્વાવલંબી હોય તે વાતમાં રશિયાને બહુ રસ છે. પશ્ચિમના રાષ્ટ્રો ઉપરનું અવલંબન ટાળવા માટે પણ રશિયાન સહયોગ મળી રહે છે.

બાંધકામ સરકારી મંડળીએ

પોરબંદરથી ૩૮ કી. મી. દૂર મીંચાણી ગામ પાસે મેદાની ખાડી ઉપર ૭૫ લાખને ખર્ચે બધાનાર પુરનું બુનિયતન કરતી વખતે ગુજરાત રાજ્યના બંદર બાંધકામ ખાતાના મંત્રી શ્રી જલ્લંત મહેતાએ સૂચક ઉદ્ઘારો કાઢેના તેમાં મુખ્ય સૂર એ હતો કે આજના બજેટની ૫૦ ટકા જોગવાઈ મામડામાં કાપો માટે છે. અને આવતા દસ વર્ષમાં ગુજરાત માટે સિંચાઈ તેમજ અનેક લઘુ યોજનાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની સીકસ બાંધી શકે તેમ છે. વિસનગર સહકારી મંડળી બાંધકામની નોટી જવાબદારીએ રવીકારે છે અને તેણે દરેક જગ્યામાં આવી એક એક મંડળી રચાવવામાં માર્ગદર્શન આપતું જોઈએ તેવું સૂચન થયું જ સમયોચિત છે. હવે પછીના દસકામાં બાંધકામનું મહત્વ રહેવાનું જ છે. રાજ્ય ભરમાં સારા રસ્તાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં બાંધવાના બાકી છે. એક ડેમો, નદી ઉપરના બંધો, નાની જગાસય યોજનાઓ, ફવાઓ, પાનાળફવાઓ, નહેરો ઇત્યાદિ અનેક બાંધકામની યોજનાઓ માટે ગુજરાતના જિલ્લાઓમાં સહકારી મંડળીઓ રચાય તેા અનેક મેદારોને રાજ્ય મળવા ઉપરાંત હમેશને માટે આવી

મારા રામ, અમારી પ્રાર્થનાના સમયના રામ, ઐતિહાસિક રામ કે જે દશરથના પુત્ર અને અયોધ્યાના રાજા હતા તે નથી. એ તો સનાતન, અજન્મા અને અદિતીય રામ છે. સર્વ રાજાની રામગણ્ય દ્વારા રૂપમાં હું જે રામનું નામ (લઈ છું) સ્વયં હું, એ તો ખુદ ઈશ્વર જ છે.

રામનામ ઈશ્વરનું. (દશરથ નામોમાંનું એક) નામ છે. જો એ ન હોય તો આપણે પણ હોઈ શકતા નથી. માટે આપણે બધા એને એકા અવાજે પરમાત્મા, શીવ, વિશ્વ, રામ અત્તાહ, પ્રદા, દાદા હોરમજ, ગિહોવા, ગોડ ઈત્યાદિ અનેક અને અનંત નામોથી પોકારીએ છીએ.

મારી છુદ્ધિ અને હૃદય તો ક્યારનાંય અનુભવ કરી ચૂક્યાં હતા કે ભગવાનનું સર્વોત્તમ નામ સત્ય જ છે. હું રામનામથી સત્યને પિછાનું છું.

સૂતર આવે તેમ તું રહે,

જેમ તેમ કરીને રહેને લહે.

આ ઉપદેશ અંજર ભરને કોઈ છે. તુલસી-દાસજી કહે છે : 'સકટ આવી પડ્યું હોય કે ન આશ્યું હોય, પણ રામનામ જપતુ એનાથી બધું સિદ્ધ થાય છે.'

રામ કેવા છે એ વાતનો મનથી નિશ્ચય કરી લે. રામ નિરંજન નિરાકાર છે, એ રાક્ષસી શ્વેતઘોષથી રાવણનો દેવી શ્વેતકી અનેક શત્રો (ઘણિયારો) વડે સંહાર કરવાવાળો છે; એ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાને વનમાં સ્ત્રી બાર વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરનારો એ રામ છે. — સારાંશ એ છે કે, સરીર અને મનને એક લાગુ પણ નવરા-ઉલ્લસ વગરનાં ન રાખવાં.

હું તો ઈશ્વરને કર્તા-અર્જુના માનું છું. જોનોનો પણ લઈ હું એનું અર્જુન સિદ્ધ કરું છું ને રામતુળો પણ લઈ હું એનું કર્તવ્ય સિદ્ધ કરું છું.

આપણે બધાં અર્ચનનું ચિંતન કરીએ છીએ. અવશ્યનીયનું વર્ણન કરીએ છીએ ને અત્યે-ને અત્યેવા ઈ-છીએ છીએ. આથી આપણી ભાષા તોતડી છે, અપૂર્ણ છે અને કદી કદી તો વાંકી (જિવરી) પણ છે; એથી જ બ્રહ્મને માટે વેદોએ અનોકિક શબ્દોની રચના કરી અને એનો 'નેતિ' રિસેપ્શનથી પરિચય આપ્યો; છતાં પણ જો કે એ નથી 'નેતિ' છતાં એ છે, 'સત્' છે.'

આપણે લોકો છીએ, આપણને પેદા કરવા-વાળાં માતાપિતા છે અને એમનાં પણ પેદા કરનાર છે..... માટે સર્વને પેદા કરવાવાળો પણ એક છે, એમ માનવામાં કાંઈ પાપ નથી, પણ પુણ્ય છે. આથી આપણે બધા એને શિવ, વિશ્વ, રામ, અત્તાહ, પ્રદા, દાદા હોરમજ, ગિહોવા, ગોડ ઈત્યાદિ અનેક અને અનંત નામોથી પોકારીએ છીએ.

એ એક છે, અનેક છે, અલુથી પણ નાનો અને ટિમાલપથી પણ મોટો છે. સમુદ્રના એક મિન્દુમા પણ સમાઈ જઈ શકે છે અને વળી એટલો ભારે છે કે સાત સમુદ્ર ભેગા મળી જાય, તો પણ તેનો બાર સહન ન કરી શકે.

એને બાલુવાને છુદ્ધિદાદો ઉપયોગ થઈ શકે : એ તો છુદ્ધિથી અતીત છે. ઈશ્વરને માનવા માટે શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા છે. મારી છુદ્ધિ અનેક પ્રકૃતિમાં કરી શકે છે. જુદું મોટા નાસ્તિકની સાથે પાદવિવાદ કરવામાં હું ઠારી પણ જાઉં, પણ મારી શ્રદ્ધા તો છુદ્ધિથી એટલી બધી આગળ દોડે છે કે આખું જગત પણ મારી વિરુદ્ધ પડે, તો પણ હું કદીય કે ઈશ્વર છે, એ તો છે જ છે.

આટલું (નક્કો) માનવો કે જે જે હું કરી રહ્યો છું એમ તમને લાગે છે, તે હું નથી કરતો. મારી પાસે કાંઈ એ બધું કરાવી રહ્યો છે. મારી

દિગ્ધિએ એ (આ દર્શક) નિરંજન નિરાકાર રામ છે.

મારી હૃદિ અને હૃદય બેઉએ પડેલેથી આ અનુભવ કરી લીધા છે કે, ભગવાનનું સર્વોત્તમ નામ સત્ય જ છે. હું 'રામ' નામથી 'સત્ય' જ સમજું છું. (રામ એટલે સત્ય એમ હું સમજું છું.)

અત્યંત કઠોર કસોટીને સમયે આ એક જ નામે મારી રક્ષા કરી છે અને આને પણ એ જ નામ માડું રક્ષણ કરી રહ્યું છે.

ગોસ્વામી તુલસીદાસ કહે છે : રામ વૃક છે; રામ જ વેદ છે. બધું એનામાં છે; બધું ત્યાં છે અને ત્યાં કોઈ પણ નથી. પણ તુલસીદાસ કહે છે, મારા રામ દશરથનંદન છે ખરા, પણ એ તો એમનાથી પણ મોટા છે. એ સચ્ચિદાનંદ પૂર્ણ પરબ્રહ્મ છે.

રામના પરમ ભક્ત તુલસીદાસે ધ્યાન કર્યું અને ધ્યાનમાંમાં નિરંજન નિરાકાર સર્વવ્યાપક રામને મેળવ્યા; આથી કોઈ બચકું નહિ, સારું જ થયું છે. એને પરિણામે આપણે આને અવતારવાદનું રહસ્ય સમજતા થયા છીએ. (કુકમાં) જિનકી વહી માથાના વેલી ! પ્રમુ મરતિ દેહી તિન ગૈલી !

રામથી રામનામ મોટું છે. હિંદુધર્મ મહા-સાગર છે, એમાં અનેક રત્નો બધાં પડ્યા છે. જેટલા વધુ જાડા પાણીમાં ડૂબકી મારશો, તેટલા વધુ રત્નો મેળવશો. હિંદુધર્મમાં ઈશ્વરના અનેક નામે છે...મેં તો મારે માટે બધી સગાઓ (બધા નામે) રાખી છે અને એ બધા નામેમાં હું નિરાકાર, સર્વન રહેલા રામને જોઉં છું, મારે માટે મારા રામ સીતાપતિ, દશરથનંદન બલે કહેવાયે, પણ મારે માટે તો સર્વ-શક્તિમાન ઈશ્વર જ છે, કે જેનું નામ હૃદયમાં હોવાથી બધાં કુખેનો નાશ થઈ જાય છે. રામનામ માં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા માટે તો તે પહેલી અને છેલ્લી દવા (ઔષધિ) છે !

તરુતારણુ રામ-વિષયો જીતવા માટેનો સુવર્ણ (સોનેરી) નિયમ 'રામનામ' વિના બીજો એક નથી. રામનામ કે ઈ એવા લોકો માટે નથી કે જે ઈશ્વરને કોઈને કોઈ પ્રકારે ફાસવાવવા માગતા હોય.

બળી ને હંમેશા પોતાની રક્ષા થયા કરે તે માટે રામનામમાં ભગ્યા રહે તેમને માટે પણ રામનામ નથી.

હું જો સંસારમાં વ્યભિચારી નથી બન્યો, તો તે કેવળ રામનામને લીધે જ. બ્યારે બ્યારે મારા પર વિદ્રટ પ્રસંગ આવ્યા, ત્યારે ત્યારે મેં રામનામ લીધું છે અને હું બચી ગયો છું.

સ્વપ્નમાં મતમંગ થયો હોય, તો તેનું પ્રાયશ્ચિત સામાન્ય રીતે વધુ સાવચેતી અને જાગ્રત થતાં જ 'રામનામ' લેવું તે છે.

વિકારી વિચારોથી બચવા માટે એક અમોઘ (અમૂલ્ય) ઉપાય રામનામ છે.

કોઈ પણ વ્યાધિ હો; જો હૃદયપૂર્વક અનુષ્ઠ રામનામ લે, તો તે વ્યાધિ નષ્ટ થશે જ જોઈએ. રામનામ એટલે ઈશ્વર, ખુદા, અલ્લાહ, ગોંડ, રામનામ પોથીનાં રીંગણાં નથી. એ તો અનુભવેલી પ્રસાદી છે. જેણે એનો અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તે જ આ દવા આપી શકે છે, બીજો નહિ.

પ્રકૃતિની ચિકિત્સામાં મધ્યમિંદુ છે રામનામ. રામનામથી આદ્યો સુરક્ષિત બની જાય છે. શરત એટલી જ છે કે નામ અદરથી (હૃદયમાંથી) નીકળવું જોઈએ.

સત્ય અને અહિંસાનો અમ્લ કરવા માટેની જેટલી જેટલી દવાઓ છે, તે બધી દવાઓમાં સૌથી સારી દવા રામનામ છે.

મારા આ રામને જતરમતર સાથે કોઈ લેવાદેવા [સ બધ] નથી.

સન્ને કોકર તો રામ છે.

જીવનચરણનું પાલન કરવાની દૃષ્ટિએ રામનામ રામને દરેકજા નિવશિત રીતે સારા હૃદયથી રામનામ જપે અને ઈશ્વરની પૂજાની માગણી કરે.

બ્યારે તમારા વિકારો તમારા પર હુમલો કરવા ચાહતા હોય, ત્યારે ઘૂટણિયે પડી મદદ માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવી. રામનામ અચૂક મારી મદદ કરે છે જ.

શિક્ષણ જીવંત ને તેજસ્વી હોવું જોઈએ

શાસ્ત્રી પા. આઠવડી

‘માણસનાં નેણાં ને વેણાં ને મુદ્દ કરે તે સાચું શિક્ષણ.’ શિક્ષણની આવી કાન્તમય અને મનનીય વ્યાખ્યા એક સાહિત્યકારે આપી છે. માનવ-જીવનને ઉન્નત બનાવે, મનુષ્યને નિર્ભય દૃષ્ટિ બક્ષે અને એ દૃષ્ટિ દ્વારા વિચાર અને આચારની સંવાદિત દૃષ્ટિ સર્જાય એ જ કેળવણીનું ખોય હોઈ શકે.

આજે શિક્ષણ જેવા મુદ્દવાન ક્ષેત્ર કરતાં ખીન્ને ક્ષેત્રે વધુ ધુલિમાન અને કર્ણવવાન માણસો નોંધાતા જોવા મળે છે, માટે જ શિક્ષણ પાત્રજીવન છે. ખોયનિષ્ઠ શિક્ષકો ગયા એટલે હાકરાઓ હીન દત્તિના થયા. આજના શિક્ષણમાં જીવન નિર્માણ કરવાની હિમત રહી નથી. જેના પર જીવનનું ધન-તર કરી શકાય એવાં ઘાઈ ચિરંતન મૂલ્યો આપતી શિક્ષણ પ્રથાએ સન્ધાઈ નથી. આજનો શિક્ષિત યુવાન સુમાહિતગાર હોય છે, કાર્યકુશળ હોય છે; પરંતુ તેનાં ધન કે કાર્યકુશળતા જીવનનો સુખદંડિત રાહ બાંધવામાં સદાયક બનતાં નથી. હાકરાઓ કેવળ જીવિકાનું સાધન સમજી દિધીઓ મેળવે છે. શિક્ષણને ઉચ્ચ અને અસીધિક દૃષ્ટિએ જોવાની કલ્પના જ ચાલી ગઈ છે. આજાદીનાં આઠસા વર્ષો પછી પણ આપણી સ્થિતિ આ ક્ષેત્રે યોગ્યનીય-દયાગ્રજક રહી છે.

આજે આ ક્ષેત્રે ને ઠાઈને લાગેજગતે છે તે દરેકને કંઈક ફરિયાદ કરવાની જ હોય છે. નિવર્થાને શિક્ષકની વિરુદ્ધ કંઈ કહેવાનું હોય છે, શિક્ષકને વિદ્યાર્થી અને શાળાના સંચાલકો સાથે ફરિયાદ છે, સંચાલકને શિક્ષણપ્રાતા સાથે અને શિક્ષકો સાથે જોઈએ એટલે મનમેળ નથી. આપણા પ્રાચીન કાળમાં ‘શિક્ષણ એટલે આંતરવિકાસ અથવા જીવનની ઉન્નતિ’ એ ભાવના પાયામાં હતી અને શિક્ષણથી જીવિકા મેળવતી એ કલ્પના જ ત્રોણ હતી, જીવનોન્નતિની ભાવના ચાલી ગઈ એટલે આજનો વિદ્યાર્થી પોતાના હોયને પ્રાપ્ત શિક્ષક ઉપર મૂકે છે, અને પોતાની

ફરજ દી ભરવામાં પૂર્ણ યોગ્ય સમજે છે; તે વળી ‘શિક્ષણ તો શાળામાં જ અપાય, બાળકને શાળામાં મૂકવું’ એટલે હાંકિ, પચું. તેને શાળામાં દાખલ કરે એટલે ઘરે જીવ ખાતો તો અટકે’ એવા વાલી-ઓનો દેવા-સંતોષ; તો ત્રીજા બાજુ ‘ભણવું હોય તો જણે; નહિ તો મારે શું?’ નહીં જણે તો તમારું વરસ અને ખરચ બગડતો!’ આવે શિક્ષકનો ‘તમે’ અને ‘અમે’ નો દિલસંધર્ષ અને છેલ્લે અસ્વચ્છ જઘમાં માણસ પાંસાં બદલે તેમ સરકારનું કેળવણી પણ રીતિઓનાં પાસાં બદલ્યા કરે. શિક્ષણની આવી પરિસ્થિતિમાં જઘર પડતો, ઠાઈની પચુ અસર વિના નો કહેવાતો નિર્જીવ, નિરાકાર, સ્થિતપ્રજ એટલે કે કિચાદાન્ય, હીન, લાચાર બનેલો આપણો કિમીધારી યુવાન! પ્રારંભિક શાળાના બાળકની પચુ આ જ સ્થિતિ. બાળમાનસ ઉપર એટલી બધી અસરો પડે છે કે જો તેમાં સામ્ય હોય તો જ સંસ્કારો પડે, નહિ તો સંધર્ષો જ નિર્માણ થવાના. વિદ્યાર્થીમાં પણ એક રીતની જડતા દેખાય છે, પથ્થર જેમ મૂક વદને શાળામાં ખેસી રહે છે—જણે રિક્કે સિદ્ધી બનીને તેમાંથી મૂર્તિ ન ધરાવતી હોય! વિદ્યાર્થીમાં પણ થોડી સમજના, ગિદાસા અને રસજાતિ હોય, તો જ શિક્ષકનો બોલો દળવો બને, ભણવામાં મગ આવે.

‘શયમ્ શિવમ્ મુદરમ્’ નેનું ખોય હોય તે સાંસ્કૃતિક શિક્ષણ કહેવાય. જીવન સત્ય એટલે તેજોદર્શી, શિવ એટલે કલ્યાણકારી અને મુદર એટલે શુભસુંદર સાથે કર્તવ્યપૂર્ણ હોવું જોઈએ. તેને માટે આપણી પ્રાચીન પદ્ધતિમાં શિક્ષણ બે પ્રકાર હતા: (૧) બાલ શિક્ષણ અને (૨) આંતર શિક્ષણ. બાલ શિક્ષણમાં પુરતકો, શિક્ષકો, સંપિના પ્રાયકો, સંપિની અનંતતા અને મહાપુરુષોનાં જીવનો—એ વિષયો ગણતી શકાય. આંતરશિક્ષણ એટલે દેશકિંકર અથવા કોલકાન. આજે આંતરશિક્ષણ

ભણવાની છોકરાની તૈયારી નહિ અને સંપૂર્ણપણે ખાલ શિક્ષણની વ્યવસ્થા નહિ. એવી પરિસ્થિતિમાં છોકરાઓ શુ કરે? પરીક્ષા પૂરતુ જાણે. જેટલુ યાદ રહે તેટલુ રીઝ, નહિ તો ન જ્યેતુ ફેફસા દે. શિક્ષણ પ્રત્યે જ્ઞાનપિપાસા રહી નથી, પણ જ્ઞાનનો ડાળ રહ્યો છે. આંતરશિક્ષણ માટે ભૌદિક અને માનસિક સૌંદર્ય જરૂરી છે. પણ આ બંને આત્મિક સૌંદર્ય વિના ફિક્કા છે. આત્મિક સૌંદર્ય એ અનિર્નયનીય છે. વડીલો આજના છોકરાઓમાં શુદ્ધિને ટ્રાસ થતો જુએ છે-તેમની શુદ્ધિમાં સચરા વાદ જુએ છે. આજે લોભની સીમા રહી નથી, વૈશ્વવૃત્તિ વૈશ્વવૃત્તિ બની છે, મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન, વૈશ્વવૃત્તિ અને લોભ આજે કુશળતા પકડી બેગ છે. થોડી પણ મર્યાદા જાળવવી અને પ્રભાવિત બનતું એ માનસિક સૌંદર્ય છે. વિદ્યાર્થીમાં શિક્ષક પ્રત્યે આદર નથી એમ લોકો કહે છે, એનો અર્થ અનાદર છે એમ નહિ પણ એણે આદર છે.

પ્રાચીન પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થી શિક્ષકપરાયણ, શિક્ષક વિદ્યાર્થીપરાયણ, બંને જ્ઞાનપરાયણ અને જ્ઞાન ઈશ્વરપરાયણ હતા. હાનમાં શિક્ષક અર્થપરાયણ અને વિદ્યાર્થી પણ 'ભણતરથી કામદો રૂટલો?' એ શોધતો હોવાથી તે પણ અર્થપરાયણ છે. આવા બે સ્વાર્થમાંથી નિસ્વાર્થ ભાવવાળી વિદ્યા ક્યાથી જન્મે? વિદ્યા માટેની આપણી કલ્પના જ ભલ્લ અને ઉદાત્ત છે- 'સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે।' જે મુક્તિ અપાવે તે જ સાચી વિદ્યા છે. 'મુક્તિ એટલે શુ?' ઈલેક્ટ્રોનને જે વિદ્યા ત્રણ વાતોથી મુક્ત કરે તે જ ખરી વિદ્યા રોગમુક્ત, લાભમુક્ત અને વિકારમુક્ત આવી વિદ્યા ભણવવા શિક્ષકનું જીવન કેવળ બોધક નહિ પણ પ્રેરક જોઈએ. ભણતરનું એટલે જ્ઞાનનું પ્રદર્શન નહિ કેવળ પોતાના જ્ઞાનથી જે શિક્ષક ભણાવે તે વિદ્યા બોધક કહેવાય, પણ જીવનમાં પચાવેના કે આચરણમાં ઉતારેલા જ્ઞાનથી બ્યારે ભણાવે ત્યારે જ તે વિદ્યાબોધક-કેવળ ઉપદેશાત્મક નહિ બની રહેતા પ્રેરક બની રહેશે.

આજની યુનિવર્સિટી પણ 'યુનિવર્સ' વગર ની છે, આંતરશિક્ષણમાં નિસર્ગનો પણ સંબંધ

જોઈએ. સાથે સાથે વત્સલ શિક્ષક અને વિનયી વિદ્યાર્થી જોઈએ. બંને જ્ઞાનપરાયણ થશે તો જ તેમાંથી અગ્નિ નિર્માણ થશે. આ અગ્નિ ઈશ્વરનું જીવન નહિ બાળતા વિશ્વને પ્રકાશ આપે. આશ્રમપદ્ધતિનો જ્ઞાનસંપાદિત યુવાન તેજસ્વી હોતો. ઉપનિષદ યુવાનની ક્રેબ્સ વ્યાખ્યા આપી છે. જગતસાહિત્યમાં આવી વ્યાખ્યા દુર્લભ છે. યુવાન એટલે? 'સુક્ષ્મ સ્વાત્ સણુ, સુકાશ્વરક' આરિષ્ટ દદિષ્વ શલિષ્ઠ।' યુવાન એટલે સર્ગન દહનનો, કુટિત નહિ. અભ્યાસમાં મગ્ન, આશાવાન, મહત્વાકાંક્ષી અને બળવાન હોવો જોઈએ. આરા યુવાનમાં તેજસ્વિતા, તપસ્વિતા અને તત્પરતા (નજી તકાર)ના નજી રૂપો વિકસેલા હોય તો જ વિદ્યા આવે અને જીવનમાં પડે.

આજે રત્નઓ વધી છે, કારણ, શિક્ષણ સળ લાગ્યું છે, ભણતરનો થાક લાગે છે ભણતરનો થાક નજી વાતોથી લાગે.

- (૧) વગર જરૂરિયાતની વાતો ભણવાથી,
- (૨) રુચિ ન હોય ત્યારે ભણવાથી,
- (૩) પદ્ધતિ છોડીને ભણવાથી

જીવન એ કનહ નથી તેથી જીવન માટેનું શિક્ષણ પણ ભલ્લ હોવું જોઈએ. શિક્ષણનો હિસાબ ન હોવો જોઈએ કે કેટલું લીધું? શિક્ષક બની જવું જોઈએ કે પોતે ભણાવી રહ્યો છે અને વિદ્યાર્થીને ખબર ન પડતી જોઈએ કે પોતે ભણી રહ્યો છે. ભણતર રમત લાગવી જોઈએ. જ્ઞાનના વિષયમાં 'સ્વ' અને 'પર'નો ભેદ ન હોવો જોઈએ. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીથી વિદ્યા તરફ આ નજરે જોવાય અને રમતા રમતા જ્ઞાન અપાન તો જ શિક્ષણ સદૃશ બની શકે. આજે તો સદશિક્ષણનો જ નાદ છે. શિક્ષણ પ્રત્યે જે ફરજ દાખવવા પ્રયત્ન કરીશુ તો થોડી કૃત્રિમતા લાગશે, પણ તેને રમત ગમી આનંદ મેળવીશુ તો નૈસર્ગિકતા પ્રાપ્ત થશે. 'કર્તવ્ય(ફરજ)માં થોડી કૃત્રિમતા છે, બ્યારે આનંદમાં નૈસર્ગિકતા છે.'

પ્રાચીન શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ કહે છે. 'માનવ પહેલાં પણ સમાન હોય છે, પછી તે માનવ બને

છે.' પરંતુ આપણી કલ્પના તો 'પૂર્ણમ્ પૂર્ણ-
નિદમ્' ની છે. એટલે નાનો બાળક એ નાનો પૂર્ણ
છે અને મોટો બાળક (શિક્ષક) એ મોટો પૂર્ણ છે,
બાપી, જ્ઞાનના વિષયમાં જો કોઈ બાળક ન જ છે.
આ સમજણ આપતા શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીમાં
પરસ્પર પૂર્ણ પ્રેમ રહે છે. આમ, શિક્ષણ પ્રત્યે
દષ્ટિકોણ બદલાવાથી તેને સદૃશ બનાવી શકાય છે.
દષ્ટિકોણના ફેરફારથી વસ્તુમાં, જ્ઞાનમાં અને આપણની
પદ્ધતિમાં ફેર પડી જાય છે.

ભરતરથી માણસને કૃતકૃત્યતા લાગવી નોઈએ.
'જ્ઞાનશીનો સામે ઉદય વર્ષાર' રીતે ધાર્મિક કંપી
શકાન એવા સત્ય, સમર્પણ, સરુદ્ધિ વગેરે મૂલ્યો
પ્રત્યે નિઃશ જ્ઞાનવાનો છે.' આ માટે સદૃશ શિક્ષણ
અતિ આવશ્યક છે ખાતરી શિક્ષણથી કર્મચત્ય,
જીવનધર્મ અને મૂઠ ઘઈ જવાય છે જ્ઞાનનું પરિણામ
કર્મચત્ય થતા જીવનમાં નૈરાશ્ય અને દેન્ય લાગે
છે. પછી જાને ગમે તેની ડિગ્રી મેળવી હોય, પણ
યુવાનમાં શક્તિનું પીડુષ ન નિર્માણ થતું નથી
આજના વિદ્યાર્સ્નાતકો (ગ્રેજ્યુએટ્સ) પાસે પ્રતિનિધિ
નહિ હોવાથી લગ્નને પણ લાચારી કરે છે વિદ્યા
સ્નાતક સાથે પ્રતસ્નાતક થતું નોઈએ નતસ્નાતક
માટે વિદ્યાર્થીને ધ્યેન મળતું નોઈએ આજે કોઈ
પણ માન્યાપ, કુટુંબ, સરકાર કે વિદ્યાલય વિદ્યાર્થીને
ધ્યેય ન બતાવતા નથી કેવળ પ્રયત્ન ફેક્ટ છે
સત્યનિષ્ઠા, અમીષ ધ્યેનનિષ્ઠા અને નિર્ભય શક્તિ
હોતો તો ન જ જ્ઞાનનું પરિણામ જીવન ઉપર થતો. આ
માટેનું શિક્ષણ જીવન, તેજસ્વી અને પુરુષાર્થી હોતું
નોઈએ પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ પુરુષાર્થી છે પુરુષાર્થીની
સાથે સામનોગી છુદ્ધિ અને વિવેકનિષ્ઠા પણ પ્રજાતીત
નોઈએ આપણે શિક્ષણ મળતો તો ન છુદ્ધિથી,
ભાવનાની અને આત્માની એકતા સારતો. 'જ્ઞાનનું
વૃક્ષ આપણને વૃદ્ધ વયમાં છાલે છે અને વિસમો આપે
છે. જુવાનીમાં બે આપણે એ વૃક્ષ નહિ રોપીએ
તો વૃદ્ધ વયે છાલની અપણા કેમ રખાય ?

શિક્ષણ જીવન અને તેજસ્વી હોતું નોઈએ-
એટલે પોરુષથી ભરેતું હોતું નોઈએ આજે પોરુષ

થી ભરેલા સાહિત્યનો અભ્યાસ ન કરાવવામાં
આવતો નથી. આપણને પણ કેવળ રોટલો રળવા
પરતુ ન વાચવાની રેવ હોય છે. એ સિવાયનું કશું
ન, ક્યારે પણ વાચવાનું મન ન થતું નથી, વેદ
શનના સમયમાં પણ તેજસ્વી સાહિત્ય તરફ દષ્ટિ
નથી કરતા, તો પછી જીવન પ્રત્યે નેવવાનો દષ્ટિકોણ
બદલાવ કયાથી ? આ રીત તો ઉત્કૃષ્ટ એન્જિનિયર,
કુશળ ડોક્ટર, ચાનાક વકાઈ અને છુદ્ધિદાળી શિક્ષક
પણ સ્વાર્થી બનતો.

જગતસાહિત્યસ્વામી શેક્સપિયરની કનમ
કેમ છે તેનું પાનનિષ્ઠ, પ્રસંગો, સવાહો સચોટ
અને હદનગમ છે, તો બીજા બાજુ કાનિદાસ પણ
હવેને હવાની મૂકે છે તેની શેરી, હાલપસ હાગી
અને પાનાવેખન આપણને ભાવવિભોર કરે છે, છતાં
પણ તેઓમાં કયાય લાગે છે રોડસપિયરના પાત્રો
અતિ અધ પતનની ગતિમાં કૂલેલા દેખાય છે, તો
કાનિદાસ કેવળ આદર્શવાદી ચરિત્રકાર છે, પણ
અધ પતન થયા પછી કે મુશ્કેલીઓમાં પણ પરિસ્થિતિ
તિને વચ થયા વિના તેની સામે અજૂમી પોતાના
પોરુષથી ઉપર આવવાનું શિક્ષણ તે બને સાહિત્ય
સ્વામીઓ નીતરી શક્યા નથી મહાભારતના બીભ, અર્જુન,
કર્ણ કે અભિમન્યુ અથવા રામાયણના લક્ષ્મણ,
હન-કુશ કે હનુમાનનો અભ્યાસ ન થાય
એ શિક્ષણ પરસ્થા કેવા આદર્શો આપી શકે ? વેદ યાસ
અને વાત્તીકે ન જીવનના સાચા ભાષકાર છે. આજના
શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ આવા પોરુષપૂર્ણ સાહિત્યોથી
વિદ્યાર્થીને અજાગ્ર કરી ખૂન ન મોટા સમાજરોહ
કર્ષે છે અને રાષ્ટ્રનું અધ પતન નોતર્ક છે જીવનમાં
રોટનાના લગ્નતરની સાથે પોરુષ, તેજસ્વિતા અને
ધ્યેય પણ નોઈએ એની કલ્પના ન તેઓને
આવતી નથી આજે આપણે જે મેળવીએ છીએ,
તે માત્ર 'સાહિત્ય' (ઈન્ફરમેશન) છે સાચું 'જ્ઞાન'
(નોલેજ) તો ઘણું દૂર છે કદાચ થોડું ઘણું જ્ઞાન
પણ આવતું હશે, પણ તેની પાછળ જીવનની અતિ
આવશ્યક ચીજ 'બોધ', 'સમજણ' (અન્ડરસ્ટેડિંગ)
નહિ આવી શકે.

મહાન અગ્રેજ સાહિત્યકાર અને ચિંતક
‘હેઝલિટ’ લખે છે : લર્નિંગ ઈઝ ઘેટ વિચ એ મેન
એકવાયર્સ એટ સેકન્ડ હેન્ડ ફ્રોમ છુકસ; નોલેજ ઈઝ
ઘેટ વિચ એ મેન ગ્રેટસ કિંગ્ડમ્ ડોમ લાઈફ
એન્ડ પ્રેક્ટિકલ એક્સપિરિયન્સસ એફ લાઈફ બાય
હિમસેલ્ફ. (‘પરગળુ’ બની આડતરી રીતે માણસે
પુસ્તકોમાંથી મેળવેલું’ તત્ત્વ એટલે ભણ્ણતર, બ્યારે
જ્ઞાન એટલે તો સીધી રીતે જીવન અને જીવનના
અનુભવો દ્વારા સ્વભાવે મેળવેલું’ સત્ત્વ અથવા સાર.”)

આજની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં સંચાલકો શિક્ષણને
માત્ર ‘ધ ધો’ નમાને, શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી ‘વર્ગ’ ને

૫૪ ૧૦૪ થી ચાલુ]

‘કું સમજું છું’. બહેન, પણ આ ગાડી તો
માંડ બે મિનિટ રોકાય એટલે ના લખી.’

‘જાતરી જવું’ બોલેએ ને ?

તેણે સીટ પરથી જાણ થતા સહેજ પણ
પ્રયત્ન ન કર્યો.

‘ભાઈ, તબિયત તો સારી છે ને ?’ પ્લેટ-
ફોર્મ પર જાળી રહી તાપમાં શેકાતી બહેને પૂછા
કરી.

‘તબિયત સારી છે, બહેન.’

‘થોડા દિ’ દેશમાં રોકાઈ જા તો ?’

‘માંડ અડવાડિયું’ આવી ચક્રો છું’, ત્યાંની
સ્થિતિ કામોડાળ છે. મારી ગેરહાજરી પોસાય નહીં.’

‘ઠીક ભાઈ, આ બે મિનિટ મળ્યો તે વ
મારે મન ધણી વાત છે. આ તારો ભાણેજ.’

બાઈએ ૧૩ તેડેલ હોકારાને સહેજ જીઓ
કરી હેલ્થ વાડય કડું.

‘વાહ ! બક રૂખિા છે. કેમ હો બેટા ?’

બાઈની સ્થિતિ સાધારણ લાગી. પણ મોઢા
પર ખાનદાની તરવરતી હતી.

ત્યાં ગાઈ સીટી વગાડી એન્જિનની વ્હીરલ
વાગી. આફ્રિકાવાસીએ હાંફાવાઈળા ચઈ અંદરના

‘સ્વર્ગ’ માને અને સરકાર શિક્ષણને માત્ર બિનરચ-
નાત્મક અખતરાઓનું કીકાંચુ ન ગણે, તો હૃદયની
કેળવણીની આબોહવા દ્વારા શિક્ષણ માત્ર પુસ્તકિયું ન
રહેતાં સમગ્ર જીવનનું બની જાય. ‘કેળવણીનું ખેવ
રોટલો રળવાનું’ જ નહિ. પણ પ્રત્યેક કાળિયો મોટો
બનાવીને ખાવાનું છે.’

કાકાસાહેબ કહે છે તેમ ‘કેળવણી સતાની
દસી નથી, કાયદાની કિકેરી નથી, વિદ્યાનની સખી
નથી, કળાની પ્રતિહારી નથી, અર્થશાસ્ત્રની ખાંદી
નથી; તે તો છે ધર્મનું પુનરાગમન. મનુષ્યનાં હૃદય,
હુદિ તેમ જ તમામ ઈન્દ્રિયોની તે સ્વામિની છે.

ખીસામાંથી નોટોનું બંદલ કાઢ્યું. તેમાંથી થોડી નોટ
કાઢી અને કહ્યું, બહેનને આપશો ?’

ગાડી જપડી મેં બહેનને નોટો આપી. સો
સો રૂપિયાની નોટો હતી. બાઈએ નોટો લઈ તો
લીધી પણ તુરત જ તેના મોઢા પર રોપની રેખા
એચાણી. તેણે નોટો પાછી મારા હાથમાં ચૂકતાં
તેના ભાઈને કડું, ‘ભાઈ, કું’ તો તાડું મોડું’ નેવા
સ્પેશન મુખી આવી છું, પેસા લેવા નહીં. ભગવાન
માડું જીજ્ઞાસન ચલાવે છે. સો વરસનો થા ભાઈ.’

ભાઈ જવાગ આપે તે પહેલાં ગાડીએ ગતિ
પકડી લીધી. બાઈ ગાડી સાથે ચાલતી હતી તે
પાછળ રહી ગઈ.

મેં બાઈએ પાછી આપેલી નોટ તેના હાથમાં
ચૂકી...તે એકાએક આ નોટો સામુ બોઈ રહ્યો.
તેની આંખમાં પાનીનાં દીપાં કળાયાં. તેણે નિસાસો
નાખી નોટો જગવામાં ચૂકી લીધી. તેને ભારે આલાત
લાગ્યો હોવા તેમ જણ્યું હતું, પણ કું મનોમન
પુરા હતો. મને થયું કે આ ભાઈસાહેબ એમ માને
છે કે દુનિયાની બધી વસ્તુના તોલમાપ પેસા જ છે.
તેથી અનેકચણી કામતી વસ્તુઓ છે તે હકીકત
તેની બહેન તેને દર્શાવી લીધી તે સારું થયું. તેને
ઠીક બોધપાઠ મળ્યો.

શ્રી વિષ્ણુરાજુનો શ્લોક છે

મયેતિ મૂલ દુઃસ્વ નિર્મમેતિ નિર્જીવિ ।
દુઃસ્વ વિગમે દુઃલ ન દુઃલ ગદ્યભૂતકે ॥

ભાવ એમ છે, કે મમતા એ જ દુઃખનું મૂળ છે અને ક્યાંય મમતા ન બાધવી તે જ પરમ સુખ સાતિનો ઉપાય છે. માણસ પોપપ પાળે છે, તેને ખવડાવે-પિવડાવે છે અને પોતાના પુત્રવત્ તેમા મમતા રાખે છે. આથી પોપપનું મૃત્યુ થતા માણસ શોક કરે છે. પક્ષીઓ તો રોજ ઉઠેરો મરી જતા હશે, પોપટ પણ કેટલાયે મરતા હશે, પણ તેનું કોઈ ને દુઃખ થતું નથી, છતાં પોતે પાળેનાં પોપટ બ્યારે મરી જાય છે, ત્યારે માણસ શોક કરે છે. ઉદર પણ ધરમા રહે છે પરંતુ તેના મરણથી કોઈ શોક કરતું નથી, કારણકે તેમા માણસે મમત્વ સળધ બાંધેલો હોતો નથી એટલે મમતા એ જ દુઃખનું મૂળ છે એમ આ શ્લોકનું તાત્પર્ય છે.

હવે મમતા એટલે શું અને તે કેમ બંધાય છે તે જોઈએ. ‘મમ’ એટલે માનુ અને મારાપણનો જે ભાવ તે મમતા જે ‘માનુ’ ન હોય તેમા પણ જો ‘માનુ છે’ એવો ભાર થઈ જાય, તો તેમા મમતા બંધાઈ જાય છે, અને મમતાના વિષયના વિચારથી દુઃખ થવા વગર રહેતું નથી.

મમતા કેમ બંધાય છે તે સમજવા માટે શાસ્ત્રો એ જ્ઞાતને જે ભાગમા વહેંચી નાખ્યું છે તે આ પ્રમાણે

દશગદિપવેદાન્તા સપ્તીતેજન નિર્મિતા ।

ચામદાદિવિનોદાન્ત સચાર નીવક્લિપ્ત ॥

પરમાત્મા યોગન્દિયામા પોદયા હતા નખીને નેયુ તો કઈજ નજરે ન પડ્યુ તુત જ સક પ સુપો, ‘દશ હ બહુ થયામ્-’ હું એકલો છું તે અનુકૂળ થઈ આ સકલ પ્રકૃતિ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત

થતા, તેના ગુણોમા શોધ થયો, અને તેમ થતા, વિવિધ રચનાવાળી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન તો થઈ પણ તેમા કઈ ક્રિયા કે ગતિ દેખાઈ નહીં, તેથી સૂર્ય જેમ પોતાના અનંત કિરણોથી સારાયે જ્વાલાડને પ્રકાશિત કરે છે, તેવી જ રીતે પરમાત્માએ પોતાના અનંત અશોધી સૃષ્ટિમા પ્રવેશ કર્યો આમ ય્તા આખીયે સૃષ્ટિ ચેતનવતી બની ગઈ અને સૌ પોતપોતાનો વ્યવહાર કરવા લાગ્યા.

હવે આ સૃષ્ટિની રચના પ્રકૃતિથી થઈ છે એટલે તે સ્વભાવે જ વિકારવાળી હોય. આનો અર્થ એટલો જ કે પદાર્થોમા રૂપાંતર થવા કરે. એક પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય, થોડો વખત રહે અને પાછું નાશ પામી પોતાના ઉપાદાન કારણમા મળી જાય. શાસોએ આ વિકારની જ અવસ્થા બતાવી છે, પણ આપણે તો નજીક સમજ્યું તો ચાલશે ઉત્પન્ન થતું, જીવતું અને મરી જતું.

હવે આ ઈશ્વર નિર્મિત એટલે કે ઈશ્વરે રચેલી સૃષ્ટિમા કઈ નવું ઉત્પન્ન થતું નથી, તેમ જ કઈ નાશ પણ પામતું નથી. માન રૂપાંતરો થવા કરે છે, તેને આપણે ઉત્પત્તિવિનાશ કહીએ છીએ. દાખલા તરીકે એક ધડિતો દાણો જમીનમા વાન્યો તે જમીનમા મળી ગયો અને તેમાથી એક છોકરો થયો, અને તે છોકરાથી કેટલાક ધડિતો દાણા ઉત્પન્ન થયા. પચમહાભૂતમાથી ઉત્પન્ન થયેલા દાણા પાકે પચમહાભૂતમા મળી ગયો અને પચમહાભૂતમાથી છોકરો ઉત્પન્ન થયો, અને તેમાથી પાછા ધડિતો દાણા ઉત્પન્ન થયા આવી રીતે જેમ સમુદ્રના તરંગો ઉત્પન્ન થતા અને વિનાશ પામતા દેખાતા છે, તેમ પચમહાભૂતના તરંગો પણ ઉત્પન્ન થતા અને વિનાશ પામતા દેખાતા છે, છતાં કશું જ ઉત્પન્ન થતું નથી તેમ જ વિનાશ પણ પામતું નથી આ વાત યોગ્ય દૃષ્ટાંતોથી સમજીએ તો બરાબર બોધ થાય.

એક ગાય છે. તે ચરતી ચરતી જંગલમાં દૂર નીકળી ગઈ અને એક વાઘે તેને મારી નાખી. ગાયના મરણથી ઈશ્વરની સંજ્ઞામાંથી કંઈ જ ઓછું થયું નથી. પંચમહાભૂતમાંથી ગાયનું શરીર ઉત્પન્ન થયું હતું, તે પાછું પંચમહાભૂતમાં મળી ગયું. વાઘે ખાધેલા લાગ વિજા થઈ પૃથ્વીમાં મળી જશે, અને બાકીના અંશો આપોઆપ પોતપોતાનાં ઇલાદાનમાં મળી જશે. એતનસત્તા તો એક જ, અવિનાશી અને સર્વવ્યાપક હોઈ તેમાં તો વધઘટ સંભવે જ નહીં, એટલે ગાયના મૃત્યુથી ઈશ્વરસ્થિત સંજ્ઞામાં કંઈ જ ફેરફાર થયો નથી. પંચમહાભૂતનો એક તરંગ ગાય-રૂપે દેખાયો હતો. તે થોડો વખત રહી પાછો પંચમહાભૂતમાં મળી ગયો.

હવે આ જ ગાયમાં માણસને મમતા છે, એટલે કે 'આ ગાય મારી છે' એમ માને છે અને તેમાંથી સુખ મેળવે છે, તે માણસને ગાયના વિનાશથી દુઃખ ક્યા વગર રહેશે નહીં. હવે અહીં દુઃખ થવાનું કારણ ગાયનું મૃત્યુ નથી. માણસે જે મમતાની છાપ પોતાના અંતઃકરણમાં પાડી રાખી હતી, તે છાપનો નાશ થતાં તેને દુઃખ થાય છે, અને તે છાપ નેટલી વધારે ઘેરી તેટલું દુઃખ પણ વધારે થવાનું. આ વાત શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે સમજાવી છે :

ચિન્તા કુર્યાન્ન રથામૈ વિમીતય યયા પ્તોઃ ।
તથાસ્વન્ન હરી દેહં વિરમેદસ્ય રક્ષણાત્ ॥

બાં સુધી ગાય આપણા કળમમાં છે ત્યાં સુધી તેને ખવડાવવા-પિવડાવવાનું, તેને દોહડાવવાનું તેમ જ તેનું રક્ષણ કરવાનું આપણે શિર છે; પરંતુ કોઈ કારણસર તે ગાયને વેચી કે દાનમાં આપી દીધી, તો તે દિવસથી તેના વિશેની આપણી બધી ચિંતા ટળી જાય છે. ગાયનો વિચોગ તો અહીં પણ થયો છે, પણ આપણે સ્વેચ્છાએ તેના ત્યાગ કર્યો હોવાથી, આપણે આપણા ચિત્તમાંથી ગાયની છાપ આપણે ઠાપે જ ખૂસી નાખી છે; આથી ગાયનો વિચોગ આપણને દુઃખ આપતો નથી. તેવીજ રીતે માણસ જે જ્ઞાનદષ્ટિ કેળવી, પોતાનાં શરીર સદિત, તમામ પ્રાણીપદાર્થો ઈશ્વરનાં છે તે ઈશ્વરને

સોંપી દે, અંતઃકરણ ઉપર મમતાની છાપ ન પડવા દે, તો તે તે પ્રાણીપદાર્થના વિચોગથી તે માણસને દુઃખ થાય નહીં.

‘તત્ર ક્ષે મોહઃ વઃ શોકઃ ઇકત્વમનુપત્યતઃ ।’

એ શ્રુતિનું તાત્પર્ય પણ આ જ છે. એક જ ઈશ્વર બ્યારે અતેકરૂપ થઈ ગયો છે, એવી જે જ્ઞાનીને સાક્ષાત્ પ્રતીતિ થઈ ગઈ છે, તે ક્યા પ્રાણી કે પદાર્થમાં મમતા બાંધી તેને મારું કહે, અને ક્યા પ્રાણીપદાર્થને ધરણાં મણી તેનાથી દોષ કરે ? સમુદ્ર ક્યા તરંગને પોતાનો ગણી તેમાં મમતા બાંધે અને ક્યા તરંગને પારકા ગણી તેને દૂર રાખે ? કારણ બધાએ તરંગો સમુદ્રજ છે, તેમ સર્વ પ્રાણી ઈશ્વરજ જ છે.

એક માણસે એક ઘર બંધાવ્યું. જેમ જેમ તે ઘર તૈયાર થતું જાય છે, તેમ તેમ તે માણસના ચિત્તમાં તે ઘર વિશે મમતાની છાપ પડતી જાય છે. ઘર તૈયાર થતાં ચિત્તમાં છાપ પણ ખૂબ ઘેરી પડી ગઈ. દેવચોગે ચાર-છ માસમાં એ મકાનને આગ લાગી અને તે ઘર નાશ પામ્યું. આ મકાન બ્યારે તૈયાર થયું ત્યારે ઈશ્વરજૂત સંજ્ઞામાં કંઈ વધારો નહોતો થયો; કારણ કે પંચમહાભૂતના બનેલા વિવિધ પદાર્થો જ ધરરૂપે થયા હતા. તેવી જ રીતે ઘરનો નાશ થવાથી તેમાં કંઈ ઓછું થયું નથી. જે પંચમહાભૂતના પદાર્થો ધરરૂપે દેખાયા હતા, તેણે તે રૂપ છોડી દીધું અને બીજેરૂપે રચા. પણ મકાનમાલિકને શોક થયા વગર રહે નહીં. કારણકે તેણે તે ઘરમાં મમતા બાંધી હતી કે આ ઘર મારું છે. નેટલી મમતાની છાપ ઘેરી હશે, તેટલું દુઃખ પણ વધારે થશે.

હવે એમ માનો કે ઘર તૈયાર થયું અને તુરતમાં જ કોઈ સારો ધરમક મળી જતાં, તે માણસે તે ઘર વેચી નાખ્યું. વેચી નાખ્યા બાદ તે ઘરને આગ લાગી. પણ તેનાથી તે માણસને કશું જ દુઃખ નહિ થાય, કારણકે તેણે તે મકાન માટેની મમતાની છાપ પોતાના ચિત્ત ઉપરથી ખૂસી નાખી હતી. જે ઘરનો વિનાશ થવાથી દુઃખ થતું હોત તો તો

તે માણસને બંને પ્રસંગમાં દુઃખ થયું જોઈતું હતું. આમ ‘અન્ય-વ્યતિરેક મુક્તિ’ યી સિદ્ધ થાય છે કે મમતાને લીધે જ દુઃખનો અનુભવ થાય છે અન્ય એટલે બધા મમતા છે ત્યાં દુઃખ પણ છે, એટલે પહેલા પ્રસંગમાં ધર વેળા પડેલા આગ લાગી ત્યારે ધરમાં મમતા હતી એટલે દુઃખ પણ થયું હતું, અને વ્યતિરેક એટલે અભાવ એટલે કે બધા મમતા નથી ત્યાં દુઃખ પણ નથી એટલે ધર વેળામાં બાદ આગ લાગવાથી તેમાં મમતા ન હતી એટલે તે વખતે દુઃખ પણ ન હતું.

વળી એક બીજું દષ્ટાંત સમજાવે એક ગૃહસ્થ છે તેને એક દીકરા છે તેને લલ્લાની-ગણ્ડારી તૌધાર કર્યો, અને અડીની ડેળવણી પૂરી થતા તેને વધારે લગ્નવા પરદેશ મોકલ્યો ત્યાં તે લલ્લે છે અને આનંદ કરે છે પણ કોઈ દુરમને એવા ખખર મોકલ્યા કે તે દીકરા મરણ પામ્યો છે આવા ખખર મળતા પિતાના હૃદયમાં પુનઃ તરફની મમતાની જે છાપ હતી તે નાશ પામી અને તેમ થતા તેના દુઃખ નો પાર ન રહ્યો, હવે આથી બિનકુ દષ્ટાંત લઈએ દીકરા ખરેખર મરી ગયો છે, પણ તે વિશેના સમાચાર તેના પિતાને કોઈએ મોકલ્યા નથી આ પ્રસંગમાં દીકરા મરી ગયો છે, પણ પિતાના ચિત્તમાં જે મમતાની છાપ છે, તે નાશ નથી પામી અને તેથી તેને મોઈ જાતનું દુઃખ પણ નથી થયું તે તો સ્વાભાવિક રીતે ખાય છે, પીએ છે અને આમોદ પ્રમોદ કરે છે હવે જો દીકરાના મૃત્યુથી જ દુઃખ થતું હોત તો, આ વખતે દુઃખ થતું જોઈતું હતું અને પરેના પ્રસંગમાં ખોટા સમાચાર અથવા ત્યારે દુઃખ થતું જોઈતું ન હતું આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે દુઃખ થવાનું કારણ પુત્રનો વિગેષ નથી પણ મમતાની છાપનું ખૂસાઈ જવું જ છે.

એ જ હોડારો પરદેશમાં લલ્લે છે પણ ત્યાં તેણે પસાયો ધર્મ સ્વીકાર્યો છે, અને ત્યાં જ લગ્ન કરી તે સ્થિર થઈ જવા ધારે છે, અને માતાપિતાનું મોડું જોના પણ માગતો નથી, એવા સમાચાર તેના પિતાને મળે છે આમ થતા પિતાને હર્ષિક આઘાત તો થાય છે, પણ તે પોતાના ચિત્ત ઉપરથી તેને

વિરે મમતાની જે છાપ હતી તે ખૂસી નાખે છે આમ થતા પુત્ર જીવે કે મરી જાય તે બાબત તે ઉદાસીન બની જાય છે માટે મમતા એ જ દુઃખ થવાનું કારણ છે.

આટલે સુધી વાત આવતા આવેલું જોડું કે ઈશ્વરનિર્મિત સંસ્થા કઈ જ વધધટ કતી નથી, કેવળ રૂપાતરો થયા કરે છે નામરૂપના તરંગો પણ મહામૂતના સમૂદ્રમાં થયા કરે છે અને નાશ પામ્યા કરે છે, અને તે તરંગોને નચાવનાર ચેતનસત્તા તો એક અને સર્વવ્યાપક છે દુઃખ થાય છે તે કેવળ મમતાને લીધે જ જો ઈશ્વરના પ્રાણી-પદાર્થોમાં માણસ મમતસભ્ય ન બાધે તો દુઃખ થવાનું બીજું કોઈ કારણ જ નથી.

હવે જીવ પોતાના સસાર કેમ રમે છે તે જોઈએ.

જાગ્રદાદિવિમોહાન્ત સસાર જીવલ્પિત ।

આનો અર્થ એટલો જ કે જીવ સ્થૂન શરીર ધારણ કરી, માતાના ઉદરમાંથી બહાર પડીને, હેઠ મરણ સુધી, માત્ર માત્ર કરીને પ્રાણીપદાર્થોના સમૂહ કરે છે, તે જીવની ક પનાનો સસાર છે હવે આ કેવી રીતે થાય છે તે જોઈએ ઈશ્વરે પૃથ્વી બનાવી તો માણસે, પોતે સાચવી શકે તેટલી જમીનને વાડ કરી, આ ખેતર માત્ર આ વાડી મારી એવું મમત બાધ્યું બીજા માણસે પણ તે મુગબ ક્યું અને પછી કહે ‘આ ખેતર-વાડી મારા અને આ તારા પછી ઈશ્વરનિર્મિત જમીનના નાના નાના ટુકડાઓ ઉપર માણસોએ ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલા સાધનો વડે જ ધર બાધ્યા, અને તેમાં પણ આ ધર માત્ર અને આ તારા અને પેતુ બીજાનું એમ મમતનો વ્યવહાર થઈ ગયો. આગળ આનંદા ઈશ્વર ની જ સંસ્થાથી પદાર્થો મેળવી મેળવી, તેમાં વિવિધ રૂપાતરો કરી અનેક અંતના મુખના સાવનો, તેમ જ જુદી જુદી જાતના રાજાવાના અને વિનાશ કરવાના સાધનો બનાયા, અને તેમાં પણ મારા-તારાનો વ્યવહાર ચાતુ થઈ ગયો માણસથી નવું ઉત્પન્ન તો એક તણખતુ પણ થઈ જાયું નથી સંસ્થા

સામગ્રી છે, તેમાં રૂપાંતરો કરી વિવિધતા બનાવે છે, અને ગર કરે છે કે 'આ મેં કયું.' આવી રીતે ઈશ્વરે બનાવેલ તત્ત્વોમાં રૂપાંતરો કરી, માણસ મારાં તારાંનો સંસાર રચે છે. આ તો વાત થઈ જવ પડાથીનો સમ્રાટ કેમ કરે છે તેની, હવે પ્રાણી-ઓનો સમ્રાટ તે કેવી રીતે કરે છે તે જોઈએ. જીવ ન્યારે મનુષ્ય શરીર ધારણ કરી માતાના ગર્ભમાંથી બહાર પડે છે ત્યારે તે સર્વાંસે જોભાન દશામાં હોય છે, એટલે પરમાત્મા તેની સંભાળ રાખવા તેને એક માતા સોંપે છે. બાળક જરા મોટો થાય છે, ત્યારે પરમાત્મા તેને પૂછે છે : 'ભાઈ, આ કોણુ છે ?' જવાબમાં કહે છે : 'એ તો મારી મા છે.' ત્યાર પછી વળી પરમાત્મા તેને બે ચાર ભાંડરમાં આપે છે. અને પછી પાછા પૂછે છે 'ભાઈ, આ કોણુ ?' જવાબમાં કહે છે : 'એ તો મારાં ભાઈ બહેન છે.' પછી તો પરમાત્મા તેને એક સ્ત્રી પરણાવે છે અને તેને પેટ બે ત્રણ બાળકો આપે છે અને પછી પૂછે છે : 'ભાઈ, આ કોણુ છે ?' જવાબમાં કહે છે : 'હું જાતે જઈને આ સ્ત્રી પરણી લાખ્યો તે તમે નહોતું જોયું' કે આમ પૂછો છો ? અને વળી મારી સ્ત્રીને પેટ અવતરેલાં બાળકો વિશે વળી પૂછવાનું શું હોય ?' આવી રીતે જીવ પ્રાણીઓનો સમ્રાટ કરતો કરતો અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે, અને ન્યાં સુધી ને ઈશ્વરનું છે તે ઈશ્વરને નહીં સોંપે ત્યાં સુધી તેના ભટકવાનો આશંક નહીં આવે.

હવે જીવરચિત સંસાર તો તેની કલ્પના માત્ર છે, એટલે તેમાં વધધટ થયા જ કરવાની, અને તેથી પોતાના સંસારમાં વધારો યતાં આનંદ માને છે અને હાની યતાં હાય હાય કરે છે. એક વખત પરમાત્માને આ માણસની સ્ત્રીની જરૂર પડી. તેને પોતાની સહિમાં બીજું કામ સોંપવાનું હતું તેથી પરમાત્મા તેને કહે છે, કે 'તને આપેલી સ્ત્રી મારે પાછી જોઈએ છીએ.' પેલા કહે : 'તે તો મારી છે. હું તમને તે કોનો આપું ?' ત્યારે પરમાત્મા તેને થપાટ મારી તેની સ્ત્રી પાછી લઈ લે છે, અને પેલા માણસ તો મોહું વકાસી રેતો રેતો જીભો રહે છે.

હવે જુઓ, પેલા માણસના સંસારમાંથી

એક માણસ ઓણું થયું, પણ તેથી ઈશ્વરની સહિમાં કોનો ફેરફાર થયો નથી; કારણ કે તે જ સ્ત્રી પાછો નવો દેહ ધારણ કરી, તેના નવા વેશમાં ઈશ્વરની સહિમાં, કોઈક સંસારમાં, હશે જ.

ઈશ્વરકૃત સહિ અને જીવકલ્પિત સંસારને, એક નાટકની ઉપમા આપીએ તો, બરાબર સમજાય તેવું છે. આખું જ નાટક તે ઈશ્વરનિર્મિત સહિ, અને તેના એક એક પ્રવેશ તે જીવ વિશેષનો સંસાર. એક નાટકમાં પ્રવેશો તો ક્રેલાયે હોય, તેવી રીતે પ્રત્યેક જીવનો સંસાર જુદો જુદો હોય છે. કોઈ પ્રવેશ દરમિયાન પાંચ માણસ વધારે પણ આવે, અને કોઈ પ્રવેશમાં, હોય તેમાંથી બે ચાર માણસ ચાલ્યા પણ જાય. કોઈ પ્રવેશમાં જન્મ થાય તો કોઈમાં મરણ પણ થાય. કોઈમાં લગાઈ થાય, તો કોઈમાં ઉત્સવ જીજ્વાળ. આવી રીતે પ્રવેશોમાં તો વિવિધતા રહેવાની જ અને તેમાં વધધટ, હાનિલાભ, સુખદુઃખ, માનઅપમાન, જન્મ-મરણ વગેરે થયા જ કરવાનાં, ન થાય તો એનું નામ નાટક નહીં; પરંતુ આખાં જ નાટકનો વિચાર કરો તો કયાંય વધધટ વગેરે કંઈ દેખાશે નહીં; કારણ કે વધધટ ને પ્રવેશોમાં દેખાતી હતી તે સાચી ન હતી, પણ મમતાને લીધે જીવે પોતાની મેળે કલ્પી લીધેલી હતી.

હવે જીવકલ્પિત સંસાર કેવળ જીવની કલ્પના જ છે, તેથી પોતપોતાની કલ્પના પ્રમાણે પ્રત્યેક જીવનો સંસાર જુદો જુદો જ હોવો જોઈએ. હવે આ સંસાર જો સાચો હોત, તો શરીરના મરણથી, જીવનો પોતાનો સંસાર સાથેનો સંબંધ છૂટી જત નહીં. પણ આપણે તો પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ કે શરીર છૂટી જતાં, તે શરીર દ્વારા રચેલો સંસાર પણ છૂટી જાય છે; અને જીવ ન્યારે બીજું શરીર ધારણ કરે છે, ત્યારે ત્યાં પણ નવો સંસાર રચે છે, અને તત્ત્વ શરીરના સંસારની તેને સ્મૃતિ પણ રહેતી નથી. આપણને બધાંયને, ત્રણ જન્મે આપણી કલ્પના મુજબના.....સંસાર હશે જ, પણ આ જ તેની સ્મૃતિ પણ નથી, તેથી એમ સમજાય છે કે જીવના રચેલા સંસારમાં, તેની પોતાની કલ્પના સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

હવે જુઓ, ઈશ્વર કૃત સૃષ્ટિ કઈ બધનકારક નથી. તે તો શરીરના નિર્વાહમાં તેમ જ સાચી સમજણ આપ કરવામાં અદ્વૈત છે. બધનકારક તો છે મારાતારાની કલ્પના. જે ઈશ્વરનું છે તે ‘મારુ’ માનીને સંસાર રચ્યો તે જ બધન કાવે છે. આનું નામ જ માયા, અને જ્યાં સુધી જીવ માયાને ન હોય, ત્યાં સુધી તેનાં જન્મમરણ બધ ન થાય.

શ્રી તુલસીદાસજી કહે છે : ‘જે વરુ મોર તેર તે માયા’ એટલે કે ‘આ હું અને આ મારુ’ ‘આ તું અને આ તારું’ એટલું જ માયાનું સ્વરૂપ છે. ‘હું અને મારુ’ છોડી દઈ, બધું જ ઈશ્વરનું છે એમ માને તો માયાનાં બધનમાંથી જીવ મુક્ત થઈ જાય.

શ્રી શંકરાચાર્ય કહે છે : ‘અહં મમેતિ ચાક્ષણ’ એટલે કે ‘હું અને મારુ’ એવી કલ્પના એ જ અજ્ઞાન છે, અજ્ઞાન એટલે અવિદ્યા કે માયા.

જ્ઞાન-અજ્ઞાનની પરિભાષા કરતાં શ્રી રાણકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા કે, ‘હું અને મારુ’ એ જ અજ્ઞાન અને ‘તું અને તારુ’ એ જ જ્ઞાન.

શ્રુતિ લખવતી થયું કહે છે : મમેતિ વદન્તે જન્તુ ‘મિમેતિ ચિમુચ્યતે’ એટલે કે ‘હું અને મારુ’ એ જ જન્મમરણરૂપ બધનનું કારણ છે; અને બધું જ-પોતા સહિત-ઈશ્વરનું છે એમ માને તેનું નામ મુક્તિ.

મમતા એટલે બધન અને મમતાનો ત્યાગ એટલે ભવબધનની મુક્તિ.

નાનાં માનવીનું મોટું મન

વિધવાળા કડકડતી સવાર હતી. હું મારા રમતી બારી પાસે વાંચતો હતો, ત્યાં મારે કાને અવાજ આવ્યો, ‘માઈ ! કાંઈ ફાટ્યું-તૂટ્યું કંપડું આવ્યો ને ? થાંભે મરી જઈ છું’.

મેં બારીમાંથી બહાર જોયું તો સામે રહેતા સેફના મકાનની ડેલી પાસે એક લિખારણુ બેઠો હતો. જલ્દાવસ્થાને લીધે કેક છેક વળી ગઈ હતી. આખા શરીરે કરચલીઓ ફરી વળી હતી. ત્ર.ત્રો ગાળી નાખે એવી ઠંડીમાં તેના દુર્ગતા શરીર પર માત્ર એક જ કંપડું હતું. તેણે એમ બેચાર વાર કાઢવૂંડીતમાં સ્વર રેલાળા ત્યારે અંદરથી સેફાણીના કડક અવાજ સંભળાયા. ‘અત્યારે સવારના પકોરમાં કાણ નવરું બેઠું છે તને આપરા ? હાથતી ચા હાથતી.’

‘માણ, જમવાન તમને...’ અને તે પૂરું બોલે તે પહેલાં સેફાણીએ ત્રાસ પાડી, ‘અચી, જમકુ ! કાઠ કાઠ આને અલીચી; એવાં તો કંઈક હાલ્યાં આવશે...’

અને હું મનોમન વિચારી રહ્યો કે કચ્છના દાતારોએ પોપેલી માનવતા મરી પરવારી શું...?

ત્યાં આંત્રણામાં વાસીદું કાઢતી જમકું એનાં સેફાણીના હુકમ સાંભળીને બહાર આવી અને થયું હમણાં પેલી જલ્દા લિખારણુને હાથ આંધીને હસ્તેલી ખૂંડે, પણ ત્યાં તો અચાનક એ ત્રીજા ચાકરને દેને પણ કડુણની સરવાળી ફૂટી ! એણે પેલી લિખારણુની અદ્વૈતા બોધને તરત જ પેટાને માથેથી ઝોદાશી ઉતારીને તેના શરીર પર નાખી દીધી.

હું બોઈ રહ્યો અને વિચારી રહ્યો : ના, ના, એ માનવતા હતું મરી પરવારી નથી, પણ કાંઈકને દેને હતુપે તે વસેલી છે.

શ્રીચંદ્ર મહેતા

તિલકધારી વૈષ્ણવો અંક પખવાજમાં કીર્તનો ગાઈ રહ્યા છે. દાઈનીકો શ્રીનાથજીના પ્રજ્ઞાત દર્શન કરવા આવે છે પણ શુસાંઈજી મહારાજ હજુ પડદા પાછળ શુંગાર કરાવી રહ્યા હોઈ દર્શનાત્મકો દરે કૃષ્ણનો જપનાદ કરતા પેલા વૈષ્ણવો જોડે સંકીર્તનમાં જોડાઈ ગયા.

શ્રીનાથજીના બાગમાંથી મંદિરના વૈષ્ણવ તાળાં ફૂલો ચૂંટી લાવી ખાળા બનાવી રહ્યા છે. તે કાળે મંદિર બહાર ભારે ઠાંઠામાંથી એક કાફીયો આવી જાત્રો ને જાનરેલા માહેથી મંદિરના એકે મંદીરનાં વૈષ્ણવના કાનમાં કહ્યું :

‘શુસાંઈજી મહારાજને કહો કે ખુશાલદાસ દર્શને આવ્યા છે.’

‘ખુશાલદાસ ?’ નામ દોહરાવી વૈષ્ણવ અખિા ફાડી બોલ્યા : ‘હે’ એાલ્યા બહુ ધનવાન-જ્યાં વૈષ્ણવો કાયમ જીવે છે. પોણ મંગળ જેની હવેલાએ દિવસ રાત ગરણ છે જે શ્રીનાથજીના અંકેયે સામેવાના દર્શન કરવાનું ચૂકતા નથી તે ખુશાલદાસ આવે છે ?’

‘હા. હા. અને વળી આજ તો મંદિરે શ્રીનાથજીના ચરણે ધણું દ્રવ્ય ચૂકવા આવે છે.’

‘જાત્રો જાત્રો ખુશાલદાસ ચાલો જઈ શુસાંઈજી મહારાજને કહી આવું !’

વૈષ્ણવ અંગરખાની કસુંગી ગાંઠ સરખી કરતો મંદિરમાં ગયો. ને ખુશાલદાસ સફરનો ચાક ઉતારતાં અંગ પર પડેલ ધૂળ ખેસવી ઝપડતા હતા. માથા પર સોનાના તારની સાગી પાલ, સાચાં રત્નથી વજો, દીરા જડીત મોઝડી, ડોકમાં નીલમનો હાર, ખંજે સાચું ઉતરિય, કપાળે તિલક, દ્રવ્ય મદની આગાહી સૂચક લાપરવાહ નયનો

સાથેનો નોકર સમુદાય પણ તિલકધારી હતો. વૈષ્ણવી પેચાકચુકત હતો. જોગા સુશોભીત મોટા

મોટા દ્રોકો, પેટિયો, પેડમો પર લાદી હતી.

વૈષ્ણવ દોડતોક મંદિરમાં શુસાંઈજી મહારાજને દુંડવા લાગ્યો પણ એ તો શ્રીનાથજીને શુંગાર કરાવતા હતા. એટલે દેખાયા નહિ કે મત્યા નહિ. પણ આવા શ્રીમંત ખુશાલદાસ ભેટ ચૂકવા આવે છે એ જાણુ રસાંઈજીને ન થાય એ પણ કેવી વાત ?

એણે મંદિરમાં પૂજા આદરી તો જણાયું કે એ તો શ્રીનાથજી ને શુંગાર કરાવે છે.

વૈષ્ણવે મંદિરના મળદારના બેચર પર જાયા કરી પડદા પાછળ ધીના દીઠોની જ્યોતમાં આજા કળાતા શુસાંઈજી મહારાજને જોયા અને બહુ હળવા સાદે અવાજ દીધો.

‘શુસાંઈજી મહારાજ !’

શુંગાર કરવામાં એકચિત શુસાંઈજીને કાને આ રવ મયો નહિ.

પેચા વૈષ્ણવે ફરી જરા મોટેથી સાદ દીધો.

‘શુસાંઈજી મહારાજ !’

હવે શુસાંઈજીનું ધ્યાન આ અવાજ તરફ ગયું. શુંગારના સાહિયો હાથમાં રાખી ડોકે મરડી શુસાંઈજીએ જોયું તો એક વૈષ્ણવ આગુરતાથી કંઈક કહેવા આવી જાત્રો છે.

‘કેમ ?’

‘ખુશાલદાસ પધાર્યા છે.’

‘આવે ભાઈ ! અહીં’ તો આખા હિન્દુસ્તાનમાંથી દાઈનીકો આવે છે એટલે કોઈ સવિશેષ ને વધુ આદરણિય છે એવું અહીંયા નથી, કહે હવે કાંઈ વધારે કહેવું છે ખુશાલદાસ મારે ?’

‘હા. વળી એ તો ધણું બહુ’ દ્રવ્ય પણ શ્રીનાથજીને ચરણે ચૂકવા આવ્યા છે.

‘બહુ સારુ હવે તમે જાઓ, અને શુંગાર કરવા

દો તમે પ્રજાલીકાને જાણો છે ને કે હુ શુભાર ધરા
વતો દોઉં ત્યારે મને કેહએ બોલાવવો નહિ કે તે
કામમાં નિરૂપ પાડવો નહિ

‘ના પણ આ દો બહુ અત્યંતના સમાચાર
દના એટલે કહેવા આવશે’

વેળુએ મરો પણ શુભાર ધરાવતા રસાદ
નું ચિત્ત આ સમાચારે ઝીંકી મુ શુભાર પૂરો થયો
પણ મેનેની ન શર્ષ

એ પછી શ્રીનાથજીની શુભાર આરતી રાત
સત્ર મોઝે પ્રગળી ઝહર નયારા ધરેણ્વ ધનરયામ
ગી એક દાઢ કાનો કરેલા શ્રીનાથના અગ
પર સખાના રિકાના રન જેવા જરિયાની વાયા
હીરા જડીન કાનના અગદળના કુડનો, રનોગડીત
શુભા મહીન મુશુ, સાચા મોતીના હાર, સાચા
રેણમના વઝો વઝે સુધધી પુષ્પોની માળા ધૂપ,
દીપ, ત્રિશાળજી જમુના જળના વાલનીકો દર્શન
કરેલા તુષ જની ગયા.

પ્રજાલસ અને એના માણસો પણ આ
શુભાર-આરતીના દર્શન કરવા ભગવત થયા.

આરતી પૂરી થયા પછી ચરખામન વઈ
પ્રસાદ લઈ પ્રજાલસ શુષ્ક મદારા પાને
મથા નમીને બેઠા.

ત્યા તેમના માણસો આ ય અને શુસાહ
મદારાના ચરખામન સુરખાના અલગો,
રેણા સાચા મોતીની માળા, દાધીવાનના સુગંધનો,
સાચા રેણમ અગરો હીરા અને ધોડા રનો મુકયા
ધેડુ નવ મુશુ જે બહુ મગી નજી લાખ રૂપિયાની
કીમત બચાવી થતી હતી

પ્રજાલસને દગુ કે આ એના જ શુષ્ક
કમખા મોતી મોઝે કે વાદ ધન્ય પ્રજાલસ શ્રી
નાથજીને કારે બેઠી તમારા સરખા બીજ
દે તર કોલ છે’ પણ શુષ્કજીએ તો આ મનવાન
પણી તરફ એક માત્ર દષ્ટિ કરી ન કરી ને જકેડી
પૂર મેઠા

કેટલીએ પણ સાતિમાં મન કોઈ કશુ
બેનુ જ નથી. માત્ર મરિમાં થતો કાલાદવ
માત્ર સજાયા છે

એ પછી પ્રજાલસની ધીરજ ખુલી ને એ
મેલા

શુષ્કજી મદારા / આ નવ રતીકારો
કે મરિમાં ને આપવા આ સમુદા યો છુ’
પ્રજાલસ ધીરજ બીરજે શુસાહજી બેલા

‘શ મદારા /

‘આ દર રે આ સધતો અમારા ખાના નરી’

શુષ્કજી મદારા / આ શુ વહે છે ?

‘જે સત્ય છે તે’

એટલે શુ આ માત્ર દય નહી રતીકારો ?

‘ના’

‘નનુ કારજી કહેશે ?

હા જે મે પ્રમ કહુ તે જ કે આ

અમારા ખાનું નથી’

‘હા ?

‘આ શુદ્ધ નથી

‘આપે કેમ જણુ ?

તમે દન્ય લઈ મુકયા આગા છે. આ
સમાચાર મળતાં અને મેચિત બની ત્યા એથી
નને રજામુ કે આ દર દેવ-મરમાં વેશ્યો
માટે યોગ્ય નથી.’

‘મરો કઈ અગમ થયો છે મદારા /

ના તમારો કઈ અપરાધ નથી દોડ નથી પણ
દોડ આ તમારો છે તે સિવાય અમે મેચિત બનીએ
નહી જે રીતે આ નવ ઉપાદાન કરી તમે નવો
લના છે તે અપરાધે અનનં નાને’ કોઈનું હીલ
ડનથી લાગે છે એથી તેના દેવન તરીકે
રેકાર નહિ થાય. વેશ્યો માટે તેનો ઉપોદન નહિ
થાય મટે પાડુ લઈ અમે. દન્ય અપરાધના
સમાચાર નાવથી અમે એવ ને મેચિત બની નયા

તો જાંગરમાં આ દ્રવ્ય પડે તો કેવો અનર્થ કરે ?

પ્રુથાલદાસ સમજી હતી વૈશ્યવેના નિત્ય સમાગમે જ્ઞાન સંપાદન કયું હતું. ગુર્જાઈજી મહારાજના આ પ્રત્યુત્તર પછી તેમને પણ જોયું કે જો આ દ્રવ્ય મારી પાસે પણ રહેશે તો મારી પણ જુદા બગડશે ને અનર્થ કરશે.

તરત નમી એ બહાર નીકળ્યા.

મંદિરના દરવાજા બહાર આવી આ બેટ મૂકવા કાઢેલ ને ધારેલ બધાં સાધનો ને ધન જાણ્યા આજ નીચે ખુલ્લું મૂકી લોકોને સાદ પાડી પાડી કહ્યું :

‘હે લોકો, આ બધું મેં અહીં મૂક્યું છે તે તમામ જેને જોઈશું હોય ને જેને આ જાણુસોને

બધ હોય તે બધા લઈ જાય.’

તરત લોકો ઉમટી આયા. સુવર્ણના હાર, રત્નો, હીરા, હાથીદાંતના સુવોમનો બધું જ જોનારો ઉપાડી ગયા.

એ પછી નિર્ધન જતી શ્રીનાથજીને વંદના કરી ને ગુર્જાઈજી મહારાજ પાસે ગયા ત્યારે ગુર્જાઈજીએ કયું : ‘પ્રુથાલદાસ, હવે તમે સાચા વૈશ્યવ થયા છો. કાઈને છતરીને, લલચારીને, અન્યાય કે અધર્મ, માર્ગે મેળવેલું દ્રવ્ય કે અન્ય કોઈ જાણુસ વૈશ્યવો માટે વર્જ્ય છે. ત્યારે શ્રીનાથજી તો આખું દ્રવ્ય કેમ જ સ્વીકારે ?

દીર્ઘતર્માં આ જયજોશના પડવા જાણ્યા.

કૃપણ કે.ણ ?

કેટલાક લોકો તેમના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન ધનનો સંગ્રહ જ કર્યા કરે છે, પોતાને માટે પણ તેઓ એ ધનનો વ્યય કરી શક્તા નથી અને ખીમ લોકો તેમને કૃપણ કહે છે.

પણ જે લોકો સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન ધનસંગ્રહ કરતા રહે, અને કેવળ પોતાને જ માટે વ્યય કરતા રહે, અને ખીમ લોકો કેમ જીવે છે તેનો કદી ખ્યાલ ન કરે, તે લોકો પણ કૃપણ જ છે.

પણ એથી વધુ કૃપણ તો એ લોકો છે, જેઓ પોતાને માટે બધી છૂટછાટો રાખે છે ને ખીમના કાર્યમાં કે વ્યવહારમાં બૂલ થતાં તેમને કુમા આપી શકતા નથી, ભપચે-અભપચે થયેલી કસરને કદાચ ઉપરથી માફ કરી દે તો અંતરથી તેને વીસરી શકતા નથી.

અને એ લોકો પણ કૃપણ છે જેઓ ખીમને માટે ધન વાપરે છે, ખીમની બૂલોને માફ કરે છે, છતાં એ વસ્તુની મનમાં ચાંક વાળે છે અને સમય આવ્યે પોતાના ઉપકારોને કદી બતાવે છે.

પણ મને લાગે છે, સદુથી વધુ કૃપણ, ઉપર ગણાવેલા બધા લોકોથી પણ કૃપણ કાઈ હોય તો એ માણસ છે જે એમ માને છે કે, પોતાની જ વાત સાચી છે, ખીમની વાત ખોટી છે, જે એમ માને છે કે પોતાનો મત, પોતાના અભિપ્રાયો, પોતાનું અવલોકન જ સત્યયુક્ત, ન્યાયી ને તટસ્થ છે ને ખીમ માણસના મતવિચારો અધૂરા ને પૂર્વગ્રહપ્રેરિત છે. અને એટલે જે પોતાના ઉપરાંત ખીમ કાઈના વિચારોના તથ્યને સ્વીકારી શકતો નથી.

આ માણસ સદુથી વધુ કૃપણ છે; કારણ કે તે સહ-અસ્તિત્વમાં માનતો નથી, કારણ કે સહ-અસ્તિત્વ એ નિઃશત્રુ જે ખીમના મત-સ્વાતંત્ર્યનો સ્વીકાર છે અને માનવીના પરસ્પર સંબંધોનો તેમ જ સામાજિક ને રાજકીય સંબંધોનો તે મૂળમૂલ પાયો છે.

જૂનાગઢ સ્ટેશને હું ફેસ્ટ કનાસ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં દાખલ થયો કે તેનો ચાર્જિકનનો પોશાક જોઈને મારી આખને અથાગો હું ખાદીધારી, છતાં મિલના કાપડ સામે મને અણગમો નહિ. પણ કીમતી કપડા પહેરી પોતાની દોલતનું પ્રદર્શન કરનાર સામે મને સખતમા સખત અણગમો મારો અણગમો એની આખમા ડોડાઈ ગયો હતો.

કમ્પાર્ટમેન્ટમાં હું અને તેણે જ બેસ્યા તેની બેઠા પરના લેમન પરથી તે આફ્રિકા નિવસી દોલતનું જણાવે. 'પેટરોઈ' તરફની સીટ પર હું બેસ્યો તે સામી સીટ પર બેઠેલ. પેટરોઈની ધમાકડા ભિખારીનો અવાજ આક્રમક લાગ્યો. તેણે ખીસામાંથી પરચૂરસ કાઢ્યું ને તે ગંધના રિના મારા તરફ ઢાલ્યો હતો કહ્યું, 'આપ ભિખારીને આ પૈસા આપી દેશો ?' તેના અવાજમાં સસ્કારિતા હતી પણ તેની શુસ્તાખીએ મારો અણગમો વધારી મૂક્યો. સામી સીટ પર ગિસ્તરને અદેરી તે બેઠો હતો તેણે જોખા થયા સહેજે પણ તકલીફ લીધી નહીં અને મને આ કામ સોંપ્યું તે મને જરાય ગમ્યું નહીં. ભિખારીની હુઈશા લક્ષમાં લઈ મેં જોખા થઈ પૈસા લીધા અને તે ભિખારીને આપ્યા. તેણે કહ્યું, 'થેકડુ' મેં જવાબ ન આપ્યો. મારો આ રીતે વ્યક્ત થતો વિરોધ અણગમો પણ એના પ્યાન બહાર ગયો નહીં તે કંઈક બોલવા જતો હતો, પણ પછી દેહક દબાવી જાણે પરાણે મૂક્યો રહ્યો.

ટ્રેન જપડી. તેણે વાતની શરૂઆત કરી તેણે કહ્યું, 'મારે કપાનામા કારખાના છે. પ્રચુડી દવાથી સારી સંપત્તિ સંપાદન કરી રહ્યો છું. નંદા નંદી તોય પદર વરો દેશમાં આ ચો છું, માન અકરાડિયા માટે વિમાનમાં આવ્યો છું, પરમ દિવસ વિમાનમાં પાડો જઈશ.'

મેં તેની વાતનો એકાદમી જવાબ આપ્યો

તેની તેની વાત આપોઆપ બધું પડી. જેતલસર જકથને તેની સીટ તરફ પેટરોઈ આવ્યું જે ભિખારી આવ્યો તેને તેણે ખીસામાંથી જે નીખ્યું તે પરચૂરસ આપ્યું દોલતના આ પ્રદર્શનથી મારો અણગમો જિનગમો વધી પડ્યો. હું તેના તરફ લગભગ પીઠ ફેરવી ગયો.

મારા મનમાં વિચારોની પરખા ચાલી. ટ્રેન ગતિ પકડી તેમ મારા વિચારોએ પણ ગતિ પકડી. આ આફ્રિકાની દેશમાં આવે કે પોતાની સમૃદ્ધિનું પ્રદર્શન કરે. ગરીબનુરુપને મુઠો ભરી પૈસા આપે. પોતાના સત્તાસંબંધી પ્રત્યે દસ દર્શાવે. પણ તેના મનમાં હમદર્દી ખરી ? સગપરનો સાનો નાતો ખરો ? તે પોતાને જોઈ ક્યાનો મણે પોતે જ કેન્દ્ર સ્થાને રહે જીવનની જરૂરિયાતોથી ખિમતા સત્તા-વહાવા તેની પ્રજામદ કરે આમ થોડો સમય દેશમાં ગુમરી જાણે મૃત્યુલોકમાં ત્રસર કરી પાડો પોતાની દેવમૂર્તિ આફ્રિકા તરફ પ્રયાણ કરે. આરા નફતમનાં વિચારો આનું હતા ત્યાં નવાગઢ સ્ટેશને ગાડી જોખી રહી.

આ સ્ટેશનનું પેટરોઈ મારી સીટ તરફ હતું મારી જોખી રહી કે એક બાઈ ઢાલ્યો ખાગ કરે તેડી કમ્પા પાસે દોડી આવી. આરામથી ગિરત અને અદેરીને બેઠેલા આફ્રિકાસીની આખમાં ચમક આવી પડી ઘેગ વિલાદની વાગ પૂં જીભરાઈ ગઈ. આ બાઈનું આગમન તેને ન ગમ્યું હોય તેમ જણાયું.

બાઈનું તે તરફ જ્ઞાન ન હતું. તે મારી પાસે એકાદ શ્વાસે બેલવા લાગી, 'અરે ભાઈ ! દેલ્લા વગેરે આ-એ મારા પીરા, જિનગી નવું' જેઈએ ને ! વધુ નહીં. એક ટક.'

તેણે કહ્યું, 'મેં લખેનું ને બંદેન, કે મને વખત નથી.'

'શુ કર, બાઈ ! જીવ જાત્યો ન રહો'

[અનુ. ૫૪ ૯૬]

ગુર્જર કુમારપાળની કચેરીમાં જાગે કાર્ક
નદુ થયુ હોય તેમ બધાના મન, શુદ્ધિ દરાર્થ મવા
હતા. બધાની સાનમાન શૂન્યઈ જતી હતી.

કચેરીમાં વીણા વાદન થતું હતું વીણાના
ઝંકાર ઊઠતા હતા અને મનમોહક મધુર રાગ-રાગી-
ણિઓ નિહાન થતી હતી મુદ્દગ એવી તો શુભદ
લપમાં વાગતું હતું ને એવા સમસર મન તોડા
વાગતા આ કે એક મોહક ભાવ પ્રગટી પ્રગટી બધાને
ધેનમાં નાખ્યે જતો હતો.

મધ્યાહ્ન પચીત કલાકારે વીણા બજારી. ને
એ વાદન પૂર થયા પછી જ બધા હોથમા અંચ

‘વાદ વાદ શુ વીણાવાદન ?’ સભાજનોઆથી
કોઈક બોલ્યું

‘ઈ દ્રવી સભામાં કોઈ આવવ’ પણ આલુ
સત્ત્વ વીણાવાદન ન કરી શકે’ બીજાએ કહ્યું.

‘વીણા પર વાગના રાગ રાગીણિ જાણે
મૂર્તિમાન કચેરીમાં પ્રગટ થતા હોય એવું જ જણાતું
હતું’ નીતિ બોલ્યો.

સભાજનો કલાકારને બીરહાવવા માંડ્યા.

કલાકારને પણ થયું કે, આવી સરસ કનાની
ગુર્જરેશ્વર પણ હમણાં કદર કરશે ને કઈક મોહક
પારિતોષક આપશે

મહારાજા કુમારપાળે એક સેવકને સજા પણ
કરી અને પારિતોષકની રકમ પણ માગી-મગાવી.

કલાકાર આ જોનો હતો ને દાવ પામતો
હતો કે, ગુર્જરેશ્વરે મગાવેલ પારિતોષક કોઈ નાનું
નહિ હોય. ગુર્જરાતનો, મણી જે આજ દરિદ્રથ
દળશે

ત્યાં સેવક કઈક થોડા દુઃખ લાગ્યો ને
કુમારપાળના હાથમા આપ્યા

કુમારપાળે તે એકમો ને સોળ દ્રમ (એક
દ્રમ બરાબર છ આના) વીણાવા કના હાથમા મૂક્યા.

કલાકારે તે હાથમા લીધા ન લીધા ને ત્યાં
કચેરીમાં જ બધા દ્રમનો ધા કરી ચાલતો થયો.

કુમારપાળ કંઈ બેઠા નહિ પણ આ
વાનની જાણ થતીવર હેમચંદ્રાચાર્યને થઈ.

બીજે વિસ એ કચેરીમાં એક માણસ
અંચો અને નમીને કુમારપાળને કહ્યું.

‘મહારાજ આરી એક ફરિયાદ છે’

‘કદો, જે ફરિયાદ હોય તે. અહી બધી
ફરિયાદોનો નિકાલ થાય છે’

‘મારો સોનાનો દાર એક મૂગ લપને નાસી
ગયું છે મહારાજ, તે પાઠો મેળવારી આપો.’

‘અરે તમે આ શી વાન કરો છો ? રાજ-
સિંહાસન પરથી કુમારપાળ બેઠા : ‘બના માણસ
હરજુ તે કોઈ નિસ માણસનો સોનાનો દાર લઈ
ગય એવું કદી બને ખરું ?’

‘મહારાજ એવું બન્યું જ છે ને એથી હું
ફરિયાદ કરવા આ ચો છું’

‘પણ હરજુ દાર શી રીતે લપ ગયું એ તો
કહો ?’

હું વીણા વાદક છું મે સગીતથી સખ
કરેલ આર હરજુની ડેકમાં પ્રચેત દાખલ દાર નાખી
વીણા વગાડના માગ્યો પણ હરજુ તે દાર લઈ
અરવામા નાસી ગયું’

હેમચંદ્રાચાર્ય એ વેળા ત્યાં બેઠા હતા
કુમારપાળે આ ગૂચવયું બરેરી ફરિયાદ સાંભળી ઉઠેલ
માટે થતીની સામે જોયું આચાર્ય કુમારપાળનો
વ્યથિત મનોભાવ જાણી ગયા ને બોલ્યા

‘રાજેન્દ્ર ! આ જે કહે છે તે સચ છે. સંગીતના પ્રભાવમાં ન આવવાથી બેચેન હરણ નાસી ગયું ને સાથે દાર પજુ ગયો છે. હવે એક શાસક તરીકે તમ રી ફરજ તે દાર આપને પાછો અપાવવાની બને છે.’

‘એ કેમ બને ?’

‘તો શસક કેમ બનાવ ? શાસકનો ધર્મ પ્રજાની બધી જ ફરિયાદોનો અંત લાવવો છે.’

‘મારી ભુલિ આમાં કાંઈજ કામ કરતી નથી આચાર્યશ્રી ? આપ જ કહ્યું જોકે લાવો રાજ્યના શસ્ત્રો કરતાં ધર્મના શાસકોની ભુલિ અદેકરી હોય છે.’

‘જો કે આ ફરિયાદોનો જોકે લાવવો એ તો મારા કે તમારા લામની પજુ વાત નથી તોય એનો રસ્તો મારી પાને છે.’

‘શો ?’

‘તમે તે દિવસે જે કલાકારને તેના વીણા વાદન પછી થોડું ઈનામ આપ્યું ને કૃપણતા દાખવી તે કલાકારને અહીં બોલાવો.’

‘અરે યતીવર ! એ તે હવે બોલાવ્યા આવે ખરા ? ને વળી કલાકારોના દિલ દિઆમ તો કઈ એર હોય છે. એ તો મે તે દિવસે જ જોડું. મારી સામે જ મે આપેલા એકસો મોળ દામનો, ‘ગા કરીને ચાલતો થયો’ ગણે કું યુગંરપતિ છુ, તે સામે બેઠો છું એ વાત જ એ બની ગયા’

‘મારા નામથી બોલાવો’

મસ્ત કલાકારને ચાલે વંદના કરી બહુ જ વિવેકમય આપાખ્યા કયું :

‘આપને યતીવર હેમચંદ્રાચાર્ય’ સમી રદ્દા છે ?’

‘મને ?’

‘હા, ને અત્યારે પધારવા કયું છે’

‘ચાલો ચાલો. ધર્મયુગ ને ધર્મરખ-ને સમાન છે આ બેય પામે વગર આત્માએ જનુ જોષમે તે બદલ યતીવર તો નિમંત્રણ પાડવે છે.

કલાકાર જાણા થઈ ચાલવા માંડ્યા ને વાદો આધા મૂકવા અનુચરને કયું કે રાજમેવક બોલ્યો.

‘આપને વીણા સ.ચે પધારવા કહેવરાયું છે.’

‘હીર, હીક યતીવરને ચાલે બેસી કલાનો અદ્દ’ આપયું’

કહી વીણા પજુ સાથે લીધી. ને આવ્યા ઉપાશ્રવમાં હે-ચંદ્રાચાર્ય પાસે આગળ જઈ રાજા મેવકે આ ખગર આપ્યા

‘યુગવર્ધ ? કલાકાર વીણા સ.ચે આવે છે.’

‘આવવા રો.’

‘વંદન મહારાજ !’ ઘૂંટણિયે પડી વંદન કરી ચરણરૂપ અસ્તકે ચાલતાં કલાકાર બોલ્યો.

‘ધર્મરાજ’

‘કહો દેવ શી અગા છે ?’

ત્રણેય સાથે અરણ્યમાં આવ્યા ને જ્યાં વણાં
મૃગો વિહરતા હતા તે જગ્યાએ જામા રહી કલાકારે
યતીરને કયુ

‘શુરુદેવ ! આપ અને શુજ્ઞરપતિ થોડે દૂર
જાડને છાંયે વિશ્રાંતિ લેતા ત્યાં હું હમણાં હાર પાડો
મેળવાસી આપુ છું’

‘હમણાં હાર મેળવાવી આપુ છું’ આવા
અમનુષી કથનને વાર વાર મનમાં દોહતવના શુજ્ઞરે
શ્વર કુમારપાળ તો આભા બનતા ગુનુની પાછળ
પાછળ આવતા થયા ને થોડે દૂર રક્ષક ધટામાં થ બધા

મેડેની દૃષ્ટિ કલાકાર પર મઝાએતી હતી

વીણા હાથમાં પકડી હતી તે ધ તીને વદન
કરી ભોલ મૂકી પછી નજીકના જણામાં જઈ હાથ
પગ ધોષ પાડો વીણા પાસે આ યો ને જણાના
ખીરસામાંથી સરસ્વતિની પ્રતિમા કાઢી સામે મૂકી
વદન કરી પછી વીણા પરનું રેશમી આવશાદન દૂર
કરી તાર રચ્યજાયા

પછી વીણા પર એક મોઢકે એવી તો સુગ
વતી પેદા કરવા માંડી, વીણાના તારમાંથી એક એવું
તો દઈ પેતા કરવા માંડ્યું કે જોતજોનામાં મૂળના
ટાંગાં ત્યાં દોડી આવ્યા

કલાકારે તો એ આગયેલ રામ વીણા પર
વગાડ્યા જ માંડ્યું દઈ વિખન્ન કરવા જ માંડ્યું
આપુ જગન, ધતી ને આજ આ દેભાં રામે-
જાકારે છાંય ગયું જઈ ને ગૈત્ય બપેથી જામે
એક ધોર કંડુપા ને વેદના જ મૂળના માંગા

મૃગો તો આ કલાકારના દેહનો રચય કરી
ત્યાંજ બેસી ગયા ને એમાંથી પેના મૂળ પથ બાગન
ન હોત કે જેની ડાકમાં પેના પાટણના વીણા વાદકે
પહેરાવેનો હાર હતો

હેમચક્રાચાર્ય અને કુમારપાળ આ દોવી ને
કલ્પનાતીત દશ નીરખતા હતા

હવે તો હવણા આ રાજની મુરતી પાસે
મેડોય જ બની ગયા હતા. સંહિતું અસ્તીત્વ જ બાળે

લય પામી ગયું હતું તે જોયેર જલ્દે આ દેભાં
વીણાના જ સ્વરો હસ્તીમાં હતા-

વાદકે રામ પૂરો કરી પેલા હરણના ગળા
માંથી હાર કાઢી લીધો વીણાના ઝંકાર બધ પડ્યા
કે હારેલા પેલા જોવા બધા હરણો હાવે પડેને ને
વ્યથિત હૈયે માંડ માંડ જિમ્મ યથ ચક્રયા

વીણા અને હાર સથે સરસ્વતિની પ્રતિમા
લખ ધરતી માતાને ફરી વદન કરી ગયક હેમચક્રા
આયેહની ને કુમારપાળની સમીપ આ યો

કુમારપાળ તો આ સ્વર-સાવના જોઈ
આશ્ચર્યમૂર્ચ બની ગયા હતા કનાકારને પગે વદના
કરવાનું તે માંડ માંડ ખાળી રહ્યા હતા

ત્રણેય રાજબરતમાં આવ્યા કુમારપાળને પેલા
વાદકનો સોનાનો હાર કલાકારે આપ્યો કે જરા વારે
સોનાના થળ સાચા મોતી તો ને સુવર્ણ મદાઓથી
ભરાઈ કલાકાર પાસે મૂકાયો કે કુમારપાળે કયુ

‘કલાકાર ! આપની કના એવી તો પ્રતિમા
સપન્ન ને દેવી છે કે એના જિમ્મ પારિતોષક તો
કદી જ આપી શકાય તેમ નથી તોય આ દૂરપાખડી
સ્વીકારો’

કલાકારે સહઈ બધું સ્વીકાર્યું તેનું મન
પ્રસન્ન પ્રસન્ન બની જાડ્યું કે શુરુવયં એકાએકે જામા
થયા અને કલાકારને તથા કુમારપાળને પોતાની
પાછળ આવવા સંકેત કર્યો

જેહ શુરુની પાછળ ગયા ત્યાં જરા દૂર
રાજમહેલના પટાં જુમાં એક રાજસેવક મૂકલ રક્ષાનું
દૂકું ખોડી રહેના અબોયો હતો

તે સૂઝ જાડના દૂકા કણી આંગળી ની ધી
હેમચક્રાચાર્ય બેઠા

‘લાઈ કલાકાર ! આ મુકલ દૂકાને નવપદવ
વીન લીડુ જમ પાદચરાણુ બનવી દો’

‘આતા શુરુદેવ !’

ફરી કલાકારે વીણા ભેલ મૂકી હાથ પગ
ધોવા પાણી મચાવી, પગ હાથ સફ કરી. પૂરવવા

સરસ્વતીની પ્રતિમા સાથે રાખી વીજાનું આગ્રહાન
હટાવી તાર રજૂઆત.

એક ચીરો મસ્ત બની વીજા પર મહાર
રાગ આરાધો. રાગના સૂરો જેમ જેમ પ્રગટ થતા
ગયા તેમ તેમ બંને ગાજવીજ સાથે ઠડો વરસાદ
વરસતો હોય એવું કળાયું. એ પછી તરત વીજામાંથી
ગોઠ મહારાનાં સૂર પ્રગટયા કે વરસાદ વરસી રહ્યા
પછીની રમજીવના પ્રગટી. આ સૂરો બ્યારે વિલંબીત-
ભોગી દુનમાં પડતાયા ત્યારે પેલું સુકલ ઝાડું હુંડું
પાંચરી ગયું હતું તેમાંથી પોદડા ફૂટી નીકળ્યા હતા.

‘ચરદેવ !’ આશ્ચર્ય પામતાં કુમારપાળ કહ્યું :
ચરદેવ આ શું ?

‘આનું નામ સાચી કલા’

૫૪ ૯૦ થી ચાલુ]

સકારી મંડળાઓની સેવા મને ત્યારે મને તે રથને
ઉત્કલ્પ બ-સે તે એક જગતી સિદ્ધિ મળાયે.
ખાનગી કોન્ટ્રાક્ટરો દ્વારા થતાં બાંધકામ વિલંબિત
ગતિએ થતા હોય છે અને પ્રમાણમાં વધુ ખર્ચાગ
પણ નીવડના હોય છે. આ ખીનજરૂરી સૌપ્રથમો
જવાબ સકારી ધોરણે કામ કરતી મંડળાઓ આપી
શકે. આ સંદર્ભમાં પોરબંદર પાસે ખરડાની મિરિ-
માળામાં બિનેશ્વર ગામ પાસે ફોદારાનેસ જળાશય
સંગ્રહ બાંધવાની યોજનાનો ઉલ્લેખ અનિવાર્ય લાગે
છે. ૧૨ હજાર ફૂટ લાંબો અને ૮૬ ફૂટ ઊંચો આ
બંધ ૫૨૧ કરોડ ગેલન સંગ્રહશક્તિ ધરાવનાર હોય
પોરબંદર શહેરને દરરોજ ૩૨ લાખ ગેલન પાણી
પૂરું પાડવા આગેજન કરવા ધારેલ ત્રણ વર્ષમાં
કામ પૂરું કરવાનો કોન્ટ્રાક્ટ ૧૯૬૬ના એપ્રિલમાં
આપેલ. ૧૯૭૧ના માર્ચ સુધીમાં ૬૦ ટકા કામ
કોન્ટ્રાક્ટરે કર્યું અને પછી પચીસ ટકાનું બાકી રહેલ
કામ માટે ફરીથી ઠેકર માંગવામાં આવ્યા. ૧૦૦૦

‘પણ આ તો પ્રથમ મારી સલામાં આવ્યા’
ત્યારે આપી કલા નિષ્પન્ન થઈ ન હતી તેનું કારણ
શું ?

‘હવે ?’

‘હા મહારાજ અવરુપ કહે’

‘ત્યારે તમે એને માત્ર એકમે સોળ ટ્રમ
આપ્યા હતા ત્યારે આજ તમે છુએ કે કે આપણે
તેને મોટું પારિતોષક આપી પ્રસન્ન કર્યા છે. પ્રસન્ન
કલાધાર જ સાચી કલા નીપળતી શકે એ માટે જોયા
પારિતોષકો આવરુપ છે કૃપણ પાસે કલા વિકસતી
નથી. કૃપણ પાસે કોઈ વિદ્યા કામ આપતી જ નથી.’

કલાનાં જગીત સન્માન કરવાની સૂઝ તે
થશે જ કુમારપાળમાં પ્રગટી ને યતીવર હેમચંદ્રાચાર્યના
આ બોલ નેત્ર અંતરમાં જોડે જોડે જગદી મયા.

ફૂટની લંબાઈમાં ૮૬ ફૂટ ઊંચો બંધ બાંધવા માટે
નેર્સનાં સમૂહનો કોષ પસંદ ન હતો અને એક જ
સંજ્ઞાનાં તે પુરું કરવાનું હતું. ઉપર આ કામ
ખાતાકીય રીતે હાથ ધરવામાં આવ્યું અને ઉકાષ
બંધનું કામ ઝડપથી પૂરું કરી ત્યાંની મરીનરી
ફોદારાનેસ ખાતે લોવવામાં આવી અને બંધ કામની
જવાબદારી ઉકાષ યાંત્રિક વર્તુળ અમદાવાદને સોંપ-
વામાં આવી. અનુભવી કન્સ્ટ્રેક્ટરો, કાંચકરો, મજૂરો
તેમજ તોતીંગ મરીનરીની સહાયથી દિવસ-રાત
સુદ ધોરણે કામ ચાલ્યું ત્યારે ૧૯૭૨ના મે માસમાં
આ યોજના પૂર્ણતાને આરે આવીને ઊભી છે. દરેક
મોટી યોજના પાછળ આવો ઇતિહાસ હોય છે જ.
આજે નવું ઘડતર અને પુનર્નિર્માણ થઈ રહ્યાં છે
ત્યારે દેશમાં અસરકારક સકારી બાંધકામ મંડળાઓની
જરૂરિયાત તાતી બની છે. પીસનગર જેવી એકાદ
મંડળાથી કામ ચલાવવાનું નથી સુચરાતમાં આવી
પીસથી પચ્ચીસ મંડળાઓ હોવી જોઈએ.

૫૪ હર થી ચાલું]

પ્રાર્થના : (ધણા લોહા મારી પાસે ધણી
ધણી આપા કરે છે.) પચુ હું બધું છું, હું કંઈ
નથી કરી શકતો. ઈશ્વર જ બધું કરે છે. હે પ્રભુ !
તું મને તારું ચોખ સાધન બનાવ અને તેને કામ
ધન્યુ' હોય તે મારી પાસે લે. મારી સ્થિતિ
નીચેના બગનના વ્યક્ત કરેલા જાવમાં બહુ સારી
રીતે મૂકવામાં આવે છે. :

રઘુવીર તુમકો મેરી લાજ
સદા સદા મૈં સરન તિહારી,
તુમ બડે ગરીબનવાજ.

પતિતઉધારન બિરુદ તિહારો,
થવણુન સુની આવાજ;
હૌં તો પતિત પુરાતન કહિયે,
પાર ઉતારો જહાજ.

અધખંડન હુ.ખસંજન જનકે,
યહી તિહારો કાજ;
તુલસીદાસ પર ફિરપા કરિયે,
લકિતદાન દેહુ આજ.

રામનામના પ્રતાપથી પૃથ્વર તરવા લાગ્યા,
રામનામના બળથી વાનરસેનાએ રાવણના હક્ક
છાડાવ્યા, રામનામની મદદથી હનુમાનજીએ પર્વત
જિંઘડા લઈ્યા અને રાક્ષસોનાં ધરમાં અનેક વર્ષો
રહ્યાં છતાં પણ સીતાજી પોતાના સતીત્વને બચાવી
શક્યા. ભરતે ચોક્ક વર્ષ સુધી પ્રાણ ધારણ કરી
રાખ્યો; કારણ કે એના કંઠમાંથી રામનામ સિવાય
બીજા કંઈ શબ્દ નહોતો નીકળતો. એટલા માટે
દુષ્કોદાસે કહ્યું કે, કળિકાળનો મળ પોઈ નાખવા
માટે રામનામ જપે, આ રીતે પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત
ભણેલા ને નહિ વહેલા બેઉ પ્રકારના મનુષ્યો રામ-
નામ લઈ પવિત્ર થાય છે. પરંતુ પાવન થતા માટે
રામનામ હૃદયથી લેવું જોઈએ. જીલ અને હૃદયને
એકરસ કરી રામનામ લેવું જોઈએ. મારા અનુભવ
તમને સંભળાવું ! સંસારમાં રામનામથી કું વ્યભિચારથી
બચ્યો છું. અનેક સંકટોમાંથી અને રામનામે બચાવ્યો
છે અને રામનામે મારા એકત્રીસ દિવસના ઉપવાસ

દરમિયાન જાંતિ આપી છે. ઉપરાંત, એટલું કહેવા
માયું છું કે, હરેક પ્રસંગે હું તો રામનામના
બળથી જ બચ્યો છું.

(પચુ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે) ખાલી હાથે
અભિમાનનો ભાર બાળુએ મૂકી ઈશ્વર પાસે જનારા
નિર્મળને ઈશ્વર બળ આપે છે.

જખ લમ મજ બળ અપનો બરત્યો,
નેક સર્વો નહિ કામ;
નિર્મલ હે.ય બલરામ પુકાર્યો,
આએ આપે નામ.

ત્યારે આ રામનામ શી ચીજ છે ? શું
પોપટની પેઠે એ નામ બોલ્યા કરવું ? હરગિજ નહિ !
એ એમ જ કાવું થયું હોત તો આ નામ સ્ત્રીને
બધાને બેડા પાર થઈ જતું ! પણ વાત એવી છે કે,
રામનામનું ઉચ્ચારણ તો હૃદયથી જ થવું જોઈએ.
એ એમ થયું હોય તો પછી ઉચ્ચારણ શુદ્ધ ન થાય
તોયે કાંઈ હરકત નહિ, હૃદયની તોતડી ભાષા પણ
ઈશ્વરના દરબારમાં મંજૂર થાય છે.

“યુખમે” રામ, બજસમે” દુર્ગી વાળા બ્ર-
હ્મત માટે રામનામમંદિયા દુષ્કોદાસે નથી ગાયો.
એવાના તો સીધા પાસા પણ જીવતા પડ્યો; પણ
જેમણે રામને હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું છે, તેના જીવા
પાસા પણ બરોગર સીધા પડ્યો. એટલા માટે જ
ભક્ત સુરદાસે માયું :

બિગરી હોન સુધારે ?
રામ બિન બિગરી હોન સુધારે રે ?
બની બની કે સજ દોઈ સાધી,
બિગરી કે નહિ દોઈ રે.

તેથી વાચકે બરોગર વાદ રાખવું કે, રામ-
નામ તો હૃદયના ખોલ છે. જ્યાં વાચા અને મનમાં
એકતા નથી, ત્યાં વાચા કેરળ મિથ્યાત્વ છે, દંભ
છે, સંબંધજ છે. એવા ઉચ્ચારથી ભલે જગત
દેતરાઈ ભવ, પણ અંતર્ધર્મી રામ કાંઈ થોડા જ
દેતરાવાના છે !

રોડુ', હસડુ' હલ્લમાંથી થાય છે. દુઃખ માની મનુષ્ય રહે છે, એ જ દુઃખને સુખ માની એ હસે છે; માટે જ રામનામનો આધાર-ટોકા બેઠોએ. બધું એને અપૂરું કરી 'દઈએ' તો આનંદ જ આનંદ થઈ જાય છે.

જેના ચિત્તમાં તરંગો ઊઠ્યા જ કરે છે, તે સત્યનું દર્શન કેવી રીતે કરી શકે? ચિત્તમાં તરંગોનું ઊઠવું તે સમુદ્રમાં ચતા તોફાન જેવું છે. તોફાનમાં જે સૂકાની સૂકાન પર કાળુ રાખી શકે છે, તે સલામત રહે છે; તેવી જ રીતે અશાંતિમાં જે રામનામનો આશ્રય લે છે, તે છતી જાય છે.

વ્યાધિ અનેક છે, વૈધી અનેક છે, ઉપચાર પણ અનેક છે; પણ જો વ્યાધિ એક જ છે અને એને મટાડનારો વૈદ્ય પણ એક જ છે એમ સમજીએ, તો અનેક ડોક્ટરની સતારપૂથી આપણે બચી જઈએ છીએ.

આશ્વપની વાત છે કે વૈદ્ય મરે છે અને દાકતર પણ મરે છે, છતાં આપણે એમની પાલળ ભટકીએ છીએ, પણ રામ કે જે મરતા નથી, જે હમેશા જીવતા રહે છે અને અચૂક વૈદ્ય છે, તેને આપણે મૂલી જઈએ છીએ. આ પ્રમાણે શુદ્ધિ, ખમ્બા, જીવાન, ધનિક તથા મરીખ બધાને મરતાં દેખાએ છીએ, છતાં પણ આપણે સતોષપૂર્વક ખેસી રહેવાનું પસંદ નથી કરતા; પણ થોડા દિવસના જીવન માટે રામને હોડી બધા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

ચરક મુદિનો મંત્ર તો સારો ને સરળ છે. એનો અર્થ એ છે કે, ચરાચર સ્વામી વિષ્ણુનાં હજાર નામેમાંથી એકનો પણ જપ કરવાથી બધા તાપ શાંત પડી જાય છે.

વિष्णुं सहस्रमूर्तानं चराचरपर्वિ विमुमु ।
 હવન્નામહદ્દેવેન ચરણ ચર્વાન્ વ્યપોહતિ ॥

[તાપનો અર્થ આપણે આધિભૌતિક, આધિ-દૈવિક તથા આધ્યાત્મિકરૂપી ત્રિતાપ લઈએ, તો ભીમપિતામહે કહેલાં વચનો અને આ ચરકસંહિતાના મ્નોહની એકતા સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે.]

(રામનામની શકિત તો અગ્રાધ અને

અવર્ણનીય છે.) પણ એની શક્તિના ઉપયોગ માટે મર્યાદા છે (ને તે રાખવી બોધ્યે). રામનામનો ઉપયોગ તો સ્વરાં કામ માટે થાય છે. જેનું દિલ સાફ છે અને દિલ સાફ કરી હમેશાં સાફ ને પરિવર રહેવા ચઢતા હોય, તેને માટે આ રામનામ છે. બોધવિદ્યાસત્ત્વી શકિત થા સત્ત્વ મેળવવા માટેનું સાધન એ રામનામ નથી બની શકતું.

રામનામજપનો મહિમા : રામજપથી પાપ-હરણ આ પ્રકારે થાય છે. શુદ્ધ ભાવથી નામ જપવારાણામાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રદ્ધાથી નામ જપવારોણા યાત્રી પણ નથી શકતો; કાચ્ય જીભથી જે બોલવામાં આવે છે, તે હલ્લમાં જીતરે છે અને એથી (પાપ કપાઈ જાય છે એટલે) અપ્રમાની શુદ્ધિ થાય છે. આ અનુભવમા અપરાધ નથી.

નામજપ પર મારી શ્રદ્ધા અનૂત છે. નામજપની જેલે શોષ કરી એ અનુભવી હતા. એમની આ શોષ અત્યંત મહત્ત્વની છે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. નિરક્ષર અભરને માટે પણ શુદ્ધિનું દાર મુલ્યું રહેવું બોધ્યે (એ સિદ્ધાંત છે), પણ એ તો નામ જપવાથી બની શકે છે.

પ્રાર્થના : 'પ્રાર્થના' ની વ્યાખ્યા કરવાનો વિચાર હોડી આપણે એટલો જ વિચાર કરીએ કે કરોડો દિંદુ, મુસલમાન, ઈસાઈ, યહૂદી અને ખ્રીસ્ત લોકો પોતાના સરજનહાગની ભકિત કરવા માટે મુક્કર વખતે શું કરે છે? અને તો એમ લાગે છે કે એ તો (બધા) પોતાના બનાવનારની સાથે એક થવા માટે પોતાના હલ્લની ઉડટ ધ્વજોને પ્રકટ કરે છે અને એ કાર્તા આશીર્વાદની યાચના કરે છે. આ છે પ્રાર્થના. એમાં મનની વૃત્તિ અને ભાવોનું મહત્ત્વ છે, શબ્દોનું નથી. આ ક્રિયાઓ આપણને મંત્ર અને શાંત બનાવવા માટે હોય છે. અને એથી આપણને આ એક બાબતને અનુભવ થઈ શકે છે કે, એની ઈચ્છા વિના કાઈ પણ નથી થઈ શકતું અને અમે તો એ પ્રત્યર્પિતના હાથમાં માટીના પિંડ (ગોળા-લોચા) છીએ. આ પડો એરી હોય છે કે, એમાં મનુષ્ય પોતાના જીવકાળનું નિરીક્ષણ કરે છે, પોતાની દુર્ગંજ-તાવા સ્વીકાર કરે છે અને ક્ષમાની યાચના કરતાં

કર્તા સારા બનવાની અને સારા કાર્ય કરવાની સહિત માટે પ્રાર્થના કરે છે. કેટલાક લોકોને આ માટે એક મિનિટ બસ (પૂરતી) દેવા છે, બ્યારે ખીન કેટલાકોને એવીસ કલાક પણ આગ પડે છે. જે લોકોને પોતાનામાં ઈશ્વરનો અનુભવ થાય છે, તેઓ તો મહેનત અને મજૂરી કરે, તે પણ તેમની પ્રાર્થના છે. એવાનાં તો જીવન જ સતત પ્રાર્થના તથા ક્રિયાનાં કાર્યોથી ઘસોલાં દેવા છે. રામનામ હૃદયમાંથી નીકળે છે. (કેવળ વાર્તાથી નહિ) તેની આ નિશાની છે.

રામભક્ત : ગીતાના રિક્તપદ અને રામ-ભક્તમાં કોઈ પણ તફાવત નથી.. હરેક કામ કરતાં કરતાં તે પોતાના આત્મનો જ વિચાર કરે છે. મૂર્છામાંથી જાગેલાના વ્યવહાર જેવું તે વર્તન કરે છે. એવા મનુષ્ય પ્રત્યેક શ્વાસ લેતાં-મૂર્છા રામનામ જપ્તા કરે છે. એ શ્વાસ છે ત્યારે એનો રામ જાગે છે. ખાતાં-પીતાં, કોઈ પણ કામ કરતાં એનો રામ એની સાથે જ રહેશે.

રામધૂન : કરોડોનાં હૃદયનું અનુસંધાન કરવા માટે અને એમનામાં એકબીજા પેદા કરવા માટે એકી સાથે રામનામની ધૂન જેવું ખીજું કોઈ સુદર થા સખળ સાધન નથી.

સામૂહિક પ્રાર્થનામાં રામધૂન ગાવી એ પ્રાર્થનાનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. લાખો ને કરોડો માટે ગીતાના શ્લોકો, કુરાનની આપતો કે ઝંઘ અવસ્થાના મંત્રો સમજવા અને એનો ખરોખર શુદ્ધ પાઠ કરવાનું મુશ્કેલ થઈ પડે; પણ રામનામ થા ભગવાનનું નામ ગાવામાં તો હરેક સામેલ થઈ શકે છે. રામનામ જેટલું ઉપયોગી કાર્ય પાર પડનારું છે તેટલું જ સાદું પણ છે. શરત ફક્ત એક જ છે કે, તે હૃદયમાંથી નીકળતું જોઈએ. એની સાદાઈમાં

(સરળતા ને સદેલાપણામાં) જ એની મદદ અને વિશ્વવ્યાપકતાનું સ્વરૂપ સમાયેલું છે. જે કામને કરોડો લોકો એકી સાથે કરી શકે છે, તે કાર્યમાં અનોખી તાકાત ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન : શું દિલમાં રામનામ રાખવું પૂરતું નથી ? જીમ્મી એ બોલવામાં કોઈ વિશેષ ?

જવાબ : રામનામ લેવામાં ખૂબી છે એમ હું માનું છું. જે માણસ જાગે છે કે, રામ સાથે-સાથ એના દિલમાં છે, તેને રામનામનું ઉચ્ચારણ કરવું જરૂરી નથી, એ હું કબૂલ કરી શકું છું. પણ એવા કોઈ માણસને હું નથી જાણતો (જે) જોઈ નથી) એથી ભનડો મને મારો અનુભવ તો એમ હશે છે કે, રામનામના સ્વરૂપમાં કોઈક ચમત્કાર છે (એ વાત નક્કી છે.) એ જા માટે છે ને કવી રીતે છે તે જાણવાની (મારે) જરૂર નથી. ^

હું તમને એટલું (તો) કહીશ (જ) કે જ્યારે રામનામ (જાગે) સ્વર અને તાલબદ્ધ ગાવામાં આવે છે, ત્યારે તે સ્વર, તાલ અને વિચાર ત્રણેય મેળ, મીઠાઈ અને સહિતનું એક એવું તો અદ્ભુત વાતાવરણ પેદા કરે છે, જેનું શબ્દોથી વર્ણન થઈ શકતું નથી !

જરા પણ અચકાયા વિના હું કહી શકું છું કે, લાખો આદર્મીઓ આકૃત સાચા દિલથી એક તાલ અને એક સૂરમાં લગાડવામાં આવતી રામધૂનની તાકાત લશ્કરી ફોજની તાકાતના દેખાવ (લશ્કરી પરીકૃતિ) તદ્દન અલગ થાને જુદી જ છે અને તે લશ્કરી તાકાતથી અનેકગણી અડિયાતી ને મોટી છે

દિલથી ભગવાનનું નામ લેવાથી આજની બરગાદીને બદલે નિદ્રાની યાતિ અને કાંપમનો આનંદ ઉત્પન્ન થશે.

‘જીનનું અંતિમ ખોલ પથરો સુક્ષ્માકાર કરવાનું છે અને મનુષ્યની બંધી પ્રશ્ન એ ખોલને અનુસરીને જ થવી જોઈએ ને આ સાક્ષાત્કાર કરવાનો કાર્યસાધક માર્ગ એ જ છે કે એણે સરજેલાં પ્રાણીમાત્રની સેવા કરવી અને તેની સાથે એકતા સાધવી.’

—ગાંધીજી

ગોમતીબહેનના અવસાનથી આખા મહોલ્લામાં હાહાકાર મચી ગયો. ભાગ્યે જ કોઈ આખ કારી રહી રહ્યો. કૂલ ખીલે છે ને આપમેળે સુવાસ ઝસરે છે. ગોમતીબહેનના જીવનમાંથી એમ જ સુવાસ નિર્જરેન જે કોઈ તેના પરિચયમાં આવે તેનું હૈયું સુવાસ શ્વાસી ઝૂલેલ ખન્યા વિના રહે જ નહીં. તેના અસ્તિત્વની ખાટ હરે કોઈને જણાય તેમાં નવાઈ જેવું ન હતું. તેના રહેના અતિમ પ્રયાત્ન સમયે ઘણાખરા ક્ષણે ને ક્ષણે રેઈ પડે. તેના પતિ અને બે પુત્રોની ત્રી દયા થઈ હતી તે તે કદબુ જ રહ્યું.

મારે ગોમતીબહેનના પતિ વિન સાથે નિકટનો સબ્બ. અમારી ઉમરમાં ખાસો તાફાવત, પચુ વિઠૂલના ગમતીતા સ્વભાવે તે કળાવા દીધેન નહીં. આ તાફાવતે મને અસામાન્ય કહી શકાય તેવો લાભ આપેલ. હું વિવેક ઉપગત તેના બન્ને પુત્ર જોરામ અને તાપસને નિક નો મિત્ર બની ગયેલ. ગોમતી બહેનને તો હું પૂરો પ્રશ્નસક હતો. તેના સપર્કમાં આવેલ સહુ માર્છ તેને દેવીપુલ્ય માન્યું.

વેદ્યનના દિવસો હતા હું હિમાવનના પ્રવાસે ગયેલ. વડોદરા તો દૂર રહેલ. ઉંક દિ હીમા નમાચાર મળ્યા કે ગોમતીબહેન હવે આ દુનિયામાં નથી. હું આ વાત સાંભળી આભો બની ગયો કળ વળી ત્યારે વિઠવ, જોરામ અને તાપસ યાદ આન્ય. તેમની શુ સ્થિતિ થઈ હતો તે વિષે કલ્પના કરવાનું પણ મન બહારનું લાગ્યું. આ વાતને ચાલ્કરિક દિવસ રચા હતો, પણ ઘા એવો કારી હતો કે વર્ષો પાતે પણ તનખર રચાય નહીં.

દિલ્લીથી વડોદરા સુધીની મારી મુસાફરી લગભગ તકિય અવસ્થામાં થઈ. ધરે જઈ જલદીથી મોડું દોઈ હું વિઠૂલના ઘરે ગયો. ધરે તાણુ હતું. ખડોલીએ આપમેળે કહ્યું, “વિવેકભાઈ, જોરામ અને તાપસને લઈ સિનેમાં બેસા જા છે.” પછી લળવે

અવાજે ઉમેયું, “જે હૈયાસૂના છે. ગોમતીબહેન મયા તેનું અમને લાગે છે તેથી સામા ભ મનું પણ તેમને લાગતું નથી. રોજ કેરમની બાજી મકાપ છે, ચંદ્રકે ખેવાય છે અને સિતારે પ્રણ બાળવાય છે હા, એ ખર કે પડેલા જે કિન્હોલ દીવાલો વી ધીને બહાર નીકળતો હતો તે હવે દિવાલમાં જ રહે છે. પણ એટલી લોક આમન્યા તો તદ્દન અગત્યાય પાળે” હું આ સાંભળી રત્નમ્થ થઈ ગયો શુ ખરેખર વિવેક જોરામ કે તાપસને ગોમતીબહેનના જન્મથી કશું જ કુખ નહીં થયું હોય ? આતી વાત પગખર પણ સધ વા મન રોયાર ન હતું પણ તે પાડોલીને હું ઓળખતો. પાગકી પળાજીશુમાં પડે તેના તે ન દતા નહીં રહેવાયું હોય ત્યારે જ આટલું બો વા હતો તેની મને મનોમન ખાતી હતી. હું મનમાં ને મનમાં સમસમી રહ્યો.

હું ધરે જઈ આવે પડખે પડયો, થગીરનો થાક તો હતો જ. સાથે મનના થાક બાધો મને થયું કે વિઠવ માલેતુખર માણુત, નોકર, ચાકર, રસોયો, તેને ત્રી કમીના ? ગોમતીબહેનના આમહથી પોગમાં રહેવાનું માનુ રાખેલ, પણ રેવાનું તદ્દન આધુનિક હતી વર્ષોથી મોટર વસાવેન સગીતને પૂરો રોખ. આવો લહેરી માણુસ અતરમુખ તો કયાવી હોય ? વેદ ઉપનિષદની વાતોમાંથી “ખાવ, પીઓ ને દહેર કરો”ના સુત્રો રોષી કાઢી પોતાના જીવન રસમની પુષ્ટિ મેળવે. જોરામ કાઈનવ એમ. બી બી. એસ.નો વિદ્યાર્થી. તેને મહા યુથરાના, તેને મન કદાય મોલ અસામાન બનાવ નહીં હોય. પણ તપસ તો સાહિત્યનો વિદ્યાર્થી, ગુન્નાતનો બિગનો કવિ. તેને પણ ગોમતીબહેન જેવી માતાના અવસાનની કંટો જ આઘાત નહીં થયો હોય ? માનવસ ગાધની વિચિત્રતા અને માનવમનની ગંદના વિરે તરેહતાર વિચાર કરતો હું કયારે રૂઈ ગયો તેનો મને ખ્યાલ ન રહ્યો ગોમતીબહેનના અવસાને મારા બાલ મન

ઉપરાંત આંતરમન પર પણ ભારે અસર કરી દશે. મને સ્વપ્નામાં ગોમતીબહેન દંખાણાં. આ ગોમતીબહેનનું શરીર હાડમાંસનું ન હતું. નરો સાકરનું બનેલું હતું. વિરૂદ્ધ, ગોરાંચ અને તપાસ તેને ચાટતા હતા. દેહલા નેત્રથી ચાટતા હતા આ ત્રણે જગ્યા. કેટલી જલદ હતી આ ચાટણ ક્રિયા ! ગોમતીબહેનને આ ક્રિયા ગમતી દશે ! તેનું મોં હસતું હતું. પણ થોડીવારમાં શરીર ચટાઈ ગયું. તૃપ્તિના ઓહાર ખાતા ત્રણે જગ્યા ગોમતીબહેનને વિલીન થતાં જોઈ રહ્યા. માત્ર સ્નાયુ આનાની આશા તેમના મુખ પર રહી. રોકડો કશોય ભાસ દેખાણો નહીં. ત્રણે જગ્યા હાથમા હાથ મેળવી ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા. ખીજા સાકર પૂતળીની શોધમાં ગયા હશે કે શું ? જતાં જતાં વિરૂદ્ધ પાણું વળી જાયું. તેના મુખ પર હાલ્ય હતું, વિનોદ હતો આ અસહ્ય હેમચંદનાપણું જોઈ મારાથી રાડ પડાઈ ગઈ. તે સાથે જ મારી આંખ ઉધી. મારી પત્ની દોડી આવી. તેણે બેમાઝળા થઈ પૂછ્યું, “શું થયું ?” હું તેના સામે જોઈ રહ્યો તે તો હાડચામની હતી; સાકરની પૂતળી નહોતી. મેં કહ્યું, “કંઈ નહીં, સ્વપ્ન આપ્યું.” તેણે પાસે આવી મારા કપાળે હાથ મૂક્યો. તે મારી વ્યથા સમજી ગઈ હોય તેમ લાગ્યું.

“ગોમતીબહેનને ત્યાં જઈ આવ્યા ?” તેણે પૂછ્યું.

મેં કહ્યું, “હા.” પછી ઘડત મારી મેજે ઉમેયું, “ધરે તાળું હતું. નિહાલ, ગોરાંચ ને તાપસ સિનમા જોવા ગયેલ.”

સ્વપ્નામાં ગોમતીબહેન આવેલ ખરું ને ?

“તે કેમ જાયું ?”

મારો સવાલ ટાળતાં તેણે કહ્યું, “તમારા મિત્રો ભલે રહ્યા, પણ અજબ માણસો છે. ગોમતીબહેન ગયાનું દુઃખ સેરીના કૂતરાને પણ છે. આ ત્રણે જગ્યાને જ નથી.”

“આશ્વર્થની વાત છે” કહી હું તે વાત વિસ્તારવા જતો હતો, ત્યાં ઘેડી બનાવી લાવું કહી

તે ચાલી ગઈ. તેના ચંપડાએ પાડોશીની નાતને સમ- થઈ આવ્યું. માત્ર તો જલ્દે દેખું કપાઈ ગયું.

ગોમતીબહેનની સ્મૃતિ પ્રત્યેના આદરે મને ખીજો દિવસે સવારે વિરૂદ્ધને ત્યાં જતાં રોક્યો. પણ સાંજે મારા પત્ર પરાણે તેના ઘર તરફ વળી ગયા સાંજના પાંચેક વાગ્યા. દશે. ત્રણે જગ્યા અપદુરેટ કપડા પહેરી દક્ષણમાં જવા તૈયાર થઈ બેઠેલ. મોટર મગાવેલ તેની રાહ જોતા હતા. મને જોઈ વિરૂદ્ધ આગળ પસી આવ્યો ને મારા હાથ પકડી કહ્યું, “ધરૂ વખતે દેખાણો ગોતમ !” મેં તેના હાથ પકડી તો લીંચા પણ મને થયું કે આને પરહેજ કરી કોઈ અદાદતમાં ખરે કરી દઉં. થોડી ક્ષણો આખમાં આંખ પરોતી રાખી તેણે હાથ છોડી દીધા. તેની આંખ મારા હૃદયની ખોજ કરતી દેખાણી. હું સ્તબ્ધ બની જિજ્ઞાસુ હતો ત્યાં ગોરાંચ અને તાપમે મારી સાથે હાથ મેળવ્યા. ગોરાંચે પૂછ્યું “કેમ, દિવસમાં મગ આવી ?” મેં હા તો પાડી, પણ મારા મનમાં સદાકા જોલી ગયો. ગોમતીબહેન ગયા તે જગત ઈશ્વરોય નહીં ? ખેર ! મેં જ વાત ઉચ્ચારી, “ગોમતીબહેન અચાનક...” હું મારું વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાં જ વિરૂદ્ધે કહ્યું, “જીવનસફરમાં એક સચાઈનો સાથ દૂરી ગયો. પણ માણસે પ્રાપ્ત પરિ- રિથિતિનો સ્વીકાર કરી જીવન જોઈએ. જીવન જીવવા માટે છે. ખાવ, પાવ, સ્નેહ કરો.” પણ, કહી હું કંઈક કહેવા જતો હતો. ત્યાં ગોરાંચે કહ્યું.

“બાપુજી કહે છે તે સાચી વાત છે. વગોળવાની પ્રક્રિયા પશુની ગણાય, ગઈ વાતને વાળોગવી નહીં. વર્તમાનમાં જીવો.” તાપસ મૂંગો હતો. પણ તેણે મ મારા પછે દશી મેં વાત ઉચ્ચારી નહીં, હું આ ત્રણે હવે મારી દૃષ્ટિએ અજબ દેખાતો વ્યક્તિઓને જોઈ રહ્યો. તેમનું વર્તન મેં પોતે સગી આખે જોયેલ ન હોત અને કોઈએ કહેલ હોત તો કાંટિ કાળેય માની શકત નહીં. તેમના અસામાન્ય વલણથી વિરમિત થઈ હું આવક જિજ્ઞાસુ હતો, ત્યાં વિરૂદ્ધે વાંસામાં ધબ્બો મારી કહ્યું, “ચાલ દોરત, કલખમાં. એક બે સેટ રેનિસન્સા રમી ફિજ જમાવશું. મારામાં ના

પાકવાના હોય પણ ન હતા. હું મૂંઝા મૂંઝા તેમની સાથે મોટરમાં બેઠો. કલ્પમાં તે ત્રણે જણુ બધા સાથે ઢળતા મળતા, સ્વાભાવિક વાતો કરતા હતા અને હા! મશ્કરીમાં પણ લાગ લેતા હતા. જાણે થોડા જ સમય પહેલાં તેમના જીવનમાં કશું ય અસામાન્ય અને દુઃખદાયક બંધુ જ ન હતું.

કલ્પમાં વળતાં તેઓ મને મારા ઘરે મૂકી ગયા. મારી પત્નીએ જતાં વેત સવાલ પૂછ્યો, “સાત દેવાસૂનાં છે ને ?” મારે હા પાડ્યા સિવાય છૂટકો ન હતો. પણ મારા મનમાં ગેમલીંગબેન સાથેના તેમનો પૂર્વ વહેવાર ધોળાયા કરતો હતો. મારા પ્રત્યેના તેમનો સ્નેહભાવ પણ મને ભારપૂર્વક કહી રહ્યો હતો કે આવા સ્નેહભાવ મિત્રે ને રખે દેવાસૂનાં કહેતો. પણ મેં સગી આખે જોયેલ તેમનું વર્તન અનિવાર્યપણે એ જ નિષ્કૃષ્ટ પર આવવા પૂરતું લાગતું હતું.

ખીજે દિવસે બપોરે હું સોફા પર પડ્યો. પડ્યો મારા મનને નવી ખર્દિલી નોવેલમાં પરાવવા સ્થળે રહ્યો હતો. ગેમલીંગબેનની સ્મૃતિ જાણે કે મારી આખે અને નવલકથાના પાનાં વચ્ચે તરવરતી હતી. તે વીધીને મારે મનને ન લકડામાં પરાવવું હતું. લગભગ નિષ્કળ પ્રયત્નોથી થાકીને નવલકથા મૂકવા જતો હતો ત્યાં હાટ્ટો ગોમતભાઈ કહેતો. ગૌરાંગનો અવાજ સંભળાયો; હું સફાળો બીડાને ગોરાંગને બધમાં ધાલી ગયો. તેણે ય કહેલું તેનું મધુ મારા ખભા પર નાખી દીધું. પછી મારી બધમાંથી છૂટો પડી ખુરસી પર બેઠો. ખીરસામાંથી ચિત્રાગટ દેસ કાઢી મારા સામે ધરી. મેં અને તેણે ચિત્રાગટ ચેતાવી. હું તેના મોં સામે જોઈ ગયો તેણે સહેજ સ્મિત કરતાં કહ્યું, “ડિરેક્ટવની અદાથી શું જોઈ રહ્યા છો? ડિરેક્ટીવ નવલકથા વાંચતા લાગ્યા છો.” મેં તબીર સ્વરે પૂછ્યું, “સાચું કહેજે ગોરાંગ, ગેમલીંગબેનના જવાબી તને કાંઈ લાગતું નથી ?” ગોરાંગ ગંભીર બની ગયો. તેણે ધીમા સ્વરે કહ્યું, “લાગે તો ખરું, પણ મારે બાપુજીને અને તાપસને વિચાર કરવાનો છે.” તેનાથી તેની ઈચ્છા વિરહ નિરાસી નબાઈ ગયો. થોડી ક્ષણ

જાંત રહી તેણે કહ્યું, “આપણે ખીજ વાતો કરીએ.” મેં તેની સાથે આ વાત પકડી ન હોડી, પણ હું તેનું દુઃખ દઈ જોઈ ચક્ર્યો. તેના ખુશખુશાલ બાલ વર્તનનું કારણ પણ જાણી શક્યો. મેં તેને મારી મુસાફરીનું વિગતવાર વર્ણન કર્યું. એક કલક ઈધર ઉધરના ગરબા મારી તે ગયો.

તે સાંજે હું ફરી વિદુલના ઘરે ગયો. વિદુલ એકઠે ઘરે હતો. ગોરાંગ અને તાપસ તેમના મિત્રો સાથે મોટરમાં રજડપાટ કરવા ગયેલ, વિદુલ ગઝલોના સોખીન. અનવરીનાઈએ ગાયેલ ગઝલો ટેપ રેકર્ડ કરી લીધેલ. તે વગાડતો બેઠો હતો. પણ તેનું ખ્યાન ગઝલોમાં ન હોય તેમ લાગ્યું આખે બધ હતી. કેઈ જોડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો હોય તેમ જણાયું. મેં ટપરેકર્ડનું મશીન બધ કરી દીધું. સફાળા આંખ ખોલી અને જોઈ તે તુરત બેઠો થયો. તેણે હાથ મેળવતાં કહ્યું “વેલકમ ગોતમ, તારો જ રાહ જોતો હતો.” આમ કહી તેણે રામાને બૂમ મારી, “ગોતમભાઈ આવ્યો છે. સરસ ચા બાવી લાવ.” મારે હાથ પકડી તે સોફા પર લઈ ગયો. પછી ખૂન ભાવથી પૂછ્યું, “મુસાફરીમાં મન આવી ને? માંડીને વાત કર, રોસલ.” મેં જવાબ ટાળતાં કહ્યું, “વિદુલભાઈ, આ ઘરમાં આવું છું ને ગેમલીંગબેનની યાદથી હલ્લ ભરાઈ આવે છે.” આટલું કહેતાં મારું મન ભરાઈ અચ્યું. આખો છપકાઈ ગઈ. તેણે ગંભીર સ્વરે કહ્યું, “ગોતમ, રોહું પોસાય તે રહે. મારે ગોરાંગ ને તાપસનો વિચાર કરવાનો છે. હું શેઠી તો તે લાંગી પડે.” મેં તેના હાથ પકડી લીધો. તેણે તે હોડાવવા પ્રયત્ન ન કર્યો આ નારતો આ મોં કે તેણે ટપરેકર્ડ ફરી આવું કરી. અનવરીનાઈનો ખીંટો અચાનક શું જોઈયો. ગોરાંગ અને તાપસ આવ્યા ત્યાં સુધી ગઝલોની વાતો ચલતી રહી. કોઈને એમ લાગે કે મારા હલ્લમાંથી પણ ગેમલીંગબેન વિસારે પડ્યાં.

તાપસ તે પછી ત્રણ દિવસે મારો અને તે પણ અચાનક એક રેસ્ટોરાંમાં. સારંગીય સલામ કરી હું તેના ટેબલ પર મોડાપો. સરસ પીણાં મંગાવી એ વાતમાં ગુથાયા. તે આડી અવગળ વાતો

કરતો હતો, ત્યાં મેં તેને અધવચ્ચ અટકાવી રાધિ સવાલ પૂછ્યો, “તાપસ, તને ગોમતીબદેન અવાનું દુઃખ નથી ? તેણે કહ્યું, “હું સમજું છું, ગોમત બાઈ, બધા ય રૂસપુસ કરે છે કે આ બાપ-દીકરા પચ્ચ મળના હવે ઈશુ છે. બાપુજી અમને સંભાળે છે, અમે બાપુજીને સંભાળીએ છીએ. પચ્ચ તે આપું ક્યાંથી સમજે ? પચ્ચ મારા દુઃખની એક વાત કહું ? મહુ ખાનગી છે. બાને અમારા પ્રત્યે અસીમ ભાવ. ભારે પ્રુદયશાળી જીવ. ભગવાનને ય અમની વાત ખાનગી પડે. બા અમારી સાથેના સળધ આમ પૂરો કરે જ નહીં. તે સંબધ ચાપુ જ છે. બાનો રથૂળ દેહ નથી એટલું જ. કાઈ સદમ તંદુથી અમે સકળાવેલાં જ છીએ. તે રથૂળ દેહે અહીં દતાં ત્યારે અમારું રહેલું કસાલું મોં જોતાં તો દલી જોતાં. અમને પ્રકુલિત કરવા આકાશ પાતાળ એક ક્રાંતિ. હવે અમે રાઈએ તો તેમને દેવું દુઃખ થાય ? અમને આશ્વાસનના બે ચાંદો પચ્ચ કહી સજે નહીં તેવી પરિસ્થિતિ તેમનાં કામળ હૃદયને સાવ ચૂળું કરી નાખે. આ એક જ વિચાર અમારાં બધા ય આંસુ પ્રગટ થાય તે પહેલાં સકવી નાખે છે. તેમને એમ કહું જ ન જોઈએ કે અમને કાઈ પ્રકારનું દુઃખ છે. તેમનું સુખ એ જ અમારું સુખ હોવું જોઈએ ને, બાઈ !”

તાપસની વાત સાંભળી હું સાર અવાક થઈ ગયો. વાણી વામણી બની ભય તેવી આ વાત હતી. થોડો સમય મૂગા એસી અમે જૂદા પડ્યા.

મેં ધરે જતાં વેંત મારી પત્નીને કહ્યું “ચિહ્ન, ગોરાંમ ને તાપસ હેવાસનાં નથી. મર્મ જૂને જ છે હો !”

“મારે એ દેવાસનાં વિષે નથી સાંભળ્યું. તમે વાર્તાકાર છો, બાનાં રોધો ને વાર્તા લખો.” મારી પત્નીના અવાજમાં કંવચ હતી. હું બેઠવા જતો હતો ત્યાં તેણે હજોઈઈ મઈ દેવ તેમ મોટે અવાજે ઉમેયું. “ગોમતીબદેનને બૂલી મયા ! થિસાર છે એન.”

પચ્ચ સાંભળ તો ખરી !

“તેઓ એક ખીજને સંભાળે છે, તેમ કહેવું છે ને ? તો ય આવો કિલોલ ન હોય. આ તો સ્વાભાવિક આનંદ છે.” આટલું કહી વાતનો બંધ વાળતી હોય તેમ તે મારા તરફ પીડ વાળી ગઈ.

મારા મનમાં ચંકા જાગી. આવી દારુણ વેદના મનમાં જ રાખી શકાય ખરી ? આટલું મફલ બાળ વર્તન હોઈ શકે ? હું ઘેર વિમાસલ્યમાં પડી ગયો. હું મૂંઝો રહ્યો એટલે મારી પત્ની પાછી ફરી. મારા તરફ ઝડપથી આવતાં તેણે કહ્યું, “તમારું આપું મો જોઈ મારો જીવ કપાઈ ભય છે.” હું તેના સામું જોઈ રહ્યો. મારી વ્યથા તેના મુખ પર પ્રતિબિંબીત હતી હતી. તેના તરફના મારો સ્નેહ-ભાવ જામી આવ્યો. ક્ષણમાત્રમાં પીડા બેઠે જતરી મઈ અને મો પર સ્મિત ફરકી બેઠું. મારી પત્નીએ સ્મિતનો જવાબ સ્મિતથી વળતાં કહ્યું, “હાથ ! હું તો એવી ગભરાઈ ગયેલ !” મારી શકાને પ્લાસો અને મળી મથો. વિદુન ગોર્ગમ અને તાપમના કહેવાતા દલયબીનપણ્યને હું મનોમન વદી રહ્યો. મારે આ વાત મારી પત્નીને સમજાવવી હતી, દુનિયાને કહેવી હતી. પચ્ચ શાંતિથી સાંસળે કાણ ? લખું તો કહ્યું કાઈ વાને, આથી આ વાત મેં લખી. જોઈ છું, શું સ્વાધાત પડે છે મારી પત્ની પર અને પછી દુનિયા પર !

(નોંધ : ૧ થી ૫ : બાલગોવિંદ પ્રકાશન : ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧)

[૧] બંગલાદેશ સુકત બને છે

લેખક : નરહરિ ભટ્ટ પાનાં ૧૮૦ કિંમત રૂ. ૩-૯૦

આ પુસ્તકમાં બંગલાદેશની સુકિતનો તખ્તકા-વાર ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. ૧૯૭૦ના ડિસેમ્બરની ૫મી તારીખથી ભારત-પાક યુદ્ધ શરૂ થયું તેમજ ભારત-પાક યુદ્ધની રોગચાળી રસપ્રદ હોવા ઉપરાંત સંદર્ભ માટે બહુ ઉપયોગી છે. ઉપરાંત ૧૧ પરિશિષ્ટોમાં ભારત-રૂસ કરાર, બાંગ્લાદેશનો સ્વાતંત્ર્ય ઠંડેરા, ભારત-પાકિસ્તાનની સરહદની તાકાત, સરહદી માનવશક્તિની તુલના, યુદ્ધનું સરવેયું, સરખમની ખુતારી, ભારતે શુભાવેશ સ્વયં, ભારતે મેળવેલા પ્રદેશ, પાકિસ્તાન-બંગલાદેશ તુલના ઈત્યાદિ રસપ્રસુર સામગ્રી પીરસવામાં આવી છે.

[૨] સોનાર બાંગલા

લેખક : નારાયણ દેસાઈ પાનાં ૨૫૬

કિંમત રૂ. ૬-૫૦

બાંગલા દેશ માટે આ પુસ્તકમાં ૧૮ પ્રકરણોમાં શ્રીકૃષ્ણદાસી માહિતી આપવામાં આવી છે, અને તે વિસ્તારથી સમજાવવામાં આવી છે. ભારત-પાકિસ્તાન એમ બે ભાગવા થયા પછી પણ પૂર્વજાગણમાં અંજાવાત ભાંગેલા અગ્નિની પેટે ચાલુ રહ્યો અને ભાગ્ય સાથે ઉગતી સ્ત્રી તેમાંથી કેવો પ્રગળ અસતેષ ફાટી નીકળ્યો તેમજ અપૂર્ણ તથા યાલા બનતે પૂર્વની પાખતે સમજાવવામાં કરુણ રીતે નિપૂણ નીવડયા અને મુશ્કેલ કમચઃ કેવી રીતે લોકપ્રિય થતા ગયા અને ઉવટના અસહકારમાંથી સુકિતબોધોલન ટપાઈ પડ્યું તેને ચિતાર શ્રી નારાયણ દેસાઈએ આ પુસ્તકમાં સવિસ્તર આપ્યો છે.

[૩] રસેલના વાલોગાપ

અનુ : મુદ્દલા મહેતા પાનાં ૧૧૬

કિંમત રૂ. ૩-૦૦ ત્રણ

બર્દાન રસેલ માત્ર દ્વિચક્ર ન હતા તેમણે અનેક રિપયા ઉપર મૌલિક અને ચિંતનાત્મક વિચારો રજૂ કર્યા છે. રાજકાલ્ય, અર્થશાસ્ત્ર, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, નીતિશાસ્ત્ર, તકલાએ કુટુંબભાવના, વિશ્વશાંતિ ઈત્યાદિ માનવજાતને સ્પર્શતા તમામ પાસાઓ ઉપર પોતાની આગવી દૃષ્ટિથી વેધક પ્રકાશ પાડનાર આ દ્વિચક્રની શુદ્ધ પ્રતિભાના ચમકારા આ અનુદિત કૃતિમાં વાચક માણી શકે છે. આ પુસ્તકમાં જે વિષયો રજૂ થયા છે તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે :- તત્ત્વજ્ઞાન શું છે ? ધર્મ ; સામ્યવાદ-મૂડીવાદ ; સત્યા ; સુખ શું છે ? નિરેધાત્મક નીતિયત્તા ; યુદ્ધ અને અપ્રતિહાર ; રાષ્ટ્રવાદ ; ઘેટાંકાટન ; વ્યક્તિત્વો હિસો ; ધર્માલ્પતા અને સહિષ્ણુતા ; ઉવટના ખંડિષ્ટમાં શ્રી અનુભાઈ પંચોળીનું વ્યાખ્યાન “અરાપીન જાણિ-બર્દાન રસેલ” પણ આપવામાં આવ્યું છે.

[૪] નેવેલ

અનુ : નગીનદાસ પારેખ પાનાં ૧૦૨

કિં. રૂ. ૩-૫૦

“નેવેલ”માં ખરેખર સ્વીન્નનાયની કેટલીક પ્રભુતા હસ્તાક્ષરવર્ણી ફેલો સંધરાવા પામી છે, એવ આશુખમાં શ્રી ઉમાશંકર કહે છે. ‘ગીતાંજલિ’ પૂર્વેના ગાળાની આ કૃતિઓ છે બ્યારે કવિ તેમના આશુખના અડધે રસ્તે પહોંચી ચૂક્યા હતા. નેવેલનો આ અનુગાદ ૧૯૬૪માં “વૈષ્ણવજન”માં ૮૫ને ૮૫ને પ્રગટ થયો હતો અને તે પુસ્તકકારે ૮૫ ઉપવખ્ય બને છે તે ધણી આનંદની વાત છે. ‘ગીતાંજલિ’ની પેઠે ‘નેવેલ’ પણ દવિ સ્વીન્નનાયના અંતરંગનો આવિષ્કાર છે અને તેમની દવિતાનો

હરકોઈ પ્રેમી આના વાંચનથી પ્રકુલિત બન્યા વિના રહેતો નહિ.

[૫] સાંસ્કૃતિક ક્રાંતિ :

લેખક : ડાકાભાઈ નાગરીક “આરામ” દોળી ચક્રા આશુદ ૧૫૪ ૫૭૫ કિં. ૭-૪૦

એક સમાજ સુધારકના આ વિચારો છે. આને ધર્મને નામે ચારેકાર પતીંગ ચાલે છે ધર્મ-મથોમાં સ્વર્ગપ્રાપ્તિના અનેક રસ્તાઓ બતાવવામાં આવ્યા છે. આ પુસ્તકમાં ધર્મની અપ્રત્યક્ષ, મૂર્તિ-પૂજા, વર્ણવ્યવસ્થા દેવીઓની દુર્દશા પ્રત્યે આકરા પ્રહારો દુર્લભ રીતે કરવામાં આવ્યા છે. જૂનું દોડાય નહિ એ ન્યાયે આપણે ધણું ધણું પકડી રાખ્યું છે, અને ઘણી જડ માન્યતાઓને ઝવનમાં વણી દીધી છે. લેખકે આ પુસ્તકને અંગ્રેજી પ્રતિષ્ઠન કહ્યું છે કે સમગ્ર પૃથ્વી પર એક જ ધર્મ હોઈ શકે અને હોવો જોઈએ. આ વાત ખોટી નથી.

આખી માનવતા છેવટે એક જ માનવીની હોઈ શકે. અમેરિકાના માનવી જુદો અને ભારતનો જુદો એ કૃત્રિમ લાગે છે. જગતમાં સાસન પણ એક જ હોઈ શકે અને ધર્મ પણ એક જ હોવો જોઈએ, આને માટે સગળ ક્રાંતિની જરૂર છે. જૂની અને નવી પેઢી વચ્ચે સદાયાર માટે જે દષ્ટિભેદ દેખાય છે તે ઉપરથી વધતા જતા બહાચારનો ખ્યાલ આવી રહે છે. વિદ્યુત બલેલા ધર્મોને સ્થાને કેવળ માનવતા માનવધર્મ જની રહે અને એ રીતે માનવજાતિ વિશુદ્ધ બની માનવીને વેવેક્ય તરફ દોરી જાય એવી લેખકની અપેક્ષા સાથે હરકોઈ દુર્લભાળી વાચક સદમત થશે જ. પશ્ચિમના નાગરિક જીવનમાં જે થોડો સદાયાર છે તેટલો આપણે ત્યાં નથી. સદાયારના લોપનું પ્રમાણ રાજબરોજ વધી રહ્યું છે.

શ્રી ડાકાભાઈ નાગરીકનું “સાંસ્કૃતિક ક્રાંતિ” એક વિચારગ્રંથક પુસ્તક છે.

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 40001-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

શ્રી. મસ્તિકલ કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ .	૧-૨૫
ગીતાજલિ એક અધ્યયન....	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા'..	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫

વૈષ્ણવજન

સાંસ્કૃતિક સમન્વય ઝંખતું માસિક : જુલાઈ : ૧૯૭૨

સૈમ્પાવજા

વર્ષ : ૧૧]

જુલાઈ ૧૯૭૨

[અંક : ૪]

અનુક્રમણિકા

નવનિર્ધાર	સુરુદેવ ૧૨૫
પ્રાચીનનો નોકર..	સ્વામી સમતીર્થ ૧૨૬
પરિવ્રમણ	'આધુતોષ' ૧૨૭
ઈન્સાનની મૂર્તિ..	ગ્રા. તારાપોર 'અનામી' ૧૨૮
નિવન..	રા. જી. ૧૨૭
પ્રત્યુદ્ધિનો અદ્વિતીય	રા. ના. પાટક ૧૨૭
આશનનની મહત્તા	દેવેન્દ્રમાર પંડિત ૧૨૯
માણસાઈના પાપા	પંડિત હુમ્મણનંદ ૧૩૦
સત્યનો સંદેશ	આચાર્ય શિવમોહન મેન ૧૩૧
મેં તો રેમ દીવાની	કોચાનાડ વાયાજી ૧૩૨
કાલજીની કેડી	સુરેશચંદ પંડિત ૧૩૩
મુક્તિ ન. મુક્તિ	પ્રવીણચંદ દેવનાથભ. ૧૩૪
અવલોકન	ચિ. ૧૩૫

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની માસી તારીખે આ પ્રતિષ્ઠા વાપ છે

૧૯૮૦ સુધીમાં બંધ ન થયે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને મોકલવું બંધ શિલ્પકર્મો પૂર્ણ થો મોકલાશે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક વર્ષ સમાપ્ત છે

આ માસિકમાં પ્રતિષ્ઠા થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સંપાદક તે વિચારોમાં સમિત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'પરિવ્રમણ'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેખકો આવે છે

લખાણ 'સાદુ, સીધા, નાનું થાય જાય અપેક્ષા રહે છે માસની એક માસ ૧૫થી લખવું

લેખાલમ

દેશમાં [સત્ય] ૮ સપ્તાહ પાંચમાં મોળા પિંડિન

“બોમ્બવજન”

૨-ગામકુળન ૨

સાદુકોન-૨

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

રાષ્ટ્રીય એકતા

“ચાલો આપણે ભૂલી જઈએ કે, ‘હું’
 હું છું.’ ‘તું મુસ્લિમ’, અથવા ‘હું’ મુસ્લિમ
 છું.’ ‘તું મદ્રાસી’. ચાલો આપણે ‘હું’ અને
 ‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રીયતામાં એક-
 રૂપ કરી દઈએ સાથે ફળવાને કે સાથે તરવાને
 આપણે બહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે
 (સ્વારેજ આપણે ખરેખર સ્વતંત્ર થઈશું)”

—ગાંધીજી

મુજરાત સરકાર અધિકૃત નિયામક દ્વારા પ્રકાશિત

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

સિંધિયા આપને સાગર દ્વારા સમૃદ્ધિ આપે છે

ASIA S-SM 22A GUM

પ્રાચીન સમયમાં વહાલુપટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યત્ત સંપત્તિ મળતી હતી... આજે
સિંધિયાનાં જહાજો આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જળવૃદ્ધિ રજા છે... સિંધિયા
ભારતના દરિયાપારના તેમજ કાઠિયાવાડ વ્યાપાર ક્ષેત્ર
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાજો દ્વારા
ઝડપી, સુરક્ષિત અને હિંમતથી સેવા આપે છે.

દરિયાપારની સેવા
ભારત-પાકિસ્તાન ઇન્ડિયન મુશ્કો
ભારત-રશિયા
ભારત-અમેરિકા (સિંટલાનિક અને અખાલસ નાવો)
ભારત-પૂર્વ ઇન્ડિયન મેડિટેરેનિયન
ભારત-પેસિફિક (પૂર્વ ચીન)
ભારત-ઇન્ડિયન
ભારત-એસ્ટ્રેલિયન-ઇન્ડિયન મેડિટેરેનિયન નાવો
ભારત-પશ્ચિમ એશિયા (અખાલસ)
કાઠિયાવાડ સેવા
ભારત-પાકિસ્તાન-ભારત-સિંટલાનિક

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

(પાણચ ૧૯૧૯) 'સિંધિયા કાર્ગો', બેલાર્ડ એન્ટર, મુંબઈ ૧ ટેલિગ્રાફ: ૨૬૮૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલિગ્રાફ: ૨૧૦૫
સિંટલાનિક-૩૩, નેવ ઇન્ડિયન નેવ, કાઠિયાવાડ ૧ ટેલિગ્રાફ: ૨૨૫૮૨૨ (૬ લાઇન) ટેલિગ્રાફ: ૬૦૫
૬૦, એવ નામ નવેલ, નવી સિંટલાનિક, ટેલિગ્રાફ: ૬૦૫, ટેલિગ્રાફ: ૬૦૫
દરિયાવા વચ્ચે મુખ્ય નાવોનાં એન્ટર છે.

INITIATING SELF-RELIANCE IN HEAVY PLANT AND EQUIPMENT

Mukand now makes heavy steel castings upto 25 tonnes a piece which were, until recently, mainly imported. All types of these heavy steel castings are made to customers' requirements. Thirty years of steel foundry experience, as well as expertise, sophisticated and comprehensive testing facilities, and trained technical personnel, make it possible for Mukand to produce quality castings for the cement, metallurgical and other industries.

Mukand helps the drive towards self-sufficiency.

MUKAND
IS
STEEL

MUKAND
MAKES
HEAVY STEEL
CASTINGS

UP TO
25
TONNES

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ધનિયા એકસચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૬-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUCE

ગિલ્ડ સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

ચો. જો. નારાયણપુર

જિ. અંબારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

વૈભવાવજ્ઞા

ઉદ્ધરેશભાતભાનમ્

જીવનપંથ

જીવનયાત્રાનો પથ લાગે છે અને એ યાત્રા
માટેનો સમય પણ લાગે છે.

પ્રકાશના પ્રથમ કિરણ સાથે કું આ પથે
નીકળ્યો. અનેક તારાઓ અને ગ્રહોમા પોતાના
પદ્મો ચિ હ મૂકતી મારી આ દોષે યાત્રા દુનિયા
ઓના અરુપમા દર્શને આપતી રહી છે.

પણ એક તારા મુજબ પાસે પડેલાવાનો માર્ગ
તો અતિ લાંબો છે. અકૃત્રિમ, સરસ સુદૃશ તરફ
લઈ જતી સ્વરસાધના, જેમ ધૂળી-પમ્પી વિદ્ય છે,
તેમ તારા અરણ્ય પાસે અકૃત્રિમ શિશુલાલે આવનાનો
પથ દોઝો દોઝો દોષે અને વિદ્ય છે.

પ્રથમે, પોતાને દાર પડેલાવાને માટે અનેક
પાઠકા દારે બિમા રહને, ટકેરા આપીને, તપાસ
કરવી પડે છે. અને અદરના છેવટના દારે પડેલાવા
માટે તે અને બહારની અનેક દુનિયાઓમા રખડવું
પડે છે. એ વખતે અતરમાથી અવાજ બીડે છે,
‘આ યાત્રાનો અંત ક્યા ?’

‘એનો અંત નથી એટલે જ એ અણધાર છે.’
મરા પ્રથનો વચન અને મળે.

- રુચિદેવ

કાઈ વેળા એક રાજાના રાજ્યમાં એક પ્રધાનને સૂખા તરીકે નીમવામાં આવ્યો હતો.

એક દિવસ રાજાને તેની આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની પરીક્ષા લેવાનું મન થયું.

પ્રધાન જ્યારે દરબારમાં આવ્યો ત્યારે રાજાએ તેને પૂછ્યું : 'કઈ દિશામાં રાજા પોતાનું મુખ રાખે છે? રાજાનું આસન કયાં છે? તે શું ખાય છે? તે શું કાપે કરે છે?' રાજાએ કહ્યું કે જો તે આ બધા પ્રશ્નના ઉત્તર આપશે તો તેને વધુ જગતી પદવી આપવામાં આવશે.

પ્રધાનને આ પ્રશ્નોએ ખૂબ મૂંઝવી નાખ્યો. તેણે રાજાની પ્રશંસા કરી આઠ દિવસની મહેલમાં મળી લીધી.

આઠ દિવસ તો જોતજોતામાં પસાર થઈ ગયા, પણ ઉત્તર મળ્યા નહીં. તે ખૂબ દુઃખી થતા લમણે હાથ દઈને બેઠો હતો ત્યાં તેના નોકર આવી પહોંચ્યો. તેણે પ્રધાનના દુઃખનું કારણ પૂછ્યું. રૂબરૂતો માર્ગસૂચક તરફના આશરો લે તેમ નોકરને બંધી વાત કહી. નોકર બહુ શાણો હતો. તેણે કહ્યું કે તમે ચિંતા ન કરશો અને મને રાજા પાસે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા જવા દો. પ્રધાનને હા પાડી જોડેલે નોકર રાજા સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો.

રાજાએ પૂછ્યું : 'તારા માલિકને પૂછવા પ્રશ્નોના ઉત્તર તું આપી શકીશ ?'

નોકરે કહ્યું : 'હા, પરંતુ જે ઉત્તર આપે છે તે શરૂ છે અને જે પ્રશ્ન પૂછે છે તે સિધ્ધ છે. શરૂનું સ્થાન જોડું છે' જોડું રેખા અને તારી રાજાગાદી પર બેસવા દે અને તું મારા ચરણ પાસે બેસ.' રાજાએ તે પ્રમાણે કહ્યું, પણ નોકરને કહ્યું : 'જો તારા ઉત્તર સતોષકારક નહિ હોય તો હું તને ફાંસીને માંચડે લટકાવીશ.'

સો પ્રથમ પ્રશ્ન પુછાયો : 'રાજાનું આસન કયાં હોય છે ?'

તેણે એક ગાય મંગાવી અને રાજાને પૂછ્યું, 'ગાયમાં દૂધ છે ખરું ?'

રાજાએ કહ્યું : 'હા'

'દૂધ કયે રચે છે ?'

'આંચળમાં,' રાજાએ ઉત્તર આપ્યો.

'ના, એ જોડું છે; દૂધ સમગ્ર ગાયમાં રહેલું છે.'

પછી તેણે જોડું દૂધ મંગાવ્યું.

તેણે પૂછ્યું : 'આમાં માખણ છે ?'

'હા' રાજાએ કહ્યું.

'માખણ કયાં છે ?'

રાજા ઉત્તર આપી શક્યો નહીં. પછી નોકરે કહ્યું : 'દૂધમાં સર્વત્ર નવનીત છે, પણ તે કયાં છે એ તું કહી શકતો નથી; તેમ પ્રભુ પણ વિશ્વમાં સર્વથા વ્યાપેલો છે. દૂધ મેળવવા જેમ ગાયને દોડવી પડે, તેમ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા તારે તારા હૃદયનું દોહન કરવું જોઈએ.'

પછી બીજો પ્રશ્ન પુછાયો : 'પ્રભુનું મુખ કઈ દિશાએ છે-ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ કે પશ્ચિમ ?'

તેણે એક મીઠુબત્તી મંગાવી, સળગાવી. તેનું તેજ સર્વ દિશામાં સરખી રીતે પડવા લાગ્યું.

'આ જ રીતે,' તેણે કહ્યું : 'પ્રભુ એ તમારા હૃદયમાં જ્યોત જેવો છે અને સર્વથા દિશામાં તેના પ્રકાશ પથરાય છે.'

પછી ત્રીજો પ્રશ્ન પુછાયો : 'પ્રભુ શું કરે છે ?'

નોકરે પ્રધાનને બોલાવવાનું કહ્યું. તેણે પ્રધાનને પોતાની જગ્યાએ બેસાડ્યો અને પોતે રાજાગાદી ઉપર જ બેઠો રહ્યો. પછી તેણે કહ્યું : 'પ્રભુ આ પ્રમણે જ સતત વિશ્વની સ્થિતિ બદલવા કરે છે-રાજામાંથી નોકર, પતિમાંથી રાજા, રાજામાંથી પ્રધાન અને પ્રધાનમાંથી નોકર. આ પ્રમાણે રિધ પડતાં રહે છે અને એ જ પ્રભુનું કાર્ય છે.'

તે દિવસથી આ નોકરને પ્રધાનની પદવી આપવામાં આવી.

કત્તુપિત વાતાવરણ

‘યુનેસ્કો’ના આશ્રયે સ્ટોડોમ ખાતે વિશ્વના ૧૨૦ દેશના પ્રતિનિધિઓએ જલ્દ, સ્થલ અને આકાશમાં દુષિત થઈ રહેલા હવામાન અને આગો-હવામાં શુદ્ધ કેમ જળવાઈ રહે અને મલિનતા ઓછી થાય તે માટે વિચાર વિનિમય કર્યો. આ પ્રશ્ને વિશ્વમત ભગ્ન થયો છે તે મોટી વાત છે. મોટાં શહેરોમાં મદ્ય અને કચરા એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે જ ઠસવાતાં દોષ છે : મદ્યોના પાણી નદી અથવા સમુદ્રનાં પાણીને દોષયુક્ત બનાવે છે. મોટાં મોટાં કારખાનાઓ અને કરોડોની સંખ્યામાં મોટર-માટીઓ અને પેટ્રોલથી ચાલતાં વાહનો-ગિાનો વાતાવરણમાં દરેક કણે એર પ્રસરાવે છે. આપણું ઘર એક જ દિવસ સારું નથી થતું તો કેટલો કચરા ભેગો થાય છે ? બ્યારે આખા શહેરની એક દિવસની ગંદકી અને કચરાના નિકાલનું ગચિત કાગજ ઉપર માંડીએ તો જ ખ્યાલ આવે કે એનાથી વાતાવરણ કેટલી હદે કલુષિત બની શકે. રોકકોષ પરિણામી કાર્બાઈડ, તેના નિર્જલો તેમજ વાતાવરણને શુદ્ધ રાખવા માટે જે સિદ્ધાંતો અપનાવવા જરૂરી લાગે તેને અમલમાં મૂકવા વિશ્વના દરેક શહેર, ગામ અને દરેક નાગરિકને પણ જવાબદારી સોંપવામાં આવે તેમજ ઠેંગવણીમાં પ્રારંભિક વર્ગોથી તે વિષેનું જ્ઞાન આજના બાળકમાં રેડવામાં આવે તો જ લાંબે ગાળે વિશ્વમાં એવા નાગરિક પેઢા થાય જે પ્રતિના શુદ્ધ અર્થેને મલિન દરતાં હિયડિયાટ અનુભવે. પૂર્વ-જર્મનીને આ પરિણામ આમંત્રણ ન હતું તેથી રશિયા તેમાં ભાગ ન લે તે હાસ્યાસ્પદ લાગે છે. રશિયાએ તો આમેવાની લેવી જોઈએ અને આ પ્રશ્ને રાજકારણથી પર રાખવો જોઈએ. વિશ્વના વાતાવરણની સ્વચ્છતા માટેની ઝુંબેશ અંતુકત રાષ્ટ્રના ઉપરને અત વાધુ રહેતી જોઈએ.

શરતી મદદ

ભારતે બંગલાદેશને તેની કટોકટીની પગમાં તદ્દન નિસ્વાર્થભાવે જે મદદ કરી તેની સરખામણીમાં અમેરિકા તરફથી બંગલાદેશને આજે અપાતી મદદ દેખીતી રીતે જ ખ્યાન બેસે છે. પાકિસ્તાની લશ્કરે જે દમન આચરેલું અને જંગાળમાં નરસંહાર કર્યો તેની તરફ નિશ્ચયે આંખ આઘા કાન કરતાં અમેરિકા જેવા લોકચાહી દેશને શરમ આવી ન હતી. હવે બ્યારે તે દેશનું અસ્થિતત્વ એક હકીકત બની ચૂકી છે ત્યારે અપાઉનું વલણ નેવે મૂકીને રાજકારણના રંગવાળી મદદ બંગલાને આપવા અમેરિકા અયકાતું નથી એ પણ એક સ્પષ્ટ હકીકત છે. અમેરિકાની મદદ કરવાની સકિત આગ્રાહ છે. પોતાના મગ બહાર જઈને પણ ભારત બાંગલાદેશને મદદ કરે તે કયાંય દેખાય નહીં અને અમેરિકાનું એક લાખ પંદર લાખર હતનું જહાજ ‘મેનહેટન’ તરતા ક્રેડાર તરીકે ચિનાર્થોચના બારમાં સેવાઓ આપે તે જાડીને આંખે વળગે !! અમેરિકાની આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ માટેની એજન્સીએ છ માસ માટે આ જહાજ બાંગલાદેશ માટે મેળવ્યું છે. આ ટ્રકર ઓગસ્ટની શરૂઆતમાં બંગાળના અખાતમાં પહોંચી જશે અને બાંગલાદેશના આંતરિક ભાગોમાં અનાજની વહેંચણી ઝાપી બનાવવામાં મદદરૂપ થશે. અમેરિકા સરકારે ૪૦ લાખ ડોલર આપીને ‘મેનહેટન’ની સેવાઓ લંબી છે. તે સિરોરે લાખ દન થકે બંગલા લઈ જશે. તેના પરના ડર મશીનો અન્ય જહાજોમાં રહેલા જમ્યાને ઉભારશે અને નવાં જહાજોમાં મૂકશે અને એ રીતે અનસંકેત હળતું કરવામાં આ એક જહાજ અમૂત-પૂર્વ કામગીરી કરી બતાવશે. તેમાં એક લાખ દસ લાખ દન અનાજ સંગ્રહી શકાશે ‘મેનહેટન’ના જગડા દેશના આગમન સાથે અમેરિકાની તે દેશને આપેલા ફાળાની રકમ ૧૨ કરોડ ડોલરથી પણ વધી જશે. ભારત જે મદદ કરી રહ્યું છે તે લાંબા ગાળાની અને મૂળમૂળ પથાની દોવા હતાં દુનિયાને દેખાડે

કરવા માટે નથી. તાજેતરમાં બમિલા દેશ સાથે થએલા વધુ કરારો આ સત્વથી પ્રતીતિ કરાવે છે.
‘ફૂલોંદી સેર’

પશ્ચિમ જર્મની તેમજ યુરોપના દેશોમાં ફૂલોનો વપરાશ ખૂબ દોવાને કારણે બહારથી ફૂલો આયાત કરવા પડે છે. એક જ દેશનો દાખલો લેવા દેવ તો પશ્ચિમ જર્મનીએ ૫૭-૫૮માં ૪૦ કરોડ માર્કના ફૂલો વાપ્યા હતા તે દસ વર્ષમાં વધીને ૧૨૦ કરોડ માર્ક સુધી પહોંચ્યા છે. પ્રત્યેક જર્મન દીક સરેરાશ કાઠવામાં આવે તો ૧૯૨૬માં વ્યક્તિ દીક ૨૨ માર્ક ફૂલ પાછળ ખર્ચતા તે આજે ૫૧ માર્ક સુધી પહોંચ્યા છે. આજે ત્યાં દર વર્ષે ૬૪ લાખ માર્કના યુવાન અને ૪૫ લાખ માર્કના અન્ય ફૂલોની આયાન થાય છે. ભારત પણ યુવાનની નિ-કાસમાં રસ લે છે. ભારત ઉપરાંત હોન્ડેન્ડ, દટ્ચી, ફ્રાન્સ, ઈંગ્લાંડ, કેન્ડા, ધના, મોરકો, ટ્યુનિસિયા, ચાઇલેન્ડ અને જાપાન જેવા દેશોમાંથી યુરોપમાં ફૂલોની આયાત થાય છે. ભારત ધારે તો ફૂલોની નિકાસનું પ્રમાણ વધારી શકે અને ફૂલ ઉદ્યોગની યશસ્વતા પછુ વિચારી શકે. ઉત્તર ભારત આને માટે અનુકૂળ છે. જ્યાં જ્યાં ઝાંખી વાહન અવકાશની યશસ્વતા છે ત્યાં ખરે જ ફૂલોની નિકાસ ઉપયોગિતા હકમાં રાખીને આ દિશામાં થઈ ખૂંધું થઈ શકે તેમ જ કેમકે બહુ મોટી જૂનીના શેકાણુ વિના વિકસી શકે તેવી આ બાબત છે. સૂઘે સાથે વિચારવા જેવી બીજી બાબત ફૂલોના નિરર્થક બાપ ઘડવાની છે. આપણે ત્યાં ફૂલોને જે બગાડ થાય છે તેને અટકાવવાથી પણ આપણે કરોડો રૂપિયાના ફૂલોને જાપની કડીએ દેવદંધને જઈને છંદેવને પ્રેમથી એક ફૂલનું અર્ચણ થાય કે સોનું કે મોટી ફૂલમાળા ચલાવે— સરવાળે બહું સરખું છે. કેન્ડા વિમાન આપનીકાલે આપણે ત્યાં આવશે ત્યારે તેમાં પરદેશી માં મોકલવા જેવી યાદીઓમાં ડેરી અને સફરજન સાથે બે ચાર પ્રકારના ફૂલોની ભોગવાઈ હોય તે અત્યંત જરૂરી છે. ભારત જેવા વિશાળ દેશમાં જ્યાં જનજાતના અને ભાતભાતનાં હવામાન ભુલું ભુલું પ્રદેશોમાં પ્રવર્તે છે ત્યાં ફૂલોની ખેતી એક નવો જ વિકાસ આપી રહેશે.

રાજસ્થાન નહેર

રાજસ્થાનમાં દુધાળા સર્વસામાન્ય બાજત મળ્યાં છે. જાવલેજ કોષ વર્ષે સાડુ નીવડે. તેના ચાર અસ્વામાં—ખિઝોર, જેસલમેર, જોડપુર, અને જામશેરમાં—દર વર્ષે દુધાળા ડાકિયું કરે છે. હાલ પાંચ વર્ષમાં અઢતની પરિસ્થિતિના સમયે કરતા માટે રાજ્ય સરકારે ૧૧૩ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ્યા છે, આ તે માત્ર લોકોને જીવનમર્યાદાથી બચાવવા માટે જ. એટલી રકમમાંથી કાંઈ કાવળી કામ થયું નથી. રાજસ્થાન નહેર માટે ૧૯૬૩માં માનવામાં આવતું હતું કે ૧૮૪ કરોડમાં તે પૂરી થઈ જશે પરંતુ હવે એટલીવેટ મુજબ વધુ ૧૦૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચતાં પણ આરો આવે તેમ લાગતું નથી. દુનિયાની લાંબામાં લાંબી આ નહેર ૬૪૮ કી. મી.માંથી પંજાબ અને હરિયાણા રાજ્યમાં ૨૦૪ કી. મી. વહે છે. રાજસ્થાનમાં મુખ્ય સામાની લંનાઈ ૪૪૪ કી. મી. રહેશે. ઉપરાંત ૨૦૪ કી.મી.માંથી ૧૬૪ કી. મી. પૂર્વ થયું. જાડીની મુખ્ય સામાની ૧૩૪ કી. મી. કામ થયું છે અને ચાપુ વર્ષે ૧૮૮ કી.મી.માંથી સુધી પહોંચશે. અત્યાર સુધીનાં ૬૩ કરોડ રૂપિયા આ નહેર પાછળ ખર્ચ્યા છે. ધરના રજીમાંથી વહેતી આ નહેરને, પંજાબની નરીઓના નીરમાંથી વહેતી કરવાને ખૂબ વિચાર એન્જિનિયર કંવર રોને ૧૯૪૮માં આવેલો. ત્યારે તેઓ નિકાનેરના મુખ્ય દિગ્ગેરે હતા અને નિકાનેર રાજ્યની પાણીની જરૂરિયાતોને પૂરી પાડવા આ યોજના તેમણે વિચારી હતી. સનહજ અને ત્રિપાલના સંચય પડે હરિદી બેરેજ બનાવીને, રાજસ્થાનની જૂની ધરતીને હરિયાણા બનાવવાનું આ દિગ્ગેરેનું એક સ્વપ્ન હતું. હાલો વર્ષે પડેલાં આ જૂનિમાં સરસ્વતીનાં નીર વહેનાં, કાળકેને આ નદી છુપા જની વિધમાંથી રેતીનું આક્રમણ અ.બું. આજે આ રજી પ્રદેશને હરિયાણો બનાવવા માટે માનવી થઈ રહ્યો છે.

સુજરાતમાં કાશમીર

કાશ્મીરી બીજમાં ફૂલ અને સૂકોમેલા પડેલાં પણ પોકાડાં અને આજે પણ પાકે છે. સફરજન, પીચ, અખરોટ, બદામ, જરદાણુ, ઈલાદિનું ઉત્પાદન

સુખમ જેવા સહેરમાં દિવસગર પાંખાના
ખાળદની જેમ કામમાં મગ્ન થઈ રહ્યા પછી એકાએક
એકા મારા જેવા માણસને તો આ ઇચ્છા દેવી
સ્વાભાવિક જ છે કે : સંજના થોડીવાર માટે હવા-
ફેર કરવા જાય.

સંજના છ વાગ્યે એકિસપાંથી છૂટી પછી
હું દરરોજના નિયમાનુસાર સમુદ્ધ કિનારે ફરવા
ચાલી જતો અને રાત્રે બાર વાગ્યે ઘરે આવતો. હું
સમુદ્ધ કિનારાની પાળ પર પગ ફેલાવીને બેસી જતો
અને મારી આંખમાળુના દબો જોવા કરતો. કદી
દૂર કિતિજમાં દૂખતા સૂર્યને જોઈને અનંદમાં આવી
જતો તો કદી 'અને જોર અરમવાલા'નો અવાજ
અને આ પ્રમણેના બીજા ઠોંધ તમાકાથી મન
ખડેલારતો હતો.

એક કાગળની વાત છે. હું દરરોજની માફક
રેતી ઉપર બેસી પશ્ચિમના સમુદ્ધમાં દૂખતા સૂર્યને
એક સરખો જોઈ રહ્યો હતો કે, એક અવાજ
આવ્યો :

“માણુ ! નારિયેળ લેશો ?”

મારી નજર ફરી, જોયા કદને હજીપણ એક
નારિયેળવાળો ડાંભો હતો તે ફરીથી બેઠો :

“માણુ ! નારિયેળ થવું સાગં છે. નારિ-
યેળનું પાણી પીને તનિખન ખુશ થઈ જશે, એક જ
શે ! ખાલી જ આના !”

હું હસી પડ્યો અને માથું હલકાવેને તેને ના
કહી દીધી. નારિયેળવાળો નિરાશ વદને ચલ્યો ગયો.
કદાચ આ પ્રમણેનાં વ્યવહારથી તે નિરાશ થઈ
ગયો હતો.

બે દિવસ પછીની વાત છે. હું તે જ
નિશિત જગ્યા પર બેઠો હતો કે, પાડો નારિયેળ-
વાળાનો અવાજ સંભળાયો.

તે બોલ્યો, “માણુ ! તે દિવસે તો તમે
ના કહી હતી. આજે તો એક નારિયેળ લઈ જ
શે !”

હું સમજી ગયો કે, મને દરરોજ એક જ
જગ્યા પર બેસતો જોઈને નારિયેળવાળો મને એળખી
ગયો છે. તેને ખજર થું કે હું એક સાધારણ
જેવો કલાક છું, અને આ પ્રમણે છ આના ખૂબ
કરીને રોજ નારિયેળનું પાણી પીવું મારે માટે
અચંભવ છે. અચાનક મારો કાષ્ઠ યંત્રવત મારા
અમીસના અગ્રવામાં ગયો અને આઠ આના કાઠાંને
મેં તેના કાષ્ઠમાં ચૂક્યા. નારિયેળવાળાએ નારિયેળનું
પાણી હાથર કર્યું.

તે દિવસથી આ નારિયેળવાળાની સાથે મારી
દોસ્તી શરૂ થઈ ગઈ. એનો સ્વભાવ મને ઘણો પસંદ
પડ્યો. ચહેરા પર હંમેશા હાસ્યની રેખા ખાલુમ
પડતી. એના વધારે આમ્રકથી મહિનામાં બે ત્રણ
વાર એની પાસેથી નારિયેળનું પાણી પી લેતો.
એનાથી વધુ માત્રુ મળું પણ ન હતું. આ કેમ
કે : લાક મહિના સુધી ચાલુ રહ્યો. તે હવે મારી કાષે
હળામગી ગયો હતો. બે ચાર વાગે પણ અપે કરી લેતા
હતા. ૫ થી ૬ થી સુધી હું એના દરરોજના ઇવનના
વિચ્છવાં કાંઈ પણ જાણી શક્યો નહોતો. એક
દિવસ તે મને વધારે ખુશમાં દેખાયો.

મેં પૂછ્યું, “કેમ રે લાઈ નારિયેળવાળા !
આજે કાંઈ ઘણું ખુશમાં છે ?”

પણ કદાચ તે જ કહેવાના વિચારમાં હતો.
મારા પૂછવાથી જ બેલી જાયો, માણુ ! મારી
બેટી નાંદો સાતમીની પરીક્ષામાં પાસ થઈ ગઈ છે.
આજે મારા તરફથી તમને એક નારિયેળ મારું
આપીશ.”

‘તમારી બેટી ? નારિયેળવાળા, તમારી ઠોંધ
બેટી છે ? હું તો સનજતો હતો કે એકલા હશે....’

‘નહિ બાલુજી, મારે પણ એક બેટી છે. આ સમયે તેની ઉંમર ઠાણ ચૌદ પંદર વર્ષની હશે ! શામળદર્મા તે પોતાની દાદીમાની સાથે રહે છે અને ત્યાં જ વહે છે. હું દર મહિને તેના અભ્યાસનો ખર્ચ અહીંથી મોકલું છું.’

‘તો એની મા પણ હશે ?’

હતી પણ હમણાં નથી. હું તે અને બીટો શામળદર્મા રહેતાં હતાં, હું માદીની મૂર્તિ બનાવીને વેચતો હતો. ઘરનું કામકાજ સારી રીતે ચાલ્યા હતાં. બપોરે મારી બેટી સાત વર્ષની હતી ત્યારે એની મા મરણ પામી હતી. બાલુજી ! એની મા ક્યાં ચાલી ગઈ ? આરુ’ મન તો તે જગ્યા પરથી બિલકુલ ઊતરી ગયું. હું એને એની દાદીમાની પાસે સુંદરપુર મૂકી મુંબઈ ચાલ્યો આવ્યો. નોકરીની ધણી તકલુફ કરી, પરંતુ મળી નહીં. દુનિયા પ્યાર પણ ખૂબ કરે છે અને ઠાકરો પણ ઝણી ઝણીને મારે છે. છેવટે હારીને આ નારિયેળ વેચવાનો ધંધો શરૂ કર્યો.’

‘કેવું કામય છે ?’ મેં પૂછ્યું

તે બોલ્યો : ‘કમવાનું શું બાલુજી ! પેરભરતું મળી જાય છે. દરેજ ખાઈ-પીને જે થેકું હજી વધે તેને એકદું ઠરુ છું. છેવટે તો મારે મારી બીટોના લગ્ન પણ ધામધૂમથી કરવા છે. લઈ લખને હવે આ તો મારા માટે એક કામ જ બચ્યું છે. મંત્રી વખતે તેની માએ અને વાપદો ક્યાં હતો કે હું તેને ઠાણ ચોખ્ખ પતિના હાથમાં સોંપી દઉં. જીવનમાં ખસ હવે આ એક જ હઠ્ઠા રહી ગઈ છે !’

‘ખાલી સમયમાં શું કરે છે, બાઈ ?’

‘બાલુજી ! ખાલી સમયમાં શોખને માટે મારો જૂનો ધંધો ઠરુ’ છું-મૂર્તિઓ બનાવવાનો ધંધો !’

‘તો આમાંથી પણ પૈસા મળતા હશે ?’ ઘણા બધા પૈસા મળતા હશે !’

‘હા, થોડા ઘણા પૈસા મળી જાય છે. હમણાં ત્રણ મહિનાથી એક મૂર્તિ બનાવવા લાગ્યો છું. હજી સુધી મૂર્તિ પૂરી થઈ નથી !’

‘વાહ બાઈ વાહ ! આ પણ ઘણું સારું છે.’

આ પ્રમાણેના વાર્તાલાપ તેની તથા મારી વચ્ચે ટૂંકલીકવાર થતો. દરેક વખતે વાર્તાલાપમાં મેં બોલ્યું કે તે મારી વધારે ને વધારે પાસે આવતો ગયો.

(૨)

સમયને પસાર થતા વખત લાગતો નથી. એક દિવસે હું એને મારે ઘેર લઈ આવ્યો. તે ઘણો ખુશી થયો. પણ એના ત્રણ પછી મારી પત્ની મારા ઉપર ઝુસ્સે થઈ. ‘ના જાણે, કેવા હરામીઓને દોરતો બનાવી રાખ્યા છે ! જરા આવજો બાનદ નનો પણ ખ્યાલ તો કરવો હતો. આ બધું ઊડીને નારિયેળવાળો જ તમને મળ્યો-દોરતો કરતો માટે !’ વગેરે વગેરે...

અને હું તેની વાત સાંભળી ન સાંભળી કરીને મારા પોતાના વિચારમાં પડી ગયો. ‘હય ! રિધાતાએ એક માણસને બીજાનું દિલ પારખવાનું છે, એવી દૃષ્ટિ આપી હોત તો તે બધી જગતે કે ઈ-સાનના આતરિક અને બાહ્ય સ્વરૂપમાં શું કરે છે !’

નારિયેળવાળાને આ વાતની ઠાઈ શંકા થઈ હતી કે, તેનું મારે ઘર આવવું મારી પત્નીને જરામ મળ્યું નહિ હતું. તે જતાં પણ તેનું આરવું જતું ચલું રહ્યું. દેરીજી આ વાત પર ખૂબ લાડી રહી, પણ મેં એની એક વાત પણ માની નહિ નારિયેળવાળાની વાનો ધણી દિલચસ્પી હતી. તે પોતાની બીટોની કદાણી સંભળાવતો. પોતાની બીટોનાં બરિધનાં સુંદર સ્વરૂપમાં કંપનમાં મારી અટકી જતાં હું જોતો, આ સમયે તેની આંખમાં આંસુ આવી જતા હતા. એવા આંસુ જેના દીધામાં એક અસાગી પિતાનો પ્યાર છતકાતો હતો.

અહીં મારી બેટી આસાની લગ્ન પણ નક્કી થઈ ગયાં. સારું ઘર, સારો પતિ. આ દૃષ્ટિથી કે, આસાની માને વધારે કંઈ કહેવા પર મેં ઘણી ઠાણી કરી નહિ હતી. આ તો આસાનું નસીબ જ સમજે, કે એને આવું ઘર મળ્યું !

હસની તારીખ પાસે આવવા લાગી હતી. સાથે સાથે મારી ચિંતા પણ વધવા લાગી. આ દર્શનવાન એક બનાવે બન્યો.

મારા પંચવર્ષીય પુત્રની તમિષ્ઠ અચાનક બગડી ગઇ. અને વિચાર્યું નહિ કેવો તાવ છે ? અઠવાડિયા સુધીમાં સારો થઈ જશે પણ અમારું અનુમાન ખોટું થયું. પંચુની તમિષ્ઠ વધારે ખરાબ થતી ગઈ.

ઈન્સાન ભગવાનને હમેશાં જ એવરૂદ બનાવવાની કોશિષમાં પડ્યો રહેતો. કદાચ ભગવન પણ મેં કે ભોળને ઈન્સાનની જાણકારી કરવામાં પોતાની ખરાબરીનો ભોળો રાખતા નથી. તે તેને એવી રીતે જમીન પર ઉપર નીચે થઈને લઈ જાય છે, જાણે બે પૈડાનો ઝામે બાહું જ અમારી સાથે થયું. પંચુનો જીવનદીપ તો છુટાઈ ગયો, પરંતુ સાથે જ પોતાની બહેનનાં લક્ષ્મી માટે આવેલી પુછને પણ યાદ કરતો ગયો. ઘણી કોશિષો કર્યા પછી એના જીવનદીપને સુક્રાંતો ભોળને મને છોડીને ઘરના બધા-એની આંખોમાં આંસુ ઊઝરાઈ આવ્યા. જ્યારે ઈન્સાન વધારે આક્રોશની જાગમાં ફસી જાય છે ત્યારે કદાચ વિધાતા તેના આંસુએનો લંઘાર સૂકી દે છે.

આશાનાં હાનને બે મહિના બાકી રહ્યા અને મારા માથા પર ચિંતાએનો ભોળો ભરો રહ્યો. મનમાં ને મનમાં હું ચુંચળાવા લાગ્યો. કોઈની સાથે હાથ ફેલાવવા માટે ધરમ આવવા લાગી.

તે દિવસે પણ હું ચોપાટીની ચેતી પર બેઠો હતો દૂર સમુદ્રની લહેરોમાં તોફાન હતું. મારા ગળ-જમાં પણ વિચારોની લહેરો તે ફાન કરતી હતી.

'બાબુજી ! આજે તમે ઘણા વિચારમાં રૂબેરા હો તેવા નજરમાં આવી રહ્યા છો.' અવાજ આવ્યો. સામે બોલુ-તે જ નારિયેળવળા ભોળો હતો. હ મેંસલા હારથને બંધે આજે તેના ચહેરા પર આ કેવી ગમ મીનો છે ! વધેલી દાંડી, સૂકો કરમચેરો ચહેરો, નિઃસ્તેજ આંખો ' હવે મને યાદ આવ્યું કે, મારી ચિંતાઓમાં ખોવાયેનો મેં ગયા મહિનાથી ન તો એની ખબર લીધી હતી અને ન તો તેને મળ્યો હતા !

મેં પૂછ્યું, 'કેમ લાઈ નારિયેળવળા ! આ કેવી હાલત બનાવી નાખી છે.'

મારા કહેવાથી તે રડી પડ્યો. ખોદ્યો, 'બાબુજી ! મારી બીટો મારો સાથ છોડીને ચાલે ગઈ. બાબુજી ! તે મારો સાથ છોડી ચાલી ગઈ !'

'યુ કહે છે ?' મારું મોઢું આશ્ચર્યથી ખુલ્લું જ રહી ગયું !

'હા બાબુજી ! ચાર દિવસ સુધી તાવમાં પડી હતી, એની દાંડીને કામળ આવ્યો હતો, હું ત્યાં પહોંચ્યો તેના બીજા જ દિવસે તે ચાલી ગઈ.'

ન જાણે કેમ મારી આંખોની સામે અંધારું છાંયું ગયું. અને લાગ્યું, જાણે હમણા જ એકે તોફાન બને ઉપરથી પસાર થઈ ગયું છે અને એમાં લવિષ્ઠનાં અમારા મહેલો ચૂરેચૂર થઈ ગયા છે.

તે વધારે વખત રહતો જ રહ્યો. હુ એની પીઠ ઉપર ધીમે ધીમે હાથ ફેરવતો રહ્યો છેવટે ઘણી કોશિષો પછી માતા મોહામમ્મી આ શુદ્ધો નીકળ્યા, 'હુ ખી યથ્થ નહિ. સસારનો કમ જ એવો જ છે. મને જ ભો ! મારો પંચુ પણ રંગીન રવખમાં રમતે-દોડતો આમ જ ખોવાઈ ગયો. હંમેશને માટે ! તેની બીમરીમાં ઘણો ખર્ચ થઈ ગયો. હવે આશાના બે મહિનામાં લગ્ન છે, પૈસાને પ્રત્યેક કવાથી કરું ? મારી ચારે તરફ પણ, તારી માફ જ નિરાશાનો કાળો અંધકાર જ છવાઈ ગયો છે. જો રૂપિયા ન મળે તો બધી જગ્યાએ મારી બહાની મી થશે.'

આ નજીકના અઠવાડિયા પછી નારિયેળવળા મારે ઘેર આવ્યો. અહીં તપની વાતો પછી તે બોલ્યો, 'બાબુજી ! પૈસાનો પ્રત્યેક થયો કે નહિ ?'

'હજી સુધી તો નથી થયો, પણ કોશિષ કર્યા કરું છું. પછી હથ ની મરજી !'

જુઓ બાબુજી ! મેં મારી બીટોના લગ્ન માટે બે હજાર રૂપિયા એકઠા કર્યા હતા હવે તો તે નથી. મારા જેવા અમાણી બાપને વચ્ચોવચ્ચમાં છોડી તે ચાલી ગઈ હું તે બે હજાર રૂપિયા તમને આપવા આવ્યો છું. અને એણે એક મેલી ફાટોની તુરવી થેલી ટેગલ ઉપર મારી સામે મૂકી દીધી.

આ જોઈને હું આશ્ચર્યમાં પડી ગયો. કંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ.

તે બોલ્યો, 'હુ જ છું છું', તમે આ પૈસા આપ લેશો નહિ. તમે મને એક કાગળ પર બોન્ડ લખીને આપી દો કે 'મે હજાર' રૂપિયા મળ્યા છે. વખત આવ્યો ચૂપી આપીશ. હું તમારી પાસેથી બાજુ લઈશ નહિ. ખૂબ પૈસા જ લઈશ.'

મને એના આ કથનમાં સત્ય લાગ્યું. ઉપર મેં રૂપિયા લઈ લીધા અને તેને બોન્ડ લખી આપ્યું.

તે, ઘણા ખુશીમાં નજરે આવી રહ્યો હતો. મેં એને કહ્યું કે તે હવે પર જરૂર આવે, સાથે જ હામની નિમંત્રણ પત્રિકા મેં એના હાથમાં ખૂટી દીધી. મેં જોયું, એની આંખોમાં બે દીપાં આંસુ હતા. હું સમજી ગયો. દરેક આંસુની કિંમત એક હજાર રૂપિયા હતી!

હામના દિસે તે આવ્યો હતો. જોઈને જ નહિ પણ એણે બધા કાપોમાં મને મદદ કરી. તે આ પ્રમાણે કામમાં જોડાયેલા હતા-જણે ત કુટુંબનો જ સ્વયં હોય! આંસુથી ભરાયેલી આંખોથી અને બધાએ આશાને વિદાય આપી. મેં જોયું કે, જ્યારે તે સાક્ષરે જવા માટે ડેલી ઉપર બેઠી તે સમયે તે નારિયેળવાળા ધૂરકે ધૂરકે રડવા લાગ્યો.

એ આદારિયા પછી તે એક પેકેટ લઈને મારા ઘરે આવ્યો. બોલ્યો, બહુજી! તમને શાદ હશે કે મેં કહ્યું હતું કે હું એક મૂર્તિ જનાવી રહ્યો છું. કાલે રાતે જ તે પૂરી થઈ ગઈ આજે હું તમને તે બેટ તરીકે આપવા આવ્યો છું. તમે તેને તમારા પુત્ર ૧૫૨ માં ચાલુ]

જનસમુદાયે આપને ગળે ચાલી દરેકજા હાથનું ભોજન આપીશ. આશીર્વાદ આપો.

'અરે આશીર્વાદ આપનાર હું' કોણ? એ આશીર્વાદ તો ભોજન પામતા કુષ્ઠાર્તના જ મળશે. કે જેનાથી તમારુ આ લવને પરભવે કલ્યાણ થશે. સાત પેઢી તરી જતો.'

'કલે મહારાજ આપની આત્મા માથે ચઢવીશ.' સહજનનંદ સ્વામી જામનગરમાં આ રીતે દોઢ

ટેમણ ઉપર જગ્યા આપો. બસ આટલાથી જ મને મારી કામન મળી જશે. તમે આ પેકેટને આજની ત્રણ દિવસ પછીથી તમારી પત્નીના હાથે ખોલાવશો...'

પછી અહીં ત્યાંની વાતો થઈ અને તે ચાલ્યો ગયો.

પછી ત્રીજા દિવસે મારી પત્નીએ તે પેકેટ ખોલ્યું. અમે બધા આશ્ચર્યથી અવાચક થઈ ગયા, જ્યારે અમે એક ફૂટ જાંચી તે માટીની મૂર્તિ જોઈ. મૂર્તિનો અર્ધો ભાગ તો માથુસનો હતો. અને બાકીનો ભગ્ન દાનવનો નીચે સુંદર રંગીન અદરોમાં લખ્યું હતું કે ઇન્દ્રાન!

સાથે એક પત્ર પણ હતો, જેમાં લખ્યું હતું: 'બાહુજી! આજના જ દિવસે મારી બીટોને મળે ત્રણ મહિના થઈ ગયા છે. આજે જ્યારે તમારા હાથમાં પત્ર આવશે ત્યારે હું પણ કોઈ એવી અભયી જગ્યાએ ચાલ્યો જઈશ, ત્યાંથી કદીપણ મારો પતો લાગવાનો નથી. બસ, મારી સાંભળી મટે આ માટીની મૂર્તિને ટેમણ ઉપર જગ્યા આપશો. આ બોન્ડના કાગળના પણ મારા હાથથી ટુકેટુકા કરી તમને મોકલી રહ્યો છું. અને હવે પૈસાનો કેવો મોહ! અલવિદા!

મારી સાથે ટેમણ ઉપર પડી છે 'ઇન્દ્રાનની મૂર્તિ' અને એની ચારે તરફ હવાથી કાગળના ટુકડાઓ વિખરાયેલા હતા, જણે આ મૂર્તિ પર કૂચો ચઢાવ્યા હોય. — 'સવિતા'

મહિનો રહ્યા. ને જ્ય તથા જામનગરની પ્રજામાં અજાણની જ ચહેતા દોઢ મહિનો ચાલુ તેમના ટેવા દાન-ભીતી જનાવ્યા. એ પછી લેણા અને જામનગર નાં જામે મળી ત્યાંથી કાંચે માટે નિષ્ઠ ભોજનનું સહાયન આપુ કયું. મારણ કે અજાણ દારા કદાચ પ્રાપ્તિનું સાધ્યત સત્ય સહજનનંદ સ્વામીએ તેઓના હૃદયમાં રથાન દીધું હતું. કલ્યાણની કેડીને નિદેશ કરી દીધો હતો.

ચિત્રકૂટ પર જીવનનો પ્રવાહ એવા ને એવા પ્રસન્ન વહેતો હતો. લક્ષ્મણ અને સીતા પાસે હતી, રાવને હવે કદાનો અત્રાવ નહોતો તિરિચિપ્પર અને વનરાજીનું સૌંદર્ય અને રિહ્મોના કલગીન તેમના ચિત્તને પ્રસન્ન કરતાં હતાં. વગર અને સ્વચ્છનોના ત્યાગનું દુઃખ હવે જુલાઈ થયું હતું.

રામ કહેતા : “સીતે ! જો પેલાં પખીઓની કેવી નિહાળી ! પેલાં શિખર પર આસમાની, પીળા અને લાલ રંગોએ કેવી લીના આદરી છે ?—આ પુષ્પછાંદો, આ વૃક્ષો એવાં ? આપણે અરુણજીવનથી બધા અનુભવતાં હતાં, પણ આ જીવન તો કેટલું પ્રસન્ન છે ? અહીં કેટલું સુખ છે ! તિના વધુ નવું પાલન થયું અને સાથે સાથે પ્રાપ્ત થાય છે આ જીવનના સુખક અનુભવો. અને ખારો બાઈ બરન રાત્રીયાસન કરે છે, એવું પણ સુખ એણે છે ?”

આમ વિષામ્બુત રામ સીતાના હૃદયને પણ ખરેલાવતા હતા. કોઈ વાર તેઓ શિખર પરથી નીચે જતરી મંદાકિની નદીના તટે જતા રામ કહેતા : “આ કેલીના કેકરોએ જોરા ! સીતા ! જો તો આ હસો કમળોની કામગા વચ્ચે કેલ રમે છે ? આ જરણું પણ તારા જેવું જ તરલ સુદર છે ત્રિયે ! આ નદી પરના ઘાટ પર કેવા લાલ માલી પથરાઈ છે ! કુમેરના રત્નમાં પણ આટલી રમણીય નદી નહીં હોય સામે ત્રિપિઓ સુધે દેવતાને આઈ આવી રહ્યા છે પેમે પ્રસન્ન મેલી જેવાં શુભ બિડુને ! પ્રસન્નરતો યોધ જોયો ! નર-જીવન કરતાં આ અપરજીવન કેલું પ્રસન્ન છે ! ત્યાં આ પત્નિ ત્રિપિઓના નિયમન કયાથી મળત ? આ પખી અને પશુઓ આપણી પ્રાણ છે—આ મદાકિની આપણી સરકુથી ક્યાં કમ છે ?”

એક વાર તેઓ શિખરના દોળાવ પર બેસી ગોઠિ કરતા હતા તારે આગામી ધૂળનું એક

વાણ પોતા તરફ ગતિ કરતું હોય એમ લાગ્યું. એક મોટો ઘાસાહલ પણ સંજળાયો. રામે જોયું કે વનપરુષો ભવથી વસ્ત જની આમતેમ દોડી રહ્યા છે. કોઈ સેના અરુણમાં પ્રવેશી હોય એમ લાગતું હતું.

“આ કેલાહલ સંજળાયો, લક્ષ્મણ ! આ હાથીઓ, હરણો, પશુઓ અત્યંત દોડી રહ્યાં છે. શું હશે ? કોઈ રાજા ચિતારે આવ્યો હશે ? કે કોઈ વાણ જોયું બધાંકર પણ પાઠા પાડ્યું હશે ? જરા જો તો બાપ !”

રામની આગા માથે ચડાવી લક્ષ્મણ એક જાંચા વજ્ર પર ચડ્યો અને ત્યાંથી ચોપાસ જોયું. એક વિહ સેના ઉત્તરમાંથી આવી રહી હતી—નેમાં ચો કતા, હસીઓ હતા અશ્વો હતા. પાગાઓ હતા ! તેણે રામને સાવધ કર્યાં.

“બાપ ! આ તો મોટું સ્કાર ચડી આવતું હોય એમ લાગે છે. આ પહે સાવધ રહેવું જોઈએ. તાપણી છુપી નાખો. સીતાજીને યુદ્ધમાં સત્રામન રથો લઈ લાવો. આણે બખર સજી યુદ્ધ માટે તૈયાર રહીએ.”

રામે કહ્યું : “કેનારજો ન થા. રથ પરનો ખજા કયો છે એ જો અને કહે કે કયો રાજા લશ્કર સાથે આવી ચો છે !”

લક્ષ્ણે જોયું એનો ચહેરો કોપથી લાલ થઈ ગયો. “અરે બાઈ ! આ તો બન છે તાજ પાટ મળ્યું એનાથી સતેષ થયેલ લગતો નથી રથ પર આણે ખજ રાજ દેખાય છે. એ આણી હતા કદવા આવતો જાય છે પરંતુ આજ એ કેલીયુત મારી પડેથી જીવતો નહિ જાય એ ધમકીસને લક્ષ્મણ પાપ નથી સવાલ એ છે કે આ પત્ને અહીં એની રહ જોનય કે શિખર પર જઈને તેની સાથે લડી લાકણ ! એણે કરેલા અન્યા-

યનો બદલે લઈશું. આપણને હણવા આવનારને હણવો એમાં કોઈ જ પાપ નથી. એની સાથે માના કે કૈયીની લાલસા પણ હણાઈ જશે આ અરણ્યપથોને હું લોહીથી છલકાતી દઈશ. આખાંયે સોનાને હણી નાખીશ. જન્મના પશુઓ માટે અનોખી નિગળાળી બની કરી દઈશ."

લક્ષ્મણનું આખું અંગ અતિ કોમળી કંપી રતું હતું.

રામે તેને સંતવન આપતાં કહ્યું : "હું જાણું છું કે તને તું પારે તો સાતે ભુવનનો નાચ કરી શકે એમ છે. તું પાર તો ભરત અને એની સેનાનો નાચ કરવો એ રમત વાત છે. પણ કે' કરતાં પહેલાં એ તિરી વિચાર કરવો જોઈએ. પિતાનો અનાદર કરી આ યુદ્ધ કરવાથી આપણને શું લાભ થશે? આ સ્વજનોની હત્યા પછી જે કે મળશે એ તો વિનિમિત્તિ. અન્ન જેવું હશે. સંપત્તિ અને રાજ્યની કામના આપણને શા માટે હોઈ છે? સ્વજનોના યુધ્ધ ખાતર જ ને ?

"જોટે રસ્તે મોટા રાજ્યવૈભવનું આપણે કરીશું શું ? સ્વજનો સથે જેને માણી ન શકાય એ રાજ્યવૈભવ શા ખપે? જેમાં તું, ભરત કે યતુગ્ન સહમતી ન હો એ સંપત્તિ કે સપ્તા સામે હું નજર પણ ન કરું.

"ભરત અહીં શા માટે આવે છે એ હું જાણું છું. એ ધર્મનો સાત્તા છે. એ મને રાજ્ય આપવા આવી રહ્યો છે, જે ભરત અરોધામા હેત તો તેણે તેની માતાને આ વચનો મામતા રાક્ષી હેત અને પિતા પર અણુ' ફાળ ન આપી પડત. એ મને પાછો શહેરમાં લઈ જવા આગ્યો છે. ભરત માટે આવી કલ્પના કરવી તને ન છજે બઈ ! હા, જે આ આગ્રહ પાછમ તને સહેજ જોટલી પણ રાત્રીલાલસા હોય તો મને કહી દે. હું ભૂતને કહું તો એ આખું મે રાજ્ય સનદ આપણને આપી દેશે."

રામે સરિખ એમનું કથન પૂરું કર્યું. લક્ષ્મણનું મસ્તક લજ્જાથી નીચે ઝૂકી ગયું.

લક્ષ્મણે કહ્યું : "કદાચ આપણા પિતા જ આપણને મળવા આવતા હોય.

રામની વાણી સંભળ્યા પછી પોતાનો ભય અકારણ હતો એની ખાતરી લક્ષ્મણને થઈ ચૂકી હતી. છતાં આ રોન્ય શા માટે આવતું હશે? કદાચ દરરથ તેમને મળવા આવતા હોય !

રામે લક્ષ્મણને કહ્યું : "કદાચ એમ પણ હોય, પરંતુ રામનું સ્વેન છત્ર દેખાતું નથી, જે હોય તે. તું શાંત અને સ્વસ્થ થા."

લક્ષ્મણ હાથ જોડી નમ્રભાવે બોલો. ભરતે સેનાને થોડે અંતરે અટકાવી અને થોડાક માણસોને જાંતી ધ્રુવાડો નીકળેા હતો ત્યાં તપાસ કરવા મોકલ્યા. તેએ એ આવાને સમાચાર આપ્યા કે આ ભારત જે વહુ'વેણું જ કલ્પ છે અને ઉપર દેખાતી કુરિ કદાચ રામની જ હશે !

ભરત યતુગ્ન, વસિષ્ઠ અને સુમંત્ર સથે અચળ વધ્યો. ત્યાં તેણે આશ્રમ જોગો નદી તરફ જતા માર્ગની બંને બાજુએ વૃક્ષો ઝૂંડેલાં હતાં. ભરતે એક કુટિર નિહાળ્યો. તેમાં અયુરો દેખાતાં હતાં. આ રામનો જ નિવસક હોવો જોઈએ એની ભરતને ખાતરી થઈ. કરન અંદર પ્રવેશ્યો. તેણે જોયું કે થાડેદી પામે રામ બેઠા હતા, તેણે મુન્યમન પરિધાન કર્યું હતું. એમના ચહેરા પર હૈવી એજસ હતું. તેના સુરોળ બદાને અને સુદઃ બાહુ એને જોઈ કોણનો પ્રેમ અને આદર હલ્લામ બેઠે એવું હતું. તેમની બાજુમાં સીમા અને લક્ષ્મણ હતાં.

અત્યાર સુધી ભરતના મસ્તક પર અપ્રક્રાંતિનો ભાર હતો. રામનો સામનો થાય ત્યારે શું કહેતું એની દિવા હતી પણ રામને જોઈ જ આ બધું વિચારાઈ ગયું. પ્રેમ છતાં જાણે અને પ્રેમના એ પ્રસાદમાં બધા વિચારો, બધી આશા કાંચો ડૂબી અમાં રામ નિરાશ્વા હતા એ સ્પષ્ટ એ ધસી ગયો અને 'લાઈ' કહેતાં તેમના ચરણમંથામાં હળી પડ્યો. એના કુશર્કા હવે રોકાતાં ન હતાં એટલામાં સુમંત્ર અને શુક પણ અચી પહોંચ્યા.

રામે ભરતને સંખ્યાત્રિ પ્રણામ કરતો બોલે.
 દુઃખથી એનું વદન કૃપ થઈ ગયું હતું. એના ચહેતા
 પર વેદનાનો ભાર હતો. રામે તેને જાણે કંઈ અને
 આલિંગન આપ્યું કપોલ પર ચૂંબી લીધી અને કહ્યું :
 ‘ભાઈ ! તું આપણા પિતાને એકલા મૂકી અવરગાં
 શા માટે આવ્યો ? અને તું આટલો કૃપ કેમ થઈ
 ગયો છે ?’

ભરતની વાચા બંને બંધ થઈ ગઈ હતી.
 રામે રાહતના, પ્રગળા કુશળ અંતર પૂછ્યા.

થોડી વારે ભરતે માંઠ માંઠ શબ્દો એકઠા
 કર્યા : ‘કુ’ રામ હોઈ’ એમ અને રાહતના બખર
 કેમ પૂછા છે ! મારે અને રાહતને શું ? સાચા
 રામ તો તમે જ હો-મરો શો અધિધર ? કુ’
 તો તમારો નમ્ર સેવક છું. કુશલપર પરા મુગ્ધ બંધેક
 પુત્ર રાહતના સનતો ભાર વહન કરે. આપ મારી
 નેડે અંબેધ્યા આવો, રાહતમુગ્ધ પહેરો અને પરિચાર
 અને પ્રભા પર તમારા આદિષ વસાવો. પિતાજીએ
 તો જાણેની દુનિયા સંઘી લીધી છે. સર્વમાં ગયા
 છે. તમે અપાખા હોયું કે તરત જ પિતાજીએ
 પ્રાણ છોડ્યા. મારેય મેળાપ ન થયો. તમે કુ ખી
 ન થતા. તમારે રિતાનું અધુરું રહેલું કાર્ય આમણ
 વધારવાનું છે તમારો વિચાર કરતાં એમણે દેહ
 છોડ્યો છે. તમે આદ્ય કરીશો તો જ તેમના આત્માને
 દુર્ગિ થશે.”

કુશલદીપ આગતથી વૃક્ષ ઠળા પડે એમ
 પિતાના મૃત્યુ ! સમાચારથી રામ પૃથ્વી પર પડી
 ગયા.

ચારે બાજુએ, સીતા અને સુભદ્રા નદી નેડે
 મયાં, સદગત પિતાને અંજલિ આપી. સખાઓ વિધિ
 પતી ગયા પછી તેઓ કુટિરમાં પાછા ફર્યા અને
 રહી પડ્યા.

ચારે બાજુએ અને ત્રણે માતાઓ ફરી એક
 વાર એક સ્થળે મળ્યાં ■ એ સમાચાર મળતાં
 સૈન્ય હૃદયમાં આવી ગયું અને આ ક્ષય રસ બોલ
 માટે અપ્રમગ ધસી આવ્યું. તેઓને હવે શ્રદ્ધા હતી.
 કે રામ અંબેધ્યા પાછા ફરશે. શ્રી આનંદમાં આવી

એકમેકને આલિંગન આપી રહ્યા હતા.

રામે બુદ્ધરાતિ સમી કાલિવાળા વસિકેને
 પ્રણામ કર્યા અને પોતાની માતા પાસે આસન લીડું,
 ભરત પાસે નમ્રભાવે રામની સામે બેઠો. બંને
 લક્ષ્મણની વાત સાંભળવા સોડાઈ આવતા બની ઊડ્યા.

“ભરત, તું રામકાજ હોડી વલકલ ધારણ
 કરી અહીં શા માટે આવ્યો ?” રામે પૂછ્યું.

ભરતે વારંવાર બોલવા પ્રયત્ન કર્યો. પત્ર
 ‘ભાઈ’ બોલતાં જ તેનો ઠંઠ ઠંધઈ જતો, આખરે
 એણે માંઠ માંઠ શબ્દો એકઠી કરીને કહ્યું “તમે
 વનમાં ગયા અને તમારા વિરહથી દુઃખી થયેલા
 પિતા સર્વમાં ગયા ! મારી માતાને તેની કરણીનું
 ફળ મળ્યું એ વિષવા બની. અત્યારે એને આ
 પૃથ્વી પાસે નહીં જેવી લાગે છે. તમે જ અમને
 ઉમારી શકો એમ હો તમે રાજ્યમાદીનો સ્વીકાર
 કરો અને અમારા અસુખો લૂટો. તમને આ કહેવા
 માટે કુ’, મારી માતા, નમ્રમનો અને આપણી
 વિરાટ મેના અહીં આવ્યા છીએ. અમારી પ્રાર્થના
 કમૂન રાખો, અમારા દુઃખનો અંત આવે, પ્રાણમા
 ધર્મની પુનઃસ્થાપના કરો રામ વિના ધરતી અસ્ત-
 હાય બની છે. તમારે આવી અને એનું સૌમ્ય
 પુત્ર. પ્રજાનું ભઈએ. સંજ્ઞા સમીપે પશુ અહીં છે.
 કુ’ તમને પ્રણામ કરું છું. ભાઈ ! મને ના ન પાડતા !’

આમ કહી ભરત રામચન્દ્રના પગમાં પડી
 ગયો.

રામે તેને જાણે કંઈ અને આલિંગન
 આપતાં કહ્યું : “ભરત ! આપણે ઉચ્ચકુળનાં સતાનો
 છીએ. માનથી કે તારાથી કયારેય ધર્મ ન રાખવ.
 તારામાં કોઈ દોષ નથી. તું સર્વથા નિર્દોષ છે. તું
 હિંસા ન બળ આપણી માતા માટે પત્ર કુ’ શમો
 ન કહે. એનો દોષ પત્ર ન કહાવ પિતાને અંધકર
 હતો દેશવટો આપવાનો. આપણે પિતાની અંગા
 પાળવી જ રહી પિતાની આજ્ઞાનો અનાદર માતૃથી
 કરી શક્યા ?

“એમણે જ તને રાહત આપ્યું-અને મને
 અરણ્યવાસ. એમની યોગ્યતામાં વિશેષ પાનાર આપણે

કોણ ? તારું કર્તવ્ય છે રાજ્યશાસન કરવાનું. મારું કર્તવ્ય છે એ વર્ષ વનવસ કરવાનું. પિતાની હજીની અવગણ કરું તો મને ક્યાં જવું વળે ખરું ?”

હારતે વારંવાર રામને વિનંતી કરી. રામને થયું કે હરત પોતાને દરજ્જે ચરેલા અન્યાયથી વ્યથિત થયો છે, એ આ દેવું દૂર કરવા માગે છે.

તેમજે કહ્યું : “આમાં તારો દોષ ન કાઢ. આ બધું તારા ખાતર જ થયું છે એમ ન માન. વિધિનું વિધાન જ આણુ દશે. વિધાનને ખખેરી નાખ. અયોધ્યા પાછો જા અને રાજવંશના વહન કર. આપણે જને આપણા પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરીએ.

આ સંવાદ કાનિષ્ઠા રહેલ લેહની આખે આનંદ અને વિવાદથી દલાઈ બહી અને બાહ્યની મહત્તા, હરતની મમતા અને શુદ્ધતા તેમનાં હૃદયને આનંદ તથા ગર્વથી ભરી દેતા હતાં

રામે હરતને બહુ નિર્ણય દહો : “હું પિતાની આજ્ઞાનો અનાદર નહીં કરું. જેમ હદમજી અને વનમાં સલામ કરે છે એમ શીરુન તને રાજ્ય-શાસનમાં સલામક થશે. અહીં વનમાં મારે કરાની ખામી નથી. આપણે ચારે બાજુએ પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ.”

હરતની સાથે આવેલા મુનિ જાગ્યાથી રામને કહ્યું : “તું વારંવાર પિતાની આજ્ઞાનો દુહ્યેષ કરે છે. પણ દશરથનો નથર દેહ હવે તો પચ્ચદાશતોમાં જળી ગયો છે. હવે એ નથર દેહ સાથે તારે કોઈ સંબંધ છે, એવી બમણામાં તું શાને રહે છે ? અયોધ્યાનગરી તારા વિના રુદન કરી રહી છે—તારા આમનની પ્રતીક્ષા કરી રહી છે. પાછો જા મુગટનો સ્વીકાર કર. હરતની વાત સાંભળ અને તારું કર્તવ્ય કર.”

જાગ્યાથી વાત સાંભળી રામ રોષે બરાઈ ગયા. તેમજે ધારદાર અવાજે કહ્યું : “મુનિવર્ષ, આપ સત્ય અને નીતિના મૂલ્યોની વિગળતા કરી રહ્યા છો.”

વસિષ્ઠે રામને કહ્યું : “મારા મતે તારે અયોધ્યા પાછા ફરવું જોઈએ, હા, તારા વિનંતી આજ્ઞાનું આવરણ છે—પણ તે એકવાર એ અગ્રા મસ્તક પર ચઢવા છે. પરંતુ અજે નવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ છે. હરત અસહ્ય બની તારી પાસે આગ્યો છે—તારા ચરણે અશ્રુ મારી રહ્યો છે. એને આપણે કેમ પાછો કાઢીએ ? શરણે આવેલાને નિરાશ ન જ કાપ એ પણ એક સિદ્ધાંત નથી ?

હરત બોલો થયો અને તેણે સાથે આવેલા શીનિકા અને નગરજનોને સંબોધીને કહ્યું : “અયોધ્યાવાસીઓ ! તમે આમ જ બોલો રહેશો ? તમે રામને પછા ફરવા નહીં સમાજવો ?”

લોકોએ કહ્યું : “રામ કત્યથી નહીં ગયે, પિતાના વચનનું એ પાલન કરશે જ. તેમને વધુ કહેવાને શો અર્થ ?”

રામે કહ્યું : “નોકા સત્ય સમજે છે, જાઈ ! તેઓ આપણા જનનું રિત ચાઈ છે.”

હરતે કહ્યું “હું” રામ જેટલો જ નિર્દોષ છું. એ પિતાનું વચન પરિપૂર્ણ કરવું હોય તો હું વનમાં રહીશ. અને રામ મત રથાને રાજ્યશાસન કરશે.”

રામ દસી પડ્યા : “અહીં આવો વિનિમય ન ચાલે, હરત ! આ વેપાર નથી. હા, આપણે એક બીજા વતી કર્તવ્યો કરીએ છીએ પણ એ તો એક એ કરવા અશક્ત હોય ત્યારે ! અને કોણ કહેશે કે અરણ્યવાસ માટે હું અશક્ત છું અને તું નથી !”

આ સંવાદમાંથી મળેલ વસિષ્ઠને આખાયે પ્રશ્નનું નિરાશરણ સાંપડ્યું. “હરત, તું રામનો પ્રતિનિધિ બની રાજ્યશાસન ચલાવ. તારા પર કોઈ દોષ નહિ આવે અને પિતાનું વચન પળાશે.”

રામે હરતને કહ્યું “ભાઈ, મારી ચરણપાદુકા હું તને ભેટરૂપે આપું છું. મારી આ ભેટ સ્વીકાર અને રાજ્ય ચલાવ.”

આ ક્ષણે રામ અને હરત પર દેવી પ્રકાશ છતરી રહ્યો. પૃથ્વી પર બે સર્પ આક્રમતા હોય એવા અવલોકિત તેઓ બની રહ્યા.

વિષ્ણુમયવાનના દરવાજા ઉપર જય અને વિજય નામના મે દારપાગ રહેતા. જય અને વિજય બંને સુખાચારી હતા. એક મના બંને કિરા. ફારગ અને ગુરુમા એના એકસરખા કે એકને જુઓ અને બીજાને જુઓ. બદલ્યા બદલાઈ જાય. વિષ્ણુમયવાનની બંને ઉપર સરખી કૃપા ભગવાનના દરવાજામાં સૌ રોઈ આવે બધા વિષ્ણુ અને મહેશ્વર, બ્રહ્મ, વરુણ, અગ્નિ અને વાયુ જે બૃહર તિ અને શુક્રાચાર્ય, ના દમ્ભિને તો વારતહેવારે બીજા જ દોષ જયવિજય સૌને સરખો આવકાર આપે કોને સરખો પ્રવેશ કરે તે સૌના માનવાન સાચવે અને આવવાને પણ જયવિજય ઉપર એટલી જ મમતા ધરાવે. જતાઆવતા બંને ભાગ્યેના મો સદાય હસતા જ દોષ. દારપાગ તો જયવિજય જેવા જ જોઈએ બાઈએના હેન કેવુ તો કે સૌ જયવિજયનું જ નામ આરે અમ નજી મોકના, દેવદાસમા જયવિજયની કીર્તિ એસરી ગઈ હતી અને જય વિજય પણ શરૂ રે છુદા પણ જીવ એક, એવી રીતે સાચા રનેદથી જીવતા હતા મારુસ મણસ વગેરે, બાઈ જામ વગેરે જુ ઈ હોય, એવો એમને ખ્યાલ સરખો નહોતો.

ભગવનના દરવાજામાં દારપાગનું કામ કરના આ બંને ભાઈએ વેદ, શાસ્ત્ર અને જ્ઞાનના વગેરે વિષય પારગન હતા મોટા મોટા અને આચાર્ય તરીકે તેમની વરણી મળી, પણ તેમન પેનની આ વિદ્યાનું અભિમાન ન હતુ તમો બંને નિહામચી ભગવાનના પેગિયા તરીકે સાચા ખ્યાલ રહી ગયા કરતા હતા જયવિજય મદાન આચાર્ય હોવા છતા ભગવાનના દારપાગ બંનેને રહ્યા હતા

એકવાર સખા મરુને એક મવાન વન આવ્યાં તેમા જયવિજયને આકરુદીક નિમત્રણ આપ્યુ આચાર્ય જયને યતના મના તરીકે નેત્રા અને વિજયનું અધ્યયન તરીકે કાંકુ બાંધુ બંને

અનેક પ્રાણીઓને યતના જુ જુ કામ માટે રોકવા સાતવિસ વેદના ધનિથી આપાસ ગાજુ રજુ વી અને સમિધના હોમથી વાતારગ સુગરિત બન્યુ દેશારદેશના પ્રાણિમુનિઓ અને રાખમદારાખમો વગેરે પધર્થો સરોકત વિરિથી નિયત કરેલા સમયે થતા પૂરા થયો. એવેર આનંદ પ્રસન્ની રહ્યો. સમ્રાટ મરુ દક્ષિણ વહેની દરેક પ્રાણીઓને પેત પેતની ચોના મુજબ દક્ષિણ આપી જય અને વિજયને પણ થોડા દક્ષિણ મળી જયને આચાર્ય તરીકે વિજય કરતા વગેરે દક્ષિણ મળી આ જોને વિજયની આખમાં હર્ષાનું ઝેર આવ્યુ અ જ ખાનેથી એ બળી ઠાકો. એનો ચહેરો લાલગેળ બની ગયો. હાથમાથી સેત્રામરોરો ફેંકી દીધી આ જોને જયે શાંતિથી કહ્યુ 'ભાઈ વિજય, આ જુ જુ કરે છે તારુ મન એકાએક કેમ ફરી ગયુ તારે પધાર મે નામદેર નેહતી હોય તો હું મારા માંડી આજુ.'

જાના એવા વેણ સાંભળી વિજય વધારે ચિડચો અને મોઢ્યો 'તારે એવી ઉદારતા જતાવવાની જરૂ નથી રાજ મરુને અન્યાર કયો છે તારુ અને મારુ જાન સરખુ છે, ઉપર સરખી છે, અગિર સરખા છે તો પછી દક્ષિણમાં બેઠ કેન પાકી સકાર તમા બંને પામેથી આ અન્યાયનો હું બદલો લઉં'

વિજયને આમ ઉરકેળેનો જોઈ જય પણ ક્રોધના વેણ મોઢ્યો 'તારી અને મારી ઉપર સખી દશે પણ જાન સરખુ હોન તો તને જ આચાર્ય ન બનવત એક દિવસી ને પચર અપતા મરુનું મૂલ્ય સરખા ન હઈ વકે'

આ સામગીને વિજય લાગી પના મેદો 'તને તારા જાનનું અભિમાન વધુ કે, ને જા હું તને સાચા અપુ છું કે તુ મોઢો પણ યોન મરુ

લોકમાં પડ.' આ શાપ સંકળી જયે પણ સામે શાપ આપે : 'વિના કારણ અને શાપ આપનાર તું' પણ મનુષ્યોમાં મોટા જળચર યદને તારા પાપનું ફળ લેનાર.'

સામસામા આવા આકરા શાપ આપ્યા. રાજ મરુત અને બ્રાહ્મણો શાપ સંકળી મૂકી ગયા. રાજને થયું : 'અહો ! આવા પવિત્ર બ્રાહ્મણો દાસ્ય જેવી નાજી બાળનમાં માણસ નથી પણ બન્યા. પોતાનું જ્ઞાન, શક્તિ, તપ, તેજ બધું દારી બેઠા. અતિમાન માણસને પાડે છે એ વાત ખેદી નથી.' નિસંગો મુકી રાજ અને બ્રાહ્મણો ત્યાંથી વિખેતાયા. જય અને વિજય સામસામા દિશ્ન પશુઓની મધ્યક ધૂરકતા દેવ મદી પણ બન્યા. ભગવાન વિષ્ણુના કારણ, મદરાની બ્રાહ્મણ, પોતાના જ્ઞાનના અભિમાનમાં પોતાની એકીવતી રાજ માટે મનુષ્યમાથી પણ બન્યા.

ગિરનારની માફક જ્યાં ત્રણ સિંહચરવાળા ત્રિફલ નમનો એક પર્વત હતો. પર્વતની ખીણમાં એક વિશાળ સરોવર હતું. સરોવરમાં ત્રિભેદી કાચ જેવું ત્રિભંગ નીર હતું. સરોવરમાં સુદર કમળ ખીલ્યા હતા. ચાતક-ચક્રવા અને રત્નચેરની આજ્ઞા હામિ સરોવરમાં કિલોલ કરતા હતા. સરોવરને કિનારે પર્વતની તળેટીમાં કોષ સુદર ઉત્પન બનાવ્યું હોય તેવી નૈસર્ગિક વનરાજી ખૂબી રહી હતી આંખ, વડ, પાંપળ, સાજ અને દેવદારના વૃક્ષો પોતાની છાયાથી સરોવરના કિનારા દેખીને જામ્યા હતાં વૃક્ષની ધગમાં મેદર, મેતા, પેપટ, કામર, કપૂતર વગેરે પંખાઓ રાતદિવસ કિલોલ કરતા હતાં સરોવરની શોભા અને અરવચની સુંદરતા એકનીજ સાથે દરિદ્રાઈ કરી દેતાં હતાં એ સુંદર જગલમાં એક મોટા ગજરાજ રહેતો હતો. ઈંદ્રના ઔરોચતને સરમાવે તેવા મેત વાન, ચક્રલેખા જેવા ધન, સુદર સૂર, રૂપાળા દંડશળ, સુપર્ણ જેવા કાન બને બાલુ ખૂંચી દેતા છે. સાથે દાસ્યુઓનું જૂલુ લઈને જય રે એ મદો-મત મન્દ્ર જળાશય કરવા નીકળે છે ત્યારે ધરની દણ્ડુડી બેઠે, પહાડ ડોલી બેઠે, વૃક્ષો કપી બેઠે અને નાનામોટા પશુપક્ષી જલની ચંચો પાડી

આનુજાલુ લપાઈ જાય છે. વનનો એ રાજ પોતે અને પોતાની દાસ્યુઓ સાથે કાષ્ટી દરમર કરતા નથી. વનનાં વનજીવેલા પોતાની જ માલિકીનાં માની તેના ઉપર પોતાનો અધિકાર ચલાવી રહ્યો છે. માથે મોન જેવી વસ્તુ નથી એમ માની રવચંદે નિદાર કરી રહ્યો છે. સવારમાં સુદર ડેમનાં જ પોતાની દાસ્યુઓ સાથે મજરાજ બદાર નીકળે. મેનેર ફત્તી દાસ્યુઓ અને વચ્ચે મન્દરાજ નાનાં કપડાંનું પગ નાચે દયરતો, વૃક્ષની કુમળી ટોચને પોતાને ચડતી તોડીને ફેંકી દેતા, માળામાં બેઠેલાં પક્ષીઓનાં ઇંડાઓને રમતવાનમાં ઉડાડીને સરોવર તરફ ધમી જાય છે. સરોવરમાં પડતાં જ જળ આપું કપી બેઠે છે અને સાથેસાથ ઝીંજાં માછલાં, કામળ કમળ અને અનેક જળચરોનો વચ્ચ કરતા જળવિદાર કરે છે. પોતાની દાસ્યુઓની સુદમાં સુદ કરારી રહેને જાડ જળમાં ખાંડી જાય છે, તો કોઈકવાર નાનકડું કમળ વેપારી દાસ્યુઓને માથે લસડી ધરે છે. સામસામા સુદમાં પાણી લઈ કુવારા બેઠે છે. દાસ્યુઓ મદ કપાય સમાપ્ત નથી. પોતાના સિવાયના જમના કુચને અને જમનિયતાને ગજરાજ છેક જ જુલો મથે છે.

એ જ સરોવરમાં લીલાં ત્રિભેદી કાચ જેવાં નીરની અદર સરોવરનાં બાલુખાં એતાની બાલુના દરામાં એક મોટો મમરમન્દ્ર રહેતો હતો બુતનાં કરા જેવી-દારો, મેલાની દલ જેવી આમડી, કરવત જેવી મોટી પૂંચી, એકએક વસ્તુ નાનાં માછલાંઓને મન રહ્યાની હતી. સરોવરનાં અન્ય જળચરને મન આ મમર એક મોટો રોડસ જ હતો અથવા કહો કે એમનો એ કાળ હતો. જળચરને મન જ નહિ પશુ આપણા પેલા મદમત્ત મજરાજને મન પણ એ કાળ હતો. જેમ ઝેરી ઘાસના મધથી દોર એની પામે જતુ નથી તેમ આપણો મન્દ્ર બૂલેચૂકે પણ એતાની દિશાના એ ધગ તરફ જતો ન હતો. જાનનું ભાન બૂધાવે તેવી દાસ્યુઓ સાથે માંડી રમતની વચ્ચે પણ એને આ લય સદાય જમન રાખતો હતો. પુવજ-મના સમાભાષ મૂલીસર સેનામહોરની એ ચતાણ કરતાં દેવ મદી પણ બન્યા હતા. વિષ્ણુમયવાનના

એ પાર્શ્વે આજે ગજ અને આઠ બની ઇવલેણ વેર
સેવી રહ્યા હતા જનના વેરી એકબીજાથી દૂર રહેતા
હતા અને દિવસે-દિવસે વેરની આવા તીવ્ર બધે
જતી હતી

ગજરાજ આટલો સાવતો દોવા છતાં એક
દિવસ વાસનાના વમળમા તડોલો હાથધીએ કાચે
જળક્રીડા કરતા કરતા તેણે યશો અને જ્ઞાન
બદો જે દિશા મા એ બે ચૂકે પશુ જતો નહિ તે
દિશા મા એ વળ્યો પાણીના ઊડાખમા પગ લપરવો
અને વર્ણથી વગ વાદ્યવાની વાદ્ય જોઈ રહેનો મગર
હાથીના પગ લપરવો જોતા જ ત્રીન વગે ધસી
આ યો અને હાથીનો પગ પાડી લાગો મોટા લાગા
જળમા પગ પાડતા જ હાથીના આખા શરીરમાથી
એક ધુળગી નીકળી અને જો કરીને એણે પગને
ગ્રાંડો મારી, પશુ મગરની દોડો એના પગમા
સગળડ જેસી ગઈ હતી મગરની એ કારથી પકડ
જળની પકડ હતી હતુ તેટલુ જો કરી હાથી
કિનારા તરફ પાડો ફેરો મગરનું જરણ છૂટે તેમ
નથી, એની ખાતરી થતા આખા મગર ને પોતાના
સર્વ બળથી કિનારા તરફ ધસકરા લાગ્યો અને એની
હનર હાથપીએ હાથીને ફરતી વિટળઈ વળી
હાથીની સૂઝમા પોતાની સૂઝ ભરવીને તને કિનારે
ખેચવા લાગી મગરે જોતુ કે મામરો ગભીર છ
એટલે પોતાનું તીક્ષ્ણ કરવત જોતુ પૂરુ ઊડાખીને
હાથીના મમરથામા માથું મગરના જ બધી પગ
આમો ખોટો થતો જતો હતો તા જ આ પૂડાને
અજુધાર્યા થા લાગતા હાથ દીનો પડી ગયો અને
તેના મે માથી દુખની ચિત્તાગી નીકળી મગર હમેશાં
આનંદ અને મરતીના પોહાર કરતો હાથી દુખ ?
નીસ પાડી ઊડ્યો એ સામગી એની હાથપીએ
એકમ દીની ધસ અને રવા લાગી હાથીનું બગ
ધીનધીમે એમ વા લાગુ અને મગર તેને ધરેધીરે
હા પાણીમા ખેચવા લાગ્યો વળી એકવાર હાથીએ
દુખની મનોમાં આમા ઉધારી અને પેતે મોતના
પગમા પડી ગયો છે અને હવે મોત હેતુ નથી એમ
લાગતા એણે ફરી એકવાર મરણ્યો. ત્યાસ કથો
હાથપીએને પશુ દિ મન આવી. હથી કિનારા તરફ
મગરને ધસી લાગ્યો હમણા જાણે કે પોતે સચેર

માથી બહાર નીકળી જશે એવી આવા બધાઈ
મગરને પશુ ધડીમર હાથ છટકી જશે કે શુ એણે
લાગ્યું અને પાણીનો રાગ મગર જીવ ઉતર આવી
હ થીને ફરી ગયા જળમા ખેચવા લાગ્યો હાથી
ફરી દીનો પ થો એની હાથપીએ ફરી રહવા લાગી,
કિનારા ઉપરના વૃક્ષની કુમળી ટાંગો, માળામા ખેડેલાં
સૂર પક્ષીઓ, જળમા ખીનેલા સુકામગ કમગો
હાથીની આ દશા જોઈ હસવા લગાં પોતાના
મદના અભિમાનમાં વનરપતિમુદ્રિ અને પક્ષીમુદ્રિને
જોણે કચડી હતી તે હાથને દબે ઈશ્વર ઉપર આરથા
બેગી આ જગતમાં 'બળિયાના ખે લાગ છે' એવી
કહેવત ખોટી પડતી લાગી કારણ કે શેરને માથે
સવાતોરે પશુ હોય છે અભિમાન રાગ રાવણનું
પશુ રણ નથી એ વાત બનેએ નજરે દેખી

હનરો વર્ણી જીવ અને માથા વચ્ચે જે
ચુદ્ધ આવી રણ છે તે અહીં નજરે પડ્યું જીવનું
અભિમાન જેમ વધારે તેમ માયાની પકડ મગળૂન,
એ વરણ અહીં સિદ્ધ થતી લાગી જીવ અને માથા । આ
સનાતન યુદ્ધમા કેણુ હતે છે એ એક મહાન પ્રશ્ન
અમ પડ્યો આખરે પોતાનું સર્વ બગ દરાધ જતા
અને દ થાયો મગર તેને ધીને ધીને ઉ પાણીમાં
ખેચવા લાગ્યો હાથીના અજેમગ દ્વિધિવ ખનાં
જુવાનીનો મદ એકસરો અભિમાન એમણુ અને
આખરે લકાકરિ સુરલસજીએ માથુ તેમ

અપમવ, લપમલ ઓર બાહુમલ
ચોધા હૈ બન હામ,
સુરકિયોર કુપાસે, સળબલ,
હારે કે હરિનામ

ગજરાજે હારેલાનું હાથયાર હરિનામ પોકારું
તેનું અતર રતી ઊડ્યું પાંચ પાંચની ગર્વિષ્ઠ
પત્ની દ્રોહી બ્યારે ભરસમામા અનાથ બની-અમ
હવ બની, ત્યારે એણે ગર્વ છોડી પ્રત્યું વરણ
રતીકારું હતુ તે જ ત્રાણે ગર્વ-વત ગજરાજે
પોતાનો મર્વ એમણી જતા શી હરિનુ વણ રતીકા
નું. પોતે જુવાનીના મર્માં બેઠેકો જઈ કરતાં સર્વ
પાન એની નજરે તરફ લાગ્યા કેટલાં નિર્દોષ પશુ
પખીઓને પોતે પીવા દર્વા કે લાં સુકામગ કમગોને

એની સુકુમાર ડંડીમાંથી જેથી કાઠી ચઢી નાખ્યા હતાં, એ બધું આજે એને આંખ સામે તરવા લાગ્યું; અને પોતે માવાની પકડમાંથી હવે છૂટાનો નથી એની ખાતરી થતાં એનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. મદાદવાળું પરમાત્માને વીરુદ્ધી જે નિષ્કુર કર્મ પોતે આચર્યું તેના પરતાવાથી એનું હૈયું દ્રવી બેઠ્યું; અને પશ્ચ તાપના અગ્નિમાં તપેલું એનું હૃદય શુદ્ધ બન્યું- નત્ર બન્યું. શુદ્ધ અને નત્રના આવતાં એને પરમાત્માનાં દર્શન થતાં. મગરનો ભય ટળ્યો; કારણ કે મગરનો ભય ટાળ્યો. દેહાભિમાન જતાં એને આત્મ સંજ્ઞાનું ભાન થયું અને એ ભાન થતાં તેનામાં દહતા આવી. ઉક્તિભાવ પૂર્વક તેણે પોતાની સુંદરતાં એક કમળ લીધું શરીર આ બધું પાણીમાં ડૂબેલું હતું. ઉત્તરણ પછી ડૂબેલા કના, કુંભરણ પછી ડૂબેલું હતું. બહાર માત્ર સુંદરો અગ્રમાજ હતો. એમાં કમળ પાડી તેણે નત્રહારે પ્રભુને ચરણે અર્ધાંજલિ અર્પણ કરી. અને એ જ કણે એના અંતરમાં રમી રહેલી નિષ્ણ ભગવાની મૂર્તિ ચમ્પ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મ ધારણ કરેલી ચતુર્ભુજ મૂર્તિ જણે કે અશીર્વાદ આપતી સન્મુખ ઉભેલી હોય એવો તેને ભાસ થયો. આખો તો પાણીમાં મીચેલી હતી. મનઃચક્ષુથી પરમાત્માને નીરખતો મગરનો ખાનગી બન્યો. પોતાનો પત્ર મગરના જાળમાં સપડયો છે, એ વાનનું એને રિસમરણ થયું શરીરમાં બળનો સચર થયો. અમેશ્વરમાં નવચેતન રકુયું. જાણે કે પ્રભુનો દોરાયો દોરતો હોય તેમ એ કિનારા તરફ આગળ વધ્યો, દાથીને આવતો જોઈ કાઠી ઊભી આસુ સારતી હાથણીએએ હર્ષના પોશાર ક્યાં અને દાથીની

સુંદરતાં સુંદે ભરાવી પ્રેમથી એને કિનારે ખેંચવા લાગી.

આ જાણ મગરનું જાણું તૂટું તૂટું થવા લાગ્યું કાઈ અચર્ય સંકિત જોર કરતી હોય તેમ એની દાઢો કળવા લાગી. દાથીનો પત્ર એની પડકમાંથી છૂટવા લાગ્યો અને જોતજોતામાં એનું વેર અને નિઃશ્વરો મર્વ બને સરી પડ્યાં, દાથી કિનારે જઈ પડાન્યો. દાથણીમાંનાં આલિંગનમાં હવે એને રૂઝ નહોતો રહ્યો એના સર્વ રિકાર શમી ગયાં હતાં. હોયના ભક્તિભાવથી એનું અંતર શુદ્ધ થયું હતું. એનો વૈરાગ્ય ખરો વૈરાગ્ય હતો. સૂઢનીચી નભાવી જમીન તરફ હોલી નજરે એ ઉપવનના મંદિર તરફ ચાલ્યો. એવામાં મગર પછી પોતાનું વેરનું ઝેર ભૂલી હાથેનાં સામે આવી ઊભો. બંનેના હાથ આ નમ્રતા, આ વધ પ્રમદ થઈ. પ્રેમ અને ભાવના જાગત થયા બંને પશુ મદી ફી પાછા ઇશ્વરપાથી માનવ બન્યા. માનવપાથી દેવ બન્યા અને નિષ્ણ ભગવાનને દરરજે દારપાળ બની ઊઠ્યા. જય અને વિજય બન્યા.

આજના યુગમાં રવાયત, ઝેર, વેર, હંદિય- સુખ અને લૌકિક વસ્તુઓની માયા માનવીને પશુ બનાવી દી છે. એમાંથી છૂટવાનો માર્ગ આ પરિત્ર કથા બતાવે છે. મગર એ ક્ષ એ જીવનની મુક્તિ માટે શમ્યાણ આખ્યાન છે. જમતામાં સંપ, સંયમ, પ્રેમ અને આત્મબળની રસાપના દારા રાગુ' માત્રવદ્ધ્ય મેળવવા આ આખ્યાનનું આપણે નિર્નતર રહણ કરીએ.

લોકોના દર્શનથી મને ખૂબ આનંદ થાય છે. હું એને જ ભરવત-દર્શન સમણું પડું. ભગવાન સૃષ્ટિથી ને સમાજથી અલગ નથી સૃષ્ટિની ને સમાજની અંદર તે છુપાયેલો રહે છે. એનામાં અનેક મંમજી ગુણ ભરાં છે. સવ, પ્રેમ, કડુણ, દયા જેવા અનેક ગુણ એનામાં ભરાં છે. એ પરમાત્માની મૂર્તિ દરેકનાં હૃદયમાં પડી છે આ બધા પરમાત્માના ગુણો માણસમાં છે જ. માર્સ માનમાં છે, પણ છુપાયેલા છે, બીરમાં ઊગણમાં છે. એ ગુણોને બહાર લવવાની કોષ તરફીય મળી જશે તો સૃષ્ટિ પર રસમ અવતરશે.

—વિનોબા

સુજ્ઞાનપતિ જયસિંહ સિદ્ધરાને આજ ખડાદીઠ ચઈ પટનમાં રિરવવાની. એ એકાકી ધેડેસાર ખતી ચાલી નિકળ્યા. પ્રમાણ રવિકિરણો સરવનિનાં નીરમાં ઝગઝગાયા ન ઝગઝગાયા ને તે ચાલી નિકળ્યા.

ખાર ગાઉના ઘેરાવાવાળા કોટ ને આઠથી સુશિખ પાટણ જોયા જયસિંહ પ્રથમ તિલ તિલ ધર્મોના દેવાકથે મા ગયા, ત્યાં ગઈ નગર. યથારિત ગરીબોને દાન આપ્યા. જીન, શેર, આદી બધા જ ધર્મ રસાન્તેના આચાર્યોને જઈ નમ્યા ધર્મલાભ ને આશીર્વાદ મેળવ્યા.

પછી પાટણમાં ગયા જ્યાં વિશાળીએ વિદ્યાધાન કરના દના જીન પાટણમાંએમાં અસિ-હંતોની વાણીના વિશ્વેષજ્ઞ ચતાં હતાં. શેવેલી પાટણમાં સરજન સુખાપિતોના ગાન ઊડતા હતા.

ત્યાંથી ચિહ્ના પાડતી ટંકણામાં ગયા. સોનાના દ્રમની સખ્યા જોઈ. કારીગરોની હાલત ને વેતનની પૂઠા કરી. આયુધગારમાં ગયા આયુધો જોયા, તેન સાચવી રાખવા તથા કિવાઓનું અવલોકન કર્યું, આકરિમક આકરમણ ચાલ કે આકરમણ લઈ જવચ ત્યારે તરિન આયુધ કેમ પૂગ પાઠી શકાય એનું અવનેકન કર્યું.

ગજશાળામાં ગયા હાથીઓના ખોલક, સ્નાન આગળ ને તેલનું ચઢું મર્દન નિહાળ્યા. માવતોના વેતન ને હાલત પૂછ્યા.

ત્યાંથી અશ્વશાળામાં ગયા અગમી, તૂટી, કચડી ને સીધી યોડોના અશ્વ અશ્વ નિવાસ જોયા તેમના ખોરાક જોવાજુ તેમના શરીરની ચક્રાઈ આ બધું જોયું

પછી બળદોમાં નિહાળ્યા. યોડોની બીડ જોઈ. ખરીદ કરવાની ત્રેસ ને ચિત્તાસ જોયાં

સયા રેશમની બળદ જોઈ જ્યાં માનુનીયો રેશમી પાટણનાં પટેળા ખરી. ક તી હતી મોના ચાંચના અન કરોની સાચ મોતીની મુગ ધી દ મોની દેવ પૂગના, તેમનાની, અનામની, વાહણોની બળદો જોઈ. બે રથો વિનરજુ ચતી વસ્તુઓના ભાવ તાલ પૂજ્યા તોલ-માપના સાધનો ગયા.

પછી દરવાજા જોયા દુધ ને ખાનખો જોઈ, ખા-પરના પટિયા જોયા, સરરાતિના નર અને પટ જોયા.

જયસિંહ બુખત સ નિકરી આપું પાખુ છૂપો ને સખા રાગી એનો કચુંગલ પાનવ પકારી આચણી કિતિએ આવી ઊભાં કે, જયસિંહ ને શુ આનો હવે ચહેરો.

એણે અથ હાંકવા માંડ્યો બહુ ધીમે બધું અવલોકતા અવલોકતા ને આમ ને આમ સંધાના તેજ નિવાયા, રજની રણીએ એનો પાનવ પાખુ પર પસરી દીધો ને જયસિંહનો અથ એક હાંધી પસે આવી થઈયો.

અહીં એણે એક નવી વાન દીગી આ સતી કલાપૂર્ણ ગોખ, કાર અને ખાગી બારણા ક-રેક હવેલી જોઈ. ત્યાં એ હવેલીના રોક ચક્રો પામે શરીમાં પડના ગોખ ઉપર દીપકો પ્રગટવી પ્રગટવી મૂલતા હતા, મૂલતા હતા ને પવનની અપટમાં તે માહેના કોક કેક બૂગાઈ જતા હતા તેને આકરે ફરી પ્રગટવતા હતા. જયસિંહ આ દરજ જોતો હતો.

આખરે હવેલી દીપકોના પ્રગટથી અહમી રહી તેના પર ચોરાઈ દીકો ગેકવાઈ ગયા. પજુ ધ 1 બધા કાળ શેષ અને દીકો પ્રગટવાની અશરી રીતથી કંટાળેલા રોક હવેલીના પ્રવેશવા જતા હતા ત્યાં તેમની નજર જયસિંહ પર પડી.

એને ખમ્મર હતી કે ગુજરાતિ આજ પાટણ
નેવા નિકળ્યા છે. શેઠે અભિવાદન કર્યા અને કહ્યું :

‘મહારાજ સરારના નિકળ્યા હો ચાકમા
હયો. એ પણ અંદર પધારો ને વિશ્રાંતિ લો.’

દીપકો પ્રગટાવવાની કંટાળાજન્ય ક્રિયાનું દાદે
પૂજા ને સમજવા બંધનને ઈ-છાપ હતી એટલે
એ અંધ પરથી નીચે ઉતરી ને હવેલમાં આવ્યા.
શેઠના એક સેવકે અમની લગામ પકડી રાખી.

બંધનને શેઠે સોનાના તારે ગૂંથ્યા સચા
રેશમના ઝાંઝી તકિયાને અંદરની બેસાડવા સુવધી
દેવાનું ત્યાં પ્રસારણ કર્યું. ફૂલની માળાઓ ટાંચી.
ગુજરાતિના મધ્ય પરથી સાચું મુદાએ નો ધોળ
કરી એ હાથ નેહી સામે બેસા રહ્યા કે બંધનને
કહ્યું :

‘શેઠ ! તમે હમણું હવેલી બહાર છું કરતા
હતા ?’

‘દીપકો પ્રગટાવતો હતો.’

‘ચા સાચું ?’

‘હવેલમાં ખૂવા’

‘પ્રયોજન ?’

‘પ્રયોજન રામણ છે ને કે જેની પાસે એક
લાખ સુવર્ણ મુદા હોય તે એક અને વધારે હેય
ટેટી વધારે સંખ્યામાં પોત પોતાના આગસ ઉપર
તેટલા દીક પ્રગટાવવા મારી પાસે ચોર્વાંથી લાખ
સુવર્ણ મુદા છે એટલે મારે ચોર્વાંથી દીપકો હવેલી
પર પ્રગટાવવા પડે છે’

‘કમ્પ્યુટ તો ખૂબ થાય છે ખરું ?’

‘હા. મહારાજ, રોજ રોજ ચોર્વાંથી દીપકો
પ્રગટાવી ખૂવા તેમાં કમ્પ્યુટ તો ખરીજ ને ?’

‘એ કેમ મટે ?’

‘મારી પાસે એક કોટી સુવર્ણ મુદા થાય
તો મારે દીવા ન કરવા પડે’

‘ત્યારે ?’

‘મારી હવેલી પર મારી પાસે એક કરોડ
સુવર્ણ મુદા છે આ સંજો સચક ખજા હરકે.’

‘હવે દેટલી સુવર્ણ મુદાઓ ખૂં છે ?’

‘લોળ લાખ.’

બંધનને સિદ્ધાન્ત ટોડતી આ પૂરી વાત
જાણી જાણ ને પાછા ધોળ પર પડાપડી રાજમહેને
આવ્યા. ત્યારે રાજમહેને રોટાનીથી ઝળહળતો હતો.

આખા દિવસના બૂખ્યા ગુજરાતિએ રાત્રી-
બોજન લીધું ને પરચારી ઝાંઝી તકિયા પર રહેજ
આપ પડ્યા કે બીનબહેરી આવ્યા. મુજબ મહેનો
આવ્યા.

‘કેમ મહારાજ ! પાટણ ધૂમી આવ્યા કે ?’
મહાઅભાવ મંજુને પૂછ્યું.

‘હા. ફરી આવ્યો ?’

‘કર્ણવ ડાગુપ, કાંઈ બૂખમરો, બેરોજગારી,
અપ્રસન્નતા કે જાણાટ કર્ણવ કાઝ્યા નથી ને ?
આપના મંત્રાઓ વહીવટ લો બરાબર ચલાવે છે ને ?’
‘મુજબે ફરી પૂછ્યું.

‘હા પાટણ ને પાટણની પ્રજા ઉપરાંત ત્યાં
આવતી બીજી ગુજરાતી પ્રજાને કુખી કાઝું છે.
કેઈ બૂખ્યું નથી. બેરોજગાર કે ક્ષન રિટોડું નથી.
બધે જ ધર્મચાર્યોના, ધર્મરથાનકોના ને ઓળોનાં
આદર થાય છે’

‘આ બધું તો દીક બેટા પલ કાંઈ પ્રજા-
જનના ઘેર જઈ તેના સામાજિક કષ્ટની પૂછપરછ
કરી ખરી ?’

‘ના, માં ! રોષ પલ કેમના પ્રમજનને
ત્યાં જઈ મેં તેમના સામાજિક જીવનની, તેમની
હીની વિદ્યભણુઓની પૂછ્યું કરી નથી’

‘એ કરતી જોઈએ, શાસનોના ધર્મ પ્રજાના
સર્વોત્તમો વિચાર જાણી પાન અપવાનો હેતુ છે.’

‘પલ એક રથને મથે હનો’

‘ક્યાં ?’

‘એક શેઠ તેની હવેલીએ તેની ચોર્વાંથી
લાખ સુવર્ણ મુદાઓ સચક ચોર્વાંથી દીપકો તેની
હવેલીએ પ્રગટાવવાની કમ્પ્યુટ કરતા હતા ત્યાં મથે

‘પછી?’

‘પછી તેમને મેં પૂછ્યું કે આ કઠાટનો અંત કેમ આવે તો ફેરો કંતુ’ કે એ સે.જી લાખ સુવર્ણ દુકા મળે ને એક ફાટી સુવર્ણ મુદ્રા થાય તો ફોલી પર માત્ર ખજ ફરકાવવા પડે. આ કઠાટનો અંત આવી જાય’

‘એ સહિષ્ણુ તે’ શું વિચાર્યું?’ રાજા-મતાએ પૂછ્યું

‘હું શું વિચારું માર?’ મુંઝાતા જયસિંહ બોલ્યો.

‘કેમ તારે આમાં વિચારવા જેવું કંઈ નવું?’

‘શું હશે ના? અને તો આમાં કાંઈ સૂઝ પડતી નથી.’

‘તું યુજરાતનો રાખી છે, જ્યાંથી મોટો છે, મેં દોનો ધર્મ એ છે કે તે જ્યાં જાય તેના કબ્જ દૂર થવાં જ જોઈએ. હાલ તે થવાં જ જોઈએ, ત’ ને મર્યાદા પગ મૂકશે તેના ચોખ્ખા દોડો પ્રથમ વાની બીડ ન લાગે તો તું મોટો ચાલે? તગ અગમનની મદદવા શી? તું તો ખરી યુજરાતનો રાખી છે? તારી જય બોલાવાય છે, યુજરાત આપું તને નમે છે.’

‘હું સમજી ગયો મા, મારો ધર્મ શી છે તે!’

ખીજે દિવસ કચેરી બસાઈ. ચરણાઈ નોખ નોકવા. જયસિંહે પેલા ચોખ્ખા દોડો પ્રથમવાન શેડને બોલાવી કહ્યું.

‘ફેરો! મેં કાલે તમારા આવાસમાં પગ મૂક્યો : હું યુજરાતની તમારે ત્યાં આવી તમામ કબ્જ ન લાંબુ તો યુજરાતનો રાખી ન ગયાઉં આથી ફાટી ખજ ફરકાવવા તમારી સંપત્તિના ખૂનતા મેલ લાખ સુવર્ણ મુદ્રા હું તમને બક્ષિસ આપું છું.’

અનુચરોએ મેડને સુવર્ણ મુદ્રાઓની કીધળીઓ આપી નખી શેક વિદાય થયા : એ જ પહે એમની હવેની પર કો.ગિતિ જન્યનો સંઘ મૂલ્યક ફરજ દવામાં ફાટા મારવા માર્યા.

એ દિ.મે સંધ્યાકાલે તે હવેલી પર દીપકોના જીજ્ઞસ ને બદલે આખમા લહેરતો કેટાવિપતે જન્યાની સંગા મુચરનો જાજ જોયો ને ખજા ટામે વળી જવળને જોતા જીજ્ઞ.

ને કો.કે તો બંધને આ ઝડપી પરિવર્તનની સંદર્ભ ગાથા પાંચ કહી સંજાવાવી.

મને મારી જૂન સમજાણી

મિત્ર અને હું અમદાવાદથી ‘સો.સ. એક્સપ્રેસ’ના બેડા વડોદરાથી પાંચ છ ઊંનારો અમારાં રખામાં ચલા મરી જાણી ખલી જગ્યામાં કાઢ ડામે આવીને બેડો.

ગોડધુ નુંધીનું ધોનિયુ, અગ દપર કાની અને તેની ઉપર બંડી, માથા પર ટોળી-સર્વે અલગપણ ખાદીનાં, પગમાં અંપલ નહિ પગની ચામડી ફાટી ગયેલી અને કાળો પડી ગયેલી.

ડેસાએ એક બે નિનિટ બાદ પોતાની પાસેનાં કવર અને કામગોના થોકકાનાંથી, એક કવર બહાર કઢ્યું કવર પરનું સરનામું જોત હું ચમક્યો! મારી ખાતરી થઈ.

તેમણે કવર ફાટ્યું; કવર ફાટતા વચ્ચે કાપડી ફોરલા કવરમાં પાડી નાખી પ્રથમ પત્ર પૂરો કર્યો બીજું અને ત્રીજું કવર... અને દરેક કવર ફેરનાં વધેલી કાપડી ફોરલા કવરમાં....

નિર્ધારામ આગળ એ ડામે અને તેના સાથીદારો બિનરી આ.

મને અચાનક ગાંધી જૂલ સમજાણી. રખામાં કવરો નખાય જ નહિ. નંદકો પાલ જ નહિ આ લાવતા તેણે મારામા જાગૃત કરી નિત્ર અને મેં અપેક્ષાં કેળાં અને સંતરની છાંયો હજુ પાંચ પત્ર આગળ પડી હતી. મને ચરમ આવી

જૂન સર્વેસર્વ અર્પણ કરનાર નિયંત્રક મદદાજ પામેથી ચોલાક સમયમાં પાંચ; કઈક રીખવા મળ્યું, એ વિચારે આનંદ અ.બો. સામાજિક કદાચ ન ચાલે તો પાંચ નાગરિક

તો ખાતું જ રહ્યું! વસંત. વી. ભુતા

એક વાર એક અધિયુત અને એક વણિક-
પુત્ર, એ બેની વચ્ચે કઈક ઘર્ષ થયુ. વાણિયાનું
દાન જોઈને અને એના જાન્યેનને પેલા અધિયુતને
એમ થયુ કે મારા મરીણનો આ જન્મ નફામાં છે.
એટલે એણે તો આમલક ધા કરવો નો વિચાર કર્યો.
પણ એટલામાં ઈન્દ્રે આવીને અને કહ્યું કે, “ભાગ્ય
માણસ, તારી પાસે સંપત્તિ નથી, પૈસા નથી,
જમીન નથી, સત્તા નથી, એ કપૂર પણ તને હાથ
તો મળ્યા છે ને ! અને જો હાથ મળ્યા છે તો
તારે ખીજું શું જોઈએ ? એટલે તારે જે કાંઈ
સંપત્તિ મેળવવી હોય, જ્ઞાનસંપત્તિ મેળવવી હોય કે
ભૌતિક સંપત્તિ મેળવવી હોય—તે હવથી એટલે કે
પરિશ્રમથી હાથ છે ” અને તેથી જ એટલે ને
એને કહ્યું કે “હાથ મળ્યા છે, તેના કાંઈ કોઈ
ખીજે કાંઈ લાભ નથી ” પણ સાથે જ વ્યક્તિ
મદામારતમાં એ વાન પણ કરી કે “પ્રતાપતાલ એ
મોટો લાભ છે ”

પ્રતા અને શુદ્ધિ એ બેમાં ફેર છે દૈવિક,
એ આત્મા બધા લોકોની રોજ કામ કરવાની
સામાન્ય શુદ્ધિ છે પણ એ શુદ્ધિ જ્યારે કદાચો-
નિમુખ થાય છે, જ્યારે એ સદૃશિતા પદગઈ
મળે છે ત્યારે એ પ્રતા કહેવાય છે. અને પ્રતા અને
હાથ, એ બે મને એટલે માણસનો જન્મ આપે
બાલકાલ મળે ॥ મદામારે આજ દૃષ્ટિ ની જુલમ
જન્મને કોઈ દીકરી કે જે મનુષ્ય જન્મ મળે તો જ
શ્રદ્ધા, શ્રુતિ, શાસ્ત્ર અને સવખનો પુરુષ, એ
બધું સમવે છે, જુલમજન્મ સિવાય નહીં. એ જ
રાતે વ્યાપે જે હસીનામાં કહ્યું તેનો અર્થ પણ
આ જ છે કે “જો માણસે દેવી દૃષ્ટિએ જન્મ
દી હોય તો એણે પ્રતાને પ્રગટાવવી જોઈએ.”

પ્રતાને પ્રગટાવવી એટલે વિવેકને પ્રગટાવવો.
વિવેકને પ્રગટાવવો એટલે શુદ્ધિ આપુ સ્વરૂપ

પદાર્થ જનું એમ થાય છે ત્યારે શુદ્ધિ એ સામાન્ય
શુદ્ધિ નથી રહેતી, પણ એ ઉચ્ચ દક્ષિણી યર્થ
મળે છે. એ જ અર્થમાં વ્યાપે પ્રતાલાભને ઉત્કૃષ્ટ
લાભ કહ્યો છે. આ રીતે જ્યારે પ્રતા અને હાથ,
એ બંનેનું મિત્ર થાય છે, ત્યારે કાંઈ પણ માણસના
મનમાં રહેલા જે નાશકરક લાવે, તે દૈવીદૃષ્ટિમાં-
દૃષ્ટાશુદ્ધિમાં પદગઈ જાય છે. એટલે જે કે દેવા-
નુદુદ્ધ હમેશાં ચાલતું દેવ છે, તો પણ માણસનું
જે આ સાધારણ, તે આ જન્મમાં કે જન્મતરમાં
એ તે કાંઈ પ્રગટ થયા સિવાય રહી શકતું નથી,
અને જ્યારે એ પ્રગટે છે, ત્યારે એ માણસનો જન્મ
એક ઉત્કૃષ્ટ જન્મ ગણાય છે.

એટલે માણસાધનું જ્યારે મૂલ્યાંકન કરીએ
ત્યારે આ વસ્તુ ખ્યાનમાં રાખવાની છે કે હાથ મળ્યા
એ, શુદ્ધિ મળ્યા છે એ એ વસ્તુ મળી હોય તો,
બધી જ સંપત્તિ આપીને જાતી રહે છે. એમાં કદા
એક વિવેકનો વધારો થાય એટલે શુદ્ધિ પ્રતાનું સ્વ
લઃ અને હાથ છે તે નથી વિચારા કમ-કરના યર્થ
મળે. એથી એ સર્જન તો કરે જ, પણ સાથે સાથે
દક્ષ, પાવન અને સરાં સરા બધા જ કામો કરી
વડે

શુભસંસ્કારોના પ્રવિષ્ટે મનની આ યક્તિ
નોર્ડ, અને માયુ કે મનની એક એવી યક્તિ છે કે
જો તમે સકલ કરો તો તમનું ‘ધયુ’ કામ થય
એ મત્ર સિવસકલમત્ર કે, સિવસકલમત્ર કહેવાય
છે એના છ મત્રોમાં છેવું પદ-૧૩ પા-આવે
છ, જે “તમે મન સિવસકલમત્ર”-એ પ્રમણે
છે માણસ જ્યારે એવો સકલ કરે કે મારા મનની
સદૃશિતિમાં હોવા જન્મ થાયો ! અને હું અસદ-
૫તિએમથી મુક્ત થાઉં, ત્યારે એ માણસનું મન
પ્રગટાવત થાય છે, અને જે અમુરી દૃષ્ટિએ

હંમેશાં સદ્ગતિએને દનાવ્યા કરે છે, તે આત્મી
વૃત્તિઓ સમી ભવ છે.

એટલે આપણે જોયું કે માણસાઈના પચાઈ
ખાસ એ વસ્તુ છે: એક તે એના મનની પ્રતાપકિત,
અને બીજી એના શરીરની રચનામાં મગેશ પાણિ-
દાન, અને એ દાનમાં યદને દસ આંખાં માણસને
જેનું શરીર મળ્યું છે, એનું બી ન કોઈ પ્રાણીને
મળ્યું નથી. માનસ દશર ઊગે રહી શકે છે, ફાલે
તેમ વળી શકે છે, ફાલે તેમ સૂષ શકે છે, અને
દાનથી ધનું કામ કરી શકે છે. દસ આંખાં એટલે

તસ દમ દિશાઓનું રાજ્ય. એ ફાલે ત્યાં વિચરી શકે
છે. એ જ્ઞાનતત્ત્વ પર આવી શકે, પાત્રોમાં ગમે ત્યાં
સચરી શકે અને આકાશમાં પણ બહી શકે.

આ રીતે જ્યારે માણસને દાનની શક્તિ
મળી છે અને જુદી પણ પ્રજાનું રૂપ ધારણ કરી
શકે છે, તે પછી આપણે સમજી શકીએ કે
માનસાત્મનું જે મૂલ્ય છે, તે કેટલું વધારે છે તેથી
તો વ્યાખ્યા કરીએ કે “માણસ કરતાં વધારે એક
બીજું કંઈ નથી.”

તન મેલ્યાં, મન ઊજાગાં

સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠે દારકાંથી સોમનાથની વચ્ચે આવેલ હર્ષદ માતાના તીર્થધામ નજીક સરા-
ચિયાનું પચામેક માણસનું માંડણું બહાર જુલ્લામાં મુકામ કાઢેને પડ્યું હતું. એ જ દિવસે અમદાવાદથી
જિમ્મિયાન વર્ણનાં ચારપાંચ કુટુંબ પણ જતાને આવતા નવો ધર્મસાગાના ઊતર્યાં હતાં. તેમાંના
ત્રણચાર જુવાનિયા ફૂટા ફૂટા સરાચિયાના પગવ પામતા એક ઝાડનીચે આડીને બેઠા. તેમની પાસેના
ટ્રાન્સિસ્ટરમાંથી વાચના ફિટી ગીતોની સાથે તેમના ચેતનાળા અને હાલ-મરકડીઓ પણ ચાલતી હતી.

આ નવતર વસ્તુ જોઈ સરાચિયાની ચારપાંચ જુવાન બાઈઓ કુતૂહલવશ આવીને તે સાંભળવા
લાગી. આથી પેના જુવાનિયાઓના ચેતનાળાને વડ વેગ મળ્યો. અને એક જગ્યા પેની બાડીઓમાંથી એકને
પાસે બેસાડી ટ્રાન્સિસ્ટર જોડા આપ્યો. પેડી બાઈઓ તો નિયમો ભાળા સાથે જોરા લાગી. શહેરી
જુવાનોના હલકટ ચેતનાળા અને મરકડીને વેગ મળ્યો. પેની બાઈઓ પાછી ગઈ કે આ હોશકારાઓની
હાલત સાફ નથી. આથી તેઓ ત્યાંથી ખમી ગઈ.

રાતે પેના હોશકારાઓમાંથી એકને નામ કરાવ્યો શહેરના માણસ, કાંઈ સહે નહિ. સહુ ગમરાઈ
ગયાં, દોઢાદોડી થઈ પડી.

પેના સરાચિયાઓના પગાં વાત પકોંચી. તેઓ પણ સી આવ્યાં. તેમાં પેડી બાઈ, જેની આ
હોશરે મરકડી કરી હતી, તે પણ હતી. હોશરાની માને રહતી બાઈ તેનાથી રહેવાનું નહિને ‘ક્યાં કરાયો
છે’ પૂછતી તે આગળ આવી પેલાના પગનો નાચ ડાલ દાધિય અગૂઠો મોમાં લઈ એર ચૂસવા લાગી.
લગભગ અર્ધ કલાક સુધી તે એર ચૂસતી ગઈ અને કાળજી કરતી ગઈ.

એક વધુ સરાચિયો અરીડાનું પાણી લાવ્યો. હોશરાને તથા પેડી બાઈને તે પાનું. બંનેને
ત્રણચાર જિમ્મીઓ થઈ અને હોશરા બચી ગયો.

ધીમે ધીમે સી વીખસ્યાં. કોઈએ વહને કહ્યું: ‘સાંજે તો એણે આ બહેનની મરકડી કરી હતી.’

‘હોય, ભાઈ, જુવાની છે. શહેરના માણસના મન કિનેનાયે બગાડ્યાં છે. શું કરીએ ફ’ વહ કહ્યું.

‘પણ એર ચૂસતા ક્યાંક આ બહેનને જ એર ચડી જત તો ?’

‘સોનાં રખાળાં રામ કરે છે. માણસ જોરા માણસને કાંઈ એમ મરવા દેવાય ?’

જેને સુધરેલ સમાજ અવગણે છે, એનાં મેલામેલાં લોકોનાં દિલમાં દેલી માનવતા ભરી છે !

—જયંતીલાલ માલધારી

મનુષ્યનું મોટામાં મોટું દુઃખ એ છે કે જે વસ્તુઓ તેણે લોક-કષ્ટાણુ ને મનલ ભાગનાથી પેદા કરી તે જ વસ્તુઓ આજકાલ તેની દુરમન બની ગઇ છે. કડુચ, રતેલ, મેતી વગેરેની ગ્રેસ્યા આપતો ધન પાઠ્યાથી ધણી, આચાર્યને ખૂનામરડીનું કાનથી મની ગયા. યુરોપના દેશોમાં એક સમયે તેણે એટલું ઉમ્મર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું કે તનું રમરણ કરતા આપણને કંપારી છૂટે છે.

આ સમયી ભારતવર્ષ થોડે વરો અરો ભાગલાળી રહ્યો છે. અહીં જુદી જુદી ભૂતિઓ જુદા જુદા ધર્મોના અનુયાયીઓ ધણી પ્રાચીન કાળથી અભ્યાસ કરી છે. અને ભારતવર્ષે ઉદારતા પૂરે તેમને સ્થાન આપ્યું છે. અહીં, શક, દ્રવિડ, પ્રિયતી યજ્ઞી, પારસી વગેરે ધણી આબા ને દરેકને સેવક એવા આદર મળ્યો. એ બધા વિજેતા બનીને નહોતા આબા એટલે કેાઇ રાજનૈતિક અવિષ્કારને કાણે તેમને અહીં સ્થાન મળ્યું એમ નથી મુરિલમ વિજેતાઓના ધણી વર્ષો અગાઉ આ દેશમાં મુરિલમ સત ને સહીમે આબા હતા અને આ દેશના તેઓ આદરને પાત્ર બન્યા હતા. 'જિન પુગતન પ્રત્યક્ષ' થયી મળ્યા મળે છે કે તેજપાત્ર-વસ્તુપાળની આ નિર્લાદેરીને ૮૦ મસીદો બંધાવી હતી અને ભારત વર્ષમાં મુરિલમ વિજેતાઓ આ યા તે પહેલાની આ વાત છે ભારત વર્ષે તેમને ઉદારતા પૂરેક સમાવ્યા હતા.

ભારતવર્ષમાં મુરિલમ વિજેતાઓ આબા પછી દિંકુઓ ને મુરિનમો એવા જે જુદો દેખાતા અને આ જુદેનું દષ્ટિનિંક ઉદાર નહોતું. જે રીતે દિંકુ પ્રતિતોને પોતાના શાસ્ત્રના શાનનું અભિમાન હતું તે રીતે મુદનાઓને પણ પોતાના મજાદગી ખૂનીઓનું શાન હોવાનો અહંકાર હોય. જને પોતાને સાચા સમજતા હતા અને જને એકબીજાને 'ખેડે માળે જઈ રહ્યા હો' એમ કહેતા. જનેએ માણસ માણસને ન મળી શકે એવી એક અઘણી બિન

કરતી ધર્મની દીવાલ ખડી કરી દીધી. આ સમયે આપણને કેટલાક સતોનાં દર્શન થાય છે. તેમનો ધર્મ જગતના-ગ્રેમ હોય. પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ તેમને આમમાન હતો. તુલસીદાસના શબ્દોમાં કહું તો તેમને માટે-

ભતિ ધર્મ પૂરે નહીં કોઈ,
હારિ કો ભજે સો હારિ કો હોઈ.

એ જ મોટો સિદ્ધાંત હોય. આ સંતોમાં કહેવાના જિંચનીય એવા અનેક વજૂના માણસો હતા અને સમાજમાં લોકો તેમના પ્રતિ આદરની દષ્ટિથી જોતા આ સંતોમાં કબીર, રૈદાસ, ધનના, પીપા અને તે પછીની પેઢીના હાલુ દયાળ, દરિયાસ, હેવ રમજન તથા અનેક સહી સપકો હતા.

કબીર, રૈદાસ (રૈદાસ) વગેરે સાધક રામાનંદના દિગ્ગજ પ્રવર્ધા આવે છે. રામાનંદ પોતે જાલમ હતા ને રામાનુજે શર કરેલા આચારનિક સંપ્રદાયમાં તેના જોગપલા હતા. પરંતુ એ વાકામાંથી રામાનંદ બહાર આબા તેમણે સરૂતને ખૂબે લેક માપામાં ઉપદેશ આપેલા શર કર્યા તેમણે ભતિ-પરિવરના ભેંજાને છોડી બાળે સાધનાનો મત્ર આપ્યો. તેમના મુખ્ય બાર સિખો પૈકી રૈદાસ અમાર હતા, કબીર વણકર હતા, સેના હાલમ હતા, ધનના તાલ હતા ને પીપા રજપૂર હતા. રૈદાસ દેશમાંથી ઉતર ભારતમાં ભક્તિસંપ્રદાયને લખ આગવાનું શ્રેય મનાવેને શણે જ બાંડ છે કબીરે તેને સરત્ર ફેરવ્યો.

ભક્તિ દ્રાવિડ જિપજ લાયે રામાનંદ, પ્રગટ કિયો કબીરને સપત દેવ નો ખડ.

ભક્તિસંપ્રદાયના આ પ્રચારમાં નામદેવ ને સદનાના નામ પણ ઉલ્લેખનીય છે નામદેવ દરજ હતા, જ્યારે સદના કસાઇ હતા ઉત્તર ભારતમાં કબીર મહા ગુરુ બન્યા ને તેમના પછી વધે પ્રમાણમાં જે સતમન પ્રચલિત બન્યો તે થોડેરણે અરો

કબીરના મતવાદથી પ્રભવિત બન્યો છે.

કબીરે દિલ્હીમાં ને મુસ્લિમોને ભેગા કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. પંડિતો અને મુસ્લિમોના સિત્તેને બેઠે તેમણે કહ્યું હતું :

દેન દોઉન રાહ ન પાઇ

એ ખુદ મરિજમાં જ રહેતા હોય તો બધા દેશો શું તેના છે ? તોમરયાનની મૂર્તિમાં જ નો રામને વાસ હોય તો આ દૈતભાવમાં સ્વયં ક્યા આવ્યું ? અરે રે, પૂર્વ દિશામાં દરિયા વાસ છે અને પશ્ચિમમાં ખુદો અરે, દિશ્વી અંર જોડા જાતરી એ કેમ નો ભેગા કે રામ ને રહીમ ત્યાં છે.

અગર ખુદાઈ મખીત બસત હૈ,

ઔર મુલક નિસ કેરા,

તીરથ મૂરતિ રમ નિવાસા,

દહૂં એ કિનહૂં ન હેરા.

પૂરમ દિશા હરી કા બાસા,

પશ્ચિમ અલક મુકામા:

દિલ હી ખોજા દિલે દિલ બીતર,

દહાં રહીમ ઔર રામા.

દાહુનો જન્મ ઈસા ૧૫૨૪માં રજપૂતાનામાં થયો હતો. ભારત-પર્વનાં છુર્ડા છુર્ડા સ્થાનોમાં તેમના અન્કે કાઢતો છે. તેઓ જન્મે મુખમખાન હતા.

અધ્યાત્મને રામને તેમને બમ છુટી બધે. તેમને મન દિલ્લુ ને દુરિલમ વચ્ચે કોઈ ભેદ નહોતો રહ્યો.

અલલાહ રામ ખુદા બમ મેરા,

હિંદુ તુકં બેદ કુશ નાહી.

આધ્યાત્મ મનમાં બનિવેદ, સંપ્રદાયભેદ, અને સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેના ભેદ મટી જાય છે. ત્યાં તેમનું અસ્તિત્વ રહેતું જ નથી. દબારે એટલા માટે કહ્યું છે :

એસો બરમ બિરચરત બારી,

વેદ કિતેજ દીન ઔ દોખજ,

કો પુરુષા કો નરી.

એકે તુથા હોડ મલમૂત્રા,

એકે રુમિર એકે સુદા

એક ખૂંદ સો સપિ રચો હૈ,

કો બ્રહ્મન કો સૂદા.

‘વેદ-કુરાનમાં આ દુનિયામાં પર્થવ એ ને વળગી રહી આ બધી થી નકામી તકરાર છે ? અહીં પુરુષ પણ કેણું છે તે સ્ત્રી પણ કોણું છે ?

એક જ નિંદુ, એક મજાપૂત, એક ચામડી, એક ઇંદિય, એક જ્યોતિષી જ બધા ઉત્પન્ન થયા છે. પછી એમાં બ્રહ્મણ કોણું ને શ્વ કેણું ?

આ બેદભાવથી, આ મિશ્ર વાનથી મધ્ય-કાલીન સાધકો મુક્ત થઈ શક્યા તેનું મોટામાં મોટું કાણું એ હતું કે ભજવાનને મેળવવા માટે અનન્ય ભક્તિ એ જ એમને મન મોટું સાધન હતું. ભજવાનની ભક્તિમાં આ રીતે તેઓ એટલા મસ્ત બની રહેતા કે તેમને માટે આચાર, શાસ્ત્ર, વેશ વગેરે કયા કામનાં રહ્યાં નહિ રચનાની પ્રાપ્તિ તેમને લલચારી થઈ નહિ કે નર્મનો ભય તેમને કરારી રાખે નહિ, પ્રેમપંથના આ પદ્ધિથી શરીરને નકમું કષ્ટ આપવા નહોતા હચકતા, એ કે પ્રેમ મેળવવા માટે શરીર ને મનને જુદા જુદા પ્રકારના કંઈકેથી દૂર કરવાં પડે છે. તેઓ આ દેહને દોહાલ્ય બને છે. અહીં દેહથી પર એવું બધું વિરાગમન છે મટી-પથરથી બનવેલાં મંદિરોમાં પ્રતિષ્ઠિત કશી મૂર્તિઓનું કોઈ મૂલ્ય નથી. બાહ્ય ઉપાયો વગેરેથી કરેલી પૂજા બાર્ય છે. આ સાધકોની દૃષ્ટિમાં દયા, અહિંસા, ગેની એ જ સૌથી સાચું સાધન છે. બંગાળના બાદશાહોમાં એટલા માટે આપણે અટનો સરજ બાવ જોઈ શકીએ છીએ, તેમના એક મીતમાં છે કે ‘તમારો ખામ’ તો મંદિર ને મંદિરદોષી દંભાયેલો છે. હે કાઈ, હું તમારી વખતે તો સાંનુ છું. પણ તે પ્રપાણે ચારી શકેનો નથી; વારખ કે સામે જ ઉપરેશ્વર ને મુરબિદ રસો રેડી બાબા છે.’ તોમાર પથ ટેકે છે મંદિરે મંદિરે

તોમાર કાક સુનિ સાંઈ,

ચલિને ન પાઈ,

રૂએ કાંડામ સુરુતે મરશેદ.

આ જ સફરને પાનમાં ગળી કરિએ શબ્દ તેનું કે પંડિતો વાંચી વાંચી પથર બની ગયા છે ને લખી લખી ઇંટ બની ગયા છે. પણ પ્રેમનો એક છોટો પજ તેમના મનમાં પ્રવેશ મેળવી શકે નથી.

પઠિ પઠિ કે પથર કયે,

લિખિ લિખિ બધે જુ ઇંટ,

કમીરા અતર પ્રેમ કી

લાગી નેકુ ન છીંટ,

પ્રેમ સંતોની સાધનાનું મધનિદુ છે.

મૈં તો પ્રેમ દીવાની

કોવાલાલ વાલાણી

સુરદાનપુરનું ભવ્ય શિવમંદિર ભવ્ય કલાકારી-ગરીના ઉત્તમ નમુના રૂપ હતું. ગગનચૂંબી તિખરો ઉપર સોનાના કળશો ઝાલળી રહેલા હતા. સુરદાન-પુરનું શિવમંદિર એક અદ્ભુત સમૃદ્ધિ હતું.

મોક્ષ બાદશાહ ઔરંગઝેમનો કમા હતો. મગાહા અને મોગરો વચ્ચે થઈ જાયલું હતું એવો એ સમય હતો.

કેઈએ ઔરંગઝેમના કાનમાં વિષ રેડ્યું. “બાદશાહ ! સુરદાનપુરનું શિવમંદિર વિદોહીને તો અડી બન્યું છે. એ શિવમંદિર મોક્ષ સત્તનન મારે ભરૂંપ બની રહ્યું છે. મરાઠા તેમજ અન્ય વિદોહીઓ એ મંદિરમાં એકત્ર થઈને મોક્ષ સત્તનનની જડ ઉમેરવાના કામમાં મરી જ્યા છે આ મંદિરનો નાશ કરવો જ જોઈએ અને વિદોહીઓને પાઠ ભણાવવો જોઈએ.”

ઔરંગઝેમ તો હતો ગંદી. અગ્નિ તોગ્રા એ તો એને રમત હતી મંદિરો તોગ્રામાં એને ખૂબ રસ હતો.

શુ હાનપુરના શિવમંદિરની વાત એને માને પડતાં એ માગજાય બધો અને હરકા પુના દિવસ મંદિરને ખરેખર જનાવવા સૈન્ય લઈને ઉપડી ચૂ. થો.

શિવરાત્રીનો પરપુર દિવસ હતો. સુરદાનપુરના શિવમંદિરમાં અનેક પ્રવાસી વાતાવળ હતી. ભગવાન સદાશિવ પાસે એક રૂપવતી સુવાન નાંકી નૃત્ય કરી રહી હતી, મંદિરમાં લોકોની ઠડ ભળી હતી.

એ નાંકી પોતની નૃત્યકળા ભગવાન સદાશિવ પાસે ઠાવવી રહી હતી. અજબ પ્રકારનું નૃત્ય કરી રહી હતી. સંગેરમરમથી કંઠારેથી પ્રતિવા સમી એ રૂપવતી નારી ભાવમય નૃત્ય કરી રહી હતી.

એના કંઠમાંથી નીકળતા આવાજો જોનાઓના હૈયા ડેલી રહ્યા હતા એના આવાજો વાલીકાના

મૂરો ટટકારો કરી રહ્યા હતા. કોયલ કુકુ કુકુ કરી રહી હતી. મંદિરમાં અનેક દિવ્ય વાતાવરણ સર્જાયું હતું.

પરોત્તર આ સમયે મંદિર બહાર કોલાહલ થવા માંડ્યો. “મારો, કાવો, કાદરોને ખતમ કરો.” એવા અવાજો સંભળાવા લાગ્યા. લોકો નાસભામ કરવા લાગ્યા.

ઔરંગઝેમ લશ્કર લઈને એ શિવમંદિર તોડવાને આવી પહોંચ્યો હતો.

“એ કાદરોને ખતમ કરો, મંદિરના ચૂરચૂરો ઉડાવી દો.” ઔરંગઝેમને મર્મના કરી.

ઔરંગઝેમ મંદિરમાં ગયો એ શિવલીંગ ઉપર શસ્ત્રોના પ્રહાર કરી મૂર્તિનું ખડન કર્યું.

તોચ પશુ મંદિર તોડવાના કામમાં લાગી ગયું લોકો નારી થયા, પરંતુ એ નાંકી તો ત્યાં થઈને બેઠી હતી એનું નૃત્ય અધૂરું રહી ગયું ભગવાન સદાશિવના લિંગનું ખડન થયું એથી એ નાંકીને પારાવાર દુખ થયું એની આંખોમાંથી અશ્રુ સરવા લાગ્યા. તેણે બેઠા, નિશાસો નાખ્યો.

ઔરંગઝેમની નજર એ રૂપવતીના અંબાર સમી લોવના નારી ઉપર પડી અને તે થઈ ગયો. “વા પરવરદેવાર ! કેસી ઠે થે દુરનપરી ! કેસા મનમોહક રૂપ ઠે !”

ઔરંગઝેમ જેવો ધાનકી માનવી પશુ એ રૂપવતી સલવાને જોઈને થઈ ગયો મૂર્તિને તોડનારો એ મૂર્તિનો આચક બની ગયો.

સુરદાનપુરમાં જ બાદશાહની કુખ થઈ ગઈ. ઔરંગઝેમ એ રૂપવતી સલવાની સુગમને લેવા મંડ્યો. જને હળવા મારા લાગ્યા ઔરંગઝેમને એ નારીને દિલ્લી આપવા કહ્યું એ સલવા ઔરંગઝેમની સથે દિલ્લી જતા સફત બની અને સવારી બાંધી

દિલ્હી તરફ.

ઔરંગઝેમના અમ્મની લગોલગ એ નર્તકીને
અમ્મ ચાલી રહી હતો. એ નર્તકી અને દિલ્હીને
બાદશાહ વાતો કરતા હતા અને માર્ગમાં આરણ
વધી રહ્યા હતા.

એ નર્તકીને એક મહેલ આપવામાં આવ્યો.
દશદાસીઓ તેની તહેનાતમાં રહેવા લાગ્યા. ઔરંગઝેમ
વારંવાર નર્તકી પાસે જતો, એની સાથે હળો
મળે. પરંતુ એ નર્તકી હજુ પણ બાદશાહ સાથે
શાદી કરવા તૈયાર થઈ ન હતી.

શદી માટે ઔરંગઝેમ વધુ અને વધુ ઉત્સુક
બની રહ્યો હતો અને વ્યથા હતો, પરંતુ એ વાત
એ નર્તકી પાસે બાદશાહ કબૂલ કરાવી શકે ન
હતી.

બાદશાહ તેને વારંવાર કહેતા, પરંતુ એ
નર્તકી એ વાતને ઉઘાડી દેતી હતી.

ઔરંગઝેમ આકાશની રીતે એ નર્તકીની
કસોટી કરી ચૂક્યા હતા. એ નર્તકી પોતાને ચાહતી
નથી એવી કાઢ પ્રતિતી તેને મળી નહિ.

ઔરંગઝેમ એ નર્તકીને મહેલે જતો ત્યારે
તેનું ભાવમયું રસમન કરતી હતી. બાદશાહ ઉપર
પ્રેમ દર્શાવતી હતી. બાદશાહે એના મુખ ઉપર કદી
આનિતું દર્શન કર્યું ન હતું. નર્તકી બાદશાહને
સ્મિતવદને આરકારતી હતી અને બાદશાહ એ
સ્મિતવદનાને પૂછતી બની ચૂક્યા હતા. નર્તકીને
જરા પણ નાપુથ કર્યા બાદશાહ હચમચે ન હતા.

આમ ને આમ ઘણા સમય પીટી ગયો.

દક્ષિણ ભારતમાં ઔરંગઝેમે વિજય મેળવ્યો.
એ વિજયના આનંદમાં તેણે બેટ સોચાએ વહેંચી.
બેટ સોચાએમાં બાકી રહી એ નર્તકી.

ઔરંગઝેમ એ નર્તકીના મહેલે પહોંચ્યો
અને કહ્યું: 'કુરનપરી દિલ્હીનો વિજય મેં મેળવ્યો
છે. તમામ દરબારીઓને બેટ-સોચા મેં આપી છે.
તારે નોંધે તે મારી છે.'

'બાદશાહેબલી! મને શું કમીના છે? મને

બધું મળી રહે છે. આપ છુદ મારી સંભાળ રાખો
છો તો હવે મારે શાની જરૂરત હોય?'

નહિ, નહિ, એમ ન બને. તે આજ દિન
સુધી કરી માણી કરી જ નથી. હું બહુ જ ખુશ
હું તું કંઈક માગ.'

'જહાપનાહ! હું પાચના ઠગીશ તે કદાચ
આપને રચતી નહિ. આપનું દિલ દુખાય એવું હું
કરવા હચમચી નથી, નાહક સોનાની જગ માણીમાં
શા માટે નાખતી! મને સંતોષ છે, પછી શું?'

'કુરનપરી! તારા મનમાં જરા પણ સંકેપ
રાખ નહિ. તું જે માગીશ તે હું આપીશ. કદાચ
મારા જન માગીશ તો પણ હું તરે ખાતર આપવા
તૈયાર છું. સંકેપ વિના મારી છે.'

'જહાપનાહ! આપનો આગ્રહ છે તો હું એ
માથું હું કે છ હ નપુરું શિરમંદિર જે આપે તોડું
છે તે ચણાવી આપો. હું મારું અધૂરું નુત્ય એ
મંદિરમાં જ પૂરું કરવા ઇચ્છું છું. હું મરું છેલ્લું
નુત્ય ત્યાં કરીને પછી...' બાદશાહી જ એ લક્ષના
બોલતી અટકી ગઈ.

નર્તકીની યાચનાથી ઔરંગઝેમ થઈ ગયો.
'હું કાણ? ઔરંગઝેમ મંદિરના તોડનારો એ શું
મંદિર ચણાવું? મને એ લોકો કાઢે રહે ને!'

'શહેનાશાહેબલી! બસ ધણું. હું નહોતી
કેંતી કે આપને રંજ થશે. અને એટલે જ હું
યાચના કરતી ન હતી. મને રંજ નથી બાદશાહ
સલામત રહે. મારો બોલ મરો, આપનો કેલ મરો.
આપ જરા પણ વ્યથા ન બનશો.'

એ નર્તકીની આંખમાંથી દડ દડ આંસુઓ
ટપકવા લાગ્યા. ઓન અને શાંત ચિત્રો જોઈ રહી.

ઔરંગઝેમ વિચારમાં દૂમી મરો. નર્તકીની
આંખમાંથી દડ દડ પડનાં આંસુઓ એ ન જોઈ
શક્યો. એ રૂપવતી નાજીએ ઔરંગઝેમનું દિલ હરી
લેવું હતું.

'કુરનપરી! શોચ ન કર. તરે ખાતર હું
એ મંદિર ચણાવી આપીશ. તારા ખ્યાર ખાતર એ

લોહા અને કોર કહેશે તે સહી લઈશ, પરંતુ તારું દિલ નહિ હુઆવું. તારું હૃદય જાણ કરી લે અને પછી આપણે ચાલી ફરીશું.”

ઔરંગઝેબે શુરહાનપુરનું ચિત્રમંદિર ચાલવાના હુકમે હોય્યા. દરબારીઓ નારાજ થયા, પરંતુ કોની મુદ્દર કે ઔરંગઝેબ સામે ચૂં કે ચા કરી શકે.

શુરહાનપુરમાં મંદિર ચાલવાનું કામ ચરૂ થઈ ગયું. સમય જતાં એ લખ્ય મંદિરનું પુનઃ સજ્જન ચરૂ ગયું.

ઔરંગઝેબ અને એ નર્તકી રસાલા સથે શુરહાનપુર આવી પહોંચ્યા.

એ મંદિરની શોભા જોર હતી. બાદશાહ માટે મંદિર બહાર રાવટી નાખવામાં આવી હતી.

નર્તકી પણ આજ બહારમાં હતી. એણે સોજે શબ્દોના સન્ધ્યા કર્યા. નર્તકીના મુખ ઉપર અજ્ઞાન આભા હતી. શરદપૂર્ણિમાનો ચંદ્ર સેજે કળાએ ખીલ્યો હોય એવી એ નર્તકીના રૂપની શોભા હતી.

નર્તકી પેતાનું અધૂરું નૃત્ય પૂરું કરવા બગવાન સદાશિવ પાસે આવી હતી. ઔરંગઝેબ પણ એ નૃત્ય નિહાળવા મંદિર બહાર રાવટીમાં બેઠો હતો.

નર્તકી બગવાન સદાશિવના મર્જદારમાં મર્જ થવાને પ્રણામ કર્યા, મનથી પ્રાર્થના કરી “દેવાધિદેવ ! હું તો તારી દાક્ષી છું. પ્રભુ ! તારા બગેસે જ જીવી રહી છું. દેવ ! તારું મંદિર મંદિર પુનઃ રચાયું અને હવે મારા મંદિરનું કું જ ખુલ્લું કરીશ. તારા ચરણે મારું અભસમપણું કરીશ. દેવાધિદેવ ! મારા અપરાધ ક્ષમા કરજો. તારા ચરણમાં સમાવી દેજો.”

એ નર્તકીએ હળાદળ વિષ પાન કરી લીધું અને મર્જદારમાંથી રંગમંથનમાં આવી.

સિનારના તાર ચણચણી બેઠ્યા, તળા ઉપર ચાપ પડી અને એ નર્તકીને નૃત્ય શરૂ થયું.

‘મેં તો પ્રેમ દીવાની
મેરા હૃદ ન બાણે કેઈ.’

એ ગીત બાલાય સાથે શરૂ થયું. બીમપલાશીના એ સૂરોએ મેઘતાજનો મુગ્ધ બન્યા બાદશાહ

પણ એ નર્તકીના નૃત્યે ડોકી રહ્યો હતો. અધૂરે અને દિવ્ય વાતાવરણ સર્જાઈ ગયું હતું.

નર્તકી બગવાન સદાશિવ પાસે અજ્ઞાન નૃત્ય કરી રહી હતી.

નર્તકીની નસોમાં વિપત્તિ અસર થવા માંડી એની રંગો જેવાંતી હતી. એ લયલિયા ખાતી હતી, પરંતુ લોકસમુદ્ધ તે અજ્ઞાન સમજી રહ્યો હતો કે નર્તકી નૃત્યનો અનોખો ભાવ બગાવી રહી છે.

ઔરંગઝેબ વિષ પ્રસરી ગયું.

‘મેં તો પ્રેમ દીવા...ની’ કહેનાની સાથે જ એ નર્તકી ત્યાં ઢળી પડી. આ વખતે તેના દેહમાંથી દિવ્ય પ્રકાશ નીકળ્યો અને મંદિરના મર્જદારમાં જઈને સમાઈ ગયો. એ નર્તકીનું પ્રાણપ્રાપ્તિ બિંદુ થયું હતું.

મંદિરમાં હાહાકાર મચી ગયો. બાદશાહ પણ દોડીને મંદિરમાં આવ્યો. એ નર્તકીનો નિષ્કોત્તર દેહ પડ્યો હતો. તેના મુખ ઉપર અજ્ઞાન શાન્તિ હતી.

ઔરંગઝેબ એ મૃતદેહ પાસે થઈ ગયો. એના મુખ ઉપર ગ્લાનિ હતી. ધર્મને ખાતર જીવન ફેંસાની કરનાર એ નારીના મૃતદેહને કુર્નસ બગાવી અને કહ્યું : “દુસ્તપરી ! તારી જાનફેંસાની પાસે મારું મસ્તક નમે છે તારા એ પવિત્ર પ્રેમની બાદમાં કું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે : કું હવે કનિ કેઈ મંદિર નહિ તોડું. પ્રેમ તો મનમંદિરમાં વસે છે, પથ્થરના બાધિયા મંદિરોમાં નહિ...દુસ્તપરી ! તારા રુકને પ્રતાપલા શાંતિ બેઠો. આ...મી...ન,”

ઔરંગઝેબે એ નર્તકીની અંતિમ વિધિ માટે કરમાન કર્યું. શાહી દયારખાથી એ નારીની અંતિમ વિધિ કરવામાં આવી.

આત્મસમર્પણ કરનાર એ ઉચ્ચ જીવ ઉદય-પુત્રી નર્તકીના સમર્પણની સાથા મારું એ શુરહાનપુરનું ચિત્રમંદિર અજ્ઞાન પણ બિયું છે.

એ ઉત્તમજીવ જીવની અનુપમ સાથા આપણને સંબંધગાવી રહ્યું છે.

‘ભા! ! એક એવા મહાપુરુષ આપણે અહીં
નમનસ્કરમાં આવી રહ્યા છે કે જે લોકોના કલ્યા
કાળે સૌરાષ્ટ્રના નાનામાં નાના કાંટાની વાળવાળા
ગરીમી ને અજાનમાં સપડતા લોકો પાસે મક્કિનો
મદિતો પંદર પંદર દિવસ રોકાવાનું પૂરું કરે છે.’

‘શા સડુ ?’

‘હાર, લુગાર, ચોરી, અપકરણ, માંસ લોકલ
આ બધામાંથી ગ્રામ્ય પ્રજાને છોડાવવા, ધર્મનું સચું
સ્વરૂપ અમનવત્.’

‘એનું નામ ?’

‘સદ્ગતિનંદ સ્વામી.’

‘હા જેના સાધુઓ ગામડે ગામડે ફરે છે, લોકો
વચ્ચે બેસી બોલ આપે છે. એના આચાર ?’

‘હા, બ.પુ. એ જ.’

‘ક્યારે આવે છે ?’

‘જાનવરના પૂરમાં તો આવી ચૂકા હશે.
લોકોની હડ એ બાજુ નહ, કમ્પાસ ને મુદંગ લઈને
જામી છે, એ પડથી હડું છું.’

‘આપણે ?’

‘આપણે પણ એના સાંગેમાં જઈએ જોઈએ. ન
જઈએ તો ખરબ દેખાય હાથેલાઈ નામે જામના
ખાસ રજપૂત પાસવાને કહ્યું.’

જામ એ જ પગે, પગે માલવા સાંગેમાં જ્યાં.

લોકોએ એમને પાલખીમાં બેસાડ્યા છે. કેકનાં
સફેદ મોગરાની સૂઝ ધ વેરતી માળા, સાથે સફેદ
પાંચ અને સફેદ અંગ પર બિરુદિય વિશાળ નેક
નીનરતી આંગે, કપાળે તિલક, કરાચુકાં વચ્ચે
સૂઝ પી યુવાન-

જામ રજમડે વંદના કરી; ને પાલખી આગળ
માઠી, ગામના અધ્યક્ષે આપતાં જ જામ બોલ્યા :

‘પ્રભુ ! અમારા મહેત્તે પધારે ને વિશ્વાંન લો.’

‘રાજન ! અમે છાએ આમ તો મોટા સધુ-
પરમહંસ. અમારો ધર્મ મહેત્તેમાં વસવાનો નથી.’

‘ત્યારે આ કહો તે અન્ય સગવડ કરું.’

‘અમે નગર ગદાર દુશ્મની થતામાં જ ઉડીશું.’

રજમહંસ અમે, સદ્ગતિનંદ સ્વામીનો નગર ભકારના
પોતાના એક જગીયામાં ઉતારે આપ્યો. મુનનાનંદ
સ્વામી સમેત અન્ય પરમહંસો એ બાગમાં ઉતર્યા.
જગીયામાં દરેકનાથી એની શીઠ જામી. જામનો એ
બાગ હંધવનની કુંજ સરખો પવિત્ર જામી બેયો.

સદ્ગતિનંદ સ્વામી તો પ્રત્યેક નગર અને પ્રત્યેક
મામ ઉપદેશ દેતા : નવાનગરમાં પણ ઠેર ઠેર ધાર્મિક
સ્થાનોમાં, ગ્રંથાલયોમાં ચોક્કસ કે બાગમાં જનસમુદાયને
ચાલ દેતા. એનાં તેમજો મેક્ષની વાતો કરતા. રામ,
વેકક, દિવ્યેકને પ્રત્યેકોનું જ્યાન કરના પણ કહેતા :

‘આ બધની પ્રાપ્તિની જાનવરનની અંખના
છે. જાનવરનની નહિ કાપિ, મુનિ, તાપસો ને
ગામીઓની આ બોલણ હતી પણ, એ કાંઈ કેળ
ધનની વાતો સંભળવાથી, સમાધિ લગાવવાથી, તપો-
વનમાં કે તર્થોમાં વસવાથી નથી આવતી એ
દુષ્કર્મતિ, જાનવરનેથી પ્રાપ્ત થાય છે. દિવ્ય
લોકોની પ્રાપ્તિ કલ્યાણની વાત પાઠવથી મળે છે ને
સાચું કલ્યાણ જાનવરનેમાંથી મળે છે હું આજ
જે શિષ્યોની રાણી બની કરી ઠેર ઠેર બોલ સાક
નીજી છું તે બોલ લખા ચાલનો, વેગતનો, સસાર-
ની અસારવાનો નથી. એ માણે ઠાકનું પદ થનું
નથી જો સાચો ધર્મ પણ નથી. ધર્મનું કાચું રા
જાનવરને છે. મારા સંપ્રદાયમાં, ધર્મ મુખ્ય છે
પણ તે આ ધર્મ. જાનવરનેનો. જાત, ઉપવાસ,
સમાધિ, પૂજાપાઠ આ પછી પહેલાં તો ઈશ્વર જેની
રચના કરી છે. જેનામાં સ્થિર બેઠેલો છે જેને
જોતવા બીજો ક્યાં જઈએ તેમ નથી બંધ માથે

રહી કોર તપ કરતાં પાતાં નથી તે માનવમાં જન્-
વાન છે તે માનવસેવાથી જ તે પ્રાપ્ત થાય છે.
આ મારા સંપ્રદાયનું ક્ષેત્ર સમગ્રતા હું આપે મામ,
ધોર ધર, ને કુંપડે કુંપડે જઈ છું, આ મહા
સર જનપ્રમુદને સમગ્રતા મારા પન્નદ મો ઉવડા
પો જા છે. માર આપ છે, હાથન થાય છે, બધે
નિસ જૂખ્યા રહે છે. પણ આ ત્રિકાલપાત્રિત
સત્ય સમગ્રતાવાનું મુકતા નથી.

‘તમારે કલ્યાણ્ય નેમનું’ હોય, એ કા નેમનું હોય,
હાથ પામવો હોય તે માનવસેવાનું કૃત લો, બધા
ધર્મોનું તે સર છે.’

સૌરાષ્ટ્રના લોકો સમક્ષ આ નરી ધર્મ કિસ્મતી
હતી. કમંદાં, મત્રોત્ત્યાર, કથાચરણ, વેદ વેદાન્તા
પઠન જ કલ્યાણ્યગામી છે એ અસત્ય નો સમાજ
મુધારક સદગનદ સ્વામીએ ઉગ્રેક કયો.

એ જે બાગમાં ઉતર્યા હતા ત્યાં હમણે લોકો
સ્વામીજીને કહેતા : ‘મહારાજ ! અમે આપને ચરણે
શું ધરીએ ?’

‘પહેલાં હોય માનવસેવાનું કૃત.’

‘એ બનશે એટલું અવશ્ય કરીશું બીજું કંઈ ?’

‘બીજું’ માનવસેવામાં દહ અનુગમ થાય એ
સારુ દેહદયન કરતા રહે. દેહદયનનો દેતુ જ એ
છે કે બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાની હાવનાનો નાચ
ન થાય.’

‘પણ મહારાજ અમારે તો આપને ચરણે જઈ
પદાર્થો ધરવા છે એનું કેન ?’

‘એમ કશું તમે બી અહીં મને લેટ, હાથ ધી,
ગોળ, તેલ, ચોખ્ખા આ બધું આપી જાઓ.’

રાજી થતા નગરજનો આ બધું સ્વામી સદગ-
નદને ચરણે ધરતા ને એ પદાર્થોના શો જીવેમ
થાય છે એ બધા પછી તો બધા આચાર્યનાં દૂબી
મયા.

એ સીવાસામાનનો સદગનદ સ્વામી લોક
બનાવતા. હાજ, શાક, જાત બનાવતા ને જનજનથી

દારકા બાજુ લીધે જતા સાધુ, સંત મહાત્મા,
અભ્યાસ બધાને એક પત્રે બેસી આ ધીથી
દહતા લોક પોતાના હાથથી પીરસી જમાવતા.

દરોજ આ લોક બનતા. સદગનદ સ્વામી
બને આ સ્વેચ્છાજનકતાના કામમાં કલારકે તો લાગી
જતા. પણ એમના જ્ઞાન, ધર્મ, નૈતિ, બધાનો જાણે
આ જનમયજના પાદરમ્ભી જતા ને આવતા લોકોને
જમાવનામાં જ સમાવેશ થતો.

જનમ રજમલને આ સમાચાર થયા કે સદગનદ
સ્વામી દરોજ જાતે જતા આવતા જનસમુદાયને
રસોષ કરી જમાડે છે.

એક દિવસ જનમ આવી નમીને બોલ્યો.

‘મહારાજ ! આપ દરોજ આ રીતે જતા
આવતા લોકોને લોકનું બેઠન આપો છો. પછી
આપ અહીંથી પધારી જશો ત્યારબાદ અહીં સાધુ
મહાત્માઓને આ લોક નહિ મળે તો શું થશે ?’

‘રાજન ! તમારું’ રાજ્ય, તમારી સંપત્તિ શા અર્થે
છે ? એ અન્યતા બધા કાળે વાપરવા જ શ્રીકૃષ્ણે
તમને આપ્યું છે. તમને મુજાન મધી હથેરે આ બધું
તમને મુખન કયું છે. તમે એ રાજ ને સંપત્તિને
નો વ્યય છંદો છો ? તમારા અચન મુખ માટે ?
ના. એ તો આવા દીનદુખી સંત મહાત્માઓનાં
સરુ છે. પરભરના પુણે તમને આ રાજપાટ મળ્યા
છે. તેને આવતે જાવ પામવા આજથી પુણ અચ-
રવા આડો ને અન્ન-દાન જેવું કોઈ મહાપુણ્ય નથી,
હું રાજ નથી, સંપત્તિ છું, સધુ છું, સંસાર
ત્યાગી છું, તોય મારે સર્વ પ્રથમ ધર્મ જ્ઞાન-જ્ઞાન-
ની વાતો આચરવાનો નથી સમર્થો’ બની જૂખ્યાઓ-
ની દુઃખીઓની ભેર કરવ નો જ તારે તમે તો
સત્તા, સાજબી અને સંતિમર ડો, શૂદ્રથ છે
તમારો ધર્મ તો જીવન પરેત આ રીતે સન-મહા
ભાને લોક આપા કરવાનો જ હું તો માની બીબી
ને લોક અવશ્યું છું-તમારે કયા માગતા જનું પડે
તમ છે એ કહો ?’

‘આપની વાન થયાર્થ છે સાચી છે, મહારાજ.
હું અહીં દારકા જતા ને દારકથી આવતા તમામ

૨૭ માર્ચ ૧૯૭૨ના દિને સરતથી મધ્ય રાત્રિએ ૧૨-૧૦ વાગે ઉડતા ધોરાજી મેલમાં ૩૨-૧-૭૫ નંબરના ઉપરી બથ્થે બેઠા અને મે લખાવ્યું. મારે મારી નોકરીના કામમાં અને રાજકોટ જવાનું હતું. આ ટ્રેન વિરમગામ લગ્નગમ બીજા દિને સવારે ૭-૦૦ કે ૭-૧૫ વાગે પહોંચનાર હતી એટલે નિરાતિ આરામ લેવાનો ધરાવો હતો. વિદાર્થીના રોકેલ બેઠાનાં કપારે હતી પથ્થો તેની બાજુ ન રહી.

અલગિતના દરમિયાન જાણે કે મુશ્કેલી પડે ન થતાં હોય તેવા લોક યવાનગણો જાણે કે અશ્વ સપુટ ઉપર ડાઈક અનેરી સ્વર લઢરીઓ ન પ્રસરતી હોય તેવું લાગ્યું ધીરજ અને થયું કે હું મારા સરતના જ આવ સમાં છું અને માં આપતજન જેવા થી રમણનાં દેવે જાણે કે જગન સભાગથી રહ્યા છે માડી બની રહેના માડુ માડુ બાલુના પડિયા જોડે બઢાના હું જાણી જાણે સમય જતા કાંઈ-પડિયાળ ઉતર નજર કરી તો ચારીના અભાવે તે બધ પડી થયું હતું પથ્થુ સુદર સગીનય સ્વરો વધારે ૨૫૫ ને સૂરચિત્તળા જણાવા લાગ્યા કારણ કે હવે મહી ૧ પૈઝોનો અપમાદ કે ધમ ધમટ નહોતો થુ કે હં સદ-ભાતીએ બથ્થે ઉતર આટલી વહેલી તારે રેડિયો તો સર નહીં કર્યો હોય ?

મદમક પ્રકાશમાં મે ઉપરથી નીચલી બથ્થે ઉપર નજર કરી તો અભેજ જ બની અભેજ એક પ્રોઢ વાનું યુવક અને ૧૦/૧૧ વર્ષની બાલિકા આંખો બધ કરી ધીના ધીમા સ્વરે ગાઢ લા કર્યા : ‘પ્રભુજી તુમ રાખો લાજ હમરી’ ખરેખર અતના ઉગાલુમાં પોનાતી લાજ વિશાવવા માટે રસથા પ્રતિ કરી ન નકરાર્થ શકે તેથી આરજી હતી, વિનતી હતી એક એક વાનગીથી અહોભાવ-પ્રત્યાગ-આવ વિમેરના ટપાળાં કર્યા રમેને આરા હલનચલનથી આ અમરણજોની પ્રાર્થનામાં લાય થય તે બીજે

જાપતુ મારાથી અજાજ ન થાય તેની કાળજી રાખવા મહી. જે કાક સમય પછી ફરી પાછી માડી ઉડી ચત વાતાવરણમાં માડીના પૈઝાઓના ધમ-ધમા ને અપમાદ શરૂ થયા-જ્યાં તે ઘોરાટ વચ્ચે પ્રાર્થનાના સૂરો ગળાઈને વધુ મીઠાને રપટ જણાવા લાગ્યા તરખાદ એક પછી એક ચઢિયાતા વિવિધ રંગો ને સ્વરોમાં બજનો સાક્ષ્યવાનો અનેરો દેહાવો મળ્યો.

વાચના અનગ વધી-‘પ્રભુજી તુમ અદન હમ પની, જાણી બાસ અમ અન સમાની...’ આવ ! કેન્દા સુર ચમો ! કેવો મધુરો ભાવ ! હૃદયને રચી જતી મધુપા-ભક્તિ રસમાં મને તરંગેળ કરી મુગતી હતી ત્રિપટીને લાગ્યેજ અદ હતો કે તેમની પ્રાર્થનામાં હું આકારી રીતે દિરસો થઈ રહ્યાં હતો.

વળી પાછો બજનનો કારકમ ચાલ્યો. છેવટે ‘ન દિર તરુ મિથ રૂપાણુ...’ શરૂ કર્યું કવિની કહના સાક્ષત થતી હોય તેમ લાગ્યું બજનો આવાડી લગ્ન-લાગ-રિગતના ખરેખર મને તેવા નાસ્તિકન અભિભાવ ફેવી દે તેવી શક્તિનો મને પ્રથમ પતિચર મયો. ઘેડીકારમાં અતરીક્ષમાં ધમરને પ્રવામ કરી તમે શાંત થઈ મ્યા.

હું ઉડી જઈમાંથી નીચે ઉતર્યાં આ ઘોડા જોડે પરિચય સાધવાની તમન્ના જાણી હતી. વાન-નીનને દોર ફેરી રીતે શરૂ કર્યો તેની ગૂંચવણ થવા માડી છેવટે મે નાનકડી બલિગને પૂછી વધું. ‘એની ર્યાં જાઓ છે ? બલિગા કર્મ મુકતી હોય તેમ લાગ્યું એટલે મદ-સ્મિત કરના પ્રોઢ સનજન બોલી ઉઠ્યા ‘અમે અમલસાદ સિરિદ ધરોત્તવા જમને છીએ કારણ કે મને કેન્દરનું દર છે, છેલ્લા ત્રણ મહિનાઓથી એકેક મહિનાને આનરે ‘લાન્ટ’ લેધ મ્યા’ હું ને ધીરે ધીરે ફરદો થતો લાગે છે. આપ કેટલે સુધી ?

‘હું’ રાજકોટ જઈ રહ્યો છું’

‘સારું... સારું... હું’ કપડાં બદલી લઉં પછી આપણે વાતો કરીએ’ કહી પ્રોફ સજ્જનને નીચેની બેઠક તલેથી પોતાની ‘ચુટકેસ’ કાઢતાં પહેલાં ‘નાઈટ લાઈટ’ બંધ કરી મોટી બેંચીનું બજન દબાવ્યું ને પ્રકાશ રેલાયો. પ્રોફ સજ્જનની ‘ચુટકેસ’ ઉપર લખેલું હતું— ‘ડૉ. મનભાઈ દેસાઈ. એમ.ડી.’ આ વાંચતા માનથી બોલાઈ મથું— ‘ડૉ. સાહેબ, આપને સૂતનો રહીશ હોય તેથી નામથી તો જાણખતો હતો પણ રૂબરૂ આજે મુલાકાત થઈ-ચાલો આનંદ થયો. ડૉ. મનભાઈ દેસાઈનું નામ આખા વલસડાં બંને સરના જિલ્લાઓમાં બાળ-રોગના નિરોધક ચિકિત્સક તરીકે ધણું જ જાણીતું હતું. ડૉ. સાહેબે મને રિમન ક્યું’.

‘ડૉ. સાહેબ આપને માફ ન લાગે તો એક અંગત પ્રશ્ન પૂછું?’ મેં મારી ઉત્સુકતા ન રોકાવાથી કહી દીધું.

‘જરૂર, મને મારી સકિન મુજબ ઉત્તર આપનાં આનંદ થશે.’

‘આપના સુંદર ને મધુર બાજનોથી ચિત્તને લલ્લી જ શાંતિ થઈ છે. પણ આપ આ કમ મુસાફરી હરમિયાન સાચી રાખી શકો છો-ખરા કે?’ મારી આતુરતા વધવા માંડી.

‘જુઓ-મિત્ર, મારે તમારાથી કશું છૂપાવવાનું હોય નહીં, વગી સવારનાં પહેરમાં પ્રચુના નામની વાન મને ખૂબ ગમે છે. ઈશ્વરની પ્રાર્થના મારે મન ખૂબ જ સાહનિક ક્રિયા છે. જેમ આસો પસ, ફિનાનિશ્વરજીની ક્રિયાઓ સ્વયં થઈ જાય છે, તેવું પ્રાર્થનાનું છે. સામાન્ય રીતે વહેલી સવારે ચાર વાગે ઉઠી જાઉં છું. દંતનાન નિષિ પતારી મારી પત્ની ને કુટુંબનો જે સરખ આવે તેની જોડે આ પ્રાર્થના યર કરી દઉં છું. તમને કદાચ નવાઈ લાગશે કે મારો આ કાર્યક્રમ છેલ્લાં ૩૫ વર્ષોથી અનુરૂપ રહ્યો છે આ વર્ષોમાં હું લંડન, વિયેના, બોન પણ ગયો હતો છતાં તેમાં વિલેપ પડ્યો નથી. હા...કલિક નબીર મલેગી કે આકરિમક કારણ આવી જતાં સમયમાં થોડો ધણો ફેરફાર કરવો પડ્યો હોય તેવું બન્યું છે

ખરું પણ પ્રાર્થના કે બાજન સદંતર બંધ રાખવાં પડ્યાં હોય તેવું બન્યાનું સ્મરણ નથી. અરે-હું તો આપનું નામ પૂછાતો પણ વિનય ન કરી શક્યો- તો દીલગીર છું...’

‘કંઈ વધી નહીં’ મુગ્ધા, માડું નામ પ્રતીજ્ઞ બદ છે. એ-કમાં નોકરી કરું છું એટલે કાયદા ગેર-કાયદાની વાત કરું તો...તો’

ખાખાટ નિરિધિ દિશુ સમાન હાસ્ય કરતાં ડૉ. બોલ્યા :

‘જુઓ—સાહેબ, નિયમિત પ્રાર્થનાથી મને પ્રબળ શાંતિ ને હિંમત મળે છે તેમ તકું તો કશું વધારે પડતું નથી. આ મારા કેન્સરના દર્દમાં પણ આજ જાણે કે સફારો છે- બૂનકાળમાં તો આવા ઘણાં પ્રસંગો બન્યા છે- જેથી પ્રાર્થનાનું બળ તો અનુભવે જ સમજાય તેમ છે.’

‘દાદાજી...દાદાજી... અમદાવાદ આવી રહ્યું છે.’ બાળકી બોલી ઉઠી.’

‘તારું નામ શું?’ મેં બાળકીને પૂછ્યું. બાળકી કંઈ મૂંઝાતી હતી.

‘બેટા...બદ સહેબને નમસ્કાર કરો’ ડૉ. સાહેબે કહ્યું.

‘નમસ્તે...’ કહી તે જરા હતી.

અમદાવાદ (કાગુપર) માંડી જામી રહેનાં મેં ડૉ. સાહેબને સામાન ઉતારવા મદદ કરવા માંડી.

વિદાય લેતી વખતે ડૉ. સાહેબ બોલ્યા : ‘નિ. બદ, જો વલસાડ બપો આવાવાનું થાય તો જરૂર મળજો. આ માડું લીઝીટીંગ કાઢું છે. બૂનગી નહીં હોં કે?’

‘અરે...સાહેબ આપ તો બુદ્ધા...ન બુદ્ધાથ...’

માડી ઉપડી. દર દર પ્રાચીમાં પહોં ફાટવાની તેણીમાં હતો. મારા મનમાં પ્રાર્થનાની શક્તિ વિશે નવો પ્રકાશ પથરાયો હતો. મારા મોંમાંથી સ્વં નીકળી મથું :

‘અહો! દેવના દેવ, હે વિષ્ણુ સ્વામી, કરું હું વિનંતી બધાપણી હિર નામી.’

ફક્ત બેસકે વધી રહ્યું છે. પહેલી પંચતીર્થ યોજના-
માં ૩૧ હજાર એકરમાંથી વધીને આજે ૧ લાખ
૨૦ હજાર એકરમાં ફૂફૂવ પાકે છે. સંખ્યાની
દૃષ્ટિએ જોએ તો ૨૩ હજાર ૮૧ ફળા ઉત્પાદન
સામે આજે દૈનિક લાખ ૮૧ ઉત્પાદન થાય છે.
નિકાસનું પ્રમાણ સોળ હજાર ટનમાંથી એક લાખ
૮૧ સુધી પહોંચ્યું છે. ફળની ખેતી દિનપ્રતિદિન
વિસ્તારતી હોવાથી, તેની પાછળ નમના લોકોનું
જીવનધોરણ જોયું આવ્યું છે. કાશિમરના એક ગ્રામનું
નામ “ન્યુ લંડન” છે. તેના દરેક નાગરિક પાસે
મોટર છે અને દરેકને ઘેર રેસિડેન્સ છે. રાત્રિ સરકાર
બાંધાપતના બંધાદારીઓની ખૂબ જ સંભાળ લે છે.
ઉદાહરણ તરીકે વર્ષના સરકારી બગીચાઓમાંથી ૨૦
લાખ હોડવાઓ ઉઠેર માટે વહેચવામાં આવ્યા હતા.
કાશિમરી કફાજનની “અંબરી” જાત એટલી
વિશ્વવિખ્યાત બની છે કે એ તે જાવ આપીને
તેના ઉપાડ થઈ ગય છે.

આ સંદર્ભમાં યુગશતની લીલી નાધેર મજ તો
ચોરવાડા-મંત્રોજાનો રાખામણો અને કસવાળો
પ્રદેશ સાદે અવી ગય છે. અહીં પણ કેરી, કેળાં,
નાળિયેર, પેપૌં, નાગવેલ, દ્રાક્ષ એટલા નિકુસ
પ્રમાણમાં થય છે કે યુગશતમરમાં તેની નિકાસ
થાય છે. પરંતુ જે વિશાળ સમ્પત્તિઓ સેરડ જીવવાના
આ પ્રદેશમાં રહી છે તેના તંદુરસ્ત રાજ્ય સરકારનું
ખાન મળ્યું નથી. એ મળ્યું હોય તો માત્ર ઉપરલ્લખું.
અહીં કેસકેરીનો ઉલોમ વિકાસગ્રામી, કેરીદ વિભાગી
મથોથી દુનિયામરમાં તેને પહોંચતી કરવાનો વિકલ્પ
હોતો છે. તેથી જ રીતે કેળાનું વાવેતર વધારીને
તેની નિકાસ પણ કરી શકાય. સોપારી અને નાળિ-
યેરી માટે તો કોરબૂને સાગરકાંઠા બીજું કેરળા
બની શકે તેમ છે. મંત્રોજા પોતે જ અરબી સમુદ્ર
ઉપરનું જાપાન બંદર છે કમનસીની તો એ છે કે
ચોરવાડામાં અજો દર જળવાનો થયો મુખ્ય થઈ
પડ્યો છે.

બાપુડી અમર કહાની

અમદાવાદમાં સાજરમતી અશ્રમમાં મહાત્મા
મોંધીના જીવનપ્રસંગે “હિન્દી-પ્રકાશ” આયોજન

(son Et lumiee) દ્વારા લોકો સમક્ષ રજૂ
કરવાની કરામત ઉપર અમલમાં આવી છે. તેનું
ઉદ્ઘાટન સરોજિની મહિપાત્રે કયું ત્યારે કેટલાક
જૂના જોતીઓ બાપુનો અવાજ વાતાવરણમાં રેલાતો
સાંભળી રહી પડેલા આ જાતનું આયોજન ભૂતકાળના
ખન વેને તાદર્ય કરતું હોય છે. પાશ્વર્યમાં સંગીત,
રેકર્ડ કરેલા અસલી અવાજો તેમજ દરેક હોવાથી
પ્રેક્ષકને એ જાન પણ રહેતું નથી કે તે ક્યાં છે—
મોંધીના યુવર્મા કે હિન્દીરાજના! “હૃદયકુન્ડ” ખાતે
આ રીતે આજની પેઢીના યુવક-યુવતીઓ મોંધીજીનું
જીવન સમજી શક્યા કાંઈક અંશે સફળ બનશે, અને
કથાકે કથારેકે ચિનેના ચો જતા કરીને સાતરમની
આશ્રમમાં ‘સમય આપી શકશે.’ તેવી પરિસ્થિતિ
સર્જનાત્મે લાખલાખ અતિનંદન. હલુ પણ થેલા
દાસકાઓ વીતશે અને ‘મોંધી’માંથી ‘જેડી’ થઈ ગય
તે જમાનામાં પણ આ જાતનું વૈજ્ઞાનિક પ્રકારનું
જૂનાગમ્માં કે કિયું કરવા કુતૂહલ અવરજ પ્રેરશે પણ
જે કેટલાક “એવાઓ” હવાન છે જેમણે પોતાની
આખે મધીજીને જોએલા, સાંભળેલા, તેમની પ્રાર્થના
સમાજોમાં ચોએલા, કેમિસ્ટની એકઠામાં નિદાએલા,
અને હેરટે મોળી ખાઈને જમીન પર લથડી પડ્યા
જોએલા તેવાઓને ‘હાં એ કુશિયે’ નિદાગીને ખુબ
પરેશાનું અત્યંત અળવાનું : ‘હીં કયું’ માન
લાઈ-અને આપીને કેઈ યાદ કરતું નથી ત્યારે
આમલું ‘કયું’ એ માટે પણ ઉપકાર, લાઈ ભગવાન
તને સૌ વરસનો કરે !’

આંકામાન-નિકોબાર

આંકામાન અને નિકોબાર ટાપુઓનું મકરવ
ભારતના સરકારનું માટે અત્યંત જરૂરનું છે. આ
ટાપુઓ પર ચડાઈ કરવા માટે બર્મા તેમજ મુગાજની
સરહદો મુખ્ય અને નજીક થઈ પડે. આ જગતે પ્રદે-
શોના બદલાઈથી ચીન અજવાળું આંકન પણ કરી
સકે. કેમ કે આ રથગોથી નિકોબારના ટાપુઓ વચ્ચેનું
અંતર સો માઈલથી વધુ નથી. એ જગતમાં ૧૨૧
તેજજ સુરંચ પાવરવા માટે ચીન બર્માના પ્રદેશો
ઉપરે જ કરી શકે એટલે અહીં સત્ત યોડી પડેશે
રાખવા માટે અને ખાસ કરીને સમમરીન દાતા દુમલા

સામે સ્થલ મળી રહે તે માટે ભારતીય નૌકાઓ માટે આ ટાપુએ કિરોલેદના જેવા છે. ચીન પાસે સગ-મરીનેાની સંખ્યા ઘણી છે. દરિયામાં સેળ હળર માઈલ ખેડી ચકે તેવી “W” વચની રૂપ સગમરીની ચીન ધરાવે છે. જાતને પર્લ્સાઈર ઉપર એવિતો હુમલો કર્યો તેમજ પોર્ટ બેટ ઉપર ચીન અચાનક હુમલો કરે તેવી સકલતા સામે હવલ મદદની પણ ભારતીય નૌકાઓને જરૂર રહેવાની. આ બધા ટાપુઓમાં દહન જેટલા ખંદેરો છે, જે બાનાં સ્થલ માટે ચેકિ-યાન જલાઓ, સમમરીની વિરોધી જલાઓ, િરિક્ષક વિમાનો તેમજ લગતુ વિમાનોની મોટી સંખ્યા આ ટાપુઓમાં સતત રાખવી જરૂરી છે. લગભગ આવી પડે તો ભૈનરીની પણ જરૂર પડે જસો જેટલા ટાપુઓના આ પ્રદેશમાં મોટા કામના ઉલ્લેખ અને નિષ્ક્રાંત છે. તો પણ પાંચ હળરનું રચામી લશ્કર આ ટાપુઓના સ્થળ માટે અનિવચ્ય જરાય. લશ્કાર પદાઓ ન હોવાને કારણે અત્યારે ભારતીય વિમાની દળને મુખ્ય બુને ઉપરથી અહીં આવવું પડે છે બહુદાયક વિમાની મથકો પણ નજીકના કારિધમાં હોવા કરતા પ.છે.

શંકરાચાર્ય કેશળામાં

શીર્ષક વાંચીને નવાઈ પામવી જરૂર નથી. દરિયુ પીકન શંકરાચાર્યજી અહીં રાજે ત્રય માસ સ્થી પગે આવીને આખા કેશળા તાબતની શરતી ખૂડી નાખી અને પરિશુભ ૪ કૃષ્ણચે નહીં કહેતા વિરાટ માનવ સમુદાયે ફેર ફેર તેમનું સ્વાગત કર્યું. કોઈ રાજકીય નેતા કરતાં વધુ સખ્યામાં શરાચાર્ય કેશળાવાસીઓને આકર્ષી શક્યા કેશળાના હિંદુઓ તેમની ધાર્મિક લાગણીને વાચ્ય આપે તેવા નેતાની શોધમાં હતા તેમ શંકરાચાર્યની મુલાકાતે સાગિત કર્યું. શંકરાચાર્ય પણ જ્યાં જ્યાં લાં સુદુષ્ટેષ આપતા રહ્યા. તેમણે અમરનાં કહ્યું પણ ખરું કે મુસ્લિમો દરોજ પ્રાર્થના કરે છે-મિરલીઓ અકચારિયાં એકવાર, બ્યારે હિંદુઓ સિનેયા નેસાચા જ નિવસિત છે !! તેવી જ રીતે રમનામ અને સ્કનમઃ સિવાય સ્ત્રો ૫૦૦૦ થાર લખી આપવા ને તમણે મુનશ્ચંદ્રક મોટ આપવાની બહેરાત કરેલી તેના

જવાબમાં એક લાખથી વધુ લખનારાઓ મળી આવ્યા. આ મંત્ર યામાં ત્રિપેન્દ્રમમાં એક મુરલીમ કિશોરીએ પણ કાગ લખેા હતો અને ‘નમચન તીરપતી વેંકટેશ્વરી મુદાવતું મુનશ્ચંદ્રક મેળાપ્યું હતું. કેશળાના લોકોએ પચાસ કરોડ રમનામ લખીને શંકરાચાર્યજીને રાજ રાજ કરી દીધા. આવ રાજકીય ખુનસ કેશળાવાસીઓની વિશેષતા નથી તેઓ છત્રનની દરેક બજુ બેઈ થકે અને તેમના મનની બ્યારીઓ દરેક દિશામાં ખુલ્લી રાખી થકે છે. ન ટોચ, ન મથાંદા

જમીનની ટોચમથાંધ અને લઘુપર્વાંધએ જન્યર વાવટેળ જિમેા કર્યો છે. સહેળી સંપત્તિ અને મગ સંપત્તિ ત્રિપે પજુ ફનીલપાજી શરૂ થઈ ગઈ છે. આદોધનો પણ થશે ખેડૂનો સંગદન રચશે. અનેક નવા પ્લેઝ અસ્તિત્વમાં આવશે. રાજકારણના ખેદા-રીઓને આકુપેા પૂરા પાનનાર ટોચમથાંધના જન્યર રાજકારણમાંથી થયો હોવાથી અર્થશાસ્ત્રીઓ તેને કનક લે તેવા સન્મેજો ઉલ્લેખ છે ખેની નિષ્કાંતો અને અર્થશાસ્ત્રીઓ ઉપરાંત જમીનની ભત-ભાવ નીપજ અને લાવિ લાખી જનારા ન્યુમીઓના લાવ લશ્કરની પણ જરૂર પડશે સૌથી ઉત્તેજા વિનો અને લેખકોએ પણ આમાં ખુદાબ્યા રિના છૂ કો નથી કાનૂની મોટીને મહાભાવ્ય રચી શકાય તેઓ ખસાવો ટે મપલદિના પ્રચાર છે. એથી આગળ વધીને આ પ્રમે એક મહાનવસ પણ રચી શકાય જરૂર જેવા વિશળ દેશમાં કારિમથી કન્યાધુમારી અને કારકથી કાકા સુધી જે જમીન પચાંખેલી છે. તેનાં જુગ જુગ નિરાશા એક લાખ પાત્રો મળી આવે તેમ છે. એક એકરથી મોટીને એક હતા અને દસ હળર એકર ષગવલા જમીન માલિકોના પ્રમેા કેરલા સિગ અને નિરાળા હોજ થકે તેમજ કોઈ મર્પાંદ આકારની નિરર્થક છે-દસ વર્ષનાં વસિગ એટલી વધી જરી કે તળિયાને ટોચ બનાવનામાં આવે તો એક મોતસૂટ જમીન પણ કોઈને બાને આવે કે કેમ તે રસિક કોપોા ઉકેલવા કાક સાદિપકાર કમખેા અર્થશા લે અને નમચચાનું શીર્ષક પણ કોપીરખટ કરાવે તો નવાઈ પામવાને કાક કાજુ નથી.

‘પ્રસંગ કથાઓ’ ભાગ ૧-૪

લેખક શ્રી ધૂમ્રેતુ

પ્રકાશન : ગુજરાત પ્રચરન કાર્યાલય અમદાવાદ

કિંમત ચારભાગ રૂ. ૮-૦

મનુષ્ય જીવનના અનેકવિધિ મંત્રવચ્ચ પાસાને આપરી ભેટી સમાજક, ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક પ્રસંગમાળાને શ્રી ધૂમ્રેતુએ સરળ અને સાદી રીતોમાં રજૂ કરી છે. પ્રકાશક શ્રી ધૂમ્રેતુ કે જાણીને હોય, શકર-પાર્વતીનો હોય, કે મુસુર્ગા બેસવા માટે ‘બવ-વરયા’ જોળવવાનો મુદ્દો હોય, સાધુ અને રથનાજની વાત હોય, નિમાષ પડિત હોય, કે ઓરંગઝેબના ખંડખોર પુત્રને આશરો આપનાર હુમાંઘસ હોય, દેહકોની કહી વાત હોય, વિજયનગરી એક જો વાતો હોય, દર્દીત કથાઓ હોય, તથા પૂનગીઓની વાત હોય, બિપુરાસ હોય કે સિકંદર હોય-આ બધી જ વાતો વાચ્યા પછી એક રમણ છાપ વાચક ઉપર મૂકી જાય છે અને તેની યોગ્ય એવી જખરી હોય છે કે તે હલ્લ સાથે જગઈ જાય છે અને એક સનાતન સત્યની જાખી મનમાં થઈ રહે છે. રોવી ધણી જ હ.વ.મમ; ભાગ્ય અત્યંત સત્ય.

આ પ્રકારના સાહિત્યની ઉપયોગિતા ધણી છે. મોટા માટે અને છુનિવાદી તાલિઓના વર્ગો માટે આવી પુસ્તિકાઓ પડયપુસ્તકની ગરજ પૂરી પાડે તેમ છે. આ પુસ્તિકા નંબુ હખી છે તે મહાન દેખવણીકર આપણી વચ્ચે નથી-ખરંતુ તેમના રેહ-વિલય પછી, આજે જઠ સરકારી તંત્રમાં ‘નઈ

વિવેચન	(૧) રામપ્રસાદ બક્ષી	મુલાકાતી શ્રી યશવંત ત્રિવેદી
	(૨) નગીનદાસ પારેખ	” શ્રી બે.જાભાઈ પટેલ
	(૩) મનસુખલાલ જ્વેરી	” શ્રી દીક મહેતા
આવાગામ	(૧) ડૉ. હ. ચૂ. ભાવણી	” શ્રી ચોગેન્દ્ર વ્યાસ
	(૨) શ્રી મોગીલાલ સરિસ્તા	” ”
નવલકથા	(૧) શ્રી અનંતામ રાવળ	” શ્રી ત્યુવીર ચોધરી
	(૨) શ્રી યશવંત શાલ	

તાલીમ ને આગળ ધપાવનારા જે વામજાઓ અને વહેતિવાઓ મોટા છે તેમાંથી કોઈનો રામ જાયતો અને આત્રી કૃતિઓના ચિરંતન મૂલ્યને સમાજમાં વહેલી આપવા, લાગરમની લલામણ ચિટ્ટી વગર, અજાણસકળનાં રચન આપવા જેટલો ‘સમ નમમ’ જતાંથી સમી ? પૂજા માધીજની નઈ તલીને કે કારી કનિચન કાન આપણે એરણુ ઉર મગની-એવા આપણે !!!

‘સંભારણુ’

૨૬ શ્રી જીજ્ઞાસી સાહિત્ય પરિષદનું સુવેનિયર

કિંમત રૂ. ૧૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૬ મું અધિ-વેશન મદાસ ખાતે ૨૨, ૨૩, ૨૪ એપ્રિલના રોજ થે.જાઈ ગયું. તેને યાદદાસ્તમાં ચિરંતન રાખવા પ્રવાગકોએ સુવેનિયર (‘સંભારણુ’) નું પ્રકાશન કર્યું છે તે વાચીને જે ભેટો મદાસ નથી જઈ શકવા તેમની ખોટ અંસતઃ પૂગાય તેવું આ પ્રકાશન છે. જે ખંડમાંથી પ્રથમ ખંડ રથાનિક રવામી સનિનિએ રોરોએ છે તેમાં સાહિત્યિક પદાયે જોહા છે પરંતુ બીજો ખંડ વણુ સમુદ છે. તેમાં સક્ત-રોની મુલાકાતમાં આજના અમણી વિદ્વાન સક્તરોની તેમના જ જેવા વિદ્વાનો દ્વારા ભેવાએલી મુલાકાત પ્રત્યો-તરીના રૂપે રજૂ થયેલ છે. વિવેચન ઉર, લખાણાઅ ઉપર, નવલકથા, નવલિકા અને નાટક ઉપર નાચેલા મહાનુભવો ઉપરિચય થાય છે.

નવલિંગ (૧) શ્રી ગુણગદ્યસંપ્રદાય
નાટક () શ્રી રસિકલાલ પરીખ
કવિતા (૧) શ્રી નિરંજન ભવત

,, શ્રી દીપક મહેતા
,, શ્રી રમણલાલ જોશી
,, અ. અમલદાસ : ભોળાભાઈ

આરે સવાલ-જવાબ કરવારા બંને સમાજ
સુદ્ધિવાદી હોય ત્યારે જેટલી મજબૂત પ્રશ્નમાં આવે છે
તેટલી જ તેના ઉત્તરને માણવામાં આવે છે. ગુજ-
રાતી સાહિત્યના સચિત્ર પ્રવાહો જાણવા માટે આ
પ્રશ્નોત્તરી કાવ્યમનુ સંભારણું ખતી રહે તેથી તો છે
જ પણ અવ્યવસ્થિતો માટે ખુબ જ ઉપયોગી છે.

આજ ખરમાં જાણીતા વિદ્વાનો, વિવેચકો,
સાક્ષરોને નીચેના પાંચ પ્રશ્નો યોગ્યતામાં આવ્યા
હતા તેના જવાબો છે.

- (૧) સા. પરિષદ કેવી પ્રવૃત્તિ કરે તો-સાહિ-
ત્યનો રસ વ્યાપક બને ?
- (૨) સાહિત્યમાં અને અન્ય ક્ષેત્રોમાં જે
નવા મિલનના દર્શન થાય છે એ અંગે
આપનો શો અભિપ્રાય છે ?
- (૩) આજના જનતામાં વિવિધરૂપે સાહિત્ય-
કારની પ્રતિનિધિતા વિશે આપનો શો
અભિપ્રાય છે ?
- (૪) કલાકૃતિને સ્વીકૃતિ અપાવી શકે તે માટે

શ્રવણી તેના પર પ્રતિબંધ મૂકવા અંગે
આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

(૫) ગુજરાતી સાહિત્યમાં કિયાતી સૃષ્ટિ શા
માટે મર્યાદિત છે ?

આ પ્રશ્નોના જવાબ આપે છે સોળ મુદ્દાનામાનો :

કાકા કલેલકર : રામપ્રસાદ બક્ષી : મનસુખ-
લાલ કવેરી : દર્શક : ઉદયસ : જયત પટેલ :
વાડીલાલ કાલી : રમણલાલ જોશી : પન્નાલાલ પટેલ :
પ્રેમચંદ્ર ભટ્ટ : સુસ્મિતા મહેતા : તપસ્વિનિ પાટી
દામોદર શુક્લ : વલ્લભ વિવેક : દીપાએન પટેલ :
ર. મ. રાવળ.

આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં રહેલી વિદ્વાનપૂજી
વિવિધ વાચકોને રસાસ્વાદ પૂરો પાડવા ઉત્તરોને એક
સામટા કલનપદ વિદ્વાનોના મતભેદોના પૃથક્કરણથી
પ્રશ્નોનું હાર્દ અને તો ઉત્તરોમાં સમાવેશ આપ
સાથે નીકળતા સાધી એક પ્રકારની વિશિષ્ટ અનુભૂતિ
મેળવે છે આ રીતમાં મેળે રહ્યા અધિવેશના
સાહિત્યિક સ્વરૂપોનો પરિચય વિશિષ્ટ બની રહે છે.

જીવનમાં-માનવતામાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા એનું જ નામ આસ્તિકતા

મહોદયે એકવાર કહ્યું : 'જવાહર આસ્તિક છે.'

'કહ રીતે ?' એ પૂછ્યું : બપુએ જવાબ દીધો :

'તમે પંડિત છે, તમારી સાથે શું ચર્ચા કરું ?' પણ તમે વિનોબાને
પૂછી જોજો.'

વિનોબાજીને પૂછતાં એમણે જવાબ આપ્યું :

'આમાં તો સીતા-ગેયલા ન્યાય જેવું છે.'

માતા કૌટલ્યા હર પળે રામ રામનું રટણ કરતાં હતાં. 'મારો દીકરો,
મારો વત્સ, મારો દુલારો' એ જાણ જાણે જતાં હતાં. પરંતુ સીતાજીએ તો
ક્યારેય રામનું નામ લીધું નહોતું. જિવંતાનું એકવાર કોઈ બીજાની સાથે સીતાજીને
પૂછેલું : 'પેલા સ્વામ શરીરવળા નમારા શા સગ થાય ?' સીતાજી કહ્યું
એવું વિના નીચું જોઈ રહ્યાં. પરિણામે પ્રથમ પૂછવારીએ સમજાઈ કે એ
સીતાના પતિ હતા.

આમ જીવનમાં-માનવતામાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા એનું જ નામ આસ્તિકતા.
-એનું વારંવાર ઉચ્ચારણ ક્યાંથી હોય ?

—કાકા હર્મોદિસારી

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसचेंज
कलकत्ता-१

Research Quality Expansion...

we are deeply dedicated to each!

Amar Dye-Chem are pioneers in the dyestuff industry in India—and have sustained the performance through the years in meticulous quality control in unceasing research. In consistent expansion in mounting exports. Today, Amar Dye-Chem make dyestuffs for almost every conceivable application—in textile, paper, leather, plastic, paint, color and many other industries.

*we believe that
Research is the life blood
of the chemical industry*

AMAR DYE-CHEM LTD.
Rang Udyan Mahan, Bombay 16

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 400CI-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

મુરૂપ મુદ્રિકા, રેલકોલ રોડ, કન્યા છાત્રાલય વાગે, રાજકોટ-૧

મૂખના કુંખને ટાળવા હરિને અતર ઉલટયુ દેત
 મહિર પાછળ એઠની કૂંડીએ એકઠાં કરીવા પ્રેત
 એમા મઈ બાઈન અનપ્પી,
 આવી એક ખૂણે લપાણી
 એલકુ જે પૂરું ન હોયું એની કને ઠાકવા દુખી તન,
 અધારુ એઠીને ભીની હતી એ તો આરોગવા એક અન
 અત્ર વીટી સાદડી જૂની,
 આખે હતી ધાર આશુની
 એક આરોગી બ્યા પોડ પાછી વગી ભિખારણે દીધી દાટ
 વચ્ચે પડેલો હતો પથ્થર એની વાગી અનારામા ચોટ
 ચોટ વાગી તોય ના દાણો,
 પામી એક બાઈ નાખાનો
 ઉપરથી પડવા મુખિયાણ તણી નાજના જે નજુ ધા,
 રાડ હજી નથી મૂકતી આમણ ? કાધુ કે આદાશી જ
 કાળી ચીસ આમમા ભરી,
 નાદી રહી લોહની કૂંડી
 લોહી દેખી નામ શ્રીકૃષ્ણ વૈકુંઠે દાર રામી રીધા છેક,
 રમે આવી મારે પાગણે મારે હાણે અનાજના એક
 નાથ નિમુવનનો નાસી,
 ખેસી મથો મરજુ વાસી
 પાણી પાણી કરી મહિર પાછળ નૂતી તાણી લાખી મોડ,
 પાણી પાવા કોઈ આવ્યુ નં દુકકુ રોઈ રજી ગજોડ
 રોવાથી શુ વળતો ખેસી ?
 ખેડી તારે હાથે પડેલી
 પખીએએ ખેમી ઝાડની ઝાળીએ જોશિ નિહાળીને દેહ,
 પ્રાણ પામે નહિ અન્ન ભલે કેમ દેહ પામે નહિ ચેહ
 લટય હરિ અન્ન ને પાણી
 ચિતા તારી કેમ હોવાથી ?
 આપણુ ખાતર કોડી મળી નહિ, લાકડા મે મોઘા દાટ,
 બાળ્યા વિના એનુ ખોળિયુ રજવ્યુ જે દિ' મસાણુને ઘાટ
 અતે નીરી દેહ ધરાનો,
 દાગી દીધા કુંખ ખમનો
 ખમખમા પાન ફરી જણે આવતો પ્રેતનો મદ અવાજ,
 'જુણે બને અને મારી પ્રભુ, પજુ નહોતી લેવી મારી લાજ'
 કાયા કોઈ જાનકરી ફરી,
 ભળી મઈ ભોમકા ભેળી

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૧૫૧ • ૧૧]

ઓગસ્ટ ૧૯૭૨

[અંક ૨૫]

અનુક્રમણિકા

રિશ્-દેવના એક ઉચ્ચવળ ક્રિપાસક	શુભ	૧૨૫
૧૫મી ઓગસ્ટનું પ્રભાત	વિમળાબેન પટેલ	૧૨૬
પરિબ્રમણ	‘આશુતોષ’	૧૨૭
જીવનનો આસ્વાદ	પાકુરમ આદ્યલે	૧૨૮
મુશ્કેલીમાં માર્ગ દાઢવાની દૃષ્ટિ	સતગાલજી	૧૩
જીધનો આદર્શ	અનંત કાણેકર	૧૩૧
નુખતા	ડો. હરિવંશજી ભાયાણી	૧૩૩
ગાંધીજીન ચિંતન	કાકાસાહેબ	૧૩૭
રવીન્દ્રનાથ રઠસવવાદ	અનંતર આગેવાન	૧૪૧
આજનું સ્ત્રી શિક્ષણ	ગોવિન્દાનુજી	૧૪૪
શિશુ-મારા દેવાધિદેવ	રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર	૧૫૫
ધનપ્રાપ્તિ	પી. નાગરાજ રાવ	૧૫૧
તેલિનો દિવસના મના	હરી દ્રનાથ ચત્રોપાધ્યાય	૧૫૪
અવલોકન	શિ	૧૭

❦

સૂચના

[પ્રાથમેને]

દર માગની બારમી તારીખે અક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૫ દરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું બંક શિક્ષકમાં હશે તે મોકલાશે.

અમે તે મંત્રી આદ્ય થઈ શકી

આ માસિક પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લોકોના હો સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત હો તેમ માનવું નહિ.

[બિખરોને]

વૈષ્ણવજ્ઞાનમાં સંસ્કૃતિ કલા, વિજ્ઞાન અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાફ મોલિક, તાનું હોય અવી અપેક્ષા નહીં છે કાવ્યની એક માન્ય સાલીથી લખવું

લેવાજમ

દેશમાં [૨૦૦] ૮ રૂપિયા
બંગાળા સો. મિ. ૧૧

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માસિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સમાન સુરેષ મુદ્રિકા, રેખકોલે રોડ, રાજકોટ

હં બાળમાં હં કતો નથી...

મારી ઉંમર આજે ૪ માસની છે
ને માઈ વજન જન્મ્યો તે વેળાએ
હવું તેનાથી બમણું થઈ ગયું છે.
છે ને કમાલ! એજ બતાવી આપે છે
કે અમૂલરેશું શું ચોજ છે।

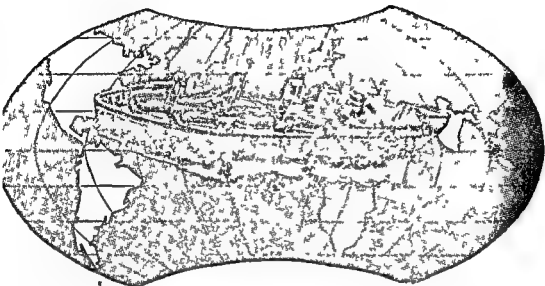

બાળમાં મુકાયા પડી મલ જોજ વર્ષના
માથામા અમૂલરેશું સોધી બધું વેચાલું થયવનો
શિશુઆહાર બન્યો. છે ને કમાલ! એથી માન્યાઓને
એના પ્રત્યેના વિશ્વાસ વ્યક્ત થાય છે।
તમારા બાળકને પટેલાં આઠસાડિયાથીજ અમૂલરેશું આપવા માંડો.
જ્યનમાં મુલસ અમૂલરેશું સુવિન પોષણ પૂર પાડે છે. એમાં છે
આવશ્યક નિયામીનો, ખનિજ તત્વો અને તમારા બાળકના સ્વચ્છતા સ્વચ્છ
હોંને માટે વધુ સારી શુદ્ધિ થયવનું પ્રોત્તિન.

અમૂલરેશું

માના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર!

આંતર આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

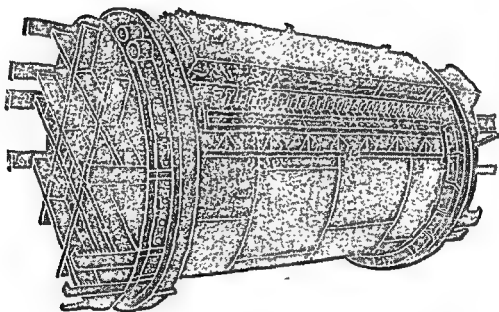
સિંધિયાના જ્ઞાનને સર્વ પ્રકારનો ખાસ વિષય
કે જે પશુ મોટા બદલે તત્તિ સુરક્ષિત અને
કેરકસરભરી રીતે પહોંચાડે છે
દરિયાપાસની સર્વિસોઃ
ભારત ૫ કિલોન ઇન્ચ-કે સુરોષ
ભારત ૫ થી ૬
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (સહ)
ભારત ૭ કિ.મી.
ભારત પશ્ચિમ (પૂર્વમાં થાનિ)
ભારત અમેરિકા (એટલેટિક અને માર્શન બાજો)
ભારત ગ્રેટ બ્રિટન પૂર્વ કેનેડા
ભારત કોલિમિયન
ભારત એટ્રિયેટિક પૂર્વ એટ્રિયેટિક
ભારત ૫-૬ થી આર
ભારત લાલ સમુદ્રના બાજો
કાઠા પાસની સર્વિસોઃ
ભારત પાકિસ્તાન બાજો સિએન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,
સિંધિયા ૬ થી ૭ નેવિગેશન મોર ૧૦ થી ૧૨ નેવિગેશન મોર ૧૩
૨૦ થી ૨૨ નેવિગેશન મોર ૨૩ થી ૨૪ નેવિગેશન મોર ૨૫ થી ૨૬
૨૭ થી ૨૮ નેવિગેશન મોર ૨૯ થી ૩૦ નેવિગેશન મોર ૩૧ થી ૩૨
૩૩ થી ૩૪ નેવિગેશન મોર ૩૫ થી ૩૬ નેવિગેશન મોર ૩૭ થી ૩૮

દુનિયાના સર્વે મુખ્ય જરોરોમાં એકનો છે

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed, as castings form a substantial part of all machine building orders. Mukand is therefore able to exercise stricter quality control, integrated planning and ensure timely delivery.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay-70 AS.

કુણ - કુણાણી કોઠાર ભારે છે સમજુક સાણી કાણી !

આપ પણ આગળથી યોજના કરીને
આપનું બિવિધ ચિંતારહિત કરી શકો છે.

આપ આપને અનુકૂળ પદ્ધતિએ બચત કરી શકો તે માટે
આપની સહાય દેના બેંક દ્વારા બચત યોજનાઓ રજૂ કરે છે.

બચત ખાતું - વ્યાજ ૪%.

સગીર બચત યોજના - વ્યાજ ૪%.

ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ્સ - વ્યાજ ૪.૬% થી ૭.૬%

રિકર્ડિંગ ડિપોઝિટ યોજના -

આવૃત્તિ વ્યાજ ૫.૬% થી ૭%

માસિક સેવિંગ્સ-કમ-એન્ડ-સુધી યોજના -

૨૫૭ દિ વ્યાજ

બિવિધવક્ષી ડિપોઝિટ યોજના -

આપને માસિક વ્યાજ મળે છે

આપની બચત આપને સવામતી બહે છે.

આપની બચત સમૃદ્ધિ પ્રાપ્તિને પહે છે

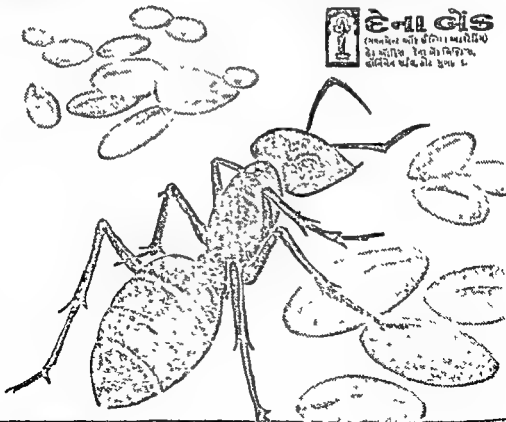
વીમત્સ માટે આપની નજીકની દેના બેંકની

શાખાની મુલાકાત લો અથવા પત્રવ્યવહાર કરો.

દેના બેંક

(મલબેસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા) લિમિટેડ
દેના બેંક ટ્રસ્ટી લિમિટેડ
કોલિંગ્ટન હાઉસ, ૬૦૮ ફુલ્કર રોડ

તા. ૧૫મી ઓગસ્ટનું જીવન ઉજવું પ્રભાત.
'હૃદયકુન્ડ' પાસેનું પવિત્ર અને ચેતનવંતુ
સ્થાન. દરેક વર્ષે ખેડવાનો પ્રસંગ.

ધ્વજ ફરકતો નેતાં માનવીનું મન હેવાના
હિંદોળે દિવ્યાય-એમાં નવાઈ શી ? 'ધ્વજ'નું
સુકાન સોંપાયું ઉમરે ભલેને વૃદ્ધ હોય, શરીર ભલેને
માંદયું થઈ ગયેલું હોય, ભલેને એમાં અનેક તરે-
હના સૈન્યશિક્ષકો સંતોષેને ખેડા હોય, પણ ખનડી
સદાય ઉત્સાહી, પ્રાણવાન અને નિત્ય યુવાન એવા
શુભાશી રંગે રંગાયેલા ચાચાજીના હાથમાં વિદ્યા-
ર્થીની કિશોરીઓના હાથમાં હતી આ વ્યવસ્થા.
ચાચાજીને ધ્વજ ફરકાવવા માટેનું (ટ્રેમ) ફરમાન
થયું. ધ્વજ ફરક્યો. આજાં આજાં વાણે ને વચમાં
આવતી ફૂફરથી આગ્રહાદિત થયેલા આઠાસમાં
અનંતની સાથે વાતો કરતો એનો પલ્લવ જીડવા
હાથો. નતમસ્તક થેરા મંબીર નાદ કાને પડ્યો.

સૌ મુગ્ધનયને, મુગ્ધકાને હતાં તલ્લીન પૂ.
મસ્તકજી ચાચાજીની વાણી-પ્રવચન સાંભળવા માટે
હતાં સૌ આતુર.

'આજે કેશનો સ્વાતંત્ર્યદિન છે. સૌને
આનંદ થવો જોઈએ. ગ્રંધીજીને વાત યાદ આવે છે.
એમની પાસે કોઈ પગે લાગવા જાય, એનો જન્મ-
દિવસ હોય. અથવા કોઈ ખાસ દિન હોય ત્યારે
ગાંધીજી એને કહેતા, 'કોઈ, તમે આ દિવસે કોઈ
સંકલ્પ કરો. પાછના જીવનમાં કોઈ જૂન થઈ હોય,
અમર્યુતાં ૫ કોઈ દોષ થયો હોય, તો તે ફરી વાર
ન થાય એ જનની પ્રતિજ્ઞા લો. આશીર્વાદ જરૂર
મળશે ઈશ્વરના...'

'મુગ મુગથી માનવીમાં નમજાઈ આવી ગઈ
છે. તે દૂર નથી થી. એ નમજાઈ મોટી છે. ખેડી
છે. અરસપરસનો ભેદભાવ, હળીમળીને ન આવડું
એ જાતની કુસંપ્રભાવનાથી આજે બનાં ને ત્યાં
ઝવડા નેવામાં આવે છે. પડી તે સંસ્કારક હોય
કે વ્યક્તિમાં હોય. બધે જ હોય. આજે આપણે
સંકલ્પ કરીએ એ જેઠ, આ કુસંપનું ત્રિષ આપણે
આપણામાંથી દૂર કરીએ અને આપણી થયેલાં
બુલેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને સૌ સાથે હળીમળી જઈએ.

'ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું.'"
હવિવર કહેતા અને મુક્તિ નથી જોઈતી.

૧૫મી ઓગસ્ટનું પ્રભાત

તેથી તેઓ દરદિપ્ત સમાજથી પર કે અળગા નથી
રહ્યા. સમાજને ઊડારથી મુક્તિ મળતી નથી પણ
સમાજમાં લગી જવાથી એકરૂપ થઈને જીવન જીવ-
વાથી જ મુક્તિ મળે છે.

'આ જગતમાં રહીને દર્શન દરતાં તેમાં
(ઈશ્વરનાં) દર્શન કરીને મુક્તિ મેળવીશ.'

વિદ્યાર્થીઓ, આજે તમે કેળવણી વિદ્યા-
પીઠમાં જામી રહ્યા છો, તે દ્વારા તમને હવિવરની
દષ્ટિ મળી રહે તે જ મારી પ્રાર્થના છે.

બાપુજી ભારત માટે કયું સ્વપ્ન સેવી ગયા ?
કે-એપીટીવ કેમનવેલ્ય, દુઃખ અને મુશ્કેલી
સમાનરૂઝા, સફળાનું કલ્યાણ, સુધાનાની ઉન્નતિ,
અને વિકાસ, મુક્ત આત્માથી બધાંની સાથે હળી-
મળીને રહેવું, કામ કરવું, બધાનું કલ્યાણ તે માનું
કલ્યાણ, આ બાપુજીનું સ્વપ્ન હતું. આ કામ એક
દિવસનું નથી પરંતુ જીવનની સાધના છે.

'હવિવર દાગેર વિશ્વકવિ કેમ બન્યા ? તેની
પાછા તેમની મોટી સાધના હતી.

કોઈ કહે છે કે તે કવિ, છે માટે તેઓ કંઈપી
છકે પગું એ કલ્પના મુજબ તેઓ જીવી ગયા તેનો
પુરાવો છે. યુરૂરેવનું આધ્યાત્મિક જીવન ગાયનીના
મંત્રથી થર થયું.

હવિવર કહેતા. હું દરરોજ અનંત આશય
તરફ જોઉં છું અને બધાંતિનાં પુષ્પો નિહાળું છું.
આ બધેતિ પુષ્પો કહે છે કે અમે વર્ણોથી પ્રકાશ
આપતાં આલ્યાં છીએ. પ્રાર્થના, સાધના, કવિતા
વગેરે જીવનનો દીવો પ્રજ્ઞાવવાનો પ્રયત્ન છે.

ગાયત્રી મંત્રનો અર્થ જીવનનો દીવો પ્રજ્ઞા-
વવાનો છે. જીવન કેવી રીતે જીવું ? તે શીખવવા માટે
જ યુરૂર છે, વિદ્યાર્થીઓ.

જહારની સફાઈ અને અંદરની સફાઈ એ
ગ્રંધીજીના સિદ્ધાન્ત સાચા છે. લોકો માને કે
જહારથી સુંદર અને સાફ અને અંદરથી મંદુ હોય
તો પણ સાલે. પણ મહાત્માએ કહે છે કે બહાર
અને અંદરની સફાઈ સિદ્ધાન્ત બે બાજુ છે. આ
વરણ આજની શિક્ષણ સંસ્થાઓ ઘણીએ વાર જુદી
જાય છે."

-વિમળા પટેલ

ઈન્દુચાયા

સ્વ. ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક સામાન્ય લોકોના નેતા બન્યા માટે જે આચારસંહિતા પૂરી પાડી છે તે સમગ્રપણે આખા દેશને લાગુ પડે છે. સામાન્ય જનતા કેવા નેતાને પસંદ કરે છે, લોકો નેતાઓમાં, કયા ગુણો બેરા ઈચ્છે છે અથવા તેા અદના આદર્શોના દિનમાં સ્થાન પામતા માટે કયા ગુણો જરૂરી છે તે શ્રી યાજ્ઞિકે મેં કે તો કહ્યું નથી - પણ કંઈ બતાવ્યું છે. આ શ્રેણીમાં સ્વ. લક્ષ્મણદાસ સાત્રીએ એક રિતજ્ઞ લોકનેતા તરીકે, ત્રીશીમાથી આગળ આદનાર તરીકે જે જાન મૂકી હતી તે યાદ આવી જાય છે. મહાગુજરાત ચળવળના પ્રણેતા તરીકે ઈન્દુચાયાની અદીપ્ત લોખંડી નેતાશીરોનો સ્વ. નહેરુજીને પણ અનુભવ થયો હતો અને પ્રતિસ્પર્ધી તરીકે તેઓ એક પેઠા સમાન દુર્ગમ છે એની ખાતરી થઈ ચૂકી હતી. શ્રી યાજ્ઞિકે તેમની આત્મકથા લખવાનું શરૂ કર્યું તે ગુજરાત અને વ્યાપક રીતે સારા દેશ માટે અત્યંત જરૂરી હતું. કમનસીબે છઠ્ઠો ભાગ તેઓ પૂરો કરી શક્યા નથી. જે પેઠા તેમને જોઈ શક્યાની નથી તેની તેમની આત્મકથામાંથી ધણુજનું જીવનચરિત્ર મળી રહેશે. અપરિમલની વાતો ગાંધીજીએ પણ કરી હતી પણ તેમના કોઈ અનુયાયીઓએ એ મનને પાલકું નથી. વિનોબાજી પછી ઈન્દુચાયા જ એક એવા નેતા હતા જેમણે સગા અને સંપર્ષિત બન્યાને વચ્ચે મૂકી દરિદ્રનારણ્યોનો ધર્મ સ્વીકાર્યો ફરી જન્મવું એ એક વાત છે પણ સ્વેચ્છાથી ફરી જન્મવું તે બીજી વાત છે.

સિમલા કારાર

સિમલા કારાર એ કોઈ પૂર્ણવિરામ નથી. છાત્રમાં જેન પરેશન આવે છે તેમ રાજીના જીવનમાં પણ આવી ઉપગ્રસ્થો આવ્યા કરે. નવેમ્બર ૧૯૩૧માં આપણે ખતી ન હતી કે

ડિસેમ્બરમાં આપણે પકિસ્તાનનો પ્રદેશ છોડી લઈશું. બંગલદેશના ૯૦ લાખ નિરાશ્રિતો આપણા મહેબાન બન્યા અને એક સમસ્યા પ બની ગયા ત્યારે પણ આશા નકોળી કે આપણે તેમને વતનમાં મોકલી શકીશું. જ્યાં એ યકવ બન્યું. સિમલા કારારની જિજ્ઞાસા બાજુથી શું લામ મળે છે તે પણ જોડું રહ્યું. ચાલ્યાજીએ રમવાની રાજક રજામાં સોને છૂટ લેવા છે. છુટી જ રમી શકે એવું નથી. આવડતી હોય તો આપણે પણ શેતરંજ ખેડી શકીએ. ભારત અને પકિસ્તાન બન્ને પડોશી રાષ્ટ્રો છે અને જન્મથી આજ સુધી દુસ્મન તરીકે રહ્યા છે મિત્ર તરીકે રહેવાનો એક પ્રયત્ન કરવો જોઈ જવાની નથી. પચીસ વર્ષ સુધી દુસ્મનારતનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમાં હજુ સુધી જેમંધી કાઢીને ફાવેલ થયો નથી. બીજા રાષ્ટ્રોએ તેનો લાભ લીધો છે. અમેરિકા જેવો લોકલાડી દેશ પણ આ પ્રયત્ન મહારીની જેમ ચોને નૂચાવે છે. ઉવટે તો મહાસત્તાઓના આંકડા બનવાનો પાક મહા લેનારે ભજવેલો પડે છે. પોતાના પત્ર ઉપર બાબા રહેલાનો ફાવેલ ચતુર્યુદ્ધમાં આપણે નિહાળવેલ ચક્રાર નિરાશકો જોઈ શકતા હશે કે શેખ અબ્દુલ કાદિરખાને આજ વખત કરે છે કે કોઈની મહા વિના તમારા બાવડ ના બળ ઉપર ચુસ્તતા રહેતા શીતો. આવાજ કોઈ અનુભવજન્ય પદાવિષયક પડેવું પ્રકાશ એ સિમલા કારાર. યાદ રહે કે પકિસ્તાનનો અંતરિક્ષક કરાવવામાં ભારત હાથે બન્યું એ દોષ તેરોષ્ટ્ર માફ કરી શકે નહીં. તો પણ આજે વાસ્તવિકતા સ્વીકારવા પકિસ્તાન તેમને થાય અને ભારત સાથે ફરીથી મિત્રતા લઈ સંબંધો સ્થાપવા હા પાડે તો તેને સ્વીકારી સિરાવ અન્ય વિદ્યે આપણી પાસે હોઈ શકે નહીં. પશ્ચિમની પાંખ સાથે હવે આપણે કોઈ ઝગડો નથી તેવી સમિતિ આપણી રહી અને તેથી જ સિમલા કારારમાં તેનો જીતો લીધો પ્રદેશ પાડો આપવાની જોગવાઈ છે. કાશ્મીર પ્રયત્ન આપણે

કોઈ છૂટછાટ આપી નથી. પાકિસ્તાન પણ તેની માન્યતાઓમાં મક્કમ છે. ભવિષ્યમાં આ પ્રશ્ન કેવો વળાંક લે છે તેનો આધાર રોષ અનુકૂળતાના વલણ ઉપર પણ નિર્ભર છે. હવે પછીની મંત્રણાઓમાં ખાંસલાદેવ ભાગ લે તો ત્રણે દેશો વચ્ચેના સંબંધો કુદરતી બળતા જશે.

કાવેરી અને નર્મદા

કાવેરી નદીના પાણી માટે ગૃહ્યર, તામિલનાડુ અને કેરાળા વચ્ચે મે માસના છેલ્લા અઠવાડિયામાં નવી દિલ્હી ખાતે ઈન્દિરાજીની હાજરીમાં સમાધાન થઈ ચક્રયું હતું. અને ત્યારપછી સુપ્રિમ કોર્ટમાંથી તામીલનાડુએ પાણીના વિવાદનો પ્રશ્ન પાઠો ખેંચી લીધો હતો. ગૃહ્યરની માગણી એ હતી કે કાવેરીને મળતી સાખાઓ ઉપર તે બંધ બાધે તેની સાને તામીલનાડુને વાધો હોવો જોઈએ નહીં. હાલ તો ચાર નિષ્ણદોની એક સમિતિ આ પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરશે, દરેક રાજ્ય માટે માહિતી અને અંકડા એકઠા કરશે. દરેક રાજ્યને જળસિંચાઈ માટેની જરૂરિયાતની તે ચોક્કસાઈ કરશે અને પછી વાતનો તોડ કાઢશે. નર્મદાની બાબતમાં પણ રાજસ્થાન, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાત-આ ચારે રાજ્યના મુખ્યમંત્રીઓએ આ પ્રશ્ને વડાપ્રધાનની ક્ષવાદી સ્વીકારી છે અને ૧૫મી ઓગસ્ટ સુધીમાં તેઓ જે ચુકાદો આપે તે સિરોમાન્ય ગણી, વાતને આગળ વધારવા સંમત થયા છે. કદાચ આ હપાસે ત્યાં સુધીમાં વડાપ્રધાનનો નિર્ણય જાહેર થઈ ચૂક્યો હશે અને નવાગામ બંધને સિવાન્ય સ વિધિ પણ પતી ગયો હશે. સમજુતીમાં નર્મદાનાં જળસંચય વહેંચણીમાં કુલ ૨૮૦ લાખ એકર ફૂંચાથી ૮ લાખ એકર ફૂંટ રાજસ્થાન-ગુજરાતને ફાળે ભાગ છે-બાકીના ૨૭૨ લાખ એકર ફૂંટ ગુજરાત અને મધ્યપ્રદેશ વચ્ચે નાંખી કરવાનાં છે, તેમાંથી શું મળે છે તે જોઈએ.

ચુસ્ત પોષાક

રૂબઈની સોડિયા કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ ચુસ્ત પોષાક સમે કેલેન્ડર સત્તાવાળાઓએ નાપસંદગી

દર્શાવતા હાલ જ પ્રાચીન, ટ્રિગ્ગિસપાઝને ઘેરી કદને તેમજ ચંદ્રેરજની કેલેન્ડરના વિદ્યાર્થીઓનું આદેશન જાણવાની ધમકી આપીને એક નાના-પ્રજાને મોટું સ્પર્શ આપી દીધું. આજના યુવાનોની સ્વચ્છતા અને મનરવી રીતભાત કોઈ રીતે અંદાશમાં રાખી શકાય તેમ નથી. પોષાકની બાબતમાં નિયમન મૂકવું હોય તો તેની સરખાત જુદું વહેલી કરવી જોઈએ. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક તેમજ હાઈસ્કૂલના ધારણામાં વિદ્યાર્થીને સાળામાં પહેરવાના પોષાક માટે ચોખ્ખા જલ્દકારી આપી દેવી જોઈએ. નથી કોલેજના ઉપર આવે ત્યારે પોષાકના નિયમનની વાત તેને નવી ન લાગે. ચુસ્ત પોષાકની ઘેલછા જિનેમાના નટ-નટીઓના પોષાકના અનુકરણમાંથી જ નથી છે. તદુપરાંત પશ્ચિમમાંથી જે ફેશનની આદાત થતી રહી છે તેણે પણ કીક કીક ભાગ ભજવ્યો છે. હિપ્પીઓની જગ્યાત જેમ-વધી રહી છે અને તે થકીને અટકી જશે તેવું જ પોષાક વિશે બનવાનું. શરીરનું દલનચલન આસાનીથી થઈ શકે તેવું ચુસ્ત પોષાકમાં બનવું નથી ચુસ્ત પોષાક પહેરનારની હાલત એક રીઝી જેવી છે. કાંઈ કરીને પેાતની સ્વતંત્રતા ફેનન ખાતર અને અકુનિતમાં ખપરા માટે તે લોખી દે છે. આ પરબને ફૂંકવા દેવો જોઈએ. એકવાર તેનું જોર લાગી ગયા પછી તે જીલ્લી પરિસ્થિતિ સર્જે અને ખુલ્લા પોષાક પહેરવાનો સુખ અડપહેર આવશે થક ન લઈ શકાય તેવી ચુસ્ત મળાબંધ ફેશન જળા રેમજ સ્ટાઈલ અપનાવે તો વધુ સારું. ક્યાર પાસેની પડોળાઈ, એટલી ચુસ્ત જોઈએ કે ખોરાક ખાઈ જ ન શકાય-પાણી પણ ન પીવાય. નહીંતર પતલી કરાવવા ફટકાટ થાવા જેઓ ફૂંકમાં પડના દોટ મૂકે છે તેમને રોડવાની જરૂર નથી.

અન્વર સાદા

ઈન્ડિયાના પ્રમુખ અન્વર સદત જુદું જ સ્વતંત્ર મિલ્કત પરબતા ઓદમી છે. અલી સાબરી જેવા વડાપ્રધાનને હાથકડી પહેરાવનારો જગતને પરિચય થશે ત્યારે સો આબરમાં ગરકાવ થઈ ગયેલા, જારતે બાગવાદિશના પ્રજે ઈન્ડિયાના ટેકા

જીવન સુખી કરવું હોય તો કાષ્ઠનો સ્વાદ કેમ રહે તે મળવું જોઈએ. ઘણાં યુવાનો આરંભથી જીવનનો સ્વાદ સુખાવી ખેંચે છે. વિદ્યાર્થીઓ બહાર પૂરું કાપી પછી, ગૃહસ્થાશ્રમ કરી કરે પછી ભેગર વર્ષોમાં જીવનનો સ્વાદ સુખવે છે આમ કેમ ? સ્મૃતિકાર મનુષ્યે કહ્યું છે કે કેવળ વિદ્યાર્થીત્વ હેતુ તેની કંઈ કિંમત નથી; કેવળ વિદ્યાર્થીત્વ સ્વરસાતી ને વદાવતા હોય છે. તેમણે બીજા એક અપેક્ષા રાખી છે : વેદવિદ્યામત્સલાત્ત્વ અર્થાત્ જીવનમાં કંઈક કરે, કંઈક ખેંચે, કંઈક મન રાખે. તો જીવનમાં સ્વાદ આવશે. ખેંચકીન જીવનને સ્વાદ નથી, એ પશુજીવન થયું.

મારા પિતા અને સત્ વારની એક કવિતા કરેતા; જેમાં સેલોમન પ્રાચીનો જન્મ સોમવારે થતો, મંગળવારે ઉત્પત્ત થતું, શુક્રવારે તે પરજોયે, ગુરુવારે વંશ વધતો, શુક્રવારે માદો પાતો, સોનીયારે મરી જતો અને રવિવારે તેની દુઃખવિધિ થતી આમ આપણું જીવન ખેંચકીન પસર થાય છે. મનુષ્યે આથી જ વિદ્યાર્થીત્વે યવાની સાથે વનસ્પતિત્વ યવાની વાત કરી છે અને જીવનમાં મહત્વાકાંક્ષા રાખવાનું મહત્તર સમજાવ્યું છે. સૌ સૌ વર્ષ સુધી તામ-સા-નોનન્યુક્ત રહેવું જોઈએ, એ ખેંચ દોડવું જોઈએ.

તો ખેંચ એ શું છે ? જેનું ખાન રોજ કરી ચકાવે તે ખેંચ. અંગ્રેજીમાં ટેનિસની એક કવિતા છે : નવપરિણીત યુવાનનું સ્વપ્ન સહીદી પછી લાવામાં આપ્યું ત્યારે પત્ની દિવ્યૂઃ થઈ ગઈ. બાઈને લખ્યું કે એ તે રો નહીં, તો કદાચ માંડી થઈ જશે. એટલી વરમાં કોઈકે તેનું બાળક તેની સામે ગ્રાપ્યું અને તે તરત જ બોલી બહી : ‘આ બાળકની ખાતર તો તું જીવિ’ એ પ્રમાણે દરેક પસે કંઈક જીવવા માટેનું તત્ત્વ ખેંચ દોડવું જોઈએ. તત્ત્વનતક ખેંચો તો જીવન જીવવા જેવું લાગશે.

પણ કેલકાં ખેંચજી જીવું રાખે છે ! ખર્ચા ને મહત્વાકાંક્ષા હોય છે. પણ એનો અર્થ આજે

ખદ્યાક્રમ મળે છે એક આદમીની ચાર સ્ત્રીઓ મરી ગઈ અને તે પાંચમી પરજીયા તોવાર થયો તેણે જાણ્યાનું કે મરતી વખતે વિધવા રાખીને મરીય, રિધુર નહીં મરું; એ મારી મહત્વાકાંક્ષા ! મહત્વાકાંક્ષાનો અર્થો દીન અર્થ પશુ લેડો કરે છે, ખરું જોતાં મદત મોટા યવાની, હધુ યવાની નહિ, એનું નામ મહત્વાકાંક્ષા. અને આથી જ તમે કેવળ વિદ્યાર્થીત્વ ન થતા તત્ત્વનતક પશુ યામો. દેવ માટે, વિધિ માટે, મનવતા માટે નહીં તો પશુ કેવળ તમનું જીવન સ્વદિષ્ટ કેમ અને તે માટે પશુ તત્ત્વ સ્નાતક યામો.

જીવનને સ્વાદિષ્ટ બનાવવા જીવનનિષ્ઠા દોરી જોમજો, જીવન સુખારક જ છે. એ સુખ જોવા યશમાં જોઈએ. મરણથી કર રાખો નહીં. મરણથી જીવન પૂરું થતું નથી સુખ કે દુઃખ મને તે આવે પણ જીવનની નિષ્ઠા દરો તો જીવન એ એક કથાના પ્રકાર જેવું લાગશે બગવાન અને જીવ વચ્ચે પ્રેમ કલાની છે, એમાં જીવન એ એક પ્રકાર છે મરણ પણ એક પ્રકાર છે. મર્ણ પછી પણ જીવન જીવવાનું છે. સુખ અને દુઃખ બનેને પચાવતાં આવડે તે જીવન ખરું.

આ માટે સુખના ચંદ્રની માફક વર્ધિધુ થવું જોઈએ. જે સાહિત્ય કેવળ પતનની માયા માતું હોય કે ક્રૂરા ઉત્તર ગુરુરાતનાં મંજી રાખેલાં વાહણો માફક કેવળ આઠની વાતો જ કરવું હોય તે નહીં ચાહે, જેમાં સમાજની નજાણાઓ અને ઉદા-પ જાવનાઓને જોડાયે મૂળી હોય જેવું જીવન સમજાવવાની કિંમત રાખતું સાહિત્ય જોઈએ, આ કામ આમે કયું છે. નાનામાં નાની વિચાર-ચારની નિષ્ઠા વ્યક્તિ હોય નથી. વ્યાસના નામ ઉત્તરથી જ નવા વિચારોને સમાજ સમક્ષ મૂકનાર પીઠનું નામ વ્યસપીઠ પડ્યું. જેમ બમરી તોડીને જ ખરો તર-નર છે તેમ સુખ દુઃખથી બમરીઓ તોડીને જીવન જીવવા જ વર્ધિધુ છે.

ખખરભાવની વાત જૂલો જઈને ભાવવાદી
જીવન જીવતાં શીખું નોંધ્યો. માતાનો ખખરભાવ
નથી; માનારીનો છે. સામાન્ય રીતે જ્ઞાન વધે છે તેમ
હૃદયના-જીવનના ભાવ ઘટે છે ! આથી જ્ઞાન વધે

છતાં ભાવ ઘટે નહીં એવો રસ્તો શોધવો જોઈએ.
એવો રસ્તો શોધી જતાવે છે ? ગીતા એક એવો
મંથ છે જેમાં આવી ધણી વાતો છે.

x

મુશ્કેલીમાં માર્ગ કાઢવાની દૃષ્ટિ

જીવન વિવિધતા અને સુઘટતાથી ભરેલું છે. અસાધારણ કે મોટી વસ્તુઓમાંથી જ
આપણને સુખ મળે એવું નથી. એ જ રીતે અજ્ઞાનમતી વસ્તુઓ કે પરિસ્થિતિમાંથી જીવ
જઈ એનાથી દૂર ભાગી જઈને, આપણે સુખ મેળવવાની અપેક્ષા રાખતા હોઈએ તો એ
પણ એક ભ્રમ જ છે. આપણી આસપાસ જે કંઈ સારું હોય, જે કંઈ મનઃમગ્ન હોય એમાં
રસ લઈને આપણે જીવનની સમૃદ્ધિને શોધી શકીએ છીએ. આ માટે આપણી પાસે રસિક
દૃષ્ટિ નોંધ્યો; કેમ કે આપણા જીવનમાં વિવિધ સ્થેત્રોમાં આ દૃષ્ટિ આપણને ખૂબ જ ઉપયોગી
રહી પડે છે, આ માટે સૌ પ્રથમ આપણે આપણી જાતથી સરખાત કરવી નોંધ્યો માણસ
પોતાની જાતને સમજી શકે નથી, પોતાની રસિકતા અને પોતાનાં મનોવલણોની એને પૂરી
સમજ હોતી નથી, એટલે જ ધણીવાર માણસ દુઃખી થતો હોય છે. આપણે જેવા હોઈએ
તેવા બની રહીએ, અને આપણી શક્તિ-અશક્તિના ચોક્કસ ખલાસ મેળવીને આપણે એનો
સ્વીકાર કરીએ એ જરૂરનું છે.

આપણે અશક્તિને આજવાની અપેક્ષા રાખીએ, એ ખરાબ નથી. જેને મળવા માટે
આપણી પાસે શક્તિ કે સાધન ન હોય તો એની પાછળ દાડવાને કંઈ અર્થ નથી. અપંગ
માણસ સારો રૂબોલ પેલાડી બની શકે નહીં કે બહેન માણસ સંગીતની કંદર કરી શકે
નહીં, એ સમજી શકાય એવી વાત છે. આમ છતાં એની કેટલીક મુશ્કેલી હોય છે કે જેને
માણસ પોતાના પ્રયાસો અને તાકાતથી જીતી શકે છે. આપણા બધામાં એવી શક્તિઓ પડી
હોય છે, જેને ધીરજ, નિશ્ચય અને શ્રદ્ધાથી સિદ્ધ કરી શકાય છે. કંઈક બનવાની કે કંઈક
કરવાની આપણી ઈચ્છા કેવળ દિશાસ્વરૂપ જ ન હોવી જોઈએ. આપણે એ માટે સકેત્રક
પ્રયાસો કરીને એને વાસ્તવિક સ્વરૂપ આપવું જોઈએ. આ સિદ્ધાંત મહાન હેતુઓ અને
આકાંક્ષાઓને જ લાગુ પડતો નથી, જીવનની સામાન્ય વસ્તુઓને પણ આ જ સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે.

*

વિકાસ અને આત્મસુધારણા માટે આનંદ આવશ્યક છે. જે વ્યક્તિ આનંદ માણી
શકતી નથી એ જીવનનું મહારત્ન સત્ત્વ ગુમાવે છે. આનંદ એવું આધ્યાત્મિક તત્ત્વ છે કે
જે ભાગ્યવશો કરે છે અને એકતા સર્જે છે.

માનવીની મોટામાં મોટી મૂર્તિ તેની હિંમત છે. આ હિંમત કોઈની આપી આવતી
નથી, તે પોતાના અંતરમાં ઉદ્ભવે છે અને તેનું સિદ્ધિ અનુસંધાન નિર્લયતા સાથે રહેલું છે.

કેટલાકનો સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો હોય છે કે, તેઓ જાણે કામ કરતા થાકી ગયાની
મરી ગયાની જ બુરો પાડે છે. પણ હકીકતમાં એવું કંઈ જ હોતું નથી. સ્વભાવ મુજબ આવી
વાતો કરનાર પર કોઈને દયા જીવજતી નથી.

—સંતબાલજી

અનેક માણસોને અનેક કારણસર નેપોલિયન ત્રમે છે. કોઈને તે અદિતીય યોદ્ધા તરીકે ત્રમે છે તો કોઈને તે એક મહાન દેશલક્ષ્મી તરીકે ત્રિય છે. અને તે ત્રમે છે તે માત્ર એક જુદા જ કારણથી. નેપોલિયન ત્રિયે એવું કહેવાય છે, કે તેને ત્રમે તે વખતે અને ત્રમે તે સ્થળે બિંધ આવી શકતી. તેની નિદા તેને વશ હતી. યુદ્ધના મેદાનમાં થતુ સાથે લઈકર સંધામ બેલાઈ રહી હોય, ત્યારે પણ તે વચ્ચે વચ્ચે ઘેલાપર બેઠાં બેઠાં પાંચ પંદર મિનિટ બિંધી થઈ તાળેમાળે થઈ શકતો. ખરેખર આ કારણસર મને એની ઈર્ષ્યા આવે છે. અને આને લાંબી જ તે મને બહુ ત્રમે પણ છે. યોદ્ધાઓ અને વીરપુરુષો દેશભક્તો અને વિશ્વવિજેતાઓ તો અનેક મળશે, પરંતુ આવો નિદ્રાપર વિજય મેળવનારો મહાપુરુષ ક્યાંય મળશે ?

નેપોલિયન બદલ મને શા માટે આટલું બહુ માન છે એ જવાબ મેં મહાકાવ્યને જણાવ્યું. ત્યારે કહ્યુંકર તો તે થોડી જ ત્રમા. થોડીવાર પછી કોઈથી હાંત વડે હોક કરડતા તે બોલ્યા :

‘મૂરખ, તું’ તારા આગસને ઢાંકવા માટે એક ઐતિહાસિક વીર પુરુષની પાછળ છુપાવાનો પ્રયત્ન કરે છે કેમ ? એક તો મનુષ્યનું આકૃષ્ટ જીવન જીવે લીધે નકામું જા છે. તેમાં તું રાતદિવસ ભેગા વખત ત્રમે ત્યારે બિંધ બેઠી કહી નેતું ટકા જીવન બરબાદ કરી રહી છે, અને બાકી રહેલા દલ ટકામાં કંઈક ઉપયોગી અથવા સાચું કાર્ય કરવાને બદલે નેપોલિયન જેવા મહાપુરુષની અનેક અનુકરણીય વાતો છોડી તેની બિંધનું જ દર્શન આગળ કરે છે ? નેપોલિયન ત્રમે ત્યારે બિંધી શકતો એ તારા મતે તેની મહત્તા કેમ ? આવી વાતો કરતાં તને જરા ધરમ નથી આવતી ?’

મહાકાવ્ય ભલેને ત્રાણોનો વરસાદ વરસાવે, પણ

મને તેમની વાત ત્રમે નથી કોતરતી. બિંધમાં વિતાવેલું આપણું જીવન બરબાદ જાન છે એ વાત જ પહેલાં તો મને બરાબર લાગતી નથી, બિંધનું મારા મત મુજબ તો જાણતાવસ્થામાં જીવેલા જીવન દરતાં નિદ્રાવસ્થામાં ગળેલું જીવન કંઈ કેટલું મેં મહત્વનું અને સુંદર હોય છે. વધુ તો શું, પણ જાણત દશામાં નેતું જીવન કહી પણ યાચ નથી તેવું જીવન નિદ્રાવસ્થામાં જીવવા ત્રમે છે ? નિદ્રાવસ્થામાં દેખાતાં સુંદર ચંદ્ર સ્વપ્ના તમને કહી જાણત દશામાં દેખાતાં છે ખરા ? પ્રત્યેક મનુષ્યના અંત કરણમાં જીંડે જીંડે કોઈને કોઈ એકાદ ગાડીવેલી અથકન છતાં પ્રિય એવી ઈચ્છા દર્શાવે રહેલી હોય છે. જાણ જીવનમાં આવી ઈચ્છા પૂર્ણ થવાની વાન તો અઘી રહી, પણ તે જો માત્ર કોઈને માટે પણ વ્યક્ત કરવામાં આવે તો લોકો તમને મૂરખમાં જ ખખાવે. આવી ગાડીવેલી ઈચ્છા સમજ થવાનો અનોકીક આનંદ તમને માત્ર સ્વપ્નમુદિમાં બ્રમણ કરાવતી નિદ્રામાં જ મળી શકશે.

અન્ય લોકોની ઈચ્છા કેવી હશે એ તો કોણ જાણે, પણ સૌ કોઈ મારી ઈચ્છા સાંભળીને હસતો એની પૂર્ણ ખાતરી હોવા છતાં પણ મારી એવી જ એક ગાંડી ઈચ્છાનું ઉદાહરણ આપ્યા સિવાય મારાથી રહેવાનું નથી.

નાનપણથી જ એ ઈચ્છા મારા મનમાં ધર કરી બેઠી છે અને આજે પણ તે ત્યાંની ત્યાં જ નેમ ને તેમ બેઠી છે. આ ઈચ્છા પૂર્ણ થવાનો અવશ્યનીય આનંદ મેં અનેક વખત બિંધમાં અનુભવ્યો છે; અને એટલું જ નહિ પણ અનેક વખત તેની મીઠાસ ચાખવાની આસા પણ છે. એ સ્વપ્ન મેં ત્રવાં કેટલાંક વર્ષોમાં અનેકવાર જોયું છે. બીટી રીતે કહું તો એ સ્વપ્ન હું જીવેલા છું એમ કહી શકાય. પછીની માફક બિંધનું એ મારી નાનપણથી તીવ

ઈચ્છા છે ! વિમાનમાં બેસી યંત્રના આશરો લઈ ઊડવામાં મને ખાસ રસ નથી. પોતાના બાકુમાં અને પગમાં વિદ્યુત જેવી અદ્ભુત શક્તિના સંચાર દર્શાવતાં આપને જે મન માને ત્યાં ઊડવું એ જ મારી ખરી ઈચ્છા છે !

નાનપણમાં જ્યારે અરજસ્તાનની આનંદ રજનીની વાતાવૃત્તિ અને હનુમાનજીમાં પરાક્રમે વાંચતો ત્યારે મારામાં અજબ ઉત્સાહ આવી જતો અને આકાશમાં ઊડવાની આશા પ્રણય થતી. ધરનાં સર્વ માણસો બહાર જતાં મેં ધડી ચે વાર બારણાં બંધ કરી સુપડાની જોડે અથવા ફાટેલી ચાદરો દાથે અને પગે બાંધી ખભા ડુબવા આવે ત્યાં સુધી આ જનાવટી પાંખો વડે ઊડવાનો પ્રયત્ન કરી જતો છું. હાલમાં જો કે મેં તેવો પ્રયત્ન નથી કરી જોયો, છતાં મારો આ પ્રયત્ન સ્વપ્નમાં તો સંપૂર્ણ સફળ થયો છે ! કિતિજ સુધી વિસ્તરેલું એક વિશાળ મેદાન મને સ્વપ્નમાં દેખાય છે. તે મેદાનમાં કું કાઈ શગતમાં દોડતો દોડું એવી રીતે દોડવાની ચરખાત કડું છું. દોડતાં દોડતાં મારા બને પગો ધરતીથી અદૂર થઈ જાય છે અને પછી તો પૂછવું જ શું ? કમર પાઠળ હાથ રાખી જેમ ફાટે તેમ જઈએ તેટલી ઝડપે હવામાં તરતો કું સર્વત્ર ઊડું છું. ધાંચકે બેસી પગના ઠેકાથી જેમ ધાંચકાને જોયો ચડાવીએ છીએ તે જ પ્રમાણે હવામાં પશુ જેટલા જોરથી પગ દાબવો હોય તેટલો દાબી હું તીવ્ર વેગથી જાંચે ને જાંચે ઊડાયે જઈું. આ સ્વપ્ન મેં

અનેકવાર જોયું છે અથવા ખીજી રીતે હતું તો ‘જીવ્યો’ છું; અને તે પશુ એટલી સાચી રીતે જીવ્યો છું કે સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થયા પછી પશુ તે સ્વપ્નની મોઠક મુઝરીમાંથી કું કેટલીયે દાણા સુધી મુકત થઈ શક્યો નથી. અને અત્યારે એક કાચુ પહેલાં જે સ્વપ્નમાં સહેજમાં સિદ્ધ થઈ શક્યું તે જાગૃતાવસ્થામાં કેમ ન થઈ શકે એવી ઘેલી આશા મારા મનમાં કેમ વ ફેટલી થ વાર ડોકિયું કરી ગઈ છે.

ઈંદુલોકમાં જેમનાં દર્શન આપણને કહી પશુ થરાનાં નથી એવાં આપણને છોડી ગયેલાં આપણાં પ્રિયજનોની મુશ્કાકાત ભેદને તે માત્ર ક્ષણિક જ હોય - ફક્ત એક નિદ્રાવસ્થામાં રચાતી સ્વપ્નસંદિમાં જ સાચ છે. જગતના કુખોમાંથી મુક્ત મેળવવાનો મુશ્કેલ જ એક માત્ર ઉપાય છે. એ અનેક લોકો કહેતા હોય છે. તેવા લોકોને કું કઈયે કે, ભાઈબો, આવા અતિમ ઉપાયને અમલમાં મૂકતા પહેલાં એક ખૂલ્લો ઉપાય અજમાવી જુઓ. મૃત્યુના સર્વ ફાયદા જેમાં છે અને નુકસાન જેવું જેમાં કંઈ નથી એવી એક વસ્તુ આ જગતમાં છે અને તે જીંધ !

મરુપાકા અને તેમના જેવા ખીખ અનેક લોકો આખનો પવકારો પશુ મર્યા વગર ભરે રાત ને દિવસ કામ કર્યાં કરે, અને તામના કે મોટાઈ મેળવ્યા કરે. હું તેા માત્ર જ્યાં મળે ત્યાં અને જ્યારે મળે ત્યારે એ શીકારા માયું થાલી બની દડે તેલું જીવી રેવા માયું છું !

*

માધવભાગના દરવાજા નજીક અમે જિમ્મ હાલ સહિમાનાળા પિંજરામાં પૂરવામાં આવેલી ચાલી દ્વારા ભવિષ્ય જોરડાવવાનું હમણું બહુ ચલ્યું છે તમે એક આતો આપો. ‘જોયી’ પિંજરાનું બાણું બોલો. અંદરથી દેરચકીની નીકળે. બહાર ગોળેલા કરોડ પ ચા હોય, ચકલી પોતાની ચાંચ વડે એક કર ર ઉપાડે. મહેનતના બાલામાં ‘જોયી’ ચકલીને બેચાર ચોખાના દાણા નાખે, અને પછી જોળા બાગુડને કરરની અંદરનું છપાચેલું લખાણ વાંચી સંભળાવે.

દર્શન કરવા આવેલ એક જુદાને કાણુ જાણુ કેમ ભવિષ્ય જોરડાવવાનું મન થઈ ગયું. ઉત્સુકતા પૂરકે તે બેડી ને બાંધવા વંચાયું. ‘ઠવે થોડા જ દિવસમાં તમારા લગન થશે’

કપાળે મોટા ચાંલ્યા સાથે ને હાથમાં કાંચની વંજડીઓ ખખ ખતી ડેસીએ ‘મેર મારા પંટના રતરે છે લોકોને ?’ કર્ડને પેશાને એવો તો હલકો પાડી નાખ્યો કે ત્યાર પછી તે રુદ્ધે ‘જોયી મહારાજ’ દેખાયા જ નહિ !

સુખતાની આંખ હિચડી થઈ ત્યારે ઘરમાં હજી બધે અધારું અને સુનકાર હતો. મેં મહા-લપમાં હજી સો નિરાતે બિચવા હત્યાં કવચિત્ દુઃખી સંભળાતા કાચકાઓના 'કો', 'કો' કે રસ્તા પરનાં રહ્યાં ખર્યાં પગદાંના અવાજ સિવાય મજાસકાની શાંતિને હજી કોઈ ભગ કંઈ ન હતું.

તંદા ખંખેરતી, વેશાખી પ્રજાનની મધુર શીતળતાને શાંતિનો આરવાદ લેતી સુખતા પચારીમાં થીમર જાગતી પડી રહી.

રાત્રે પોતે કેટલી મોટી સૂતી ? ને તે પણ અગમ્ય જરા ખિમમને પરાણે સુપાડી દીધી હતી ત્યારે. અને તોયે જોડલા વહેતા પરાદમાં સોની પહેલાં જોતી કાંઈ જાણી જાણી હતી ત્યાં ઉત્સાહ અને ઉમંગમાં મન ફૂટફૂટ કરી રહ્યું હોય ત્યાં જાંવ આંખે પણ શેતી ?

વળી મોડેથી આંખ મળ્યા પછી તેના નાનકડા સંજ્ઞાને માટે તેને એક વાર ઊઠવાનું થયું. અત્યારે જાણમાં એવું રૂપાનું મોં કેવું મીઠું લાગે છે ! સંજ્ઞાએ આવીને તો પોતાના સુખ પર કળસ અટાવી દીધો.

પણ ઘરનાં બધાં હજી મુઠી સુધી કેમ રહ્યા છે ? કે-કેટલું કરવાનું બાકી છે ? વધારે મોડું થશે તો કામને પહેાંચી નહીં વળાવ ને પૂર્ણનું સુહર્વ પણ કેમ સચવાશે ? આલ, સોને ઉઠાડું.

કેટલી મુખી હતી પોતે ? જાગવતી વેલની જેમ. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ હતી તેમ તેમ તેના સુખમાં પણ ઉપરાઉપરી ભરતી આવતી ગઈ હતી. ઉઠેલા પ્રદેશના મેનાની ગામના મુખીની પોતે એકની એક પુત્રી, કોઈ દેવદેવીઓની માનતા ને અનુસારની મેઘપૂજા પછી મુખીને ઘેર તેનાં પચલા ધવેલાં. માનપિતા કુલ્લની જેમ જન્મ કરતાં હોયો હોયો તેનાં નાનાં મોટાં બધાં લાડકાં પૂર્ણ કર્યાં. મધુરી

સ્વપ્રમાણ સમુદાય પણ સમતમત ને મોજમસ્તીમાં જોતજોતામાં તો સરી પણ મર્યાદા. અચાનક જ એક દિવસ પોતાનામાં કરો અર્ધ ફરફાર થયો તેને લાગ્યો. અગામી કોઈ નવતર સૂતિ, દેવામાં કોઈ અવનવો ઉલ્લાસ થતો હતો રહ્યો.

પણ આમ પીરનના ઉંમરમાં હજી તો તેણે માંડ પગ માંડેલાં, ત્યારે બનેલો અને તેના સ્મરણમાં જોવા ને તેવો અભિશુદ્ધ કેતારાઈ મથેલો એક પ્રસંગ અત્યારે તેની સામે હાથમાં ભમવાવા લાગ્યો.

એ પ્રસંગ બન્યો ત્યારે આમલે દિવસે રાતના અગમ્યે તેને સમાચાર આપ્યા હતા કે ભદ્રા સાસુની પાછી આવી ગઈ છે. ને પોતાની એ બાળપણની સહિવરને મળવા તેનું મન તબડાપડ થઈ રહ્યું : વરનાં કેવાં કેવાં લાડ પામી સાસુનીમાં. હોરી સાચે કેવુંકે મોડું કેટલી નવી મોડલો કરી, એવી ને ખીજી હમર રસીરી રગીરી વાતો સામળવા ને કરવા તેનું હેતુ ફૂટકું કરી રહ્યું. વળે દિવસે સારના જ તે જ્ઞાને ત્યાં દોડી ગઈ.

પણ જ્ઞાને જોતાં જ તેના પર ભોંભાં જાણ્યું થયા આ તે ભદ્રા હતી કે ભદ્રાનું બૂન ! રૂપ, ચતુરાઈ ને તોફાનમસ્તીના પોતાનાથી પણ વહેત થઈ જાય તેવી લગ્ન પરલની જ્ઞાને બદને તેની સામે બિની હતી એક ફિલ્મો, સુલકડી-ગાંડી ગારી મથેલી પણ હજી મૂળની ; ચમકને કાલકે દાસી રાખતી આંખો, ગાંઠનાં બિંદી આવેલાં લાંબાં, કપડાંમાં કપાક સતાઈ રહેલું સરિરનું માગણું ! એક જ વર્ષમાં આ શો ઉત્કાષ્ઠ થઈ ગયો ? કરો રામદેવ લાગ પડ્યો કમો ? ને એમલે પોતાના મગમાં બાંધ આવેલો ફૂનો તેણે મધામધેને દવાની દીવો.

તે દિવસે ભદ્રાને સ્વાધી પાછી ફરી ત્યારે પોતે પણ સાચ જાંવડ મન હતી જ્ઞાને પતિ અને સંકલિત વરદેવી જે સહેલું પચુ હવું તેવો તેનું

હવે અત્યંત દ્રવ્ય હતું. પાછા પડી મથેલાં માળાપે
મેટાં વર જોઇને ભદ્રાને આપેલી વર પણ દેખાવમાં
જરાયે જાનરતો ન હતો. એટલે સાસરાવામાં જ્યાં
મળીને ભદ્રાની આવી દસા કરશે, તેને આટલું
સોસનું પચે એવી તો કલ્પના પણ ન હતી.

યેર પહેલ્યાં તોલે અગમ્ય આગળ ભદ્રાનું
આપું પ્રકરણ કહ્યું ને છેવટે જીજ્ઞાસા જીવે પૂછ્યું :

‘અગમ્ય ! અગમ્ય ! કહે તો ખરી, ભદ્રાને
એ લોકો યુ’ કામ રિનાવે છે ? આવી દેવકન્યા જેવી
છાકરીને અમર્યા અમર્યા દુખ હતાં તેમનો જીવ કેમ
ચાલતો હતો ?’

‘જેનાં જેનાં સાચાં, બહેન,’ અનુભવે રીઠી
થયેલી માત્ર એ લોકો : ‘નહી તો વરધરમાં આમ તો
કશું કહેવાપણું નથી. કેને ખાતર એ લોકો આવાં
નીકળશે ?’

‘બહુ એ ભાગ્ય !’ સુખનાએ જાણપો કાઢ્યો.
‘જો તું કહે છે તેવું હેમ તો તો પછી આપણા
હાથની તે કાંઈ વાત જ નહીં ને ? થાય નેમ થવા
દેવ ને મૂંઝે થોડે સહી લેવું, એમ જ ને ?’

‘એવું સાવ નથી. દેવનાને ભાવથી પૂજે,
દાનદયા કરો, કોઈ સાચરાણા દેવની માનતા રાખો
તો તે દેવે ને દુર્ભાગ્યનું સદ્ભાગ્ય પણ થાય અમાનાં
મનપૂર્ણ ફર્યા, તો અમારાં ભાગ્ય પણ ફર્યા’ ને તારા
જેવી દીકરીને પગે વાંઝિયારેલું ટંકું, એ તો તું
જાણે ને ?’

પોતે મૂંઝી થઈ ગઈ; તેણે જીવતરમાં પહેલી
વાર મથામથ, મૂંઝવણ ને દુઃખ અનુભવ્યાં. મન
ઉદાસ થઈ વિચારે ચડી ગયું ક્યાંક પોતાનું પણ
બદા જેવું થાય તો ? વિચાર આવતાં તેણે કમકમાટી
અનુભવી અનુભવા ભાવિભવથી તેનું સંક્રમાર, જિન-
અનુભવી હવે ફરી રહ્યું.

તે દિવસની આખી રાત કેવી વીતેલી એ
સંભારતા, અત્યારે સુખને લીકેળે જૂનાની સુખતાએ
પણ વિકળતાથી પાડું ફેરવ્યું, ને સજીવને સરીકે
મૃદુતાથી હાથ ફેરવી, ફરી તે પેતાની સ્મરણાળા-

ના મથકા અધૂરા મૂક્યા હતા ત્યાંથી પાછા મથવા માંડી.

એ વાદ્યાર રાતને અંતે તેણે એક પાકો
નિશ્ચય કરી લીધો. ભદ્રાના જેવી પોતાની દસા ન
થવા દેવી હોય તો આંખ મીચીને કેવળ ભાગ્ય ઉપર
આધાર ન રાખતાં મનમથું ઠેકાણું મળે તે મટે
પોતે થઈ શકે તેટલું બહુ કરી છૂવું; પ્રાપ્ત,
પૂછપરછ તેમ જ જાતતાસ, જેલું થાય તેલું.

ને તે દિવસથી જ તેણે વહેવારની ને સખા-
સંગ ધીની વાતોમાં ધ્યાન આપવતું અને પ્રાપ્તિપત્ર
આરથાપૂર્વક કરવાનું શરૂ કરી દીધું.

એટલામાં વૈદ્યાખી પૂનમ આવી, જે દિવસ
તેના જીવતરનો મંત્રણમાં મંત્રણ દિવસ થવા ગિનાયો
હતો ને એમ તેના હૃદય સાથે હંમેશનો જઠાઈ મથે
હતો. તે દિવસે તેણે માતાના આમદને માર્ગ ને પાદર-
માં રહેલા પુરાણા અડાખીક વડની માનતા રાખેલી કે
પેતાને મનમથનો કુચીન વર ને સાસરીનું સુખ
મળશે અને પહેલે બાળે પુત્ર અવતરશે તો પેતે
વડદેવતાને ખીરનું નેરેલ ધરાવશે.

ને જોમનજોમે તેની માનતા પૂરેપૂરી ફળી !
પોતે પણ મળા વરધરની જાનમાં ચોત ફળી ખાતી
ને પૂજપરજ ક્યાં જ કરતી, એ વાત ખરી, પણ
તેને જે ઠેકાણું મળ્યું તે જેલું સેનામથું હતું કે
તેના દેવતાની પણ ફાલેવાનું માન્યા વિના તે ત્રી
કેન રહેવાય ? તેના ગણ વસના પરજોરમાં તેણે જે
સુખ અનુભવ્યું હતું તેને સ્વર્ગસુખ કહેવામાં તેને
કશું વધારે પડ્યું નહોતું લાગ્યું. ને આ ફલના
મોટા જેવા સંજયે આવીને તો તેને ઘેરી જ ખાતરી
મૂકી હતી.

ને સુખતા પધારીમાંથી સફાળી બેળ થઈ
ગઈ. જે વડદેવતાએ તેની બધી આશા ને આરાધના
પૂર્ણ કર્યા હતાં તેની માનતા પૂરી કરવાનો, તેમને
નેરેલ આરવનો આજે દિવસ હતો.

તે ઝડપટ જીભી થઈ. માતાને તેમ જ દારી
પૂજાને પણ ઉડાડ્યાં પૂજની સામગ્રી તોવાર કરવામાં
અહીં તહીં છૂપાછૂપ ને જુપાજુપ કરી મૂકી. તેના
હરખને ઉત્સાહના પૂરમાં સો તણાવા લાગ્યા.

જાતનાન ગાયનું દૂધ ખાવી મળ્યું, તેમાં મુખથી
 એ ખા રાંધ્યાં અને કેસર, એકઠી વગેરે દ્રવ્યો મેળવીને
 સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ ખીર નીવેલ માટે કરવામાં
 આવી. પછી સંજય સહિત પોતે તેથાર થાપ તેટલામાં
 દારી પૂર્ણિને વડ નીચેની જગા સાંધસૂક કરી, ત્યાં
 સુવાસિત જળ ખાંટી, ફૂલ વેરીને તેને સમ્પન્ન
 આપળથી મોકલી આપી.

હવે જોમ એવે બન્યો કે ચાકવરાજ શુદ્ધો-
 દનના પુત્ર સિદ્ધાર્થ મોતમ સગવળી વૈભવ તથા હઈ
 શ્રમણ બન્યા હતા અને છ વરસથી બધાં દુઃખના
 નાશનો આધ્યાત્મિક માર્ગ શોધવા તપ, સંયમ ને
 ખાન દ્વારા મૂંઝી રહ્યા હતા. તેએ અરસામાં જિનુવેલા
 પ્રદેશમાં વિહરતા હતા. વૈદ્યાખી પૂનમને ફિરસે તેઓ
 સે 1ની ગામના પેલા પવિત્ર મનાતા વગ્ની નીચે
 ખ્ય નાવરથામાં બેઠા હતા અમર્યાદ દેહકમનનો માર્ગ
 સાચો ન હામના તેઓ કેટલાક દિવસથી પરિમિત
 આહાર લેતા હતા ને તેથી તેમની પહેલાંની મુખ-
 કાંતિ પાછી આવી હતી. તેમાં વગી સત્તવા સાક્ષા-
 ત્કારમ થી પશ્ચિમતા આંતરિક સંવાનું તેજ હળવતાં
 તે જોર દીપતી હતી. કોઈ કોમમૂર્તિ દેવતા
 લે કાઠાણ્ય માટે વડ નીચે ખાન લથાવીને બેસી થયા
 હોય તેવા કાષ, શ્રમણ મોતમે આવરે જોનારને થતા.

‘ને મુળનાની મોકલેલી પૂર્ણ વડ પસે આવી
 પહેચી, ત્યારે તેણે એમ જ માની લીધું. અચાંખમાં
 તેનું મોં ખુલી મળ્યું : ‘અરેબ, મુળતાના લાગ્યો
 સરજ પૂરા તેજે તમે છ ? જુઓને તેનું નીવેલ સ્વી-
 કારવા દેવતા બંને જ રૂપ કરીને અહીં બેસી થયા છે !’

આનું માનીને બે હાથ જોડી તેણે પ્રણામ
 કર્યા ને હરખથી અરધી અરધી થઈ જતી તે
 સુળતાને બેલાવવા દોડી

થ માં પેસનાં મુળતાને જોઈ તેવી જ તે
 એકધામે બોલવા માંડી :

‘અરે, સ્વામિની ! દોડ, દોડ ! એક પણ પળ
 ન મુખાર તારા હાથ તો પૂરાં જાવડી ગયાં. આપણું
 નીવેલ સ્વીકારવા સાક્ષાત્ દેવતા વડ નીચે પ્રગટ થયા

છ અને આસન લથાવીને તારી વાટ જોવા બેઠા છે.
 ચાલ, ઝટપટ બધી સામગ્રી લઈને આપણે દોડીએ.’

‘થું વાત કરે છું ? કોઈ વેરી તો નથી
 થઈ મઈ ને ?’ ન મનાય એવી વાત કરતી પૂર્ણાને
 દસી કાઠતાં મુળતા બેલી, ‘એમ દેવતા રસામાં
 પડ્યા હશે ! તારી પણ અક્કલ કેંડાણે નથી લાગતી.’

‘સ્વામિની, તું બીજી વાત જવા દે ને બંને
 જ આવીને ખાતો કર. કોઠની વાટ જોવા મિના ઝટ
 નીવેલ લઈ લે. હું પૂજા સામગ્રીના યાગ ને સંજયને
 ઉપાડું છું. ચાલ.’

ને અરધી શંકાશીલ, તો અરધી મુખ પર
 મુખની હેલી આ-યે જતી હોવાથી કાનું માનવા
 તરફ હળતી મુળતાએ ખીરનું, મુરખું પાત્ર પોતાના
 આધા પર લીધું. પૂર્ણાએ પૂજાસામગ્રી ને સંજયને
 જાયકર્તા ને બંનેએ બીજા કોણને પણ બોધાવ્યા
 મિના કલા કાકમહ વગર વડ બધી ઉતાવળાં પચલાં
 બધાં.

વડ નીચેની તેજસવી, શાંત, ખાની મૂર્તિને
 જોઈને મુળતાને હવે દારીરી વાત મને જીતરી મઈ.
 તેની આંખમાં આનંદાશ્રુ જિતરાઈ આપ્યાં હામીએ
 શ્રમણ મોતમની આસપાસની જગા સંભાળથી સ્વચ્છ
 કરી. જળ છાટયું પુખ્તો વેર્વા. મુળતાએ ધૂાદીપ
 ને નીવેલ ધર્માં. ભક્તિભાવ ને હાખના આવશ્યક
 બંને મોટે મોટેથી રામ કાઠી સ્તુતિ બોલવા લાગ્યાં.

આ બધી ધમાલ ને મરજડથી શ્રમણ મોત-
 મનું ખાન છૂટી મળ્યું તેમણે આખો ખોલી આસપાસ
 મહુ, સ્વસ્થ દષ્ટિ ફેરવી. પોતાની દેવતા જેમ પૂજા
 થતી જોઈને કાંઈક સમજફેર થયો છે એવો ખ્યાલ
 તેમને આવી ગયો.

ખ્યાનરથ મૂર્તિએ આંખ ઉઘાડી અને તેમના
 મુખજાતકમાં ફેરફાર થયો તે મુળતાએ જોયું ને તે
 પણ કાંઈક એકાએક પડી મઈ કે જોને તેમણે
 સાક્ષાત્ દેવતા ચાની લીધા છે તે દેવતા નથી, પણ
 કોઈ અતિ પવિત્ર કિંદ પુરુષ કે તપસ્વી મહાત્મા છે.

એટલામાં અવધુ ગૌતમ આજ્ઞા સિમત સાથે
ધારે સ્વરે તેના પ્રથમે જોઈને બોલ્યા :

‘ભદ્રે ! તું આ બધું શું કરી રહી છે ?’

‘ભગવન્ ! આપ આ વસ્તુ દેવતારૂપ ધરીને
અહીં પ્રગટ થયા છે એવી ખબર મળી, એટલે મેં
માનેહું નેવેષ થાવવા હું યટપટ દોડી આવી છું.
કૃપા કરીને મારું નેવેષ રચીકર-ક.’

‘ભદ્રે ! તારી સમજ જરાજર નથી. આ
દેહ કોષ્ટ દેવતાનો નહીં, પણ મનુષ્યનો છે-જોકે
મનુષ્ય તેમ જ દેવ કો મરણધર્મા છે, સંશ્લિષ્ટ છે.
હું અમણુ છું, અને જીવનમરણના ફેરામાંથી છૂટવા-
નો, કુખમાત્રનો અંત લાવવાનો ઉદ્ધામ શોધી રહ્યો
છું.’

‘ભદ્રત ! અને આજીવતાં કેટલે બહુને બીજું
સમજી બેઠાં એ આપે સાચું કહ્યું. પણ તેમાં અમને
તો લાભ જ થયો છે. આપ વદંવતા નથી અને
અમણુ છે તેથી શું થઈ મથુ ? પરિત્ર મહત્ત્વને
ધોહું નેવેષ માતા દેવતાને પદોચવાનું જ, ને એમની
કૃપા મારા પર સદૈવ વરદવાની જ; એટલે આ

નેવેષ અથવા શિક્ષામાં સ્વીકારો. સાચા અંતરથી કું
કહું છું કે મારી બધી કેમનાઓ જેમ પૂરી થઈ,
તેમ, ભદ્રત ! આપની પણ યજ્ઞે. આપનું તપ ફળમે
ને લોકોના કલ્યાણનો માન આપ શોધી રહ્યા છે.
તે આપને યટ મળશે !’

પૂર્ણ થઈ, ભક્તિ ને પૂજ્યમાયથી આપણે તો
એ શિક્ષા અમણુ ગોમે કરીકારી. સંજયને પછે
લગાડી, પોતે પ્રહામ કરી, ધન્યતા અનુભવતી સુમના
દસી સાથે પાછી ફરી.

સુમનાની ભવિષ્યવાણી જેવી અંતરની
અશ્વિય બાણે કે ફળી હોય તેમ તે જ રાત્રે અમણુ
ગૌતમને બધાં સંસારકાંને ઓમાગી નાખતું, અંતરને
અજવાળાથી ભરી દેતું, કુખમાત્રનો અંત આણી
અનંત, પરમ સુખનો સાર્થ બનાવતું કેવળ યાન
પ્રાપ્ત થયું. તેઓ સર્વદા થયા, શુદ્ધ થયા.

અને ભરવાન શુદ્ધને શુદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થઈ તે
પરેલોની અંતિમ શિક્ષા જાંઠી આરથા ને સદ્ભવથી
આપવા માટે સુમતા અનન્ય જથ્થા અને કાતિતિ
લાગળ બની.

સકળ વિધના યાતિદાતા ભગવાન શુદ્ધ અથવા નેતવનમાં વિચરતા હતા, ત્યારે એમને એક
જિજ્ઞાસુ રાજાએ પૂછ્યું :

‘મહારાજ, આપ કહેતા હતા કે મનુષ્ય ચર પ્રારના છે તો એ કેવી રીતે તે સમજાવશે ?’
ઉત્તર મળ્યો :

‘મનુષ્ય ચાર પ્રકારના છે : એક તો તિમિરમાંથી તિમિર પ્રતિ જનાર, બીજા તિમિરમાંથી
જ્યોતિ પ્રતિ જનાર, ત્રીજા જ્યોતિમાંથી તિમિર પ્રતિ જનાર અને ચોથા જ્યોતિમાંથી જ્યોતિ
પ્રતિ જનાર.

રાજન્ ! એકાદ મનુષ્ય માંગળ, નિષાદ વગેરે હીન ગુણમાં જન્મે છે અને અમે જન્મ
કૃષ્ટત્વ કરવામાં પ્રાણે છે. આ માણસ તિમિરમાંથી તિમિર પ્રતિ જનાર છે એમ હું કહું છું.

બીજો એક માણસ હીન ગુણમાં જન્મે છે, આ પીપાનાં પશુ સસા દોષ છે છારે મન,
વચન અને કર્મથી સતકર્મનું આચરણ કરે છે; એવા માણસને હું તિમિરમાંથી જ્યોતિ પ્રતિ
જનાર માણસ કહું છું.

ત્રીજો એકાદ મહાકુળમાં જન્મે છે. ખાવાપીવાની કેને ખાટ નથી. સરીરે પણ બળવાન ને
રૂપવાન છે. પરંતુ મન, વચન અને કાયાથી દુરાચરણ રહે છે. એને હું જ્યોતિમાંથી તિમિર પ્રતિ
જનાર ગણું છું.

પણ જે મનુષ્ય સારા ગુણમાં જન્મ પામીને સર્વ દાણ સદાચરણ કરે છે, તે જ્યોતિમાંથી
જ્યોતિ પ્રતિ જનારો મનુષ્ય છે.’

ગાંધીજીનું ચિંતન માનવજાતિના કલ્યાણ માટે અનેક દિશામાં કામ 'કરતું' હતું. જીવન સાથે સંબંધ ગાંધીવાદો એક પણ મહત્ત્વનો વિષય નથી, જેને વિષે તેમણે ગાંધી ગીતરી વિચાર્યું ન હોય. આત્મા-પરમાત્મા અને ધર્મથી મીઠી મનુષ્યના આદાર, આરોગ્ય તથા કપાલ, પધારી સુધી દરેક વિષય પર તેમણે વિચાર્યું હતું અને ઉપયોગી સૂચનાઓ આપી રાખી હતી.

દુનિયાના નાના-મોટા, નવા-પુરાણ સર્વ ધર્મોએ મનુષ્યજાતિના કલ્યાણ માટે વધારેમાં વધારે ચિંતન કર્યું છે, અને ઈશ્વરની યોજના અનુસાર દુનિયાના બધા ધર્મો આપણા ભારતમાં આવી વસ્યા છે. એક પણ ધર્મ એવો નથી જેમાં માનવવાચા હોય આપણા દેશમાં ન મળી શકે જેમ બધી ઊપરીઓ અરામને માટે પિયર આવે છે એવી જ રીતે દુનિયાના સર્વ ધર્મો આ અદ્યુત્તમ દેશમાં આવી વસ્યા છે; અને ભારતીયોનું માનસ પણ એવું છે કે દરેક ધર્મ વિશે પૂરેપૂરી દિલ્લચ્છી રહે છે. ધર્મ પ્રત્યે નફરત રાખનારા, ધર્મનો વિરોધ કરનારા નાસ્તિક લોકો પણ જેમ આપણા દેશમાં ભણ્યા થયા છે તેવી જ રીતે બીજા દેશોમાં પણ કલમિન ભણ્યા થયા હશે.

ઇશ્વર ■ નહીં, આત્મા પણ ખરેખર નથી, એ કેવળ એક વહેમ છે એમ કહેવારાણે એક ધર્મ પણ આ દેશમાં જન્મ્યો અને અહીંયા દૂર દૂર સુધી પહોંચી ગયો. આપણા દેશના ભક્તોએ એના વિશે એટલું જ કહ્યું, 'કે સ્વયં ભગવાને જ તેને એવી મનિ આપી છે, તે નિસારો શું કરે? એને ભગવાનનો ઇન્કાર કરવાથી સારવના મળતી હોય તો ભલે એ ખ્યલને એ લઈ લેમે; ભગવાન એવાઓનું પણ ભલું જ કરે છે. એ લોકો ભલે ભગવાનને પોતાના નિતિ અને દિમાગથી દૂર રાખે ભગવાન ચોક્કસ તેમને દૂર રાખનારો છે? આપણા દેશમાં નાસ્તિકોને પણ મદિરમાં જઈ ઇશ્વરની વિરુદ્ધ બોલવાની છૂટ હતી.

આત્મા આ દેશમાં સર્વ ધર્મોમાં માનવાવાચા લોકો હંમેશાં અહીં આચરતા રહ્યા અને વસ્યા તેમાં કઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

એમ તો આખી દુનિયામાં ભર્યાં ભર્યાં એકથી વધારે ધર્મ એકત્ર જોવા મળે છે, એમની વચ્ચે કોઈ ન કોઈ વિરોધ તો હોય છે જ. આજે પહેલાંની જેમ ધર્મ-યુદ્ધ ચર્તા નથી, પરંતુ ધર્મ-ધર્મ વચ્ચે ચીત્તયુદ્ધ-ડંડું યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે.

ઈતિહાસ વાંચવાવાળા જાણે છે કે ઇસ્લામ અને હિંદુ ધર્મ વચ્ચે ચર્ચા સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. આ યુદ્ધનું વર્ણન આપણે અંગ્રેજોનાં વાન્યું છે, જેમાં ઇસ્લામીઓ જલ્દી સરી રીતે સળગે છે. બીજા બાજુના પણ ઇતિહાસ હશે જે આપણી સમક્ષ હતું સુધી આવ્યો નથી. પરંતુ આ યુદ્ધનું પરિણામ શું આવ્યું? જન્મે બાજુના હમણે લોકો મર્યાં મર્યાં પરંતુ એક પણ ધર્મનો નાશ ન થયો. જન્મે ધર્મ હતા તેવા જ રચા છે. ઇસાઈ કહે છે અમારો ધર્મ જ સાચો છે. મુસ્લમાન કહે છે અમારો ધર્મ જ સાચો છે. જન્મેની શ્રદ્ધા જોઈ અને પ્રતિ આપણા મનમાં આદર જન્મે છે. જે નિષ્ઠાથી, જે ભક્તિથી મુસ્લમાન કુરાને શરીફ વાંચે છે, એ જોતા પછી કેણું એવો માણસ છે કે, જે કુલ પ્રતિ માનવી લાગણીથી ન જુલે? ભારે આપણે યહૂદીઓની તોરાત પ્રત્યેની શ્રદ્ધા જોઈએ છીએ, અને ઇસ્લામીઓની તોરાત અને ઇન્જિલ જન્મે પ્રતિ શ્રદ્ધા-ભક્તિ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણા મનમાં એ એ ધર્મોમાં પ્રતિ પણ આદરભાવ જન્મે છે.

એ હોઈ રિજિસ્ટર-પાસા ધર્મ સિવાયના બાકના બધા ધર્મોનાં પુસ્તકોને લું છુદ્ધી કમે ટીએ કર્યું તો આપણે કહીશું કે તો પછી જુદા કમે ટી પશ્ચાત્તરદિન, આત્મચરિત્ર બધા ધર્મોમાં લેવાય પાડવી જોઈએ. એ બાધમલને જુદીની કમે ટી પર કસ્યું હોય તો આપણી જ જુદીને આગળ કેમ

કરીએ ? ઇસાઈઓમાં પણ શુદ્ધિ છે. એમની શુદ્ધિની કસોટીએ બાઈબલને કસવા માટે આપણે યા માટે કોઈ વિરોધ દોરવા જોઈએ ?

બાઈબલમાં માનવાવાળા લોકો પણ કહે છે કે અમે બાઈબલમાં માનીએ તો છીએ, પરંતુ બાઈબલમાં લખેલી મહત્ત્વની વાતો સ્વીકારી આગળ ચાલીએ છીએ. તે સિરયની વાતો અમે અદરપૂર્વક બાજુ પર રાખીએ છીએ.

કુરાને સરીફમાં અહીં ધરાવના મુસલમાનો પણ આમ જ કહે છે. અને પ્રત્યેક ધર્મમાં પોતાના ધર્મ-ગ્રંથથી અતિરિક્ત ખીણ પણ ધણી એવી વાતો છે જેને એ ધર્મમાં માનવાવાળા અદરપૂર્વક જુએ છે, બ્યારે ખીજા ધર્મના લોકો એ વાતેને નથી માનતા. ઈસાઈ કહેશે, 'ભગવાન બધાનો પરમપિતા છે,' મુસલમાન કહેશે કે 'ભગવાન ન હોય. પુત્ર છે કે ન હોય. પિતા-ભગવાન તો બધાનો માલિક છે.' રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા હતા કે 'હું' તો ભગવાનને માતા સમજીને જ એની ભક્તિ કરું છું. હું' માતા સાથે વાત કરું છું, માતા અને આશીર્વાદ આપે છે.' બ્યારે મીધીજીને દોષ કે પછુ, ત્યારે મીધીજીએ કહ્યું, 'ભગવાન તો ભગવાન જ છે, તે ન કોઈની માતા છે કે ન કોઈનો પિતા. પરંતુ ભગવાન દયાળુ છે. તે આપણને માતા કે પિતાના રૂપે પોતાની ભક્તિ કરવા દે છે.' અને બીતાનું વચન આગળ ધરી મીધીજી કહે છે, 'મનુષ્ય ભગવાનની જે રૂપે ભક્તિ કરે છે, એ જ રૂપે ભગવાન એની સન્મુખ આવી એનો ઉદાર કરે છે.'

મેં જોયું છે, આદર સાથે સર્વ ધર્મગ્રંથ વાંચીને જોયું છે કે પ્રત્યેક ગ્રંથમાં મનુષ્યને માટે ઉત્તરિનો જ માર્ગ છે. પ્રત્યેક ધર્મમાં સ્વાચારનું ગૌરવ ધરાવમાં આવ્યું છે. પ્રત્યેક ધર્મ શીખવે છે કે જલ્લાનું જીવન યાવ છે અને બૂરાનું બૂરું. જલ્લાઈ દરયાથી જ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેને ચીત અને સમાધાન મળે છે, તે આગળ વધે છે. સર્વ ધર્મો કહે છે કે પરમાત્મા, ભગવાન કોઈનો પણ પૂરા નાશ થવા દેતો નથી. કોઈને નિરાશ થવાનું કારણ નથી. ભગવાન દયાળુ છે. બધાનાં હૃદયમાં

વસેલો છે. મનુષ્ય પોતાને જાણે છે તેથી વધુ ભગવાન દોને જાણે છે. જે લોકો પ્રમાણિકપણે સત્યની ખોજ કરે છે, પરંતુ ભગવાન એમની યકના નથી - તેમની પણ સન્માન ભગવાન જાણે છે.

અને જે લોકો પાપી અને દુઃચારી છે, તે લોકો પોતાને પૂરપૂરા સમજતા નથી. ભગવાન જાણે છે કે તેઓ પણ અંતે તો પાપ અને દુઃચાર દોડી દેવાના છે, એમની બાબતમાં ભગવાન યોગદારવાના છે !

સર્વ ધર્મોના ધર્મગ્રંથો વાંચ્યા પછી અને આ ધર્મગ્રંથોની જાણકારી મેળવ્યા પછી મેં જોયું છે કે સારામાં સારી વાતો પણ લોકો સમજી શકે એવી ભાષામાં લખાઈ છે. આપવાવાળો ભગવાન છે, લેવાવાળો તો અલ્પશક્તિવાળો મનુષ્ય જ છે. જે સમજમાં, અને જે જમાનામાં જે બાધા મોડાયા છે, એ જ બાધામાં ધર્મગ્રંથ પ્રગટ થયા છે. ધર્મની શીખ મેળવનાર સમાજ અને જમાનાની શક્તિ જોઈને જ તેને શીખ આપવામાં આવી છે.

જેવી રીતે બાળકની શુદ્ધિ ધીરે ધીરે ખીરે છે, એવી જ રીતે મનુષ્યમનની સમજશક્તિ, સૂઝ અને ધર્મશુદ્ધિ પણ ધીરે ધીરે ખીરે છે. હજાર બે હજાર વર્ષ પહેલાં ભારત, ધરાન, અરબસ્તાન, પેલેસ્ટાઈન, ચીન અને ગ્રીસના લોકો જેમ વિચારી શકતા હતા, તેવા જ ધર્મગ્રંથ તેમની સમજ મૂવામાં આવ્યા. એ જમાનાના લોકોએ પોતાની શુદ્ધિ અનુસાર ધર્મવચનોને અનુવાદ કર્યા. એ પછી સારા સાગ લોકોએ જેમ જેમ એમનો ધર્મ જાણવ વધતો ગયો, તેમ તેમ એ વચનોને વ્યાપક અને સંતોષકારક બનાવે કર્યા.

બકત કહે છે કે બ્યારે બ્યારે ધર્મની વાત સમજવામાં મનુષ્યસમાજ ફલ કરે છે અને ધર્મની વિકૃતિ આવે છે ત્યારે ભગવાન ત્યારે દેહ માટે તથા પ્રત્યેક યુગ માટે પોતાનો નવો દૂત મોકલે જ છે. આ વચન સર્વકાલીન છે. જૂના જમાનામાં તે અને વર્તમાનને માટે પણ છે.

જેમ આકાશમાંથી સુદ પાણી વરસાદના રૂપમાં વરસે છે તેમ ધર્મની શુદ્ધ વાતો ભગવાન

તરફથી આપણને મળે છે વરસાદનું પાણી નીચે આપ્યા પછી ફરતી જળાશયને લીધે કંઈક મદદ મળે છે, જમીન પર પહોંચતાં જ માટીનો રંગ, રંગ અને ગુણદોષ પાણી પ્રદૂષણ કરી લે છે અને જમીન પર વર્ષવા લાગે છે. તેથી જ રીતે ભગવાને આપેલા શુદ્ધ ધર્મને મનુષ્ય જ પેતાના સ્વભાવ અને ભાષાની પ્રતિ અનુસાર અશુદ્ધ બનાવે છે એથી જ પવિત્ર લોહોએ ફરી ફરીને ધર્મ સંસ્કરણ કરવું પડે છે.

ઉપરની યોજના જ એવી છે કે કિંમ્વલિન ધર્મના અને કિંમ્વલિન જાતિના લોકો પોતપોતાની સંસ્કૃતિ લઈ એકબીજાના પરિવર્તન આવે છે અને આ રીતે બધી-બૂરી વાતોની આપ-લે ચાલે છે આ આદાન-પ્રદાનથી મનુષ્યનું જીવન સમૃદ્ધ બને છે શુ આનાવતુ અને શુ ન અપનાવતુ, અને આનાવેલુ શુ હોવા જેવું છે તે પ્રયેક મનુષ્ય, પ્રયેક સમાજ અને પ્રયેક યુગ પોતાની રીતે નક્કી કરે છે હંકે ધર્મ પશુ કહે છે કે અમરી વાત સભા, પ્રદાથી સભા, વિચારો અને જે રુચે તે અપનવી હા ધર્મના પ્રયા ક પશુ કહે છે કે હુ જમરજરતી કરવા નથી આ યો મારી વાતો ચાહે એટલી સારી હો, તમને ન રુચે તો ન લેશો, પક્ષ પડે તો જ લો ત્યાં જ્યાં ધર્મ-પ્રચાર ચાલે છે, ત્યાં ત્યાં સ્વયંવર ચાલે છે પક્ષ કરવાનું કામ આપણા હાથનું છે. મોગ મોગ ધર્મો પશુ આપણા હાથ સમુખ ઉમેદવાર બની જાયા રહે છે આપણા હાથે જો કે ધર્મને માળા પહેરાવી દીધી તો ત્યાં સ્વયં વર થઈ ચૂકેા હરેક ઉમેદવારે રાજકમાની સામે સિર ઝુલાવતુ જ પડે છે ત્યારે જ તેને માળા મળે છે.

દુનિયાના સર્વ ધર્મોનો આદરપૂર્વક પરિચય મેળવ્યા પછી ગાંધીજીએ કશું કે મનુષ્યના મનમાં બધા જ ધર્મો પ્રતિ આદરભવ હોવા જોઈએ બધા ધર્મો સાચા છે, બધા ધર્મો સારા છે અને બધા જ ધર્મોના ઉત્તરિનો અવકાશ છે જે વાત આપણને રુચી નવ તેનો આપણે સ્વીકાર કરીએ, જે ન રુચે તેના વિશે ચર્ચા ન કરીએ આપણે ધર્મને સાથે રાહ જોઈએ.

જો આપણા ધર્મમાં કોઈ કમી હોય તો તે બંધી જે સરી નીજ મજા એને પ્રદૂષ કરવાની આશયને કેલુ મના કરે છે ૨ પોતપોતાના ધર્મને સુધારી સમૃદ્ધ કરવાનો અધિકાર દરેકને છે જ. દુધની ચાએ કોઈ પાસે લેવાથી ચર્ચા થાય છે, પરંતુ ધર્મની વાતો આપણે ક્યાંયથી પણ લીધી તો ચર્ચા થવાનું કારણ નથી એટલે જ કોઈ ઈસ્લામી સત કે ધર્મકોરે કહ્યું, ‘સરી ચીજ ક્યાંયથી પણ મજા, પેતની જ ખોલાયેલી ચીજ સમજ લઈ લેવી.’ બોલો પણ કહે છે, ‘દુનિયામાં જેટલા સારા વચનો છે તે બધા શુદ્ધ જ વચનો છે.’

આ જ ચીજને ગાંધીજીએ-સર્વ-ધર્મ-સમાર-Equality of all Religions કહ્યો છે જ્યારે બધા ધર્મો પ્રત્યે મનમાં સાચો આદર આપણે રાખીએ છીએ, ત્યારે બધા ધર્મો આપણા જ બની જાય છે આપણા ધર્મમાં જો કોઈ ચીજ પક્ષ ન આવે તો તેને સુધારવાનું આપણુ કર્તવ્ય છે એ નીજ આપણા ધર્મમાં અરેખર યાદથી જ હતી કે નહીં કે પડીથી ધૂરી ગઈ એની તાલ જોને કરી હોય એ કરે આપણે તો જે ચીજ બૂરી સખિત થઈ તેને હોડી દઈશુ જે ધરમા આપણે રહીએ છીએ એને સાફ રાખવાનું અ પશુ પહેલુ કર્તવ્ય છે જે ઘરમાં રહેતુ છે, એમાં જો કોઈ સમ્મત ન હોય તો તે સમ્મત બની કરવાનું પશુ આપણુ કર્તવ્ય છે

આજકાલ લોકો પોતાના ધર્મનું ભક્તિથી અભયન અને પાલન જાણુ કરે છે અભિમાનને જ ભક્તિ માને છે બીજાનો ધર્મ ખરાબ અથવા ખોટો અને પોતાનો ધર્મ એક એમ કહેવામાં જ ધર્મની હા મનાય છે અને તેથી જ ચર્ચા થતો રહે છે

એક અમેરિકન કવિને વિશે કહેવાય છે-

He regarded America as a great country, because he was living in it.

એવી જ રીતે પ્રયેક મનુષ્ય પોતાના ધર્મને સીધા એક માને છે કારણ કે તેને તેણે પક્ષ કર્યો છે અથવા એનો જન્મ એ ધર્મમાં થયો છે

આને દુનિયામાં બધાં જુઓ ત્યાં શીતયુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. ખાસ કરીને અફિકામાં હિંદુવાન અને ઈસાઈ ધર્મ વચ્ચે ધૂપો ઝડપે ચાલે છે. જે સોદા ધાર્મિકતાના વિરોધી છે તેઓ કહે છે કે ભારે અલગ અલગ ધર્મ અંદરો અંદર ઝડપવામાં પોતાની તાકાત વેડી દે છે ત્યારે અધર્મ પુણ્ય થાય છે, અને ઝડપથી ફેલાય છે. એટલા માટે બધા ધર્મોએ આપસના ઝડપ છોડી અધર્મનો સામનો કરવા પરત્વર સહયોગ કરવા તોયાર રહેવું જોઈએ.

નાની મોટી વાતો પર સિદ્ધાન્તોનું ઔઘ્ય ભૂતકાળમાં થયું નથી અને ન કદી થશે. મતભેદ, દૃષ્ટિભેદ અને અભિરુચિનો ભેદ અનુભવશાયી જ છે. જીવનમાં પણ એ પ્રગટ થવાનો જ. આદર દેખાડવા કોઈ પોતાના શિર પર પાંચડી રાખશે અને કોઈ પોતાના શિર પરની ટોપી ઉતારીને આદર ખતાવશે. શિર ઠોકું કે પુલ્લું કરવું એ મોજુ વસ્તુ છે. મુખ્ય વાત છે આદર દેખાડવાની.

ઉપનિષદાના ઋષિ યાગવલ્ક્યે ૨૧૦૨-શબ્દોમાં કહ્યું છે કે સત્ય તત્વદ્રુષ્ટિથી નહિ પરંતુ હૃદયથી સમજાય છે. ધર્મ હૃદયની વસ્તુ છે, દુર્દિશ્વરી ચચાની નહીં.

અને એકએક ધર્મમાં પણ અંદરની એકતા ક્યાં છે? પ્રત્યેક ધર્મમાં અનેક પંથ, અને Denominations જોવા મળે છે. વૈદિક ધર્મમાં તો અનેક માર્ગ, પંથ અને ઉપાસનાઓ છે. ક્ષત્રાઈ ધર્મમાં પણ એકબીજાથી ભિન્ન ભિન્ન મત ધરાવતા અનેક પંથ છે. દરેક ધર્મની આવી હાલત છે. તો પણ ખીમ ધર્મની સાથે કંઈક કરવા માટે આ બધા પંથ એકત્રિત થાય ■ અને એક-એક ધર્માવલંબીઓની સંખ્યાની ભારે મજબૂતી થાય છે ત્યારે પણ આ સર્વ એક બને છે.

હવે સવાલ એ છે કે ભારતમાં દુનિયાના સર્વ ધર્મો આવી વચ્ચા છે ત્યારે તેઓનો એકબીજા વચ્ચે સંબંધ કેવો હોવો જોઈએ?

ભારતની પોતાની એક સંસ્કૃતિ છે, જે પ્રાચીનકાળથી આજ સુધી ચાલી આવી છે અને વધતી રહી છે. આ સંસ્કૃતિ પર બધા ધર્મોની

એછીવતી અસર થઈ છે. અને સર્વ ધર્મો પર પણ આ સંસ્કૃતિની કંઈક અસર થવા લાગી છે.

બધા ધર્મોને વિશે પ્રાધીક્ર જે કહેતા રહ્યા છે તે જ મત ભારતીય સંસ્કૃતિનો પણ છે કે-

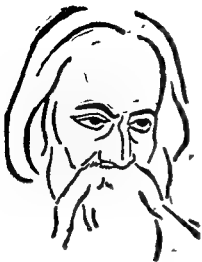
દુનિયામાં એટલા પણ નાના-મોટા ધર્મ પ્રચલિત છે અને જેણે માનવતાની સેવા કરી છે, એ સર્વ પ્રતિ સમાન આદર રાખવો જોઈએ. આ ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા એછી હોય કે વધારે હોય, બધાનો દરજ્જો સમાન હોવો જોઈએ, અને એ બધા જ ધર્મો ભારતના મનાવા જોઈએ. કોઈ પણ ધર્મ નાનો ચા મોટો નથી કોઈ પણ ધર્મ પરાયો નથી.

આ બધા ધર્મો પ્રતિ ભારત આત્મીયતાની દૃષ્ટિએ જુએ છે, તેવી જ રીતે આ બધા ધર્મો પણ ભારત પ્રતિ આત્મીયતાની દૃષ્ટિથી જુએ. ભારતમાં વસેલા બધા જ ધર્મો પ્રતિ પારિવારિક ધર્મની દૃષ્ટિથી જુએ. કોઈ ધર્મ ખીમ કેઈ પણ ધર્મ સાથે સત્તા ન કરે, કોઈનું પણ ખૂટ ન થઈ.

બધા ધર્મોમાં જે ધાર્મિકતા જોવા મળે છે, તેમાં બધાનું કલ્યાણ કરી, બધાની ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન કરવાની જાવના રહી છે. આ કાલાનો વિકાસ કરતાં જોઈએ અને વિદ્યાના ધર્મ-કુટુંબારા વિશ્વ અને વિશ્વપતિની સેવા કરવામાં કૃતાધર્મતા અને ધન્યતાનો અનુભવ કરીએ.

અને જે સોદા એછી સમજને કારણે અથવા ખરાબ અનુભવને કારણે ધર્મમાત્રનો વિરોધ કરે છે. અને ધર્મની નિંદા કરે છે, તેમના પ્રતિ પણ ઉદારતાપૂર્વક સહાનુભૂતિ ખતાવી એમની પાસેથી આદર પામવાની આચાર રાખીએ.

બધા સર્વ-ધર્મ-સમમાન આપ્યો, ૧૨૨૫૨ સહાનુભૂતિ વધી, ત્યાં દરેક ધર્મ મહત્વની વાતોને જ મહત્વ આપશે, મોજુ વાતોને મોજુ સમજશે. અભિમાન, એકાંતિતા અને અજ્ઞાનને કારણે બેરોના ઝડપ થાય છે તેને છોડી દેશે, મતભેદને આગળ કરી ધાર્મિકતાયુક્ત એકતાને અચક્ત નહીં ખનાવે તથા ધર્મોને વિશ્વ માટે આશીર્વાદપૂર્ણ ખનાવશે.

રવીન્દ્રનો રહસ્યવાદ

અનવર આગેવાન

રહસ્યવાદ એટલે અનંતની જિજ્ઞાસા, અસંતોષ શક્તિને જાણવાની ઇચ્છા. આ હિંદુ-જિજ્ઞાસા માનવહૃદયમાં આદિાળથી રહેતી આવી છે, અને અનંતકાળ સુધી રહેશે. શાસ્ત્ર-પુરાણેના કુખ ઉપ-દેશોથી એ જિજ્ઞાસા સંતોષ ની નથી, સદાકલ્પ તો પેતાની અનુમતિના બંધે એને પામવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અને એને પ્રતિતાના અનેક રૂપમાં, સંપ્તિના સર્વ કિંમકલાપોમાં એ કલિતની ઝાંખી રતી લાગે છે. આ જ વસ્તુ રહસ્યવાદનો મૂળ પાથો છે.

મત્સ્યકુળમૂર્તિ માટે રહસ્યવાદમાં પરમાત્માને સખા, બંધુ, પ્રિયતમ, પિતા એવા લૌકિક રૂપનું આરોપણ કરવામાં આવ્યું છે. વેદના ભક્ત યાજ્ઞ દીર્ઘતમા કહે ॥ તેમ-ઉરુકમરય સ કિ બન્ધુતિથા-ભગવાન આપણા પરમ સખા છે.

વરુણાદિ વૈદિક દેવોને ‘પ્રિયતમ’ કહીને આપણા અર્ધિ-એએ લગાવ્યા છે, લાઠ કયાં છે. મહર્ષિ વસિષ્ઠ રચિત આવી જ એક નકયા છે :

‘આ યદ્ રુહાવ વરુણશ્ચ નાવમ્
પ્ર યત સમુદ્રમ્ ધરયાવ મધ્યમ્ ।
આદિ યદમાં રમુજા રવરાવ
પ્ર પ્રેરુખ દંડિખયાવદે શુભે કમ્ ॥

વરુણેવ સાથે એક જ નૈયા પર ચઢીને-
‘એ અને હું’ એક સંગે સામરની મજબાર લહેરોનો
કિંડોલો બાધીને આનંદથી ઝૂંપી રહ્યા હતા.

પ્રિયતમ અને પ્રેયસીના નૌકાવિહારનું આહું
જ મહુરવિચ રવીન્દ્રની આ પદિતમાં ૧૫૫૮ કોપસી
આવ્યું છે :

કયા છિલો એક તરીતે,
કેમે લ તુમિ આમિ;
ભાભો અકારણે ભેરો
કેભાલ ભેરો-

હું અને હું એક જ નાર પર એકસંગે
નિરુદ્દેશ ભણી યાત્રા કરીશું, આપણી આ યત્રાનું
ન તો કોઈ કારણ હશે કે ન તો કોઈ લક્ષ્ય.

પ્રિયતમ સાથેની આ મ્હમય ક્રીડા જ ભક્તને
માટે પરમ કામ્ય છે-એ કોલને કોઈ પ્રેમાનન નથી,
ફાગની આસા નથી, કાંચ નથી, આદિ નથી, અંત
નથી. બસ, એને અન પ્રેમ જ સર્વિત છે, એ જ
એનો પ્રયત્ન.

બાપક દષ્ટિએ જોઈએ તો આ રહસ્યવાદનો
પણ એ પ્રકાર છે : એક ભાવાત્મક અને ખીજે

સાધનાત્મક. એમાં મધુર ભાવાત્મક રહસ્યવાદ જ રવીન્દ્રનો રહસ્યવાદ છે. એમણે પરમાત્માની કલ્પના પ્રિયતમરૂપે કરી છે, અને જીવાત્માની પ્રિયા રૂપે. આ રીતે જીવાત્માને પ્રેયસીનું રૂપ આપીને કવિએ પ્રેમની અવસ્થાએના માર્મિક ચિત્રો કાગ્યોમાં ઉતાર્યા છે.

મીરાના હૃદયમાં જે વિરહિણી બહાદરી બની હતી, કપાંરના દિશમાં જે 'દુઃખને' તણતી હતી, એ જ એએન વિરહિણીનો જ રૂપ મધુર સ્વર રવીન્દ્રના હૃદયમાં ગુંગે છે—'આમાર આઝરે જે આઝે સે ગો કોનો વિરહિણી નારી.' અને—

જહિ તોમાર દેખા ના પાઈ, પ્રભુ,
એખાર એ જીવને
તવે તોમાય આમિ પાઈ નિ જેન
સેધ કયાં રય મને
જેન હુંલે ના ભાઈ, વેદના પાઈ,
શયને સ્વપ્ને.

હે પ્રિયતમ, આ જીવનમાં જે તમારા રસન નહીં પામુ તો મારા અંતરમાં એનો આ અડકો સદાય રહેશે, એ દુઃખને હું ક્યારેય વિસારી નહીં સકું, શયન અને સ્વપ્નમાં નહીં જૂલી સકું.

આ રીતે રવીન્દ્રે પ્રેમલીલાને એક સમગ્ર સાધના રૂપે જોઈ છે. એકવાર જેને પરમની આ રહસ્યકલિને સાદું સંભળાય છે, તે પિયનિલન માટે એએન બની જાય છે. એને ન દિવસે સુખ, કે રાતે ન નિદ્રા. એના રામ રામમાં તો એક જ અગન-વિરહની ધમધમતી જાણા જવી જાડે છે—

સકલ ઉઠાસ ઉઠાસ કરિયા
હત ગાને સૂરે ગલિયા કરિયા
તોમાર વિરહે છેડે છે ભરિયા
આમાર હિયાર માઝે રે.

હે પ્રિયતમ, તારા વિરહમાં 'મારું' સમસ્ત જીવન ઉઠાસ પતી ચું છે. 'મારું' હેયું વિરહવેદનાથી ભરપૂર આયું છે, અને 'મારા' ગીત એવેદનાના વાદ્ય પતી ચું છે જોડાં છે.

પ્રિયનિલનની આ બાકુપત્ય-દુનિયાના અન્ય વિરહબાધાર કરતાં કઈ જોર છે. એને જીવનની કંઈ

નાનીસની વાત નથી. એકવાર આ વિરહની અગન-જાળમાં આવી ચલા કે બંધ બેઠાલું !

કેઠાય આલો, કેઠાય જોરે આલો
વિરહાનલે જવાલો રે તારે જવાલો.

રથે છે 'દીપ ના' આ 'શિખા
એધ 'કિ' બાંત્રે 'છિલ' રે શિખા-

એકાર થયે અરણ્ય સે જે સાલો
વિરહાનલે પ્રદીપબાનિ જવાલો.

પ્રકાશ ક્યાં છે, અરે, પ્રકાશ ક્યાં છે !
વિરહાનલની જાળાએ પ્રકાશને સળગાવી મૂ.યો છે.

દીપક તો છે 'પજ્જ' એની શિખા' નથી. શું ભાગમાં આવું જ લખ્યું હતું ? એ કરતાં તો મધુ કથય કારું. વિરહાનલે તો એની પ્રદીપિત આગને ખાક કરી મૂકી છે.

'હે મારા હૃદય, શું તારી પજ્જ આ દીપક જેની દલા છે ?' તારે બીનરમ્યાં વેદના મોલી જાડે છે :

વેદનાદ્રવી ગાહિ છે—'જોરે પ્રભુ

તોમાર લાગિ જાગેન ભગવાન
નિશીથે લન અંધકારે

હાકેન તોરે પ્રેમાભિસારે,
હુંજ દિયે શાએન તોરે માન;

તોમાર લાગિ જાગેન ભગવાન.

તારો સ્વામી તો તારા માટે જન્મન બેઠો છે. શનિના મહન અંધાર વીધીને, એ તને પ્રેમાભિસાર માટે બોલતી રહી છે. એ પજ્જ તારી જેમ દગ્ગકથ પતીને તારું માન જળાવી રહી છે.

પજ્જ પ્રિયતમ કેવો કઠોર છે ! અભિપ્રાયે આપંત્રીને પોતે તેમથી દૂર દૂર જાતો લલચાવી રહી છે.

આમિ કષ્ણો બા'બૂલિ
કષ્ણો બા'બૂલિ,
તોમાર પથેર લક્ષ્ય ધરે.
શુભિ નિષ્કુર-સમુખ દતે, જા'ઓગે સરે.

મારા સ્વામી ! જૂલી-અટકી, આપણી હું
તારા સમીપ આવના પ્રયત્ન કરું છું. પણ હો નિર્દય !
તું તો વારંવાર મારાથી દૂર ને દૂર જાગતો રહે છે.

ત્રિપતમની આ નિઃશુભ-લીલા જોઈને ઉપાલંબ
કરે છે :

એક કરેછ ભાલો

નિહુર એક કરેછ ભાલો

એમની કરે હૃદયે ચાર

લીલા દહન ભલો.

હે નિહુર ! તારા માટે એ જ થેાઅ છે,
મારા હૃદયની વ્યથા તારે જોટલી વધારવી હોય તેટલી
વધારે કંઈ બાકી જ રાખીશ મા !

પણ ભક્ત હૃદયની અગન-લગની હૃદ છાંડે
ત્યારે ત્રિપતમ કેમ વેગમાં વસી શકે !

સુંદર, તુમિ એસેછિલે આજિ પ્રાતે,
અરુણ-વંદણ પાડિજાત લથે હાતે.

નિદ્રિત પુરી. પથિક છિલ ના પથે,
એકા અલિ ગેલે, તોમ.ર સોનાર રથે;
બરેક થ મિયા ફાર વાતાયનપાને
એથે છિલે તવ કરુણ નયન-પાતે
સુદન, તુમિ એસે છિલે આજિ પ્રાતે.

હે સુંદર, આજ પ્રભાતને પહેરે તમે આભા
હતા, અરુણવર્ણ પારિજાત પુષ્પો તમારા હાથમાં
સુતે બિન હતાં સમરત નમી મીઠી ઊંધમાં પોદી
હતી માર્ગમાં એક પણ પથિક ન હતો. ત્યારે તમે
સુર્ય-રથ પર એકલા જ આવને ચાલ્યા ગયા.
માત્ર એક જ વાર મારી બારી તરફ તમે કરુણાભરી

નજર નાખી હતી-હા, સુંદર ! તમે આજે પ્રાતઃકાળે
પધાર્યા હતા !

આ રીતે ‘ગીતાજિ’માં વર્ણિત-માધુર્ય
ભાવાત્મક રહસ્યવાદમાં જીવાત્માને પ્રેયસીનું રૂપ આપી
તેને પરમસૌંદર્ય-ત્રિપતમના ત્રિરૂપમાં વ્યાકુળ અને
મિથનમાં ઉત્કૃષ્ટ દર્શાવવા કવિવરે શ્રુમારનો અથ્ર
લંબો છે પદ્ય કવિની આ શ્રુમાર-ભાવના દેહથી
પર આત્મભાવનાથી છે. તે લૌકિક તત્ત્વથી રહિત છે.
અને ‘ગીતાજિ’માં કવિવરના ભક્તહૃદયનું રૂપ
પરમોત્તમવલ રૂપે જ કાર બને છે.

કવિવરનો પહેલો સંદેશ દેહવાસનાથી પર
આત્મભાવના ખોલવાનો, દૈહિક મોહ ન પામતાં
જ્ઞાનભક્તિ-આત્મવૈભવિ નિહાળવાનો, અને સાધારણમાં
સાધારણ માનવીમાં પણ નારાયણનું દિવ્યરૂપ જોવાનો
છે. આ જાત વધા વધી જ માનવી સુદૃઢ અને
સર્વાંગ્ય પ્રેમના રહસ્યને પામી શકે છે. ગીતામાં
જાગવ ન શકુએ કહે છે તેમ-

જ્ઞાનમૂલઃ પ્રસન્નાત્મા

ન ચેત્યતિ ન કાંક્ષતિ ।

સમઃ સર્વેષુ ભૂ-ષુ

મહાભક્તિ લભતે પરામ્ ॥

૧૮-૫૪.

જ્ઞાનમાવને પામેલો પ્રસન્નાચિત અનુચ નથી
શોક કરતો, નથી કંઈ ઇછો, જુદામાત્રને વિશે
સમ-ભાવ રાખાને મારી પરમ ભક્તિને પામે છે.

આ રીતે આપણા કવિશુદ્ધ રવીન્દ્રે પણ
પરમ સુંદર-દર્શન પછી અતીન્દ્રિત ભક્તતા પરમ
સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

ત્રિ-સેસ રટીટ પથથી પસાર થતાં તે દિવસે એ દરજ્જા જોયું. એકને બને હાથ નહોતા, માત્ર
પર જ હતા; અને બીજા એકને બને પર નહોતા અને હાથ પણ અણ-કમી યાદ આપે તેવા હતા.

બનેએ હાથ એકમેકના ગળામાં ટિંકાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો અને ઘસડાતા ઘસડાતા બને એક-
બીજાની હાંડે રૂપાય પરથી જતા હતા. કેટલું કરુણ એ દરજ્જા હતું ! પરંતુ બીજા જ પગે કોઈ ફિત્તનું
દંડ ગીત બને લલ્લા-વા માંડ્યા : બનેએ મોઢામાં બીડીઓનાં દંડા ચડાવ્યાં હતાં; અને એવા એન-
ચ બાધી તેઓ ઘસડાયે જતા હતા કે કરુણતમ પળ્યારે રોમે વળે-ચાઓના મુખ પર મચકાટ ફરી વળતો હતો.

શું જીવન એવેની એ ઘોર ઉદારમિત્તા હશે કે અનર્જીર ધૂણા ?

આજનો જમાનો એ શિક્ષણનો-સહશિક્ષણનો જમાનો છે અને તેમાં વળી સ્ત્રીશિક્ષણને ખાસ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. સ્ત્રી-પુરુષો સહશિક્ષણ લે છે. જે શિક્ષણ પુરુષોને મળે છે, તે જ શિક્ષણ સ્ત્રીઓને મળે છે; એટલે એ તો સ્વાભાવિક જ છે કે જે કાર્ય પુરુષ કરે છે તે કાર્ય કરવા સ્ત્રીઓ પણ આજળ આવે. એક વખત ધરના ખૂણમાં બેઠેલી સ્ત્રી આજ દેશની ધુરધર નેતા બનવા પુરુષ સાથે ખભે-ખભા લગાવી બેઠી રહે છે. પુરુષની જેમ તે પણ કાંઈ ઓફિસ, હોસ્પિટલમાં કામ કરી અર્થોપાર્જન કરે છે. સરારના અગિયાર વાગ્યા એટલે એ પસંદ થઈને નીકળી પડે છે.

આ બધું કાનાં આધારે? આજના શિક્ષણના આધારે જ તો! આજે આપણા દેશના નેતાઓ તેમ જ સામાજિક કાર્યકર્તા પણ કહે છે: 'હવે સ્ત્રીઓ શિક્ષણ મેળવે છે. તમારી ચાર દીવાલો વચ્ચે હવે એ નહિ બેસે. અજના મોંઘવારીના જમાનાના પતિને અર્થોપાર્જનમાં સહાયક થઈ શકે એ પ્રયત્ન નારીનું કર્તવ્ય છે.'

પણ જેટલી આવક વધારે તેટલો ખર્ચો વધારે અને જેટલો ખર્ચો વધારે તેટલો મોંઘવાની વધવાની જ. પણ સ્ત્રીને વધારે ને વધારે અર્થોપાર્જન કરવા જશે તો એક દિરસ એટલે આરસ, બપોરે કુટુંબસંસ્થા જ નજીકથી ઘઉં જશે કુટુંબસંસ્થામાં સ્ત્રીનું જે કર્તવ્ય છે, જે સ્થાન છે, તેવાથી આજનું

શિક્ષણ તેમને દૂર લઈ જઈ રહ્યું છે.

સ્ત્રીઓને શિક્ષણની જરૂર છે, પણ આજના શિક્ષણની નહિ. સ્ત્રીઓને એવા શિક્ષણની જરૂર છે કે જેના થોડે તે પોતાના કર્તવ્યમાં વધારે પારંગત થાય, સંસારરથ ચૂખી અને સતોષી રીતે ચલાવી શકે. સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય ઘર સુધક રાખવું, રસોઈ વગેરે રહકામ કરવું, બાળકોને અને જીવોની તેમ જ કામથી થાકીને આવેલા પતિની સેવા કરવી એ છે. પણ આજનું શિક્ષણ તેમને એ કાર્યોથી વિમુખ કરી રહ્યું છે અને પુરુષોનાં કર્તવ્યોમાં તેમને પરાંગત રહ્યું છે.

આજની યુવતી દેશની નેતા બની શકશે, પણ ધરની મુકમલાન નહિ બની શકે અર્થોપાર્જન જરૂર કરી શકશે, પણ અર્થવ્યવહાર નહિ કરી શકે. એ મહિલામંડળમાં ભાગલો આપી શકશે, પણ પોતાનાં સતતોને યોગ્ય દોરવગી નહિ અર્પી શકે. એ નર્મ બની રોગીની સેવા કરી શકશે, પણ ધરના જીવોની સેવા નહિ કરી શકે. એ 'મંડમ' બની છોકરાંઓને ભણાવી શકશે, પણ બાળકોને નહિ કહી શકે એ મહિલામંડળની પ્રમુખ બની શકશે પણ મુકમલાન-સાચી મુદિતો નહિ જાણી શકે. એ લલા-મગફનો ગ્રેમ કરી શકશે, પણ કુટુંબસંસ્થા માતા નહિ બની શકે. અને છેવટે એ કાંઈ અફસરના પંક્તિની ચિકાર બનશે, પણ ધરમાં રહી પતિની સેવા નહિ કરી શકે.

૭૩

૭૩ ત્રણ અક્ષરોના બનેલો શબ્દ છે: અ, ઉ અને ઇ. આ અક્ષરો વિશાળ અર્થોના પ્રતીક છે, અને પરમેશ્વરનાં અનેક નામોનું તેમાં સૂચન કરે છે. અકાશમાં અગ્નિ, વિશાળ તથા વિધા દેવો સમાવેશ થાય છે, હકારમાં વાયુ, તેજ, ધ્વજાદિ છે, મુકારમાં આદિત્ય વગેરે પરમાત્માના સ્વરૂપોનો સંકેત છે. તમે ઘૂંટીને દીર્ઘ રીતે અને જાંચા રીતે ઝડોને ઉત્તર કરો તો હદર, ફેફસાં અને અતરડાં સુનીના શરીરને વ્યાયામ મળશે. આથી ઓકારનું રહસ્ય સ્ત્રી અને મનનું સ્વાસ્થ્ય વધારે છે.

૭૪

બ્યારે પોતાના માલિકને ત્યાં નોકર તરીકે આવ્યો ત્યારે રાવચરણની ઉંમર બારેક વરસની હતી. તે માલિકની નાતને બહુ હતો અને માલિકના નાના પુત્રને સંભાળવાનું કામ એને સોંપવામાં આવ્યું. સમય જતાં નવા માલિક રાવચરણનો સમય ચૂકી નિશાળે જવા લાગ્યા. નિશાળેથી ફોલોજ અને ફોલોજ પછી તે બહારની નોકરીમાં લાખલ રહ્યા. તેમનાં હાથ થયાં ત્યાં સુધી રાવચરણ તેમની સંપૂર્ણ દેખભાળ કરતો.

પણ બ્યારે ધરમાં વડુ આવી ત્યારે રાવચરણને એકને બહેન બે માલિક સહાજવા પડતા. આમાં નવાં આગતુકે ઉમેરા કર્યો. અનુદાને પુત્ર થયો હતો અને રાવચરણનાં માતાશ્રી સ્વભાવે બાળક પર કબજો મેળવી લીધો. તે બાળકને હાથમાં ઉછળાવતો, કાઢી-ધેડી કાપામાં તેની સાથે વાત કરતો અને તેની સાથે આનંદ કરતો.

થોડા વખતમાં બાળકે કાંબોડિયાં કરતું થયું અને બાળકે કાંબોડિયાં કરતું જવા લાગ્યું. બ્યારે રાવચરણ એને પકડવા જતો ત્યારે તે તેડીની દાસ્ય સાથે ચીસચીસ કરી ચૂકતું અને પકડાતું નહીં. બાળકની આવી અવસ્થા અને સમજણથી રાવચરણને ખૂબ નરાઈ લાગતી. તે પોતાનાં બાઈગ્રાહ્યે તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ કહેતો, 'તમારો પુત્ર એક દિવસ આશ્ચર્યથી ધરી' પછી નવાં દોષ્ટો ઉમેરાયાં. બાળક ધીમા અને ચંદ્રતાં ધીવડ્યું. એ રાવચરણ મટે માનવ ક્ષતિકારકોને એક યુગ હતો. બ્યારે તે પોતાના પિતાને 'બા-બા-બા', માને 'મા-મા-મા' કહેવા લાગ્યું ત્યારે રાવચરણનાં આનંદની સીમા ન રહી. આખી દુનિયાને તે આ સમાચાર કહી વળ્યો.

થોડા સમય પછી રાવચરણને પોતાની અતુ રામ બીજી રીતે જતાવાનું કહેવામાં આવ્યું. હા ત તેનાં મોઢામાં દોરી નાખીને પોતાનાં પત્નીની દીયણ વાળીને ઘોડાને પકડી બાળવો પડેલો તેને નાનકડા

માલિક સાથે કુરતી કરવી પડતી અને નાનકડા માલિકથી જ્યે તે નીચે પડી ન જાય તો તેને મોટા પ્રમાણમાં રમણ સંમગવી પડતી.

આટલા વખત સુધીમાં અનુદાની બદલી પડ્યા નહીંના કાંઈના જિજ્ઞાસામાં થઈ કલકાયાથી આવતા-જતા રસ્તામાં તેમણે પોતાના પુત્ર મટે એક નાનકડી બાળકની ખરીદી. તેમણે પૈસા સારીનના કાપડાથી બનાવેલો કાટ, સેનેરી ભરતવાળી ટોપી તેમ જ સોનાનાં સાકળાં અને પોચીઓ પણ પુત્ર મટે ખરીદ્યાં. રાવચરણ આ બધી વસ્તુઓ દરરોજ જતી વખતે ગાંઠિને પોતાની પાસે રાખતો. પછી તે વર્ષા ઋતુ આવી અને દરરોજ મુશળધાર વરસાદ પડી લાગ્યો. મોટા અજબર જેવી ભુખાળવી નદીએ કાંઠા પરનાં ખેતરો અને ગામડાંઓ લાખી લીધાં અને રેનાળ કાઢીએ. જોયા ધાંસથી ભરી દીધા. વારંવાર ઘુસવાટ કરતી નદીએ બંને કાંઠાં છોડી દીધા નદીના મુખ્ય પ્રવાહનો ઘુસવાટ દરમિયાન પથ સળગાવતો. ટોલાન ધીમું અને કાંઠા પરનાં કાંઈ નદીના પ્રવાહની અંતરે બચાવ આવતા.

એક દિવસ બ્યારે વનસાદ બટકયો. આગાસ વદળ ઘેરું હતું, પણ હવામાં ફાટાફાટ અને પુચ્છનું હતું. રાવચરણનો નાનકડો માલિક આપા સમયે ધરમાં પુરાર્થ રહેવા કહેવતો ન કરતો. તે પોતાની બામાબાડીમાં બેઠો, રાવચરણ બામાગાડીને ધીરેથી અલાવતો અલાવતો નદીકાંડા પરનાં ચોખાનાં ખેતરો સુધી આવી પહોંચ્યો. ખેતરમાં કોઈ ન હતું, અને નદીનાં કોઈ દોરી દેખાતી ન હતી પાણીની પેલે પાર જૂઠું દૂર પડિમમાં વદળો ઝામટ્યા હતાં. આપમના સવનેા શાંત પ્રકાશ અનેખી બચતો વચક કરતો હતો આવી રમચૂરી સાતિમાં પોતાની સામેની બાજુ દૂર આંજલો જતારીને બાળકે કહ્યું 'આ-આ! પેલા કૂચ જોઈએ છે!'

આભોચિયા પાસે પુષ્પાન્નદિત મોટું કદમ્બનું
 આડ હતું. ચિત્રમાં રહેલાં મારા દેવધિદેવે પિપાનામરી
 દટ્ટી તે જોયું અને રાવચરણ તેના આઈ સમજ્યો.
 ચોગળ વખત પહેલાં તેણે આના રૂઢમોટાએથી
 બાબાગાડીને ચણ્યારી હતી, અને બાળક એનાથી
 એડો બધો ખુશ થયો હતો કે બાબાગાડીને દેરીથી
 ખેતને આખો દિવસ રૂંધો હતો. તે દિવસે રાવચ-
 રણને બાળકને પીઠ પર ખેસાડો પડ્યો ન હતો.
 તેને યોગનાંથી વરરાત્રીમાં જ હતી મળી હતી.

પણ રાવચરણને તે સંજો ધૂંટણ સુધી
 કાઢ્ય ખુંટાને ફૂલ સુધી પહોંચવાની ઈચ્છા ન હતી.
 તેથી તેણે તરત જ સામી બાજુ આગળી કરીને કહ્યું.
 'અરે, જો જો, પેલું પખી જો!' અને દરેક જનના
 ચિત્રિ ચિત્ર બનાવે કરી તેણે બાબાગાડીને આગળી
 બાજુમાં ખસેડી દીધી.

પણ જો બાળક આવાધીસ બનવાનો હોય તેને
 એટલી ઝડપથી દેરી સહાય નહીં; અને એ ઉપરાંત
 એ વખતે એની આંખો માટે આશ્ચર્ય ત્યાં કંઈ
 ન હતું, કાણુ કે એ વાત કદિપત પખીની હતી.

નાનકા માલિકનું મન બિપડી મધુ' રંગ અને
 રાવચરણની મનક પૂરી થઇ ગઈ હતી સડુ
 ત્યારે, ઉપર તેણે કહ્યું. 'તું આ બાબાગાડીમાં બેસજો
 નહીં જઈને મળનાં ફૂલ લાવી આપું છું-ફૂલ વહેતાં
 પાણી પાસે ન જતાં!'

આમ કહેતામાં તેણે ડી મણ સુધી પગ ખુલ્લા
 કરી કાઢ્ય ખુંટા કડ તરફ ચાલવા મંડ્યું.

રાવચરણનાં જતાં જ તેનો નાનકડો માલિક
 મનાઈ કરેનાં પાણી તરફ બિપડે. ખ. ખામ વહેતાં
 નદીનાં પાણીને બાળક ભેઈ રહ્યો. સરસ બાળકો
 જણે હમતા હસતાં કંઈ મોટા રાવચરણથી દૂર ધસા
 જતા હોય તેવાં નિર્બંધ મેળવ્યા વહેતાં હતાં.
 તેનના આ તોફાનથી બાળકનું મન ઉતોળિત અને
 હાંધેયુ બન્યું. તે સુખીદેથી બાબાગાડીમાંથી બિપડો
 અને નદી તરફ ધીમે ધીમે મલાં માંડ્યાં, રસમથી
 તેણે નાનકડો સોટી લાંબી અને નદીકાંડે મળવી
 પડવાનો રોંગ કર્યો. નદીની તોફાની પરીઝો જણે

પોતાના રમકડાંમાં તેને રહાયમ અનાવેથી
 બેઠાવી રહી હતી.

રાવચરણે આ પરથી બે.બો ભરી ફૂલ બેઠાં કર્યાં
 અને તેને પોતાના કપડાના છેડામાં રાખી તે દસને
 હસતો આવતો હતો. પણ જ્યારે તે બાબાગાડી પાસે
 પહોંચ્યો ત્યારે તેને જણાયું કે ત્યાં કોઈ ન હતું.
 તેણે ચેતરફ જોયું પણ કોઈ ન હતું. તેણે ફરીથી
 બાબાગાડીમાં જોયું પણ કોઈ ન દેખાયું!.

આ ભયંકર પળે તેને પોતાનું લોહી થીજ
 જવું હોય એમ લાગ્યું. તેની આંખા સમસા અ.ખું
 જમન ઘેરા કુમસમાં ફૂલી જવું જણાયું. હજવા
 જોડણીમાંથી તેણે વેપક ચીસ નાખી, 'માલિક,
 મલિક, હોરે માલિક!'

પણ કોઈએ 'અના' એમ જવાબ ન દીધો.
 બાળકનો આનંદથી અવાજ તેને ન સંભળ્યો.
 ફક્ત નદી તેના બાબાજી અરજ સુધે પહેલાંની જેમ
 વહેતી હતી-મળે કે એ કંઈ જાણતી જ ન હોય,
 અને જણે બાળકના મૃત્યુ જેવા નાનકડા પ્રસંગ માટે
 રાડાવા તેને સમર ન હોય!

સાંજ પડતાં જ રાવચરણનાં બાબાગાડી
 આકુળબાકુળ બન્યાં. તેણે બધી બજા તરફ કરવા
 આખો મોકડા તરફ બધે ફરીને આખરે પડા
 નીના ઘડા પર મલા. ત્યાં તેમજ રાવચરણને તોફાની
 વટેળી જેમ આમથી તેમ દેડતો અને નિરાશાનાં
 ખૂમા પાડતો જોયો. 'માલિક! મારા માલિક!

જ્યારે તેઓ રાવચરણને ઉપર ઘેર લાવ્યા
 ત્યારે તે બાબાગાડીના પગમાં પડી મર્યો. તેમજ તેને
 હજમથો અને પૂજ્યું કે તેણે બાળકને ક્યાં મૂક્યું
 હતું; પણ તે માર એટલું જ કહી શક્યો કે તે ક્યાં
 જ જાયતો નથી.

જો કે દરેક જણ એમ જ મનનું કે પડા
 નદીમાં બાળક ફૂલી મધુ' છે, છતાં દરેકના મનમાં
 એક પ્રકારની અસંજ રહેતી. બાબાગાડીનાં એક ટોળકી
 તે સંજો મમ જહાર જણાઈ હતી અને તેથી તેમના
 પર ચંકો હતી. અત્યંત દુ.ખી થયેલી માતાને એટલે
 સુધી વિચાર આવી ગયો કે રાવચરણે બાળકને

સંતાડી દીધું હતું. તેણે તેને એક તારાં જોડાવી દ્યારે રસ્તે કહ્યું પણ ખરું. 'રાયચરણ, મને મારું બાળક આપી દે. અરે ! મને મારું બાળક આપી દે ! તારે જોડાએ એટલા પૈસા મારી પાસેથી લઈ જ, પણ મને મારું બાળક આપી દે !'

અનુકૂળે પોતાની પત્ની આવી અચાવી આશંકા દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો: 'આ ધરતી પર, તેણે કંઈ, તે આવો યુનો તો ન જ કરે !'

માતાએ માત્ર જવાબ દીધો: 'બાળકના સરીર પર સોનાનાં થરેલાં હાં એટલે કોણ જાણે...'

તેની સાથે આ અંગે વધુ દલીલને અવકાશ ન હતો.

રમચણ પેતાના મામડે પાંડો ગયો. અત્યાર સુધી તેને પુત્ર ન હતો અને બાળક જન્મે એવી આશા પણ ન હતી. પણ એક વરસ પૂરું થનામાં તો તેની પત્ની પુત્રને જન્મ આપી શક્ય પામી.

નવા બાળકના આગમનથી રાયચરણના હૃદયમાં પ્રથમ તો નિરાશાની એક તીવ્ર લગાણી રચુરૂથી હતી. તેના મનમાં એવી શંકા થઈ કે તે નાના માલિકની વાદ છીનવી લેવા જન્મ્યું છે. પોતાના માલિકના પુત્ર અંગે જે ખચકું હતું તે પછી પોતાના પુત્ર સાથે સુખી થતું તે અકાશ યુનો જે, એમ તેને લાગ્યું. જો તેની વિધવા બહેને અત્યંત બાળકને ઉછેરું ન હોત તો કદાચ એ બાળક લણુ ન જન્મ.

પણ રાયચરણના મનમાં પડેલી પરિવર્તન આશ્યું એક અજાણ વાત થઈ. નવું બાળક પણ ભાંગોડિયાં કરતું અને ઉંચે એ જાળીની તોફાન કરવા લાગ્યું. તે પણ બચવા માટે કિકિવરીએ કરી ચલાવી બતાવતું. તેને રસ્તે, હસતાનો અવાજ, આંસુ, હૃદયનયન વગેરે નાનકડા માલિક જેવાં જ હતાં કેટલીક વાર તેને રહ્યું 'સાક્ષીની રાયચરણનું હૃદય ગિપલપાલ અનુભવતું. તેને એમ લાગતું કે નાનકડો માલિક અનુભવી કેવળ અજાણ ભૂમિ પર પોતાના 'અન્ના'ના અચાનક ખોવાઈ ગયાથી રડી

રહ્યો છે.

હૃદીને (એ રાયચરણની બહેને નવા બાળકને આપેલું નામ હતું) ધીમે ધીમે ખોલવાનું શરૂ કર્યું. બાળકની લપામાં તે 'મા-મા-મા' તથા 'બા-બા-બા' કહેવા લાગેલો. બ્યારે રાયચરણે જાળખીના રસ્તે સાંભળ્યા ત્યારે રહસ્ય દૂર થયું. નાનકડો માલિક પેતાના અજાણને સાથ હોડી ન ચડ્યો-અને એટલે એણે ફરી જન્મ લીધો હતો.

રાયચરણની આ અંગેની દલીલો સારાં માન્ય હતી. એક તો, નવું બાળક નાનકડા માલિકના અનુ પછી તરત જન્મ્યું હતું અને બીજું તેની પત્ની આંધેક વયે બળાને જન્મ આપે એવી અપ્રધા ન હતી; અને ત્રીજું એ કે નવું બાળક ભાંગોડિયાં કરતું, અને 'મા-મા-બા' તથા 'મા-મા-મા' ખોલતું. જરિયાના નાવાપીક થવા માટે જરૂરી બાબતોનાં તેનામાં કંઈ બાકી ન હતું.

પછી રાયચરણને એકાએક બાઈસાહેબનો લખાંશ આપેલો. વાદ આપ્યો. 'એ.ક.' તે પોતાની જાતને આશ્ચર્યથી કહેતો: 'માતૃકલ્પ સચ્ચુ હતું - તે જાણતી હતી કે હું તેના બાળકને ઉઠાવી ગયો છું' એકતાર આ નિર્વૃથ પર આવ્યા બાકેને જાન-કાળની ભેરનાર્થી પર પરતાવે કરવા લાગ્યો. તેણે પેતાને દેક અને અત્યા નવા બાળકને સોંપી દીધા અને પોતે તેને સેવક બની ગયો. તે પૈસાદારને પુત્ર હોય એમ તેણે તેનું પાલનપોષણ કરવા આંસુ તે બાજમડી લાગ્યો, પીએ સહીનનો કાટ અને સોનેરી કરતવા દેખી લઈ આવ્યો. સ્વર્ગસ્થ પત્નીના કાર્તીના બળાતી નાખી તેણે પોત્તીએ અને સાંકળાં ખનાવ્યાં. પડોશમાં તે નાના બાળકને કોઈ સથે રમવા દેતો નહીં અને રાતદિવસ પોતે જ તેનો સંભાળવા જાતો. બ્યારે ઠંડકરો મોટા થયો ત્યારે તે એટલો બધો કાડમાદમાં રહેતા કે મનમાં બાળક તેને 'આપ નામદર' કહી તીલવનાં અને મોટાએ રાયચરણને બાળક પાછળ વધારે પડતો માંડે રચુના.

છેલ્લે બાળકને નિરાળે જતાનો સમય આવ્યો. રાયચરણે રહીસહી જમીન વેચી દીધી અને તે

કલકતા ગયો, ત્યાં તેણે મહામહેનતે નોકર તરીકે કામ શોધી કાઢ્યું, અને ફર્લેન્ડને નિશ્ચયે મોકલેલ. સરનામાં સાડુ' સિક્કણ, સરનામાં સરનાં કપડાં, અને સારનામાં સાડુ' આનાનું બાળક મટે પૂરાં પાડ્યા માટે તે બધું કરી છૂંચ્યો. પોતે મત્ર મુકાબર બાન બાઈને જીરવો અને મનમાં કહેતો : 'મારા નાનકડા માલિક! મારા માલિક! તારો મારા માટેનો સ્નેહ તને મરા ઘેર પડ્યા બેઠો લાગ્યો છે. હવે તને મારી બે. રહારીયો કોઈ તકલીફ નહીં' પડ્યા હશે".

આ રીતે બાર વર્ષ પછી ગયાં. હોકરો હવે સારી રીતે લખનાં-વોંચનાં શીખ્યો હતો, તે તેજશરી, તદુરસ્ત અને દેખાવડો હતો. તે પોતાના દેખાવ તરફ ખૂબ કાળજી રાખ્યો અને વળ એજાગામાં ખાસ ખ્યાન આપ્યો, તે કાઠમાઠ અને મોજશોખ માટે છૂટથી ખર્ચ કરતો. તે રાયચરણને કદી પિના માનતો નહીં કારણ કે પિના હોવા છાં તેનું વર્તન નોંધ જેવું સવિશેષ હતું. બીજી વાન એ હતો કે પોતે બાળકનો પિતા છે એ વાત રાયચરણે દરેકથી છૂપી રાખી હતી.

જે હોસ્ટેલમાં ફીન રહેતો હતો. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ રાયચરણની રીતમાતથી આનંદ પામતા. મારે કમ્પન મરુ પડશે કે પોતાના પિતાની એરફ જરી દરનિયત ફીન પછી તેમની ગમમનમાં બાબ લેતો. પણ હાલથી તો દરેક વિદ્યાર્થી આ લામણીથી અને નિર્દોષ માણસને ચાહતો અને ફીનને પણ એ ખૂબ ગમતો. પણ મેં આગળ કહ્યું તેમ ફીન તેને માત્ર કપાની લાગણીથી ચાહતો.

રાયચરણની ઉંમર વધતી ગઈ અને તેનો માલિક તેના કામમાં સતત ખામીઓ શોધ્યા કરતો. હોકરો માટે તે પોતે જામે મરતો. તેથી તને શારીરિક અદ્વિત અતી અને વધુ કામ કરી ચાલ્યો નહીં તે કામ જૂની જતો અને તેનું મન નીરસ બની ગયું. તેનો માલિક તેની પાસે ને પૂરા નોકરનું કામ લેતા અને બહાનાંઓ મચાવી લેતો નહીં. જમીન વેગી દમને રાયચરણ જે નાણાં લાવેલો તે જૂની ગયા. હોકરો પોતાના મોજશોખનાં નાણાં મટે સતત ફિર હાલ કરતો અને વધુ ને વધુ નાણાંની ગામણી કરતો.

રાયચરણે નિર્ણય કરી લીધો, પોતે નોકર તરીકે કામ કરતો હતો તે છોડી દીધું. થોડાંક નાણાં ફીનને આપ્યાં અને કહ્યું 'હું' ગામડે જાઉં છું. મારે થોડું વરતું કામ છે અને તુરતમાં જ પાછો આવીશ'.

તે બારાસન ગયો ત્યાં અનુકૂલ નામ પીઠ હતો. અનુકૂલની પત્ની હતી દુઃખથી હતાશ હતી. તેને ખીજું બાળક એ પછી થયું ન હતું.

કેટલાંક કંટાળાજનક લાંબા સમયના કામ પછી અનુકૂલ આરામ કરતો હતો. તેની પત્ની કોઈ કિલ્લુ પસેથી પુત્રજન્મ માટેની જાડીબુટી મારે કિંમતે ખરીદતી હતી. એટલામાં પરિચિત અચાજ સંભળાયો. કોણ છે એ જોયા અનુકૂલ બહાર ગયો. પોતાના વહ ને કરને જોઈને તેનું હૃદય દ્રવી ગયું. તેણે તેને ધણી પ્રશ્નો પૂછ્યા અને નોકરીમાં લેવા પણ કહ્યું.

રાયચરણે ફિજુ હમીને જવાબ આપ્યો : 'મારે બાલક, હેમને પ્રજાત્ય કરવા છે.

અનુકૂલ રાયચરણ સાથે ઘરમાં ગયો. બાઈ-સાહેબે તેને માલિક જેટલા ઉમળકાથી આવકાર્યો નહીં. રાયચરણે એ તરફ કંઈ ખ્યાન આપ્યું નહીં અને બંને હાથ જોડી તેણે કહ્યું : 'પદ્મા નદીએ તમારા પુત્રનો મોરી કરી ન હતી, મેં કરી હતી'

અનુકૂલ અચર્ષ પામ્યો : 'અરે ! સ.બી વાત છે? હેં? શું? તે અત્યારે ક્યાં છે?'

રાયચરણે જવાબ દીધો : 'તે મારી સાથે છે. હું તેને પરમ દિવસે લેતો આવીશ'

તે દિવસે રવિવાર હતો એટલે કોટ ન હતી. પતિ-પત્ની બન્ને વારંવાર રસતો જોતાં સરારથી રાયચરણની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં. લગભગ દસ વાગે એ ફીનને દોરતો લઈને આવ્યો.

અનુકૂલની પત્નીએ કંઈ પણ પૂછ્યા વગર હાથને બાળામાં બેસાડી દીધો. સ્નેહની ઉત્કટતાથી તે કદીક હસતી, કદીક રાતી, હોકરોને અડતી,

તેના વાળ અને કપાળ ચૂમતી, ખાસો આંખોથી તે
ઠોકરાને તકી રહી ઊઠતો દેખાવડો હતો અને તેણે
સદ્ગૃહસ્થના પુત્ર જેવાં કપડાં પહેર્યાં હતાં. લામણીની
ભરતીથી અનુકૂલનું મન પુલકિત થઈ ઊઠ્યું.

તેમ છતાં અંદરના ન્યાયાધીશે તેને પૂછ્યું :
'તારી પાસે ઠાઠ સાગિતી છે ?'

રાયચરણે કહ્યું : 'આવા કામગીરી સાગિતી
થી હોષ થકે ? ફક્ત ભગવાન જાણે છે કે મેં તમારા
પુત્રની ચેરી કરી હતી એ વાત એના સિવાય
ખીલું કેહ શું જાયતું નથી.'

પોતાની પત્ની આજાને જે રનેહથી વળગી
રહી છે એ જોતાં અનુકૂલે સાગિતી પૂછવાની નિર-
ર્થકતા સમજી લીધી. તે માત્રી લેવું વધારે ટકાપણ
ભયું હતું. વળી રામચરણ જેવા વૃદ્ધ માણસને
આવો ઊકારો અને પશુ કંઈથી ? કઈ કારણ વગર
પોતાના વિશ્વાસુ નોકર પોતાને હેતરે પશુ ખરો ?

'પણ,' તેણે કંઈક સ્વરે કહ્યું : 'તાનથી અહીં
નહીં રહેવાય'

'આલિંક હું ત્યાં જાઉં ?' મદ્યમ્ અવાજે
રાયચરણે કહ્યું : 'હું વૃદ્ધ છું. વૃદ્ધ માણસને નોકર
તરીકે, પશુ કોણ રાખે ?'

બાદસાહેબે કહ્યું : 'તેને રહેવા દો, ચારો
લાડો ખુશ રહેશે. હું તેને માફ કરું છું'

પશુ અનુકૂલનું ન્યાયપ્રિય મન સંમત ન રહ્યું.
'ના,' તેણે કહ્યું, 'તેણે જે કહ્યું છે તે મટે માફી
આપી શકાય નહીં.'

રાયચરણ પડે પડ્યો. એણે અનુકૂલના પગ
પકડી લીધા, 'મને રહેવા દો એ ફૂલ મં નહેતું
કહ્યું.' એ પરમાત્માને આવા હતી.

બ્યારે રાયચરણે ભગવાન પર દોષ દોહ્યો ત્યારે
અનુકૂલનું મન વધારે જાક્ષી બન્યું.

'ના' તેણે કહ્યું : 'મને એ મજૂર નથી હું
તારી પર હવે વધારે વિશ્વાસ કરી શકું તેમ નથી.
તે વિશ્વાસપાત્ર કંઈ છે ?'

રાયચરણ તેના પગે પડ્યો અને 'શુ' :
'આલિંક ! મેં વિશ્વાસપાત્ર કંઈ નથી. હું નિર્દોષ છું.'

અનુકૂલે પૂછ્યું : 'તો પછી કોણે કહ્યું ?'

રાયચરણે રક્તા રક્તા જવાબ દીધો : 'માડું
કમનસીબ !'

પણ કોણ પશુ યિજિત ગણ્યે આડું અઠાતું
રીફારી ન લે અનુકૂલ અક્રમ રહ્યો.

બ્યારે ફરીને ભવ્યુ કે પોતે પૈસા'તર ન્યાયા-
ધીશનો પુત્ર છે અને રાયચરણનો પુત્ર નથી ત્યારે
પોતાના જન્મ અંગે પોતાને હેતરવા બદલ તે
રાયચરણ પર શસ્ત્રે થયો. પણ રાયચરણને દુખી
જો ને તેણે ઉદાસતાથી પોતાના પિતાને કહ્યું :
'બપુજી, એને મફત કરો. જો તેને આપની સાથે
રહવા ન દો તો તેને દર અદિને થોડાક રૂપિયા ૧
મદદ કરો.'

આ સાંભળીને રાયચરણ એક શબ્દ પણ
મેં દ્યો નહીં. પોતાના પુત્રના ચહેરા તરફ તેણે
હેતરી વાર જોડું તેણે પોતાના પુગણા માલિક અને
બાદસાહેબને પ્રત્યક્ષ કર્યાં. પછી તે અહાર નીડળી ગયો.

મહિનાને અંતે અનુકૂલે તેને મામડે થેરાક
પૈસા મ. એટલી મેં કલ્યા પશુ પૈસા પછા આપ્યા.
થે રૂઠ એકિયના કહેવા મુજબ રાયચરણ નામનું
એ ગામમાં કોઈ માણસ રહેતું ન હતું.

એકવાર બનાડી શોધે એક જાડા માણસે કહ્યું, 'શો, તમને જોઈને ખીજ દેશમાંથી
આવનાર કોઈને એમ જ લાગે કે ઈંગ્લાંડમાં દુકાળ હોવા જોઈએ.'

શોએ તરત જ જવાબ આપ્યો, 'અને આખો જોઈને એમ જ લાગે કે તે દુકાળનું
કારણ આજ જ હોવા જોઈએ.'

૫૪ ૧૨૮થી ચાલુ]

ની આશા રાખેલી ત્યારે અનવર સાદત મ્હોં ફરવી બેઠા હતા, અને સ્વર્ણસિંહને બહુ જ મોડું જાન થયેનું કે પાકિસ્તાન માટેની ઈઝરાયેલ કુળી લાગુ પડીમાં ફાયર પાડવી શકી નથી. ઈઝરાયેલ સામે શુદ્ધ ચડવા માટે ઊંચી જાતના લગ્નચક શસ્ત્રો રસિસાએ પૂરા ન પાડ્યા તે મુદ્દા ઉપર પોતાના દેશવાદી રશિયન અફસરોને પાછા બોલાવી લેવાનું સ્પષ્ટ રીતે કહી દેરામા અનવર સાદતે મુદ્દત ન જોડું તેની ધનને નવાઈ લાગે છે. પણ સાદત સમગ્ર આદમી છે. મહાસત્તાઓની રમત તેઓ સમજી શકતા છે. ભારત પસંદી તેમણે વધુ બોધપાક મદલ્ય કર્યો છે. બાહ્યાના બળની કિંમત તેમને સમજાયી છે અને તેથી જરૂર પડ્યે એકલે હાથે લડવાની વાત કરી છે. એને અનવર સાદતને શાખાથી આપી છે નિક્કન પણ આપશે. અગર તો અમેરિકાએ જે શસ્ત્રો ઈઝરાયેલને આપ્યા છે તેના જ ઈઝરાયેલને પણ આપશે. ચીનની મેટા માટે નિક્કન સાહેબે ફોમોમાને ડ્રાગલે મૂક્યું તે ઈઝરાયેલને પણ ઉઠુ હઈ શકે છે આરબ રાજપોતી શુભેચ્છા મેળવવા મટે અમેરિકા સાથે અનવર સાદત સોદા કરે તો નવાઈ જેવું શું છે ? રાજકારણમાં તો ગમે તેવી મેલી રમત રમી શકાય છે. રશિયા અને અમેરિકા અરસપરસ સમજતે જ બેઠા છે. તેમના હિતો ક્યારેય અથગાવાના નથી.

ફરાકકા વિષે વધુ થોડુંક

૨૦૦ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે ફરાકકા બંધ મંજૂર નહીં ઉપર બાંધવામાં આવ્યો તે તેનો અશય બેરડો છે કુગલી નદીને વધુ પાણી મળે અને તેનો જળ-બવહાર ચાલુ રહે તે એક હેતુ છે. ઉત્તર પ્રદેશ અને બીહારમાં થઈને ૧૩૦૦ માઈલનો પંથ કાપીને મંજૂર

બંજાળમાં પ્રવેશે છે તે સ્થળ કલકત્તાથી ઉત્તરે ૨૦૦ માઈલ આવેલું છે.

બંજાળમાં પ્રવેશ્યા બાદ મંજૂર - બે ભાગમાં વહેવાઈ જાય છે જેમાંનો એક ભાગ બંજાવદેશમાં થઈને લગ્નપુત્રને મળે છે તે પછા નામે ઓળખાય છે. બીજો ફાટો જે કુમલીને મળે છે તે ભાગીરથી કહેવાય છે. ફરાકકા બંધ બાંધવામાં આવેલ છે તે સ્થળ મુખ્ય નદી બે ભાગમાં વહેવાર તેની ઉત્તરે છે આ બંધમાંથી ૨૧ માઈલની કીડર કેનાલ દ્વારા ૪૦૦૦૦ ક્યુએક પાણી વહેતું રાખી કુમલીને જવનીભરતી રાખવાનો આ મૂળ પ્રયાસ છે. ફરાકકા બંધ તોયાર ૫૬૬ મી. ત્યારે ઉત્તરપ્રદેશ અને બીહાર વાંધા વચ્ચે કાઢીને પોતાના પ્રદેશમાંથી વહેતા પાણીને રોકતા દલીલગાજી કરી રહ્યા છે કેમ કે તેમની જળસિંચાઈ યોજનાઓ મુજબ રહી છે. યોજના તોયાર થત ત્યાં સુધી તેમણે વાંધા રજૂ કર્યો ન હતો. બે કે પાકિસ્તાને તો પ્રથમથી જ વાંધા નાંખાવી દધી હતો કે તેનાથી પદ્મા નદીનો પુરવટો (ત્યારે પૂર્વ પાકિસ્તાન) કપાઈ જશે આ બંધ બાંધવાનો વિચાર રોકા જતો હતો અને ગઈ રહીના એક કુશળ એન્જિનિયર સર આર્થર કોટનને આપ્યો હતો અને કલકત્તા બંદરને બચાવી લેવા પદ્મા નદીમાં નિરર્થક વહી જતું પાણી કુમલીમાં વાળી લેવા જમાના પહેલાં ચેતવણી આપી હતી. સ્વ. બી. સી. રોયના વખતમાં ફરાકકા બંધ વિષે નક્કર દરખાસ્ત થઈ. તે અમલી બનાવ્યા પછી પણ આજે નર્મદા અને કાવેરીનાં જળનો મફત વખળમાં ફસાઈ ગઈ છે તે એક દુર્ભાગ્ય છે. આ યોજનાનું ધણુંખરું કામ-કાજ અટવાઈને પડ્યું છે. આપણે ઈન્ડીએ કે દરેક પ્રદેશો નીવેડા લાવવામાં ચતુર એવા આપણાં અધિકારી વડાપ્રધાન આ પ્રદેશો સુખદ અંત લાવશે.

મનુષ્યને આ દેહ મળ્યો છે તે એની સાધનાનું લેવ છે. એ દેહમાં રહેને એ એવો પુરુષાર્થ કરે કે જેથી એની શક્તિઓ વ્યવસ્થિત થાય અને એનો વિકસ થાય. એનામાં જેમ અધમ તત્ત્વ રહેલું છે તેમ દિવ્ય તત્ત્વ પણ છે. એટલે એ પોતે જ વિવેક રાખે અને અધમને વશમાં લઈ દિવ્યને કૃષ્ટ કરે તો એ ઈશ્વરાય, અને તો એનું સાધનાલેખ સફળ બને.

હિંદુ ધર્મ મનુષ્યજીવનના નિઃસ મારે પુરુષાર્થ બતાવ્યા છે : એમાં અર્થ અને કામ ઉપર એના અસ્થિતિવને પાંચો માન્યો છે. કામના વિનાનું મનુષ્ય કેવો ? ઉપનિષદોમાં લખ્યું છે કે મનુષ્ય એટલે દંડા-એના સમૂહ. જેવી કામના, એવી પ્રકૃતિ. આ કામનાએને સતેષ્ઠા એણે ભૌતિક સાધન મેળવવું જોઈએ, ધનપ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ એને 'અર્થ'નું નામ આપ્યું છે, એ સાધન છે, સાધન નથી.

મનુષ્યજીવનનાં અનેક અંગ છે, આર્થિક પાત્ર છે તેમ બીજાં પાસાં પણ છે. જ્યારે ધર્મ અને નીતિનો આશય રાખે તે મનુષ્ય અર્થનું ઉપયોગ કરે ત્યારે એ પુરુષાર્થ ગણાય ને નહિ તે એનું મૂલ્ય બિતરી નય, એની નિંદા થાય એટલે અર્થ તપા કામ બને ઉપર ધર્મનું ઠાંકણ જોઈએ.

અર્થ કાને કહેવો ? જે જે પદાર્થ મેળવી શકાય, ભોગવી શકાય, વહેચી શકાય, આપી શકાય, જેની રોગ રોગ જરૂર પડે, જેના વિના જીવનનો રથ આગળ વધે નહિ અને એની શોખા કે સદાચત્રી જળાય નહિ—તે અર્થ. એનાથી ઈચ્છાઓ સંતોષાય એટલું જ નહિ પરંતુ સર્વે સુધે એનો આધાર મેળવે. આપણા ધર્મનિધિઓના પ્રારભમાં જે સંકલ્પ કરવાનો હોય છે એમાં ચારે પુરુષાર્થ મેળવવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે, અર્થને છોડી દાંધો નથી. ભૂત-ઉત્તરે નીતિચત્રમાં અર્થના દશ શ્લોક લખ્યા છે. કહ્યું છે કે આખરુબેર જીવન દેહ એમણે ધન

મેળવવું જોઈએ, નહિ તો બીજાની દયા ઉપર આધાર રાખવો પડશે. સાદસ એટલે લક્ષ્મી વસવે તે મુખી થાય. તે કુટુંબના નિર્વાહ કરી શકે અને એવો મનુષ્ય મોક્ષ માટે યત્ન કરી શકે સંન્યાસ લેતી-વખતે કયો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કશી પ્રાપ્તિ કર્યા વિના એ રોનો ત્યાગ કરશે ? કાંઈ નિર્ધન સંન્યાસ લે છે ત્યારે સંન્યાસનું ચોરસ નહિ, એની હારી થાય છે.

હિંદુ પ્રજાના અદર્શ એવો છે કે ધન કાતાં રહેવું, પતિનાની કમાઈ વડે જીવવું; સરિર સદામા હોય અને જીરાળી હોય ત્યારે પ્રમાદ કર્યા વગર પુરુષ ધન મેળવી લેવું. આ નિઃદર્શીમાં કંઈ કરી દેવું હોય તલ્લે દરિદ્ર ના રહેવું, આર્થિક ચિંતા ના રાખતી, સ્વાવલંબી રહેવું. પોતનો અને પોતાના કુટુંબના નિર્વાહ ના કરી શકે તે વગેરે મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે સો ઉદ્યોગ કરશે ? એ કામ તો કહ્યું કાનું છે. કંચાલિત અને દુઃખમાંથી મુક્ત થયો ઢગે તો એ માણસ કંઈ પ્રાપ્ત કરી શકશે. માણસ આર્થિક રીતે સશક્ત હોવો જોઈએ.

અર્થથી ધર્મ મળે અને ધર્મથી અર્થ મળે છે. બને એકમેકનું સાધન પણ છે અને આધાર પણ છે. જે ધન ગ્રમ વે તેના ઉપર સંકેદા બિતરે છે અને એકલી ચરીતી એવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ થતી નથી. મહા-ભાગમાં અર્જુન કહે છે કે ધર્મ અને કામ એ અર્થના અંગ છે. રામાયણમાં લક્ષ્મણનાં વચનો દ્વારા આ વાત સ્પષ્ટ કરી છે : 'પરંતમાથી જેમ નદીઓનાં ઝરણાં કૂટે છે તેમ એકદા કરતા ધનમાંથી પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે નહિ તો ઉનાળામાં નદીનાળાં સૂકાઈ જાય તેમ દરિદ્રનું કે ઈ કામ આશય વધતું નથી. ધન હશે તો સ્વજનો અને સ્નેહીઓ આપશે. ધન-વાનને ચાલુસો મહત્તર આપે છે, એને વિદ્વાન માને છે, એને ભાગ્યવાળી પણ રહે છે.

હિંદુઓનું દષ્ટન એવું છે કે સમાજની પ્રગતિ માટે ધનની જરૂર છે અને વ્યક્તિના નિકાસ માટે પણ જરૂરી છે. એ વિના વેપાર ઉદ્યોગ, સાહસ કે સંશોધન ચાલે નહિ. આસુરી બળોના સામનો કરવા ધનની મદદ જરૂરી છે હિંદુઓએ શ્રાવ્ય સમાજને દાપિત માન્યો નથી અને દારિદ્ર્ય દુષ્કાળ કે રોગચાળાને રાખના પાપકર્મોમાંથી ન પજોલો કુ રતનો કોપ માન્યો છે, એને જાણ થઈ રાખ્ય વધીવટનું પરિણામ ગણ્ય છે. પરંતુ ના જમાનામાં હિંદુસ્તાન કંઈ ગરીબ રેશ નહોતો એની પાસે બળકે દેવ દત્ત આપણા ઋષિમુનિઓને પણ ધનની શક્તિ બન દત્ત એમણે ધનપ્રાપ્તિના વધા નથી લધા પરંતુ એના વ્યય માટે ખાસ કાળજી રાખી છે દાન, ભેક્ષ અને નશ એવી એની ત્રણ ગતિ બતાવી છે અને એથી જળજરેલા મેઘ જેમ પૃથ્વી ઉપર ચૂકાને રહે છે તેમ ધનવાન બનેલા નમ્મ રહેવું એવો ઉપદેશ કર્યો છે. શ્રી અન્નિદે તો રપટ કહ્યું છે કે મનુષ્યના અહમ્મને આકર્ષી શકે એવા બાળ ત્રણ છે—અર્થ, કામ અને સત્તા પરંતુ મેટે બાજે કુપન માણ્યો એનો કુ પોત કરે છે એના સ્વામી થવાને બદલે ગુલામ બની જાય છે. લામાકાગ સુધી એવું સેવન કરનારા ભાગે જ આવી અસરથી મુક્ત રહી શકે છે

ધનના માનિકે યામા દોષ નથી, દોષ તો એના દુરુપયોગમાં છે મહાભારતમાં મિદુરે કહ્યું છે “કોઈ તાનનો ગર્વ કરે છે, કોઈ ધનનો કરે છે. તો વગી કુળનો ગર્વ કરે છે જેમની પાસે સયમનો અભાવ હોય છે તેમને આ ત્રણે વસ્તુથી ગર્વ થાય છે. પરંતુ જે નિયમમાં રહેનારા છે તે તો યન, ધન અને સત્તાનું રક્ષણ કરવા માટે સયમનું પાલન કરે છે મનુષ્યને ભોક્ષિનાસ માટે જ ધન મળ્યું નથી. રઘુવંશના મહાકા વમા કવિ કાલિદાસે ધનના સાધનનું કેવું મૂલ્ય છે તે બતાવ્યું છે. “રઘુકળના રાજ્યએએ દાન કરવા માટે ધન પ્રાપ્ત કર્યું, યજ્ઞ મેળાવા વિજયોની ઈજ્જા કરી, સત્યકર્મો થવા માટે મિત્રભારી બન્યા અને પ્રજાતત્ત્વ કાયમ રાખવા એમણે ગૃહ ય જીવનનો સ્વીકાર કર્યો.”

મનુસ્મૃતિમાં આદેશ આપેલો છે કે ‘મનુષ્યે એની સંપત્તિનો અમુક ભાગ દાનમાં આપવો, અમુક ભાગ વિપત્તિના સમય માટે સાચવી રાખવો અને બાકીના ભાગમાંથી કુટુંબીજનો, પરિજનો અને પોતાને માટે ઉપયોગ કરવો. ટૂંકામાં, સંપત્તિના સ્વામી તો ભગવાન છે, આપણે એનું રક્ષણ અને સફળોત્કરણ કરવાનો છે. એ સંપત્તિ આને એમની પાસે હશે અને કાને બીજા પાસે જશે પરંતુ જેની પાસે હોય તેણે લક્ષ્મીને સન્માનપૂર્વક રાખવી’ જોઈએ.

લક્ષ્મીની ઉપેક્ષા ના થય. એમ કરવાથી તો કુટુંબ માણ્યો એને ઝડપી લે અને પાપની શિક્ષા કરવા માટે વાપરે લક્ષ્મીનો કેવળ સમય પણ ના થાય એનો નિઃસ્વાર્થ, મોખ્ખો અને કાળજીવાળો વધીવટ કરવો જોઈએ. અર્થમાં એની વિશુદ્ધિ જળવાવી તે મોટો ગુણ છે.

કેટલાક લોકો એવું સમજી બેસે છે કે ભાગ્યના લોકો દરિદ્ર રહીને કે ઉપરાસો કરીને સ્વર્ગ મેળવવા તલસે છે. આ ખોટી વાત છે. મનુષ્યની જે જરૂરિયાતો છે, જેના વડે સમાજની મહેઠકાઓ પરિભ્રમ્ણ બને છે અને એમના કર્તવ્યના ક્ષેત્રમાં સ્થળ થાય છે તેને આપણે કોરે ચૂક્યા નથી જીવનનો વારતત્વિક જરૂરિયાતોને આપણે વિચારી નથી આપણે તો સામાજિક જીવન દત્ત, જવાનદારી બોલી ભરપુર જતુ કોટિ યના અર્થશાસ્ત્રમાં ખાસ લખ્યું છે કે ‘કુટુંબના અને આશ્રિતજનોના નિર્વાહની જોગવાઈ કર્યા વિના જે સસાર છોડી દઈ સન્નાય લેવા નીકળે તે ગુનેગાર હરે છે, એવા માણ્યોનો દડ કરવો અને એમને જેલમાં મેસાડવો સન્નય લેતા પહેલાં અધિકારી પસંદ થઈ કેઈ કેવું બાકી નથી’ એવું પ્રમાણ્યપત્ર મેળવવું. એ દલાવે છે કે ધનનો વ્યવહાર અખડ અને શુદ્ધ રહેવો જોઈએ.

હિંદુઓમાં કળાની ભારાના હતો, સૌન્દર્યની ખરબ હતી. ગીત, જ્તન, દિલ્લેપ ચિત્ર, સ્થાપત્ય વગેરે કળાઓ અહીં સરી ખાલી હતી. કોષ વિરહત પ્રજાની મૂડી એવી ના હોય. તોતિરીય ઉપનિષદમાં પ્રાર્થના છે કે ‘અમને ધન અને ધાન્ય મળો, પણ

અને પ્રાંત મળે. અમારું આયુષ્ય સો વર્ષનું થાવું.
 હિંદુ પ્રાંતને આર્થિક લાભથી કર નહોતો લાખતો.
 લક્ષ્મી ભેઈને એ ભાખતા નહોતા. હિંદુધર્મમાં લક્ષ્મી
 કેવી શુદ્ધ રીતે પ્રાપ્ત કરવી અને એનો કેવો સદુપયોગ
 કરવો તેનો ખૂબ વિચાર કર્યો છે. ભાગ્યવત પુરાણમાં
 કહ્યું છે કે 'પોતાના ભરણપોષણનો અધિકાર સૌને
 છે સુધાને જરૂર સતોષથી પરતુ એવી વધારે તો
 પરિગ્રહ કરે તે સમાજનો ચોર છે, એને સજા થવી
 ભેઈએ.' ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે 'જો કોઈ આપ્યા
 વિના ભોગ કરે છે તે ચોર છે, ચાપી છે, 'આવા
 શાંતિમય સમાજવાદનો આપણે પ્રતિદા કરી છે.

દરેક મનુષ્યને બધી રીતે સમાન સમજવો. આપણે
 તો દેહકની સક્રિય ખાતે તે માટે પુરુષાર્થ કરવાનો
 જરૂર સમજી છે. દેહક જન્મ્યો એનામા જેવું વિત્ત હોય
 અને એનો જેવો સ્વભાવ હોય એટલું આગળ વધી
 શકે. 'સર્વજન્યાઃ સુખીનો લવનુ' એવી શુભ
 પ્રાર્થનાઓ કરી છે પરંતુ એમ તો નથી જ મા ૧
 લીધું કે એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્ય જેવો જ છે,
 સર્વ રીતે સમાન છે. એવી સમજ રાખવાથી સમાજ
 યત્નરત્ન અને મૂઢ બની જાય છે.

મનુરમ્ભિર્મા એવી સમજણ છે કે અંતિમ
 મૂલ્ય એકલા ધર્મનું નથી; ધર્મ એને અર્થનું પણ
 ની અને અર્થ તથા કામનું પણ ની. આ ત્રણે
 વસ્તુને વિવેચી અને સચમ્મથી સમગ્રદા ભાગ્યવતી તે
 જ ખરું છે. મનુષ્યજીવનના એ ત્રણે પુરુષાર્થ
 સચ-તાં આવડે તેનું જીવન પૂર્ણ બને અને એને
 ચોથો મોક્ષનો પુરુષાર્થ પણ સદા જ પામે.

હૃદય પરિવર્તન

શ્રીમાન ગોવિંદલાલ દાસ્નો વેપાર કરીને શ્રીમંત બન્યા હતા. એક
 વખત ઉનાળામાં તેઓ નૈનીતાલમાં હતા. કંઈ કામ પ્રસંગે કલકત્તા જવાનું
 થયું, ત્યાં જ. પમા વાંચ્યું કે ગાંધીજી પૂનની જેલમાં છે. એમને એપેન્ડીસાઈટ-
 ટીલનું દર્દ થયું છે. અને જલદીથી ઓપરેશન કરાવવું પડશે. આ સમાચાર
 વચ્ચે એમના મનમાં થયું કે આવડા મેંટા હોડનેતા આ ઓપરેશનમાંથી
 બચે કે નહીં બચે, એમનાં દર્દને તો કરી લઈ.

વિચાર આવ્યો ને તુરત જ ગાંધીમાં બેસી ગયા. જેમ જેમ ટ્રેઈનમાં
 પૈડાં ફરવા લાગ્યાં તેમ તેમ એમના મનમાં બેઠો પેશ ફરવા લાગ્યાં આખી
 રાત ઊંઘ ન આવી. તેઓ મનોમન કેવો લાગ્યા હોય છે તું દર્દને કરનાર ?
 તું ગાંધીનાં દર્દને કરવાનો ? સર્વસ્વનો ત્યાગ કરનાર ગાંધી, એમનાં દર્દને
 તું સમજીને ભાર તારા વાંસા પર બાંધીને કરવાનો ? દારૂબંધી માટે જે માફસે
 આપ્તની જરવા કર્યો વિના ઉપરેલ દંધો છે એનાં ગાંધી પાસે જિલ્લા રહેવાની
 લાવકાત તારા જેવા દારૂગાંધી હોઈ શકે ? દારૂમાં બોલેલા લાભથી તું ગાંધીને
 નમસ્કાર કરશે ?

આનું આત્મસૌખ્યન કરતાં કરતાં ગોવિંદલાલ પૂના રેલગે બેઠ્યા
 ત્યારે સપૂર્ણ આત્મશુદ્ધિ એમણે કરી લીધી હતી. "અજ્ઞાત દાસ્નો વેપાર
 હોડયો; દારૂમાં કમાયેલા સર્વ પૈસા રાજકાર્યમાં દઈ દેતા" એમ શપથ લીધા.
 તે પછી જ તેઓ સાસન હોસ્પિટલમાં ગાંધીજીના દર્દને ગયા અને પછી નૈની-
 તાલમાં "ગાંધીમંદિર" બાંધીને પત્ની સાથે રહી પ્રમાણિક વેપાર કરવા લાગ્યા.

તેહિનો દિવસા ગતા:

હરી-દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય

જેમ કું વધુ ને વધુ છુટી થતો જઈ છું તેમ બાળપણની સ્મૃતિઓ વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ રૂપે મારી સમક્ષ આવે છે. આ પણ વિચિત્ર જ છે ને કે, કેટલીય અસરો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી દેખીતી રીતે નિસ્મૃતિ પાછળ છુપાયેલી હાતે; અને પછી એક દિવસ પાછાને ધીરેથી અચાનક જ બહાર આવે, જાણે એક તૂતન અને પરિપૂર્ણ જિંદગીના સુરખું જળમાં હમણાં જ નહાઈ હોય !

હેરાપાદના અમારા ઘર પાછળના બગીચો મને હજુ યાદ છે. કું જન્મ્યો ત્યારે હેરાપાદ તો અગિયન નાઈટ્સમાં આવતો કોઈક બહુઈ નજર જેવું મનાવું.

બગીચામાં વસતી હતી જીવું પુરાણી જ્યોતી-એવો જ્યોતી, જેમની કાળીઓ ચૂંચવાયેલી હતી અને જેની હર-લીલાળી માથ બૂખરી થઈ ચઈ હતી. કેટલાંક જ્યોતી પર એવી નિશાનીઓ હતી જેને અમે એના હાલતો જાણ્યો માનતા મને હજુય યાદ છે, એક જગી વૃક્ષમાં એક મોટી બખેલ હતી, ને કું માનતો કે એ તો જીવનું ઘર છે. બગીચામાં આખોયે વખત વિવિધ જીંદગીની સુગંધ બહાર પડતી, એવી સુગંધ જે એક વાર તમારી પાસે આવે પછી તમે કદી બૂલી ન શકો... જીંદગીની મધ, વર-સાદથી ભીની થયેલી ધરતીની મહેક... દેશનેગલ સમાજની મહિલાઓ જે સુગંધી વાપરે છે તેથી તદ્દન જૂદી; પ્રકૃતિની આ સુગંધોમાં તો જીવનની જાગમાં જિંદી, જન્મની ને મૃત્યુની ને ઉદારીઓની, અધુરો રહી ગયેલાં સ્વપ્નાની મર્યાદિત પીડાની અનુસૂતિ ચૂંચાયેલી હોય છે.

એ બગીચામાં કેટલાક દાહિયા કાળામુરના પંખરો પણ હતા. એમનાં એક મોટા ને સપાટ પંધરને કું મારા પિતાના વાળ ચિનાના માથા સાથે સરખાવતો, બાળપણમાં આપણે સરખામણીઓ કેવી દિવસે કરી હોય છે !

અને મધ્યાહનની ચમકની સેતરી હતામાં આખોયે દિવસ પતંગિયાં તરવાં કરતાં. એ વખતે હામણ, આ પતંગિયાંમાં નાની નની રંગીન નોકીઓ છે અને પરીઓના દેવમાં સ્પેશ પર્વોચાત્રા તે જાય છે. નીલી-હાવાવાળાં પતંગિયાં, રંગ પાંખો પર લાલ ટપકાવાળાં પતંગિયાં, લલાં પતંગિયાં જેને જોઈને એમ હાતે, પેલાં ફિક્કાં લીલાં પાંદડાંઓમાં અચાનક જ મહત્વાકાંક્ષા અગી પડી છે ને તેઓ જિંદગીમાં છે. પીળાં પતંગિયાં-સાવ સામાન્ય, અને તે પણ પ્રકાશ સાથે ધમકતાં ! સ્મારકની પતંગિયાં અને એમની દેશી પેલી, વારે વારે વળી જતી પાંખો ! લાલ ટપકાથી તો તેમને એક બન્યતા જ મળી જતી, અને આ લાલ રંગ પણ કેવો ! માત્ર કાનિના લાલ રંગ સાથે જ એને સરખાવી શકાય; અગિ ૨૦, ધમકતો લાલ રંગ !

પણ કોઈને અમે હમેશ કાંઈ સન્માનથી જોતાં નહિ, અમે-મારા પિતા અથે રમક ચોપા પાય, ભારતના પહેલા ડી. એન.સી.ના બાળકો ! જ્ઞાન ને પ્રજ્ઞ સાથે જે જે વસ્તુઓના સમજ હોય, તે બધી જ વસ્તુઓનું વિચિત્ર મિશ્રણ માગ પિતામાં હતું. અમને એવી સાથે, એક વસ્તુ તરફ વૈજનિકની તેમ જ રાસ્ટ્રી બન્ને દિશાએ જોવાનું શીખવવામાં આવ્યું. પરિણામ એ આપણું કે જિંદગી પતંગિયાંને કું પાય કરતા ને તેમની તરફ અહોભાવ અનુભવતો અને સાથે સાથે એ બિચારાં નાજુક પ્રાણીની અદર દંકળી બેસી દઈ, વૈજનિક રીતે તેનો અભ્યાસ કરવા માટેની રહેત તૈયાર કરવામાં પણ અને આનંદ આવતો કું કળૂન કરું છું, મૃત્યુ પામેલું પતંગિયું, જીવંત કરતાં થે વધારે રોમાંચ મારામાં પ્રેમ. એ રહસ્યમય હતું, વેડું જિંદગી મોન અને ટાંકપૂંથી મોંટાડી દાંડલી નિજીવ પાંખોમાંથી વ્યક્ત થતી, સ્તબ્ધ બની ગયેલી ગતિ. મૃત્યુની રહસ્યમયતા. જીવનના કરતાં પણ વધુ ભયંકર... તો શું જિંદગી મૃત્યુ કરતાં વધુ રહસ્યમય છે !

મારા ઘર પાછળના આ બાગે મારા સ્વભાવને ધડવામાં ખૂબ ભાગ ભજવ્યો છે. જીડી અનુભૂતિઓમાં નીરખવાની દૃષ્ટિ એણે મને આપી અને મને પરિચય કર્યો હતો એ સૃષ્ટિઓના, જે પોતાની મેળાએ જ, સમયની સાથે સાથે, પરચેડા, ઘાસ, ફૂલો, પંખીઓ, વૃક્ષોમાં જોડે છે તે અદિશિત થયા કરે છે, તે રહસ્યવાદી' સ્વપ્નના પૂરો અર્થ જાણવા વચ્ચે લોકો મારે માટે જે શબ્દ વાપરે છે એના, પાછળથી મારા રહસ્યવાદી બનવા માટે પણ કહેવું અશક એ બાગ જ જવાબદાર છે. ઈશ્વરનો કું આમાર માનું છું' કે મારે ત્યાં એવો બાગ હતો. જેમાં બાળપણમાં કું'બટકનો, રમતો, સ્વપ્નનાં જંગલો. ઘણાં બાળકો મૈયાની મગીઓમાં, પ્રકાશદીપ્તિ નાની ઓરડાઓમાં મોટાં થાય છે, એ કું' જોઈ' છું' ત્યારે મારું મન ખિલ થઈ જાય છે, કારણ કે કું' જાણું છું', કે જિંદગી અનંત સામના ને આશાના અંધ બન્યાની રેતી શીશવારસાની જિંદગીના કુદરતે ને આનંદો તેમણે બોલાં છે.

એક પ્રસંગ મને ખૂબ જ યાદ આવે છે. બોગોની વેળાએ એક વાર કું' બગીચામાં ફરતો હતો, કાળીએ નિદ્રિત હતી, કોઈ અજાણસ ધાડધી વણે બગીચામાં ખાઈ રહ્યા હતાં. પેતાની સુવંચા સપટી પર ફરતી હાલ ગોદાળાયાની પથ્થરને કચી પડના હતી, કોઈ મૈનમનપરતોની જેમ જ ધરતી ચૂપ હતી, હવામાં બધે જાણે એકલતા કંપી રહી હતી, એવે વખતે અચાનક જ બાગની દીવાલ આડે જોવા વ સજ્જોની ઘેગે ઝાડમાં એક સફેદ ગિલાડી નોંધ મને બીક લાગી થયું. કદાચ એ ગિલાડી નથી. કોઈ રીતમાં એ મને સતાવવા ને કસાવવા ગિલાડીનું રૂપ લેતું છે. એ કંઈ નહિ, ઘેગા ગિલાડી છે... મારે એની સાથે લાગુ' નહિએ... અને મેં પથ્થરો જીરવ્યા જીરવ્યાને એની તરફ ફેકવા માંડ્યા. એના કેળ એટલો જ દે.ય હતો કે કંઈ હોવાને બદલે તે સફેદ હતી. કાળી હોત તો તેને જોવી એ મારું સારું નસીબ ગણાત. પથ્થર પર પથ્થર મારીને મેં એને એવી દુનિયામાં મોહલી દીધી, જ્યાં પોતાના અંત પછી તમામ વસ્તુઓ આરામમાં પેઢી બધ છે.

હવે મને યાદ આવે છે કે એક નાનકડા પ્રાણીને મેં કેવળ કચી જ મારી નાખ્યું હતું. જે કે ત્યારે એક ત્રિવિધ આનંદ પણ એમાં બરેલો હતો કે, ગિલાડીના રૂપમાં આવેલો કોઈ દુષ્ટ આત્મા મારા જેવા આડ નવ વર્ષના બાળક પાસે ઠારી ગયો !

બાળપણની જેમ હવે પણ જે મને મને છે, તે આકાશ અને મધ્યાહને એમાં તરતાં સફેદ વાદળ યાદ કરું છું' ત્યારે અપકાશ માટે એવી તીવ્ર દુઃખ જાગી પડે છે ! કું' માનતો હતો કે તેઓ મારા પ્રેરણાઓ છે. બાળપણમાં વાદળ અને તારા કેટલાં મારી નજીક રહેતાં ! મારી નાની હથેળીએ મેં કું' જાણે વાદળોને દબાવી દેતો, અને એમની સ્નિગ્ધ સુવાળાઓ આનંદ પણ અને અનુભવતો ! મધ્યપ્રાણ તે હાથ જેટલે જ ઊંડે રહેતાં. કું' એમાં મરી પીછી લગમગ બોળતો તે ખરેખર કાળજી પર ઉતારતો. આ અનુભવ કું' સાવ સાચા, હતા તેવા જ લખું છું', જેથી તો સમજી શકો કે મારું બાળપણ કેટલું રંગીન ને જાલ્ય હતું.

પણ આજે આ બધું કેમ મારી સ્મૃતિમાં પાછું આવે છે ? એટલા માટે કે હવેની જિંદગીમાં એ રંગ ને જાલ્યતા કું' બોઈ શકો છું' ? એટલા માટે કે કું' જાણીત થયે છું' ને મને કશોક સદાગે જોઈએ છે ? આજના જીવનના શૂન્ય અસ્તિત્વને બાળપણની સ્મૃતિઓ કચી રંગીનતા અર્પે છે ? મને ખબર નથી, પણ આ દુષ્ટિત સાચી રહે જ છે' કે આજે બધા જ, આજે નહિ તો કોઈક બીજા દિવસે વીતી ગયેલા દિવસોને, અને બાળપણની ઉદાસમાં ઉદાસ બહીઓને, બગીચેમાં રમકડાને, મારતરની નેતની સેદીને, બા-બાપાની કમકામોની વેદનાજરી ધરીએને પણ યાદ કરીએ છીએ. જાણે ન સમજી શકાય એવી કેઈક મધુરતા એ સ્મૃતિઓ લઈ આવે છે.

ઉમર વધતી બધ ત્યારે બાળપણનાં સ્વપ્નો સ્મૃતિમાં જીવંત રાખવાની કલા કેટલી મેટી છે ! સાધારણ રંગીન રીપીઓમાં મેધ્યપ્રાણ જોવાની, ક્યાંક તૂટીને પોલી શીશીઓના કાચના કુકડામાં તાનને ચમકતા જોવાની શક્તિ હોવી; દુઃખ સાથે નીરખવું.

અને આપણા કરતાં કોઈક જૂદી દુનિયાની એ ગીચ વસ્તી છે એવો અનુભવ કરવાની શકિત હોવી એ કેવલી અમૂલ્ય વાત છે! જ્યાં માનવીઓ રહેવાની જેમ રહે છે, જ્યાં દુઃખ નથી, શોક નથી, મુલ નથી, ભૂમ નથી, અજ્ઞાન નથી, નાની નાની વાતોમાં દેતરપિટી ને કેપટ નથી, એવા બગોચા તરફ ઉતારતાં બંધાં રહસ્યમય દારોનાં તાળાંને દિઘડી શકે

તેવી, શિશુ-મનની સેનેરી ચાવી આપણી પાસે છે તેવી લાગણી હોવી એ કેવી અદ્ભુત મંજીર છે!

એક વાલે છે, આજના આ વિપુલ ધણેશુના યુગમાં આપણને બળપણનાં શ્રદ્ધા ને ધિમતની જરૂર છે; એવું બળપણ જેને ખાતરી છે કે, તે પોતાની મહત્તીની સંપત્તિ જાંત્રી નાખીને પોતાની દદનની ઈચ્છા પ્રમાણે તેને ફરી બાંધી શકશે.

પ્રેમ માટે પુરુષ પોતાના જીવનધાર્મને ત્યજતો નથી. એ જો ત્યાગ કરે છે તો આખરે બંધનમાં રહેવાથી એ ત ફરે છે. પોતાની પ્રેમિકા પ્રત્યે એના દિલમાં ફરિયાદો ઉદ્ભવે છે. આ માટે પુરુષને દોષિત ના દર્શાવવું; કેમ કે પ્રકૃતિએ જો પૂણ્યતાથી નારીનું સર્જન કર્યું છે એટલી પૂણ્યતા જ પુરુષનું નથી કર્યું. માતૃત્વ પ્રત્યે બંધન બધારે નારીનું વ્યક્તિત્વ પૂર્ણ બની બધ છે ત્યારે પુરુષ પિતા બનીને પહેલાની જેમ જ અધૂરા રહે છે. આ કારણે પુરુષ પોતાની પૂણ્યતા ચોખ્ખા પોતાના કાનમાં રત બની બધ છે. એમાં જ એને સતોષ થાય છે. પુરુષ નારીની જેમ પોતાનું સર્વસ્વ, જ્ઞાન કરવાની ક્ષમતા નથી ધરાવતો, અહીં જ સ્ત્રી અને પુરુષનાં મૂળમૂળ અંતર રહેલું છે.

સ્ત્રી-દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાओं के साथ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

‘પથિક’ ગુજરાત-અંક : મે જૂન ૧૯૭૨ :
તંત્રી, શ્રી. માનસંગજી બારડ
‘પથિક કાવ્યોદય’ પ્રેમ દરવજા બહાર
અમદાવાદ-૨
પાનાં ૧૩૧ કિંમત રૂ. ૨-૫૦

કાવ્ય અને શૈરાણી વિશે અનુક્રમે ત્રણ અને ચાર વિશેષકો આપનાર ‘પથિક’ એ એટલામાં હવે ગુજરાતને આતરી લે છે, અને પ્રથમ વિશિષ્ટ અંક મે-જૂનનો સંયુક્ત બહાર પડે છે. પુરાતત્વ, સરકૃતિ ઇતિહાસ, વાણિજ્ય, ભૂસ્તરીય તેમજ રક્ષિત સ્મારકો એટલા વિશાળ આ અંકમાં ભેષ થાતા છે.

જ્ઞાનોને એક ખાસ પ્રકાર ખાલી જાવિષ્ણત થઈ રહ્યો છે. આ લેખો સામાન્ય મનોરંજન આપનારા અથવા કામદંભાસો કરવા લખાએલા નિષ્પદા નથી, જોડો અવદાસ, સત્યોધન, પુરાવા અને આપર અને રિચા વાચન જેવી જ્ઞાન તપશ્ચર્યાને અતે લાપેલા કાઢિલ મેં કિતકો છે અને સાચા કંઠેરી સિવાય અન્ય કોઈ તેનું ચૂકવાકિન કરી શકે નહીં. જે વિદ્વાનોએ આ સામગ્રી ખીરસી છે તેમનાં થોડાં નામ આ રહ્યાં :

(૧) શ્રી કે. કા. સહી (૨) શ્રી હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી (૩) ડૉ. હનુમુખ સંકલિષા (૪) ડૉ. હેટુલ ઈ નાવક ઈત્યાદિ.

ડૉ. સંકલિષા ‘ગુજરાતના પવાજુઓ’ વિષય લઈને આવ્યા ■ અને આર્ટિસ્ટો તેમજ વિજ્ઞા દારા તેને રસિક જનભોયો છે. ગુજરાતને કેન્દ્રમાં રાખીને તેમણે વિષયને જે રીતે વિસ્તાર્યો છે તે માત્ર તેઓ જ કરી શકે ‘સંસ્કૃતિ’ વિશાળના જે ચાર લેખો સમાવિષ્ટ થયા છે તે એકનીગથી કિલ દોવાથી સારી વિવિધા પૂરી પડે છે. ‘હાપીય સરકૃતિ’ વિશે ડૉ. સુમન પદ્યા, ‘શુદ્ધ સ્થાપત્ય’ વિશે શ્રી સુકંદ રાવળ, ‘પ્રાચ્ય સોલકો મંદિરો’ વિશે

ડૉ. કનિલક સોમપુરા તથા ‘તળી ગુજરાતના ઉત્સવો અને મેળો’ જેવા સામાજિક વિષય ઉપર ડૉ. મુલ્લખેન મહેતા ગુજરાતની ભૂતગતિન સંસ્કૃતિના ચોખ્ખા ઉમ્મીને જે સિદ્ધાવલોકન કરાવે છે તે દંડિ-હાસની કઠીનો સમજવામાં મદદરૂપ બની રહે છે.

ઈતિહાસ વિશાળનાં છે લખેા પ્રગટ થયા છે તે પણ નિપજની દૃષ્ટિએ નેષધીય બને છે ‘પ્રાચીન અભિવૈષા’ (ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી), ‘ગુજરાતના પ્રાચીન સિદ્ધાંતો’ (શ્રી ભારતરામ મોકી), ‘ગુજરાતના પ્રાચીન પ્રથસીકો’ (ડૉ. હનુમન ત્રિવેદી) તેમજ ‘ગુજરાત ઉપર અધ્યુગીન આક્રમણ’ (ડૉ. હેટુભાઈ નાવક) ઉત્તર ‘ગુજરાતની પ્રાચીનતમ નજરીતો’ (શ્રી કે. કા. સહી) આ વિશાળ કાઢે તત્રાની લેખો માટેનાં પસંદગી તત્રથ અને તુલનાત્મક રહી છે તેની લોતક બની છે. ત્રી રી વધુ બન બેચનરો લેખ આ વિશાળનાં પ્રગટ થયા છે અને તે છે ‘અર્થ’ પ્રખ : મૂન સ્થાન અને પ્રસર’ તેના લેખક છે અપ્પા અને વિલ્લવાયરપરિ કે. કા. સહી, ભારતરર્પા આર્થો બહારથી આભ્યાના મતનના પતાનું તમણે જે રીતે ખડન કર્યું છે અને તેમના મુમસ્થાનને ભારતમાં સ્થાપ્યુ છે તે આ વિરેના વિવાદના સુંદર પ્રકન્ધ ઉમેરી ગય છે, શ્રી શાસ્ત્રી-જની નિદના કેટલી અસાધ છે તેનું માપ અને જો માણ આ લેખમાંથી મળે રહે છે આ અંદની સહ્યાનના મા જ તમગુજરાતની ભૂસ્તરીય રચના’ વિશે ડૉ. મહેન્દ્રકુમર દુર્ગા પણ મહારાનો લેખ આપ્યો છે તે માહિતાના દૃષ્ટિએ ખૂબ ઉપયોગી છે.

આજ પ્રકારના બીજો લેખ છે ‘ગુજરાતનો કિનારો અને નાવો’ (શ્રી ચિત્રપ્રસાદ રજવેર) જે આજના વિશ્વથીને અમુલ્ય તોનાર સમગ્ર પૂરી પડે છે સ્મરજમાંથી પ્રતિભાએને શોધવાની તત્રની ચીવટ એક જ દક્ષિણતર્પાથી દેખાઈ આવે છે કે ‘ગુજરાત-અંક’નાં પ્રથમ તાર ઉપરિચત થનાર છે

લેખકો છે અને તેમણે એ તો બંનેનો છે અને તેમના સોના લેખોનું ધોરણ વિદ્યુત જેવું રચ્યું છે.

મી. ૨૨ થાય છે કે 'યુજ્જ્ઞા-અંક' પદ્યિકા કાઢે તો તેની મૂલવણી કેમ કરી ? તત્ત્વોને નિરૂપવાથી શું વળે ? ફકીરની જમાના એવા ઓલિયાને ખાલુએ રાખી, આજની પેઢી કાલમાં આ અંક મૂકાને નાંચેનો પ્રશ્ન કરીએ :

'દે ભારતવર્ષના આપતીકા'ઓ નામરિકો - તમે ઉચ્ચ શિક્ષણ આપતી કૌતુકમાં અભ્યસ કરો છો. સિનેમાના છાપાઓ, સાપ્તાહિકો - માર્ગિકો. ફોટોફોટો દેરનો છે-નહીંઓની રજાઓ અપાવે છે-હાંખાવાળા અને દાદી રાખે છે-જાનમ નિરમાં તમરા આચાર્યની કોઠી કરે છે-કૌતુકોના ચૂટણી-ઓમાં નારા ચગાવે છે, લોકાન કરે છે, પરિક્ષા-એમાં પાસ થવા ચેરીનો કોક માગે છે. પણ આ અંતે એક પણ લેખ વાંચી એમ થાય છે 'ખડું' કે 'કું' પણ આતું સરોધન છું ? ઇન્દિરાના પેલ કંપેડું ? મારા દેશના ભૂતાળા ઉપર વધુ પ્રકાશ ફેંક ? કે સાકંપવાની નેમ બોધાગમ કરી, ખૂલી દેખાડે મેવું ? પૂ. શાસ્ત્રીજી જેવી નિતાના ખાદે અરધન કહું ? વર્તમાનની છીછરી સતારી રંગી ડીડે અવગાહન કરું ? ઇતિહાસ, સંસ્કૃત, પુરાત્ત્વને માન આપું-ઉવટે કું' કાંઈ ન કરી શકું તો બીજાઓએ કંઈ વાંચી જઈને પચાડું ?

જો આવી ઠાઈ લાગણી આજના યુવાને થય તો તત્ત્વોનું જીવું સાર્વક છે.

'ન્હાર્ટ હોલ્ડ'

લેખક શ્રી મુધીર દલાલ પ્રકાશક : લોરા કૅન્ડ કુર્. ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ. પૂર્ના ૨૫૨ કિંમત ૭-૦૦

આ નવલિકામંડળને ૧૯૭૦ના વર્ષનું પ્રથમ ધનાય પ્રાપ્ત થાય છે. એકંદરે ૨૦ નવલિકા-ઓમાંથી એકના નામ ઉપરથી સમગ્રનું નામાનિધાન કર્યું છે, તે લક્ષાં 'ન્હાર્ટ હોલ્ડ' પરદેશી રહેલા અને હરિને કામ થતા ધીરજાળ દાસી લતે ચડી ગયા પછી પર્વે પછી પણ દેશના માણસને જોઈ, દેશની વાતો વડે અવર્તા, બહામણા જેવી વાનગી મંડળના પેતાના લક્ષાં બનાવતા ધન-ધન અનુભવે છે

પણ આ બધું શરૂ થાય છે-મિત્ર દેશમાં ચાલે જતા પોતાને તો પરદેશમાં -પરદેશી પત્ની સાથે જ રહેતાનું છે અને એ આજાણ રીતે છે 'ન્હાર્ટ હોલ્ડ'માં.

ગોટામ ગની નવલિકાઓનો ત્રિપથ આજના યુગની તારીરને રચી જાય છે. 'હાલ' અને 'કાવર' માં આ હકીકતને કટાક્ષ દાન લેખકે કદન-તાપી ઉપસાવી છે. 'આજાની દીગલી' માં નિઃસંતાન દંપતીને બેઠી જાય છે એક બાળક, માતાપિતા યુગની જેસેલા આ બાળકના દાદા-દાદી જ હયાત છે. દરિયા કિનારાની કોટેજમાં આ ચારપાત્રો વચ્ચે બાળક અચાનક મુખ થાય છે- દાદા-દાદીને શક આવેલા બેઠેલા હતા નિઃસંતાન દંપતી ઉપર. કંઈક તેમને ત્યાં જ એક બપોતની દીગલી બેઠેને આ બાળક પડેલા પાથર્સ ધરે હતા. વર્ષો વીતી જાય છે. દાદા-દાદી મરી પરવારે છે. અચાનક વર્ષો બાદ એ જ દરિયા કાંઠે લીધી કોટેજમાં ગેરો તંદુરસ્ત મુલા આવી ચડે છે અને બપોતની દીગલી જોવા મળે છે પાઈ. અંત આવે છે ત્યારે કિમેનો સમજ દીગલી, મુલાને ચાપ બપોતી કોટાથી, છતાં હાલવતી પળો જતી હોય છે. નવનિ. સમગ્રનું શીર્ષક 'આજાની દીગલી' રાખ્યું હોત તો ?

શ્રી મુધીર દલાલના સિદ્ધિ એ વાતમાં સ્ત્રી છે કે ધનથી લીર કિલ્લાને એ આજની નવલિકાને દુર્ખાંવ બનાવે છે. તેનાથી તેઓ મુક્ત રહ્યા છે. 'આ છે' જેવી નવલિકામાં તેઓ જીવનના અમન-નિમન તત્ત્વને એવી ખૂબીથી પકડી રે છે કે તે વન પ્રાપ્તો જૂન થઈને લક્ષ્મી હોવાનો લાક પાછળથી આવે છે તેનો સ્વપ્નમાં તો આજ પછી આવેતો નથી. આજના જીવનની વાસ્તવિકતા સમજવા 'આવ, આજાજ જવું છે ?' વાંચ્યા પછી જે વાતાવરણ અને પાંચજૂ વાયકના મન પર ફરી જાય છે તે ચિરંજીવી બની રહે છે. 'અનંત મુક્તિ'માં પતિના અવશન પછી દીકરીને ઘેર પતવડા અનુભવતી માતા એલના કુચુલાના એક પ્રવટલે માંથી જ વર્તમાનમાં લેખકની રોચીલા તાલગી અને જીવનને નીરખતા પ્રેમે જેલો દરિયાકાંઠે થી દલાલની વાગીએને બેઠેલાં નવીનતા આપી જાય છે. એમ લાગે છે કે નવલિકાના પ્રચારને લેખક સમ્યા રાહ પર ચાલી રહ્યા છે.

सर्वोत्तम भांड गाढे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

बन्दिबा ओकसबे-४

कलकत्ता-१

डेल : २२-१०७२ भाग : NOBISUCE

मिष रथण :

रेलवे स्टेशन, बगडा,

पो. को. नारायपुर

मि. म्पारष (बिहार)

(आम : KANORIA)

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandbi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

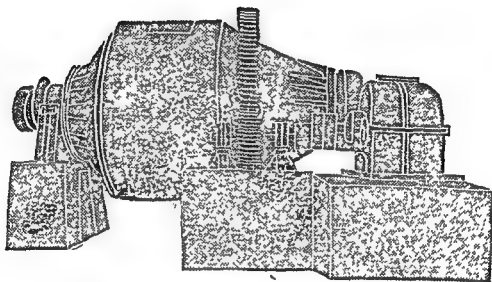
Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur;
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 400C1-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

TECHNICAL COMPETENCE

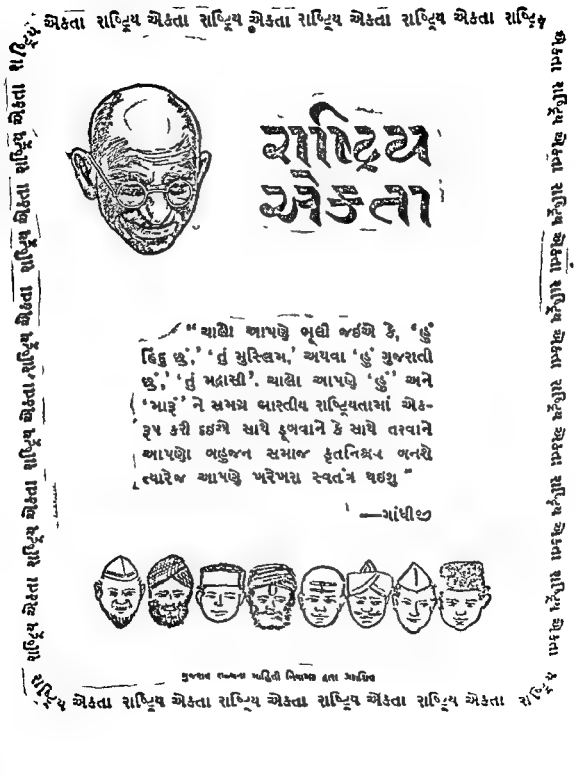
MUKAND has won orders for Grinding Mills against foreign competition

MUKAND has the experience and competence to design and build a variety of plants and equipment for chemical, metallurgical and allied industries.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay 40 A.S.

રાષ્ટ્રીય એકતા

“ચાલો આપણે બૂલી જઈએ કે, ‘હું’ હિંદુ છું,’ ‘તું મુસ્લિમ,’ અથવા ‘હું’ ગુજરાતી છું,’ ‘તું મદ્રાસી’. ચાલો આપણે ‘હું’ અને ‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રીયતામાં એક-રૂપ કરી દઈએ સાથે રૂબવાને કે સાથે તરવાને આપણો બહુજન સમાજ ફતનિશ્ચય બનશે ત્યારે જ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું.”

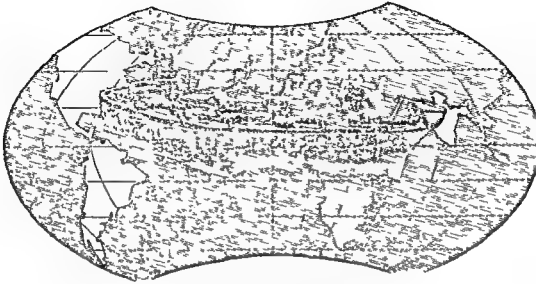
—ગાંધીજી

ગુજરાત રાજ્યના રાષ્ટ્રીય નિયમક કક્ષા અધિકારી

રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

સિંધિયાના જહાઝે સર્વ પ્રારંભે માલ વિપણ

શોઈ ખજૂ એટા ભરે તરિત સુરક્ષિત અને

મરકસાલરી રીતે પહોંચાડે છે

દક્ષિણપારની સર્વિસો :

ભારત પાકિસ્તાન ઈન્ડો-ચીના, સુએઝ

ભારત પોલ ક

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ચાઈ)

ભારત રશિયા

ભારત ડેલિવરિઝ (પૂર્વિયા ચાઈ)

ભારત અમેરિકા (કોલોમ્બિયા અને મલ્લાનાં નાવો)

ભારત મેટ મેટ્રોલ પૂર્વ ડેવેલોપ

ભારત કોલિમિયન

ભારત એફિરેટિક પૂર્વ મેટ્રોલોલોલ

ભારત મુ. એ. આર.

ભારત-માલ સમુદ્રના નાવો

ક્રાફ્ટ પારની સર્વિસો

ભારત પાકિસ્તાન-ચાઈ સિલોન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ,

સિંધિયા ૬ હિલ, ન્યોનપ મોર રોડ મ. ને. બક ડે મેટ્રોલ ૩૫૦૬ ૬

ટેલિગ્રામ રાજકોટ (૧૨ ૭ ૫૦) ૮૭૧૪ ૨૨૫૫

એન્ડ નેન્ડ મિલ્કી ૬૦૬ મેલાલ મુલ મ. રોડ, કલકત્તા ૧

ટેલિગ્રામ રાજકોટ (૬ ૭૫૦૬) ટેલિગ્રામ રાજ

દુનિયાના સર્વે મુખ્ય અદરોમાં એકન્ટો છે

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

કન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન • ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ્લ સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

બિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ. KANORIA)

વૈષ્ણવજન

ઉદ્ધરેહાત્મનાત્માનમ્

વિશ્વનાથનાં ચરણોમાં

બપોરનો સમય છે, કાશીવિશ્વનાથના મંદિરમાં યાત્રીઓ અને ઉપાસકોની ભીડ કંઈક ઓછી છે. એટલે ખાસ કરીને મંદિરના ગભારામાં શાંત વાતાવરણ વ્યાપેલું છે. એવે સમયે એક સવજન મંદિરમાં પ્રવેશ કરે છે. એમણે રેશમી ધોતિયું પહેલું છે. અને કાંધે જનોઈ ધારણ કરી છે. ખીજું કોઈ વસ્ત્ર શરીરે નથી. એમની આંખો કોઈ અદૃશ્ય સૂરત પર મીટ માંડી રહી છે એવું લાગે છે. એમની પાસે સફેદ કપડાંમાં વીંટેલી કોઈક ચીજ છે. પ્રથમ તેઓ તેને મંદિરની દ્વરસ પર મૂકે છે. પછી પદ્માસનની મુદ્રામાં બેસીને મૂર્તિની સામે ધ્યાનમગ્ન થઈ જાય છે.

લગભગ એકાદ કલાક પછી તે સવજન આંખો જોલે છે. અને પોતાની સાથે આણેલી કપડે વીંટેલી પેલી ચીજ જોલીને, વિશ્વનાથનાં ચરણોમાં નૈવેદ્યરૂપે ધરે છે અને ફરી વાર ધ્યાનમગ્ન થઈ જાય છે. એકાએક એમની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા માંડે છે. એમનું મુખમંડળ કોઈ અલૌકિક પ્રકાશથી ઉજ્જવળ થઈ ગયું છે. વિશ્વનાથનાં ચરણોમાં તેઓ ફરી શિર નમાવે છે અને કહે છે :

‘પ્રભો ! આજે આપની અપાર કૃપા થઈ છે. આજે મેં જો નૈવેદ્ય આપનાં ચરણોમાં ધર્યું છે તેને અનુગ્રહ કરી સ્વીકારો.’ તેઓ આ જોલી રહ્યા ત્યારે મંદિરના પૂજારીને લાગ્યું કે, વિશ્વનાથનાં અધરો હાલી રહ્યાં છે.

—શુરુદયાળ મલ્લિક

નર્મદાએ

અનારુદિ નેવી આકૃત કાંઈને ગમતી નથી. વરસાદ મોડો થાય ત્યારથી જ લોકોના હૃદયો ખેંચી જાય છે. આ વર્ષે ચોમાસું મોડું થયું હતું અને થયા પછી ફેટલાક રાજ્યોમાં તેનું પ્રમાણ બહુ જ અલ્પ રહ્યું. દેશભરમાં આ સાથે ચોમાસું નિષ્ફળ નીવડ્યું. ■ પાટાતરૈ વરસાદ થાય તો પશુ તેની ઉપયોગિતા અમુક અથા પૂરતી મર્યાદિત રહે છે. ખાસ કરીને શુભરાત, કચ્છ રાજસ્થાન અને સોરાષ્ટ્ર-ભારતના પશ્ચિમકાંઠાના રાજ્યોમાં વર્ષાનું પ્રમાણ મર્યાદિત રહે છે. એટલે એક નમુના વર્ષ આવે તો પશુ આકૃત સર્જે છે અને આવું નમુના વર્ષ ન આવે તો જાણીતું પશુ આવતી નથી એ દૃષ્ટિએ છે. દરેક વર્ષ માંડવી ખૂબ પાકે અને ખેડૂતને વળતર સારું મળવા લાગે એટલે તેની ભૌતિક લાભની ખૂબ એકદમ વધી જાય છે, અને સમાજ પશુ માનવતા વીસરવા લાગે છે. આકરી તાવણી થાય ત્યારે જ માણસ અત્યંત ખી ખી થાય વર્ષ એ પ્રકારનું છે. ઈશ્વરની કૃપા વિના માનવી કેટલો નિયારો છે તેવો ખ્યાલ સતત નજર સમક્ષ રહે તે માટે આવી કસોટીનું નિર્માણ થાય છે ખીજી પશુ એક વાત છે પાણીનું મૂલ્ય આપણે સમજતા થયા નથી. પાણીને વેંકડી દેતા આપણને કાંઈજ થતું નથી. નદીઓમાં પશુ પાણીને આપણે વહી જવા દઈએ છીએ. રાજસ્થાનમાં એવા ઘણા ગામડા છે જ્યાંના લોકોની ઝડપીથી વધુ જીવન પાણી દૂર દૂરથી ખેંચી લાવવામાં ખસાર થઈ જાય છે, અને પાણી પૈસાની સામે જોખમી મળે છે પાણીની કિંમત ત્યારે સમજાય નદીઓને નાચવી, ડેરડેર નેક ડેમ બાંધવા, ગામે ગામે તળાવનું આયોજન કરવું-નાન કાગરણને પશુ ઉપયોગમાં લેવાની યોજના બનાવવી, મોગી નદી હોય તો ડેરડેર અનેક સ્થળે નાના મોટા ડેમ બાંધી તેના મીઠા જળનો સદુપયોગ કરવો, સહેલી વિસ્તારોમાં નળ દારા પાણીનો ખીનજરૂરી બચાડ

અટકાવવો, માઈલોના માઈલો સુધી નદેરો બાંધીને ઉપવૃથ્થ પાણીને ખેતરોમાં અને ગામડાઓમાં પડોચાડવું; નદી કાઢના તમામ ગામે માટે બારમાસ ચાલે તેટલો પુરવઠો સમગ્રી રીતે થાય તેવી ટાકીઓ અથવા સૂતરો ટાકાઓ રચવા- આ બધું વિચારવા અને વિચારીને તેનો અમલ કરવા અનારુદિ કાળ ઉત્તમ છે. સમાજના દરેક વર્ગ, સમાજના દિલમાં કામ કરતા બીજાનું જોઈએ ખાસ કરીને મામ પચાપતોએ આ બાબતમાં મૌનિક રીતે વિચારીને નાની નાની યોજનાઓ લોકો સમક્ષ મૂકી જોઈએ. દરેક ગામડું પોતાની રીતે, પોતાના ખૂબના પાણીના પ્રાપ્તિ સમયમાં ખતાવે અને રચનાત્મક અભિગમ અપનાવે તો ઘણું થઈ શકે. સરકાર તો નર્મદા જેવા પ્રશ્નમાં વર્ષો સુધી અટવાએલી રહેશે. પશુ એક ખીજી રીતે વિચારીએ તો આપણને લાગના વિના રહેશે નહીં કે શુભરાત-સોરાષ્ટ્રમાં જે નાની મોગી સેકડો નદીઓ છે એનો ઉજી સુધી કાંઈ ઉપયોગ થયો નથી અને ચોમાસાના ચાર માસ જે અવસર મોટી નદી તો નાની નર્મદા બની રહે છે તે આપણા સૌને માટે દેવી નર્મદે બની શકે તેમ છે. જેવી નદી તેની યોજના બનાવી રીતે નાની યોજનાઓ વધુ સરળ હોય ■ —પશુ નાણાની જરૂર પડે નહીં. જાણે સમય લાગે નહીં અને મર્યાદિત હેતુઓ તે અવસર પૂરા પાડે આવી સેકડો નર્મદાઓ રાહ જોતી બેઠી છે લોક યતન આ કામ છે પ્રજાએ ઉપાડી લેતું જોઈએ મહદ અવસર મળી રહેશે

હજીતાળ-હરે, તાલ
હજીતાળો સર્વવ્યાપી બની રહી છે તેનો પ્રચાર અને પ્રસાર દેશના, સહેરના, ગામડાના ખૂણે ખૂણે આવરી લેવા જેવો શકિતશાળી બની રહ્યો છે. માત્ર કારખાનાના કામદારો જ હજીતાળ પાડે અને બીજા ખેતી રહે તેનું હવે બનનાર નથી હોસ્પિટલ ની નસો તેમજ ચિકિત્સાની હજીતાળ જોવા પછી

સમાજને કોઈ વિલાસ બાકી રહેતો નથી મુબઈની છેલ્લી હડતાલે ૧૦ લાખ મુબઈગરાને ઘેર બેસી રામ નામ લેતા કરી દીધા. ઈન્દિરાજીએ સમાજવાદની અને ખરીબી હડતાલના વાતો કંઈ ને હડતાલિયા પવનમા વાવા ઝાડાનું નેર ઊછીનું આપ્યું છે. આજે દરેક રાજ્યમા કોઈ મોટા પકાર ૩૫ હોય તો હડતાળ છે. હવે તેને અટકાવી શકાય તેવું રહ્યું નથી “સહયોગિત કલોયુગ” એવું શાસ્ત્રનું વચન છે - એટલે હવે સુનિયમ રચીને તો કોઈ આ યજ્ઞ વાપરવાનો ઈંગ્લેન્ડે લઈ ચૂકે છે. હડતાળમા બંને પક્ષોનું ભાવિ હરિને હાથ હોય છે. એટલે હરિ ને તાલ ખતાવે તે જ જોવાનો હોય છે. હડતાળ શબ્દ હરે તાલ સાથે વધુ બધ બેસતો થાય છે - જેમ ત્રિતાલ તમલામા શોભે, તાળાબધીના જમાનામા ‘નવતલ નો વટ પડે, સ્વામી બહતો બધા વડતાલમા અને લક્ષ્મીબહતો નૈનતાલમા તેવી જ રીતે હરિદ્વારાધરો હડતાલમધ્યે હોય તેમા આશ્ચર્ય નથી. ખરીબ દેશને હડતાલ શરૂ કરે કે નહીં તે જુદી વાત છે, પણ હડતાલને બધે જ શરૂ કરવું હોય છે, અને કોઈના આવકારની રાહ તેને જોવાની હોતી નથી આકાશી મેધ જેવું તેનું સામર્થ્ય હોય છે - ન પડે ત્યાં સુધી તેના જોરને ખ્યાલ આવતો નથી પણ પડ્યા પછી તેના પૂરમા સો તણાવા લાગે છે ખિટન મા તાજેતરની પ્રયત્ન હડતાલે તે ટાળી પ્રબળ તમ કરી દીધી હતી ક્રાન્સ અને અમેરિકામા પડતી હડતાળે એવા જ તાલીરો ખોલાવી દે છે, મુબઈ અને કલકત્તા જેવા શહેરોમા બે ત્રણ કામદાર સંઘોની હડતાળને ત્રિપેચી સત્તમ રચાય તો નામરિકોને માટે હરે, હરે સિવાય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. હડતાળના પ્રતિરોધક કોઈ બળની શોધ ન થાય ત્યાં સુધી હાથ મા હડતાળ લઈ હરે રામ, હરે કૃષ્ણની ધૂન લગાવવા સિવાય કોઈ બીજો રસ્તો છે નહિ.

ત્રીબ વર્ગમા નાબૂદી

રેલો પ્રધાન બન્યા પછી ટી. એ. પી. કોઈ નવા કિમિયા અજમાવીને જાતીય રેલ્વેમા પેતાનું નામ અમર રાખી જાય તો નવાઈ નહીં રેલ્વેમા ત્રીબ વર્ગને ન ગ્રહ કરી, પહેલો અને બીજો ત્રે જ વર્ગ રાખવાની તેમની ઉમેદ છે ચાલેલાસ એ ભાર-

તીય મુસાફરોનું અપમાન છે. વળી સૌથી વધુ કમાણી ત્રીબ વર્ગના મુસાફરો રેલ્વેને કરાવી આપે છે, તેથી તેમને દરબજે વધારવો જોઈએ. ફર્સ્ટ અને સેકન્ડ એક બે વર્ગ જ રાખવામા આવે તો ખોટું નથી. અત્યારના ત્રીબ વર્ગમા સુવિધાઓ ઉમેરીને તેને બીજા વર્ગમા રૂપાંતર કરી શકાય અને પહેલો-બીજો એક કરી શકાય એમ કરવા જતા બીજા વર્ગનું ભાડું થોડું વધારવું પડે. પણ દરબજે વધતો હોય તો આ દેશના નામરિકોએ અત્યાર સુધીના કોઈ બાડા વધારા સામે વિરોધ કર્યો નથી અને તેથી ભવિષ્યમા પણ કરતો નથી. અને એ જ રીતે પ્રથમ વર્ગનું ભાડું થોડું ઘટાડી શકાય. ટિફ્ટ ખરીદનારાઓ દ્વિધામા મુકાઈ નય-હેમ્પ્ટનની જેમ વિચાર કરતા કંઈ જન્ય-ફર્સ્ટમા મુસાફરી કરુ કે સેકન્ડમા ? એવું કોઈક આકર્ષણ ડબ્બાઓમા મુકવું જોઈએ પૈ સાહેબ ખરેખર સમાજ વાદી હોય અથવા ઈન્દિરાજીની કમિનિટમા પુરાયા પછી તેવા થવા માગતા હોય તો તેમણે અમૃતપૂર્વ કાન્તિ એમ કરવી જોઈએ કે અત્યારના યડ હતાસને ફર્સ્ટનું લેખલ મારવું-અને ફર્સ્ટ કલાસને યડનું ! સૌથી વધુ ધરોહો આપતા વર્ગને લાલે સવતતો મળે અને શ્રીમન્ત લોકો જરા ખરીબીતો અનુબન કરે ને કે એવા સંજોગોમા પણ પ્રથમ વર્ગમા બેસનારાઓએ જિજ્ઞાસુ રહેવું પડશે કેમ કે તેમને બેસવા નેટલી બેઠકો પ્રથમ વર્ગમાં હશે નહિ સૌથી સારો રસ્તો ત્રી ત વર્ગને નાબૂદ કરવાનો છે. એ લોકો રેલ્વેની પહેરે છે-તો બીજા વર્ગનો ટિફ્ટ નહીં ખરીદી રહે ?

રાજકોટ મ્યુનિ. કોર્પોરેશન

રાજકોટ બેરો મ્યુનિસિપાલિટીને કોર્પોરેશન બનવાનું બંટુમાન મળે છે તે સોરાષ્ટ્ર માટે મજાનીની બાબત છે. અમદાવાદ, સુરત અને વડોદરા એમ ત્રણ રેકલે જ મ્યુનિ. કોર્પોરેશન છે અને તેમા મોથુ નામ રાજકોટનું ઉમેરાય છે. કોર્પોરેશન બનવા માટે રાજકોટ સામાજિક અને સાસ્કૃતિક ક્ષેત્રે ને અર્થિક બાબતો છે તેમા સતત વધારો નોંધાવવો પડે. નાણાકીય દષ્ટિએ કોર્પોરેશન આ શહેરના વિકાસ અને નામરિકોની સુવિધાઓ માટે દરે પછી, અમદાવાદ-વડોદરાની જેમ, મોટી ચોગ્ગાઓનું સાદસ કરી

શકશે. સાથે સાથે રાજકોટ સૌરાષ્ટ્ર માટે ઉદાહરણરૂપ બનવું પડશે અને હવે પછી આ કદાના આકાશી (ભાવનગર જેવા) શહેરો માટે અગ્રણી રહેવું પડશે. છેલ્લા દસ વર્ષમાં રાજકોટે ધણી પ્રગતિ સાધી છે— શહેરનો વિસ્તાર ખૂબ વધ્યો છે, વસતિ છે, ઉલ્લેખ વધ્યા છે. કોર્પોરેશન બન્યા પછી હવે રાજકોટ મ્યુનિસિપલ ચોક્કસ નેતાગીરી પૂરી પાડવાની રહેશે અને સૌરાષ્ટ્રના અન્ય શહેરોને માર્ગદર્શન પણ આપવાનું રહેશે.

તેલના ભાવ

તેલના ભાવ વિષે તાજેતરમાં અખબારોમાં આકાશ્યો પ્રસિદ્ધ થયા હતા સરકાર તરફથી અથવા તેલ વાપરનારાઓ તરફથી તેને પ્રસિદ્ધિ આપવામાં આવી નથી પણ હિત ધરાવતા ઉપાદેશ-વેપારી વર્ગની તે દલીલો છે. મયા વર્ષે આ સમયે તેલના જે ભાવો હતા તેના કરતાં આ વખતે નીચા છે તો પછી સરકારે તેમજ લોકોએ શા માટે બેઠાપોઠ કરવો નોંધ્યો ? છૂટક તેલના હજુ કોશિયા પાસે રૂપિયા થયા નથી છેલ્લા ત્રણ વર્ષના આકાશ્યોને આધારે જે દલીલો કરવામાં આવી છે તે ગિલકુલ વાદિયાત છે. સૌ પ્રથમ સરકારને તેલના પ્રાપ્તિ ઇસ્તફેષ કરવો પડ્યો ત્યારે વ્યાજબી ભાવના તેલનો ભાવ રૂ. ૧-૮૦ હતો. તેમાં કોશિયા ત્રણ રૂપિયાનો રાક્ષસી વધારો થવાના કારણે વેપારી વર્ગે આપી શકશે ? આ સમય દરમિયાન ઉત્પાદન એટલું ઘટ્યું નથી કે માત્ર એટલી વધી નથી કે આટલો વધારો વ્યાજબી ટેરવી શકાય રાહતના ભાવમાં ૨૦૦ થી ૩૦૦ ટકાનો વધારો થઈ ચૂક્યો છે ખાસ અને તેલ — બન્નેના રાષ્ટ્રીયકરણ માટે વિચારવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે.

૫૬૨પુરમાં ટેલિવિઝન

ભારતગરમાં વિજ્ઞાનનું પ્રયોજન સૌ પ્રથમ ૫૬૨પુર ખાતે વિદ્યોગાલમાં મદિરમાં થયો ત્યારે મદિરની પ્રાચીનતા વિજ્ઞાને હસાસ્તેષ કર્યાનો પ્રથમ દાખનો ઇતિહાસને પાને નોંધાયો. સવારથી સાંજ સુધી બિમા રહેવાનું તપ કરવા છતાં દરોજ હમરો

બાલુકેને વિદ્યોગાલની મૂર્તિના દર્શન કરવામાં સરિયામ નિષ્ફળતા સાપડે છે. ૫૬૨પુર દક્ષિણ ભારતનું કાશી ગણાય છે. આ મદિરની સ્થાપના બારમી સદીમાં થયાનું કહેવાય છે, અને આદિ શકરાચાર્યે તે કરી હતી. પ્રખ્યાત મદિરોમાં વખત જતા પૂજારીઓ દેવ થઈ બેસે છે. ભક્તોના પ્રેમનો ક્રોતિક લાખ લેવા તેઓ કિમિયાઓ અજમાવતા હોય છે વિદ્યોગા અને રૂદિમણીજીના દર્શન બધા જ ભક્તોને દરોજ થઈ શકે તો પૂજારીનું મહત્ત્વ કયા રહ્યું ? અપાદી કે કાર્તિકી એકાદશી જેવા દિવસોએ ચારથી પાંચ લાખ લોકો દર્શનાર્થે આવે છે મદિરની રચના એવી છે કે સતત ૨૪ કલાક દર્શન ચાલે તો પણ પચાસ હજારથી વધુ લોકો દર્શન કરી શકે નહીં, કેમકે આવવા-જવાના દરવાજા એટલા સાકડા છે. જેમને ખાસ પૂજા કે દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય તેઓ ૨૫૦ રૂપિયાની ટિકિટ ખરીદી ખાસ પ્રવેશ મેળવી શકે છે.

લોકોની ધાર્મિક શક્તિને લાભ મદિરના મહત્ત્વ અને આવ્યાપોઈ આ રીતે માત્ર ૫૬૨પુરમાં તરી સર્વત્ર લેતા હોય છે મદિરના આ બ્રહ્માચાર સામે લોકમત પ્રબળ બનતા, મહારાષ્ટ્ર સરકારે એક વ્યક્તિ ત્રણ પચાસાથે નીચું હટ્ટ અને લોકોની હાડ મારીઓ જોઈ કરવા આ પગે જે બતામણો કરી તે બધું વિધાનસભા સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું છે. ૫૬૨પુરના પૂજારીને ‘બાડવે’ કહેવામાં આવે છે. રાજમહારાજ અને જાગીરદારો જેવા જ તેમના હક્કો હોય છે. પચ્ચતી બહામણોમાં તેમના હક્ક છીનવી લેવા બદલ ૧૪ લાખનું વળતર આપવાનું કહેવામાં આવ્યું છે ! ભક્તજનો મદિરની મૂર્તિના દર્શન સરજતાથી કરી શકે તે માટે ટેલિવિઝનના ષડાઘોષો ચોતરફ જોડવાને એક સામટા અનેક લોકો અદરનું દર્શન માણી રહ્યાં ! ! લાખો લોકો મૂર્તિને ચરજીરૂપ કરે છે તેથી પ્રતિમાને થતું નુકસાન નિવારવાનું પણ વિચારાયું છે બિચારા વિદ્યોગા અને રૂદિમણી— ‘બાડવના’ હાથે કેદી બની દિવસો ગુમરી રહ્યા છે ! !

*

ગાંધીજીએ અસહકારના આંદોલનની શરૂઆત કરી ત્યારે રવીન્દ્રનાથ યૂરોપમાં હતા. એમને ત્યારે ખબર પડી કે ગાંધીજી વિદેશી વસ્ત્રોનો બહિષ્કાર ને ચરખા તરફ લોકોને દોરી રહ્યા છે ત્યારે ‘સત્યને સાદ’ (ધ કોલ એક્ ટ્રુથ) એ શિર્ષકથી એમણે એક લેખ ‘બોર્ડન રિબ્યુ’માં લખ્યો. એનો સારાંશ એ હતો કે જગત હજુ હમણાં જ સુદના અધકારમાંથી બહાર નીકળ્યું છે ત્યારે એક દેશ બીજા દેશના અહિંકારનો પ્રચાર કરે એવું આપણે કહીશું તે શોભાસ્પદ બનશે? પ્રાતઃકાલના સમયે પક્ષી અરુણ આકાશમાં ઊડીને પ્રભુશ્રીતિનું ગાન કરે છે. આપણે માટે પણ એ જ ઉચિત છે કે નવયુગના આ પ્રભાતે આપણે વિશ્વએકતાનો પ્રચાર કરીએ. લેખમાં ક્યાંક એવું સૂચન પણ હતું કે ચરખા તરફ જવું એ વૈજ્ઞાનિક સભ્યતાની વિરુદ્ધ જવા સમાન છે.

આ લેખનો ઉત્તર ગાંધીજીએ ‘ધ ગ ઇન્ડિઆ’ દ્વારા આપ્યો. એ લેખનું શિર્ષક હતું (ધ ગ્રેટ એ ટિનલ) ‘મહાન સત્રી.’ વાણી અને કર્મ વચ્ચે એ સંઘર્ષ જગી પડે તો ભૂતપ્રાયઃ કર્મની જ થાય છે. આ વિવાદમાં ગાંધીજીની દલીલોનો ઉત્તર કવિથી આપી શકાયો નહિ. ગાંધીજીએ લખ્યું હતું, ‘કવિ આપણને પક્ષીને દાખલો આપી બહેલાવવા માગે છે, પરંતુ સાચી વાત તો એ છે કે જે પક્ષી આજે ઊડીને આનંદનું ગાન ગાઈ રહ્યું છે તેણે કાલે રાત્રે ત્રસ લોજન કર્યું હતું અને એની રજોમાં નવું લોહી ટોડી રહ્યું છે. એ તાઝગી એનું ગીત બની ચ્હ છે. જેને રોડીના ઝાંઝા છે તેની ઝામે ભગવાન પણ રોડી સિવાય બીજા કોઈ રૂપમાં આવવાનું સાહ્ય કરી શકે નહિ. કવિના ખિસ્સામાં જે પૈસા આવી રહ્યા છે એ

વિશે કવિ જરા વિચાર કરે કે તે પૈસા ક્યાંથી આવ્યા છે, તો એમને એની મેળે જ માત્રમ પડી જશે કે ભારતનો હાથ ચરખા તરફ કેમ જઈ રહ્યો છે. હા, વિદેશી વસ્ત્રોની હોળી થવી જ જોઈએ. અને કવિને કહો કે તેઓ પણ એમનાં બધાં જ વિદેશી વસ્ત્રો સળગાવી દે, એ આજનો ધર્મ છે. કાલનો ધર્મ કાલ જોશે.’

ગાંધી અને રવીન્દ્રની આ ચર્ચા શું રાષ્ટ્રીયતા અને આંતરરાષ્ટ્રીયતાની ચર્ચા હતી? આ ચર્ચામાં શું ગાંધીજી માત્ર પોતાના દેશના અને રવીન્દ્રનાથ ત્રીખલ માનવતાના મનુષ્ય હતા?

સાચું કહો તો ગાંધીજી એ જ પુરુષ હતા જેની પ્રતિક્ષા રવીન્દ્રનાં ગીતો અને નાટકોમાં કરવામાં આવી હતી અને જેના સ્વાગતમાં કવિએ પહેલેથી જ પોતાની કલ્પનાને માટી પર ણિછાવી રાખી હતી. અને રવીન્દ્ર ભારતનો એ જ આત્મા હતો જેના ઉદ્ગારોને મૂર્ત સ્વરૂપ દેવા માટે ગાંધીના આ વિર્ભાવ થયો હતો. સાચું કહીએ તો ગાંધી અને રવીન્દ્ર એકબીજાના પૂરક નહિ પણ એક જ હીરાનાં બે પાસાં સમાન હતા.

ત્યારે ગાંધીજીએ આત્માનું શસ્ત્ર શૈલ્યું ત્યારે આખી દુનિયા એક વાર અતુપમ અમહારથી ભરાઈ ગઈ અને ખુદ સુરુદેવે પણ પોતાના ચિરપોષપત આદર્શને પોતાની જ જન્મભૂમિમાં આકાર લેતા જોયા એટલે લ’ગનથી લખ્યું કે ‘અને તો ગાંધીજીના એ માટે કાળી છીએ કે તેઓ ભારતવર્ષને માનવતા આત્માની દિવ્યતામાં હજુ પણ અતૂટ વિશ્વાસ છે એ પૂરવાર કરવાનો અવસર આપી રહ્યા છે.

આ એક ઉક્તિમાંથી રવીન્દ્રનાથને રાષ્ટ્રી-

યતાનું કયું રૂપ પસંદ હતું તેનો ઇશારો મળી જાય છે. અથવા તો જિંદગી જીવે જીવે જોવામાં આવે તો ગાંધીજી અને રવીન્દ્રનાથની રાષ્ટ્રીયતા તથા આંતરરાષ્ટ્રીયતા સંબંધી વિચારોમાં બહુ મોટો ભેદ જોવા ન મળે. ગાંધીજીએ પણ વિશ્વવેદનાથી પીડાઇને એક વાર કહ્યું હતું કે હિન્દુસ્તાનની આઝાદી પેરિસ કે લંડનની રાજમાંથી મળે તો એ શું કામની? ગાંધીજી રવીન્દ્રનાથની જેમ જ વિશ્વવાદી હતા. પરંતુ આટલું હોવા છતાં ગાંધીજીમાં આપણને રાષ્ટ્રની રેખાઓ વિલીન થતી જણાતી નથી તેનું સૌથી મુખ્ય કારણ એ છે કે ગાંધીજીએ જીવનમાં રાજકારણના માધ્યમથી પ્રવેશ કર્યો હતો અને પછી પણ એ માધ્યમને પ્રસાર કરી તેઓ સમસ્ત વિશ્વ સુધી લઇ ગયા. છતાં પણ એનું મૂળભૂત સ્વરૂપ અંત સુધી સરખું જ રહ્યું. આથી જિલ્લો રવીન્દ્રનાથ જીવનમાં કૌતુક, વિસ્મય, શ્રદ્ધા અને ધર્મના માધ્યમથી આવ્યા હતા. એ પરથી એમ લાગે કે જાણે એમણે આસપાસ દરિદ્ર દોડાવતાં પહેલાં દૂર ક્ષિતિજ પર જ દરિદ્રતા કર્યો હશે જ્યાં ભૂમિઆકાશ સાથે મળી ગયેલી જણાય છે. નંજીકથી જોવાથી એક ઘર ને બીજા ઘરની વચ્ચે જે અંતર છે એ જ મુખ્ય રહે છે, પરંતુ દૂરથી જોવાથી આખું ગામ અવિચ્છેદ પૂર્ણ સમાન દેખાય છે. રવીન્દ્રનાથની પ્રથમ દરિદ્રમાં જ વિશ્વની જે અવિચ્છેદ મુખ્ય બની ગઇ છે તે હિંમેશ એમની સાથે રહી.

રવીન્દ્રનાથમાં રાષ્ટ્રીયતા અને આંતર-રાષ્ટ્રીયતા એકાકાર દેખાય છે. રાષ્ટ્રીયતા વિશેની પોતાની માન્યતાની વ્યાખ્યા કરતા એમણે 'વિલીન જોય મેન'માં કહ્યું છે કે ભારતવર્ષને હું કેઇ ભૌગોલિક ખંડ નહિ પરંતુ એક ભાવના માનું છું આ ભાવના આધ્યાત્મિક મનુષ્યની સત્તામાં વિશ્વાસની ભાવના છે. સંભવ છે કે એનાથી આપણી સર્વ ભૌતિક સમૃદ્ધિ જ સમાપ્ત થઇ જાય. ભારત બધું ગ્રામાવીને પણ આજ સુધી એ ભાવનાને વળગી રહ્યું છે. એ એક જ

ગૌરવ એની ભાવિની આશાં માટે પૂરતું છે. એમણે કહ્યું છે કે વિદેશોમાં પણ બ્યારે કેઇ મનુષ્યમાં એમને ભારતીયતાનું આ લક્ષણ મળતું હતું ત્યારે તેઓ એને આત્મીય સમજીને સત્કારતા હતા. એક ભતિના લોકોની ભતિના લોકોથી સર્વથા ભિન્ન છે. એ વિચારથી જ કવિ ગલરાઈ જતા હતા અને ભારતીય હોવાનું અભિમાન એમને એટલા માટે હતું કે તેઓ માનતા હતા કે ભારતનો મૂળ આત્મા આ જુદાઇની વિરુદ્ધ છે. એમને વિશ્વાસ હતો કે મનુષ્યના અનંત અને નિરવચ્છિત વ્યક્તિત્વની પૂર્વક આ ભાવનાનો બ્યારે પણ વિજય થશે ત્યારે અસહમાં ભારત જ વિજયી બનશે.

આજ રાષ્ટ્રીયતા એમની આંતરરાષ્ટ્રીયતાનું પણ પ્રતીક હતી. ઘણાં વરસો પહેલાં 'પ્રવાસી' શિર્ષક હેઠળ એમની એક કવિતામાં એમણે લખ્યું હતું :

જગ હાઈ મોર ધર આછે આમિ સેઈ ધર મહી ખૂંજિયા,
દેસ-દેસ મોર દેશ આછે આમિ સેઈ દેશ ભેવો જૂંજિયા!

(મારું ધર બધી જગાએ છે. હું એને જ શોધી રહ્યો છું. મારો દેશ બધા દેશોમાં છે. એને પ્રાપ્ત કરવા માટે હું સંઘર્ષ કરીશ.)

એ તો ચોખ્ખું છે કે જે હિંમેશાં દીવાલોથી બંધાયેલું પડ્યું છે તે મનુષ્યનું શારીરિક ગૃહ નથી. આ તો આત્માનું ગૃહ અને આત્માનો જ દેશ છે. શરીરની દીવાલ એક આત્માને બીજા આત્મા સાથે મળતાં રોડી શકતી નથી. માનવ માનવમાં શરીરને કારણે જે ભેદ છે તે જ વર્ગ, વર્ણ, જાત, ભેદી અને રાષ્ટ્રના બંધવાડા ઉત્પન્ન કરે છે. જે એકવાર એનો બંધ તૂટી જાય તો વિશ્વમાનવતાનો સમુદ્ર એક સાથે લહેરી ઊઠશે.

પોતાની કલ્પનાની રાષ્ટ્રીયતા અને આંતરરાષ્ટ્રીયતાનો પારસ્પરિક સંબંધ બતાવતા એમણે પોતાના એક દીક્ષાંત ભાષણમાં કહ્યું

હતુ કે આજની અનત સમસ્યાઓ આતર રાષ્ટ્રીયતાની સમસ્યાઓ છે પરંતુ એને યોગ્ય માયા આતરરાષ્ટ્રીય મસ્તકનુ હેલુ નિર્માણ જ નથી થઈ શક્યુ જનસાધારણ જેને આતર-રાષ્ટ્રીય અને વિશ્વવાદ કહે છે તેની માથે વ્હીન્દ્રનાથને પ્રેમ નહોતો, તેઓ નામ અને આદોલન નહિ પણ મનુષ્યના આત્માનો નિર્ણય પ્રનાર ઈચ્છતા હતા વિશ્વવાદની ઉપમા એમણે વગણ તરીકે આપી છે પાણી બ્યારે વરાળ બની જાય છે ત્યારે તે વિગણ અને પૂજ્યભૂત તો જણાય જ છે પરંતુ એ વરાળથી કોઈનું શુ કામ થાય ? અને વરાળ તો ઢોધની પકડમાં

પણ નથી આવતી વિશ્વવાદનો નારો પણ એનો જ અપ્પાદ અને ધૂધળો પદાર્થ છે અસવ જરૂરત તો એ છે કે મનુષ્યનું હૃદય ઉન્નત થાન, એની ચહેાનુભૂતિ વધે અને બીજ તરફ ભોવાની એમની દષ્ટિ બદલાઈ જાય

પૃથ્વી પોતાની ધરી પર ફરે અને તે સૂર્યની ચારેય ખાતુ પણ ફરે છે એ જ ગીતે પ્રત્યેક વ્યક્તિની પણ બે ગતિ હોવી જોઈએ એક તો પોતાની રાષ્ટ્રીય કાવના પર દરવા મારે અને બીજી એ આદર્શની ચારે તરફ ફરવાને જેમા સમસ્ત માનવ મમાજ સમારેવા હોય

*

ગંગા એટલે જનસમૂહને મન વિશાળતા, પવિત્રતા, ઔદાયનું પ્રતીક ગંગાના નીર બ્યાથી વહે તાની ધરતી નુમમ બની જન ગંગામા જે સ્નાન કરે, તેના મન-આત્મા વિશુદ્ધ થાન

ધરમા આ ગંગા કયા વહે છે ? મૂકને ગંગા તરીકે આપણે ક્યારે માની શકીએ ?

નિશ્ચય, જે જે ધર્મા નાનરીઓના હૃદય વિશાળ છે, પ્રેમથી પવિત્ર બનેલા છે, ઉતાર છે, તે તે ધરમા પુનિત નક્કરીમા પ્રવાહ વહે છે

ગંગા પાતે વિપુલતા છે, સમૃદ્ધિ છે પણ એનું સૌથી વધુ મહત્વ એની લખાઈ ને પહેળાઈ નથી, એનો અખૂટ પ્રેમ છે બ્યાથી ગંગા વહે છે, ત્યાની ધરતી ફળવરી બને છે ત્યાના એતરો ધન ધાન્યના મોલથી લબી રહે છે, એને કિનારે સપ્તિના નદનવન ખડા થઈ જાય છે

આનુ શા માટે બને છે ? એટલા માટે કે ગંગા એ માતા કે માતાને સ્વચાવ આપવ નો છે, પેતનું જે કાઈ હોય તે આપીને અનને સમૃદ્ધ બનાવવ તો છે અન આદર્શની વાત તો એ કે એરી રીતે આપવાથી એનો પોતાનો બહાર ક્યારેય ખાલી થતો નથી. પુરાનુકથાના અક્ષયપત્રની જેમ એ તો નિતનવી સપ્તિથી બિરાતો રહે છે

મૂકગંગાનુકરને ગંગા ત્યારે કડી ચકાર, બનામે ગંગાની જેમ, બીજ માનવીએને ખાતર એ પોતાના ખજાનાનું દાન કરી દે એને દાનમાથી જ પુન પોતાની લક્ષ્મી પામે

અને આ દાન એટલે કેવળ પૈસાનું જ દાન નહિ આ દાન એટલે પ્રેમનું દાન, મમનાનું દાન નક્કારનું દાન, સકાનુભૂતિ ને સવેદનાનું દાન, આનંદ અને હૃદયનું દાન

ધરમા માનવીઓ કેવળ એકબીજાને જ નહિ, આસપાસના, એમના સસર્ગમા જે કાઈ આવતા રહે તે સકુને બ્યારે આ દાન આપતા રહે, ત્યારે એમનું ધર ગંગા સમ ન પુરુષપાવન પ્રેમમય બની રહે પૃથ્વી ઉપરનું હરેક ધર ગંગા મનુ બોઈએ, હરેક માનવીના હૃદયમા પ્રેમપ્રવાહ વહેવો જોઈએ

કાગ્યુ કે દુનિવાના તમામ સધર્મો વિસવાદિતાઓ, કલેશો અને અયશમણો, દર્મો અને યુક્તો, દોષ અને દાવાનલોનુ શમન કેવળ એક જ માર્ગ થઈ શકે, કેવળ એક જ મત્ર આ તમામ અનિષ્ટોનો ઉત્તર બની શકે અને તે પ્રમ

અને એટલે જ કવિએ કનાક ગ્રથુ છે

સખને ઠાચી પ્રેમસગાઈ

કાર્ય કરવાના સાધનને આપણે કરજી કહીએ છીએ. જે 'કરજી' બહાર દેખાતું નથી તેને અંતઃકરજી કહીએ છીએ. ચિત્ત એ આત્મ અંતઃકરજી છે. બ્યોરથી એ ચિત્ત-એ ઈન્દ્રિય સ્પષ્ટ દશામાં આવે છે ત્યારથી અકસ્મત્તુ બાન થર થાય છે. જાગૃત અવસ્થામાં આ 'કરજી' સતત કાર્યરત હોય છે, ગાઢ નિદ્રામાં તેનું કાર્ય બંધ હોય છે, ચિત્ત ન હોત તો અહને વિશ્વની પ્રતીતિ ન થાત. વિશ્વની અનંત વસ્તુઓનું તેને જ્ઞાન ન થાત. નિદ્રાવસ્થામાં દુનિયામાં શું થઈ રહ્યું છે તેની ખબર નથી પડતી. રાત્ર અને રંક સાથે સાથે સ્વપ્ન જાય તો તેમને તે સમય પૂરતો ભેદ નહિ લાગે. ભેદ જાગૃત અવસ્થામાં વરતાય છે, કારણ નિદ્રામાં ચિત્તનો સ્વ થાય છે. તે સમયે બાહ્યમાં ચોનાનો દગ્ધ હોય કે માઢીનો દગ્ધ હોય, બધું સરખું જ છે.

ચૈતનને નિદ્રા નથી. તે તો માણસની જાગૃત તેમજ અજાગૃત અવસ્થામાં અવિરતરહે પોતાનું કાર્ય કરે છે. ચૈતન્યનું સ્વરૂપ બાહ્યપણ, સુવાની અને વૃદ્ધિવસ્થામાં એક જ છે. તેના સ્વરૂપમાં ફેર પડતો નથી. બ્યારે માણસ સૂઈ જાય છે, ત્યારે તેના ચિત્તનો સ્વ થાય છે, ત્યારે તેનું ચૈતન્ય પણ વિશ્વાતિ હેતુ હોય તો તેના ઓરાકનું પાચન કોણ કરત ? કે તેના હૃદયની ક્રિયા કોણ ચલાવત ? ચૈતન્ય તો સતત તેનું કાર્ય કરે જ છે. કારખાનાઓમાં જેમ જુદાં જુદાં યંત્રો એક બીજાની મોટરથી ચાલે છે, તેમ ચૈતન્ય જુદી જુદી ઈન્દ્રિયો દ્વારા પોતાનું કાર્ય કરે છે બધાં યંત્રો સાથે ચલાવવાની જરૂર ન લાગે ત્યારે કુદળ કારીગર ગતિનો પાટો એક પેડાં પરથી બીજા પેડાં પર ચડાવી દે છે અને તે સમય પૂરતું તે યંત્ર ચારામ કરે છે, પણ મુખ્ય મોટર કંઈ બંધ નથી પડતી. તેને બંધ કરવામાં આવે તો આખું કારખાનું જ બંધ થાય. આ દર્શાવે પરથી ચૈતન્ય અને ચિત્તનો સંબંધ બરાબર સમજીએ. ઓપરેશન કરવાનું હોય ત્યારે ડૉક્ટર દર્દીને કોરોરેશન આપી તેને બેજાન

કરે છે, તે સમયે પણ તેનું હૃદય તો ચાલુ જ હોય છે-ચૈતન્ય તો તેનું કાર્ય કરતું જ હોય છે. ફક્ત તે સમય પૂરતું લુપ્ત રહે છે અને તેથી જ શરીર, ચર્મક્રિયાની વેદના અનુભવનું નથી.

ચૈતનમાં વળી એક વિશિષ્ટ શક્તિ છે અને તેને લીધે જ બાહ્ય વિશ્વનાં દ્રવ્યોને આમસાધ કરીને શરીર, જીવિ, પ્રાણ બધાનું વ્યવસ્થિત ધારણ થઈ શકે છે. વિશ્વના પ્રચંડ અને અખડ કારભારમાં ચૈતનને લીધે જ માનવશરીરનું મદત્તવ છે. તેને લીધે જ આપણને વિશ્વનો અનુભવ થાય છે. વિશ્વની અપારના ભરુવાની મદત્તવકાક્ષા પણ આ અણુમાં, આ ચૈતન્ય અને ચિત્તને લઈને જ રટેલી છે. નહિ તો માનવ તો અનંત વિશ્વના પ્રમાણમાં અહુરેશુ જેવો છે, જ્યાં પણ ચૈતનના પ્રભાવને લીધે જ ચિતાદિ ઈન્દ્રિયો દ્વારા અનંત પર પોતાનો કાળુ મેળવવાની અથવા વિશ્વને પોતાને અનુદૂળ બનાવવાની મદાન ઓકાંક્ષા શેવે છે. આજના જ્ઞાનપિયાનનું કરજી આ ચિત્ત-ચૈતન્યની વિલક્ષણ બેડી છે.

આપણી ઉત્પત્તિ વિશ્વમાંથી થઈ છે. તેનું પાલન, પોષણ અને ધારણ વિશ્વમાંથી થાય છે અને આખરે તેનું વિલિન પણ વિશ્વમાં થવાનું છે. વિશ્વ અને આપણામાં તત્ત્વતઃ કંઈ ફરક નથી.

આ બધા પરથી એવો વિચાર આવે છે કે ચિત્ત ચૈતન્ય દ્વારા આવે જે શુદ્ધોનું અને ધર્મોનું દર્શન થાય છે તે બધા શુદ્ધધર્મો વિશ્વમાં અગ્રહ અવસ્થામાં યજ્ઞના જ હોરા જોઈએ. અનંતકાળથી વિશ્વની સૃષ્ટિપ્રતિસ્થા તૃટનાં તૃટનાં આવે પ્રાંટ દશાએ આવી છે. સંપ્તિનાં આદિ તરવામાં આ શુદ્ધ ન હોય તો આપણમાં કેવી રીતે આવે ? અવમાં પાલન કરવાની, પ્રાણ આપવાની શક્તિ છે ધર્મો ચોખા, શાકલાળ વગેરેમાં ચૈતન્ય છે, પ્રાણ છે તે એકદમ મલમ નથી પડતું, પણ વ્યારે તે માણસના પેટમાં જાય છે

ત્યારે તે ચેતનરૂપ બની તેને ટકાવે છે. ધાસમાં પણ આવી શકી છે. તે માથેજીને ચેતન આપે છે. લાડમાં પણ ચેતનતત્ત્વ છે. જો તેમ ન હોત તો ઉર્ધ્વ તેને ખાત નહિ. ઉર્ધ્વ માટે લાડુ ખાઈ પડાય છે, અને તેથી જ તેનો પ્રાણ ટકે છે. લેખમાં, સુવર્ણમાં આ ચેતનતત્ત્વ છે, નહિ તો વેદો કોડબરમ, સુવર્ણબરમ ઓપધ તરીકે ન આપત. માટીમાં પણ બધા ગુણધર્મો અને ચેતન તત્ત્વ છે. જે દ્રવ્યમાંથી કોઈ પણ જીવનું પે.પણ થાય છે તેમાં તે તત્ત્વ દોષો જોઈએ એમાં શક્ય નથી. પછી તે જીવ-મનુષ્ય હોય, પશુપક્ષી હોય કે વૃક્ષ-વનસ્પતિ હોય, જેનામાં ક્ષય અને રૂઢિની અવસ્થાઓ છે તેનામાં લેવડદેવડનો અને પોતાની વિશેષતા મર્યાદાત કાળ સુધી ટકાવી રાખવાનો ધર્મ છે.

આ દૃષ્ટિથી જોતાં વિશ્વમાં છે તે આપણમાં છે અને આપણમાં છે તે વિશ્વમાં છે. કેરીના જોડકામાં અંખાની પ્રજ્ઞાના ગુણધર્મો સુભર સ્વરૂપમાં છે. ખાળ-અવધા. પરિપૂર્ણ નથી હોતાં, પણ પુષ્ટ વધના માણસમાં જે ગુણધર્મો દેખાય છે તે બધા તેનામાં સુખ દશામાં હોવા જોઈએ. તડેની આપણને મલમ પડે છે કે જેમ જેમ એક પછી એક પાછળની અવસ્થાઓ બેતા જઈએ છીએ તેમ તેમ ખાતરી થતી જાય છે કે અમુક અવસ્થા હોવી જોઈએ. તેથી રીતે આગળની સ્થિતિનું પણ છે આગળની માનવીની દૃષ્ટિને વિકાસ પચાણ કુચના માનવીના કે તો નિરંજ છે. વિકાસક્રમ ચલુ જ છે. આગળી પ્રજા અવસ્થા અને આજે જેને વિશે આપણને આશ્ચર્ય હતું હોય તે કંઈક કાળ પછીની પ્રજા અવસ્થાના પ્રમાણમાં સુખ દશા પણ લાગે; જેમ કે ઝાડો વાહનના સંબંધમાં વિચારીએ તો વિમાનની ગતિ આગળ આગળથી ધીમી લાગે છે અને જળદયાથી તો ચાલતી જ ન હોય તેમ લાગે છે, પરંતુ હજારે સદ્ય પછી અગળની વિમાનની વિલક્ષણ ગતિ પણ કદચ ધીમી લાગશે. અનંતની દૃષ્ટિએ, પરમાત્માની દૃષ્ટિએ

જોઈએ તો તેમાં ફરક નહિ લાગે, કોઈ કહે કે અમુક માણસ સો વર્ષની ઉંમરનો છે, પણ અનંત વિશ્વની દૃષ્ટિએ તેનો ઉમર કંઈ નથી. દરેકને પોતાની દૃષ્ટિ મોટી લાગે છે. જીંદગી પોતાની દૃષ્ટિ ક્રેંક લાગે છે.

અનંતની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પાણીમાંથી (વ્યક્તમાંથી) વરળ બને છે (અવ્યક્ત), અને વળી વરળમાંથી (અવ્યક્ત) વાદળો (વ્યક્ત) બને છે. ગુલામના ક્ષત્રી સુવાસ જ્યારે તે કળી હતું ત્યારે પણ હતી અને જે છોડાનું તે પુષ્પ છે તેનાં બિયામાં પણ તે ગુણધર્મ હોતો, પણ તે ખૂબ જ સુખ દશામાં હોતો. માટીમાં શાકભાજીનો ગુણ છે અને જો તે ગુણ માટીમાં ન હોત તો શાકભાજી થત નહિ. ફેર માથ છે સ્વરૂપમાં. એક સમયે પુષ્પની સુખ અવ્યક્ત સ્વરૂપમાં હતી તે કુમ્ભ હતી. પુષ્પના રૂપમાં વે વ્યક્ત બની અને વળી પાછી તે ફેલાઈને અવ્યક્તમાં જળી જાય છે. દરેક અવ્યક્તમાંથી વ્યક્તમાં કંઈક કરાવેલા સમય પૂરતી રહે છે અને પછી પાછી અવ્યક્તમાં વિલીન થાય છે.

આપણા શરીરમાંથી જે તરવે નીકળે તે દંતર પણ પક્ષી, વનસ્પતિને કામ લાગે છે. ખેતરમાં ખાતર કે ની અવે છે કે જો ખાતર ન નાખવામાં આવે તો પાક કેવી રીતે જીવે? ખાતરના ગુણધર્મો પાકમાં આવે છે. તે અનાજ દ્વારા પાકો આપણાં પેટમાં જાય છે. વ્યક્તમાંથી અવ્યક્ત અને અવ્યક્તમાંથી વ્યક્ત બને છે. આપણે જાણે કંઈકે કંઈકે અમુક વસ્તુનો નાશ થયો; પરંતુ ખરી રીતે તો તેનું રૂપાંતર થાય છે. ખીમાંથી હોડ નિર્માણ થાય છે ત્યારે કંઈકે છીએ કે ખીનો નાશ થયો. ઝાડમાંથી લાકડું બને છે ત્યારે મા ળીએ છીએ કે ઝાડનો નાશ થયો. લાડામાંથી કાલસો થાય છે ત્યારે કંઈકે છીએ કે લાડાનો નાશ થયો. ટૂંકમાં આપણી દૃષ્ટિથી નાશ માનીએ છીએ, પણ તરવેનો સમયો નાશ થતો નથી. ફક્ત રૂપાંતર થયા કરે છે.

ભારતની સ્ત્રીઓને મુક્તિને અધિકાર

વેદના જમાનામાં માર્ગી અને રેત્રેથી જેવી વિદુષી સ્ત્રીઓ હતી ખરી પરંતુ એવી સ્ત્રીઓની સંખ્યા થોડી હતી. એ પછીના જમાનામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન વધારે ગૌણ બન્યું હતું. એમના અધિકારો મર્યાદિત હતા. મોટે ભાગે સ્ત્રી પુરુષનો પડછાયો બનીને જીવતી અને પુરુષની ઈચ્છા તે જ પોતાની ઈચ્છા એમ સમજતી, આવી પરિસ્થિતિમાંથી બીજા ધર્મે સ્ત્રીઓને મુક્ત કરી. ભારતમાં સ્ત્રીઓની મુક્તિનાં દાર ખોલવાની પરેશ છુદે કરી છે.

દુહના ધર્મપ્રચારમાં બધી નાતબંતો માટે સમાનતા હતી. તેથી પછત ભતિના અનેક માણસો આગળ આવ્યા હતા. સુંદ છુદાર હતા, ઉપલી હાથમ હતા. બીજા બધા સમાજના નીચલા ધરમાંથી આવ્યા હતા. છુદની એ સામાજિક ક્રાંતિ હતી. જન્મ વડે બધાએ ગણવાને જાહેર સાત્વક જીવન વડે બધાએ થવા છુદે થવા માણસોને પ્રેરણા આપી હતી.

આ ક્રાંતિ સ્ત્રીવર્ગમાં પણ પહોંચી હતી. દાન, દુઃખી, ત્યજ્યેતા અને તિરસ્કૃત બનેલી, કેટલકે નિઃશક્તિ સ્ત્રીઓને છુદના ઉપદેશોથી હિંમત આવી હતી. નિરાશા અને અજ્ઞાનો છોડીને કેટલીક સ્ત્રીઓએ સસાંગના બંધનો, પુરુષોની દુલામી, મોઠાપાનના મેઠ, થઈ મેલી જુવોનાં કમકે અને સમાજે કરેલા દંડ એ બધાંનો ત્યાગ કર્યો હતો.

આવી શુભ સરઘાત કરનાર મહાપ્રભાવિત સ્ત્રીઓ હતાં. દુહને એમણે જ ઉડેલી હતા. એ શક્ય પ્રમાણે મહાનાયક શુદોદન રાજાનાં રાણી હતાં. શાક્યો અને કૌરવ રાજા વચ્ચે લડાઈ થઈ તેમાં ૫૦૦ શાક્યોની હતલ થઈ ગઈ. હજારો શાક્યોની વિધવા સ્ત્રીઓનાં દુઃખો દળવાં કરવા રાજ્યમાં તો નવો જ માર્ગ લેવો. એ સ્ત્રીઓને લઈને કપિવરવ્રુથી વેદાલી સુધી એમણે ફર્યા કરી. સ્ત્રીઓએ રાજ-

માતાની આજ્ઞા માનીને માથાના કેલ કાપી નાખ્યા અને સંસારિક વસ્ત્રો-આભૂષણો ઉતારીને ગ્રેહ્યા રચનાં સાદાં વસ્ત્રો પહેરી લેવાં, રાજ્યમાં ગૌતમી તો એમનાં નેતા હતાં. અને પહેનેથી જ આ પ્રમાણે રહેતાં હતાં.

આ નવો સંઘ છુદની સમીપે પહેંચે ત્યારે એનો ઈન્કાર થઈ શક્યો નહિ. છુદે રાજ આપી એટલું જ નહિ પરંતુ મિત્રુશ્રી સ્ત્રીઓના સંઘમાં માટે એમણે નિયમો ધાયા. ભારતીય સ્ત્રીઓની મુક્તિ લાવવામાં સ્ત્રીઓને ધન્યવાદ થતે છે. એમનું જીવન પરિવર્તન અને ધ્યાનચિંતનમાં એમણે સમય વ્યતીત કરતાં હતાં. ધર્મમાર્ગે પોતાનું નિર્વાણ મેળવવા સ્ત્રીઓને પુરુષો જેવી સમાન તક અપાવનાર તે રાજમાતા મહાપ્રભાવિત સ્ત્રીઓ છે. આશ્ચર્ય છે કે ભારતની નારીઓ સમાન અધિકાર મેળવવાની શરૂઆત ધર્મથી કરી છે !

વેદની પ્રાર્થનાઓ-મંત્રોની જેમ બીજા ધર્મનાં ભજનોનો સંગ્રહ રચ્યો છે, એને ગયા કહે છે. એના રચયારા સાધુઓ વડીલનું પદ પામતા-થેલા કહેવાતા. મિત્રુશ્રીઓએ પણ ગયાઓ રચી છે. એ સંગ્રહને થેરી ગયા કહે છે. જે થે યો માટે ધર્મ માન હોય તેમની કથાઓ આ કાવ્યોમાં ગૂંથાઈ છે. જે એ મંથને બીજા ધર્મમાંથી રચન મળ્યું છે. થેરી ગયામાં ૭૩ કિતુશ્રીઓની રચનાઓ છે.

આ થેરી કિતુશ્રીઓ કાંઈ ભેગી થઈ હતી? એ આવી રાજ્યમહાલયોના સુખવેશ હોડીને, એ આવી સમાજના છેવાડે રહી ગ્રેહો કંગે લેતી-પછાત ભતિઓની મૂંઝડીઓમાંથી અને એ આવી સમાજે જેમનો ઉભોગ કરી દશકિત બનાવી હતી એવી વારાંકનાં એમાંથી. એમનો મોટો ભાગ તો સુખી વેપારીવર્ગનાં કુટુંબોમાંથી આવેલી સ્ત્રીઓનો હતો. લગ્નજીવનમાં

મજેલી નિરાશાએઆથી એ હિંમત હેન્ટી કરી નીકળી ગઈ હતી.

એક દાખી ગ્રામની રચના રાજકુમારી સુમે ધામે કરી છે. એ ક્રેય દેશના પાટનગર મતાવદીમા જ મી હતી નાનપણથી જ એનું મન ધર્મમા હતું હતું. એ વયમા આવી ત્યારે વર્ણાવતીના રામ અનિદને એની સાથે લગ્ન કરવા જણાવ્યું, પરંતુ સુમેધાએ એના માતૃપિતાને વીન થા અને લગ્ન ને બદલે સ્વન્યાસને માર્ગ લેધો. રામના ધારી રણ એવાળા અત પ્રરમા જવાને બદલે એ જિજ્ઞાસીઓના સુધમા પહોંચી ગઈ

આવી એક ખીજ સીની કથા થેરી ગાયમા છે. દંથીદાસનું લગ્ન થયું હતું સેવા અને ચારિત્ર્યથી અણુ સાનુ-સસગને પ્રસન્ન કર્યા હતા. ખત ઉર એણે ધણુ દેત કહ્યું પરંતુ એમને એ રીઝતી ન શકી જમરાને અને ફા આપ્યું હતું અને એ પોતે વિદ્યાળામા નિવસ્ય બની હતી પરંતુ ખર્તે નુ મન માન્યુ નહિ એટલે ખત સાથે છૂટાછેડા લીધા અને સાનુ-સસગની રમ મેળવી દંથીદાસી જિજ્ઞાસીઓમા લગી ગઈ ત્યાંથી વળી એ મુશ્કેલ જીવનમા પાછી ફરી અને એક ધનિક કેપીયુત સાથે પછી પરંતુ જીવનમા પડેલું પ્રકરણ જેમ કરણ લખાયું તેણે જ ખીજુ પ્રકરણ લખાયું એણે મીજુ લગ્ન એક સુધુ જાડે થયું ત્યારે એણે અથ રાખેલી કે આ તો ગરીબ માણસ છે, પેલા ધાનિક પુત્રે ની જેમ જીવન બરબાદ નહિ થવા કે પરંતુ એ લગ્ન થી પછી ફેર ના પડ્યો લગ્નમા પદર દિવસમા જ એ સાધુ લાગી ગયો અને દંથીદાસી મદમા પાછી ફરી

આવી થોડી ત્વજોલી નિરાશ બનેલી એએને જિજ્ઞાસીઓના મગ્મા આશ્રય આપવા મોહો તત્પર રહ્યા. પાત ધર્મી સ્ત્રી આ પ્રત્યે એમણે કરણ રાખી અને એમના ઉદારને માર્ગ મેળવે કુર્ષો આની એક પટયરા નામની સ્ત્રી ત્યા આવી. એનો કથા પચું કરુણ છે શ્રાવસ્તોના એક મોડીની એ દીકરી. પિતાના પેદીમા કામ કરતા એક યુવાન સાથે એણે પ્રેમ કર્યો પરંતુ ઘરમા લગ્નની વાત નીકળી ત્યારે રમ

સઈને એ નાસી ગઈ. પામેના ગ્રામમા એના પ્રેમી જાડે રહેવા લાગી અને એક બાળકનો ત્યા જન્મ થયો જન્મે પૂરો મનમેળ હતો ખીજુ બાળક પચું થયું. પરંતુ તે પછી સુખના દિવસો પૂરા થયા, પ્રિયતમનું સર્પદશથી મૃત્યુ થયું. આ વિશાળ સસા રમા અનાથ બનેલી એ સી છું કરે : એક બાળકને કેમા તેકયુ અને ખીખતે આગળાએ વગાડી, એ પિતાને ત્યા પાછી ફરવા નીકળી પરંતુ માર્ગમા એક નદીમા એણેયુ ભારે પૂર અવધુ તેમા બને બાળકો તણાઈ ગયા જેમ તેમ ઘેર પહેચી તો ત્યા વળી અધિક દુખ આગળ પડેલી ગયું હતું. મકાન દુર્ગી ગયું તેની હેળ માતૃપિતા અને ભાઈએ દમાઈ ગયા હતા એમની ચિતાઓ રચાઈ ચૂળ હતી !

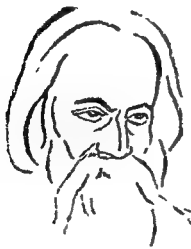
આરી દુખપરંપરથી પટાયરા ગાડા નેવી થઈ ગઈ અને ભાન રિના ભમવા લાગી એવામા એને છુદ્દને સમાગમ થયો છુદ્દ એને સાતે આપી, આશ્રય આપ્યો અને ઉદ્દેશ પચું અપ્યો એ સ્ત્રી જિજ્ઞાસી બની અને ધર્મ સાધનામા એ એવી તમ્મ બની કે એને આર્દેતનું પૂણેત્વનું પદ મળ્યું, ખીજ નીસ જિજ્ઞાસીઓની એ મર્ગદર્શક પચું બની હતી

એ જમાનામા વારાગનાનું સ્થાન જિજ્ઞાસી મનાવું એમની પામે પૈસાના કુટ સારી હતી અને રાજદરબારમા કે મેટા શ્રીમતોમા એમની લારમ ધણી હતી એમના રૂપ અને મળાની જાહેરમા મદર થતી. આડી એક આશ્રપાત્રી હતી વૈદ લીના તિરકુ વીઓમા પ્રયુતજની રામ્ય વ્યવસ્થા હતી. ત્યાના એક અમીરને આશ્રુ નેમાથી એક બાળક મળ્યું તેથી એનું નામ અલ્લપાલી પડેલું. એ એક અતિ સ્વ રૂપવાન સુવતી બની ત્યારે વૈદાલીના કેદિઓ અને તેનાપ્રતિબા એનો સાથે લગ્ન કરવા ઉત્સુક બન્યા તેથી એના પલક પ્રિત મહાનામને ધણી ચિતા થઈ હતીફા પ્ર ને ગધડો ધાય અને એમાથી છાઈ ચાને તો વૈદાલીનું નુકસાન થાય એટલે વૈદાલીના મારાને નિર્જવ લેધો કે આશ્રપાલી સન્સત વૈદ લી રામ્યનો રહેશે, સર્વસુદરી ગ્રહસે એને વિશ્વ અધિમારે આપ્યા આશ્રપાલીએ પોતે જ શરને મૂકી કે એના

મહાલયમાં દુરખન હોય કે ગુનેગાર પરંતુ તપાસ કરવી પડે તો સત દિવસની ધીરજ રાખવી જોઈએ. આવી કેટલીક વારતા મંજૂર કરવામાં આવી હતી. એને લીધે મગ્ગ દેશના રાજા મિનિસર દ્વારી રીતે આત્રપલીના મહેમાન બની શક્યા હતા.

નિર્વાણે લેતાં પરેલાં છુદ્ધ વૈદ્યાલીના માર્ગે નીકળ્યા અને આત્રપાલીએ એમને તેમજ સંધને જોડાવવા માટે નિમંત્રણ આપ્યું. લિટ્ઠની નગરજનેને ખચર પડી ત્યારે એમણે આત્રપલીને ખૂબ સમજાવી કે જોજન તો વૈદ્યાલીના નગરજનો જ આવે પરંતુ એણે માન્યું નહિ. એટલે એ બધા છુદ્ધને સમજાવવા ગયા. પરંતુ એમણે આત્રપલીની અવગણના કરી નહિ. નક્કી કરેલા સમયે નિશ્ચયોને સાથે લઈને એ નિશ્ચય લેવા ગયા. ત્યાં ઉપરેણ પથ આપ્યો. કહે છે કે આ સમાગમથી આત્રપાલી એટલી પ્રભાવિત બની કે એણે પોતાનું વિશાળ ઉપવન છુદ્ધને સમર્પિત કર્યું. પોતાના મહાત્મ્ય પથ સંધને આપી દીધા.

આત્રપાલીને મિનિસરથી ચમેતો યુગ તે

નિમગ્ન કોંડાણના નામથી જાણીતા બન્યો. એ છુદ્ધને શરણે ગયો હતો. એણે પોતાની માનને ઉપરેણ દીધા તેથી આત્રપાલીએ સંસાર ત્યાગ કર્યો અને નિશ્ચય સંધને આશ્રય લીધો.

છુદ્ધના નિર્વાણ (ઈ. સ. પૂર્વે ૪૮૦) પછી ૨૩૪ વર્ષે સમ્રાટ અશોકની પ્રેરણાથી એમની પુત્રી (કે બહેન) સધમિત્રા લકા ગઈ હતી અને ત્યાં નિશ્ચયોને સધ સ્થાપ્યો હતો. નિશ્ચયની બનીને બી ન દેશમાં ધર્મપ્રચાર કરનાર સધમિત્રા અખી દુનિયામાં પ્રથમ છે અને લકામાં હજો પૂજ્ય મનાય છે.

દુનિયામરમા આજે રીની પ્રજા ઈશ્વર છે કે એ પુરુષ સંગવડી બને. એની પકેલ ભારતમા ર્છ છે, પરંતુ દુરામલથી નહિ અને વિનાસ માટે નહિ. જીવનમુક્તિના અતિમ ધોર માટે ગત, ઉરસના અને ચિત્તનનાં દાર સો સી ના માટે પથ પ્રુસ્થા રહે એવા પ્રમંથ છુદ્ધ કરી ગયા તે કંઈ રહ્યો છે.

મારી જિંદગીમાં હમેશાં મેં તને મારા ગીતો વડે શોધ્યો છે. તેજો અને દારપી બીજે દારે દોરી ગયા છે, અને તેના વડે જ મરી દુનિયાને શોધતાં અને સ્પર્શતા હું મારી આસપાસની વસ્તુઓના અનુભવ કરી શક્યો છું.

જે પાટો હું શીખ્યો છું, તે સૌ મને મારા ગીતોએ જ શીખવ્યો છે; તેમણે મને ગ્રાપ માર્યો બતાવ્યા છે, અને મારા હૃદયની દહિમનીંદા ઉપરના અનેક તારોને દર્શિ આગળ આપ્યા છે.

આગો દિવસ ત્યો અને સુખ તથા દુખના દેશનાં વહરયો તરફ દોરી ગયાં છે; અને આખરે સાબને વખતે માગ પ્રવાસને અતે તેજો હયા મહેલને દરવાજો અને લઈ આયા છે ?

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

કેરી

શરમાં બે જ માણસ.

મોકલ્યું

એક સંબંધીએ વલસાળી હાથે પાસે

મોકલ્યું.

ખીન સંબંધીએ કેરીથી કેરીનું પાસે

કેરીઓ પાડવા લાગી.

શરઆતમાં બે માણસ સુમેથી ખાઈ ચકા.

તરવાડ કેરીઓ એકઠમ પાડવા લાગી.

એને પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ એવો જ હોય
કે એક જણાં છે. આપણે ધીમે ધીમે પાડીએ.

એ ચાર માણસ બહારનું મળી ગામમાં સંબંધી-
ને ઘેર આગા હરી ને આ દંપતીને ત્યાં બેસવા
આગા હરી આ પાણી વગર. પેલા લોકોએ ઉનાળાના
દિવસે ના પાડી તોય કર્યા. આવ્યા ને મવા.

ખીન દિવસે થેડી કેરીઓ બચી મથેલી
નીળા.

ત્યારે દંપતીને ખ્યાલ આવ્યો કે આના
કરનાં કાલરાળા મહેમાનને ખાવા આપી હેત તો
સડું થાન.

પણ આપણની માટી મુકાલ મઈ હતી.

કારણકે આપણનો અજાણ પાડ્યો ન હતો.

આપણે આજુ કપરેય ન થય મટે થોડો
આપણનો અજાણ પાડ્યો રહેતો.

કુતિ કહે છે. આપણમાં અજ છે. અરેયું
જ આપણે ખરા અર્થમાં બેઠેલીએ છીએ. એનો
સંતોષ એવ જ હોય છે.

પણ એના દેવ પડી નહિ હોય તો પછી
આપણને એનો વસવસો રહે જશે.

• • • •

સત્યનારાયણ દુઃખી છે

સત્યનારાયણ જન્મથી સુખી, સંતોષી. એ
પહેલો પગાર લાવ્યો તે દિવસે એના પિતાએ એની
જુવાની જોઈને કે ગમે તેમ અદેશ આપ્યો, 'દીકરા,
અ બો પગાર વાપરીશ નહિ. અડધો વાપરવો અને
અડધો બેન્કમાં જમા કરાવવો.'

સત્યનારાયણને પણ કોર્પસરી થઈએ આ
ઉદ્દેશ્ય હાને પડી ગયો કે એણે અક્ષરશઃ પાડ્યો
અને ભગવાને પણ પળાવ્યો.

વર્ષોનાં વ્હાણાં વાઈ ગયાં પણ અડધો પગાર
વાપરે અને અડધો બેન્કમાં રહે.

પંદર વર્ષથી આ નિયમ ચાલે.

સદ્ગ્રામ્યે સી પણ એ જ કક્ષાની મળી હતી.
કોઈકાંજો પણ એવા જ.

એકવાર કોઈ મોટા સરેરમાં એની બદલી
થઈ થનું બાકું બારે, પંદર વર્ષ પહેલીવાર એની
સી માંડી પડી.

સત્યનારાયણે મનમાં ત્રાંસ વાળેલી કે અડધો
પગાર તો બેન્કમાં મુકાય. હવે એમાંથી કેમ લેવાય ?
પોને બહુ દુઃખી થઈ ગયો.

બેન્કમાં ૧૨ વખતે પૈના ભરાવાનું જ ફોર્મ
ભરેયું. બેન્કમાં ચેક દોષ, પેલા ઉપાધ્યક્ષ એ વાત
એના મનમાં રોય બીરે નહિ.

એનું પ્રયોજન જ નહિ.

તે દિવસે ગોવાની યરીખીનું માણું સત્યનારાયણે
બારે દુઃખ દુર્લેક ગયું.

તમે કહેશો કે સત્યનારાયણ નકામો દુઃખી
થાય છે એવી પત્રે બેન્કમાં સંપત્તિ છતાં એ
ચા માટે દુઃખી થાય છે ?

પણ

આપણે પણ આ રીતે જ આપણી પાસે સંપત્તિ દોરા છતાં દુઃખી થઈએ છીએ.

જરાંક દુઃખ આવે ને આપણે મુંઝાઈએ છીએ.

આંદર કંઈક કેટલું સળવળવા મારે છે.

મનનું ધાણું ન થાય તો નિરાશ થઈએ છીએ જલ્દી અધી સંપત્તિ દારી ના. પણ આપણી શરીરની બેન્ક પામે બેરેન્સ તો છે.

પગ કામ કરે છે.

હાથ કામ કરી શકે તેમ છે.

આ બધાની સાથે પરમેશ્વર જેવો ઉતરથી ધીરનાર-એવાર ક્રૂર આત્મા-આપણી પાસે છે, એની પાસેથી શાંતિ મારે પ્રાપ્ત કરીએ અને પુનઃ દરિ ઉઠે કરવાનું હોય તો નેમ પણ કરીએ.

ના, આપણા અને પેલા સાધનારાયણનાં જરા તફાવત ન મળે એ જીવે.

સાધનારાયણ દુઃખી છે.

આપણે પણ ?

• • •

એ છે.

શંકરદાસ એક બેન્કમાં પટ્ટાવાળો હતો. થોડો સંનય થયો.

એક દિવસ મને કહે, ‘શાહેન, મારે ઘેર જમવા ન આવો.’

મને થયું, મિત્રારાને ક્યાં હેંગન કરવો ? આ જમાનામાં લોકો માંડ માંડ પૂરું કરતાં હોય છે. તેથી શંકરદાસને ક્યાં ખાઈમાં ઉતારવો ?

મેં ઘણીવાર ના પાડી બેઠી. આખરે સારી રસોઈ હોય તો જ આવું એ સરવે હું જમતા ગયો.

રસોઈ સાદી હતી પણ ભાર ક્યાં સાદો હતો ?

એના મુખ પર હાંનના પાર નહિ, ઉત્સાહ સમય નહિ. ઝાઝો ઝાઝો થઈ ગયો.

આ મધુ તો કીક પણ એ મારી શકે જમવા બેઠો. ત્યારે લાગ્યું કે ખરેખર શંકરદાસ જમવા બેઠો.

મેં એની પત્નીને પૂર્યું, ‘શંકરદાસ આજે જ આમ કરે છે કે દરરોજ આ રીતે વર્તે છે ?’

‘દરરોજ આ પ્રમાણે’ પત્ની ગરવાઈને બોલી બીડી.

શંકરદાસ પૂરા રસપૂર્વક જમતા હતા. જમતી વખતે પોતાના જીવનરસનો આનંદ એટલો ભોળવતો હતો કે મને પણ તેનો ચોપ લાગ્યો. જલ્દી મળ આવી, મને થયું ઘણું દિવસે મેં એનાં માથે.

મારા શિક્ષક મને કહેતા તે યાદ આવ્યું કે કિયાને કળાનો પુટ આવી આર્થિક બનાવી શકાય છે. અહીં તો કળા અને કિયા બંને અપૂર્વરિતે એકાં થઈ જતાં લાગ્યા.

ત્યારનાં એક બેન્કના મેનેજરને ત્યાં જમવાનું થયું.

તેઓ મારા વિનંદા.

મિત્ર હજી આવ્યા ન હતા.

પત્ની ફરિયાદ કરી રહી, ‘તમારા કાઈન તો ઠેકાણું જ નહિ દરરોજ આવાની લમચાંચીક, બેભાન, આવે પછી પણ કેટલી ઉતાવળ કરે છે ?’

એટલામાં મિ. શંકર દાસના દજી થતાં પ્રવેશો એ પહેલાં જ બોલ્યા, ‘આવ, આવ, જલ્દી કર.’

મને કહે ‘તમ જે જમી લેવું હતું’ ને ? મારી સાથે તમે નકામા દેરાન થવા મારી તો કોઈ મિલકત છે. ફૂટા જેવી છે.’

ખતી વખતે પણ બારે ચિંતાયા.

પત્ની કહે, ‘આપણે દરરોજનું થયું’ પણ આ લાઈને તો જરા મુખ લેવા દો.’

એનાકામ નિષ્ઠાનનો સ્વાદ ક્યારેક ટાંચ્યા કરતો હતો.

મિ. શંકર કહે, ‘એ તો મને સારી પેટે મળે છે. હું જમુતો ન હોય એ માંસલ ઘણું’ મેં તે

દિવસે જાણ્યું.

મને એક વિચિત્ર દિવસ આવ્યો. મિ. શાદની રમણાન યાત્રામાં ધનુ માણસો સામેલ થશે. હું ઇચ્છી રહ્યો શંકરલાલની જીવનયાત્રામાં ધનુ માણસો સામેલ થાય.

• • • •

હું હરખચંદને ઓળખું છું.

હરખચંદ એક ભરો આદમી છે.

બહુ ભરો.

તમે કહો તે પ્રમાણે કરે. એકવાર તમારી નિત્રાચારી બાધી પછી એ ઉઠવાનો નહિ, તમરું મને તે કામ કરે, પ્રેમથી કરે.

પણ હરખચંદની મોટી યુરોલી એ છે કે એ તમારી સાથે પણ એવા વ્યવહારની આશા રાખે અને તમે એવો વ્યવહાર રાખવામાં પાછા પડો એટલે બહુ, બીજી વાતની એને ખબર નથી. તમારી સાથે કંઈ કરી નાખે. પોતે બહુ જ દુઃખી થાય.

આમ હરખચંદ સારો અને સેવાભાવી માણસ છે, એનામાં કોઈ દુર્ગુણ નથી એમ એના દુરખનો કબૂલ કરે છે છતાં સુખી નથી.

એક વાર હરખચંદ આ રીતે હેરાન થઈ ગયો હતો. એમાં એને એક ચિંત્ન મળ્યા. એણે કહ્યું, 'હરખચંદ મંમતાના કિનારે મંમતા છું ?'

‘હા મહારાજ.’

‘સોડો મંમતાને કેવો કેવો ઉપયોગ કરે છે.’

‘હા, નહીતો તો એવો ઉપયોગ થાય ના ?’

‘જાતી નદી કોઈ દિવસ બીજાની વાત ખાનમાં લે છે ?’

‘એને ક્યાં ચેતના છે ? એ તે જડ છે.’

‘માની હાથે કે એ જડ ■ તો આપણે ચેતનચાત્રાની વાત તો એનીથી અત્યંત દોષી બોલેને ?’

‘પણ મહારાજ, જુદીથી કોઈવાર એ સમજાય છે પણ એ પ્રમણે કામ કરતું પડે છે ત્યારે આકરું પડે છે.’ હરખચંદ સ્પષ્ટ હતો.

‘હરખચંદ તારી વાત સાચી છે, પણ કામ કરવામાં પણ મનની અવી સમજણની આવી રિશે. ચકિત મૂકીએ તો તારું મન જેમ પાછું પડવા કરે છે એમ પણ નહિ પડે.’

મહારાજે આજણ ચકાવ્યું ‘હરખચંદ, આપણા વર્તન પર આપણે કામ રાખીએ, બીજાના વર્તનની અપેક્ષાએ આપણું વર્તન કદી એમાંથી કલેશને નોતરું આપી બેસીએ તો ભારે કસો મારણ કે માણસ પોતાના મનનો સ્વામી છે, બીજાના મનનો સ્વામી તો એ ક્યારેય બની શકે નહીં. માનવ સકલ રીતે તું અપેક્ષા ભણે રાખ પણ એ અપેક્ષા ન મળે ત્યારે નિરાશ ન થા.

‘નિરાશ તને કહે-નિરાશ ચલાવે તેમ તું ચાલ એ જરાયર ન ચલાવ.’

હરખચંદને થેડું થોડું મળે બિનચું હોય એમ તેના મુખ પરથી લાગુ.

• • • •

રમણલાલ

રમણલાલને વાનવાનમાં કોપ મહી જાય. એ તમને ધમકાવે. અને એ પાછું એમને લલિલા બંદ સત્તને નામે લેાય !

પણ તે વખતે તો લાગે કે એ જ ની એવી એ જી કરે છે કે એ ન હોય તો બિચારા સત્તના થા હાથકાત્રા રાત !

તમે એકવાર દેવાઈ જવ-નટરપ દાદ જવ-તે મજા પણ આવે. તમે જો એના કોવન પાત હો તે તમારા મનમાં થાય કે દુનિયા બંધી વગી જાય તો પણ રમણલાલનું કદી નામ ન લેતું, એની કાચેનો વ્યવહાર ધીમે ધીમે સાચા માગી નાખતો.

પણ આ તો રમણલાલનું એક જ સ્વરૂપ છે.

ખીલું આકર્ષક સ્વરૂપ મળતું છે તે વખતે રમણ-
લાલ તમરા પર અનુરાધા રસસતા હોય, હેતુથી
તમારી જાનને એથી પાણી પાણી કરી દે કે તમારા
મનમાં એમ થાય કે મને સ્વર્ગનું સુખ રમણલાલ
જ આપી શકે તેમ છે.

પણ આ તો રમણલાલને પેસય, બાકી
તમરામાં આ બંને રમણલાલો વચ્ચા હોય તો
એતલા જેવું. ક્યા રમણલાલને જરા અંકુશમાં રાખવા

જેવા છે એ તમારે નકકી કરવાનું રહે.

અવા રમણલાલ તમને મળે એમાં મન છે.
આવા પહે પહે પોતાનો મનોમાવ ઉત્તરથી સંધે
ફક્તિમાં અને દળી પછા ઉત્તરમાં લઈ જનાર
રમણલાલ તમને જ્ઞાન આપશે કે આપણે એટલમ
સખધ બાંધવા કે તોડવાનો નિર્ણય ન લેવો.

જગતમાં રમણલાલ આ એક મદદરતું કામ
રહી રહ્યા છે. તમને રમણલાલ થવાનું ફાવશે કે ?

*

ઘડપણનું ઠહાપણ

સોક્રેટીસ મોઝો મોટો તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ થયો. ભારે વાતોશિયો,
આખો દિવસ શહેમાં રખડતું, લોભો સથે જાનજાનથી વાતો કરવી ને વાતો
કરતાં પ્રભોવરીથી લોભો સાચા જ્ઞાનનું બાવ કરાવતું એ એવું કામ.

એક દિવસ એક યુવાન સોક્રેટીસને એને ઘેર લઈ ગયો. ખૂબ આદર-
પૂર્વક એસાડી પોતાના જુદા પિતાનો પરિચય કરાવ્યો. અહત પ્રમણે સોક્રેટીસને
વાતો રાફ કરી. પિતાને બાળપણથી તે જહાવરયા પથેતની ઘણી વાતો પૂછી
નાખી. અને એણે સતોય બાકત કરતાં કહ્યું : 'તમારું આજ સુધીનું જીવન
તો બહુ સારી રીતે ગયું પણ હવે શક્યભૂત કરી રીતે જીવો છો એ જરા
કહેશો ?'

રોસાએ કહ્યું : 'આખી જિંદગી સુધી જે કંઈ મલમિલકન, કાતિ
પેદા થયું તે કાતારાને આપી દીધું છે હવે છે.કરો એસાડે ત્યાં એસું છું.
ખચાવે તે ખાકે છું ને છોકરાનાં છોકરાને મ્હાડું છું. જેના કામમાં જરાયે
આડે આવતો નથી છોકરો કમક ભૂલ કરી એમે તો પદુ કંઈ એલતો નથી
પણ સલાહ લેા આવે તો આખી જિંદગીના અનુભવોનો નિર્ણય કાલરું છું
પછી મરી સલાહ પ્રમાણે એ માયે છે કે નહિ એ જોતો નથી. ખાજ કલા
પ્રમાણે એ કરે એવો આગ્રહ પણ રાખતો નથી. ફરી ભૂલ કરે તો રોતો
પણ નથી. અને ફરીથી સલાહ માટે આવે તો એની એ વાતો ફરીથી કહું છું.'

જુદની વાતો સાંભળી સોક્રેટીસને બહુ આનંદ થયો. એણે કહ્યું :
ઘડપણમાં કેમ જીવતું એ તમને આવડે છે ખરું !'

—રવિશંકર મહારાજ

શ્રીકૃષ્ણના પવિત્ર પાદરસથી પાવન થયેલી, કેસરી શાહા મર્યા સિંહોની અધુરથી માગતી વતન અને ધર્મ કાળે ભગ સમર્થજી કરનાર શરણોથી શોભીતી ને અનંદાનના હર-હર હરના મધુર સાદે ધીપાતી સેરડની ધરા ઉપર આલે સંવત ૧૭૪૭માં જન્મે છીએ.

જુઓ જુઓ, જામનગરના અણનાનારાના ચક્રના નામે ઓગળાતા રથાને ધૂળના એકડીયા ઉપર લાકડાનો પાટ ઢળી સોની આલુદરામમાથો અણના જાવા બનેલ વિગ્ધન, પાટના જેવ જ જુના સુડામાંથી ભોમા ભરી કરી દાગા અબરાજોને આપે છે લોટ આપે છે દામિયા-ખજૂર કે શીંગ મજૂર છુમસિ ની ઓગળાં કલે છે. સત મહાનાઓને પટ પાસેની લાગી આવીનાં ભોળાં લેવા બેસાડે છે.

માથા પર કાન ટોપી, કપાળે તિલક, વહન ઉપર જુખ્યાઓને અન્ન આપવાની આતુરતા ને શાકડતા શુભતત્ત્વી એક માત્ર એવળું

પછી ખભે કાવડ ને જામનગરના પ્રત્યેક ઘેર પ્રયાણ કાવડના સૂચક રોટલા, રોટલી, ભાખરા ભાખરી ધાન ખીયડી ને શાકથી ઢાંચે કરાઈ ભગ એટલે રથાન ઉપર આમનના અબરાજોને તેનું ભોજન પીરસવું

દીવે દીવા પ્રગટે. જામનગરની પ્રજાને અન્ન દાનની-વનરે શુભ શીલ્પુદીની વાત હોયે વસી અહ. જામનગર રાજેન્દ્ર જામ રજુમલને જામનગરની ભોમકા પર આવરાતો પિંડામ દર્મચેત્ર મર્યા ને એણે અણનાવાને સ્વયં કરવા માંડી. લોકોએ સાધુ, સત, જદ, લુદા, લમગાને અમરને આપવા તેમને ચલે વઓ આપા. મરમ પાળના પાળગી, છતી જૂના ને અન્ન શુભોપયોગી સામગ્રી આપી

આમપ્રજાને કાને આ વાત ચહ. માનવમાં

છત્તર દર્શન કરવાની ને માત્ર સેવા દારા છત્તરની પ્રચન્નતા પામવાની નવી શુભન-દાષ્ટિવાળા અણના આગને પોતે પેતને આમ નોતર્યા. લાગેતાં કર્યા ઘેર મેર પદામણી કરી આદર્શ ગો-ગા-અનાજ વજો આરો સડુ ચાર કપાસિયા આ અણુ ચત્રે ધડું. ગીતાકરે આરો નિજાન કર્મયાગ દાદારતી ભોમકા પર મેળે કળાએ પ્રકાશી ઉઠો

શુભર આપુ આ પવિત્ર મઠ આચરી પિંડમ સતત ૧ ર૨માં અન્નપુરુ નિર્ધાર પામ્યા.

અ-દાતી મર્યાની મેજળ વડેતી રહી. એમની પછી એમના દિવ્ય મુગમખ આ પા મેરાનું શ્રેત્ર વિગ્ધનું, અણનાવાના ચક્રના રથાનને મુગમાં સતને અન્ન-દાન ઉ ૨૧ વજો, કમરડ, લેટા, છરાં, જૂના ને વટખની અપવા મંડાલ આ સડુ જનતા જનાઈન પસે માગુ.

જામનગરથી અડી મગા દૂર અરણમાં ત્રણ મામના રિને લોકો વગમ મુંજો, કૃષિક રો અને મલયાગીઓ-મુશુઓ તરથે મરે. અમેળેની બેલની ખાલસી ટળે પાછી અધાધૂપીમા માનવાન-દયા-મવા મરી પરત્યાં દના મુગરામજીએ આ રથાને અણુપણના લોકોને પ્રેમી વાવ મળાતી. ભોજન અર્થ તેમણે આપું. શ્રમ મોકોએ કયું.

જામ રજુમલ પામે ત્રપા. ને બેલ્યા - 'એક અધુથી કામ શકે તેવું કામ મેં કયું' હવે તમે રાજા હો તમારું કામ તમે કરો.

'શુ ? સેવા, દાન, ઓપથી આજીવ જામ રજુમલે કયું.

એ જામનગરથી દક્ષિણ-પૂર્વ દરથે એક નાન મળાતી છે મંડુ' ટોપરાં સરખ પાણી પ્રગટ્યુ છે હવે આપ ત્યા પછી પી લોકોને હથે લેવા મેલવા એક પલ્લરની છત્રી બધાવી આપો ને પુરવ પામે,

પ્રતાપનો પૂજ્ય વેરના મુદરામજીની વત
જમ રણમલ ન દાગી સકયા ને પત્થરની છવો
બધારી આર શીદાલેખ મૂકયો

પડી તો પશુ માટે ત્યાં હરાડો બધાએ
કાપ કરોને રહેતા મેં ઓરડા બધાવા ત્યાંથી દાળેખા
નું સદાટન ચલુ કયું

અરણ્યમાં અજાણની પ્રગટી મજોરીના
દશને આલુપલુપા સોદા રખૂનો મૂર બધા ને
આ ધત્તની કુષ્મ-મેર જલતી રાખવા એકમે બાવન
વીધા જમીન અપાયું કરી

ધર ઉપર આવેલ આ સ્થાનનું પાણી એવું
શુભતાન નીકળતું, હવા એવી આરોગ્ય નીવડી કે
લાંકાના દર્દી ત્યાંના એ જ દિવસના વસવાટે નિર્મળ
થવા માર્યા

મુળગમજીએ અહીં શ્રી રમણના અજદ
અરોગ્ય મુલન બધાંયુ અહીં પ્રવિન્યું હમરો
આજરો આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવા સરથાના ખર્ચ આવી
વસવા મિત્રા-આરોગ્ય એસે છે

જોત જલતી રહી એનો નિર્મળો પ્રસાદ
નિશ્ચ ની ખલુ હલુ નિકમ સવત ૧૬૦૨માં મુળ
રાજી મહત્ત્વા કળવર્નને પામ્યાને એમના બિરસા
વિત્તી પ્રે દાસજી મહારાજ આપ્યા અમલે આપણ
ના મહાપુરોહિ ઉત્તરના પ્રજ્ઞાથી જાગતી રહી ને
મન પ્રાપ્ત આ સ્થાન કાંઈ વડ આપ્યું પશુ
બહુ ટૂંક સમય આ સેવાઓને અગિય પ્રજા વિત
રાખી સવત ૧૬૦૭માં તેઓ નિર્વાણ પામ્યા

એમના પછી રાજા બાવા સત ગાદીનસીન
ખના આ તો સેવાધર્મ મદી હતી ત્યામ અને
વેર યતી મદી હતી એને જળવી સાચવવી દેયલી
હતી એમના સમયમાં અજદાન, અથે પેલું સેવાના
જમીન પ્રાપ્ત થઈ એમના સવત જામનર ૧
જામ વિકા અને તેની રણીનો આ સરથા પ્રયે
વધુ પ્રદાવાન બધા

સેવા ધર્મની અમર જ્યોત સોરઠ ધરા ઉપર
જલતી હતી. રાજા બાવા પછી રામપ્રસાદજી સ્થાના

ધીશ જના

એમલે પાંચ પાંચ વરસ સ્થાનની ઉત્તરના
પ્રજ્ઞાલોકને ઓર ઉત્તરના ખનાવી. સેવા-ધર્મના
ચીરાગને એ ર પ્રકાશ તો ખનાયો

એમના સમયમાં ૧૬૩૪નો મિત્ર મુદ્રાગ
પડ્યો આ મુદ્રાગ સમયે જુખ્યાંજીને અગ ૧૧ સતત
આ યુ પછી તો આવી ૧૬૫૫નો પ્રેમ જાનનર
ના સાર કહે લેકા માટે જુલા બારી દીધ ચડી
રોગથી બચવાની વિતા હટારી. ત્યાં વસી અત ૧૧
આપ્યું

પછી આપ્યો ૧૬૫૬નો બરત બધારી
મુદ્રાગ આ બધા સમયમાં મહત્ત્વી રામપ્રસાદ જ
જાતાની ખીદમત ઊડારી. જામનર રાજાના મામે
જામ કુખી લોકને અમદાન આપ્યું સવત
૧૬૮૩ મુદ્રાગ પીડિત લોકોની ચિન્તામાં એ
બરસ જમી મયા ને મારાની એક નમ ઉરાધિમાં
તુડી મઈ સા વર થઈ ૫૫ ન બધા. બસ
બસ વરસ પર્વત અગ ૧૧નો મગેતી વલ્લવી આપ
મુદ્રાગ સમયે પશુ લોકો ૧ સેવા જમી સવત
૧૮ દર્માં નિર્વાણ પામ્ય

એમના અરજન પછી મહત શ્રી મયાપ્રસાદજી
જાગીનસીન અમ પ્રખર વિ ૧૧, વેતિ જોવા મહત
વિચવા પૂર્વ પડિત એમલે સરથા ૧ મહત
આપ્યાને પમને કાલી અમદાનની મગા વલ્લવી
રામી મુર અમ રામની સમવિ સ્થાનને સમરાગુ
ઔપાસવ ચર કયું. કાંઈ હરિકર આપ
જે સરથાના ખર્ચ આને છે ત્યા સારા મગનો
વિદ્યાધર્મો મટે ખનામ. જનતા, રાજ્યપરિચા ને
જતાના આદર મેળવી. ને સવત ૨૦૧૩માં કાળ
વર્ધ પામ્યા

એમના પછી મહત શ્રી સતિપ્રસાદજી સ્થાના
ધીશ મયા. એમલે અનદાનની અગ જોત જલતી
રાખી સ્થાનના સર્વતામુખી નિર્ભય કધા

ધીણીવાવના આર અમનના આર ૨૧
પ્ર ૧૧ કાલુ આપવા લેકા ને રહેરા સરથ પામાં મકા
નો બધાના. જલતી સુધે મધમધો ઉમાન બનાવ્યો

સેરફો રાખ્યા. આ બાબત ને કારત જહાગી આગરો સંસ્થાના ખર્ચે રહી શકે છે. એમના કમચ-માં લખનારના રજીસ્ટ્રી વરદ્દી અપતી સનન સદાય ફોર ધ્રુવ સંપૂર્ણ રાજ્ય થતાં ને યુજરાત રાજ્ય થતાં ખર્ચ પડી સંસ્થા માટે કલ્પ કલ્પ મેળવવા એમને જહેમત પડવા લાગી તો પણ એમણે સંસ્થાના ખર્ચે ચરદા હાલકૂચ ખંધાવી. જ્યાં ૧ થી ૧૧ ધોરણ સુધી શિક્ષણ થાય છે. અહીં તબક્કેલી બહેનોને રહેવા કરકસુ સગવડ છે. ખેતરને દુધર ઉલોચ, કલા-કારીમગી, સીવક-મત સંસ્થાને ખર્ચે યાજના-માં આવે છે અને હવે પણ મહારાજ શ્રી સતિ પ્રસાદ સંસ્થાના ખર્ચે રાષ્ટ્રી આત્મચેત્તા બહેનોના જીવન ગાવના સમર અને કલ્યાણમય જીવની સમાજ વચ્ચે મૂકી દે છે. એ વિશાળ પ્રયત્નના ખર્ચે બાબત-ખર્ચ છે. જ્યાં રાષ્ટ્રીયોના બાબતના ધ્યાનમાં છે.

બહેનોની નેમતમજેદ બાગી માટે નાન-જાતના બેંક વિના અન્ય કંઈ ચાલે છે. બુળકો તથા બહેનોના બેંકોથી ત્રણમેા જીવોને બે વખતો બોજન ખર્ચે સંસ્થા બંધાયે છે કાગી ને દારકામા બેજી રથ ને મહારાજ શ્રી કલ્યાણ આવે છે. સંસ્થાન પદશાળા અલ્પરામણ જ્યાં બુનકોને જમાવવા તે મહત્તમાં આવે છે. તેમના અભાષ માટે ષુ પ્રાંત વિદાને મોકિલા છે ઉપાંત ઝિમ, ઝિસ, સી. હન્ડર આદર્શ ને ખી એના સ્થમે મન યથવે સંસ્થાના ખર્ચે સુર ઓપકસ થયે છે. કુલ જ નિગરજી હંવ પણ સારી નિમો અનુકા-રનુ જુદું છે જે છે આ સંસ્થાનાં સને ૧૯૩૦ની સ.સથી ચાલે છે.

દાય લાગે કરી સલામ મેળવી શકનશ સિવાય મધમ વર્મનાં એવા માનસે છે જેને સલામની જરૂર છે પણ માગી સંતા નથી. વંસ વંસ ને પત્નીસ પત્નીસ રૂપિયે મળુ અનાજ કેટલક વાર તો નાનુંના અભાવે લોકોને મેળવવું પણ દુર્લભ તારે આવર્તે શ્રી સાંનિપ્રસાદ મહારાજે આ દાય લાગે નહીં કરી યાગર વર્મ માટે એક મેળવવા વિચારી.

જા બુનમ અને જા અમાસે-મદિનામાં બે વખત કલાપ્રસંગ મેળવ ને તેમાં કથા સંભળવા આવનાર અવા પાંદિતોને કથાથવણ બાદ રસદી તરીકે દેદ હેદ મળુ અનજ ત્યાં જ આવવામાં અને એટલે લેતાં પણ તેઓ નાનમ કે સંકોચ ન અનુભવે.

આ બીજણ બુનમાં અનદાનની આ કેરી પ્રાણ અંખના ?

આ કાગે જોર ખીલવગ મહારાજ શ્રી સાંનિપ્રસાદજીને ઉપે નિનિયા જન્મી ને એમણે જ રત ખ્યા. ડોરેજ મહારાજની આતલ સંપાદનું સંસ્થાનાં સંસ્થાના ખર્ચે આયોજન કયું. હજારો માનવો કથા થાય માટે આવ્યા ને તેની ઉભામથી અવા ન મગી શકે તેવા પીરોને આવવા રૂપિયા એક લાખનું સ્થાવી બડે જા જીમું કયું. અનનાની અમર વેચી જતલે દૂવ સુધે જોર માનથી બી.

દર મર સહાને અલ્પકાયાના રથાનમથી એક સહુને અહીં મીર કપડું. ત્રી વોને એક સહી ને વિપ્રોને એક કિતી દાનમાં આવ્ય છે. ખોરેને અપાન્ડે કરકમેદ સ્થાનમાં બુખ્યામે ને સતને, જેકે વખત બેજન ભરોડ અપાર છે દરગજ સો થી દેદમે મુરિ નાન જાતના બેંક વિના અનકાન પારે છે. અનનાની અમરવેદ અહીં સાલકા ના પદવતી જ રહી છે.

આજના રાષ્ટ્ર, નિયમ ને ધર્મ નિમાર-નાશ બુનમાં આતાં અનનાન, વચ્ચે તલવેલાં ના-નાગીન આશરો, આ બુધ કુપર છે પણ એ તો સેરકની બે મથાવ આચર સસાર છે, કોથી તો બે કુન-યુગ ને રૂંદાવન મૂકી શીખ-ચોગી ને નતી કુન મેંઠનાં જા અવી વરણ. રાંધેજી દાર્દ અને રામકદથી ભુમિ માટે આવવા સંજન સદજ છે. પદગ કાગે જીવન ખાલી દેપાતો તો આ ધરને સદજ યુગ છે. એ યુગ આ અનદાનવાના રથાનનાં સોગ કાગે પ્રાપ્તો છે. આ રથાનનાં ર્દન એ કાગે કે ન સિધ્ધ કલ્યાં ચિદાનું ચિધુ છે. સાચું ઢિધુ છે જ્યાં માનવનો નિયમ માર્ગ

પણે ઝુકે છે. શાન્તી પાવનકારી મંત્રીની વહે છે. ને વધાવનારા મહાપુરુષો પસે છે, ક્રાંતિ કે ડાકાના ની વાંછના વિના શ્રમજીના ચરખાની ધૂળ જળીને મરે રહિન પણે—

ગીતકો નો મારો િકમ કમીયાર એટલે અપનમરનું અજ્ઞાતાનાનું સ્થાન. સૌરાષ્ટ્ર ૧ શોભા. જ્યાં માનવનું અમર માન આજેય ગુણ રચું છે.

અન્યાયન સદાય નવપદસવિન અમરવેશ. વિના નીતિ સુધ વેરી રહી છે. રિશ્તને માનવતાના સજક રીખરી રહી છે. અજ્ઞાતાનાનું સ્થાન અને સ્થાનાધીગો એટલે આ રાષ્ટ્રની ઉજ્જવી તવારીખ. એનાં વેગ કહીએ જાંખા નહિ પડે. જુગ જુગનારો સુધી ઝુકતા જ રહેશે, આદ્યના અમરવાળાં વેરતાં જ રહેશે.

લેખકોની સહકારી મંરળી

પેતોતોતારું નિરનિરાશું બ્યકિનત ધાવના સર્જનાત્મક સક્રિયતા લેખકો પણ પોતાની સહકારી મંરળી રચે એ કલ્પના ખરેખર અદ્ભુત છે એક દસકા પહેલાં મુખર્ષીના મૂકીયર પત્રકારોએ એક સહકારી છાપાની શરૂઆત કરેલી. પણ અર્થપ્રાપ્ત અને આત્મરિશાસને અજાણે એકાદ વર્ષમાં જ તેને બંધ કરી તેનું પડેલું. બધારે કેરાલાએ એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે લેખકો પણ સહકારી બેસે એટલાં મળી આનું દાહક સફળતાથી અસાધી શકે છે.

લેખકોને પાતી હાડમરીઓ હું કરવાના ત્રાસથી ફક્ત ૧૨૦ રૂપિયાની ટૂંકી મૂકીથી ૧૨ લેખકોએ બેના નળી ૧૯૪૫માં 'સાહિત્ય પ્રગતિ' સહકારી સંઘ' નામે એક સહકારી જા૨ની શરૂઆત કરી.

ટૂંકીની રીતે જ આવાં સાહસોને ઝઝઝ સફળતા મળતી નથી. તે રીતે રહે શરૂઆતનાં કેટલાક વર્ષો કમોગીયા પછર કર્યાં પણ નેના રચકોની અસાધારણ ધીજ અને ખતને પરિણામે ૧૯૫૦નાં તે આ સંસ્થા રિધર પાયા ઉપર ચુકાઈ મઈ. તેમાં પણ તેનાં છેદનાં કેટલાંક ચરેતી પ્રગતિ તો અસાધારણ છે. કેરણનાં આ મળા પ્રકાશન ક્ષેત્રે કોઈ મદદરનું સ્થાન ધરાવે છે. મહાસમ બધામાં ઉદ્ભા ૨૦ વર્ષમાં પ્રગટ થયેલ જાહિત્યનાં ૫૫ ટાપી પણ મો ૧ હિન્દો આ સંસ્થા દ્વારા પ્રાશિન થયો છે. ૧૯૭૧નાં અંતિમન આત મુકીયા રહે ૨૫૦૦ કરતાં પણ વધારે પુસ્તકો પ્રકાશિત કર્યાં છે. અને તેનું વર્તમાન કલ્પ રોજના એક પુસ્તક લેખે પ્રકાશન કરવાનું છે.

મહાસમ લેખકોનું ૮૦ ટકા સભ્યપદ અને ૮ લાખની શેર કેપિટલ ધરાવતી આ સંસ્થા પ્રગતિ સહકારી સંઘ સંસ્થા દેશનાં સરગતી સાહસોનાં બહુ જાનું સ્થાન ધરાવે છે. પોતાની કલ્પદક્ષા માટે નામીની અને સફળતા પામી ચૂકેલી જાગત સરકાર દ્વારા નોધતાત મળ્યાની એની માર સંસ્થાનામાં તેની પણ એક મળ્યાનાં થાય છે. તે પાતાના સભ્યોને ૩૦ ટકા રેવન્યુ ઉપરાંત બોનસ પણ આપે છે. ત્યાંનાં કેટલાંક નામીનાં લેખકો પથે વિશે દસ હજાર કરતાં પણ વધારે રોજાટી મેળવે છે.

આ સંસ્થાનું વાર્ષિક વેચાણ આતારે ૨૫ લાખ કરતાં પણ વધારે પહોંચ્યું છે એટલું જ નહીં, પણ એ પોતાનું વિશાળ ગુરુશ્રાવણ પણ ધરાવે છે.

('પ્રગતિ' વિશ્વવીનાં સૌજન્યથી)

જેલ-જીવન તત્ત્વચિંતન અને આત્મસૌખ્ય માટે વિરોધ અનુકૂળ હોય છે એવો આપણો સૌનો અનુભવ છે. મહાત્મા ગાંધીજીના ૧૯૪૦ના સત્યાગ્રહ આંદોલનમાં ખર્લેલ જિજ્ઞાસાનો મૂલ્યવાન અંશ 'ધી પ્રોફેટ' સત્યાગ્રહીઓના હાથમાં આવેલો. ત્યારથી સત્યાગ્રહી સેરકોમાં આ અંશ બહુ જ માન્ય બન્યો છે.

એક ચિત્રકાર તરફે ખર્લેલ જિજ્ઞાસાની પ્રસિદ્ધિ સર્વત્ર છે. તેના સાહિત્યની જેમ તેની ચિત્રકલા પણ આધ્યાત્મિક ભાવો પરિપૂર્ણ છે. તેનાં ચિત્રોની માનવ આકૃતિઓ દિગમ્બર હોય છે પણ એ કારણે કયાંય પરિવ્રતાને હાનિ પહોંચી હોય એવું મને નથી લાગતું. એક સાથે કવિ અને ચિત્રકાર હોય એવી વ્યક્તિ બહુ ઓછી જોવા મળે છે. વિસિષ્ઠ બોલે, જ્યેજ્યે રસેલ, રવીન્દ્રનાથ ટાગુર એવા વિરલ કલાકારોમાંના છે. ખર્લેલ જિજ્ઞાસાની ગહુરની પણ આ જ પંક્તિમાં થઈ શકે છે. 'ધી પ્રોફેટ' (યુગચાતીમાં 'વિદાય વેળાએ')માં તેમનાં બાર ચિત્રો છે.

આ અંશ સિવાય જિજ્ઞાસે ખીન પશુ ધર્મો પુરતક લખ્યા છે પરંતુ 'ધી પ્રોફેટ' (૧૯૨૩) જ તેનો અંધરાજ છે. અમેરિકા અને ઈંગ્લેંડ બંને દેશોમાં આ અંશની અનેક આર્જિતઓ પ્રકાશિત થઈ છે. પ્રાસંગિક આઈરિશ કવિ, દાર્શનિક અને સહયોગી ફિ-આઈલેન્ડના પ્રવર્તક એ. ઈ. અર્થર્વ બ્યોર્ન રસેલે જિજ્ઞાસાના આ અંધરાજની રજૂતિ નીચેના શબ્દોમાં કરી છે :

'૨૧-૧૨-૧૯૧૪ ટાગુરની 'ગીતાંમલિ' સિવાય કવિ અને ચિત્રકાર ખર્લેલ જિજ્ઞાસાની 'પ્રોફેટ' જેવી અન્ય કોઈ વાગી પૂર્વમાંથી સાંભળવા મળી હોય એમ મને નથી લાગતું. વિચાર સોદર્શનોમાં તેની સાથે ટકર લઈ શકે એવો બોલો કોઈ અંધ હેલ્સાં ધર્મો વચોળી જોવામાં નથી આવ્યો. સોદર્શિસે 'વેકરેટ'માં કહ્યું છે કે -આહાર- સોદર્શ કરતાં વિચાર-સોદર્શ

મનને વધુ મોહી લે છે-આ અંધ વાંચતી વખતે આ વાક્યનો અર્થ હું બરાબર સમજી શક્યો.

ખર્લેલ જિજ્ઞાસા જીવનનું અનુસંધાન કરનાર કાન્ટદર્શી કવિ છે, લોકિક ચિત્ર બેચનાર સાધારણ લેખકોની દૃષ્ટિ લગભગ જીવનના બહિર્ગમ પર જ હોય છે. તેમના લેખનમાંથી સંસારી મનને થોડો-થોડો દિલસો મળી જાય છે ખરો એમાં શકા નહીં; પરંતુ જીવનના અનંતરંગ અને અનંત પ્રદેશમાં કેવી કેવી સમૃદ્ધિ પડી છે, કેવી કેવી પ્રેમશ્રુઓ છૂપાયેલી છે તેનાં દર્શન તેઓના સાહિત્યમાં ક્યારેય જોવા નથી મળી શકતી. એ માટે તો જિજ્ઞાસા જેવી અત્યોક્તિક પ્રતિભાવના અસાધારણ કવિ કર પાસે જ જવું બાંધ્યું. ઉપર ઉપરથી જોના તે આત્મકથાઓના શબ્દ ગૂંઘાળ છે અને કોઈપણ ગૂંઘાળની જડ સુધી જવાની જ્વિ સાધારણ દુર્લભમાં ન હોવાથી એ લોભ જલ્દી માનવા લાગે છે કે જે ગૂંઘાળ છે તે હમણાં દુષ્કૌન અને અર્થશૂન્ય હોય છે. એટલે સાક્ષા કરી અથવા રહસ્યવાદી સાહિત્યને સમજનારને એક સંપ્રદાય હમણાં હમણાં પેદા થયો છે. જિજ્ઞાસા જેવા લેખકો આ વાત સરી રીતે સનજો છે એટલે તેઓ પોત જ પોતાને 'મેડમેન' (પામલ), 'વેકરેટ' (૨૧-૧૨-૧૯૧૪) જેવાં નામે અપે છે. ખર્લેલે તો આવા જ લેખકોને સચા જુદાશાળી અને સત્તા સમજવા જોઈએ. તેમની સ્થિતિ આવી હોય છે-

વા નિચા સર્વ મૂલ્યા દક્ષ્યા જાગરેલે સંયનો

આવા પાત્રોને જ જીવનને પરમ અર્થ પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે. એટલે તેમની જ વાગી અર્થશૂન્ય હોય છે. એ અર્થ એટલો બધો જીરો હોય છે કે એક જ વાર વાંચનાથી તે નહીં સમજાવે, અનુભૂતિની વાણી તકડુકા પ્રત્યક્ષના કરતાં વિચળ અને વ્યાપક હોય છે એટલે તેનો અર્થ કોઈ પણ પ્રકાર ના ખીનામાં સંપૂર્ણતઃ નથી સમાતો. પરંતુ એ

તેના દોષ નથી હોતા. તેને કોઈ પ્રકારનો શુભ સમજવો જોઈએ.

આપણે જેમ જેમ જડમાંથી ચેતન તરફ જઈએ છીએ તેમ તેમ યાત્રા સ્વરૂપ નિઃશ્વાસ અને વિનય થતું જાય છે. સાથે સથે તેની સ્વસન્દેશ વધી જવાથી તેનું આમણ દંડતર બનતું જાય છે. એટલે જ ભૌતિકશાસ્ત્રો કરતા આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર અનરૂપ ગૂઢ હોય છે પરંતુ તેવી તેને હનકે સમજવું ન જોઈએ આધ્યાત્મ-શાનના કેઈ પણ પ્રથમા આના વિશે આવી જ મીનાસા જોવામાં આવશે.

સ્વીન્ડનાથે ગીત જલિમાં કહ્યું છે :

‘હું મારા ગીતોમાં તારી કથાઓ પૈંડુ છું. એમાંથી મારા હૃદયનું રહસ્ય બહાર નીકળી આવે છે. હાકો મને પૂછે છે, ‘તેનો શું અર્થ’ થાય છે તે અમને કહે,’ તેમને શું જવાબ આપો. એ મને ના સમજાવું. કહું છું છું, તોનો અર્થ’ શું છે તેની મને ખબર નથી.’ અર્થો તેઓ હસવા લાગે છે અને ઘુઘુલા દર્શાવે આલ્યા જા છે. પરંતુ તું તો હસતો રહે છે.’

‘પ્રોફેટ મા અતે કહ્યું છે ‘આ શબ્દો અસ્પષ્ટ હોય તો અને સ્પષ્ટ કરવાની મહેનત ન લે કરતા કેમ કે જીવન અને જીવમાત્રનું ગર્ભાંશન કુમમસ જેવી પરિસ્થિતિમાં જ થાય છે, છાંદિ જેવી આકારની વસ્તુમાં નહિ.’

અને આ સંજ્ઞા સાર્થ છે એટલે જ જીવનનું અતિમ સત્ત્વ તકેના શાસ્ત્રીય મથોના નિષ્પત્તિ રહસ્યવાદી કવિઓની આપ વાણીમાં મળે છે. દુનિયાના સર્વ ધર્મમથ આવા જ શ્રદ્ધાઓના કાવ્યોદ્ગાર છે. વાસ્તવિક રીતે આવા અર્થો કા યોનો અર્થ અનત હોય છે દરેક જગ્યા પતપોતાની શક્તિ અને અધિકાર પ્રમાણે તેને મહત્ત્વ કરે છે.

જોજી રસેને ‘પ્રોફેટ’ની યુગના ‘ગીતાજનિ’ સથે કરી છે તે રહસ્યવાદી કાવ્યની દ્રષ્ટિમાં જ છે ‘ગીતાજનિ’માં મુખ્યત્વે પરમાત્માની જ રત્નિતિ ગાવા મા આવી છે એટલે જીવનમાં આધ્યાત્મિક આસનું

વિવરણ તેમાં પ્રમાણત્વ પામે છે તો પણ પ્રાર્થના વિનિતિ, વિરતિ, જૂતસેવા, મૃત્યુ, મરણોત્તર જીવન વિગેરે વિષય પણ તેમાં આવે છે કારણ કે આધ્યાત્મિક જીવનની સારે તેના નિત્ય અને નિઃશ્વાસ સ્વરૂપ રહે છે. ‘ગીતાજનિ’માં કર્મયોગના પણ મોરચાના ગાવામાં આવ્યાં છે. કેમકે નિઃશ્વાસ કર્મ જ રિત શુદ્ધિનું કોયી વધુ સુઘમ સા ન છે એટલે ‘ગીતાજનિ’ ભક્તિપ્રેરક કાવ્ય હોવા છતાં તેમાં જીવનનું સંપૂર્ણ દર્શન સૂચિત થાય છે.

‘પ્રોફેટ સાક્ષતકરી દ્રષ્ટિએ તો પરિયાન છે જ પરંતુ સાથે સાથે બંધિતમન અને કાનાત્મિક બને દ્રષ્ટિથી જીવનનું સંપૂર્ણ દર્શન પ્રસ્તુત કરવાનો આ પ્રથનો પ્રયાન હૃદય છે ‘ગીતાજનિ’ મા જે સામાજિક દ્રષ્ટિ સૂચિત થાય છે તેનો સમાજિક જીવનની દ્રષ્ટિથી સંપૂર્ણ આરિષ્ટ ‘પ્રોફેટ’માં જોતા મળે છે જિજ્ઞાસનું સંપૂર્ણ જીવન ઉપરબંધ ન હોવાને કારણે ગીતાજનિ પ્રવક્તા પ્રભવ તેમના ઉપર પડ્યો છે કે નહિ એ ન હકી શકાય, તે પ્રતિભાવે સ્વતંત્ર રીતે પોતાની જીવનપ્ર મેશરી લેવ. ‘પ્રોફેટ’ની લેખન શૈલી નિવૃક્ષ બાઈબલના જેવી જ છે. ઇસ્ટરિકનો પ્રેમ સદે સમાજિક જીવનમાં ઉત્તારવનો જે પ્રયત્ન કરશે તેણે ‘પ્રોફેટ’માં નિર્ણયિત જીવન દર્શન તરફ આવવું જોઈશે. એ રીતે જવા મિથ્યાનના વિચાર નિસર્ગાઈ-ધની સ્ફૂર્તિમાંથી થયો હોય એ સંભવિત છે.

રહસ્યવાદી કવિઓ તરીકે સ્વીન્ડનાથ અને ખનિષ જિજ્ઞાસુ બંને સનેચર, યુગરામ કમીર, જમાણીદોન, શ્રી વગેરેનો પક્ષિત્તિમાં આવે તેના છે હા પણ તેમના કાવ્યોમાં અધુનિકતા લેવને કાણે તેમનામાં એક વિશેષતા પ્રાપ્ત થઈ કે આધુનિક વિચારના નિષ્કર્ષ તરીકે ‘સમાનતા’નું નામ લઈ શકાય છે. સમાજના સમાજોત્કિક, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક વગેરે સમસ્યા નિજાગોમાં વિલસેના સમાન અસર સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિને સમાન રૂપે પ્રાપ્ત થાય, એવો ‘સમાનતા’નો અર્થ સમજવામાં આવે છે. આવી સામાજિક સમાનતાના નિર્માણ અર્થે નૂતન જીવન દર્શનનો આવરણતા ઉપનું થઈ છે. આધ્યાત્મિક એકતાના પાયા ઉપરજ

સમાનતાની સામાજિક દૈમિત ખરી કરી શકાય છે.

આધુનિકતાને નિશ્ચિત થયે હજી સુધી અણુતો થયો નથી. કેટલાક લોકો કહે છે કે જડવાદ જ અધુનિકતાનો પ્રાય છે. કેટલાક લોકો એવું પણ મને છે કે ભૌતિક સુખવાદ જ અધુનિકતાની પ્રવાન દસોડી છે. કોઈને ખ્યાલ એવો હોય છે કે સ્વેચ્છાચાર જ આધુનિકતા છે. પરંતુ સામાજિક ધ્યેય વાદનું સાચું સ્વરૂપ તત્ત્વ અધ્યત્મિક જ હોય છે કેમ કે તે વ્યક્તિને પોતાના સુખથી અને સીમિત જીવનથી દૂર લઈ જાય છે. ખેડવાદની આર્થિક રૂઝૂમ આમાની અમર આકાંક્ષાઓમાંથી ઉદ્ભૂત થાય છે અને ખેડવાદનું સ્વરૂપ જેટલું વ્યાપક હશે તેટલો તે સર્વેશ્વરી અને અખીલ જીવન કલ્યાણકાર હોય છે. ખેડવાદની સિદ્ધિ અર્થે જે કાનો સ્વીકારવા પડે છે તે સાનૈ જોટલા શુદ્ધ અને મંગલપૂર્ણ હશે તેટલી સ્વચ્છતા એ ધ્યેયવાદને પ્રાપ્ત કરશે. એટલે સામાજિક અદર્શોની સિદ્ધિ માટે તે અદર્શોના ઉપાસકોના જીવનમાં ઉદર અને ઉજલ ભવન યોગી આવડત ઉપાનના સાચુ જ હોવી જોઈએ. એટલા માટે જ તો જીવનને માટે આધ્યાત્મિકતાનું અધિદાન અપરિચીત હોય છે. અને હાલે છે કે આધ્યાત્મ અને આધુનિકતામાં વિરોધ ગહેરવું કોઈ ન રચી નથી. પરંતુ આપણે મને માત્ર નિશ્ચિત જીવનની જ વસ્તુ ન કમઝવી જઈએ તેનું જીવન જીવવાનું જીવનને તેને આધ્યાત્મિકતાનું સ્વરૂપ કહે છે. 'ગીત ગોવિંદ' અને 'પ્રાકૃત'માં આ જ આધ્યાત્મિક કમ્પોઝિશન નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે અને એટલે જ આ પ્રયોગ અધુનિક જીવનને આકર્ષક લાગે છે.

ખર્ષલ શિક્ષાના 'જીવનદર્શન'માં મંદવ જીવનના સંજ્ઞાં ડમુખપ્રશ્નોની ચર્ચા કરી છે. મંદવ-જીવન એ તો વિદ્યજીવન અર્થે. પરમેશ્વરીજીવનનો એક અંશ છે, માનવના અંતરમાં એક ભૂતી આધ્યાત્મિકતાએ આ પદ્ધતિની જ પ્રેરણા છે અને આ દમ-પ્રધન અદર્શ અંતરાત્માની વૈભા છે-નિશ્ચયનની જીવન વિવિધ પ્રધાન કરવાના આ જ છે.

'યદરા' દર્શન અર્થે ઉપવિદ્યા દર્શનની જેમ જ નિશ્ચયન જીવનદર્શન અદ્વિતરૂ છે. પ્રેમ,

જીવન, ઈશ્વર જેવા વિવિધ શબ્દો દ્વારા નિશ્ચયન એક જ વિદ્ય દર્શન વર્ણન કરે છે. તેનું સાદિત્ય વાંચતા ધર્મવાર લોકો કે 'જીવન' શબ્દ દ્વારા એ ચિંતાના નિર્ણય સ્વરૂપનો ઉલ્લેખ કરે છે અને ચિંતાના સચ્ચ સ્વરૂપનું નામ જ ઈશ્વર છે. પરંતુ કંઈક વ્યક્તિવ્યક્ત ચિંતાસ્થાનને તે 'જીવન' કહેને પુકરે છે અને એમ લાગે છે કે દશને એ ચિંતાસ્થાનનું નિયમન કરનાર શક્તિ તરીકે માને છે.

પ્રારંભમાં જ લેવું 'પ્રેમ' ઉપર નો પ્રવચન ક્યું છે તેમાં પ્રેમ શબ્દનો અર્થ જીવનપ્રેમ છે. તે એક પરમેશ્વરની જ પ્રેરણા છે. મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં આ પરમેશ્વરીય પ્રેરણાની સાથે યત્ન રચી કંઈ જોઈએ નહિ. સર્વભારથી એ પ્રેરણાને શરણે જવામાં જ તેનો પુરુષાર્થ છે. આ પ્રેરણા શુદ્ધિથી પણ અલગ હોવાથી તેનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પહેંરથી સાત નથી હોતું. હતાં પણ અનિર્વચન શુદ્ધિથી એ પ્રેરણાની સાથે જોડાયેલા જીવનનો અમાન વિભાગ અધ્યાત્મ પુલ્કી રઈ ભવ છે. જીવનની આ પ્રેરણા અથવા જીવન પ્રેમ ક્યારેક દસ્વરૂપી હોય છે તો ક્યારેક શિવસ્વરૂપી પોતાના ધોર અને મંગળ બને રૂપોના તે જીવનમાં આનંદપ્રદ થતો રહે છે, આ બંને સ્વરૂપોમાં તેને મહત્વાની રક્તિ જીવનપાસકે પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ નિશ્ચયન પ્રેમ વિષેનું આ પ્રારંભિક પ્રવચન તેના સંપૂર્ણ જીવનદર્શનના કાર સ્વરૂપે જ છે.

લગ્ન છૂટાછેડા, અપરાધ-દંડ, કલુ-બુદ્ધ અને સુખ વગેરે વિવિધ ઉપરના નિશ્ચયનના વિચાર અધ્યયન કરવા જેવા છે. મનુષ્ય તરત પરમેશ્વરનો અંશ હોવાથી તેના જીવનમાં મંગળાનાં બંધન હોય જ. પ્રત્યેક જીવન સાક્ષાત્કારી સાધુ સત્ત આ જ અદ્વિત રાખતા આવ્યા છે અને અધુનિક સમયના સમાનતાના સમયકોષ્ટકો પોતે-અજાણે આ જ અદ્વિત સ્વીકાર કરે છે. આધુનિક સમયમાં શિક્ષાશાસ્ત્ર, મૌન-નિશ્ચય, રાજ્યશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર વગેરે વગેરે જીવનનાં ડમુખ શાસ્ત્રોમાં નિષ્પ્રજ્ઞતા સ્થાને સ્વતંત્રતા અને દંડના સ્થાને સહાનુકૂળતા વધારે મદતનું સમાન અપનામાં આવ્યું છે. અત્યાર સુધીના દંતિકામાં એવું જોવા-

માં આવે છે કે સ્ત્રીએ હંમેશાં પુરુષને આધીન રહેવું જોઈએ, આઝાદાકાંતિ એ જ બાળકોનો ધર્મ છે, દુષ્કાંત નિર્મૂળન અને હંક કઠોરતાપૂર્વક કરવા જોઈએ, સુખની વાસનાને દબાવીને જ રાખવી જોઈએ વગેરે સિદ્ધાંતો સામાજિક જીવનમાં કદબળ થઈ ગયા છે. બુધ્ધિ અવેગનો, દંષ્ટિએ અપ્રતિભારનો અને સર્વ સાધુ-સંગે પ્રેમનો ને સદેશ આપો ને સામાજિક દ્રષ્ટિથી અવગણાય છે એમ કહેને આજ સુધી તેની ઉપેક્ષા અને અપમાન કરવામાં આવ્યાં છે પરંતુ આધુનિક વિચારોની દિશા ફરીથી આધ્યાત્મિક ક્રાંતિના સત-મહાત્મ્યોના જીવનદર્શન પ્રતિ પરિવર્તિત થઈ રહી હોય એવું લાગે છે.

કોઈક અસાધારણ અપવાદ હોદી હઈએ તો સ્ત્રી-પુરુષ બંનેના જીવન-વિકસની દ્રષ્ટિથી લક્ષ્ય આરક્ષક હોય છે. પુરુષે પોતાના પાશ્ચાતિક બળ વડે સ્ત્રીને ગુલામ બનાવી એટલે આધુનિક સમયમા સ્ત્રી એ પુરુષની નિરૂદ્ધ વિકાસ કર્યો છે પુરુષે લક્ષ્ય સંસ્થાનો દુષ્કારોગ કર્યાં એટલે સ્ત્રીએ એ લક્ષ્ય-સંસ્થાની નિરૂદ્ધ જ હકિયાર ઉઠાવ્યા છે. પરંતુ બ્લેન્ક-સેલે Marriage and Moralsમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે તેમ લક્ષ્ય એ જ સ્વાભાવિક રિશ્તિ છે અને પતિ-પત્નીએ જુદાહોડા લેવા પડે તો એ વસ્તુ જીવનની અસહ્યતા દર્શાવનારી છે. લક્ષ્ય એ મત્ત ભૌતિક કે આધિક સંસ્થા નથી. હમને આદર્શ છે જીવનનો સપૂર્ણ વિકાસ કરવો આ આદર્શની સિદ્ધિ અર્થે પતિ અને પત્ની બન્ના વ્યક્તિત્વનો સમાવેશ કરવો જોઈએ. પત્ની જો પેતાના વ્યક્તિત્વને પેતાના વ્યક્તિત્વમાં વિલીન કરે તો પતિને તે વિનસી અને સનાલે કુપ મનાવે છે અને પરિણામે પત્નીને ગુલામ બનાવે છે. પતિના પશ્ચાતિક સત્યર્થની નિરૂદ્ધ સધર્મ કરવા મટે તેણે 'અનુત સાહ્ય માસ' વગેરે કદબળ કર્યો અંગી ર કરવા પડે છે. અથા વિપરીત પુરુષ બન્ને સ્ત્રીને અનુનય કરવા લાગે છે અને પત્નીના વ્યક્તિત્વમાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ વિલીન કરે છે ત્યારે સ્ત્રી ઉન્માદિની અન પુરુષ લૂપ્ત બનતો ભય છે. હમના આદર્શમાં પતિ-પત્નીએ એક બીજામાં વિલીન થઈ જવાની વાસ્તવ નથી પરંતુ બંનેએ અગ્રી

જીવનધર્મનો પરિણેશ કરવાનો હોય છે. ગદસ્થધર્મમાં પતિ ને રીતે ગદનો સ્વામી હોય છે એ જ રીતે પત્ની ગદની સ્વામિની હોય છે અને ઉત્તમના જીવન ઉપર ગદસ્થધર્મનું અધિરાજ્ય ચાલે છે; પત્ની પતિની સહચારિણી નથી પણ સહધર્મચારિણી છે.

બાળકોવાળા પ્રવચનમાં જિજ્ઞાસે ને વિચાર ક્રકટ કોઈ છે તે પણ આધુનિક શિક્ષણદાતા સ્વીકૃત કરતો ભય છે. પિતા જન્મદિનની આજ્ઞા થતા જ પોતાની કુકાઠી વડે માતાની ગદન કાપનાર પરશુગમ નું આજ્ઞાપાલન કોઈ અદર્શ-પુત્ર-ધર્મ નથી. સત્ય માટે કિંમત કરનારની નિરૂદ્ધ કિંમત કરનાર પ્રદાહ અને કોંપીને પિંછારી અરવ્યરાસ સ્વીકારનાર ભરત ને જ આદર્શ પુત્ર માનવા જોઈએ.

બાળકોના રૂપે જીવન પુનઃ પુનઃ અતારક ધારણ કરે છે. એ ઉપરથી તો જીવનનું અમરત પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. ગત પેઢીની અપૂર્ણ હેરી આશ્વાસોને સંપૂર્ણ કરવા માટે નૂતન પેઢીનો જન્મ થાય છે. એટલે બાળક આજીવ જીવનના પ્રતિનિધિ હોય છે; તેના પાલક પોતાના પ્રેમ તેમને અર્પે પરંતુ પોતાના જીવન વિચારોની જગેરે તેમના પ્રેમમાં બાધવાનું બાધ ન કરે.

હમણાં હમણાં અપરાધીઓના મનોગિજનનું ને અપરાધન થઈ રહ્યું છે એ ઉપરથી નિમિત્ત થઈ રહ્યું છે કે અપરાધી અથવા ગુનેગાર કોઈ રાક્ષસી ભ્રાતૃ પ્રાણી છે તેની સામાન્ય માન્યતા ખોટી છે. અપરાધિનું કરણ અનુવચિક, અધિક કે સમયિક હોય છે એવું જોવામાં આવે છે. એટલે અપરાધને માટે વ્યક્તિને નહિ પણ સમાજને જવાબદાર ગણવો જોઈએ એવો અત્યંત નિર્મલ થરા લગે છે. અપરાધીઓ પ્રત્યે વૈર અને ઘુણની જાવના ન રાખતા તેમના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અને પ્રેમભાવ રાખવો જોઈએ. જેલમાં ગુનેગાર ઉતર ને અત્યાર ગુનેગારમાં આવે છે તેને ખતમ કરીને જેલમાં એવું વાતાવરણ નિર્માણ કરવું કે જેથી કેદીઓના હલ્લમાં માનવતા ભરત થાય, આવી વિચારસરણી અપરાધી દેલઈ રહી છે. સાધુ-સતીએ પોતાના આચરણ અને ઉપદેશથી પતિને ને

પુનિત કરવા માટે આવા જ નામ અપનાવવાનું નથી કુતું ? સજ્જન અને દુર્જનની કાઈ જુદી જુદી જગ્યાઓ નથી હોતી. સજ્જનમાં પણ ડીનારો અથવા મળી આવે છે અને દુર્જનોમાં પણ સત્-અથવા મળી આવે છે આ વિષે વિજ્ઞાનનું જે પ્રવચન છે તે સૌ સ્વીકારશે.

મનુષ્યને સંખની વાસના ક્યારેક એટલો નહોતો ઉન્માદશી બતાવે છે કે જે તેના નમ્ર સ્વરૂપથી ભયભીત થઈને તેને જીવનનો ત્યાગ કરવાનો ખીલ દેડાનો માર્ગ બતાવવામાં આવે છે જિજ્ઞાસના સુખ વાળા પ્રવચનમાં એ વિશેષ એટલું બહુ સત્પણ ભોવામાં આવે છે કે તે કાઈ પણ જીવન-ભીરુ વૈરાગીને જીવનમાં લાવી શકશે.

‘વિવેક અને વાસનાનું વિવેચન પણ જીવનનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરનાર માટે સંપૂર્ણ નામ’ હશે કે બની શકે તે નોંધે વિવેક જીવનને નિયંત્રીત કરનાર શક્તિ છે અને નાગીવાસના જીવનને બાળી મૂકનાર ભાગ છે. વાસ્તવિક રીતે તે શાંતિ અને શાંતિ એક જ જીવનમાં બે રૂપ છે વિવેકમાં શાંતિનો અને વાસનામાં શ્રીતિનો સંજ્ઞાકાર થાય છે વિવેક અને વાસનાનો તાલમધ્યસ્થ જીવનના સુસ્વરણ સંગીત પ્રકટ થાય છે.

જિજ્ઞાસનું ‘શ્રમ’ ઉપરનું પ્રવચન આ પ્રયોગ સર્વોત્ક્રાંતિ ભાગ છે આધ્યાત્મિક કર્મવાળી દૃષ્ટિ એવી છે કે જીવન અખંડરૂપે પ્રતિભાન છે અને એ પ્રતિભા જ તેની શાંતિ સમાપેક્ષી છે રિચર્જ કર્મ સંકલ્પ ગીતામાં જગદ્ગુપાધ્યારને જ કર્મની સગા આપવામાં આવી છે અને જગત તો જગદીશ્વરની અવજ નથી એટલે કર્મ અને પ્રયત્ન તરત કાઈ ફેર નથી રહેતો કર્મથી વ્યક્તિનું ધારણ થાય છે, સમાજનો સંમંદ કાય છે અને ચિત્ત ગુદ થઈને ધમ્મો સાક્ષાત્કાર પણ પામે છે એટલા માટે જ જીવનમાં કર્મને અસાધારણ સ્થાન પ્રાપ્ત થયેલું છે ઉપેક્ષાશીલનું સુખ કલ્યાણે નિમ્મલ અને ઉપાસનાનો શાંતિ આપેલું અમરતનું જીવનમાં કર્મદંડ ઉપર લાગવા દેવા છે એટલે મનના નહિના અવજનોય થઈ ગયો છે

આધુનિક શિક્ષણ-મનોવિજ્ઞાને એવો અવિચાર કર્યો છે કે છુદ્ધ અને ભાવનાના વિકાસની સાથે શરીર-શ્રમનો સંબંધ હોય છે ખેડૂન કરના શિલ્પી મોરો છે અને ચર્મકાર કાંતા ચિત્રકાર પ્રેત છે, એવી જૂઠી ધારણાએને તો જિજ્ઞાસે દલગતવાની મૂકી છે. તદા કર્મનું સ્વરૂપ સામાજિક હોવાથી તે વ્યક્તિને વિજ્ઞાન બતાવવા માટે સાહજિક રીતે ઉપયોગી થઈ પડે છે, કર્મના આ વિરાટ સ્વરૂપનું જે આકરન પામ્યા હોય તેના અપ્રખર કર્મદેવતાઓની આજે આપણા સમાજને અવગતતા છે

જીવનના તમાનેતમામ વાપારો ત્યારે આધ્યાત્મની વિજ્ઞાન પદ્ધતિ ઉપરથી થવા લાગે છે ત્યારે ખાતુ-પીતુ, કપડાવસ્ત્ર, ધરનાર, મિત્રતા-વર્તા લાપ વગેરે સાધારણ વિષયોને અતીતિક પ્રમા પ્રાપ્ત થાય છે ભોજન એ ફક્ત ઉદરપરેનું ન રહેતા એક યજ્ઞમંજુ બની ગય છે, વસ્ત્રોમાં હાપાલેલી શરમ મળતે વિદ્યુત નવી બનાવતી, ધરની દિવાલોથી આપણા આત્માનો ક્ષિતિજ સકાળે નથી બનતો, મેત્રો આપણી આત્મશક્તિને બેડી બન વે છે અને સત્યાર્થને શબ્દોની શુભના બાધી નથી થકતી

‘નુદસ્તા’ના પ્રવચનમાં સોદ્યની દેવલોક લોકિક કલ્પનાઓ અતીતિક સોદ્યના રૂપમાં વર્ણવવામાં આવી છે અને પ્રચારે પોતાને એ સિદ્ધત બતાવે છે કે ‘જીવનનું બનાવટ દર્શન એ જ નુદસ્તા છે.

‘ક્ય-વિક્ષ નામના અધ્યાયમાં જિજ્ઞાસના અર્થનાજ વિરોધા વિચારો આપવામાં આવ્યા છે શ્રમ કરનારને જ વિનિમયનો અધિકાર છે - એવો મહત્વપૂર્ણ સમાવેશી (Socialist) સિદ્ધાંત તેમાં પ્રધિન થયો છે, પરંતુ તેમાં ઉત્પાદક પરિશ્રમ કરનાર જોડતુ જ દલકરનું પણ ગોત્ર આકાશમાં આગ્યુ છે જો કલાકાર સાધારણ અન-વચ્ચથી નમુદ રહેશે તો મમાજ તેનું પાત્રન-પાત્ર અવરણ કરશે પણ ઉત્પાદક પરિશ્રમની સાથે કદને નિરોધ ન્દેવો જ નોંધે એ સિદ્ધત સ્વીકારી શકાય નહિ.

આધ્યાત્મવાદી દૃષ્ટિએ ધર્મગતનાર સો નેત્રો એ

જિજ્ઞાસુઓ આ સિદ્ધાંત ઉપરથી શ્રદ્ધા રાખવા જોઈએ-
જ્યાં સુધી આર્થિક વ્યવહારમાં ન્યાયની સંપૂર્ણ
પ્રસ્થાપના નથી થતી ત્યાં સુધી જીવનમાં શાંતિ
નથી આવી શકતી

સમાજના રાજનૈતિક અર્થ વિશે જિજ્ઞાસુ
પોતાના વિચાર 'કાયદો' અને 'સ્વતંત્રતા' નામના
અધ્યાયમાં પ્રકટ કર્યા છે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી આદર્શ
સમાજમાં હકાલિત ઉપર આધારિત રાજ્ય સંસ્થા
રહેશે જ નહિ 'સેકેસતા' અથવા 'સમાજસતા'
રાજ્યસંસ્થાનો અંતિમ આદર્શ હોય તો પણ સામા
જિક જીવનનો અંતિમ આદર્શ તો આત્મસત્તા જ
છે જનતાના હક્કમાં રહેનાર કુટુંબ વિચારો નિયમન
અર્થે જ તત્વત રાજ્યસંસ્થાનો જન્મ હોય છે
સમાજ-જીવન સત્યમય, ન્યાયનિષ્ઠ અને ભયરહિત
બનતા રાજ્યસંસ્થાની આવશ્યકતા સમાપ્ત થાય છે
અને તે પછી જ સાચી સામાજિક સ્વતંત્રતાનો ઉદય
થાય છે એવા સમાજમાં કાયદાઓની કૃત્રિમ બેઠીઓ
અને લૌકિક નીતિના પાલન થવો જરૂરી નથી છે
એટલા માટે જિજ્ઞાસુ રાજનૈતિક કાયદા અને રાજ
કાય સ્વતંત્રતાની હાની જ ઉઠાવી છે આધ્યાત્મિક
સ્વતંત્રતાનો તે સમર્થ હોવાથી તેની આ હાનીને
યથાર્થ કહેવી જોઈએ

જિજ્ઞાસુના 'જીવનદર્શન' માં મનુષ્યને યુગાલ
બનાવનાર પ્રયત્ન મશીનરી અને રાષ્ટ્રોને પરબાદ
કરનાર યુદ્ધ વિદ્યા માટે જરાય રચાન નથી

'તમારું જીવન જ તમારું મંદિર છે અને
એ જ તમારો ધર્મ છે' આવા અત્યંત ઉચિત શબ્દોમાં

જિજ્ઞાસુ ધર્મનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે પોતાના બાળ-
બચ્ચા, આકાશની મેઘમાળાઓ અને પક્ષી ઉપરના
કૂંભમાં મલકાઈ રહેલા પંખેશરને જોવા કરી નકારી
વિતકાવાદમાં ન પડે-એવો સંદેશ તેણે આપ્યો છે

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી વિચારનાર મનુષ્ય કદી
નથી ડરતો જન્મ અને મૃત્યુ એક જ જીવનના બે
રૂપ છે જીવનના અનંતમાં રંગાયેલા ઉપાસન
નામિનન્દેશ માથે નામિનન્દેશ, 'નામિતમ્ વાગી સાગ્ન'
વસ્થા પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે, વ્યક્તિના જીવનમાં આ-
આકાશાઓ જન્મે છે તેમાંથી જ આત્માનું અમરત
પ્રતિનિધિત થાય છે માનવજીવનમાં પૂર્ણતાના
સ્વપ્નો ભક્તતા રહેતા હોય છે, તેની ઉપરની પદાવી
માનવને સાશ્વતતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને રહેતા
મૃત્યુની અનંતની સાથે એકરસ થવાનો માર્ગ પૂરી
તર છે માન વિશ્વજતા ન રહેતા દૃઢાર્થતા બની
ભય છે

જિજ્ઞાસુ દન દુષ્ણ, પ્રાર્થના વગેરે ધર્મ
વિષયોની ચર્ચા કરી છે પણ તેના વિશે અહીં કંઈ
કહેવાની આવશ્યકતા નથી જિજ્ઞાસુના જે સમાજમાં
ઉઠેર થયો તે સમાજ માત્તાદાર અને પરિમિત મઘ
સેવન કરનાર ટોવાથી જિજ્ઞાસુની રચનાઓમાં તેને
નિરોધ જોવામાં નથી આવતો ભારતીય સંતોની
એવી નાન્યતા છે કે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં આ
બનેતા ત્યાગ કરવો જોઈએ જો કે હવે તો આત્મ
નિક આકારધારણ પણ મઘ અને માસનો નિરોધ
કરવા લાગ્યું છે

*

મહાન ધીક ફિલસૂફ સેક્રેટિસ તેની પાસે શિષ્ય થવા આવનારને પહેરો સવાલ પૂછતો
“તળાવમાં જોઈ આવો, અને તેમાં તમે શું જુઓ છો તે મને કહેજો”

લગભગ બધા તળાવે જઈને અદર જોતા અને જવાબ આપતા કે “તળાવમાં અમે અમારું
પ્રતિબિંબ જોયું”

સેક્રેટિસ મનમાં કહેતો, તેઓ એવા મિથ્યાભિમાની છે, કે પોતાની જાત સિવાય તેમને કંઈ જ
દેખાતું નથી આવે જવાબ આપનારને તે શિષ્ય તરીકે સ્વીકારતો નહિ એક વાર એક યુવાન આ પો
અને સેક્રેટિસની ચર્ચના મુજબ પાછા આવી તેણે કહ્યું, કે ‘મે તળાવમાં માછલા જોયા’

સેક્રેટિસે કહ્યું “આ માણસ પોતાની બહાર જોઈ શકે છે તે મારો શિષ્ય થવા લાયક છે
અને તેણે શિષ્ય તરીકે સ્વીકારી લીધો

લોકસાહિત્યમાં દુહા, સોગમ, ગીતા અને રાસની માફક ચવાકરાંઓનો પણ એક પ્રકાર છે, તેની પ્રથમ બે પંક્તિઓમાં પ્રથમ અથવા સમસ્યારૂપે લંકાકત અને પછીની પંક્તિઓમાં તેના ઉત્તર અથવા જવાબ રજૂ કરવામાં આવેલો હોય છે

જૂના સમયમાં આવા ચવાકરાં પોકલબેગ્મતા વાતકાણા માખુંસો તેમની વાતનીત અથવા સવાદમાં વણી લઈ વાતને વધુ રસિક બનાવતા લવાઈમાં મનોરંજન અને ચાતુરી અર્થે તેનો ઉપયોગ કરતા અધનન કાવ્ય-સાહિત્યમાંથી “ચવાકરાં”નો આ પ્રકાર હવે બધા પાસે છે પરંતુ લોકસાહિત્યમાં આવા ચવાકરાં મળી આવે છે

આવા કેટલાક જૂના ચવાકરાંનો અહીં પરિચય આપવામાં આવ્યો છે

ગદ વિશાળ જગલમાં દુપની તેમને માજી મપતા જતા હતા ગસ્તામાં સી અને રૂ, અને બાજુ બજુમાં મરુ પામેલા બોઈ તેઓ ધમી ગયા વનમાં માન શરને નિહાળીને લાગે સાથે પતિ-પત્ની આ બેઠેલા મરુદનાં કાનણો રિસારતા લાગ્યા.

આખરે પત્નીએ પૂછ્યું

પાસ ન દેખુ પરધી, અન ન દેખુ બાજુ
તુ તુ પૂછુ પાણુ, કા પેરે છાન્યા પ્રાણ

કે પ્રોતમ, અગ્રી અનુબાજુમાં કાઈ ચિકારી રેખાતો નથી, બેઠેલી કયા ઉપર બાજુની કે પડખા ફાળી ખરની ઈન્નાં ચિહ્નો નથી તો પછી આ બેઠેલું મરુ કેવી રીતે થયું હતો-તેમણે પ્રશ્ન ફરી ગીતે હોડયા દો ?

પ્રકુપ સ્વર હતો અર્થન સાથે તે પણ ખેડે છે ને નિરપી રહો હતો અત્યાસ પડેલી વસ્તુઓ અને બીજા ચિહ્નો ઉભરી સનગ નહીં ન્યાય આપના કંડુ

જળ ચોડુ ને નેહ ઘણો,
ચલ છે તાણુતાણુ
તું પી, તું પી હતો,
બેઠેલો હોડયા પ્રાણ

પ્રવાહમાં ગો કાચી બાજે અને જવ નય તેરી, તરસ આ સી-પુણુ બેઠેને લા ડગે બેઠે પી શકે તેમજ પાણી પાસે નહિ હોય બેઠે વચ્ચે એવી પરમ પ્રીતિ કે પોતે ત્યાં છીયારી અને મચી નર અને મોતાનું ત્રિય પાત્ર મરજી પામે તે વાતનું કુખ બેમાથી એકેય સહન કરી શકુ ન હંતુ આ વિચારથી પાણી પી પોતે અચર માગતા ન હતા, પણ સામાને બચાવવા માગતા હતા એટલે પાણી પાવાના આમલકા સ્પેદની બે સ્તાણુમાં આ બેઠેના પ્રાણ ગયા છે

મીઠું ચવાકર બોઈએ

અડવહની, મૂગચોનની, ગજની ચાવ ચલત,
હુ ગુજ પૂછુ છે સખી, તુ કાજગ કબલુ ન કરત

ચાલ સરખી કાતિવાળી હરખ સખા તણ અને સ્પેદનીના નખોવાયે, હાધીના જેવી મદ ચાલવી જેનું મેહક સો-દર્શ વિસ્તરે છે. એવી સીને તેની કાળજી વિનંતી રૂપી આખો બોઈ તેની સખીએ પૂછ્યું કે, ‘ હે સખી, તારી આખોને તુ ક્યારે કે મમ કાજગ કરતી નથી ? ’

ફરૂંચોના માનસને જાગાર પોતની આ બેગી સખીના પ્રત્યે સીએ મલકાઈને ત્યાગ આપ્યો

ગાજ કરે દત્ત મરે, બેનર નાડુ બીન,
ને એક નાડુ દીવડી, નિરય નરે પનીન

સખી, કાળજી-સખીના કરવાનું તુ પૂછે, પનુ કાળજી કરુ છુ તો માગ રપ પળ મેહાઈને પનુ અને જે વેળી જુડુ તો તે બેધી પ,

વધારે પુરો મારા રૂપ ઉપર અવાયા પગ્તા હોય છે
તેમા વળી ને કપાગે દીલી કરુ એટલે કે પૂરા
ચણનાર સજી તો હમેસા પગીસ-પગાસ મારા
પાળી બમવા લાગે છે સો-ઈર્થ પાળી ગાકા થઈને
બમતા આ પુરોને કારણે કાળ કે સજીનાર કરતી
નથી.

આ ત્રીજી ચવાકર છે

આ ચવાકરામાં અરસિક અને અજીક પતિને
પાદરે પોલી ગમગાની એકે કા જરી મુરતીની વેદના
વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે

બપોરને વખતે કામથી પરવારી મુવતી એની
જેઠાણીના માથામા તેલ નાખતી હતી ત્યારે અરસિક
અને અજીક પતિનાં કુખની વરાળ ધાવવા તોની
જેઠાણીને મરમમા કંચુ

મામે છેડે વરખડી તાણી ચડાવ્યા તીર,
લાગુ નવ બાપુતી, પિતુછને નહિ પીક

સામા છેડાના વરખડીના વક્ષને તીર માર્યા
પણ તેને પી. ૧ થી-અસર થોલી જણાતી નથી
મારાથી દૂર રહેતા પ્રીતમને રસિક બનાવતા સમગી
મળાઓ અજમાવી છતાં તે તો એવા જ ગમાર
રવા છે

દેરાણીનું કુખ જેઠાણી અદરથી સમજતી હતી
એટલે મરમમા કરેલી વાત તરત જ સમજી જઈ
જવાબ આપે

સામે છેડે વરખડી, વણ વણ વધતી બથ,
તુ જ પિયુને પરખ નહિ તેથી ગોથા ખાય

સામા છેડાનું વરખડીનું દક્ષ વડાણ વાચે-
દિવસે દિવસે વેધુર બનવું બન ■ વૃ નોવનમા
આવતી બથ છે પણ તારા કાકાના ખ્યાલ તારા
અરસિક પતિના મનમા આવતો નથી તેથી વૃ
મુઝાયા કરે છે તેમા અમે શુ કરી રહ્યાએ ?

જેઠાણીના આ ઉત્તરથી સંતોષ ન થતા વડુએ
તેની મૂઝવણ ઠાકવતાં સમુદ્ધે કહ્યું -

ઝોલી અકલ આવડત, નિરખે નામી બથ,
બાઈજી તમારો જેટલો, ગારામા શુ ચાય

સાનુજી, ઝોલી આવ ત અને યોડી અકલ
વાળા તમારા પુત્રી સામે રનેદબરી નજરે નેઈએ
છીએ પણ દલવના મારા ભારો સમન્યા વિના ચલતા
ચાય છે અને નાના બાળગની માફક ગાગામા-કાદવમા
રમતા હોય છે-બાળકની ચોટા કરતાં હોય છે વીર
ન સદજ રસિકતા દળ તેમનામા ખીલી ન્દી

સામુ તો પેતાના પુત્રને પૂરેપૂર્ણ ઝોળખે છે
વટની મૂઝવણ પણ નવું છે આમ છતાં સમાજમ
કાંઈ સી પતિની નુક દેઝાણે માથે તેવી અપેક્ષાથી
વફાને કરે છે

અમે નવશુ વડુ આવિયા, અકલવત કેવાય,
ઝોમા અમને શુ કીરો, સમનવો મુખ વાય

આરી વાતમા તમે અમને શુ કહેવા આ મા,
અમે તો સમજતા હતા કે ધરમા અકલવત વફાના
પગના થવા છે તે વફાને રસ્તે લાવશે તમે શિખા,
મજુ આપીને ઉધારો તો મુખી થતો

તદન શુક અને ચક્રિતકીન પતિથી જીવનમા
નિરાશાપામેલી એ કુવતી છેવટે નજીક પાસે કુખ
ઠાકવે છે

ના સમજે, ના માલજે, નવું દલ તારો વીર,
હોતે આવી નાસરી, પણ નાવું વાનો પીર

નજીકજી, તમારા ભાઈ સમારની વાત તો
સમજતા નથી, પણ સાબગતા ૫ નથી. કુ કાકરી
સાસરિયામા આવી પણ નાવું કેમ પિયરીયામા રહેતી
લોકે તેવું અનુજી જીવન જીવના કરુ છું

પારકા કુખ સમજવા કે દૂર કરવાની કોને
પડી હોય ? નજીકી તો જવાબ વાળે છે

ભાણી અમને શુ કહેો અમે નાનેરા બાળ,
ભણતર ભણાવે પડિતા, તેમ તમે મારો નિશાગ

ભાણી, કુ તો જીવનના અનુભવ વિનાની
નાની બાનિકા કહેવાઈ સમારની વાતમા મને શુ
મમ પડે ? પણ એટલું મ્હું કે, મારા ભાઈમા સમ
જણ ન હોય તો પડિતોની જેમ ભણતીને તેને
સમજાવું-જાન આપે

જીવનની આદ્ય જોમની પાસે નારી દાવવી થકે એવી કુટુંબની સઘળી સ્ત્રીઓ પાસે દાવવી, પણ કાંઈ રસ્તો ન મળતાં છેવટે હિંમત એકઠી કરી સસરાને કહ્યું :—

સસરાજી શુભ લક્ષણો, સમગ્રુ છો સહુ પેર, સાસરિયે સોહાય નહિ, જવું તાતને વેર.

સસરાજી, તમે સદ્ગુણી અને બધી વાતને બળુનારા છો એટલે મારે નિરોધ કાંઈ કહેવા જેવું રહેતું નથી, હવે તો સાસરિયામાં રહેવામાં મને શોખા ધારતી નથી એટલે પિયર જવાની મને રજા આપો.

સસરા પણ મુંઝે છે ! તેમણે તો બચાવ્યું કે : વહુજી વાંક ન કાઢશો, સાસરીઉં સુખ પેર. સાચી સમજણ હોય તો, ભણાવી ઘો ભરથાર.

વહુ દીકરા, કસર કાઢવાથી કાંઈ વળે ભેમ નથી. જેવા ભાગ્યના લેખ. સંસારમાં વહુને સાસરિયા સિવાય ખીલું કાંઈ ઉત્તમ સ્થળ નથી. મારે તમારામાં ખરી સમજણ હોય તો પતિને ભણાવીને સમજાવું-બુદ્ધિ આપો.

સસરાના આ જવાબથી વહુનું દુઃખ એમણું ન થયું. નાદાન અને અરસિક પતિ સાથે પનારા પડ્યા તેને જીવનની ખીન અનુભવી અને જિતલી યુવતી સમજણો અને રસિયો કેમ બનાવી થકે ?

“દીકરી સાસરે આતી” એ રીતે પિયર પણ કેમ લાગે વખત સંધરે ? આમ ચિંતા અને દુઃખમાં કાંઈ કાઢતી વહુને જોઈ એક દિવસ તેની સખીએ તેને પૂછ્યું—

વેર વહોલું કુસકે, અવળ ગોવળ સાથે, કયે દુઃખે હું દુખળી, હજવા પડિયા હાથ.

વેર દુઝાણાં વાઝાણાં છે; એટલે કે ખાધે પાંધે સુખી છો, સરખે સુખી સખીઓનો સ્વયં અને મોડું કુટુંબ છે. અને છતાં એવા કયા દુઃખથી તું દુખળી પડતી ભવ છે ? આ તારા હાથ-અંગ ઉપરનું લોડી કેમ જિતરી થયું છે ?

યુવતીએ નિઃસાસા સાથે જવાબ આપ્યો : ખાનપાન ખાસાં મળે, સઘળો સમગ્રુ સાર;

પણ એ દુઃખે દુખળી કે નાવલિયો જેમાર. હે સખી, ખાનપાન વગેરે સાસરિયામાં સારાં મળે છે. બધી વાતનો સાર પણ સમજું છું; પરંતુ જીવનમાં મોટામાં મોટું કાંઈ દુઃખ હોય તો તે એ છે કે, પરસ્પરે નયો નાદાન છે. અને તે દુઃખે દુખળી છું.

સ્ત્રીને જેમાર પતિના પનારા જેવું કાંઈ ખીલું મોટું દુઃખ હોતું નથી.

આ ચચાકરામાં દાંપત્ય જીવનની મોડી મસ્તી દેખાય છે.

મઝાક કરવા પતિ તેની પ્રિયતામાને પૂછે છે : ચંદ્રવદની, કટિ કેસરી, હંસની ચાલ ચલંત; મેં પૂછું તું જ મોહના, તેરી જીભ બેરી હલંત.

ચંદ્ર સરખા મુખવાળી, સિંહ સરખી પાતળી કટિવાળી અને હંસ જેવી ચાલવાળી હે પ્રિયા હું તને પૂછું છું કે તારી જીભ કેમ બહુ ચાલ્યા કરે છે—તું અવિરત કેમ માથા જ કરતી હોય છે ?

અવિરત માથા કરતી એની પ્રિયતા—મોહના તરત જ શેડા મીઠા કપડા સાથે જવાબ આપે છે કે : મેં બાવળું સુરખ મર ગયા, સુરખ હંજી વસંત; રસ ગરે, મીઠાશ વધે, મેરી જીભ ગાયન કરંત.

હું તો સમજતી હતી કે, મૂરખાઓ મરી ગયા છે, પણ ના તે હજી જીવે છે. ગાવાથી સંગીતથી ગાનથીના અંતરની રસિકતા બહાર પ્રગટ થાય છે. અને તેથી સંગીતથી જીવનની મીઠાશ વધે છે, એટલે મારી જીભ સતત ગાયન કરતી હોય છે. મારું સંગીત અવિરત ગૂંચવું હોય છે.

કેવો સુંદર છે જવાબ !

હવે જોઈએ ગામડાંની ખેડૂત નારી અને તેની સખી વચ્ચેના મીઠાં સંવાદનાં ચચાકરાં.

ખેતરમાં જીવારના કાંડર—સાંદા પરથી યુવતી લોથા લજતી હતી. તેની સખી પણ ખાતુમાં એ જ કામ કરતી હતી. લોથા ઉતારતાં જિંયા કાંડરનો ખૂપો ગાલે લાગવાથી લોડી નીકળવા લાગ્યું. આ જોઈ તેની સખીએ યુવતીને સદગ એવી મસ્તીના શબ્દે પૂછ્યું.

પરાયાં પુરુષ સાથેની પ્રેમમસ્તીએ ખૂબ

હોયુ નોઈએ એવા પુરુષ સહજ સકાના ભાવથી
પતિ પૂજીએ એ પ્રકારનો પોતાની સખીનો ભાવ
સમજી નોઈ પિયુ વધુ ઉતોજિત અને તે માટે
સમસ્યામાં પુરુષનો ઉદ્દેશ લાગી યુવતીએ જવાબ
આપ્યો કે

જિભો નર નિદ્રા કરે, ટાઢ, તાપ, ઝાકળ, ખાચ,
માથે મોતીડા નીપજે, તે લેવા ગઈ રાય

તેના માથા ઉપર મોતી પાકે છે અને જે
ટાઢ, તડકો અને ઝાકળ ખાતો નિદ્રાવસ્થામાં જિભો
છે એવા પુરુષની પાસે મોતી લેવા ગઈ હતી ત્યા
આ ઈજા થઈ છે એવો જવાબ આપીશ

સમસ્યાનો ઉત્તર તો જુવાર લખુવા ગઈ
હતી અને તેના સાહારી આ ઈજા થઈ છે એવો
છે પરંતુ વચમાં ચર્ચિત રીતે પુરુષ (સાહા છોડ)નો
ઉત્તેજ કરી ચવાકરામાં મસ્તીનો ભાવ લાવે કે

આ ચવાકરો ઉપરના જેવું જ છે
ચદ્રવહની, મૃગ લોચની, હુમની ચાલ ચવત,
મે પછુ તુજ સખી, અપથા કયુ હલત

ચદ્ર સમાન મુખવાળી, હરણ સરખી આપો
વાળી અને હસની ચામવાળી હે સખી, હુ તને
પૂછુ છુ કે, ઘેરી જનમાર્ગે છોડીને ખીન્ને રસ્તે
તરીને ચાલતી તુ કેમ જોવામાં આવે છે ?

મે જાણ્યુ સુરખ મર ગયા, હંયુ શહેર વસત,
પુરુષ અડે ગિરિવર ડો, અથવા કયો ન હલત

સખીના આવા પ્રત્યથી હજવા રાય અને
થોડી મનક્રમાં જવાન આપના કહે છે કે હુ તો
સમજતી હતી કે, મૂરખાઓ મરી ગયા છે પણ
ના, મૂરખતા તો ત્રામ વસેતા જણાય છે તને
એટલી પણ સમજણ નથી કે પુરુષના સ્પર્શ માગથી
મોટા કુઝેરા ચલાયમાન થાય છે, તો તેના સ્પર્શથી
ન ચલાયમાન થાય તેમાં નવાઈ શું ? આથી પથમ
છોડી દૂર અને દૂર ચાલુ તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું ?

હવે ગ્રામજાના પનથ પરના ચવાકરા નોઈએ
ગ્રામજીવનમાં પનથટ મહાવનો ભાગ ભજવતો
હોય છે સમેવડી મામનારીઓ પાણીને આરે એકડી
મળી ધરના સુખદુખની કચ્છી ક્રોડાં કાવતી હોય
છે ધરમાંથી નીકળી પનથટ પર મુક્ત વાતાવરણ
અનુભવતી હોય છે

ગામના પનથ પર એક સમયે સાસુ અને

વહુ સાથે પાણી ભરવા ગયેલા. કૂવામાં ઘડો નાખતાં
નાખતા વહુની દૃષ્ટિ રસ્તા પર ફૂડા જુવાન ઉપર
પડી અને વિચારને વાવરે ચડી ગઈ એવાનપણે
હાથમાંથી દોરકુ સરતા ઘડો પાણી પર પડેલો
પરંતુ મન રમણે ચડેતુ એટલે એના હાથ કામ
કરતા નહિ મુખ પરના ભાવો માણુમાં જિભેના
સાસુ કળી જતો એવું એકાએક જાન થતા ચોઢણનો
છેડો નીચો કરી આજા સાળુની લાભાથી યુવાનને
મુગ્ધતાથી વહુ નિરખી રહી

ઘડો કુનાડયા વિના ય-નનસ્કે સ્થિતિમાં
જિભેની વહુને સાસુ નોઈ રહ્યા તે થોડી પળો વીતી
ગયા પછી યુવાન વહુને ખ્યાલ આ પો કે જાનું
તેને નિડાળી રહ્યા છે અને તેના મનોભાવ તેઓ
કળી ગયા છે આથી પોતાની ખતનો ખયાલ કરતાં
વહુએ સામંતે ઉદ્દેશીને કહ્યું

જિ ડો ફૂવે ઉનાવળો, માહે સિદ્ધર સેવાળ,
નાખ્યો ઘડો ફૂમે નહિ, કામલુગારો કુભાર

જિડા અને સિદ્ધર સરખા ચોઢણ સેવાળવાળા
કૂવામાં ઘડો નાખ્યો પણ ખાઈજી તે કુનતો નથી
કુભાર ધડા ઉપર કઈ કામલુ કહ્યું લાગે છે

સીની વૃત્તિઓ સી સહજ રીતે સમજી ગય
તે રીતે વહુના મનોભાવ પરખી ગયેલા સાસુએ
સ્પષ્ટ ન કહેતા મરમાળી ભાષામાં સમજાવતા કહ્યું
આઘા ચોડા ચોઢણા, કેડનો બીડી લક,
કાઠે જિલા કાનજી, તેમાં કુભારનો શો વાક ?
ચોઢણ આણુ કરી-સાજ કાઢી નાખી,
ચણિયા સથળના લકમાં લઈ કે નમાવી અને
ધડો ફૂળાડો તો ફૂમે કાઠે કામલુગારો જિભે
હેતવ તેમાં કુભારનો વાક શું જોવો ?

લોહસાદિત્યમાં આમાં ચવાકરા ઠીક ઠીક
પ્રમાણમાં મળી આવે છે તેમાંથી થોડા ગદી
આપ્યા છે જૂના સમયમાં લરાઈમાં કાન અને
ગાંધી, રાણી અને જેનમ્હાઉના નામે ગવાતા ચવાકરા
જણીતા છે. દુહા અને સોરઠાની માફક વાર્તા કે
વાતની ગદર રસની જમાવટ માટે છૂટથી તેનો
ઉપયોગ થતો જૂના જમાનામાં લોકજીને રમતા
આવા ચવાકરા હવે વિસરાતા ગય છે

સ્વાત યની પચીસી નિમિત્તે જુદા જુદા ફોટોના મરવૈયા કાઢવામા આવી રહ્યા છે ‘હજી ઘણું બાકી છે’ એવા વાક્યો પણ ચીલાચાતુ હોય ઉચ્ચારાય છે વાસ્તવમા શુ બાકી છે તેનો ક્યાસ પણ આપણે કાઢી શક્યા નથી ગુજરાત પૂતી જ વાત કરીએ તો આપણે આપણા જ પ્રદેશની ચોક્કસ માહિતી હજી સુધી એટલી કરી શક્યા નથી સાહિત્યમા નવા પ્રોગેસ થયા છે પણ પ્રાચીન સાહિત્યને પ્રકાશમા લાવવાનું કેટલું બન્યું ? ઇતિહાસો નવી કવમે લખાણ છે પણ લોકઇતિહાસ, લોકપ્રવા અને સંસ્કૃતિને આવરી લેતું સરો ધન કેટલું ? ભૂગોળ અને ખાસ કરીને નકશા ઝોની બાબતમા હજી પણ આપણે ચો ચ ફરકારો કરી શક્યા નથી સો દોઢનો વર્ષ પહેલા અંગ્રેજોએ તૈયાર કરેલા નકશા જ ચથાવત ચાતુ છે, તે પછી થયેલા માર્ગો અને રેલ્વેલાઇનોને આજે પણ નકશામા સ્થાન નથી મળ્યું

અત્યારે માગી સમિતિ તારીખ 6-3-71ના પ્રમિલ્લ થયેલો બી ત નકશો પકડ્યો છે (નકાશક બાલગોવિંદ કુબેરદામ) ખાસ ‘ગુજરાત’ના આ નકશામા જમનગર પાલેના હકમતિયા-જોડિયાની રેલ્વેલાઇન નથી ! આમા દહી સરા ગામને જ કશન તગીકે હજુય સ્થાન નથી મળ્યું ! ‘ખાખરેચી’ રેલ્વેલાઇનની બહાર જ છે ! વાસ્તવમા ખાખરેચી આજે જ કશન છે !

નદીઓના પ્રવાહો અને પર્વતોના સ્થાન વિશે પણ જખખર જોટાળો પ્રવર્તે છે ક્યો હુ ગર કયા ગામ પાનેથી ચડે થયો અને કયા સુધી તેની ચોક્કસ માહિતી આજ પણ આપણે

આપણા તૈક્ષણિક પ્રકાશનોમા લાવી શક્યા નથી પ્રાથમિક શાળાઓના, બે કેમા અને ટ્રાન્સપોર્ટ કંપનીની ઓફિસોમા લટકતા ‘ગુજરાત’ તથા જિલ્લાવાર નકશાઓ એવા એવા હોય છે ! અનડા પ્રકાશન ‘ગુજરાત’મા જમનગરના પાદરમા નાગમતી તથા રગમતીને સગમ થતો હોવા છતાય નાગમતીને દૂર બતાવી છે, બ્યારે રગમતી તો સમૂગી નકશામા છે જ નહિ ! મિયાળી ગામ આગળ દરિયાને મળતી વસ્તુને હારકા તરફથી એક પણ નદી મળતી ન હોવા છતાય આ નકશામા ખાસ્મી લાળી-પહોળી નદી બતાવવામા આવી છે ! અનડા પ્રકાશનના જ જિલ્લાવાર નકશામા મીલુસાર નદીને દરિયામા મળતી બતાવી છે બ્યારે આ ‘ગુજરાત’મા તે ભાદરને મળે છે ! ‘ગુપ્ત સિયાઈ ચોજના’ના ખાસ નકશામા (૧) કાલિન્દ્રી બધ મીલુસાર નદી ઉપર (૧) કરી બતાવે છે અને કાલિન્દ્રી તો નકશામા જ નથી !

મારા જિલ્લાની વાત કરુ તો ‘અનડા પ્રકાશન જૂનાગઢ જિલ્લા’મા કુતિયાપા ગામના પાદરમાથી પસાર થતી નદીનું નામ ‘ભાદર’ને બદલે મુખભાદર આપ્યું છે મીલુસાર જે દરિયામા નથી મળતી તેને મળતી બતાવી છે ભાદર અને ઝોઝતનો આ નકશામા સગમ નથી બરકા હુ ગરની ચડેઆત આદિત્યાલુથી થાય છે તેને બદલે સાતવીરાથી થતી બતાવી છે, વાસ્તવમા સાતવીરા બરકા હુ ગરની મધ્યમા આપેલો નેસ છે ! ખાજેશીની આબુબાતુ આલેચકુ ગરની હારમાળા છે બ્યારે આ નકશામા તેને પણ ‘બરકા હુ ગર’ કહેવામા આવ્યો છે ! અનેક ગામનું સ્થાન અન્ય ગામથી ફાવે તેમ પૂર્વ-પશ્ચિમ, ઉત્તર દક્ષિણ મૂકેલું

છે ગુરુસો તો શિક્ષકો ઉપર પણ ચઢે છે કે એ પોતાના જ જિલ્લાની આવી ખોટી માહિતી આપતા નકશાઓને શા માટે ચલાવી લ્યે છે ?

અન્યા અને બાલગોવિંદ જેવા પ્રકાશ કેના નકશામા જ ભૂલો છે એમ નથી ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા તરફથી બહાર પડેલ 'ગ્રી ગુજરાત' નામની, પ્રવાસીઓ માટે ખાસ તૈયાર થયેલી ચોપડીમા થ રેલે લાઇનેા અને માર્ગો ખોટા છે બૂનાગઢ જિલ્લામા શાપુરથી સરાડિયાની રેલવેલાઇન કુતિયાણા સુધી ખતાવી છે ! બમનગરથી બેડીબદરની રેલવેલાઇન આ ચોપડીમા આપેલ નકશામા ખાસ દર્શનિય છે ! બેડીબદર બેડિયા પાસે આંબુ અને ત્યા જુલુ હોય તો ધ્રોળ જઇને જવાય ! ! આવી ઘણી ભૂલો તેમા રહી ગઇ છે

પ્રાથમિક શ્રેણીની જિલ્લાવાર સરકારી ભૂગોળ પર પણ એક દષ્ટિ નાખી લો મારા રોજ તાલુકાના નકશામા જ મારગરોજ જ નથી ! ! (૫ ૩૫ પ્રકાશક શિક્ષણ પ્રકાશન કાર્યાલય, રાજકોટ) એક શિક્ષક તરીકે મને શરમ આવે છે અને આવા નકશાઓ વિદ્યા

શીઓ સન્મુખ ખુલ્લાં કરતા હં લખઇ મનુ' જુ આપણને ખબર નથી કે કયો બધ અને પર્વત કયા આવ્યા ? આપણે બાણુતા નદી કે કંઈ રેલવેલાઇન અને નદી કયાથી પસાર થાય છે ?

પચીસ વર્ષમા આપણે શુ કયું ? વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે કે દુનિયા ચંદ્ર ઉપર પહોંચી છે ત્યારે આપણે આપણા જ પ્રદેશની ચોક્કસ માહિતીથી અજ્ઞાત છીએ માહિતી એકઠી કરવાનુ કામ જેને સોંપાયુ છે, તેમના તરફથી પણ અરુપદ અને ખોટી માહિતી બહાર આવ્યાના અનેક દાખલાઓ છે અન્ય દેશોએ તૈયાર કરેલા પોતાના સંશોધન વિષયક પોસ્ટરોનુ પ્રદર્શન ભરવામા આપણે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ બ્યારે આગણામા જ શુ થડયુ છે તેને પ્રકાશમા લાવવા આપણે આનુર નથી ગુજરાતની કોઇ નદી કે ગિરિમાળાને આદિથી અત સુધીનો અહેવાલ તૈયાર કરવાનુ આપણા માહિતી ખાતાને કે કોઇ શિક્ષક સ્થાને ક્યારે સૂઝશે ? 'હંજુ ઘણુ ખાકી છે એમ ઉચ્ચારતી વખતે ખરેખર શુ ખાકી છે તેની ભય કરવાનો ખ્યાલ કરીએ તો ?

૫૪ ૨૨૨ થી ચાલુ]

*

ગાંધીજીને મહાત્માનું બિરુદ કેવી રીતે મળ્યું ?

ગાંધીજીને મહાત્માનું બિરુદ કેવી રીતે મળ્યું ? તેમને આ બિરુદ કોણે આપ્યું ?

શુ બઈના એક ઉદોગપતિ શ્રી મનુભાઈ ભીમાણીનું કહેવું છે કે, જોડલ રાજ્યના હીવાન શ્રી આર બી પટવારીના પ્રમુખપદે ૧૯૧૫ની ૨૭મી બનુઆરીએ ચેન્નૉલ બંદેર સન્માનસમાર ભમા જોડલ રાજ્યના ચાસી વેધરાજ જીવરામ કાલિદાસે ગાંધીજીને મહાત્માનું બિરુદ આપ્યુ હતુ.

પોતે વિદેશમા ચલાવેલી ઝુબેશને જોડળના રાજ્યએ આપેલી સહાય માટે તેમનેા આભાર માનવા ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી ભારત આવ્યા તે પછી જોડલના રાજ્યને મળવા જોડલ થયા હતા અને ત્યા તેમના માનમા ચેન્નૉલના સમાર ભમા સસ્કૃતના આ વિદ્વાન ચાસીએ કેટલાક મ્દોત્તમ ઉચ્ચારણ કર્તુ હતું અને ગાંધીજીને મહા મા તરીકે વર્ણવવા હતા અને ત્યારથી ગાંધીજી મહાત્મા ગાંધી થયા એમ શ્રી ભીમાણીએ એક અગળારી નિવેદનના જખ્યાવ્યુ હતુ.

બહતા પાની નિર્મલા

શ્રી ભગીરથ કાનોડિયા, પ્રકાશક ભાર્ત-૩ ઉપાધ્યાય
સસ્તા સાહિત્ય મંડળ, તૃતી દિલ્હી પાના ૨૧૧ કિ ૮૩

રાજસ્થાનની મનોરંજક અને બોધપ્રદ નેક કથાઓનું સંપાદન આ પુસ્તકમાં શ્રી ભગીરથજી કાનોડિયાની વિદ્વાતાભરી કૃપા થયું છે. લોકકથા, કહેવતો, કલકથાઓ મનુષ્યની સામાજિક પ્રક્રિયાઓએ એક ભાગ બની રહે છે. આ કથાઓ જેટલી રાજ-
સ્થાનની છે એટલી જ શુભરાતની છે, બહેનબારતના દરેક ભાગમાં તે પોતીકા બની ચકે તેમ છે. શ્રી શરણ નેન આ પુસ્તકની 'બુમિકા'માં જણાવે છે છે તે સ્વાર્થ છે 'લોકકથાઓમાં પ્રચલન હંમેશા દેશને લી નહીં, સારે સસારને હે. જિન દિના યાતાયાત કે સાધન નહીં થે, અથવા બહુત લી સીમિત થે, ઉન દિના ભી લોકકથાઓમાં યાત્રા હોતી રહતી થી. યહ દેખ કર વિસ્મય હોતા હે કે એક લી કથાનક પર આધારિત કથાએ ન કેવલ ભારત છી વિભિન્ન ભાષાઓએ મિલતી હે બલકે યોગેન્દ્રત હેરેર કે સાથ વિદેશી ભાષાઓએ ભી પાઈ જાતી હે" હિ હી ભાષામાં લખાએન રાજસ્થાની પૃથ્થૂવાણી આ વર્તમાન વાચતી વખતે શુભરાત વાચકને આ ખ્યાલ પશુ નથી રહેતા કે તેની ભાષા હિ હી છે અથવા કથાઓ રાજસ્થાની છે એટલી સાહેજક રીતે તેની આવજત થઈ છે અને શ્રી શરણ નેનના ઉપરાંત કથાને પુરિ મળે તેવી આ બોધપ્રદ કથાઓ બની શકી છે. અહીં એક વાતનું ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે કે આ કથાઓનું મૂલ્યાંકન છુદ્ધિની કસોટીએ કરવાનું નથી કેમકે આ કથાઓ સામાન્યજન જેમાં નાના મોટા, અલ્પશિક્ષિત, અર્ધશિક્ષિત, તેમજ અજ્ઞાનો સમાવેલ થઈ ગય છે. સકર - પાવૃત્તી વિમાનમાં ખેસીને આવે અથવા પશુ-પક્ષી મનુષ્યની બેલીમાં વાતચીત કરે તેનાથી કોઈ છુદ્ધિયાળી વાચકના ભવા સડી ગય તે શક્ય છે પણ લોક-

કથાઓમાં તે કુતલ્લ તેમજ અસભવ વસ્તુનો વિનિયોગ મહત્ત્વનો બની રહે છે અને થોડાને પક-
ડમાં રાખવા માટે તેનું પ્રયોગન થતુ હોય છે. અમરુ તેમજ નિરસર લોકો અન્યને મુખેથી આ કથાઓ સાંજળીને પોતાની મેળે વાંચી શકતા વાચક નેટલે જ લકાવે લઈ શકે છે તે આ વાર્તાઓની ખૂબી છે. શ્રી ભગીરથજી કાનોડિયાએ ધ્યાનસ્થ રાજસ્થાન માધી મેળ-યુ છે પણ આવજત અને રીલી તે તેમની પોતાની જ છે. 'મે બોન'માં તેઓ જણાવે છે 'મે પાકોકા યહ બના દેના ચાહતી હુ કિ ઈન કઠાનિ થામે મેરી અપની ગદી ઈઈ કઠાની એક ભી નહીં હે બીજ રૂપ મે પા કથાનકરૂપ મે અધિકાર કઠા-
નિયા તે મેરી બચપનમે સુતી હુઈ હે લેકિન હા, ઉનમે પરિવર્તન ઔર પરિવર્ધન મેને અપની કુચિ કે અનુસાર અવસ્થ કિયા હે" શ્રી ભગીરથજીની રીલી અત્યંત સરળ છે અને કથાવસ્તુને પ્રવાહી રાખવામાં તેમજ એકદર બનાવવામાં બહુ સફળ બની છે. પ્રાત તરીકે પણ રાજસ્થાન અને શુભરાત અત્યંત નિકટ છે - બન્નેના લોકજીવન તેમ જ સાંસ્કૃતિક જીવનમાં ધણુ સામ્ય છે - બન્ને રાજ્યોની લોકબોલીમાં ધણુ સામ્ય છે તેથી 'બહતા પાની નિર્મલા' શુભરાતી પાક માટે પોતાનું જ પુસ્તક બની રહે છે. દિલ્હીના સસ્તા સાહિત્ય મંડળના મંત્રી શ્રી ભાર્ત-૩ ઉપાધ્યાય સાહિત્યિક મૂલ્યોના પ્રખર પ્રશિક્ષક છે કથાસાહિત્યની જે પ્રેમી તેમણે બહાર પાડી છે. તેમાં આ ચોક્કસ પુસ્તક છે. અગાઉ 'મહાભારત કથા', 'રાજસ્થાની લઘુકથાઓ', 'વિનો-
બાની બોધકથાઓ' 'ભાગવત કથા' 'રામકાર્તિક', 'સપ્તદશી' જેવા ક્રીમતી પ્રકાશનો બહાર પડી ચૂક્યા છે. વહેતુ પાણી નિર્માણ હોય છે તેવી જ રીતે કઠાની સાહિત્યના આ પુસ્તકો નિર્દોષ હોવા ઉપરાંત એક નોંધસા ઇચ્છા અને બોધને વરેના છે અને સમા જના દરેક વચ્ચે સાંસ્કૃતિક વારસો આપવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે.

વિરલ સહવાસ પત્રો દ્વારા

સ પાદક કાકા કાલેવકર

નવજીવન પ્રકાશન મહીર, અમદાવાદ ૧૪

પાના ૨૭૪ કિ મત રૂ ૫

પૂ બાપુના પત્રોની પ્રકાશનઐર્ણીમા અગ્રિ પારસુ પુરતક પૂ ગાંધીજીએ કાકા કાલેવકરને લખેના આ પત્રો છે અને ૧૯૨૫ની સાલથી ૧૯૪૭ આખર સુધીના સમયગાળો તે દર્શાવે છે જન વચકાગની કનામા પૂ બાપુ કેટલા પાવરથા હતા તે જિન લિન વ્યક્તિએને જુદે જુદે સમયે અનેક પ્રસંગોના સહર્મમા લખાએના પત્રો પરથી જાણુવા મળે છે રચાતા દંતિ હાસની આ તુચક તુટકે કડીઓ છે કેટલાક પત્રોનું ઐતિહાસિક મૂલ્ય પણ ૧૯૪૬મા પૂ કાકા સાહેબે ગુજરાત માટે એક યુનિવર્સિટી હોવી નોઈએ તે વિષે લખતા હોયું 'એ કમિટિમા ફક્ત ગુજરાતીઓ જ હોય એવો પણ દાદાસાહેબનો આગ્રહ છે તેના જવાબમા ગાંધીજીએ લખેતુ "કમિટિમા ફક્ત ગુજરાતીઓ જ હોય એવો આગ્રહ દાદાશાને રાખે ? કુપાલાનીને સિધી ગણી યુ પી અથવા બિહાર કાઠી નામે એ ત્રણના કૃતરો જેવુ જ થયુ ને ? પોતાને ખાતા આવડે નહી અને બીજાને ખાવા દેવુ નહી ગાંધીજી કેટલા સ્પષ્ટવક્તા બની શકતા તેનો આ દાખલો ૥ આ વાતને વર્ષો પીતવા પછી ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર દક્ષિણ ગુજરાતની ત્રણ ત્રણ યુનિવર્સિટીઓ આપણે રચી સ્થળ માટે, સ્થાપના માટે, ઉપકુલપતિ માટે સર્થો ભ્રમા કર્યા-ગાંધીજી પછી જમાનો કેવો પસંદાઈ ગયો ? ! ! ગાંધીજીની જીવન પ્રશ્નતિઓના સારમૂત અગ વરંકે "પરુવવકારે" મહત્વનો બાથ ભગ્ન્યો હતો, શ્રી કાકાસાહેબ સાચુ જ કહે છે

"ગાંધીજીએ પોતાની કનયદારા એટલુ જ મહત્વનું ને તોજુ કામ કર્યું ૥ તે પાનમા લેવાનું હજુ કાંઈને સંજયુ નથી"

રચનાત્મકપ્રજ્વલિ તેમજ રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર ઈત્યાદિ ગાંધીજીની મિશ્ર કામગીરીમા કાકાસાહેબ

એક મહત્વની વ્યક્તિ હતા અને તેથી આ પત્રોનું મહત્વ અદ્યેરુ છે કેમકે તેમા ગાંધીજીના આધારમૂત વિચારોનું પ્રતિબિંબ ત્રીલાયુ છે, વળી આ પત્રોમા બાપુ સમ્બંધીની કેટલી કરકસર કરતા તે આપાદ નોઈ સકાય છે કાકાસાહેબે આ પત્રોના સ પાદનમા જરૂરી જણાય ત્યા પાદીઓ આપિતે ઘટના અથવા પ્રવચનો સહર્મ આપ્યો છે તેનાથી પત્રો સમગ્રવામા બહુ સરવતા થાય છે ગાંધીજીના પત્રો મહાભારતની કથા જેવા છે તેમાથી હરકાઈને પોતાની યોગતા પ્રમાણે જીવનપાથેય અવસ્ય મળી રહે છે જેની જેની મદાય કરવાની શક્તિ

‘અભિનવ ભારતી’

ઑગસ્ટ વિશેષાક

ત્રત્રોચો મોહનલાલ મહેતા લાજુમેન મહેતા

૮૪, મિન્ટ રોડ સુબર્ઈ ૧ પાના ૧૩૦ રૂ ૧

માસિકોમા ૧૫મી ઑગસ્ટ ૧ ૭રને બિર- દાવવામા ‘અ ભારતી મોખરે રલુ છે ખટમધુરા સ્મરણો મા શ્રી સ્નેહરશ્મિ શ્રી ડનામ ભ પ્રેક્ષર, અમૃતલાલ લામિક મુલુ લિની દેસાઈ તથા લાજુમેન મહેતાએ આગ્રહકાળને શબ્દદેહ આપવામા ભૂતકાળને સુદર રીતે અને સચોટ રીતે રજૂ કર્યા છે ‘એક બાદનાથી થા શ્રી ચદ્રદન મહેતા હળરી રોત્રિા સ્વત આ સાર્વનામાદની તાસીર રજૂ કરે છે તેરીમ રીતે શ્રી સ્વનનિહારી મહેતા ‘ચૂટણીના વચનોમા નર્મ મર્મ પીરસે છે લેડી પ્રેમલીના હાસરસીતો પરિ અથ, તેમની મુલાકાત દ્વારા શ્રી લાજુમેન આપે છે તેમા ગાંધીજીના પારસમંચિતા સ્પર્દ વ્યક્તિમા થતા ફેરફારનું દર્શન થાય છે વજુભાઈ ટાકનું રથાતરિક નાટક ‘ના, અગારા નહિ ઓલવાય’ આ અકની ખ્યાનજેયતી કૃતિ બની રહે છે-ને કે આ અકમા તે સ પૂર્વે રજૂ થઈ ચકયુ નથી ગુજરાત ઉપરાત મતવાતમ ચરાકી અને તમિળ વાર્તાઓ સારી વિધિવિધતા પૂરી પાડે છે

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House

Kasturba Gandhi Marg

NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

Delhi Mathura Road,

12/1-Milestone,

Aurangpur;

Fridabad (Haryana)

Grams : NIKKISAN

G. T. Road,

7/1- Milestone,

GHAZIABAD (U. P)

Phones : 40001-2-3-4

(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसचेंज
कलकत्ता-१

॥ सौमन्यथी....

મુદ્ર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

મુરૂપ મુદ્રિકા રેલકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય આને, રાજકોટ-૧

શ્રી. મલિંગલ ૧૦
જમાના પ્રકાશનો

ગાધીયુરુ...	૧-૨૫
ગીતાજલિ એક અધ્યયન....	૧-૨૫
ગાધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી ગમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

વૈષ્ણવજન

સાંસ્કૃતિક સમન્વય ઝખતુ માસિક . ઓક્ટોબર : ૧૯૭૨

સોપાવજલ

વર્ષ : ૧૧]

ઓક્ટોબર : ૧૯૭૧;

[અંક : ૭]

અનુક્રમણિકા

ક્ર.સં.	લેખ :	લેખક :
૨૪૫	જનતાના સાચા પ્રતિનિધિ...	ગાંધીજી
૨૪૬	પરિભ્રમણ ..	'આશુતોષ'
૨૪૭	સંત લાલલાલ અને ગાંધીજી...	નરેશ પંડ્યા
૨૫૦	વેપાર અને નીતિ ..	વિપીન પરીખ
૨૫૧	પ્રાચીન સમયના ફારસી કવિઓ ..	કૃષ્ણલાલ મહેતા
૨૫૩	આ ગિરફગી છે શું ?..	કાકાસાહેબ કાવેલકર
૨૫૫	સંસ્કૃતિએ ગાંધીજીને માનવદેકે	
	ધારણ કર્યો...	કાલિદાસ વ્યાસ
૨૬૧	મૈત્રી ..	ધીરેન્દ્રનાથ બસુ
૨૬૬	ગાંડાની હોસ્પીટલમાં ...	રામપ્રસાદ દવે
૨૭૧	મમતા પેટ ભરીને રોઈ ...	'રુનેશ્વરિય'
૨૭૩	જ્યા જીવન છે ત્યા હુઃખ છે ...	
૨૭૫	'હવે દીકરીના, ફેરા માના !'..	ભાગીરથજી જાનોડિયા
૨૭૬	સર્વધર્મસમાવ ..	ચિત્રમણ દરમ
૨૮૭	અવસીકેન	'ચિ.'

સૂચના

[ગ્રાહકને]

દર માનની બાબતો તારીખે નક્કર પ્રતિજ્ઞ થાય છે.

જાહેરની બુધ્ધિમાં અંક ન મળે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવડું. અંક ચિથિકમાં ધરે તે જાહેરવારે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક વર્ષ જમાવે છે.

આ માનિકમાં પ્રતિજ્ઞ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સંપાદક તે વિચારોમાં સમિત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'લેખકવર્ગ'માં સંસ્કૃતિ, કથા, ચિત્રણ અને ગાંધિન વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ તાર, મોલિક, નાનું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક માત્ર શાલીથી લખવું.

લખાણમ

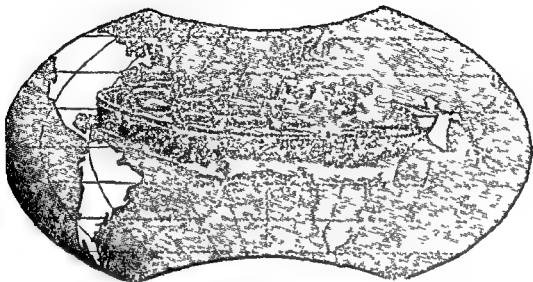
દેશમાં [વસ્તુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ ચિલિંગ.

"ગોળ્ડવર્ગ"

૨-રામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

અંતર
આવરે છે-

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

સિપિયાના જ્ઞાને સર્વ પ્રાર્થનો માથ વિષય

કોઈ પણ મોટા બાંહે ત્વરિત મુરશિવ અને

કરાસરમી રીતે પહેચાડે છે

દરિયાપારના સર્વિચો

ભારત પાકિસ્તાન ઈન્ડિયા, કુવૈત

ભારત પે સ-ક

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (પશ્ચિમ)

ભારત રશિયા

ભારત પેસિફિક (પશ્ચિમ ભાગ)

ભારત અમેરિકા (એટલેટિક અને પશ્ચિમ ભાગ)

ભારત ઝેટ સીપ્રીસ-પર્સિયન

ભારત ઈરિનિયન

ભારત-એટલેટિક પર્સિયન-ઈન્ડિયન

ભારત કુ. એ. આ.

ભારત-આથ સમુદ્રના નદી

કયા પશ્ચિમ સર્વિચો

ભારત પાકિસ્તાન-પર્સિયન સિલો

સર્વિચો

ધી સિપિયા સ્વીમ નેવિગેશન કંપની લિ.

સિપિયા કંપની, નોનલ પોત રાજ ભરે, નેહાં મેડેડ, ૪૧૪ ૬

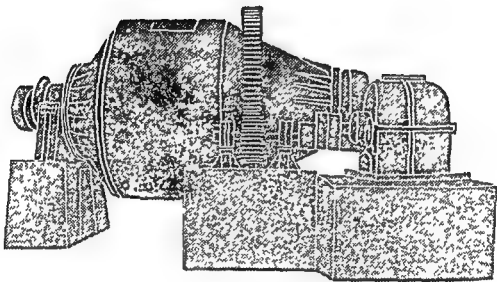
ટેલેફોન ૨૨૮૧૧ (૧૨ લાઈન) ટેલેગ્રાફ ૨૨૨૫

સર્વિચો નેહાં સિપિયા, ૩૬, નેહાં મેડેડ પોત રાજ, ૪૧૪૫૨

ટેલેફોન ૨૨૮૧૧ (૧૨ લાઈન) ટેલેગ્રાફ ૨૨૨૫

દરિયાના સર્વ મુખ્ય નદીઓ અને સિલો

TECHNICAL COMPETENCE

MUKAND has won orders
for Grinding Mills against
foreign competition

MUKAND has the experience
and competence to design
and build a variety of plants
and equipment for chemical,
metallurgical and allied
industries.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay ■ AS

सर्वोत्तम भांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

उत्तिया ओकसवेन्

कलकत्ता-१

फोन : २२-१०७२ ग्राम NOBISUCE

मिस्त्र स्थान :

रेलवे स्टेशन, णगडा,

पो. को. नारायपुर

जि. ब'पारख (बिहार)

(ग्राम - KANORIA)

ઢોટુંબિડ સભામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માખાપ બણે છે કે
દેના બેંકમા પોતાના બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવુ
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો - વ્યાજ - ૪ ટકા -

દેના બેંક

(મવનમ ૨ એંડ બેંક ડિપોઝિટરિયમ)
દેડ એંડ ફિલ દેના બેંક બિલ્ડિંગ,
૬ નિયમ સદલ ગોડ મુવમ ૧

વૈષ્ણવજ્ઞા

ઉદ્ધરહાત્મનાત્માનમ્

જનતાના સાચા પ્રતિનિધિ

સોનેરી નિયમ તો એ છે કે જે કરાડાને મળી શકે એમ નથી તે મેળવવાની ધસીને ના પાડવી. જ્યાં સુધી એક પણ સચક્ર પુરુષ કે સ્ત્રીને કામ કે અન્ન વગર રહેવું પડતું હોય ત્યાં સુધી આપણને અશ્રમ લોગવતા કે બરે બાણે લોજન કરતાં ધરમ આવવી જોઈએ.

એક જ રસ્તો છે અને તે લોકોની વચ્ચે જઈને મેસવાનો અને અહમ શદ્દાથી તેમના ચેડો તરીકે નહીં પણ તેમના બંગીઓ, બરહાથીઓ, નોકરો તરીકે કામ કર્યું જવાનો...

પોતાના બરડા ઉપર સૂર્યનો બળબળતો તડકો ઝીલીને વૈતરુ કરતા ગામડાના લોકો સાથે આપણે આત્મીયતા સાધવી જોઈએ અને જે ખાગિચિયામાં એ ગામડાના લોકો નહાતા હોય છે, વાસણો અને કપડાં પોતા હોય છે, અને જેમાં તેમના દોર પાણી પીતા અને આગોટતા હોય છે તેમાંથી પાણી પીવાનું આપણને કેટલું ગમે તે જોવું જોઈએ. આ પછી જ, પહેલાં નહીં, આપણે જનતાના સાચા પ્રતિનિધિઓ બની શકીએ; અને તો તેઓ આપણી હાકલો જવાબ આપશે એ વિશે મારા મનમાં સગારે શંકા નથી.

—ગાંધીજી.

યુવાનીનો વિદ્રોહ

વિદ્યાર્થી અલમનો અજ્ઞાનો સારા થે રાષ્ટ્ર માટે એક ધેરી ચિંતાનું કારણ બની રહ્યો છે. માત્ર ફેલોનેમાં જ નહીં, નીચેની દક્ષિણી રોશ્નિક સંસ્થાઓમાં યુવાનોનો વિદ્રોહ ખુલ્લે આમ બળવાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી રહ્યો છે. દરેક રાજ્યમાં કેટલી યુનિવર્સિટીઓ અને ફેલોને બંધ રાખવી પડે છે? તદુપરાંત હવે તો રાજકારણીઓ વિદ્યાર્થીઓનો ઉપેક્ષ કરવાનું મનીષા માની રહ્યા છે અને હાઈસ્કૂલો તેમજ ફેલોનેમાં, વિદ્યાર્થીઓની ચૂંટણીઓમાં આ અસર અને તેના વિપરીત પરિણામો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. ત્યારે સવાલ એ છે કે યુવાનોને યોગ્ય માત્રે વાળવા કાંઈ થઈ શકે તેમ છે? તેમને રાજકારણથી અજાણ પાડી શકાય તેમ છે? તેમની પ્રવૃત્તિઓ અભ્યાસ અને જ્ઞાનપથ પૂરતી મર્યાદિત રાખવી શક્ય છે? હા માટે તેમનું માન્ય કર્મ ચૂકી જાય છે? શિસ્ત અને આત્મપાલન તેને આકાર કંઈ લાગે છે?

સંભવ છે કારણ તેના ધરમાંથી, કુટુંબના વાતાવરણમાંથી ઉદ્ભવ પામતું હોય. વડીલો કહેતા હોય એક વાત, અને કગતા હોય બીજી સંભવ છે અમુક અભ્યાસ હિતા વડીલો ન પળતા હોય અમરે જીહ્વેતી પેઢી પામેથી તેની આશા રાખતા હોય. ફેલન અને દેખાદેખી યુવાનો માટે લલચાવનાર અનિષ્ટ છે. ધરમાં અને ધરની બહાર, યુવાનો માટે એવું કાંઈ આકર્ષણ નથી જે તેમના ચિત્તને રોજી શકે, અભ્યાસના વર્ષો કંટાળાજનક છે. અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી શું એ પ્રશ્ન મોટો ઠાઉ બની જાય છે. શિક્ષકો અને શુરુઓ વિદ્યાર્થીઓ અતંત રહે છે. અભ્યાસેતર અન્ય પ્રવૃત્તિઓના નિકટ નહીં વળે છે.

અને પાશ્વર્યપુરતકો તથા અભ્યાસક્રમને જાદ કન્ટા, હવેકા માટે નિર્દોષ, રચનાત્મક અથવા શિક્ષાત્મક પ્રવૃત્તિઓના અભાવે યુવાનો અશિસ્ત તરફ વળે છે. પરીક્ષાની પદ્ધતિને પણ કૃષ્ણા કંઈક અસર

તેમાં જદિ કરે છે. લાગણીથીયે હોવાથી યુવાન માનસ ઉપર પ્રવર્તમાન રાજકારણ ધેરી અસર કરે છે કેળવણીનું ધારણ નીચે મુજબ છે તે દર્શાવત પશુ વિદ્યાર્થી-અજ્ઞાપા માટે સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આ બધામાં કોથી મોટું નખખોદ સિનેમા વાળે છે. પોતાની શક્તિઓ માટે કાંઈ રચનાત્મક ક્ષેત્ર નહીં હોવાથી તેઓ વિષ્વંસક માત્રે જાય છે. સારો પુસ્તકલગો, વાંચી લકાય તેવી શ્રવણો, સારી હોરટેયો તેમજ રમતમમત માટે ખુલ્લા મેદાન આ બધાનો અભાવ હોવાથી, વિદ્યાર્થીઓ અસંતોષ બીજો માર્ગ શોધે છે. કોથી પ્રથમ જરૂરિયાન વિદ્યાર્થીને, હાલમાં જે રીતે તે રાજકારણમાં અંગત ભાગ લે છે તે અટકાવવાની છે. અલ્પજ્ઞ, રાજકારણના દરેક પાસાનો અભ્યાસ કરવાની તેમજ દેશનિદેશના પ્રવલોધી વાંકિ થવાની તેને છૂટ દોરી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓથી સંખ્યા વધી રહી છે. અને આ અકો સફાટક પ્રમાણ તરફ જઈ રહ્યો છે. જોત-જોતામાં તે દસ કરોડ સુધી પડે. ચી જરી. તે બધાને માટે રાજકારી કથા કે કેળવણીના દમો બહલવાની વ તો કા છે જુદી જુદી ઉંમરે જુદા જુદા અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ થતા જાય તેન યુવાનો રાજકારી વડે આચરી લેતાતા જાય એવી પણ યોજના વિચારાઈ છે. કેળવણીના પ્રશ્ને આપણે અંક બે ચકાવે છે તેને પરિણામે યુવાનો અને જીહ્વેતી પેઢીનાં બાળકો પણ અંક બે ચકા છે.

ચીન-જાપાન

ચીન-જાપાન સંમધો નાટકી દમો સુધરી રહ્યા છે તેમાં બંને દેસને અમેરિકાએ પાંડિકા પૂરી પાડી છે. ચીન જેવા દુરપચ સામે સંમધો સુધારવા અમેરિકા પ્રમુખ જોતે ચીન જવા અને ફોર્મોસાના પ્રશ્ને પણ છૂટછાટ મૂકવા જેવું વલણ દર્શાવ્યું એટલે જાપાન-જેવા ચીનના પાડોશી દેશે પણ વિચર કરતાં-જીવું જોઈએ. મહાસપ્તાઓ પોતાના, સ્વાધીની

કયાં અને રાજકોટ શહેરે તેમને સમાન્યા તે બહુ ઉચિત હતું. પૂ. મેટાને અપાત્ર દાન કોષ હેતુ માટે થાય છે. ધાર્મિક સંસ્થાઓ પાસે આને અદળતક સમૃદ્ધિ છે અને ભારતભરમાં પથરાયેલી એ સમૃદ્ધિના વિચાર કરીએ તો ડાઈપલ્યુ સમાજોપયોગી હેતુમાં નહીં વપરાતી અને કેવળ સંધરી રાખેલી આ સંપત્તિ આ દેશ માટે એક નાજુક કોમડો છે. કાણું નાણું બહાર દબાવવા આને ધણી દિશાઓમાંથી પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે તેમ ધાર્મિક નાણું કદાવવા માટે પણ પ્રયત્નો થઈ કરી દેવા જોઈએ. સમગ્રવટ અને શુભેચ્છાથી થાય તો જ આ કામને સફળતા મળે.

વિતરણ વ્યવસ્થા

આણુ વર્ષે ધણાં રાજ્યોમાં અછતની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે. દેટલે રક્ષણ પરિસ્થિતિ ખૂબ ગંભીર છે; કપાંક હળવી છે. તો વળી અમુક વિસ્તારમાં સંતોષકારક છે. પરંતુ એકંદર ચિત્ર અછત અને નિરાશાનું છે. વર્ષના અખાવે દેશના ધણા ભાગો માટે આફત ઊભી કરી છે. લોભને માટે અનિવાર્ય એવી જીવન જરૂરિયાતની ચીજો દેશના દરેક ભાગમાં નિયતભાવે સૌને નિયમિત મળતી રહે તેવી વિતરણ વ્યવસ્થા ઊભી કરવાનું બગીરથ કાર્પ સરકાર સમક્ષ આવી પડ્યું છે. વેપારીઓના માધ્યમ

દ્વારા કરાગે. આ પ્રયોગ અત્યાર સુધીમાં નિષ્ફળ ગયો છે કેમકે વેપારીઓ પાસે આચારસંહિતા પળાવવાનું શક્ય બનતું નથી અને કાળા બજાર થતાં અટકાવી શકતા નથી. માહકોને આપવાને બદલે વેપારીઓ ચેરીફીથી માલને કાળાબજારમાં ધકેલી દે છે. એટલે હવે જ્યારે પકકાર આવીને ઊભો જ છે અને તેને હલ કરવાની અમુક અર્થે સરકારને હજી પડશે ત્યારે આ વર્ષે એક એવી તક ઊભી થઈ છે જ્યારે આખા દેશમાં અસરકારક વિતરણ વ્યવસ્થા ઊભી કરવા માટે સમય મળ્યો છે. વળી અછતના નામે જે અનેક રહત કાર્યો ઊભાં થશે ત્યાં પણ રાજ્યસરકારને પોંટાયું પૂરું પાડવાનો વ્યવસ્થામાં સરકારી તંત્રે અનાજ-ખાંડ-તેલની વહેંચણી કરવી પડશે. આને દરેક રાજ્ય સાબદા બનીને ઊભું છું અને રાજ્યમાં પણ દરેક તાલુકામાં કલેક્ટરો-મામલતદારોને મુકને ધોરણે પાણી વ્યવસ્થા જોડવી દેવામાં કામે લગાડી શકાય તેવી છે. એકવાર સરકારને પોતાની વિતરણ વ્યવસ્થા કામ કરતી થઈ જાય તો, મેંધરાસીના આંક નીચો લાવવા અને મુકરર ભાવે જીવન જરૂરિયાતોની ચીજોનો વહેંચણી કરવાનો પકકાર ઝીલીને જે વિષયક અત્યારસુધી બેઠાણુ નહીં તેને સાળતાપૂર્વક ભેદી શકાશે, અને આફતના વર્ષમાં એક મોટો નિજ્ય હાંસલ કર્યો ગયાશે.

*

એક શેઠ હતો. એમને મેટા બંગલો હતો; ધણા નોકર ચાકર હતા. જે નોકર એમની તહેનાતમાં રહેતો હતો તેને સામ્યવાદી સમાજોમાં જવાનો શોખ હતો. ત્યાં સાંભળેલી વાતો એ બીજા નોકરોને ઉત્સાહપૂર્વક કહી સરળા-તો અને પોતાના શેઠ માટે બે કડવા સબ્બો કહેતાં બહાદુરી ભવારતો. શેઠ એ બહુ ગભીર, પરંતુ કંઈ બેલે નહોતો.

પછી એકાએક એ નોકરોના સામ્યવાદી ઉત્સાહ સમી ગયો, મિટિંગમાં જતો બંધ થઈ ગયો અને બંગલામાં પ્રચાર કરતો હતો તે પણ બંધ થઈ ગયો. એથી શેઠને નવાઈ લાગી ને નોકરને બેલાસી તેનું કરણ પૂછ્યું.

નોકરે કહ્યું : 'એક સમામાં મેં એવું બાપણ સાંભળ્યું કે દેશની તમામ મિલકત દરેક જગ્યે સરખે ભાગે વહેંચી આપો તો દરેકને ભાગે ૧૦૦ રૂપિયા જ આવે. પછી મેં જવાનું બંધ કયું.'

'કેમ એમ ?' શેઠે ફરી પૂછ્યું.

નોકરે ખરી હકીકત કહી દીધી : 'શેઠ, ખારી જ અને પહરસો રૂપિયા બચાવેલા છે તેનું પછી

૧ થાય !'

સંત લાલદાસ અને ગાંધીજી

નરેશ પંડ્યા

ધરતીનો કોઈ ટુકડો પણ એટલો લાગ્ય-વાન હોય છે કે, કોઈ ચાંદ-સિતારાની જેમ સદાને માટે એ પ્રકાશ ફેલાવી રહે યા ઝમઝમી છોટે છે ! પોરબંદરની ધરતી પણ એવી લાગ્ય-વાન કહી શકાય. ભલે ગાંધીજીને લીધે એને વિશેષ પ્રસિદ્ધિ મળી, પણ એ પડેલાં મધ્યકાલમાં થઈ ગયેલા સંત લાલદાસને કારણે પણ લાગ્યવાન ધરતી તો કહી શકાય. અલખત, સૌરાષ્ટ્રના સંતોમાં લાલદાસજીનો ઉલ્લેખ જવલ્લે જ ભેવા મળે છે, એટલે પૂ. ગાંધીજી અને સંત લાલદાસ વચ્ચે કંઈ સંબંધ સ્થાપિત કરતાં પહેલાં સંત લાલદાસ વિષે વિસ્તારથી ભેતું-ભણતું જરૂરી બની રહે છે.

સંત લાલદાસ આમ તો કઠુનગરના લક્ષમણદાસ શેઠ. એમનાં નવાણું બ્યાપારી વહાણો અરબસ્તાન સાથેના વેપારમાં જ સંકળાયેલાં રહેતાં. લક્ષમણદાસ શેઠનો વેપાર ધમધોકાર ચાલે. પરંતુ, એક વખત એમનો નેહર ચતુર એમની પાસે સમાચાર લાવ્યો કે “આપણા ગામમાં આવેલા પ્રાચીનાથ સ્વામી લાગવતની સરસ કથા કરે છે ને મજરાસનું વર્ણન તો ખૂબ સારું કરે છે.” સંત લાલદાસજીએ જ આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું છે :

તમ ચતુરને કહ્યા કોઈ સાધ આપા ઈન ઠોર
તઠાં ચરયા હોતુ હે, મજ રાસકી જોર.

x x x x

તમ લાલદાસે કહ્યા, મોઝાં લે ચલો તુમ
મેં ભય મુલાકાત કરો, એ રહેમત પાવેં હમ.

આમ, ચતુરા દ્વારા એમની મુલાકાત પ્રણામી ધર્મના પ્રચારક અને પ્રસારક સંત પ્રાણનાથ સાથે થઈ. એ નેહર પુસ્તકો જાલણ

હોય તેમ જણાય છે, કેમ કે લાલદાસે એક જગ્યાએ ‘ચતુરા એક પોકોકરણ’ ઉલ્લેખ કર્યો છે. પ્રણામી સંપ્રદાયમાં આ પ્રસંગનો સમય સં. ૧૭૨૪ માનવામાં આવે છે, પરંતુ, સંપ્રદાયના ગ્રંથોમાં કે લાલદાસના પોતાની રચનાઓમાં પણ એમના પૂર્વજીવનની જન્મ, પરિવાર વગેરે વિગત નથી મળતી. પ્રણામી સંપ્રદાય લક્ષમણદાસ શેઠને લોહાણા જ્ઞાતિના માને છે. પરંતુ, પોરબંદરમાં એમનું જે નિવાસસ્થાન હતું અને એ પ્રાણનાથ શિષ્ય થઈ ગયા બાદ એને મંદિરમાં ફરવી નાખવામાં આવેલું એ સ્થળ એતાં એમ લાગે છે કે, લાલદાસ જ્ઞાતિએ લોહાણા નહીં પણ, વાણિયા કે ભાટિયા હશે.

લક્ષમણદાસ શેઠનું મન ધીરે ધીરે સાંસારિક મોહ-માયામાંથી છૂટતું ગયું. વળી ત્રણ-ચાર વર્ષ પછી તો વેપારમાં પણ મોટું ટુકસાન થયું. આમ, સાંસારિક જીવનથી કંટાળી સં. ૧૭૨૬માં ફરી શુરુ પ્રાણનાથજીના દર્શન ગયા અને જીવનપર્યંત એમની સાથે જ રહ્યા. પોતે જ એક જગ્યાએ કહ્યું છે :

લાલદાસ સંત ચલે, ખાલી મેકર હાય
નિખાહે આખર લોં, ચલે રાજકે સાય.

શુરુ પ્રાણનાથે પોતાના આ શિષ્યનું લાલદાસ નામ રાખ્યું અને ત્યારબાદ, કોઈ એમને લક્ષમણદાસ શેઠ તરીકે ઓળખતું જ નહીં ! શુરુના પ્રમુખ શિષ્યોમાં લાલદાસનું નામ બની ગયું. જ્યારે પ્રાણનાથે દિલ્હીમાં ઔરંગઝેબ પાસે જઈ ધર્મસંહિષ્ટતા અપનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો-તેને સમજાવવા મથામણ કરી. ત્યારે એ ટુકડીના નેતા તરીકે લાલદાસને જ સુખ્ય જવાબદારી સોંપાઈ હતી. સં. ૧૭૩૪માં આ

ધર્મયુદ્ધ ચાલ્યું અને તેમાં સફળતા ન મળતા, પ્રાણનાથ પોતાના અસંખ્ય શિષ્યો સાથે પન્ના-પુદેલખડ પહોંચ્યા. સ. ૧૭૫૧માં ગુરુના મૃત્યુ બાદ લાનદાસજીએ ધર્મયુદ્ધની એ સંપૂર્ણ યાત્રાનું વર્ણન 'બીતક' (વીતક) અથવા કથું આ અથનું આજે પણ પ્રજાની મ પ્રદાયમાં પૂજનીય રચાન છે, એના પ્રત્યે આદર અને શ્રદ્ધાની નજરે જોવામાં આવે છે તથા તથ્ય-નિરૂપણની દૃષ્ટિએ એ રચનાને જ વધુ પ્રામાણિક માનવામાં આવે છે. આમ તો, લાલદાસે આતેક અથ લખના છે એમ મનાય છે પરંતુ એ બધી રચના જોવા નથી મળતી લાલદાસના મૃત્યુ અંગે નિશ્ચિત સમય બતાવવો મુશ્કેલ છે પરંતુ, અતિમ રચના 'બીતક' લખી લીધા બાદ, એમનો દેહ ઢળ્યો. આજે પન્ના-પુદેલખડના પ્રજાની મંદિરના એક ભાગમાં લાલદાસની એક સમાધિ છે. આમ, આ પોરણ દરને.

સંત પન્ના જઈ સદાને માટે પોઠી ગયો અને પોરણ દર એને વિસરી ગયું ! પરંતુ, એમનું નિવાસસ્થાન જે આજે પ્રજાની મંદિર છે- એક સ્મારક તરીકે ઊભું છે 'મહાત્મા ગાંધી'ના પ્યારેલાલજીએ એ ઉત્વેખ કર્યો છે કે, પૂતળી બાના મા-બાપ પ્રજાની મ પ્રદાયમાં માનતા હતા વળી ગાંધીજી નાના હતા ત્યારે પ્રજાની મંદિરમાં જતા, રમતા અને ધ્યાનકે કથા-કીર્તન પણ સાલજતા-મોટરાની માથે બેઠીને સભવ છે કે, ગાંધીજીના બાળમાનસ પર એક ઇશ્વર, અદ્વૈત, સર્વધર્મસમભાવ, ચરમા તકની નો આદર્શ વગેરે બાળતો-? પ્રાનુનાથ-લિખિત અથના પારાયણમાં અર્ચાતી હોય છે- નો પ્રભાવ પડ્યો હોય એટલે, ગાંધીજીને ગાંધીજી બનાવવામાં સત લાલદાસનો પરોક્ષ ફાળો હોય તો, એમનું મહત્વ વધી જાય છે.

વેપાર ને નીતિ

બી મોહનરાવ પુતુરના હતા હજી મો ને જ્યારે નવરા પડે ત્યારે પદજ મલિક ને સામગ્રીના ગીત તથા જ હોય અને એમને વિશે એક કુવદલ હવ કે એમણે પેતનો ધધા કેમ ઊઠી દીધા ।

જતી વખતે જ્યારે મારી પાસે માડુ સરનાથુ લેવા આવ્યા, ત્યારે હિ મત કરી મે પૂછી લીધું

માડુ ન લગાડી. પણ તમે અને કહેશો, શા માટે તમે તમારો ધધા ઊઠી દીધો ? અવિનય માફ કરશે."

ત્યારે હસીને કહે "ના, ના, એમાં એડું ॥ લગાડુ કે મારો ધધા પાઉ ને હડા-પીધુ નો હોતો. આરોગ્ય ને નિસર્ગપ્રચારના પ્રવરતો વાચતા અને સમજાયુ કે પાઉ ને હડા-પીધું સ્વાસ્થ્ય માટે નુકસાનકારક છે કરાટને યુષ્કાકુત પઉ (અ લેલ વાટ ક્રિડ) પસદ ન હતા, અને લાગ્યુ કે આમ જ સમજના સ્વાસ્થ્યને નુકસાન પહોંચાડુ છુ એટલે મે એ ધધા ઊઠી દીધા. સારી જાણના હજીમાં હવે તો પ્રભુ બીજો ધધા ચોક્કસ આવશે.

હવે એમાં દયાળુ જ કરી લોકોના પ્રજુ સયે રમત કરનારા વેપરીઓ અને યાદ આવ્યા ને સમાજના સ્વાસ્થ્ય માટે ત્યામ આપનાર વ્યક્તિને વેપરીને અદર આપી માડુ ઠેડુ નહીં પડુ.

-વિપીન પરીખ

પ્રાચીન સમયના ફારસી કવિઓ

કૃષ્ણલાલ મહેતા

સ્વર અને શબ્દ દ્વારા મનુષ્ય પોતાની સંવેદના વ્યક્ત કરતો આવ્યો છે. આ પ્રક્રિયામાં દેશ, કાળ કે ધર્મ અંતરાય રૂપ તત્ત્વ નથી નીવડતાં. એટલે જ, અહીં પ્રાચીન પ્રદેશના અને પ્રાચીન કવિસમૂહનો પરિચય કરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, જેમનું ફારસી સાહિત્યમાં ઉલ્લેખનીય સ્થાન છે.

ફારસી દ્રાવિડોસિયાનાનો વતની હતો. આ જન્મઘઠ કવિ એટલો બધો કુશાગ્રબુદ્ધિનો હતો કે પોતાની આંતરિક વર્ષની વયે તો કુરાને-શરીફ કંઈક કરી લીધું હતું. બન્નીવાદક કવિ તરીકે એનું આલ્હાદક ચિત્ર ઊભું થાય છે. સમાણીવંશના નસરબિન અહમદનો એ આશ્રિત હતો. ફારસીના પદ્યરચયોની સંખ્યા ૧૦૦ જેટલી થઈ જાય છે. એ જ રીતે, ફારસી સમાનિયન વંશના વખતનો એક ખ્યાતકવિ કહી શકાય. તેને 'શાહનામા'ની ૮૦૦૦ કંડિકાઓ લખી અને પાછળથી ફિરદોશીએ એ રચના પૂરી કરી તેમ કહેવાય છે. કવિ અમરાહ પણ સમાણીવંશના સમયમાં થયેલો બીજો ઉલ્લેખનીય કવિ છે. એના પદસાહિત્યમાં છવાયેલું લાલિત્ય અને માધુર્ય એને અનોખું સ્થાન આપે છે.

મહમ્મદ સળકતગીને અન્સારીને 'મુલ્લા'ની પદવી આપી એનું બહુમાન કર્યું હતું. કવિ અન્સારી એના જમાનાનો એક ખ્યાતનામ અગ્રણી કવિ હતો. કહેવાય છે કે, એણે લખેલી ઘણી મથનવીઓમાં વચ્ચે વચ્ચે મહમ્મદ સળકતગીનીની પ્રશસ્તિ મળી આવે છે. એની કૃતિ 'વામિકે ઇઝરાહ' અત્યારે અપ્રાપ્ય રચના છે. એવી રીતે, મહમ્મદ સળકતગીનીના દરબારનો બીજો ઉલ્લેખનીય કવિ

અસબદી ગણાવી શકાય. તેણે હિન્દુસ્તાની છંદ પર એક કમીદા લખેલ છે. કવિ ફરરાઝી પણ એ જ મુલતાના સમયમાં જ થયો. રાજ-કૃપાથી તેણે સારી એવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી બીજા બધા ફારસીકવિઓ કરતાં ફિરદોશીને વધુ ખ્યાતનામ અને બુદ્ધિશાળી કવિ ગણાવી શકાય. એ પોતાના સમૃદ્ધ પદ્યસાહિત્ય ઉપરાંત 'શાહનામા' માટે પણ પ્રશંસાપાત્ર કવિ નીવડયા છે. અતિ સ્વરૂપવાન આ કવિએ જિંદગીભર સંપત્તિની પરવા નહીં કરી અને સંપૂર્ણ મસ્ત હાલતમાં જ છવી ગયો.

ફિલસૂફી અને કાવ્યતત્ત્વની દૃષ્ટિએ નાસર ખુશરૂનું નામ આગળ આવે છે. અલબત્ત, એના પર નાસ્તિકતાનો પણ આરોપ મૂકાયો હતો. 'સફરનામા' નામનો ગ્રંથ એના યાત્રાપ્રેમનો સાક્ષી છે. રખડપટ્ટીનો એ શોખ ધરાવતો અને હુનિયાના ઘણા દેશોની તેણે મુસાફરી કરી હતી. ફિલસૂફી અને વિજ્ઞાનના જ્ઞાતા કવિ અરઝાકીએ પણ કવિતા પર સારી હથોટી જમાવી હતી. સંબંધિત મતેકશાહના વખતમાં થયેલો મેઆઝી કવિ બાદશાહનો પ્રશંસક હતો અને બાદશાહે પણ એનું સારું એવું સન્માન કર્યું હતું. કાવ્યની દૃષ્ટિએ, કમીદા પર એનું સારું એવું પ્રભુત્વ હતું એમ કહી શકાય. ફારસી અને એરેબિક બન્ને ભાષાઓમાં કલમ ચલાવતા, વિદ્વાન ધંધાદારી કવિ તરીકે અબ્દુલ વસા બજાલીનું નામ લેવું બેઠ્યું. કાવ્યતત્ત્વની મિઠાસની દૃષ્ટિએ તથા સુર તરોકે આદીએ સાબીરનું ફારસી કવિઓમાં સ્થાન છે. 'દીવાન' નામના ગ્રંથમાં જેની રચનાઓ સકલિત થયેલી છે તે અનવારી કવિ વિદ્વાન ફિલસૂફ અને સારો વક્તા હતો.

‘હિંદાયમકુલ શહર’ પુસ્તકનો કવિ રશીદીએ વતવત દ્વાન્નેકસિયાનાનો નિવામી હતો. એવી જ રીતે એ જ સ્થાનનો અમ્માદી યુખારી કવિ પોતાની કસીદા રચનાઓને કારણે વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતો.

નસરના નિવામી કવિ સુઝાની સાધના માટે યુખારા ગયો હતો અને ત્યાં એક દરજ્જાનો તરફ આસકત થતાં એણે એ જ ધંધો શીખી લીધો અને તેમાં પ્રવીણ બન્યો. સાથે સાથે કાવ્યરચના પણ ચાલુ રાખી. એની રચનાઓમાં રમૂજતત્વ પણ વિશેષ દેખાય છે. કાવ્યક્ષેત્રે વિદ્વતા માટે ‘હુરન ઉલ આઝમ’ નો ખિતાબ મેળવનાર કવિ ખાકાની શેરવાનીની રચનાઓ પર હકીમ શનાઇનો પ્રભાવ દેખાય છે. ‘વાઇસો રામીન’ નો કવિ ફકરી જોરબની પોતાના સમયનો મહાવિદ્વાન હતો. પરંતુ આજે એનો અંથ અપ્રાપ્ય છે. અટલક અથુળકર શાહના દરબારમાં સન્માનિત થયેલ કવિ જહીરી ફરિયાબી પણ સારો કવિ હતો. ‘પજગંજ’ નો કવિ નઝમી મંજવી મંજનો વતની હતો. ખાલિક-ઉલ-મખ્ખાની તરીકે ઓળખાતા કવિ કમલી ઇસ્પહાનીની ઘણી કાવ્યરચનાઓ વખણાય છે. અલબત્ત, એનું દીવાન વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. ઇસ્પહાનીની કવિતાની અસર કવિ સલમાને સવજી પર જણાય છે. ‘મહેર વા મુરતાસી’ થી પ્રસિદ્ધિપ્રાપ્ત કવિ મહમદ અસ્સારી તખ્મીઝીનું ફારસી સાહિત્યમાં મહત્ત્વનું સ્થાન છે.

‘સાદી’ તખલ્લુસથી જ પ્રસિદ્ધ થયેલા કવિનું મૂળ નામ તો મુસલ્લે-ઉલ-દીન હતું.

ગઝલકાર તરીકે શેખ સાદી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે, અત્યાર સુધી પર્શિયામાં ત્રણ કર્બ પોત-પોતાના ક્ષેત્રમાં અબ્દુલ રહ્મા છે : વર્ણનાત્મક પદ્યકાર તરીકે ફિરોઝી, કમીદા શીલીમાં અનવારી અને ગઝલકાર તરીકે સાદી. એવી જ રીતે ગેય,

સરજ અને લાવપૂર્ણ ગઝલ માટે કવિ ખવાજ હાફિઝ શિરાઝીનું પણ સ્થાન છે. એનાં પદોમાં અનુપમ લાલિત્ય છે, મધુરપ છે. કવિ શેખ કમલી ખુજન્દી પણ ઉલ્લેખનીય ફારસી કવિ છે. કમીદા, ગઝલ, મસનવી વગેરેમાં અમીર ખુશરૂ દેલવીની પણ સારી હથોટી છે. એના જ સમકાલીન ખવાજ હુસ્ને દહેલવીની ગઝલ અનોખી શૈલીમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

ખવાજ અદમદ ફકીઆ કરમનનો વતની હતો. એ શેખ હતો અને એક મકનો મહંત હતો. એ આગંતુકનું સ્વાગત કાવ્યપ્રસાદીથી જ કરતો. એ જ સ્થાનનો નિવામી કવિ ખાલુ કરમાણી વાણીવિલાસ અને અન્યેકિતનો કવિ કહી શકાય. તેથી જ તેને કવિએના માળી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ખુશરુની ગઝલ-શૈલીનું અનકરણ કરનાર ખવાજ ઉસ્મતલ્લા યુખારી હતો. કવિ તરીકે સાધારણ હોવા છતાં માધુર્યની દૃષ્ટિએ સમરકંદના બસાતી ઉલ્લેખનીય કવિ છે. ખ્યાલીને સ્વપ્નકવિ સમાન ગણાવી શકાય. ખુરાસાની કવિ અઝારી અસ્પરાની રચનાઓમાં કેટલીક જગ્યાએ વિસંગતિઓ એવા મળે છે. એવી જ રીતે નિસારપુરના કવિ કતબીમાં લાલિત્ય અને પ્રવાહિતાનો અભાવ જણાય છે, પરંતુ તેની પર્વરીલીમાં એક આકર્ષક મિઠાશ છે. લયાત્મકતા અને મધુરતાની દૃષ્ટિએ ડુબઝારના વતની શાહી આગળ આરે છે. હેરાતનો વતની કવિ અરફી એની કૃતિ ‘શુધર ચોગા’ થી જાણીતો છે. પર્શિયન અને તુર્કીમાં કલમ ચલાવનાર કવિ અમીર અલી શહર એટલો લાગ્યવાળો હતો કે તે સર્વવ્રત સન્માનનીય રહ્યો હતો. ગઝલમાં એ વિશેષ સફળ રહ્યા ‘દરિયાઇ અબહાર’ કૃતિથી એને અત્યંત પ્રસિદ્ધિ મળી છે.

આમ વિવિધ ફારસી કવિઓ દ્વારા ફારસી સાહિત્યનો ઇતિહાસ સમૃદ્ધ થયો છે.

દિલસૂઝીનું નામ લેતાં જ કેટલાક લોકોને બંધ આવવા માટે છે. આત્મા શું છે ? પરમાત્મા છે તો કેવા છે ? આત્મા-પરમાત્મા વચ્ચે શું અને કેવા સંબંધ છે ? તેમના પ્રતિ આપણું કર્તવ્ય શું છે ? આવા આવા પ્રશ્નો પર જે ચર્ચા થાય છે તેને દિલસૂઝી કહેવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં દિલસૂઝીને 'દર્શન' કહેવાય છે, ઉપર જુદાવેલ બધા પ્રશ્નોને દાર્શનિક પ્રશ્નો કહેવાય છે. આ બધા પ્રશ્નોને બાજુએ મૂકીને આપણે હું એક બીજાને જ પ્રથમ પૂછવનો છું કે 'આવા પ્રશ્નો સાથે આપણને શું લાગેવળે ?' ભગવાને આપણને જીવવા માટે જિંદગી આપી છે, આપણે સારી રીતે જીવશું, સંતોષથી જીવશું અને આપણી પવિત્ર તથા ઉપયોગી જિંદગીની સુલક્ષ મૂલ્ય જાણું. તો આ જિંદગી છે શું ? આપણે આપણું જીવન સફળ કરી રીતે કરી શકીએ ? ને આ બાબત આપણે વિચારીએ તો ઉપરના બધા પ્રશ્નોના જવાબ આપણને મળી જાય. આપણે આ જગતમાં જ જીવીએ છીએ, આપણી આત્મશક્તિથી જ જીવીએ છીએ. જરા બિડા બિડાવશું તો જાણીએ કે આપણે અતે તો આપણા આત્મસંતોષ માટે જ જીવીએ છીએ, અને જે આપણે નકામી વાતોમાં આપણી જિંદગી વેઠી નાંખવા ન ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણા જીવન માટે કોઈ સારો, બિચારો અને સંતોષકારક આદર્શ, હેતુ અથવા ધ્યેય આપણી સમક્ષ હોવો જોઈએ. આવા કોઈ બિચારો આદર્શ વિશે વિચારતા આપણને પરમાત્મા વિશે, કોઈ પરમતત્ત્વ વિશે વિચારવું જ પડે છે. આમ જીવનના વિચાર કરતાં આપણી દિલસૂઝી તેમાં આવી જાય છે. જીવનદર્શન જ સંપૂર્ણ દર્શન છે.

બધારે હું મારા પોતાના જીવન વિશે વિચારું છું ત્યારે મારી નજર સમક્ષ આપણું જીવન તો હોય જ છે. સવાર-સાંજનું સોનેરી આકાશ; સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓથી માંડીને કાળ-રૂઝ, પશુ-પક્ષી, લીલા-મોતી, સોના-ચાંદી, સફેદ અને જાંઘળ વગેરે એક સુંદર ચિત્ર-આનંદમય હાથ-નજર સમક્ષ ખડી થઈ

જાય છે, અને ભગવાને આવી સુંદર અને મોટી જિંદગી આપણી આસપાસ જીવવા માટે ફેલાવી છે એ વિચાર આગતાં મન ભક્તિનામ્ર બની જાય છે.

પરંતુ પોતાના જીવનની વાત વિચારતાં મનમાં તરત બીજો વિચાર આવે છે કે આ મોટી, વિશાળ અને સનાતન દુનિયામાં રહેનાર હું એકલો નથી, મારા જેવા બીજા લોકો પણ આ દુનિયામાં છે, અને હમણે લાખો વર્ષોથી આવા લોકો અહીં રહેતા આવ્યા છે. અને મારા પછી પણ આ દુનિયા આજની જેમ ભરેલી અને આગાદ રહેશે. માટે જીવનદર્શન આખી માનવ-જાતના જીવનનું સ્વરૂપ જ હોઈ શકે છે.

આપણા પૂર્વજોને સાધુ સંતાને, ધર્મ-મુનિ-એને જીવન વિશે વિચારતાં લખ્યું કે જે અદર્શી લોકોને તો આપણે બધા એક જ છીએ, જાણે કે બધા જીવો એક જ દૃઢ કાના તથામા છીએ. જેવું સુખ-દુઃખ મને થાય છે. એવું બીજાને પણ થાય છે. બીજાને સુખ આપતાં તે તો રાજી થાય જ છે, એ કંઈ મોટી વાત નથી, પરંતુ બીજાને સુખ આપવામાં મને અનેરો આનંદ આવે છે, બહુ સુખ મળે છે અને એ સુખથી મારું જીવન ઉન્નત બને છે.

બધા, આ જ છે જીવનદર્શનનો સાર. બીજાને સુખ આપતાં મને જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે કોઈ અનેરું અને બિચારો પ્રકારનું સુખ હોય છે, એને પ્રાપ્ત કરવા માટે હું કષ્ટ કે તુકસાન સહેવા પણ તૈયાર હોઈ છું. આનું કારણ શું છે ? કારણ આ જ છે કે જેને હું 'બીજો' કહું છું તે મારું જ એક રૂપ છે. બીજામાં પોતાપણુનો અનુભવ કરવો, ભિન્નતા હટાવી દેવી, ભેદને દૂર કરવો અને બીજાના સુખે સુખી થવું, એ જ છે જીવનનો કોયો મોટો આનંદ. જેને પારકું મળ્યું હોય તેને અપનાવવું, અને પોતાના આનંદને માટે એને સુખ આપવું, એવું લખું કરવું, એની મદદથી આખી દુનિયાને બેઠે લાવવી, એમાંથી જ જીવનની કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થાય છે. આખું જીવન એક છે, એમાં કોઈ પારકું નથી, બીજાના લગામાં જ

આપણું બનુ છે, બધાના જીવન દ્વારા પોતાના જીવનની સમૃદ્ધિને અનુભવ કરવો, તે જ જીવનનો પ્રેમ હેતુ છે.

ને આટલી વાત આપણે સમજી જઈએ તો આપણે સાચું જીવનદર્શન કરી શકીએ અને જો આગળ જતાં આવું જીવન આપણે જીવી શકીએ અને તેમાં તત્ત્વીન થઈ શકીએ તો તે જીવનનો સાક્ષાત્કાર મળ્યા દર્શનની ભાષામાં તેને આત્મીયમ કહેવાય

■ બધાને સમાન ગણવા, બધાના સુખ-દુઃખને પોતાના સુખ-દુઃખ ગણવા અને બધાની સેવાને માટે પોતાનું જીવન અર્પણ કરવું આ જ છે જીવનની કૃતાર્થતા પરિભાષા એને વિશ્વાસીકર કહે છે આનું જ બીજું નામ પ્રેમ અથવા આત્માર્પણ છે દરેક માતા પોતાના બાળકોની સેવા કરવામાં એવી તત્ત્વીન થઈ જાય છે કે તેમની સેવા કરતી વખતે પોતાના જૂખ તરસ પણ જૂલી જાય છે પોતાના બાળકોને બધું આપી દેવામાં તેને પરમ આનંદ થાય છે એ કંઈ પરોપકાર કરી રહી છે એમ તો એ કદી માનતી જ નથી. જ્યાં 'પર' જ નહીં ત્યાં વળી પરોપકાર કેવો ? પ્રેમ આપવામાં આનંદ આવે છે પોતાનું શુભાવી દેવામાં એને સ્વર્ગ મળી જાય છે

અને જેટલો વધુ આપીએ તેટલો વધુ મળે એ જ પ્રેમની ખૂબી છે આપવાનો અર્થ જ છે બમણું કરવું

આ થયું જીવનદર્શનનું એક પાસું, કોથી મહેતવનું પસું આમ તો જીવનદર્શનમાં, આત્માર્પણમાં અને વિશ્વસેવામાં સફળતા મેળવવા માટે આખી દુનિયાને અને તેના કાયદાઓને જાણી સેવા જરૂરી હોય છે, અહીં મનુષ્ય કંઈ કરી શકતો નથી એની સેવા પણ નકામી હોય છે માટે શક્તિ વધારવા દુનિયાના દરેક ભાગને સમજાવેલો, દરેક પાસાનો પરિચય કરી સેવા આપવાનું છે આને કહે ■ જ્ઞાનોપામાના જ્ઞાન જ સાચી તાકત છે જેટલું જ્ઞાન વધે છે તેટલી આપણી સેવા શક્તિ વધે છે અને આપણે એક રીતે જગતના સ્વામી બનીએ છીએ

પરંતુ માત્ર મગજમાં કે હૃદયમાં બધા પ્રમારનું જ્ઞાન ભરી દેવાથી આપણી સેવા-શક્તિ વધતી નથી એને માટે તો આપણે દરેક પ્રકારનું કોસલ મેળવવું

જોઈએ. ભગવાને અપણે આમ, કાન અને હાથ જેવી ઈન્દ્રિયા આપી છે. પ્રયત્ન કરવાથી આપણી જીભ દ્વારા અને આપણી આંખો દ્વારા, આપણા કાન દ્વારા, આગળીઓ દ્વારા આપણે ટેટુ સૂક્ષ્મ, સુદર અને સુધક કામ કરી શકીએ છીએ તે વિચારતા આશ્ચર્યમાં પડી જવાય છે જ્યારે દરબીન અને સૂક્ષ્મદર્શકયન જેવા યંત્રો આપણે જોઈએ છીએ, વિજ્ઞાનના નવા-નવા સાધનો જોઈએ છીએ, ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય તો થાય જ છે, પરંતુ જ્યારે આ બધું બનાવનાર અપણું મન જ છે, સૃષ્ટિ છે, આપણી આગળીઓ છે, એમ બધામાં આવે છે ત્યારે 'ભગવાનની કૃપા અસીમ છે' એવી કૃતજ્ઞતાની વાણી આપણા મુખમાંથી સ્વાભાવિક રીતે સરી પડે છે આટલી કિમતી દોષત એણે આપણને આપી છે તેથી જ આપણે બધું કરી શકીએ છીએ

અને જ્યારે આપણે આ બધું વિચારવાની આપણી શક્તિને વિચાર કરીએ છીએ અને બીજાને સમજાવવાની આપણી શક્તિની ગુણતરી કરીએ છીએ, ત્યારે એમ લાગે છે કે ભગવાને પોતાની જ શક્તિને પરિચય આપી દીધો છે બીજાને સમજાવવાની શક્તિ અને બીજાને સમજાવવાની શક્તિથી વધુ કોઈ શક્તિ કોઈ જ ન શકે અને ખૂબીની વાત એ છે કે આ શક્તિ પોતાને સમજાવવાથી જ આપણને મળે છે જ્યારે આપણે આ સમજાવ લઈએ છીએ ત્યારે જીવનના રહસ્યોની દૂરી એકવાર સાક્ષાત્કાર થાય છે કે આપણે બધા અદરથી એક જ છીએ-‘કોઈ નહીં છે ગૌર બાબા, કોઈ નહીં છે ગૌર’ તેથી જ જ્ઞાનની અખંડ સતત ઉપાસના કરવી, દરેક પ્રકરનું કોસલ મેળવવું, બધાને સમજાવવાને અને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું અને બધાની સેવામાં બધાની ઉન્નતિમાં પોતાનો સંતોષ અને ઉન્નતિ મેળવવા, એ જ છે પૂર્ણ જીવનદર્શન

એને માટે જ જ્ઞાનમાં જઈ આખો માનવી, અથવા શાસ રોકી શુદ્ધમાં બેસવાની જરૂર નથી જીવન જીવત, ઉત્કટતાથી જીવતા આ બધું મેળવી શકાય છે એને માટે જોઈએ નિષ્ઠા, પ્રયત્ન, ભક્તિ અને ઈશ્વરની કૃપા

સંસ્કૃતિએ ગાંધીરૂપે માનવદેહ ધારણ કર્યો

કાંતિલાલ વ્યાસ

લોકોત્તર મહાત્માએની જીવનકલા વિધની એક અદ્ભુત ધર્મના છે. એને વધાર્યું રીતે સમજવી, એનું મૂલ્યાંકન કરવું સરળ નથી. ગાંધીજી વિશે આટલાટકુ લખાણ છે, એમણે પેલે જ એમના જીવનની કિતાબ આપણી સમક્ષ ખુલી મૂકી છે, છતાં આપણે હજી એમના વિશે કેટલું જાણું અણીએ છીએ, અને બાકીએ છીએ તેમાંથી કેટલું જાણું સમજીએ છીએ. એમના જીવનના આંતરતમ પ્રદેશ ઉપર, એમની મહત્તમ મન-પ્રક્રિયા ઉપર પ્રકાશ તો એમના પરમ અન્તેવાસી પાસેથી જ મળે ને! આજે મહાદેવભાઈની વયસી મળ્યા પછી ગાંધીજીના મનનાં કેટલાંક જિંડાં જિંડાં પડો ઉઠેલા છે.

ગાંધીજીના વ્યક્તિત્વનું ધકતર એક રસપ્રદ વિષય છે. ચીવટ, ચોકસાઈ, આમઠ, બાહ્યતર સ્વ-મહતા, પવિત્રતા, લઘાઈ એમને વારસામાં મળ્યાં હતાં. ગુજરાતની સંસ્કૃતિના લાક્ષણિક ગુણો-ઠાંડી વ્યવહાર-ભૂલિ (Common-Sense), હમાધાનજીતિ, અહિંસારૂઠિ, કર્મચીલતા—એમનામાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યા હતા. જાણે ગુજરાતની હજાર વર્ષની સંસ્કૃતિએ ગાંધીરૂપે માનવદેહ ધારણ કર્યો! ગુજરાતના વૈષ્ણવ સપ્રદાયની ભક્તિ, નિરોલિમાન, નમ્રતા, કોમળતા તો એમને મળપૂથીમાંથી મળ્યાં હતાં. એમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના સંસર્ગ દ્વારા જૈન ધર્મના, વિશેષતઃ અહિંસાના, સંસ્કારો જાળ્યા. મુરિલમ મિત્રોના સંપર્ક દ્વારા એમણે ઈસ્લામની ઈમાનદારી અપનાવી. ખ્રિસ્તી મિત્રો દ્વારા અને બાઈબલના સતત અભ્યાસે ખ્રિસ્તી ધર્મચિંતનની ત્રાઠ છાયા એમના જીવન પર પડી. ખ્રિસ્તી ધર્મનાં અહિંસા, બહુપ્રેમ અને સેવાભાવ એમના અંતરમાં વસી ત્યાં અને જીવનમાં મૂર્ત ત્યાં—એટલે મુખી કે દીનમધુ એન્ડ્રૂ અને અમેરિકાના હોમસ જેવા પરમ ભાવિક ખ્રિસ્તીઓએ એમને ખ્રિસ્તના આધુનિક અવતારસમા મળ્યા. પણ વસ્તુત તો એમનામાં કંઈકુ ધર્મ જ અતીવ સરકર પામીને, અન્ય ધર્મના સંપર્કે પરિશુદ્ધ બનીને, એક માનવધર્મ કે વિશ્વધર્મ રૂપે આવિષ્કાર પામ્યો હતો. આ સર્વ કુલકમાત્ર, ધર્મપ્રાપ્ત, સકારાસજ્જન્ય સંસ્કારોનું અપૂર્વ મિલન, અદ્ભુત સુમેળ એમના આત્મામાં સધાયો હતો.

આટલી બધી આધ્યાત્મિક સંપત્તિનો વિનિયોગ એમણે આપણા રાષ્ટ્રના રાજકીય અને સામજિક પુનરુત્થાનમાં કર્યો. એનાં પ્રથમ પગજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં મંડાયાં. ત્યાં હિંદી કામના હિતાયે શુસદન કર્યું છે એમણે! પણ એ તપધર્મના ઈધારા

૧. જુઓ 'મહાદેવભાઈની કાવરી' પુસ્તક પહેલું. પ. ૧૮-૯.

સરખેય એમની આત્મકથામાં નથી. આત્મપ્રધાનતા આઠો પાછલો પથ એમના સત્યપ્રિય આત્માને ન ખતે. આદિકામાં એમણે હિંદી કામને સંગ્રહિત કરી, એનામાં સ્વાભિમાન પ્રેર્યું, અને એના ઉત્થાન માટેના પ્રયાસો કરતાં પોતાના અંતિઠાસિક સત્યાગ્રહ શરૂને બરાબર ધકડ્યું.

ભારતવર્ષમાં આવીને એમણે ભારતના આત્માને બરાબર એળખ્યો, અને એની સાથે તદુપ થકેને રહ્યા. ભારતવર્ષ એટલે કોટપવિ દરિદ્રનારાયણો. ગાંધીજીનાં બોજન, વસ્ત્ર, પરિચર વગેરે છુઓ; એમની ખાદી, મામોદોમ, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ ઈત્યાદિ પ્રતિષ્ઠા તપાસો. એ સ્કૂમાં દરિદ્રનારાયણ સાથે એકરૂપ થવાનો, એમનામાંના એક બની રહેવાનો પ્રયત્ન નથી શું? પ્રસિદ્ધ હિંદી કવિ ચૈયિલીશવજી શ્રમ એક કાવ્યમાં રામજી વજીન કરતાં કહે છે કે, શસ્ત્રસ્થામકા પરિત્રો જાણે રામરૂપે નરદેહ ધારણ કરીને પ્રગટ થઈ. આપણે કહી શકીએ કે, અકિંચન પથ ગૌરવવંત, પદ્મસિત છતાં સંસ્કારસાલન, પુરાણ ભારત જાણે ગાંધીરૂપે ભૂતંભંત થયો.

ગાંધીજીની ક્ષાણિકતા આપણા રાષ્ટ્રજનનાં મૂલ્યોનાં સર્વાંગીણ જીવંતરણમાં છે. જ્યાં પચમ-ખરામાં હોય છે તેમ માટીમાંથી માનવી સરખવવાની, કથોરમાંથી કંચન બનાવવાની અદ્ભુત શક્તિ એમને વરી હતી. એ જીડી મનુષ્યપરીક્ષા કરી શકતા, અને સામાન્ય માણસમાં પથ જોડે જોડે ગૂઢ રહેલાં ઉચ્ચ તત્ત્વોને પારખી શકતા. પ્રેમથી માણસોને વશ કરીને, એમની પ્રાકૃતતા માળી નાખી, એમનાં પાંચેવ મૂલ્યો નિસસારી, એમને જીવનનાં ઉન્નત મૂલ્યો આપતા. આ રીતે એમના સ્પર્શમાત્રે માણસની આધ્યાત્મિક કયાપદ્ધત થઈ જતી અને એનામાં અપૂર્વ સામ્ય પ્રગટ. સામાન્ય મનુષ્યોએ પણ એમની રાહબરી નીચે અકલ્પ બલિદાનો આપ્યાં છે અને અપૂર્વ નૈતિક બળ દર્શાવ્યું છે. આ રીતે ગાંધીજીએ આમ જનતામાં સ્વાભિમાન, આત્મવિશ્વાસ પ્રગટાવ્યાં, હિંસાને બંધન કર્યાં, અને સદીઓ

થયાં અજ્ઞાન અને હીનદશામાં રહેલી નારીશક્તિની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરી. આમજનતાને ઉત્થાન પથે લાવવાને ગાંધીજી એમની ક્ષમા સુધી નીચે જતરી એમના હૃદયને, આત્માને સ્પર્શતા. ગાંધીજીના જીવનની પરમ નજીવતા અને સાદાઈ એમને સરજતાથી દરિદ્રનારાયણોના આત્મા સાથે તન્મયતા સધાવી આપતી.

આમજનતાને દોરવાને માટે, એમની પ્રજાન-ઓમાં સળંગસતતા આણવા માટે સ્વદેશપ્રેમી તન્મય જીવિવાળા સમર્થ નેતાઓની જરૂર હતી. એ માટે ગાંધીજીએ ભ્યાં ભ્યાં સરવ જોડ્યું ત્યાં ત્યાં, પોતાના વ્યક્તિત્વના પ્રભાવે, પોતાના પ્રેમના બળે તેને આકર્ષ્યું અને રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્યપ્રથમાં નિયોજ્યું. વ્યક્તિની શક્તિ અને મર્યાદાની એ અચૂક પરીક્ષા કરતા, અને સૌને બરાબર ઘટ્ટ-સાક્ષિત્યપ્રેમને રાષ્ટ્રીય સાહિત્યનિર્માણ, વ્યવસ્થાનિપુણને લિખ લિખ રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના સંસ્થાનજી, સેવાપ્રેમને અસ્પૃશ્ય અતિઓના સમુદાયનું—કામ સોંપતા. ભ્યાં ગૂંચવણ પડે, વિસંવાદ કે ધર્મજી થાય, ત્યાં એમની અગ્રેષ્ઠ પ્રેમશક્તિ બધું બરાબર કરી દેતી, આથી જ ભારતનાં નરરનોનાં એ સૂતરયાને ઉત્તા.

એમની કાંતદષ્ટિએ જોડ્યું કે, રાષ્ટ્રના સર્વોત્ક્રાંતિ ઉપર માટે સ્વતંત્ર્યની સૌથી પ્રથમ આવશ્યકતા છે. એથી એમણે પ્રથમ રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્ય માટે પ્રયત્ન જુએશ ઉપાડી. એમની પહેલાં પણ સ્વદેશપ્રેમી નેતાઓએ દેશની સ્વાધીનતા માટે ચળવળ શરૂ કરી હતી, પણ એ બધું મ-દ અને વિનીત—કોનરનો, જાણણ અને દરાવોમાં જ સમાઈ થઈ જનાર—હતી. ગાંધીજીના હાથમાં રાષ્ટ્રીય ચળવળની કાપવદ્દ થઈ ગઈ. એમણે કૌશલ્યને થોડા કુશિકિતોનું જ વાહન ન રહેવા દેતાં સમસ્ત આમજનતાની પ્રતિનિધિ બનાવીને એમાં નવા પ્રાણ રેડ્યા, અને સમસ્ત જનતાને જાગ્રત કરીને સમગ્ર લોકશક્તિનો મોરચો વિદેશી સત્તા સામે ખડો કરી દીધો. ૧૯૨૦, ૧૯૩૦, ૧૯૪૨—યોગરણ, બારડોલી, દાંડીકૃત ઈત્યાદિ એ સ્વાતંત્ર્ય સંઘાનનાં સીમાચિહ્નો બની રહ્યાં. ધીમે ધીમે વિદેશી સત્તાના પાયા ઉચ્ચતા ચલા અને

ઉપરે તે એને પોતાનું સ્થાન ટકાવી રાખવું અશક્ય થઈ પડ્યું, અને દેશને સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત થઈ. ગાંધીજીની રાહબરી વિના આ યુદ્ધિગત સફળ થઈ હેત એમ કાણ કહી શકે ?

ગાંધીજીનું જીવનદર્શન સર્વતોમુખ હતું. રાજકીય સાથે સમાજસુધારણાનું, મામોદારનું, ધર્મશોધનનું એમણે ઘોડું કામ કર્યું નથી. રાજકીય પ્રજ્ઞાની સાથે સાથે આ પ્રકારના રચનાત્મક કાર્યમાં એમણે સમસ્ત જીવન ગેદી હાંધું, અને બધા બધા એમનો વરદ હસ્ત હોય ત્યાં ત્યાં અપૂર્વ નવનિર્માણ થયું. ગાંધીજીએ સૂચવેલા રચનાત્મક કાર્યક્રમ રાષ્ટ્ર સંપૂર્ણ પહે એપનાવ્યા હોત તો રાષ્ટ્રની ચરત ફરી જત તો પશુ ગાંધીજી પૂર્વેનું ઠિઠ અને હાથનું ઢિઠ સરખાવતા, સમાજજીવનમાં ગ્રીએનું, દલિતોનું, પીડિતોનું સ્થાન તારનું અને હાનનું સમખાવતા, સમાજશોધનમાં સારી પેઠે પ્રગતિ થઈ છે, એમ પ્રતીત થયા વિના રહેશે નહીં. ભારતવર્ષમાં ઉત્પત્તિ પચીસીમાં સામાન્ય માનવીનું જે આમર્થજનક ઉત્થાન થયું છે એનું કૌણ ગાંધીજીને છે.

ગાંધીજીએ ભારતનો આત્મા ગમ્યત ક્યો એનું એક શુભ પરિણામ એ થયું કે, હિંદુ ધર્મ માટે આદરભાવ અને હિંદુ સંસ્કૃતિ માટે સ્વાગિધાનની ભાવનાને વેગ મળ્યો. યોગશીલ્પી સદીના અત-ભાગથી હિંદુ સંસ્કૃતિના પુનર્જીવનનો પ્રારંભ તો થયો જ હતો. યુરોપીય સંસ્કૃતિના પ્રથમ આઘાતે જેમાં કેવળ હીન તત્ત્વો જ જળાત હતા તે હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ સંસ્કૃતિ ધીમે ધીમે મહાશાળા શાળાઓમાં સંસ્કૃતનો બાપક અભ્યાસ થવાથી, સુરોપીય વિદ્યાનેના સંસ્કૃત સાહિત્ય અને હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાન માટેના આદરનું આપણને જ્ઞાન થવાથી, અને વિશેષત હિંદુ સંસ્કૃતિપ્રેમી વિદ્યાનેના ઉદ્દ્યોધનથી, સનાતન તત્ત્વોથી સગર, ગૌરવવત લાગવા માગ્યા હતા. ગાંધીજીએ રાજકીય પ્રજ્ઞાની સાથે ભારતીય સંસ્કૃતિનું રક્ષણ અને પુનરુજ્જીવન ગેદી હાંધું, ભારતીય સંસ્કૃતિની ઉપાસનાને રાજકીય ઉત્થાનનું પ્રતીક બનાવી દીધી એથી હિંદુ સંસ્કૃતિ

સત્વર પુન પ્રતિભા પામી. ગાંધીજીએ આપણું રાષ્ટ્રીય સ્વમાન જાગ્રત કરીને આપણે પ્રાચીન સંસ્કારધન હેતુ મૂલ્યવાન છે એ બતાવી પડિમના અધ સંસ્કારદાસત્ત્વમાંથી દેશને મુક્ત કર્યો. એ રીતે ભારતીય ભાષાઓ, ભારતીય પેશાક, ભારતીય જીવનપ્રણાલી એ સર્વ ફરી આદરણીય મનાયા. પશુ સાથે સાથે જ હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ જીવનના ધન્ય અંગને ગાંધીજીએ સંસ્કારી લીધા. હિંદુ ધર્મમાં રહેલા સત્ય, માનવપ્રેમ અદિ સા, સેવા, અપરિમલ, સ્વાયત્ત વગેરે તત્ત્વોને એમણે વિકસાવ્યા, અને સાપ્રદાયિકતા, અસ્પૃશ્યતા આદિ બિનજોને એમણે દૂર કર્યા. એમણે નાપેલા સત્ત અને અદિસાના નવા મૂલો ભારતે નેટવે અંશે પચાયા, તેટલે અરો રાષ્ટ્રનું આધ્યાત્મિક સત્ત વધુ એમનું સત્ત એ માત્ર વાણીનું જ સત્ત નહોતું, પશુ સમસ્ત આચરણનું સત્ત, જીવનનું જાય હતું એમાં રુક્ષતા નહોતી, પશુ હૃદયની વિશાળતા હતી, માનવપ્રેમની કોમળતા હતી. ખરું જોતા આ પ્રેમ અને કોમળતા એમને ભારતીય સંસ્કૃતિ પામેથી મળ્યા હતા— આપણા મધ્યકાલીન ભક્તજનોના એ વિપુલ પ્રમાણ માં હતા આ રીતે એમની અદિસા પણ વ્યાપક સ્વરૂપની હતી. અદિસા અને પ્રેમ, અદિસા અને ભક્તચર્ચ એમને મન સમાનાર્થ છે. અદિસા એટલે જીવનના વિશાલપ્રાચરો ત્યાગ, માનવ માટે ઉત્કટ પ્રેમ અને હૃદયની ઉદારતા આ અદિસાને એમણે પોતાના જીવનમાં વણી લીધી અને પોતાની સમસ્ત પ્રજ્ઞાઓમાં આચરી ખતારી

રાષ્ટ્રના સાર્વજનિક પુનરુત્થાનના એક અંગ રૂપે ગાંધીજીએ ભારતીય ભાષાઓનું પ્રતિષ્ઠાપન કર્યું. એમણે આપણા દૈનિક વ્યવહારમાં અજેજના ઉપયોગની ચરમજનક વિચિત્રતા દર્શાવીને એને સ્થાને રાષ્ટ્રભાષા તરીકે હિંદી-હિંદુસ્તાનીની અને અન્ય વ્યવહારમાં પ્રાન્તિક ભાષાઓની મજબૂત દિમાધત કરી એમણે પોતે જ કોંગ્રેસના મત ઉપરથી, ચિટ્ટ સમારભોમાં, વાઈસરોયની સમામાં રાષ્ટ્રની ભાષા હિંદીમાં જ ભાવવાનાં આગ્રહ રાખી આ દિશામાં પ્રથમ પ્રયાત કર્યું. એમાંથી કેવું શુભ પરિણ

આવ્યું ! આજે ઢિઢી-ઢિઢુરતાની ત્વચિત ગતિએ રાષ્ટ્રભાષાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવી જ્ય છે, અને પ્રાન્તિક ભાષાઓમા વિપુલ પ્રમાણુમા સત્વસાધી સાહિત્ય નિર્માણુ થતુ જ્ય છે

ભારતની સર્વ ભાષાઓમા ગુજરાતી સોથી ખડભાગી છે કે એને ગાંધીજી સમા ધ્યવેયા મળ્યા પાઠિત્યના જાર તજે ઠવરાતી ગુજરાતી ભાષાને આડપરમાથી મુક્ત કરી સરજ અને ખૂબ સામર્થ્ય વાળી એમલે ખનાવી. પ્રથમ 'નવજીવન' અને પછી 'હનિજનનધુ' દ્વારા એમને ઠાથે ગુજરાતી ધાઠઈ અને એમની 'આત્મકથા' એ તો એમલે પોતાની માતૃભાષાને અરલે ધરેલુ અણુમેલ રત્ન છે.

એમના અનુયાયીગણે—સદ્ મઠાદેવભાઈ, ઠાકાસાહેબ, નરઠરિ પરીખ, કિશોરલાલ મસરવાળા અને અન્ય વિદ્વાનોએ, અને વિદ્યાપીઠની અસર તજે આવેલી આખી નવલોદિયા યુવાન લેખકોની પેઢીએ આ દિશામા ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવામા મણુ રાખી નધી આ લેખકોના ગળીર વાઙ્મય રુજને લક્ષિત સાહિત્યસજ્જની સમતુલા જળવી છે પરિણામે આજે ઢિઢની ભાષાઓમા ગદ્ય પરત્વે ગુજરાતીનું સ્થાન જો મોખરે હોય તો તેનો વજ મઠકસે ગાંધીજીને છે

ગાંધીજીની શેલીમા સૌન્દર્ય કરતા સરજતા અને સામર્થ્ય વધારે છે એમા ઉદાનના ફૂલોની પરિમલ નઢિ હોય, પણ નવવર્ષાએ મઠેક મઠેક થતી ધરતીની મીઠી સુવાસ ફેરી રઠે છ જ્ઞાપ ધણી વાર વિના પ્રયાસે અનિ-છાએ પણ એમના જીવનનું મઠાકાવ્ય, એમના આત્માનું કલ્યાન એમના લખાણોમા પ્રગટ થયા વિના રઠેતુ નથી.

એમના તપસ્વી જીવને ધણાને એમ માનવાને પ્રેર્યા છે કે, એમને સાહિત્યમા રસ નહોતો, એમના જીવનમા લક્ષિત ઠલાએને સ્થાન નહોતુ, પણ એ વાત સાચી નથી એ પોતે પણ એમની સ્વભાવસિદ્ધ વિનિતતાથી-નમત થી કઠેતા કે, પોતે સાહિત્યકાર નથી, ઠલાએમી નથી એનું તાત્પર્ય એટલુ જ કે,

સાહિત્યના અને ઠલાની આનંદો કરતા એમને માનવતાની સેવા કરવી વધુ ગમતી ઠતી, રાષ્ટ્ર સ્વતત્ર ન થાય ત્યા સુધી સાહિત્યસજ્જન કરતા રાષ્ટ્રના નવવિધાનના પ્રયાસો એમને મન વધારે મઠવના ઠતા ખાજી તો જ્ઞેલનિવાસ દર્મિયાન ફરજિયાત વિશ્રાન્તિના તમથમા એમની સાહિત્ય રસિકતા મુકતપો પ્રકાશતી 'મઠાદેવભાઈની ઠાપરી' માથી થોઠાક પ્રસંગો જ જુઓ એટલે એમની સાહિત્યપ્રિયતાની ત્વચિત થતે.

એમણે જ્ઞેલમા નવરાશે વાચવાને મનાવેલા પુસ્તકોની યાદી જુઓ.

પ્રસિદ્ધ અમેરિકન લેખક આટન સિન્કલેર વિરે એ અભિપ્રાય આપે છે "આ માણસ તો અદ્ભુત સેવા કરી રઠી લાગે છે. સમાજનો એક એક સડો લઠને બેઠો છે અને એને આનાદ રીતે ઉઘાડો પડે છે"

ગોવર્ધનરામની ઠલાનું એમનું મૂલ્યાકન મિત્રાધરી છતા કેવુ સગીન છે ! "(સરસ્વતીચઠના) પડેલા જાગમા એમલે પોતાની થકિત ઠાલવી નવલકથાનો રસ પઠેલામા બરેલો છે. ચરિત્રચિત્રણ એના જેવુ કયાય નથી, ખીજમા ઢિઢુ સસાર સરસ ચીતરાયો છે, ત્રીજમા એમની કળા જીડીમઈ, અને ચોથમા એમને થયુ કે હવે મારે જતનને જેટલુ આપવુ છે તે આ પુસ્તક દ્વારા જ આપી દઉ તો કેવુ સારુ,"

ઢિઢી સાહિત્યને પણ એમને શોખ ઠતેલ ઐથિયીશરણુ યુમનુ 'સાકેત' એમલે જ વાચીને મઠા દેવભાઈને એ વાચી જવાની ભાનામણુ કરી ઠની પછી ઐથિલીખાણુનુ 'અનમ' નોમનુ મધ વિવેનુ એક સુદર કાવ્ય એક દિવસમા પૂરુ કર્યું, અને મઠાદેવભાઈને પણ એ વાચી જવાનો આમઠ કરાં

ગાંધીજી જે વાચતા એ આરઠ સાહિત્ય-રસિકના રસથી વાચતા એમના સાહિત્યના રસ અને અધ્યયનનુ ફતક જેટલુ વિશાળ ઠતુ ! હવે આપણે ગાંધીજીને અરસિક કઠી છપ્પાએ ખરા ! સારા સાહિત્યભાસીને સરમ વે એવુ તો ધણુ સાહિત્ય

એમણે વાચ્ય છે, અને જે વાચ્ય છે તે સર્વ આત્મસાદૃશ્ય છે. 'ગીતા' કે 'Unto This Last' વાચીને એમણે જેમ જીવનમાં જિનાઈયાં તેમ બીજા કોણે એવા મહામયેને જીવનમાં ઉતાર્યા છે ?

ખુરુ જેતા એમનો આત્મા આ જન્મ સાહિત્યકરના, સર્જકના હતો, પણ એમનું મિશન જીવનકર્તવ્ય સાહિત્યરચના કરતાં ઘણું વધારે વિજ્ઞાન અને ઉન્નત હૃદય નીચેના એમના લખાણોમાંથી ઉપાર્થક અવતરણો જુઓ.

એસ્થિનને લખેલા એક પત્રમાં એ કહે છે

"Your church is in your heart. Your pulpit is the whole earth The blue sky is the roof of your church And what is this Catholicism ? It is surely of the heart But my testimony is worth nothing if when you are alone with your Maker, you do not hear the Voice saying

'Thou art on the right path.' That is the unfailing test and no other'

અહીં તમને સામ (psalm)ના શ્લોક નથી સંભળતા ? આવા જ મજબૂત પર્વાન મિશન ફેરિ અને લખેલા નાના પત્રમાં શરૂ થે છે

'If we simply make ourselves instruments of His will, we should never have an anxious moment

Yes, there is no calm without a storm There is no peace without strife Strife is inherent in peace, Life is a perpetual struggle against strife whether within or without Hence the necessity of realizing peace in the midst of strife.'

જિજ્ઞાસુઓને એ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ સમજાવે છે

'ઈશ્વરનું જ પૂર્ણ વિશેષણ તો સત્ય જ છે, બાકીના બધા વિશેષણ અપૂર્ણ છે ઈશ્વર શબ્દ પણ વિશેષણ છે, અને અનિર્વચનીય મહાન તત્વને ઓળખાવનારું એક વિશેષણ છે ઈશ્વર સત્ય છે એમ કહેવું એ પણ અધૂરું વાક્ય છે. સત્ય એ જ ઈશ્વર છે, એ માણસની વાચા પકોચી શકે ત્યાં લગીનું પૂર્ણ વાક્ય છે "

"આત્મા એ પોતે જ હૃદયથી પર છે. જેણે આત્માને અને ઈશ્વરને હૃદયથી જ જાણ્યો તેણે કાઈ જ નવશું નથી આત્મા કે ઈશ્વર જાણવાની વસ્તુ નથી તે પોતે જાણનાર છે અને તેથી જ તે હૃદયથી પર છે ઈશ્વરને ઓળખવો એ ઈશ્વર પોતે કે હૃદયનો વિષય નથી એને સારું માની શકિત ભોઈએ અને તે અચળ શ્રદ્ધા છે '

આમ એમની વાણી સૌન્દર્ય શોધતી ન હોવા છતાં લગ્નિવાર અનાયાસ સદૃશ ભાવે એમાં મધુર સૌન્દર્ય પ્રવેશે છે પણ સૌન્દર્યનું દર્શન અને નિરૂપણ એમનું ધ્યેય નથી એ તો વાચે છે પરમ સત્ય, 'જેના મનઃકર્ષણ' સમસ્ત સૌન્દર્ય લય પામે છે.

ગાંધીજીના અતિ સમૃદ્ધ જીવનના વિવિધ પાસા આપણે જોયા અને એમના જીવનકાર્ય ઉપર જિજ્ઞાસુ નજર નાખી જે જે ક્ષેત્રમાં એમણે પ્રવર્તિ કરી તે તે ક્ષેત્રને એમણે દીપાલુ પણ એમણે આપણા સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય જીવનના મૂલ્યોમાં જે પરિવર્તન આણ્યું, અને પર પગાયત મૂલ્યોનું જે રોધન અને ઉત્પ્રેરણ કર્યું એ જ એમનું સૌની મૂલ્યવાન પ્રદાન મજબૂતી એમાં થકો નથી સત્ય અને અહિંસા, પ્રેમ અને સેવા, સ્વામ્ય અને અપરિગ્રહ—એ નવા મૂલ્યો એમણે સ્વીકાર્યા, જીવનમાં ઉતાર્યા, અને રાષ્ટ્રની રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રયોજ્યા એમની પ્રજા ધણી સંતોષ હતી જીવનની ઘણી બાબતોમાં એમનું જ્ઞાનતુ જિજ્ઞાસુ અને વ્યાપકતા આશ્ચર્ય પમાડે તેવા હતા. પણ એમના નૈતિક જીવનની લાક્ષણિકતા અને મહત્તા તો વર્ણનાતીત હતી. એ નૈતિક બળે એમને સર્વ

વિવિધ અપાત્રો, અને એમના આદર્શોને એમના જીવનકાળમાં સિદ્ધ કર્યા. રાષ્ટ્રને એમણે આપેલાં નવાં મૂલ્યોની પાછળ દેટલી બધી કાતરદાઈ હતી, એમણે રાજકીય જીવનમાં સ્થાપેલી અદિ'સાની મહત્તા દેટલી વાસ્તવિક હતી, એ આજે ચીન અને જાપાનના હાલે જોતા સ્વયંસ્પષ્ટ જણાય છે. અદિ'સા અને પ્રેમ જેવી સાસ્ત્રિક ઇતિહાસનાં ફળ મેળાં, પણ ચિરસ્થાયી અને દૈન્યશુર; ભય અને દિ'સાનું પરિણામ તાત્કાલિક પણ ક્ષણજીવી અને અતે વિનાશ-

કર. એ આજે હવે પ્રતીત નથી થતું શું ?

માંથીજ તો હવે ત્રયા, ભયને દિ'સાને મૂલ્યને છતાં જગતને પેલે પાર, જ્યાં સત્ રૂપે પરમ તત્ત્વ સદૈવ વિલસે છે. પણ એમની ભાવનાઓ, આદર્શો, અને જીવનમૂલ્યોનો અમૂલ્ય વારસો આપણને આપતા ત્રયા છે.

એમણે આપેલા એ મહામૂલ્યવાન વારસાને આપણે લાષક નીવડીએ, એથી અન્ય કઈ વધારે સુયોગ્ય અર્જન આપણે એમને અર્પી શકીએ ?

એક વિખ્યાત ફ્રેંચ નવલકથાકાર એના એક મિત્રને ત્યાં મિત્રની તેમ જ મિત્રપત્નીના અત્યંત આગ્રહને માન આપી સાંજની પાર્ટીમાં ગયો હતો. આમતેમની વાત ચાલી રહી હતી, તેવામાં જ એ મિત્રપત્નીએ ધડાકો કર્યો :

‘હવે તમારી નવલકથાઓમાં પહેલાં જેટલો રસ નથી પડતો. પહેલાં તો તમારી કેમ પણ નવલકથા એટલીએક જ વાચી નાખતી. પણ હમણું પ્રગટ થતી તમારી નવલકથાઓમાં એટલો રસ નથી પડતો. તમારી નવલકથાઓનું ધોરણ હવે ધીરે ધીરે નીચું ઊતરતું જાય છે. છતાંયે મને નથી સમજતું કે પ્રકાશકો શા માટે તમારી કૃતિઓ સ્વીકારે છે ?’

મિત્રપત્નીએ એમની જોળખાણના પ્રમાણમાં કંઈક વધારેપડતી છૂટ લીધી હતી. આવા અણધાર્યું હુમલાથી એ નવલકથાકાર થોડીવાર તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો. પણ થોડીવાર વિચાર કરીને એણે આશ્વેષને બરાબર ઉત્તર આપ્યો. એક આછું સ્મિત કરતા એણે મિત્રપત્નીને કહ્યું :

‘જુઓને બાનુ, મારી નવલકથાઓનું ધોરણ ઊતરતું જાય છે એ વાતની મને હજી સુધી ખબર નથી પડી. છતાંયે એમ માની લઈએ, કે એ વાત સાચી છે તો એ મારી નવલકથાઓ પ્રકાશકો શા માટે સ્વીકારે છે અને વાંચકો પણ શા માટે વાંચે છે એ તમને એક સીધું ને સાદું દષ્ટાંત આપી સમજાવું. મારી વિગ્રાથી અવસ્થામાં હું નિશાળમાં હમેશા પહેલાં નંબર રાખતો. એનો અર્થ એ નથી કે હું બહુ હોશિયાર હતો. એવો હાલો મેં હજી સુધી કદી કર્યો નથી. હું પહેલાં આવતો કારણ કે ખીબા બધા વિદ્યાર્થીઓ મારા કરતા મૂર્ખ હતા. હવે સમજાયું ?’

એ મિત્રપત્ની શું જોલી શકે ?

એનો પતિ અને એ નવલકથાકાર એક જ નિશાળમાં અને એક જ વર્ગમાં ભણ્યા હતા !

—સુરેશ પારેખ

હવેની ચર્ચાથી ઉતોન્નિત થઈ જઈને, એકાએક વિભાસ બોલી ઊઠ્યો. 'આપ્યા' શકર શુ કહી ગયા ? તે બંધો છો ભાભી ?'

ભિત્તપત્ની શાંતિવતાએ હોઠ દાબી હસતા હસતા પૂછ્યું 'શુ કહી ગયા છે ? સન્ધ્યાસી ઠાકુર !

એ કટાક્ષસ્મિતથી વિભાસ વધુ ઉજ્જેરાઈ ગયો ને બોલ્યો. ક્યુ છે કે નારી નરકનું દાર છે

પતિના આ બાલભિન્નરો સ્વભાવ શાંતિવતા સારી રીતે ખુલ્લી હતી એટલે એણે એ રીતે જ હસતા હસતા કહ્યું 'એમ હશે

પરંતુ લીના આ વાતને માત્ર મરકરી સ્વરૂપે હાઈ શકી નહીં લીના શાંતિની સહવિધારિની અને સખી હતી આખમથી આજના કઈક તથુબા વિભાસ તરફ ઈંગિતે તે બોલી 'પરંતુ એટલું વાદ રાખ્યો કે જે શકરે આવા સ્પષ્ટ મતનો પ્રચાર કર્યો ? એમણે પોતે પશુ એ નારીનું જ દૂધ પીધું ? અને નારીના સ્નેહ-સંભાગથી ઉજ્જીને જ તેઓ મોટા થયા હતા !

ઉરોરાટમા વિભાસ જે કઈ બોલી ગયો હતો તથા એ પોતે જ થોડો ખૂઝાઈ ગયેનો, છતાં સહય તેટલો સ્વાભાવિક સ્વર રાખી એણે જવાબ દીધો. 'આપ બોલો સમજો છો, એ વાત કહેવા પાછળ શકરનો ઉદ્દેશ તો એટલો જ છે કે નારી ભોગની મીઠાઈ નથી માતૃમૂર્તિ એ જ નારીની એક મૂર્તિ છે'

મેળથી ઠસી પડીને શાંતિવતા બોલી 'દિવરજી, ટીકા કરો તો ભલે પશુ અહીં મલીનાની મૂઠક થાય છે માતૃમૂર્તિ નારીની શ્રેષ્ઠમૂર્તિ છે એ વાત ખરી, પણ હવે એ જ એનું મૂળ ?

માથુ હવાવતા હતાવતા વિભાસે કહ્યું એમ હશે.

તો પછી હાથો ? માને કહેવડાવી દઉં ?'

ચર્ચામાં હાથો પછી રોષ જ માથુસનો નયમ આશ્રય બની ભય છે, 'તમારા ધરમાથી આ ચાલ્યો ભાભી !' કહેતોકેને રોષપ્રબલિત મુખે છત્રી લઈને વિભાસ જોમો થઈ ગયો.

'આ સખી સાને કના જશે, કહો જોઈએ !' બેલતી બોલતી શાંતિવતા જીભી થઈ, એનો જવાબો રસ્તો રોકી જીભી રહી

વિભાસે ઉદાસ ભાવે કહ્યું 'જ્યાં બે આખ રસ્તો દેખાડશે ત્યાં'

'શુ એકદમ વૈરાગી બની જશો ? આશ્રમમાં પશુ નહીં ?

'હ ' .
મોટા એરડાના-દીવાનખડ પશુ કહી શકાય- એક ખૂલે સોફા પર બેઠેલા શશિશેખરે ધૂમ મારી 'વિશુ

'હ દાદા આખ્યો ! કહીને વિભાસ શશિ શેખરની પાસે ગયો. શશિશેખરે ત્યારે સધ્યાના આછા ભિન્નમા કાઈ એક પુસ્તક આપની એકદમ નજીક રાખીને વાચતો હતો એને પુસ્તકમાં જ પરેવાયેનો દેખીને રોષમયાં સ્વરે વિભાસે કહ્યું 'દાકતરે તમને વાચવાની મના નથી કરી, શશિદા ?'

પુસ્તકમાંથી માથુ ઊંચું કર્યા વિના મ્હાન સ્મિત સાથે શશિશેખરે કહ્યું 'બરે, ના રે ના ! અને હવે તો થોડુંક જ ખાણું છે

'હુ એ કઈ સાબળવા માગતો નથી ચોપડી બધ કરો છો કે નહીં ? બોરો, નહિ તો

'દિવરજી વચવે તો કાઈ માર્ગ જ નથી આવ તોડીફેડી નાખવાની જ વાત ! દાવ-તાવચાર લઈને જ આવ્યા છે !

'એ તમારે મારે, પશુ એની ચર્ચા વગા ક્યારેક કરશું, હવે દાદા, તમે ચોપડી ખૂંડો છો કે

નથી ?' એના સ્વરમાં અને યુગ્મ પર મધુર સ્નેહના અધિકારનો એવો સરસ પ્રકાશ પથરાઈ ગયો કે તે અતિ સ્નેહશીલ રમણીની જ્યુ ઈર્ષાનું કારણ બની શકે. શાંતિ અને લીનાએ એકબીજા સાથે જોઈ લીધું. એક બમાસું ખાઈ પુસ્તક મૂકી જિભા યતાં શશિશેખરે કહ્યું : 'બસ, બસ હવે ઝંઘડો નહીં ! તમે એક નવી યીજ બતાવુ !' ચપ્પમાં પચ મૂકી શક્તિને બહાર જવાની તૈયારી કરતો જોઈ વિભાસે કહ્યું : 'આવી ઠંડીમાં બહાર ક્યાં ફરશો ?'

'આવ ને !' કહેતો શક્તિશેખર બારણા તરફ ગયો.

'કંઈ ગરમ જોડણું જ નથી, આ ચાદર તો જોડી લો,' બોલતાં બોલતાં વિભાસે પોતાની ખાદીની બાંધી ચાદર ખૂબ સંભાળપૂર્વક મિત્રના ફૂલ રોગી શરીર પર વીંટાળી દીધી.

બારણા પરનો વેલ્વેટનો પડદો ખસેડીને બંને બહાર જતા હતા એ દરમ્યાન લીનાએ કંઈક સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરી લીધી ને પૂછ્યું : 'ક્યાં જાઓ છો શશિબાણુ ?'

'બેસ, હમણાં આવું છું.' કહીને વિભાસના ખભે હાથ મૂકી. શશિશેખર ધીમે ધીમે બહાર નીકળી ગયા. શાંતિની સહવિદ્યાયાની અને સખી હોવા છતાં વિભાસનો પરિચય લીનાને બહુ દિવસથી ન હતો. થોડી પછા રુપ રદીને એકાએક શાંતિ તરફ જોઈ એણે પૂછ્યું :

'આ મહાશય કોણ છે શાંતિદી ? તમારી સાથે ગાઢ મિત્રી લાગે છે !'

શાંતિલતાએ એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને કહ્યું : 'હા, એજ મારી પેલી શોક્ષ !'

'એનું લગ્ન હજી થયું નથી લાગ્યું દીદી ?'

'એ જલ્દીથી તારે થી જરૂર બન્યા મોની ?' શાંતિએ હસતાં હસતાં લીના તરફ તાજીને જોયું. એના પ્રકુલ ત્રાસ પર લક્ષ્મીની લાલાશ ફટી આવી. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે લીના સામેનું રેખા ખસેડીને જોતી યતાં શાંતિ બોલી :

'વળી જોયુંને ? લગ્નનું નામ પડતાં કેવા સળગી જો છે ! સીએબી તો આકા જીતરતા નથી. કોણ જાણે કેમ કેવળ મારી જ આટલી ભક્તિ કરે છે ! અને તો દેતી જ માને છે !'

'એને શું મા-બાપ નથી ?' લીનાએ પૂછ્યું, શાંતિએ જરા ખિન્ન સ્વરે જવાબ આપ્યો : 'શું કામ ન હોય ?'

લીનાએ પૂછ્યું : 'તો પછી ?'

શાંતિએ કહ્યું : 'તો પછી શું ?'

લીનાએ લલિત સ્વરે કહ્યું : 'એટલે એમ કે તો લગ્ન કેમ કરતા નથી ?'

'જેમ કરતા નથી ? કેટલીય સમજવટ ને રડવા ઝઘવાનું થઈ ગયું. એણે તો કહી દીધું કે જો લગ્ન કરશો તો ગેર ખાઈશ ! ક્યાંક આશ્રમ છે ત્યાં જાય છે. એ લોકોએ જ એનું મગજ-ભ્રમણી દીધું છે !

'દેવીનો આદેશ પણ સંભળતા નથી ?'

'દેવી ? સ્વયં ભગવાન આવીને કહે તો ય તેમનો મત ફેરવી શકે નહીં. કેટલી ય પસ પસ જેવી કન્યાઓ જોઈ નાખી, એન મન તો કો શક્તિ ! રાક્ષસી ! અને કહે છે : 'માફ કરો ભાભી ! મારા નકરનું દાર ખોલવા તમે શા માટે તૈયાર થયાં છો !'

લીના મનમાં મનમાં બોલી : પુરુષનો આટલો દંભ ! આટલો મિલાજ ! આટલો અહંકાર ! રાક્ષસી ! એનું સમરત મન જાણે આ નારીવિદોષી યુવક વિરુદ્ધ જાગી ઊઠ્યું, તે બોલી : 'દીક શાંતિદી. આ પથ્થર-'

'શું કશું ? પથ્થર ? એનું હૃદય તો માખણ કરતાં ય નરમ છે. મિત્ર સિવાય આ જગતમાં તે કશાને જાણખતો નથી. એ જ એનું...' બોલતાં બોલતાં ફરીથી શાંતિએ એક 'દીક' નિશ્વાસ છુપાવી દીધી.

એ વખતે ખડખડાટ હસનાં હસતાં બંને મિત્રોએ ખડખડાટ પ્રવેશ કર્યો અને ઓરડો એક તાજ ખીલેલા ચુલાબની મધુર સુગંધથી ભરાઈ ગયો.

વિભાસના હાથમાં એક-બોટું સફેદ ગુલાબ હતું.
લીના ફલ તરફ નજર કરતાં આપોઆપ બોલી બીડી :

‘વાહ ! તારું વિના પશુ આજું સુંદર ગુલાબ
ખાસે છે !’

‘હં.. , પશુ ભાળી કું તમારી સાથે સંધિ
કરવા આ-ચો છું.’ શશિદાએ અને આ ભેટ આપી છે.’

શાંતિએ મનોમન કહ્યું : ‘આજળા જ વિશ્વ !’

પરંતુ મનને એ ભાવ છુપાવીને એણે કહ્યું :
‘મારી વસ્તુ આપાને સંધિ ! ખટું કહેવાય !’

વિભાસે કહ્યું : ‘તમારા ખાસમાં જીવ્યું છે ને
શશિદાની સંભાળથી ખાલ્યું છે એટલે તમારું, પરંતુ
દાન તો લોકો નિરાસકત થઈને પશુ કરે. આ ફલ
હવે મારું.’

‘માત્ર આ ફલ જ શું કામ ? ખું તમારું જ
છે ને ! બોલતાં બોલતાં શાંતિના સ્વર સહેજ કંપી
જાયો. શશિશેખર મૂઢું હતીને બોલ્યો : ‘ખું’ ય તો
ઠીક, પરંતુ તમારા પર થોડો મારો પશુ અધિકાર છે !’

શાંતિ અન્યમનસ્કે ભાવે બોલી : ‘અધિકાર ?
હા, એ હશે.’ પરંતુ એના આ ઉદાસીમયો ભાવ
શશિની નજરથી છાનો ન રહ્યો. તેણે કહ્યું : ‘કેમ ?
કેમ અધિકારની વાત કરતાં તમારો કંઈ ક’બો
શા માટે ?’

‘કું જરા અન્યમનસ્કે બની ગઈ હતી.’
શાંતિએ જવાબ આપ્યો.

‘શું વિચારતી હતી ?’

‘તમે અને દિવરજી અને એકવાર સરકસ
ખતાવવા લઈ ગયા હતા, યાદ છે ? કું એ પ્રસંગ
યાદ કરતી હતી.’

‘એ વાત શું કામ યાદ કરતી હતી ?’

‘જે જમીન પર તેઓ સરકસ કરતા હતા
ત્યાં એક પાટિયું ટીંગાણું હતું. તેના પર લખ્યું
અનફેઈર્ડ લેન્ડ—આના પર કોઈનો અધિકાર નથી,
અચાનક અને તે યાદ આવી ગયું.’ બોલતાં બોલતાં
શાંતિની બંને આંખોમાંથી બે મોટાં આશ્રુમિદુઓ

સરી પડ્યાં.

શશિશેખર સચિત બની ગયો, ‘આ શું ? આ
શું ? હિસ્ટીરિયા ! ક્યારેક ક્યારેક શાંતિને આવું થાય
છે, આની તો દવા કરવાની જરૂર છે ! વિશ્વ, મારી
દવા કરાવવા માટે તમે લોકો શું કામ ચિંતા કરો
છો ? પહેલાં શાંતિની દવા કરો. આ તો ચોક્કસ
હિસ્ટીરિયાનું જ લક્ષણ છે, એનું દસવું કે રહતું
કંઈ જ અને બસાબસ લાગતું નથી.’

દિનાન્તના ઘડાન સૂર્યની જેમ શાંતિ જરા
હસી. ‘હાય રે ! દવા ? સ્વામીના, હૃદયમાં જેને માટે
જરા પશુ સ્થાન નથી, સમસ્તમાં આ મિત્ર ભળી
ગયો છે, એની દવા પશુ શું હોય ? અને પ્રતિકાર
પશુ શું હોય ?’ પરંતુ એ મર્મબેદી વ્યથાને પ્રાણપલ્લે
દાળી દઈ વિશ્વ તરફ નેઈ, હસીને શાંતિ બોલી :
‘દિવરજી, ફલ કરતાં એ દેવાની તમારી ઈચ્છાની જ
મને વધુ કિંમત છે, પરંતુ મારી સાથે વળી સંધિ
ચાલી ? જેની સાથે અધોડા થયો હોય તેની સાથે
સંધિ કરો.’ કહીને ઈચ્છારાથી એણે લીનાને ખતાવી
દીધી.

‘તમારો આદેશ સિરોધાર્ય.’ કહીને વિભાસ
લીનાના હાથમાં ગુલાબ દેવા જતો હતો ત્યાં અચાનકે
બંનેના હાથ કંપી જાયો, ને ફલ જમીન પર પડી
ગયું. તરત જ લીનાએ સંભાળપૂર્વકે એને ઉઠાવી
લેઈને ને શશિશેખર પાસે બેઠીને બોલી : ‘શશિબાણુ,
આજે આપનો જન્મદિન છે, જો કે આ ફલ આપને
માટે ચોખ્ખું ભેટ નથી, છતાં પશુ ગંજાની પૂજા તો
મંત્રાજળથી જ થાય !’

શશિશેખરે ફલ લેવા માટે હાથ લખાવતા
કહ્યું : ‘હિતમ ! આના કરતાં વધુ ચોખ્ખું ભેટ કંઈ
લોઈ શકે !’ લીનાએ હસીને કહ્યું : ‘એના કરતાં
વધુ ચોખ્ખું ભેટ મારી પાસે છે જ, પરંતુ ફલની
જેમ તેના પર પશુ આપ પ્રથમથી જ અધિકાર
કરી બેઠા છો.’ હસતાં હસતાં લીનાએ શાંતિને
ખતાવી દીધી.

શશિશેખરે કહ્યું : ‘આજની ચોખ્ખું ભેટ તો
તું જા તે કહેવાય !’

વિભાસ ઉત્સાહથી બોલી જાયો : ‘વાહ ! વાહ ! આપ માત્ર વિદ્વાની જ નહીં, પણ સંગીતજ્ઞ પણ છો !’

ચાંતિએ કહ્યું : ‘હા, જાણ એનો કલહનો કંઈય કંઈ તો તે સાંભળ્યો. હવે સાંભળ કે એ જ કંઈ કેવી સુધા વધાવે છે !’

લીનાએ ઠસીને કહ્યું : ‘સુધા ? સુધા તો સ્વર્ગની ચીજ છે અને નારી...’

ચાંતિએ ઠસીને પૂરું કહ્યું : ‘નરકનું દાર !’
વિભાસ બોલ્યો : ‘હજી પણ તમે લોકો એ વાત ખૂલી શક્યાં નથી ? શું કરું તો તમે મને માફ કરશો, કહેા જોઉં ?’

લીનાએ ઠસીને કહ્યું ‘મેં સાંભળ્યું છે કે તમે સુંદર ગાઈ શકો છો, એક ગીત માઓ એટલે કાધિ !’

વિભાસે કહ્યું : ‘ઠીક, એમ કરશું, પરંતુ નારીનું સ્થાન બધાથી આગળ !’

‘નરકના દારે જ્યાં તો ચે ?’

વિભાસે ઠસીને કહ્યું : ‘નારીના ગ્રુણ સ્વર્ગની સામગ્રી છે ! મળતાં જ નરકના દારથી સુકિત મળે.’

લીના જાણે આને શત્રુનો પરાજય કરવા માટે ઉત્તેજિત થઈ ગઈ હતી. એની સમગ્ર શક્તિ એકત્ર કરી એણે ગીત ગાયું : ‘જદિ આસે, તમે કેન જેતે ચાપ...’ (જો આવો જ છે, તો પછી જવાની ઈચ્છા કેમ કરેા છો ?) એની મધુર સ્વરલહરી ખૂલી ખૂલીને જાણે પવનમાં રમતી ફરવા લાગી. રસમ વિભાસ શાંત રહી શક્યો નહીં. એણે પોતાનું વાયોલિન ઉતારી, સર મેળવી વગાડવાનું શરૂ કર્યું. સંગીત વિશાલ લીનાએ સૌને મોહવશ કરી લીધા. આ બાજુ શશિશેખર ગીત સાંભળતાં સાંભળતાં અવ્યમનરકે લાવે પેલા સુંદર, આકર્ષક ગુલાબમાંથી એક એક કરીને પાંદડી તોડતો હતો. ગીત જમારે પૂરું થયું ત્યારે સૌએ જોયું કે તેના બને નયનોમાંથી અશ્રુ-ધારા વહી રહી છે. અને તેના હાથમાં માત્ર ફૂલની ઘાંડી રહી ગઈ છે.

સૌથી પહેલાં લીના બોલી : ‘વાહ, અમારી બેટને આવી રીતે પાંખા નાખ્યા !’

‘ઓહ ! મેં એને પાંખા નાંખ્યું ! પણ ફૂલનું બીજું પરિણામે ય શું હોય જાઈ ! કાં તો ખરી જાય, નહીં તો કાઈ તોડી નાખે ! પરંતુ આજે તે મને જે આપ્યું છે...એ વિશે મોંઝેથી વધુ શું કહેવું. તે ગીત ગાયું; ને આવો જ છે તો પછી પાછા જવા કેમ ઈચ્છેા છો ? (જદી આસે, તમે કેન જેતે ચાપ) તારું ગીત હવે મારી પાસેથી જશે નહીં, જવા ઈચ્છતું જ નથી. પરંતુ સંધ્યાનો આ પ્રકાશ શું હમણાં ને હમણાં જ યોગ્ય જશે !’

લીનાએ ઠસીને કહ્યું : ‘એમાં શું ? ચલિ-બાજુ ફું રાજ-સાંજે અહીં આવીશ ને તમને ગીત સંભળાવીશ, માત્ર સંભળાવીશ જ નહીં, પણ સાંભળાવે ય ખરી. તમારા મિત્રનું ગીત તો આજે સાંભળી ન શકાયું.’

ગાડીમાં બેસતાં બેસતાં લીનાએ ચાંતિના કાનમાં કહ્યું : ‘તારા માથે પહેલા જૂતને હું ઉતારી દઈશ.’ લીનાએ વિચાર્યું કે વિભાસને દૂર કરવાથી પતિના લક્ષ્યમાં ચાંતિનું ચૌરવ સ્થાપિત થશે.

+ + +

‘જો એમ થશે તો સૌથી પહેલા તમારા આ મિત્રને નરકમાં જવું પડશે.’ સહાસ્ય બોલતાં બોલતાં લીના પાનાં વહેંચવા લાગી.

વિસ્મય પામતાં વિભાસે પૂછ્યું : ‘કેમ ?’

‘ચાંતિદી માટે, એમણે જ એમને નરકનાં દારથી છોડાવ્યા છે.’ એક વાર વિભાસના લાલ લાલ મુખ તરફ જોઈને લીના ફરીથી પાનાં દેવા લાગી.

જુદી જુદી જાતની રમતો રમાતી હતી. આ રમત તો હમણાં લગભગ કોઈ રમતું નથી, પણ ચલિશેખરના બધા વિચારો એ સમય જેવા જ હતા. જાણે અકાળપણ.

વિભાસે કહ્યું : ‘પરંતુ સુંદર કહી ગયા છો !’

લીનાએ કહ્યું : 'એને કહેવા દો, એમ થાય તો તો અનેક દેવતાઓને પણ નરકમાં જ સ્થાન મેળું પડે.'

'કારણ ?'

'કારણ કે તેઓ સૌને એક એક સીંતો છે જ. દેવતાઓમાં જે દેવોના દેવ જેવા મહાદેવ છે તેઓ સ્મરણવાસી સંન્યાસી હોવા છતાં યુદ્ધસ્થ છે. એમને માટે પણ નરકના દરવાજા સારી રીતે ખુલ્લા છે. ત્યાર પછી વિષ્ણુ...તે જણે તે આઠ સીંતો, નરકનાં દ્વાર એમણે તોયાર કર્યાં છે સોળસો ને આઠ.'

હાથમાંથી ખાનાં ફેંકી દઈને વિલાસે કહ્યું : 'ઓહ, બસ કરો, હવે વધુ દેવનિંદા ન કરો ! એમની વાત છુટી.' હોહ દાખીને ઉચ્ચતી ઉચ્ચતી લીના કહેવા લાગી, 'તે હશે, દેવતાઓની તો લીલા કહેવાય !'

તમે જાણો છો ? તેઓ જેમના સાથી છે, તેઓ માનુષ્યના આદર્શ છે.....પછી જ માનુષ્યર્થિ છે !'

આ વખતે લીના કૃત્રિમ કેષ દર્શાવીને બોલી : 'માનુષ્યને આદર્શ, માનુષ્યર્થિ, આવી વાત સાંભળી સાંભળીને મરુ' તો શરીર સળગી ઊઠ્યું છે ! કેમ જાણે માનુષ્ય સિવાય જીવોનું બીજું કંઈ કામ જ ન હોય !'

'શું કામ ? તમારા મોંએ જ સાંભળું ?'

'ફોરેન્સ નાઇટીંગેલ કેવી આદર્શ સીંતી હોય જ નારીના પરમ ધર્મ છે. સીંતો એ પુરુષની સહધર્મિણી છે, જીવનસાંજની છે. પુરુષ કામ કરશે. સીંતો એને ઉત્સાહ દેશે. થાકી જશે તો સેવા કરી એને સ્વસ્થ કરશે. બી નહીં હોય તો મદાન દર્પની પ્રેરણા, ઉત્સાહ, હુરુષ એજવશે ક્યાંથી ? આ પૃથ્વી પર સ્વર્ગનું સર્જન કયું છે કાણે ? નારીએ રોગમાં યુથુષા, શોકમાં સાંત્વના, હતાશામાં ઉત્સાહ, નિષ્ફળતામાં સહાનુભૂતિ એ નારી નહીં આપે તો પુરુષને એ બધું આપશે કાણ ? મિત્ર ? ને ધર્મ શકે તો એ બધું જીવો વિચાર છે, પરંતુ તે

લીની પાસે કંઈ વિસાતમાં નથી. ઘાંત, દાસ્ય, વાત્સલ્ય, સ્તન્ય એ બધા ભાવો કરતાં મધુર ભાવને વૈષ્ણવ સાધકમણે ઉચ્ચભાવ અર્પ્યો છે. તમે યાદ રાખજો કે અંતરપુર એક મોહુ' વિશાળ શયનશુદ્ધ જ નથી ! સમન્ના વિલાસગાણુ ?'

વિલાસ વિસ્મિત બનીને લીનાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. એના હરકતા હોહ, ગાસ પરની રોપની હાથાથ વિશાળ નીલ નયનના ઉજ્જવલ દ્વિપ્તી.... જાણે વિલાસને મોહવટ બતાવી દીધી હતો. અન્ય મનસ્સે ભાવે એણે પૂછ્યું : 'વારે શું એમ નથી ?' લીનાએ હસીને કહ્યું : 'નહીં, ક્યારેય નહીં.'

'તો પછી શું છે ?'

લીનાએ ગંભીર ચંદ્રને કહ્યું : 'તો પછી શું છે ? અંતરપુર તો છે વિષ્ણુમંત્રુ જન્મસ્થાન, અહીંજ વિષ્ણુમંત્રો જન્મ થાય છે. એને પોષણ મળે છે. તેનો વિકાસ થાય છે. નારીનું શ્રેષ્ઠ દાન સંતાનરતન નહીં, પણ પ્રેમ છે. જેને માટે ભગવાને પોતે લોહા-ભાંસનો દેહ ધરી અવતાર લીધો હતો. અને એક બીજી વાત યાદ રાખજો કે આ દેશમાં જ સીતા, શાવિત્રી, અરુણલી જન્મ્યા હતાં.'

વિલાસ એકદમ બેઠી બેઠી બોલ્યો : 'મને માફ કરો લીના...ના, ના, માફ કરશો ને ?'

'આ શું વિલાસગાણુ ? હું કંઈ તમસી યુરુ નથી, યુરુમદાસય પણ નથી.'

'એ બધે ન હોય પછુકું' ખુલ્લા હિંમે કળ્લક કરું છું કે તમારી પાસે હું અનેક નવી વાતો શીખ્યો છું.'

ભાણીએ હસીને પૂછ્યું : 'એમ હોય તો પછી યુરુમદાસય કહેવાનું સ્વીકારો છો ?'

'નિસકાંચ, ભાણી !'

ચલિતોપર ફીણ સ્વરે બોલ્યો : 'લીના, આજ શું ગાત ચર્ચા જ કર્યાં કરશો ? એ તો ખૂબ થઈ ગઈ. હવે એકાદ ગીત ચલા દે.'

લીનાએ કહ્યું : 'વિલાસગાણુ ગાય તો.'

‘હું ? કીક, પરંતુ પહેલાં તમે.’

‘ના, પહેલાં તમે.’

‘શાંતિએ હસીને કહ્યું : ‘ચિયેટરના નાટકમાં
સદગાન થાય છે ને ? એવું જ અહીં શા માટે ન
થાય ?’

શાંતિ હાર્મોનિયમના સૂર દેવા લાગી લીના
અને વિભાસે સદગાનનો આરંભ કર્યો. ગીતના
ભાવમાં તેઓ એકબીજાનાં પ્રેમનું નિવેદન કરતા હતા.
હસ્પત નાયક, હસ્પત નાયિકા, હસ્પત પ્રેમ, પરંતુ
સંસારમાં એક એવી અદૃશ્ય શક્તિ છે જે ક્યારેક
કદવનાને પણ સત્યમાં પલટાવી નાખે છે. આણેત્રમાં
પણ એવું જ થયું.

તે દિવસે, એકાંત શયનગૃહમાં, પથારીમાં
એકસો પડ્યો પડ્યો, નિદ્રાહીન નયને વિભાસ કદવ-
નાની એક છબી જોવા લાગ્યો. અને ચોક્કસપણે
સમજ્યો કે તે પ્રેમમાં પડ્યો છે. પરંતુ નિરુપાય,
ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાનો વેગ સમાન હતો. સંવમનો
બધ એક વાર તુટ્યો એટલે પૂરનો વેગ સામગ્રી
શકાય નહીં. વિભાસ આ મોઢક નારીશ્રૂતિ પાસે
પોતાનો આત્મા વેચી બેઠો હતો.

શાંતિએ શશિશેખરને કહ્યું : ‘દિવસજના
વિવાહ ...’

શશિ હાંસીકાંક્ષી થતો પથારીમાં બેઠો થઈ
ત્રયો, અને વિસ્ફારિત આંખે શાંતિના મુખ તરફ
જોઈ બોલ્યો : ‘હાન ?’

શાંતિ સમજી ગઈ કે એકદમ સમાચાર દેવાનું
કીક નથી એટલે એણે કહ્યું : ‘ઉશ્કેરાવ નહીં.’

‘ના ના, મને કશું થયું નથી, પણ તે’ કંઈ
રીતે ભણ્યું શાંતિ ? કોની સાથે હાન કરવાનો છે ?’

‘હોના સાથે.’

‘નહું નહીં થઈ ચૂકું છે ?’

‘હા.’

‘કાણે કહ્યું ? હોનાએ ?’

શાંતિએ ડોકી દલાવી કહ્યું : ‘હા.’

નિરાશ થઈને પડતો હોય તેમ શશિએ
જિજ્ઞાસામાં ઢળી પડીને પૂછ્યું : ‘ક્યારે છે હાન ?’

‘હજી દિવસ નહીં નથી થશે.’

શશીના મુખ પર જાણે થોડા આનંદનો
આશાસ આવી ગયા ને બોલ્યો : ‘દિવસ નહીં
નથી, એટલે કે હજી વાર છે, શું કહે છે શાંતિ !
મને કીક નથી, હું તો કઈ. આ સમયે ક’ઈ...હજી
સુધી ક’ઈ થયું નથી ? તો પછી બધું થશે ક્યારે ?’

શાંતિએ કહ્યું : ‘બધું જલદી જ થશે.’

શશિશેખર કયાંય સુધી પુલ્લી ખારીમાંથી
બહારનું આકાશ અને ઉદાન જોવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે
કરતાં સંધ્યાની ઝાંઝા દિવસના અન્નવાળાને ઢળી
જતી હતી. દરના એક વૃક્ષની ટોચ પર કોઈ એક
પંખી કરુણ સ્વરે બોલતું હતું. શશિએ પૂછ્યું :
‘શાંતિ, વિભાસ સુખી થશે ?’

શાંતિએ કહ્યું : ‘ચોક્કસ, લીના જેવી છોકરી
સાથે જે હાન કરે તે સુખી જ થાય.’

શશિ જાણે ખૂબ ઉસાહથી બોલી બોલ્યો :
‘ચોક્કસ, ચોક્કસ’ પણ એનો કંઈ થોડો ફાવેલો
હતો. શશિ બોલવા લાગ્યો : ‘પરંતુ શાંતિ ! હું તો
ખીમાર છું, હું જ ને જે કરવાનું હોય તે કર.’

શાંતિએ કહ્યું : ‘વાહ, હું તમને મૂકીને રીતી
રીતે જાઉં ?’

‘મને મૂકીને ? કીક ત્યારે, શાંતિ જે થાય
છે તે સારા માટે જ થાય છે નહીં ?’

‘ચોક્કસ.’

શશિશેખર એમ જ ઉદાસભાવે આકાશ તરફ
જોઈને બોલવા લાગ્યો : ‘એ કીક જ થયું, નહીં તો
એને ભારે દુખ લાગત, દિવસ વિતાવત કઈ રીતે ?
શાંતિ, વિશ્વ આ કારણે જ બે દિવસથી આનંદો
નહીં હોય ?’

શાંતિએ કહ્યું : ‘મને લાગે છે કે હાનને
કારણે કામમાં હશે.’

‘જરાજર, જરાજર, પરંતુ શાંતિ એ આવશે

તો ખરો ને, પડેલા જેમ આવતો હતો તેમ ? એમ નહીં તો એકાતરે તો આવશે જ ને ?

શાંતિએ કહ્યું 'ચોક્કસ જ વળી !'

એક હૃદયજેદક નિષ્વાસ નાખી શશિશેખર બોલ્યો 'ચોક્કસ જ, એ મને મળ્યા વિના રહી જ કેમ શકે !'

*

લીના અને વિલાસનું લગ્ન એક ચરત પર થઈ ગયું બને 'અભય' પ્રત થઈ જવન વ્યતીત કરશે પરંતુ લીના આજ સિનેમા કલ નાનક એમ કરીને સ્વામીને રોજ ફરે છે. નૂતન મોઢવી વિલાસ પૂરેપૂરો ઢકાઈ ગયો છે તે એટલે પુષ્પી કે એના મિત્રના ઘરનું પશુ એને આકર્ષણ નથી ક્યારેક વાવાઝોડાની માફક આવે ને વાવાઝોડાની માફક આવ્યો ગય, તાગ પિજરમુકત થયેલ પખીની જેમ આકાશમા ઊડ્યા કરે

ત્યાર પછી લીના વિલાસને લઈને રાખી ચાલી ગઈ હતમને માર્ગે વિલાસ એ વાત શશિશેખરને કહી શક્યો નહીં પરંતુ શાંતિથી કહ્યું અજણ રણુ નહીં થોડા દિવસો પછી રાખીથી વિલાસનો પત્ર આવ્યો 'એકાએક કોઈ કારણે અને અહીં આવ્યા છીએ, જલદી પાછા ફરીશું જ ભી ! હા કેમ છે ? એક પત્ર લખીને જણાવજો. વિભવાદક્ષમીને દિવસે ચોક્કસ જ તમારી ને દાદાની પત્રધૂધિ માથા પર લઈશું.'

પત્ર વાચી શશિશેખર જીખરાતા અકુને છુપાવતા છુપાવતા બોલ્યો 'શાંતિ, તે મુખી છે, આનંદ કરતો ફરે છે, એમા બાપા નાખવાની જરૂર નથી એને લખી નાખ હું સારો છું, જીડિને થોડું ફરુ પશુ છું'

પરંતુ શશિશેખર જલદીથી મુલ્યમુખ તરફ આગળ વધવા લાગ્યો હતો. શરીરમા ઘરુજ રોગની ભયકર યતના અને મનમા વિલાસ માટે ભયકર ઢાઢાકાર. શાંતિ, દત લીસી, નિરુપાય બની મુકી આખે સ્વામીની યતના જોઈ રહી. જેતજેતામા એ ભયકર દિવસ આવી પહોંચ્યો રુચ્છુ શશિશેખરે

ફોજી કહે જમ પાડી 'શાંતિ, એકવાર સાબળ !'

તે જ એકઠામા એક ખૂણે શાંતિલતા સ્વપ્ન ઉપર કાઈક મિશન બનાવી રહ્યા હતા એણે જવાબ દીધો શું કહે છે ?

'એકવાર જરા જારી બહાર ને તો, વિમ્બ આવ્યો કે નહીં ?'

શાંતિ અણુતી હતી કે સ્વામીનો આ બોડો ઉદ્ભવ જ છે, છતાં તેનું મન સતે પરા એણે કશાઈ ઉતારી નાખી જારી બહાર જઈ આવોને બોલી 'ના આજે તેઓ શું કામ આવે ?'

'ના શાંતિ ના, એને જ આજળાતી નથી. પુસ્તી પશુ આજે જીધી થઈ જવાની હોય ને, તો પશુ નિશ્ચ આજે આ યા વિના ન રહે. એ તું ખરાખર સમજી લે'

થોડીવાર પછી શશિશેખરે ફરીવાર પૂછ્યું 'શાંતિ, તારું કામ પતી ગયું ?' શાંતિએ રકાખીમા ખાવાનું ચોક્કસતા ડોકું હલાવી કહ્યું 'હા.'

થોડું અહીં લાવીને બતાવ જોડે, કેનું ચક્ર છે, જોડે ?' કહીને શશિશેખર પાશુ બદલીને મૂતો. શાંતિએ ખાવાની રકાખી લાવીને સ્વામીની ચામે ધરી રકાખી જેતા જેતા શશિશેખરે પૂછ્યું ? 'શાંતિ વિમ્બને સોથી વધુ ભાવતી ચીજ કેમ દેખાતી નથી ?'

અધુરમર્ગ માસથી કંઈ રૂઢાઈ ગયો હતો, જત દલતાથી પોતાને સભળતા શાંતિએ કહ્યું 'દળની ખરડી ને ? હા, એ તો પડેલા તોયાર કરી લીધી હતી એની રકાખી ઢાંકી રાખી છે' એ રકાખી ત્યાં જ રાખી શાંતિ ખીજ રકાખી લઈ આવી ને સ્વામીને બતાવી

'વાહ શાંતિ આજે તે મને જે આનંદ આપ્યો છે તે કું આખી જિંદગી બુદ્ધિશ નહીં, શશિશેખરની આ વાતથી શાંતિની જાતી સોચરે. એક દીર્ઘનિશ્વસ નીકળી આવ્યો. મનમા થયું સ્વામીના હૃદયમા એનું સ્થાન કયા છે ? કેટલું જી ? વિશ્વાસયદ દંજી પશુ એના સમસ્ત હૃદય પર અધિકાર જમાવીને બેઠો છે !

આજ વિન્યાદસ્મી સંખ્યાનો અધકાર ધીમે ધીમે ગાઢો થતો જાય છે. રાજરસ્તા પર વાજિત્રો અને રાશનીનો ઉત્સવ આલે છે. પરંતુ આ મૃત્યુની હાથથી દંકારેનો પૂછો ? આકાશમાં એક જે તારા જો છે. દસમીનો ચઢી નીકળ્યો છે, પણ શશિશેખરના હૃદયનો શરી ?

પહેલાં તો સંખ્યા પૂર્વે જ વિભાસ આવીને એના હાદને ભેટી, ભાભીને પ્રમાણ કરી હસતાં હસતાં કહેતો : 'ભાભી, હમેશા જો કું' આ રીતે રહી શકું' તો સ્વર્ગે જવાની પણ ઈચ્છા ન કરું.' હાથ રે નારીનો મોઢ ! આજે એ વિભાસ ક્યાં છે ! શશિશેખરે એ બધી વાતો વિચારતાં-વિચારતાં જમ મારી 'શાંતિ !'

'આ રહી !'

શશિશેખર વિચારતો હતોઃ 'મારું જીવનનાવ કાઢે પહોંચવા લાગ્યું' છે હવે થોડું જ બાકી છે. પરંતુ હાથ, સંભાળ વિના ખીલી જોડેલું પુષ્પ, આ સંસારનો તાપ કેમ કરીને સહન કરી શકશે ! એને કોણ સંભાળશે ? જેને માટે મેં પતિપરાયણ રમણીને દૂર રાખી છે તે તો અત્યારે મારી અંતિમ સંખ્યા પાસે નથી. પરંતુ અનિચ્છાના અનાદરથી જેનું હૃદય ચૂર્ણવિચૂર્ણ કરી નાખ્યું છે તે હજી પણ મારા તરફથી નજર ફેરવતી નથી. ખાલી કંઠથી કરીને ધમરાજ સાથે પ્રાણપલ્લે યુદ્ધ કરે છે. કેવી શાંતિ છતાંય એ મોઢ જતો નથી !' યશીએ અત્યંત મંદુરા કરી સ્વરે જમ પાડી : 'શાંતિ' સ્વામીના હૃદયમાં શું શુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે શાંતિ, એનાં પ્રેમભર્તા નયનો, કરુણમર્દુ સંજોષન સાંભળીને જ સમજી મર્ધ. એણે પૂછ્યું : 'શું' કહો છો ?

'ક'ઈ નહીં, પાસે આવ, હજી પણ પાસે. 'શાંતિ !' શાંતિનો હાથ પડી શકે જાણે પરમ

સંતોષથી જીવી ગયો આ રીતે થોડી પળો નિદ્રામાં વિતાવી. ત્યાર પછી શશિશેખર ભડકીને ચારે બાજુ જોતો જોતો પૂછવા લાગ્યો : 'વિષ્ણુ હજી પશુ નથી આવ્યો ? મને લાગે છે કે આવ્યો !' આમ હર પળે શશિ વ્યાકુળ થઈ જવા લાગ્યો. શાંતિ વિચારવા લાગી : 'એક ! હજી પણ તે જ વિષ્ણુ ! હાથ, જો મિત્ર જ સર્વસ્વ હતો તો— !'

'શાંતિ, એનું જન્મવાનું દાંડી રાખજે, એ આવશે. મારું મન કંઈ છે,' અચાનક શશિનો કંઠ ફેંધાઈ ગયો.

શાંતિ બાકીત બની અધુરુંપ તોડી, મોટેથી રડી પડી, 'ઓ, હ....મને મૂકીને ક્યાં જાઓ છો !'

શશિશેખરના વિસ્ફુરિત નેત્રો દુરતાં દુરતાં શાંતિનાં મુખ પર સ્થિર થયાં. એ સ્થિર દૃષ્ટિની સ્મૃતિ એ જ શાંતિના જીવનની મૂકી !

ત્યારે દસમીની રાત લગભગ પૂરી થઈ મર્ધ હતી. એક-એ પખી ધીરે ધીરે ઝાકળ ખંખેરતાં હતાં. શાંતિના નેત્રના નીરની જેમ પાંદડાં પરથી મુદ્દ મંદ ઝાકળ ખરતી હતી. રાત્રીનો અધકાર ધીમે ધીમે ઝોહો થતો હતો. શશિશેખરના જીવનનો અંત આવ્યો છે. પરંતુ એ નિસ્તબ્ધ યોરકામાંથી ધમની હાથ ત્યારે પણ મર્ધ નથી. હજી પણ જાણે તે ત્યાં ફરે છે. એ જ વખતે શશિશેખરના બહારના બારણે અવાજ આવ્યો : 'ભાભી !'

શાંતિ બાકીત બની ધીરે ધીરે નીચે આવી. વિભાસે કહ્યું : 'કું' કારે જ આવ્યો. ભાભી પરંતુ લીનાએ કેમે કરી છોડ્યો નહીં. ધિમેટરમાં તાણી મર્ધ. કાલ ક્યાં છે ?

શાંતિએ મારું ફેરવી ઉપરની તરફ ખતાવી દીધું.

ગાંડાની હોસ્પિટલમાં

રામપ્રસાદ દવે

રમણીકલાલ બહુ સારા માણસ. કથામાં જાય. ચર્ચામાં ભાગ લે. બોલનાર ખીજો કેછ ના હોય તો પોતે સારું જોડે. જ્યારે વિષે દાખલા દલીલથી સમજાવે. જગત મિથ્યા છે એ વાત એવી રીતે સમજાવે કે આપણને ગળે ઉતરી જાય. આપણને યાદ, વાહ રમણીકલાલ વાહ, ધન્ય છે તમારા જ્ઞાનને.

પણ રમણીકલાલની એક સુસ્ખીબત ભારે. જ્ઞાનનો એકેય છાટો જીવનમાં ઉતારેલ નહીં. પોતે જાણે પોસ્ટમેન હોય એમ સદૃશ્યમાં, સત્યપુરોના વચનો, મહાપુરોની કર્મગંગા વગેરે મસાલો મેળવી અને બધી લેગી કરેલી ટપાલ વહેંચી આવે. એમાં જરાય ચૂક ન કરે. ટપાલીથી એ એટલું અદકું કામ કરે કે સારા વિચારોની જ ટપાલ વહેંચે. પણ હૃદયમાં રંગ લાગે નહીં. દાનનો મહિમા ગાય. પણ પોતાથી હમી છૂટે નહીં.

એકવાર હું અને રમણીકલાલ ગાંડાની હોસ્પિટલમાં ગયા.

એક ગાંડો કાંકરા એકઠા કરતો હતો.

ખીજા ગાંડાએ કાચના ટુકડા જાતન કરીને સાચવ્યા હતા. અને એમાં એક ખીજા ગાંડાએ આવીને તેના બધાં કાચ વેરવિખેર કરી નાંખ્યા. હોસ્પિટલનાં માણસોએ રોકવા ઘણું કયું. પણ પેલાનો વેગ એટલો બધો હતો કે રોકાયે રોકાય નહીં. જેના કાચના ટુકડા વેરાયા એ ગાંડો તો પોતાનો બાપ કે બેરી મરી ગયો હોય એ પ્રમાણે પેક મૂકીને રહી પડ્યો. આપણાથી સાંભળ્યું ન લાય એવું રુદ્ધ કયું.

રમણીકલાલના મુખ પર વિચિત્ર ફેરફાર થવા માંડ્યા.

એક ખીજા ગાંડા પાસે અને રોકાયા. નો એને ગામનાં રંગબેરંગી ગાભાં એકઠાં કરીને એવી સુવ્યવસ્થિત ગોઠવણી કરી હતી કે રંગની આટલી જિંદી સમજ આને કંઈ રીતે મળી હશે એનું અમને આશ્ચર્ય થયું. રમણીકલાલ મને કહે, બિચારો બહારથી કેટલો વ્યવસ્થિત લાગે છે. અંદરથી અવ્યવસ્થિત હશે ત્યારે જ આહીં આંખો હશે ને ? મેં કહ્યું. 'અંદરથી અવ્યવસ્થિત તો આપણે બધા હોઈશું.' પણ એની અવ્યવસ્થિતતા ગભાઉપરવટ થઈ ગઈ હશે.'

એક બીજા ગાંડાએ તો રમણીકલાલને પૂછ્યું. 'તમે કેણુ છો ? તમારી પાસે કેટલા પૈસા છે ?'

રમણીકલાલ પત્ની પાસે પણ સાચું ન જોડે. એ કેણુ જાણે કેમ સાચું જોડી ગયા. અથવા તો એવું અમને લાગ્યું.. '૨૫૦૦૦.'

'પચીસ હજારે શું થાય ? મારે તો બાવન કરોડ જોઈએ છીએ.'

રમણીકલાલને રસ પડ્યો. પૂછ્યું. 'બાવન કરોડનું શું કરવું છે ?'

'મારે એક હોટલનો પ્લાન છે. એમાં દેશવિદેશની રૂપરૂંદરીઓ હશે. સહેલાણીઓ માટે વિમાનની વ્યવસ્થા હશે. પાંચથી માંડી પચીસ હજાર માણસો જમી શકે તેવી વ્યવસ્થા ત્યાં હશે. રાતને દારો ભકિતગીતો-સીનેમા ગીત, સામીયસંગીત. તુદાં તુદાં દેશોના લોકગીતો ત્યાં ચાલતા હોય તેવા તુદા તુદાં જોરડા હશે.' એમ કહી એણે આખો પ્લાન બતાવ્યો.

રમણીકલાલ પ્લાન જોઈ હજુ થઈ ગયા. એમાં કાંઈ ખામી ન હતી. પછી રમણી

એમને પૂછ્યું. 'તમારા પચ્ચીસ હજારનો શું પ્લાન છે ?'

રમણીકલાલ કંઈ જવાબ આપી શક્યા નહીં. ઊંડા ઊતરતા ગયા. પેલાએ તેને એમાંથી ઘડાર કાઢવા બોલે કહ્યું 'જુઓ મારે પચ્ચીસ હજાર પૂટે તો તમે આપ્યો ને ! હું તમને એક વરસમાં વ્યાજ સાથે પાછા આપીશ.'

રમણીકલાલનું મોહું ધારી ધારીને એક એ ખડખડાટ હસી પડ્યો. 'ભવ, ભવ. તમારાથી નહીં' છૂટે. હું મારો પ્લાન બિરલા કે તાતા પાસે મોકલીશ. એ નહીં' માને તો મારે અમેરિકાથી જ કોકોને શોધવા પડશે'

તમે કહેશો કે, 'હવે તમારે એમ કહેવું

છે ને કે પછી રમણીકલાલ સુધરી ગયા. અથવા એમણે એમના પૈસા વિશે પુનઃ વિચાર કર્યો કે હું કાચના દુકડાની જેમ પૈસા એકઠા કરું છું.

ના, 'મારા સાહેબ, ના. મારે તો એમ કહેવું છે કે, અમારા રમણીકલાલે મનમાં માઠ એક દુનગ્રી ખાધી પછી પાછા જેમ હતા તેમ તરતા રહ્યા.

બાઈ, એ તો એવું છે કે બહુ ઓછાના નગીબમાં લખ્યું હોય છે કે 'મારે એક દુનગ્રી બસ થાય !'

અમારા રમણીકલાલને આનો બાર માત્ર દોઢ ઠલાક રહ્યો.

*

સુરેશ મળતો માણસ. અધ્ધાનુન માણસ ! તમે જુઓ ને તમને ચી ખવ. તમારી સાથે સંજ્ઞા બાંધવાની ભૂખ પશુ એને ક્યારેક ભજે. તમારે માટે કામ કરે. પશુ એની એક ટેવ ખરામ

સુરેશ નાનું મોટું કોઈ કામ કરે ત્યારે એવું વાતાવરણ ઊત્પન્ન કરે કે આપણને ત્રાસ થઈ ભવ આરંભમાં તો તેમજ થાય કે આ કામગીરી માણસ છે.

પશુ એની ઓહિસના એની નીચેના કે ઉપરના બધા ત્રાસી ભવ. કેટલાક તો મોઢે ચડીને કહે 'જે સામ, તમે 'ડીરૂકી'માં રહેતા હો. તો સારું' કામ થાય. અહીંનું' કામ તો અને સંજ્ઞામાં થઈયું'

પશુ ગામડામાં જઈને પુઠેા ને મુખી આખા બોલો લેાય તો તમને એમ લહે, 'સામ, અમ સારા પશુ એમનો સ્વભાવ કુતરાનો કોઈનું ખરામ ન કરે પશુ એ બધાં સુધી લેાય ત્યાં સુધી આપણે ત્રાસી જઈએ. ભાઈ, એ આવીને ભવ તે દિ નાજિયેર વધેઈ' છું.'

બધાને જ ત્રાસ થાય એટલું જ નહિ પશુ એને ય ત્રાસ થઈ ભવ. એને ય થાય કે આ તે તોફારી છે ! પશુ કામ સાથે એકદમ થરાની વાત નહિ. કામમાંથી આનંદ મેળવવાની તો કંપના પશુ નહિ. પછી એમાંથી બીજાને ઇવનરસ થયે એ વાત તો જાણે જ ક્યાંથી ?

આવડત નથી એમ નહિ પશુ ઉડાપોડ-જમાલ વિના કામ જ ન કરી શકે.

કામ વખતે કોઈ સુરેશને જુઓ તો એને જરૂર લાગે કે આ કેટલો ભર ઉપાડે છે !

સુરેશમાં સ્વરચ્તા આવે એવી પ્રાર્થના મુખમાંથી નીકળી ભવ.

વળી મનમાં ગ્રથ ઉઠરાયા કરે.

મારામાં સુરેશ જ-મલો નથી ને-ક્યારે ય તે ?

હું કામને આહું છું !

મારી કામ કરવાની પદ્ધતિથી જગતની અર્થાતિમાં વધારો તો નથી થતો ને ?

—રામપ્રસાદ દવે

રાતના કોઈક ખેતરનો બાવળીઓ કાપી ગયું હતું. ઉપરનાં ડાળાં-પાંખડાં બધું જ કપાઈ ગયું હતું. કેવળ એક કાળા થડનું કંઈ સૂનમૂન ખેતર વચ્ચે ઊભું હતું. શિયાગાની વહેલી સવારે સૂરજના હૂંફાળા તડકામાં ભોર-ડીના ખોર વીણતો બ્યારે હું મારી દાદીમા માથે ખેતરે ગયો, ત્યારે અમે આ જોયું, ને માગથી બોલાઈ ગયું : ‘બા, આપણા બાવળીઓ—’

ને આગળ બોલતાં બ્યાં મારી નજર દાદીમાના મુખ પર ગઈ ત્યાં હું એકાએક થંભી ગયો. સહેજ પૂર્વે જે મુખ પર સંસારના મ્વ નિર્ગલિત ભાવોની નિષ્ક્રમ્ય સૌમ્યતા ધરતી પર છાયેલા નિર્દોષ તડકા જેવી ઇલકાતી હતી તે મુખ સહેજ મલાન બની ગયું હતું. ઘેરી ઉદામી એમની ઝાખી આંખોમાં પથરાઈ ગઈ હતી. ને એક પછી હરફ બોલ્યા મિવાય દાદીમા સ્તબ્ધ બાવે કપાયેલા બાવળીઓને એવી રીતે નિહાળી રહ્યાં હતાં કે બાણે એકના એક સાત ખોટના દીકરાની લાથને કોઈ જનેતા ના નિહાળતી હોય ...

‘દાદીમા .’ એ ફરી તેમને બોલાવ્યા, પણ એકેય હરફ તેમના મોમાંથી બહાર ન નીકળ્યો, તે ન જ નીકળ્યો. હાથમાની દાતરડી જેમની તેમ જ રહી ગઈ. ને એ ઢેફાની જેમ ધક્કે દબને નીચે બેઠી ગયાં. જે ઘાસ લેવાને માટે અમે આવ્યાં હતાં, તે ઘાસ ક્યાંય સુધી રખડી ગયું... આખરે ચાર કલ્લી કાપી, ન કાપી, ને અમે ઘાસ લઈને ઘેર આવ્યાં, પણ તે દિવસે દાદીમાનું મન ક્યાંય ચોટતું નહોતું. એકેય કામમાં તેમનો ઇવ નહોતો. ... જેમ તેમ રોટલા કરીને એમણે ગને કહ્યું : ‘રધુ ખાઈ લે ...’

પાણીનો લોટો ભરતાં હું બોલ્યો : ‘બા, તમે ય બેમો ને.’

‘ના, આજ મારે નથી ખાવું. તું ખાઈ લે’ એમ કહી તે ચૂલામાં લાકડાં સંકેરવાં લાગ્યાં.

તેમની એ વેદનાને હું એ પળે બરાબર તો નહોતો સમજ્યો. પણ આજ આ ઉંમરે બ્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે મને મમત્રય છે કે લેખકો ને કવિઓ જે નિમ્નર્ગ પ્રેમની અદ્ભુત વાતો લખે છે, ને માનવના દેયામાં જીંદે જીંદે સૂતેલી અજ્ઞા મમતાની આશ્ચર્યભરી વાર્તાઓ લખે છે; તેમાં ઉમેરો કરી બધ તોયો નજરે દીઠો મારાં આ દાદીમાનો એ પ્રમંગ છે ... માનવી વૃક્ષોને પ્રેમ કરે છે, વૃક્ષોને ચાહે છે, ને મમતાથી ઉછેરે છે, ને એમને ખુલ્લા આકાશમાં પવનના હિલોળે ડાળપાંદે મુલતા બેઠને આનંદ ને સતોષથી હરખાય છે નહિ, આગિ, નહિ બાંધુ, નહિ રાયણ કે નહિ ભમફળી; કે નહિ ખીરું એવું એકેય ફળાઉ ઝાડ પણ કેવળ એક બાવળીઓ કપાયેલા બેઠને જેણે દિનબર ખાધું પણ નહિ—જેને મળે ખાવાનું ઊતર્યું પણ નહિ તેવી એ અઘણ વૃદ્ધ નારીના દેયામાં એ શુળોવાળો બાવળ કેવી અજ્ઞા મમતા જમાવી ગયો હતો, તેનો ખ્યાલ કરું છું ત્યારે સહેજે કહેવાઈ બધ છે કે ‘કેવો અદ્ભુત વૃક્ષપ્રેમ!’

—ને સાચી વાત તો એ છે કે બ્યારે એ બાવળનો કાપનાર પકડાયો, ને એના બધાં જ લાકડા અમારો ખેદૂત અમને પાછા દઈ ગયો, ત્યારે દાદીમાએ એટલું જ કહ્યું કે : ‘હવે એનાથી મને બાળજો...!’

એ સાંભળી એટલે બોલ્યો : ‘ડાદીમા, એમાં ઇવ શું બાળો છો? હવે તો બાવળી-

એના જ ને ? એના કાંઠા વાગતા રહ્યા... અને
ખેતર વચ્ચે નકામો જમીન રૂપો હોતો...
મને તો સાવ બૂંટાબૂંટ જોવો લાગતો તો...
કપાઈ ગયો તે સારું જ થયું...'

એને જવાબ દેતાં દાદીમાએ કહેલું :
'આપણો દીકરો કદરૂપો હોય એટલે શું
આપણે એને ફેંટી દઈશું, વારુ ? ને ખાવળ
તારે મન જોડોય તે પણ મારે તો દીકરાથીય
વિશેષ હોતો.. આખી જિંદગી વૈતરું ફટીને
જેની છાયા નીચે જો ધડી શાંતિથી રાજ પેઠી
છું તેની કિંમત તને સમજાય, વારુ ? વિચાર
તો કરી જો કે એ ખાવળીઓ કેટલો સુંદર
લાગતો હોતો ! એ કપાઈ ગયા કેડે એમર
નજર નાખીએ છીએ, ને આકાશ સાવ
અડવું લાગે છે... જાણે કોઈ ખાવા ધાતું ન
હોય... ઝાડનીય માણસોમાં એક પ્રકારની વસ્તી
છે. એના વિના આપણને શી રીતે સોરવે ?
એ ખાવળ કપાતાં ખેતરના આકાશનો આખો
અહેરો-મહેરો સાવ કદરૂપો થઈ ગયો.'

ને પછી ભૂતકાળમાં સહેજ આંખો
માંડીને ઘરની બારસાખ પર બનાવેલી માટીની
એટલી પર બેસી જતાં દાદીમા બોલી રહ્યાં :
'ભાઈ તું શી રીતે સમજે કે જે દિવસથી પર-
ણીને આ ઘરમાં મેં પગ માંડ્યો છે, તે

દિવસથી આ ખાવળીઆ પ્રત્યે મને પ્રેમ ને
લાગણી જાગ્યાં છે. દુઃખના દિવસોમાં અનેક
ગલી ચિંતાઓ વચ્ચે એની છાયા નીચે બેસીને
ખાધેલું હુંગળી ને રોટલાનું ભાતું મીઠું મધ
જેવું લાગ્યું છે... ને એના પર માંચડો નાખીને
જર ને જાજરી ટોવા ગોઠવણી ગઢોડીએ
ટેકા ઉઠાડતો મારો દીકરો એમને મને કેવો
આનંદ થયો છે એ કેમ કરીને તને બતાવું ?

ને જાણે કે ભૂતકાળના કોઈ પરમ સ્વ-
જનનું સ્મરણ ન કરતાં હોય તેમ એ ખાવળની
કેટલીય વાતો હર્ષભરે કરી રહ્યાં..... ને એ જ
ખાવળની આગમાં એમની ચિતા જલાવીને એ
આજ તો આ દુનિયામાંથી સદાયને માટે
ક્યારનીયે વિદાય લઈ ચૂક્યાં છે, પણ હજીય
ખેતર વચ્ચે ફૂંક થઈ મહેરાવતો પેલો ખાવળ
બ્યારે બ્યારે જોઈ છું; ત્યારે દાદીમાનો વૃક્ષ
પ્રેમ મારા દેયામાં ઉભરાઈ આવે છે, ને હું એ
ખાવળની પ્રીતને તાણ કરતો જૂનો ભૂતકાળ
યાદ કરીને સૂના આકાશ સાંમે તિહાળી રહેતાં
ગોઠું છું કે : 'હો આકાશ, તારા કાંચની એક
લીટી અહીંથી કોઈકે છેડી નાંખી હતી, તે
દિવસે એ એક અલભ્ય ટોશીની મમતા પેટ
બરીને રાઈ હતી.....'

ને મૂંઝુ આકાશ મારા એ બોલ છાના
છાના સાલણીને આજેય નિસાસો નાંખે છે—

સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકી નામિક ને ફ્રાન્સમાંથી આવેલો શ્રી હેનરી ફોર્ડે એના પાછલા દિવસોમાં
એક પત્રકારે પૂછ્યું :

'આપને સર્વ પ્રકારનું સુખ છે, ધન છે, કીર્તિ છે, મોટામોટાં કાર્યો કરવાનું આપને મોરબ છે,
છતાં શું કોઈ એવી વીજ છે ખરી, જે આપ માને છે કે આપને નથી મળી ?' શ્રી ફોર્ડે જવાબે :

'હા, મને ધન ને કીર્તિ મળ્યાં છે, પણ મને નથી મળી સકી. મારા ધનને લીધે હું જનતાથી
અલિપ્ત થઈ ગયો છું, આજે મારો કોઈ સાચો મિત્ર નથી. જો મારે ફરીથી જીવન શરૂ કરવાનું હોય તો
પહેલું કામ હું, સાચા મિત્રોની શોધનું કરું. પૈસા આપને મિત્ર બરીદાતો નથી. એ તો ખરીદાવ છે,
કેવળ આપણી જાત એને અર્પણ કરવાથી જ. હું એ કરી ચક્રો નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં દિવ બેલીને મારી
સાથે મનમર વાતો કરે; સાહિત્ય, સમાજ અને રાજકારણની ચર્ચા કરે એવું કોઈ આજે મારી પાસે નથી;
મને આમ મિત્રો તો મળ્યા, પણ તે કોઈને હું મારા પૈતાના ન જાનારી ચક્રો.'

જ્યાં જીવન છે ત્યાં દુઃખ છે

૧ દરેક માનવી દુઃખમુક્ત અને ચિંતામુક્ત જીવન ચાહે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જીવન જેનું નામ, તેમાં એ શક્ય જ નથી. ધર્મગ્રંથોમાં જીવનમુક્ત દેશની જે કલ્પના થઈ છે તે એમ સૂચવે છે કે દુઃખ અને ચિંતામાંથી મુક્ત થવું હોય તો જીવનમુક્ત થવું જોઈએ. આ જીવનમુક્તિ એટલે આત્મહત્યા નહિ, ખાલુ નહિ, પરંતુ રેઠ અને મનથી પર એવા પરમાત્માત્મ સાથેનું અનુસંધાન. એ તત્ત્વ સમગ્ર વિશ્વમાં વ્યાપેલું છે, એનું જ્ઞાન પ્રગટે અને તેની એકરૂપતા સધાય તો સરીર અને મન હોવા છતાં તેના સુખ-દુઃખથી મુક્ત થઈ શકાય; પરંતુ આવી જીવનમુક્ત દશા મેળવવા માટે જે સંધના કરવી પડે તેનું શું ?

દુઃખ ને ચિંતાથી મુક્ત થવા આત્મહત્યાનો માર્ગ લેનારા માણસો મળી આવે છે. યાત્રુ પછી શું થાય છે તે ઈશ્વર જાણે. પરંતુ ઈશ્વરમાં અને પુર્ન-જન્મમાં ન માનનારા પંથો ને એવી બાંધકાળી પશુ આત્મહત્યાનું સમર્થન કરતાં નથી. આત્મહત્યાની ક્રિયા ખીણું કંઈ નહિ તો એટલું સૂચવે જ છે કે એથી દુઃખની પરાકાષ્ઠા સરળ પડે. માત્ર માનવી જ નહિ, પ્રાણી માત્ર જીવવા ચાહે છે ને તે માટે હજાર જાતના પ્રયાસો કરે છે. મરવા માટે માણસ પાસે અનેક સાધનો મેળૂદ હોય છે, છતાં આપણે જાણીએ છીએ કે લાખો ને હરોડો દુઃખીઓમાંથી એકાદ બે માણસો જ આત્મહત્યાનો માર્ગ લે છે. સરીરદારો કોઈ ક્રિયા થઈ શકતી ન હોય અને દેહની ઉસતી કેવળ પોતાને માટે જ નહિ, બીજાઓ માટે પણ તાસદાયક હોય તેવો માનવી તેને ઘાવવા ઈચ્છતો નથી. અરે, પાગલ ચણાતા માણસો પણ જીવનનો પ્રયાસ તો કરતા જ દેવ છે.

આ વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ એમ દર્શાવે છે કે આધ્યાત્મિક અર્થમાં જીવનમુક્તિ કહીન સાધના ચાગી લે છે અને રમૂજ અર્થમાં તે બે આત્મહત્યા હોય

તો ત્યાં દુઃખની પરાકાષ્ઠા છે એટલે તેનો સ્વીકાર કોઈક જ કરે છે. આ પ્રશ્ન પર બે જોડાણથી આપણે વિચારશું તો એમ પશુ જગજીશી કે કુદરતે પ્રાણીમાનમાં જે જિજીવિષા મૂકેલી છે તેનો હિસો તો જીવવા પાછળ હોય જ છે, પરંતુ તે ઉપરાંત તમે તેવા તાસદાયક જીવનમાં આનંદ અને રસ આપનારાં તત્ત્વો પણ ઉસતી ધરાવતાં મારૂમ પડે છે. માનવીને આકાશ ત્રે છે, ધરતી ત્રે છે, વનરખાં ને પશુ પંખી પણ ત્રે છે. સરીરની પાંચે પાંચ ઇંદ્રિયોનું સુખ જ્યાં સુધી જીનવાઈ જાય નહિ ત્યાં સુધી કંઈ ને કંઈ સુખ મળતું રહે છે. આખું ઉધારી હોય તો ચિત્ત પ્રસન્નતા અનુભવે એવું ફેટકું બધું દેખાય છે ? કાન ખુલ્લા હોય તો આ સંદિના વિવિધ સ્વરોમાંથી આનંદ આપનારા સ્વરો ચિત્તને ખેંચી રાખે છે. સ્વાદોન્મદ્યની તો શી વાત કરવી ? પ્રથમ બસે સચેતવસ, પશુ અંતે તો ટેવ પાતા બધામાં સ્વાદ અનુભવાય છે તે કોણ નથી જાણતું ? ૨૫ઈ અને ત્રીજો વિચાર કરીએ તો સ્પર્શોન્મદ્ય તો ઉવટ સુધી રસ આપ્યા કરે અને ત્રીજાકિત જાગૃત હોય તો તે દારા પણ સુખ ભોજવી શકાય. સંસવ છે કે જેને આપણે જિજીવિષા કહીએ છીએ તેની ઉત્પત્તિ આવા આનંદમાંથી થઈ હોય,

આ ઉપરથી એટલું દક્ષિત થાય છે કે જીવનમાં દુઃખની સાથે કોઈને કોઈ પ્રકારનું સુખ પણ રહેલું હોય છે અને તેથી જ માણસ જીવવા ઇચ્છે છે. હવે બે જીવન જાળવીને એમાંથી દુઃખ અને ચિંતા નાખૂદ કરી શકાય અથવા તો એમાં કરી શકાય તો માનવીના આનંદનો અને સતોષનો પાર ન રહે. આ માટે આધ્યાત્મિક અર્થમાં જેને જીવનમુક્ત દશા કહે છે તેની પ્રાપ્તિ એ ગ્રેહ ઉપાય છે એમાં શંકા નથી દુઃખનો અનુભવ મન કરે છે. ચિંતા, જન, શંકા મનમાં પ્રગટે છે. સરીર અને મનનું એવું બેડાણ છે કે સતત એકમેક પર અસર પાડે છે. આ

શરીર રહે ને મન પણ રહે, છતાં તે સુખદુઃખનો અનુભવ ન કરે એવું તો ત્યારે જ બની શકે, જ્યારે એ બંને કરતાં વધુ પ્રમાણ અને સક્રિય ધરાવતા તત્ત્વનું જીવન પર આધિપત્ય હોય. આટલું તો સૌ કોઈ સમજે છે કે એવું તત્ત્વ આ આત્મા જ છે. આત્માની પ્રાપ્તિ એટલે જ જીવનમુક્તિ.

આત્મતત્ત્વના યાનરૂપ એવી જીવનમુક્તિ દસા સાધના વિના થઈ શકે નહિ એમ સૌ કોઈ સ્વીકારે છે, પરંતુ સાધના તો કષ્ટભરણ હોય એ પ્રચલિત માન્યતા સર્વે નથી હા, જે સાધના સર્વે દૃઢયત્નો મેળ ન હોય અને જે સાધના આપણા પર કોઈએ લાદી હોય અથવા તો આપણે જ બેભાનપે સ્વીકારી હોય તે કષ્ટમય હોય એમા શકા જ નહિ, પરંતુ સાધનાનો બાવ હૈયામાથી નાખો હોય અને સાધના ન થાય તો બેચેન બની જવાય એવી સ્થિતિ હોય તો સાધનાનો કાળ પણ આનંદમય બની રહે શુદ્ધ કે મહાવીરનો મૃદાત્મક કે માધીજના ઉપર સંકેત એમના માટે દુઃખરૂપ નહિ પરંતુ અતરંગી વેદનામા રહત આપનારા હતા આ દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો આપણી સાધના, ખીનની નજરે દુઃખમય ને કષ્ટમય દેશે, આપણી નજરે પરમ સુખ અને આનંદની એ યાત્રા બની રહેશે. પછી પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે સામાન્ય માનવીના સામાન્ય જીવનમા દરેકજાને જે બન, ચિંતા, દુઃખ, તકલીફ આવે છે તેમાથી એ મુક્ત કઈ રીતે થઈ શકે? આનો ખરો અને ઉત્તરનો ઉપાય તો જીવનમુક્તિનો જ છે. પરંતુ સાધના એ યાત્રા છે અને તેનો ક્રમ હોય છે તે બે આપણે ખ્યાનમા રાખીએ તો સામાન્ય માટે સામાય ઉપાયો પણ શોધી કાઢીએ સર્વ પ્રથમ તો એ જ સમજી લેવું જોઈએ કે જ્યાં જીવન છે ત્યાં દુઃખ છે, ચિંતા છે, જાન છે, તકલીફ છે. ભગવાન શુદ્ધતા 'સત્યો'ની વતી જેવું આ છે જરૂર તમા જન્મ, આ જરા, વ્યથિ, મરણ, પ્રિયો વિરોગ અને અપ્રિયનો સંયોગ છે ને છે અટલું બે

સમજી લેવાય તો આપણું મન એ સહી લેવા અરજી તોવાર થય. જીવન એટલે સમામ એમ જે કહેવાય છે તે બોલુ નથી શાસ લેવામા, ઉપવામા, બેસવામા, સવામા, ભોજન લેવામા, તે પચાવવામા, અરે, આખને ઊઠાડ બધ કરવામા પણ કેઈને કેઈ બતાવો. સમામ રહેવો હોય છે. જીવનને સનામત રાખીને આ સમામમાથી કોઈ નાશી જઈ શકે એમ નથી આ સત્ય સમજીને સૌથી પહેલાં તો સદ્ગુણ સક્રિય કેળવિને તકલીફને આપણે સદગુણ બનાવી દેવી જોઈએ. એ પછી રિવેકકારા તેનું પ્રમાણ એ છું કેમ થાય તે શોધવું જોઈએ આપણી ધર્મી તકલીફ આપણે જ પેદા કરેલી હોય છે એમ ચોક્કસ સમજી લેવું આપણી વાસના મમતા, અપેક્ષા ને લાલસા કેટલી તકલીફ પેદા કરે છે?

દુઃખ તો જીવનમા હોય જ કામની સાથે તકલીફ સદગુણ ગુણાય, કેઈ વાસનાની પૂર્તિ કરી હોય તો વધુ તકલીફ સહેરી જ પડે, જલસામા તો આપણે તણાઈ પણ જઈએ, અલ્પા ને તૃષ્ણા સાથે દુઃખ જડાયેતું જ છે આસક્તિ સારો વિચારનું દુઃખ અનિવાર્ય વરેરે બે આપણે સમજી જઈએ તો એ સમજીથી દુઃખનું પ્રમાણ એટલું ઊંચે તો પે તેની અસર ધર્મી ઓછી થઈ જશે. એ પછી દુઃખ-ચિંતાના કારણે શોધી તેને દૂર કરવાના ઉપાયો ચાલુ તો જીવનમુક્તિ દેવાની અર્થાત્ત જે વતી કરી છે તે ધીમે ધીમે અતરંગી સમગ્રતા હાથમે અને એ દિશાની સાધના પણ ઓછા પરિશ્રમે કરી થઈ જશે. દુઃખમુક્તિ માટે પહેલી જરૂર તેના અને અસ્તિત્વના યાનની અને સ્વીકારની છે ખીલ જરૂર તેના કે શો શોધી તેનું પ્રમાણ ધ્યાનવાળી છે અને નીજ જરૂર તેના પર જઈને જીવનમાથી તેનું સ્થાન નાખી કરવાની છે જીવનમુક્તિ વિના સપૂર્ણ દુઃખમુક્તિ શક્ય નથી.

સત્યને ખાતર મરી શીટવાનું અધરું છે, પરંતુ તેથી થ વધુ કઠિન તે. સત્યમય જીવન જીવવાનું જ મૃત્યુનો સમનો કરવામા શોધી શકે એ મટે કિન્નત અને દેહનાની જરૂર પડે છે, જ્યારે જીવવા માટે તો એ શુદ્ધો આત્મસાત્ જ થઈ જવા જોઈએ.

“લગ્ન હીકરીના, ફેરા માના !”

લગીરથ કાનોડિયા

જે જુવાન મિત્રો હતા. તેમાં એક પ્રાણલુ અને બીજો બાટ. બન્ને આજુબાજુમાં રહેતા હતા. એક વાર બન્ને મિત્રો દસ ગાઉ દૂર, ઊંટ પર બાજુના શહેરમાં મેળો જોવા ગયા. પાછા ફરતી વખતે, ઊંટને બાંધેલી રસ્સી તૂટી ગઈ એટલે બાટ જુવાને સહજ-ભાવે પ્રાણલુ મિત્રને કહ્યું “દોસ્ત, તારા ગળામાં જનોઈ છે તે કાઢી આપ તો તેના વડે આ દોરડાને ગાંઠ બેસી દઉં.”

પ્રાણલુ જુવાન શુસ્સે થઈને બોલ્યો : ‘તું’ પણ કેવી જડભરત જેવી વાત કરે છે— જનોઈનો આવો ઉપયોગ થતો હશે? આ તો દોરાના પવિત્ર તંતુમાંથી બને છે. શુરુને હાથે મત્રો બેસીને તથા હવન કર્યા પછી જ તે ધારણ કરાય છે અને તે પહેરનારને હંમેશા પવિત્ર મત્રોવચાર સાથે ત્રિકાળ સંધ્યા કરવી પડે છે. તેમજ “ૐ મૃચ્ચકઃ સ્વઃ” ગાયત્રી મંત્રનો બપો હંમેશાં કરવો પડે છે. તે દર વર્ષે જાદવલી પડે છે ત્યારે પણ મત્રોવચાર સાથે જૂનીજનોઈને પીપગાના વૃક્ષમાં પધરાવી. નવી ધારણ કરવી પડે છે. પ્રાણલુને મન જનોઈનું આટલું મહત્ત્વ છે ત્યારે તને ઊંટના દોરડામાં બાંધવા માટેના દોરડા દેખાય છે? આજું બોલવાથી પણ કેટલું પાપ લાગે, તે ખબર છે?’

બાટ મિત્રને આમાંનું કાંઈ સમજાયું નહિ અને પોતાનો પ્રાણલુ મિત્ર શું લવારી કરી ગયો તે ખ્યાલ પણ આવ્યો નહીં. તેને માત્ર એટલું સમજાયું કે તે જનોઈ આપવા માગતો નથી, એટલે કહ્યું : ‘અરે ભાઈ, એમાં નારાજ થવાની જરૂર નથી. મારે દોરાની જરૂર પડી અને તારા ગળામાં બેસે એટલે

માગ્યો. ન આપવો હોય તો ન આપ પણ નારાજ શું કામ થા’છ?’

તૂટેલી લગામ સાથે ઊંટને ચલાવવામાં બાટને સુરકેલી તો બહુ પડતી હતી પણ તેણે જેમ તેમ કરીને ચલાવી લીધું અને બન્ને મિત્રો પોતાને ગામ પહોંચી ગયા. ઘેર જઈને બાટ જુવાને પોતાના બાપને વાત કરી :

‘બાજુવાળો પ્રાણલુનો દીકરો આમ મારો દોસ્ત થાય છે પણ જલ્લુ ખરેખર નહીં!’

બાપે પૂછ્યું : ‘કેમ?’

એટલે દીકરાએ બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી. વાત બહુ લીધા પછી તેના બાપે કહ્યું : ‘એ પ્રાણલુના છોકરાનો બાપ પણ એવો જ છે. એક વાર મારે તેની સાથે કામ પડ્યું હતું પરંતુ કોઈને પણ ઉપયોગમાં આવે એ તેમના સ્વભાવમાં નથી. પ્રાણલુ કોઈ દિવસ કોઈને ઉપયોગી થતો નથી. હા, કોઈનું બગાડવામાં એ પાવરધા એટલે તો કહેવત પડી છે.

દીકરાએ બાપને પૂછ્યું : ‘તમારે એનું શું કામ પડ્યું હતું?’

બાપે સ્પષ્ટતા કરી : ‘તારી બેનના લગ્ન વખતે આ બાજુ બાન આવી અને વરરાજા તોરણે આવ્યા એ જ વખતે તારી બેનને સખત તાવ ચડ્યો. એ વખતે આ પ્રાણલુ છોકરાના બાપને મેં કીધું કે મારી છોકરી તાવમાં ચેકાય છે. તારી પુત્રીને જે કલાક માટે બે ચેકલ તો લગ્નવિધિ પતી બચ અને ફેરા પણ ફેરવી લેવાય. પછી સવારે વિદાય વખતે તો મારી છોકરી સાચી થઈ જશે. પણ પ્રાણલુ એકનો એ ન થયો!’

કુતૂહલવશ પુત્રે પિતાને ફરીથી પૂછ્યું : 'પછી તમે વિવાહ કેમ પતાવ્યા?' બાપે કહ્યું : 'ગમે તેમ કરીને કન્યાને પધરાવવી તો જોઈએ જ. એટલે મેં તારી બેનને ઠેકાણે તારી માને બેસાડી. બીજે દિવસે સવારે તારી બેનની તબિયત ઠીક થઈ જતાં બધું રંગે ચંગે પડી ગયું! બ્રાહ્મણને બરોસે રહ્યો હોત તો લગ્ન રખડી પડત!'

* શ્રી ભાગીરથ કાનોડિયાના પુસ્તક 'બદલા પાત્રી' માંથી સામ્રા

સર્વધર્મસમભાવ

મુગ્ધ સમ્રાટ જહાંગીરે પાતાના મહાન પિતા-મહાન અકબરની સર્વ ધર્મસમભાવની ત્રિશાળ દૃષ્ટિ વિશે તેની આત્મકથા 'જહાંગીરનામા'માં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

જહાંગીર કહે છે.

'મારા વડીલ-બાહસાહ અકબરે કોઈના પણ ધર્મમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો નથી. શું હિંદુ કે શું મુસલમાન એ બન્ને તરફ તેમની વતીજી એકસરખી રહી છે. કોઈ પણ હિંદુ મંદિરની ચુતિ કે એવા કોઈ મંદિરનો તેમણે નાશ કર્યો નથી. એટલું જ નહિ, પણ હિંદુઓના જે અનેક ધાર્મિક ઉત્સવો છે તેમને પણ ઉતારી પાડવાનો કદાપિ પ્રયત્ન કર્યો નથી. તેમની આવી દૃષ્ટિ પાછળ શેા હેતુ હશે એ બજવાના સાહજિક ઈરાદાથી એક વાર મેં તેમને પૂછ્યું એટલે તેઓએ મને કહ્યું :

'જેઠા, આ વિશાળ જૂનીને જોતાં હું તો એક હુદ રાજ છું. મહા-શક્તિશાળી પરમેશ્વરનો એક અત્યંત સૂક્ષ્મ અવધુ. સાચી રીતે જોઈએ તો પરમેશ્વરથી જ જગતના પ્રાણીમાત્રાનું નિષ્પન્નપાત છુદ્ધિથી રક્ષણ કરે છે. એટલે જ્યારે અવા-ન્યાયી પરમેશ્વરે યોદ્ધી વસ્તીના રક્ષણનો ભાર મારા પર મૂકાયો છે, ત્યારે મારે પણ એ વસ્તીનું રક્ષણ પદ્ધતિથી ન કરવું પડે. પ્રભુ જેટલી દયા અને નિષ્પક્ષપાત છુદ્ધિથી પ્રાણીમાત્રાનું પાલન કરે છે, તેટલી જ દયા અને નિષ્પક્ષપાત છુદ્ધિથી હું (મને સોંપાયેલી) વસ્તીનું પાલન ન કરું તો મારું કર્તવ્ય ચૂક્યો ગયુંહિ ; એટલે અશે હું પાપનો અધિકારી બનું.

ઈશ્વર જેવી રીતે સર્વ પ્રાણીઓને સમાન ગણે છે, તેવી જ રીતે તમામ પ્રજાને મારે સમાન ભાવે લેખવી જોઈએ.

પ્રજાના વેદાઝા ભાવને ત્રાસ કે અન્યાય આપવાનો મને અધિકાર નથી.

આ કારણે હું હિંદુ અને મુસલમાનોને સમાન હક્ક આપું છું.'

-શિવમ્ મુહરમ્

‘ધૂમકેતુનાં વાર્તાઓ’

(લે. શ્રી ધૂમકેતુ : પ્રકાશક મૂર્તર મયરલ કાર્યાલય,
અમદાવાદ
પાનાં ૨૫૬ રૂ. ૪-૫૦)

શ્રી. ધૂમકેતુની પાણીદાર ચોટી જેવી
૨૫ વાર્તાઓના આ સંગ્રહની પ્રથમ આવૃત્તિ
૧૯૬૬માં બહાર પડ્યા પછી, બીજે જ વર્ષે
પ્રથમ પુનર્મુદ્રણ અને જૂન ૭૨માં બીજું
પુનર્મુદ્રણ થાય છે તે જ આ વાર્તાઓની
લોકપ્રિયતાને પુરાવો બની રહે છે. આ
સંગ્રહને ‘હેડે’ ‘રત્નપ્રભા’ શીર્ષકથી શ્રી અનંત-
રાય રાવળે દરેક વાર્તાનું મૂલ્યાંકન તેમજ
ખુબી વિવેચકની ચકોર દૃષ્ટિથી લખી આપ્યાં
છે તે એક વિશિષ્ટતા હોવા ઉપરાંત વાચક/
વિદ્યાર્થીને બહુ ઉપકારક બની રહે છે. દરેક
ગુજરાત યુનિ.એ આ સંગ્રહને કોલેજના
અભ્યાસક્રમમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે રાખેલ છે
કેમકે વાર્તાકલાત સોપાનમાં શ્રી ધૂમકેતુ
ચોખ્ખે રહ્યા છે.

ઉપનિષદ કથાઓ ૧-૬

(શ્રી. ધૂમકેતુ : પ્રકાશક મૂર્તર મયરલ કાર્યાલય,
અમદાવાદ. કિં. ૭ ભાગના ૭ રૂપિયા)

આજે ઉપનિષદો કેણુ વાંચે છે? વાંચવાનો કેને સમય છે? અને વાંચે તો સમજનારા કેટલા? ઉપનિષદ કથાઓમાંથી નિત્યતા જીવનવ્યવહારને અનુલક્ષીને શ્રી ધૂમકેતુએ બાલુવા જેવી તમામ કથાઓ જે ટૂંક નેટલી થવા બધ છે તેને ■ ભાગમાં સ્વર્ગ, પ્રેરક, અને જીવંત કથારીલીમાં રજૂ કરી છે. માત્ર ભગવાં પ્રબને જ નહીં, પ્રૌઢોને પણ આ કથાઓ વાંચીને પ્રેરણા મળે તેવું

તેનું આલેખન છે. આમાંની એક એક કથા અત્યંત પ્રાણવાન છે અને કેઇ ચોક્કસ હેતુ કે આદર્શને પ્રોત્સાહ છે. સત્યકામ ભખાલ, મહીદાસ એતરેય, ધીમ્ય, સ્વેતકેતુ, અધાવક, નચિકેતા, પિપ્પલાદમુનિ, માર્ગી જેવા વિશ્વ-વિખ્યાત પાત્રોને અહીં નજરે નિહાળવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. ‘એક કેણુ?’, ‘અક્ષર એક-અર્થ ત્રણ’, ‘જ્ઞાનદાન’, ‘આત્માની યોગ-ખાણ’, ‘સુર અને અસુર’, ‘છ પ્રશ્નો ને છ ઉત્તરો’, ‘જ્ઞાનનાં સાત સોપાન’ ઇત્યાદિ પ્રકરણોમાં જે રીતે શ્રી ધૂમકેતુએ ઉપનિષદની કથાઓને સરળ બતાવી છે તેથી સામાન્ય જનતાના લોકદેહ્ય સુધી પહોંચવામાં તેને આડ આવતી નથી. સચિત્ર તેમજ મોટા ટાઇપમાં હોવાથી વિષયની ગંભીરતા બાંધે કયાંય અઘોપ યાદ બધ છે! ચોથી આવૃત્તિનું આ પુનર્મુદ્રણ બારે દહ્યગમ બની ચકરું છે.

આશાની કાંત

(લે : એરિક ફોય : યશ પ્રકાશન વડોદરા
પાનાં ૧૬૫ કિંમત બે રૂપિયા)

મૂળ અંગ્રેજીમાંથી શ્રી કાન્તિ શાહે ગુજરાતીમાં આ પુસ્તકનો અનુવાદ કર્યો છે. “વ્યવહારમાં આજે માણસને ફરી કેન્દ્રસ્થાને સ્થાપવાની આકાંક્ષા છે. વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી, પ્રગતિ, ગણું જ આખરે માણસને માટે છે એવો વિચાર રૂઢ થતો બધ છે. માણસને શોભે એવો અને માણસની માણસાઈ જેમાં પૂર્ણપણે વહેતી શકે એવો માનવસમાજ સ્થવાની આજે સાંવત્રિક ભૂખ છે” આ કથનને પુષ્ટિ આપતા એરિક ફોયના “The Revolution of Hope”નો રજરવાલી અપદેહ ચિંતનની દિશામાં એક નવું દાર

જોલી આપે છે. આણ્ણુદથી સર્જતા સર્વ-
નાગમાંથી માનવમને ઉગરવું હોય તો સંપૂર્ણ-
પણે યાંત્રિક એવા સમાજમાંથી તેણે સુક્રિત
મેળવવી જોઈએ અને માનવતાવાદ તરફ ઢળવું
જોઈએ. આ પુસ્તક તદ્વિષયક વિચારસરણીમાં
મહત્વનું પ્રદાન કરે છે.

‘શિક્ષણમાં ક્રાંતિ’

(૨જ પ્રકાશન : હજરતખાના વડોદરા-૧
૪૮ પાનાં ૫૦ પૈસા)

“કેળવણીમાં ક્રાંતિની તમન્ના સેવનારા
ભાઈ મહેન્દ્ર ભટ્ટ આ પુસ્તિકાનું સંકલન કર્યું
છે. શિક્ષણના સારા પ્રયોગો જરૂર થયા છે
પણ એને વ્યાપક કરવા જતાં વિનાયકનો
વાનર બની ગયાનો અનુભવ જોઈએ નથી.
શિક્ષણનો સવાલ સારી પેઠે સુચવાયો છે...
એ બધા મુદ્દાઓ સાચું અંશુલિનિર્દેશ કરવાનો
આ પુસ્તિકાનો ઉદ્દેશ છે.” જેમના વિચારો
વ્યક્ત થયા છે તેમાંથી કેટલાક નામો :-
નારાયણ દેસાઈ, ટાગોર, વિનોબા, બખ્શભાઈ
મહેતા, વિવેકાનંદ, મહેન્દ્ર ભટ્ટ, નિર્મળા

દેશપાંડે, પુ. માવલંદર, જયપ્રકાશજી, આર.
એસ. ત્રિવેદી, ઇશ્વર પેટલીકર, હરભાઈ ત્રિવેદી.
તરુણેને

(લે : દાદા ધર્માધિકારી

૨જ પ્રકાશન, હજરતખાના, વડોદરા-૧

પાનાં ૮૮ એક રૂપિયા)

આજકાલ તરુણો રાષ્ટ્ર માટે કાંઈકાંઈ
બનના આત્મ્યા છે. ઘણીવાર તરુણ પેઢી
વિદ્રોહનો પથ સ્વીકારે છે. આ પુસ્તિકામાં
તરુણેને ઉદ્દેશીને દાદા ધર્માધિકારીએ સુવક
શિબિરમાં આપેલા વ્યાખ્યાનોના સમાવિષ્ટ
થયા છે. એક પ્રખર ચિંતક તેમજ પોતાના
જમાનાથી વધુ આગળ જોઈ શકનાર તરફે
દાદાની કીર્તિ જાણીની છે. મરાઠી પુસ્તકને
શુજરાતી અનુવાદ થી મહેન્દ્ર ભટ્ટ તથા ભારતી
પરીએ કર્યો છે. આજના યુવાનો માટે આ
પુસ્તક બહુ મહત્વનું બની રહે છે કેમકે તેમની
આકાંક્ષાઓ અરમાનોનું પ્રતિબિંબ પણ અહીં
ઝીલવામાં આવ્યું છે. દાદા ધર્માધિકારીના
વિશાળ અનુભવ અને વાચનનો નિચોડ એક
જ સ્થળે ઉપલબ્ધ બને છે તે યેવડો લાભ છે.

ભક્ત હરિદાસના જીવનનો એક પ્રસંગ છે. જન્મથી પોતે હતા સુસલમાન પણ હરિ-
નામ એમને અત્યંત પ્રિય. દુલિયા ગામના એક સુસ્ત સુસલમાન ગોરાઈ કાજીને આ પસંદ
ન પડવાથી સુકુલપતિ પાસે નકકી કરાવ્યું કે ભરબજારમાં લાતો મારતાંમારતાં લઈ જઈ
એમને સજા કરવી કે ખો ભૂલી જાય. બજારને બાધીને મારાઓ બજારમાંથી પોતાને લઈ
જતા હતા. ત્યારે પણ હરિદાસના મુખમાંથી હરિનામ નીકળવું બંધ ન થયું. ‘હરિનામ બંધ
કરો’ કહેનારા મારાઓને એમને કહ્યું :

‘લાઈઓ ! જોઈએ તો મને એક લાત વધારે મારો, પણ હરિનામ લેતા રહો; એ
બહાને તમારા મુખમાંથી પણ હરિનું નામ તો નીકળશે.’

પછી તો એ ગેલાન થયા, ગંગામાં એમને નાખવામાં આવ્યા ને અંતે દુલિયા
ગામના ઘાટ પર પહોંચ્યા. આ ઘોર કાર્યથી સુકુલપતિની વિરુદ્ધ જનતા અત્યંત ઉત્કેષાઈ
ત્યારે પણ હરિદાસ બોલ્યા :

‘એમાં એનો શો વાંક ? એ તો બાપડો નિમિત્તો હતો. હું હરિનામ દહયથી લઉં
છું કે નહિ એની આ પ્રસંગ દ્વારા ભગવાને પરીક્ષા કેમ નહિ હોય ? એનો વાંક હોય તો
યે ઇશ્વર એને દ્વેષા કરે.’

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of -

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)
Grams NIKKISAN

G T Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U P)
Phones 40001-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No 031-7249

સુદર, સ્વચ્છ અને સુગંધ છાપકામ માટે

સુરપ. મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરપ મુદ્રિકા, રેલકોસ્ટ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, ગાંધીકોન-૧

સુદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોસ્ટ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, નાગકોન-૧

લેખપાલિકા

વર્ષ : ૧૧૧]

ત્રિવેન્નર : ૧૬૭૨

[અંક : ૮

૫૪ : લેખ :	લેખક :
૨૫૭ મારામાં રાખતો જાસ છે...	સ્વામી રામતીથે
૨૫૮ ચિંતા જા માટે કરીએ ?...	શ્રી.
૨૫૯ આત્મશુદ્ધિ...	અકેવલી રાજગોપાલાચાર્ય
૨૬૧ કાવ્યધારા...	ભારતીય વેદ, ચંદ્ર લાખાણી, સુરેશ પંડિત, રામપ્રસાદ દવે, આનંદ મહેતા, હેમન્દ પંડ્યા, બુદ્ધેન્દ્ર ત્રિવેદી, રહેન્દ્ર જોષી, દિનકર જોષી, પ્રતીજ્ઞ રાવલ, ધનુસાલ ગોધી, અચાંક પુલક.
૨૬૬ પરિભ્રમણ...	'આશુતોષ'
૨૭૦ બોધપ્રયા મંદિર....	ગો.
૨૭૩ નમસ્કારનો વિધિ...
૨૭૪ અનામત....	પ્રવિજ્ઞાન બદ્ધ
૨૮૦ મીરા...	દેવેન્દ્રમાર પંડિત
૨૮૬ સંગીતનો જીવ...	જગન્નાથ પરમાર
૨૮૬ સોન્દર્ય કલા છે ?...	ગોપાલજી 'સર્વકિરણ'
૨૯૬ દુષ્પ્રભુની નારી ..	સુરેશ પંડિત
૩૦૦ અસૌકર્ષ્ય રૂઢી...	હનુમતીપ્રસાદજી દિવેદી
૩૦૫ અમારી આઈ...	કિશોરવ્યંસ
૩૧૪ અમર જીવિત...	દેવેન્દ્રમાર પંડિત
૩૨૦ વિચિત્ર સ્વભાવ...	નગુભાઈ નામક
૩૨૩ શરીર અને આત્મા...	સ્વામી રામદાસજી
૩૨૪ માનવી અને યંત્ર...
૩૨૬ આચરણ...
૩૩૮ ઉદ્ધવાસમત્ર...	પ્રકાશ મન્નર
૩૩૦ નવી પેઢી...	રજની પતીકર
૩૩૪ નાચું અદા કરો....	ડૉ. આદ્યત્ સ્વાઈદ્યકર
૩૩૬ જીવન કોના હાથમાં સોંપાયું ?...	કરસનદાસ માલેક
૩૩૮ અંખના...	દિનકર ના. જોષી
૩૪૩ રક્તધાન...	હિંમતભાઈ ડી. મહેતા
૩૪૭ પૂનર્જીવ...	રામપ્રસાદ દવે
૩૪૮ ઠાસ્ય...	'અનુભવી'
૩૫૧ અવસોકન...	સિ.

સૂચના

[આહુકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુખીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવડ. અંક ચિલિકમાં હશે તો મોકલશે.

ગમે તે મહિને આહુક થઇ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતાં વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં મંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિશુ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કામગીરી એક બાબુ શાહીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરસનું] - ૮ રૂપિયા. પરદેશમાં સોળ શિલિંગ.

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

૭૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાધી : સંપાદક : નવીન ગાધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેલવેકોલ્ સ્ટેશન, રાજકોટ.

Jay Sanitary Stores

A House of modern
Sanitary Fittings

Johnson Tiles

PENGUINE BRAND CHROMIUM FITTINGS
— CAST IRON PIPES & FITTINGS ETC

Contact for all your requirements in sanitary fittings

Phone 20881
Khadia Char Rasta
Ahmedabad

રાજકોટ નગરપાલિકા.

રાજકોટ શહેરના નાગરિકોને વિનંતી.

આલુ સાલમાં અનાવૃષ્ટિના કારણે દુષ્કાળની પરિસ્થિતિ સર્જાયેલ છે. જેથી પાણીનો ઉપયોગ શક્ય તેટલો ઓછો કરવા અને દુર્વ્યય થતો અટકાવવા અતુરોધ કરવામાં આવે છે.

અગાઉ અનાવૃષ્ટિના સમયે પાણીનો બગાડ અટકાવી જે રીતે નગરપાલિકાને નાગરીકોએ સાથ અને સહકાર આપેલ તેવો જ સહકાર આલુ સાલે મળી રહેશે તેવી આશા રાખવામાં આવે છે.

તા. ૨૭-૧૦-૭૨.

મનસુખભાઈ ભેષી

અધ્યક્ષ,

રાજકોટ નગરપાલિકા

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લી.

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,

અમદાવાદ - ૬.

(કૃષિ વિકાસના ક્ષેત્રે લેન ધીરાણના
કાર્યમાં બેન્કે ભજવેલ આગળ પડતો ભાગ)

— બેન્કે જૂન' ૭૨ સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત :—

અનુક્રમ	વેળ	રૂપિયા	રકમ	“કરેલમાં”
(૧)	નવા કૃષા.	૧,૬૦,૧૨૩	૪૭.૮૩	
(૨)	જુના કૃષા.	૩૬,૪૮૬	૪.૬૩	
(૩)	ગોઈલએન્જન અને ઇલેક્ટ્રીક મોટર	૧,૮૪,૪૦૬	૧૭.૬૬	
(૪)	ટ્રેક્ટરો.	૧,૦૫૭	૧૧.૮૪	
(૫)	જમીનના કબજા હક મેળવવા	—————	૪.૬૬	
(૬)	અન્ય વેળ	—————	૧૬.૦૪	
		કુલ ધીરાણ :	૧૧૧.૨૬	

ઉદયભાણુસિંહજી
કુવરાજ ઓફિસ પોરબંદર,
મધુખ.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉ-૩૫૫

હ. મ. બોપી
આઈ.એ.એસ
મેનેજ'ગ ડીપ્ટર

શાહ એન્ડ વોરા બ્રધર્સ

પ્રોપર્ટી પ્રોવાઈડર્સ

આશાપુરા રોડ

વલ્લભ નિવાસ, રાજકોટ

એજન્ટ - ઇન્ડો યુરોપા પ્રીન્સિપલ એન્ડ ડેલી ગ મશીન

યુનાઈટેડ પ્રીન્સિપલ ઇન્ડો

સ્ટોફીસ્ટ - પ્રીન્સિપલ ટાઈપ, મટીરીયલ્સ

ગ્રેજુઅલ ઇન્ડો

શાહ એન્ડ વોરા બ્રધર્સ

ફેસ્ટી કાપકના વેપારી

નવાનાઠા રોડ, રાજકોટ.

With Best Compliments

From

Vijay Ceramic Centre

KHADIA CHAR RASTA

AHMEDABAD

Please contact us for all types of modern

Sanitary fittings

Agent for

Hindusthan Sanitary Wares

&

"GEM" Chromium fittings

**THINK OF INDECOR WHEN YOU THINK OF
INTERIOR DECORATION:**

Distributors:- for Gujarat:

A-1. SURESHA COOPERATIVE HOUSING SOCIETY.
Ahmedabad -9

Kothari Construction Co.

Contractors & Engineers

A-5 Minits Apartments
St. X'viers School Road.
Ahmedabad

Ahmedabad

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

ગરીબોની સેવામાં આપણે આનંદ લઈ ન શકીએ તો આપણી બધી ફિલસૂફી મિથ્યા છે.

■ હે ભગવાન, તું ત્યારે જ વધારે આવે છે જ્યારે માણસ અત્યંત નબળી પતી તારું શરણ લે છે. અમને વર આપ કે સેવક અને મિત્રોને જે પ્રભાતી સેવા કરવા અમે ઈચ્છીએ છીએ તેનાથી અમે વેગળા ન થઈ જઈએ. અમને આત્મ સમર્પણ અને સફળતાના ભાગ્યને બનાવ, અને નિષ્ઠાના સાક્ષાત મૂર્તિ કર, જેથી આ દેશને અને વધારે ઝોળખીએ અને વધારે ચાલીએ.

○ કોય ન આવે એવું કરવાને શરૂ બધા પ્રત્યે ઉદારતા કેળવવી અને બધામાં આપણે છીએ ને આપણામાં બધા છે, એ બાવના કેળવવી. સમુદના બધા બિંદુ તોખા છે છતાં એક જ છે તેમજ આપણે આ સસાર સમુદમાં છીએ. તેમાં કોણ કેની ઉપર કોણ કરે.

○ મોટી ઊંઘરે અને જાન આપ્યું કે શરીર માટે જન્મ અનિવાર્ય છે તો તેટલી જ આત્મને માટે પ્રાર્થના અનિવાર્ય છે.

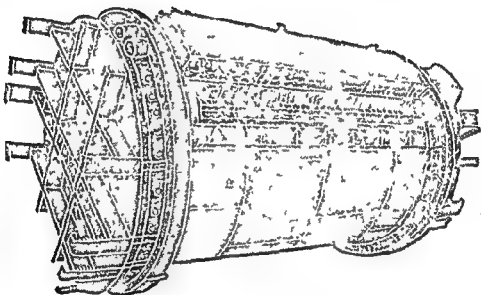
— ગાંધીજી

શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયાના સૌજન્યથી

રાજકોટ.

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of all machine building orders. Mukand is therefore able to exercise strict quality control, integrated planning and ensure timely delivery.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay-70 AS

Research Quality Expansion...

we are deeply dedicated to each!

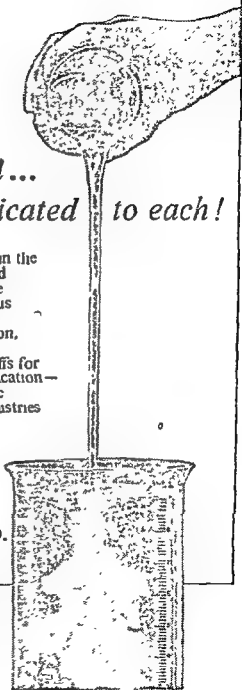
Amar Dye-Chem are pioneers in the dyestuff industry in India—and have sustained the performance through the years. In meticulous quality control. In unceasing research. In consistent expansion. In mounting exports. Today, Amar Dye-Chem make dyestuffs for almost every conceivable application—in textile, paper, leather, plastic paint, coir and many other industries.

*we believe that
Research is the life blood
of the chemical industry.*

AMAR DYE-CHEM LTD.

'Rang Udyan', Mahim, Bombay 16

With Best Compliments

Brimco Plastic Machinery Corporation

Plot No 55 Government Kandivali Industrial Estate,
Charkop, Kandivali (WEST), Bombay-67 N. B. (India)
Tele. 692818/693133

LAMPS AND LIGHTING FIXTURES

FANS

APPLIANCES

ACCESSORIES

TODAY IT IS bajaj

Incandescent, Fluorescent and Mercury Vapour Lamps, Lighting Fixtures

Bajaj and Kassels Fans—ceiling, table, pedestal, exhaust and air circulators

A wide range of household and industrial appliances—pressure cookers, irons, stoves, heaters, kettles, toasters, mixers, geysers, ovens, emergency lights, water lifting pumps, room coolers etc

Electrical Accessories—flush and surface types—switches, sockets, plugs, holders, connectors, bells and buzzers, I C switches, Elegant plastic shades.

bajaj

electricals limited

45-47 Veer Narman Road, Bombay 1. Branches all over India.

હાઇડ્રોલિક પ્રેશરથી બનાવેલા સુંદર અને ટકાઉ

HINDUSTAN FLOORING TILES.

નોં. જ. આગ્રહ રાખો

મ્યુનિસિપાલિટી, પી. ડબલ્યુ.ડી., રેલ્વે, મોલો તથા સોલ્ડમેડને લગતી આર. સી. સી.ની દરેક વસ્તુ એડર્સથી બનાવી આપીશું.

ઓફિસ

ઓમ્ચવલાલ ગોરધનદાસ શાહ

ટાઇલ્સ સેનીટરી વેર્સ અને પાઇપ ફિટિંગના વેપારી

ખાડિયા, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ.

ફોન : સુવેગ્નજીમ રોડ, ડેલીકો ચિલ પાસે, અમદાવાદ.

ઓફિસ અને ઘરનો ટે. નં. ૫૨૨૯૨

ફોન ટે. નં. ૫૧૬૩૬

Tulsidas Khimji Private Limited

Banks' Muccadums over 75 years

Best for :

- CLEARING
- FORWARDING
- SHIPPING
- WAREHOUSING
- INSURANCE
- AIR CARGO

46, Veer Nariman Road,
Bombay-1.

Telegram : NACHIKETA

Telephone : 259484 (4 Lines)

‘જીલેલા પુષ્પમાંયે તે સુવાસે શો ભર્યો રસ છે ?
જીલેલા દિવ્ય જીવનનો અરતો રસ ખુમારી છે.

જીલેલા દિવ્ય જીવનની ગુદી ગુદી શી શક્તિ છે.
ખુમારી, શક્તિનું એણું પ્રતિબિંબ ખરેખર તે.
પૂ. મોદા.

એલેમ્પીક ડેમીકલ વર્કસ કંપની લીમીટેડ

વડોદરા-૩

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફેરેઈન મશીનરી અને ફેરેઈન-રો-મશીનરિયલથી બનાવનાર

ચિત્તલિયા ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રા જ કે ૮

ઉત્તમ કવોલીટી સીલવર થુ ટેક્સ (ટીગટસ)
ટીપ નેઇલ્સ પ્રોટેક્ટર સ્ક્રસ (પ્લેઈન હોળનેઇલ્સ)

વૈષ્ણવજ્ઞાન

મારામાં રામનો શ્વાસ છે

વાંસજીને પૂછ્યું: “અરે વાંસજી જેની જૂકીને ઇશારે શહેનશાહ ભયભીત બને છે; ભીંમ, અર્જુન, દુર્યોધન જેના ચરણસ્પર્શ કરવા તલસે છે; રાજા-મહારાજા જેની પદરજ મસ્તક પર ધારણ કરે છે; જેના મૃદુ સ્પર્શનિહાળવા અંદ્રસુખીઓ અંખી રહે છે-તેવા પ્યારા મુરલીમનોહર તને આત્મ ત રનેહથી વારંવાર ચૂમે છે એ તે કેવું આશ્ચર્ય! તું એક સામાન્ય વાંસજી લાકડી, ભગવાન કૃષ્ણ પર તેં તેા કેવાં કામણ કર્યાં? આવી કરામત ક્યાંથી સીખી?”

વાંસજીએ જવાબ આપ્યો-“પ્રગથી તે માથા સુધી હું વચ્ચમાધી ખાલી થઈ ગઈ. મેં અહંકાર ત્યાગ્યો છે. પરિણામ એ આવ્યું કે કૃષ્ણ સ્વયં આવીને મને ચૂમે છે-જેના ચરણોને ચૂમવા લોકો તરસે છે, તે શોખથી મને ચૂમે છે. મારામાધી સુદર ગીતો કેમ ન નીકળે? મારામાં રામનો શ્વાસ છે; મારો મુરલીવો અવાજ એનો જ સ્વર છે.”

શ્રી હેલેદયો નવ શો લેણ તરે સુદ !
રગલ: વેતે દમે લાલે યાર અઘા નેણ ॥

—મુરલીની જેમ શિરથી ચરણ સુધી અહંકાર-અહંમન્યતા ત્યાગી દે, અન્યથા-પ્રેમ-મૂર્તિના લાલ હોઠોનું ચૂમવું સહજ નથી.

—સ્વામી રામતીર્થ

ચિંતા શા માટે કરીએ ?

કાળનો પ્રવાહ કદી અટકતો નથી. પળપળ કરતાં કેટલાં વર્ષ વીતી ગયાં આપણી જિંદગીનાં, ઉંમરમાં જેટલાં વર્ષ ખોયાં તેમાં શું ચેળવ્યું તેનો આંક મૂકીએ અને જિંદગીના સંભવિત આયુષ્ય સાથે તેને સરખાવીએ તો એમ જ લાગે કે ગુણપણમાં ચિત્તમાં જે આદર્શો ચમક્યા હતા તે તો આ જિંદગીમાં પૂર્ણ થાય એમ નથી. પચ્ચીસ જ વર્ષની લહેને ઉંમર હોય, પણ એટલાં લાંબાં વર્ષોમાં ચેળવ્યું શું ? બાકીનાં ચાલીસ કે સાઠ વર્ષમાં એ ગણતરીએ શું મળશે ? અને બાકીનાં વર્ષો તો કેવા કપરાં છે ! જુવાનીનું એમ ધીમેધીમે એાસરતું જશે, સંસારની વિટંબણાએ પણ યજ્ઞિત ને સમય ખૂંચવી લેશે, ચાલીસ વટાવ્યા પછી તો શરીર-મન યાક અનુભવવા લાગશે...

અને આયુષ્યનો પંથ વધુ કપાઈ ગયો હોય તો ? ત્રીસ, ચાળીસ, પચાસની ઉંમરે પહોંચ્યા હોઈએ તો ? તો તો હવે બાકી શું રહ્યું ? નિરાશાથી મન ઘેરાઈ જાય એવું છે... પણ યાદ રાખીએ કે ઇશ્વરની આ સૃષ્ટિમાં કાળગણના એક મોટી જામણ છે. એમ નથી લાગતું કે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન જેવું કંઈ છે જ નહિ અથવા તો જીવનનો આ સ્રોત દૂરદૂરથી ચાલ્યો આવે છે ને દૂરદૂર સુધી જવાનો માર્ગ ખુલ્લો છે ? વરસોનો તો હિસાબ જ ક્યાં છે આ જીવનપ્રવાહ પાસે ? અને બીજી રીતે વિચારીએ પ્રભુની આ અજબ દુનિયામાં કેટલાંક કાર્યો વર્ષોનાં વર્ષો વીતે તો ચે ન થાય ને ક્યારેક પલકવારમાં જ થઈ જાય એવું આપણે નથી જોયું ? શુભ અને અશુભ બંને બળેા અત્યંત આશ્ચર્યકારક રીતે કામ કરતાં આપણે નથી જોયાં ? મહેલાતો જીતી કરતાં ને નગરો બાંધતાં કેટલા વર્ષો વીતે છે ? ને ભૂકંપનો આંચકો આવતા એ બધું કેટલી ક્ષણોમાં ધરાશાયી થાય છે ? માનવ-જાત ઉપર અથોર અત્યાચારો ગુબ્બરતાં સામ્રાજ્યો કેટલાં વર્ષે રચાય છે ને કેઈ વિરાટ પુરુષ પેદા થાય છે, ત્યારે કેટલી વારમા એ પાપ-પુનનો નાશ થઈ જાય છે ? ઇશ્વરની સૃષ્ટિમાં કાળગણનાને મહત્ત્વ આપીએ તો ચે તેની પળેપળમાં કેવી યજ્ઞિત ભરેલી છે !

તો પછી નિરાશ શા માટે થઈએ ? આજના દિવસને નવ-જન્મનો દિવસ સમજીને શા માટે જોશભેર કદમ ન ઉઠાવીએ ? પચ કેટલો બાકી છે તેની ચિંતા શા માટે કરીએ ? આપણા પુરુષાર્થની સાથે ઇશ્વરની કૃપા જાગશે તો આપણા પગે પવનપાવડી પણ મુકાશે, પણ તેની ચે ફિક્કર આપણે શા માટે રાખીએ ? આપણો ધર્મ ચાલવાનો-સાચે માર્ગે ઝડભેર ચાલવાનો.

—શ્રી.

એક હતા સ્વામીજી.

સ્વામીજીનું નામ હતું આચાર્ય જ્ઞાન-સાગરજી. તેઓ મોટા જ્ઞાની હતા. એમના એક શિષ્યે તેમના ચરણોમાં બેસીને શાસ્ત્રોનું શ્રીકું અધ્યયન-મનન કર્યું. પરિણામે આ શિષ્ય-મહોદય પણ મહાવિદ્વાન બન્યા. તેઓ સ્નાન-ધ્યાનાદિ નિત્યકર્મ બહુ વિધિપૂર્વક કરતા હતા. થોડા સમય પછી સ્વામીજીના આ જ્ઞાની શિષ્ય ગુરુથી જુદા પડ્યા અને નદીના કિનારે પોતાનો એક જુદો આશ્રમ બાંધીને રહેવા લાગ્યા. શિષ્ય મહોદયે પોતાનું નામ કપિલાચાર્ય ધારણ કર્યું. ઘણા ભાવિકો તેમના દર્શને આવતા હતા; કપિલાચાર્ય આ ભાવિકોને ધર્મોપદેશ કરતા હતા.

આ રીતે કપિલાચાર્ય પોતાનું આશ્રમ-જીવન ગાળતા હતા. એવામાં એક દિવસ એક મેલોથેલો સાધુ તેમની પાસે કથાકથી આવી પહોંચ્યો. કપિલાચાર્યનો ચરણસ્પર્શ કરીને સાધુએ કહ્યું: 'મહારાજ, આપના માટે એક ખાસ તેલ લાગ્યો છું, તેનો સ્વીકાર કરો. તેલનો નિધિ એવો છે કે પહેલાં તેને આખા શરીરે ખરાબર ચોળવું અને એ પછી સ્નાન કરવું.'

આટલું કહીને સાધુએ કપિલાચાર્યને તેલ હેટ ધ્યું.

કપિલાચાર્યે પૂછ્યું: 'ભાઈ, આ તેલની કેમ વિશિષ્ટતા છે?'

'શરીરનું રક્ષણ કરતી ચામડીને આ તેલ ખૂબ જ લાભકર્તા છે. આપ આ તેલનું જરૂર મંદન કરો. વધુ નહિ તો છેવટે ચાર દિવસ માટે પણ આ તેલનો આપ જરૂર પ્રયોગ કરો. આટલી આપને મારી ખાસ વિનંતિ છે. આશા

છે કે મારી આટલી મન કામનાને આપ જરૂર પૂરી કરશે.' સાધુએ ગદ્ગદ કંઠે પ્રાર્થના કરી.

સાધુની લાલુકતા બેઠને સ્વામી કપિલા-ચાર્યે તેના તેલનો સ્વીકાર કર્યો અને સાધુના બતાવ્યા પ્રમાણે રોજ તેલનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો.

એમ કરતાં ચાર દિવસ પૂરા થયા. અને પાંચમા દિવસે વિચિત્ર ઘટના બની. એ દિવસે હંમેશની જેમ લોકો સ્વામી કપિલાચાર્યનો ઉપદેશ સાંભળવા તે આવ્યા; પરંતુ સ્વામીને ભોતાં જ તેઓ આવ્યા તેવા જ પાછા ફર્યા; લોકો પ્રસાદ લેવા પણ રોકાયા નહિ. બીજે દિવસ પણ આમ બન્યું. ત્રીજે દિવસે પણ લોકોએ આ ભતનો વ્યવહાર કર્યો, એટલે સ્વામીજી વિચારમાં પડી ગયા. તેમણે વિચાર્યું: 'માનો ન માનો, પણ સાધુના તેલમાં કાંઈક એવું છે, જેથી કરીને મારા પ્રત્યેની લોકોની લક્ષિતાવના નષ્ટ થઈ ગઈ છે. કદાચ મારી લોકપ્રિયતાની ઘડ્યાં કરીને સાધુએ મને દોષ એવા બાહુનું તેલ આપ્યું હોય.'

લોકોના તિરસ્કારભર્યા વર્તનથી કપિ-લાચાર્ય મૂંઝવણમાં ચૂકાઈ ગયા. મૂંઝવણના ઉકેલ સારુ તેમણે પોતાના ગુરુ-જ્ઞાનસાગરજી-નો આશરો લીધો. જ્ઞાનસાગરજી પાસે જઈને તેમણે સર્વ વૃત્તાંત નિવેદિત કર્યો.

ગુરુ જ્ઞાનસાગરે કહ્યું: 'તેલ વધું છે? વધું હોય તો મને બતાવો.'

કપિલાચાર્યે ગુરુના હાથમાં વધેલું તેલ મૂક્યું. તેલમાં થોડાંક ટીપાં હલેલીમાં હાથને ગુરુજીએ તેલને સૂધ્યું અને તેની પરીક્ષા કરી, પછી કહ્યું: 'ભાઈ, આ તેલના લંધે જ લોકોમાં

આવું પરિવર્તન થવા પામ્યું છે તેવને બનાવતી વખતે તેમાં 'સુદર્શનમંત્ર' કુંકવામાં આગ્યો છે મનના પ્રભાવથી તેવમાં એક અદ્ભુત શક્તિ આવી છે જે કોઈ આ તેવનું શરીર પર મર્દન કરી આન કરે છે, તેના ચમત્ આતરિક બાને આરોગ્ય બહાર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે આ તેવનું માલિય કયાં પછી બીજાં-જોગી દૃષ્ટિ આતરિક બારેને હુપારવાનું કામ અવકુચ બની જાય છે હા, કેટલાક એવા પવ્વ ગોળીઓ મળી આવે છે, જે આ તેવનું સેવન કરીને દૃઢયને, અતરને એકદમ સ્વ-કરવાના કાર્યમાં લાગી જાય છે બાકી આપણા જેવાઓ માટે આ તેવ કામનું નથી'

શુરુની વાત સાલગાને કપિલાચાર્ય એકદમ ચરમિદા બની ગયા અને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા

કપિલાચાર્યના ગયા પછી શુરુ જ્ઞાન-સાગરનું પોતાના બીજા શિષ્યોને પ્રમથવતા કહેવા લાગ્યા 'હે શિષ્યો, જ્યાં સુધી મન

પરિષ્કવ દશાએ નથી પહોંચ્યું, ત્યાં સુધી ચાચેન મનન કે પૂજાપાઠ આદિ ત્વં બ્યથ' છે. દુનિયામાં એ કોઈ ત્રીજી આવશ્યક વસ્તુ હાલ તો તે છે આતમચુદ્ધિ'

શુરુના આ ઉપદેશ ઉપરથી શિષ્યો પોતાની મેળે વિચારવા લાગ્યા

કેટલાક શિષ્યો બોલી લેવા 'ત્યારે સુદર્શનતેવ તો બહુ જ ખરાબ !'

બીજા કેટલાકને થયું 'મનને અંકુશમાં રાખવું એ કેવું કઠિન કાન છે !'

કેટલાકે વિચાર્યું 'નીંદર થઈને આ તેવનું મર્દન કરવાની યજ્ઞિ કોણ બળે આપ બ્રાહ્મ કયારે આવશે !'

જલસેશ્યા શ્રીધાસાદા શિષ્યો કહેવા લાગ્યા

'જરે ભાઈ, આપણા માટે તો સરસ્વતે કે તરુનું તેવ જ વાડુ ! આવા બહુનવવાળા તેવોના આપણે શો ખપ !'

*

ગિંદુ અને સિંદુ

સ્વામી વિવેકાનંદ પોતાને પુછાશે ત્વન પ્રયોગ ઉપર જવું કેવી સરળતાથી આપતા, તેને એક પ્રસન્ન શક્તિની નિવેદિતાએ નીચે પ્રમાણે નોખી છે

'એક દિવસ સ્વામીજી નાથે ભક્તિસ્વાતન્ત્ર્યની ચર્ચા શ્રેષ્ઠી, ચર્ચા માલના કુ અંધીરી બનીને બોલી જીરી 'નહિ, કું એવો વિચાર જ નથી કરી ચકતી માત્ર સ્વતંત્ર ભક્તિસ્વાતન્ત્ર્ય હોવું જ જોઈએ. અનતમાં સદાને માટે વિલીન થઈ જવાની ઈચ્છા કું નથી કરી ચકતી એના વિચાર માત્રથી કું કરી જી કું 'સ્વામીજી પોતાની સ્વભાવસદૃશ સરળતાથી મારી વાતો સાંભળી ગયા અને પછી પૂરી ત્રણ-રતાથી બોલ્યા 'એક દિવસ વળતું એક ગિંદુ સમુદાય પડીને, તમારી માથે જ રોવા લાગ્યું અને પોતાના સ્વાતન્ત્ર્યની રક્ષા માટે અકળાવા લાગ્યું એ સાંભળીને મદાસાત્રે એને કહ્યું 'તુ જા માટે રહે છે ? મને તો તારા રક્ષાનું કારણ સોંપવા જતાયે મળતું નથી મારી સાથે મળી જઈને તુ તારા જ માઈ બહેનોની સાથે મળી રહ્યું છે જતે તો કું તમારા બધાની જ સમર્થિ છું ખરેખર તો તમે જ સમુદ્ધ છે. જતાયે જે તુ મારાથી અલગ થવા ઈચ્છતું હો, તો સર્વેનાં હિરેબોની સદાચથી ઉપર જ અને વદાજોના આધાર સધીને ત્યાંથી કલ્યાણપદ આશીર્વાદના રૂપમાં પૃથ્વીની તારણી છાતી પર કિતરી આવ.'

અને તેમના આ જવાબ સાંભળી કું મારી શક્તિઓનું નિવારણ પામી ચૂપ થઈ ગઈ.'

કાવ્યધારા...

[આ સદિની પ્રત્યેક પ્રક્રિયામાં કવિતા જ સર્વોપરી રહી છે. આ સદિના સર્જનનો પ્રથમ વિચાર જેને આંખે હોય-કોઈ અદૃશ શક્તિને, કોઈ મહાન સર્જકને-તેના હૃદયમાં કવિતા સિવાય બીજું કશું જ નહિ હોય. જગતના મહાન વિજેતાઓનાં મસ્તક સૌ પહેલાં કવિતાને ચરણે નમ્યાં હતાં. યુદ્ધમાં શુ કે અધ્યાત્મિક સદિમાં-કવિતા વિના કોઈને ચાહ્યું નથી. પંડિત જ્વાહરલાલના વસિયતનામામાં ને શ્રી ચરવિંદની આધ્યાત્મિક વિચારસરણીની ટોચે એ જ ખેડી છે-કવિતા.]

કવિતાની આવી કલ્યાણગામી વિચારસરણીને કેન્દ્રમાં રાખીને રાજકોટની સુ-રંગ સંસ્થા અને લેંગ લાયબ્રેરીના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૮-૧૦-૭૨ના રોજ રાત્રે નવ વાગે લેંગ લાયબ્રેરીના મધ્યસ્થ ખંડમાં કવિમિલનનો વિશિષ્ટ કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો. અને એ કાર્યક્રમમાં લગભગ બાર જેટલાં કવિમિત્રોએ ભાગ લીધો હતો. એ કાર્યક્રમમાં રજા થયેલી કવિતા-રચનાઓમાંથી કેટલીક રચનાઓ અમે અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.]

મેઘાવી મેઘાણીને / ભાસ્કર વેરા

આજ માઠી તારા મદમાં
મોટા માણસોમાં મનમેળ નથી,
એનાં સાંધલુ-સીવણ કરનારો
કસબી અહીં કોઈ કાગેલ નથી.

-૧-

જોરા જોરે કો' ખરડાઈ ગયા,
કોઈ કાચે કુબે કોચવાઈ રહ્યા,
મીઠું મોત કરી કોઈ મલકાતા,
કોઈ કૂંબ લજમણ કંપી રહ્યા,
એવા સંધને સિંધૂડે સજ્જ કરે એવો
શાયર શોધવો સહેલ નથી-

-૨-

વેરઝેરમાં કોઈ બેરડાઈ ગયા,
કોઈ પાણિયામાંથી પૂરાઈ રહ્યા,
કોઈ પ્રીત પછોયાના ઓરતાઓ,

પૂજા ટૂંકાં માંહી ઘરબાઈ ગયા,
એનો મેગો કરી નવા ઘાટ ઘડે એવો
કુંભાર કો' કસવેલ નથી-

-૩-

કોઈ પીરના ખ્યાલા ટોળાઈ ગયા,
કોઈ સાંધના ઓળા રોળાઈ રહ્યા,
સાધુ સૌરજાની કો' સમાધ પરે
એકતારાનાં આંસુ થીનઈ ગયાં,
એવાં આંસુના સગડે શોધનારો
મરમી અહીં કોઈ મટેલ નથી.

-૪-

બૂના પુરાણે કોઈ દુભાઈ ગયા,
કોઈ હંતકથામાં દુલ્ખાઈ રહ્યા,
લોહદૈયાના માણેકથંભ પરે
કોઈ મીંદળખંધા ભૂલાઈ ગયા,
એની વેરણ હેરણ વીતકનો
વહીવંચો ય કો' વિહમેલ નથી.

ગઝલ/અંદુ લાખાણી

માણસાઈની વાતો કરનારા બધા માણસ નથી હોતા,
ચેતાનનો સંગ કરનારા બધા ચેતાન નથી હોતા,
એટલે તો કહું છું સમગ્ર વિચારીને
નીતિની બહુસ કરનારા બધા નીતિવાન નથી હોતા.

૧

ખંડાર જે સિકંદર,
ધરમાં એ રૂંડીરૂંડી
કરંદે ઉંદર !

૨

તરે કદાચ સુખડાંખનો,
સારો સમંદર,
એથ બને રૂંડી ભય,
પોતામાં ઇંદર !

૩

મળ્યો એક ગુંદર
પોતે કયાંય ચોટે નહિ,
બીજા બને ચોટાડીને,
કરે કે' ભગંદર

૪

માણસ એ સાચો,
જે રહે ખંદર,
એક નહિ જે નહિ,
ગુલાટ લે પદર !

૫

કાચબો ઉપાડે,
મોટોમસ ખંદર;
એધ રહે એને
નાગથી ગળાતો છકુંદર !

૬

બેતાં બેતાં આરુ,
ચંદર ની અંદર,
સલવાય મારું
દોરા પગર લગર !

ઉપા હો કે પછી સંખ્યા બધે રેલ ય ધાણી
સુંબલ રંગ ૧ યા ય ત્યાં રંગાય મેઘાણી.
વતન ધીંચુ વળી મસ્તી મળી એને કસુંબલની,
ધરાના કાળજની કોરમાં પથરાય મેઘાણી.
લીલી નાથેરના કાલામથાળા ત્રાડ મારે ત્યાં,
અડીખમ ખડાડ જેવો ખડાડમાં પડવાય મેઘાણી.
યુગે યુગે યુગોથી યુગની એ વંદના ઝીલે,
ભલે છે પાણીયો પલ્લુ તોય જોડો ધાય મેઘાણી.
અલખનું નામ લેનારા અમે પૂણી ધખાવી છે,
મીઠા તંબૂરના નાદે રણકતો ભય મેઘાણી.
અમારું ખંડારવટું એટલે પૂરું નથી થાતું,
અહીં અન્યાય છે અન્યાયમાં સંભળાય મેઘાણી.
સીસકતા ઓતરાદા વાલરાનો શ્વાસ બોલું છું,
પનોતો એકનો એક જ બીજો ના થાય મેઘાણી.

દંતકથા રી વાત... / આનંદ મહેતા

રૂપલ, હવે તો દંતકથાની રાજકુમારી જેવી તારી વાત.
લેણદેણના લીલાં-પણેાં ખરી પડ્યા ને, વૂઘવે જંઝાવાત !
રૂપલ, હવે તો દંતકથાની રાજકુમારી જેવી તારી વાત.
આખોની જે માછલીઓને હોઠ હસે પરવાળાં;
હણું હણું ખગ મેલ્યાને, ઓરડે પથરાયાં અજવાળાં !
દળતી સાંજે, આજી કાઠે જિગતી મુલાકાત...
રૂપલ, હવે તો દંતકથાની રાજકુમારી જેવી તારી વાત.
શહેર હવે તો મહેલ, પડધા બીતે-બીતે લટકે...
ખુલ્લાં એનાં દ્વાર મહીથી હસો જેવા દિવસો છટકે !
દિવસોને શું પાળે ? અમે તો વલ્લુજારાની ભત...
રૂપલ, હવે તો દંતકથાની રાજકુમારી જેવી તારી વાત.

ગમ્મલ / ચંદુ લાખાણી

હું કુલોથી પ્યાર કરું ને મને પ્યાર મળે
હું કંટકોની ગિલા કરું ને મને પ્યાર મળે
તકીરની મારી આ જન તો જુઓ
હું જવાબ માગું ને મને સવાર મળે.

*

શિયાળાનો તડકો / ઉપે-૬ પંડયા

ઝલમલ ઝલમલ સૂરજ ચમકે,
તેજ-ગિન્દુઓ ઝરમર વરસે,
તેજ અહો શું તડકો !
સૂરજમુખીની પાંખડી જેવો
પ્રચાંત ચંચલ તડકો,

કૃષ્ણસરીપુ આલ અને આ પીતાંબર તે તડકો !
અખરખિયો ને હિંગળોકિયો આ બદુષ્ઠ તડકો !
પ્રભાત કેરા શ્વેત લાલ પર કુંકુમરંગ્યો તડકો,
ઠોડીલી કન્યાને અંગે પુનિત પીડી શો તડકો !

કંકાવટીમાં કલ્યાણીએ
કેસરમાં ધૂટેલો,
ચારુ સુગંધી ચંદનથી ચચેલો,
નમણી ચંપકકળીઓ જેવો
આ પીળો પીળો તડકો,
આ કુંજો કુંજો તડકો !

નવશિશુની અંશુલિઓ જેવો
ફલશુલાખી તડકો;
ચમક ચમક લોચનિયાં જેવો
તગતગતો આ તડકો !

ઝગઝગતાં કિનખાખી ઝરણાં,
સોનલવરણી સડકો,
સમાધિમાં લેલીન ભગતા
ભૂરા ભૂરા ખડકો,
આ સોનેરી તડકો !

મખમલ જેવો સાવ મુલાયમ,
રેશમ જેવો રંગ-મનોરમ;
પ્રીછી જેવો પલવટ એનો !

તો ધીમેથી અડકો,
ચળક ચળક ને ઝળક ઝળક હા,
આ સોનેરી તડકો,

જલતરંગ પર દીરાકણીશો ઝગમગ ઝગમગ તડકો !
ઘોરા આવો, બહાર નીસરો,
બધ બારણે બેઠા બેઠા,
આમ તમે શું થડકો !

રણઝણતી ઓ સીમ અને આ ખુલ્લાં ખેતર દેખે,
પંખીસંગે ડાલતગૂલત હાર તરુની પેખો,
વૃક્ષહિંદોળે હીંચકતી આ બાલટોળીઓ પેખો,
ભાંભરતાં આ વાછરડાં ને ધેતુ ભ્રમળતી દેખો,
બાલ્ય ગયું, યૌવન પણ સૂતું વહી જશે, કંઈ લેખો !

આવો આવો, નગરબંધુઓ !
મુશમુશાલ કૌ માણી લ્યો આ કચન જેવો તડકો,
'કાલ કાલ' કરવામાં વીત્યાં, વળી વીતે કંઈ વરસો,
પછી ઉનાળે તો યદ્યદ્યે ભડભડ એનો ભડકો.

કાનજીએ બતે ચૂંથેલી,
ઝીણું જતન કરી દીધેલી,
નીલમુટ્ટીની ઝાંચ ભરેલી
વણમૂલી આ સોનલવરણી શિશિરશાલ લઈ પૂમે,
ગામગોંદરે, ખીણખેતરે,
નદીડુંગરે, કેડીકેતરે,
પૂમે પૂમે ખસ પૂમે,
ધરતીનું ઉર હયું લયું છે,
આજ ક્યાંય નથી દુમો.

ઝોલી લ્યો રે ઝોલી લ્યો કૌ મુશમુશાલ આ તડકો,
આ કુંજો કુંજો તડકો,
આ પીળો પીળો તડકો.

ગઝલ / ચંદુ લાખાણી

દોસ્તીને મેં કદિ કલંકિત નથી કીધી
મેકીની મેં કદિ બગાવત નથી કીધી,
હા, એ જ છે દોષ બિંદગીનો
મુશામત કદિ કોઈની નથી કીધી.

શબ્દ / બૂવેન્દ્ર ત્રિવેદી

શબ્દોને મારા ટેરવે આલવું પડે
 શબ્દો વડે આ જીવતર સંતાડવું પડે
 શબ્દોથી હવે ક્યારેક મંભાળવું પડે
 શબ્દોને હવે ક્યારેક ખવડાવવું પડે
 શબ્દોની હવે ન્યારે ઉડાવતો હું હાંસી
 એ શબ્દની જ પાસે ખરડાવવું પડે
 શબ્દોનો સાથ લઈ અહિં બોલવું પડે
 શબ્દો વડે હૃદયને ખડેલાવવું પડે
 શબ્દોની અહિં ખાણુ ને તો ય અમે ખાલી
 ઉછીનું લઈ મંડોરું દેખાડવું પડે
 ભાગીને બીડમાંથી એકાંતમાં હું ભેસું
 તો શબ્દ નીચે અમને કચડાવવું પડે
 શબ્દોથી ભાગવા દમ છાડવો પડે
 શબ્દોથી લોહીને ઉકાળવું પડે

શબ્દોને મારો પુસ્તક ઉપાડવું પડે
 શબ્દોને મારે મસ્તક ઉપાડવું પડે
 તમને તો હવે શબ્દથી નવાજવા પડે
 ઇશ્વરને વગર શબ્દએ સંભળાવવું પડે

વિદાય ગીત / દિનકર જોષી

સંજોગના ખૂણે સંતાવા ફળિયું ફાંફા મારે,
 આંખે વહેતી તરલતાનો પ્રસંગ માથે ભારે.
 શરણાઈના સૂરો બોલી ચૂંદરી ગીતો ગાય,
 રંગોના અવાજ લઈને ચોરડા આવે જાય.
 પરાદિયાનું સ્મિત વેરતો સૂરજ આંખો ભાલે
 ઉદ્ધાસની આગળીએ વળગી ઉમંગ ધીમે ચાલે.
 પડછાએની સ્મૃતિ સાચવી દીવાલ ભાગોળ જુએ
 શૂન્યતાને આંખે આંજી ચોસરી ઉદાસ રુએ.
 જવાનું છે દૂર હવે એમ વિદાય આવી કહે
 સાદ પાડેલા સમયના પછી રેલીએ આંસુ વહે-

ગીત / મહેન્દ્ર જોશી

કેટ-કેટલા જન્મોનો હું થાક લઈને આવી'તી જોકુળ
 માધવ, તું તો કયાં ના દેખાયો!
 માધવ, તું તો એવો શું રીસાયો?
 આ વખતે પણ એમ હતું કે જીવવું ફળ્યે
 માધવ મળ્યે મોરખી'છનો પડછાયો પડ્યે.
 પડછાયામા જન્મોનો હું થાક ઝળોળીય
 ને જન્મો મારા ફૂલ જેમ પાણીમાં તરશે!
 તરવાનું તો ઠીક હવે તો જીવવાનું છે આ ભવ ધૂળ...
 મળવાની આશે હું તો જન્મનાઓને
 મારી હથેળીઓમાં મંદોરી રાખું
 પછી તો આઠમ વીતતી તરસળળી હું પાછી ભતી
 ભતાં-ભતાં જમનામા હથેળીઓ ને સુકવી નાખુ!
 એ કાંઠે-કાંઠે રોપેલાં આ કદમ્બવૃક્ષમાં ઉગી નીકળતી શૂળ
 પછી તો વનરાવનમા વાયરામાં
 રેલાતી બરે તારી, વેણુઓની ફૂંક
 મારી વેણુને હું ખૂલ્લી રાખીશ એક 'દિ તો
 રેલાતી આવી વાગી ઉડશે અચૂક
 માધવ, એવા તે કયા પાપ કર્યા કે જન્મોનું નંદ મૂળ

કિનારા પર ફેંકાયેલ અરમાનોની લાચર
જિંદગી ફેરી ખુશીના આખરે તો ચાર
જુગો તો છે પાણી છતાંયે ખ્યારનાં ચોવી
ક્યારે કે શબ્દનમ તો ક્યારેક આગ
દહંથી થીંછ ગયેલ ખ્યારની નિશાની છે
ગરીબોના હાથાર ખ્યારને આધાર છે

મજબૂરી છે નામ બીજું જિંદગીનું તે બતાવે છે
મજનૂની થયેલ દહન ચોહાળતનું કદન છે
લયલાની આહ પુકારીને કહે છે કે ઇશક છે
દિલના દહની ખામોચ જખાન છે
પૂરી ન થતા કંટાળીને આંખમાં આવેલ આરત્ર છે
દિલમાં ન મળતા જગ્યા આખરે પાલવમાં પથરાય છે

ધન્ય સંજીવ / ઇન્દુલાલ ગાંધી

આ મુદિના સાંકાન્તિ કાળે
અર્ધવિદસિત-સંસ્કૃતિની પુરુષપાળે
પ્રજાજેલ જઠરામિ અને
અતૃપ્તિના પડની વચાળે
એખાકળી પૂરી રહેલી માનવીની જૂખને
સંતોષવા ને સાંત કરવા
કેમ કલ્પ-સંયોધકે
એકાદ કે એથી વધુ
ખીજને ચોધ્યાં હશે.

એ ખીજને પૂરવીની દેયા-પાંદડીમાં મગટવા
-કેમ પ્રેમિકા-ઉરે પ્રગટી રહે પહેલું કિરણ
પ્રેમનું કે ચિત્તવ્યાકુલ પ્રભુધનું-
એવી રીતે
હજારની અણી દેયાં ઉપર વાગી હશે.

ચિત્કાર ત્રીડી વેદનાનો સાંભળીને
એ ઘા ઉપર જલબિન્દુ શીતલ છાંટવાને
પ્રેમનાં અશ્રુ સગી વર્ષાની ધારા
વીજની ત્રીડી પરેથી-ન્યોમની ફેડી પરેથી
ખિન્દની સેના લાઇ ઊતરી હશે
એ ધન્ય શણ કેવી હશે ?

નાની લચકતી શરીરવેલ પર ઉપાડી
ધાન્યની ફંડી-
હાંડલી બ્યારે અહીં ડોલી હશે,
ને પવન સાથે પ્રેમનાં એ વેણ એ બોલી હશે !
એ ધન્ય શણ કેવી હશે ?

આગના સ્પુટનિક-એટમબોમથી સો-સો ગણી
કેમ કલ્પયોધક તથા શ્રમની
વૃત્તિથી તરબોળ
અન્નના પ્રાગટ્યની એ પણ હશે.

એવા રે અમે એવા

યુગા-કામાથી ઈંદી અમીને એશિયનોને દાકી કાઢવાની કુમેય આદરી છે તેનાથી ભારતવાસીઓ કુલ્લુખ બન્યા છે કેમકે આ એશિયનોમા મોટા ભાગનાં ભારતના છે. ઈખીતી રીતે જ બધું ત્યાં ઊડીને આવવાનું કોઈને ન મમે યુગા-કામા પ્રમુખે યા કારણે આવું પચતુ બધું હશે ? ધણા વર્ષો કેન્ઝામાં માળલા એક ભારતીય પત્રકાર શ્રી ચંદ્ર મહેરા ભારતીયજનો વિશે કહે છે તે બધુવું સ્પષ્ટ થઈ પડશે. આ અગાઉ ભર્મા, સિલોન કેન્ઝા, ઝાઝીખારમાંથી આવેલુને ભકારો મળી ચૂકે છે એમને યુગા-કામા ખાસ અપવા. નથી અંગ્રેજોએ આવેલુને રાખ્યા તેથી વધુ સારી રીતે આવેલુ આફ્રિકોને રાખ્યા નથી. આફ્રિકોના વતની એશિયાવાસી તરફ નફરતથી જુએ છે. એશિયનો બધા મથા ત્યાં કુટુમ્બ ધિયા સ્થાનિક લોકોને નિદાળવા લાગ્યા વેપારની તેમજ અન્ય આવશ્યકતા કારણે તેને પોતાને અંગ્રેજો અને ધોળા પ્રમુખે માટે ચડી મેસવામા એવ લાગુ સામાન્ય વાદીઓ સાથે તેમણે કાથ મેળવ્યા અને કાળી પ્રમુખે થતા અન્યાયમા ભાગીદાર બન્યા ગ્રાધીજીને ખાદ કરતા સ્વાતંત્ર માટેની આફ્રિકોની લડતમા એશિયન માનની ખાસ હિસ્સેદાર બન્યો નથી તેના કરતા મુરોપના મીશનરી પાદરીઓ ધણા આગળ રહી ગયા. કોઈ એશિયનોએ કાળા બધાની હોય, દવાખાનું બધાવ્યુ હોય તેવું બધુમા નથી સિધ્ધકે અને કે કટરો તરીકે મોટે ભાગે એશિયનો જ હોવાના પશુ તેમની આગર લૂટ ચનાવતા વેપારી દુકાનદારો જેવી. એશિયાવાસી લોકોની ઠોટ દ્રવ્ય પાછળ રહી છે અને આ એક જ હેતુથી પરદેશ ગાળે છે આવેલુ જેવું અંગ્રેજોને માટે માનતા હતા તેવું જ આફ્રિકોના લોકો આવેલુ માટે ધારે છે આવેલુ દેશ ગ્રીમ છે અને ભારતમા કમાવાની કોઈ તક નહીં હોવાથી પરદેશમા જઈ ત્યાં શોષણ કરી, તેમના ભોગે પૈસા કમાતા હોવાની

આપણી આગર છે આને અર્થ એવા નથી કે આમા કોઈ અપવાદ નથી. થોડાપણુ એશિયાવાસીઓ મદદરૂપ બન્યા પશુ હોય. ભારતવાસીઓએ પશુ બાણ્યે-અબાણ્યે પરદેશમા જઈને આ પાપ ક્યું છે અને ત્યાંના લોકોને “કાળા” કહેવામા સાય આપ્યો છે. ત્યાં જઈને વેપાર-સેવજાર ખીલ્યો, રેલ્વે બાધી આપી, અર્થતંત્રને સફર કરવામા ફાળો આપ્યો, તેમનું વર્ધાવટ ત્ર મધાવી આપ્યું. આ બધું છતાં એકદરે જે બધી એશિયાવાસીએ બિની કરી તે સ્વાર્થમૂર્તિની છે, તકવાદીની છે. એટલે ભારત વાસી લોકપ્રિય બન્યો નહીં. દીર્ઘદષ્ટિ વિનાની અને સ્વાર્થલોનુપ શક્તિએ જ આવેલુને એક પછી એક દેશમાંથી ભકારો મળી રહ્યો છે. સ્વેતરંગી પ્રમુખે બહુ ખૂબીથી એશિયનોને યજ્ઞનો બધિ બનાવવામાં કુલેદ વાપરી છે હનસીઓ હજી સ્વેતરંગી હાકેનોથી કંડે છે-પશુ એશિયાના લોકોથી હરગીઝ નહીં આવેલુ આવેલુ વિરે વધુ ભરણીએ અને મુધરીએ તે હવે તાકીદનું બન્યું છે - પેની પુરાણી વત હવે નહીં ચાલે

“ અમે એવા રે અમે એવા
વળી તમે કહેા છો તેવા ! ”

ગિચારી ખાદી

ગ્રાધીજીએ ખાદીને જન્મ આપ્યો ત્યાર પછી ગ્રાધીજી તો ચાલ્યા ગયા ખાદી આજે મરવા વાકે જીવી રહી છે તેનું મનુ બહેર કરતાં આવેલુ અચ્છાઈએ છીએ. દર વર્ષે રેડિયાગારસે ખાદીને જીવતી કરીને, એક માસનું જીવન આપીએ છીએ, ઓકટોમર માસમા વળતરની બહેરાત કરીને, દરેક રાખ્યમા અમુકતમુક ખાદી વેચાણનું લક્ષ્ય નક્કી કરીએ છીએ કાળાના બાળકો માટે પહેરવેશમા ખાદી સુચવીએ છીએ પચાવતા ઉપર દખાણુ લાવીએ છીએ. પોસ્ટમેનોને ત્ર્યુવેશમા ખાદી આપી

જોઈ અને ખીને વર્ષે તેમના કુનિયતની ફરિયાદ આવતાં પાછી બેચી લીધી. રેલ્વેમાં પણ અખતરો કરી નેયો. કોઈને ખાદી ગમતી નથી. કોઈને ખાદી પહેરવી નથી. વાઠ.

તો પછી ખાદીના પ્રશ્ને આવી આત્મવંચના ક્યાં સુધી? ગાંધીજીને જાણાએ રતાં ઘરમ ન આવી તો હવે ખાદી નહીં પહેરવાથી શું 'આટું-મોળું' થઈ જવાનું છે? પ્રધાનો, પદાધિકારીઓ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ માત્ર કેવાવ ખાતર ખાદી પહેરે તેથી રાષ્ટ્રને અથવા ખાદી ઉદ્યોગને શો ફાયદો થવાનો છે? આ પ્રશ્ને માત્ર બે જ વિકલ્પ છે. કાં ખાદી પહેરા અથવા તેને ત્યાજી પહેરવાની રીત પણ બહુ સ્પષ્ટ છે અને કોઈચાહીમાં બધ બેસતી થાય તેવી નથી. ચીનની જેમ આપણે કરીએ તો જ બેકારી પણ નિવારી થકીએ. ભારતવાસીઓ માટે ખાદી ફરજિયાત હોવી જોઈએ. મીલનું કાપડ માત્ર નિકાસ માટે. ગરમથું ઉપયોગ માટે કેવળ ખાદી. પાદેશી હાંડિયામણ રણવા માટે જ મીલોનું અસ્તિત્વ વધુ હેતુલક્ષી બનાવવું જોઈએ. બેકારી દૂર કરવાની યોજનાઓ છેલ્લાં પંચીસ વર્ષેથી ધડાએ છીએ. તેમાં ફાવટ આવી નથી અને આવવાની પણ નથી. અંખર-ચરખાના ચમત્કારની વાતો કરીએ છીએ, સાંભળાએ છીએ, નિંદાળીએ છીએ, રસ્તો સીધો, સરળ અને સાફ છે. છતાં કેમ જતાં નથી? પંચોતેર રૂપિયે મીટરના બાવનું ટેરેલીન અને અઢીસો રૂપિયાની નાઈલોન સાડી તરફ મન કેમ વળે છે? કારણ એ છે કે આઝાદી બહુ સસ્તામાં મળી ગઈ અને પછી તો રાજકારણના વમળમાં ફસાઈ ગયા. કરોડો લોકોના વિનાશ સહી નામે તેવી આફત માથે આવીને ઊભી રહે અને તેમાંથી ઉતારનાર કોઈ ન બને તો જ આપણા મનજમાં વિચારણાનું કિરણ પ્રવેશ પામે.

ફરી પાછું ચંદીગઢ!

ઉપર કહી તે વાત વિશે કોઈને સંકા થતી હોય તો તે દૂર કરવા પંબજ સજાગ્યું છે-ચંદીગઢના પ્રશ્ને! આજથી અઢી વર્ષ પહેલાં વ્યાપ્રધાને ચુકાદો આપેલા કે ચંદીગઢ પંબજમાં રહે અને ફરીથી

તથા અગોહારના વિસ્તારો હરિયાણાને આપવા. પંબજ હવે આ વિસ્તારો આપવા ના પાડે છે. શું કામ આપના? ચંદીગઢ તો મળી ચૂક્યું છે અને હવે તોફાનો કરાવવા-વિદ્યાર્થીઓને ઉત્કરવા-બસ અને ગ્રામીઓ સળગાવી મૂકવી. પંબજ અને હરિયાણાના મુખ્ય પ્રધાનોએ આ પ્રશ્ને અનેક બેઠકો ચોજી સમાધાનનો પ્રયત્ન કરી નેયો પણ વ્યર્થ! ખન્ને પક્ષો અણનમ છે. એટલું સાફ છે કે ચંદીગઢનો સર્જક વિશ્વવિખ્યાત શિલ્પી લા હેલ્ડિચર પાણીમાં ડૂબી મૂઓ નહીંતર તેને આપધાત કરવાનું મન યાત કે તેણે રચેલી નમ્રીનું ભાવિ બેકાળ વાદરાઓના હાથમાં જઈ ચડ્યું છે!

કન્યાકુમારી સુધી

અત્યાર સુધી આપણે કહેતા હતા કે કાશ્મિરથી કન્યાકુમારી-પરંતુ ખરા અર્થમાં તો હજુ ત્રણેક વર્ષ બાદ આ સત્ત્વ ચરિતાર્થ ખનશે. આ વર્ષના એપ્રિલ માસમાં પ્લેનીંગ કમીશને ત્રિવેન્દ્રમ-નામર-કોઇલ-તિરૂવેલ્લી પ્રોડ્જેક્ટનું નેલ્વે નોડાણ કરવા મંજૂરી આપી અને વસાપ્રધાને આ યોજનાનું સુદૃઢ પણ પતાવી દીધું. હવે ઉત્તરથી દક્ષિણ-સાકાતજી હળવ માઈલના બે બિંદુઓ પ્રોડ્જેક્ટનથી સીધા સંકેતાય છે અને ઉત્તરમાંથી આવતા પાનીઓ કન્યાકુમારીથી વિવેકાનંદ મહિર સુધી રોકરોક વિના જઈ શકશે. તામીલનાડુ ભારતના ખીબા ભાગો સાથે વિવિધર નોડાઈ જતાં તેના વેપાર ઉદ્યોગની ખીલવણીમાં તેમ જ ખેતપેદાશની આપાત નિકાસમાં જખખર પક્ષે આવશે. હવે આપણે ઈચ્છીએ કે રામના વિરોધી અને રાવણના પ્રવંસક નાઈકર સાડેબ ભાવાબક એકતાની અસર નીચે દેવ-દેવીઓની મૂર્તિઓને બહેરમાં ચપ્પઘ મારવાનું યોજાઈ કરશે અત્રર તો ઉત્તર ભારતમાં બહરીનાથ સુધીની યાત્રા કરવાથી તેમના સિદ્ધાંતમાં કોઈ ફેરફાર નોંધાય. ઉત્તરના અને દક્ષિણના ભારતવાસીઓ અરસપરસ બહરીનાથ અને કન્યાકુમારીની બત્રાઓ કર્યા કરે અને પોતપોતાના સાંસ્કૃતિક વિનિમય ચાલુ રાખે તો નવી નવી રેલ્વે ધાઈના નાખવાનો ખર્ચ સાથેક શક્યશે.

એવા રે અને એવા

યુગાન્ધામાંથી ઈંદી અખીને એશિયનોને હાકી કાઢવાની ઝુમેચ આદરી છે તેનાથી ભારતવાસીઓ હેબ્બ બન્યા છે કેમકે આ એશિયનોમાં મોટા ભાગના ભારતના છે દેખાતી રીતે જ મધુ ત્યા હોડીને આવવાનું કોઈને ન મને યુગાન્ધાના પ્રમુખે શા કમરે આવું પત્રનું ભયું હશે ? ધણી વર્ષો કેન્થામાં ગાયેલા એક ભારતીય પત્રકાર શ્રી ચ દ મહેરા ભારતીયજનોને વિશે શુ કહે છે તે ભણવું રસપ્રદ થઈ પડશે. આ અગાઉ ખર્મા, સિદોન કેન્થા, ઝાઝીબારમાંથી આવજીને ભકારો મળી ચૂકેરા ■ એવેને યુગાન્ધાનો ખાસ અપવા. નથી અગ્રેનેએ આવજીને રાખ્યા તેથી વધુ સારી રીતે આવજી આફ્રિકોનોને રાખ્યા નથી. આફ્રિકોનો વતની એશિયાવાસી તરફ નફરતથી જીએ છે એશિયનો બના ગયા તયા યુરેતામ થિયી સ્થાનિક લોકોને નિદાળવા લાગ્યા વેપારની તેમજ અન્ય આવહતને કારણે તેને પોતાને અગ્રેને અને ધાળા પ્રખને માટે ચડી ખેસવામાં થિય લાગ્યું સામ્રાજ્ય વાદીઓ સાથે તેમજે કાય મેળવ્યા અને કાળા પ્રખને થતા અન્યાયમાં ભાગીદાર બના માધીજને ભાદ કરતાં સ્વાતંત્ર માટેની આફ્રિકોનોની લડતમાં એશિયન માનવી ખાસ દિસ્સેદાર બન્યો નથી તેના કરતા મુશ્કેલી મીશનરી પાદરીઓ ધણા આગળ વધી ગયા. કોઈ એશિયનોએ સાળા બધાથી હોય, દવાખાનું બધાનુ હોય તેવું ભણ્યું નથી સિદ્ધાંત અને કોંકરો તરીકે મોટે ભાગે એશિયનો જ હોવાના પશુ તેમની આગ્ર લૂટ ચતાવતા વેપારી દુકાનદારો જેવી. એશિયાવાસી લોકોની કોટ કન પાછળ રહી છે અને આ એક જ હેતુથી પરદેશ ગયે છે. આવજી જેવું અગ્રેને માટે માનતા હતા તેવું જ આફ્રિકોનો લોકો આવજી માટે ધારે છે. આવજી દેશ પ્રીન છે અને ભારતમાં કમાવાની કોઈ તકો નહી હોવાથી પરદેશમાં જઈ ત્યા શોષણ કરી, તેમના ભોગે પૈસા કમાતા હોવાની

આપણી આગ્ર છે. આને અર્થ એવો નથી કે આમાં કોઈ અપવાદ નથી. થોડાધણ એશિયાવાસીઓ મદદરૂ બન્યા પશુ હોય ભારતવાસીઓએ પશુ ભવ્ય-અભવ્યે પરદેશમાં જઈને આ પાપ કમું છે અને ત્યાના લોકોને “કાળા” કહેવામાં સાથ આપ્યો છે. ત્યાં જઈને વેપાર-રાજમાર ખાલ્યો, રહેવે ખાધી આપી, અર્થતંત્રને સદર કરવામાં ફાળો આપ્યો, તેમનું વર્ધવટત્ર ચલાવી આપ્યું. આ બધું છતાં એક દરે ને હબી એશિયાવાસીએ જીમી કરી તે સ્વાર્થભૂતિની છે, તકવાદીની છે. એટલે ભારત વાસી લોકપ્રિય બન્યો નહી. રીવંદિષ્ટ વિનાની અને સ્વાર્થલોબુપ શક્તિએ જ આવજીને એક પછી એક દેશમાંથી ભકારો મળી રહ્યો છે સ્વેતરંગી પ્રખએ બહુ ખૂબીથી એશિયનોને યતનો બાંધ બનાવવામાં કુટેલ વાપરી છે હનસીઓ હંજી સ્વેતરંગી હાકેમેયા કરે છે-પશુ એશિયાના લોકોથી હરગીઝ નહી. આવજી આવજી વિશે વધુ ભણીએ અને સુધરીએ તે હવે તાકીદનું બન્યું છે - પેની પુરાણી વાત હવે નહી ચાલે

“ અને એવા રે અને એવા
વળી તમે કહેા છે તેવા ! ”

ગિયારી ખાદી

માધીજને ખાદીને જન્મ આપ્યો ત્યાર- પછી માધીજ તો ચાલ્યા ગયા ખાદી આને મરવા વાકે જીવી રહી છે તેવું ચલુ ભહેર કરતાં આવજી અવ્યક્ષેપે છીએ. દર વર્ષે રેટિયાબારસે ખાદીને જીવતી કરીને, એક માસનું જીવન આપીએ છીએ. ઓકટોબર માસમાં વળતરની ભહેરાત કરીને, દરેક રાખમાં અચૂકતયુક ખાદી વેચાણનું ઘડાક નકકી કરીએ છીએ સાળાના બાળકો માટે પહેરવેશમાં ખાદી સુચવીએ છીએ. પચાપતો ઊંચર દબાણ લાવીએ છીએ. પોસ્ટમેનને ચણવેશમાં ખાદી આપી

‘જોઈ અને ખીજે વધે’ તેમના કુનિષ્ઠનની ફરિયાદ આપતાં પાછી ખેંચી લીધી. રેલ્વેમાં પણ અખતરો કરી નેયો. કોઈને ખાદી ગયલી નથી. કોઈને ખાદી પહેરવી નથી. વાઠ.

તો પછી ખાદીના પ્રશ્ને આવી આત્મવચનના ક્યાં સુધી ? ચાંદીજીને જાણાંજે દેતાં શરમ ન આવી તો હવે ખાદી નહીં પહેરવાથી શું ‘ખાડું-ગોળું’ થઈ જવાનું છે ? પ્રધાનો, પદાધિકારીઓ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ માત્ર કેઆવ આતર ખાદી પહેરે તેથી રાષ્ટ્રને અથવા ખાદી ઉદ્યોગને શો ફાયદો થવાનો છે ? આ પ્રશ્ને માત્ર બે જ વિકલ્પ છે. કાં ખાદી પહેરો અથવા તેને ત્યાજો. પહેરવાની રીત પણ બહુ સ્પષ્ટ છે અને લોકશાહીમાં બધે બેસતી થાય તેવી નથી. ચીનની જેમ આપણે કરીએ તો જ બેકારી પણ નિવારી થકીએ. ભારતવાસીઓ માટે ખાદી ફરજિયાત હોવી જોઈએ. ખીજનું કાપડ માત્ર નિકાસ માટે. ગરમથું ઉપયોગ માટે કેવળ ખાદી. પરદેશી હુડિયામથુ રળવા માટે જ ખીજોનું અસ્તિત્વ વધુ હેતુશક્તિ બનાવવું જોઈએ. બેકારી દૂર કરવાની યોજનાઓ છેલ્લાં પંચીસ વર્ષોથી ધમીએ છીએ. તેમાં ફાવટ આવી નથી અને અમલવાની પણ નથી. અંબર-ચરખાના ચમત્કારની વાતો કરીએ છીએ, સાંભળાંજે છીએ, નિહાળીએ છીએ. રસ્તો સીધો, સરળ અને સ્પષ્ટ છે. હતાં કેમ જતાં નથી ? ‘પંચોતેર રૂપિયે મીટરના ભાવનું ટેરેલીન અને અઢીસો રૂપિયાની નાઈલોન સાડી તરફ મન કેમ વળે છે ? કારણ એ છે કે આઝાદી બહુ સસ્તામાં મળી ગઈ અને પછી તો રાજકારણના વચગાંમાં ફસાઈ ગયા. કરોડો લોકોનો વિનાશ સજી નાખે તેવી આજ્ઞા માથે આવીને બિલી રહે અને તેમાંથી ઉતારનાર કોઈ ન મળે તો જ આપણા મગજમાં વિચારણાનું કિરણ પ્રવેશ પામે.

ફરી ‘પાણું ચંદીગઢ !

ઉપર કહી તે વાત વિષે કોઈને શંકો થતી હોય તો તે દૂર કરવા ‘જંગલ સળગ્યું’ છે-ચંદીગઢના પ્રશ્ને ! આજથી અઢી વર્ષ પહેલાં વડાપ્રધાને યુકાદો આપેલો કે ચંદીગઢ ‘જંગલ’માં રહે અને ફગીલ

તથા અજોહારના વિસ્તારો હરિયાણાને આપવા. ‘જંગલ’ હવે આ વિસ્તારો આપવા ના પાડે છે. શું કામ આપવા ? ચંદીગઢ તો મળી ચૂક્યું છે અને હવે તોફાનો કરાવવા-વિવાદોએને ઉત્કેરવા-બચ અને ચાડીએ સળગાવી મૂકવી. ‘જંગલ’ અને હરિયાણાના મુખ્ય પ્રધાનોએ આ પ્રશ્ને અનેક બેકોડો ચોજ સમાધાનનો પ્રયત્ન કરી નેયો. પણ વ્યથા ! બન્ને પક્ષો અજુનમ છે. એટલું સારું છે કે ચંદીગઢનો સર્જક વિશ્વવિખ્યાત શિલ્પી લા હ્યુઝિયર પાણીમાં ડુબી મૂએ. નહીંતર તેને આપવાત કરવાનું મન થાત કે તેણે રચેલી નગરીનું ભાવિ બેકાળ વાંદરાઓના હાથમાં જઈ ચડ્યું છે !

કન્યાકુમારી સુધી

અત્યાર સુધી આપણે કહેતા હતા કે કાશ્મિરથી કન્યાકુમારી-પરંતુ અરા અર્થમાં તો હજુ તલ્લેક વર્ષે બાદ આ સ્વચ્છ ચરિતાર્થ બનશે. આ વર્ષના એપ્રિલ માસમાં ‘પ્લેની’ કમીશને ત્રિવેન્દ્રમ-નાગર-કોઈલ-તિરૂનેલવેલી પ્રોડજેઈન્સ રેલ્વે બેડાણ કરવા મંજૂરી આપી અને વડાપ્રધાને આ યોજનાનું મુહૂર્ત પણ પતાવી દીધું. હવે ઉત્તરથી દક્ષિણ-સાઠાતથ હજાર માઈલના બે બિંદુઓ પ્રોડજેઈન્સની સીધાં સંકળાય છે અને ઉત્તરમાંથી આવતા યાત્રીઓ કન્યાકુમારીથી વિવેકાનંદ મંદિર સુધી રોકરોક વિના જઈ શકશે. તામીલનાડુ ભારતના ખીન ભાગો સાથે વિધિસર બેડાઈ જતા તેના વેપાર ઉદ્યોગની ખીલ-વણીમાં તેમ જ બેતપેદાશની આયાત નિકાસમાં જળ્યાર પથરો આવશે. હવે આપણે ઈચ્છીએ કે રામના વિરોધી અને શવજીના પ્રથમક નાઈકર સાહેબ સાધારણક એકતાની અસર નહીં દેવ-દેવીઓની મૂર્તિ-એને જાહેરમાં ચપ્પલ મારવાનું બોલું કરતો અગર તો ઉત્તર ભારતમાં બદરીનાથ સુધીની યાત્રા કરવાથી તેમના મિહૂતમાં કોઈ ફેરફાર નોધાય. ઉત્તરના અને દક્ષિણના ભારતવાસીઓ અરસપરસ બદરીનાથ અને કન્યાકુમારીની જગ્યાએ કર્ષા કરે અને પોતપોતાના સાંસ્કૃતિક વિનિમય ચાલુ રાખે તો નવી નવી રેલ્વે લાઈનો નાખવાનો ખર્ચ સાર્યક લાગશે.

નોકાદળનો ઇતિહાસ

મગ્રાવ ડેક્સ માટે હવે ભારત ગ્રીવ લઈ ચૂકે તેમ છે. યુદ્ધજ્ઞાને તૈયાર કરવાં જ કાઈ સરળ અથવા સહેલી કામગીરી નથી. લિએન્ટ-વર્ગનાં ત્રણ જઠાને અહીં ખની ચૂક્યાં છે અને તાલેતરમાં જ ત્રીજા જઠાજ 'ઉદ્ધમિરિ'ને તરત મૂકવાનો વિધિ સરેક્ષણ પ્રધાનના ધર્મપત્ની શ્રીમતી ઈન્દ્રાણીદેવીના શુભ હસ્તે થયો હતો. ૨૦ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે આવું જઠાજ ખની શકે છે, જો કે કેટલીક મશીનરી ખડારથી આપાત કરવી પડે છે તો પણ મગ્રાવના બે હજાર કારીગરો, એન્જિનિયરો અને ટેકનીશિયનો દેશનું ગ્રીવ છે. ખીન્નું જ યુદ્ધ જઠાને ખાંધવાની સરેક્ષણ પ્રધાને નહેરાત કરી તે બહુ સૂચક છે. હિંદી મહાસાગરમાં હવે ભારતે આગળ પડ્યો બાજુ ભગવવાનો છે અને ભારતનું નોકાદળ આ વિસ્તારમાં મહાસાગરોના કબજાને પકડારી શકે તેટલું ઇક્વિપમેન્ટ હોયું જોઈએ. યુદ્ધ જઠાજની ખાંધણી ખૂબ અટપટી છે. તેમજ જે અઘતન વૈજ્ઞાનિક સુવિધાઓ તેમાં હાથવગી રાખવાની હોય છે તે કામગીરી અસાધારણ નિપુણતા માગી લે છે. જાપાન અને પ્રિટન પાસે આવી જાણકારી છે. ભારતે તેનું પ્રદર્શન કરી, અને ધરઆથમે યુદ્ધજઠાને ખાંધી આપી દુનિયાને ખતાલી આપ્યું છે કે ચમત્કાર વિના કાઈ નમસ્કાર કરતું નથી. ખાસ કરીને ચીનને આ વધુ લાગુ પડે છે જાપાન સાથે સખધા સુધારી લેનાર ચીન ભારતને તો દાદ દેવું નથી.

બોનસનો અર્થ

૮૩૩ બોનસ આપવાના પ્રશ્ને સરકારે જે જીડાપોષ થવા દીધો, આડકતરી રીતે કામદારોને હડતાળ પાડવાની સરળતા કરી આપી અને હવે રેલ્વે, તાર, ટપાલ તેમજ રાખ્યના કર્મચારીઓને આજે ચાડાવ્યા તેની પાછળનો આશય જીવનધારણનો આંક નીચે લાવવાનો હોય તેમ લાગતું નથી. તાલેતરમાં કેન્દ્ર સરકારે થોડીક વચગાળાની રાહત નહેર કરી અને રાખ્યો પણ તેને અનુસરી કાંઈક આપવા લાગ્યા છે તેનાથી કર્મચારીઓને જરા પણ રાહત

થઈ નથી અને વધી રહેલી મોંઘવારીમાં આ બહુ હજારોજન થઈ ચ્યું. જેમને બોનસ નીચે નથી આવરી લેવાયા તેમને માટે ચર્ચાવિચારણા ચાલી રહી છે, અને વાહિયાત દલીલો આગળ ધરવાની સરખાત થઈ ચૂકી છે. જેમકે બોનસ આપવા કરતાં ભાવેને કાળમાં લાવવા ઈત્યાદિ, સરકાર ચારી પેટે ભણે છે કે ભાવેની સપાટી નીચે લાવવી એ આપણા દેશમાં માત્ર દલીલ કરવાની વાત છે. વળી સરકારની એવી જવડ પણ નથી કે ભોકાને જીવન-જરિયાતની ચીજોની વહેંચણી કરી શકે. સરકારી તંત્ર તદ્દન સહેલું, આવડતવતરનું અને બહુચારથી ખદખદી રહ્યું છે. બોનસ એક ભતના મોંઘવારી વધારો છે અને અર્થતંત્રના કુલાવવામાં તે નોંધનીય ફાળો આપશે.

નળ સરોવર

સરકારની મહેર નળસરોવર ઉપર જિતરી છે. તેનો ઉદ્ધાર થશે. ૬૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં પથરાયેલા સરોવરમાં નાનામોટાં ત્રણસો ટાપુઓ છે. સપ્ટેમ્બરથી ફેબ્રુઆરીના મહિનાઓમાં અહીં જે રમ્બેરગી પક્ષીઓ જમીને જામે છે તેને લીધે નળ સરોવર વિશ્વવિખ્યાત બન્યું છે. આ પરદેશી મહે-માનો સાઈબિરિયા, તિબેટ અને મોંગોલિયાથી જીંદો આવેલું ત્યાં આવે છે. તેમાં સૌથી મોટું આકર્ષણ ફેલેમી જા છે. આ નવનમોહર પક્ષીઓના વસવાટ, સવનન, બચ્ચાનો ઉઠેર, તેમનાં સામૂહિક ઉડ્ડપનો ઇત્યાદી નજરે નિહાળવા અને માણવા હજારો ટુરીસ્ટો પ્રતિવર્ષ આવે છે. હવે તો ત્યાં હેલીકોપ્ટર વસાવશે અને સહેલાણીઓ તેમાં ખેતી સરોવર તથા પક્ષીઓનું નિરીક્ષણ કરશે. ટાપુઓમાં વધુ પ્રમાણમાં ઝાંઝા ઊગારો જેથી પક્ષીઓ તેમના પર વસવાટ કરી શકે. પ્રેક્ષકો માટે સરોવરને કાંઠે રાક્ષિયાળી બાંધેના કણુર મૂકવામાં આવશે. સરોવરને કાંઠે અઘતન આરામગૃહ કેન્દ્ર અને રાખ્ય સરકારથી બંધાઈ રહ્યું છે. તેમજ અહીં આવતા પક્ષીઓ વિશેનું એક સંમલસ્થાન પણ જિથું કરવામાં આવશે. સરોવરમાં ટેકેકાલે ટેલિસ્કોપની સુવિધાવાળા નિરીક્ષણ મથકનું આયોજન થશે તેમ જ પક્ષીઓના બચ્ચાનો ઉઠેર વધુ

સલામત થાય તથા તેમને ઠંડી અને ધનથી રક્ષણ મળી રહે તે માટે સેફ્ટો પક્ષીધરો બનાવવામાં આવશે. પક્ષીઓના અવાજ રેકર્ડ કરી લેવાના સાધનો પણ ત્યાં હશે કેથી પરદેશી નિષ્ણુઓની સેવાઓ આ આખી યોજનાને અમલી બનાવવા લેવામાં આવશે.

ઘડી ની તગી

હરિયાણા કાલિયી આપણે ત્રણ વર્ષ સુધી વધુ પડતો આશાવાદ સેવતા થઈ ગયા હતા. હવે તો ઘડીની નિકાસ પણ કરશુ એવી બહાશ શિન્ડે સાહેબ અને અન્ય ખાતા સાથે સકળાએલા પ્રધાનો ફેફતા હતા. આ વર્ષ નબળું આવતા સાચી પરિસ્થિતિનું બાન હવે થયું છે અને ખાણ તેનો સાથે અનાજની આયાત જરૂર પડશે કરશુ એમ વાતને ફેરવી તોળીને કહેવાની ફરજ પડી છે. ચાલુ વર્ષે રશિયામાં ધડેતો પાક નિષ્ફળ જતા તેણે અમેરિકા સાથે ધકકેતો જગી સોદ્દા કર્યો છે. રશિયા અને ભારત અથવા ચીન જેવા બે ત્રણ દેશોમાં અનાજની તગી પડે એટલે આખા જગતમાં તેની અસર થવાની વિશ્વ સ્થાના અહેવાલો પ્રમાણે ચાલુ વર્ષે ખેત ઉત્પાદનમાં આખા જગતમાં ઘટાડો નોંધાયો છે, ચાલુ વર્ષે અઝતનું નીવડકુ તે એક રીતે આખા ઉદ્યાનનારુ અને અનાજ ઉત્પાદનને પ્રોત્સાહન આપનારુ નીવડશે. મગફળીને વધુ પાણી જોઈએ તેને બદને સુવર્ણખીની ખેતી જોહા પાણીથી થાય છે તો અપહ્રા ખેડૂતો આ દિશામાં ત્રિચારતા તો થઈ ગયા છે, અને તેની ચર્ચાઓ ચતી ખૂબ જોવામાં આવે છે ખેતી અને વાવેતરના ક્ષેત્રે પણ પરિવર્તનને

અવકાશ છે. આને યુગરતમાં રોક પાડનું વાવેતર વધુ થાય છે-જેમકે મગફળી, કપાસ, તમાકુ. પણ આવતીકાલે પોતાની જરૂરિયાત પૂરતા ધડેનું ઉત્પાદન કરતા યુગરતે શીખવું પડશે.

ગાધીનગર

ગાધીનગર ખાતે સાસક ડાગ્રેસનું મહાસમિતિનું અધિવેશન મળી ગયું તેમાં સમજવાદ તરફ ભૂસકો મારવાની કોઈ ઉતાવળી પ્રક્રિયાનો નિર્દેશ મળ્યો નથી તે સારું થયું ધકકે અને યોખાનો વેપાર રાખ્યું હસ્તક લેવાનું સૂચન હવામાં તરતુ થયું તે કલ્પ્ય વેપારી આવમને શોક 'ટ્રીટમેન્ટ' આપવાની ચાલબાજી પણ હોય ખરી વાત એ છે કે રાખ્ય આવી બધી બાબતોનું સચાલન કાથમાં લે તોએ ખોળે અસલા નીવડવાનો સભવ છે અને વહીવટીક્ષેત્રે અન્ય મહત્વની બાબતોના બાજે જ તે થઈ શકે. વળી સરકારની નધી જ શકિતઓ ખાડ તેવ, ધકકે, યોખામાં ખર્ચાઈ જાય સરાવ છે અસર-કારક નિયમન રાખવાનો યુક્ત વેપારમાં ફરીફાઈતો જે અસર રહેલો છે તેનો લાભ લોહાને મળે છે, સરકારી હસ્તક્ષેપથી આ લાભ બધ થઈ જાય છે. ખરી વાત તો એ છે કે આપણે તના ઉત્પાદનપતિઓ અને વેપારીઓ છેક છેલ્લે પરને બેસવાની સરકારને ફરજ પડે છે તેઓ ઈરાદાસર બજારમાં કટોકટી જીબી કરે છે ભાવો વધારે જી અથવા માલને અદરશ કરે છે સરકાર અને ઉત્પાદન એકનીની સામે સત્તા ફૂકડી રચા કરે છે વડાપ્રધાનનો આજ સુધીનો ઈતિહાસ કડી જાય છે કે કોઈ ઉતાવળિયુ પત્રતુ તેમણે હજુ સુધી બહુ નધી

*

એક ફિલ્મનિર્માતા પાસે એક લેખક ચાર્તર્સ લઈને ગયા નિર્માતાએ કહ્યું 'આટલું બધું વાચવાનો મને સમય નથી ટૂંક કરીને લાવો,

લેખક તસ પાનામાં સાર લખીને પાછા ગયા. નિર્માતાએ કહ્યું 'હજી લાલુ છે એક જ પાનામાં બને તેટલું ટૂંકાવ્યુંથી લખો'

એક કલાકમાં લેખક કાગળ લઈને પાછા ગયા. તેમાં લખ્યું હતું એક રાત્ર નાવક છે. નાવિકા છે રાણી. રાણી વહેમાય છે અને રાત્ર સન્નાય લે છે'

નિર્માતા 'અહ તો ચન્દ્રલ ભાઈદરિની કયા છે પાછી લઈ આવો.'

બોધગયા મંદિર

ગો

ભગવાન ચોતમને વૈશાખ સુદ પૂનમને દિવસે એક બોધિવૃક્ષ (પીપળાના ઝાડ) હેઠળ બોધિ અમોત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, અને તે છુદ્ધ જન્મા ૧૯૫૪ના મેની ૨૮મી તારીખે પુરુષિમાને દિવસે અમોત્ એ જન્માવની ૨૪૭૬મી જન્મતાએ એ વૃક્ષ અને તેની પાસેનું બોધ- ત્રયા મંદિર, ક્ષિદ સરકારે ૧૯૪૮ના બોધત્રયા મંદિ રના ખાસ કાયદા હેઠળ નીમેલી, એક વડા સરકારી અમલદારના પ્રમુખપદ નીચેની ચાર બોદો અને ચાર હિંદુઓની એક સંયુક્ત સમિતિને સોંપવામા આવ્યું

અનેક રીતે જોતા એ જન્માવ સ્વતંત્ર હિંદને શોભારૂપ એવો અત્યંતનો જન્માવ છે એ સમજવા માટે થોડાક પાછલા ઇતિહાસ તરફ વળવું પડશે

ભગવાન છુદ્ધના જીવન સાથે સંકળાએ ચાર મંદરવના સ્થાનો ત્રણાય છે (૧) લુમ્બિની (ત્રેપા બની તરાઈમા) જ્યાં છુદ્ધનો જન્મ થયો હતો (૨) બોધત્રયા, જ્યાં તેમની તપનયા સિદ્ધ થઈ અને તેમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું (૩) ત્ર્યંપિષ્વરન (વારાણસીમા) જ્યાં તેમણે પોતાના નવા માર્ગના પ્રથમ ઉપદેશ આપ્યો (૪) કુસિનારા (ગેરખપુર જિલ્લામા) જ્યાં તે મહાનિર્વાણ પ્રાપ્ત થ્યા ચારમા બોધત્રયા સોથી વધુ પવિત્ર મનાવ છે તેથી અશોક રાજાએ ત્યાં ૨૨૦૦ વર્ષ પહેલા મંદિર બંધાવ્યું હતું ૫૦૦ વર્ષ માટે તે ફરીથી બંધવામા આવ્યું ઇતિહાસકારો કહે છે કે, અત્યારે બોધત્રયામા ને મંદિર છે, તે આ ૧૭૦૦ વર્ષ પહેલા ફરી બંધાયેલું મંદિર છે છુએનત્કાંચ થોડા સેકા માટે મંદિરનું ને વર્ણન આપ્યું છે તે બરાબર આવના મંદિરને મળતું આવતું હોવાથી એ વાતને ટેકા મળે છે

ત્યારથી માટીને પરદેશોમાથી બોદો આ દિરની યાત્રાએ આવવા લાગ્યા છે મુસલમાનોએ જીત્યુ ત્યાં સુધી બોદો ત્યા સતત રહેતા પશુ

હતા. પરંતુ મુસલમાનોના કબજા માટે બોદો તે મંદિર છોડી ગયા એ પછીનાં ત્રણ ચાર સેકા દરમ્યાન એ મંદિર છુલાયેલી દશામા આકર્ષકપરમા વીડાયેલું ૫મી રજુ આશરે ૪૦૦ વર્ષ પહેલા એક

સન્યાસીએ ત્યાં જઈએ જંગલ સારૂ કયું અને મોઢવવા મઠ સ્થાપી ત્યા રહેવા માંડ્યું. વખત જતાં એ મઠના અધ્યક્ષોએ મંદિરની આગુત્રાગુત્રી ઠીક ઠીક મિલકત કમળે કરી અને મંદિરને પોતાના પશુ કમળે લીધા દિલ્હીના મહમદશાહે મઠના અધ્યક્ષને બે ગ્રામડા પશુ બક્ષિસ આપ્યા. આ બધી મિલકતને આધારે મઠના મઠતો ત્યા અવતા બૌદ્ધ યાત્રિકોને જોઈતી સરવડ પૂરી પડતા. સિલોન અને બ્રહ્મદેશના રાજ્યો અચારનવાર પોતાને ખર્ચે એ મંદિરનું સમારકામ કરાવતા હિંદુઓ પશુ શુદ્ધને વિષ્ણુના અવતારરૂપ માનતા આવ્યા છે, છતાં એ કમળ કરતુ જોઈએ કે, બૌદ્ધધર્મીઓને મન એ બોધવવા મંદિર નેટલુ મઠાવનું પૂલ્ય સ્થાન હોય, તેટલુ હિંદુઓને મન ન હોય પરંતુ સાથે સાથે એ પશુ ખરુ કે, હિંદુઓ કહી ત્યાના બૌદ્ધોના ધર્મમાં કે બીજી પ્રશસ્તિમાં કશી દબલગીરી કરતા નહોતા.

‘ધી લાઈટ ઓફ એશિયા’ કાબના સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક સર એડવિન આર્નોલ્ડે ૧૮૮૧માં ત્યારની હિંદુ સરકારનું પ્લાન બોધવવાની બેન્જનક પરિસ્થિતિ વિષે દોધું હતું. જે બોધવિક્ષા નીચે છુદે રાત્ર પ્રાપ્ત કયું હતું. તેની આસપાસ જંગલમાં અને ખડેરાના ઢગલાઓમાં તેમણે કેન્સાઈ ખડિત દિશ્યો. એવા રવડતા જોયા કે જે અજત્યના કહી શકાય. પરંતુ સરકારે એ વાત પ્લાન ઉપર ન લીધી. પરંતુ સર એડવિને સિટિય હાપમાં લખેલા લેખોને પરિણામે ૧૮૮૧માં મદાગોધિ સોસાયટીની સ્થાપના થઈ સિલોનના અત્યારિક ધર્મપાલ તેના કરતાકારવતા પુરુષ હતા અને તે સોસાયટીનું મુખ્ય ધ્યેય શુદ્ધતાના ધર્મિય તીર્થનો પુનરુદ્ધાર કરવાનું જ હતું અત્યારિક ધર્મપાલે બોધવવા મંદિરનો વહીવટ આ સોસાયટીના હાથમાં સોંપી દેવામાં આવે એવો બૌદ્ધો અને હિંદુઓમાં જાહેર મત કેળવવા પ્રયત્ન કર્યો. મામલો અદાલતે પશુ ચડ્યો જો કે, તેમાં તેા માલકીહકની રૂએ મઠના મઠત જ ફાવ્યા પરંતુ ધર્મપાલે પોતાના પ્રયત્નો જારી રાખ્યા.

ત્યામાં ૧૯૨૨માં મળેલી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની બેઠકમાં કુળી યુ. ઉતમની આગેવાની હેઠળ બ્રહ્મ-

દેવથી એક પ્રતિનિધિમંડળ આવ્યું અને તેણે મોધ- ત્યા મંદિરના વહીવટનો પ્રશ્ન મહાસભા આગળ રજૂ કર્યો. મહાસમિતિએ આપી તપાસ કરી અહેવાલ રજૂ કરવા શ્રી રાજેન્દ્રભાણુને નીમ્યા. અનેક કારણોથી એમાંથી કશું વિશેષ નીપળ્યું નહીં. માધીજીએ જણાવ્યું કે, હિંદુ સ્વતંત્ર થશે ત્યારે આ સવાલ પતાવવામાં એક ક્ષણ વાર પશુ નહીં લાગે.

બૌદ્ધોનું બીજું પ્રતિનિધિમંડળ કાકીનાડા મહાસભા વખતે અને ફરી પાછું બેલગામ મહાસભા વખતે આવ્યું. બેલગામમાં માધીજી પ્રમુખ હતા. તેમની સૂચના હેઠળ મોધવવા મંદિરનો પ્રશ્ન ફરી હાથ ઉપર લેવાયો. તપાસ પછી એટલું નિશ્ચિત થયું કે, બૌદ્ધોની માત્રણી વજબી છે, પરંતુ હિંદુઓ પશુ એ જ મંદિરમાં કેન્સાઈ ધાર્મિક વિધિઓ કરતા હતા તથા શુદ્ધને વિષ્ણુનો અવતાર માનતા હતા એ બીના લક્ષમાં લઈને એવું વિચારવામાં આવ્યું કે, મંદિરનો વહીવટ અમલદારો ઉપર ત હિંદુઓ અને બૌદ્ધો એમ બંનેના પ્રતિનિધિત્વવાળી એક સમિતિને સોંપવામાં આવે તે યોગ્ય કહેવાય. બોધવવા મઠના મઠત પાસે આ સૂચના મજૂર કરાવતા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો, પશુ તેમાં સફળતા મળી નહીં, અને મહાસભા જેવી નિનસરકારી સભા એ બાગતમાં વિશેષ કાઈ કરી શકે તેમ હતું નહીં.

તે વખતે હિંદુ મંડલમાં એ પશુ આવી સુયુક્ત સમિતિને મંદિરનો વહીવટ મોધવવાની સૂચનાને ટેકા આપ્યો હતો. ૧૯૩૭માં ત્યારે પહેલી વાર પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ સત્તા ઉપર આવ્યા, ત્યારે બૌદ્ધોએ ફરીથી પોતાની માત્રણી આગળ કરી પરંતુ તે વખતે મહાસભાનું પ્રધાનમંડળ થોડા વખત માટે જ સત્તા ઉપર રહ્યું અને તે કાઈ કાંઈ પસાર કરી શકે ત્યાર પહેલાં તેણે રાજીનામું આપી દીધું. પછી ૧૯૩૬થી ૧૯૪૬ સુધી કાઈ પ્રગતિ આ સવાલ અંગે થઈ નહીં.

૧૯૪૭માં ત્યારે હિંદુવાસીઓ પૂરેપૂરા સ્વતંત્ર થયા, ત્યારે આ અંગે કાયદો કરવાની વાત ફરી ઉપડવામાં આવી પરિણામે ૧૯૪૬માં બોધવવા મંદિર

માટેના કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો. પરંતુ અદાલતમાં ફરિયાદ ચાલતી રહેવાને કારણે મંદિરનો વહીવટ એ નવા કાયદામાં સૂચવેલી સમિતિને હસ્તક સોંપી સકાયો નહીં.

પરંતુ આગરે બધી અડચણોનું નિવારણ થઈ શક્ય અને મહત્તર હરિહરમિરિ, કે જેઓ મોધવયા મંદિરના અધ્યક્ષ હતા. તેમણે કાયદા અનુસાર રચાયેલી સમિતિને ૨૮મી મે ૧૯૫૩ને રોજ મંદિરનો વહીવટ સોંપી દીધો. તેમણે તે વખતે જે જાહેરાત કરી તેમાં જણાવ્યું કે “૫૨૫ પાડવનું મંદિર, હવનકુંડ અને ધર્મશાળા, એટલે જો કોઈ બાદ કરીને મંદિરનો વહીવટ કુ નવી વ્યવસ્થાપક સમિતિને સોંપી દીધો હોય તો આ મંદિર કે જે આખી દુનિયાનું આદરપાત્ર છે, તે નવા વહીવટ હેઠળ રૂઢી ફાલશે, તેમ જ તેનાથી હિંદુઓ અને બોદો વચ્ચે સમજૂતી અને સહાનુભૂતિનો નવો યુગ આવશે, અને અગ્રવાન છૂટક તથા બીજા મહાપુરુષોની પાવન સ્થિતિનું તે કેન્દ્ર બનશે, એવી મારી હાર્દિકે આશા છે.”

આ શુભ પરિણામ આવવામાં, શ્રી રાજેન્દ્ર બાપુએ પોતાના સંદેશમાં જણાવ્યું હતું તેમ સાઠ સાઠ વર્ષો સુધી અમારિક ધર્મપાને આદરેલા ભગી રથ પ્રવલ્નો કારણજન હતા જ, પરંતુ રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રબાપુનો પશુ એમાં કારો સરખો ફિરસો હતો. ૧૯૨૨માં મયાની બેઠક વખતે તેમને જ મહાસભાએ આ પ્રશ્નની તપાસ કરવા નીચા હતા તથા જિલ્લો સરકારના મોધવયા મંદિરના કાયદામાં સર્વપક્ષસભા એવા સમાધાનને સમ્મેલ કરાવવામાં પશુ તેમણે જ અત્યંત જોગ્યતા બતાવેલી હતી. તેમણે આ પ્રસંગે પોતાના સંદેશમાં દર્શાવેલી આશા અહીં ઉતારીએ

“હિંદુ તથા બોદો ધર્મો વચ્ચે કદી તકરાર હોવાનું કાઈ કારણ નથી ઇતિહાસ એ વાતની સાબ પૂરે છે કે, લાખ વખત સુધી બંને ધર્મો હિંદુઓ એકસાથે જ રૂપા-રૂપા હતા અને કરોડો માનવાને આપાસન અને દોરવણીપ થઈ પડ્યા હતા. બોદો ધર્મ અત્યંત એકાગ્રતા અને એકતાથી અસ્થ થઈ ગયો છે, પરંતુ એનો એર્થ એ નથી કે હિંદુઓએ તેને જળજળપરીથી દેશનિકાલ કર્યો છે. ખરું કારણ એ છે કે, હિંદુઓએ તે ધર્મના ધણા ખરા સિદ્ધાંતો સ્વીકારી લીધા છે અને પોતાના ધર્મમાં સામેલ કરી દીધા છે.”

“ઉપરના થોડા સમયથી હિંદુવાસીઓ બોદો ધર્મ અને તેના સિદ્ધાંતો તરફ આકર્ષાવા લાગ્યા છે. બોદો સાહિત્યના અભ્યાસ તથા ચિંતણું માટેની સગવડો પશુ વધતી જાય છે. હિંદી મધ્યસ્થાને છૂટકના અનુયાયી અશોકના સિદ્ધાંત અને ચક્રને રાજ્યચિહ્ન તરીકે સ્વીકાર્યા છે. જિલ્લો તેના નામ જ બોદો વિહારો ઉપરથી પડ્યું છે. ત્યાં પહેલાના વખતમાં હજાર હજાર વર્ષ સુધી નાલ દા વિવાપીઠ બોદો સાહિત્યના અભ્યાસ, લેખન તથા પ્રચાર માટે સગવડ આપતું રહ્યું હતું. નાલ દા આખી દુનિયા માટે બોદો વિદ્યાનું કેન્દ્ર હતું. તાજેતરમાં ત્યાં ૫ લાખ, કે જેમાં બોદો સાહિત્યનો ધણોખરો ભાગ લખાયેલો છે, તેના સંશોધન માટે એક કેન્દ્ર ખોલવામાં આવ્યું છે.”

“અને આશા છે કે, યાત્રાના કેન્દ્ર તરીકે મોધવયા વધુ ને વધુ પ્રગતિ કરશે અને પરદેશીઓમાંથી સીએ અને પુરુષો પ્રેરણાના આ ધામની યાત્રાએ આવતા રહેશે. અહીંથી શાન અને શ્રદ્ધાના કિરણો પરદેશમાં દૂર દૂર સુધી પ્રસાર પામે અને જૂતાકાળમાં હવે તેનું નાલ દા વિદ્યાનું મોટું ધામ ફરીથી બને.”

*

આવતી આફતો ચોગી,
ગોતના આવતા પહેલા,
નથી શું કરવું એનો,
કાચું મુસ્કેલ હો તોયે,

દુખ ના કરવું ઘટે,
ખરે ના મરવું ઘટે
કરેલો ખ્યાલ બે હરો,
તેનું ના કંઈ લાગશે —ન. ૫.

નમસ્કારને વિધિ

ધર્મના પાલન માટે શાસ્ત્રોએ દર્શાવેલી રીત તે વિધિ અને એમણે કરેલી મનાઇ તે નિષેધ. એ વિધિ વારંવાર ધર્મા માનુષી થાને ત્યારે એ દિગ્ગજ આર ગ્રંથાય. દેશની સભ્ય પ્રજામાં એક જ જ્ઞાનો શિષ્યાપર જળવાય તે એની એકના અને સંસ્કૃતિનું લક્ષણ છે. આપું એક લક્ષણ તે આપણા નમસ્કાર.

ધેર ઠાં મળવા આવે તે પ્રથમ નમસ્કાર કરે, કે પછી જે કરેનું હોય તે કરે. એ નમસ્કાર શીવવા જોઈએ. બંને હાથની હથેલીઓ છાતી આગળ જોડી માથું નમાવવું એવી નમસ્કારની રીત છે. એની પાછળ મબીર અર્થ રહેલો છે. ઝૂં ત્તુ સ્તુ । આ સ્તુ જીવનમાં વારંવાર સાંભરે એવી એમાં અવસ્થા છે. સ્તુ જે પરમકર્માનું તત્ત્વ છે તે સદ્ છે- શ્રેષ્ઠ છે અને સચ્ચ છે એમ માન્યું છે. એ તત્ત્વનું સ્થાન હૃદયમાં કશું. જીવનમાં પરમાત્મા સાથે નિલન થાય એને જીવનનું અંતિમ ધ્યેય માન્યું છે એ નિલન બંને હાથની હથેલીઓ હૃદય આગળ જોડી કરીને દર્શાવ્યું છે. અને સામા માણસમાં જે પરમાત્માનો વસ રહ્યો છે તેને માથું નમાવી પ્રનામ કરે એટલે એ વિધિ પૂરી થાય છે. ઠાઈ મોથી બે ને પશુ ખસા જનલે । નમસ્કાર બાહ્ય કરતાં આંતરમાં વાસ કરીને રહેલા દેવી તરતરે કરવાના હોય છે.

માણસો એકબીજાને મળે ત્યારે પસ્પરને માન આપવું જોઈએ એવી સત્તા હોય કે એડા હોય તે જોમા થાય ॥ અને નમસ્કાર કરે છે. વિદ્યાર્થી વખતે પશુ એવો વિધિ થાય છે. અનુરૂપે વિરાટ દસન કર્યા પછી શ્રીગુરુને પ્રણામ કર્યા આગળથી કર્યા પાછળથી કર્યા એમ ચારે તરફથી કર્યા, કાયા ડાગોને કે ઈ. હાથરવાર પગી પગી ને વારંવાર નમસ્કાર કર્યા. પ્રનય મુદોડવિ નમો નમલે । હજી પશુ એકથી વધારે વર પ્રનામ ફરીએ હોય ત્યારે જ એનો સંતોષ વળે છે.

નમસ્કારની કેટલીક વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ છે. સૂક્તનમસ્કારમાં પ્રાર્થના અને સરળ વ્યાયામ બંનેનું શુભ નિમિષ્ણ છે. સહ્યજ (પ્રથમ તે માથા સુધી આડ અંગે ભૂમિનો સ્પર્શ કરે તે) દેવ અને ગુરુને થાય છે. પ્ર દિશા એ ચારે તરફથી નમસ્કાર કરવાનો વિધિ છે.

સમાન રીતે આવનાર અગ્નિ પહેલાં નમે. પરંતુ વહીવટ આપ્યા હોય, વિદ્વાન કે રાજ આપ્યા હોય ત્યારે નાના માણસે પહેલાં નમવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પરંતુ ખમર પડે એ રીતે નમવું જોઈએ. જનામાના નમી લેવામાં વિવેક નથી અને એડા એડા નમસમાં તે અવિવેક જ છે. વિદ્વાન વેળાએ ધરના દાર સુધી સાથે જઈને ફરીથી નમવું તે વિવેક છે. કહે છે કે રહીવ આવી પડેવે ત્યારે નાનેરાઓના પ્રાનુ અસરથ જતી જાય, તે જોમા થાય એટલે સ્થિર બને છે. અશીર્વાદ મેળવી તૃપ્ત બને છે.

ચરણ સ્પર્શ કરીને નમવાના વિધિ તરફ આજે કેટલાક વાગો લે છે, એથી શુદ્ધી માનવ થાય છે એમ સમજે છે; પરંતુ મૂળ અર્થ જુદો છે. કહે છે કે આધ્યાત્મિક શક્તિ અપાય છે હાથ વડે, લેવાય છે નમ્ર બનીને. પગનો સ્પર્શ કરીને હિંદુઓ જેવા તેવા ચરણમાં માથું મૂકના નથી, એવા અધિભારી પુરુષ મળે ત્યારે એ રીતે નમે છે, અત્યા દાગોને નમે ॥ જેમનો સ્પર્શ થઈ ના શકે તેમની સમક્ષ ભૂમિ ઊંચા માથું મૂકે છે.

આ દેવમાં ધાર્મિકો ધૂપના રહે છે કેઈદાર નહીને સામે કાંઠે મળી જાય અને કોઈ વાર પદાગની સામી ધારે પશુ દેખાય. ત્યારે એ પાસપાસનું અનિવાર્ય કરતા વાજીવી નમસ્કાર કરે છે— નમો નાગરજ કે ચર સચિરાનંદ । એક હથ આકાશ તરફ જોડી કરીને ઈશ્વરનો નમસ્કાર અને નમસ્કાર કરી લે છે.

શસ્ત્ર સ્થાપત્ર પતિત પાવની ભારતમાતાનું
ઓલોગિક પાટનગર એટલે મોઢમયો મુખઈ નગરી છે.
અહીં કંઝાલમાં કંઝાલથી માંડી માનેતું જર કરોડપતિ-
ઓ પોતપોતાનું પેટિયું રળી રહે છે. અહીં રોટલો
મળે છે પણ રહેરા માટે એટલેા મળતો નથી.
સામાન્ય માન્યતા છે કે અહીંથી ત્રણલાખ લોકો રૂટ-
પાથને પોતાનો ક્ષયનખડ સમગ્ર જીવનનું નાવ ઠંકારે
મળે છે.

આવા મુખઈ શહેરમાં સાબરકાંઠા ત્રિસ્થાના
કડિયાદા ગામનો વતની કેશવ પોતાનું તકડીર અજ-
માવવા આવી ચઢયો. કડિયાદરામાં કાકા બેડે કજીઓ
થતાં મુખઈની રાહ લેતાં પહેલાં જો કેશવને મુખઈમાં
રહેણાંની જગીન સમસ્યાની કોઈએ વાત કરી હોત
તો કદાચ તે જુદો માર્ગ લેત.

મુખઈમાં રોટી રળવા માટે ઓન્સેસ રોડમાં
મજૂરીનું કામ મળી ગયું. તેના સાથી સખારામની
કુપાથી લોવર પેરેનની એક જ દો ચાલીમાં બધા
બાળે કે માનવ કાડિયાનું ઉમરાળું હોય તેવી વસ્તી-
મા સૂઈ રહેરા પૂરતો આસરો મળ્યો. ચોડાક મહિના-
ઓ ટૂંકા થયા. ‘અકબી’નો પડિયો કાણેા એ બાપે
કમ્પુમલ કપાડીએ આ જ દો ચાલી ખરાદો લીધી ને
તે જમીનદોસ્ત કરી ત્યાં સારા ભાડાં ને પાધડી-
ડીયોમીટ પ્રાપ્ત થાય માટે ૦૪ ગરીબ કુટુંબોને ધારવાર
વિહોણા કરી રૂપામ ઉપર રચળતા કરી મૂક્યા-જેમાં
કેશવ પણ હતો.

‘સનમની શોધમાં’ નામનું પુસ્તક તો કેશવે
વાંચ્યું હતું પણ ‘રમતો રોલિનો બ્લક અનુભવ એટને
કે ‘અગિન પગીક્ષા’ હતી. આકાશ પાતાળ એક કર્યાં.
બે ત્રણ બેડીઓ ચપ્પેની ઘસાઈ થઈ હતી પણ
રહેવાની સગવડ ન બળી તે ન જ મળી.

એક શનિવારની સાંજે કેશવ ‘ભાજપાલા લેન’
માધી પસાર થઈ રહ્યો હતો. આજુ બજુ ફાંફાં

મારતો હતો એટલામાં તેની નજર પડેલેમ બે એક
રત ઉખડી ચપ્પેા પાટિવાવળા મકાન ઉપર પડી.
એના ઉપર માંડ માંડ વાંચી શકાય તેવું લખ્યું હતું.
‘જગા ભાડે આપવાની છે.’ આધળો શું માને ? નવન.
કેશવનું મન પ્રકૃતિલત થઈ ગયું. આધળી આશાને
સહારે ધડ .. ધડ.. દાદર ચડી ગયો. પ્રવેશ-દાર બંધ
હતું. વીચળીનું બટન દનાવતાં ધંટડી વાગી. દરવાજો
ખુલ્યો. દરવાજો ખોલનાર નાની પાંચ-છ વર્ષની
તાજ શુદાળની નાની કળી જેની બાતિકા હતી.
તેણે કાંઈલેવી ભાષામાં પૂછ્યું :- ‘તોનું તામ...
તે ?’

“મકાન-માલિકનું કામ છે. જરા ખોલાવશે
કે ?” કેશવે કહ્યું.

“મા...ઓ મા ..તોઈ તને ખોલાવે તે...”
કાઠીવેલી મધુરી ભાષામાં ક્યું. એક ઓઠ વપની બો
આવી પડોંની. તેનો ચહેરો ઉદ સ-ચિંતામસ્ત-ફિક્કો-
આપો ભડો ઉતરી ચપ્પેની હતી. તેના વાળ અર્ધ-
ચેત થઈ ચપા હતાં. સૌમ ગવરતી હોવાના અન્ય
એધાણો નડોતાં. તેણે ત્રમ્મ અને લાગણીદીન કહોર
સ્વરમાં પૂછ્યું : ‘હું મકાન-માલિકજી છું. ખોલો
શું કામ છે ?’

“આપના બોડ ઉપર લખેલી બહેર ખમર
વાંચી આવ્યો છું. રમ ભાડે મળશે કે ?” ઉત્સાહની
કેશવે પૂછ્યું.

“ના. ભાડે આપવા જેવી કોઈપણ જગ્યા
અમારી પાસે નથી. બે ઝોરડોઝોમાં મંડ માંડ અમારો
ગુખરો થાય છે. તદુપરાંત એક કોડાર જેવી નાનકડી
રમમા વધારાનો સામાન ક્યા-કુ પલો પડી રહે છે.
આ ઉકારીથી તોના .. કુસમ અને કુસમ...મે’ તને
કેટલીયાર કશું કે આ જૂનું રત ઉખડી ગયેનું
પાટિયું ફેંકી દે. તકડો રોકવાને માટે બીજું કાંઈ કર.
આ પાટિયું તો મારો જીવ લેશે...ચાલો...મારા ભાઈ

ચાલતી પડે...મારે બીજા ઘણાં કામ કરવાના છે...
 ફાલ્ગુ મળે કેમ આ પાંચમી વાર આવું થયું..."
 હકી ધકામ .. દઈ દરવાજો બંધ કરી તે ઝોઢા આવી
 જતી હતી, એટલામાં કાકડુડીનામાં અચાને કેલવે
 કયું : "મા...મને રૂમ ન મળે તો વાધો નથી પણ
 રાત્રિ પૂરતાં રહેવા-પડી રહેવા મળે તો બસ છે. જો
 આવ મકારો આપણો તો..." તે વાક્ય પૂર્ણ ન
 કરી શક્યો. તેનું મથું ભસાઈ આવ્યું. ખરાલુ રોડી
 રાખેલાં આંસુઓ દડ... દડ...સરી પડ્યાં. કાઠે આવેલું
 વહાલું રૂમી જતાં વૈરાગીના જેવા બેઠાન થાય તેવું
 તેનું થયું. એટલામાં મકાન-માલિકણ બાઈના દેશમાં
 રામવસ્ત્રા કે 'મા' ચબ્દોના જાદુ થયો કે પછી કેશવ-
 ની દેવનીય હાલત ઉપર તેણીને દવા ઉપજ કે મને
 તે અન્ય કારણ હોય તે સચાવાઈ અવાજમાં બેલી.

"શ્રીનાનજી, તમે કાચી ઉમરના છો. મઢા
 પચીસી વટાવી નથી. માડું ધર છોકરીઓ વાળું છે,
 હું કંઈ તાલેવર નથી. મકાનના લાડાની નજીવી
 આવકમાં પૂરું ન થયું હોવાથી સિવલઈ કામકાજ
 કરી મારો રોટલો રળું છું. તમને રાત્રિ દરમિયાન
 પડી રહેવા કોઠાર-બંકારિયા જેવી રૂમ મળી શકે
 તેમ છે. તમારે ભાડું નિયમસર આપવું પડશે. જો
 મને એકવી અઢવી રિધવા સમજી હજવા પ્રયત્ન કરશે
 તો પ્લાનમાં રાખ્યો કે માડું નામ દુર્ગા છે. તમારું
 મળું પકડી પરોડે માળખી રસ્તામાં કે જો દઈદ.
 તમારે કંઈક ડીપોઝીટ-અનામત આપવી પડશે ? બોલો
 મંજૂર છે ?" દુર્ગાબાઈએ કહ્યું :

"મા, દુર્ગામા...તમારી વાત સાચી છે.
 અમરજા ઉપર રિશ્વાસ ન મૂકી શકાય. માડું
 વર્તન બતાવશે કે હું કેવો છું ! ડીપોઝીટ
 કે પાંચમી આપી શકું તેની મારી સ્થિતિ નથી. આ
 મારી અનામત રાખો ..આજ ડીપોઝીટ સમજો.
 જ્યારે તમારો હિસાબ પૂરો કરો અન્ય અંતિ ત્યારે
 પરત કરજો" કહી કેલવે મળ માં પડેરલી સોનાની
 ચેન કઢી. ખર...કરતા દરવાજો ઉઠી ગયો. બહાર
 કે અન્યરે દુર્ગાબાઈના હલવાના અગાધ ખૂણમાં
 કેલવનું સ્થાન મળે કે નિશ્ચિત થઈ ગયું. ચર ચર-

માં દુર્ગાબાઈ કેશવની પ્રત્યેક હિસાબ થકાની
 દષ્ટિએ જોતો હતો પણ સાહજિક કિવાઓ સિવાય
 તેમાં કશો પણ નિરોધ કે વાધો લઈ શકાય તેવું
 નહોતું.

કેશવે દુર્ગાબાઈના ભંકારિયા કોઠાર જેવી સાંકડી
 ચોરડીને પોતાનો આરાસ બનાવ્યો, પડેડે જ દિનથી
 તેણે કુસુમ-દીનુ- પપ્પુને રામાયણ, મહાભારત ને
 પુરાણોની રસમય વાર્તાઓ બાળકોને આનંદ પડે તેમ
 કહેવા માંડી. દુર્ગાબાઈને 'મા' ના સંબોધનથી બોલા-
 વવા લાગ્યો. કઠોક કઠોક દુર્ગાબાઈ પણ આ અનુરો
 ના ચેલારામાં આવી બેસવા લાગ્યાં. તેમને ધાર્મિક ને
 બોધપ્રદ ચરિત ધન્યારી કથાઓ પુણ્ય પસંદ હતી.
 આ ઉપરાંત સરાર-સાંજે કે રાત્રે બ્યારે સમય
 મળે ત્યારે દુર્ગા-માના સંતાનો કુસુમ દીનુ પપ્પુને
 શળાનો અભ્યાસ કરાવતો હતો છોકરાઓનો રંગ
 છાત્રાં-દુર્ગા-માના દુર્ગમ રિહા જેવા હલ્યમાં પણ
 જાણે કે ધીરે ધીરે પણ મક્કમણે આગળ વધી
 રહ્યો હતો. ઉપરથી ઠોર વજાતી દુર્ગામા અદરથી
 અતિ-નેકાળ અને મજા હતી, બહાર કે 'નારિહલ
 પાક' જેવી હતી.

પ્રથમ સાચનિક પરિક્ષાઓનું પરિણામ જાહેર
 થયું. કુસુમ અને દીનું સાંજે દોડતા દોડતા, શાળા-
 માંથી આવી દુર્ગા માને બાજી પડ્યાં. અખરાક બટાક
 બોળી કુસુમ બોલી ભૂકી : મા ..મા...જો મચ્છિતમાં
 મારે સહુથી વધારે માર્ક્સ આવ્યા છે. કેશુબાઈએ
 એટલી સહેલી રીત બતાવી કે મારા મચ્છિત ચિહ્નક
 મકાદેવલાઈ તો માડું પેપર જોતાં જ રહી ગયા.
 બ્યારે માર્ક્સ પરિક્ષામાં પડેસો નંબર લાવીશ-તો મું
 ઈનામ આપશે ?

"અ...અ...શેરી ઈનામવાળી આવી ! કેશુ-
 બાઈની મદદથી તો અંગ્રેજમાં મારો મારા ત્રણ વર્ગો
 માં 'નંબર-વન' આવ્યો છે. મારા માર્ક્સ પણ તારા
 મચ્છિતનાં કરતા વધારે છે-બોલ ચરત મારે છે ?
 મારાથી વધારે માર્ક્સ લાવી શકશે ? દીનું એ ચરત
 બકવા માંડી.

દુર્ગા મા કઈ બેરે તે પડેલા કાઈ દાદર ચઢતુ હો। તેવો અરાજ સજાળો કેવલ ચાકેનો- ઉદાસ-કઈ નખાઈ ગયેલો દાખલ થયો। છોકરાઓ એ વધાઈ ખાધી, મહામહેનતે મદ-સ્મિત કરતા ફેરવે કહ્યું

‘લુઓ, કુસુમ-ટીનુ-પપ્પુ તમે તમારી બાર માસિક પરિક્ષાઓમા પ્રથમ વર્ગમા ઉત્તીર્ણ થતો તો રાણીનો બાગ, એપાલો બદર, લુકુ બીચ, અને ફેની શરાઓની સડેલ માટે લઈ જઈશ. બસ હવે જાઓ રમે।’ કહી તે ખુરસી ઉપર ફસડાઈ પડ્યો

‘કેશુ ? કેમ હાલો છ ? તમિષત તો સારી છે ને ? કહેતા કહેતા દુર્ગા માએ તેનો હાથ પકડ્યો. પછી કપાળનો સ્પર્શ કર્યો.

‘ઓ મા રે ધાણી રૂટે તેટલો તાવ છે. માવ દોકરા સૂઈ જા. હમણા જ દવાની સમગ્ર કરુ છુ ’ દુર્ગા માએ સમગ્ર કામગાજ છોડી ફેરવની સંકુપા માટે તૈયારી કરવા મ દી.

‘મા રહેવા દો, સાધારણ તાવ છે ઉનરી જતો તમે ’

‘તમે ખમે ન આને દોકરા તાવથી રૂડી જીડે ને મા જીમી જીમી તમ સો જુએ તે કેમ બને ? દુર્ગા માનું મનુકંપ જિમરાઈ આ યુ દુર્ગા મા જાણે કે પવના પુન ની સેવા ન કરી રહ્યા હોન તેમ એક અજાણને ઘેડાક સમયથી પરિચિત એવા ધુધની કરી રહ્યા હતા પરાયો માનવી જાણે કે ધીમે ધીમે અપ્પતખનના વર્ણવની પરિધ ઉપર આવી રચી હતો ફેરવનું જમરાનું-રહેવાનું સ્નાનાદિ વિગેરે કામો હવે દુર્ગા માના રમેમા જ ચતા હતા કેશવ નિરમિત ભાકુ કે ખર્ચની રકમ ન આપી શકેતા તો કહેતા-‘મા હમણા હાથ બેચમાં છે આવતે મહિને બને મહિનાનો ખર્ચ સાથે આપી દઈશ ’ તો દુર્ગા મા બેલી ગાતા-‘માડા તુ કયા પરાયો છે ? તરી પાસે પૈસ નો છુ થાલ એટલે આવજો ને ? તુ થોડો નાસી જવાનો છે ? મારે મન નો કુસુમ ટીનુ-પપ્પુ નેવો તુ પશુ છે ’ સાચી પરીસ્થિતિ આથી

ઉઠતી હતી. દુર્ગા માને દિન ઔતદિન ફેરકે ને બસકે વધતી જતી મે ધરાવીમા કઈ વરતુ વગર ચાલે ? ઓછામા પૂઠું કેશવ તેમને રસોડે જમતો હોઈ રાતે તા મુજબના ખર્ચમા શુદ્ધિ થઈ હતી. દુર્ગા મા પસે કઈ ધનનો અણખૂટ લકાર થોડો હતો ? કરિયાણાવ જાની દુકાન-હેરકેની ચ સતુન ને પાનના ગલ્લાના ભાડાની અવક એક દરે રૂ ૧૫૦-૨૦ માસિક હતી બધારે કુલ માસિક ખર્ચ રૂ ૨૫૦ થી ૩૦૦નો આવતો હતો આ માટે પશુ સારી જોવી કરકસર કરી પડતી હતી ઝોછી પડતી રકમ કમાવવા માટે દુર્ગા માને રાત દિન લોકોના કપડા આબો તાણી તાણી સીવવા પડતા હતા

ઓશી પડે યીએ કહીકે કીકે દુર્ગા માના કાન બનેરતા ‘હેતા હતા-‘દુર્ગા મા, તમે સાવ બેળા બન નેવા છો અજાણ્યા ને ધરમા રાખી આપણો વિશ્વાસ મૂક્યો છે- તો જો જો કોઈક દિવસ પસ્તાવુ ન પડે તો તમારુ ભાકુ તો શુ પશુ ધર વખરા લઈ રસ્તો પકડશે તો તમે તેને કાઢી પકડો ? આ તો પાડોશીએ તરીકે અમારી ફરજ રહી એટલે કહીએ છીએ બાકી તમે બધુ યે લૂટવી દો તો અમરે શુ ?’

આવી આવી દીકા ટીપ્પણીઓથી તથા ૦૫ ગોડી દુર્ગા મા અકાદાઈ જતી હતી કહીકે કહીકે તેમ । પૂવરામરે પ પ્રબજાળી જીડતો ને સજાળારી હેતા કે-‘મને એ સમજાતુ નથી કે બીજાના ધરમા કંઈપણનો કાસ સજાળારી તમને તાપણુ કરવામા શો આનંદ આવે છે ? મે અજાણને મારા ધરમાં રાખ્યો છે તો દેશો કરસે તો મારો કરસો-એમા તમારે શુ-‘હાવા ન જોવાવાનું છે ? તમારા પેટમા શીદ તેલ રેડાલ છે ? મારા પતિના સ્વર્ગવાસ પછી દળણુ દગી કપડ સીરી સીરી મે મારા છોકરાઓને ઉછેરવતો ભગી શ પ્રવલન શરૂ કર્યો ત્યારે મને કામ આપવાને કે અપવાને બદલે મે તને નોકરુ મગેડયુ ? આજે જાણે કે મારો ગદા જનમતો પુન ધર્મ પુન રૂપે મને અજો છે તો તમને શી ચૂક આવે છે તે સમજાતુ નથી-મટે નારદ વિદ્યા બધ કરતો.’

દીકારો નિષ્ફળ નિવડતાં પીક પાછળ દુર્ગા-માને વેવવી, બેવફૂર તથા 'સીની છુદ્ધિ પત્ની પનીએ રિત્તેરે વિશેષણ-અધકારોથી નવાજતાં હતાં. દુર્ગા-માને આની પરવા નહોતી 'હાથીની પીક પાછળ હોતે હુતારાં ભસે' ન્યાયે તે આવી દીકાએને હસી ક'હતી હતી.

એક દિન ડેશવે પ્રસ્નાવ મૂક્યો : "મા... તમારું ભાડું ને ખર્ચ પેટ છેલ્લા નવ નવ મહિનાઓથી એક રાત્રી પાઈ પચુ આપી રહ્યો નથી. મને આથી ઘણું દુઃખ થાય છે. કાવો મારો અનામત રાખેલો સોનાનો ચેન જે વેચી કાઢી તમારી નિકળતી રકમ આપી દઉં તે તમને પૈસા ન આપવાનો મારા મનમાં નો ક'મ નિકળી જાય..."

'ના ભાઈ ના, એવું' કેમ બને ? તે' તો મને એકરાર કહેવું કે આ સોનાનો ચેન તારી જનનીની એધાણી છે તો તે આ તારા ધર્મની મા પાસે રહે. હે ને તારા સ્નેહના પ્રતિક રૂપે હોતે રહી ? તું મારા લેણા નિકળના પૈસા ખોટા નહીં કરે તેની મને પાકી કાઢા છે. તને અનુકૂળ થાય ત્યારે આપજે." દુર્ગા માએ કહ્યું.

થોડાક દિનો પછી કુસુમ દીનુંના વાર્ષિક પરીક્ષાઓ ભરેર ધર્મ. કુસુમ અધિતમાં સર્વપ્રથમ આવીને અધિતવાજનું પારિતોષિક છતી લાવી. દીનું અગ્રેષ્ઠ વિપયમાં શિખરજીત છતી મળી. ૫૫૫ ફિરેલ્ય મીઠામાં બીજો નંબરે ઉતરી જ્યો. આખી મંડળી રાત્રે કામડોએ કેશવની રાહ ભોતી બેસી રહી હતી. આજે જેવો ડેશવ ઘેરે આવે કે રાણીગાય, જુહુ, હરિયા કિનારો ને કેન્દ્રી રૂકાએની સહેલચાહનું આલે-જન કરવાનું હતું.

ધકિવાળમાં રાત્રિના ૮-૦૦ વાગી ગયા. ડેશવની રાહ ભોતારાં બધાં જૂખ્યાંબેઠાં હતાં. ધકિવાળ-નો કોટો ખસતો ખસતો ૧૦-૦૦ ઉપર આ-યો પચુ દરેરોજ રાત્રે આહના દોરે ઘેરે આની જગાર ડેશવ હજુ સુધી આવ્યો નહોતો. હોકરાએને સમજતી પટાવી સુવડાવી દીધા. દુર્ગામા રાહ ભોતી બેઠી હતી. બેઠાં બેઠાં કોડું પચુ આવી ગયું.

'ધ્યામ...' અવાજ બેઠે બિલાડીએ વાસલ્ય અમરાઈ ઉપરથી નીચે પાકલું ને દુર્ગામા અમકી અમી ગયાં. દિવાલ ઉપરના ધકિવાળમાં દૂન... બેઠે દોહને દોકારો થયા. ચાકી કંટાળી જૂખ્યા દુર્ગામા બસી બંધ કરી સૂઈ ગયાં.

એક દિન વીત્યો. ચાર દિન વીત્યા. કેશવની કરી લાળ ન મળી. ઉંદુડું કેશવને બદલે કેશવના લેનદારો, પાન બીડીવાળો ભગવાનજી, ધેબી રામ-લખન બેથો, ચા-નારતાની દુકાનવાળો હરાનાલ શામજી દુર્ગામા પાસે આવી ડેશવ પાસે નિકળતાં લેણા માટે ઘોડી-ઉકાળો કરાઈ માંકયા, દુર્ગામાએ કેશવની દેવા પેર પછંએ પછં ચૂકાની દાધી જે ખ.રસી ખસી રહ્યા ભેટલી રહી હશે.

કઠીક કઠીક દુર્ગામાને વિચાર આવતો કે લેણુ-દારો તથા મારા હ મહિનાના ચઢી મેલેલા ખર્ચના કર્યા તો તે નાસી ગયો નહીં હોય ને ? ના...ના... ધુ-ધીયલ ને નીતિમાન ડેશવ આવું ન કરે ? તો તું તેને અડમ્મત રચો હશે ? જરૂર કંઈ ભેદ ભરેવું રહ્યું છે. નહીં તો ત્રણ ચાર તોલાની સોનાની ચેન મૂકી ન જાય ?

દુઃખનું ઝોસક હકાડ યો છે, ચાર છ મહિના-ના વહાણાં વાઈ ગયાં સમયનું ચક્ર અધાષિત ગતી-એ ફરતા મ યું. કઠીક કઠીક અડોલી પડોલીઓ દુર્ગામાને કુદરત્યો સલજાવવા પાકી ન રાખતાં. છતાં દુર્ગામાનું મન માનનું નહોતું. ડેશવ મેદાન છોડી નાસી જનાર કાપર નહોતો. કવચિત કવચિત મનામન જખડતી 'મડીરા પૈસા ન હોય એટલે નામી જનાર' હશે ! બે નાસી જયું' હતુ તો...થા માટે અને ચેનની નહીં...મારા મનના અગ્રણ જૂખ્યામાં પુર...જની તું કામ મેહો ? બે પડેલેથી પરાયો જ રહ્યો હોત તો...તો આટલી વેદના વસમી ન લાગતને ? ...

દુર્ગામાની પુત્રીઓ કિશોરી અવરથા વગતી નોતનને ઉંબરે આવી પહોંચી. સમય સમયનું કાવે કરી રહ્યો હતો. દીકરીઓના હાથ પંજા કરી સામરે પળાવી દીધી. કુસુમ ને દીનું સાધરે જતાં રેસીમા

દુર્ગા ને ૫૫૫ બેઠા રહ્યાં. ૫૫૫ને ૫૫૫ પૂનાની વાડિયા કોનેજમા ઈંગ્લેન્ડની ચિંતણી માટે પ્રવેશ મળ્યો હોઈ તે ૫૫૫ ઉપડી ગયો. હવે 'વનમાં સોન-ગાઈ એકના' -વાય દુર્ગામા એકલાં પડી ગયાં.

જહાનરુયાને લીધે સુગીર કૃશ અને ચિચિલ થતું મધુ' હતું. કાવલેન્દ્ર ૫૫૫ ઓછું' ક'ઈ' કરતી હતી કાચું પાકુ રાધી દુર્ગામા પોતાનું ગાકું મનકાવે જતા હતા. કસિત કવચિત કુમ્ભ દીનુ મુનઈ સોનાપુરથી આવી જતા હતા. 'વંકેશન'મા ૫૫૫ ૫૫૫ દુર્ગાના પાસે આવતો હતો. આ સમય બાદ કરતા દુર્ગાના એકનાં જ રહેતા હતા.

રવિવારની બપોરે 'આજી'લા લેન'મા તદન નવીન અમકદાર ભપકદાર નિરેશી બનાવટની 'ઈ'પલા' ગાડી પ્રવેશી ચૂકી હતી તેના સગીતમય હોર્નના અવાજે લોકોનું ધ્યાન એચ્છુ હતું. શેરોમા રમતા નાના દોકરાઓ તે 'કારની' પાછળ પાછળ દોટ ચૂકી રહ્યા હતા. મેટરા ડોકલ'માની ભપકદાર ગાડી કા થોમ છે તે જોવા ઉત્તુક હતા.

'ઈ'પલા' દુર્ગા માના મકાન આગળ ઊભી રહી નચેની દુકાનવાળો પાનવાળો કરિયાચાવળા શામજીભાઈ દોડી આવ્યા. 'શેત વડીવાળા પોગાકમા સજ્જ શોફરે 'કાર'નું' પાછળું' બારણું' ઉઠાડ્યું. એક મોઢ વધના સજ્જન ઉતરી. લાગે કળે કોટ, બચ લાની પાખ જેવું' 'રનો' વકાઈટ' પોતપુ' પગમા ચક્રમક થતા 'પગપશુ', આખો ઉપર ગોર ન પ્રતિષ્ઠા મા અનેરો ઉમેરો કરનાર સોનરી ફેનવાળા રૂમા દર્તા માથે ફાસખીરી વણાટની ટોપી હતી. મકાનુ ઉપર દંણ કેટલા મોઢ સજ્જને પાનવાળાને પૂછ્યું :

'દુગ, માનું' આ મકાન ને ?'

'જી હા'

સુવાનને સરમાવે તેટલી ઝડપથી ટપ... ટપ... ...ટપ તેમો જલ્દી અતિ પરિચિત હોન તે રીતે દાદર રહી ગયા. ઓરડીમાં જઈ જુએ ૥ તેા દુર્ગા-મા ચૂસે ફૂકી રહ્યાં હતાં.

'મા... હું' આવીએ છું'... 'મોઢ સજ્જને કશું'

'જાલુ છોભાઈ ?' આ માટે આવ્યો છો ? હવે સિદ્ધાઈ કામગાજ બંધ કરી દીડું' છે- માટે જતાં રહેલ મારાથી સિદ્ધાઈ કરી વકાવ તેની સંકિત ૫૫૫ હવે રહી નથી...' દુર્ગા માએ ચૂસો ફૂંકતા ફૂંકતા કહ્યું.

'મા... ન એળખાખ્યો ! દું...દું ...' મધુ' ભરાઈ આવ્યું.

'મારે કઈ સાં'જનું' નથી...ભાઈ જતા રહો.'

ડોચી બરાબર સાબળતી ન હોઈ મોઢ સજ્જન છુટ કાઢી અદર ગયા. નર્મલક જઈ બોલ્યા : 'મા મન કાઢી ન ચૂસો... હું' તમારો નાદાન દાહરો... દેશવ. તમને કલ્લા વચર નાસી ગયો હતો. તમને દેરામા ડૂગાડી ગયો હતો. તે. મારી અનામત સોના ની ચેન. જે તમારી પાસે છે. તે અપી દો. લો મારા નિકળતા પેલા.' કહી આગનુજે દમ દસ રૂપિયાની ત્રી નેટનું' એક બટલ કેસીના હથેના ચૂક્યું.

દુર્ગા માએ ઝપા થતી આખોથી ને દોડ્યુ થતી કચ્છીવથી કેડવન પારખતા થેડી લાંબો વીતવી ગમજળા અવાજે દેશવનું મધુ બાતો સરસુ આપતાં કહ્યું : 'ગાડા ચાને દાડી નાસી જતા તારો છવ કેમ ચાલ્યો. અને કેટલી રકલી ત.પ થી હજુ ટું' તો નાલય 'વાકર પૂલ' કરતા આખોમાંથી આવ્યું-ભાદરવો વહેવા માડવા.

થોડીક સંજોગ વીતી. આવેગ કંઈક સમર્તા કેશવ બોલ્યો :

'મા... તને કુસુમ-નીનું' -૫૫૫ને તેડી જવા આવ્યો છું. હવે તારો દોકરો કશું કમાત નથી. તારી પાસેથી નાસી જઈ આડિકા જતો રહ્યો. ત્યાં સાચ-રજુ નોકરી પછી ધંધો કરતાં સારી રચિત તારા ને ઈશ્વરના આર્તિવથી થઈ છે. મારી માવડી, નાદાન હોરુને સમા કર ચલ બધાં કયા છે ?'

દુર્ગા માએ કહ્યું : કુસુમ-નીનું સાચરે છે. ૫૫૫ પૂના છે. હાં ૫૫૫ ગાડા વચન આપ કે હવે પાઠો નાસી નથી બધા.'

‘મા. . તારા આસરે તો હું’ દોરમાંથી માનવ
ખન્યો છું. દુનિયાએ અને જગતે આપ્યો ત્યારે તે
મને પાંખમાં લીધો. જે કદા જુલો શરૂ કે ? આજે
તારું ધણજી ન પાછું તો મારો દેવ રૂંડે માનવી.
તારી બેડે દમનું પાપ કયું તો તારા આ અભાગી
પુત્રને પ્રાપ્તિ તો કરવા દે ન ?’ કેશવે કહ્યું.

નાના કિશુને જેટલી સહેલાઈથી ઉંચકી
સેવામાં આવે તે રીતે કેશવે દુર્ગામાને ઉંચકી
‘ઈન્પાલા’ ગાડીમાં બેસાડી દીધી, અડોશી પડોશીઓ
તમાશે ભેલા એકાદિન થઈ ગયાં. કાંઈક કેશવને
એ જાણી કાઢયો ને કહ્યું : ‘આ તો પેલા નાસી ગયો
હતો તે શિકંકા છે—જેલું મોટો નવલસા હીરજી થઈ

ગયો લાગે છે.

પોતાના દુઃખના દહાડામાં આશ્રય આપનાર
મકાનને જાણે કે વંદના ન કરતો હોય તેમ કેદાર
ધડીબર તે ત કે જોઈ રહ્યો. પુરાણી સ્મૃતિ સમય
મતાં નયનોમાં મોલીઓ ચમકી જણ્યા. દુર્ગામા બેડે
બેસતાંની સાથે શેષરે દુર ...ર...ર... ‘ઈન્પાલા’ નું
એન્જન ચાલુ કયું. ગાડી સડસડાટ ઉપડી.

કામેની હોટલના રેડિયો ઉપર ગીત
ગૂંજી ડેવું :

“ગીજ થા જૂડી, પર દિલ મા સચ્ચા;
જેટકા મીલી મા, ઓર મા કો ખેલ”

પ્રયત્નને વળગી રહેા

રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ પાસે એક ગૃહસ્થે પોતાનું દુઃખોનું વર્ણન કરી
તેમાંથી ઉત્તરવાનો ઉપાય જાતારવા વિનંતિ કરી.

રામકૃષ્ણદેવે કહ્યું : ‘મા કાલી, રામ, કૃષ્ણ વગેરેમાંથી જે કાંઈ નામમાં
તને શ્રદ્ધા હોય તે નામ લે, જેમ જેમ રામચંદ્ર સ્વામાવિક થતું જશે તેમ
તેમ તું દુઃખમુક્ત થશે.’

પેલા ગૃહસ્થે તો ઘેર ગયા. પોતાના વેપારના ધંધામાં મંડી પડ્યા,
પણ વેપારમાં ‘મિત્ર’ હોય ત્યારે રામનામ જુલો જાય અને રામનામમાં એકચિત્ત
થાય ત્યારે વાપાર જુલો જાય !

પાછા રામકૃષ્ણદેવ પામે અવ્યા, પોતાની મુશ્કેલી જણાવી રામકૃષ્ણ-
દેવે એ સરસ ઉદાહરણ આપતાં જણાવ્યું : ‘જે બાઈ, એક દીનીના માથા
પર મંડલી છે. તે રાત્ર અને તાપ પ્રમાણે અનેક પ્રકારે અંગ મરડીને નુન કરે
છે, છતાં તેનું ધ્યાન તો સદા પેલી માંડલી તરફ જ હોય છે. તેમ તમે પણ
ધરજીહસ્તીનાં કામ કરો અને તમારું ચિત્ત રામમાં રાખો.’

વળી વગેરે સમજવતાં કહ્યું : ‘પણ પેલી નાચનારી નટ કરે છે અને
માંડલી તરફ દરેક કણે ધ્યાન આપે છે ત્યારે જ માંડલી પડતી નથી. તે કેમ
બને છે ? તે નટની સતત ટેવ પાડે છે, અન્યાસ કરે છે. લાંગા અન્યાસને
અ તે તેને માટે બને કાર્ય સહજ બને છે. તે જ પ્રમાણે ભલે તમારું ચિત્ત
એક બાજુ હમણાં દગી બાજુ, પણ તમે વારંવાર પ્રયત્નને વળગી રહેા. સમય
જતાં એ પણ સ્થાયી. પછી હાથને કામમાં ને ચિત્તને રામમાં રાખવું સ્વાભા-
વિક થશે. થકી જ તમરું જીવન તાલપદ થશે.’

મા ઊભી ઊભી નીહળે છે.

નાના મહાશયના યોગાનમાં મીરા એની સાહેલોએ સાથે રમત રમી રહી હતી. નાનું શું મારાનું મંદિર બનાવ્યું છે. અંદર કોવાની મૂર્તિ પધરાવી બધી સાહેલોએ તેને નમે છે. અને પછી મીરા સાથે પ્રસાદ બપાને આપે છે.

આ રમત મીરાની નિત્યની. મા અને બાપ બંનેને વૈશ્ય છે. બાર મામના ધણી છતાં માતા 'કુડકી' ગામના મંદિરમાં રોજ દર્શને જાય છે. મીરા પણ દરરોજ સાથે જ દર્શને જાય.

પૂજારી ભગવાનને શ્રાદ્ધ કરાવે પછી પૂજા આરંભ કરે. પ્રાર્થના બોલી પ્રસાદ વેંચે. આ દરમિયાન મીરાને ખૂબ મજા. વારસાગત સંસ્કારથી ભગવાનમાં મીરાની દૃઢ પ્રીતી હતી.

મા ક્યારેક મંદિરે જવાનું મોકું કરતી તો એ વાત માન પર ચડતી મીરા એનું ઝટ મંદિરે જવા વીનવતી. આમ છતાં કોઈ કારણે માતાને મોકું થતું તો મીરા રોતી. મા આ સહી શકતી નહિ અને સ્વપ્નરાત્રિમાં અને સદૃશ્ય સંપત્તિ પુત્રીને બે ચૂમીઓ ભરી શાંત કરી મંદિરે તેડી જતી.

એક દિવસ ગામમાં વાઝાં વાગવાને હાથીની અંબાડીમાં એક વર નીહળ્યો. એ જોઈ મીરાએ માતાને કહ્યું.

‘મા આ કોણ ?’

‘એ તારી સાથે અહીં રમવા આવે છે ને તે સાહેલીના વર છે.’

‘હવે એ ક્યાં જશે ?’

‘તરી, સાહેલીને ઘેર’

‘પત્ની ?’

‘પછી એ તારી સાહેલીને તેડી જશે.’ તેડી

જશે ને મી પાછી આવશે ને પાછી જશે.’

‘એ વર સખી ઉપર મારા નેટનો પ્રેમ નહિ રાખે.’

‘ના બેટા તારાથી પણ વધારે.’

‘એ ન બને મા, અમારા નેટનો પ્રેમ કાઈજ ન રાખી શકે ને આમ છતાં તે અપીથી કેમ જાય છે ?’

‘એને એના વર પાસે જવું જોઈએ એટલે જાય છે.’

‘હો’ મા, છે તે મારો વર ક્યાં હશે ? હું’ય એને ખાર કરીશ.’

માતા શું બોલે ? એ વૈશ્યવ હતી વૈશ્યવથી તો જુકું ઉચ્ચારણ થાય જ નહિ ને આ પછે મીરાને સ્વપ્ન પથ શું હશેવાય ?

‘મીરા !’ સામેના મંદિરે બણી આંગળી ચીંધતી મતા બોલી ‘તારો વર ત્યાં છે.’

જસ. માતા સદગુણથી બોલી ને મઈ પણ મીરાના અંતરમાં આ શબ્દો જડાઈ ગયા. એના બાળ હૃદયમાં એ અકીત થઈ ગયું કે: સખી જોડે પ્રેમ રાખ્યો છતાં’ય એ ચાલી મઈ તો હું હવે એના પતિ જોડે પ્રેમ રાખીશ કે તે કહી ક્યાંય જાય જ નહિ.

બહુતો એના આરાધ્ય દેવને એક એકલક રૂપમાં જોવા માગે છે. તુલસીદાસે દર્શનમાં કૃષ્ણને રામ રૂપે જોવા ઈચ્છ્યું. મોરલીવાળા એના આરાધ્ય દેવ ન હતા. ધનુષ્ય બાણા વાળા હતા. એજ રીતે મીરાએ પોતાના આરાધ્ય દેવ — પતિ — માટે એક ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ મનોમન નક્કી કરી રાખ્યું. શ્યામ-સુંદર અંધર પર મોરલી ને ગળામાં વૈજયંતીમાલા વાળા વિશાળ આંખો વાળા.

આ સ્વરૂપરાજ સ્વરૂપ હૃદય’ય તે એના વિચાર

પામવા ને તેની સેવા પૂજ કરવા જ'ખતા જાગી.
મદિરમા પૂજારી પૂજ કરતા હતા તેમ.

એ તીવ્ર અતુરતા મીરાબી ફળી હોત તેમ
રતનસિંહને ત્યાં એક સાધુ બાવા મહેમાન બન્યા. ને
તેમની પાસે મીરાએ કહ્યું હતું તેવું જ લખાઈ
સ્વરૂપ હતું. મીરાને તે મેળાવા જીત્યુંકતા જાગી. તે
એણે પિતાને કહ્યું.

‘પિતાજી ! મને આ સધુ જાગ્યા પાસે લઈ
વધુ વિગ્રહ છે તે આપનાં.’

‘અરે બેગા ! એ તો લગ્નવાન છે એને પશુ
મહાવા છે એ કાઈ મનસ.’

‘ના ના મારે તો એજ સામસુદમની મૂર્તિ
જોઈએ છે’ મીરાએ હઠ પકડી. એકની એક પુત્રી
હઠ પાસે પિતાએ નમતું જોખ્યું ને સાધુ બાવા પાસે
જઈ એ હાથ જોડી વીનંતિ કરી કહ્યું.

‘કશું ! આપની પાસે જે મૂર્તિ છે તે
આપો તો સરુ મારી દોડીએ હઠ લંધી છે’

‘રાહોક રાજ ! સાધુઓ પશુ પોતાના ઉપાસ્ય
દેવ કોઈને આપે ખરા ?’

‘એમ હોય તો આપ મારો તેટલું કબ્બ
અપુ.’

જતા મહારાજાએ વિગ્રહ આપના ઈન્કાર થોઈ
ને તે રતનસિંહ કદાચ લઈ દેશે એ લાયે વહેલી
સવારે જાગી નીકળ્યા.

મીરાને આ ખબર થતા ને એના પર જણે
મજા તૂટી પડ્યું. એ વ્યાઘ્ર જની રક્ષ અને અર્ચ
જલકારતી રોવા માંડી. બાલુ પવુ છોડી દીધું

માતા પિતાએ બીંતુ લગ્નવધુ વિગ્રહ લાવી
આપવા ખૂબ સમજાવટ કરી પણ મીરા ન માની.

આ બાલુ ‘કુડકી’ છોડી એકાદવ ગાઈ દુનના
ગામે રાતનાસો ગઈવા પેલા સાધુ મહાત્માની આજ્ઞા
સામે આ વિનંત નહિ મળવાવી વ્યાકુળ બની તરસી
રાહોડરાજની દયા દેખાઈ. ને તેના દયાળુ હૃદયમા

હમદી જાગી. એને થયું પ્રભુ સ્વરૂપ બાળકીને દુખ
મનાથી લગ્નવાન દુખી થશે. ને મરી સેવા અરાધના
વ્યર્થ જશે એટલે એ સવારમા પાછા ‘કુડકી’ આવ્યા
ને સીધા મહેલમા મીરાના માત પિતા પાસે ગયા. એ
તો મહારાજાને પાછા આવેલા જોઈ રાજ રાજ થઈ
ગયા. મીરા પશુ આનંદથી નાચી જીડી.

‘બેગા !’ જોખીયાથી પેલી શામસુદમની
પ્રતિમા કહી મીરા લાઈ લખાવતા એ બોલ્યા ‘ને
આ મૂર્તિ એ તારા સારુ જ છે. એની સેવા પૂજ
કરજે તારુ કન્યાશુ થશે. તુ એથી અનેકોના કન્યાશુ
કરી ચક્રમ.’

મીરાને પ્રતિમા હાથમા આવતાં જણે જાસા-
રનું બધું જ સુખ સાપડી ગયું અને મીરાએ આ
વિશ્વવિદિત ગાયું.

એરે તો ગિરિધર-ગોપાલ ફસગે ન કોઈ
બંકે નિર ચોર સુકુટ મેરા પતિ નોઈ

રાહોડ રતનસિંહ રાજ ન હતા. મેડતાધિધર
દુહાળતા એ ચોથા પુત્ર હતા અને તેને કુડકી,
વાજેલી સાદી બાર ગામ આપ્યા હતા ને તે ત્યાજ
રહેતા હતા. મીરા તેમનું એક માત્ર સત્તાન હતી.
રાહોડરાજની ઈચ્છા હતી કે મીરા કોઈ ચોરવત
રાજપુત પરિવારમા રાજરાણી બને

એ સમયે લગ્નમત્ર મધા રાજપુત રાજવીઓએ
મુસલમાન શાસકોની તાબેદારી સ્વીકારી લીધી હતી.
કેળ જ્યોતના સિસોદાયા રાણાઓ ઉત્તમ મુખ
રાખી રહ્યા હતા. તેઓ સ્વતંત્ર હતા. વવના સાથે
તેઓ સત્ત સત્તર દુહો બેલ્યા હતા ને મારવાડ,
અબર, અલિયર, અજમેર, રંકિ અને જુહા આ
નરપતિગે તેમના ખડિગ હતા. ઈશ્વરદત્ત લોહી
સાથે તેણે લડઈ કરી તેને પરાસ્ત કરી ભગદોડી
હતા.

આ રાજા સ અને બોજરાજનામે કુમાર હતા
ને તે જાતી રાજગાદી વારસ હતા તેની સાથે મીરાનું
સગપણ કરવા રતનસિંહે વિચાર્યું ને આ પ્રેરતાવ
તેણે અતોડ જઈ રાજા સગ પાસે મોકલે. પ

વરસની મીરાના રૂપ, બુદ્ધિ, સૌંદર્ય અને સુશીલ-
તાની બધી હતી. વળી મીરાના દાદા રાવ દુદાશ
રાણા સગના મિત્ર હતા એટલે રાણાએ રતનસિંહની
આ વાત સ્વીકારી લીધી ને સમપણું નિશ્ચિત થયું.

રાઉંડ રતનસિંહે આવી પત્નીને આ શુભ
સમાચાર કહ્યા. પણ મીરા તો એના મનમેહનગી
ઉપાસનામાં મસ્ત હતી એને ખબર ન હતી કે
માતા પિતા યું કરે છે. પણ માતાએ તો હાઈબેર
આવી મીરાને કહ્યું.

‘બેટા ! તું ભાગ્યશાળી છે. ચિતોડના મહા-
રાણા સંગ જેવા તને સસરા મળ્યા.

પણ મીરાએ તો માની સામે ગાયું.

‘ગાવિન્દ સિન્હો મોલ ભાઈ મેં ગાવિન્દ
સિન્હો મોલ.’

મીરાએ વિવાહની ના કરી પણ વિવાહને જ
જીવનનું બધું સુખ અને સર્વસ્વ માનનાર મા બાપ
ભાઈ કેમ સમજે ? મીરાના વિવાહ તો એક બીજા
પતિ સાથે થઈ જ ગયા હતા, એને છોડી બીજા
સાથે વિવાહ કરવાનું મીરા બાપ સંસ્કારો વિરૂદ્ધ
મરુતી હતી. એટલે તો એણે ગાયું.

‘માઈ મ્હાને સુખને મેં વરી ગોપાલ.

રાતી પોલી સુનડી એઢી મેહ દી હાથ રસાલ.

મીરાએ માને કહ્યું : ‘મારી સરાઈ રૂપી
હોય તો ગીરધરલાલની સાથે કરે, મીટળ એના
નામના બાધા ચૂંદડી એ વરના નામની એઢાડો,
ફેરા એની સાથે ફેરવે.’

પણ માતા પિતાએ માન્યું મીરા બાળક છે.
થોડા જીમરમાં આવશે એટલે તે બાપ મેળે સરજી
રહેશે.

ને વિક્રમ રાજામાં નાના ‘કુડકા’ ગામમાં
ચિતોડનિષ્પતિ રાણા સંગ બન લઈને આવ્યા.
નાનું ગામ સહજો રાજપુતોથી ઉભરાઈ આવ્યું.

શુભ મુહૂર્તમાં વિદ્વાનોએ કુવર ભોજરાજ
સાથે મીરાના શુભ વિવાહ સંસ્કાર કર્યા.

મીરા તો માનતી હતી : ‘મારા લગ્ન
સ્થામંદુર સાથે થયા.’

કેટલે દિવસ બન રોકાઈ ને પછી માએ
મીરાને છાતીએ લગવી વિદાય આપી.

દહેજમાં રતનસિંહે ઠાપી ઘોડા ને ધન
આપ્યું. જતી વેળા મીરા પણ રોઈ. દાસ દાસીઓ
કરિયાવરની જગ્યાએ બાંધવા માંડ્યા. ઘેરા મોતીની
માળા, બહુ મૂલ્ય વસ્ત્રો, સોના ચાંદીના આભૂષણ
પણ મીરાના ‘નીજ’ મંદિરમાં બેઠેલા ગીરધરલાલ
બચી કેઈનું ધ્યાન નથી.

માતાને હતું : જગરાનની મૂર્તિ સાથે કર્યા
મોકલવી ? તેની અર્દા જ પૂજા કરીશું. પણ મીરા
માટે આ અસહ્ય હતું.

ખરેખર વિદાય સમયે મા મીરાને છાતીએ
લગાડી ખૂબ રોઈ અને કંઈક માને તે માગી લેવા
કહ્યું ત્યારે મીરાએ માગ્યું : ‘મારા ગીરધરલાલ ને
સાથે લઈ જવા દો’ — ‘દે, રી, માઈ, મ્હાકો
ગીરધરલાલ’

માતાએ ગીરધરલાલ સાથે લઈ જવા અનુ-
મતિ આપી.

મીરા સાસરે આવી કુમાર ભોજરાજ સાથે
નવવધુ મીરાને બેઈ મીરાની સાસુ આનંદ નિભોર
બની બેઠી. સુંદર, સુશીલ ને શુભવાન મીરાને સાસુ-
એ બધા કુળ રિવાજ વિદિત કર્યા.

પણ મીરાએ તો જવાબ વાળ્યો : બહુ નમ્ર
તાથી, રિવેકથા મધુર ભાવામાં કહ્યું : ‘મારે તમારા
રીત રીવાજો સાથે કાંઈ લેવા દેવા નથી. હું તો
મારા ગીરધરલાલ સિવાય ખંજુ કાંઈ બનતી જ
નથી.’

સાસુ દિગ્મુદ્ધ બની ગઈ.

કુળરિવાજ પ્રમાણે ગોરી પૂજા કરવા જવા
મીરાને કહેવામાં આવ્યું. મીરાએ જવાબ વાળ્યો.

‘હું મારા રતેડી ગાવિન્દ સિવાય કેઈની
પૂજા કરતી નથી.’

‘વહુ ? સાસુએ મીરાને કહ્યું . બહુ ! ગોવિંદ
ભગવાનથી રત્નક કરવો એ વિરકતોના કામ છે.
આપણું નહિ, તું રાજરાણી છે એ હઠ મૂકી દે’

મીરાએ કહ્યું

રાત્રી કરે જાના કરણે દિલો, ઐ ભગતારીદામ
સેવા સાધુ જનનકી મહારે, રામ મિલનકી આત્મ

‘મીરા !’ સાસુએ કહ્યું ‘આથી તો તારા
પિતર અને સસરા પક્ષ ભેળવે નીચું’ માથું ધરમથી
કહ્યું પશો. તારા કાલે બધા પરિવારની નિંદા
થશે અને બધા તને વિકારસે’

આમા નીચું મસ્તક કરવા જેવી કંઈ વાત
છે ? બન્યામી તો તારે યામ કે બ્યારે હું કાઈ
ચારી બદમાશી કરું છું તો પૂજની વાટે ચાલું છું
અને મારે પિતર કે શુદ્ધર પક્ષ કોઈની જ પરવા
નથી.’ મીરાએ કહ્યું.

આવો ઝરોડો સાસુ વહુ વચ્ચે નિતનો થશે
કુવર ભોજરાજ સાસારિક પુરુષ હતા રાજકુમાર
હતા. મીરા ધર્મશાસ્ત્રનુસાર એની પત્ની હતા સા
સારિક સુખ સાડુ કુવર મીરા પાસેથી અપેક્ષિત હત

પણ મીરાએ તો કુમારને કહી દીધું
‘આપનો હું હવેથી આદર કરું છું પણ પતિ રખો
સનધ તો મેં ગોરધરલાલ સાથે બાધી લંધો છે
હવે આપ મારી પાસેથી કાઈ સાસારીક સુખની
અપેક્ષા ન રાખશો.’

કુવરાજ છુદ્ધિમન અને શુભ્રમહી હતા
આત્મમળ, પ્રભુપ્રેમ અને સવ્યાઈની મીરાના મો
પર નિષ્પન્ન થતી આત્મા એ નીકાળી ચૂંકા હતા.
ને એ પછી એમણે મીરા પાસેથી સસારિક સુખની
અશા તજ દીધી આટલું જ નહિ દલપૂર્વક
મીરા પ્રત્યે શ્રદ્ધા ને ભક્તિ પ્રગ્ન કર્યા અને વિચાર્યું
‘હું ભાગ્યશાળી છું કે આવી પરમ ભક્ત અને પ્રભુ
પરામણ્ય નારી સાથે મારો નિરંકર સંબંધ થશે’

મીરા માટે મહેલમા જ કુવર ભોજરાજે એક
સુદર મંદિર બનાવી દીધું અને મીરાની આજ્ઞા
મેઘની એણે બીજા વિચારક પત્ર કરી લીધા.

હવે તો મીરા એકાતમા રહે છે. પ્રથમા
કુધર બાધી હાથમા કડતાલ લઈ ગોરધરલાલ સમક્ષ
ગયા ને નાચતા માડી. ગાતા ને નાચતા ભાવા
વેશમા કદીક મોટાથી રોતી, દસતી, ને કોવિત બનતી.
બસ, રાત્રી અને દિવસ એ ગોરધરલાલની સમૃતિમા
પ્રાપ્ત બની મૂર્તિ સમક્ષ ખેંસી જ રહેતી તેની
બધી ક્રિયાઓ, એવળાઓનો પ્રભુભક્તને રીઝવવામા
જ વ્યય કરતી રસ વસ્ત્રની બાળા અવીરકીક
સ્વામીના આગમનના સ્વપ્ના જેવા લાગી

એ અત્સામા એમની માતાનું મૃત્યુ થયું.
દાદા દુદાણ પણ કાળધર્મને પાયા આપતું બસ ન
હોય તેમ પોતાના ભક્તિ-માર્ગના સહાયક કુવર
ભોજરાજનું પણ અવસાન થયું વિક્રમ સવત ૧૫૮૫
મા બાબર અને તાહુા સમ વચ્ચે ફરી યુદ્ધ થયું,
પિતા રત્નસિંહ રાણી પદ્મે રથા પણ રથ મે ન
મા પિતાનું મૃત્યુ થયું ને એની તીર લાગવાથી રાણી
સરવું પણ મૃત્યુ થયું તે પછી તેમના દિવર કરણ
સિંહ ગત થયા આ સમયે આટલા બધા આત્મજ
નાના મૃત્યુ પછી મીરાને સસારની શરૂઆત
જણાઈ ને સસાર અનિષ્ઠ છે આ વાત પાછી રીતે
કસાઈ મઈ

રાણા સમના મૃત્યુ પછી તેના ત્રીજે પુત્ર
રત્નસિંહ ચિતો નારાજ સિંહાસન પર બેઠો તબ્બે
ચાર વરસ રાજ કર્યું એણે મીરાનાઈના જાનન,
પૂજન, સત્સંગમા કોઈ વિલેપ ન કર્યો.

મહાપ્રભુ સમના મૃત્યુ કાળે તેમની એક
રાણી રત્નવતી હતા તેમને પેટ રાણા ઉદયસિંહને
જન્મ થયો.

ચાર પાંચ વરસ રાજ કર્યા પછી રત્નસિંહ-
નું મૃત્યુ થયું ને તેનો નાનો ભાઈ વિક્રમાદિત્ય
ચિતોગના રાજ સિંહાસન પર બેઠો.

રાણા વિક્રમાદિત્યનો રાજ્ય દારોગ્યાર સારો
ન હતો ગ્રંથ કે સરદારો કોઈ જ તેના પર પ્રસ ન
ન હતા.

સ્વબળોના મૃત્યુ પછી મીરાની ભક્તિ બિતરો

તાર વધતી ગઈ પ્રથમ તો મીરા એકની જ મદિરમાં
પૂજા સેવા કર્યું, પાદસેવન, આ નરધાભક્તિ
ગીરધરદાન સમક્ષ આચરતી હતી પણ જેમ જેમ
એની ભક્તિ ભાવનાની વાત પ્રસરતી ગઈ તેમ તેમ
સધુ, સત મહાત્માઓ ત્યાં જવા માડ્યા, ને
મીરાનો પ્રેમ ઉપર નીરખવા માડ્યા તેમના રચેનાં
પદોના જ્ઞાન અને નાચ સત મડળી જોવા સાલ
જરા લાગી

વિક્રમાદિત્યને આ વાત જરાજર ન લાગી
પણ સાધુ સંતો મહેલમાં જતા આવતા તો તે નજ
રેથી થકાય સાથેસાથ પદાંનવીન રાજપુત નારી
આમ નાચે, દૂદે તે સભ્ય પણ ન બધું મીરાને સામ,
દામ, દડ અને બેદ નીતિથી સમજાવત આદરી પણ
વ્યાજ એ પછી એ કુચળ દાસીઓને મીરા પસં
દાખી દસીઓએ આ નાચવા કુશ્વાનું ઠેકાડી દેરા
હજી એ પણ નકામું મધુ ઉત્તેને રાજાએ પોતની
બહેન ઉપર મીરા પાસે મોકલ્યા ઉદામાઈએ
ભય ખતાવ્યો રાજાની શપ્ત થી છે એ હજી પણ
મીરાએ તો જવાન દીધો

મિરા બાત નહિ જગ છાની,
ઉદામાઈ સમઝો સુધર સયાની

સાધુ માત પિતા દુલ મેરે, સજન સનેહી જ્ઞાની
સન્ત ચરનગ્રી સરન રૈન દીન, સત કહેત હુ જાની
રાજાને સમઝાવો જાવો, મૈ તો બાત ન માની
મીરા કે પ્રભુ ગીરધર નાગર, સન્તો હાથ બિકાની

જિદામાઈએ વિષય સુખ, બહુ મુશ્કા વચ્ચે
બૂધવેનિ સોલ ખતા થો એક નારી ને પ્રલોખનોમા
વચ દઈ સસરી બને છે એ બધા ઉપાય જિદામાઈ
એ ક્યાં પણ મંચાએ તો સ્પષ્ટ કહી દહુ

ભાવ ભગત બૂધણ સજે, મીલ સતોષ સિ ગાર
ઓટી મૂનર પ્રમ કી ગિરધરજી ભરવાર
ઉદામાઈ મન સમઝ બચ્ચો અમને ધામ
રાજપાટ લોગો લુગડી, હમે ન તોસુ કામ

એ પછી પણ રાજાએ સમજાવવા ધણ
પ્રયત્ન કર્યા પણ મીરાની સજા તો ઉઘટી હતો

એને આ વાતો વિપરીત જણાતી હતી

ને મીરાએ તો પછી રાજાને સાફ કહી દહુ

‘અગ નહિ માનુ રાજા યારી,
મૈ વર પારો ગિરધારી’

કુલ પ્રતિષ્ઠાનું જૂત રાજાના માથા પર સવાર
થઈ ગયું હતું તે દેખીને ક્રોધ રીતે મીરાને પેતાની
આજ્ઞામાં ચલાવવા માગતો હતો, જ્યારે એ પોતની
વાતમાં સફળ ન થયો ત્યારે મીરાને વિષ દેવા
રાજાએ એના મનોએએ હતું

એ પછે ૧ રાજાએ પૂછ્યું

‘હા ચરણામૃત છે આમ કરી મોકલવાથી
મીરા પી જશે મીરા કહી જ ચરણામૃત પાણી કાઢે
નહિ

રાજાએ દયારામ પડ્યા સાથે વિનવો કરારો
ભરી મોકલ્યાને તે મીરાની પણ પાસે મધી પડ્યો
જો શે

‘આ ચરણામૃત રાજાએ મે કહ્યું છે’

જિદામાઈને આ કાવતરાની જાણ થઈ એ
મીરા પસંદ દોડતો અવી ત્યારે કરારો મીરા સમુખ
પડ્યો હતો જિદામાઈ બોલી

‘ભાણી! આ ઝેર છે પીશ નહિ’

‘બહેન ઝેર લેવ તો લેને ઝેર રડ હું તો
પ્રભુ ચરણામૃત માનીને જ એ પીરાની છું

કહી સોનાના કરારને મીરાએ હાથમાં લઈ
એ મુશ્કરાઈ પછી કરારો મસ્તક પર ચડાવી માથું
નમતી ગયું

મીરાના રાણા ખ્યાલો મ્હાને કધૂ રે પઠાગો
લલી બૂરી તો મૈ નહિ મીન્હી રાણા કધૂ રે રિસાગો
થા ને મ્હાને દેહ દીવી રે જ્યો હી હરિયુણ ગાગો
કનક કટોરે લે વિષ થોટો, દયારામ પડો લાગો
અકી ઠીકી તો મૈ દેખો, કર ચરણામૃત પારો
આજકાલકી મૈ નહિ રાખા જહ ચહ પ્રમાદ છાગો
મેહતિયા ઘર જન્મ નિગો રૈ, મીરા નામ કહાચો

પ્રહલાદ છી પ્રતિજ્ઞા રાખી। ખાલ ફાડ વેગે ધાગે।
મીરા કહે પ્રભુ ગિરધર નાગર, જનકો વિહલ બહાગે।

રાણા । ઝેર શા માટે મોકલે છે ? ઝેર મોકલવા કોઈ જ પ્રયોજન ન હતું, મેં કોઈ કુકર્મ કયું હોત કે જેનાથી કુળને કલંક બેસત, તો તો તમારું આ આચરણ બરાબર હતું પણ મેં તો, સંસારને રચવાવાળા દર્શનના શુભ ગાવાનું કામ કર્યું છે. એને સાચો સ્વામી માની રિજવ્યા છે. તેમ છતાં ચરણામૃતનું નામ આપી વિષ મોકલી અને મારી નાખવામાં તમારી કેવડી મોટી ભૂલ છે ? જલ્દા, અમૃતથી કોઈ મરે ખરું ? કદાચીત કોઈ મરી જા તો તે વિનાશી દરો, અશાશ્વત દરો, હું તો મારા અવિનાશી ને શાશ્વત સ્વામીની દાસી છું, મારા પતિ તો ક્ષત્રાંદના સ્વામી છે. એટલે જલ્દા ઝેર અને કેમ મારી શકો ? કાક છે હવે મારે તે શું, એમણે ચરણામૃત કરીને મોકલ્યું છે એટલે એના તિલ્લચાર પણ થઈ શકે નહિ.

મીરા મનનાં ને મનના ગીરધરલાલનું સ્મરણ કરી ઝેર કટોરો મેંએ માંડી પી ગઈ. ને પછી નિર્ભયતાપૂર્વક બેઠી -

મીરા ખ્યાલા પી લિયા રે, બોલી હોણી કર ભોર
તો' તો મારણ કી કરી રે, મેરો રાખણ હારો ઝોર.

મીરાના સરીરમાં જતાઝેર અમૃત બની રહ્યું. મીરાની મસ્તી હતી તેથી વધી ગઈ. એ તો ગાઈ ગાઈ નાચી નાચી ગીરધરલાલને પોતાની વ્યથા વિદિત કરવા માંડી.

રાણીરાક્ષની તમામ રાણીઓએ, ચિતોડના નારી જુદે મીરાના ચરણોમાં વંદના કરી તેથી ચરણ-રજ મસ્તકે ચડાવી પણ રાણાને હજુ ઝોળણ ન થઈ. અંકિત માર્ગોની મીરાને એ પીછામી ન રોક્યો. ઝેર નિષ્ફળ જવાથી એના કાપ ઝોર વધ્યો.

એણે એક પેટી ઉપકાર રૂપ મીરાને પાકવી. એ પેટીમાં મોટો વિજય સ્વામી હતો. સેવકે પેટી મીરાને આપી. પ્રત્યેક સ્થાને પોતાના પ્રિયતમ ગીરધરલાલને જોતી મીરાએ આ પેટી પોતા તો અંદર

ફલકારેથી લદાએલ શાલીગ્રામની મૂર્તિ ભેઈ.

મીરાએ શાલીગ્રામને હૃદયે લગાડી ફલકાર પ્રસાદી માની રોકમાં પહેરી લીધી ને ભિન્નભિન્ન બની ગયા નાચવા લાગી.

રાણાને આ સમાચાર ગયા-એ વધુ કેપાયો. એ સમયે યજ્ઞની એક રમ્યા બનાવવામાં આવતી. સેજ નીચે તીક્ષ્ણ કંટા રાખવામાં આવતા જે જવા ઝે માં બોલેલા હોય, પ્રત્યક્ષ ભેઈ શકે નહિ પણ એ રમ્યામાં સૂતા જ કાંટા, સૂનારના સરીરમાં ખૂપી જડ વિષ લેડીમા પ્રસારી દે તે થોડી જ ફરોમાં સૂનાર મરી જાય.

રાણાએ આવી 'શળીની સેજ' મીરા માટે મોકલી. એ રમ્યા પણ નાકામયાજ નીવડી. મીરાને કોઈ જ અસર ન થઈ.

મે ત વિશ્વ રાવ વિરમદેવને પોતાની ■ નીજ મીરા પર શ્તા આ જુદાની વાત મઠી. શુપયુષ વિરમદેવે મીરાને સંદેશ કહાવ્યો. મેતા આવી રહ્યો ને પ્રભુ ભજન સુખેથી કરે

મીરાને પણ હવે ચિન્તોડમાં રહેવું મંજૂ ન હતું. એક રાત્રે મીરા પોતાની બે સાહેલીઓ સાથે એઆ રંગના વસ્ત્રો પહેરી મહેલ છોડી મેડતા ભણી પ્રથાન કર્યું.

આ બાજુ મીરાના ગયા પછી રાજ્યમાં ભગાનક કાંતિ થઈ. સરદારોએ બંક કહ્યું અને રાણાના જ પરીવારના એક પુત્ર વનવીરે રાણા ચિકમદિલની હત્યા કરી.

મીરા એ પછામાં મેડતા હતા-પણ જોધપુરના રાવ મગદેવે મેડતા પર ચડાઈ કરી-એ ૫ સગા ભાઈ હતા.

માગદેવે ગીરમદેવ પાસેથી મેડતા લઈ જોધપુરની રિન્સતમાં રેળવી દીધું. મીરા ને આ કહેલ ન ગયો ને ત્યાંથી જંદાવન જવા દેવડા કરી. ને જે પ્રદાવન આજ્યા-યમુનાકાન્તા દર્શનની વરસોની ખાસ મીરાએ બુઝાવી મળની ધૂળ મસ્તકે ચડાવી, કલંબના રહેા, ઘેરી કુંબે, જોડ મીરા હર્ષજેર નાચવા

ને માતા માંડી.

જુદાવનમાં ચારે બાજુ એમની ખ્યાલિત પ્રસરી ગઈ. દૂર દુરથી ભક્તો મીરાના દર્શન કરવા આવતા હતા. 'મેરે તો ગીરીધર એવાલ, દુસરા ન કોઈ' ૫૬. હાથમાં કડતાલ લઈ એ જતી ત્યારે સંજોગનારાના માયા મીરા તન્નુ જુગી જતી. ને સોની શ્વિત્રો ઈશ્વરમય બની જતી.

મીરાનો શ્વિત્રો પશુ એમના આરાધ્ય દેવની સ્મૃતિ-સંભારણામાં ડૂબી રહેતી. જીદી એના પ્રિયતમનું ધામ છે. જુદાવનના શ્લોકો, વેલીયા અને પાંદડા સુદર્શિત મીરા પાગલની જેમ એના પ્રિયતમની પૂજા કરતી, રોડે પાંદડી-જુદાવનનો પ્રત્યેક રજકણ મીરાને ગીરીધરલય લય દેખાઈ.

આ બાજુ કાળજી ચક્ર દુધું ને ઉદયસિંહ ચિતોડના રાજ સિંહાસન પર બેઠો. સવન ૧૫૮૮માં.

રાજના સત્તામાં સુરો હાથમાં લેતા જ મહારાજાને પેતાના કુળને ઉજળું બનાવનાર દેવી મીરાબાઈની ચિંતા ધમ. તેને ક્યુ એ દેવીના આપ-ધીજ આ રાજ્યની આટલી દુર્દશા થઈ છે.

રાજાએ મીરા પાસે અપરાધિની હાથ મારી. જનજનનીની જેમ પૂજા કરવા મન થયુ તે એ રીતે પેતાના ભાઈબેના પાપના પ્રાન્નિત કરવા એવું જાણી. પશુ એમના દુશ્મન એ કાળે ધણા હતા ચિતોડથી જુદાવન સુધી રાજા એકસા મીરા પાસે અથ તેમાં વાદમાં મોડું બેખમ હતું. વળી તે સમયે આજના જેવા અવરજવરના કોઈ સારા સાધનો ન હતા.

આ બાજુ મેડતામાં પશુ ચિકિત્સા સંસ્થા ૧૬૦૦ માં રિપરેરના મુન્નુ પછી તેનો પુત્ર રાવ જયમલ રાજલિહાસને મેડો. તેણે પશુ બેઝન મીરાને મેડતા લાવવા વિચાર કર્યો.

મીરાને એ સમયે સાસરા અને પિયર બેઠા પક્ષમાં આર્ષિત ટળી ગઈ હતી. મીરાની ઉંચર આ વેળા ૫૦ વરસની હતી. વિખતિઓએ એનાં હૃદયને કુદન બનાવી દીધું હતું, તેમના હાથમાં મોઢની ચંચ

સરખી ન હતી. પરિવારના મમતવનો અંશ સરખો રહ્યો ન હતો. મેડાક અને મેડતા બેવ હવે એમના માટે સ્વપ્ન બની ગયા હતા એમને ખરેખર એ કાળે બાલ જયતનું લાન ન હતું. એ તો એના ત્રિધામ-મય બની ગયા હતા.

કમલ: ચિતોડ અને મેડતા બેઉ સ્થાનેથી એમને તેડવા માણસો આયા. મીરાએ એમને નરા નાખા દમની વાનો કરી પાછા મોકલી દીધા. મેડતાના મહારાજાને બળે મીરાની વત ઉતરી ગઈ ને તેમણે વિચાર્યું : કીક છે. તીવવાસમાં છે તે, અહીં એમનું મન ચોટત નહિ.

મીરાને મેડતા તમજી તો સંપૂર્ણ સંતોષ હતો, કારણ કે ત્યાં એમને કોઈ કષ્ટ આપરામાં આવતું ન હતું. પશુ ચિતોડમાં તો રાજાએ એમને રિય આપ્યું હતું. સાથ અને રિછી કરકાવ્યા હતા. રિયની યજી સેજ પર સુરપાસી હતી આ પાતના-એથી તંન આવી મીરા પિતાને ઘેર ગયા હતા.

રાજા ઉદયસિંહને પશુ આ સ્મૃતિઓ વ્યક્તિ કરી રહી હતી એને એક વાર મીરાના ચરણ પકડી માથાં પકડી ખૂબ રોડું હતું. મીરાની ચરણરજ એને એક વાર મસ્તકે ચડાવરી હતી એ તિત્ર ઈચ્છાએ એમણે ફરી જુદાવન ફાત મોકલા.

આ વખતે એમણે રાજપુરોહિત અને અન્ય આગણેને મોકલ્યા રાજપુરોહિતે રાજા પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'અમે મીરાને લઈને જ આવશું' જે તે નહિ આવે તો અમે ત્યાં ઉપરાસ કરી દેહ પાડી નાખશું.'

ચિકિત્સા સંસ્થા ૧૬૦૪માં આ બધા જુદાવન બઈ મીરાને મળ્યા. ચિતોડ પરાવના વિં ૫ સુદિત વાત કરી, અનેક પ્રકારે સમજાવટ કરી પશુ એમની પૂનરિચ્છી મીરાએ જુદાવન છોડી કાંવ પશુ જવા અર્નિવજા દર્શાવી.

આગણેએ સમજાવટ પૂરી થઈ ગયા પછી મીરાને કહ્યું.

'હવે અહીં અમે અમારા દેહ અનસન થત-

તો આશરો લઈ પાડી નાખશું જો તમે નહિ આવો તો'

મને મારા પ્રિયતમથી શા માટે રિખૂંતી પાડો છો ?' વેદનાભાઈ ચલાજે મોરાએ રાજપુરોહિત અને અનન કાન્હેણે પ્રાર્થના કરી

પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપદ્ધ જાહેરો ન માન્યા ને રજુ છોડાયના મદિરમાં જઈ ઉપવાસ ઉતર ઉતરી ગયા

મોરા માટે સડકે જિયુ થયુ કાન્હેણેના ઉપવાસનું કુખ તેમનાનો જોયુ મરુ ન હેતુ

ને મોરાએ હરિને પ્રાર્થના કરી.

‘હરિ દુમ હો જનકી પીંગ.

મોના અતરમાં જાણે એક પ્રકાર કમકો

મોરાએ પ્રસ્થાન સમયનો શુભર સભ્યો મુદ્દર સાડી ઓઢી સેજ શરૂ કરે પારણ કથા, વેળી ગૂની, સિંદૂર ભાઈ કપડે તિનક કુરુ સેડામચના સ્વામ સજ પ્રિયતમના નિત્ય વિહાર માટે આવી-રજુડોડજની ડેલી તરફ

મેવાડી રાજસેવકો આ જોઈ રજુ થયા ને શોચના લગ્ના કાન્હેણેના જાણે એક કથા અર

ધામની મિઠાત પર ચૂનેલા કાન્હેણેને જોઈને મોરાએ કહ્યું ‘ચાનો કુ અવુ છુ તમે કાઈક

બોજન પાણી તો લો ?’

‘મહારાજી ! રાજપુરોહિતે કહ્યું ‘આપ પધારો તોજ કુ અર્ધાથી આવીશ અન્યથા અર્ધા પ્રાણ તજીશ’

‘હુ આમુ છુ જરા દર્શન કરતો આવુ, તમે ચાલવા મડે’

પરિએ મોરાના પોસાક સામે જોઈ આ વાત મની ને ખાઈ પી આગળ ચાલ્યા, મો ! મદિરમાં આવી, ભગવદ્ વિમલની સામે મદ મદ બની ગાતા મડ્યુ પૂજારી આ ભાવાવેશના દર્શન કરતા બિંબ હતા

સાજન મુખ વ્યુ બને તુ લીજે હો

તુમ બીર મેરે ઔર ન કોઈ,

કૃપા રાવરી કોને હો

દિરસ ન જૂખ રે ન નહિ નિદિયા,

યૂ તન પલ પલ છીજે હો

મોરા જે પ્રણુ વિરિધર નાગર,

મિલ બિહુરન નહિ કીજે હો

દરે તો જાણે સાજન પરંતુ મોગ વિના પૂજક રહેવા ચાહતા નહતા તેમ મતી માતી નીરા ત્યા દળા પડી તેના રહેમથી એક તેજ-પૂજા ઉજારી ભગવદ્ વિમલના સમાઈ ગયુ

*

નાનપરંતુથી આટઆ તો વૈગાજ કેળવે અને આમલી ધર્મસાધના કરી, સમજિક અને રાજકીય કૌતિ રિષ આટલ બધુ વા યુ ને વિચારું પૈસા કમવામાં કઈ રસ નહોતો અને રન્ટેજીવનમાં કઈ દિલસી નહોતી, માધીટના અને હિંદ સ્વક સમાજના સગરે પરા અને દેશસેવામાં ઝપાવવાના મનસુમાં કથા, નવુ માસિક ને નારી લેખનપ્રયત્ન શરૂ કરીને નવા જીવનકાવયુ મનવાપરણુ કુરુ - તો હવે દેહમે ! કરવાનો છેવ ને નિર્ણય કેમ ન કરવો ?

શ્રીજીના નવા સમ્રો કાળમાં રન્ટા હતા આ નારી પ્રજાતિ કઈ ચાર દિવસનું ચાદરણુ નહોતુ લાખી રજા લઈને દેશસેવા નેવાના આ સવાલ નહોતો પદ્ધતિસર દેશમેવા કરવાને તો હિંદ સેવક સમજ્યા માખલ થયુ જ જોઈએ, તે માટે દેશસેવાનું જીવન-મત દેવુ જોઈએ વકલતને કાયમને માટે દોડી જોઈએ ધનપ્રાપ્તિ ને કુટુંબજીવનના બધા સ્વપ્નાને હમંશને માટે તિલાન્નવિ આપી જોઈએ માટે નિશ્ચય એટલો ઉમ અને અચળ હોય તો જ મારે અણુ મત દેવુ જોઈએ અને તે માટે મરુ દિલ મારે પુરેપુરુ ચકાસણુ જોઈએ

પણી જીવનના પ્રજાતી એકનર્વર બનીને જે અનેક સાધના અને અભ્યસ કરતે કરને રાજકીય દુશરી લેવાની ભાવના મે કેળવી હતી તે પરમ ભવેત જેવી માતી દર્ષિ સમીપ ઝળાં બીડી, અને તેણે મોરા ભવિ જીવનપથ ઉખલ્યો.

—ઈન્દુલાલ યાસિક

અદારમી સદીમા મહાન સંગીતકાર ખીટાવન થઈ ગયો. હવેનાં તો જન્મનોતો, પણ સમય યુગપમા એનો ખોતમ હા. એના કુત્રો એ સર્વે રૂઝ સંગીતકાર સંગીતનો જ જીવ જલે! એમ હાને કે હંધરે જ કાઈ અત્તર સંગીતનો સંદેહ સમવા આ પૃથ્વી પર એને મેક શો છે.

સૃષ્ટિમા સજાતા વિધિવિધ સૂત્રને એનું ચિત્ર પાટી છે, અને એ તમામ સૂત્રને એના પિયતો પર એ આબેહુમ જિમા કરી દે પેના મૂળ સૂત્રને ચિત્તનો ખલમા છૂટીને, કનાવિવેકના ગળામા તળીને એની વચ્ચે અજબ મેળમધુર સાધીને એ સૂત્રને એનું અનન્ય સ્વરૂપ આપે કે એ સૂર હાને તો આબેહુમ મૂળ જ જોઈ શો જલે, પણ બની ગયા હોત મૂળ કરતાં એ અતિશય અસંગતકાર ને સવાહસભર આ સ્વરૂપ ઉપરથી સ્વતત્ત્વ સ્વરનિધિ એ સળે.

આની સ્વરલિપિના આધારે એકએકથી ચક્રિયાતી એવી અનેક સ્વરસવાદિકા-કિમ્બની ખીટાવને સર્જી છે, કિમ્બનીમા અમર રચનિતા એ લેખાલ છે ઉપાકળથી ગાંડીને સાવકાળ પથે તનું પ્રહરપ્રહનું પત ટાવ વાતાવરણ એની એક નિરૂપીમા સજીવ થયુ છે, તો ખીજ એક સિદ્ધાંતની સ્વલલામા પ્રમથ દેવનું રૂપરમ્બુ જોપજીવન મુખરિત બન્યુ છે.

હા સના કહોળાયેના ને વેરવિખેર થયેના રાજ તરને કબજે કરી તેને બંધવસ્થિત રૂપ અપી, યુગ પની એક પ્રમથ ચક્રિત બનાવવાનો જે જીવિરથ પ્રકાશ જેપોલિયન જે નાખઈ આદર્શો હોય, ને ઉપરથી કેસાક તત્કાલીન ચિત્તકોની જેમ ખીટાવને પણ હાજિતુ કે મુગપતો ઉદાર કરવા, પૃથ્વી પર સ્વર્ગના રાજ્ય સ્થાપવા આ તો કાઈ અવતારી પુરુષ પ્રમથો છે. આવો અદોલાવ અનુભવીને એ ખેતાજ બદલ ઉ નેપોલિયનને ખિરદાવતી, 'એગર' નામની એક સિમ્ફની એલે રમી નામદાર મનરે સાહેબે

ચોલેલા એક ભોજન સમારલમા ખીટાવન એ બળવવાનો હતો. જરાબર એ જ સમયે કાસદ સમાચાર હાથે કે નેરોલિયન તો રાજમુદ્ર ધાગ્યુ કરીને રાજ બનવાનો છે. આ સમાચાર સાબળતા જ ખીટાવનનો અદોલાવ એસરી ગયો, પ્રમથો ભાગી ગઈ, સ્વમાન ધરાયુ, એનો સ્વાતંત્ર્યપ્રિય આત્મા કકળી જાયો, તે પાની ગયો કે નેરોલિયન પણ આખરે તો એક માટીપેશ, સવાશોખીન, અદને અદમો જ નીકળ્યો. સમય માનવજાતિના કત્યાયુ કાળે સ્વર્ગના રાજ્યની સ્થાપના કરી શકે એવા મનવસમ્રાટને ખિરદાવતી તેની કિમ્બનીને નાથ બની શકે એવી પાતતા તેના મા નહોતી અને નેપોલિયનની ગુણગાથા ગાતા સિમ્ફનીની શરૂઆતના બે પાના કલાકાર ખીટાવને એ જ સમયેને એ જ સ્વરે સૌના દેખતા ફાટી નાખ્યા

આવો પ્રથમ પ્રતિભાસ પન ને સન્નિધ સધક ખીટાવન તેના હેવટના વોર્મા બિનકુલ ગલેરો બની ગયો સંગીત એક રીતે કહીએ તો, કાનની જ કલા. કાનના દેવતા બિટી બપ એટને સંગીતકાર નકામો જ બની રહે સ્વરની રામ-રાગિણી તાન પવટા, મદ્યુત ગતિ, આગૈઠ, અવરૈઠ, લયસવાદ, સૂર તાન આ બધાનુ નિયનય મેળમધુર કાનની જ કુચક વડે કનાકાર સાધી શકે કબુ દેતાગી જ કૃપાએ કસાકાર આ સ્વર સંદેહ સર્જી શકે એટલે આ દેવતાએ વિદાય લીધી કે ખીટાવને જાહેરજીવન માથી થે વિદાય લીધી ને નિર્જીત સ્વીકારી.

પરતુ એ કાઈ સાધ રજુ સંગીતકાર એકો હતો? એ તો હતો સંગીતનો જ જીવ. જલ વિના જેમ માછલી જીવી ન શકે એમ સંગીત વિના આવો જીવ કેમ રહી શકે? સ્વરના સોતમા તરતા રહેવુ અને સંગીતની સંદેહ સમયે જવુ, એ જ હોત છે એનો જન્મદેવ. ખીટાવન કાન ગયા, પણ એનું દિલ સાખૂત હતુ. એનો અત્મા જગતો અને દરેક કલા મૂળ તો કે આત્માની જ કલા, આત્માનો

જ આવિર્ભાવ. ઈન્દ્રિય તો એનું માધ્યમ માત્ર, વાહન જ. એ વાહનમાં વિરાજીતે યાત્રા કરનાર કે યુદ્ધ કરનાર મહારથી તો કલાકારમાં રહેલો આત્મા જ છે. વાહન ભય એટલે શું? ચોલાનું ચોલું આધુનિક એનું યુદ્ધ શું? થંભી ભય? જરૂર પડે તો પત્રપત્રો બનીને એ એ પોતાનું ચોલું ને યુદ્ધ બરી રાખવા મથે છે, પરિણામ ભલે મથે તે આવે. બીરાવનમાં રહેને કલાકારનો આ આત્મા, સંગીતનો આ શ્રવણ નિર્ણયકાળમાં એ સંગીતની સાધનમાંથી નિર્ણય કેમ સ્વીકારે? સુરની ઘટ્ટિયાં જ એથી એ શ્રવણ રચ્યા કરતો.

ધરમાં એકલો બેઠોબેઠો બીરાવન પોતાનો પિપાનો વગાડ્યા કરતો. એના પાસા પર આંગળીઓ રમાડ્યા કરતો. પિપાનો પડથી જ સુર જીટે એ તો તે બહેરો માણસ ઠવે શોનો સારંગ? પણ જોનામાં સાચી ને સમર્થ પ્રતિભા પડેલી હોય, જે પ્રતિભાએ આંગળી-એને વાગ્યે પર રમાડ્યા જ ફરી હોય, સુરની ઘટ્ટિયાં સતત સર્જન કયું હોય તે નરનરો-મેષસાલિની પ્રતિભાની એકામ પ્રતિભામાંથી કોઈ ને કોઈ નહું સર્જન નીકળી આવે તો શી નવાઈ? બીરાવનને પોતાને લાગુ કે તેના અંતરમાં કંઈક નહું ને અપૂરું એનું સર્જન રહ્યું છે, અને એ સર્જન પિપાનોના સુરમાં પ્રગટ થઈ રહ્યું છે.

એવામાં વિવેનાભી એક કલાકારના તરફથી બીરાવનને તેના સંગીત કાર્યક્રમ રજૂ કરવાનું નિમંત્રણ મળ્યું. જર્મનીના લોકો તો પોતાના ફેલવાસી બીરાવનની તત્કાલીન ખમિરતા ને નિર્ણય ગણે, પણ વિવેના કુધી એ વાત પૂરી પડેથી નહિ હોય એથી, કે પછી સંગીતસમ્રાટ બીરાવનની જૂની ભણીતી નીજે સાંભળવાની ઈચ્છા થઈ હોય એથી, મમે તેમ એ આમંત્રણ આપ્યું એટલે બીરાવનને પોતાની નવી સર્જાયેલી નીજ કેવીક બની છે એ ચકાસવાનું, એક-કેટલા સંગીતરૂપે એ રજૂ કરવાનું મન થયું. એણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું, અને પોતાની એ સિમ્ફોની વિવેનાના સુસજ્જ સંગીતગૃહમાં (કોન્સર્ટ-હેલમાં) એક સાંજે રજૂ કરી.

સમય રમડપ રોજનીથી જગજગાં યઈ રહ્યો હતો. સુવિદ્યાજ સમાખંડ શિક્ષક ને સુત સંગીતપ્રેમી શ્રોતાજનોથી ખીચોખીચ બરાઈ ગયો હતો. સમય થયો કે મંચ ઉપરનો પડો ખેંચાયો. મંચ ઉપર સો સવાસો જેટલા વાદ્યકારો પોતાપોતાનાં છુદાં છુદાં વાદ્યો સંહિત અર્ધવૃંદાકારે ત્રણચાર ઠરેણમાં ગોઠવાયેલા નજરે પડ્યા. તેમની સંખ્યા, બરાબર વચ્ચે, સમાજનો તરફ પીક રાખીને બીરાવન જોતો હતો, સંગીતસંચાલકો (કંડક્ટરનો) વિશિષ્ટ પોતાક પડેડીને અને ઠગવે હાથે તેની નાનકડી ખાસ સોડી (બેટન) પકડીને.

શ્રોતાજનોએ કલાકારોને તારીઓના મંડપાટથી વધાવ્યા. સંગીત સાંભળવાને તેઓ અધીરા થઈ રહ્યા. બીરાવન તેની સોડી જંચી તાલ આપ્યો કે સામેના વાદ્ય-દંડાંથી સંગીતના સુમધુર સુર વહી આવ્યા. બીરાવનના કુચળ હાથમાં સોડી રમી રહી. તાલ, લય, રિત્ત, વેગ, આરોહઅવરોહ વચ્ચેની વિષદિષ્ ભારવાહી સંકેતપ્રદાઓ એમાંથી પ્રગટ થતી થઈ. એ મુદ્દાને અનુસરીને વાદ્યોમાંથી સુરી આવતા સુરો રમણાએ ચડ્યા. કોઈ અજ્ઞાન માણુ મિથુન પાતાવરણુ ભમી ગયું. સંગીતની હકથરપટ્ટી અસર શ્રોતાજનો પર ફરી વળી. મંચગૃહ બનીને, એકકાલ ધઈને તેઓ સાંભળી રહ્યા. ઘડીક તેમનાં દિલ ગણે ધબી વળતાં, તો બીજી ધડીએ ડોલી ભડતા. હતાં પૂણું ઘાનિત સમાખંડમાં જળગઈ રહી. આખું સંગીતે કોઈ પણ પ્રકારનો વિશ્લેષકર અચાજ ન થાય, એ વિવેક ધુરો-પમાં સૌથી સંમીતરસ મણાવો વિવેનાનો સમાજ સમજતો હતો.

ગણે બહુઈ લાડડી જેવી બીરાવનની એ સોડી જેમ જંચકાની તેમ સંમીત જંચકાઈ આગળું હતું. વાદ્યોમાંથી સુરના તરંગો, વીચિઓ, મોળાંઓ ભણ્યાં રહ્યાં ધીરે ધીમે સોડીના આરોહઅવરોહ સ્વરૂપ પડત્યું કે સંમીતનું સ્વરૂપ પડતાનું ગયું. લાગણીના ઉછળા ઉત્પન્ન કરતું સંમીત ઠવે જોડી લાગણીની અસર ઉભાવે એનું ઘેરું બનતું ગયું. કડુપતેના સુર મહનગંબીર બની રહ્યો, અને પંડી તો એ સુર એક મોટા મહાનાદ સમો વિદ્યાજ, વેચીલો ને અચાધ

જિહા બની ગયો એ સો સવાસો જેટલાં વાઘ જલે
એક જ મહાવાઘ બનીને કાપવને ઉદ્ધિ એકસામરો
વધાવી રહ્યા

વિધેનાના એકેએક શ્રોતાજનોની આખમાથી
આસુની અખડ ધારા ચાલી નીકળી એ સૂર જેમ
જેમ વધુ સેગે, વધુ જિહો, વધુ કડુચ બનતો ગયો,
તેમ તેમ તે અનેક શ્રોતાજનોના મુખમાથી ડીંગડા
નીકળવા મડયા

પરંતુ શ્રોતાજનોની આખમાથી આસુ વહે કે
મોમાથી ડીંગડા નીકળે બોટાવન ક્યા એ જોતો કે
સામજનો હતો? એ તો શ્રોતાજનો બાણી પીક ફેર
વીને જોતો હતો. ડીંગડાના અવાજ એના બહેરા શન
શોના સામજો? સોટી પર જ તેનું ચિત્ર ચે દયુ હતું.
તાપ આપતી જતી એ સોટીના સકેત પર બજ
રેલો વાલજ દ પર એની નજર રચતી હતી તાનના
આદેહ અવરાહ અનુસાર એનું શિર ને અન્ય જીર્ણ
અર્થો ડેવતા હતો

સંગીતસ ચાલક તરીકે તેના કુશળ હાથમાં
સ ચાલિત થઈ રહેલી એ સોટી જ તાલ અને મુગ્ધ
જવણ, જમણ, જગડણ જાવપ્રતીક બની રહી સર્વે
વાલકોરો પશુ આ તાલ ને સૂરના તાનપલટો, જાવ
વૈવિધ્ય ને જીર્ણજાણ સાથે એકરૂપ બની રહ્યા
સમીતને જીવ બોટાવન તો સમીતના સમરમા સેધારા
મારી રહી, એના શ્રોતાજને તાલુતો ગયો

આવી સર્વવ્ય પી ને મર્મસ્પર્શી અસર ઉપ
જલે એવો બલ્ય ને કડુચ વિવધ હતો એ સિમ્ફનીના
સિમ્ફનીના નામકને એવી અનુમૂતિ થઈ રહી છે કે
તેની પોતાની અદર ટાઈ મહાન ઇશ્વરી તત્વ વિરાજ
રહુ છે એ ઇશ્વરી તત્વને પ્રગટ કરવા અને પરમ
ઉત્કૃષ્ટ જીવન જીવવા નામક ભારે પુરુષાર્થ આદરે
છે, મોગ મશમચ કરે છે, પશુ આ બધામાં તેને
એક પછી એક નિષ્ફળતા જ સાપાલી રહે છે તે
સમજી ના છે કે તેના ઉત્કૃષ્ટિને તળિરે અચુમેલ
મોતી સમુ એ ઇશ્વરી તત્વ બને વિરાજેલુ હોય,
પરંતુ તે ગમે તેટલી મશમચ દરે, ગમે તેટલી
મારે તો એ તળિયા સુધી પહોચવાનું ત્યાથી એ

મોતીને મુગીયા જરી લાવવાનું તેનું રજી નથી, આ
જન્મે તો તેનામાં એમલી ક્ષમતા કળાપ ને ઇશ્વરી
તત્વની પ્રાપ્તિ થાય એવી સકલતા નથી જ.

આમ જતા નામક તેના પુરુષાર્થ હેઠલો
નથી તેના અતરતમ અતરમાં તેને એવી અદલ
શ્રદ્ધા ખેલી થઈ છે કે તે પોતાના પુરુષાર્થની અખ-
ડિલતા જાળવી રાખતો તો આ જન્મે નહિ તો બીજે
જન્મે, ત્રીજે જન્મે, કેઈ ને કોઈ જન્મે આ ઇશ્વરી
તત્વને પ્રાપ્ત કે તે જ કરશે તેની આ જીવન શ્રદ્ધા,
તેના આ પ્રયત્ન પુરુષાર્થ અને અત્યારે તો તેને
સાપરી રહેલ આ બલ્ય પરાજય, આ બધા ભવિષ્ય
એવું જીકું, વેધક સવેદન બોટાવને સિમ્ફનીમાં મુકડું
છે, અને એ સવેદનને પ્રગટ કરી રહેલા મોરારેસદા
સમીતને તેણે એ સમયે એવું તો જમાનું કે શ્રોતા
જનોના ઠેવા હચમચી જાણ્યા, હાલકોલક થઈ રહ્યા.
જલે જોયે આમ ને નીચે પાણી, એવા ટાઈ મશ
દરિયે પ્રચક વારાજો, ચડી આન્યુ હોય, અને એમાં
ટાઈ એકદશક, જનરલસ્ત જલ્દાજ અટવાઈને
હાલક કેલક થઈ રહુ હોય, એવી મન સિધ્ધિ સૌની
થઈ રહી અદાનિત પુરુષાર્થનો મહાન આનંદ અને
જા પરાજયના મહાન વિવાદ, આ બંને ભાવો
ન વકતી સયે શ્રોતાજનો એ અનુભવી રહ્યા

આ ભાવાનુમૂતિ જરાકાકાએ પકોચી કે
સિમ્ફની પૂરી થઈ, હાથો હેલો પ્રલબ્ધ પાકલઈને
બોટાવને સોટી નીચે ફેલા દોષી અને જલવાદન થબી
મયુ

શ્રોતાજનોની આખમાથી આસુ ને મગામાથી
ડીંગડા નીકળી રહ્યા હતા, સિમ્ફની પૂરી થતા અને
એનો અસરમાથી સહેજસાજ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતા
શ્રોતાજનોનો તાલીઓના નાદનો મહાન જીભી રહ્યો

બોટાવનના જીવનનો આ સર્વોત્તમ પગ હતો
તેની વિશ્વવ્યાપક પર સુવર્ણકળાચ ચડી ગયો હતો
પશુ બોટાવનને એનું ભાન જ ક્યાં હતું? એ પશુ
પોતાના સવેદનમાં રૂબી ગયો હતો શ્રોતાજનો તરફ
પીક રાખીને જ તે જોતો રહ્યો મો ફેરવીને શ્રોતાજનો
તરફ નજર કરી લેવાનો એ તેને ખ્યાલ ન આવ્યો

ક્રોતાન્નોનાં આંસુ, હીમકાં અને તાલીઓનો ત્રિવેણી
પ્રવાહ વેગભર વહી રહ્યો હતો.

આ બધું વાલટન્દનો પ્રથમ ઉરોગમાં જોલેલા
એક વાયોલિન-વાદકથી દેખ્યું ન ગયું, સાંભળી
ન શકાયું. બીટાવનને ક્રોતાઓ પરના એ પરમ
વિભવ્યું ધન્ય દર્શન કરાવવાના આવે એ વાયો-
લિનવાદાને પ્રેમ. તેણે આગળ આવીને બીટાવનનો
હાથ ઝાલ્યો તેનું મુખ પાછળ, ક્રોતાઓ સહી
ફેરવી દીધું.

અને બીટાવન જોયું કે તેના સંગીતની અસરે
ક્રોતાઓની આંખમાંથી આંસુનો સ્રોત વહી રહ્યો છે,
તેમની ડાહી હીમકાંઓથી ધબકી રહી છે. કારુણ્યનો

બૂલી જીવાળ નહિ એવી અપૂર્વ, સુરેષ બાપ એમની
સમગ્ર મુખમુદ્રા પર અકિત થઈ ગઈ છે. અને તાલી-
ઓના ઝડપકાટથી તેઓ તેને વધારી રહ્યા છે.

અને બીટાવનની આંખ પણ સજળ બનીને
પરમ આનંદ ને ધન્યતાનાં મોતી ટપકારી રહી.

—આજે જે બીટાવનની સર્વોત્તમ લેખાતી આ
‘ધારટ સિમ્ફની’નો રેકર્ડ સાંભળતાં સવેદનશીલ
સંગીતરસજ્ઞોની આખરે ટાંકે આંસુનાં તોરણ બંધાઈ
અપ છે.

કુમારશ્રી મંગલસિંહજીનાઈએ કહેલી વાતને
આધારે.

સીમોનું બુધ્ધ

સીએ પોતાની જાતને પુરુષની ભોક્તા સમજતી ન જોઈએ. એ સી પોતાના પતિની
સાચા અર્થમાં સહધર્મિણી બનવા માગતી હોય, તો તેણે પોતાના સજ્જ-શબ્દગર સમજવા છોડી
દેવા જોઈએ સાંતાએ રામને પોતાના શારીરિક આકર્ષણથી પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય
એવી કલ્પના અને કથારેષ આવતી નથી.

જે વારંવાર આ ગ્રંથ પૂછે છે, કે બહેનોને એવી કઈ વસ્તુ વિવશ બનાવી દે છે કે
તેના કારણે એ પુરુષ માટે સાજ-શુભાર કરે છે ?

સીનું સાચુ આશુપણ તેનું ચારિત્ર્ય છે, તેની શુદ્ધતા છે. ધાતુ અને પદ્ધત કથારેષ તેનાં
વાસ્તવિક આશુપણો બની શકતાં નથી. સીતા-દમયંતી જેવી સીઓ આજે આપણા માટે તેમના
આ આશુપણોના કારણે નહિ પરંતુ પોતાના શુભોના કારણે અવિરુદ્ધશીલ બની ગઈ છે. હું તમને
આશુપણોના ઉપયોગ કરવાની મનાઈ એ માટે કહે છું, કે ધણી બહેનોએ અને સમગ્રની દીધુ છે
કે તેઓ આશુપણો વિના પણ ખૂબ સુંદર દેખાય છે.

તેમનાં સાચાં આશુપણો ધાતુ અને પથ્થર, સોના અને ચાંદીનાં બનેલાં આશુપણો નથી;
પરંતુ હૃદયની શુદ્ધિ અને આત્માના સોદરના વિકાસ કરવા એ જ સાચાં આશુપણો છે. હું
આજે કોઈ સીને ધરણમાં લદાવેલી જોઉં છું ત્યારે અને ખૂબ જ દુઃખ થાય છે. તેમને એ
કોણ સમજાવશે કે આશુપણોથી તેમના સોદરની અભિવૃદ્ધિ થતી નથી. સાચું સોદર તો
આત્માનું સોદર છે. પરંતુ તેના ઉપાય શું છે ? તેના ઉપાય ત્યારે જ સામે આવી શકે છે, કે
ત્યારે કોઈ દર્દનશીલ દ્રોષદી આ કામને માટે આગળ આવે.

- ગાંધીજી

સૌન્દર્ય ક્યાં છે !

ગોપાલજી 'સર્વકિરણ'

માઈસ એન્ડોએ ન્યારે સૌન્દર્યને 'હાલત-પણાને માટે અમિકુડ' કહ્યું ત્યારે એમનું ખ્યાન સૌન્દર્યની ચુસ્તતા પર અધિક રહ્યું છે. વાસ્તવમાં સૌન્દર્યને આવી સીમિત પરિભાષામાં બાંધી રેવું એ ઉચિત નથી. સૌન્દર્ય તો ઘઠાણી જેમ પોતે પોતાનામાં જ અસીમ છે. ઘઠાણી એટલા સાથે સૌન્દર્યની એટલા (જે હોય તો) અભિન છે. સૌન્દર્ય કાવ્ય અથવા સાહિત્યની એટલા બનાવ છે. એના અસારમાં સાહિત્ય કેવળ કંગાલ જ સિદ્ધ થશે. એટલા માટે સૌન્દર્યની સાથે કાવ્ય અથવા સાહિત્યની ગ્રાહ્યમિતતા માનવામાં આવે છે. આ મિતતા અનિવાર્ય છે, અપરિહાર્ય છે, કેટલાક લોકો સૌન્દર્યને સત્ય અને શિવની સાથે ત્રિપુટીમાં ખેસડે છે અને કહે છે કે, આ ત્રણનું પરસ્પર સામજન્ય જ કાવ્ય છે, સાહિત્ય છે, પરંતુ વાસ્તવિક ખીના તો એ છે કે, આ વિવાદનો રસ છે. કારણ કે, કાવ્ય અથવા સાહિત્ય દિત્તદક્ષ હોવા છતાં પશ્ચ ક્યારેક ક્યારેક અદિતકારી પણ સાબિત થાય છે. એટલે એમાં સદેવ સત્યને જ વાણી મળે એ આવશ્યક નથી. કામધનો સત્યતાની સાથે અભિન સમ્બંધ મનાતો નથી. ક્યારેક ક્યારેક જૂઠી અને કપોલકલ્પિત વાતો સાહિત્ય અથવા કાવ્યનું ઉપજીવ્ય બનતી હોય છે. ત્યારે સૌન્દર્યને કારણે એ વાતો જૂઠી અથવા તો કપોલકલ્પિત નથી સામગ્રી, મક્કે એમાં એક એવી એટલા આવી જાય છે કે જે મનને જૂઠી અથવા કપોલકલ્પિત સામગ્રીને જાણે સત્ય જેવી પ્રતીતિ થાય છે. માનવનું મન કદાચ મૂળજીભામાં ભટકે છે. આ મૂળજીભા ત્રિથા હોવા છતાં સત્ય જેવી પ્રતીતિ થાય છે. સાહિત્ય અથવા કાવ્યમાં સત્યની આવી જ પ્રતીતિ થાય છે. આ પ્રતીતિ સૌન્દર્યને કારણે હોય છે.

કાદસ કહે છે કે : ને વાત સત્ય છે તે સુંદર પણ છે અને ને સૌન્દર્ય છે તે જ સત્ય છે. એના રહસ્યને પામવામાં સર્વ કંઈ પામવા જેવું છે;

અને એને જાણ્યા બાદ બીજું કંઈ જાણવાની આવશ્યકતા જ નથી રહેતી. આ વાત દાર્શનિક દૃષ્ટિથી ભલે યોગ્ય લાગતી હોય, પરંતુ વ્યવહારિક દૃષ્ટિથી તેને વાજબી કહી શકાય નહિ. એક ઉચ્ચ અને ગાનપ્રાપ્ત દાર્શનિક ભલે સત્ય અને સૌન્દર્યને અભિન રૂપમાં જુએ, પરંતુ એક સાધારણ માણસ તો આનું માનવાને માટે તોવાર નહીં થાય. ક્યારેક કે કોઈ સત્ય અવસ્ય છે, પરંતુ એ સુંદર પણ છે એમ માનવા કેટલા માણસો તોવાર થશે ? જીવનમાં ને કંઈ સત્ય છે એ બધું જ સુંદર પણ છે એમ કહી શકાય નહિ. પ્રાકૃતિક જગતમાં ધણીય એવી ઘટનાઓ બને છે કે જે અસત્ય હોવા છતાં પણ સુંદર છે. ઉદાહરણ તરીકે આકાશ-કુસુમ અથવા સ્વર્ણસેતુ. આકાશ-કુસુમ વાસ્તવમાં કંઈએ જોયું નથી એમ છતાં એનું મિથ્યાત્વ સિદ્ધ છે. આ નૃપ' કાલ્પનિક અને કપોલકલ્પિત છે. બરાબર એવી જેમ જ સ્વર્ણસેતુ કલ્પનાની વસ્તુ છે. વાસ્તવમાં કંઈ સેતુ (પુલ) સોનાનો બનતો નથી અને બનાવવામાં પણ આવ્યો નથી. હવે રહી સંભાળની વાત, એ બની શકે છે. આવી સંભાળના જ કલ્પનાનું ઉપજીવ્ય છે. આ કલ્પના જ મિથ્યાત્વને સત્ય જેવું દેખાડે છે અને અસુંદરને સુંદર કહેવાડાવે છે.

શિવની સાથે સૌન્દર્યનો શો સંબંધ છે ? શું ને શિવ છે એ જ સૌન્દર્ય છે ? અથવા ને સૌન્દર્ય છે તે જ શિવ પણ છે ? આ વિવાદાસ્પદ વિધાન છે. કેટલાક લોકો જેવા કે ટોલસ્ટોય, ઈકબાલ વગેરે કાવ્યમાં સત્ય અને શિવની સ્થાપના કરવા સંબંધમાં સૌન્દર્યને પણ શિવની સાથે મિદ્યારી શકે છે. અર્થાત્ ને શિવ છે, કલ્યાણકારી છે તેજ સુંદર છે. ને જની તાકાથી અને વરસાદથી આપણું રક્ષણ કરે તે સુંદર છે; કારણ કે તેનાથી કલ્યાણ થાય છે. ને મૂંઝાદી આપણને આશ્રય આપે છે. આપણા જીવનની રક્ષા કરે છે, તાકાથી ને વર-

સાદથી આપણું રક્ષણ કરે છે તે સુંદર છે. અમૃતા, શંખપુષ્પી, રુદ્રવતી, ગોરખમુડી વગેરેના સેવનથી શરીરમાં સોન્દર્ય આવે છે, એનાથી શરીરની મોહકતામાં શ્રદ્ધિ થાય છે. એટલે કે, અમૃતા, શંખ-પુષ્પી, રુદ્રવતી, ગોરખમુડી વગેરે જન્મલક્ષ્મી જડીભૂટીઓ સુંદર છે. કૃતાના પાણીથી અથવા નદીનાં નીરથી આપણી તરસ છીપે છે અને આપણા જીવનની અન્ય આનંદપ્રત્યક્ષાઓ પૂરી થાય છે, એટલે કૃતાના અને નદીના પાણીમાં સોન્દર્ય છે. જે ઘેડો આપણી સવારી માટે કામ લાગે છે અને આપણને યાકથી ખચાવે છે તે અસુંદર હોય તો પણ સુંદર છે. વાસ્તવમાં શિવ અને સોન્દર્યનો મેળ ખેસાડવો આસાન છે. જે સુંદર છે તે સદૈવ શિવ હોઈ શકે નહિ. સર્વ જોવામાં અવશ્ય સુંદર છે, તેથી શું તેને શિવ અથવા કલ્યાણકારી પણ માની શકાય ખરે ? જો એનો ઉત્તર હકારમાં આપીએ તો પણ એ કોઈક ખાસ પરિસ્થિતિ પૂરતો જ. સર્વ હંમેશા કલ્યાણકારી નથી. નદીના વમળમાં અવસિત સોન્દર્ય અને મનને મુગ્ધ કરવાની શક્તિ છે, પરંતુ એમાં પડવાથી જીવનલક્ષ્મીનું પૂર્ણવિરામ આવી જવાની સહજ સંભાવના છે. એટલે કે, એને કલ્યાણકારી શી રીતે કહી શકાય ? મૃત્યુ માણસને સાંસારિક દુઃખોથી મુક્તિ અવશ્ય આપાવે છે, પણ તેથી એના આધાર પર એને આપણે શું કલ્યાણકારી કહી શકીએ ખરા ? જો એમ હોય તો નદીનાં વમળ સુંદર હોવાની સાથેસાથ કલ્યાણકારી પણ ત્રણામ વાસ્તવમાં શિવના સંબંધમાં આપણી ધારણા એવી નથી. આ જીવનમાં આનંદ-લાભ કરાવે એ શિવ છે, એ કલ્યાણકારી છે. આ જીવનની પછી શું થવાનું છે ? શું કશું ? એ આપણે સહસા વિચારવા નથી ખેસતા. એ તો દાર્શનિકો દિસ્સો છે. તેઓ ઈશ્વરોક્ત અને પરલોકની સમસ્યાઓ છોડે છે. આપણી સ્થૂલ દષ્ટિ સ્થૂલ આનંદ પામવા ચાહે છે અને જેનાથી મનની પાસ છીપે અને મનની શતિઓ સંગ્રહ જાને એને જ સોન્દર્ય કહે છે. જીવનમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારે આનંદ આપે તે જ ધટનાઓ સુંદર છે. એ અવસરે આપણે એમ કહી શકીએ કે જે શિવ છે તે સુંદર

પણ છે અને જે સુંદર છે તે શિવ પણ છે. પરંતુ દાર્શનિકો અને એમના અનુયાયીઓ સોન્દર્યમાં શિવ અથવા ઉપયોગિતાનાં દર્શન કરતા નથી. એમની માન્યતા મુજબ સોન્દર્ય એક ભાવ છે, એમાં શિવ અથવા ઉપયોગિતા હોવી જ જોઈએ એવું જરૂરી નથી.

સોન્દર્યનું મૂર્ત સ્વરૂપ શું છે ? શું નારી અથવા પુષ્પ જ સુંદર છે કે પછી અન્ય કોઈ પદાર્થ પણ સુંદર હોઈ શકે છે ? આ પ્રશ્ન વિચારણીય છે. આપણે વીજળીને શું કહીશું ? વીજળીમાં શું સોન્દર્ય નથી ? અને જો છે તો કેવા રૂપમાં છે ? એમાં દેહી બધી મોહકતા છે ! આંખોને મોહ પમાડવાની દેહી બધી શક્તિ છે ! એમાં દેહી બધી ચમક છે ! શું એ જાડની શક્તિ છે ? શું એ અગ્નિનું પ્રતિરૂપ છે અથવા તો તે શું જ્વલતેજનો પ્રધાન છે ? વીજળીનું વીજળી રૂપ શા માટે છે ? શું તે વાદળોના સંઘર્ષોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તો જલધીપત્તો નોરદાર ઉદ્દામ વેગમાંથી પેદા થાય છે ? જો તે વાદળોની અઘડામજામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તો પછી આપણે આપણા ધરમાં તેને શી રીતે કે હરી લઈએ છીએ ? વીજળીથી આપણાં ધરોને શી રીતે આપણે પ્રકાશિત કરીએ છીએ ? શી રીતે આપણે એ વીજળીથી દુકાનો ઝાકઝમાળ કરીને સજ્જારીએ છીએ ? ઉત્સવ અને સમારંભોમાં એ વીજળીથી શી રીતે આપણે કામ લઈએ છીએ ? શું વીજળીની રાક્ષસી અનુષ્ઠે પોતાના બુદ્ધિબળથી પ્રાપ્ત કરી છે ? જે હોય તે ! વીજળીની શક્તિ, વીજળીની રાક્ષસી એ જાડની જ શક્તિ છે, જાડનો જ પ્રકાર છે. જાડમાં જે અગ્નિ છે, સંકલ્પ છે, તેજ છે, વીજળી એનું જ પ્રતીક છે. એણે આ રૂપ જાડની દૈવજા-માતૃથી જ ધારણું કયું છે. આજ વાત સંજ્ઞા પ્રત્યેક પદાર્થની સાથે સંજ્ઞાપેલી છે. ઉદાહરણ પરમ વિચાર (IDEA) જ ભિન્ન ભિન્ન રૂપ ધારણું કયું. આ પરમ વિચાર સ્વયંબદ્ધ છે. એમાં કેવળ દૈવજા કંઈ અને એ. પશુચર્યત, વનસ્પિત્તચર્યત, માનવચર્યત વગેરેના માધ્યમથી વિદ્યસિત બનવાનું શરૂ થયું. આજે એ પોતાના વિસ્ફુટ રૂપમાં ઉપસ્થિત છે. એમ છતાં પણ તે અપૂર્ણ છે. સંજ્ઞા વિસ્તારનો

ક્રમ હજી પશુ ચાલુ જ છે અને એ ક્યાં સુધી ચાલુ રહેશે એ કહી શકાતું નથી ઈચ્છા અનુસાર વિવિધ પદાર્થ આવિર્ભૂત થાય છે. એક જ પરમવિચાર વિવિધરૂપ ધારણ કરે ॥ કદીક કોપસા, કદીક પથ્થર, કદીક ફૂલ કદીક નદી, કદી નિર્ઝર, કદીક વન, કદીક પર્વત પરંતુ એ સર્વમા એક જ જ્ઞાનની ચેતના છે, એક જ પરમ વિચારની સજ્ઞા રહેલી છે. સર્વમા એક જ પરમવિચાર તરંગિત હોય છે અને આવસ્થાક્રમ પ્રમાણે બોધવૃત્તિ જગાડે છે. મનુષ્યના મનમા જે તરેહતરેહની વૃત્તિઓ જાગે છે તેમાં પરમવિચારોનો ધણો હાથ હોય છે. પછી વૃત્તિઓમા સુખ અને દુઃખના જે બીજા લાગે તે પશુ પરમવિચારનું જ કારણ થયું. સો-દર્શનો જે ભાવ ઉત્પન્ન થયો તે પશુ પરમવિચારને કારણે જ

સો-દર્શનો માપદંડ શું છે ? ભિન્નભિન્ન દેશોમા સો-દર્શનો શું વિવિધ રૂપ માન્ય થઈ શકે છે કે પછી એક જ રૂપ માન્ય છે ? મીનમા મહિલાઓના પત્ર નાના હોય તેમા જે સો-દર્શન ગણાય છે તે અહીં પશુ મનાય એવું તો નથી. ઉબશીઓમા કાળા કેસ સુદર ગણાય ॥ તો અંગ્રેજો ભૂરા કેસને સુદર માને છે આમા કેસના સો-દર્શન માટે એક માપદંડ ક્યા રહ્યો ? લાકુ મોઢું, ગોળ મોઢું સફાઈદ ઉભાપત કે દાઢીના કટ વિગેરે અનેક બાબતોમા દેશદેશની માન્યતા નિરનિરાળી છે.

પુષ્પવાટિકાના પ્રાકૃતિક સો-દર્શને દિવસે દિવસે કૃત્રિમ બનાવવાનો પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે તેનું કારણ શું ? એમા ઊંચલી વલ્લરી, પુષ્પછોક અને લતાઓને કાપકૂપ કરીને તેને સુદર' બનાવવાનો પ્રયાસ ચાલે છે ત્યારે એમ વિચાર આવે છે કે, શું એના સ્વાભાવિક વિકાસને સો-દર્શન કહી શકાય નહિ ? જો એમ ન હોય તો સો-દર્શનો આ માપદંડ બદલાઈ કેમ ગયો ?

શિક્ષણ અને સજ્જતાને કારણે સો-દર્શનો માનદંડ દિનપ્રતિદિન પરિવર્તનશીલ રહે છે. વાસ્તવમા તો આપણી મનોવૃત્તિઓ જોનાથી સંપૂર્ણ બને છે, સુખ પામે છે એને આપણે સુદર કહીએ છીએ

સુખ અને એ વૃત્તિઓનો સ્વાભાવિક સુમેળ જ-મે છે અને તેથી એ વસ્તુઓમા સો-દર્શનો દર્શન થાય છે

જીવનમા સો-દર્શનું સ્થાન શું છે ? સો-દર્શન જીવનને માટે ખૂબ જ આવશ્યક છે, કારણ કે તેનાથી માનસિક વૃત્તિ મજે છે. પેટની ખૂખ મિટાવવા માટે તો આપણે વિવિધ ઉપાય અજમાયી લઈએ છીએ પરંતુ મનની મુદાને ચાત કરવા માટે આપણે કલાનો આશ્રય લઈએ છીએ. આ કલા તે જ સો-દર્શન છે સુદર સુલાખને, નદીને, પખાને, દેખીને આપણને જે પ્રસન્નતાનો અનુભવ થાય છે તેનું કારણ સો-દર્શન છે.

કેટલીક વ્યક્તિઓ સો-દર્શને ઉપયોગી નથી માનતી, જ્યોજી' રસેલ બામબલના ઉવાલો આપીને કહે છે કે મેદાનોમા ખીલેલા કુસુમોને જુઓ આ કુસુમો ન તો મહેનત કરે છે ન તો ચરખા પર સૂતર કાતે છે, અને છતાં પશુ એ દરેક પુષ્પમા એવી શોભા છે કે સમસ્ત આશુભ્યુથી વિશુદ્ધિત સપ્રાટ સોલોમનની સુદરતા પશુ એની આગળ કોઈ વિચારના નથી પરંતુ ટોલ્સ્ટોયનું કેકેવુ એમ છે કે પુષ્પો નિરર્થક છે, કારણ કે એ ન તો પરિશ્રમ કરે છે, ન તો સૂતર કાતે છે અને વક્ષમા પોતાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાનો કોઈ પ્રયત્ન કરતા નથી આ પુષ્પો ચૂપચાપ ખીલે છે અને કશું જ ક્યાં વિના કરમાઈ જાય છે.

સો-દર્શને કલાનો સર્વોપરિ ધર્મ માનવામા આવે છે, પરંતુ કેટલીક વ્યક્તિઓના મતવ્ય અનુસાર કળામા કેવળ સો-દર્શન જ નહિ, પરંતુ તે ઉત્તરાત સો-દર્શનમા સત્ય અને શિવ પશુ હેવુ જોઈએ કવિવર શ્રી રવીન્દ્રનાથે આના આધાર પર જ કનાની પરિભાષા આપતા જણવ્યું છે કે 'જો સત્ય, શિવ અને સુદર છે તે કલા છે' પરંતુ વાસ્તવમા કલામા આ ત્રણેનો યોગ હોય તો છે, પરંતુ તેના આશોમા, તેના પ્રમાણમા અસમાનતા હોય છે.

આ બધી વિચારણાને અંતે એમ પ્રશ્ન જાગે છે કે, વાસ્તવમા સો-દર્શન છે ક્યાં ? કોઈ મીજમા કે મનમા ? સો-દર્શન આત્મનિષ્ઠ છે કે વસ્તુનિષ્ઠ ?

સોન્દર્ય જોટલું વરતુનિષ્ઠ છે એટલું જ આત્મનિષ્ઠ છે. તલમાં તેલ છે પણ ક્યાં છે ! દૂધમાં નવનીત છે પણ ક્યાં છે ? ક્યા સ્થાન પર છે ! જોવાથી માલૂમ પડતું નથી કે તેલ અને નવનીત તલ અને દૂધના ક્યા અંશમાં અધિક છે, ક્યા અંશમાં ઓછું છે. આ કરેલું જ મુશ્કેલ છે. સોન્દર્યનું પણ એવું જ છે. સોન્દર્ય પણ વરતુના કોઈ ખાસ અંશ કે અવસ્થામાં નથી. રમણીનાં નાકમાં, મુખમાં, આંખમાં, હાંતમાં કે હોઠમાં એમ એક જ સ્થળે સોન્દર્ય હોતું

નથી. કોઈ ચિત્રનું સોન્દર્ય એના કોઈ ખાસ અંશમાં નથી, રેખાંકનમાં અથવા રંગમાં નથી. સોન્દર્ય તો સ્ત્રીની અથવા તે ચિત્રની સંપૂર્ણતામાં છે. પુષ્પનું પણ એવું જ છે. રંગ, સુગંધ અને આકૃતિ વગેરેથી સમગ્રતાથી એકરૂપ બનેલ પુષ્પ સુંદર લાગે છે. તાત્પર્ય કે સોન્દર્ય આત્મનિષ્ઠ હોવાને કારણે ઉપરથી આરોપિત છે, મન કલ્પિત છે; પણ એનું મૂર્તસ્વરૂપ ચુસ્ત અને સામંવસરપૂર્ણ છે. એમાં કશું જ નિરર્થક અથવા તે ત્યાજ્ય નથી.

#

કવિ કાલિદાસ ભિખારી વેશે ભોજરાગ ખસે બળ છે, તે સમયનો આ પ્રસંગ છે :

રાગ : ભાઈ તમારી આ કથા સાર જીવું થઈ ગઈ લાગે છે; તેમાં બ્યાં ત્યાં કાણી પડી ગયાં દેખાય છે.

ભિખારી : નહિ રાજન ! એ કથા નથી, પરંતુ એ તો માછલાં પકડવાની ભળ છે.

રાગ : શું તમે માછલાં ખાઓ છો ?

ભિખારી : હું તો દારૂ પણ પીઉં છું, એટલે તેની સાથે માછલાં વગર મારે ન ચાલે. (રાગનું આશ્ચર્ય વધતું બળ છે.)

--રાગ : ત્યારે શું તમે મિશ્ર થઈને દારૂ પીઓ છો ?

ભિખારી : હા રાજન ! પણ હું એકલો નથી પીતો, પણ ગચ્છિકાના સંત્રમાં દારૂ પીઉં છું.

રાગ : શું તમે ગચ્છિકાને વેર પણ બાંધો છો ?

ભિખારી : મારે કેવી બીક છે ? યતુની છાતી ઉપર પણ મૂકીને બાંધે છું. (રાગનું આશ્ચર્ય એકદમ વધી બળ છે.)

રાગ : અમારે રાજ્યોને તો દુશ્મન હોય, પણ તમ જેવા શિક્ષુને પણ દુશ્મન હોય એ તો નવાઈની વાત છે.

ભિખારી : દુશ્મન થવાનું કારણ એવું છે કે હું મોરી પણ કઠું છું અને તેથી સફળ વેર થાય જ.

રાગ : હાય ! હાય !! શું તમે મોરી પણ કરો છો ?

ભિખારી : હા રાજન : હું જુગાર રમું છું તેમાં પૈસા તો બોઈએ ન ? તેથી તે મેળવવા હું મોરી કઠું છું. (રાગના આશ્ચર્યનો પ્રાર રહેતો નથી).

રાગ : ત્યારે તો દુર્ગલોની આખીએ પરપરા તમારામાં એટી સાથે જ આવી વસી લાગે છે.

ભિખારી : હા રાજન ! માણસ બ્યારે મર્વાદાનું એક પત્રચિત્રું ચાતરે છે ત્યારે પછી તે કમલ : છેક છેલ્લે પત્રચિત્રે પડેલો બળ છે; વચમાં ક્યાંય થે.ભાતું નથી નાલિ મપ્ટે વિચાર :

—સ્વામી ચિદાનંદ સરસ્વતી

સો-દર્ષ જોઈશું વરવૃત્તિ છે એટલું જ આત્મનિષ્ઠ છે. તવમાં તેલ છે પણ ક્યાં છે ! દૂધમાં નવનીત છે પણ ક્યાં છે ? ક્યા સ્થાન પર છે ? જોવણી માલુમ પડતું નથી કે તેલ અને નવનીત તલ અને દૂધના ક્યા અંશમાં અધિક છે, ક્યા અંશમાં એણું છે. આ કહેવું જ મુશ્કેલ છે. સો-દર્ષનું પણ એવું જ છે. સૌદર્ષ પણ વરવૃત્તિ કોઈ ખાસ અથ કે અવયવમાં નથી. રમણીના નાકમાં, મુખમાં, આંખમાં, હાંતમાં કે હોઠમાં એમ એક જ સ્થળે સો-દર્ષ હોય

નથી. કોઈ ચિત્તનું સો-દર્ષ એના કોઈ ખાસ અંશમાં નથી, રેખાંકનમાં અથવા રંગમાં નથી. સો-દર્ષ તો સ્ત્રીની અથવા તો ચિત્તની સપૂર્ણતામાં છે. પુષ્પનું પણ એવું જ છે. રંગ, સુગંધ અને આકૃતિ વગેરેથી સમગ્રતાથી એકરૂપ બનેલ પુષ્પ સુંદર લાગે છે. તાતપર્ય કે સો-દર્ષ આત્મનિષ્ઠ હોવાને કારણે ઉપરથી આરોપિત છે, ચન કલ્પિત છે; પણ એનું મૂલસ્વરૂપ સુરત અને સામંજસપૂર્ણ છે. એમાં કશું જ નિરર્થક અથવા તો ત્યાગ્ય નથી.

*

હવે કાલિદાસ જિખારી વૈદ્ય બોજરામ પાસે જાય છે, તે સમયનો આ પ્રસંગ છે :

રામ : બાઈ તમારી આ કથા સાર જીવું થઈ ગઈ લાગે છે; તેમાં બધાં ત્યાં કાણું પડી ગયાં દેખાય છે.

જિખારી : નહિ રાજન ! એ કથા નથી, પરંતુ એ તો માછલાં પકડવાની ભજ છે.

રામ : શું તમે માછલાં ખાઓ છો ?

જિખારી : હું તો દારૂ પણ પીઉં છું, એટલે તેની સાથે માછલાં વચર મારે ન ચાલે. (રામનું આશ્ચર્ય વધતું જાય છે.)

—રામ : ત્યારે શું તમે ત્રિશુ થઈને દારૂ પીઓ છો ?

જિખારી : હા રાજન ! પણ હું એકલો નથી પીતો, પણ ગ્રંથિકાના સંગમાં દારૂ પીઉં છું.

રામ : શું તમે ગ્રંથિકાને ઘેર પણ ભજો છો ?

જિખારી : મારે જેની ભીક છે ? મનુની જાવી ઉપર પચ ચૂકીને ભજીં છું. (રામનું આશ્ચર્ય એકદમ વધી જાય છે.)

રામ : અમારે રામજોને તો દુસ્ત્રન હોય, પણ તમ જેવા શિક્ષુને પણ દુસ્ત્રન હોય એ તો નવાઈની વાત છે.

જિખારી : દુસ્ત્રન થવાનું કારણ એવું છે કે હું ચોરી પણ કરું છું અને તેથી સદાજ વેર થાય જ.

રામ : હામ ! હામ ! શું તમે ચોરી પણ કરો છો ?

જિખારી : હા રાજન ! હું જુગાર રમું છું તેમાં પૈસા તો જોઈએ ને ? તેથી તે મેળવવા હું ચોરી કરું છું. (રામના આશ્ચર્યનો પ્રાર રહેતો નથી.)

રામ : ત્યારે તો દુર્ગંધાળી આખીએ પરવરા તમારામાં એકી સાથે જ ગાવી વસી લાગે છે.

જિખારી : હા રાજન ! માણસ ત્યારે ગર્વિષ્ઠ એક પચિયું ચકારે છે ત્યારે પછી તે કમલ : છેક છેલ્લે પચિયે પહોંચી જાય છે; વચમાં ક્યાંય વેમાનું નથી નાસ્તિ અદે વિચાર :

—સ્વામી ચિદાનંદ સરસ્વતી

ફરજદ કેવા થાય ?

ખીજે દિવસ. ધિવતેરીના દુર્ગમાં થાહુ રાજના
ઓત્રમનનો આનંદ બધાઓ સ્ત્રીના. પશુ જીને થતું હતું
કે, વિજયપુરના સુવતાનના નોકર અહીં। જે સુવતાન
અને મોત્રલ થ હતે વેરઝેર છે તેના થાહી-ધિવતેરીના
દુર્ગમાં કિલ્લેદાર જાદવરાજને ત્યાં જા સારુ અવ્યા
હશે ?

ને દુર્ગમાં સૈનિકો વાતો કરતા હતા.

‘થાહુ રાજ કેમ આવ્યા હશે ?’

‘કેમ શું ખાતખી લેશ ને વિજયપુરના સુવતાનને

દેશ ?’

‘હાં !’

‘હાં શું એ વિજયપુરના સુવતાનની ચાકરીએ
રહ્યા છે.’

‘હા, તો ખરાજર વાત છે કે મોત્રલોની
ખાતખી લઈ જાય ખરા.’

‘પશુ જાદવરાજે એમને કી-લામાં આવવા જ
કેમ કીધાં ?’

‘કંઈક સગા હશે.’

ત્યાં બહારથી આવી આ વાતમાં સામેલ

પક.જો કેટલું જાણકર વ્યાજ છે તે તો સર્વને વિદિત હશે. એક વાર એક ગામમાં એક
મરીબને પકાણુ પાતે ન જુટકે સો રૂપિયા ઉછીના લેવા પાયા. સામાજિક પ્રથમ હતો તે પ્રતિજ્ઞાના
મોહમાં મે ઉકેલ્યો જ પડે એમ હતો. એમણુ વર્ષમાં તો સો રૂપિયા મુદ્દલ ઉપર ખસો રૂપિયા વ્યાજના
ચર્ચ થયા। પકાણુ ધરે ઉધરાણી કરે ને દમદાદી આપે. પેલો વેર ન ચલે તો પછી નારીએ મિલના દર-
વાજ આગળ જઈ જોતો રહે : કાવ પેલા ! જલુ સમજાવ્યો. પશુ પકાણુ પાઈ પશુ એ.જી કરવાની ના કહે.
અતે મામલો અઢાલને પડેાંગ્યો. ન્યાયાધીશ પશુ સાંમળને સહક ચર્ચ થયા. અઢાલી જાણકર ચૂસચૂનીતિ
હોય ? ઉવટે તેમણે કહ્યું :

‘એમાંથી એક લે : ચાહે વ્યજ, ચાહે તો મુદ્દલ.’

પકાણે વ્યવહાર જની કહ્યું :

‘સ.કેળ, કું મુદ્દલ છોડી દઈ છું. વ્યાજ અપાવો.’

હસતા ન્યાયાધીશ બોલ્યા :

‘જલો માણસ, જેનું મુદ્દલ નથી, તેનું વ્યાજ કેનું ?’

થતાં એક સૈનિક બોલ્યો :

‘લઈ ચયા છે નાંદિ પશુ થવા આવ્યા છે.’

‘એટલે ?’

‘થાહુ રાજ જાળ્યાઈ જોડે લગનનું માથું
લઈને આવ્યા છે.’

‘આલે લે ! આ માનું બેડું સાવ નવું. આ
તો કલ્પનામાં થ નહોતું.’

‘અત્યારનાં રાજકારણમાં કલ્પનામાં થ ન હોય
એવું જ બને છે.’

ખરાજર આજ પળોમાં જાદવરાજ પોતાની
પુત્રી જાળ્યાઈનો લગન સંપદ થાહુ રાજ જોડે
કરવાનો પ્રસ્તાવ મંજૂર કરતા હતા. ગળિના ગવાતા
હતા, સાકર વહેંચાવી હતી. જાળ્યાઈના કપાળે લાલ
કંકુનો ચાંદરો થતો હતો.

થાહુ રાજ થયા. થોડા દિવસો પછી વિવિ-
પૂર્વક થાહુ રાજ જોડે જાળ્યાઈના લગન થતાં અને
હિંદુપત પદચાલીનું સ્વપ્ન જોનાર નરચાહુંલ ધિવાજ
મહારાજનો જાળ્યાઈના ઉદારથી જન્મ થયો ને
જમવો ઝડો ભારતના નીલા આસ લેહજ લહેરાવ્યો.

બાઈ આમળ ચાલી. એટલી સાફજીભાવી
ને સ્વાભાવિકતાથી ચાલી કે જાણે કાંઈ બન્યું જ
નથી. કોઈ મહાન કામ પોષનું દાવેરદારીનું જેમ-
વંતુ કોઈ કામ બતાવ્યુંજ નથી.

સામે પગદંડી પર સાફ મહારાજ વોડે ચડી
ભિખા હતા. તેની સમીપ જેવી આ મુગ્ધા આવી કે
સાફ રામ બોલ્યા :

‘આવી કિંમત ને મહાનગી મેં કદી જોયા
નથી.’

જાનમાઈએ તેજ વરસાવની આંખો સાફ રામ
બોલી જોઈ કહ્યું.

‘એમાં મારી પ્રશંસા કરવા ન લાગી જશે.
આ તારૂની હાકરીઓ તો ઝૂંપ્યા મારી સિદ્ધને
ભરાડે છે. એમને મન એ કોઈ ભારે વાત નથી
તેમ મેં પણ કોઈ મહાન કામ નથી કયું. ડાહ્યા
એ ઝેર છે.’

‘ભલા જેવું હોય એવું કહેવામાં કાંઈ બોલું
નથી ?’

‘કવિ લાગે છે ?’

ના રામપુરુષ છું. કવિ હોત તો તો અહીં જ
તમારી રિરનાનું કવ્ય રચી વચડો ગમવત ફેં

‘ને એમ કરતા પાઠો સિંહ આવી ભાત તો
પાછા સંતાઈ જાતને ?’

‘ના, તમે છે એટલે તમારા એ.થે ને આશરે
જોએ રહેત.’

‘પુરુષ બીજો ને ?’

‘શું ?’ કુ ? તમારા એટલી હાથ નથી કે
સિંહનો સ્પર્શ તો શું પણ સિંહની સામે જોએ
રહી શકું ?’

‘રામપુરુષો કાપર થાશે તો રાજ કેમ ચડવી
શકશે ? અત્યારનાં તપકે તો રામપુરુષોમાં સિંહ
સરખી નિર્ભયતા જોઈએ, તમે રામપુરુષ નથી
લાગતા.’

‘નાનો જાગીરદાર છું. મારું નામ ટાફ રામ.’
નામ સાંજી છે. અત્યારે તો બપોલ જાગીર-
દારો આવ છે પીએ છે ને મોજ કરે છે. સાચા
રાજપુરુષ તો પ્રજાના સુખ દુઃખના સાથી બને.’

જેવા તમે નિખીક એવી તમારી વાણી પણ
નિર્ભયતા બરી છે.’

નારીઓ નિર્ભય કદી હોઈ જતી છે ? એ
તો પુરુષના સહારે છે એનું જીવન જ પુરુષના એથે
છે. એ પછી નિર્ભય બને છે !’

‘એ સનાતન સત્ય આજ બોલું પડ્યું મેં
જોયું. આજ નારીની એકાદી નારીની મેં નિર્ભયતા
જોઈ.’

‘હવે, મને થાક આવ્યું કે રામપુરુષો કાંઈ
કરતા હોતા નથી બોલકા હોય છે. તમે પણ બોલ
બોલ કરો છો ને મને પહેલેયના નહિ યો. મારે જાણ
સિવનેરીના કુર્ચમાં પહેલેયનું છે.’

‘શિવનેરી રહે છે ?’

‘હા.’

‘મા-બાપ છે ?’

‘છે.’

‘ક્યાં રહે છે ?’

‘શિવનેરીના કુર્ચમાં મોતીલોની ચાકરી કરે છે.’

‘નામ ?’

‘મારું નામ જીમ.’

‘કેવા છે ?’

‘શાંતિ મરાઠા.’

‘આપના પિતાનું નામ ?’

‘ભદ્રવરાય.’

‘પરવચ છે ? સરખાવુ થયું છે ?’

કન્યાએ આ પ્રશ્નો જવાબ ન આપ્યો ને
આમળ ચાલતી થઈ.

એ દેખાઈ ત્યાં સુધી. સાફ રામ એના
વાણી જોઈ જ રહ્યા. એને થયું : આને પેટ પાકે છે

ફરજ દેવા થાય ?

ખીને દિવસ સિવનેરીના દુર્ગમા શાહુ રાખના
આત્મમનને અ નદ ડવાસો હતો પણ સીને થતુ હતુ
કે વિજયપુરના સુવતાનના નોકર અહીં । જે સુવતાન
અને મોત્સલ શ હને વરઝેર છે તેના શાધી સિવનેરીના
દુર્ગમા કિલ્લેદાર ભલ્લમનને ત્યા શ્રા સારુ અ વ્યા
હશે ?

ને દુર્ગમા સૈનિકો વાતો કરતા હતા

‘શાહુ રાજ કેમ આવ્યા હશે ?’

‘કેમ શુ બ તમી લેવા ને વિજયપુરના સુવતાનને

દેવા ?

હા !’

‘કા શુ એ વિજયપુરના સુવતાનની આકરીએ
રહ્યા છે ?’

‘હા, તો ખરાબ વાત છે કે મોત્સલોની
ખાતમી લઈ જાય ખરા’

‘પણ ખલવાયે એમને કી લાખા આવવા જ
કેમ હીધા ?’

‘કઈક સગા હશે

ત્યા ખહારથી આવી આ વાતમા સામેલ

થતા એક સૈનિક બોલ્યો

‘લઈ સગા છે નહિ પણ થવા આ ના છે’

‘એટલે ?’

‘શાહુ રાજ જીવન ઈ જોડે લગનનું માણ
લઈને આવ્યા છે’

‘આવે લે ! આ માણ બેટુ સાવ નવુ આ
તો કલ્પનામા થ નહોતુ’

‘અત્યારના રાજકારણમા કલ્પનામા થ ન હોય
એવુ જ બને છે’

ખરાબર આજ ખોમા ભદ્રવગાય પેતાની
પુત્રી જીભગાઈના લગન સ નધ શાહુ રાજ જાડે
કરવાનો પ્રસ્તાવ મ જૂર કરતા હતા ખીને ખરાતા
હતા, સાકર વહે ચાલી હતી જીભગાઈના કપ બે લવ
કકુનો ચાદનો થતો હતો.

શાહુ રાજ ત્યા થોડા દિવસો પછી રિવિ
પૂર્વેક શાહુ રાજ જોડે જીભગાઈના લગન થવા અને
હિ કુષ્ઠ પદશાઈનું સ્વપ્ન જોનાર નરસાઈલ સિરાજ
મહારાજનો જીભગાઈના ઉંચી જન્મ થયો ને
જન્મવો ઝડે ભારતના નીલા આમ હેઠળ લકેરાવ્યો

પાણી કેટલું બાકર વ્યાજ લે છે તે તો સર્વને વિદિત હશે. એક વાર એક ગામમા એક
ત્રીમને પગલુ પસે ન છૂટકે સો રૂપિયા ઉઝીના લેવા પાયા સામાજિક પ્રચાર હતો ને પ્રતિજ્ઞાના
મોહમા મે ઉઠેવવો જ પડે એમ હતો બેતલુ વર્ષમા તો સો રૂપિયા મુદવ ઉપર પસો રૂપિયા વ્યાજના
થઈ ગયા । પગલુ ધરે ઉવરાણી કરે ને દમનથી આપ પેવો થેર ન મળે તો પડી નારીએ મિલના દર
વાળ આગળ બઈ જોતો રહે લાવ પેસા । બહુ સમય થો પણ પગલુ પાઈ પણ એ કી કરવાની ના કરે
અતે મામલો અ લવને પડોચો. ન્યાયાધીશ પણ સામળને સ ક થઈ ગયા આટલી બપકર ચૂસવુનીતિ
હોય ? ડેવટે તેમણે કહ્યું

‘બેમાની એક લે ચહે વ્યજ, આહે તો મુદવ

પડાવે નવવગ જની કહ્યું

‘સડેબ, કું મુદવ છોડી દડે છુ વ્યજ અપાવો

હસના ન્યાયાધીશ બેલા

‘બધા માણસ, જેનું મુદવ નથી, તેનું વ્યાજ કેવું ?’

*

વળી પાછાં અશોકમાં ફૂલ આવી ગયાં છે. એનાં નાનુકતમ લાલ લાલ ફૂલોમાં મન અવશપણે મોહી જ પડે છે. મનોહર પુષ્પોની ખેટ નથી. લાખો છે, છતાં કામદેવે પાંચને જ ચૂંટ્યા છે. એમાંનું એક છે અશોકનું ફૂલ.

આમ છતાં પુષ્પિત અશોકને જોઇને મન માડું ઉઠાસ થઇ જાય છે. એટલા માટે નહીં કે સુંદર વસ્તુઓને હતભાગી સમજવામાં મને વિશેષ રસ પડે છે. કેટલાકને આમાં મજા પડે છે. એમની દૃષ્ટિ દીર્ઘ હોય છે. જે કંઈ વસ્તુ સામે પડે, એના અંત સુધી એવા લોકો પહોંચી જાય છે. મારી દૃષ્ટિ એટલી બધી દૂરગામી નથી. છતાં આ ફૂલને જોઇને મન ઉઠાસ થઇ જ જાય છે. એનું મૂળભૂત કારણ તો મારા અંતર્યામી બાણુતો હશે, 'ઘેડુ' ઘણું અતુમાન હું પણ લગાવી ચક્રા છું...

ભારતીય સાહિત્યમાં, ને એટલે જ જીવનમાં પણ, આ ફૂલની આવ જ વિચિત્ર રહી છે. એમ તો ન કહી શકાય કે કાલિદાસની પહેલાં આ ફૂલને કેાઈ બાણુતું જ નહીં હોય; પણ કાલિદાસના કાવ્યોમાં અશોકને જે શોભા અને સુકુમારતા પ્રાપ્ત થયાં છે, એના અગાઉ અભાવ હતો. એના આગમનમાં નવવધૂના શૃંગારવેશની શોભા છે, સુંદરતા છે, પવિત્રતા છે ને સુકુમારતા છે ને પછી ઇસ્લામી સલ્તનતની પ્રતિષ્ઠા સાથે જ આ મનોહર પુષ્પને સાહિત્ય-સિંહાસનેથી ઉતારી મૂકવામાં આવ્યું. એને લોકો યાદ તો પછીથી ચે કરતાં પણ એ તો છુદ્ધ, વિકમાદિત્યની જેમ. કાલિદાસથી અશોકને મળેલું સન્માન અપૂર્વ હતું. યૌવના-એના નૃપરવાળા રંજિત ચરણઆધાતથી એ ખીલી ઊઠતું, અને આનૂષણુરૂપે રહીને સુંદરી-એના સોદર્યમાં એ અનંકગણો વધારો કરી

રહેતું; મહાદેવના ચિત્તને એ ચલાયમાન કરી દેતું; મર્યાદા પુરુષોત્તમના મનમાં ચીતાનેા જ્વળ જન્માવતું અને મનોજના એક ઇધારા સાથે જ ખીલી જતું. કુશળ અભિનેતાની જેમ અશોક રંગમંચ પર આવે છે અને દર્શકોને રસ-સભર કરીને જતું રહે છે. આમ કેમ બન્યું? કામદેવનાં ખીલ' બાણો તો કવિ-જગતમાં આજ પણ જેમના તેમ છે. અરવિંદ-ને કેાઈ ભૂલ્યું નથી. આમ-મંજરી અદૃશ્ય નથી થઇ, ને કમળની માયા તો છુટે એમ છે જ કયાં? નવ-મલ્લિકા ઓછી દેખાય છે, પણ એનું વિશેષ સ્થાન તો હતું જ ક્યારે? બ્યારે એક માત્ર અશોક એકદમ ભુલાઇ ગયો છે. રહી-રહીને અને હરી-હરીને માડું મન ભારતીય રસ-સાધનાનાં હજારો વર્ષો પર ફરી વળે છે. શું આ મનમોહક ફૂલ ભૂલવાને પાત્ર હતું? શું સહૃદયતાના અભાવ હતો? કવિતા શું નિદ્રામાં પડી ગઇ હતી? ના, આલું કશું જ માનવાને માડું મન તૈયાર નથી. ને હાઝ્યા પર નિમક છાંટવા જેવી વાત તો એ છે કે એક તરંગી પત્રવાળા તો ઉત્તરના એક ફૂલ વિનાના વૃક્ષને અશોક ગણાવવા લાગ્યા છે! બિચારા અશોકને યાદ કશું, પણ ભયંકર અપમાન સાથે!

પણ મારા માનવા ન માનવાથી શું? લગવાન ઇશુની સાથે જ, કે જરા આગળ-પાછળ અશોકના શાનદાર ફૂલને ભારતીય ધર્મ, સાહિત્ય અને શિલ્પમાં અદ્ભુત સ્થાન મળેલું. એ જ સમયે સલીઓથી પરિચિત યશો અને ગાંધર્વોએ ભારતીય ધર્મ-સાધનાને એકદમ નવા રૂપમાં ગદલી નાંખેલી. એટલે તો વિદ્વાનો કહે છે કે ગંધર્વ અને કંદર્પ ખરેખર તો એક જ શબ્દ છે, ફેર માત્ર ઉચ્ચારણમાં છે!

નો કદર્પ-દેવતાએ અથોકને ચૂટ્યો છે, તો
 એ ચોક્કસપણે આર્યેતર સભ્યતાની બક્ષિસ
 છે આ આર્યેતર બલિઓના આરાધ્યદેવોમાં
 વરુણ હતા, કુબેર હતા વજ્રપાણિ યક્ષપતિ
 હતા નો કે કદર્પ કામદેવનું નામ બની ગયું
 છે, પણ એ છે તો ગધર્વ શબ્દનો જ પર્યાય
 શિવની સાથે બાય ભીડવામાં એકવાર એ માર
 ખાઈ ચૂકેલા, વિશ્વથી ડરતા રહેતા અને
 ભુદની સામે પડ્યે એણે હાર મ્વીકારી લીધેલી
 પડ્યું કદર્પને હારવાયાકવાની ટેવ નથી વાર
 વાન હારવા છતાં એ ન જૂકે અવનવા અંજોના
 પ્રયોગ કર્યે જ જન અથોક કદાચ છેવટ
 અંત હતું આ અંતથી બૌદ્ધ-ધર્મને એમણે
 વાયલ કરી દીધો, રૈવ-માર્ગને અંભૂત કરી
 દીધો અને શક્તિના સાધકોને નમાવી દીધો
 વજ્રપાત આની સાબિતિ છે, કોલ-સાધના
 આનું પ્રમાણ છે, ને કાપાલિકો આની સાક્ષી
 પૂરી રહ્યા છે

કવિવર ટાગોર ભારતવર્ષને ‘મહામાનવ
 સમુદ્ર’ કહ્યો છે વિચિત્ર એવો આ દેશ છે
 અમુર આબ્યા અર્થો આબ્યા, શક આબ્યા,
 હૂણ આબ્યા, નાગ આબ્યા, યક્ષ આબ્યા,
 ગધર્વ આબ્યાન્ન નાપે કેટની માનવજાતિઓ
 અહીં આવી અને ભારતની રચનામાં પોતાનો
 ફાગો આપતો ગઈ હિંદુ-રીતિ-નીતિ ખરેખર
 તો અનેક આર્યેતર તત્ત્વોનું અદ્ભુત
 ભ્રમણ છે એક એક પશુ-પખી ન બંધે
 કેટકેટલી સ્મૃતિઓનો સાર લઈને આપણી
 સામે ઊભા છે! અથોકની પણ પોતાની આગવી
 સ્મૃતિ-પર પરા છે આબ્યાની પણ છે, બકુલની
 પણ છે, ચપાની પણ બધું આપણે કયા
 બાણીએ છીએ? બાણીએ ડીએ તેટલાથી અર્થ
 સ્પષ્ટ થાય છે? ન બંધે કયા ખરાબ ચોધ
 ડિયામાં કદર્પ શિવ ર બાણે ફેંક્યું હતું,
 તે શરીર ભસ્મ થઈ ગયું ને વામન-પુરાણ
 મુજબ એમનું રત્નમય ધનુષ છિન્ન-ભિન્ન થઈને
 ધરતી પર પડ્યું મૂંઝો મણિમય શાગ બન્યો

ચપાનું શ્વ ને એના દરેક દૂકડામાંથી એક-
 એક ફલનું નિર્માણ થતું સ્વર્ગને જીતનાર
 ધનુષ્ય ધરતી પર પડીને કામના પુષ્પોમાં ફેર
 વાઈ ગયું ધરતીના સ્પર્શ વિના સ્વર્ગીય
 વસ્તુઓ પણ મનોહર નથી થઈ શકતી!

પણ હું બીજી વાત વિચારું છું આ
 કથાનું રહસ્ય શું છે? આ પુરાણકથા મુકુમાર
 કદ્વળા માત્ર છે કે ભારતીય સંસારને આ
 શ્વ ગધર્વોએ જ આપ્યા છે? અમુક નિશ્ચિત
 કાગ પહેલાના આપણા સાહિત્યમાં પુષ્પોની
 વાતોનો અભાવ હતો સોમરસ તો ગધર્વો
 પાસેથી જ ખરીદવામાં આવતો આ શ્વ પણ
 શું એમણે જ આપ્યા હશે?

કેટલીક બાબતો તો વિચાર્યા વિના જ
 સામે તત્ત્વરી બાય છે-યક્ષ-ગધર્વોના દેવતા-
 કુબેર, સોમ અપ્સરઓ નો કે પછીના ધ્રામણ-
 અથોમાં પણ સ્વીકૃત છે, છતાં બૂના અદામાં
 તો એ અપ દેવતાના સ્વપ્ના જ મગે છે બૌદ્ધ-
 સાહિત્યમાં એને ભુદ માટે હરકતરૂપ થતા
 બતાવ્યા છે મહાભારતમાં એવી કેટલીયે
 કથાઓ છે, જેમાં પુત્ર બંધતી સ્ત્રીઓ યક્ષ
 પાસે જતાં રહેતી યક્ષ અને યક્ષણીને સામા-
 ન્ય રીતે વિલામી દેવતા ગણવામાં આવતા
 ભારકૂત, બોધગયા માચી વગેરેની કલા-વૃત્તિ
 એમાં સત્તાનું ઇચ્છતી સ્ત્રીઓને યક્ષના
 સાન્નિધ્ય માટે વૃક્ષો પાસે જતી અકિત કરવામાં
 આવી છે આવી સ્ત્રીઓ લગભગ નિવૃત્ત છે!
 આ વૃક્ષોમાં સૌથી વધુ રહસ્યમય છે અથોક
 મુદરીઓના પદાધારથી એમનામાં રસ-સચ્ચાર
 થાય છે અને પછીના ધર્મ-અથો પ્રમાણે તો,
 ચૈત્ર-ગુકલ આઠમના નત કરવાથી અને અથોકના
 આઠ પાદડા ખાવાથી સ્ત્રીની સ્વતાન કામના
 ફળતી અથોક-કંપમાં જણાવ્યું છે કે અથો
 કના ફૂલ બે બતના હોય છે-સફેદ અને લાલ
 તાત્રિક કિચાઓ માટે સફેદ ફૂલ સર્વોત્તમ
 ગણાય છે ને લાલ છે કામ-વર્ધક આ બધાનું

રહસ્ય શું હોઈ શકે ? પ્રાચીન કાગળના છવાયેલા આકાશમાં ઊડવા માટે મન તવપાપક થઈ રહ્યું છે, પલ્લ હાથ, પાખો તો છે નહીં ।

મને તો આ પ્રાચીન યુગની વાત જીણવાય છે આર્યોનું રચેતું સાહિત્ય જ આપણી પાને છે એમાં બધું જ આર્ય દૃષ્ટિકોણથી લેવાયું છે. આર્યો અનેક ભતિઓના સઘર્ષમાં આવેલા કેટલીક ગર્વિલી ભતિઓએ આર્યોની આંધી નતા ન રચીકારી મઘર્ષ જૂમ જ આટો પુરાણો આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે ને વિશેષ પુરણી વાત તો એ છે કે સઘર્ષકારી આ ભતિઓને દેવોનિ ગણી લેવામાં આવી દેવોને અસરો, દેવો, દાનવો અને રાક્ષસો સાથે સઘર્ષ થયો ગધર્વો અને યથો સાથે સઘર્ષ નહોતો થયો એ લોકો કદાચ વધુ શાંતિપ્રિય હતા પણ અકિત થયેલી એમની મૂર્તિઓ પરથી જાણવા મળે છે કે એ ભતિઓ પહોડી હતી હિમાન્ય પ્રદેશ જ ગધર્વ, યક્ષ ને અપ્સરાઓની નિવાસ-ભૂમિ છે આજકાલની ‘પનાનુત સોમાયદી’ જેના કદાચ એમનો સ્તર હતો કદાચ એથી થે વધુ પ્રાચીન હશે । પપુ નાચ-ગાનમાં એ ભતિ પૂળ જ કુશળ હતી યથો તો ધનિક પણ હતા એ લોકો ખેતી-પૂર્વની દશામાં થે નહોતા તેમ વેપાર-વાપિજનની સ્થિતિને થ નહોતા પહોંચ્યા એ લોકો મહિ રાન અને કિમતી ખાનગેતુ જ્ઞાન ધરાવતા, ને એકાએક ધનવાન બની જતા આથી જ કદાચ એમનામાં વિનાસની ભાવના સ્વવિશેષ હતી એ પછીના કાગળમાં આ ભતિ પૂર્વ જ સુખી સમૃદ્ધ ગણાતી યક્ષ અને ગધર્વ એક જ શ્રેણીના હતા પણ એમની આર્થિક દશા બિન-મિન હતી સુવાની વાત એ કે જૂના જમાનામાં આર્યોને અનેકાનેક ભતિઓ સાથે સઘર્ષમાં આવવું પડેતું, હાર માનવાને નેટવાયેલી, ગર્વિલી ભતિઓને, પ્રાચીન સાહિત્યમાં પણ સાથે જ યાદ કરવામાં આવી છે બ્યારે સહજ રીતે મિત્ર બની જનારાઓ પ્રતે

હોશ-અવસાનો ભાવ નથી રખાતો અમુર, રાક્ષસ, દાનવ અને દૈત્ય પડેની શ્રેણીમાં અને યક્ષ, ગધર્વ કિન્નર, મિત્ર, વિગ્રાધર, વાનર, વગેરે બીજી શ્રેણીમાં આવે છે હિંદુ નમાજ આમનામાં અદ્ભુત શક્તિનો વાન માને છે

અશોક-વૃક્ષની પૂજા આપણને આ ગધર્વો અને યથો પાનેથી જ મળી છે આ વૃક્ષ-પૂજના ઉત્સવોના વર્ણનો પ્રાચીન સાહિત્યમાં ઠેર-ઠેર વેરાયેલા પડ્યા છે ખરેખર તો આ પૂજા અશોક-વૃક્ષની નથી, પણ એના અધિષ્ઠાતા કૃદર્પ-કામદેવની છે આ પૂજાને ‘મહાનેત્રવ’ કહેતા મહારાજ યોજના ‘સરસ્વતીક કાલણ’ પરથી જાણવા મળે છે કે આ ઉત્સવ તેરનના દિવસે જિજ્ઞાસા ‘માલવિકાગ્નિમિત્રમ્’ અને ‘રતનાવલિમાં આ ઉત્સવનું મનોહારી વર્ણન થયું છે ખીની જિઠેલા અશોકને ભેતા જ એ ઉત્સવનું વાતાવરણ મારા મનોચતુ સામે આપે કૂળ ખડુ થઈ જાય છે રાજકુટુંબોમાં સામાન્ય રીતે રાજરાણી જ પોતાના મૃદુ ચરણા ધાતથી અશોક વૃક્ષને પુષિત કરતી ક્યારેક એ પોતાના બદલામાં અન્ય મુદગીને પણ નિયુક્ત કરતી કેમળ હાથથી અશોકની ડગી એ નો નામુક ગુન્છો એ હાથમાં લે રજિત નૃપસ્વાળા પગથી અશોકના થ પર પ્રકાર કરે આઠેરો રણકતો અવાજ ને એ સાથે જ લાવ અન્ક કૂવોનો ઉદ્ગાસ । ને પછી મનાહર વૃક્ષની છાયામાં પોતાના ત્રિયને જોસારીને મુદરીઓ અનીવ, શુભાન, કુમકુમ ચદન અને કૂવ-પાદરીઓથી પ્રથમ કામદેવની પૂજા કરે અને ત્યારબાદ પ્રિયવત્તના ચરણોમાં વગત પુષ્પોની અજલિ ધરી દે હું તો આ ઉત્સવને ખરખર માદક માનું છું અશોકના લાલચટક કૂવોની માદકતા નો આજેય નથી ઘટી, પણ એની પડી છે કેને ?

પણ કહે છે કે દુનિયા ગજબની ભૂલ કણી છે સ્વાર્થને અવકાશ ન હોય એવું કમું જ યાદ રાખવાનું એને પસંદ નથી કદાચ

અરોહથી એનો સ્વાર્થ નથી મધાનો. તો પછી હુનિયા એને શા માટે યાદ રાખે? સ્વાર્થનો અપારો છે આ તો!

અરોહ-વૃક્ષ-ગમે તેટલું મનોહર, રહ-સ્થમય કે અલંકારમય હોય પણ એ છે તો વિશાળ સામંતસભ્યતાની-વિશુદ્ધ રુચિનું પ્રતીક જ. એથી સામંત સભ્યતા, જે જનસામાન્યના પત્નીતાથી ચાલતી, એના જ લોકોથી જે વિશાળ બની હતી ને લાખો-કરોડોની ઉપેક્ષાથી જ એ સમૃદ્ધ થયેલી. એ સામંતો ઊપડી ગયા. એ સમાજ વૃદ્ધી ગયો ને મદનોરમવની પામ-ધૂમ પલ્લુ જતી રહી. સત્તાન-કામીઓને ગંધ-વેદીથી જે વધુ ગર્જિતશાળી ફેરોનું પરદાન મળવા લાગ્યું-પીરો, ભૂત-ઘોરવો અને કાઢી-દુર્ગાએ ગંધવોની આમરૂં પટારી લીધી. પોતાના રસ્તે હુનિયા આગળ વધી ગઈ, ને અરોહ પાછળ રહી ગયું.

અદમ્ય અને નિર્મમ માનવ-અતિની ધારના હબરો વર્ષોનું ફેરમને તો સ્પષ્ટ દેખાઈ રહ્યું છે. માનવની અવનશક્તિ અતિ નિર્મમ છે, સભ્યતા અને સંસ્કૃતિના ખોરા મોહને કચડીને એ આગળ વધતી રહી છે. ન બાણે કેટ-કેટલા ધર્મચારો, વિશ્વાસો, ઉત્સવો અને મનોને ધોતી-વહાવતી આ અવન-ધારા આજે ધારી રહી છે. વિદ્વે અને સંધર્ષોએ માનવને નથી શક્તિ આપી છે. અનેકાનેક પ્રાપ્તિ અને ત્યાગ બાદ આજનો માનવ-સમાજ ઘડાયો છે. દેશ અને જાતિની વિશુદ્ધ સંસ્કૃતિ તો પછીની વાત છે. બધામાં થોડીબધી યોગસેજ છે, કંઈજ વિશુદ્ધ નથી. શુદ્ધ છે એક માત્ર માનવની નિઅવિષા. (અવનની ઈચ્છા) થીનું ઘણું ઘણું પચાવવા છતાં, ગંગાની વિશુદ્ધ ધારાની જેમ એ સદાય પવિત્ર છે. સભ્યતા અને સંસ્કૃતિનો મોહ ફાણલર માટે વિદ્વ ઉપસ્થિત કરે છે, ધર્માચારના સંસ્કાર થોડા સમય સુધી આ ધારા સાથે ટકરાય છે; પણ આઅદમ્ય ધારામાં

બધું જ વહી બય છે. જે કંઈ આ અવન-શક્તિને બળ આપે, એ એનું અંગ બની બય છે, બાકીનાને એ હલેલી દે છે. મહાકાલને ધન્ય છે! કેટલીકવાર એણે મદન-દેવતાના ગર્વનું ખંડન કર્યું છે! ધર્મરાજના કારાગારમાં કાંત મચાવી છે, ધર્મરાજના નિષ્કુર ન્યાયને ગળે ઉતાર્યો છે ને વિધાતાના અભિમાનને પણ એણે નથી ગણકાર્યું! આજે આપણામાં જે મોહ છે, કંઠા અને સંસ્કૃતિ માટે જે આસક્તિ છે, ધર્માચાર ને અત્યનિહાની જે મહત્તા છે એનો કેટલો ભાગ મહાકાલના કંઠનત્યથી નહ થઈ જશે, એ કોણ બણી શકે? તેમ છતાં માનવની અવન-શક્તિ તો પોતાની મસ્તાની સાથે ચાલતી જ રહેવાની. અરોહનાં ફૂલને બેધને આજ હું ઉદાસ થઈ ગયો છું, કાંદે ન બાણે કંઈ વસ્તુથી કોઈ સહદયીના દેશમાં ઉદાસી બગી ઊઠશે! જે બાળતો હું અતિ મૂલ્યવાન ચમત્તું છું અને જેના પ્રચાર માટે ગળું મૂકી રહ્યો છું, એમાંથી કેટલી સ્થિર નીવડશે, એની શી ખબર પડે? એ યુગનાં શિક્ષક અને સાહિત્યની માધ્યમ-મતતા છૂટતી જ નથી. અરોહનાં ફૂલ જ નહિ, ફૂંપણ પણ દેવાને સ્પર્શી બય છે. કચ્છકચિ કાલિકાસે તો અરોહની કળીઓને પણ મહાશર કરનારી બતાવી છે એટલું ખરું કે એ પ્રિયાના કાનમાં જૂઠની હોથી બેઠાએ 'કિસલય પ્રસવોપિ વિલાસિનાં મહયિતા હયિતા ધ્રુવભાષિતઃ' પણ લહેરોથી લહેરાતી કળીઓમાં પણ માહકતા છે. મારી નસેનસમાં આજે કરુણ ઉદ્વાસનું તોફાન ઊડી રહ્યું છે. ખરેખર હું ઉદાસ ભાવે અકગાઈ રહ્યો છું.

તો શું આપણી કહેવાતી મૂલ્યવાન સંસ્કૃતિ આમ જ જળવાઈ રહેવાની? સામં-તોએ જે આચાર-વિધિને આનું મોહક ફેર લીધેલું, એ હુપ્ત થઈ ગઈ; જે જ્ઞાન અને વેદાચ્યનું મહત્ત્વ ગવાતું એ પણ સમાપ્ત થઈ ગયું. મધ્યયુગના ઇસ્લામી અનુકરણથી જે

રમત્રો જીછજેલો, એ પણ વરાગની જેમ જીડી ગો। તો શુ મધ્યયુગના હાડપિ જરમા અકા ચેલુ ઉરોગ-કાગનુ કમળ એ જ રીતે જળવાઈ રહેશે? મહાકાવના એક એક આઘાતથી ધરતી ધણધણી જીઠવાની એના કંઠત્યમા થોડુ ઘણ તો સમેટાનુ જ જવાનુ બધુ જ બદલાશે, વિકૃત પણ થશે ને નવીન આકાર પણ લેશે જ

માર-વિજય પછી ભગવાન છુદ્ધે વેરા ગીઓની પલટન જીમી કરેલી આ 'માર' એ મૂળ તો મદનનુ જ નામાવર છે કેવું મધુર અને મોહક સાહિત્ય એમણે આપણને આપ્યું છે? પણ ન જાણે ક્યારે યમોના વજ્રપાણિ નામના દેવતા આ વૈરાગ્ય-પ્રધાન ધર્મમા ધૂસ્યા અને યોધિસત્રોના શિરોમણિ બની બેઠા। ને પછી પ્રમિદિમા આંગો વલ્લયાનનો અનુવં ધર્મ-માર્ગ ત્રિરનોમા મદન દેવતાએ સ્થાન મેળવ્યુ એ પણ એક ગજબોને જ આવાત હોનો એમા છુદ્ધ વહી ગયા, શિવ વહી ગયા, શાકત વહી ગયા ને ત્યારે 'શ્રી સુદરીસાધન તત્પાણા યોગશ્ચ લોગશ્ચ દરશ્ય એવા'નો મહિમા સ્થપાગો અચરજભેર હુ આ યોગ અને લોગની મિલન લીલાને બોધ રહ્યો છુ એ શુ અદ્વત્ય એવી જીવનશક્તિનુ રૂપ હતું? આ ધર્મમતે પણ ન જાણે કેટલાના લોગ લીધા હશે। ને વિચિત્રતા તો એ કે અશોકના કૂવેા ને પાદહાઓ આ વિચિત્ર પરપરાનો બાર

વહેચતાં હતા।

પણ ઉદાસ થવાનો શો અર્થ? પ્રાચીન યુગની જેમ જ અશોક તો આજ પણ નોજમા જણાય છે નથી તો એ જરા યે બદલાયો કે નથી તો એનુ કાંઈ બગડયું ફેરફાર થયો છે એક માત્ર માનવની મનોવૃત્તિમા બદલ્યા વિના આગમ વધી શકાત તો એ પણ ન બદલત, ને એ ન બદલી હોત અને ઔદ્યોગિક યુગ આરભાઈ ભત, મરીનના પૈડા વાટી નીકળત, તો એનુ પરિણામ અતિ ધૂડુ આવત, આપણે બને પિસાઈ ભત સારુ જ થયુ કે બદલવા યોગ્ય મનોવૃત્તિ બદલી ગઈ। પણ પૂરેપૂરી કયા બદલી છે? હા, બદલી તો રહી જ છે અશોકનુ કૂલ તો એની પ્રાચીન મસ્તીથી જ હમી રહ્યું છે પુરાણી મનોવૃત્તિ ધરાવનારાઓ એને બોધને ઉદાસ થઈ જાય છે પોતાની ભતને એ પડિત સમજે છે પડિતાઈ પણ એક ભતનો બોલો છે નેટલો વધુ વજનદાર, દૂબવામા પણ એટલો જ અડપી જીવનના અગરૂપ બનીને એ સહજ થઈ રહે છે, ત્યારે એ દૂબતી નથી એ સ્થિતિમા ઉઠામી પણ એને નથી થેરી લેતી કેમ। અશોકનુ તો કઈ જ નથી બગડયુ કેવી મસ્તીમા ગ્રમી રહ્યો છે। એક કાલિદાસ એને રમ્મ માથી શકેલા પોતાની રીતે જ હુ પણ મારી રીતે એ મસ્તી માણી શકુ છુ ઉદાસ થવું બેકાર છે

એક વખત દીપદામે મુદિગિરને પૂછયુ, 'જે ધર્મના આચરણથી દુખ જ પ્રાપ્ત થયુ હોય તેને ધર્મ શી રીતે કહેવાય? આપના જેવા ધર્મશીલ મનુષ્યને વિપત્તિમા પડેવા બોલો એમ જણાય છે કે પરમેશ્વર પણ ધર્મનો પક્ષ લેતો નથી'

આના જવાબમા મુદિગિરે કહ્યુ

ધર્મ ચતમિ મુબોળિ ન ધર્મપલ્લવારણાત્ ।

ધર્મવાળિબયો હીનો જયન્તો ધર્મવાદિનામ્ ॥

'હો સુદરી! હુ ધર્મનું અચરણ કરુ છુ તે ધર્મનું ફળ પ્રાપ્ત કરવા મટે નહિ જે માણસ ધર્મને વેપાર સમજે છે તે નીચ છે અને સચો ધર્મ પાળનાર એવા ધર્મના વેપારીને તિરસ્કારપાત્ર સમજે છે.'

હલકતાની માન્ટ મેડીકલ કોલેજમાં તબીબીના છેલ્લા વર્ષમાં હું અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો, ને મારા મોટાભાઈના લગ્નપ્રસંગે મારે લાહેર જવું પડ્યું. આવખતે આઈ અસીરી-પાવલીવાળી આઈની પિત્તલ રઈ. આઈ અમારી સચી કાઠી નહોતાં; પરંતુ એમને જોતાં વેંત જ 'મા' કહેવાનું મન થઈ જાય એવું હતું.

એક દિવસ શેરીના નાકે એક ટંત્રો આવીને જોતો રહ્યો ને કાઈ મોલી ઉઠ્યું: "પાવલીવાળી આઈ આવ્યાં....પાવલીવાળી આઈ....આવ્યાં..!" અવાજની સાથે નાના મોટા સો ધરની જહાર દોડી આવ્યાં. બે જણનો ટેકા થઈ આખા ચાડીમાંથી ઉતરી. આઈ ઠરીરે ભરાવહાર હતી. ચાલવવાથી કે વાતો કરવાથી એને શ્વાસ ભરાઈ આવતો.

આઈ આવી હતી એ ટંત્રાવાળાને જાણના પૈસા ચૂકવવા એકી સાથે બે ચાર જણે મજવામાંથી પૈસા કાઢ્યા: ત્યાં આઈએ, હાંકિ સાથે, હસતાં હસતાં કહ્યું કે, "ચાડીજાણના પૈસા તો મેં અગ્રહણી જ આપી દીધા છે."

હાંકિ ને ઠસતી જતી આઈ અને મહુ કહી બાઈ લાગી. પૈસા કાઢનારાનાં મોં વહિલાં પડ્યાં ને પૈસા પાછા ખિરસામાં નાખતાં કહેવાલાગ્યાં: "આવું કેમ કરો છો, આઈ ? આટલી નાની સેવનો લાભ પણ તમે અમને ન આપો ? એવું ન ચાલે, આઈ !"

માથાના મ્વેત અને શ્વાસ કેસ આઈના જોળ-મટોળ ધકિવજાં ચકેરાતે દીપાવતા હતા. કોડે ઉઝ-વાસ લેતાં લેતાં, વાત કરવાની એમની નિર્દોષ ઢળ આકર્ષક હતી; આ બધામાં-એની આખીએ મધુર મુખાકૃતિમાં-એની બે આંખો અને ખૂન જ ગમી મઈ. વાત્સલ્યચરતી એ મીઠી આંખોમાં અને સ્વીકારી ધરતીનાં દર્શન થયાં; માહણી સુધી ફેલાયેલાં હરિયાળાં ખેતરોની પાક અને એ આંખોએ આપી. ખીજી રીતે

કહુ તો અતિ મન અને ચઢન એવી સરિતાનો બાસ અને એ આંખોમાં દેખાયો.

એ સમકતી આંખોમાં પ્રેમ ભર્યા હતા: એ પ્રેમને કાઈ આક નહોતી. પ્રેમ સાથે યોડું દઈ પથ્ય મેં એ આંખોમાં દોડું ! જીવનની આકરી કસોટી પણ જીને હલકી રૂથ જેવી લાગે; નાના મોટા વાનગીજ અને વિરોધ પણ પોતાના વેત્રમાં ખેંચી ભખ એવી સક્રિયતાળી, રહન ને નિઃસીમ; ક્ષમા અને કશ્યુધી ભરપૂર એવી આઈના જેવી આંખોવાળી ખીજી કાઈ સી મેં હજી સુધી જોઈ નથી.

સોનેરી બુદ્ધિઓ ભરેલો, અધકચક ધતો નીલ-વજ્રોં વેરદાર ચણીઓ, જરીની કૂકમૂંચલીથી ઝોપનું વાસંતી રંજનું રેશમી પહેરણ અને ખેવ પાખે લહે-રિયાં ખાદું કિરમજી મધમધનું ઝોલકું; કાંઠા પર સે નાનાં કયાં: આટલું જ આઈનું પરિધાન હતું.

આઈ, ઝોસરીમાં કાખલ થઈ કે ચારકાર દિલ્લિલાટ મચી ગયો. વહુ, દાકરીઓ, મોભઈઓ સો કાઈ એની ચરચુરજ લેવા દોડી આવ્યાં: એક સ્ત્રીએ જલદોષી એક રંજીન બાજક આઈને ખેલવા ઝાડવી આપ્યો ને મીઠું મધુરું હસતાં આઈએ આસન જમાવ્યું. હાથમાંતો રંજીન પખો નીચે મૂકી આઈએ આશીર્વાદ આપતાં વાટવો છોડી તેમાંથી ચાર આની કાઢીને સોને આપવા માંડી. પંદર-વીસ મિનિટમાં તો એણે સો એક પાવલીઓ વહેંચી દીધી.

આમાંથી પરવારી આઈએ માથું ડાબું કહ્યું, પોતાની પાટ પખો નાખતી છાકરી તરફ નજર કરાતે પૂછ્યું: "અરે, દાકરી ! તને મેં તો ઝોળખી, તારું નામ ?"

"મારું નામ સર્વિચી." ઠરમાતાં મોલી.

"અરે રામ ! તું તો જ્યકિયનનો દાકરીને ! હું તો તને વિચી જ મઈ ! આવ, આવ." કહેતાં

આઈએ સાવિત્રીને છાતી સરસી ચોપી અને વાટવા માધી પાવલી ઠહીને એને આપી.

આ જોઈ ત્યાં ઊભેલા બધા હસી પડ્યા એક બેલે કહ્યું “આઈ, આ જન્મકલનની દીકરી સાવિત્રી નથી, એ તો બીરા પપાલીની દીકરી સાવિત્રી છે !”

“અરર મઈ હુ - !” બોલતા આઈનો શ્વસ વધી પડ્યો “કાશ રામ, હવે તો મારે નાણુ પડ્યો !”

પપાલીની દીકરી સાવિત્રી હેજતાઈ મઈ ! એણે તો રેવા માડ્યું, આઈનું પાન એના પર ગયું, તરત જ આઈએ એનો હાથ પકડી ધીમી ટાપલી મારતા કહ્યું ‘અરે ! બેગ, ટુ શુ કાશ રહે છે ?’ ટુ તો અગત્ય છે. તારામા પશુ પરમેશ્વર વસેલો છે મારે તો મારા પરમના લંધે નાણુ પડે છે, ટુ ખીજી પાવલી લેઈ લે !” ને ફરી પાછી ચળકતી ચાર આંખી આઈએ સાવિત્રીના હાથમા ચૂપી. સાવિત્રીનું રંગુ મો અલકે યુ પછી આઈએ બીરા પપાની પાસે નાવાનું પડ્યું કદાવીને તેને પશુ પાવલી આપી.

આઈ અસીરીને બધા પાવળીવાળા અઈ કરેતા. કોઈ એને કુવારી આઈ પશુ કહેતા આનું કારણ એ હળુ છે, ચોધરાજ કાકા સાથે આઈનું લગ્ન થયું હજી હતાય અ જ લગી અઈ કુવારી ને કુવારી જ રહેલી વાતો કરનાર તો એમ પશુ કહેતા કે ચોધરાજ સહે તેના લગ્ન ખેલ્યા એટલી બધી ખૂન સૂત અને ફેથનેલ લલનાઓ જોઈ નાખી હતી કે, મામની આ સાદી સીની ઊઠકરીએ ન ગમી લલના પહેલા દિવસથી જ આઈનો એણે ત્યાં ક્યાં પશુ આઈએ એક પશુ કહું જઈ ઉચ્ચત્યાં વિના કે કઈ પશુ જાનનો જવો ક્યાં સિવાય મૂંએ મોએ સાચુ સકારા સાથે રહી તેમની સેવા કરવા માધી

*

ચોધરાજ શેઠો જવપરમા લોખાનો વેપાર હતો કમ છી સારી હતી, આઈને મટે દર મહિને પને તેર રૂપિયા મોકલી આપવા પશુ ચેરે કહી અવતા નહિ. આઠાતરી જુવાન દીકરીની આ દશા જોઈ

આઈનાં માળાપને લાગી આવતુ, ટેલોવાર આઈને સેવા તેઓ આપ્યાં, પશુ અઈએ ખીર રહેવાનો ઈન્કાર કર્યો તેઓએ આઈને ખીજી વાર લગ્ન કરવા પશુ સમજાવ્યા પશુ આઈએ એ વાત ઉચ્ચારવાની પશુ ના પાડી દીધી

આઈએ તો દિલ દઈને, એકાન્તમાંથી કાસ રિગાની ચાકરી કરવા માડી ચોધરાજ શેઠના પિતા અલકેયદે તો પેતાના ધરની તમામ ચાવી-કૂચી આઈને જ સુપ્રત કરી દીધી સાચુજી પશુ અઈને એટલા જ ચાહના હતા એણે પેતાના બધા ધણાં આઈને હરાવે કરી દીધા પેતાના પેટની દીકરી કરતાય તેઓ આઈને વધુ વધાવ કરતાં.

છપ્પી સીએને જોતા આપણને વિચાર આવી બધા છે કે મુરલીમા તે કેવી હશે ! પશુ આઈને જોઈને માત્ર એક જ વિચાર આવતો કે બધાપણથી જ આઈ આવી પ્રેમજાળ અને વાતસલ્યમૂર્તિ હશે !

કાશ્ય આવા ઉદાર અને માયાળુ સ્વભાવને કારણે જ એણે એના પતિનું વર્તન કહી લંબુ હશે ! સત્રાવલ્લહાની નજરે ચોધરાજ શેઠ દારૂડિયો, માસા હારી ને લ પ મ ગુણાઈ ચૂકેલા હતા એ મે રો લોખાડ નો વેપારી હતો એથી શુ કે આ રીતે આઈનું જીવન બરબાદ કરવાનો એને કોઈ અધિકાર નહોતો. પરંતુ, એ સમજતુ નથી કે આઈમાં એવું શુ હળુ છે, જેને લંધે આઈના મો પર એ બરમાદીની-એ કુખની અસર સરખીયે નહોતી દેખાતી ! બ્યારે જુઓ ત્યારે આઈ હસતી ને હસતી જ દેખાતી

હરકોઈના સકમ્યા-દુખમા સામિલ થવા અને સેવા કરવા આઈ તત્પર રહેતી એ તો કેવળ અસ મવિત જ ગણતુ કે પડોધમા કોઈને ત્યાં ખુશાલીનો દિવસ હોય અને આઈ ત્યાં ન હોય, કોઈને ચેર લેક હોય ને આઈનો હિસ્સો એમા ન હોય ! આઈનો પતિ અમીર હતો, પશુ પોતે કઈ ધનવાન નહોતી હતાય મહિને હદે જે પચોતેર રૂપિયા આવતા એનાથી આઈએ ધણાનાં દુખ દઈ દર ક્યાં હતા એ રકમ તે આ રીતે જ ખર્ચા નાખતી

• અહીં એક સ્પષ્ટતા કરી દઉં કે લોકો આ

મદદના કારણે જ અંદાજે ધ્યાન કરતાં એવું નહોતું. આ પ્યારનું કારણ તો કોઈ અલૌકિક જ હતું. કોઈ વાર તો આઈની કે યજ્ઞીમા ખોટા પૈસા વેંદ્યાનો નહિ, આ છતાં પોતે એટલા જ ભારથી આઈ પાસે જતા તેઓ કહેતા કે : “માત્ર આઈની ચરણરજ લેવાથી પણ અમને પર વિનાની શાંતિ મળી રહે છે”

આઈ જેટલી ઉમદા હતી, એટલે જ ચોંધ રાજ શેઠ બૂરો હતો. ત્રીસ વર્ષ સુધી તો આઈને એણે એના માખાપ પાસે ગ્રામડામા જ રાખી મૂકી : જ્યારે માને બાપ પરવાર્ષ અને પર સાવ ખાલી થયું, ધરના ખીજા બરા મોટા યઈ પરણીને જુદા ઘર કરી રહ્યા, ત્યારે નિરૂપાયે આઈને જલ ધર બે લાવવી પડી પરણ્યા આઈ ચાર દિવસથી વધુ ન રહેતા ચોંધર જ શોને લઈ લાહોર પહોં આવી.

અનું કારણ એ હતું કે પક્ષાનાગના પ્રતિ ણિન પરાણેની એક છોકરી સાથે પ્રેમ કરવાની યોધ રાજ શેઠ કે વિદ્ય કરી, આથી પહોંચે ચુસ્તે ધર્મ, અને આઈને આવીને કહ્યું “આખને લીધે ચોંધરાજને અમે જીવતા રહેવા દીધા છે. અહીં વધુ સમય રહેશે તો એના જીવની સલામતી નથી.” આથી ચોંધરાજ શેઠને લઈ આઈ લાહોર આવી, અને વધુકારી શેરીમાં એણે એક નાનું મકાન રાખી લીધું

સદ્માત્ર્ય કહેા કે કુર્માન્ અહીં પણ બેચાર મદિનામા જ ચોંધરાજનો વેપાર ચમકી ઉઠ્યો અને ભાગની બરતોમા, શાહી મહેલ્લામા એક લક્ષ્મી નામની વેસ્તા સાથે સબધ બધાઈ ગયો. એ વાત વધીને એવો પહેાંચી કે શેઠ સદને માટે લક્ષ્મીને ત્યાં જ રહેવાનું રાખ્યું તે વધુકારાશેરીવાળા ઘેર તો પત્ર મૂકવાનું પણ બધ કર્યું.

આ છતાં આઈનું ચહેડું કે રડતું મો ક્રોઈએ જોયું નહોતું એમના ચુખ પર કુખની છાયા ક્રોઈએ નિહાળી નહોતી આ અગ્સામા અમારા મોટાભાઈના લક્ષ લેવાયા, એમા ચોંધરાજ હાજર ન રહ્યા, પણ આઈએ તો સગાવડાલા, સ્નેહી સબધી, મહેમાન જાન એ બધાની સરભરા કરવામા બાજી ન રાખ્યું. એમની આનંદી ને પુષ્પપુષ્પ પ્રતિનેલીધે

જ અટપટી ચૂંચોનો ઉલ્લસ સહેજમાં આવી જતો. ચહેરા પરની ચિતાની રેખાઓ ચડે તેવી એસરી જવા પામતી અને પાછા હસતા ચહેરા બની જતા.

ક્રોઈની ખૂરાઈ કરતા કે પ્રારબ્ધને દોર દેતા મે આઈને કદી નથી સામગી, તેમજ કદી કુખી કે ઉદાસ પણ નથી નિવાળી હા, એકવાર એની આખોમા એક અચાંધારણ એવો ચમકારો જોવા મળ્યો હતો એને કારણે પ ધટના પણ આ લક્ષના સબધમા જ બનવા પામી હતી.

મારા મેટાકઈ તો આખી રાત લક્ષની વેદી ઉપર બેસી રહ્યા હતા સવારે પાય વાગે, લક્ષનિખ પતી ગયા બાદ, ક-ધાપણે કંરિધારરની વસ્તુઓ સામા વળાને જોવા સારુ જોડાઈ હતી, એ પુરાણે જમાને હતો એ જમાનામા હાલના સોફાસેટની જમાએ રમ બેરગી પાનલા, પાટી, બાજક અને નક્લીદાર પાયા વાળા પદચો આપસમા આવના એ જમાનામા હાલના ક્રોઈન રમને બેડમો ખડ અગર દીરાનખાનું હશેવામા આવતું

મારા મોટાભાઈના સસરાજ મોટા અમલદાર હતા, એટલે એમણે કંરિધારરમા સુરેલી ઢમતુ ધમ્ આપ્યું હતું પશ્ચિમી ઢમનો સોફામેટ અવતા તો આખી મિરાદરીમા એક જતની વાતાની રિપવ બની ગયો હતો

દુરદુરના મહેલ્લાની સીઓ આ સોફામેટને જોવા આવતી હતી તેમની સાથે આઈ પણ હતી સદે શરમા તો બહુ મૂઝવણથી એ એના બચી બેની રહી બે ખુરશીઓ ને એક સોફા પર વારવાર હાથ ફેરવતા એ રેમાત્ર્ય અનુભવતી હતી હેવો એણે અને પૂછ્યું “બેડા, આને સોફાસેટ કેમ કહેતા હો ?”

કુ એનો શો ઉત્તર આવું ? માથું ધુવડીને મે કહ્યું “મને કઈ ખગર નથી, આઈ !”

‘આમાની બે ખુરશીઓ નાની, અને એક મોટી કેમ હશે ?’ આઈએ બીને સચાન પૂછ્યો કુ નિદુર બની ગયો ફરીવાર મે નકરમા મથુ હતા યુ આઈ કઈ વિચારતી રહી. પછી એકાએક

એના મોં પર કંઈ સૂન્ય હોય એવું દેખાયું. એના ત્રણીર સહેરા પર ઉત્સાહની ઢાળા ફરી વળી એ નિર્દોષતાથી બોલી “હું” રહુ એવું કારણ ?”

“હા, જરૂર હશે, આઈ !” મે કીધું.

બાળકોની માફક અમને સૌને સમજાવતી આઈ બોલવા લાગી “જુઓ, મને એમ લાગે છે કે, આ સોફા એટલા માટે બનાવ્યો છે કે જ્યારે વરવરુ જને ખુશી આનંદમાં હોય તે એકમેકને વ્હાલ કરતા હોય ત્યારે આ મોટા સોફા ઉપર બેસતા હશે. અને જ્યારે એ બેમા મતભેદ જાણે, અથવા થાય ત્યારે છૂટા પડી અલગ અલગ આ નાની ખુરસીમાં બેસતા હશે ! ખરે ખર, અંગ્રેજ લોક કદાચ અલગબાજ છે ! અને તેથી એ આપણા પર અમલ ચલાવે છે ને !”

આઈની વાત સાંભળીને બધા ખડખડાટ હસી પડ્યા મે હસતા હસતા આઈ સામે જોયું તો તે ત્રણીર જની ચૂપ થઈ બેઠી હતી એને એના પતિ સાથેના મનદુખ યાદ આવી ગયા હશે કે કેમ, એ તો હું ના કહી શકું પરંતુ ધ્યાનપૂર્વક એમની આંખો તરફ જોયું તો એક દૃષ્ટિને માટે એ કાગળી આંખોમાં વીળળી શો અમકારો દેખાશે.

*

હાલમાંથી એમ બી. બી એસમાં ઉત્તીર્ણ થયા બાદ, મે એક જગ્યાની મુલાકાતે સાથે લાગે કરી લીધું, તે ત્યાં જ ધરમતાલામાં કાન્ટરી ચર કરી દીધી હતી વૅરો જતા હતા પણ થધા જરાજર જમતો નહોતો, મે મારા મોટાભાઈના આમહથી હું જાહેર સાંત્રો ગયો.

મેટાકાંઈને કાનૂરદાસ રલીના નામે પેતાની દુકાન ખેલી તે મે પણ અમારા રહેવાના ધરમાં જ, અમારા રન્ટી સભાઈના આશરે, કે કન્ટરી પ્રેક્ટીસ આ દરેક દીધી થીમે થીમે થધા જમવા માંડ્યો અને મે તે ત્યાં બળકો પણ થયાં રાત્રિનિ કું એમાં જ પેર-વાયેનો રહેવો. અહીં કે કહી, આવવા જવાની તો આંખી મળતી હતી.

અંદરે તો વર્ષો થયાં હું મગ્ગી રહ્યો નહોતો,

પણ એટલું તો જાણતો હતો કે આઈ વધુજારા મહોલ્લાના મકાનમાં રહેતી હતી. એ મેંધરાજ શેઠ સાહી મહોલ્લામાં પેલી લક્ષ્મીના ઘેર જ પડ્યો રહેતો હતો. મે ત્રણ મહિને, કાંઈને કાંઈ વાર આઈને મળવા આવતો જતો.

એક દિવસ સવારના પહેરામાં દર્દીઓની ભીડ જમી હતી, ત્યાં વધુજારા મહોલ્લાના એક આદમીએ આવી ખગર આપી. “કોક્ટર કાહેલ, આઈ બિછાને પડી છે ! જલ્દી ચાલો.”

તુરત જ ત્રાડી મચાવી અને ત્યાં પહોંચ્યો. આઈનું ઘર વધુજારા મહોલ્લા માં તદ્દન હેમટના ભાગમાં હતું પહેલા મજલાનો દાદરા ચઢી લોખંડના સળિયાવાળા છબ્બા થઈ, જરા અધારાવાળા એર મામાં દાખલ થયો, આઈ મોટા તકિયાને અંદેલી પથ્રને પડી બેઠેલી હતી એને શ્વાસ ખૂબ વેચ્યા ચાલી રહ્યો હતો અને જોઈ એ ખુશ થતા બોલી : “તું આવી ગયો દાદરા ! હવે હું જરૂર જીવી જઈશ.”

તું તરફેલે ઉભી થઈ છે, આઈ !”

“થવાનું તું હતું ? મોતનું તેડું” આવી ત્રણ હતું ! મે દિવસ અને સપ્તન તાવ આવી ગયો પછી તો એકાએક ચરીર બધું ટાકુ પડવા માંડ્યું.” વાત કરતા આઈની કીડીઓ ફરવા માડી, “પ્રથમ તો પત્ર ચેતન વચરના લાગ્યા, હાથ લમકી જોઉં તો કડા ઢિમ જોવા, ચૂંટથી ખણે તોય કંઈ લાગે નહિ. ને ધીરે ધીરે મારી કમરમાંથી પણ પ્રાણ અલોપ થવા લાગ્યો ને પછી તો આપુ બદન જાણે ચેતન બીન બનવા માંડ્યું. મ જોરથી મારા હેરાને પડી લીધું છે !”

ખરેખર ! જમણું હાથે હાથવાળા ભાગને, કારપૂર્વક દેખાતી આઈ બેલી “પછી મે ખૂબ પાડી કહ્યું ‘જાઓ, જલ્દી જાઓ, મારા જન-કિચનને દુર્ત’ બેલાતી લાવો એ મને ઉચારી શકશે ! હવે તો તું નારી ગયો છે, એટલે હું જમી જઈશ.” આઈના કાંઠામાં પૂરી ત્રાસ અને વિશ્વાસ દતા

આઈના હાથ તરફ હાથ ધરાવી મેં કહ્યું :
“આઈ, તમારો હાથ ધાવો, હું નાહ જોઈ લઉં !”

ખીન હાથથી મારો હાથ ઢાંકેલી દંધ આઈ
ખેલી હાડી : “અરે ભગવાન ! તું કેવો કેકટર
હો ? તેને એટલી પણ તમામ નથી કે હાથથી તો
મેં પ્રાણ પગી રાખેલો છે ? પછી એ હાથની નાહ
તને શી રીતે દેખાડું ?” આવી રમજ કરી, આઈએ
ત્રણની વાતાવરણ હળવું બનવી દીધું.

મેં આર અકવારિયા લોઈના દગાજની
તકવીં દૂર દઈ એટલે આઈ પછી ઠરવાફરવા અને
પેલેલીની, માફક સૌ કાઈના સુખદુઃખમાં સામેલ
ધવા માંડી.

આ પછીના છ એક મહિનામાં ચેધરાજ
શેઠનું અવસાન થઈ ગયું. શાકી મહોલ્લામાં, લક્ષ્મીના
ઘેર જ એમનું હલ બંધ પડી ગયું. એમની નનામી
પણ લક્ષ્મીના દરથી જ નિઃશી, કેમ કે એમના
મુનદેહની પોતાને ઘેર આજુવા આઈએ સમિતિ
નહોતી આપી. આઈ, ન તો સ્મરણે ગઈ, ન
એમની નનામી તરફ નજર નાંખી, ને ન તો એની
આખમાથી એક આંસુ પડ્યું.

સાતથી આઈએ પોતાની સોજામની ચૂડી
ભાંગી નાખી, એ થીનું સિંદુર બૂસી નાંખ્યું. રંગીન
વસ્ત્ર ઉતારી સફેદ ઝોઢણાનો અંગીકાર કર્યો. આ
સિવાય બંને ફક્ત એનામા પડ્યો નહિ. ઉનકું,
માથાના સફેદ વાળની સાથે સાથે સ્વેત વસ્ત્રો આવતાં
આઈનું વ્યક્તિત્વ એક દીપી ઉઠ્યું !

ખીન ચાર વર્ષ વીતી ગઈ. હવે મારી એક
દિસ ધણી જમી ગઈ હતી મેં સાહચાલમના દર-
વાજાની અરના ક્ષાત્તમાં બેસું દરખાનું પણ રાફ
હરી દીધું હતું. જીવન એવું બેવસાય બની ગયું હતું.
કે મારી ઈન્જા છતાં લાખા સમય સુધી આઈને
મળે શકાયું નહોતું.

ચેધરાજ શેઠે એની તમામ મિલકત લક્ષ્મીને
જ આપી દીધી હતી. માત્ર બલધેરમાંની એક દુકાન
અને એક ખર આઈના નામ પર રહેવા દીધું હતું.

દર મહિને દોહસો રૂપિયા એનું ભાડું આવતું હતું.
આ રકમનો મોટો ભાગ, આઈ ખીનનું દુખ ટળ-
વામાં જ વાપરતી.

x x x

એક દિવસ, શાકી મહોલ્લામાં એક દહીંને
તપાસી કું પાટો જઈ રહ્યો હતો; એકાએક મને
ચેધરાજ શેઠ વદ આન્યા અને મારું મન આઈ
પ્રતિ ફેરી ગયું. મારું અંતઃકરણ મને કપોઃ આપી
રહ્યું હતું : લગભગ પંદરેક મહિના ધવા આઈને કું
મળવા જઈ ચક્રમે નહોતો.

એક બે દિવસમાં આઈને મળવાનો વિચાર
કરતો કું આજણ વધતો હતો, ત્યાં જ શાકી મહો-
લ્લાની એક ગ્રામથી આઈને આવતી જોઈ.
કિરમજીના બહેલે, કાઈ પણ બાત કે ભરત વિનાનો
તજન સ્નામ ચલિયો એણે પહેર્યો હતો : ઉપરનું
પહેરણ - પણ સફેદ હતું ; અને સાથે પણ સ્વેત
મલમલનું ઝોરલું નાખેલું હતું. આ પરિધાનમાં
એનું ઝેળમરોળ અને સુઝોલ મુખમંડલ, નિદેશ
જતાંય ગળન એવી મેઝાનની આગાહ પ્રતિકૃતિ સમું
પ્રતિત થતું હતું !

જમ, મેં એમને જોઈ લીધાં, એ જ કણે
એમણે પણ મને દોહા મને દેખતાં જ એ પાછાં
પડી રૂપા હોય એમ આમાં ફરી પાછા રહીમાં જવા
મંડયા. એટલે “આઈ ! અરે, અઈ !” કહી,
ચીકાઈને મેં બૂમ પાડી. “એ આઈ !” મેં ફરીથી
ધારો પાડ્યો.

મારો સાહ સામગીને એ પાછી ફરી. મારી
સામે આવી એક અપરાધીની માફક બિચી રહી ગઈ.
એની નજર બિચી નહોતી થતી.

“આઈ, તું અહીં શું કરવા આવી છે ?”
મેં કઈક ઉત્તરોત્તર અને આશ્ચર્યથી પૂછી દીધું.

એણે તે નજર નીચી રાખીને જ જલ્લે
મનમાં ને મનમાં ગજગજલી દોર એમ, ઉત્તર દીધો :
“દીકરા, શું કહ્યું...એ...એ...મેં સાંભળ્યું કે
લક્ષ્મી માંદી છે, જલ્લે ગજીર છે એની ખબર

તેનાર કાઈ નથી : મનમાં ઘણું કે એને હું ભલે
નોઈ આવું !”

‘આઈ . . ! તું લક્ષ્મીને જોવા આવી હતી ?’
હું કોપથી, જોયા અરાજે બોલી ઉઠ્યો. “લક્ષ્મીને ? ..
લક્ષ્મીને ? એ હલકટ બદમાશ જેણે તારી જીવડી !”

આઈએ, આસ્તે આસ્તે પોતાના હાથ જોયો
કરો ને હું બોલતાં મોલતાં અટકી ગયો.

“ના, બેટા, એને કંઈ ન કહેતો - કાઈ ના
બોલતો” અળગણિયાભરી આંખો જોતી કરી અને
એક કડો નિશાસ કાઢી, આઈ ધામેથી બોલી
“મરનારની એ એક જ વાદળીરી રહી ગઈ હતી .. !
આજ એ પણ બોવાઈ ગઈ !”

* * *

૧૯૪૭ના તોફાનોમાં, અમે લાહોરથી જીવ
લઈ નહા ને ભલધર ભેગા થઈ ગયા. કેમકે ત્યાં
આઈનું ધર હતું જ. પાસ્તુ મોહુ બે મળસાવાળું
મકાન. ઉપરનો મજલો એણે એના લાખતાવનગતા
શરણાર્થીઓને રહેવા આપી દીધો હતો નીચેના
બાગમાં આઈ પોતે રહેતી.

દરરોજ, આઈ શરણાર્થીઓના કેન્દ્રોમાં
જતી અને કઠો કઠો એક બે અનાથ બાળકોને પણ
સાથે લેતી આવતી.

ચાર પાંચ મહિનામાં, ચાર હેક્ટર અને
ત્રણ હેક્ટરોની એણે જમાત એકઠી કરી લીધી
હતી ! પાલસા ભાગના વાડામાં તેમ જ સામેની
પરસાળમાં, શરણાર્થીઓને સૂવા અને રાંધી ખાવાની
પરવાનગી આઈએ આપી દીધી હતી.

આમ જાણે અજાણે, સાડુ ૫ ધર એક ધરમ
શાળામાં બદલાઈ રહ્યું હતું. રહેતા તે સૌ કોઈ
વિશ્વાસ અને આધારનથી જ કિલ્લોલ કરી રહ્યા
હતા કોઈને મનમાં એણે નહોતું આવતું તેઓ
અજાણને ઘેર કે પાસેના આશરે આવી પડ્યા છે
એમ નહોતું લાગતું !

આઈના ઘરમાં આખો દિવસ ધમલ અને
ધોધટ મચી રહેતો પરતુ, આઈના મોં પર મે લેસ
પણ ફરક કે ઉરેકોટ જોયા નહોતાં એની પાસે જે
કંઈ હતું, તે અન્યની સેવામાં સમર્પિત થયું હતું.
એનું ધર છે એણે બીજાને આશરો આપ્યો છે, એવી
ભાવના આઈમાં આવી નહોતી.

ભલધર આવીને આઈએ એક જટક ખાવાનું
રાખેતું હતું એની આવી બધી વિટંબનાઓથી હું
ધણે ઝીડાતો. મેં મારી ધંધાની કિમતી કમાણી,
લાહોરમાં જ બોઈ નાખી હતી. મોડેલ ટાઉનવાળું
માડુ મકાન પણ ત્યાં જ રહી ગયું હતું મારા માટે
કાઈ જગ્યાએ સ્થાન નહોતું રહ્યું. માલ-મલકાત
અને મૂડી અને બધું મૂડી છાર બચાવવા, પહેરેલ
કપડે નાહાં હતાં. આથી હાથ ખડું ભીંમો રહેતો
મનપસંદ કપડા અને ખાવાનું તો કપાધી જ મળે
જે કંઈ મળ્યું તે આઈ સેવું પાતું, અને એ પણ
જ્યારે મળ્યું ત્યારે. ને ન મળ્યું તો ભૂખે રહ્યા !

આ દિવસોમાં મને દુઃખ, ઉત્તરની બિમારી
પણ લાગ્યું થઈ ગઈ હવાઓ તો મેં જાતજાતની
કરી, ઉપચારની સથે ખરાબ સંજોગોને લઈ પડેછ
રાખી ચૂકાતી નહોતી. અનુભવ એ અવ્યો કે, દિન-
પ્રતિદિન હું સ્થિતિહીન બનતો ગયો. એક દિવસ આ
બધાની ભણ્યું, આઈને થઈ, ને બહારની જેવી દુશ્વર
એ મારી પાસે આવી પડેગી.

‘હીરા આ તો દુઃખે ઉતરતો હરસનો રાત છે.
તથા આજકલના કાઠેરી ઈલાજથી એ મટે તેમ
નથી, તું એમ કર, લે, આ માડીમાંના પૈસા, અને
સંધ્યા જ ગુજરાનવાલા આશરો જ ત્યાં સુધારા
મહેલ્લામાં, ચાચા કરીમનક્ષ કરીને, હરસની શરૂ
કિયાને ઉતરાલ છે એની પાસે એવી હવાઓ છે કે,
હીરામાં હીવાહરસ જણાવેલી ત્યાં છે તારા કાકા
(સોધરાજ)ને પણ વીસ વરસ ઉપર આનું જ દરદ
હતું અને ચાચા કરીમનક્ષે જ એમને મટાડ્યું હતું.
દસ દિવસમાં તો, સામંતાન બની જઈને, ગુજરાન
વાલાથી ભલધર એ પાછા આવી ગયા હતા”
આઈએ સલાહ આપી.

આ બધું સાંભળીને ચીકમાં કહ્યું : “આઈ, તને ખબર છે કે હવે, ૨૦૨૧નાવાલા ના જઈ શકાય ?”

“કેમ, ના જઈ શકાય ? બાકાના પૈસા તો હું આપું છું ને ?”

“પૈસાનો સ્વલ નથી : ગુજરાનવાલા તો હવે પાકિસ્તાનમાં ગયું છે. મુસલમાનોએ હવે પોતાનો ફેર જુદો કરી લીધો છે. હવે તો ન હિન્દુસ્તાનવાળા પાકિસ્તાન માં જાય છે : ન પાકિસ્તાનવાળા, અહીં આવી શકે. આવના જવા માટે તો ખાસ પરવાનો લેવો પડે.”

આઈના મોં પર મૂંઝવણ ફરી વળી : “પરવાનો ? એ મેળવવા શું કાન્ટ્રીએ જવું પડે ?”

“હા, હા, એ મેળવવા તો કેન્ટ્રીએ કરવી જ પડે. અને વીઝ વરસ પહેલાંના ચાચા અચારે જવતા હોય કે.. !” વાત ટૂંકી પતાવવા મેં ઉતાવળે કહી નાંખ્યું. આ બધું આ છુટ્ટી આઈને ક્યાં સમજાવવા બેસું ?

આ દિવસોમાં. મારો સ્વભાવ ઉમર રહ્યા કરતો હતો. કોલેજના દિવસોમાં માત્ર ક્રાન્તિની જ વાતો કાન્ટ્રી કરત ; પછી જીવનમાં સુખ અને સાળતા આવી મજામાં, ધધી ધમધામર ચલતો રહ્યો ; તેમ તેમ ક્રાન્તિના આવેશ ને આવેશ સૌ નરમ પડતા ગયા ; હવે, જલધર આવતાં, આ બધી મુસીબતો પાછી આવી જતી, એટલે ક્રાન્તિના રંગોએ ફરી પાછું મનમાં ધર કરવા માંડ્યું. મારા જેવા જ ભાગ્યનૂલ અને ફરિફ જિમરાવાળા બેચાર ગોડી-આયોની સાથે બેસી, ક્રાન્તિ ને ફનાગીરીની ઉમ વાતો ફેરવાર બેરસીરથી કરવી શરૂ કરી.

એ બધા સારીતો આઈના જ મકાનમાં, બીજા માળના મારા એરડામાં એકલા થતા. ચાપાણીના ડાપરા ચાતુ રહેતા ; અડકમવડની ચર્ચાઓ થતી, ને હું હવામાં મુઠ્ઠો ઉઠાવે અનેક વસ્તુ બોલી નાંખતો.

એક દિવસ, આઈએ અમારી વાતો સાંભળી લીધી. રમરાઈને એ બોલી બહી, “બેટા, ફેરવાર, મુસલમાનો પાછા આવવી ચક્રે ?”

“ના રે, આઈ ! એવું તને કાલે કાંઈ ?”

“તો તમે બધા અહીં, આમ થશે તેમ થશેની વાતો કરો છો ને ? કઈ ક્રાન્તિ આવવાની છે ?” આઈને ક્રાન્તિ એટલે મુસલમાનો એવું સમજાવું હતું.

“ફટલી બોળી છે, અમારી આઈ ! અરે આઈ, અમે તો એ ક્રાન્તિની ચર્ચા કરી રહ્યા હતા, કે જે હિન્દુ ચે નથી ને મુસલમાન પણ નથી. જે એકેએકની ક્રાન્તિ છે. સૌ સમાનકંથી અને સમાન દરબળથી રહી શકે એવી ક્રાન્તિ અમે તો લાવવા ચાહીએ છીએ.” મેં જુસ્સાએ રાહ્યું. પરંતુ આઈની સમજમાં એમાંનું કંઈ ન આવ્યું. એ ચાલી ગઈ અને અમારા માટે અહા બનાવી લાવી.

*

અને મદદ કરવાને આઈએ પોતાનાં સોળ તોલાનાં સોનાનાં કાંઠાં વેચી દીધાં. એ પૈસા લઈ હું કુટુંબાગિજાને લઈ દિલ્લી ગયો. આવીને, કાગલ-ખાચમાં, મેં ફરી ધધી શરૂ કરી દીધી ; એ ચાર વર્ષમાં તો એ જમી પશ્ય ગયો. મારી આમદાની વધી. દસ વર્ષમાં તો મેં કારોડવાચમાં જ, માત્ર પોતાનું મકાન કરી લીધું.

કારોડખાચના ડસિલ નાગરિકોમાં હવે તો મારી ગજબના થયો લાગી હતી. ક્રાન્તિની વાતો હું પાછો બૂલી ગયો હતો : મારા ડરસમસા પણ મટી ગયા. મારા સ્વભાવમાં કડવાસની જગાએ, ડાકટરી ધધીને ખૂબ જ આવશ્યક એવી મીકાસ ભારેભાર વરાઈ ગઈ હતી.

તેર વર્ષ બાદ, માર્ચ માસમાં, મારા એક સ્ટેડીને ત્યાં, લગ્ન પ્રસંગે, મારે જલધર જવાનું થયું. તેર વર્ષના ગળામાં હું તો આઈની પાસે જઈ ચક્રો નહોતો ; એટલું જ નહિ પણ ધોડું વીસતો પણ ગયો હતો. ધધીની ધમાક જ એવી છે ! પરંતુ, જલધર પહોંચતાં જ, મને આઈ પાદ આવી ગઈ ! એના મારા પરના ઉપકારો પણ તાજ થયા. સોનાનાં કાંઠાં પણ વાદ આવ્યાં. એને વેચી, નાણાં જિત્યાં કરી

મેં મારી ટ્રેડીસનું ફરીયા મંડાવ્યું હતું અને
આજ સગી એ નાખ્યાં, આઈને પાછાં વાળ્યાં નહોતાં !
ઝાલપરના સ્ટેશને ઊતરીને, સંધ્યા જ આઈના પેર
ચલે.

સપ્તાકાળનાં ફર્વાડુંવાં થઈ રહ્યાં હતાં,
એથલનાં ધૂમકો, તેલની બલ્બો ને પેર પાછાં
વળતાં નિશાળાઓના શેરબોરથી વાતાવરણ વ્યથ
હતું. ધીમે પગલે, હું ધરમાં પેઠા, આઈ સિવાય
ખીજું કોઈ અંદર હતું નહિ. બચવાનની પ્રતિમા
સામે, આઈ ઘીરા ઘીરો કરી, ફલ ચઢાતી રહી હતી.
બચવાને ઢાલ ભેટી એ ધીમે ધીમે ઊભી થઈ અને
મારાં પગનો સ્પર્શ સાંભળી એણે પૂછ્યું : “કોણ ?
કોણ છે.. ?”

“એ તો હું...!” જોરડામાં બે કડકાં પ્રવેશ
કરતાં હસતાં હસતાં મેં જવાબ દીધો.

આઈ બે કડકાં આરળ આવી; પગ મને
એળખી ટકા નહિ. તેર વર્ષનો ત્રણો એ લાખો
ત્રણો ગણાય. આઈ જુદું જ કમજોર અને નરળી
થઈ ગઈ હતી અને કડકાં પગ ધીરે ધીરે કરી
થકતી હતી.

“એ તો કું રાધ કિશન . !”

“ઓ...હો... ! જયકિશનના રાધુ ?”

આઈનું ગળું ભરાઈ આવ્યું. ઉત્સાહમાં
જેર કરી એ આરળ બધી, પગ શક્તિ નહોતી
એટલે એ લથડી; પગ મેં ઘુરત જ એને ટેકા આપી
પકડી લીધી. મને ભેટી પડી. એ હર્ષમાં રોઈ પડી.
એણે મારાં કુખમાં લીધાં; મારું મોં ચૂમું. માથે
હાથ ફેરવ્યો ને બોલી, “આટલા દિન ક્યાં હતો,
બેટા ? તારી આઈને પગ વિસરી ગયો ને.. ?”

અતિથય શરમને લીધે, મારું માથું નમી
ગયું, મેં કંઈ કહેવા ઈચ્છ્યું, પણ એક રાખ
સરખો બહાર નીકળી ન શક્યો. મને મારી બાજુ પર
વિચાર આવતો હતો. આઈ મારી ગૂંચવણ સમજ
અઈ. ઊંડો દમ બેચીને, ગળાગળા અવાજે એણે
પૂછ્યું : “સરખ તો રાજપુતીમાં છે ને... ?”

“હા આઈ !”

“અને, મોટા ?”

“ટોકરીનું બણી રહી છે.”

“અને, નિકા ?”

“એ પણ, કોલેજમાં બણે છે, આઈ !”

“અને મારા...સાનો અને બિટો ?” અઈ
મારા એકે જાળકનું નામ બૂલી નહોતો.

“અરે, એ બેય પણ કોલેજમાં બણી રહી છે.
કમળાનાં તો મેં લમ પણ કરી નાખ્યાં, આઈ !”

“સાક બેટા ! મેં પણ સાર્વત્રીનાં લમ કરી
નાખ્યાં. પૂરણ, કમળાં રૂઝીમાં બણી રહી છે, નિખી
ને બિનિનાં માવતર, ૭ વર્ષ પછી મળી આયાં :
એ લોક આંતરે એમને લઈ ગયાં. કપાચક કપાચક
એમના ખજરઅંતર આવ્યા કરે છે. હવે એકલો ત્રણો
મારી સાથે રહ્યો છે. આવતી સાલ એ પણ, રેલવે
વર્કશીપમાં, કામ શીખવા ચાલ્યો જશે.” આઈએ
એના પરિવારની કહાણી કરી. આ બધાં જાળકો,
આઈને ભાસલાન રમખાણોમાં મળ્યાં હતાં; તેમને
આઈએ પગ્યાં, પેળાં ને ટેકણે પણ પાડ્યાં હતાં.

“આઈ, મને ધણી યદર આવે છે . ! તારું
કરજ મેં કરવાઈ નથી ક્યું.” દિલ્હી પહોંચી ઘૂલ
જ એકલી આપીત, હો !”

“કરજ, શેનું બેટા !” આઈએ વ્યંગતથી
પૂછ્યું.

“થેલાં સોનાનાં ઠંડાં !”

“ઓ.. હો, એ... !” આઈને અચાનક થક
આવ્યું, ને એના મોં પર આનંદની ઝાંખા ફરી વળી.
મારા માથે હાથ પસવરાતી એ બોલી, “બેટા, કરજ
તો ચૂકવતા રહેવું જોઈએ; તને તારાં માથાંપે જીવન
આવ્યું, એ રીતે તારું પોતાનું જીવન, કોઈ અન્યનું
કરજ બન્યું કે નહિ ? આ કરજ જે આવણે નહિ
ચૂકવીએ તો આ સસાર આરળ ચાલવાનો શી રીતે ?
મેં તારું કરજ જ ચૂકવ્યું છે તો બેટા, ઘું કોઈ
ખીજનું કરજ ચૂકવજે. આ તો માનવધર્મ છે...

દુનિયાનો દરેક છે !” આટલું બેઠતાં આંધ્રે સખત હાંસી ચડી ચઈ.

હું શું બેઠું ? પ્રકાશને અચકાર શું કહેવાનો હતો ? હું ચૂપ થઈ ગયો, આંધ્રે ચૂપ થઈ બેઠો. ઘોડીવાર પછી, ધીમે અવાજે એ બોલી : “બેટા, હવે મારા હાથપર કામ નથી કરી શકના, નહિ તો, હું તારા માટે રસોઈ કરી નાખત ... ! હમણાં ગાંધી આવશે, ખાવાનું બનાવશે, તું ખાઈ ને જાજે, હો !”

જમવાની મેં ના પાડી હું તેજપાળના ઘમઝાં આવ્યો હતો, અને ત્યાં જતાં પહેલાં સ્ટેશનથી સોંધો લેતી પાસે આવ્યો હતો તે કહ્યું.

“બેટા, બે દિવસથી, મારી તખીયત ઠીક નથી. એટલે હું ત્યાં જઈ શકું તેમ નથી. આજ-ત્રણ તો મને પણ આવ્યું હતું. ચાંદસો મેં મેં કહી આવ્યો છે. તું તેજપાળને કહેજે.”

“બહુ સારું, જરૂર કહ્યું, આઈ !” કહેતાં મેં આંધ્રેની અચકારજ શીરી ને જવા બોલો થયો.

એણે ખૂબ જ ખારથી અને ચાંપો; મારા માથા પર, ફરી ફરીને હાથ ફેરવીને, સો સો દુઝામો ફેરી એ બેઠી : “બેટા, મારું એક કામ કરી શકીશ ?”

“હકમ કરો, આઈ !”

“કામે સવારે... દિવસના અઢી-આની સકીસી”

“જરૂર આઈ ! પણ કામ હોય તો હમણાં જ હોતો !”

અચકાતે રસ્તે આઈ બેઠી : “મારી આંખો હવે કમજોર બની ચઈ છે. રાતમાં મને બહુ દેખાઈ નથી, અત્યારે અંધારું પણ થઈ ચુક્યું છે, મોઢે દિવસના રમે ત્યારે તું આવી જાય તો હું તને પેટભરીને જોઈ શકું ! તેર વરસ થયાં, બેટા... મેં તને નિકાળીને જોયો નહીં.”

મારી આંખોમાં, ઝગઝગિયાં આવી ચૂક્યાં. બર્ષાં ખરાબે, મેં જુવાન હાથ : “જરૂર આવી જઈશ, આઈ.”

બીજે દિવસ, કેટલાક મહેમાનો આવવાના હતા સવારમાં, તેમના સ્વાગત માટે સ્ટેશન પર જવું પડ્યું. ત્યાંથી પાછા વળતાં, મને આંધ્રે પાને જવાનું થાક આવ્યું : મહેમાનોની ક્ષમા માંગી હું આંધ્રેના ઘર બહાર પળ્યો. ત્રણીના નાકે, બન્ને ચન્ચારના સમુદાયમાં નીચાં મોં રાખી મારતા જતા માણસો મેં જોયા : મારા હૃદયના પથકારા વધ્યા !

જયહી જયહી કગલાં ભરતો હું આગળ ધુપો, તે કાનના નીચલા મળે દણે મોટા જન-સમુદાય રોતો કકળતો હતો ! મને કહેવામાં આવ્યું કે સવારના પહેરમાં આંધ્રું પ્રાણપંખી ઉડી ચલ્યું હતું. અમે, મહેમાનિને લેવા સ્ટેશન રવાના થયા ત્યારે જ એણે આખરી પ્રણામ કર્યું હતું.

અંદર, જોરડામાં આંધ્રેના મૂત્તેડ પોતો હતો. શુભચેત આદરમાં એ હપટેઈ હતી. મોંની ભાજ ખુલો હતો. જોરડામાં અંતરમંદનના ધૂપની યુગ્મ વ્યાપી રહી હતી. બાલુમાં એક પરિત મંત્રો ઉચ્ચારી રહ્યા હતા !

આંધ્રું નિર્દોષ, મુખમંદલ-દાંત, ક્ષમાશીલ અને ગદન સ્વખન્ધા બેવાઈ ચલ્યું હોય એમ દીપ્ત રહ્યું હતું.

આંધ્રેના અર્ધજીવેલાં નળે-માથી પ્રેમ અને કંઠજીની સરિતાઓ વહી રહી હતી !

નિઃસહાય અને નિરાધારને પોતાની ગાંઠમાં સમાવી, હું આંધ્રે આનંદ અનુભવતી આંધ્રેના મુખની પ્રત્યેક રેખા પુષ્કિત બનેલી હતી, અર્ધ પ્રત્યક્ષમાંથી નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની પરિમલ પ્રસરી રહી હતી : નિઃસ્વાર્થ મુખદર્શનમાંથી નિર્બંધની પાકતા પ્રકાશી રહી હતી; અને જન્મ આપવાગળી માત્ર જન્મથી જ નળી શકે-મોડી શકે એવી જનજન-નીના અંતરની તુમિ, આનંદ અને મમતા વહી રહ્યાં હતાં.

અંધ્રેના ચરણો પાતે બોલે રહી હું. રવેત આદરમાં વિલગાએલા એ દેહને જોઈ રહ્યો હતો, ત્યાં એકાએક કાંઈએ મારા ખજા ઊંચા હાથ મૂકે; પડ્યું

માથા પર કાનરોપી કપાળે ઉપરેડક ડોકમાં તુલસીની મળા, દસવળુ અમરજી દુકાં પિતી ને નાના શા અથ્થ પર ખેસી ભયન થી દક્ષિણ બાજુ મારજે થોડા ઢકારો કતા આ મહાત્માને સીમમાં ખેતરો પર કામ કરતા કૃષિકારો જે હાથ જાડી વધી સાફ દર્દી રહ્યા હતા

‘સીતારામ, મુળરામજી બાપુ !’

‘સીતારામ બાઈ સીતારામ, સારા છે ને ?’

‘આપની કૃપાથી.’

‘મરી નહિ ભગવાનની કૃપાથી હશે.’

તમે ભગવાનના ભક્ત, વળી સાધુ, ભગવાનની પહેલા એના ભક્તોની કૃપા જવે બાપલા તોય અમારી કહેવામાં ચૂક કતી હોય તો ક્ષમા કરજો.’

‘ના ના ચૂક થીઈ એ તો આમ જો બહાય દેર દેર ખોલતા રહે તો અમને અભિમત્ત એ.’

મુળરામજી નામધારી એ મહાત્માએ દક્ષિણ બજુ થેડો આગળ ચલ્યા. સુ જ મહારાજ બરાબર આજના પંચાંગમાં મધ્ય સ્થાને આડા જિભા હતા ને ધરતી પ્રજાથી બીડી

‘બાપુ !’ મુળરામજીની સાથે ચાલતાં તેમના અબુદા બાવાસ્થાનના એક સેવકે કહ્યું ‘બાપુ ! સુજ મહારાજ સરારે ન તપે, કાળે ન તપે ને અત્યારે કેમ તપે ? સદાકાળ શીતળ રહેતા હોય તો ?’

‘એ તો સદામાનના શીતળ જ છે પણ માણસના અપકૃત્યો જોઈ, માણસને ભગવાનનું બીજુ રૂપ ન સમજવાની રીત જોઈ એ પીડા અનુભવે છે આ પીડામાં એમનું અસલ શીન સ્વરૂપ તેજો વિસરી ભય છે બાકી એ તો શીતળ જ છે. આપણે એને મુખ્ય કરી સ્મર કરીએ છીએ.’

‘માણસ ભગવાનનું સ્વરૂપ ?’ સાથેના બીજા

હેલવા બોલ્યો

‘હો, ભગવાન માણસમાં ખેડે છે, માણસની સેવા એ ભગવાનની સાચી ભક્તિ ને સચી પ્રસન્નતા છે બાઈલા ! બધા જાનને બધા ધર્મમાંથી સાર એ છે, જુઓ એથી તો મારા ગુરુ અબુદરામજીએ આપુ જીવન માટીના દીબા ઉપર લાકડાના પાટ પર ખેસી જુખ્યાએને પ્રથમ જાણી સદામાન આપુ પછી અનાજનું, વસ્ત્ર, કમડા, છત્રી જોડા અને માનવાપયોગી બધી ચીજોનું દાન કર્યું, એ આ સુરુ હપરને કયાવ શેધવા જવા પડે તેમ છે જ નહિ.’ મુળરામજી બોલ્યા.

‘બાપુ ! આપના ગુરુ કેરા હતા ?’

‘સોનો, ને સોનાકામતો ઉપરોત્ર પણ એણે કરીયોની સેરામાં જ કોઈ ચાહી-સોના પર મુદર મીનાકરી કામના મજૂરીના એ સાને ચાર ફેરી રળતા એમાંથી મત્ર અરધી જ ફેરી તેમજ રાખી બાકીની સાડા તથા ફેરીના સ્વપ્ના દાળિયા એ જુખ્યાએને લઈ વહેચી દેતા.’

‘આપ ?’

‘કું કાનિર છુ, પણ એમના ચંદ્રે હજુ બરાબર ચાલી સકતો નથી ચાલવા મહેનત કરુ છુ તોયે.’

થેડો, મુળરામજી અને તેના બે સેવકો ભયનચરથી અહીં જ ઉ દક્ષિણ બાજુ એક નાનાયા કિચ જુરળા ભાગ પર ચઢવાને એ બોલ્યા

‘ભારી તરસ લાગી છે’

‘બાપુ તરસ તો અમનેય લાગી છે’ સેવકો બોલ્યા

ને થોડાએ પણ થોડી વેદના ભરી હારજવ દીધી કે મુળરામજી બોલ્યા ‘જુઓ થેડો પણ તરસ્યો થયો છે’

‘પણ અહીં પાણી જ ન મળે બાપુ ?’
 ‘અરરર ! આપણે અહીં ચાર જીવ તરસ્યા
 થયા છીએ ને પાણી નથી મળતું’ તો બીજાની ટી
 વણે યતી હશે ?’

‘સાચી વાત છે.’

‘જુઓ આ સામે જાઉં જાઉં દૂર જમણાં
 દળાય છે બપોલને, જમનચરે જબ્બસ લાવ ખરીદવા
 જવું આવતું પડે એ બીચારાઓને તરસ લાગે તો
 પાણી ક્યાં પીએ ?’ મુળરામજીએ ચોમેર નજર
 ધૂમણી કંચી.

‘ક્યાં નહિ બાપુ ?’

‘અને જનવરોને તરસ લાગે તો ?’

‘એવ બીચારા તરસ્યાં જાય.’

‘પંખીડા ?’

‘એનીએ એજ વણે હોય ને ?’

‘ચાલો આપણે હવે સામે જમ જઈએ.
 બીજા કામ બંધ રાખી અહીં જગાણ જાણવાનું
 એક માત્ર કામ હવે પરીએ.’

તરસ્યા ચારેય જીવો એક-જાઉં દૂર ચામે
 ચલા. જમનચરની પ્રેક્ષિત અજાણની સ્થનના
 અજુદરામજીના દિબ્ધ મુળરામજીને આવેલા બોઈ
 ચામણોડા સામે ચલા. મુળરામજી અંધ પરથી નીચે
 ઉતરી. માગવાણીઓએ તેમના ચરજીની રજ લઈ
 મસ્તકે ચડાવી.

‘પડેલાં પાણી પાઓ.’ મુળરામજી બોલ્યા :
 ‘તરસ્યે રહેવાનું નથી.’

‘પ્રભુ, પાણી લાવે હો ? ને જોજન પહોં હમણાં
 બનશે’

એક બે માગજનો ચલા. વીતળ જળનો લોટા
 ભરી લાવ્યા ત્રણે જીવે પીધું. એક સેતક ઘોડાને
 પાણી પાતા અવેડા ઉપર લઈ ગયો.

માગજનો સાથે મુળરામજી ચામણાં એક નજી-
 કની ડેલી પર જઈ બેઠા. ત્રીજોને રોજ બેવ વખત

સતત જોજન અપાય છે. બીજી જબ્બસો પહોં અપાય
 છે આ બપોલે ચામણોડા મુળરામજીના ચરણે વચો,
 હાથે, અનાજ, દાળ આ બધું લાવવા માંડ્યા. લોકો
 સારા પ્રમાણમાં એકઠા પહોં થઈ ચલા કે મુળરામજી
 બોલ્યા.

‘સાઈઓ તમે ! જે અહીં ત્રીજોને ખાંટવા
 અને આપ્યું તે કરતાં ય એક અનોખો ધર્મ મારું
 તમને જાતાવડા આવ્યો છું.’

‘શો મહારાજ ?’

‘જળદાનનો.’

‘જળદાન ?’ મુળરામજીના ચબ્બે દોહરાવતા
 માગજનો બોલ્યા.

‘હા. જળદાન. અન્નદાન, વસ્ત્રદાનનું સમકક્ષ
 જળદાન છે. જુખ્યાઓને અનાજ આપવું ને પાણીની
 ધરન બેસાડી આ સરખું જ પુરવં કાપું છે. આજ
 અને અહીં આવતા હતા. ચારેય જીવો બધું તરસ્યા
 થયા. ક્યાં પાણીનું ટીપું ન મળ્યું. અહીં આવતે
 પીધું. હવે કહે તજ ચામને ત્રીજો પાણી વિના
 માગજ, પશુ ને પંખીની ટી વણે લાવ ?’

‘અરરર મહારાજ આપું દયું ?’

‘મારા માટે તમે અરરર કહ્યું પણ બીજા
 ચામણો માટે ?’

સાચી વાત કરી પ્રભુ આપે, બીજાનું પણ
 એવું જ બને.

‘મારી ઈંજા જમનચરથી અહીં આવવાના
 ને લગતા ગામેએ જતા મારજ વચ્ચે એક વાવ
 ગળાની પાકી બાંધવાની છે.’

‘પુણ્ય કાર્યમાં આપની ઈંજાને અપારો
 સાથ છે.’

‘જીમળી નહિ.’

‘મહારાજ કેટલું દય આપીએ.’

‘ના. દય પશુ નહિ.’

‘ત્યારે ?’

આપું ચામ મારી સાથે ચોકમ, પારડા,

કાદળા લઈ આવે. હું જે જ્યાં જતાં તે જ્યાંએ એક વાંત ગણે.

‘મહારાજની આંખો અચારોં માર્યાં પર છે.’

‘તમે એક મામના નહિ. આજુમાજુના બીજા મામવાસીઓને પણ હું આ પવિત્ર કામમાં મદદ કરવા મારા નામે સેવકો મોકલી કહાવું છું.’

‘હા. છ. ઝાઝા હાથ રાખામજા.’

મુળરામજીએ ત્યાં રહેલ જેઠ સેવકોને નજીકના તથા ગામેએ જ્યાં ને વાર મળાવવાનાં કામમાં મદદ કરવા બહીં આવવા કહેસો લઈ તૂરત મોકલી દીધા.

સંધ્યાકાળે તો સેવકો આ કહેસો આપી પાછા વળ્યા.

મામજનો મહારાજ માટે ભોજનની વ્યવસ્થા કરવા ચૂકાયા ને મિત્ર પદાર્થો બનાવવા મામના મારોહને જોતતા દત્તા આ વત મુળરામજી જાણી સમજી ગયા ને મામના આજેવાંને બોલાવી કહ્યું :

‘શી પરોમજીમાં પ.યા છો ?’

‘કાંઈજ નહિ. આપના ને આપના સેવકોના ભોજનની.’

‘જે જન માટે આટલી તકામાર તોયારી હોય ?’

‘આપના મોખા પ્રમણે જે જન હોવુ જોઈએ ને ?’

‘મારો મેલો ? હું તો સાધુ છું, ત્યાગી છું, રાજકોપથી પર સેવા કરવાની રીતવાળો છું, સેવક છું. બધા સેવક કહી મિત્ર પદાર્થો સારી સારી વાળગીઓ જમે ખરા ? ઈર્દિયાનગ્રહ એ સાધુવાનું પહેલું સોપાન છે. જલ્દાઈય કાષ્ટોએને વસ હેલ છે. એ કહી મિત્રાન ન જમે મારા માટે રાહતો ને હાથ આ મેજ વડે જીવે.’

‘આપ આ શું બેલો છો ?’

‘સચું જ. એ સિવાય હું કાંઈજ જમીશ નહિ ને તે પણ આ ધરધણીને ત્યાજ જમીશ.’

‘સેવકો ?’

‘એ પણ ખોરી હાથે એક પત્રને બાંધ રાહતો જ ખાશે. સ્વાદેન્દ્રીયના હોણેયો કહી સાધુ બની શકે ? ને સાધુતા પ્રાપ્ત કર્યાં વિના જનતા જનદાનની નિષ્કામપણે સેવા મઈ શકે ખરી ?’

‘બલે આપની ઇચ્છા.’

સંધ્યાની આજા દિતિજની લઘાટે ઝળકી મુળરામજી અને તેના સેવકો મામના કાકુરદારે દર્શને ગયા. પૂજારી અને દેવને વંદના કરી સંધ્યા આરતિની ઝલર બજાવી. માથકા ચરણાનું દહાં પ્રાર્થના માર્દ પાછા ફર્યા.

એ વેળા વાળુ તોયાર હતું. તથેય સાથે જેસી બાજરાનો થીતળ મઈ તથેય રાહતો ને હાથ જમ્યા.

રાત્રે જળનીકા આવ્યા. જળનો ગવાયા. પ્રસાદ વહેંચાયો. મુળરામજી મહારાજને એ પછી અન્નદાન, વસ્ત્રદાન ને જળદાનની મદદતા સમજાવી. માનવ જીવન અને દાનશીલતા બેટ જેવા જોડાળેક હોય તે સમજાવ્યું.

મોઢી રાતે બધા સૂતા.

મુળરામજી તથા સેવકો વહેલી પરોટે જમ્યા. સ્નાન કરી સ્વસ્થ થયા કે લગતા મામોએથી મહે-નતકસ લોકો ત્રીકમ, પાવડા, કોદાળી આ બધું લઈ સીતારામ; સીતારામ ના જવધ્વનિ કરતા મુળરામજી પાસે આવી બિમા.

મારેય મામના લોકોને લઈ મુળરામજી મહારાજ જમનમરથી બહી રાત્રે દૂર એક જિઆણુ વાળી જગ્યા પર આવ્યા. ત્યાં લંબી કો જીગીકતી. ત્યાં નિશાન કરી પ્યાંકી ભોરી મેહા. ધૂપ-દીપ પ્રજ-ટાવી શ્રુમ પૂજન કરી બે હાથ જોડી નમો બોમ્યા.

‘હે મા વસુધરા ! તરસ્યા જીવેલી તરલ છીપાવવા, તન ને સ્નના પરિતાપ મીટારવા તમારા બેલે રહેલા મીઠાં વારી પ્રગટાવતો.’

સાધુઓએ સમધ્વનિ કર્યાં. ઝલર વાળી અને લોકોએ તે સ્નાન હેપર શ્રમમૂલે બોદામ

આરંભી દોષુ:

એના આરંભ થયો ને જમનવરથી ગાડાંની હેલ્યો આવી. અંદર મોટાં મોટાં કડવાં, ટોપ, તપેલાં, ધાળી, વાડકા, લોટા, કમંડલ, આપ્યા બી ન ગાડાં-એમાં દળેલા લોટના કોમળા ખીચડી, દાળ, જાળ, મસાલા, તેલ ને ધીના કુડલા આપ્યા. પાણી ભરવા ટાઢા બોળ ગોળા આપ્યા.

નજીક તંબુ સંવટીઓ બિથા થઈ રહ્યા. ચૂંટ્યો ખોદાઈને ઉપર રસોઈ થવા માંડી.

પ્રથમ જ દિવસે મુળરામજી મહારાજો કામ કરનારાઓ માટે લાકુ બનાવડાવ્યા. પોતે જાતે બધાને પીરસી જમાડ્યા. બેંચ કરી કરી જમાડ્યા. ટાઢાં પાણી પાયા.

રાત્રે શાક રોટલા ને અથાણા આપ્યા.

બધાના મનોરંજન માટે નટ ને જાવાળા બેઠો બતાવ્યા.

મોડી રાતે મહેનત કરી લોકોના ચાર-છ આગેવાનો મુળરામજીની સંવટીએ ગયા ને બોલ્યા.

‘બાપુ ! અમારાથી આપનું અન્ન ખવાય ?’

‘આ અન્ન પશુ તમારું જ છે ને ?’

‘અમારું ?’

‘હા. તમારા જેવા જ મહેનતકર લોકોએ જગ્યામાં આપેલું અન્ન છે.’ હું ક્યાં એક કરવા ભડું છું.’ હે ! હે ! હે ! હે ! કબી મુળરામજી નિર્મથું હસ્યા.

‘જગ્યાનું અને અમારાથી મફત ન ખવાય !’

‘ખવાય, ખવાય, આ તો અહીં થઈ ગયે’ આચર્યો છે જળ પ્રકટાવવા વરસુદેવનું આદેશન ક્યું છે. એથી આ મીઠાને વચ્ચે પ્રસાદ સમજી જમીને.’

વાર ગળાઈ રહ્યા પછી જગ્યાથી આડ ત્રણ અનાંજ જમનવર પહોંચાડવાનો જાહેસ કરી લોકો તંબુ પર સૂતા રહ્યા.

બીજે દિવસ વહેલી સવારે સ્નાન કરી મુળરામજી કામના સ્થાન પર આવી બિથા ને ચોડા દિવસ ચડતાં જ રસોડા ભણી આપ્યા ત્યાં ગાડા ઉપર પાણીના પીપ ભરવા રવાના કર્યા. રસોડાએને રસોઈ બનાવવા સાબણ કપ્યાં.

ધન : ધળાધળ : ધન : ધળાધળ. જમીન પર ત્રીકમ કાઢાળીના આધાર થવા લાગ્યા. ને વાર વાર બધા અણુદાળાવાની જે નો જવધનિ કરવા લાગ્યા.

એક બે ત્રણ પાંચ પંદર ને એક મહિને સેંકડો હાથેથી પૂર્વ પશ્ચિમ એક હજાર ફૂટ લાંબી વાર ગળાઈ રહી.

એકતીએ દિવસે પાણી પ્રગટ્યું : ‘મીઠું’ મધ અદલ નાળિયેરના પાણી જેવું અલોપીક સ્વાદ યુક્ત.

મુળરામજી મહારાજો તે દિવસે જમનવરના વિદ્વાન બ્રાહ્મણને બે.લાવી વેદ-વિધિથી ધરતીમતાનું પૂજન કરી સ્થાન તરફથી તમામને મિષ્ટ ભોજન આપ્યું. બ્રાહ્મણને રેશમી પીતાબર ને સોના-ચંદોરની શીખ આપી.

પછી પાકા પત્રધિયાં ઉંકે પાણીની સપાટી પડતાના બનાવ્યું.

બીજે દિવસ જામ રણમહાના મહેલે મુળરામજી રહ્યા.

ઉંકે દરવાજો સાચા જઈ જામ એમને મહેલમાં લાવ્યા ને ઉચ્ચ આદરે બેસાડી તેઓ નીચે સામે બેઠા.

‘મહારાજજી ! મેં સાંભળ્યું કે આપે ધણી જહેમત લઈ એક વાર ગળાવી.’

‘ચારી મહેનત એ ક્યાં હતી ! કામ કરનારા તો તમારો લોકો હતા હું તો જોતો હતો.’

‘આંધ બધાને જમાડ્યા હતા.’

‘એ તો તમારું સરખાઓનું દાન મહેલ અને આપનો હતો એમાં ચારી કાઈ વરોડાઈ નથી.’ નિરુપી મુળરામજી બોલ્યા.

‘મહારાજ’ ત્યાંથી વિના ત્યાજ જાનના
વિના આપું પ્રયત્ન કામ ન બની શકે.’

‘કદાચ આપની જે વાત સત્ય હોય કે
ભારતીય થતું માનું કામ મેં કહ્યું.’ પણ આપનાથી
ધાય એવું કામ કરવા હું આપને વાદ આપવા
આવ્યો છું.’

‘સુખેથી આપણા આપો, હું તે કરીશ જ.’

‘વારનું કામ, જગ્યાના અનુદાનથી ને યુરુ-
કૃપાથી બન્યું. હવે ત્યાં થયું પચીસ, મહારાજીઓ,
સીમમાં કામ કરતા મહેનતકર્તા વોકો, જમનગર થ સત્ર
ને હાકાકાના ભારા વેચવા આવતી સીમ માતાઓ,
વારના દાકાનોજ પક્ષી પી ત્યાં રિસાઓ લે તેવી
છતી બનાવી દો.’

‘મહારાજની જેવી આપણા.’

‘પણ એ ક્યારે ?’

‘આપ આપણા કરો ત્યારે જ.’

હમણી જ, રાજેન્દ્ર ! હમણું જ આ પંચરના
ધાંતના પર સ્થિત ધૂનદ હવે, જાવનો અન માણ
સની કમીના નથી.’

જમ રજુમલે ત્યા જ મુજરામજની ઠાઠરીઆ
વજરને અણ આપી. પચરો, કડિયા, ચૂગે આ બધું
રવાના કરાવ્યું. તથા મામના પ્રિએટની વારનાળી
એ જગ્યા કડિયાના દાંકણા ને હથોળાના અવાળે
માથ રહી. વિક્રમ સંવત ૧૮૯૮માં થાર કરેલ આ
કામ વિક્રમ સંવત ૧૯૦૧માં પૂરું કર્યો. શીલાસેખ
આ પચરની નિરાજ જીનીના હિરોતામમાં ક્રેતરાની
જમ રજુમલે મુકાવ્યો.

વળી પત્રે ચાલી એક દિવસ મુજરામજ સકા-
રાજ જમ રજુમલ પાસે ગયા ને બોલ્યા :

‘રાજેન્દ્ર ! જહુ દવ્ય લોલ તો નથી ને ?’

‘નહિ મહારાજ ! મારા જમનગરમાં અણુક
રામજ મહારાજ સમા ને તમારા સરખા મહાત્મા
વસે. અજ નથી જમનગરને જીજીજી બનાવે તેવે દાણે
મને દવ્ય લોલ હોવ ખરો ? આ તથામ થન જ
આપનું છે. આપ આપણા આપો એટલી જ વાર છે.’

‘ના, મારે તો ખપ પૂરતું જ દવ્ય ખર્ચાવું છે.’

‘આપ આપો.’

‘વાર બની, જો બની હવે એ માણસો
માટેનું ‘જહુ’ ચૂગું પણ મૂકા પશુમાંથી માટે એક પાકો
હવાડો બંધાવી આપો.’

‘બંધાવી આપીશ.’

‘ને ત્યાં કોઈ વટેમાનું ને યાગ્યાઓને રહેતે
જતાં આમળાને વિજાતી લેલ મેં યોરડા પાકો
બંધાવી આપો.’

‘એ પણ બંધાવી આપીશ.’

‘બીજી આપણા ?’

‘હસે તો આવીશ.’

કહી મુજરામજ ગયા.

જમ રજુમલે ત્યાં વાર પાસે મેં યોરડી ને
હવાડો બંધાવી દીધા.

હવે દીરી પ્રથમે, જમનગરની અનુદાતા આ
સંસ્થાના સ્થાનાધીકારી જનસમૂહના દૃષ્ટિ વાંછનાની
અધૂર-ધૂપ-સૂત્ર થ એમિર પ્રસરી મઈ. જનસમૂહના
હેરા કણા બન્યા ને હાનગીત તરફ વળ્યા.

વાવની અણુક જહુ વસતા સોદા ફરમારોએ
એ જગ્યાએ વાર બની તેજ સ્થળે એકસો બારન
વીધાં જમીનનું મુજરામજને હાન કર્યું.

અનુદાનની પ્રતોત્રી ત્યાં અરણ્યમાંન મુજ-
રામજ સકારાને આ એકસો બારન વીધાં જમીનની
ખેત-વિષમમાંથી ત્યાં દાંજિયાનું સકામત યાણ કર્યું.
હવાડો ભરવાનો તથા ત્યાં કામ ઉતર રોકેલ કામ-
કરોના નિમાવનો ખર્ચ કાદવા માગ્યો.

વારનું નામ ધોળીતાર પાણું. નિષ્કામ કર્મ-
યોગ બાંહે આપારંધની અરણ્યમાં પ્રતી નોંધ્યો.

એ પછી સ્થાનનો વડીલદ અણુક બારા
સ્થાનના સચલીન આ રવેશી રામપ્રસાદજીએ ત્યાં
બવ આરોગ્યજનન બંધાવ્યું. ધોળીતાવનાં પાણીનાજ
એવો કુણ પ્રચર્યો કે ચાહે તેના આપ્તર માનની
માટે તો ઓપકર બની ગયાં, સેંકરો અખરો ॥

દરથી અહીં રોજ મુક્ત થવા રહેવા આવવા લાગ્યા. એટલે આચાર્યશ્રીએ વધુ મકાનો બંધાવ્યા. સૂત્રથી ફુલડાડ ને જ્યોત વરડાવ્યા. વાવ પાસેની જમીનમાં અનંજ વાવી તે રોગીઓ માટે વાપરવા માંડ્યું.

રામપ્રસાદજી પંક્તી રચનાને વહીવટ વર્તમાન સ્થાનાધીશ મહંત શ્રી શાંતિપ્રસાદજી પાસે આપ્યો. ત્યાં એમણે મકાનોમાં સારી સુવિધાઓ બનાવી વિશળ ગીચાળા બનાવી. આયોના ગળાની ટેકરીના મધુર-અચાને અરપ્પર ઓર રમીલ્ય બની ગયું. પંક્તી તો હંભરો મોટે દરદીઓ બારત ને બારત બંદ રથી આવવા માંડ્યા. તેમ તેમ મહંતથી શાંતિપ્રસાદજી મહારાજને બેઠો તથા યાદીઓ માટે અલગ

અલગ સડોસ, બાથરૂમ, એક મેસખાન ફૂંતો, વીજળીનું સાધન વસાવ્યા—સ્થાનનાં દુન્યનો માનવ કદમાણુ અર્થે વ્યય કર્યો. આજરો માટે દવાખાનું વસાવ્યું. ત્યાં કોઈ પણ દર્દીએ એક રાત્રી પાછું પણ કહી આપતી પડતી નથી. આજરો અને તેના કુટુંબીઓ માટે દુધ સાતુ પચીસ દુગ્ધનો માથો ત્યાં રચનાના ખર્ચે કાષ્ઠમ રહે છે. ફાનની, વાસણની, ગાદીનાં, ગોદાનાં, પથ્થર ને અન્ય ફર્નિચરની સ્થાવર સ્થાન તરફથી અપાવ છે. વિના મૂલ્યે આવું તો સોઠામાં જ સંભવી શકે. નિઃશ્રામ કર્મચોરનાં સાચાં આચરણ તો સોરહની શ્રી કૃષ્ણનાં પાદસ્પર્શ પુનિત બનેલી ભોમકા પર જ સંભવે.

[પૃષ્ઠ ૩૧૩ થી ચાલુ

વળી મેં જોયું તો બાવીસ-ત્રીસ વર્ષનો એક યુવક બોલો હતો. એની વિશળ આંખો પરથી દેખાઈ આવતું હતું કે એ ખૂબ જ રોગી હતો; અને હજી એની આંખોમાં આંસુ ચમકતાં હતાં.

એણે ધીમેથી કહ્યું : “હું જોખીનાથ છું.”

હું ચૂપ રહ્યો. મારામાં બેલવાની યક્તિ નહોતી.

“હું તેજ તાળને ઘેર આપને તેડવા માટે ગયો હતો, પણ ત્યાંથી મળવા મળ્યું કે તમે રહેલો નથી છો.” એ બોલ્યો.

તોમ હું ચૂપ જ રહ્યો. જોખીએ રજાગળા અવાજે વત આપુ રાખી. “સવારે આઈએ તમને ખૂબ જ વાદ કર્યા હતા. તમે આવવાના હતા, એથી હેલ્થ શ્વાસ લગી એ તમારી પ્રતિજ્ઞા ફરતી જ રહી!

*

પણ એને લાગ્યું કે મનુષી ફક્ત નજીક પહોંચી છે, અને તમે આવ્યા નહિ એટલે મને કહ્યું : “જોખી... બેટા...! મારો દીકરો રાધાકિશન આવે તો એને આટલું આપી દેજો...”

કહેનાં જોખીએ એનો હાથ લેખાવ્યો અને મારી હથેળી ઉપર એક પાવલી મૂકી દીધી.

પાવલી જોઈ મારી આંખો પરનો બધો તૂટી ગયો....!

મને મળ્યું નથી કે હમણું આઈ કર્યા હશે! નો, એ સ્વપ્નમાં હશે તો, મને ખાતો છે કે ત્યાં પણ એ કોઈ રંગીન બાન્ડ પર બેસી હશે; ખૂબ જ શ્રદ્ધા અને આત્મવિશ્વાસથી ત્યાંના તમામ દેવદેવીઓના મથે હાથ ફેરવતી ફેરવતી પીંછાવાળા પેતાના વંદન-વામાથી ઘોરે પાવલીએ વહેતી રહી હશે.

૨૩

જયતમાં અનેક વિચિત્ર વસ્તુઓ છે, પણ હેથી વિચિત્ર વસ્તુ તો માણસને પોતાની સ્વભાવ જ છે. માણસના ફરજ આમ જુઓ તો સ્વાધારણી રીતે એકબીજાને મળતા આવે છે. માણસનું કદ, શરીરની આકૃતિ વગેરે તો એકબીજા સરખા હોય જ. તો પણ માણસનો સ્વભાવ કદાપિ પણ સરખો આવતો નથી. દુનિયામાં લાખો કરોડો માણસો રહે છે, લાખો કરોડો જન્મે છે અને મરે પણ છે. પરંતુ, એમાં ક્યાંય સંપૂર્ણપણે કોઈના સ્વભાવ મળતા આવતા જણાતા નથી. હા, ક્યાંક થોડીકથી ખામતોમાં મેળ પડે ખરો. પણ નાની મોટી ઘણી ખામતોમાં વિષમતા હોવાથી જ.

‘તુડે તુડે મતિમિન્ના:’ એમ જે કહ્યું છે તે પણ સ્વભાવભેદને અનુસરીને જ કહ્યું લાગે છે. કારણ કે સ્વભાવ મતિને થડે છે અને સ્વભાવને મતિ થડે છે.

સ્વભાવની વિચિત્રતા વિષે દરેક માણસે કહ્યું ને કહ્યું સાંભળ્યું હશે જ. પણ મારા બેટકું કોઈએ નહીં સાંભળ્યું હોય. થોડાક દાખલા અહીં રજૂ કરું તો અસ્થાને નહીં ગણાય.

મારા એક શિક્ષકમિત્ર છે. ૫૩ એકલા છે, એટલે નિશ્ચય જતી વેળા ધરને તાળું મારીને જ આવે છે, પરંતુ તેમનો સ્વભાવ એવો વિચિત્ર કદંત્રો છે કે તાળું મારીને થોડે દૂર ચલા પછી તેઓ પાછા ધરે આવે છે અને તાળું બરાબર બંધ થયેલું છે કે નહિ તેની ખાતરી કરે છે ! આનું એક દિવસ, જે દિવસ નહિ પણ દરરોજ કરે છે ! એટલું જ નહિ પણ નિશ્ચયે ગપા પછી પણ એક વખત ડોકરને ઘેર મોકલે છે અને ખાતરી કરાવી મંગાવે છે કે ધરને તાળું બરાબર લાગેલું છે ! તે જ એક દિવસ નહિ પણ દરરોજ !

એમને આ વિષે પૂછીએ તો કહેશે ‘તાળું’ બંધ છે એ તો મને જ બરાબર ખાતર હોય છે. પણ

સ્વભાવ જ એવો પડી ગયો છે. અરવે રસ્તે ભડે કે પાછા ફરું જ પડે. ન ફરું તો જીવને ચેન નહીં પડે. ખીમ કામમાં પાન પણ નહીં ચેરે.’

હવે બોલો આને શું કરેવું ?

અમારી પાંચાઈમાં એક દોષામા રહે છે. પોતે એકલા છે. ડોકરોં હોઈ કંઈ નથી. આમ જુઓ તો સ્વભાવે ક્યાં અને સમજી પણ છે. તેઓ પોતે જ રાંધે છે, પણ રાંધીને જમવા બેસે છે ત્યારે યજ્ઞ સામે બેઠીને પ્રથ કરે છે :

‘દીકરા ખાઈ’ ક’ !

અને પછી પોતે ખાવા મડે છે.

ડોશીને પૂછીએ ત્યારે કહેશે; ‘શું’ કરું ભાઈ ! કોણ મળે શી રીતે આવે સ્વભાવ જ પડી ગયો છે, બાકી મારે કોઈ દીકરા નથી-હવે પણ નહીં.’

એક ગ્રેફસરનો સ્વભાવ એવો જૂનાલો હતો કે તેઓ પોતાની ૫ તીને બરાબર જુએ ત્યારે એક જ પ્રથ કરતા; ‘ખાનુ, તમે ક્યાંથી આવે; હા ! કોઈને મળ્યું છે ?’

શરદમાં તો તેમના પત્નીને ગ્રેફસર મારા હોવાની ઘડો ત્રોલી. અને તે ખામતમાં ખૂબ દુઃખી પણ થયેલાં. થાણીની મેન્ટલ હોસ્પિટલમાં મે કહી સારવાર કરાવવાનો પણ પ્રયત્ન પણ કરેલો, પણ બ્યારે તેમણે બહુ પૂછે કે એ તો ગ્રેફસરનો સ્વભાવ જ છે ત્યારે ચાંત થયેલાં.

પછી તો ગ્રેફસર પૂછે કે ‘તમે ક્યાંથી આવો છો ? કોણ છો ?’ ત્યારે તેમણે એક જ જવાબ આપવા માડેલા : ‘ક’ તમારે સાંભરેથી આનું છું’ અને તમારી પત્ની છું’ ગ્રેફસર જવાબ સાંભળી ‘ચોહ, આઈ. સી.’ બોલીને ચૂપ થઈ જતા.

આ તો ઠીક. પણ એથી ૫ વિચિત્ર સ્વભાવના માણસો પણ મારા બેટકામાં આવ્યા છે.

કહેલું કે રાયના ભાવ વધી જશે ત્યારે પોતાને કેટલી રાયની જરૂરિયાત છે તેનો વિચાર કર્યા વિના તેમણે દસ મહુ રાઈ વહેરી લઈધી અને પછી જ્યારે ભાવ વધવાને બદલે ઘટવા માડ્યા ત્યારે અડધી કિમતે પાછી વેચી દીધેલી. એક વખત તેમને કોઈએ કહ્યું કે ઈશસ્ત્ર કરનાથી સોબીજું દસમુ એ છું સમ છે ત્યારે 'લેડીના દબાણ'ની સહેજ પશુ ફરિયાદ ન હોવા છતાં તેમણે દોઢ માસ સુધી સિર્ષાસનને પ્રયોગ કરેલો અને એમ કરના જતાં અનેક વખત આઘા-અવળા પડીને શરીરને ઠપ્ ઠપ્ આપેતું.

આ તો ઉતાવળીઆ સ્વભાવની વાત થઈ પશુ કેટલાકે માણ્યોનો સ્વભાવ એકદમ ધીરો હોય છે. તળાવનું પાણી જેમ એક ઠેકાણે હોતે પડી રહે છે તેમ આવા સ્વભાવના માણસો પશુ જ્યાં પડે છે છે ત્યાં જ પડી રહે છે. અને તળાવના પાણીને ગતિ આપવા જેમ પરન પ્રવરન કરે છે, છતાં પછી મોજાઈપે પાળને અચ્છાઈને પાણુ બનાવું ત્યાં આવી રહે છે તેમ આવા માણસને ગતિ આપવાનો આપણે કંઈક પ્રયત્ન કરીએ તો પશુ તેઓ પછા બનાના ત્યાં જ જઈને બેસે છે.

આવા માણસો ઘણી વખત વિચર તો કરે છે પશુ પડી થાય છે, શુ નાથી જન છે ? એમ મનમાં તે મનમાં બેલીને વિચારની પૂર્ણિની કરી નાખે છે. અમારા જામખા એણાજ એડ ડોસા

[પૃષ્ઠ ૩૨૩ થી ચાલુ]

ઉપર આધાર રાખીને પ્રવર્તે છે. આપણે એકબીજાને ચાહ્યે છીએ તે એવી સમજણથી કે આપણા અને બીજામાં રહેલ આત્મા તે એક જ છે બ્યારે આ પામત્રય સમજણ નથી હોતું ત્યારે આપણે એકબીજાને ચાહતા હોઈએ તો પશુ તે વખતે આપણે

પરેલ દતા. તેઓ એટલા બધા ધીરા સ્વભાવના હતા કે સવારે લોટા લઈને જંગલ જવા નીકળતા તે એક બગીચે ઘેર આવતા અને તે પનુ લોટા ભરેલા ને ભરેલા પાટા લઈને. પછીએ તો કહે કે 'રસ્તામાં ફલ જાળાઈ મળી ગયા તેમની સાથે વાતોએ સ્ત્રી ગયો !'

એક ગ્રેફસરને સ્વભાવ એટલો બધો ધીરો હતા કે કોઈજાથી ઘેર આવીને કપડાં કે બૂટ કશું કાઢતા નહીં. દેમલ પર ચાળી મંગાવીને જ જમી લે. અને જુ સી ઉપર પડી વાંચવા માટે. વાંચના વાંચતા પુરતી ઉપર જ બેઠી જન અને એમની પત્ની બેઠાં તો બૂટ કાઢ સારે જ પથારીમાં જઈને પડે.

બીજે દિવસે સવારે જાહે તો પશુ પડી બૂટ-કેટ કહે નહીં. એમ ને એમ નાશા વિના જ જમીને તેઓ કોનેલે ચાહ્યા જતા. ઘરમાંથી કેઈ રોકે તો કહે : 'કલ કાઢનાં બૂટ-કેટ કહાં નથી, તો હો અ જનો દિવસ રહેવા જ દઉ ; એટલી તકજે એ છી સાળે જ કાઢીશ.'

સ્વભાવની આવી વિચિત્ર વાતો સાંભળીને કાઠને હસતુ આવતો. પશુ છતાં એ એટની બધી સત્ત વાતો છે કે તેનો રીકાર કર્યા વિના અલગ નથી અને તેથી જ હુ કહુ છું કે આ જગતમાં સ્વભાવ જેવી વિચિત્ર નીચ બીજી એકે નથી.

૩૨

અપણા પ્રેમના બદલમાં કંઈક વગરની આશા રાખી બેસીએ. જી ડિસ્સામાં આપણે માનવજાત વચ્ચે પ્રણુના સાચા સેવક બની રહીએ નહિ, કે ને કોઈ પશુ પ્રકારના બદલાની અશા રાખ્યા વગર દરેકને સમવચ્ચા અને આનંદ આપે છે.

જિજ્ઞાસુ : ‘જે માણસો યોગ્ય રીતે જીવે છે અને જેઓ સારી રીતે અધ્યાત્મિક છે તેઓને મંદવાહ આવે છે તેનો પ્રુથક્કો કઈ રીતે કરી શકશું? એવાં શરીરમાં મંદવાહ કેવી રીતે દેખાય છે? અથવા તો શું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય અને આધ્યાત્મિક વિકાસ એ ઝેડખીનથી સાર જુદાં અને સ્વતંત્ર છે?’

રામદ.સ. ‘શરીર એ આત્માથી જુદી વસ્તુ છે. દેહ વિકારને આધીન છે પણ દેહમાં રહેલો દેહી, જેને આપણે આત્મા કહીએ છીએ અથવા આપ-ણમાં રહેલ પરમાત્મા એ આંકડરી એટલે કે નિર્નિકારી છે. દેહ તો જન્મ, મૃતિ, રોગ અને મરણને અધીન છે પરંતુ આત્માને માટે એ સત્યું નથી, એટલે જ્યારે શરીરનો નાશ થાય છે ત્યારે આત્માનો નાશ થતો નથી. આપણે આત્મા છીએ એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું તે આધ્યાત્મિક સધનાનો આદર્શ છે, અતિમ પથ છે આપણે એ જાણવાનો યત્ન કરીએ છીએ કે આપણે શરીર નથી પણ અંદર રહેલ જીવાત્મા છીએ કે જે મરણપર્યંત વસ-રતો છે. બ્યારે આપણે આ જાણીએ છીએ ત્યારે આપણે આ દેહના બંધનથી મુક્ત કઈએ છીએ અને ક્રમશઃ બની જીવે છીએ.

‘તમે પહેરેલું ખમીસ ફાટી જાય છે ત્યારે તમે એમ નથી કહેતા કે તમે ફાટી ગયા છો એવી રીતે જ્યારે શરીરને વેકરાવું હોય ત્યારે એમ ન કહો કે ‘હું વેઠું છું.’ આપણને દેહાધ્યાસ ન હોયો જોઈએ, ‘આ માડું શરીર’, એમ સામાન્ય વાત-ચીનમાં પણ આપણે બોલીએ છીએ. એનો અર્થ એમ છે કે આપણે શરીર નથી. બ્યારે હું એમ કહું કે ‘આ મારો કોટ.’ ત્યારે એ ચોખ્ખી વાત છે કે હું કોટ નથી. ‘માડું મન’ એ સંગ્રાન્વાયક સજ્જ પોતે પણ દર્શાવે છે કે હું પોતે મન નથી. ‘મારી છાતિ’ એમ કહેવામાં હું છાતિ નથી અને ‘મારી ઈન્દ્રિયો’ એમ કહેવામાં હું ઈન્દ્રિયો નથી. હું પોતે આ બધી

વસ્તુઓથી કાઠી પર રહેલ તત્ત્વ છું. કારણ કે આ સર્વ વસ્તુઓને હું ધારણ કરનાર છું. આ પ્રકારે આપણે સમજીએ છીએ કે આપણે શરીર નથી, આપણે મન નથી, આપણે છાતિ નથી, આપણે ઈન્દ્રિયો નથી. તો પછી આપણે શું છીએ? ચાલો, આપણે એ બોળી કહવાની મહેનત કરીએ. ચાલો આપણે એ જાણીએ કે આપણે આત્મા છીએ, માત્ર એક શરીરમાં રહેલો નહિ પણ સર્વત્ર રહેલો. અન્ન-રામર તત્ત્વ એક બંધિતમાં જ મર્યાદિત હોઈ શકે નહીં. એ સમર્થિતત્ત્વ હોવું જોઈએ, સર્વવ્યાપી હોવું જોઈએ અને નામરૂપ વસ્તુનું હોવું જોઈએ, પછી જ એ સત્ય અને સનાતન હોઈ શકે.

‘પરંતુ, આ શરીર, મન, છાતિ અને ઈન્દ્રિયો એ બધાં વ્યક્તિગત છે, અને તેના ગુણધર્મો કરીને સપેક્ષ છે. તેઓને આદિ અને અંત છે. આપણી અંદર રહેલો આત્મા જેને આપણે ઈશ્વર કહીએ છીએ એ સર્વવ્યાપી છે, સનાતન, તથા આદિ અને અંત વશન છે. આ પરમ સાત્ત્વ પરત્વે સજ્જાન રહીને આપણે જીવન જીવું જોઈએ, તે પછી આપણે સદાયે તે અંતરાત્માની દૃષ્ટા પ્રમણે કાપ કરશું, સત્યમાર્ગે જ સત્તા વર્તીશું અને કદીપે જીવે રસ્તે દોરાશું નહીં. આપણે ખોટું રસ્તે ત્યારે જઈએ છીએ કે બ્યારે આપણે આપણા જાતમાઈઓથી જુદા છીએ એવાં જાનથી કામો કરીએ છીએ. જે અંતે એકજ છે તે ખરું સત્ય શું છે એવું જ્યારે આપણને જ્ઞાન થાય છે ત્યારે જુદાપણાની સાવના અદસ્ય થાય છે અને સર્વ કોતો સાધેલી એકવચ્ચાની જ્ઞાનનામાં આપણે કામ કરીએ છીએ. પછી આપણે લોકોમાં એકરાજતા અને શાંતિ આણી રાખીશું, અને વિરોધ તથા કલહને હાંકી કાઢી શકીશું, કારણકે ત્યારે આપણા કમો સંપૂર્ણ નિસ્વાર્થ થતાં ઢરો. બ્યારે આપણે પોતે પરમ સત્ય છીએ એમ જાણીએ છીએ ત્યારે ખીમઓ તરફનો આપણો પ્રેમ એ પરમ સત્ય

માનવી અને યંત્ર

માનવી એ યંત્ર નથી. યંત્રને પણ એ આવશ્યક તેલ, ઊંચક અને આરામ આપવામાં આવે તો એનું આયુષ્ય વધે છે, પણ માનવીને આવો આરામ મળે છે ખરો ?

આને રોગો વધ્યા છે એમ બ્યારે કહેવામાં આવે છે ત્યારે એનો ઔષધ જ જવાબ એ મળે છે કે માનવીની પ્રતિકારશક્તિ ઘટી છે. આ પ્રતિકારશક્તિ મેળવવા માટે વિશેષ ઊંચક ખાઓ, જો ઊંચક ન લઈ શકાય કે ન મળી શકે તો (વિટામિન-સલામ) ઔષધ લે. પણ કોઈ પણ રીતે પ્રતિકારશક્તિનો સંચક કરો.

આને શરીર, સ્વેચ્છમ અને શારીરિક થાક કે અશક્તિનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. આ દરેકને બ્યારે સંધી રીતે કોઈ પણ રોગમાં વિચારવામાં આવતા નથી ત્યારે અથવા વિચારી શકતાં નથી ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે એલર્જિક કન્ડિશન છે. એન્ટી એલર્જિક ઔષધો લે. પણ આ એલર્જિક રિથ ત પેદા શા માટે થાય છે એનો આપણે જાણે જ વિચાર કરીએ છીએ.

આજના રોગના મૂળમાં માનસિક અસ્વસ્થતા, આરામ અને ઊંઘનો અભાવ પ્રાધાન્ય લેવાય છે આ વિચારને આપણા સમાજમાં આજે કોઈ સ્થાન છે ? ચર્ચાની જેમ કામ કરો એ આજનું સૂત્ર છે.

એક માણસ ઉઠાડે કરે છે અને છીબ દિવે એન શરીર થાય છે. આ શરીર થઈ હોવા છતાં, આ, દવા અને ઉત્તેજના આવે તેવા બીજાં ટ્રોફો લઈને કામે ચડે છે. શરીરમાં એનેસિન-એસિપ્રિન લેવાનો પ્રચાર આજે ઠેકઠો વધે છે એ કોણ નથી જાણતું ?

શરીરનું કારણ ઉઠાડે છે. એને આરામની જરૂર છે.

આ આરામનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ આપણે આરામ એટલે નિષ્ક્રિયતા એવું માનીએ છીએ. હકીકતમાં આરામને એટલો સંબંધ શરીર સાથે છે તેના કરતાં ઘણો વધારે સંબંધ મન સાથે છે. શરીરનો થાક ખચેલી શક્તિ ઊંચકથી મેળવી શકાય છે, પણ એક જ કામમાં રોકાયેલા માણસને જે માનસિક થાક લાગે છે એને દૂર કરવા માટે તો કામનો પ્રકાર બદલવો જોઈએ. કસરત કરતાં એટલો થાક લાગે છે તેટલો થાક રમતો રમવામાં નહિ લાગે. એનું કારણ માણસનું મન એમાં પ્રસન્નતા અનુભવે છે.

આ આરામનું રશિયામાં બારે મોટું મહત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. રશિયાનાં બંધારણમાં રશિયન માત્રને ૧૧૬મી કલમ પ્રમાણે આરામનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે અને તે પણ માત્ર લાગણીના વિચારથી નહિ પણ વૈજ્ઞાનિક સત્યનો સ્વીકાર કરીને. રશિયાનો આરોગ્યશાસ્ત્રી પાલકોવ કહે છે કે, રોગ અને નીરોગતા માણસનાં જ્ઞાનની શક્તિ પ્રસન્નતા પૂર જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આ જ્ઞાનતાનું આરામ આપવાથી માણસની કામ કરવાની શક્તિ અનેકગણી વધી જાય છે. એની શરીરનાં સર્વમાન્ય વ્યાપારો ઉપર પણ સુદર અસર થાય છે. પ્રાણીઓ અને મનુષ્યો ઉપર કોલા વૈજ્ઞાનિક પ્રોગ્રેસને આધારે આરામ માટે નીચેનાં ત્રણે નક્કી કરવામાં આપ્યાં છે.

૧. જોરવાળા અને સાંજના ઊંચક પહેલાં અરધી કલાકનો આરામ લઈ ને પછી જ એ ઊંચક લેવામાં આવે તો ઊંચકનું

પાચન અને તેનું શોષણ-અમૃતીકરણ ઝડપી બને છે, ખોરાકમાંથી પાચનને અતે પૂરી શક્તિ મેળવી શકાય છે.

૨. લોબન પછી તુરત જ કામે ચડવાને બદલે થોડું કરો, આંટા મારો. આથી શરીર અને મનને પૂરતો આરામ મળશે.

૩. આખા દિવસનું કામ કર્યા પછી આરામનો ઉત્તમ પ્રકાર એ રમતો છે.

પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિ એ વિચાર જલદી ગળે ઊતરે એવો નહિ લાગે. પરંતુ આરોગ્ય-શક્તિઓ કહે છે કે, માત્ર ઝેરી રહીને રનાયુઓને આરામ આપવા કરતાં પ્રિય એવા બીજા કામમાં મનને રોડીને આરામ આપવાથી જલદી આરામ મળે છે.

એનો અર્થ એ પણ નથી જ કે આખો દિવસ ખેતરમાં ખૂબ જ કામ કર્યા પછી દેર આવીને લાકડા ફાટવાથી ખેડૂતને આરામ મળી શકે. પણ એનો અર્થ એ તો છે જ કે એણે રમવા જતું નોંધ્યો. ફરવા જતું નોંધ્યો. જોનામાં જોણું રાખેલા સ્વબળના કામમાંથી આઠ દિવસે એક દિવસ મુક્ત થઈને ઘરની બહાર નીકળી પડવાની ટેવ નો રાખવામાં આવે તો પણ એમાંથી ઘણું આરામ મળે છે.

ૐ

આરામનો એક પ્રકાર હાસ્ય છે. હસમુખો સ્વભાવ કામનો થાક લાગવા દેતો નથી. કામ કરો-ખૂબ જ એકાગ્ર થઈને કામ કરો, ઘણું કામ કરો, પણ મનને એવી ટેવ પાડો કે જેથી એ કેઈ ને કેઈ વિનોદ કરીને કામનો થાક ભૂલી ભાય.

થાકની લાગણી માણસને મગજમાં થાય છે. આ લાગણીને પેદા થતી અટકાવવા માટે મગજને પુષ્કળ પ્રમાણમાં હવા-પ્રાણવાયુ નોંધ્યો છે. હવાથી લોહીની અશુદ્ધતા દૂર થાય છે. ખોરાકનું પાચન વધે છે; કારણ કે ખોરાકને પચાવવા હવામાનો પ્રાણવાયુ ભાગતો હોવાથી મહત્વનો ભાગ ભજવે છે અને મગજના જે વિભાગને પુષ્કળ તાણ સ્વચ્છ હવા આવરંધક છે તે જ વિભાગ દ્વારા શરીરનું રક્તાભિસરણ અને શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયાનું નિયમન થાય છે એટલે જો આ વિભાગને પૂરતા પ્રમાણમાં હવા પ્રાણવાયુ ન મળે તો આ બાંને ક્રિયાઓ ઉપર એની માઠી અસર થાય છે, આઘાતજન્ય પરિવર્તનો પેદા થાય છે આનંદ હાસ્ય દ્વારા મુલ્લી હવાને જરૂર પણ વિરોધ લઈ શકાય છે અને એ રીતે માણસ પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિ લોગવી શકે છે.

હું ને મારા એક મિત્ર અંબ કમ્હાગામા ગયા. અંબોની શરણુશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોય છે. સવારના કાંડા અગિયારેક લગમગ થયા હશે. અને સરંઆધળાઓ ઠળવે ઠળવે તેમની ભોજન-લાળામાં એકત્ર થયા હતા. કોઈ લાકડી કપાવતા, તો કોઈ જખમે સાથે વાતો કરતા, તો કોઈ ભજન માતા. આંધળો સ્ત્રીઓ પણ આમાં હતી.

સરં પોતાના આસન પર બેસી ત્રણ એટલે બને મારા મિત્ર એક આંધળી બાઈને બતાવીને કહ્યું : 'હવે એ જખમે એ જોજો.' મેં એ બાઈને જોઈ તો અંવાણ ઉપરાંત તે બાઈ ખેર હાથે દૂડી હતી. એના બન્ને હાથ કાંડા આગળથી કપાઈ ચલેલા હતા. બન્ને હાથ દૂડા હતા એટલે કુટકલના પૂરંકની મારી ઉત્સુકતા વધી. બંધાંએ જમરાનું ચર કહ્યું : પેલી બાઈએ પોતાના ૫૪ વડે ખીચડી ચોળવી ચર કરી. આખો જેની સરળતાથી હાથથી ખીચડી ચોળીને બાઈએ છીએ તેની જ રીતે પેલી બાઈએ ખીચડી ચોળી અને પછી પોતનું મોડું જ પાસે લાવી પતની અગ્નિઓમાં આવી શરૂ એટલી ખીચડી લઈ મોઢામાં મૂકી દીધી. તેની જ નિશ્ચયથી દહીની વાડા પતની આંધળીઓ વચ્ચે પડી અને મેં કું પાને લાવી દહી પીધી ! અને થયું : પરાધીન આંધળાં-દૂડાં મરુતો આમ સ્વાસ્થ્યની બને છે ત્યારે આપણે !

—વિનોદચંદ્ર દેવપ્રભુ ભટ્ટ

તમારા મનમાં કંઈ સંકે નથી, તમને પૂછ્યા જેવું કંઈ લાગતું નથી એમ મને જ્યારે તમે કહો છો ત્યારે મારા મનમાં સંકે ચાલે છે કે હું તમને મહુ છું તેની ઉપર મનનવિચારો છો કે નહિ, જે સામ્યો છો તે જીવનમાં ઉત્તરવાના પ્રાપ્તો કરો છો કે નહિ કે જે કહું છું તે માત્ર સામ્યજીવ જ આવે છે ?

હું તમને વારંવાર કહું છું કે ધર્મનું આખરી જીવ આચરણ છે. તમે રોજ પૂજાપાઠ કરતા હોશો, દેવદર્શન નિમિત્ત રીતે જતા હોશો, એકાગ્રતાથી ખાનમાં બેસતા હોશો. પરંતુ, એ બધું કર્યા છતાં મેં જો તમારા આચરણમાં ધર્મ નહિ દેખાય, તમારો વ્યવહાર દેશ્વર કે અન્નામરૂપ હશે તો પછી પૂજા-પાઠ, દેવદર્શન કે ધાર્મિક વ્યાખ્યાનથી તમે કંઈ સિદ્ધ થશો નથી એ જ સ્પષ્ટ થશે.

ધર્મનું મુખ્ય કામ માણસના આચરણમાં પરિવર્તન કરવાનું છે. સાચું શું છે એ આપણે બધા જાણતા હોઈએ છીએ. આપણે સાચું વર્તન કરવું જોઈએ એમ આપણે હૃદય આ સૂચવે છે. સંસ્કારો, આપણી લેખ, મેઠ કે કામની જીતએ આપણને જ જાણે અજાણે ખોટું કામ કરવા માટે પ્રેરે છે. સાચું વર્તન કે શુદ્ધ વ્યવહાર કરવાની આપણે માનસિક શક્તિ ખોઈએ છીએ. હોઈએ એમ આપણને લાગે છે. જેના કારણે લોકો ધર્મ હોય તેના કાર્ય પારેણું કામ કરી શકતા નથી. તેમ આપણું મન આપણા ખોટા સંસ્કારોને લીધે સત્ આચરણ, શુદ્ધ વ્યવહાર કરી શકતું નથી.

પૂજાપાઠ, દેવદર્શન વાચન-મનન ઈત્યાદિ ક્રિયાને અતિમ હેતુ આપણા મનમાં એ શક્તિ નિર્માણ કરવાનો કે જેનાથી આપણને જે સાચું લાગે તે કરવાની આપણામાં શક્તિ આવે છે. આપણા લેખ, મેઠ, કોષ ઈત્યાદિ સંસ્કારોનું જળ એ જીવ

શયું જાય; આપણું મન આપણા કામમાં રહે, આપણે સ્વાધીન બને અને આપણે કહીએ એમ કરે. પરંતુ, આપણે વર્તીએ છીએ-કહીએ છીએ, તેમ મન વર્તતું નથી. માનસ મન હોય છે અને તેના આપણે હોઈએ એમ લાગે છે. ધર્મનું અતિમ ધોર આપણને મનના માસિક બનાવવાનું છે. આપણે ધારીએ તો તે મુજબ વર્તન કરવાની અપૂર્ણ શક્તિ હોવી જોઈએ. આમ આપણું મન જ્યારે આપણું અધીન બન્યું હશે ત્યારે જ આપણથી ધર્મનું આચરણ થઈ શકશે.

કળીર સાંધે આ જ અર્થમાં કહ્યું છે કે :

હેને કેા હરિનામ હે, હેને કેા અન્નદાન;
તરનેકેા આ ધીનતા, દુખનેકેા અભિમાન.

લેવા જેની કાંઈ વસ્તુ હોય તો ઈશ્વરનું નામ. એટલે કામની જાતે જોઈએ. દાનમાં અન્નદાન જેવું કાંઈ દાન નથી. જેનાથી દયા, કાળા, અને બહુરંગી લાગણીનું નિર્માણ થાય છે. જીવન તરી જવા માટે, સાચી રીતે જીવન પાર કરવા માટે આપણી ઈન્દ્રિય-આપણું મન, આપણે સ્વાધીન હોવું જોઈએ. મનની ઉપર સારી આપણી હોવી જોઈએ. મન આપણા ઉપર સવારી કરતું હોતો તો આપણથી ધર્મનું આચરણ નહિ થાય. અભિમાનથી આપણે દૂખી જવાશે.

અભિમાન અનેક પ્રકારનાં હોય છે. કપાંક લાપા માટે, કપાંક પ્રાપ્ત માટે, કપાંક ધર્મ માટે અભિમાન, દેખાય છે. આવા સકુચિત માનસ અને સ્વર્ગ દૃષ્ટિથી લાપા, પ્રાપ્ત કે ધર્મનું ઉત્થાન થતું નથી. એનાથી પારાવાર નુકસાન થાય છે. પાણીમાં પડવાથી દૂખી જવાય છે એમ નથી પાણીમાં તરી ન શકનાર તો પચેક મિનિટમાં દૂખી જાય છે. પરંતુ અભિમાનથી તો માણસ ધીમે ધીમે ફરતો રહે છે. સ.ચે સાથે બીજાઓને પણ દુઃખાવતા રહે છે.

ભાષના અભિમાનને કારણે દેશમાં આજે હટતા અને વૈભવમય ફેલાણાં છે તે આપણે જોઈ રહીએ છીએ.

ધર્મનું આચરણ એ સહેલી વસ્તુ છે અને મુશ્કેલ પણ કાંઈ છે. જેમને જીવનનું સાચું મહત્વ સમજાયું હશે, જેમની દૃષ્ટિ સફળ થઈ હશે એ લોકો જીવનના દરેક ક્ષણને, દરેક વ્યવહારને, ઉપચાર રુઝ બનાવનાં બનાવતાં, સદાચારી બનશે. એવા લોકોને માટે ધર્મનું આચરણ મુશ્કેલ નહિ બને. પરંતુ જે લોકોની જીવનની સચી કિંમત નથી સમજાઈ, જીવન ખાઈ પી મોજમજાઈ કરીને ‘પૂરું’ કરવાની જેમની રીત છે. માત્ર ધનપ્રાપ્તિ કે સત્તા-પ્રાપ્તિ એ જેમનો જીવનનો મહત્વનો હેતુ છે-રો, એવા લોકોને માટે ધર્મનું આચરણ મુશ્કેલ બનશે.

સતં પુરુષ મહાપ્રભાઓ, યુગાવતારી, પુરુષો આપણા જેવા માનવીઓ જ હતા. એમનામાં હીમાં આપણા જેવી જ લાગણીઓ અને રીતિઓ હતા. એમને પણ મન હતું. પરંતુ એમને જીવનનું મહત્વ સમજાયું હતું. એમણે પોતાની રીતિઓને શુદ્ધ અને સફળ બનતે પોતાના આધીન બનાવ્યું પ્રાણી મનને માટે એમના મનમાં દયા અને કુરુણતા ‘વાપી. કયાક પણ દુઃખ કે આપત્તિ જોતાં એમનું હૃદય દ્રવી જાતું. અને આમ માનવજાતની સેવા કરતા કૌંમાં એ નિહાન બન્યા જ. એમણે જ આપણને જીવનનું રાત આપ્યું.

આપણે ફારીએ તો આપણે પણ એ સતો અને મહાપુરુષોની માફક આપણી રીતિઓને શુદ્ધ અને સાફ બનાવી દઈએ છીએ. આપણે પણ આપણા મનને સ્વાધીન બનાવી રહીએ છીએ. પરંતુ એને માટે આપણી રીતિઓ કયાં જાય છે, કયાં પ્રલોભને કાણે આપણાથી સાચું નર્તન, ધર્મનું આચરણ થતું નથી, એ આપણે ચિંતારવું પડશે. આરસી વચ્ચે મોઢા પર કયા કાષ છે એ જોઈ શકાતું નથી. અંતરદષ્ટિ વચ્ચે, મનને તપાસ્યા વચ્ચે મનની અશુદ્ધિઓ દેખાશે નહિ માનવી અને પશુઓમાં આ મહત્વનો ભેદ છે. પશુપંખીઓ આરસીમાં પેતને

જોઈ મજાણ છે. ચકલીઓ આરસીમાં ખીજ ચકલી છે એમ માન્યને પ્રહાર કરે છે. પરંતુ આ રીતિ હોવા છતાં જે પોતાના મનની તપાસ કરતી વખતે ખૂબ સારધની રાખતી પડે છે. મનને કેટલી ઝીલુ-વટધી તપાસવું પડે તેનો એક દાખલો આપું.

વચમાં મારી તર્જિત બચકી હતી. એક હોનિરોપીકના દાકતર મને તપાસવા આવ્યા. તમે સૌ જાણો છો કે હોનિરોપીકના ઉચ્ચારમાં માત્ર શારીરિક વ્યાધિને ન તપાસતાં મનની રીતિઓને આરોગને પણ નિરક્ષણ દરવામાં આવે છે. કારણ કે શારીરિક વ્યાધિ સાથે મનના વ્યાપારનો સંબંધ છે એવી તેઓની માન્યતા છે. મને એમણે પ્રશ્ન પૂછ્યો :

“તમે બસની રાહ જોઈને ક્યૂંમાં જિભા રહ્યા હો ત્યારે તમને લાગે સમય જિભા રહેવાની રીતિ થાય છે કે ચાલી જવાની રીતિ થાય છે ?”

મેં જવાબ આપ્યો કે, “મને માલી જવાની રીતિ થાય છે.”

એમણે ખીજે સલાહ પૂછ્યો “આવે વખતે તમને કેલ ચલ્યો છે ?”

જવાબ આપતાં મેં ખુલાસો કર્યો “આમ તો મને કેલ થતો નથી.....”

પરંતુ એમણે મને વચમાં અટકાવી કહ્યું કે, “કેલ ખુલાસાની જરૂર નથી. અંત કારણ હો કે સાર્વજનિક કારણ હો. કારણ મારે માટે અપ્રદાત છે તમને કેલ ચડે છે કે નહિ એ મારે જાણવું છે. કારણ કે તમારા દર્દના નિદાન અને ઉપચાર માટે મારે મન એ મહત્વની વસ્તુ છે.”

આ દર્શાવે તપાસી આરણ એટલા માટે મૂકું છું કે, આત્મનિરક્ષણ કરતી વખતે પણ માણસ પોતાના મનની રીતિઓ અને આરોગને સાચી રીતે જોવામાં કેટલા તાદેવ બની શકે છે. આ સમજાઈ જાય તો આપણને જીવન જીવવામાં ખીજ મુશ્કેલીઓ નહિ પડે.

તમને મંગીતમાં રસ છે ? બીજી કોઈ કલામાં રસ છે ? કોઈ કલામજન લેવે ન કરી શકીએ, પણ કલાના આ કે તે રૂપને માણી તો શકીએ ને ? બીજું કંઈ નહીં તો આપણને જીવનકલામાં તો રુચિ હશે જ. નહીં તો આ શબ્દો વાંચવાનું મન પણ કેમ થય ?

તો તો તમને એક કલારસિયા પરિવારનો આછો પરિચય જરૂર મળશે.

આ પરિવારને આપણે સંગીતકલાજ્ઞ કહી શકીએ. એકલદોકલ વ્યક્તિને સંગીતમાં રસ હોય એ તો સમજ્યા. પણ આ પરિવારે તો એકેએક વ્યક્તિમાં સંગીતનો અજબ શોખ વિકસાવ્યો છે. એ પ્રત્યેક વ્યક્તિના સંગીતશોખનું વર્ણન નહીં કરું. એમની જીવનકલાના એક બે અંશ વિશે જ વાત કરીશ.

આ કલાવૃંદે અરધા વિશ્વમાં વિવિધ સંગીત કાર્યક્રમો આપીને ભારે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે. સાવ જ સામાન્ય કે નાના કામ માટે પણ આ બાર સફરોવાળો પરિવાર બકારના કોઈ માણુમની મદદ લીધા વગર વિવિધ સ્થળોએ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરે છે ને ભારે સફળતાપૂર્વક એ કાર્ય આગળ ધપાવે છે.

કાર્યક્રમોની ધમાલ, પ્રવાસની દોડાદોડી, આયોજનની ધમાલ, રીહર્સલ ને એવી તો પાર વગરની મુશ્કેલી વચ્ચે પણ આ કલાપ્રિય પરિવારે જે સંવાદિતાભરે જીવનકલા વિકસાવી છે એ આપણ ધણધણ શીખવી શકે તેમ છે. જગતના અમંજ્ય વિસંવાદો વચ્ચે પણ જીવનની મધુર સરગમ પ્રગટાવનારા આ પરિવારના વડા એક રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કરતાં કહે છે:

“ધણી વળત અમે મજાગડ દોડાદોડી અને ધમાલમાં હોઈએ છીએ. પણ એની અમર ભાગે જ ઝીલીએ છીએ. રાજરાજ એક જ દિવસનું જીવન જીવવું એ અમારો નિયમ છે. જે દિવસે જે કાર્યક્રમ હોય તેનો જ વિચાર. અવગત, આયોજન અગાઉથી કરી લઈએ; પણ એ ચિન્તાનો વિષય તો નથી જ બતાવતા. બાકી આખી મીઝનના કાર્યક્રમોનો ભાર એકી સાથે માથે લઈને કરીએ તો એકી દિવસે તૂટી જવાય. રાજનો વિચાર રાજ કરવાનો ને કમમર ચાલવાનું, આથી અમારો વ્યવસ્થા બરાબર જાળવાય રહે છે, જીવન સુખવસ્થિત અને છે.”

આ પરિવાર સંગીતકાર્યક્રમોથી જૂથ જ સમૃદ્ધ બન્યો છે પણ એનું કોઈ જ અભિમાન નથી. બહુ સમૃદ્ધિ વધવા સાથે પ્રત્યેક સભ્યની વિનમ્રતા વધતી જાય છે. દરેક કાર્યક્રમની શરૂઆત પ્રાર્થના સાથે જ થાય. દર રવિવારે ઉપવાસ. એ દિવસે પ્રાર્થના અને ધ્યાન માટે ઘણો વધારે સમય કાઢવાનો. પ્રાર્થના વગર ભોજન કરે જ નહીં. ભગવાનનો મનોમન આહાર માન્યા વગર કોઈ જ વસ્તુનો ઉપયોગ ન કરે. અન્યને ઉપયોગી થવા હંમેશ તત્પર રહે. કાર્યક્રમો દ્વારા પોતે ચાકેલા માનવજીવને ઉપયોગી થવાની તક પામ્યા છે એમ હૃદયથી સમજે ને એ માટે વારંવાર કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરે.

જીવન તરફનો એમનો દૃષ્ટિકોણ માંગ-તપશ્ચર્યો અને આશાવાદી. એમની આંખોમાં આનંદના કુવારા ઊડતા હોય, હોઠ ઉપર સ્મિતની સરવાળીઓ છલકાતી હોય. અન્યનું જીવન કરવામાં સતત રસ. અનેક જગ્યાએ મફત કાર્યક્રમો આપે. આમ પણ પૈસા તરફ ભાગ્યે

જ નજર રાખે. બધે જ પૂરી હોંશથી કાર્યક્રમ કરે.

આવાં આસ્થાવાદી વિચારવલણોમાંથી પ્રગટેલા જીવનદર્શનથી આ પરિવારની પ્રત્યેક વ્યક્તિ આનંદનું કેન્દ્ર બની રહી છે. આસ્થાવાદી અને શ્રદ્ધામય દૃષ્ટિકોણને લીધે પોતાને મળેલા આ લાભ અન્યને પણ મળે એટલા માટે એમણે એક સુંદર પ્રાર્થના તૈયાર કરી છે. આ પ્રાર્થનાને એ હબ્બરોની સંખ્યામાં કાઠં ઉપર છાપીને વહેંચે છે. એમના કાર્યક્રમોનાં નિમંત્રણપત્ર અને કલાવૃંદના પરિચયપત્ર ઉપર પણ આ પ્રાર્થના છાપવામાં આવેલી છે. આજ સુધી લાખો માણસોના હાથમાં આ જીવનમંત્ર સતી પ્રાર્થના પહોંચી છે.

આ કોઈ કોરી પ્રાર્થના નથી. એમાં જીવનમાંગણની કેડી ઉપર ચાલવાનો શુભ સંકલ્પ છે, દંડ નિર્ધાર છે, આત્મસંકેત છે. તમને મઠાવી રાખવાનું મન થાય એવી એ શબ્દધારા આ રહી:

“આજનો દિવસ અમારા જીવનમાં સહુથી વધારે મહત્વનો ને અજબ દિવસ છે. ગઈ કાલ વીતી ગઈ. આવતી કાલ કદી જ આવતી નથી. એટલે ભાવિ ઉપર અધિકાર જમાવવાનો આજનો દિવસ ઉત્તમ છે.

*

હોરવ-પાંડવો દોણ શુરુ પાસે જણતા હતા, ત્યારે એક દિવસ દોણે વિવર્યાંએને પાઠ આપ્યો : ‘ક્ષમા કુલ-ક્ષમા ધારણ કરો.

ખીજે દિવસે બધાએ પાઠ તુરત જ આખી દીધા પણ યુધિષ્ઠિર ન આપ્યો. ત્રીજે દિવસે એમણે કહ્યું કે હજી યાદ રહ્યો નથી. પાચ-છ દિવસ સ્થા હતા યુધિષ્ઠિરે પાઠ ન આપ્યો ત્યારે દોણે તેને સખત માર માર્યો; છતાં યુધિષ્ઠિર તો ચાંત જ હતા. જરાય ક્રોધ રયો નહીં ત્યારે એમણે કહ્યું : ‘ઝુજી, હવે મને પાઠ યાદ રહી ગયો છે !’

‘આટલા દિવસ સુધી નહીં ને અત્યારે જ કેમ ?’ દોણે પૂછ્યું.

‘હું વિચારતો હતો,’ યુધિષ્ઠિરે જુલસો કર્યો ‘કે કોઈ મને મારે ત્યારે પણ ચાંત રહું ને ક્ષમતા રાખી શકું’ તો જ ‘ક્ષમા કુલ-ક્ષમા ધારણ કરો’નો પાઠ આવડ્યો ગણ્યો. આજે હું ચાંતિ રાખી શક્યો છું, તેથી પાઠ આવડી ગયો છે.’

આજ ધિક્કારને બદલે પ્રેમ જ વર્ષાવીશું. વિષાદને બદલે આજે આનંદ ફેલાવીશું. નકારાત્મકને બદલે આશાવાદી વિચારો કરીશું.

નિરર્થક શબ્દચર્યાને બદલે આજે અમે તેભેમય જ્ઞાન ફૂંદીશું.

આજ અમે અમારી ભૂલોમાંથી શીખીશું અને જે કોઈ પણ કાર્ય હાથમાં લઈએ તેને ઉત્તમ રીતે કરીશું.

ને સહુથી વધારે મહત્વનું કામ એ કરીશું કે ઇશ્વરનો આભાર માનીશું...

—સ્વાસ્થ્ય માટે,

—સમૃદ્ધિ માટે,

—સદ્બુદ્ધિ માટે,

—મળેલી અનેક આશિષભેટ માટે,

—ને આ જગત તેમજ જીવનના અનેકવિધ આનંદ શક્ય બનાવનારી પરમ-શક્તિના પ્રાગટ્ય માટે.”

કાચમાં નહીં, તો મનમાં આ સુંદર જીવનમંત્રને મઢી લેજો. રોજ સવારે ને સાંજે એતું પુનરુચ્ચારણ કરજો. જીવનમાં અવનવા ઉલ્લાસ ને સિદ્ધિઓ સર્જવા માંડજો.

એમ્બમાં પણ એક સુખ છે. એક પ્રકારનો આનંદ છે. જેનું વધુ પિસ્તાલીસની લગભગ છે, તે લોકો મારી આ વાતને જરૂર ટેકા આપશે.

મારા પતિ પુરુષ ગામમાં સામાન્ય સ્થિતિના દુકાનદાર છે. પહેરવા ઝોડવા પૂરતું અને બરાબર મળી રહે છે. મને સો-દસ પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ છે. બાળ્યગીતોમાં ઊઠળતા કુવારાઓ ભોજી છું તો કું આનંદમાં આવી ભૂંડે છું અને મને મનમાં થાય છે કે, ધટાદાર આગ્રધટાની ડાયા નીચે નાચતા મસ્ત મધુરના ઉલ્લાસમાં અને મારા આનંદમાં કેટલું સામ્ય છે ?

પરંતુ આજના જમાનામાં ધણું પરિવર્તન થઈ ગયું છે—યઈ રહ્યું છે. ભણે જમાનો જ પરિવર્તનનો છે. ચઈ કાલની પેઢી આવતી કાલે જુદા સ્વરૂપે આવે છે ત્યારે ચઈ કાલના મોટેરાઓની જૂની આંખે નવા ચક્ષુ લાગે છે, ખેર, તમે તે હોય ! કું અમારા કુટુંબની વાત કહું છું તે ઉપરથી તમને જૂની અને નવી પેઢી માટે કું જે કહેવા માગું છું તેનો ખ્યાલ આવી જશે.

દેશના ભાગમાં પહેલાં લાહોરમાં મારા ભાઈ કિશોરીલાલજીને પુસ્તકોની દુકાન હતી. પુસ્તકો લખવાનો ચસકો તેમને પણ લાગી ગયો હતો, કમાણી પણ સારી હતી પરંતુ ભાગલા પડતાં ભાઈએ દિલ્હીમાં આવી ને એક પુસ્તક પિકેતાને ત્યાં નોકરી શરૂ કરી. એ પછી ક્યાંય સ્થિર થઈ સફળ નહિ.

ભાઈના પરિવારમાં બે દોકરા એક દોકરી, ને પત્ની. મોટા દોકરા ભાગલા પહેલા વિદ્યાર્થી ચાલ્યો ગયો હતો, તે પાછો ફર્યો જ નહીં; કારણ કે, ત્યાંજ તેણે લગ્ન કરી લીધા હતાં, નાના દોકરાને તો તમે તેમ કરીને મસૂરીની એક અગ્રેજ કોન્વેન્ટમાં તેઓ અભ્યાસ કરાવતા હતા.

*

લગભગ ત્રણ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. ભાઈ પોતાના નાના પુત્રને મળવા મસૂરી ગયા હતા. ત્યાં તેઓ જે હોટલમાં ઊતર્યા હતા. તે હોટલ એક રૂઢ અગ્રેજ મહિલાની હતી. ભાઈને એ જ રૂઢ ભાઈ સાથે પરિચય થયો. ભાઈને હોટલ માટે એક અનુભવી મેનેજરની જરૂર હતી વળી ભાઈએ પુસ્તક પ્રકાશનના ધંધા દરમિયાન દેશ-વિદેશી વાનગીઓના પણ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે આજ કામ આવી ગયો. હોટલની માલિક ભાઈએ તેમને સાકા ત્રણસોના દરમિયાન ઉપરાત સેંકડે પાંચ ટકા કમીશનથી મેનેજર તરીકે નિમ્ત્રા.

ત્રણ વર્ષ સુધી ભાઈએ હોટલ સારી રીતે ચલાવી. એવામાં હોટલ માલિક ભાઈને એકાએક પોતાના વતન વિદ્યાપત જવાનું થતાં ભાઈએ એ હોટલ ખરીદી લીધી.

હોટલ ખરીદ્યા પછી ભાઈના અવારનવાર પત્ની આવતા અને જાણી પણ વારંવાર લખતી હતી કે; 'હોટલ ખૂબ સુદર અને આધુનિક ઢબની છે. તમને મજા પડે એવા પાશ્ચાત્ય ઢબનાં નૃત્યો વગેરે પણ અહીં યોગ્ય છે, માટે જરૂરથી એક વાર અહીં આવીને અહીંની સેવા તો જુઓ ! સાથે જમાઈ-બાણુને પણ લાવસો.' પણ ધરના કામકાજમાંથી મને નવરાહ ઓછી મળતી, એટલે બહાર જવાની વાત શી કરવી ?

પરંતુ એક દિવસ અચાનક બાળીનો પુત્ર આવી અગ્નિ. તેમાં તેણે ભારપૂર્વક આવવા જણાવ્યું હતું. વળી, બાળીએ લખ્યું હતું કે; મનોરમને હમણાં વેકેશન પડ્યું છે એટલે તેને પણ સાથે તેડતા આવશે. મનોરમના છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી મને મળી નહોતી, એટલે મેં મસૂરી જવાનું નક્કી કર્યું.

દિલ્હી પહેાંચીને કું સીધી મનોરમની હોસ્ટલ પર ગઈ. મનોરમને જોતાવેત જ મારા આશ્ચર્યનો

પાર ન રહી ત્રણ વર્ષ પહેલાની નાનકડી મનોરમા
અત્યારે ખાસ્સી મગાળી નવયુવતી બની ગઈ હતી,
તેના પોતાકથી મને વધુ આશ્ચર્ય થયું માત્ર સાદી
સફેદ સાડી, પગમાં બે પટીના સાદા ચપ્પલ અને
માથે દળદળતા વાળનો સંધિયાબોરો કંઈ ધરણુમાં
નહી હસવામાં-એ ધવામાં લાક્ષણિકતા અને આપોઆ
શોભ ચમક મને લાગ્યું કે આ ચમક પાછળ કંઈ
રહસ્ય છુપાયુ છે.

તે દિવસે તો મનોરમા સાથે મારે ટૂંકા
વાતચીત જ થઈ ખીન્ને દિવસે સાને અમે મસૂરી
જવા ઉપડ્યા બાઈના મોભા પ્રમાણે મે ફર્સ્ટ ક્લાસ
સની બે જગ્યાઓ રીઝન કરાવી લીધી હતી. પરંતુ
રેલવેને પહોંચતા મનોરમાએ ફર્સ્ટ ક્લાસના ડબ્બામાં
મેસવાની ના પાડી મે પૂછ્યું તો મનોરમાનો ચહેરો
લલ બની ગયો તે એકદમ મોલી ઉઠી હઈના એમાં
વળી કારણ પૂછવાની શી જરૂર?

મને મનોરમાનું વર્તન સમજાયું નહિ પણ
તે વખતે મે તેની સાથે વધુ ચર્ચા ન કરતા નમસ્તુ
બોધ્યું

ફેરાફૂન પહોંચતા મે તેનેએક સુદર રેલ્વે
રામા આ પીવા જવાનો આમ્રહ ક્યો. પણ તે નજીક
ક્યા જ હોટેલ જોતા મોલી 'ફર્થગા મારે મારે તો
સાદી-સીધી ચાની ફુકાન ઠીક છે'

અમે મસૂરી પહોંચ્યા ત્યારે વરસાદ વરસતો
હતો, બાઈ અને બાબી અમને લેવા માટે બસ સ્ટેન્ડ
પર હાજર હતા.

એની માને જોતા મનોરમા તેને ગળે બાંજી
પકવા આગળ વધી, પણ ખીજી કાણે એકાએક પાછી
હટી ગઈ બસે તેને વીજળીનો આચકો લાગ્યો હોય.
હું અને બાબી એકબીજાના મોં સામે બેઈ રહ્યા,
ત્યા બાઈએ કહ્યું વરસાદ વરસે છે રિક્ષામાં જ
ચાલીએ 'પણ મનોરમાએ ના પાડી એટલે અમારે
બધાને વરસાદમાં ભીજતા જવું પડ્યું

રાતે રાધા બાબીએ મને કહ્યું કે, મસૂરી
આવીને તેમણે વાળ કપાવી નાખ્યા છે પહેલાં તે

અબોરો બાધતી હતી, પણ મસૂરીના આટલા મોટા
હોટેલ માલિકની પત્ની હોવાથી તેને માટે બાલ કપા
વવા જરૂરી હતા લિપસ્ટિકનો ઉપયોગ તો બાબી
પહેલેથી જ કરતી હતી, પણ હવે તો તે કાપમનો
થઈ ગયો હતો. ત્યારે મનોરમા તેનાથી તદ્દન જુદી
જ હતી

સવારે મનોરમાએ માના ઓરડામાં ટબ્બામાં
મેજ નેચુ અને મોલી ભીડી 'મા, આ બધું તમારે
માટે છે'

રાધા બાબીએ ઠા કંદી કે તરતજ નાક ને
બચા ચલાવીને મનોરમાએ કહ્યું 'મા તમને આ
ઉમરે આ બધું ?

બાબી ખસીવાણા ન પડી બલ એ માટે મે
સાથ પૂરાવી કહ્યું 'બાબી તમે તો બેતાલીસ વર્ષના
છો, પણ ત્રીસ વર્ષથી વધારે લાગતા નથી અને
મનોરમા, આ બધું તો સામાન્ય છે બાબી કાંઈ
વધારે નથી કરતા'

મનોરમાની આવી વાતથી બાબી રાતીપીળી
થઈ ગઈ મને બધું ઝરસે થતા જોઈને મનોરમા
વધુ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય ત્યાંથી ચાલી ગઈ

મને મનોરમાના આચાર વિચારમાં ઘણું
રસ હતો કારણ કે મારે, પણ એક નાની પુત્રી છે
તેને ઘેર મૂકીને હું આવી હતી મારી સાસુની દેખરેખ
નીચે તે છોકરી પણ મોગી થઈને જો આવી થઈ તો ?
મને વિચારમગ્ન જોઈને બાબીએ કહ્યું 'મનોરમા
પણ આજે તમારી પેઠે ત્રણ વર્ષ ઘેર આવી છે
મને કેટલી ઉમર ચારા'

કેમ ત્રણ વરસ પછી આવી તેનું કારણ
પૂછતા, બાબી ઉત્તર આપવા જતા હતા તેટલામાં
લાઈએ આવીને કહ્યું

'આજે ત્રણ વર્ષ પછી મનોરમા મસૂરી
આવી છે એકવાર તો રમવા તે વિદ્યાર્થીનીઓ
સાથે ગીન ચલી ગઈ હતી ખીજી વાર દક્ષિણ
ભારત જોવાની એને ધૂન ચડી ગઈ એ પછી
વિદ્યાર્થીઓના સ્વપ્નસેવકોના જગા સામેલ થઈને

દિશ્વીની પાસે એક આદર્શ નગર ટિપ્પરિનું હતી હતી તેમાં મનોરમા પણ સામેલ થઈ હતી. ગ્રામમાં ખોદકામ પણ તે કરતી હતી. બધાએ મળીને સડક બનાવી, ઈસ્પીતાલ બનાવી અને સ્કૂલની સ્થાપના કરી. અને બાજુ ચોથીવાર રબરનો પટ્ટો છે ત્યારે મસૂરી આવી છે.'

*

મસૂરી જેવું રમણીય પહાડી સ્થળ અને બાળી બાઈ બનેતો મારી ઉપર ખૂબ પ્રેમ, આથી અને ત્યાં ખૂબ ગમી ગયું. બાળી સાથે હરીફરીને મેં મસૂરી નોંધ લીધું. મનોરમા પણ એક-મે વાર અમારી સાથે હતી. કોઈ વખત આનદમાં સહેલ કરતી તો કોઈ વખતે કોણે જાણે કેવા જિડા વિચારમાં કુપી જતી. તેને મુકત હસતાં જોવી તો જાણે અશક્ય! એને જોઈને મને મારું લાજાજીવન યાદ આવી જતું. 'હું' વાતવાતમાં એવી એવી હતી પડતી હતી કે, ધરમાં આવતાં જતા મારે સાંભળવું પડતું કે : 'ક્યારેક આનું મનજી ચલકી જશે !'

બાઈએ હોટલમાં 'બાર પણ બોલ્યો હતો, અને દરરોજ રાતે 'ડેન્સ' પણ થતો. લોકો દાદ પીતા. ચોરી છુપીથી દાદ વેચાતો પણ ખરો.

મનોરમાએ એક દિવસ દાદ વેચાતો જોયો, એ રાતે તેણે મોજન કહ્યું નહીં. ને જુખી સહ રહી. બાઈએ તેને મનઃવચનો ધણે પ્રવૃત્ત કર્યાં તો તે ગુસ્સે થઈને બોલી : 'મને આપની પાસેથી આવી આશા નહોતી, પિતાજી ? આપ કોઈ દીકરીના પિતા થવા લાગ્યા... ચોરી ચોરીને દાદ વેચો છો, રૂપિયા કમાવો છો, અને મારી માતા બાલ 'હટ' કરાવીને આ કલાલખાના જેવી હોટેલમાં ફરવા ફરવા દો છો. !'

જાણે કોઈએ મોઢા ઉપર તમાચો મારી દીધો હોય તેમ બાઈ એકદમ આશ્ચર્ય બની ગયા. પણ પછી તાડપૂતને બોલ્યા : 'કેવી વાત કહે છે ? તને બહુતરી ગણાવી તેનો આવો જલ્લો આપે છે ? અને મને આવી ખબર હોત તો હું તને .. !'

'તો શું ? તમે અને શુભામીના એ વિદેશી રંગમાં રંગવા મગિા છે ? ને રીત-રસમમાં મારી પહેલાંની પેઢી રંગાતી આવે છે ને પેઢી હોટલમાં બેસીને દાદ પીવામાં, રાતે મેડે સુધી ભગવામાં અને મોડી રાત સુધી પાનાં ખેલવામાં આનંદ પણ પોતાનું ચોરવ માને છે, એમાં અમારી જેવી ઉચતી હેઠ્ઠી-એને પણ તમે દોરવા માગો છો ?' મનોરમા બમૂકી બિડી.

મેં તે વખતે નવી પેઢીની આ નાની સરખી પ્રતિનિધિને પૂરાં રંગમાં જોઈ. જાણે પ્રતિદીક્ષતા સાહાર બની હતી. તે જરાય આવેશમાં નહોતી. તેના ચોરવભર્યા મુખ ઉપર દાંતિ હતી, સામે બાબી સ્તબ્ધ બેઠાં હતાં. રાતે જરાયેથી મનોરમાએ પોતાની આ સામે એક દૃષ્ટિ નાખી અને એકસણુ પછી તે ઉતાવળે પાસે બહાર ચાલી ગઈ. રસ્તા પર જ્યાં ત્યાં રખડી પણ મોડી રાત સુધી તે ધરમાં પાછી ફરી નહિ. રાધા બાબીએ પોતાનું માથું કુટ્યું.

હોટલકે દિવસોથી રેવતી નામનો એક હોટેલો પણ તેની પાસે આવતો. તે વધારે ભણે ગણે ન હતો. મેટ્રીક પછી તેણે પ્રચારકની પરીક્ષા પાસ કરી હતી. તે મસૂરીની પાસે જ એક ગ્રામમાં દિકાકની નોકરી કરતો અને સાંજે અથવા રાત્રના દિવસોએ પત્રે ચાલીને મનોરમાને મળી જતો. મનોરમા અને તેની વચ્ચે કલાકો સુધી વાતો થતી અને જન વિદેશી કાલિની ચર્ચા કરતાં, ક્યારેક ક્યારેક મનોરમા રાતે પણ બહાર રહેવા લાગી.

રાધાબાબી જાણે તે તરફ ખિલકુલ બેઠેલ હતાં; તેમને મનોરમાની કથા જ ચિંતા નહોતી. પોતાના વાળમાં કિલ્લ લગાવવી, કલબમાં બેસવું- બિહું એવાથી જ એમને કુરસદ નહોતી મળતી. ત્યાં દીકરીની કાળજી કરવાનો, તેનું મન જલ્લવાનો કે તેની વાત સમજવાનો તેને સમય પણ ક્યાં હતો ! અને લાગ્યું કે, હું તેમનું ધ્યાન આ તરફ ખેંચું.

રાધાબાબીએ ધીરથી હસતાં કહ્યું : 'મેં સાંભળ્યું છે કે મનોરમા હવે લગ્ન કરવા માગે છે. 'બની શકે છે.' મેં કહ્યું.

‘મને માત્ર એક જ ચિંતા થાય છે કે તે એવા છોકરા સાથે ઇત્તન કરશે કે જેની પાસે તેને ખવરાવવા પહેરાવવાના પૈસા પશુ નહિ હોય. પેલો પરવશ પછી તેની પાસે વાસણ મંભવશે ત્યારે આ ડોકરીનું મનજ...’ બાળીએ પાણું કપાળ કૂટ્યું.

હવે મનોરમાએ મારી સાથે વાતચીત કરવાનો સમય પસંદ આપ્યો મળતો હતો, તે વધારે પડતી રેવતીદરણીમાં જ તફવીન રહેતી હતી.

મસૂરી આવ્યાં અને હજમત જે માસ થઈ ગયા હતા. કું મનમાન્યું ફરી હતી અને મનમાન્યાં બોજન મળ્યાં હતાં. રાધાબાણી અને કિશોરીલાલ-ભાઈના આતિથ્યથી કું નૃપ હતી.

ભાઈ-ભાભી માટે તેમનાં જ સંતાન-મનોરમા અને સુરેશનું આચરણ જ તેમની અશાંતિનું કારણ હતું, બાકી ભગવાનની કૃપા ધરૂં હતી. મેં અહીં એટલાં સુખ-આરામ અનુભવ્યાં ત્યારે કું સમજ કે, જગતમાં આવો વેગવેગ ઠાંઈકને જ બોજવવા મળે છે. જો કે મારું ઇત્તન તો ધણી સાધારણ સ્થિતિના ઘેર થયું છે ને અને સાદાઈથી રહીએ છીએ.

ભારે કું મસૂરીથી વિદાય થઈ ત્યારે મનોરમાનો પતો નહોતો. તે કેટલાય દિવસથી ઘેર આવી નહોતી. તેની બાબતમાં રાધાબાણીને કંઈ કહેવાની મને હિંમત ન થઈ. કું પુરુષ પાછી આવી. પુરુષ આવ્યા પછી હજમત તથા ચાર દિવસ પછી અને મનોરમાનો પત મળ્યો. તેણે લખ્યું હતું કે :

પૂજ્ય હઈબા,

આપ ત્યાં તે પહેલાં કું આપને મળી શકી નહીં. કેમકે, કું તે સ્થિતિમાં મમતાળ (જે મમ્મી કહેવારાવવાનું વધારે પસંદ કરે છે) ની સાથે આવી શકતી નહોતી. તેમને ચારા વતનથી ઘણું દુઃખ થાત. મેં રેવતી સાથે ઇત્તન કરી લીધાં છે અને અહીં મેં સમાજસેવાનું કામ પશુ ઉપાડી લીધું છે. સાહિત્યમાં એમ. એ. પાસ કરીને શું કરવું ? અહીં બિમારી છે, અમ્મનતા છે, દરિદ્રતા છે, અને શોષણ

છે, આ બધું નિવારવાનું હોય ત્યાં એમ. એ. ના ચોખ્ખા લઈને વાંચવા બેસવાનું મારાથી બની શકે એમ નથી.

ચિતાળની હોટલ માટે ઘી અહીંથી જ ભવ છે...મેં રૂપિયે શેર : તે મસૂરીમાં સાડા ત્રણ રૂપિયે વેચે છે અને હોટલની રસોઈ માટે રેશીયનલ લી વાપરે છે. કું ઈચ્છું છું કે, તે લોકોને પશુ પરાપકારી સંસ્થાઓ પાસેથી કંઈક લાભ કરાવી શકું.

હઈબા, અહીં ફવારોની જરૂરીયાતો છે જ. કેમકે હજમત સેંકડે ૭૫ ટકા લોકો ઉપચાર વિના મરી જાય છે. માંધીજનો સિદ્ધાંત શો ? વિનોબાજીનું કામ અને વિચાર આ લોકોને બતાવવાનો છે, માત્ર સહેરામાં રહીને હોટલ ચલાવવાથી કે ખણખણતા રૂપિયા કમાવવાથી આપણું કામ ચાલશે નહીં. રૂપિયા કમાઈને સમાજ સેવા ઉપર મોટાં મોટાં બાપણો આપવાથી કંઈ થવાનું નથી. અમદાન આદોલનથી જો કું આ લોકોનું શોષનું પશુ બધું કરી શકું તો એનાથી વધારે જોરવની બીજી વાત મારે માટે કંઈ હોઈ શકે ?

માતાજી અને ચિતાળના વારસામાં સુખ જ માત્ર સર્વસ્વ છે ! હઈબા, આપણી પેઢી કંઈ નવું નહીં વિચારે ? તેની પાસેથી તમે પશુ તે જૂની પુરાણી આસા નથી રાખતાં ને ? આસા છે કે જોહામાં જોહું તમે મને અભિલાષ આપશો નહીં. મારા કાર્યમાં જો સફળ થા-શ તો કું આપને અમનજી આપીશ. આપ આશીર્વાદ આપવા જરૂર આવજો.

આપની આશાકારિણી

મનોરમાના વંદન

રાધાબાણી અને કિશોરીલાલભાઈ પર આ ઇત્તનથી શી અસર થઈ હશે ? ભાઈનું વય ૪૫ વર્ષનું છે અને મનોરમા ૨૦ વર્ષની છે. આ પચીસ વર્ષના યાગમાં ભારે અમારે માટે નવી પેઢી આવી ગઈ છે ત્યારે અને મનોરમાને સંતાન થશે ત્યારે સાચ નવાં છોકરા ઉત્પન્ન થશે તે દિવસે એનું ભવિષ્ય કેવું હશે ? એની આનંદતાઓ કેવી હશે ?

કાલુ અદા કરે!

ડૉ. આલબર્ટ સ્વાઈટ્ઝર

‘સારા કામે કરવાની ધણી ધણી હજી છે, સમાજ-સેવા કરવા માટે પૂરી ઝખના છે, પણ શું કરું? મારા પોતાના અજત કામેનો ભોળો એટલો બધો છે કે મિનિટની પણ કુરસદ મળતી નથી.’ આવું કહેતા તમે લોકોને વાર વાર સંભળશો, અને તેમની વિવશતા પરત્વે તમે હમદર્દી પણ પ્રગટ કરતા હશો પણ વાસ્તવમાં આવા લોકો સહાનુભૂતિને પાત્ર હોય છે ખરા? શું ખરેખર આપણું રોજિંદા કામેનો ભોળો એટલો ભારે હોય છે કે અન્યની થોડી પણ સેવા કરવાનો અવકાશ એમાંથી ન મળે?

ના, ખરેખર એવું નથી કેઈ પણ માણસ એટલો કાર્યરત નથી હોતો કે દિવસભરમાં તે એકાદ વ્યક્તિને પણ મદદરૂપ ન થઈ શકે રોજ રોજ એવી દયાલાભી તકો માણસ સમક્ષ આવે છે, ભ્યારે તે થોડી પણ સમાજ-સેવા અવશ્ય કરી શકે

વાસ્તવમાં તો આવા સેવાકાર્યો પાછળ સવિશેષ સમય વિતાવવાની કેઈ ખાસ આવશ્યકતાયે હોતી નથી, કે ન કેઈ મોટો પરિશ્રમ એ માટે કરવો પડતો હોય છે હા, આવશ્યકતા હોય તો તે એવા કામ કરવાની નિખાલસ નિમ્મળી છે

તમે કેઈ જરૂરી કામે જઈ રહ્યા છો અને કેઈ તમને ઈરિપતાક સ્ટેશન અથવા અન્ય સ્થળે જવાનો માર્ગ પૂછે તમે કેઈ ખાસ પરિશ્રમ વગર તે વ્યક્તિને સહાય કરી શકો છો, પણ તમે કાંઈક કમની નિખાલસ ભાવનાથી એ કામ પૂરી તત્પરતાથી કરો છો ખરા? માર્ગમાં કેઈ વ્યક્તિ ભારે ભોળો માથે ચડાવવા કેઈ સહાયકને મોળતી હોય ત્યારે તમે એ કામ કરી આપવા તત્પર થાઓ છો ખરા? આવા આવા તો હજારો નાના અને સદબચાવ સેવાકાર્યો ડગલે ને પગને આપણી રાહ ગોતા છતાં જ હોય છે પણ આપણે તેને મહત્વ ન આપતા

‘સમાજ-સેવા’નાં કાર્યો તરફ મીટ માઢીએ છીએ, ને કરવા માટે નથી સમય, ધન કે યોગ્યતા!

કેઈ પણ વ્યક્તિને તમે એક નાની સરખી સહાય કરો અને પછી જુઓ કે તમને કેટલો આનંદ થાય છે, તમે તમારી પોતાની જ નજરમાં કેટલાં જીવે ચડો છો આ આર્થિક પ્રસન્નતા અવશ્યનીય હોય છે, તેનું મૂલ્યાંકન તમે ધન વડે નહિ કરી શકો, આવા નાના નાના સહકર્મો તમારે માટે પ્રસન્નતાની એક સંપ્તિ પેદા કરશે અને એવી સહાય પામનારને અનુકરણની પ્રેરણા આપશે અને આ બધાં કરતાં એમાંથી ચમત્કારિક પરિણામ તો એ આવશે કે તમે તમારા સમાજનું અને તમારા રાષ્ટ્રનું ચારિત્ર્ય અને નીતિમત્તા જીવે લાવવામાં નિમિત્તરૂપ બનેા છો.

ભારતમાં બનેલી એક ઘટનાનો અહીં ઉદાહરણ કરું જેણે ભારતીય સોજન્યની એક ચિરંજીવ ડાપ પરદેશીઓ પર પાડી એ સમયમાં ભારતમાં સ્થિતિ રાખ્યું હતું પણ ભારતીય ‘લેજિસ્લેટીવ એસેમ્બલી’ના પ્રમુખ હતા શ્રી વિદુલભાઈ પટેલ એક દિવસ એક અંગ્રેજ હાજરી પાલમિન્ટનું વિચારણ મકાન જોવા આવ્યા પણ તેઓ અનુપયાં હોવાથી મુરકેલી અનુભવી રહ્યા હતા એક સીધાસાદા કેપાતા ભારતીય સભ્યને તેમની મુઝવણ પારખી ને તેમને સાથે ફરિને આશ્રય પાલમિન્ટ ભવન કેપાલ્યું અને તે વિશેની વિગતવાર સમજણ આપી. બીજે દિવસે તે હાજરીએ એસેમ્બલીની બેઠકમાં પ્રેક્ષકોની ગેલેરીમાંથી ફરમીન વડે જોયું તો તે જ ભારતીય સભ્યને ‘સ્પીકર’ની પુરશીમાં બેઠકા શ્રી વિદુલભાઈ પટેલ પોતે જ હતા

વાસ્તવિક રીતે લોકસેવાની ઈચ્છા રાખનાર વ્યક્તિમાં અહ કાર જિલકુલ ન હોવો જોઈએ જેનામાં અહ કાર હોય તે કહી તેના સાચા અર્થમાં લોકસેવક બની શકે જ નહિ એટલે જ, આને સહેરમાં સખ્યાનય વ્યક્તિઓ પોતાને લોકસેવાની સાચી

જાવનાનાં દસેન થતાં નથી. ખડુ પૂછે તો આ વ્યક્તિએ સમાજસેવાના અર્થે પણ ભણીતી હોતી નથી, કારણ કે સેવા કરવાની અહિંદ્રિતનું આવરણ તેમની અંતરદ્રિષ્ટિને આવરીને ઘસી દેાય છે. એક ઉજ્જવિષાત માણસ કોઈ ત્રીજીની રસ્તામાં વેરવિખેર થઇ ચેલી યીજવસ્તુએને એકઠી કરવામાં સહાયરૂપ નહિ થાય, પણ પોતાના સપોવડિયા અથવા પોતાનાથી ઉચ્ચ સ્થિતિના વિશે આવું કંઈ બને તો તેનું વર્તન કંઈક જુદું જ બની રહે છે. આવો બેદાશ્યુક્ત વર્તીવ સમાજસેવાના મૂળમાં જ ઘા કરે છે.

સમાજસેવાના સંબંધ અધ્યાત્મચરિત સાથે પણ છે. નિસ્વાર્થ ભાવે ખીમની સેવા કરવાથી જે આત્મસંતોષ પ્રાપ્ત થાય છે તે વ્યક્તિના આધ્યાત્મિક વિકાસમાં તથ્યના પાત્ર હોવા અવશ્ય આપે છે. એ તો દેખીતું જ છે કે જેઓ સેવામાં પણ બેદાશ્યની નીતિ અપનાવે છે તેમનું હૃદય ઠંડુચિત હોય છે અને પૂર્ણ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અથ્વર તો આત્મસંતોષમાંથી નીપજતા આનંદથી તેઓ વંચિત રહી જાય છે.

હું મારા જીવન પર દરિષ્ટિપાત કરું છું અને મારા સમગ્ર જીવનમાંથી જે કંઈ મને શીખવાનું મળ્યું છે તેના નીચેના કાઠવાનો પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે મારી આંખો સામે એવા અચ્ચિત ચહેરા આવે છે જેમણે મને કંઈક પણ સહાય કરી દેાય. જો કે તેમને પોતાને પણ આની ખજર નથી હોતી અને ત્યારે તો મને પણ તેમણે કરેલી સહાયતાનો રુષ્ટ અનુભવ નહોતો કર્યો. પણ આજે વ્યાપક દરિષ્ટિએ જોવા પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે રુષ્ટ સમજાય છે કે

એવાં નાનાં નાનાં કાર્યોમાં મને સ્વાર્થરહિત ચિત્તથી સહાય કરીને જે લોકોએ મારું જીવન ઉન્નત કરવામાં કેટલી મોટા ફાળો આપ્યો છે. આપણે સો સમાજના તથ્યી છીએ અને સમાજની સેવા કરીને જ એ તથ્ય અદા કરી શકાય જીવનચક્ર આ જ મહાન બોધપાઠ માનવજાતને શીખતી જાય છે.

દીનદુઃખી લોકો સહાનુભૂતિના બે મીઠા બોલથી પણ ધણી ઘાતિ પામે છે અને તેમને જીવન જીવવા જેવું લાગે છે. અતરની ઉદારતા માત્ર પૈસાથી જ વ્યક્ત નથી થતી. પોતાના ઘરીર અને કમંથી પણ માનવજાતની ઉત્તમ સેવા રૂપ થકે છે.

આમ જોવામાં તો એમ લાગે છે સમાજસેવાનાં કાર્યો કરીને આપણે અન્યનું બહુ કરીએ છીએ, પણ વાસ્તવમાં તો આ કાર્યો દ્વારા આપણે આપણા પોતાના જીવનની જ ઉન્નતિ સાધતા હોઈએ છીએ. પ્રેમથી પ્રેમ મળે છે અને સહભાવનાથી સહભાવના. જો સમાજમાં પ્રેમ અને સહભાવનાનું આ ચક્ર અવિરતપણે ફરતું જ રહે તો આ દુનિયામાં પ્રેમનું અને પ્રસન્નતાનું સામ્રાજ્ય બની રહે અને જીવન-સદૃશ સદૃશજાણ થઈ જાય.

હું તો જીવનમાં એટલું શીખ્યો છું કે ખૂબ ખૂબ કરી નાખવાની મહેનકામાં મસ્ત રહેવા કરતાં નાનું એવું સત્કાર્ય કરવાનો અમલ તરત જ કરી નાખવો જોઈ અને આપણી સહાયથી ખીમનું શોકું પણ જાણું થતું હોય તો એ અવધરને કહી જતો ન કરવો જોઈએ.

ત્રપામાં દીવો કરવા માટે જેની પાસે તેલ પણ નહોતું એવી એક અત્યંત ત્રીજી વૃદ્ધાની એક રાત્રે સાડી સાંધતાકાંધતાં સોય નીચે પડી ગઈ. સોય ન દેખાઈ; એટલે બહાર નીકળી એ મુકરાઈના દીવો પાસે જઈ સોય જોવા લાગી. કાઈકે કહ્યું : 'માણ ! શું શોધો છો ?

જવાબ મળ્યો :

'જાઈ, મારા ઘરમાં સોય જોવાઈ ગઈ છે પરંતુ ત્યાં અજવાળું ન હોવાથી અહીં તપાસ કરું છું.

'સોય ઘરમાં છે તે અહીં જાતી રીતે મળશે ?' પેલાએ ચાલવા માંડતા આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. સુખ અને શાંતિની પ્રાપ્તિના પ્રયત્નોમાં આપણી દસા આ માજની શોધ જેની નથી ?

જીવન કોના હાથમા સોંપવું ?

કરસનદાસ માણેક

આપણામાં એક કહેવત છે 'મરજવાનને અક્ષય ન હોય' મરજ અને અક્ષય બન્ને સાથે ન રહી શકે ! મરજ માણસની છુદ્દિને એવી ઘેરી લે છે કે પછી માણસ ખીજ બધી બાબતોમા ચક્રાવર, હોશિયાર હોવા છતાં ફક્ત એક આ મરજવાળી બાબતમા જ એવફૂદની પેઠે વર્તેલો થઈ જાય, આવેલો બધાનો અનુભવ છે.

'મરજે મરેલાને પણ બાપ કહેવો પડે, એવી એક ખીજ પણ કહેવત છે. મરજને કારણે અક્ષય કેટલી હદે બહેર મારી જાય ■ અને વિવેકબુદ્ધિ કેવી સૂઈ જાય છે એ આ ખીજ કહેવતે કોઈ આકારી અને આખાએલી રીતે બતાવ્યું છે

કોઈ ત્રીમએ વળી આ જ વાતને એક ગીતની કહીમા ગૂંથી લીધી છે 'નધી મરજ સમ મળી, ચક્રા નધી મરજ સમ મળી !' સત્તી વાત છે મરજ જેટલી મીઠી છે, તેટલી તો ખુદ ચક્રા સાકાર પણ મીઠી નથી ! પણ મીઠી કોની પાસે ? જેની પાસેથી કામ કઠાવવું છે એની પાસેસ્તો ! આ સિવાય, બીજો બધે ઠેકાણે તો માણસ, પ્રકૃતિથી જેવો હોય છે તેવો જ રહે છે ! બદલે, મરજને કારણે ફિઝિમ રીતે કેળવવી પડતી મીઠાશનું પરિણામ થણીયે વાર એવું પણ આવે ■ કે માણસ અદરખાનિયા કહેવો એર થઈ જાય છે એક ઠેકાણે 'મરજના માણ' વધુ પડતી મીઠાશ બતાવવી પડે છે એ વાતનું વેર એ, જાણે, બીજો ઠેકાણે વધુ પડતી કડવાશ વાજીરને વાળતો હોય છે

આનો અર્થ એટલો જ કે મરજ માણસને કામની દીકા માપે છે, અને માણસ દામી થયો, પછી ક્યો દુર્ગુણ જાણી રહે ! દુર્ગુણની આખી દુનિયાનો કોઈ એક અગણી હોલ તો તે દહાજ છે.

મરજથી માણસ દુનિયાને એ જાતમાં વહેંચી નાખતો હોય છે, મનમા ને મનમાં ! એક જાત એ

કે જેની પાસેથી તેને કામ કઠાવવું છે ! બીજો જાત, ખાઈતો ! આ પહેલા જાતની સાથે મરજભી માણસ પોતે જાણે 'ચક્રાથીયે મીઠો' હોય એવું વર્તન રાખવાનો દહા કરે છે, જ્યારે બીજો જાત પાસે, તે સ્વતંત્ર, અક્ષય, નિરુપક, નિર્ભય, કોઈની પણ શેઠમા ન તણાય એવો, તમે તેને શેઠકુ પરખાવી દે એવો હેતુના દારો અને ડોળ કરતો હોય છે.

પણ સમય જતાં આમાં પણ ફેરફાર થાય છે, ધીમે ધીમે જેમ જેમ જગતનો વધુ ને વધુ અનુભવ થતો જાય છે તેમ તેમ મરજવાનને એક નવું સત્ય સમજવા માટે છે એ સત્ય એ કે જગતમા કોઈ ક્યારે મરજ પડશે એ કહેવાય જ નહિ ! તમે તેની તમે ત્યારે જરૂર પડે એટલે પછી 'મરજ હોય ત્યાં મજા થયું !' એ પોતે સ્વીકારેલ 'સિદ્ધાંત'મા એ સુધારાવધારા કરે છે, અને જીવનમાં કોઈ પણ વખતે કોઈની પણ જરૂર પડવા સંભવ છે, માટે સૌની પાસે મજા થયું' એ નવું સત્ય અપનાવે છે, અને સર્વત્ર, મન્યૌજ થતા શીખે છે—પ્રધામતખોર બની જાય છે. દહા એજ તેના જીવનનું પછી કુવપદ બને છે સૌને નમતા-બજતા રહેવાની શક્તિ એજ તેના સ્વભાવ બની જાય છે, અને ક્યાં કોઈનયે સામે માણે જી મરજવાની હિંમત તેનામા રહેતી નથી. 'કાણે જાણે, ક્યારે આપણને એની જરૂર પડે !'—એ બીકમા ને બીકમા જ—એ સૌને સહામો બરતો રહે છે !

મહંની મહાઈને લીધી, સિધિય, ને કોઈ કરી નાખત હોય, તો તે એક કામના જ ! ઈચ્છાઓ, વાસનાઓ, વૃણાઓ ! એ કામનાઓ છોડી, તે કોઈનો ઘસ નહિ ! કોઈનાય જાણ્યો તેણે કરવાનો નહિ ! નિષ્કામ કમ્ય ફિકર !

પ્રથમ, સૌ પ્રથોત્રા મહાપ્રથમ, કેવળ એક જ છે માણસે પોતાનું જીવન કોના હાથમા સોંપવું ? કોના હાથમા સોંપાય તો એ મુરશિન રહે ? અનેક

દેહિક કામનાઓના હાથમાં કે એક ઉચ્ચ આદર્શના હાથમાં ? જીવનનું હૃદય કોઈ જાન્ય ઉન્નત આદર્શ હોવો જોઈએ કે ફાલે ફાલે નવા નવા સ્વરૂપે ઉદયન્ન થતી નવી નવી કામનાઓ ? માણસની હોડીને કોઈ મંત્રધ ખેવરૂપી સુકાન હોયું જોઈએ કે પછી વાસનાઓના વાવરાઓ જ્યાં એને ખેંચી જાય, ત્યાં એને ખેંચાવાનું ?

જગતના તમામ ધર્મો આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે જ જાણે પ્રસ્થાપિત થયા છે; જગતની તમામ સંસ્કૃતિઓ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે જ જાણે નિર્માઈ છે; અને જગતનું તમામ તત્ત્વચિંતન આ એક જ પ્રશ્નની જાણવટ કરીને તેનો જવાબ શોધવા માટે જ જાણે પ્રવૃત્ત થયું છે.

અને એ રીતે પ્રાપ્ત થયેલ જવાબ, અલગત,

સૌ જાણે છે. પ્રથમ જાહેરમાં પૂછવામાં આવે તો સૌ તેનો એક જ ઉત્તર આપે છે. પણ જીવનની સૌથી મોટી, સૌથી વધુ દુઃખદ કરુણતા એ છે કે પોતાના અંતરાત્માના એકાંતમાં માણસ આ સવાલનો જવાબ જુદી રીતે જ આપે છે ! ઉપર ઉપરથી આદર્શો અને ખોયોની વાતો કરતો છતાં હોતર તો એનામાં ઈન્દ્રિયસુખોની જ આરાધના ચાલતી હોય છે. વાસનાઓ એ જ જાણે એનું સાચું વિશ્વ છે; અને ઈચ્છાઓની-સુખેચ્છાઓની તપિત-એ જ જાણે એનું અંતિમ હૃદય છે, એમ એ વર્તે છે. એવી દ્વિમુખી દંભનીતિના દાસોને વાસનાના ઘેનમાંથી જમાડવા માટે આવા નૈતિક ચોટિયાઓ અવારનવાર ભરતા રહેવાની જરૂર સંતોને અને યાત્રીને લાગી છે કે ‘ભાઈ વાદ રાખજો-દાસત્વવું મૂળ-કામના.’

*

અક્ષરલોક

જ્યાં આપણી કલ્પનાને પણ આવકાર અપાશે હોય,

જ્યાં આપણા ચિન્તનનો કોઈ ને કોઈ રેખા મળી સમૃદ્ધ થતી હોય,

જ્યાં આપણી ઊર્મિઓને વિશાળ પ્રતિબિંબ મળતું હોય ને એ રીતે આપણા સ્વપ્નન પકવાઈને પુષ્ટ થતા હોય,

જ્યાં શબ્દનો ધબકાર માણી શકતો હોય,

જ્યાં અર્થ આનંદમય ચૈતન્ય ધારણ કરીને આહ્વાહતો હોય,

જ્યાં વાણીની વ્યંજના રસને પ્રભોધતી અનેક અર્થચ્છટાઓ વિસ્તારી રહી હોય,

જ્યાં કોઈ વાદ કે વિવાદ વરસું રૂપ લઈને વચ્ચે વચ્ચે ડોકિયા ન કરતો હોય,

જ્યાં ગ્રામ, નગર, આજમ, એવી અનેક સંસ્કૃતિની સોરલ અળખામણી ન લાજે તે રીતે હૃદયને પમરતી હોય,

જ્યાં વર્ણનીય વિષયના ઊર્મિ વિચાર વજેરે સર્વના જિંડાણ અને વ્યાપ મનને આનંદ લાઈને રજૂ થતા હોય,

એવા અક્ષરલોકમાં તું અને વધુ ને વધુ રાખ.

-રામપ્રસાદ દવે

અને એ યુવતી સીસ પાડીને રસ્તાની એક બાજુ ગમડી પડી.

આમ કેમ થયું ? એવો વિચાર કરું એ પહેલાં તો આજુમાજુના રસ્તે જતા માણસો ભેગા થઈ ગયા.

હું ગભરાઈ ગયો.

ભારે કરી.

મારી આવી મેદરકારી બદન હું ઘણો પસ્તાયો એવામાં માજુતોના ટેળામાંથી અવાજ આવવા માડ્યો. મારો-મારો, પકડો-પકડો, જે જે જાગી ન જાય અરે આવા-લોકર-બદમાશોને તો મેથીપાક દેવા જોઈએ પકડો.

હું ખૂંઝઈ ગયો.

શુ કરવું ? હવે આ લોકો અને હેરાન કરશે અને જોગી ફળેલી થશે એટલામાં તો એક મે જણાએ મારી સાતકંઠ ઝૂટી લીધી.

કાઈએ એ યુવતીને ખેડી કરી ત્યારે એના કાળમાંથી લોહી નીકળતું હતું એ જોઈ હું ખૂન ચમકાઈ ગયો ખૂન અસ્વસ્થ થઈ ગયો ને વિચારું- ભારે કરી મારા ધૂની જેવા સ્વભાવે અને બેધાન પણાએ આજે મને મુશીબતમાં મુકેલો છે હવે આ બધા લોકો અવનવા અલેપો કરી અને પોલીસને હવાને કરશે.

પણ લોહી નીકળતા કપાળને હાથીને મારી નવાઈ વગન એ યુવતી બોલી “આમા એમનો કાઈ વાક નથી વાક મારો જ છે મારે રસ્તાની કાળી બાજુએ ચાલવું જોઈતું હતું વળી ફટપાથનો પણ મેં ઉપોગ નથી કર્યો એમને જવા દો”

જોહ ! તું એની નમ્રતા !

વળી નમ્રતામાં છલકતી ભારોભાર લાગણી

અને સહાનુભૂતિથી હું એક અનોખા અફોલાવમાં ફૂળી ગયો. સમસ્ત સંદિને પોતાના તરફ ખેંચી શકે એવી એની પ્રેમાળ વાણીમાં અજાનુ આકર્ષણ બધું હતું.

લોહીનારમાં જ સામેના પ્રાયવેટ હવાખાના માથી ડોક્ટર પણ દોડી આવ્યા અને હવા લગાડી કપાળ ઉપર પાટો બાંધી દીધો. પણ હું કાઈ અનોખા ભાવથી બધાઈ ગયો એના સ્પર્શથી હું ઘણો પ્રભાવિત થયો મારામાંથી એક પ્રકારના જૂના પૂર્વગ્રહનો નાશ થઈ ગયો એના એક જ જવાબે મારામાં દેવી પ્રસન્નતા બિતરાઈ આવી મન અધો ક્રિક ભાવનામાં ઝૂંબી જિંમ્યું મેં એનો આમરમાંની મને મન વદન કર્યો.

પણ એ તો પછી મૂંઝેમૂંઝી આગળ ચલી ચર્ટ ટેણું વંખેરાઈ ગયું પરંતુ મારા મનમાં એક નવું રોણુ બિંચુ રચુ હતું ! જેમાં એ છોકરીના અનેકવિધ ભવુક સ્વરૂપો મારામાં ઊલટાવા લાગ્યા.

અને પછી હું સીધો જ મંદિરે આ થો ઘેર જતા પહેલાં જગવાનનો આભાર માનવા માટે મન ઝંખવું હતું પણ હું અહિં સ્થિર રહી ન શક્યો. પેલી છોકરીની આખોના પ્રેમાગ્રાસ જગવાનની મૂર્તિમાંથી કદાકાંઈને આખાપ વાતાવરણને આધ્યાત્મિકતાની સોરભથી રંગી દેતા મન ભાવવિભોર બની ગયું અને નવાઈની વાત છે કે આવો દેવી અનુચય અને પ્રથમ વખત જ થયો.

ઘેર આવ્યો.

પણ મન કાઈ એક એવી સપાટી પર તરવા લાગ્યું કે જ્યાંથી કાઈના અધાર સાન્નિધ્યના બિડાણમાં ફૂંકી મારવાનું સહેલું થઈ પડે.

અરે ! પણ શું આ નમજાઈ ન કહેવાય ? એવું જણ વળી તું કહી નાખ્યું ? મને શાંતિથી

જવા દીધો એટલું જ ને ? તો એમાં આટલો બધો પાત્ર હોય જ્યાં એની એની પાછળ કે જો કે આ મનની અસ્વસ્થતા જ ગૂંચાવે.

પરંતુ નહીં. એનામાં એવું કંઈક છે કે જે બીજા લાખો સામાન્ય પુણ્યોએના નહીં હોય. એ સીએની સામાન્ય હદી સહાય એવી ભાવના, લાગણી અને વિચારોથી અનુકરણી આગળ હશે. એની ભૂદિ-મત્તા અને આદર્શોનું સ્તર પણ એવું હોય છે જેને એને જ નહીં હોય. વળી એના ચહેરા ઉપરથી નીતરતી ભાવુકતા આંખોમાં રહેલી પ્રેમાળતાને વ્યક્ત કરી એની સૌન્દર્યતામાં વધારો કરતી હતી.

એક ! કેટલું યુદ્ધ !

કેટલું સ્પેશિયલ સોમ્પ્સન ! જ્યુ પ્રકૃતિમાં પ્રકૃતિસત્ત્વ મન પ્રકૃતી અન્યાયા નિમજ્જનની ત્ર્યુ હોય !

બસ, પ્રેમ સ્પેશિયલ વ્યાખ્યા હવે મને સચોટ સમજમાં આવી ગઈ. અત્યાર સુધી કે આ સ્પેશિયલ રખાતો ભટકતો અને સરો સમજતો હતો. ખરેખર પ્રેમ એ પ્રકૃતિ આદર્શ છે અને એ પ્રેમાળ વાણીમાં વ્યક્ત થાય છે ત્યારે એના અહોભાવને સ્વસ્થતા કેવી રીતે એ પ્રકૃતિ પ્રકૃતિમાં મૂકે છે

“અને નવીન !” રસોડામાંથી કદાચ બીજો કે ત્રીજો અવાજ આવ્યો હતો એમ માના પ્રયત્ન અવાજ ઉપરથી મેં ધ્યાન ! પણ હું ચક્રાવી છીયો હતો એટલા માટે કે સાળું પડવા આવી હતી. અને ત્યાં સુધીમાં મેં મારી ભાવનાઓનું જગત બાધી દીધું હતું. જીવનમાં મેં કંઈએ જીવનમાં સાકાર મળ્યું હતું હતી અને એની સાકારતા ધરમાં સજીવન મળ્યું હોવાથી મળ્યું હતી. પણ મારી બાધ વધુ નહોતી આવીને બોલી. “અજ તારી તબીબત તો સારી છે ને ?”

“અને ! ધણું સારું ! બા !” મેં જીભ મળેલી હતી. અને પછી હસતા હસતા બોલ્યો—

“આજ મને જીવનમાં કંઈક નવું મળ્યું

હોય એટલો આનંદ અને પ્રસન્નતાથી ક્યો ભર્યો છું.”

“ત્યારે તો અમને પણ હશે ને, અમે પણ પ્રસન્નતા તો માણીએ.” બા હસીને બોલી ગઈ.

“જમવાનો આદર્શ અને કૃપા હશે તો બા, કોઈ દિવસ ન ખૂટે એવી પ્રસન્નતાથી આ ધર ભર્યું ભર્યું રહેશે. એક અનોખી પ્રેમાળ તાજગીથી વહેતી ભરપૂરતા આપણા ધરને તો સાત સ્વર્ગથી પણ વધુ મહેકતું કરી દેશે”

“હે ?” મારી બા નવાઈ પામી ગઈ.

પણ નાટકની જેમ બોલી જવાયેલા મારા સવાદોથી મને પણ નવાઈ લાગી. હું જે કાંઈ બધી ત્ર્યો તે માત્ર મારી ભાવુકતા જ હતો, એક અભાષી ન સમજાય એવી સવેદનશીલતા જ હતી.

પરંતુ મારા ભાવાવેશમાં બે લાચેલાં વાડોએ મારી બાને બધું સ્ફુટિતી અસર કરી. અને આ પ્રવાણી અસરથી એને કહ્યો આનંદ આવ્યો. વળી આદર્શ અને સમજોથી એનું માનુષ્ય પ્રેમથી ભરાઈ આવ્યું એની ખૂંટી ખીલતી ખીલતી એક રૂલ બની ગઈ અને આદર્શવાદથી મને નવાજ રહી.

અને શરમ ને સહજતાથી હસી કાઢી મેં બહાર જવાની તૈયારી કરી એટલામાં બે-ત્રણ મિત્રો આવ્યા એકે હણ રીંદસકાસું કૃપા જઈએ બીજાએ હણ કીદમજેવા જવું છે ત્રણમે હણ-કયાય નથી જવું પણ લેત લાઈએરીમાં આજે જૂદા જૂદા વહેત-વ્ય ગોઠવ્યા છે, તે સાવળવા જઈએ. તેમાં ધણું ભયંત્રતા સારા સારા લેખકો અને દલિઓ ભાગ લેવાના છે.”

પણ આથી બીજા બે મિત્રોને ન ત્ર્યુ એટલી એમાના એકે હડાવણ વાવણું કે ચિદાંબના-વીએ. અને હું જ જીતી ત્ર્યો મારી ચિદાંબમાં જ લખેવું હતું લેત લાઈએરી !

અને અમે લાઈએરી ખડમાં ગોઠવાયા.

નક્કી કરેલા સમયે કાર્યક્રમ શરૂ થયો

સ્વેચ્છા ઉપર અનેક નામી-અનામી લેખકો—

દલિઓ બેઠા હતા કે જેઓ પોતાને મળેલ વિષયો

ઉપર બોલવાના હતા.

ત્રણ-ચાર વક્તા બોલી ત્યાં પછી ચોડીવારે એનાઉ-સરે આજુબાજુ જોયું અને પછી કહ્યું -“હવે આવે છે મિસ બાઈ પણ એ ધર્મચારમાળ છે. એટલે તમારી વચ્ચેથી એમને પધારવાની કું વિનંતી કરુ છુ ”

એટલામાં બધાની નવાઈ વચ્ચે પ્રેક્ષકામાથી એક યુવતી ઊઠી.

અને કું ચમકી ઊઠે.

એના કપાળ ઉપર એ જ પાટો બધાએલો હતો ને આજ સવારે મારી સાનકલ અથડાવાથી પડી જતા લોપી નીકળતા બાંધેલો હતો

શાત વાતાવરણમાં રહેજી તરફ જતા એનાં ધીમાં પગલાં મારામાં કોઈ અજબની ઉત્સુકતા બરતા હતા. મારા સમગ્ર અસ્તિત્વમાં કોઈ અદ્ભુત ચેતનાનો સ્પર્શ થયો અને રોકાયેલા શ્વાસ મન-પ્રાણને દિવ્યતાથી ભરી ઠીધું કોઈનું દર્શન માત્ર આજુબાજુ અદ્ભુત હોય છે એની કંપના પણ થઈ ચકતી ન હતી

અને એનો મધુરો અવાજ ગૂંચ ઊડ્યો મીઠા અને મધુર શબ્દોથી છલકતી એની વાક્ય રચનાના ઝરણાં કલકલ નાંકે વહેવા લાગ્યા શ્રોતાઓના મન-પ્રાણ ઉપર અનેરી તાજગી છવાઈ ગઈ ખરે ખર કોઈના કેપાવ-વ્યક્તિત્વની સાથેસાથ એની વાણી પણ આટલી પ્રભાવશાળી હતી એવું દરેકની સ્વભાવતા ઉપરથી લાગતું હતું

કનારેક કરુણાથી ભરી એની વાણીમાં ભારતીય સંસ્કૃતિમાં રીતિનું સ્થાન અને ફરજે વિશે બોલતા એ મળગળી થઈ જતી હતી સ્ત્રીના આદર્શ અને મર્યાદામાં ભારતીય સંસ્કૃતિના પાયા રહેલા છે જેની ઉપર સ્ત્રીની નૈતિકતા, ધાર્મિકતા ચારિત્ર્યશીલતા અને ભાવનાઓની પ્રામાણિકતાનો મોટો આધાર રહેલો છે. મર્યાદા અને ચારિત્ર્ય, પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ, લાગણી અને નિષ્પાલસતા, નમ્રતા અને નિર્દોષતા તો વિચાર વાણી અને વર્તણૂકમાં વહેતા જ હોય છે

વધુમાં એણે માનવજીવનની સાધકના વિશે બોલતાં કહ્યું કે-અનેક જીવેલા કલાણુ માટે અને પ્રેમના આદાન-પ્રદાન માટે શાંતિ અને સદઅસ્તિત્વ સમભાવ અને સદ્વર્તનથી જ જીવનને મીઠાવધી ભરી દેવું જોઈએ.

મૃત્યુ વિશે બોલતાં એની આખોના ભાર અને કર્પાક દર અતરિક્ષમાં એથી જગ્યા લાગ્યા હતા. એ બોલતી હતી-મૃત્યુ હમેશાં આપણી પડખે જ હોય છે. એના મીઠા સંવચસ માણવા જેવો હોય છે પણ આપણામાથી ભયને કાઢી નાખવો જોઈએ. મૃત્યુની ઝખના મને એના પ્રત્યે અનુરાગથી ભરી દે છે. પરંતુ ને માધ્યમ દ્વારા મૃત્યુ આવે છે એ કોઈ માધ્યમ આપણને પસંદ નથી. કારણ કે જીવી લેવાની લાલચને આપણે એક ક્ષણ પૂરતી પણ રોકી નથી શકતા. વિચરે વિચરે બોલતી જતી હતી ત્યારે અને લાગ્યું કે ખરેખર આવું સદર બોલનારની છુલ્હિ અને સમગ્રશક્તિ કેટલી પારદર્શક હશે !

અને તાલીઓના પ્રસંસાત્મક મંડગાટ વચ્ચે જ્યારે એનું વક્તવ્ય પૂરું થયું ત્યારે ખરેખર મને એની પાસે જઈને ધન્યવાદ આપવાનું મન થઈ આવ્યું. પણ મિત્રોની ઘરમ આવી. કોઈ દિવસ પણ કોઈ છોકરી સામે વાત પણ ન કરનાર એવા મારા પ્રત્યે એ લોકો સંકાત્મક વલણ દાખવે તે મને હાલ પૂરતું મજૂર ન હતું

પછી એક પછી એક પ્રેક્ષકો વિભેરાવા લાગ્યા

ભીડમાં મારી દષ્ટિ એ કપાળ પરના પાટાને જ શોધવા લાગી. કે જેમાં એનો શાત અને સ્ત્રી સ્વભાવ એક એક તાલજુમાં વણાયેલો હતો એની નમ્રતા અને નિષ્પાલસતાની એ પાટો મને વારવાર પાદ આપવા લાગ્યો અને મને ત્યારે વિચાર પણ થઈ આવ્યો કે એને સાચું થઈ જાય ત્યારે પાટો છોડે ત્યારે એ પાટો મને આપે.

અને મિત્રોની નજર ચૂકતી કું એની પાસે પહોંચી ગયો.

“નમસ્તે.” કું માઠ માઠ બોલી ચકયો

“નમસ્તે” એવે હસીને મારી સામે નેપુ અને પછી બોલી, “કેમ છો?”

“ઓહ! મારે તમારી પ્રથમ ખબર કાઢવી નેઈએ કે કેમ છો? પણ મને ક્ષમા કરો.”

“અરે અરે! તમે તો મારે સેન્સેટિવ લાગો છો. અને પછી નિર્દોષ ભાવે ને નિખાલસતાથી કહ્યું, “જુઓ, બહુ સવેદનર્થી રહેવું સારું નથી. વાસ્તવિકતાને અને નક્કરતાને ખાધા કરતી આ દુનિયા બપોર પછી છે.” આમ કહી એ હસી પડી. પણ એના મુકા હાસ્યમાં દુનિયા પ્રત્યેના તો અધઃપ્રેમ જ હવકતો હતો અને લાચરૂ જ વેતલી હતી.

“મારે તમને મળવું છે કુ કાને તમને આ સમયે લાઈબ્રેરીમાં મળી શકું?” મેં હિંમત કરી કહી તો નાખ્યું પણ પ્રત્યક્ષરની અપેક્ષા કદાચ વધારે પડતી હતી એવું મને લાગ્યું.

“અરે! આવતી કાલે શા માટે?” એ હસીને બોલી પણ પછી થોડી જલોર થઈને મોલી, “કાને ખબર છે આવતી કાલે શું થવાનું છે?”

કુ એના કપાળ પરના પાટા ઉપર જ નેઈ રહ્યો. એ આમળ બોલી, “માટે જે કહેવું હોય તે અત્યારે જ કહો ને?”

પણ કુ કંઈ બોલું એ પહેલા તો એની ત્રણ ચાર બહેનપણીઓ એને વિટળાઈ પડી. એટલે મેં કહ્યું—અચ્છા ત્યારે, પ્રયત્ન કરીને જો અવાય તો આવતી કાલે સાંજે આઈ લાઈબ્રેરીએ આવો. પણ મને શ્રદ્ધા છે તમે જરૂર આવશો આવશો ને?”

“સારું ત્યારે, કુ જરૂર તમને મળવા આવીશ, અચ્છા, બીજું કંઈ કામ કાજ હોય તો કહો” પણ મેં કહ્યું આભાર અને મેં છેલ્લી નજર એના કપાળ પરના પાટા ઉપર ફેંકી ત્યારે કોઈ ન સમજાય એવી લાચરૂ મારામાં જળી બેઠી હતી મનના બિડાણમાંથી એક અવાજ મને સ્પર્શાવતો હતો—એને કુ કપાય દૂર જવા ન હો અત્યારે પણ નહીં મારે પેર જ લઈ જઉં. પણ જતા જતા એ ફરી બોલી, “શક્ય હશે તો જરૂર આવીશ. પણ શક્યતા અને

અશક્યતા એ કેટલીક વખત સભર, સજોર અને સમયના પૂછડા બની જાય છે. એવું આજના આધુનિક નવા કળ્યોની લાગણીમાં કહું તો મુલતવી રાખવું એ જશું કોઈ વખત જિંદગીની પરિસ્થિતિ બની જાય છે!” આમ કહી એ હસી પડી. પણ મને એક અમરૂં લાગતી લાચરૂ સ્પર્શી ગઈ.

અને બીજે દિવસે સાંજે કુ લાઈબ્રેરીના દરવાજા બિંબો રહી એની રાહ નેવા લાગ્યો.

સાજનો સમય હતો એટલે ટાઈક પણ ખૂબ જાગેલો હતો. મારી અધીરતા અને ઉત્ક્રાંતિ: રસ્તા ઉપર તરફડિયા મારતી દોડતી હતી.

એટલામાં સામેના રસ્તા ઉપર મારી નજર પડતા કુ ખૂંટી થઈ ગયો એ આવી રહી હતી.

કુ નોતો જ રહ્યો.

મને થયું ચાલ એની પાસે જઈ દોડી જઈ એનો હાથ ઝાલી રસ્તો પાર કરાવી આઈ લઈ આવું. પણ આવી લાગુકતાથી કુ શરમાઈ ગયો.

પણ એ પ્રભુ!

એકાએક એક ખટારો ધસી આ પો અને આજના વીનની હાફેરે એ આવી જતા નેસથી દૂર ફેંકાઈ ગઈ અને માથાના આગમમાં ધમધમ લોહી વહેવા લાગ્યું. વાક એજામે ખટારોનો જ હતો.

કુ દોડ્યો મારો ધાસ બહાર ચડી ગયો. માણસોના ટોળા બિચરાય લાગ્યા કોઈ કહેવા માડ્યા મારો મારો એ ફૂંચરને, પડો પડો, પોલીસને બોલાવો.

કુ એની પાસે બેસી પડ્યો એના કપાળ પરનો નાનકડો પાટો લોહીના પ્રવાહથી આખો મેં રમાઈ ગયો હતો. પોલીસ આવ્યા અને એમનું લન્સમાં કુ એની સાથે દવાખાને આવ્યો. ડોક્ટરોની ઝડપી તાત્કાલિક સારવારથી એ થોડી થોડી જાનમાં આવી. એટલે ધીમેથી આખો બોલી મને નેઈ એ હસી એવાજ પ્રેમાળ ભાવે અને લાચરૂની સ્વસ્થતાથી એ હસી. પણ એવું આ સ્મિત દૂર પશ્ચિમમાં દોડી જઈ આગાહયા જવાઈ જવું લાગ્યું. પણ એ

હરી હસી. અને પછી પોતાંસા દ્વારા પૂછયેલાં પ્રશ્નોના
રહેતમેન્દના જવાબમાં એવું ખૂબ સ્વસ્થ તથા
ત્રાસીરતાથી કહ્યું-“આમાં વાંક મારા જ છે. હું
ભણતી’તી, ભેલી’તી કે ખટારો આવે છે છતાં મેં
પસાર થવાની કોશિશ કરી. રૂબરૂને કંઈ વાંક
નથી. માટે રૂબરૂને નિરોધ છોડી મૂક્યો. એવી
મારી પ્રાર્થના છે. મેં બીજાંસાને હેરાન કરી જોડી
જેલસભા ન આપતાં નહીં તો એના કેટલાંકને કાલ
ખતરાવશે-પીરરાવશે એની આંતરક તુટી જશે. માટે
એને હેરાનમતી ન પડે-આગળાં સાંતિથી છોડી મૂક્યો.”

આટલું મોહન એ પછી મારા તરફ જોઈને
કહેવા લાગી, “ભાઈ! જોશો, તમે અને આજ આ
સમયે અને સળગાને બહુ અખતા હતા ને? પશુ

તમે અને આ માટે તઈ કાલે જ ન મળી લીધું? ”
એવુંને ભલા માણસ! કાલ રૂં થવાનું છે એની
ઠાંઈને ખબર છે?”

હું રડી કીકરો

હવે એ આજળાં એક પશુ સપ્ત જ બોલી
ચકે એમ ન હવું. ડોક્ટરે એની આંખો ધીમેથી
બંધ કરી દીધી અને આવે કપડું ઝોઢાડી કીકું.
મારી અખનાએ ચિર વિદાય લઈ લીધી.

મારી વિનંતિથી ડોક્ટરે મને એનાં કપાળ
પરનો બધાયેલ સોડીથી તરબોળ પાટા છોડી આપ્યો.
સોડીથી લયપલ એ પાટાને બેસમાં બાઈ દૂં ઘેર
આપ્યો. પશુ અખનાના લાલ થીનેલા સાગર ઉપર
હું નથી રૂબી શકતા કે નથી તવી શકતા.

નથી...

જાગી ને આજગી જવું ઘટમાળ એની એ,
સુરજને હવે રોજ-રોજ ઉગવું નથી...૧

કૂલોની આસપાસનાં કાટાને છે પરચો
હવે આ હાથથી એકેય કૂલ સુટવું નથી...૨.

નિજાંવને હવે છેય લગન કેવી જીવથી
કે પશુપ્રમાથી તીરને વણટવું નથી...૩.

મઝધારનો નિરધાર છે કે શાંત થઈ જવું
ને હોડીને હવેય કદી રૂબવું નથી...૪.

તકલીફ થાય છે ઘણીય જીવને ભલાં
તેથી જ એકે દેહસાને છુટવું મયો...૫.

અજપાનાં વાદળો કદી વરસે નહીં, જશે નહીં
અજપાથી ભરી જીંદગી છે, જીવવું નથી...૬.

વરસાદનાં વાવડ નથી, ઝાંકળનો ખૂબ ત્રાસ.
તેથી કળીને ફૂલ બની કુંટવું નથી...૭.

—અયોકુમાર કૌશલ્યન્દ્ર જીન્દગી

“રક્તદાન આપો.”

“દેવનાવીર નવજવાનો માટે રક્તદાન આપો.”

“આઝાદીના રખેવાળો માટે રક્તદાન આપો.”

વતમાન પંચેની આ હાડકને લોકોમાંથી અનોડ સહકાર સાંપડ્યો. બીજે દિવસે હોસ્પિટલના વિશાળ કોપાડિયામાં લેબોરેટરી ખંડ પાસે જુદી જુદી કોમના જીવાન વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓની કતાર લાગી.

સંખ્યાબંધ ડોક્ટરો અને કમ્પેચરીઓ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક કામે લાગી ગયા હતા. એક જગ્યાએ રક્તદાન કરનાર વ્યક્તિનું વજન ૬૫ કિલો. બાજુમાં એક જીવાન જરૂરી માહિતી સાધેના ફર્મ ભરતો હતો. ૪૫ કીલોથી ઓછા વજનવાળાને રક્તદાન માટે લાયક ગણવામાં આવતા ન હતા. રક્તદાન કરવા આવેલા આ જીવાને અને યુવતિઓની લાંબી કતારના ફોટોગ્રાફ એક ફોટોગ્રાફર જુદા જુદા એંગલથી ફેરવાના જળકારા કરીને લઈ રહ્યો હતો.

“એલા આ સવલો શું લાઈનમાં જોભો રહી ગયો છે ?”

“કેમ, એને દેવના લડવૈયાને માટે લાગણી ન હોય ?”

“અરે પશુ કુંક મારી ત્યાં બેઠી નામ તેવો છે.”

“શરીરમાં લોહીનો તો ઊટાય નથી. તેમાં તે રક્તદાન શું કરશે ?”

ઉજળા આધુનિક કપડામાં સજ્જ થઈને લિબેલા પુસ્ક-યુવતિઓની લાઈનમાં ચેલી વાદળો રંગની અને ફાટી ગયેલ ગંજ પહેરીને અદબવાળાને લિબેલા આવેડ વધતો જોયા સોટા જેવો દુખેલો પ્રાત્નણ સવલો એક-દમ જુદો તરી આવતો હતો. એના ફોટોગ્રાફ ગંજમાંથી એની ઇતીની પાંસળાઓ ગળી ચક્રાય એ રીતે ડોકિયો કરતી હતી.

“એલા સવલો તું નકામો જોભો છું.”

“કાં લાઈ ?”

“તારું વજન જ ૪૫ કિલો નહીં ૬૫.”

“ચાલો, ઘરો, તમે જીવો તો ખરા.”

“ક્યાંથી ચાલે, લોહી ક્યાં છે તારા શરીરમાં ?”

“હેં લાઈ. આમાં કેટલુંક લોહી આપવું પડે ?”

“૩૦૦ સી. સી.”

“લોહ તારા બાપ. એટલું બહુ તો ક્યાંથી નીકળે ?”

બધા સવલાના અજાન ઉપર છુટથી હસ્યા. એક જણે પુલાસો કર્યો.

“અભ્યા, ૩૦૦ સી. સી. એટલે ૩૦૦ માલસિયું નહીં. ૩૦૦ સી. સી. એટલે એક ચાના કપમાં સમાય એટલું જ.”

“તમે વાધો નહીં. આપણે જોભા છી”
“પશુ આટલી લાંબી લાઈનમાં સાંજ સુધી તારો વારો નહીં આવે.”

“તો મારેવ ક્યાં મેટો કારમાર કરવો છે, આજ મજૂરીએ નહીં જઈ.”

“અભ્યા અને લાઈ, તું તારી મજૂરી કરી ખા, તમારા જેવા પાસેથી કેઈ રક્તદાનની આજ્ઞા નથી રાખી.”

“દેવા દ્યોને લાઈટાળ, આતું ટાલું ફરી ફરીને ક્યાં આવે છે”

“મારો આવ ખરો દેશમકત લાગે છે.”

ત્યાં લિબેલા સમગ્ર માનવસમુદાયમાં સવલાની આ દેશભક્તિને માટે અકોભાવની લાગણી પ્રસરી ગઈ. પશુ સવલાની આ દેશભક્તિનું રહસ્ય એક

સવસો અને બીજો ઉપરાણો કદાચ ભણતો હતો.

સવસો હાલમાં દાણાખજારમાં મજૂરી કરતો. શરીર નાનપણથી જ નમળું, શરદીનો કોઠો અને પૂરું પોષણ કે ઓલવા પહેરવાનું કદી સાંપડ્યું જ નહીં તેથી સવસો સોમવારે સાંજે અને મંગળવારે મારો રહેતો. એનું દુનળું માંદું શરીર જોઈને એને ભારે મજૂરીનું કામ સોંપતાં દુકાનદારો ચરમ અને ક્ષોભ અનુભવતા. પણ સકાતુશ્રીતિથી પ્રેરાઈને નાની નાની મજૂરીના કામ સોંપતા અને ક્યારેક દાળિયા અને ગોળ તો ક્યારેક દાળભાતથી પ્લેટના જોરે સવસાનું માથું ચમકાવ કરતું. રાત્રે દુકાનો બંધ થયા પછી પાટિયા પરિવરો જાગતા. તેના સંબોની તહેનાતમાં સવસો કાજર જ હોય કોઈને પ્રાંતે ચાલેથી તમાકુવાળું પાન લાવી આપવાનું હોય તો કોઈને ખાસ પ્રકારની આખા બીડીની જરૂર જીભ ઘાવ અથવા 'નાઝ હોલ્લ'માં ત્રણ કપ ચાનો ઓઈર આપવાનો હોય તો એ બધા કામ સવસો બગાજર પાર પાડે અને તેના બદલામાં તેને ક્યારેક એક રકાબી ચા, તો ક્યારેક સોપારીનો કટકો અને આખા બીડી મહેનતાણી તરીકે મળતા. કોઈ દિવસ મજૂરી ન મળી હોય અને જૂખ્યે પેટ ભૂવાનો વખત આવે તો કોઈની પાસે કાચ લાગે કરવાનું તેને આવડતું ન હતું. લીખ માગવી અને મરવું એ બંને એને સરખા જ લાગતા.

ક્યારેક દાળભાતની પ્લેટ ખાવા જેટલા પૈસાનો જોર થઈ જાય તો એ ઝપટાબંધ બદલની લોજના પત્રધિયા ચડી જતો એને જોતા જ બહુ જોણી બેસતા.

“સવસા આજ કોઈના ખિસ્સા ઉપર હાથ માર્યો લાગે છે ?”

સવસો પણ રમૂજમાં જવાબ આપતો, “હાથ મારતા આવડ્યો નહીં એટલે જ આ માડી દયા બેઠીને બહુ, નહીં તર આવડી ઉપરે તમારી લોજનો પત્રધિયા ચડવા ન પડત અને મારો ભગવાનેય જુદું આડો, મને કહે કે નીતિના દાળભાત ખા, અનીતિના દૂધપાક નહીં પચે, બહુ તમને તો દૂધપાક પૂરી બરાબર પચી જાય છે ને ?”

વાતનો મર્મ સમજ્યા વિના જ બહુ જોણી બેસતા.

“અરે હું તો જાણી જાણી પછી પણ દૂધ-પાક મળે તો ચાર વાટકા ચડાવી જાઉં.”

દૂધપાક પૂરીના સ્વપ્નો તો સવસાએ પણ ધણી સેવતા, ખાદી ભવનની કુટપાય પર સૂતાં સૂતાં એણે જુદા જુદા પક્ષના ધણી મદાન નેતાઓના બાપણો ધણીવાર સાંભળ્યા હતા, એ બધા દરેક માણસને માટે રોટી કપડા અને રહેઠાણની વ્યવસ્થા કરવા આગ્રહ હતા, શહેરનો વિસ્તાર વધતો જતો હતો, સોસાયટીઓ અને ઉદ્યોગનગરો વસતા જતા હતા, કારખાના વધતા હતા, કેટલાક લોકો જે પત્ર ચાલતા હતા તે સાપકલ પર ફરતા થઈ ચૂક્યા હતા. તો કેટલાક સાપકલવાળા સ્ટુટર પર અને સ્ટુટરવાળા મોટરમાં ફરતા થઈ ચૂક્યા હતા અને સવસો પણ સ્વપ્ન સેવવા લાગ્યો હતો કે ક્યારેક પોતાનો ચિત્તારો પણ ચમકી જશે. એને થયેલું કે હોલ્લના કપરકાબી ધોવામાં કે મજૂરી કરવામાં તો એ ક્યારેય જીંચો નહીં આવે, એટલે કાચ ચીખવાના ધરાદાથી તે એક ઓઈલ એન્જીનના કારખાનામાં દાખલ થયો પણ અકસ્મીતો પડિયો કાંપો હોય તેમ એક દિવસે મશીન ઉપર પડે જ ચડાવવા જતાં જમણા હાથના બે આંગળા યુગ્મની પાછો દાણાખજારમાં દાખલ થઈ ગયો હતો.

પણ હમણાં હમણાં ખરેખર સવસાની માડી દયા બેઠી હતી. બચ્ચા દેશની વહારે ચડતા અચાનક કોટકટી બીમ થઈ, અધારપટ છવાયો, સાંજના છ વાગે ત્યાં બજારો ખાલી થવા લાગી. લોકોના મન જિંચા થઈ ચૂક્યા. ખરીદી એણી થઈ ગઈ અને સવસાને દાળિયા-ગોળના પણ વાંધા પડવા લાગ્યા.

સપ્તેમ્બર અધારપટને કારણે પાટિયા પરિવરો પણ બંધ થઈ ગઈ. જૂખ્યા પેટ ચાતની ઠંડીમાં રુચનાય રોહની દુકાનના પાટિયે સૂતા સૂતા સવસાને ચાના રંગાડાના અને જુદી જુદી મીઠાઈઓથી લરપૂર કોઈની દુકાનોના અને જમણ, સંતરા અને મુસખીયાં લેલ દળવાળાની રેંકડીઓના સ્વપ્ના આવવા લાગ્યા.

આને સવરે એ બિડો, તારે ટાઢ બિડાડવા માટે રામજીની રેકડીએ અડધી ચા પીવાની તેને તલપ લાગી. પણ ચૂંનીના ખિસ્સા ખાલી હતા. કંઈક કામ મેળવવાની આશામાં તે ફરતો ફરતો તે હોસ્પિટલના કંપાઉન્ડ સુધી આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જુવાન છોકરા-છોકરીઓની લાંબી કતાર જોઈને તેને કુતુહલ થયું. તે કંપાઉન્ડમાં દાખલ થયો. ત્યાં જ ને જ પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હતી તેનું ચારેબાજુ ચક્કર લગાવીને તેણે નિરીક્ષણ કર્યું. લોખીયા એક જગ્યાએ માથુંસોનું વજન કરવામાં આવતું હતું. તેની બાજુમાં એક ટેમલ-ખુરશી રાખીને એક જુવાન પીળા રંગના પતાકડામાં કંઈક લપીને આપતો હતો. પછી તે લોકો કોકટરના ઝોરડામાં જતા હતા. એ જ પીળું પતાકડું લઈને થોડીવાર પછી બાજુના એક ઝોરડામાં જતા હતા. ત્યાં દૂધના બરેલા લાંબા ટબરલમાં બે ચમચી ખાંડ અને એક ચમચી નેસ્કોફી આપીને તેમને પીવા માટે આપવામાં આવતા હતા અને છેવટે દરેક માથુ-સને બ્રાઉન પેપરની થેલીમાં ચાર મોટા મોટા મુસંખી આપવામાં આવતા હતા.

નેસ્કોફીની સુગંધ ચારે બાજુ પ્રસરી ગઈ હતી અને મોટા મોટા મુસંખીનો એક ઢગલો જોઈને સવ-લાના મોઢામાં પાણી છુટવા લાગ્યું. ન માનવામાં આવે એવી અને છતાં સાચી વાત એ હતી કે સવલાએ એની જીભીમાં મુસંખીનો સ્વાદ ચાખ્યો ન હતો. તેને એટલી ખબર હતી કે મુસંખી મેંલા હોય છે અને બિમાર અને પેસાદાર લોકો તેનો રસ કાઢીને પીવાના ઉપયોગમાં લે છે. યાકમાકોટની બાજુબાજુ કેળા, મુસંખી અને સંતરાની રેકડીઓ તે જોયા કરતો. પણ તે ખરીફ કરવાનો વિચાર તો તેને આવતો જ ન હતો. આને જૂખેના ચાથો આ મુસંખીનો મોટો ઢગલો અને નેસ્કોફીના લાંબા ખાલા જોઈને એ લલચાયો.

એક આપા બાજુમાં આવેલી નળની ચોક-ડીએ કોડીના ખાલા સાફ કરતી હતી. ત્યાં ચારેબાજુ પૂળ પાણી ટોળાયું હતું અને લીનું કચડાંજી ચઈ ચયું હતું. ચોકડીમાં ઘણા દિવસથી સાફસુદ્ધી અભાવે ચીંચો લંબ બાજુ ચેરો હતો. સવલાએ એક બાજુ

બિમા રહીને આપાને પુછ્યું.

“હે બહેન, આહી આ શેનું સદાવત છે?”

“અહીં સદાવત કેવું મારા બાઈ આ તો ઈસ્પતાલ છે.”

“તંઈ આ બધા લાઈનમાં શું બિમા છે?”

“સતલાન કરવા.”

“શું કરવા?”

“એ આપણા જવાન લડાઈમાં ધાયલ થાય ને એને સાજ કરવા કામમાં લાગે તે માટે આ બધા પોતાનું લોહી આપવા બિમા છે.”

“અને આ કાફી ને મુસંખીને ઈ બધું શું છે?”

“એમાં એમ છે કે આ બધા થોડો આપેને એટલે થોડી નળાઈ જેવું લાગે એટલે એક એક ખાલો કોફી અને ચાર ચાર મુસંખી આપવાનું મોટા કોકટર સાથે કીધું છે.”

આ વાત સાંભળીને સવલો સકુની સાથે લાઈનમાં બિભો રહી ગયો. લાઈન ધણી લાંબી હતી. ઘણા બાઈઓએ સવલાને સમજાવ્યો કે સાજ સુધી તારો વારો નથી આવે પણ સવલો એકતો બે ન થયો. એની આ અસાધારણ દેહમકિતો નમૂનો જોઈને બધા એની તરફ માનની નજરે જોઈ રહ્યા છે એમ તેને સમજાયું ત્યારે તે મનમાં ને મનમાં ઠરખાવા લાગ્યો. વિચારવા લાગ્યો કે આજે, તો “એકપથ દો કાજ” થઈ જશે. દેહમકિત પણ કહેવાઈલ અને માંજા વચ્ચે કોફી અને મોસંખીનો સ્વાદ કરવા પણ મળશે. સાંજ પડી ત્યારે તો ક્યાં જૂપે મરી જવાનો હતો એવા તો કેટલાયે દિ’ મે’ તો ખાલી પેટે બેચી કાઢ્યા છે.

બારનું જૂજળું થયું. કોકટરો અને કર્મચારી-ઓનું એક જૂથ જમવા ગયું. એની બદલીમાં બીજા કોકટરો અને કર્મચારીઓ કામે લાગ્યા. લાઈનમાં બિભો કોટલાક પોતાની જગ્યા સાચવવાની સૂચના આપીને બાજુની હોલમાં નાસ્તો પહોં કરી આવ્યા. સવલાના પેટમાં પણ ચલુડિયાં બેલતા હતા પણ ચૂંનીના ખિસ્સા ખાલી હતા. કલાક પછી કલાક પસાર

ધરા લાગ્યા, એક...બે...ત્રણ...ના કંઠા ટાવરમાં સંભળાયા, સવસાના પત્ર હવે કળવા લાગ્યા હતા. જુઓ પેટ હવે અધારા આવવા લાગ્યા હતા. થોડી-વાર તે ત્યાં ઈમડક પડે ખેંચી ગયો. પણ હવે બહુ વાર ન હતી. તેની આગળ આઠદસ જુવાન હતા. હવે તો હમણાં વારો આવી જશે એવી આશામાં એ કોઈ સોકગીત ગજગજવા લાગ્યો.

જેમ જેમ તેનો વારો નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ એક ટંકા તેના મનમાં જોર કરવા લાગી કદાચ માડું વજન ૪૫ કિલો નહીં થાય તો ? માત્ર અધીં શેર વજન એકાદુ થાય તો પણ એવા લોકોને પીળું પતાકડું મળતું ન હતું અને લોહી આપ્યા વગર જ તેઓ નિરાશ થઈને પાછા ફરતા હતા તે સ્વ-લાએ જોયું હતું.

એકાએક તદ્દન નવો જ વિચાર સવસાને સૂન્યો. એને થયું કે જો હોર-દોહરે પાણી અત્યારે પી લીધું હોય તો એટલું વજન કોઠામાં વધારે આવે. આ વિચારથી ઈત્સહાઈત થઈને તે ઊભો થઈ ગયો.

“માઈ મારી જગ્યા રાખજો હો, થોડુંક પાણી પી આહુ.”

માથુમાં ઊભેલા જુવાનને આવી સૂચના આપી તે નળની ચોકડી તરફ ઊતાવળે ચાલ્યો. એના પત્ર એકાએક રમતા હતા. ચોકડીમાં પહોંચ્યો ત્યાં અચાનક આંખે અધારા આવ્યા અને ચોકડીની લીસમાં તેનો પત્ર લપસ્યો એ લથડાયું. આઈને તે ચતોપાટ પડ્યો. ખરાબર નળ સાથે જ તેનું માથું આળાયું અને ખેંચીમાં કૂટ થઈ. ચોકડીમાં લોહીની નીક, ચાલી.

અચાનક આવી અબુઝમતી કામગીરી નોકળી

મહાત્મા ગાંધીજીને એક સમયે એક લેખકે પૂછ્યું કે, “અન્ન નેતાઓ પોતાના નિવાસસ્થાને પોલીસનો કડક બંદોબસ્ત રાખે છે, તો આપ કેમ રાખતા નથી ?”

‘જે માણસ મૃત્યુનો ડર રાખે છે તેને હંમેશાં મોતનું દુઃખ જીવું રહે છે. પરમેશ્વરે નક્કી કર્યાં મુજબના સ્થળે તથા સમયે તેવા સંજોગોમાં મરણ પામવાનું જ છે. ગમે અનેક વખત મોતની વેદના સહન કરવા કરતાં એક જ વખતે સહન કરી લેવી અને તો ઠીક લાગે છે.’ ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો.

— ડૉ. શાન અમીન

પડતાં ડોક્ટરે સાહેબ નારાજ થઈ ગયા હતા.

“આનું કોઈ સચું વહાણ ?”

“કોઈ નથી ડોક્ટરેસાહેબ.”

“કોણ છે આ ?”

“સવસો મજૂર છી સાહેબ, દાખ્યાનખરમાં મજૂરી કરે છે.”

“અહીં ક્યાંથી આવી ચડ્યો ?”

“રકતદાન દેવા.”

“ઈંગ્લેન્ડનીજા.”

“મરું છું છું સાહેબ, અમે એને ધણે સમજાવ્યો કે જાઈ તું જ અહીંથી, તમારા જેવા પાસેથી કોઈ રકતદાનની આશા નથી રાખતું. અહીં સર્જ સુધી તારો વારો નહીં આવે, પણ ન માન્યો તે ન જ માન્યો.”

“સારો જૂત જેવો જ ને ? હવે આપણે મુશ્કેલીમાં મુકાઈ ગયા, આનું પોસ્ટમોર્ટમ કરતાં રાત પડી જશે.”

ડોક્ટરસાહેબ સવસાનો ધા સાક કરી પાટો બાંધતા હતા ત્યારે તે થોડો જાનમાં હતો પણ બોલવાની શક્તિ ન હતી, હેલ્થા થાસ ચાલતા હતા ત્યારે એક વિચાર એના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો કે લોહી તો ધક્કું વડી ગયું છે છતાં આટલા બધા માણસોમાથી કોઈ અને મુશ્કેલી કે કોઈના પાસેમાં ન આવે ?

થોડો સમય સુધી એના ધુમ્મસ લેવાં માનસ પડ પર કોઈના પાસાએબની લાંબી કતારો અને મુશ્કેલીના મોટા મોટા દમલાઓ તરતા રહ્યા, ત્યાર પછી થોડીવારે સંપૂર્ણ અધારપટ ઝલાઈ ગયો.

*

મારા ગામમાં એક મહાદેવનું મંદિર છે. એમાં એક પૂજારી છે. પૂજારી વૃદ્ધ હતો. સાધક હતો. પૂજારીનો દીકરો યુવાન હતો. ઘેર વહુ હતી. દીકરાનાં લગ્નમાં ખર્ચ વધારે થઈ ગયું. એટલે પૂજારીના દીકરાને વિચાર આવ્યો કે હવે શ્રાવણ મહિનો આવશે, અને લોકો સોમવારે એકઠા થશે. હકટેઠઠ ખેટની બમણે પૈસા પૈસામાંથી તો કાઢી નહીં જાય.

આ વખતે હજી વરસાદ નથી થયો. એટલે ખેડમાંય કંઈ નથી. પૂજારીને ઘરનું અનાજ નિકળે એટલી ખેડ હતી પણ આ વખતે તો લીડમાં લીડ પડી હતી.

વર્ષોથી નિયમ હતો કે શ્રાવણ મહિનાના સોમવારે એક માણસની દીપમાળ થાય. જે વહેલો લખાવી જાય તેની દીપમાળ થાય. બાકી બીજાને ના પાડી દેવાની. દિલ દુભાય પણ થાય શું ?

દીપમાળમાં ધી સાથે તો ઠીક છે. નહીં તર ધી પેટે પાંચ રૂપિયા લેવાય. એક દિ' પૂજારીના દીકરાને વિચાર આવ્યો કે આ તો આવકનું સાધન છે. બધાની દીપમાળ કા નસ્વીકારવી ? સહેજે ચાર-પાંચ દીપમાળ તો થાય. સૌને કહેવું કે આ તમારી દીપમાળ છે. આ બહુ મોટું ગામ છે. કોણ કેને ઓગળવા જાય છે. એટલે દીકરાએ વિચાર કર્યો કે દીપમાળ એક જ કરવી. પણ પૈસા સૌના લેવા.

બાપાએ ના પાડી કે આપણે ભગવાનને છેતરવા નથી. પણ દીકરો લક્ષ્મીજીનો સ્વામી થવા માગતો હતો. એ કેમ માને !

દીકરાએ કહ્યું. 'ડાસા, તમને ખબર ન પડે. આ જગત જ પ્રપંચ ઉપર ઊભું છે. પેલા

શેઠિયા કાળાળાજાર કરે છે. એને કંઈ થાય નહીં' ને, મને શું થવાનું હતું. એ તો તાગડધીના કરે છે.'

બાપા કહે, 'ઈશ્વર ધોકો લઈને મારતો નથી. શેઠિયાની વાત શેઠિયા બાણે. આપણે તો ભગવાનના વેઠિયા. અને એ શેઠિયાનો એકનો એક જીવાનભેધ છોકરો ફાટી પડ્યો, એ ન ભેયું.

પણ દીકરો તો ફાટેલ મિલજનો હતો. કહે, 'એની શી ખાતરી કે શેઠિયો બરાબર સાચા માર્ગે ચાલ્યો હોત તો છોકરો ન જાત. એવા તો ધણાના જીવાન છોકરા ચાલ્યા જાય છે. આ મનજી ફરજનો સુદરજી હાલ્યો ગ્યે. એ કયાં જોડા ટેલા મારવા ગ્યે તો ?'

બાપા કહે, 'આ બધા ઝેરના પારખાં છે.'

દીકરાએ તો જમાવી. દશ-પંદર દીપમાળને બદલે એક દીપમાળ કરે, અને ચાજ વધારી દીધો. લોકો પણ અમુક દિવસે જ પુણ્ય થાય એમ માની પુણ્યના પોટલા બાધી લેવા હવા-તયા મારે છે. પુણ્ય ને પુણ્ય હોય તો ગમે તે દિવસે એ ગોળની જેમ ગળુ લાગતું જોઈએ. પણ લોકોનો ગાડરિયો પ્રવાહ એને કોણ કહે કે ભાઈ, અમુક દિવસ ચોક્કસ નક્કી થયો હોય તો તે અંતરુખ થવા પોતાનું પુણ્ય પોતાની મેળે વધારવા માટે હોય. કોકે કરેલું પુણ્ય ખરીદવા નહીં.

બરાબર છેલ્લે સોમવારે મંદિરમાં ચડ-લડ થઈ. એક ભાઈ કહે, 'આજ મારી દીપમાળ છે' બીજો કહે, 'આજ મારી દીપમાળ છે.' બંને પેલા દીકરા પાસે ગયા. દીકરો અંદરથી તો રડી ગયો પણ બહારથી જવળ આવ્યો. 'તમારા બનેનું માન રાખવા રખલ દીવેલ પુરું' છે. અ.જે ઠેવરો ટાઈમ દીપમાળ હાલશે.'

જેય બક્ષોને સંતોષ થયો ।

પૂજારીનો દીકરો મંદિરની અંદર બેઠેલ 'ભગવાન' પ્રત્યે હસતો હતો. 'હે ભગવાન' આવા હૈયાદયાં પુણ્યના ભૂખ્યા માણસ મોકલતો રહેજે હો.'

ભગવાન પણ હસતા હતા.

અમાસની રાતે તો કેટલીએ દીપમાળ થઈ. પૂજારીએ દીકરાને કહ્યું. 'આ સાડું ચતું નથી. આમાં તો તું બહુ બહુ તો દોહડો રૂપિયા કમાણો. પણ મને આકૃતના ઓળા ઉતરતા હોય તેમ લાગે છે.'

દીકરો કહે, 'તમને તો એવું જ લાગ્યા કરે છે.' કેઈ 'દિ સાડું લાગ્યું છે?'

પરોઢિયે બધા થાકયાપાકયા સૂતા હતા અને ગમાણમાં બળદ ભાંભરવા લાગ્યો. હજી બધા પડોંચે ત્યાં તો એરુ આભડી ગયો હતો. બળદે ભેલ ભેલતામાં પ્રાણ છોડ્યા. કેઈ કારી ચાલી નહીં.

દીકરો રહતાં રહતાં કહે, 'આ હું હમણાં જ વઢિયારમાંથી રૂપિયા ત્રણસો આપીને લઈ આવ્યો છું. પૂરા બે મંદિરનારે ધયા નથી. આ મને બહુ કામ આપેલો. પણ આ એકાએક શું થઈ ગયું.'

ભગવાન મંદિરમાં હસતા હતા ।

તમે માનો છો કે ભગવાન તમારા પાપનો આમ તાત્કાલિક જવાબ આપશે? કદાચ એવું બને કે થોડું ભેગું થવા દે. અને પછી બધાનો એક સામટો જવાબ તમારા માથામાં મારે.

પૂજારીનો દીકરો કહે, 'બાપા તમે સાચા હો, મેં તમારી વાત ન માની.'

બાપા કહે, 'દીકરા એ'કને ઠોકર લાગે અને બીજો મુધરી બચ એવા વીરલા તો કો'ક જ હોય છે. આમ તો બધા પોતાને ઠોકર લાગે ત્યારે જ મુધરે છે.'

આપણે પહેલા વર્ગમાં રહેવું છે કે બીજા એ આપણે જ નક્કી કરવાનું છે.

*

એક વિદ્વાન સંસ્વાસી કોઈની સાથે બોલતા નહિ અને કોઈનો સંજ પણ કરતા નહિ. આ ભેઈને ખીલ મહાત્માએએ તેમને કહ્યું, કે આપ તો વિદ્વાન છો અને બોલતા નથી તેમાં ખીજને શી લાભ? મારે કૃપા કરીને કાંઈ બોલો તો કીક. તે મહાત્માએ કહ્યું કે મેં કંઈ મોનવત પારણ કહ્યું નથી. પણ પણ બોલવા વિના રહે છે તો આમાં કંઈ વિશેષતા નથી. પણ મારે બોલવું શું? કારણ કે ધર છોડ્યું, ખાર છોડ્યું, મૂક મુકાવી રાતી આદીવાળા કર્યા પહેલાં વજેરે આપણા બૂંડા હાથ તો કર્યા, વળી ભીખ માગવા માંડી. આટલું ચલાય 'લોકો મારું પૂજન કરે અને હું બપો જાઉં ત્યાં મારું સન્માન કરે,' એવી મોટાઈ મેળવવાની વાસના તો મઈ નહિ. આપણે શિક્ષા મળી જન્મકિનારે પાણી-માંની બેઠકમાંના પથ્થર ધોઈને તે ઉપર શિક્ષા મૂકી જમીએ છીએ, તેમાં આપણા હમેશના બેસવાના પથ્થર ઉપર ખીજે કાઈ આવીને બેસી ગયો હોય તો મનમાં જેમ થાય કે મારા પથ્થર ઉપર ખીજે કાંઈ આવી બેસી ગયો છે. આટલાટલો સમાગમ કરતાં છતાંય અદંતા-મચતા વધી જાય છે, પણ ઘટતી નથી, તો મારે શું બોલવું.

*

હસતું બાળક પ્રભુની મૂર્તિ જેવું લાગે છે, હસતો યુવક યુક્તિમંત્રનો સર્જક ગણાય છે અને હસતો વૃદ્ધ ભૂતકાળને ભૂલી જવાનું આપણને કહે છે.

હાસ્ય વિનાનું જીવન લપ્પું છે. એના વિના સ્ફૂર્તિ નથી, તંદુરસ્તી નથી, રસ નથી, કળા નથી, વિદ્યા નથી. હાસ્ય વિનાનું જગત શુષ્ક છે.

હસનાર સુસ્ત રહી શકે નહિ. હસનારનાં દેહસાં ભેરથી ગતિ કરે છે, એથી ચોખ્ખું લોહી શરીરમાં ફરે છે ને પરિણામે કાયા નીરોળી રહે છે. હસનારના જ્ઞાનતંતુઓ સતેજ હોવાને કારણે એ ગમે તે બાતનો, ગમે તે વિષયમાં રસ લઈ શકે છે. હસનાર સ્ફૂર્તિમાં રહેતો હોવાથી નયીન કળાઓ તરફ તે પ્રેરાય છે. હસનાર નવું જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિ કેળવી શકે છે. જે માનવી હસી શકે છે, તે પોતાથી અધિક શક્તિને પિછાની શકે છે અને તે પ્રત્યે વિનમ્ર થાય છે. ગમે તેવી વિપરીત, વિકટ અને મુસ્કેલ પરિસ્થિતિમાં પણ હસી શકનાર વ્યક્તિ સંયમી હોય જ: સ્થિતપ્રજ્ઞ રહેવા જેટલી ઉચ્ચ કોર્ટિનો યોગ સાધવાની એણે લાયકાત કેળવી છે, એવું સહજે લાગ્યા વિના નહિ રહે. આમ જીવનના સર્વ પ્રસંગોમાં હાસ્ય જ સર્વત્ર વિજેતા છે. હસે છે તે પ્રભુને ગમે છે.

જીવનની નિર્દોષતાની રેખા હાસ્ય વડે વંચાય છે. ગમે તેવા પ્રસંગમાં હસવાનું દરેક માણસથી બનતું નથી. ભેરથી હસવું એ નબળા માણસથી નહિ બને. પોતાની હાર યતી હોય ત્યારે પણ હસવાનું બગ્રા પ્રાપ્ત કરવું હુ:સાધ્ય છે. આપણને પ્રસંગે તો પૂબ

કરેલ અનુભવી વ્યક્તિ સિવાય ખીબથી હસવાનું શક્ય જ નથી. કૂરતા વરસાવતા દુર્મન પ્રત્યે નિર્દોષ હાસ્ય કરવાનું કોનાથી બને તેમ છે? અત્યંત દુ:ખથી પીડાતાઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખી, એમનું દુ:ખ નિર્મૂળ કરવા પ્રેમથી, અલૌકિક સ્મિતથી એમનાં દુ:ખો ભુલાવવાનું તો યોગીજનો વિના ખીબ કોનાથી બને?

હાસ્યને ઓળખવાના કેટલાક પ્રકારોમાં મનમાં હસવું, હોઠમાં હસવું, મોં મલકાવવું, હસી પડવું અને ખડખડાટ હસવું સુખ્ય છે.

બાળકના સુક્ત હાસ્યનું તો વર્ણન જ થઈ શકે એમ નથી. માતાની ગોદમાં આવતાં તે હસે, પિતા રમકડું આપીને બાળકને આપ ને તે હરખાય છે. વળી નજર ખુદ્દી રાખીએ તો જીવનની ગુદીગુદી અવસ્થાએ આપણને કેવું કેવું હાસ્ય ભેવા મળે છે! શાળામાં પ્રથમ આવેલો વિદ્યાર્થી, ક્રિકેટના મેદાન પર પરાજિત સંઘના કપ્તાનનું વિજયી કપ્તાન સાથે હાથ મિલાવવું, વેવિશાળ થયેલ યુવકનું હાસ્ય, ગૃહસ્થને ઘેર પુત્ર પ્રસરે ત્યારનો એના સુખ પરનો મલકાટ, સારા નફાનું સરવૈયું ખતાવતા મહેતાજી સામે વેતારીના મનમા ઊઠતા હાસ્ય-મિશ્રિત આનંદઓષ, પોતાને મળેલા સન્માન વખતે મેળાવડામાં પુષ્પહાર પહેરતાં થતું હાસ્ય ને વિદેશથી ટિઝીઓ લઈ સ્ટીમરમાંથી ઊતરતા યુવાન પુત્રના સ્વાગત વેળા પિતાના અખૂટ આનંદથી બેઠરાનું સુખ-આ સર્વ દાખલાઓમાં હાસ્ય ભેવા મળે છે ઉલ્લાસનું આનંદનું, સ્નેહ ને કંઈક ગીરવનું. આ પ્રકારનું હાસ્ય જીવનમાં સહજ હોય છે. એની પાછળ કોઈ ભાવના કે બળને ખિલવવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

જીવનમાં ખંધા હાસ્યના ઠેટલાક પ્રસંગો પળ એવા મળે છે. બીજા કોણનું પાકીટ પરી ગયું હોય ને રસ્તે જતા તમને મળે ને તમે હસીને એ ખિસ્સામાં મૂકો, પસાર થતાં કોણને ઠેસ લાગતાં તે ગળાડી પડે ને તમે હસો, કોઈ અજાણ્યાને ખોટો માગું બતાવી કોઈ મસ્કરો હસતોડસતો આલ્યો બધ્ય, અબળ ને અબળાળ એવા કોઈ ધરાકને રૂપિયાની ચીજ પાંચ રૂપિયામાં વેચી મારીને વેચારી હસે, હજારો નિર્દોષિનો ચંદાર કરી વિજયોન્મત્ત નેનાપતિ મુખ મલકાવે-આ સર્વ પ્રકારનાં હાસ્ય નિર્દોષ નથી, શરીરની રંગેરંગને અવપૂર્ણીય આનંદથી છલકાવી દે એવી બધ્ય મુક્તિ આપે નથી; પણ છૂપા સ્વાધ, અહંકાર, વ્યગ્રની છાદ છે, આ પ્રકારના હાસ્યમાં હસનારની ચોંચતા માનુસ પડી આવે છે, કેમકે તે ઇચ્છાપૂર્વક અને પ્રયત્ન વડે બનેલું, હસનારની પાત્રતા દાખવતું હાસ્ય છે.

સાસ્ત્રિક શુદ્ધિથી પુરુષાર્થ કરતાં પ્રકૃતિ-એનો જેટલો સંયમ કેળવી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં તંદુરસ્ત હાસ્ય સદૃશ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને કબજિયાત રહેતી હસે તે વધુ નહીં હસી શકે. જેના મનમાં ઇચ્છકપટના અનેક તરંગો ચાલી રહ્યા હસે તે જલદીથી નહીં હસી શકે. રોગી કદી ખડખડાટ નહીં હસે. તામચી પ્રકૃતિવાળો માનવી જરૂરી પ્રસંગે નહીં હસે. અતિ પાળીને ચહેરે દિમ્ભ કે હાસ્ય નહીં જોઈ શકાય. અદેખા માણસ માટે હસવાનું કાપું અતિ વિકટ છે.

હાસ્યથી માનવીના પોતાના જીવનમાં તાજગી આવે છે અને એ હાસ્યની અવર નીચે જે આવે છે તે પણ તેમાંથી પ્રેરણા મેળવે છે, પરંતુ આ હાસ્ય હૃદયનું હોય તો જ આવી અવર ઉપનમે અને હૃદયની શુદ્ધિ વિના એ સંભવે જ નહિ તે ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ.

પશ્ચિમના મહાન શુદ્ધિશાળી પુરુષ મોલોમનને રાગએ પૂછ્યું : 'સસારમાં સૌથી સુખી કોણ ?' રાગ તો એમ માનતો હતો કે સૌથી સુખી પોતે જ છે એટલે જવાબમાં પણ સોલોમન પોતાને જ બતાવ્યો, પણ સોલોમન મરી ગયેલા બીજા ત્રણ અજ્ઞાત માણસોનાં નામ દાંધા એટલે રાગએ તને કેદમાં પૂર્તી.

હવે બન્યું એવું કે બીજા દેશના રાગએ ચઢાઈ કરી રાગને કેદ પકડ્યો, જીવતો બાળા મૂકવાનો દુઃખ ઉડાયો. આગળી જ્વાળા રાગની સખી પહોંચી કે એકાએક એ પોકારી બેઠો. 'સોલોમન, સોલોમન, સોલોમન !' જીતનાર રાગને નવાઈ લાગી. બેદ ગળુવા માટે પરાજિત રાગને અગ્નિ બહાર કાઢવામાં આવ્યો. રાગએ પોતાનો પાઠવો ઈતિહાસ કહી આસુ સાથે ઉમેયું : 'આજ ન્યારે આજ મારા શરીર સુધી આવી પહોંચી ત્યારે સોલોમનની વાત મને એકદમ વાદ આવી મઈ કે જ્યાં સુધી મનુષ્ય આ સસારમાં જીવતો છે ત્યાં સુધી કોણ સુખી છે ને કોણ દુઃખી છે તે હરી શકાય જ નહિ ! સુખ કે દુઃખનો આવવજાવનો સમય કોઈ જ કદી યાદ નથી એ વાત સાચી પડી. મઈ કાલ સુધી સુખી માનનાર મારી આજે આ દશા થશે એમ કોણે કહ્યું હોય ?'

આ નવાં તત્વવાને વિજયી રાગની પણ આખો ખોલી નાખી. એણે સોલોમનને પ્રકૃતિ આપી ને પરાજિત રાગને પણ એની રાજગાદી પાછી સુપરત કરી.

અલગારી રખડપટ્ટી

(લેખક-પ્રકાશક : શ્રી રસિક ઝવેરી :
પાનાં. ૧૫૨, કિંમત રૂ. ૫)

પરદેશનાં પ્રવાસપુસ્તકોમાં ગણનાપાત્ર ઉમેરો કરી જનાર આ પુસ્તકને રાજ્યકક્ષાનું પ્રથમ ઇનામ પણ મળી ચૂક્યું છે. શ્રી. ગુલામ-દાસ પ્રેક્ષક તથા શ્રી શિવકુમાર જોષી પછી આ જાતના પ્રવાસપુસ્તકોની શ્રેણીમાં પોતાનું નામ અમર બનાવી જનાર આ લેખકના નામ આગળ આજે સ્વર્ગસ્થ શબ્દ લખતાં આંખ બીની બને છે. આ પુસ્તકમાં સવિશેષ લંડનની વાતો આવે છે. છતાં જો દૃષ્ટિકોણથી લેખકે પરદેશની દુનિયાને અવલોકી છે તે નવીનતામ અને મૌલિક છે. આપણું નરસું અને પરદેશનું સારું એવી એકપક્ષી દૃષ્ટિ તેમણે રાખી નથી. પરદેશમાં રહીને શુણ્ણ-અવશુણ્ણ બનને તેમણે નિહાળ્યા છે. સારું છે તેના વખાણ કર્યા છે- નખખાની ઝાટકણી કાઢી છે. સ્ટીમર ઉપરની સુસાફરી, હવાઈ જહાજ કરતાં, વાચકને વધુ માણવી ગમે તેવી તેમણે ખતાવી છે. સૌ પ્રથમ ભેટી જતી બજારમાન મુંદર યુવતી મીસ અનુરાધાને રજૂ કરવાની લેખકની રીલી આકર્ષક બની રહે છે, અને જો સીક્રેટથી 'લવ એટ ઇસ્ટ' સાઈટ'નું પુત્રીપ્રેમમાં પરિવર્તન કરે છે તેમજ ફરીથી બ્યારે લંડનમાં તે મળે છે ત્યારે તેના મુખેથી 'ચલી રાધે રાની અખિયનમે' પાની' ગીત સાંભળ્યા બાદ તેનો આત્મ વૃત્તાંત રજૂ કરાવે છે-તેમાં લેખકની કલાકાર દૃષ્ટિનો અડો પરિચય દેરાયો છે. આ ગદ્ય પુસ્તકમાં ઊર્મિકાવ્યો જેવાં ઋતુ અને કડુણ પ્રસંગો શ્રી ઝવેરીએ ધૂતથી વેર્યાં છે. અનુરાધા ઉપરાંત લંડનની

કૂટપાથ ઉપર વાયોલીન દ્વારા ભેરવીના સૂર છેડતો અલરામ, સ્ટ્રોબેરી વેંચતા પરદેશી યુગલનો ચારપાંચ વર્ષનો મીઠડો પુત્ર માઈકલ, ભાવનગરનો લંગોટયો ભાઈબંધ કાનજી ખવાસ-આ બધા પ્રસંગોથી આ પ્રવાસપુસ્તકને માનવહૃદયના ધબકાર સાંપડી રહે છે, અને માનવજીવનનાં સુખદુઃખ, આશા-નિરાશા, સફળતા-વિફળતા, બહુવિધતા અને કડુણતા ઇત્યાદિ સપ્તરંગોથી ખચિત બને છે. લંડનના જીવનનો હૂબહૂ ચિતાર લેખક સાથેની રખડ-પટ્ટીમાયી વાચકને પણ મળી રહે છે. ત્યાંની 'પબ' વિષેનું સમતોલ વર્ણન આકર્ષક છે. લંડનના મુઠામુઠા વિસ્તારના ડીપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર્સ, અમુક વિસ્તારની ખાસિયતો, 'સેક્સ' જીવન, લંડનના પોલિસની વિનયી વર્તણૂક, ઇન્ડિયા ઓફિસની સરિયામ નિષ્ફળતા અને તેનાં ગંભીર સ્ટાફ માટે આપણી સરકાર દ્વારા થતો નાણાનો દુર્બંધ, ભારતની કલાત્મક ચીજો વેચતી સ્પીસ પેનીની ભારતમક્ષિત-આ બધું વાંચ્યા પછી પરદેશ વિષે તેમજ પરદેશમાંથી આપણા દેશ વિષે ધણું જાણવા મળે છે. બ્યાં લાગ્યું છે ત્યાં લેખકે પોતાનો અભિપ્રાય બેધડક આપી દીધો છે. ખાસ કરીને લંડનના ધિયેટરો અને નાટકો વિષે આપણે બહુ પ્રયત્ન લાગળીએ છીએ. લાગલાગટ દસ, બાર, ચૌદ વર્ષ સુધી એકનું એક નાટક ત્યાં ચાલતું હોય તેને વખાણવાનો ચિરસ્તો પડી ગયો હોય છે, પરંતુ શ્રી રસિક ઝવેરીને આપણા દેશની રંગભૂમિ એટલી જ આકર્ષક લાગી છે. બંગાળી અને મરાઠી નાટકો લંડનનાં નાટકોની સમકક્ષ તેમને લાગ્યાં છે, અને તેમણે બિરદાવ્યાં પણ છે. શ્રી રસિક ઝવેરી લંડનમાંના લાંબા વતનવાટને કારણે ધણું જોષ

શક્યા છે, બરોબર બેઠ શક્યા છે અને તેની સાચી રજૂઆત કરી શક્યા છે. પણ અફસોસ ! દેવને કોણ પામી શક્યું છે ?

વીણેલાં ફૂલ ભાગ-૨

(ચત્ર પ્રકાશન, હુજરત પાગા, વડોદરા પાના ૧૬૦ એ રૂપિયા)

‘ભૂમિપુત્ર’માં દર અઠવાડિયે એકાદ દૂકી નવલિકા અપાય છે. તેમાંથી ચૂંટીને આ અગાઉ પુસ્તકાકારે એક સંગ્રહ બહાર પડી ચૂક્યો છે-એ શ્રેણીમાં ભાગ બીજો ઉપલબ્ધ બને છે તે આનંદની વાત છે. શ્રી ‘હરિશ્ચંદ્ર’ આ બધી વાર્તાઓના શિલ્પી છે. પ્રકાશકની નોંધમાંથી કેટલાક અવતરણ બેઠ્યો.

“આ વાર્તાઓની અમુક વિશિષ્ટતા છે સૌ પ્રથમ તો એના કદની માત્ર એક જ પાનું : ૮૦ થી ૮૨ લીટી • ૭૦૦ થી ૭૫૦ શબ્દ શિલ્પકાર જેમ ટાકણા વડે મૂર્તિને કઠારતો રહે છે તેમ વાર્તાને પણ મનમાનીતો ઘાટ આપી શકાય છે-સાહિત્યના આત્માને રૂપ્યા વિના. અને સાહિત્યમાં આવુ થનુ જ હોય છે ને ? નવલકથાનો વ્યાપ નવલિકામાં આપણે છોડીએ છીએ અને એકાદ પ્રસંગ કે સવેદનની આનંદપાસ નવલિકાનું કહેવર ગોઠવીએ છીએ સોનેટમાં ૧૪ લીટી એટલે ૧૪ લીટી. એનાથી કાંઈ સાહિત્યનું તરવ નહવાતું નથી. અને હવે તો ૩ લીટીના હાથકુ કાવ્યો પણ કયા પ્રચલિત નથી થયા ?”

આ સંગ્રહમાં ૪૦ વાર્તાઓ રજૂ થઈ છે તેમાંની ઘણીખરી અન્યભાષી સાહિત્યમાંથી લઈને તૈયાર કરવામાં આવી હોય છે. પરંતુ સપાદક પોતાની આગવી ખૂબી અને શૈલીથી જ એ વાર્તાને મઠારે છે એટલે અનુવાદ અગર રૂપાંતર કહેવા કરતાં આ બધી કૃતિઓને ‘મૌલિક’ વિશેષણ જ આપી શકાય કેમકે વાર્તાનું કેન્દ્ર અથવા પ્લોટની આસપાસ એક સ્વતંત્ર અથવા નવીન કૃતિ રચવાનો અહીં પ્રયત્ન થયો છે.

‘ભૂમિપુત્ર’ દ્વારા હજારો વાચકોએ આ બધી વાર્તાઓ માણી છે અને ખૂબ ખૂબ લોકપ્રિય બની ચૂકી છે. ગુજરાતી ભાષાના કંઠનબંધ છાપાઓ-માસિકોમાં આ વાર્તાઓ પુનર્મુદ્રિત બની ચૂકી છે વાર્તાની અને વસ્તુની પસંદગી એ જ અહીં ‘મહત્વની’ વાત બની રહે છે અને વાચકને તે જે ચોટ આપી જાય છે તેની ચિરંતન અસરથી પછી તે મુક્ત રહી શકતો નથી તે જ આ કલાકૃતિઓનું પ્રમાણપત્ર છે ભારતની બધી જ ગુપ્ત ભાષાઓમાંથી અહીં પ્રસાદી મળી રહે છે તેમજ પરદેશી ભાષાઓમાંથી પણ કેટલીક કૃતિઓ જિતારી છે માનવજીવનને અનેક દૃષ્ટિકોણથી નિહાળતાં અહીં એક એવો સુખદ અનુભવ થાય છે જેવો કોઈ શિશુ હાથમાં પાસાદાર અંટકોણુ હીરો લઈ સૂર્યના પ્રકાશમાં દુનિયાને તેમાંથી નીરખીને હરખાઈ જઈ તેવો.

વિશ્વ વિખ્યાત દૈનિક પ્રેક્ષર આઈન્સ્ટાઈન વિશે કહેવાય છે કે એક વખત એ ટ્રેનમાં એક શહેર જઈ રહ્યા હતા ટ્રેનમાં જમતા માટેના ખાસ કબ્બાઓ રાખવામાં આવ્યા હોય છતાં તે તો સફળતા ખ્યાલમાં હશે. પ્રેક્ષર આ કબ્બામાં ગયા પછી એણે એમના પોતાના યશમાં એ બહી ગયા હતા અને યશમાં વિના વાનીઓની યાદી એ ઉઠેલી શકતા નહોતા એટલે એમણે નોકરને એ યાદી વાચવાની વિનંતી કરી.

નોકરે યાદી હાથમાં લીધી ને થોડીવાર સૂધી આમતેમ ફેરવ્યા કરી, અતે પ્રેક્ષર બચ્ચી એ હશે ને કહેવા લાગ્યો :

‘માફ કરજો સાહેબ, હું વાંચી શકતો નથી, તમારા નેટલો જ અલગ છું !’

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

RAJKOT MOTORS

Car Repairers & Body Builders

Chhatrala Bldg. Bhaktinagar Station,
RAJKOT-2.

Ring : 28425

Gram : DISTCOBANK

Phone : 24970
27176

ધી રાજકોટ ડિસ્ટ્રિક્ટ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લિમિટેડ

સહકાર બચત, વહેતે માળે
દેવમધ રોડ
રાજકોટ

રાજકોટ ડિસ્ટ્રિક્ટ કો-ઓપ. બેન્કમાં જ આપનાં તાણાં ચેકવાનો આમંત્ર રાખો.

કારણ...

- (૧) કોઈ પણ વ્યાપારી બેન્ક કરતા બાંધી મુદતની થાપણુ પર વધુ બાજ અને ઉપર સવલતો આપે છે.
- (૨) ઠાંડી બીલો, એક વત્રે બીજા દરે વધુલ કરી આપે છે.
- (૩) આપના હરકોઈ નાણાંકીય ચેકાણોનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રના અન્ન ઉત્પાદનનાં કાર્યમાં કરે છે.
- (૪) બેન્ક પોતાની ખાસ થ.પણુ યુનિયનની ચેજના અમલે વધુમાં વધુ ૮ ટકા બાજ આપવા નક્કી કર્યું છે.

થાપણું ઉપરના દર :-

દર વરસે દર સેક્ટે :

- (૧) સેવિંગ્સ થાપણુ

૪૧ ટકા

- (૨) ઘાસ ડિપોઝિટ.

૪૧ ટકા

એક લાખ અને તેથી વધુ રકમ પર

૪, ટકા

- (૩) બાંધી મુદતની (ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ) થાપણુ : રૂ. ૧૦૦,

અને તેથી વધુ રકમ માટે

એકથી બે માસ માટે

૪૧ ટકા

ત્રણ માસ માટે

૪૧ ટકા

૬ માસ માટે

૬૧ ટકા

૧૧ માસ માટે

૬૪ ટકા

બાર માસ માટે

૭ ટકા

ત્રે વીસ માસ માટે

૫૨ ટકા

છત્રીસ માસ માટે

૭૨ ટકા

૫.૫ વર્ષ માટે

૮ ટકા :

રાજકોટ ડિસ્ટ્રિક્ટ કો-ઓપ. બેન્ક લી. રાજકોટ :-

આપની ખચત ક્યાં જમા રાખશે ?

જામનગર જિલ્લા સહકારી બેન્ક લી.મ્.

રાખવાથી આપને વધુ વ્યાજ મળશે અને દેશના ખેતઉત્પાદનમાં
વધારો કરવામાં આપની થાપણ ઉપયોગી થશે.

હે ચાક્રિય :

સહકાર ભવન, રણુલલ રોડ,
જામનગર

રાખાઓ :

લાલપુર, ભાલુવડ, જામભેષપુર, ભેડીયા, દારકા,
જામખંભાગિયા, કલ્યાણપુર, કાલવાડ, ધોળ,
અલીઆલાડ, લલીપુર, બાલંભા, ખેરડી, ખડેરા,
અને આમરણ.

બી. કે. કેડારી
મે ૨૪

દે. પી. શાહ
મે ૨૫

હાદિંક શુભેચ્છા સાથે

ન્યુ જ્યોતિ ટાઇપ ફાઉન્ડ્રી

અમારે ત્યાંથી બાહુનિક દળની સારામાં સારી ભતના
ટાઈપો ઈન્જિન, ગુજરાતી, હિન્દી અથવા આપની પસંદગીના
ટાઈપો મળશે. અને પ્રીન્ટીંગ હાઈનના દરેક સાધન જેવા કે .

△ ટ્રેડિંગ મશીન

△ કટીંગ મશીન

પ્રેસવાઈનને લગતાં દરેક ભતના સાધનો અમે અમારી ભતિ દેખરેખથી બનાવીએ છીએ.

∴ અમારી બીજી બોલિસ :-

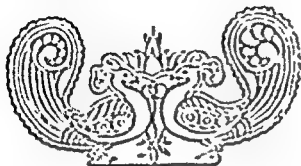
જયશક્તિ પ્રીન્ટીંગ મટીરીયલ્સ એન્ડ સપ્લાયર્સ

ખાડિયા ચાર રસ્તા, નવા દરવાજા અમદાવાદમાં છે.
તો એકવાર અમારી સુલાકાત લેવા અમારો આગ્રહ છે
ન્યુ જ્યોતિ એન્જનીયરીંગ એન્ડ ટાઇપ ફાઉન્ડ્રી
ગોઝારીયા પોળની પાછળ, દેવનગર,
દેવજી કુંભારના હાથેલામાં, ચાહપુર,
અમદાવાદ

FRIZAIR AIRCONDITIONERS

The Quietest and Most Powerful Airconditioner

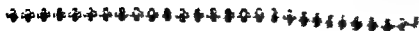

Available from

M/s. Chaise Products

Hotel Roopalee Bldg. Lal Darwaza
Ahmedabad

Tel : Office : 2271, 24743 & 257
Residence : 257

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

(Sizes : 1/8" dia. to 5/8" dia.)

(Used in Bicycles & Ball Bearings)

ALSO, MINIATURE STEEL BALLS

Sizes : 1 mm. to 2.5 mm.

**(Used by : Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry)**

**REGISTERED OFFICE :
PANDYAN HOUSE, 4th floor,
309, P. D'Mello Road,
Fort, Bombay-1
GRAMS - "GULDASTA"
Phone : 261523
266017**

GRAMS : "KOTAKANDCO"
TELEX NO. : 011-2466

PHONE - 263331-32-33

Kotak & Company

Head Office :

Navsari Building, 240, Dr. Dadabhai Naoroji Road,
Fort, Bombay-1.

EXPORTERS :

Raw Cotton, Yarn, Piecegoods, Oil, Oilseeds
G. I. Pipes, Engineering Goods etc.

IMPORTERS .

- (1) RAW COTTON & Staple Fibre etc.
- (2) Industrial Machinery from Japan, U. K., U. S. A.
and Continental Countries.
- (3) 'Shimadzu' Japan, Scientific & Testing Equipment etc

SOLE SELLING AGENTS :

**MYSORE PORCELAINS LIMITED, BANGALORE
AND
NGK INSULATORS LIMITED, JAPAN
FOR**

**HT., L.T. INSULATORS AND ACCESSORIES IN
MAHARASHTRA, GUJARAT, GOA AND MADHYA PRADESH**

૦ શ્રી શારદાગ્રામ ૦

આદ્ય સંસ્થા :- શ્રી શારદામંદિર-કરંચી

- દેવ પ્રવેશના શુભરાત્રી બાળકો માટે જાનકવ્ય કહિતની અવતરણ શિક્ષણ કાર્યોથી સંપન્ન સંસ્થા.
- ૧૧૦ એકરના ઉદ્યાનો વચ્ચે વિસ્તરેલી આ સંસ્થા જીવનના સર્વાંગી ધકતરને સર્જનાર આશ્રમી વાતાવરણ વચ્ચે ઉચ્ચ કેટલીક ગુણવત્તીક રફૂલની પણ બધી વિશિષ્ટતાઓ ધરાવે છે.

શ્રી. સી. સી. ઓફ વિવિધલક્ષી વિનયમંદિર

Multipurpose Residential High School

- સર્વાંગી વિકાસ આપનારી અવતરણ કેળવનારી દ્વારા એસ. એસ. સી.નો અભ્યાસક્રમ.
- એસ. એસ. સી.ના સર્વસામાન્ય અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત તેમાં નિયોજિત ખેતીવાડી, વિજ્ઞાન, અને લલિતકળાના વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમોનો પ્રબલ.
- ધેરુ આદમ્યાથી વિજ્ઞાનના સર્વાંગી શિક્ષણ સાથે સરકારમાન્ય ડ્રેમકલ ડેનોલોજીના ઉચ્ચ કોન્ટ્રી શિક્ષણનો સમાવેશ.
- અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા.

જુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે સારા રાતે પૂર્ણ કર્યા હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેનાં બાળકોને તેમની ચોખ્ખતા ચકાસીને વિનયમંદીરના-વિનય-એસ. એસ. સી. સ્કૂલના વર્ગો માટે મર્નાઈટ સંખ્યામાં પ્રવેશ અર્જવ છે.

૦ મુખેલાયતન-સેકેશન ૦

Residential Post-Basic Institute

જુજરાતી ચાર ધોરણ પૂર્ણ કરી પ્રવેશ મેળવતો વિદ્યાર્થી ખેતીવાડી અને સમાજ પુનઃ નિર્માણના અભ્યાસક્રમ સાથે સર્વાંગી શિક્ષણ મેળવીને સાત વર્ષે એસ. એસ. સી. થાય છે.

સોન્યદધામ શારદાગ્રામ એટલે-

- હરિવળી પ્રકૃતિથી સદાય હસતું, સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત, સંપત્તીશીલ અને સ્વસ્થ ઉત્તરન નગર.
- જીવનની ક્ષણનું સમનણેય.
- સંસ્કાર કેન્દ્રની ગંગોત્રી.
- આદર્શ કન્યાશ્રમખાતે વાસ્તવિક વિન.
- પ્રકાશ અને પ્રકૃતિનું ચેતનાશય.
- રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનું પ્રાણીકરણ અને પ્રેરકતત્વ.
- પુષ્ટીપૂર્ણ અને ગોપાલનું ગોઠવ.
- મહાકવિ કાલિદાસના કૃષ્ણાશ્રમની યાદ આપતું નંદનવન.
- સુસંવાદી સહકારનું જીવનસંગીત રેલાવતું ક.વ્ય.

શારદાગ્રામમાં વિદ્યાર્થી મેળવશે

ઉચ્ચ કેટલિના શિક્ષણ સાથે-

- નીરોગી અને ખાતલ ધરીર.
- સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થા અને સુવર્તતાના પ્રત્યક્ષ પાઠ.
- નવા પ્રયોગો અને નવા પ્રસ્થાનો માટે જરૂરી અવગત સક્ષમતા.
- સમાજ જીવનમાં સુરેખ અને સુચારુ પ્રસારે લેવું સહાયશીલ માનસ.
- શુદ્ધ હૃદયની નમ્રતા, સ્વસ્થ ચિત્તની પ્રસન્નતા અને જીવનની ઉદાત ભાવના.
- આનંદપ્રધાન અને સેવાશીલ.
- નિર્ભયતા, સાદુ, પવિત્ર તથા સુદર જીવન જીવવાની નાણીય.
- વિવિધ લલિતકળાનો સહજ સક્ષમતા વિકાસ.
- અગ્રમી પ્રવૃત્તિનના માધ્યમ, યુગ્મનોનો સરકારી સહાય અને માર્ગદર્શક સહકાર.

૬ અર્ધમ ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતવાળા સુખ વિદ્યાર્થીઓને ઉદાર શિખરણો :

પ્રવેશ માટે માહિતીપત્ર મેળવવા :

દેશમાં શ. ૧ના ઈન્ડિક્શન પેસ્ટર એડર અને પાઠેશમાં શિ. ૫ ના મિ. પો. ઓફર સાથે લખો:-

નિવાસ : શારદાગ્રામ-જોરધર

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

EXCEL PROCESS P. LTD

117. 118 Andheri-Kurl Road
BOMBAY-69

MANUFACTURERS OF METAL LABALS
ADVIG, NOVELTIES, SCALES.

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता-१

भार्गवास करसनदास ओ.ड. कुं.

११ बिपादा स्ट्रीट

३१२

मु'म'४-१

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

કનિયા એકસચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન - ૨૨-૧૦૭૨ ખામ NOBISUCE

મિલ સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

બિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ખામ : KANORIA)

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur;
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 40001-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

હાદિક શુભેચ્છાઓ સાથે
તારતું ચરનાયુ : "NEW PRESS"

ટે. નં. ૧૬૫

જે. આર. શાહ એન્ડ કું

કારખાના :

મરચન્ટસ એન્ડ મીલર્સ

ધી ન્યુ કોટન ઇનીંગ એન્ડ પ્રેસીંગ ફેક્ટરી

ઓર્થિક સીકઝ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલવે સ્ટેશન સામે

વેરાવળ (ગોરાધ)

With Best Compliments From

RAJNIKANT & CO.

Dealers, Commission Agents & Exporters, of Oil, Oil Seeds, Cotton.

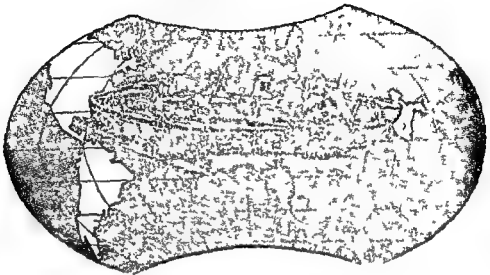
Phone : Office : 118
Resi : 195

P. O. Box No 22
VERAVAL

Grams : NEWPRESS

(Saurashtra)

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

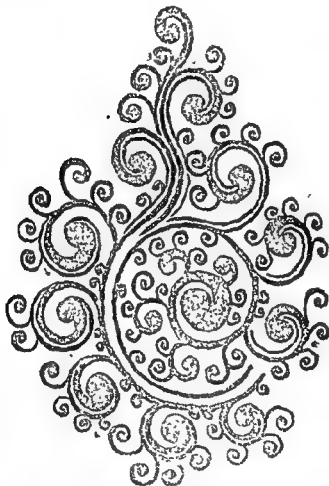
વિશિષ્ટતા આપે છે પ્રાપ્તો આવ વિશ્વ
કોઈ પણ જોડા બંધે તલિત કુશિલ અને
કામચલાવી રીતે પહોંચાડે છે
દુનિયાના અન્ય દેશો :
ભારત પશ્ચિમના ક્રિસ્ટન, યુરોપ
ભારત પશ્ચિમ
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ચીન)
ભારત દક્ષિણ
ભારત પશ્ચિમ (પૂર્વના દેશો)
ભારત-આમેરિકા (મેક્સિકો અને અન્ય દેશો)
ભારત મેક્સિકો-સેન્ટ્રલ
ભારત દક્ષિણ
ભારત એશિયા પૂર્વ એશિયા-ચીન
ભારત મુ. એ. આર.
ભારત-આર. સમુદ્રના બંધો
કામ ચલાવી શકે છે
ભારત પશ્ચિમના અન્ય દેશો

પી સિપિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,
પ્રાપ્તિ ૪૫૬, ૧૦૧૫ એવરેસ્ટ, મેન ૧ મેસોન પ્રાઈડ ૬
રેસીડેન્સ સ્ટ્રીટ (૧૧ કમ) રેસીડેન્સ ૧૧૫
મેન ૧૦૦ (પ્રાપ્તિ, ૨૬, ૨૬ કમ કુશલ રોડ, ૧૦૦૦૦
રેસીડેન્સ ૧૦૦૦૦, ૨૬, ૨૬ કમ કુશલ રોડ, ૧૦૦૦૦

દુનિયાના સર્વે કુશલ બંધોમાં એકનો છે

WANKANER AUTOMOBILES

JEEP

Jeep Spare Parts Specialist.

RAJKOT.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

ગ્રામ વિસ્તારોને

સેવા

આપી રહ્યું છે.

- △ રાજ્યમાં ઉતારે વાહનવ્યવહારનું લગભગ ૧૦૦ ટકા રાષ્ટ્રીયકરણ કરીને-
- △ ૪૪૬૨ જેટલી ખસે દ્વારા વર્ષે ૫૬ કરોડ મુસાફરોની હેરફેર કરીને-
- △ યાત્રા અને પ્રવાસના ધામોને ભેડતી બસસર્વિસો, આંતર-રાજ્ય શહેરોને ભેડતી બસસર્વિસો, રાત્રિ સર્વિસો, અગત્યના શહેરો માટે લકઝરી બસસર્વિસો.

અને .

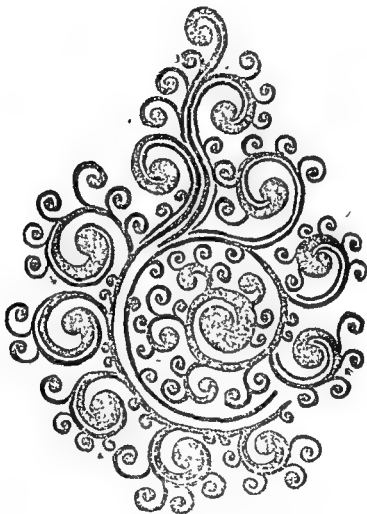
- △ વધારામાં આપના પરિવાર તેમજ મિત્રમંડળને મુસાફરીમાં અનુકૂળ પડે તેવી ૧૬ આરામદાયક બેઠકોવાળી મીનીબસ આપીને-
- △ મુનાફર જનતાને પીકઅપ સ્ટેન્ડ, બસ સ્ટેશનો, પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા, કુલેક ફ્રેસ વિ. જરૂરી નગવડો આપીને-
- △ વિગ્રાથીઓ અધેજનો તથા કેન્નરના હર્દીઓને બસ બાડામાં રાહત આપીને-
- △ એસ.ટી. પાસ્ટ્રલ સર્વિસ દ્વારા સામાન્ય જનસમુદાયને ઉપયોગી થીજ વસ્તુઓ દૂર દૂરના સ્થળોએ પહોંચાડીને-

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

વાહનવ્યવહાર બવન, અમદાવાદ-૨૨.

WANKANER AUTOMOBILES

JEEP

Jeep Spare Parts .Specialist.

RAJKOT.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

ગ્રામ વિસ્તારોને
સેવા
આપી રહ્યું છે.

- △ રાજ્યમાં ઉત્તાર વાહનવ્યવહારનું લગભગ ૧૦૦ ટકા રાષ્ટ્રીયકરણ કરીને-
- △ ૪૪૬૨ જેટલી બસો દ્વારા વર્ષે ૫૯ કરોડ મુસાફરોની ઉરફેર કરીને-
- △ યાત્રા અને પ્રવાસના ધામેને જોડતી બસસર્વિસો, આંતર-રાજ્ય શહેરોને જોડતી બસસર્વિસો, રાત્રિ સર્વિસો, અગત્યના શહેરો માટે લકઝરી બસસર્વિસો.

અને

- △ વધારામાં બાળના પરિવાર તેમજ મિત્રમંડળને મુસાફરીમાં અનુકૂળ પડે તેવી ૧૬ આરામદાયક બેડકોચાળી મીનીબસ આપીને-
- △ મુસાફર જનતાને પીકઅપ સ્ટેન્ડ, બસ સ્ટેશનો, પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા, કૌલિક ફ્રેસ વિ. જરૂરી સગવડો આપીને-
- △ વિગ્રાહીઓ અધિજનો તથા કેન્નરના દર્દીઓને બસ બાડામાં શહુત આપીને-
- △ એસ.ટી. પામલ સર્વિસ દ્વારા લાભાન્ય જનસમુદાયને ઉપયોગી થીજ વસ્તુઓ દૂર દૂરના સ્થળોએ પહોંચાડીને-

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

વાહનવ્યવહાર ભવન, અમદાવાદ-૨૨.

મુંદર, ત્યસુ અને સુધર છાપકાન માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોસ્ટ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

ଶେଷ : ପ୍ରାୟଶଃ : ନିମ୍ନ ଓ ମଧ୍ୟମ ଶ୍ରେଣୀର

ପ୍ରାୟଶଃ

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૧]

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૭૩

[અંક : ૧૧]

૪૪ :	શેષ	શેષ
૪૫૩	સંપત્તિ પાછળની ડોટ....
૪૫૪	શુરસો....	વિનોગાણ
૪૫૫	પરિવ્રમણ....	'આશુતોષ'
૪૫૬	હિંદ એટલે ગાંધી
૪૬૧	હાઉઠ તાઈ...	નરોહ
૪૬૨	આને ય ઓગળો....	રામપ્રસાદ દવે
૪૬૫	ઉજળી તવારીખ	દેવેન્દ્રકુમાર પંડિત
૪૬૯	સંતોષ કેળવો....
૪૭૦	કલાનું સ્થાન કેટલું...
૪૭૧	આ માચી વાત છે ?	ફ્રેડરિક એસર્લર
૪૭૩	મારાં બાણી....	ધૂમકેતુ
૪૭૭	વ્યંગ અને કડબાનેા	
	ગાયક .	
૪૭૮	અગ્રેય -યજ્ઞિત્ય .	ભૂરેન્દ્ર ત્રિવેદી
૪૮૦	આનંદશકર દુવ અને	
	ગાંધીપ્રભાવ....	ડૉ નરેશ પંડ્યા
૮૮૫	હું ખરાબ નથી	અનંત કાશ્યપ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાનાવર્ત. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞા'માં નક્કી કરેલા શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેખકોમાં આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાહીથી લખવું.

લખાણનું

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞા

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

સુઅધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદક-પ્રકાશન સ્થાન . સુદક સુદક, રેલવેકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

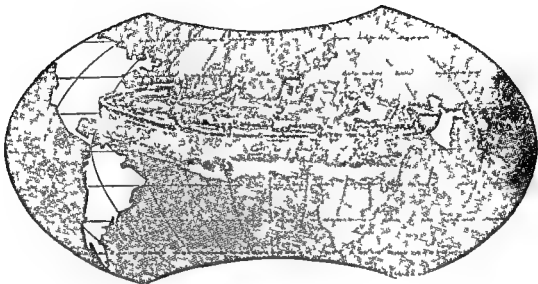
WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur;
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 40001-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

સિંધિયાના જહાજો સર્વ પ્રકારનો માલ વિશ્વના

કોઈ પણ ખોટા બંદરે ત્વરિત સુરક્ષિત અને

સરકારભરી રીતે પહોંચાડે છે

કારિયાજ રૂબી સર્વિસો :

ભારત પશ્ચિમી ઈન્ડિયન ડુરો

ભારત પ થ ક

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ચા) :

ભારત રશિયા

ભારત પશ્ચિમિક (પૂર્વમાં જાનિ)

ભારત અમેરિકા (મેટ્રોપોલિટન અને વસતી બંદરો)

ભારત ટેટ સિંધિયા-પૂર્વ ટ્રેનેક્સ

ભારત કલિફોર્નિયા

ભારત મેટ્રોપોલિટન પૂર્વ મેટ્રોપોલિટન

ભારત યુ. એ. બાર

ભારત-સાલ શમુદ્રી બંદરો

કાઠા પકવડી સર્વિસો :

ભારત પશ્ચિમી-અર્ધ સિંધિયા

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,

સિંધિયા કાર્યાલય, નંબર ૧૦ ૨૦૧ મે, બેંગલોર, મુંબઈ ૫

ટેલિફોન ૨૬ ૧૧૧ (૧૨ લાઈનો) ટેલેગ્રાફ ૨૨૨૫

કેન્ડલ નાન્ક બિલ્ડિંગ ૩૩, નેલ સ્ટ્રીટ મુમ્બાઈ ૨૦, ભારત

ટેલિફોન ૨૨૫૮૨૨ (૬ લાઈનો) ટેલેગ્રાફ ૩૦૫

કુનિયાના સર્વ મુખ્ય બંદરોમાં એજન્સી છે

MUKAND serves industry through machine building

Equipment for project engineering

Chemical plant

Heavy handling equipment

Metallurgical plant

Uma MPC-III

MEMBER

MUKAND'S STEEL

MUKAND'S Machine Building Division has advanced into new areas of manufacture: large grinding mills for ore processing; rolling mill equipment and heavy handling equipment like EOT cranes.

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay-73 AS.

કપા- કપાચી કોઠાર ભીરે છે સામજીક સાણી કાણી !

આપ પણ આગળથી યોજના કરીને
આપનું ભવિષ્ય ચિંતારહિત કરી શકો છો.

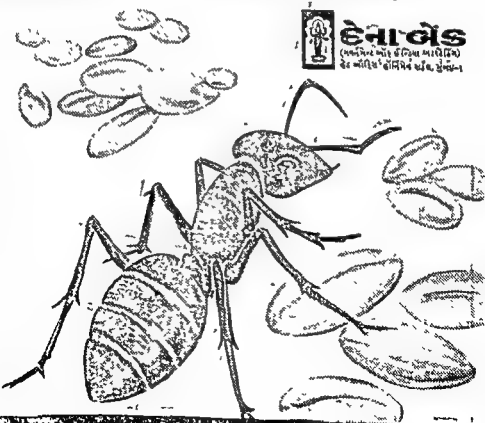
આપ આપને જાન્યુઆરી ૧૯૬૧માં બચત કરી શકો તે માટે
આપની સમક્ષ દેના બેંક દ્વારા બચત યોજનાઓ રજૂ કરે છે.

બચત ખાતું—વ્યાજ ૪%
સંગીર બચત યોજના—વ્યાજ ૪%.
ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ—વ્યાજ ૪.૬% થી ૭.૬%.
ફ્લેક્સિબલ ડિપોઝિટ યોજના—
ચક્રવર્તિ વ્યાજ ૬% થી ૭.૬%
માસિક સેવિંગ્સ-કમ-એન્યુઇટી યોજના—
ચક્રવર્તિ વ્યાજ ૬% થી ૭.૬%
વિવિધવર્ણી ડિપોઝિટ યોજના—
આપને માસિક વ્યાજ મળે છે.
આપની બચત આપને સલામતી બક્ષે છે.
આપની બચત રાષ્ટ્રીય પ્રગતિને પક્ષે છે.
વીજતો મારો આપની નજીકથી રેના બેંકની
સામાની મુલાકાત લો અથવા પત્રવહેવાર કરો.

દેના બેંક

(પબ્લિક લિમિટેડ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા બાય લો)
રેના બેંક ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ, મુંબઈ-૧

સંપત્તિ પાછળની દોટ જીવનરસ સૂકવી નથી નાખતી ?

સંપત્તિનું ઉત્પાદન અને ધનનો સંઘ એ કંઈ માનવજીવનની કૃતકૃત્યતા નથી. આજના યુગમાં તો સૌ કોઈ નાણાંમાં જ સુખ હોવાનું માને છે, અને કોઈ પણ રીતે, નાણાં મેળવવા સતત પ્રવૃત્તિ કરતાં હોય છે, પરંતુ વધુ ધન પ્રાપ્ત કરવાથી જ માનવી ખરેખર સુખી થઈ શકતો નથી એમ માનવજાતિનો હલરો વર્ષોનો અનુભવ કહે છે, અને આજે પણ સમૃદ્ધ અને સંપન્ન દેશોના ધનવાન મનાતા માનવીઓ પણ પોતાને આપે જ અનુભવ થઈ રહ્યાનું સ્વીકારે છે.

અને છતાં, ધનવાન બનવાની યેલછા માનવીમાં આજે તો એટલી હદે વધતી જાય છે કે જીવનના રસને સૂકવી નાંખીને પણ સંપત્તિને મેળવવાના પ્રયાસો કરતાં તે અચ્છોતો નથી. જીવનને રસભર બનાવવા માટે માનવી સંપત્તિ ઝખતો હોય છે. પરંતુ, પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં તો સંપત્તિ પાછળ દોટ મૂકીને માનવી કુદરતે બહેલા જીવનરસને ઘણી વાર ધીજવી મૂકતો હોય છે.

નાણાં માટે ગમે તે કાળાંધોળાં કરવાં, ધારીરિક અને માનસિક અશાંતિ વધારવી અને અતે વ્યારે સંપત્તિ એકઠી થાય ત્યારે તે દ્વારા જે સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવાની આશા સેવી હોય તે આશા ઠગારી નીવડતી હોવાનો અનુભવ કરવો-આ કેવી પરિસ્થિતિ કહેવાય ?

આજના કરોડો માનવીઓ લક્ષ્મી મેળવીને સુખી બનવાની ખોટી આશામાં પોતાનું જીવન પેડરી નાખતાં હોય છે. લક્ષ્મીની આબુલ-બુલામતીમાં પરતા માનવીઓ માટે ત્રાસો રાહ તો એ છે કે તેમણે દુન્યવી અને

આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનો સમન્વય સાધવો જોઈએ. એકઠી ભૌતિક સમૃદ્ધિ માનવીને સુખી કરી શકતી નથી, પણ વ્યારે આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિ સાથે ભૌતિક આબાલી મધાય છે ત્યારે જ માનવી સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં જે વિવશતા, યાનતા, નડો અને હુગુણો દાવીરી રહ્યા છે તે નાબૂદ કરી વ્યક્તિ તેમ જ સમાજ સાચા અર્થમાં સુખ મેળવી શકે છે.

આત્મા ખોઈને મેળવેલાં નાણાં કોઈને કોઈ કાળે સુખી કરી શકતાં નથી, એ સત્યનો કોઈ ઇન્કાર કરી શકે નહીં. છતાં આધ્યાત્મિકતા તરફ લક્ષ આપવાની વાત આજે બહુ ઘણાને ન રૂચે-એ બનવા જોગ છે, પરંતુ આખરે તો માનવીને શાંતિ અને સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આધ્યાત્મિકતા તરફ જ વળવું પડશે, એ વચર છૂટકો જ નથી. આ હકીકત, આજ સુખીનો પ્રાપ્ત મનવ ઇતિહાસ બોલે છે.

ગુસ્સો એટલી ખપી ખૂરી ચીજ નથી. એનાથી વધુ ખૂરી ચીજ તો દેવ-વેર છે. માને પણ ખચ્યાં પર ગુસ્સો આવે છે. ક્યારેક ક્યારેક તો ગુસ્સાથી એને પીટે છે-જરૂર ફરતાં વધારે પણ પીટે છે. એના મનમાં ખચ્યા માટે દેવ નથી, એનું બૂરું એ ઇચ્છતી નથી. એટલે સ્થૂળ ગુસ્સો નહીં પણ મનમાંનો દેવ એ ખૂરી ચીજ છે.

ગુસ્સો આવવાનાં ઘણાં કારણો હોય છે. માનસિક કમજોરીને કારણે પણ વધુ ગુસ્સો આવે છે. ચાંડિસમાં હું ખૂબ ખીમાર પડ્યો હતો. શરીર પણ ખૂબ નખાઈ ગયેલું. વજન ૯૯ થઈ ગયું હતું. તે વખતે એટલી ક્ષીણતા આવી ગઈ કે મને એવો અનુભવ થતો કે ક્યારેક ક્યારેક અંદર કોષ આવી જતો હતો. કોષ એકવામા આવી ગયો હોય એમ તો નહોતું થયું. કેમ કે, આદતને કારણે બાહ્ય અંકુશ રાખી શકાય છે પરંતુ મને એવો બાસ થતો કે બોલી રહ્યો છું તેમાં શોભ છે. આ અત્મનિરીક્ષણની વાત છે. શરીર ખૂબ નબળું પડી ગયું અને એમાં માનસિક કમજોરી પણ હોય તો તે અસહ્ય બની જાય છે. ત્યારે ગુસ્સો આવી જાય છે. એવો ગુસ્સો ઘ્યાને પાત્ર છે.

હવે ગુસ્સો રોકવા કમજોરી કંઈ છે એ જોવાનું પડશે. એ સમજાઈ જશે તો ગુસ્સો એમ ને એમ ચાલ્યો જશે. એ શારીરિક, પ્રાણિક કે માનસિક કમજોરી છે એનું પરીક્ષણ કરીને એ કમજોરી દૂર કરવાથી કોષ પણ દૂર થઈ જશે.

હું ઘણી વાર કહું છું કે, આંખળા ખાઓ તો વિટામિન 'સી' મળશે અને શક્તિની પ્રાપ્તિ થશે અને શરીર સાડું થયું તો કોષ પણ ઓછો થઈ જશે. જેમને બિંધ ઓછી

આવે તેઓ અંદરથી સ્વતંત્ર થઈને કામ કરે છે. એવી હાલતમાં જટ ગુસ્સો આવી નથી. એવા લોકોએ સારી બિંધ લેવી જોઈએ. ક્યારેક બ્રહ્મચર્યની ભિણપને કારણે પણ કોષ આવી શકે છે. ઉપરથી એમ બાસ થાય છે કે એ કોષ છે, પણ હકીકતમાં એ બીજો વિકાર છે. વિકારો એકબેકને ઘણા મળતા હોય છે.

કામનો કોષ થઈ જાય છે, અને કોષનો કામ. ક્યારેક અમુક વિષયની આસક્તિ હોય છે. એ આસક્તિના વિષય પર પ્રહાર થાય છે તો એ ગુસ્સો આવે છે. જેને માટે ઘણી લાગણી હોય એના પર પ્રહાર થાય તો પણ સહન નથી થતું. આમ અનેક કારણો હોઈ શકે છે. એટલે કોષ ઉપર જવાનું કારણ શું છે તે યોધવું જોઈએ.

કોષ પણ જરૂરી છે. એમ કેટલાકનું કહેવું છે. બિલકુલ જ ગુસ્સો નહીં કરીએ તો વ્યવહારમાં ટકીશું નહીં. મોર ખાઈએ એમ સમજીને રામકૃષ્ણ પરમહંસે કોઈની પોષાણી રીતે રજૂ કરેલી. આમ તો એ કંઠાની પુરાવામાં છે. એક સાપને ન કરડવો નોંં. ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો.

વિનોબાજી, વિનોબાજી, નહીં બોલું તો એ તરફ જોઈએ. વિનોબાજી તો કારણ પૂછ્યું તો કહેવા લાગ્યું કે ત્યારથી ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલું છું, ત્યારથી આ દશા છે. જે જુએ તે પીટે છે. તો એને કહેવામાં આવ્યું કે તને કરડવાની મના કરી હતી. ફૂંકાડો રાખવાની નહીં. આમ ફૂંકાડો રાખવાની એ જરૂર છે એમ સમજીને પણ કેટલાક ગુસ્સો કરે છે.

કોષકેનો સાદ જ એટલો જાણો હોય છે કે એ બોલે ત્યારે ગુસ્સો કરે છે એવો જ બાસ થાય છે. આવો સાદ કંઈ ગુસ્સો નથી. આમ કોષને ટાળવા સૂક્ષ્મતાથી વિચારવું જોઈએ.

પુરુષર્થ સ્વ. ર. મ. બેશી

[illegible]

કોલેજોમાં વર્ગો ચલાવતા તેમને આજ્ઞવા એક
અપૂર્વ છાત્રો રજુ થો. ૨૫૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૧
ચંદીર રજુ થો, એકધારા વધી જતા ૩૨૫૫ જેનો
અસ્પષ્ટિત વ ૨ ૨૫૧૬, શ્રોતાઓ સામેત કતો પ્રેમ

સરી આખો, જિની દેહવર્ણ, માયા પર જિની દાવાલની
ટોપી, લાખો કાટ અને ધોતિયુ અને અનેકાનેક
દષ્ટાન્તોથી વક્તવ્યને ચોટદાર બનાવવાની સહજ-
સાધ્ય શૈલીથી પ્રે. ર. મ. જોશી ગુજરાતના ગદ્ય
માધ્યમ સ્તર વક્તાઓમાના એક વ્યક્તિ હતા.
તેમણે ધાતુ હોત તો સર્વઠિત્ય-વિવેચનનાં જ્ઞાનબળ
પુસ્તકો લખીને બનરમા મુદ્રી દોષા હોત. પણ
આતુ કાઈ દુઃસાહસ તેમણે કયું નહી પણ બધી
જ સક્તિઓ વિલયાર્યાઓના વ્યક્તિત્વને ઓપ આપ-
વામા અને તેમના જ્ઞાનની સીમાઓ વધારવામાં
ખચી નાખી. અખો, પ્રેમનંદ, શામળ, ગોવર્ધનશામ
ઈત્યાદિ અક્ષરસ્વામીઓ વિગેની તેમની વિવેચના
જ્ઞાનપ્રચુર બની રહેતા. તેમણે જે કાઈ થોડુ લખ્યું
છે તે એટલું સત્વશીલ છે કે તેનાથી પણ તેમની
પ્રકાંક વિહ્વલને વાચ્યા મળી રહે છે. ગુજરાતી
સાહિત્ય માટે આ ધુરધર શુરુતું વિદ્યોપન શોધસીમા
બની રહેશે.

પાંચમી યોજના

૧. મોથી યોજનાને પૂર્ણ થવા આડે કંવે એક વર્ષ
પૂર્ણ રહ્યું છે અને પાંચમી યોજનાના ટોલ
ગ્રંથા વાગી રહ્યા છે. આઠાઓની ઈન્દ્રગજમાં
પ્રાંથએ તો અભિમન્યુના ઠોઠામાંથી બદાર
નીકળવા નિષ્ણતાની મદદની જરૂર પડે. ભારત
સરકારના એક વખતના કેબિનેટ મિનિસ્ટર
ડી. એન. સીરને એમ લાગે છે કે કલકત્તા ખાતેના
કોચેશ અધિવેશને લોકેની આઠાદો સતેપરા ને
સમમમવાદા દર્શાવી છે તે અમલી ખતી રહે તેમ
નથી. એક વર્ષમાં પાંચ લાખ ખેડારોને કાને વજ-
ગણવાની વાત થઈ છે. રોજગાર વિનિમય કમેટી-
ઓમાંથી પાઠોએ મચાવીને આડેધડ સો કે ઈને
મેકરીએ લગાડી દેવાની આ વાત નથી પરંતુ પાંચમી
યોજનામાં ઉલોગેને ને ત.લીમ પામેલ માનવરક્તિ
નોઈએ તે પૂરી પાડવાને આમાં સંકેત છે. વગે

રાત્રીએને પૂછીને તેમના મતવ્યો અને ચોજનાઓ જાણ્યા પછી જ કેન્દ્ર આગળ વધી શકે આટલું કરતા જ રહેલો એકબે વર્ષ નીકળી જાય એવી જ ખીજ વાત વહીવટી સુધારણા માટે કેન્દ્રના પ્રધાનોની એક કમિટી નીમવાની છે આ કમિટી રચાય, પછી તે વહીવટી પ્રશ્નો તપાસે, અર્હેવાત જતાવે, કેન્દ્ર-રાત્રીઓ, વચ્ચે ચૂકતેજો ચાને ત્યાં એક વર્ષ પૂરે થઈ જાય પછી વહીવટ સુધારવાની શરૂઆત થાય-પૂરેપૂરે સુધારે ત્યાં સુધીમા પચવર્ષીય ચોજના પૂરી પશુ થવા આવી હોય તેવી જ રીતે દેશમા લખે માણસોને માટે રહેણાંકિ વસવાટો બાધવાની ચોજના છે પ્રાચીન તેમ જ શહેરી વિસ્તારો માટે જમીન વિધેયક ધારાઓ રાત્રીઓ થકી રજા છે ટાય અર્થાદ્યો નક્કી થાય છે-ચર્ચાઓ ચાલે છે-મતચોલી આપને થાય છે વધારાની જમીન ક્યારે મળે કેમ મળે એ બધું અનિશ્ચિત છે વળી જમીની પાસેથી જમીન લેવાની છે તે પશુ પેતાની વેતરણુમાં જ છે કે જમીનનો કમળે થી રીતે હાથમાંથી ન જાય ? મુશ્કેલી પ્રમુખ ઈંદા અંગીનની જેમ ધોડા મારીને લેવાની વાત હોય તો સમજ્યા કે વરસવળાટમા બધું પતી જાય આ તો ભેડાશાકી છે દસ હર જમ્યા બેશ થઈને મોરચો રચે પછી તો ‘સપ્તશકિત ક્ષોધુએ । એવું જ ખેતીવાડી ક્ષેત્રનું હરિયણ ક્રાંતિના બધુમા ફૂકાવા શરૂ થઈ ગયા રિન્ડે સાહેબ હાથ-પગ બન્ને પઢાડી પઢાડીને કહેવા લાગ્યા કે અન્ન એટલું બધું ઉત્પન્ન થયું છે કે ક્યાં નિગોસ કરવી તે જ પ્રશ્ન છે પરંતુ ચોથી ચોજના પૂરી થાય તે પહેલા જ ભોખાનું બહાર પડી ગયું હવે થઈને ખસે બેઠા ખાવાની વાતો થાય છે ઈન્દરાજ કહે છે કે ખાવાની ટેવ બઢેલા સાચી વાત છે, બગાળીઓ થઈતી રોટળી ખાય અને ગુજરાતીઓ મચ્છી ખાવાની શરૂ કરે તો જોડું નથી વાસ્તવમા ઉત્પાદનનું પ્રમાણ ધની ગયું છે. કહેળ, તેલીનિયા કચ્ચું, કપાસ, શેરીમાં ઉત્પન્ન થયું નથી ચોખાની બાબતમા ક્રાંતિ આવવી બધી છે દુકામા પચવર્ષીય ચોજનાઓ બહુ સારી છે, હેતુઓ બહુ સારા છે પરંતુ સમયાવધિ પ્રમાણે કામ બન્નું નથી એમા

સરકાર પેરે જ બધો દોષ છે એવું પશુ નધા રચે વર્ષ અને અચાંચિ માનવમર્જિત તેમજ કુદરતો આહતો આવી પડી તો પશુ ઈન્દરાજીએ નાવ બહુ સરસ ચલાવ્યું પરંતુ પ્લેનીન મિનિસ્ટરો ને ચોજનાઓ થઈ છે અને મોટા મોટા બ્લુ પ્રિન્ટો રજૂ કરીને મસમોદી જગી ચોજનાઓની વાત કરીને શ્રોતાએને ચમકાવો દે છે ત્યારે દેટલાક અનુભવો શકી મરમાળું હસીને વાતો કરતા હોય છે, અને મતદારોને કાગડામાઈ અને કાપરમાઈની વાર્તા કહીને ધોરજ ધરાવાની સલહ આપતા હોય છે. પચવર્ષીય ચોજનાના ફળ મતદારોને કેમ મળતા નધો તેના કારણમાં પ્લેનિન કમિશનના કાગડાઓ એમ કહેના સમજાય છે —

‘કાગડા ઈંયા કેરુ છુ.
ચાચુડી ઘડાવુ છુ’

મટે મતદારોએ અર્ધરા ન બનતા રાહ જોવી જોઈએ

ગુજરાત ખાદી-પ્રામોદ્યોગ બોર્ડ

‘ધાણીને બળદ કહેવતમા કહ્યો છે તે હવે બદલવા પડશે અને તેને સ્થાને ખીજ કહેવત ચૂકવી પડશે ગુજરાત રાત્રી ખાદી અને પ્રામોદ્યોગ બોર્ડ’ ત્રણ વર્ષના ગળામા પાચમા કે દોના મે હળવ વીજળી સચાલિત ધાણી- શરૂ કરવા માગે છે. આ રીતે પ્રાપ્ત થતું તેલ ૨૫ ટકા સરવું મળશે અને રાત્રીની તેલની જરૂરિયાતના ચોથા ભાગને પહોંચી શકશે આ ચોજનામા ગુજરાત એચો-ઈન્ડીક ઓપરેશન આ કાર્યમા મદદરૂપ નીરકશે બોર્ડની ચૂકતરી અઢતના વર્ષમા અકલપસ્ત વિસ્તા રોમા બંજી રીતે પશુ મદદરૂપ થવાની છે અને ૧૦૦ કેન્દ્રોમા આ ૧૨ ચરખા દારા ૩૬ લાખને ખર્ચે ૨૦ હળવ લોકોને રાજી આપવાનો કાર્યક્રમ ઘડાઈ રહ્યો છે ઉપરાત ગામડાઓમા મકાનવિહોલુ માટે, બેઠારોને રાજી આપી ૨૦ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે મકાનો બાધ વાની એક જગી ચોજના તેવાર થઈ રહી છે જેમાથી આશરે ૩ કરોડ રૂપિયા મજૂરી પેરે ચૂકવવામા આવશે અને ગામડાના કારીગરને જ આ માટે પહેલી

પસંદગી આપવામાં આવશે. ગુજરાત ખાદી બોર્ડની ઓફિસ ગાંધીનગર ખાતે રહેશે, અને ત્યાં તાલીમ કેન્દ્ર, ઉત્પાદન કેન્દ્ર તથા વેચાણ કેન્દ્રો પણ શરૂ કરવામાં આવશે. ઉત્પાદનનું લક્ષ્ય ૧૯૬૬ સુધીમાં પાંચ કરોડ રૂપિયાનું રાખવામાં આવ્યું છે. ૧૯૭૧માં તે લગભગ સવા બે કરોડ પહોંચ્યું હતું. ૧૯૬૦માં ૪૧ લાખ રૂપિયાથી સતત આટલો વધારો થતો મળે છે, એ હિસાબે આ લક્ષ્યાંક વધુ પડતું નથી જ. વીજળીથી ચાલતી ધાણી જેવા કાર્યકરો હાથ ધરાતાં, ઉત્પાદન વેગ પકડી શકશે. તેલનું વેચાણ પણ બે બોર્ડ હાથ ધરે તો તે એક જ પગલું વિકાસ નોંધાવી શકશે.

સૌરાષ્ટ્રમાં ડેરી ઉદ્યોગની પીછેહઠ

સૌરાષ્ટ્રમાં ડેરી ઉદ્યોગ કોઈ અકળ કારણો સર પ્રગટ કરવાને બદલે પીછેહઠ કરી રહ્યો છે. જામનગર, રાજકોટ, ભાવનગર અને જૂનાગઢમાં ડેરીઓ ચાલી રહી છે પણ જલ્દી મરવા વાકે છવી રહી હોય તેવું તેમનું આયોજન છે. આ હિસાબે મહારાષ્ટ્રમાં આ ઉદ્યોગે ભારે ચડ્યું ક્યું છે. ખાન-દેશમાં એક જ ગી અઘનન ડેરી ન્યુઝિસેન્ડ સરકારની સહાયથી શરૂ થઈ છે તે નોંધપાત્ર બનાવ છે. ત્યાંની દૂધ ઉત્પાદક સહકારી મંડળોએ ભારતભરમાં નામના કાઢી છે. સૌપ્રથમ ધુળિયા ખાતે આની શરૂઆત થઈ હતી અને ખાનદેશનું દૂધ મુખ્યદેશ પૂર પહોંચવામાં આવતું હતું અને માર હમર લીટરથી શરૂઆત થયેલી તે આને દરરોજ સવાલાખ લીટર દૂધ ઉત્પાદન કરે છે. તેમાં વળી ન્યુઝિસેન્ડની સરકારે અઘનન મધીનરી અને સાધન સામગ્રી આપ્યાં. સ્ટોરેજ ટેન્કા તેમજ રેલવે ટેન્કો પછી આપ્યા જેથી દૂધની હેરફેર ઝડપથી થઈ શકે. ધુળિયાની ડેરીએ ખાનદેશના ખીજ વિસ્તારોમાં ડેરી ઉદ્યોગને પ્રોત્સાહન આપે તંવા આનુષંગિક કેન્દ્રો સ્થાપવામાં ફાળો આપ્યો છે. આને ૨૫ હમર દૂધ ઉત્પાદકોની ૮૬૦ જેટલી સહકારી મંડળોએ ચાલે છે. ધુળિયા, જલસાંવ અને માલેશાંવને ફરના ૬૦ માઈલના વિસ્તારમાંથી દૂધ એકત્ર કરવામાં આવે છે. ખેડૂનો લેલ પણ અપાય

છે અને ભેંસના દૂધ જેટલો ભાવ પ્રાપ્તના દૂધનો આપીને મહારાષ્ટ્ર સરકારે સૌ-પાલનની દિશામાં ક્રિતિકારી પગલું બાંધ્યું છે. જેથી આ ડેરીમાં પ્રાપ્તના દૂધનું પ્રમાણ પણ ઘણું આવે છે. અને દરરોજ તે ૪૬૨ હમર લીટર સુધી પહોંચે છે. ધુળિયા ડેરીમાં જનવરોને દોહવા માટે ખાસ કેન્દ્રો રાખવામાં આવ્યા છે. જ્યાં જ્યાં જ માલધારીઓ પેલાના હેર દોવરાવવા લાઇ આવે છે. અને સૌથી હાજરીમાં દૂધ દોવાય છે અને તેની ચકાસણી થાય છે. જેથી દૂધની જાન આપ મેં સુધરી બન્ય છે. ગુજરાતમાં ડેરી ઉદ્યોગે વડોદરા તથા ખેડા તેમજ હવે મહેસાણામાં પ્રગટ કરી છે. પરંતુ સૌરાષ્ટ્રમાં ગીર જેવા પ્રાંત અને મેસોની એલાદ તરીકે વખણાતા પ્રદેશમાં જરાપણ પ્રગટ કરી નથી. જૂનાગઢની ટી. સી. એમ દરમ કીમરીની કાર્યસમિતિને નામે ખેડુ' મીડુ' અને જલ્દી ચોક્કસ પત્રદારોને ચોપવા તે ચાલી રહી હોય તેવું લાગે છે. અને પેલાની પાસે આવવા સાધનો હોવા છતાં ખાનગી દૂધ વેચનારાઓનો ઠરીદારી સમિતી રહેવા અસમર્થ માણુમ પડી છે.

અઘડો કરો અને મેળવો

પ્રજન ઔદ્યોગિક રીતે આગળ વધેલા પ્રદેશ છે. અનેક ઉદ્યોગોને આગળ ધપાવવા તેને વધુ અને વધુ વીજળી શક્તિની જરૂરિયાત રહે છે. દેખીતી રીતે જ તેની પચ્ચવીંચ યોજનામાં વીજળીના ઉત્પાદનને અગત્ય અપાય તે દેખીતું છે. લાંબા ગાળાની એક યોજના તરીકે પ્રજન સરકારે ઘાઈન ડેમ યોજના હાથ ધરી છે અને કેન્દ્ર કપારે તેની પરવાનગી આપે તેની શક્ય ભોવાય છે. મૂળ તો ૧૯૨૬માં ક્રિટિસરોના વખતમાં ડેમ બાંધવા માટે યોગ્ય સ્થળોની યોજણી કરતાં રચિને જમણે કોટ આવેલ આ ગામ ઉપર પસંદગી ઉતરી હતી. સૌત્રાલિક રીતે આ ગામ જમ્મુ વિસ્તારમાં આવેલું છે.

૧૯૪૭માં દેશના ભાગલા પછી, પ્રજનની નદીઓનાં પાણીના પ્રભે ભારત પાકિસ્તાન વચ્ચે વિવાદ ટક થયો ત્યારે પૂર્વ પ્રજનની સરકારનું પ્લાન આ યોજના તરફ જંબીર ખેંચે દેરાયું. ૧૯૬૦માં સિંદુ

કરારની સરતો મુજબ રવિ, ખિયાસ અને સતલજનાં પાણી ૧૯૭૦ પછી સંપૂર્ણપણે ભારતને મળવાનાં હતાં અને તેથી ૧૯૭૦ની સાલથી પંજાબ સરકાર આ યોજના મંજૂર કરાવવા કેન્દ્રને વીનવી રહી છે. ૧૯૬૪માં આ યોજનાનું ખર્ચ ૪૫ કરોડમાંથી વધીને કરોડો ૬૯ કરોડ આંકારવામાં આવ્યું હતું. આજે તે એરિમીઈટ વધીને ૯૧ કરોડ સુધી થવા જાય છે. એટલે ૩૯ કરોડની જે યોજના કેન્દીય P. W. D. ને મોકલવામાં આવેલી તેને તપાસતા પાંચ વર્ષ ૬૦ ઈ. દરમિયાન ખર્ચ વધીને ૯૧ કરોડ થઈ ગયું અને આ સમય દરમિયાન હિમાચલ પ્રદેશ તથા જમ્મુ-કાશ્મીરે વાંધા વચકા ઉઠાવ્યાં! જે નહીંઓનાં

પાણીના પ્રશ્ને દક્ષિણની રાજ્યો હડતાં હોય, નમંદાના પાણી માટે ગુજરાત, મધ્ય પ્રદેશ તથા મહારાષ્ટ્ર માથાં પગડતાં હોય તો રવિના પાણી માટે પડોશીઓ ચૂપ રહે? એટલે ફરિયાદો પડ્યું જાયું. ચાર રાજ્યોના ઝમકા વચ્ચે કેન્દ્ર એટવાઈ પડ્યું છે! વાતને અત આવે પછી કેમની સરખાત થાય. દરમિયાન રવિનાં પાણી પાકિસ્તાની પ્રદેશમાં ફલવાયે જાય છે. ત્યાં તેનો કોઈ ઉપયોગ નથી. એક તો આ પાણીના ઉપયોગ માટે ૧૯૭૦ પછી પાકિસ્તાનને કોઈ હક્ક રહેતો નથી, કડુચતા તો એ છે આપણે તેની અત્યંત જરૂર હોવા છતાં, કેવળ શાન-શક્તિ કાપણે તેનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી!

*

એક શેઠ હતા. પાસે પૈસા પુષ્કળ, પણ પરમેશ્વરને ભૂલી ગયેલા. એક વાર એમને ખારણે ભેગી આવી ચડયો. શેઠ કહે 'અરે મનન, આને એક પૈસા નાખ એટલે રસ્તે પડે.' એ સાંભળી ભેગી હસ્યો. એણે કહ્યું 'શેઠ, પૈસા નથી માગતો. ખસ એક વાર દિલથી રાધે-ગોવિંદનું નામ લો.' પણ શેઠ એને તગડી મૂક્યો.

સાંજે શેઠ ફરવા ગયા. એ મોકાં મેળવીને ભેગી શેઠનું રૂપ લઈ શેઠના ઘરમાં આવ્યા. પત્ની કહે: 'કેમ, આજે વેંહેલા?' શેઠ કહે: 'શું કંડુ!' ગામમાં એક બહુરૂપી આવ્યો છે તે જેનું તેનું રૂપ લઈને ઘરમાં પેસી જાય છે. મને હર લાગ્યો. એટલે જેથી વાત સાંભળી તેવો જ ઘર ભેગો થઈ ગયો.'

શેઠી વારે લાલાણ ફરીને ઘેર આવ્યા. એમને જોતાં જ પત્નીએ નોકરોને બૂમ પાડી 'દોઢલો, બહુરૂપી આવ્યો. કાઢો બહાર, મારો.' એ સાંભળી નોકરો દોડી આવ્યા, દરવાજા આવ્યા, દીકરાઓ આવ્યા—બધાએ મળીને લાલાણને ખૂબ સાલમપાક ખવડાવ્યો. એ તો એવી જ દશામાં પહોંચ્યા પોલીસ થાણે અને ફરિયાદ કરી, પણ કોજીદાર ઘેર આવ્યા ત્યારે એવો જ ખીલે શેઠ ભેગો! એ પણ ખૂંચવાયો.

કોટમાં કેસ ચાલ્યો ત્યારે બન્ને બંધિતઓ સામસામે જણી રહી. જજ પણ વિચારમાં પડ્યા. સાચું કોણ? ખરીક્ષા કેવી રીતે કરવી? આખરે વિચાર કરીને લાલાણને પૂછ્યું: 'તમારા દીકરાનું લગ્ન કયારે થયું?' એમાં કેટલો ખર્ચ કર્યો?' લાલાણ કહે: 'એ બધું મને શું ખબર, એ તો મુનીમજી ભણે.' પછી એ જ પ્રશ્ન બહુરૂપીને પૂછ્યો એ કહે: 'સાહેબ, અલમારીના ત્રીજા ખાનામાં ઉપર જ એ ચોપડો છે. કુલ ખર્ચ રૂ. ૨૦,૨૫૧-૭૬ થયો છે.' તપાસ કરી તો ચોપડામાં એમ જ નીકળ્યું. એટલે કોટે લાલાણની ફરિયાદ કાઢી નાખી!

સાંજે ભેગી શેઠની પાસે આવ્યા ને કહ્યું: 'કંઈ નથી કહેતો, તમે ખરા દિલથી રાધેગોવિંદ નામ લો. હવે તો લેશો ને?' શેઠ સમજી ગયા કે આ તો ભેગીની કૃપા થઈ! ભગવાનની કૃપા એ પ્રકારની હોય છે: નિઃશંકકૃપા, એમાં કોંકર વાગે કે ડંડા પણ પડે. ખીલ અનુગ્રહકૃપા, તે મધુર હોય છે.

હિન્દ એટલે ગાંધી

હિન્દની એતરાહી સરહદોથી હબરો માર્દલ
ફર મે દુનિયાને સાંકળતો જૂમખ સમુદ્ધ :

એની વચ્ચે ઈંટાલી મુલકનો મળે સર્વથી
ત્યજાયેલો કંઠાલ સીસીલી ટાપુ :

એ ટાપુ ઉપરનું એક નાનું ગામડું :

એ ગામડામાં એક નાના મકાનમાં મધરાતે
એક નાના મેજ ઉપર મહાત્મા ગાંધીજીની છબી મૂકી
હતી; તેને ફરતો રૂસનો હાર હતો; અને પાસે નાનો
હોલો બળતો હતો :

મેજની પાસે ઘુંટણીને પડી એક આધિક

વચની નારી ગ્રામીના કરતી હતી. એ નારીનું નામ
જુલીયાના.

એ તિથિ હતી ગાંધીજીની કે તેરમી નિર્વાજી
સંવત્સરીની !

• • •

સીસીલીના ગામડામાં બનેલી આ સત્ય ઘટના છે.
ખીન્ન વિશ્વયુદ્ધમાં ઈંટાલીની એક મ અવાસી
સુદક્ષિત બાઈ જુલીયાનાનો પુત્ર ખપી ગયો.

જુલીયાનાની વય ત્યારે ૩૫ વર્ષની હતી.
એના જીવનમાં પુત્ર સિવાય ખીલું કંઈ નહોતું

એ મેનાકળી બની ચઈ. સુધૈનાં અજવાળાં
અધારામાં પલટાઈ ગયા. એનું જીવતર અસલ બની
ચઈ.

એણે ધર વેચી નાંખ્યું. એણે ખેતર વેચી
નાંખ્યું. એ ગામને છેવાડે એક નાની ઝૂંપડી ખાંધી
એમાં રહેવા ચઈ.

તો મે એના જીવનમાં સ્વસ્થતા કે શાન્તિ
પાછાં આવ્યાં નહિ. રાતેભી રાતો એ એની ઝૂંપ-
ડીની બારીમાંથી ધામે પથરાયેલ સાગર ઉપર આગો-
ટતાં અધારાં ભેરામાં વીલાવતી. નિદ્રા એની કદર
વેરજી બની હતી.

એની ભલમનસાઈ અને માનવતાની મહેક
આખા મે સીસીલી ટાપુ ઉપર પ્રસરી હતી. એથી
આકર્ષાઈ એક દિવસ ઈંટાલીના ગાંધી તરિકે એાળ-
ખાતા સાધુ ડોલાન્ડ એને ઉમ્મરે આરી ઊભા.

જુલીયાનાએ તેમને સત્કાર્યા; આમન ખીજ વી
સન્માનપૂર્વક તેમને બેસાડવા.

અજાતની, જીવનની, જીવનના પ્રશ્નોની, સીસી-
લીના તરીમ લોકોનાં દુઃખની વાતો સાંભળી.

ઈંટાલીના ગાંધીએ હિન્દના ગાંધીનો ઉલ્લેખ
કર્યો. જુલીયાનાએ મોમે મોલાનાં એક લેખમાં હિન્દના

ગાંધી વિશે વાંચ્યું હતું, તેનું તેને સ્મરણ થયું.

સાધુ ડોનાલ્ડે જીવીયાનાને ગાંધીજીનાં પુસ્તકો વાંચવા સૂચન કર્યું. જીવીયાનાએ તેનો સ્વીકાર કર્યો.

અગત્ય રીતે, જીવીયાનાના જીવનમાં શાન્ત પાછી ફરવા માંડી. એને નવું દર્શનિષ્ઠુ સાંપડ્યું. અહિંસા અને સત્ય જીવનને અર્થબરૂર બનાવે છે એ ગાંધી તત્ત્વજ્ઞ એના જીવનમાં રેલાવા માંડ્યું.

જીવીયાનાએ એક દરેકો ગાંધી સાહિત્યની ઉપાસના કરી; અને, ફરી તે જનસેવાની લગ્નનીયા જીવન બની.

એણે સાધુ ડોનાલ્ડની સાથે બેઠેકારીથી જૂન-મરો ભોગવતાં લી-પુરુષોને રસ્તા બાંધવાની મજૂરી આપવાના સેવાયત્રમાં સેવા આપવા માંડી.

ઈટાલીમાં બેઠેકારોને રસ્તા બાંધવાનું કામ આપી રોજી રળતા કરવા એ ખીનસરકારી વ્યક્તિઓ અને સરકારો માટે અપરાધ ગણાય છે.

એ યુના માટે ડોનાલ્ડને જોડની સમ મળી, અને એની પાછળ સાધી જીવીયાનાને પણ કારાવાસમાં બંધવામાં આવ્યા.

જોડવાસ પૂરો થયો, જીવીયાના પેતાની મૂળીએ પાછા ફર્યા; જનસેવાના પેતાના કામમાં એ પાછા પેરાવાઈ ગયા.

* * *

એ વર્ષ પહેલાં, યુરોપમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો અને ઉનાળાની રજાઓમાં જૂમધવ સમુદ્રમાં હોડીની સહેલે નીકળેલો એક હિન્દી જીવાન સીસીલી પાસે હોડીમાં ધ્રુમતો હતો.

સમુદ્રમાં એકાએક તોફાન બગ્યું. પહોડો જોવાં મેળા ઉછળવા માંડ્યાં. રાત પડી ગઈ.

તોફાન ઘમ્મું અને શુકલ આક્રમના અગ્નિ-વાગમાં નિર્જેતન જીવાને લઈ હોડી ધસડાતી

(ઈંગ્લેન્ડ વાસી એક ગુજરાતી મિત્ર

ધસડાતી જીવીયાનાના ગામે કાંઠા ઉપર આવી જીતી રહી.

થોડી વારે જીવાન સળગ્યો; તે સચેત થયો; અને રાતવાસા માટે કોઈક ઢોલક કે ધર્મશાળાની શોધમાં નીકળ્યો.

જરીન સીસીલીના નાના ગામડામાં ઢોલક કે ધર્મશાળા ક્યાંથી હોવ ?

તે સાધી જીવીયાનાની મદુલી પાસે આવી જીતો.

હિમ્મત કરી તેણે બારણું ઉપર ટકોરા માર્યા. પ્રથમનામાં બેઠેલી જીવીયાનાએ જિભા ધઈ બારણું ઉપાડ્યું.

જીવાને ક્ષમા થયી. તેને આપવીતી હતી અને રાત ગળવા માટે કોઈક સ્થાન બતાવવા વિનંતિ કરી.

જીવીયાના એ જીવાનને જોઈ રહી. તેને અર્થમ રીતે થયું કે આ હિન્દી લાગે છે !

તેણે પૂછ્યું: “ક્યાંથી આવો છો ?... તમારો દેશ ?”

જીવાને જવાબ આપ્યો. “હું જર્મનીમાં... મુનિવર્સિટીમાં બહુ છું. મારો દેશ હિન્દ છે.”

“હિન્દ એટલે ગાંધીનો દેશ !” જીવીયાનાના હોડ ધીમા અચાજે બકિતભાવથી ઉચ્ચારી રહ્યા.

“જીવાન, આવો, મારા ઘરમાં જ રાત રહેા. સરખી સમય આપવા માટે પૂરતી જગ્યા તો નથી. પરંતુ જેમ તેમ કરી આપણે રાત પીતાવી દઈશું. ગાંધીના દેશનો માનવી મારા ઘરમાં અતિથિ બને એને હું બહુ મોડું માન સમજું છું.”

જીવીયાનાએ જીવાનને મોરો કરોરો ભરીને દૂધ આપ્યું; અને પછી પોતાને ગાંધી નામથી કેવી રીતે જીવન પાછું પ્રાપ્ત થયું તે વિશે જાણી આત્મકથા કરી સંભળાવી.

જીવીયાનાની આખો અકેશાનની લાગણીથી સજળ બની હતી.

પાસેથી આ પ્રેરક કથા સાંપડી છે.)

તુલ્યનિન્દાસ્તુતિમૌની સતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।

અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નર ॥ ૧૨-ભ ગી ૧૬

દાઉદનું રહેણાકનું મકાન શુદ્ધ યથેલ હતો. અડધો ભાગ તૂટી ગયો તો પ્રમાણમાં સારો હતો તે બીજા ભાગમાં દાઉદ રહેવા ગયા થોડા સમયે તે ભાગ પણ તૂટી પડ્યો. દાઉદે રહેણાકના એકા મૂકી ડાપરામથ ડેનીમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું. કોઈએ કહ્યું, “મોહાના, મકાનને દુરસ્ત કરી લે. આ ડેનીનું ડાપરુ પણ ક્યારે પડી જાય તે કહેવાય નહીં.” દાઉદે જવાબ આપ્યો, “આ વખતે ખુદાને વચન આપીને આવ્યો છું કે નવું મકાન બાંધીશ નહીં એટલે તે વચન ટાળીને મકાન કેમ બાંધું ?”

હકીકતમાં આ શરીર જ મકાન છે અને જીવાત્મા આવા નવા નવા મકાન બાંધ્યા કરે છે એ નવું મકાન તેની કંઈ બની જાય છે પણ પ્રકૃતિથી મજબૂર જીવ તે સમજવા છતાં અટકી ચક્રો નથી આ વખતે દાઉદ નકકી કરીને જ આવેલ છે કે નવું શરીર ધારણ કરવું ન પડે તેમ પ્રાપ્ત શરીરમાં વાસ કરવો વધારેમાં વધારે સમય ઈમાદતમાં ગાળવો, તે જ તેમના જીવનનો એક માત્ર હેતુ બની ચલેલ છે તકકામાં પડેલ પાણીની માટલીને હાથમાં મૂકવાની કુરસદ તો નથી, પણ તે પોતે એક દિવસ હાથમાં મોઢા હતા ત્યાં રફતે રફતે તકકા આવ્યો પણ હાલે કોણ ? ઈમાદતમાં ખસેલ પડે ને ? રખબન મહિનો હતો અને પોતે રોજે રાખેલ, તોય શું ?

આવા સત પણ એક દિવસ થાય ખાઈ ગયા

પ્રકૃતિનું રાક્ષસી રૂપ જેમ કરાવીને મકાન કરે છે તેમ તેનું મોહિની રૂપ લોભાવીને પરાસ્ત કરે છે. યાદની રાતની ખૂબસૂરતી જોઈ દાઉદ તેના રૂપથી પરાખવ પામી તેની મજા ચાલુવા જગજગ હાપરા પર ચડ્યા પણ જે લોભાવે છે તે ચેનાવે પવ્વ છે. થેડા સમયમાં આજુબજુ રહેનારાએ ધકાકા સાલજો ચોર ચોરની બૂમરાડ યથે પડી જૂએ તો સત દાઉદ પૂછ્યું તો સત કહે, “કોઈએ ફેડી દીધો.” પછી ટુરત મમં સમજતો હોય તેમ મોલી જાયા, “કોઈ એ નહીં, એવું જ એવું જ એ નિષ્કુર નમખટે જ મારી આ હાલત કરી એને બૂલીને યાદની જોવા ગ્યો તે બૂલ બદલ ફેડી દીધો. મકાનની છત તરફ દુલ્લસ સેવ્યુ તો આ પૃથ્વીની છત પ્રત્યે પણ એ જ દુલ્લસ હોવું જોઈએ ને ? નહીં તર નાનું મકાન મૂકી મોટું મકાન પસંદ કર્યું કહેવાય એથી તો નની જોલને બાલે મોગી જેલમાં જવાનું નિર્માણ ઉત્પન્ન થાય વાહ ઘ્યાળુ વાહ !” આમ કહી દાઉદ પરમેશ્વરનો આભાર માની જયા પડ્યા હતા ત્યાં જ ઈમાદતમાં રત થઈ ગયા

આવા સતને પુનઃજન્મ ન હોય તેમાં તકકા શું ? ભગવાન છુપ્પે આવા સતને જ બાંધણુ કસા છે

“અક્રાધન વતવત સીલવત અનુરસદ ।
દત અતિમસારીર તમહ છુમિ બાસદ ॥

હું પાપી છું, હું કમનમીજ છું, મને કંઈ આવડતું નથી એવું માન્યા કરવું એ અવિધા અથવા અજ્ઞાનતાનું લક્ષણ છે એ જ અજ્ઞાન ઘણી નકામી કુશ કાએ અને કાપનિક હું ખોના મૂળમાં રહેતું છે ખરી વાત તો એ છે કે આપણા બધામાં અપાર શક્તિ ભરેલી છે મહાપુરુષને યોગે આપણને મનુષ્યજન્મ મળેલો છે જ્ઞાનરૂપ પરમાત્માના આપણે અશ કીએ આપણા આત્મા એ ખુદ પરમેશ્વરનો સચોવડિયો છે આપણે તો ધારીએ તે કરી શકીએ

—એકનાથ

આને ય ઝોળખેા

રામપ્રસાદ દવે

ખિનઉપયોગની વસ્તુ

હું તમારે ત્યાં આવું અને ખિનઉપયોગની મીઠા માથું તો તમે આપશો ?

અથવા એ વેનીને એમાંથી સારી વસ્તુ કાઢવા તમને સમજતી હતું તો એ તમને કમરો ?

અને ખાતરી છે કે તમને જરૂર મારી વાત મળે જિતરશે.

પણ મારા એક કાકા એવા હતા જે માનતા કે મારા ધરમાં ખિનઉપયોગની એકેય વસ્તુ નથી. તેઓ પ્રામાણ્યતાથી માનતા કે અને એ વસ્તુ જરૂર કામ આપશે.

અને એ સાચા હતા ! કારણ કે એમના રસ-વિષય અનેક હતા.

એ કાકાને મેં એક દિવસ કહ્યું 'આજે મેં તમારી પાસે બે ત્રણ ખિનઉપયોગની વસ્તુ છે તે શોધી કાઢી છે.' કાકાનું આશ્ચર્ય હતું ઝોળખું ન હતું ને મેં કહ્યું 'કાકા, તમારી પાસે-કોષ છે તે સાવ ખિનઉપયોગી છે. માની લઇએ કે એણે કેકનું બહુ કહ્યું છે પણ તમારું તો સાવ નિકંદન કાઢ્યું છે.'

કાકા દલીલ કરવા જતા હતા તેને વચ્ચે રોકીને મેં કહ્યું, 'આજ ને આજ જવાબ આપવો એવું કાંઈ નથી. તમારા મનમાં જે બધી દલીલો જોઈ તેના તમે જ જવાબ આપજો રોય રહે તો અને કહેજો.'

ચોવીસ કલાક પછી કાકા સામેથી મને મળ્યા કે, 'તારી વાત તો સાચી છે. મારા કોષ નિકંદન કંઠ્યું છે. કારણ કે ભગવાન સાથે પણ હું લડી પડું છું.'

કાકા ભોળા હતા. ત્રણ જિતરે તે બહુ કબૂલ કરે એવા ! મેં કહ્યું 'એ વળે શું ?' 'ધારો કે મારું

ધારું કાંઈ થયું નહિ તો ભગવાને દોઢ કલાક પાણીમાં બેસાડી રાખવાના.' હસતાં હસતાં કહે, 'જેવો ઝુમો તેથી સગ્ન'

મેં હાસ્યમાં બળતાં કહ્યું, 'હે ભગવાન પર આટલો કોષ કરવાની છૂટ !'

કાકા કહે, 'ખીજો કુસ્મન તો કહે !'

'મોઢ.'

'મોઢ તો મારું રમકડું છે.'

'કાકા, ધણીને એવા વહેમ હોય છે કે હું નાચું' એમ મોઢ નાચે છે સાચી વાત એ છે કે ધણીનું માણસ મોઢના હાથમાં રમતું રમકડું હોય છે.

'કાકા, હું તમને કહું કે સર્વાનુમતિએ-ચૂંટણી વિના-અમારે તમને નગરપાલિકાના પ્રમુખ ચૂંટવા છે તો તમને મને કે નહિ.'

'એ કેન ન રમે ?' કાકા તો પ્રસ્તાવમાં જ લપટાઈ ગયા.

મેં કહ્યું, 'કાકા, આ તો કલ્પનાની વાત છે. આ મોઢને બરાબર ઝોળખેા. આ મીઠા તો બગારમાં વેચવાની છે.'

મેં આગળ ચલાવ્યું, 'તમને સાવ ખાલી કરવા નથી. એના બદલામાં બકિત કંઈ જે હાવે તે સ્વીકારવાનું એટલે તમને ખાલીપણ ન લાગે.'

નહિતર કેટલાક માણસો દુરુબુતે કહી શકે છે પણ સહાયક સ્થાપી શકતા નથી તો એની જગ્યાએ કોઈવાર ધણું ખરાબ તરત પ્રવેશી જાય છે.

તમે કહેશો, હું કાંઈ તમારા કાકા જેવો નથી. મેં શાઓ પચાવ્યા છે. કેટલુંક આચર્યું કહ્યું છે. ત્યારબાદ મારા જેવા કેટલાકને તેમાં પતોટીય. અને એ વાતનો સતોલ છે. આથી વધારે કાંઈ કહેવું છે ?

હા, કાકાનું હૃદય સ્પૃટિક જેવું નિર્મળ હતું પણ ફેટલાકના અડકાર એવા વિચિત્ર હોય છે કે આ બધું ખૂન હોય છતાં દેખાતું નથી દેખાય છે તો કખૂન કરતાં નથી કદાચ કમૂલ કરે પણ આચરવાનું વિચારતા નથી અને કદાચ આચરવાનું શરૂ કરે છે તો થોડો વખત પછી કટ ધીને મૂકી દે છે નિઃશ્વ દિશાલય જેના દબ હોવા જોઈએ માટે જ ભજનિકે ગાયુ છે કે

‘નિશ્ચેના મહેલમાં વસે મારા વાલમે’

માયાની છાયા

હું તે દિવસે સૂવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં થોડા યુવાન સજ્જન કાર્યકરો એક બાઈને લઈને આવ્યા હતા, ‘આ તમારા ગામની બાઈ છે, એને એક રાતનો આશરો જોઈએ છે ?’

બાઈને થોડા પ્રશ્નો પૂછ્યા પણ ખાતરી ન થઈ કે આ બાઈ મારા ગામની જ છે, થોડાક ગામજનોના એને નામ આવડતાં હતા બહાર મારા ગામ વિશે કોઈ બોલતી ન હતી

મેં ના પાડી, ‘ભાઈઓ, ખાતરી પડતી નથી, માફ કરજો’

એ તો ત્યાં પણ મનમાં થોડી ચચરાટી થઈ એક રાત રહે એમાં મરુ શું બચડી જવાનું હતું ?

બાઈની વાત એવી હતી કે નડિયાદમાં મારો ધણી છે ત્યાં મારે જવું છે મરુ ખિસ્મ કપાઈ ચુકે એટલે મને આ સ્ટેશન પર ઉતારી મૂકી રાતે હું ક્યા જઈ ? એટલે હું ને મારો છોકરો સવારે તો ચાલ્યા જઈશું

પાંદુ મનમાં યત્ન બાઈની મોટાપ કપાકથી પડાઈ જતી હતી

અહીં દલાક પછી થોડા યુવાનો પાછા આવ્યા, મને કહે, ‘તમે મરુ સારું કર્યું’

‘કેમ ?’

અમે તમારે ત્યાંથી નીકળ્યા ત્યાં પોળને નાકે

મદિર આવ્યું તો બાઈ અમને કહે ‘હું જરા ફર્યો નથી આવું તમે આ છોકરોને તામાન સાચવો એક મિનિટમાં આવું’

અમે રાહ જોઈ રહ્યાં તે બીજો બારબુથો બહાર જતી રહી હતી કે અમે તેમ પાછી ફરી નહિ મદિરમાં તપાસ કરી હવે એને ક્યા પોળની ? બાળકને પોલીસમાં મૂકવા ત્યાં છે એ ન લોચા પાડે તો સારું

ડો. યોધ

ડો. યોધ સાથે ઓળખાણ થઈ એમનાં છુદિના ચમકારા સાબળીને બધું મળ્યું બીજી તે સંપ્ટોને આમતેમ જોડવાને રમૂજ કરી શકતા ડોક્ટર હોવા છતાં સંજ્ઞ પર આવડતું પ્રભુત્વ છે એ જણીને આશ્ચર્યચિન્તિત આનંદ થયો

કેવળ સંજ્ઞ નહિ પણ અર્થને પણ તેઓ ધારી અસરથી મગધી શક્તા અને એમાંથી પોતની રમૂજ ઉત્પન્ન કરી શકતા આનંદ થયો સાત્ત્વિક,

મારે એક આખો દિવસ એમની સાથે રહેવાનું થશે એવી અને ખબર પડી ત્યારે મને આનંદ થયો રોજની એકધારી જિજ્ઞાસી કટાણેના મનને ભારે મજ પડશે એવો ખ્યાલ હતો.

પણ હું માડ બેચર કલાક ગળી દોઈશ ત્યાં મુકાઈ ગયો

એમની સંજ્ઞ ચમકૃતિ, અર્થનો મચડાટ અને છુદિના ચમકારા બધું હતું -કદાચ વધારે તેજસ્વી હતું

પણ હું મુકાઈ ગયો પડેલા તો અતિધીર ચપને લીધે અને આવી લાચરૂ થઈએ વે વહેમ થયો. પણ જરાક ચિન્તન કરતા ત ત જ કારણ દાય આવ્યું આ બધી શક્તિ તેઓ પોતના મન અડકારને ક્ષુ. રીતે સતોતવા વાપરતા. પેતે મેટા અને એમની અસપાસના સદ્દુ માનવ દલા છે એ લાવ એમાં સર્વોપરી રહેતો પોતની દમ્ભિ જલ્દ અન્યને ઉતારી પાડવા જ તે વાપરતા !

આ બધું જોતા લાગુ પહેલા જ સારો અવાજ કરતા ફટકડા હતા તે સરસુરિયાથી જે બીજા એવા નીકળ્યા.

અતસુખ ક્ષણ

કાલે કે દ્રેઈનમાં મુસાફરી કરતો હતો ત્યારે એક રેશન આવ્યું એક બાળાએ એક વસ્તુ માગી એના પિતાએ એ આપવાના પાડી

વસ્તુની કિંમત તો ખૂબ નાની હતી પણ એનું આધુન્ય તો નહિવત હતું

બાપો રડવા માડ્યો ત્યારે મારા મનમાં થયું કે હું અપવુ પણ મને એના પિતાની વાત સાચી લાગી નકામા પૈસા નાખી દેવાનો શો અર્થ છે ?

બાપાએ વધુ ને વધુ રડવા માડ્યું આપણા મનમાં થાય કે કા આ આટલી નાની વસ્તુ માટે જીવ બાળે મને કહેવાનું મન થયું તારા પિતા પર વિશ્વાસ રાખ, એ સારા નરસાનો વિવેક બરાબર બહે છે

બાપો બહાર પ્રાણીની સંકિત મૂકી રહે એ કહ્યું, 'આટલી નાની વસ્તુ માટે તારા લાખ રૂપિયાનો જીવ બાળે છે ?

બાપાને આ વાત સ્પર્શી' કે નહ પણ મને એ વાત સ્પર્શી' થઈ કે આપણે પણ કોઈ ને કોઈ અમાવની સ્થિતિમાં હોઈએ છીએ ત્યારે આપણે પણ લાખ રૂપિયાનો જીવ બાળીએ છીએ

મને ખૂબ આલ્યો કે જાને લાખ રૂપિયાની વાત હોય તો પણ આ અમૂલ્ય જીવનને કુખી કરવાનું કેઈ કારણ નથી

પણ વાત હવે અમી એક બેળીને પેટુ રમ કહું એના વાંદાએ લઈ દીધું ધામું હતું તે પ્રમાણે એ થોડીવાર પછી તૂટી ગયું બેળીએ રડવાનું શરૂ કર્યું — ઉવાહાટ

ગાર ચિન્તન આશ્રય ચાલ્યું, આપણે સ્થૂળ વસ્તુ ઉપર સાધતીના વ્યાપોહ ક્યારે ટળશે ?

વળી મનમાં થયું, આજ મને નની નાની વાત પર આવા ગભીર વિચારો કેમ આવ્યા કરે છે અને એથી બચવા યત્નવત્ હું એ કમો છોડી બીજા ક્યામાં બેઠો

ત્યા એક બાળક પેલા જ રમકડાથી રમતુ હતું ?

કામ કંટાળુ છું !

આનંદી હેડમાસ્ટર હતી સામાન્ય કરતા જરા અમથી ઉપરના સ્તરની શુદ્ધિમતા, વાચાળ બહુતર સારું એટલે હેડમાસ્ટરની નોકરી મળી થઈ

એને એવી ટેવ પડી ગયેલી કે માનવના શુશ્રુષાધનો ખ્યાલ ન કરે ફક્ત યત્ર માનીને કામ કંટાળી લે આ બધું સામાન્ય રીતે બધે બને પણ પાણી અતરગના વર્ણનમાં બોલે કે કેવું કામ કંટાળ્યું !

કોઈ કામ પૂરું થઈ જાય ત્યારે આ શબ્દો નીકળી જ પડે જતનમાં બધા બન્યું અને પોતે જ એક હોસિયાર.

એમનો એક છોકરો મરી ગયો ત્યારે બહેનને દીકરાના સ્તુતિથી ખૂબ લાગી આવ્યું સામાન્ય રીતે લાગે એના કરતા વધારે સાધારણ રીતે આવે પ્રસન્ન એ શુદ્ધિમાને લાગે છે તે પ્રમાણે તેમને લાગ્યું કે અપૂરતા સાધન અને કોઈકરોની બેરકારીને લીધે મે એને શુભાલ્યો

તેની નજીકના પાનાળા કરસને આ વાતની ચક્રાર નોખ લીધી

ને પછી બહેનના આળા થયેના મન પાસેથી જ કહેને પોતાના દીકરાની માલગીના નિમિત્તે વાર વાર પૈસા ઉપાડવા મા વા, રમ લેવા માડી

ત્યારે બહેનને ખબર પડી કે કરસનના હજી લગ્ન જ થયા નથી ત્યારે એમની નજીકના સિદ્ધિકાબહેને કયું 'બહેન કરસને તમારી પાસેથી કામ કંટાળી લીધું.'

આનંદીબહેન બીજાઓની સાથે ખડખડાટ હતી પડ્યા

જમનગરથી પશ્ચિમ બાજુ એક ટીલો એના પર એક સાકડાનો પાટ. ત્યાં ખેતી જતનના બધા રાગો, ઈચ્છાઓ, સાક્ષાત્તો સમાપન કરી સોનીના ચાહી-મીનાનું કામ પડતું મૂકી જુઓએને અન્નદાન આપવા એ ત્યાંની બની ગયા. માનવોની એવજાઓનો પણ કંઈ પાર છે? કાંઈને ધનાદય થતું તમે, કાંઈને બાપાગી, કાંઈને અમલદાર કાંઈને ડોક્ટર કે વકીલ થતું તમે, પણ કામ, કામિની અને કાચન મૂકી પરાવા જનને પ્રત્યુ પેખી એની સેવા અર્થે જીવન બપારવળી એવજાવાળા બધા જનતાએ જોખ જલે છે, એવા બધા આ અણુદારામ હતા જીવતરની તીવ્ર જિજિવિષા અન્નદાનની હતી. જીવન સદૃશ માનવ સેવાના મહાત્મનું હવે

અને કાવડ ઉપાડી ઘેર ઘેર જમી માળીને ધુમ્મસિતોને ખવડાવવાની એવજા હતી વઘો, ઘમો, ધાખળા અને જૂતા સુઢાત માળી પ્રત્યુ સ્વરૂપ માનવ બાળોના ફેફસાં પર નાખવાની ઝખના હતી.

ટીલા ઉપર સાકડાના પાટની ખેવ બાજુ કઠીકે અનાજ, કઠીકે ખજૂર, કાળિયા, કઠીકે ખજૂર-લીચ, કઠીકે સકાતે તલના દાકુ આ મરકના મોએ આપવા માંધે કાનટાપી એહી ખેસનાર અણુદાનાવાને જન્મ જન્મતરો મુઢી આવુ અન્નદાન આપવા ઝખના હતી. એ મહાન ભાવના જાહેર એવના શિષ્યોમા ઉતરી છે. માનવસેવાના તતપારી એવા જ એમના શિષ્યો એમના અણુદાનાવાના ચક્રવાને નામે આજ જમનગરમા જોળખતા સ્થાનમા થવા. અણુદાનાવા પછી મુજરામજી, પ્રેમદાસજી, રાજાબાવા ને રામ પ્રસાદજી મહારાજ સવત ૧૯૩૪મા ગાદીનહીન જયા.

અણુદાનાવાની જનસેવા દ્વારા પ્રભુસેવાની પર પરા જળી રાખનાર ધુરારાજાવાળી સાથે રાખ પ્રસાદજીએ પાંચ વરસ ચલ્યા. પાંચ વરસ અન્નદાન નો નિષ્કામ કર્મયોગ નિહાળ્યો. ને ૧૯૩૪મા આ

પવિત્ર સ્થાનની ધૂરા સભાળતા જ ૧૯૩૫નો સોરાષ્ટ્ર વ્યાપી દુષ્કાળ પડ્યો ને એમણે ગામડે ગામ ધૂમવા માડ્યુ. હાથાર પથકના વિસ્તારમા દુકાળ પીડિત માનવોની નીકટ જઈ જઈ સ્થાનમાથી અનાજ કપડા રોકડ રકમ આપવા માડ્યુ, અને આ દાનની પ્રગોળી સેજળ રાખવા શ્રીમ તો અને માનવતાવાદી સદૃશસૈ પાસેથી દાન મેળવવા માડ્યુ.

અણુદારામજીનો આદર્શ આ જોઈ પ્રસન્ન બનતો હતો.

અન્નદાનના વહેતા પ્રવાહને તત્તીલીસ રાખવા જમનગરના મહારાજ જમ વિષા તરફથી, તેમની રાણીએ તરફથી સહાય મળવા માડી.

અગ્રિપારસ, બીજા રામનવમી, જન્માષ્ટમી, આવાઆવા ધાર્મિક તહેવારો પર વિષા જમ તરફથી ભારા-ભોજનની વ્યવસ્થા થઈ જતી.

સવત ૧૯૧૫ના પ્લેગનો આ-પો.

‘મહારાજ !’ જગ્યાના સેવકો રામપ્રસાદજીને વીનવતા હતા. ‘મહારાજ !’ પ્લેગનો ચેપીને જીવલેજ રોગ આ-પો છે. પણ કચળા માણસો અહીં સોરાષ્ટ્રમા આવી શક્યા નથી ને સોરાષ્ટ્રના કચ જઈ શકતા નથી તેઓ બધા બેડીનદર પર જ અટવાઈ પડ્યા છે.

‘કારણ ?’
‘અહીંના કચળા માથ તો ત્યાં એથી પ્લેગ પ્રસરે’

‘જરાબર.’
‘ને કચળા માણસોને ધંધા ધાત્રા અર્થે કે સત્રા સાત્રવામા અહીં આવતુ હોય તેઓ પ્લેગનો રોગ થઈ જવાની બીકે અહીં આવી શકતા નથી.’

‘અરર ! તો બધા છે ક્યા ?’
‘બેડીનદર પર જ.’
‘ત્યાં રહે છે ક્યા ?’

‘હાથાડા આલ દેહળ.’

‘ખાપ છે શું?’

‘ખાપ શું ખાપુ? આ પ્લેચયા તેને બદર કાઠે અનાજ આપતા કે ખવડાવવા કોણ ભય? ભય તો ચેપ અને તે આ ચેપ તો ખાપુ જીવલેણ.’

‘રામ રામ : રામ : રામ !’ રામપ્રસાદજી આખો મીચી ગયા.

‘ખીલુ’ શું અને ખાપુ? સેવકો બોલ્યા

‘ખીલુ’ શું ન અને જોઈ કહો? આપણે તો સાકુજન સેવાના બેખધારી, વિતરાગી! લોકો આપણી પાસે જ સમવડતી અપેક્ષા રાખે માટે આપણે આવા દિગ્ગજ સમા માનવ સમુદાયના વસવાટ માટે કંઈક કરીએ.’

‘એને ભમનગરની બદર તો નજ લવાય?’

‘તો એને બંદર કાઠે વસવા દેવા ઝૂપડાં બાધી ઇશ્યુ, ચાલો, કોથળાના યંત્રિયા, વાંસડા, સીંદરી, તાડપત્રો ને પાણકોરાના છુગચુ લઈ લો. ચાલો પ્રભુ સ્વરૂપ એ માનવોના ઈંટ માટે કંઈક કરી છૂટીએ.’

સેવકોએ મહારાજ રામપ્રસાદજીની આ આગા માની લીધી. કચ્છિયાના કાથળા સ્થાનમાં હતા તે લીધા ખૂટયા એટલા બહારમાં દુકાનોએથી મળી લીધા

બધી સામગ્રી સાથે ગાડામાં બેસી સેવકો સાથે રામપ્રસાદજી બેઠીનદર પર આવ્યા. ત્યાં સડકો ટી, પુરુષો કિશોરો, બાળકો, પુઠ્ઠો, અપંગો દરિયાના બિજા જતા પાણી જોતા બૂખ્યા તરસ્યા ઉધાડા આલ દેહળ એકા હતા. પેત્ર જેવા ભયકર જીવલેણ રોગ ટાળે એની સહાયે કોણ આવવાનું હતું આ ખ્યાલે વચર રોજે તેમો બૂખ્યા તરસ્યા ચાલુની વાટ જોઈ રહ્યા હતા.

ત્યાં દેવદૂત સમા રામપ્રસાદજી આવ્યા દિવરતી જનસમૂહ વચ્ચે જઈ બે હાથ જોડા, સો માટે ઝૂપડા તણુ બધાય છે આ વાતની સ્મૃતિ અને દેવા ધારણ આપી

અરધા દિવસની જશેમતને અંતે તો દરિયા

કાઠે ધણી ઝૂપડાં બની ગયા. લોકો એના સરસામાન લઈ અદર ગયા.

છાપો મળતા નાના બચ્ચાએને બૂખ વાદ આવી, પેટ પર હાથ પસવારતા બધા બાળકો મા ખાપને સાદ દેવા લાગ્યા.

‘મા, ખાવુ છે.’

‘બાપા બૂખ લાગી છે’

‘બટકુ ક રોટલો આપો.’

‘મૂડી-એક દાળિયા આપો.’

આ કરણ સરોમાં મોટરાઓના સાદ ભલ્યા. એ પછુ બૂખ્યા થયા હતા. રામપ્રસાદજીનું હૈયુ દ્રવી ગયુ સેવકોને ચોકલી નજીકના ગામોએથી ચેલા ભરી ભરી દાળિયા મગાવ્યા ને સાચર કાઢે, કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને વહેચ્યા

પ્લેચ તો એક દિવસમાં બેસી જવાના ન હતો. રામપ્રસાદજીએ ભજનગરથી ગાડાએમાં લોટ દાળ ખીચડી મગાવ્યા રમેયા બોલાવ્યા ને રસોડું ‘ચાલતુ કયું’ બધા સુધી પ્લેચ રહ્યો ત્યાં સુધી સોર-હના સાચર કાઢે આ રીતે મોટા જનસમૂહને અન્ન-દાન આપ્યુ, રહેણાંક બિભી કરી દીધી.

૧૯૫૫ની સાલનો પ્લેચ ગયો ને સવત ૧૯૫૬-નો ભારત વ્યાપી દુકાણે ભારતની ધરતી પર બીડો લીધો ગયા વરસના પ્લેચના ત્રાસે અનેક આત્મજનો શુભારી બેઠેલ પ્રજા પર વળી દેવ રૂઠ્યા આજના પટાચણુમાંથી વરસાદનું એક ફેર સરખું ન પડ્યુ. મેથ ગાંધો નહિ વીજળી અગુપી નહિ. ધરતી કોળી નહિ, નદી, નાળા, તળાવ સરોવર ધસકાયા નહિ પછુ બધાના તળિયે કાકરા ઉડવા માડયા, ખેતરોમાંથી વરાળો બિડા લાગી, ઝાડવાના દૂધા માત્ર રહ્યા, ધાસ ચારા કે અનાજનું કયાય નાશનિશાન ન રહ્યુ. લોકો ઝાડની છાતો, ખેતરોના પાન, વેલડોએ ખાવા માડયા. છેવટ લૂચાના ત્રાણ પછુ પહોંચરા બની ચાવવા લાગ્યા.

અંકેક પાલી અનાજ સાગુ લોકો-હોકરાઓને વેચવા માડયા. અને મા બાપ, ખાત બચ્ચાને છોડી

છોડી મામ મૂઢી જાગવા લાગ્યા. મા બાપ વિહોણું આવ્યા બાળકોની સગર મામ મૂઢી અનાજની શોધમાં અરણ્યમાં જાગવા માડી. ત્યાં દિવસકે જનવરો એને ફાડી ખાવા લાગ્યા. ખીજા મામને પાદર મૂડી અનાજની લાલસાએ જીભ રહેલા આવ્યા જુખ્યા બાળકોને ગાયમાં ન પેસવા દેવા મામલોડો ઠાપવા કાઝો પકડી ઝાંપામાં જ જીભ રહેવા લાગ્યા ને બળપૂર્વકે મામમાં પસવા જતા આવ્યા બન્યાએના માથામાં લાડીઓ મારી મારી ઝાંપામાં જ મરણ ચરણ પહોંચાડવા લાગ્યા માનવતાએ અને દયાએ જાગે અવની પરથી વિદાય લીધી હતી.

રામપ્રસાદજી મહારાજને આવ્યા માખાણે તજી દીધેલા બન્યાએના બ્યાન અબ્યા ને એમનો કોઠો ખદખદી જીડ્યો. એમણે સીંગરામ જોડાવી અદર રાંધેનું અનાજ ભરી સીંગરામ હાવારની ધરતી પર ધૂમાવવા માડ્યો બ્યા બ્યા બાળકોની સગર મયાના સુમાચાર સાપડે તે મામે અજાણ્યો જઈ બાળકોને ન મારવા મામલોડોને વિનવણી કરી.

‘પણ બાપુ આવ્યા તો લાખું જુખ્યા છોકરોએ છે. કેટલાંકને ધાન દેશું ? આમ ફાટ્યું ત્યાં ધીમડું દેવાશે ?’

‘જેટલું દેવાય એટલું જ પૂન્ય છે બાઈઓ ? મારાથી બનશે એટલું હું અનાજ આપીશ. તમારાથી થાય તેટલું અનાજ તમે આપજો પણ જેનામાં ઈન્દર બેઠો છે એવા નાગ જુખ્યા માનાવ વિનાના બાળકોને મારો મા’

‘હાલે બાપુ તમારી જેવી આત્મા : અમે તો નહિ મારીએ.’

ત્યાં તો પાણીના પૂર જેવું નાગા જીવાડા દેહવાળા જનવરોએ ચૂંચેલા દેહવાળા બૂલકાઓનું જુદું ખાજું ખાજી કરતું મામને પાદર આપું અને રામપ્રસાદજીએ બધાના હાથમાં સીંગરામમાથી રોટલાનો સુડો ઉતારી અરપો અરપો લીધી ચોપડેલો આપી દીધો. આનંદની કિકિયારી કરતા બૂલકાઓના આડ આડ દીની લાપજવાળા કિદરમાં રોટલાનું બટકું ચઢ્યું.

‘રામ : રામ : રામ :’ પડિતેની પીઠા ન બેઈ દહનારાઓએ આખે હાથ દીધા—

જેટલા બાળકો સીંગરામમાં માયા તેટલાને ભરી જમનગર આશ્રમમાં લાગ્યા. બાકીનાને રોટલાના મુડલા સાથે મામલોડોને સોંપી પોતાની યાપણ માની સામ્યવા ભલામણ કરી.

એ સિંગરામ ભરેલા બાળકોને આશ્રમમાં મૂકી રામપ્રસાદજી વળી પાછા અવિરામ પણે ઠાવારની ધરતી ઉપર સીંગરામ ઠાપી મૂકે છે. વાટમાં દિવસકે જનવરોએ ફાડી ખાધેલા નિરાધાર માનુષ બાળકોને પોતાના હાથે જીપાડી સીંગરામમાં મૂકી વળી જમનગર પ્રયાણ.

રેટમાળની જેમ આ પર પરા છ મહિના ચાપુ રહી : બની લક્યા એટલા બાળકો ને મેટેરાએતે ઉતાર્યા. બન્યા એટલા અબેલ જનવરોને ચાર નીરી ચાર નીરવા સપ્તિચતોને કહી દૂડીએ કરી.

વર્ષ આખરે એમની પાસે અઢીસો ઉપરાંત બાળકો રહ્યા. હવે તો સ્થાનમાં સપ્તિ નથી. અનાજેય પણ નથી પણ દેશની હામ એવીને એવી છે. એ મદ પડી નથી. ભાગી નથી. તેજ અથ જેવી હજુએ તે યનગની રહી છે. સાધુતા જલ્લે ચરહતી પુણીમાં જેમ નોજે કળાએ પ્રકાશી છે, આ નિષ્કામ કર્મગ્રેષ્ઠ-નિષ્કામ પદ નીરખવા બસીધર કનેયો અણે સોરકની ભોમકા પર આવી જીમે છે.

અઢીસો બાળકો, સ્થાન, સ્થાનના સેરકો ને સ્થાનનું નિત્યપ્રતિનું અનંદ ન આ ટકાવવા સાધુ રામપ્રસાદે મુજઈ જાણી નજર દોડાવી. દેવી રિયાસતોના ત્રાસે ને પાપે કાઈ મેરકડી ધનવાન ભાગ્યેજ એની સપ્તિ દેવી રહ્યમાં રાખી રહેતો.

જમનગરમાં એ વખતે જમ વિખાનું અવધાન થયેનું. ને જમો જમ સગીર હોઈ જમનગર રાજ્ય ઉપર ત્રિદીશ સરકારનું મેનેજમેન્ટ તત્ત્વ હતું. અગ્રેજ અમલદારોને હાને રામપ્રસાદજીની આ માનવ-સેવાની સાચી દહાણીએ રઈ. ઈશુ જેવી જનસમૂહમાં ઈશ્વર જેવાની રૂચિ અગ્રેજોએ નિદાઓ ને લેએતે ચડું : ઇશુ અને આદિ દુધર્માચાર્યના કામમાં સગીર તપાવત નથી.

રામપ્રસાદજીની મામણી પણ વિના નહીં.

તત્રે રામપ્રસાદજીને માનવકલ્યાણના આ યત્નમાં સહાય કરવા હસો ફોરી પાઠવી જે આજના ત્રણ ઠગર રૂપિયાની બરાબર થાય.

રામપ્રસાદજી મુબઈ ગયા. મુરજાતી માનવતાને નવપ્રસ્થવિત કરવા માનવ-સેવા-યત્નની ધૂમ્રસેર સજીવ રાખવા, માનવતા ઈશ્વર દર્શન ધામવા ગીતાકારની આગ સમજી સ્થાન માટે મદદ મેળવવા તેઓ મુબઈ આવ્યા—

મુબઈવાસી સોરઠિયાઓને કાને માનવસેવાના ક્ષતધારી મહારાજ રામપ્રસાદજીના ૧૮૫૫ના પ્લેઝ કાલીન તથા ભારતવાપત ૧૯૫૬ના દુષ્કાળની સેવાની વાતો મઈ હતી, લોકોએ મહારાજશ્રીને ચરણે પોણા ત્રણ લાખ રૂપિયા ધર્મ. આ રકમ મેળવી જામનગર આવ્યા ને અનાથ બાલાશ્રમનો પાયો નાખ્યો નાત જાતના બેઠ વિના નિરાધાર તાજાંબેલા બાળકોને મહારાજશ્રીએ રાખી ઊઠેલાં ઊઠેલાં એટલું જ નહિ તેઓને વિદ્યાધ્યયન કરાવ્યું. સુશ્વેતકારો રેડ્યા.

ને સવત ૧૯૬૪ પછીથી ૧૯૬૮નો દુષ્કાળ આવ્યો ૧૯૭૫નો દુષ્કાળ આવ્યો ૧૯૮૨નો દુષ્કાળ આવ્યો ને ૧૯૯૬નો દુષ્કાળ આવ્યો રામપ્રસાદજી મહારાજે આ બધા દુષ્કાળોમાં લોકોને અન્નદાન આપ્યું. ને જે ફૂડ ફાળા મેળવ્યા ને મળ્યા તેનું પદ્ધતિચરનું અને કાનૂન સહિત “શ્રી રામરક્ષિત અન્નયુક્ત દુષ્કાળ નિવારણ ફૂડ” ટ્રસ્ટની સ્થાપના કરી. આ સ્થાપના દિને સ્થાપના આઘસ્યાપક અણુદારામજી મહારાજનો આત્મા આનંદવિભોર બની ઊઠ્યો હશે.

સવત ૧૯૯૬ના દુષ્કાળમાં મહારાજશ્રીની વયમપાંદા પશુ જલ્દતને આરે હતી સાઈક સાઈક વરસ પથેત આ સ્થાનમાં અવિરામ પશુ એમણે કમર કરી માનવકલ્યાણ અર્થે કાપા ધસી નાખી હતી ને આ સેવા-યત્નની પૂજ્યતા માટે મનનો પરિ તાપ પશુ કાઈ કમ હોતો નહીં એટલે તન અને મનથી યાત્રેલા રામપ્રસાદજીએ ૧૯૯૬માં એ મહાન પય ચક્રવા નહિ દુષ્કાળ ફૂંટી રકમમાથી અનાજ, માસ, વગેરે આ બધું ખરીદી તેઓ જાતે જામનગર

રાજ્યના મહાલોમાં ધૂમતા. જામનગર સ્ટેટના રેવન્યુ ખાતાના અમલદારો એમની સાથે ને સદાયે રાજ આગાથી રહેતા પછી આટલી પાટી વયે દુષ્કાળ પીડિતોનું દુખ તેઓ જોઈ શકતા નથી. તેમનું ઉપું ઉચમચી ઊઠ્યું હતું. દુષ્કાળમાંય એકમેકને સહાય કરવાની માનવતા સર્પિત્તરાન લોકોમાં ન જેતા એમના હોલમાં જામનગર આધાર પદોગ્યો. ને સતત ચિતાવીશ રહેવા માડયા—આ ચિતા-ઉપાધિમાં એમના મજબૂતી એક ધોરી નસ તૂટી ઉપચાર ખૂન થયા. સાબ થયા પશુ મજબૂતમાંથી દુષ્કાળની ભ્રમણા ન મઈ, દુષ્કાળ પીડિત સોરઠવાસીઓની બૂરી ઠાણત દર્દિ આગળથી ખસી નહિ ને માનવતાના આ મહાન પૂજ્યની સવત ૧૯૯૬ના પોષ વદી-૧ તા. ૨૪/૧/૪૦ના રોજ નિર્વાણ પામ્યા.

એ પછી મહત શ્રી મયાપ્રસાદજી ને તેમના પછી વિદ્યમાન મહત શ્રી શાંતિપ્રસાદજી સ્થાનાધિષ્ઠિત બન્યા. એમણે જૂતપૂર્વ, સત્યલીન સ્થાનાધિષ્ઠાની ઉજળી પર પરને વધુ ઉત્તરવળ બનાવી, અનાયાસજને વિસ્તૃત બનાવ્યું ને બાળકો ઉપરાંત તાજાંબેલા બહેનોના માટે આશ્રમ બનાવ્યો ને આસરો આપેલ એમને વસવા નુદર પાકા આવાસો, જમવાની પૂરી સારી સમગ્ર ઉપરાંત બહેનો ઉદ્યોગ દલા-કારીગરી, શીખે તેવી વ્યવસ્થા પશુ સારદા-ઠાઈકૂલના પટા ત્રણમાં કરી છે છેક અણુદારાવાના સમયથી વહી આવતી અન્નદાનની પ્રવૃત્તિને વેગીલી બનાવી છે. દરરોજ સેંકડો કુષાતોં ચિદ્દ લોગજન પામે છે. અરે દારકા અને કાશીમાં પશુ આ સ્થાન તરફથી સદા મત આપતુ બની કરી હોધુ છે.

સોરઠ તો સત થરા અને સાવજનો દેશ અહીંની સત પર પરા ભારતખ્યાત છે, જામનગરનું અણુદારાવાનું આ સ્થાન અને સ્થાનાધિષ્ઠાએ માનવ સેવા દારા ઈશ્વરભક્તિ, ઈશ્વર પૂજન અને ઈશ્વર પામવાનો સાધિત આદર્શ વિશ્વસમક્ષ ધરી રાખ્યો છે.

ફૂંજી, ગાંધી અને દવાનંદની પુણ્યભિમા તો આણુ જ સત્યવ

સંતોષ કેળવો

‘સંતોષમાં સુખ છે’ એવું સૂત્ર આપણે જ્યારે સાબળીએ છીએ ત્યારે આપણને દ્રવ્યનો, માદ્યમિકતનો, સુખોપભોગના સ્થૂળ સાધનોનો ખ્યાલ આવે છે. એમાં તો સકા જ નથી કે આવા બધા સાધનોમાં જો સંતોષ ન રાખીએ તો કોઈ કાળે સુખનો અનુભવ કરી શકીએ નહિ, કારણ કે સ્થૂળ સાધનોની તૃષ્ણાનો કંઈ અત આવે નહિ અને જેમ તે ભોગવીએ તેમ તેની બૂખ પણ વધતી જ નવ

શૃદ્ધાવન, કુટુમ્બાવન અને સસારજીવનનાં સુખ માટે તથા પ્રેમ અને આદરની લાગણી દ્વારા જીવનમાં જે માધુર્ય પ્રગટે છે તેની રક્ષા માટે સુખોપભોગનાં સ્થૂળ સાધનો વિપરીત પણ અનેક બાબતોમાં સંતોષની લાગણી જરૂરી બની રહે છે. માણસમાનને ખાવાપીવાના, પહેરવા-ઝોડવાના, રહેવા-ફરવાનાં સાધનોથી જેમ સુખ જીવે છે તેમ કોઈ એને સ્નેહથી બોલાવે, કોઈ એનો આદર કરે, કોઈ એના માટે કંઈક કરે, પ્રશંસાના કે કિતોજનાના બે શબ્દો બોલે તેથી જે સુખ જીવે છે કેટલીક વાર તો આવાં સુખોનું મૂલ્ય વધુ હોય છે. ‘મોખા કોળિયો અને વાસામા ધખ્ખો’ ખાવાનું ભાણે જ કોઈને રમે. ‘આવ નહિ, આદર નહિ, નહિ નયનમે નેહ, ઉચ્ચ ધર કહુ ન જાઈએ, કમન વરસે મેહ’ એવી અનુભવસુક્તા વેદનાવાણી પણ આ જ વાત કહી નય છે. માણસ અતિ તો મન દ્વારા જ જીવે છે એટલે માનસિક સુખ આપનારાં સ્નેહ, આદર, સ્વાર્થ, પ્રશંસા વગેરે તેના જીવનને રસમય બનાવવા માટે અત્યંત આવશ્યક બની જાય છે.

આપણે જો આ દૃષ્ટિએ અવલોકન કરીશું તો એમ જણશે કે દુનિયાના ધણા લોકો, આ ખીળ પ્રકારનું સુખ, પૂરતા પ્રમાણમાં, નહિ પામી

શકવાને કારણે દુઃખી થતા હોય છે અને એમનાં દુઃખમાંથી રોષ, ઈર્ષ્યા, દ્રેષ, ડેર વગેરે પણ આચળ જતા પ્રગટી આવે છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે દરેક માણસ આ બાબતમાં પોતાને અધિકારી-હક્કદાર માને છે. માન અને પ્રેમ પામવાની કુદરતી ઝખના અને હક્કની આ માન્યતાને કારણે તેને જ્યારે આ બધું પ્રાપ્ત થતું નથી ત્યારે તે દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે. એ વખતે ખીળ ખધા સુખો એને તુરંત લાસે છે.

આપણે ખ્યાનમાં રાખવા જેવું એ છે કે જેમ સુખોપભોગના સ્થૂળ સાધનોની પ્રાપ્તિથી ઉત્વરે સંતોષ મળતો નથી અને એ સાધનો જેમ વધતાં જાય છે તેમ અસંતોષની આગ ભડકવા માટે છે તેમ આ પ્રેમ, આદર, પ્રશંસાની પ્રાપ્તિનું પણ છે. સ્થૂળ સાધનોમાંથી જો સુખ મેળવવું ને ટકાવવું હોય તો તેમાં સંતોષ કેળવવાની નેટલી જરૂર છે તેટલી જ કે તેથી વે વધુ જરૂર આ વ્યક્ત સાધનો-પ્રેમ, આદર, પ્રશંસા વગેરેની પ્રાપ્તિમાં સંતોષ કેળવવાની છે. આપણે દેખી દુઃખી થઈએ, ઉપેક્ષાથી નારાજ થઈએ, નિદાથી અસ્વસ્થ બનીએ તે સમજ સકાય છે, પરંતુ પ્રેમ, આદર ને પ્રશંસાથી ધરાઈએ નહિ અને વધુ ને વધુ માથાના જ જઈએ તો આપણા અતરસા અસંતોષની આગ ભડકતી જ રહેવાની અને તેમાંથી ધીમે ધીમે દેષ, ઉપેક્ષા, ને નિદાના આધાત-પ્રત્યાધાતની ક્રિયા શરૂ થવાની.

આ વિષયકમાંથી જીવરવાની જો ઈચ્છા હોય તો પ્રેમ, આદર, પ્રશંસાની બાબતમાં સંતોષની શતિ આપણે કેળવવી જોઈએ. ‘સદા મિદા સો દુષ જરાનર, મારિ સિવા મો પની, ખીચ સિવા સો રકત જરાજર, જોરમ બોલે બની.’ આ વચ્ચે દરેક બાબતમાં રાખીએ.

કલાનું સ્થાન કેટલું ?

જીવનના સર્વાંગી વિદ્ય સમા સાહિત્ય, શિલ્પ, સંગીત, નૃત્ય વગેરે કલાઓના ઉપયોગ કેટલા પ્રમાણમાં છે તેનો વિચાર આપણે કરવો જોઈએ આ કલાઓ આદિકાળથી માનવજીવનને સરકારની આવી છે, ક્યારેક તેનો પ્રભાવ વધ્યો છે, ક્યારેક ઘટ્યો છે એના રૂપનો વિકાસ પણ સર્વ કાળે એક સરખો રહ્યો નથી પ્રકારો પણ બદલાયા છે વર્તમાન યુગનો વિચાર કરીએ તો તેમા નવજાગૃતિ સાથે વેગ આવ્યો હોય એવું લાગે છે સરકારથી માનીને સામાન્ય જનસમૂહ સુધી સૌનું વલણ એ માણુ વધુ છે સર્વ ક્ષેત્રે કલાનો વિકાસ થાય એવા પ્રયત્નો થવા લાગ્યા છે.

આ ચારે કલા તરીકે જે ચાલી રહ્યું છે તેમા સાચું કેટલું છે તે આભાસરૂપ કેટલું છે તેની ચર્ચા અહીં કરવી નથી આજે જે દેખાય છે તેમા દૂધ કેટલું છે તે શીષ્ય કેટલા છે, દૂધ છે તેમા પાણીનું પ્રમાણ કેટલું છે વગેરે તો સમજ જતા જણાઈ આવશે, પરંતુ માનવજીવનમા કલાનો શો ઉપયોગ તે તો કોઈ પણ વખતે વિચારવું ચોખ્ખું જ છે ઉપયોગનો અર્થ રચૂળ લાભની દૃષ્ટિએ જોવાનો નથી એવા લાભને આતરવિકાસ સાથે ને જીવનના ઉચ્ચ મૂલ્યો સાથે જોડો જ સંબંધ હોય અહીં તો ઉપયોગ અને લાભનો અર્થ વધુ જોડો ને વધુ વ્યાપક લેવાનો છે

કલાનો હેતુ રસ આપવાનો, આનંદની લહાણી કરવાનો છે, એ વિધાન સાચું છે આનંદનો જીવનમા શો ઉપયોગ એ પ્રથમ ઉઠવી સડાય, પરંતુ સહેજ વિચારતા ને અવલોકતા ખાતરી થશે કે પ્રાણીમાત્રનું જીવન આનંદની શોધ અને પ્રાપ્તિ માટે જ હોય છે ને જીવનમા આનંદ નથી હોતો તે જીવનમા પણ તેની આશા તો રહેવી જ છે, એ આશા આનંદનું જ એક કિરણ છે એમ કહી સડાય

એટલે આનંદનો ઉપયોગ તો છે જ. આનંદ દ્વારા માનવીની સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ શક્તિઓ પણ ખીલતી હોય છે. દુખ અને નિરાશાથી કરમાયેલા ઠેવા ઉપર આનંદનું કિરણ ફેંકતા તેમા ચેતનાનો સચાર થાય છે પરંતુ આ આનંદ છે શું ? એવી રીતે મળે ? શી રીતે બગદાયક થાય ? અને કલા કેવળ આનંદ જ આપે કે ખીણું પણ કંઈક આપી શકે ? એમ કહેવાય છે કે કલા સીધો ઉપદેશ આપે નહિ, સાચી વાત છે કલા ચિત્તને અસર કરી બંધ છે તેનું એજ કારણ છે. કોઈ ઉપદેશકના પ્રત્યે આપણા દિલમા શ્રદ્ધા અને ભક્તિના ભાવો ભર્યા હોય ત્યારે તે ચિત્તને અસર કરી શકે, કલા માટે એવી કોઈ આવશ્યકતા નથી કલા તો મિત્રભાવે સખી કે સખાભાવે આવે છે એના આગમનનું માન રહ્યું હોય કે નહિ, છુદિએ એથી યકારો અનુભવ્યો હોય કે નહિ, પણ ચિત્તને તો એ સ્પર્શી જ બંધ છે કલાનો ને સદેશ હોય છે તે ચિત્તને આનંદિત કરે છે ને તેના ઉપર ખીણ અસર પણ ઉપજાવે છે કલાની ખીણ વિશેષતા એ છે કે કલા કાર ને અને જેટલું આપવા ચાહે છે તે અને તેટલું જ તેના ભોક્તાને નથી મળતું કલાનો ભોક્તા કયા પ્રકારની મનસ્થિતિ ધરાવે છે, એનું ચિત્ત કેવા સરકારોનું લેણ્યું છે, એના અતરની ઝખના તી છે વગેરે માખતો ઉપર પણ ધણે આધાર રહે છે કોઈ પણ એક કલાકૃતિની દરેક માનવી ઉપર સરખી અસર થતી નથી તેનું આ જ કારણ છે.

કલાનો મુખ્ય હેતુ આનંદ આપવાનો છે, પણ તે એક જ હેતુ નથી, અને તેની અસરનો આધાર અમુક અંશે આપણા ચિત્તની અવસ્થા ઉપર પણ છે કેટલાક લોકો કલાનો ઉપયોગ વર્તમાન જીવનમા દુખ વધ્યા, વેદનાને બુલવા માટે કરે છે. શરીર-મનનો થાક ઉતરવામા પણ એનો ઉપયોગ છે. વિચારવાનું એટલું જ છે કે આ રીતે કલાનો આ

બે પ્રેમીઓ એક જહાજના તૂટક પર જિભા દતા બનેએ એકનીબને પ્રથ પૂછ્યો

થોડા કનાક પહેલા મદિરના ઘટાવર વચ્ચે, મીઠુનતીઓના પ્રકાશમા બને લત રચિથી નેડાયા દતા હમખા જ જહાજનું બૂતણ વાગ્યુ હતુ અને થોડા સમયમા જહાજ સમુદ્રમા પ્રવાસ શરૂ કરવાનું હતુ એમને મધુરજની માટે લઈ જતુ જહાજ રુપે નનું હતુ અને રુપેન પખુ હતુ સરસ જહાજો બાધી વહે છે એવુ જાણે કે જમતને જણાવવા એના મના વનારે કાઈ પ્રાચીન મહેલ હોય એવી સાવન-સત્ર વડોવાળા ખડો અને દલાકારીગરીથી સજ્જ એને મનાવ્યુ હતુ 'કોસ્ટોમલ કોલેન નામના આ જહાજ પર જિભા જિભા એ બધી લ-પ વસ્તુઓની વચ્ચે આ નવપરજિત હપતીના મનમા ચલાર લાગણી જન્મી તૂટક પર જિભા જિભા એમણે જહાજના દાદ રને અદર બેચી લેવાતાં જોયો

પત્નીએ કોમગતાથી પતિને પૂછ્યુ 'તમને ખીક '

'પખુ ખીક પામવા જેવુ કઈ નવી '

'આજે આ જા પ જહાજની માફક નહુ એટલુ અદ્ભુત, એતનમય અને સરસ લાગે છે આ બધુ ચાતુ શ્દેશી ' આ જહાજ જેનો આપણો રમ સમુદ-વકિતસાગી છે ?

બાઈમલનુ ટાચણ બાપના એણે કંડુ 'અનેક પ.ણી આપણા પ્રેમની તુને છીપાતી નહિ વહે'

'આપણામા ત્યારે શકા હેવી નેઈએ - પત્નીએ કંડુ

અને મુદર જહાજ કાઠો છેડીને ચતુના વેરા પાણીમા બારગ વધવા લાગ્યુ ત્યારે એણે એની પત્નીના કાનમા અનેક વચનોનું રસચિચન કયું એ અને એની પત્ની એકનીબમા અને એનના પ્રેમમા મદા રાખી રહ્યા

પછી તો વર્ષા આવ્યા અને વિતિન ઘઈ ગયા બાળકો જન્મ્યા, વૈઠ્યા અને તળાએ જવા લાગ્યા અને એ પછી એનની ધરતીને અદાતિ, કાલિ અને આતરવિચકનો સાથ લાગ્યો

એક રાત્રે પતિ-પત્ની રેડિયો સામગી રહ્યા હતા ત્યારે એમણે એમને પ્રિય એવા નામનો ઉલ્લેખ ખૂમ ઉત્તેજના સાથે સાલવ્યા એ નામ હતુ કીરો બલ પ્રેમન. બાટલાટિક સમ્રામા દૂર કયાક એમને મધુરજનીની મોજ મચુવા લઈ જનાર આ જહાજ પર જળવૈ કાટી નીમ્બો દતા કેટલાક ખલાસીઓ પોતાને વધાવર અને બીજા કેટલાક પોતાને પ્રાનસતાક વાહીઓ કહેવડાવતા હતા તમે જહાજ પર જમેલા જન્મમા એમ્પીઅ સામે રેગીઓની રમજા બોલાવી રહ્યા હતા આ બધી ધાધલમા આ મુદર જહાજ બરખુડા ટાપુઓથી થોડે દૂર એક ખાક સાથે અથ કાઈને એમા ફસાઈ ગયુ

પતિ-પત્ની આ બચકર કયા સાલગીને રડવા લાગ્યા એમને એ એમના એક નિરાધાર મિત્રના અવસાન જેવુ લાગ્યુ

થોડા સમયના ઈતિહાસની ત્રિતિ વિગેરજકપી બની રોનની લત એ તા દુનિયામા શરૂ થનારી લક્તની પૂર્વજમિષાદપ દતી એક રવિવારે બપોર પછી બરખુડા પર રાખવામા આવેલા વિમાનીઓ 'કોસ્ટોમલ કોલેન વિગે વાનનીત કરી રહ્યા હતા જહાજ ત્યાંથી પુસ્તકો, રમખાંડો, ચિત્રો, ફર્નિચર વગેરે ખનેડી રમખાંડ એવુ બધુ ખતેડી લીધા બાજુ થકા દિવસ પછી આ વત ઘઈ રહી હતી

ચિનાનીઓ કંતા હતા હવે આ ૧૬ ૮ સાવ નકામુ થઈ ગયુ હ એના પર અપેરુ મોઝા નારાના પ્રેરે કગીએ 'અને વિમને કિપડયા નકામા પડેલા જહાજની અવધલની રાતિતો બચ મોઝાના થાકાઓથી થોડા બે ર-એને ત્રિય એવા જદ રના

એક પછી એક અત્ર મોઝમો ભોમ બનવા લાગ્યાં. તોતિત્ર જહાજ લાગી પડ્યું અને માનવીના આર્ત-નાદ જેવો અવાજ કરતું એ સમુદ્રના ટેટાળમાં જઈ બેઠું.

ખીમ વિશ્વયુદ્ધનો અત આચો અને વિનોદમાં જેને દાતિ કહેવામાં આવે છે એ વિશ્વમાં સ્થપાઈ ચૂકી પતિ-પત્નીને યાદ આવ્યું કે એમના લગ્ન થયાને પચીસ વર્ષ થયા છે આ જ્યનતી ઉજવવા માટે તેઓ બમ્બુંડા ત્રયા અને ત્યા એમણે એમના પ્રિય જહાજના ડૂમી જવાની કથા સાંભળી એમને કહેવામાં આવ્યું કે નાની સ્ત્રીએ સોચ ભાડે કરીને પુલ્લા સમુદ્રમાં જઈને તેઓ જહાજના ભગવાને ભેઈ સકે છે.

એક દિવસ બંધાર પછીના પ્રકાશમાં સોચના નાનકડા તૂતક પરથી સમુદ્રના નિર્મળ પાણીની અદર તળિયા સુધી એમણે દૃષ્ટિ ફેંકી અને આસુભરી

આખે એમણે એમની મધુરજનીની સ્મૃતિસભા જહાજના ભગવાને જોયો એમણે માથે લાવેલાં પુષ્પો એના પર વેરી દોધાં. આ પુષ્પો નિલરગી કમર પર તરી રથા દોલ એવું લાગતું હતું પતિ અને પત્નીએ એમનાં લગ્ન અને એમના જહાજ માટે ત્યા પ્રાર્થના કરી ધણી પાણી ગ્રેમની ત્યા છીપારી સકર્ષા નથી, આરસના પથ્થર કરતાં પચુ એમનું જોડાણ મજબૂત હતું પેલાક કરતાં થે અને જીવનની અનેક નિષ્કુર તાઓ કરતાં થે એમનો ગ્રેમ વધુ મજબૂત હતો એ માટે ઈશ્વરનો આભાર માનતા એમણે આ પ્રાર્થના કરી હતી એમની સોચ પાછી ફરી અને તેઓ કિનારે આવ્યા.

આ સત્તી કથા છે ? હા, છે કેમકે મેં આ કથા અહીં કરી છે એ રીતે જ એ બની હતી અને એ મારી અને મારી પત્નીની વાન છે.

૫૪ ૪૭૦થી ચાલુ]

સ્ત્રીએ લેવાથી જીવનમાં આનંદની માત્રા વધે ખરી ? એથી બળતો અનુભવ થાય ? એ કહ્યા હારા ચિત્ત ઉપર જે સ્ત્રીએ પડ્યા હોય તે જીવનવ્યવહારમાં ઉપયોગી બની શકે ? જો આનું કંઈ ન થાય, એટલે કે સ્ત્રી-મનનો યાદ જિતે નહિ, દુખ ને વેદનાથી ફરીને મન ઘેરાઈ જાય, એ કહ્યા હારા અતરમાં કાંઈ સ્વચ્છ પ્રગટે નહિ તો તેનો શો ઉપયોગ ?

આજે લોકોમાં કલા તરફની અભિરુચિ વધતી જાય છે તે આ દૃષ્ટિએ આનંદજનક છે, પરંતુ આપણે ખ્યાનમાં એ રાખવાનું છે કે, મોટા નગરોમાં લોકોના જાનનગ્નનો તમ બની ગયા હોય છે અને સર્વ સ્થળે વર્તમાન જીવનની યાતનાઓ પચુ લોકોના ચિત્તને અસ્વસ્થ રાખે છે આપણી કલા પ્રત્યેની અભિરુચિ આ વાસ્તવિક જીવનનીથી નાસ્તી જવાની શક્તિનું તો ખીજું નામ નથી ને ?

બધી બાજુનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે કલાનો ઉપયોગ બેન તરીકે, નસા તરીકે ન થવો

જોઈએ અથવા તો અસલ સ્થિતિમાં માણસ આવી પડ્યો હોય ત્યારે જ તેમ કરવું જોઈએ અન્યથા, નસા જિતરી જતા કલાનો આસ્વાદ પૂરો થતા મૂળ કરતાયે ખરાબ સ્થિતિ પેદા થાય કલાનો ઉપયોગ યાદ ઉતારવા ને ચિત્તને પ્રસન્ન કરવા માટે થાય ત્યા સુધી કીક છે, પરંતુ વર્તમાન સ્થિતિ આડે પડે જોભો કરનારી ને ચિત્તની આખ ઉપર પાટો બાધનારી તે ન બની જવી જોઈએ કલાનો આસ્વાદ ન્યા દુખ વીસરવા માટે થાય ત્યા તે ક્ષણિક લાન આપે, પાછળથી કદાચ લાનિ પચુ થાય, ન્યા યાદ ઉતારવા કે મનને સદેજ પ્રસન્ન કરવા આસ્વાદ થતો હોય, ત્યા તે થોડોક પચુ લાભ આપી શકે, પરંતુ ન્યા કલાનો આસ્વાદ પ્રસન્નતા પૂર્વકે લેવાતો હોય, જીવનમાં સદજ રીતે તેને સ્થાન મળવું હોય ત્યા જીવનમાં કલા વ્યાપ્ત થઈ જાય એટલે કલા હારા વ્યક્ત થતી સુદરતા, તેનો આનંદ અને તેનો સદેશ સમગ્ર જીવનને સ્નેહપૂર્વકે સ્પર્શતો જાય.

—શ્રી

[શ્રી ધૂમકેતુની આત્મકથા 'જીવનપથની નવી અવૃત્તિ' બહાર પડી રહી છે તેમાનું એક અત્યંત રસવતુ પ્રકરણ - 'મારા ભાગી' અહીં આપ્યું છે]

એ જન્મનો પથ દુલ્હા નવાઓનો હતો વાલ્મીકી પેતાની જિંદગીની હયાતી સુધી એ જન્મીન પાછી મેળવવાનો હુકમ સંઈને જ પીપળી પાછી ફરી કહિવાડની ભૂમિમાં થયેલ આ સદામહત્તી નોંધ કેવળ ખેતર અગત માલસોના કંઈને આધારે રહી હતી એને આવી નોંધી છે એટલા માટે કે ભૂમિમાં ખમીર તો હમેશા હોય જ છે

ભાલીમાં પણ આ વાલ્મીકીની મીઠાવ, અમતા, ટેક, ને સમર્થથી મમની હાથ ભરી હોવા જોઈએ ભાગીએ બતાવેલી કુનેહ અનુભવી હોવી જોઈએ કારણ કે તીખો પણ અસમર્થ નાનકડો સ્વામી અતિ ઉત્તર અને પશ્ચિમની ધાર ઉપર નોકકાઈ માટે એવા સરુર, વાલ્મીકીપુત્રે પણ દુરામતી અને કામ લેવામાં એ. સાચું અને મોઝે યાદેના દિવસે-એ સૌને એક તત્ત્વએ બાધી રાખવા એ સહેલું ન હતું

એક દિવસની વાત છે ધણુ હરીને રાતના આઠ કે નવ થયા હશે. મારા પિતા ગાયમથી લેર આવી ગયા હતા હમેદના નિવમ પ્રમાણે કાંઈ જમાજિવાર કરવા માટે એ પડાને કાઢ્યો ત્યાં એક નોપડો કાઢ્યો ચરમા ચડાવ્યા કાંઈક જોયું ને પૂઠા ઉપર ન તર હરી થઈ માનતા ન હોય તેમ ઉતાવળે દીવાની વધારે નજીક આવીને કાંઈક વાની કાઢ્યું હુ સામે બેસી હતો, નજર એમના તરફ હતી કાંઈ દિવસ નહિ ને આગ પિતાના ચહેરા ઉપર એવી તો વિષદકાષા આવી ગઈ કે મારા મનમાં શું હતેની કંઈક પેસી ગઈ !

એ તો તરત જાણ નોપડો બધ કચે પોતાનો ખડિયો ત્રણે એક લોટો એમાં નાખ્યો

એક ધોતિયું ચૂક્યું શેર દોઢ શેર સાથેવા મા પાતે બધાવ્યો

'વા છે ? કયા જાતુ છે અગાધ ? મારી માએ પૂછ્યું

'એ તો રામજી એમનો અવાજ મોઢથી ગિરવળ, કંઈથી ઉમ, જરાજનમાનવી જરાક ઉનાડળે વિષાદથી દળ મેલો, એવો તીકડો એમની આખના એક ખૂણમાં સહેજ આસુ દત્ત મોઢો કુચર ડેલે એવી એ નિશાની હતી આસુ-મારા પિતાની આખમાં જરાક અગાધિયું - એ કંડુ બ માટે આમલની પરિસીમાં હતી

'શું છે રામજીનું ?

'રામજી ભાગી ગયો !'

કયા ?

'વડોદરા !'

રામજીનાઈ નોપડાને પાને હકીકત આપીને, પોતે પચાસ કે સો રૂપિયા લઈને બેઠી ગયા તત એ વખતે રાજકોટ ગાડી બદલવી પડતી વીરપુરથી બોરે ગયેલી ગાડી ત્યા રતોરાત પડી રહેતી, ને પછી સવારમાં વડેલી ઉપડતી સ્વમત્ર સાનેક વાગે વીરપુરથી રજકોટ આગા ગાઉ-બોસ માઈલ થાય આ અતર સવારના સાત પંડેલા કાપી નખાય તો જ રામજી હાથ આવે નહિતર મોઢો હોકરા જાત અને તે પણ એવે વખતે કે ધણુ હરીને એકે દિવસમાં મે ધીમશીને ચૂકવા એના પિતા પીપળીથી આવી ગયા હતા !

રામજીનાઈ એના માટે જ ભાગ્યા એ વખતે સરસ્વતીયના લોકોને ધોળો સોખ ભાવનું એ 'દેશન' મળતી રામજીમંદ અને અમારા કાડના

દીકરા રેવાશ કરનાઈ બન્ને સરખા ઉમરના એમણે ફરતા ફરતા તલસ ગાઠવી કે આપણે વડોદરા ભાગી જયુ, ત્યાં કતામવનમાં દાખલ થયુ અને પછી હમણા આવી પાછુ જ ન ફરતુ રેવાશ કરે તો એ પ્રમાણે વડોદરા ભાગી ગયો. પણ રામજીભાઈને તક મળતા વાર લાગી પછી તક મળી ગઈ કે રામજીભાઈએ પણ રૂપિયા ઉપાડ્યા રેવાશ કરે તો ગદિયાણો દોઢ ગદિયાણો સોનું લીધુ હવે રામજી ભાઈએ રૂપિયા ઉપાડ્યા થકી બેઠા ગાડીએ અત્યારે જ્યારે રાતે મારા પિતાને ખબર પડી, ત્યારે તો એ રાજકેટ પડ્યો હોય. ને સવારમાં તો વહેલા વડોદરા જવા નીકળી ગય કુ મેટ્રિકની અમદાવાદમાં પરીક્ષા દેવા આવ્યો, ઈસ્વી ૧૯૧૪ની સાલમાં તે વખતે પણ અમદાવાદ પરદેશ જેવું લાગતુ, ત્યારે આ સમયે તો વડોદરા સારપાર જેવું મનાય, અને એમાં રામજીભાઈ તો જાગ્યા હતા એટલે મારા પિતાએ તો રાતેરાત રાજકેટનો પથ કાપી નાખવા તો નિશ્ચયે કરી લીધો. એ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ જ ન હતો.

પણ એ નિશ્ચયે તો ધરમાં સૌ ખજાજી ગયા. આખી રાત—એકલા સીમમાં ચાલ્યા જયુ. અને એ સૌ વિચારથી ધ્રુણ લેધ્યા.

પણ ધરના હરકેટ કરે ન કરે તે વહેલા મારા પિતાએ તો પાછી પીને વહેતા મૂક્યાં.

સૌ એમને જતા જોઈએ જ રજા ખમડી બધે ધઈ. જોડાનો અવાજ લગી ગયો. ફળીમાં સનસનાટી ફેલાઈ ગઈ રાત્રીની નિસ્તાબતા વધે ગય કર ધઈ રહી.

સવારમાં જાત વાગે રામજીભાઈ ટિકિટ બારી પાસે વડોદરાની ટિકિટ કઢાવવા જતા હતા.

બેયાર મિનિટ ચાલી ગય તો રામજીભાઈ વડોદરા જપડી ગય.

ટિકિટના પૈસા પણ હાથમાં હતા બારી લેખે એટલી જ વાર બારી ઉઘડી ને રામજીભાઈએ પૈસા પણ કાઢ્યા.

બરાબર એ જ વખતે એમના ખભા ઉપર પાછળથી કોઈના હાથ પડ્યો !

અને એની સાથે જ ‘રામજી !’ એવો કાનમાં, પિતાનો પરિચિત અવાજ પણ તરત આવ્યો. રામજીભાઈના તો ધરજી જ મરી ગયા.

પહેલાં તો આ મનાય તેવું ન હતું સવારનાં વહેલે કોઈ આવી આવી પહોંચે એ એમણે અશક્ય માન્યું હતું.

પણ રામજીભાઈને ખબર નહિ કે પિતાએ તો રાત આખી રસ્તો કાપ્યો છે. ખાસ્સા છત્રીસ માઈલ.

પણ આ વસ્તુને મારા પિતાએ ત્યાર પછી ને રીતે વળાંક આપ્યો એ રીતનો ખ્યાલ કરતા તો આજ પણ એમની બુદ્ધિમતાને માટે માન જીવને છે એ વખતે તો હોઠરાતે વચ કરવા માટે સૌ મારતા વધારે મારે તે વધારે કાઢ્યો મજાતો. માસ્તરોની તેજસ્વિતા પણ અકબૂરી મપાતી એવા એ જમનામાં મારા પિતાએ થોડા દિવસ પછી જ, રામજીભાઈને વડોદરા જવાની ટિકિટ પોતે જ લેવરાવી દીધી.

પણ આ વાત—રામજીભાઈ ભાગ્યાની—જ્યારે બાળીને વાતવાતમાં વહેલેમોડે ખબર પડી ત્યારે એમના મનમાં શું થયું એ વાતની તો કોઈ જાણ મળે તેમ નથી પણ એક દિવસ એમણે મને અચાનક જ કહ્યું મજીભાઈ ! તમે મને જણાવો ! મારે તમારી પેઠે વાચતા શીખવુ છે.

આખા દીવામાં બાળીનું રૂપાણું એ શેઠી રજી હતું એમની આખમાં આસ હતાં જરાક જ રામજી કબજે લેળી આખની રેખા એનાથી વધારે શોભી રહી હતી.

જ્યાંજ આપણે આખમાં ફરે અજનનો રિવાજ રહ્યો નથી, પણ મારી આ ને રીતે એ મેં થ તોયાર કરતા તે રીત નીચે પ્રમાણે છે આ મેં શને લીધે જ અમને આખમાં ફાવે જણાયો છે. જેતલપુરથી મા

મે તરત જ સકલ કળી લંધા લાભીને લખા વવાનું મારે માથે એ લખાનનારો યુરુ કુ બન્યો એટલે આવી ડાહી મોટી સિધ્ધાના યુરુ લેવે પશુ મને વિદ્યાનો રત્ન લાવવા આડ્યો નિશ્ચયે ન જવામ શરમ દેખાવા માડી લાભીને લખાવતા—ને તેની પસે વાતો વાચતા કું પશુ ભેત્રા ભેત્રા લખવાના તાનમા પાડો જવા લાગ્યો

સુ યુ કુ લાભીએ મને આ કહ્યું નચાળે ન જનારો એવો દુ કામધધા વિનાતો થતો જતો હતો સીમમા દેર ચાલવાનું ખરુ, પશુ લાભી આવ્યા પછી તો હવે ઘેર રહેવાનું પશુ મને એટલું જ નમવું પશુ ઘેર રહીએ તો નિચાળે જવું પડે માટે આ સીમ કીક હતી

પશુ સીમને વળી પોતાનું જુદું જ લક્ષણ હતું સીમમા અમે હોકરાવ મોટા મોટા પથરા લેચ્છીને નીચેથી વીછી કાઢતા અને એમાં કોઈ વખત સાપ નીકળી પડતા વીછીતો તો જલ્દી અમે મારવાનો ઈન્કાર જ રાખ્યો હતો એમા વળી કૂતરાના જીર સાથે હોય ને કોઈ નથી દેખાતું છાત્રે તો સસલાની ને હરજીની પાછળ પશુ થતા એમા કોઈ વખત સસ છાત્રો દિકારી આનંદ મળી જતો

આ વખતે મને એક નવો તુકડો પશુ સૂઝ્યો હતો. અમારા ધરમા એકે નાનકડી કોયળી હતી હેલામાં હેલી સાલના તાપાના પેસા એ થેલીમા ભેરા થતા ખીન તો તમામે તમામ પેસાનો હિસાબ

કાપો—એ—નામતો પીળચરો ધૂળ જેવો પદાર્થ લાવતા એને લોહાની કડછીમા નાખી દેવતા માથે તાપાવી પછી ઘી નાખતા ઘી નાખતા જ્ય ને જન ઘી બળવું નય તેમ તેમ કાપો તૌયાર થતો અથ જ્યારે પાકીને તૌયાર થાય ત્યાં નીચે ઉતારી લોહાની કોયળી જ એને કડછીમા ઘૂટે ખીને દિવસે એ જ કિપા ફરી કરે ઘીની, બાળવની, ને ઘૂટવાની ચોળે દિવસે પશુ એ કરે ત્યારે કાપો તૌયાર થાય. અતુ નજન પશુ જ યુકુકરી છે પશુ કાપો બાળતા આરુવો જોઈએ

રહેતો ને હમેશનો જામેય રોજમેય મેળવાતો એટલે એક પેસો પશુ ખૂટે તો રાતે આનવે તો મારા પિતાને એનો પતો લાગી જ ગય

પશુ આ નવા પેસાની થેલીમાં પેસા ગપ્પા વિના નખાતા મે એ થેલી નજરમા લીધી અને ગામમા રાજવા કંદોઈને નજરમા રાખ્યો

પછી તો થેલીમાથી પેસા લઈ રાધવાને ત્યાંથી પાદેર પેડા બેખવું બેલાડિયાની પાટે નાસ્તો કરુ ને ફૂતરા ભેરા આવ્યા હોય તો સસલ ને તત્કાવાનું કામ કરુ ભેર તો બેલાડિયામા પડી હોય ને સો દેર ભેરા જાયવાહડી ચરતા હોય

પશુ આ પેસાની એક વખત મારા મેટ મઈ અબાસ કરને ખનર પડી થઈ એલે મા પાસે ફરિ યાદ કરી એ વખતે તો લાભી મદદે અ થા ચપ લરાવી પેસા તો મે આપ્યા છે

એ વખતે તો આ માલ્ય પપુ પેસા ધીમે ધીમે એજા શતા જતા નવા પેસા નેટલા નાવે એજા મારા પિતા એ કોયળીમા નાખતા એટલે મારા મનને ધરપત હતી કે આ ચક તો આત્મા જ કરશે, ને રાધવા કંદોઈના પેડા પશુ ચલ્યા કરશે. પશુ એક વખત અબાસ કરસાઈએ એ ભેદ બરામર પકડી પાડ્યો

તે વખતે વળી માએ મદદ કરી જતા એનું રહસ્ય હવે પ્રગટ થઈ જવા અ યુ !

અબાસ કરસાઈને રહસ્ય શોધી કાઢ્યું, આનંદ હતો મને આ અનિયમિતતા જે વાતાવરણ દેલાવરી એની ચિતા હતી લાભીને, વખતે અધિ બાઈને માર પડતો એ ખીક હતો પશુ એક વખત ફરીથી આ પ્રસંગે પશુ મારા પિતાએ અપૂર્વ પીર જ પતારી

તેનણે મને બોલાવ્યો સો ધવાગા ધૂતા હતા મને એની લેવા માટે બની ત્યાં લાજ કંઠીને ચોસરીમા જ લિખા દના ભીતરી એવો મને બોલુ બેલાવા સિવાય ખીને કોઈ રસ્તો મળ્યો ન હતો પશુ સોને આશ્વ યુ

મારા પિતાએ તો સંતિથી બે આના મારા દાયમાં આપ્યા. એ વખતે બે આને સેર પેડા હતા. અને એમણે બેઆની ન આપી પણ વજન લાગે એવા આઠ પૈસા મારા દાયમાં આપ્યા. પછી પોતે મારી સાથે શામમાં આપ્યા : ‘ભે, તને કંઈઈ ઉતરે, આટલા પૈસાના કેટલા પેડા આવે એ કું દેખાડું.’

એમણે મને એજી સાથે ચાર પેડા અપાવ્યા. ઘેર આવીને અંબાશંકરભાઈને ચોરી પકડવાનો એક પેડો મારે આપવો પડ્યો. પણ ભાળીને તો કું પોતે આપવા દોડ્યો. મને સંભરે છે કે મે ત્યાર પછી ઘરમાં કોઈ દિવસ એક પૈસો ચોરો નથી. હવે મને બે સ્ત્રીઓ એકસાથે મળ્યા. લાભીએ મારી પાસે પહેલી ચોપડી વાંચવી શરૂ કરી, અને મામે પણ પહેલી ચોપડી વાંચવી શરૂ કરી. આવા એ બંને શિષ્યોનો કું શુરુ થઈને-રાતે જ લખવા ન જઈ નો તો આપણે જ જાણ ના’ એટલે એની મનમા શરમ આવી હશે અને ધીમે ધીમે પાછો નિશાળો પંથ પડ્યો હોય એવું જણાય છે.

ખજાવાડમાં જતી વખતે, લજણી વખતે, બેલાડિયાની પાટ મા લાભી ધેવા જાય ત્યારે, અને કોઈ મહેમાન આવે એ વખતે, રજા લેવાની છૂટ, એમ સમાધાન થયું.

એ વખતે પણ મારામા વાચનખર્ચ ઠીકઠીક હતું. મારા પિતાએ જામનગરથી ત્રણ ચોપડીઓ મંગાવી હતી. મહિસંકર ગોવિંદજી-આતકનિમ્બ ઓવધાલયવાળા-એમનું એક પુસ્તક ‘રામ અને રાવણ’ બીજું ‘પાંડવ અને કૌરવ,’ ત્રીજું એક વિધનાથ ગોવિંદજીનું ‘વ્યવહારદર્પણ’.

બપોરે જાપા પછી આ ‘વ્યવહારદર્પણ’ વાંચવાનું મારે માથે આવતું.

કું વાંચું, પિતા સંભળે, મા સંભળે, ભાભી બેલા સંભળે-એ પરિસ્થિતિમાં રહેલા ગ્રેસે મને વધારે ને વધારે વાંચવા માટે પ્રેર્યો. ભાવવાડી વાચન કરવાની ઇતોજના મળી.

‘વ્યવહારદર્પણ’માં કપિલા પ્રાપ્તો એક પ્રસંગ આવે છે. જેમાં કપિલા, સિંહના જવાતામાં આવે છે. ને ઘેર સોની રજા લઈ પછી કું પછી આવ્યું એમ વચન આપી ઘેર આવે છે. ઘેરથી વાહની રજા લઈ, પાછી ફરે છે-એ પ્રસંગ વાંચતાં તો કું આંધુ ખાળી શકું નહિ. કંઈ મદમદ થઈ જાય, બોલી શકાય નહિ. વાચન એની મેળે બંધ થઈ જાય.

સાંજે ભાભી પાસે ‘રામ અને રાવણ’ ચાલે, ધીમે ધીમે એ રસ જમતો ગયો. ભાખીને લખાવવાનું ને સોને વાગી સભાગવવાનું મારે માથે આવ્યું. અને એ ત્રમણ થયું. લાભી જેવડી મોટી સ્ત્રી પાસે મસ્કરી ન થાય, એટલા માટે પણ, મન કંઈ કરીને નિશાળ ચાલતી કરી હોય. એ તેમ હોય, પણ ત્યાર પછી તો એજીસાથે અનેક આકર્ષણો મળી પડ્યાં. આ કથાવાતાનું વાચન ચાલ્યું. સમર્પા જવાનું બંધ થયું, એટલે સાંજે લગ્ન રજાપૂતને ત્યાં અમારી પડોશી ડાહ્યાવતી સખા મળતી, તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સુખલ ડોશી બેઠી હોય. એક મીરાણી આવે. પિંબરો આવ્યો હોય, પિંજરની વહુ પણ આવે. ચોથી ખાંટ આવે. રાધવો ક્રોળી હોય. ક્રોક વખત બકસ નરસે લુવાવો આવી ચડ્યો હોય. લગ્નકાની પાસે જૂતની, પ્રેતનો, ખવીસની, મામાની, ડાહ્યુની-કોઈ પાર વિનાની વાતો હતી. લગ્નકો વાત ઉપરો-તે અંગે સંભળાએ. ઘેર પછી પાછા ફરતાં, જમ્યું હોય તો માત્ર પચીસ રૂપાઈ, પણ બેથી સરીર ધુળું હોય! પણ રસ તો એવો આવે કે ‘પાછા બીજે દિવસે ત્યાં ડાહ્યર!’

*

યાદ રાખો કે સૌંદર્યની દૃષ્ટિએ રંગ કરતાં ઘાટનું-નયણીશનું વધુ મહત્ત્વ છે અને એથી થે વધુ મહત્ત્વ સરળ, સુંદર ને પ્રેમમય મનોભાવનું પ્રતિબિંબ પાડતી દેખાઓનું છે.

વ્યંગ અને કરુણાનો ગાયક

‘માનવ-જીવન વિશે જેમ જેમ હું ચિંતન કરતો જાઉં છું એમ મને સ્વિચ્છ પ્રમાણમાં લાગે છે કે જીવનની સફળતા માટે સફળ અને યુરુના રૂપમાં બે વસ્તુઓ જોઈએ-એક તો વ્યંગ અને બીજી કરુણા. આ બંને ધણી સારા સલાહકાર છે એક દસીન જીવનને જીવવા જેવું બનાવે છે ત્યારે બીજી આંસુઓથી ઘોઈને જીવનને પવિત્ર બનાવે છે.’

જીવનના સત્યની જિડી અનુભૂતિમાંથી આવેલું આ અર્થવચન ફ્રેચ સાહિત્યકાર આનાતોલ ફ્રાન્સનું છે-કે જેના પ્રયોગે પોષે નૈતિક દૃષ્ટિએ અત્યંત હાનિકારક તરીકે પોતાના કરોડો અનુયાયીઓ પર એ વાંચકા સામે પ્રતિનિધ મૂકેલા હતા.

જીવનને વ્યંગ-ચિત્રકારની દૃષ્ટિથી જોઈને એની અદૃશી વાતોતે સિદ્ધ અને હળવી ભાષામાં ભિન્નિત કરવામાં આનાતોલ ફ્રાન્સ અદ્વિતિય છે. કોઈ પણ વસ્તુને મૂર્તિની માફક પુનઃજની એને ટેવ નહોતી. તેઓ પ્રત્યેક વસ્તુના આંતરવિરોધી સ્વરૂપને શોધી કાઢવાને પ્રયત્ન કરતા હતા. જૂન માન્યતાઓ અને અધર્મીન રૂઢી-મર્પાડાઓ પર વ્યંગપ્રહાર કરવાની એમની પ્રવૃત્તિને કારણે કેટલાંબે બધિયાર દૃષ્ટિરાજા અલોચકાએ એમને કેવળ વિશ્વસના પૂઞારી (નિહિલિસ્ટ) તરીકે વર્ણવ્યા હતા.

પરંતુ વસ્તુતઃ આનાતોલ ફ્રાન્સ વ્યંગ ખતર વ્યંગ કરનાર સાહિત્યકાર નહોતા. તેઓ મજાક કરતા હતા પણ એની પાછળ એક નિઃશ્વાસ હુપા-રેલો રહેતા. એમના રહેરા પર વ્યંગનું હાસ્ય રમતું દેખાતું, પણ એની પાછળ એક ધનશત્રુ વલ્લ્ય રહેતું. હકીકતમાં તો ઉપર આપેલા એમના વિચારથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વ્યંગ અને કરુણા અને વચાઈ રીતે હોઈએ તો કરુણાનુક વ્યંગ એમની સાહિત્ય સાધનાનો મુખ્યમંત્ર હોય. તેનો માત્ર મૂર્તિનિર્મલ નહોતો. સાચી

દેવપ્રતિમાને શોધીને એના ચરણોને આંસુના અર્ધર્યા ધેવાનું તેઓ જાણતા હતા.

આનાતોલ ફ્રાન્સનો જન્મ ૧૮૪૪ માં થયો અને સને ૧૯૨૪ માં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. પેતાના હાર્દજીવન દરમિયાન એમણે વિપુલ સાહિત્યનું સર્જન કર્યું. આરંભમાં એમણે કાવ્યો લખ્યાં. પછી ગદ્યસાહિત્યમાં તેઓ વિશેષ દીપી જિહવા, ‘તાલા’ અને ‘લાગુજ’ એમની અનુપમ રચનાઓ છે. પરંતુ આનાતોલ ફ્રાન્સ ‘જોનલ આર્ક’ અને ડિસ્તવાર ક્ષેત્રોપોરેન ને પોતાની સર્વોત્તમ કૃતિઓ માને છે. સન ૧૯૨૧માં એમને સાહિત્ય માટે નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું.

‘મોસિયોજોરામ કવાન્ચા’-એમનાં જીવન-દર્શનને સમજવા માટે સૌથી વધુ ઉપયોગી છે. એમાં એમણે પેતાના ચિંતનનો સાર આપ્યો છે. એમાંથી થે કાક વિચારમોહિતક અર્થી આપ્યા છે :

કુસરકાર : આપણે એવા લોકોની પ્રલસા કરવી જોઈએ કે જેમણે કુસરકારોની વિરુદ્ધમાં કુદ કર્યું હોય. પરંતુ એમની પ્રલસા કરવાનું સરેલું છે, એમનું અનુકરણ કરવાનું મુશ્કેલ. પોતાના સમયના કુસરકારોથી પૂર્ણ પહે બની ગઈ હોય અને સાથોસાથ જેને બીજા લોકો જોઈ શકતા નથી એ જોવાની લિમ્મત કરી હોય એવી વ્યક્તિઓ વિરલ જ હશે.

પ્રાતિ : બે આત્મા મદાન છે-એક એ કે જેમણે પ્રવચક પ્રાતિએલો નાચ કર્યો છે અને બીજો એ કે જેણે એવી મદાપ્રાતિઓ સજી કે જેની મોહનદ્રામાંથી આપણે ક્યારેય દૂર જાની શક્યા નહિ.

વિજ્ઞાન : પ્રકૃતિનું જ્ઞાન આપણી અનુભૂતિઓની પ્રાંતિના સિવાય શું છે ? શું આધુનિક વૈજ્ઞાનિક વસ્તુ, આપણી અનુભૂતિથી પર, સર્વથા તદસ્મ છે ? નવાં નવાં રોજો આપણને મૂંઝવણમાં મૂકી દીધા છે.

આપણે એ તેટલી નિષ્પક્ષ હોવાની વાત કરીએ, આપણે આપણી બહાર તો પૂરેપૂરા બઈ જ શકીએ નહિ...૬૦ વિજ્ઞાનની ધૂણા કરું છું કેમ કે હું એને અત્યંત ચાહું છું. મારી ઈચ્છા વિજ્ઞાન દ્વારા હુનિ યાના સવળા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાની હતી પણ આજે હું મારી અજ્ઞાનતાથી અકળાઈ છું.

પ્રતિભા : પ્રતિભાવાન વ્યક્તિ સામાન્ય : અસામાન્ય હોય છે. મહાપ્રેમાવી વ્યક્તિના મિત્રો અને પરિચિતોનો મંડળી ધણી વિશાળ હોય એવું બને છે. પ્રતિભામાં એક ગુસ્તાખી હોય છે જેને કારણે પ્રતિભાયાળી વ્યક્તિએને જીવનમાં બીજા બહુનાથી અને આંધળી ધૂણાના ચિહ્નર યસું પડે છે.

રાજકોટ : કોઈ પણ માણસ જ્યારે નિષ્ફળ બન્ય ત્યારે એ વિદોહી કહેવાય છે. સફળ વ્યક્તિને કદી વિદોહી કહી શકાય નહિ.

આ ચિંતારામાં આપણને એક પ્રખર અને સાહસિક યુદ્ધવાદીના વ્યક્તિત્વનું પ્રતિબિંબ પડેલું દેખાય છે. આનાલેશ ફાર્સિ પોતે કણું છે કે મારા વિચારો કોઈપણ વસ્તુથી અટકાવે પીછેહઠ કરતા નથી. પણ એ સાથે તેઓ કહે છે કે 'યુદ્ધથી લાંબુ' સત્ય અધૂરું હોય છે એ ધ્યાનમાં રાખજો, 'દેવળ હાલનો સહાયતા જ સ્વપ્નને સાકાર બનાવે છે. લાંબાથી જ સારાપણાના, શુભ કર્મોના બી વાવી શકાય છે, યુદ્ધથી નહિ.

મહાભારતનો પ્રસંગ છે. વનવાસ દરમિયાન પાંડવો જ્યારે દંત વનમાં રહેતા હતા, ત્યારે તેઓને સંતાપવા માટે દુર્યોધન તેના ભાઈઓ સાથે સ્ત્રીપુત્રાદિક સહિત જતો હતો. આ વાત ચિત્રસેન ગંધર્વના બહુવામાં આવતાં, તેણે બધા કૌરવોને તેમનાં સ્ત્રીપુત્રો સહિત ટેક કરી લીધાં. ચિત્રસેન અર્જુનનો મિત્ર હતો અને મિત્રનું લક્ષણ 'કુર્યામિયમવાચિત' । વગર કહ્યો મિત્રનું ભડું કરવું' એ વાત તે બહુનો હતો.

કૌરવોનો એકાદ સેવક ત્યાંથી ભાગી છુટી યુધિષ્ઠિરને શરણે ગયો અને બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી. આ સાંભળી ભીમ તો ખૂબ જ પ્રસન્ન થયો અને બોલ્યો કે, 'અમારે કરવું જોઈતું હતું તે દેવે જ કરી દીધું,' અને પાળી પોતાના પાપના ભારથી જ કચડાઈ મરે છે, તે વાત પ્રત્યક્ષ કરી દીધી.

આ સાંભળી યુધિષ્ઠિર ક્યવાઈ ગયા અને જીમને કહે છે કે, 'ભાઈ ભીમ, અત્યારે કૌરવો માટે કઠોર વેણ કાઢવા તે આપણને ચોભતું નથી; કારણ તે હંમણું વિપત્તિમાં છે. આપણો ધર્મ અત્યારે શું છે તે બરાબર સાલજ અને પછી તમે બધા જમને ચિત્રસેન ગંધર્વના પંતમાંથી કૌરવોને છોડાવો. આપણે જીવતા બેઠા હોઈએ, ત્યાં કૌરવોનો પરાભવ બીજાને હાથે થાય તે જોઈને આપણાથી બેસી રહેવાય નહિ.

તે શત્ત્વં હિ વયં વંશ પરસ્પરશિવાદને ।

પરંતુ વિગ્રહે પ્રાન્તે વયં વંશાધિકં શત્રુ ॥

તે સો ને આપણે પાંચ, માર્કેમાંહે વિરોધ બન્યાં;

અન્ય જો લડવા આવે, એકસો પાંચ આપણે.

અંદર અંદરનાં ગંધકામાં કૌરવો સો, અને આપણે પાંડવો પાંચ છીએ એ વાત સારી; પરંતુ બીજો શત્રુ સમો લડવા આવે, ત્યારે તો તેની સામે આપણે એકસો ને પાંચ છીએ એમ બતાવી આપવું જોઈએ.

આજ ને ગઇકાલના સંમિશ્રણમાંથી ઉદ્ભવેલા પ્રસંગોની ખરલમાં આપણા દુઃખદ પ્રસંગોને ઘૂંટતા જઈએ તો કદાચ એમાંથી આવતીકાલ માટેનો ઉલ્લાસનો એક સિંદૂરિયો રંગ આપણા મન પર જરૂર ચોટે. હોવાની ખરલમાં પ્રસંગોને ઘૂંટવા એટલે જૂના પ્રસંગોને મમળી મમળીને તાબાં કરવા એ નહિ પણ આપણા રોજના કડવાં-મીઠાં પ્રસંગોના સંમિશ્રણમાંથી એક તદ્દન ઉજળી રેખા ચોધી કાઢવી તે અને ગઇકાલ કરતા આજ એ જૂના પ્રસંગને તદ્દન નવાં દષ્ટિકોણથી જોવાની એક સૂઝ સાંપડતી બાંધ.

આપણું જીવન એટલે એક બાળકના હાથમાં ફરતું કેલિડોસ્કોપ. તમે આ કેલિડોસ્કોપને સહેજ ફેરવો એટલે એમાંની રંગ-પૂરણી અને આકૃતિ તદ્દન બદલાઈ બાંધ. વળી પાછુ એને સહેજ ફેરવો એટલે કોઈ બીજો જ આકાર. આ જ રીતે આપણા જીવનમાં આવતા પ્રસંગોને આ કેલિડોસ્કોપની જેમ એવી રીતે ફેરવતા રહીએ કે એમાંથી જીવનની એક મનોરમ્ય આકૃતિ ને રંગોળી આકાર લેતી થાય.

ધણીવાર આપણે નાનકડો ને ક્ષણિક લાભ મેળવવા જતા આપણે ભૂલોના અસ્પષ્ટ ને ઊંડા કેાતરોમાં અટવાઈ પડતા હોઈએ છીએ. પણ, જીવનને આપણે કદિ પણ ચગડોળની જેમ ઉપર-નીચે ફરતું જોવાની કે એમાં ખેતીને આસપાસની ગહન ને મનોરમ્ય સૃષ્ટિને નિહાળવાની તકલીફ જ લીધી હોતી નથી. જીવન તો એવું હોય જેમાં સ્વાભાવિક ભર્યા ભાદર્યા ચડતીપડતીના વારાફેરા જળવાઈ રહે. પણ, આ વારાફેરાથી આપણા મન

મૂંઝારાના મ્વાસમાં અટવાઈ જતા હોય છે.

આપણે કદિ પણ એમ તો ન જ માની લેવું જોઈએ કે આપણા જીવનનો કારોબાર હંમેશા એક ધારી રીતે જ ચાલતો રહે.

આપણે અનાવશ્યક સંજોગોના અસ્પષ્ટ ઓરડાઓમાં ક્યારેય પણ રહેવું ન જોઈએ. આપણે કદિપણ ક્યાંય જોવાયેલા નથી. આપણે નહિ જોઈતા વિચારોની આધારી ગલીઓમાંથી બહાર આવી જોશું તો આપણી નજર સામે જીવનનો વિશાળ માર્ગ પડેલો જ છે.

જો જોવાયેલો માણસ એમ જ માની લે કે પોતે જીવનમાં ક્યાંક જોવાઈ ગયો છે તો તો એ ખરખર ક્યાંક જોવાઈ જવાનો, એણે તો એટલું જ માની રહેવું કે એ પોતે ક્યારે પણ જોવાતો નથી. આપણે ક્યો પાઠ ભજવવાનો છે એ જો ભણી લઈએ તો આપણા રસ્તો આપણા માટે હંમેશા ખુલ્લો જ છે.

આપણે અહર્નિશ એક જ કામ કરવાનું છે ને તે છે આપણે પોતાને ઓળખતાથઈએ. આપણું જ્ઞાન પણ એ જ હોય કે આપણે ભલા ને આપણી ભત. ને આપણો ઓરડો ભલો. આપણે આપણો ઓરડો છોડીને દુનિયા પાછળ દોડવાની ક્યાંય પણ જરૂર નથી. આપણે કેવળ રાહ જોઈએ, શાંત ને એકાકી થઈ જઈએ, જેને પોતાને ક્યાં જવું છે એ બલ્લે છે એને રસ્તો આપવા આખી દુનિયા ખસી જતી હોય છે.

માત્ર પ્રસન્નતાથી ને કોઈપણ પ્રકારના ઊંડકારા વચ્ચે કોઈપણ ઘટનાને સ્વીકારી લઈએ તો એનું વ્યક્તિત્વ નવું જ ધરાવું હોય છે.

આનંદશંકર દ્રુવ અને આંધોપ્રસાવ

૩૧ નવેમ્બર ૧૯૫૧

અમદાવાદની આક્રોશ કુવાની ઊજામાંથી એક ધીની બૂમ પડે છે સોનાશ, માલબે' ઘોડાચાડીનાથો સોનાશ ઊંચાર થઈ બધ છે. મેટી સાતચદક પાપટી, ઝીંચી ઘેળી રેલથી ડારનો અક્રોશ અસ્ત્રીબધ ખેસ, દેરીવાળા બૂમ અને સાળા મોજ, બાબે સોનાની ફોંચવાળા ચક્ષુ ઘેળો હાલો ડાહ, ઘેળી રેલથી કોરનું ઝીણુ જીવણુ બૂચાળી ધોતિયુ બને કપાળમાં ચોરો જોળ ચાલેનો હોય એવું એ ટાનકાસર વ્યક્તિત્વ દરોગાની લેખ ઘોડા માટીમાં જોડાય છે એમની પછળ ચોપટીએ તો ઘોડો લઈ આનંદનાર માથુસ એમની બુચુમાં પુરતકા ખડકે છે અને ઘોડાચાડી ઝગરાત કંલેજમાં જઈ જીએ છે ઈ સ ૧૯૫૫-૧૯૫૮ દરમ્યાનનો ડાઈપથુ ડેલિવિયન્સ એ વ્યક્તિત્વને અકોલસવધી નમસ્કાર કરે, ત્યારે તરત અનુમાન કરી શકાય કે ઘોડાચાડીના ગિરાળેનું વ્યક્તિત્વ છે પ્રો આનંદ શંકર દ્રુવનું સાક્ષાત્ત્વ

૨૨ જાન્યુ ૧૯૧૮ સન (મકાનુદ્ધ ૬) સોમ વાર સ ૧૯૨૫)ના દિને અમદાવાદમાં જન્મ લેનાર તો થયો વ્યક્તિત્વો હતો પરંતુ એ દિવસે બપુ બાઈ ફપાસ કર દ્રુવને ત્યાં જન્મેલા આનંદશંકરનું વ્યક્તિત્વ બીજા ડાઈને ન સાપડયું । કદાચ એ પરિવાર અને ઝગરાતને બાજુ નહીં હોય કે પોતે એ દિવસે એક સર્વિન્ટ પ્રાધ્યાપક, તરતચિતક, સાહિત્યકાર અને ધર્મપ્રેમણુ થયા બહુથુન વિદ્યા નને જન્મ આપે છે તથા શિક્ષણ ધર્મ નિવૃત્ત, સર્વિલ, રાજકારણ પગકારત્વ જેવા શ્રેણેને ચોરસ પૂણું વ્યક્તિત્વથી સજાર કરી એક અમિટ જાપ એ મૂકી જશે.

બાપુબાઈ દ્રુવ કઠિવારાડ એજન્સીના હાલર દાર તરીકે અને વડોદરા રાજ્યની રેસિડન્સીમાં રાજ્ય તરફના પ્રતિનિધિ તરીકે કામગીરી કરતા

હોઈ, આનંદશંકર દ્રુવનું જાણપણ ચોરાઈ અને ઝગરાતમાં વ્યતીત થઈ દ્વાસકર દ્રુવનો માત્ર સરકાર વાગેનો લઈ અપરાધે આચર વધેલા બાપુ-બાઈ જ બહેનો વચ્ચે એકના એક દ્રુવ આનંદ શંકરબાઈમાં પોતાનો કલસીબ અને પોતાની ધાર્મિક-કલક વારસા રૂપે આપતા મયા નાના આનંદશંકર પર એમની અકિનજાવના અને ધાર્મિકતાએ જીદી અસર કરી રાજકોટમાં કાલકેવર મહાદેવના મંદિર નિર્માણમાં બાપુબાઈ દ્રુવનો મુખ્ય ફાળો હતો બળકે આનંદશંકરના શિક્ષણ માટે બાપુબાઈએ સ્વપિન્દનાથના પિતા કેવેન્દ્રનથ દાસેર જેવી જ કાળજી રાખી હતી પ્રાથમિક અને મિલ્લરૂદ્ધનું શિક્ષણ સરતના નાસર સ્વ રેસાસ કર, શ્રી ખકાતા, અચરત લાસ રોયદ જેવા સર્વિન્ટ શિક્ષણ દ્વારા મેળવતા જ આનંદશંકરનો અસ્ફુટપ્રેમ પણુ ધીમે ધીમે આકાર લેતો ગયો, અકિનજી કેવલસી થઈ એમની તેજ સ્વજતાએ શિક્ષકોનો પ્રેમ સપાવિત કરી લઈલ એમનું અધ્યાત્મિક શિક્ષણ ઈ. સ ૧૯૮૫માં પૂર થયુ પિતાના એકના એક દ્રુવ હોઈ જ્યારે એ પ્રિવિવસની પરીક્ષા મુબઈ આપવા મયા હતી ત્યારે તો આપુ કુટુંબ એમની સાથે મુકુ હતું એ વખતનો ફરદ બી એમાં એક વખત નિમ્બજ જતા એમને એ માનસિક ચેર લાગી તેનાથી તેમનું અવિધ વધ લિલવજ બન્યું એમણે ઈ સ ૧૯૮૫માં મેટ્રિકનો પરીક્ષા મુબઈ પ્રિવિવસિંગમાંથી બીને ન નરે પાસ કરી અને ઈ સ ૧૯૮૮માં બી એ પાસ થયા ત્યારબાદ ઈ સ ૧૯૮૨માં એમ એ થયા એમના અસ્ફુટ આનંદના ધારતરમાં શાળાશિક્ષણ અને કોન્ટ્રીશિક્ષણ દરમ્યાન જી બાસ્કર શાસ્ત્રી, મી આશાજી વિષ્ણુ કાવરે, પ્રો બાસ્કરકરનો મુખ્ય રશો હતો સસ્કાતો અવધાસ તેમણે જૂની અને નવી પદ્ધતિથી કર્યો હતો પ્રો કાવરે દ્વારા નવી પદ્ધતિનું અને શ્રી શાસ્ત્રી, કાસ્તી-નિમિષાપુરીના એ

વખતના પ્રખ્યાત પદ્ધતિ સ્વ બચ્ચા ઝા અને મુદ્દુ નાય ઝા જેવા પાસે જૂની ધરતું સંસ્કૃત અપ્પ ૫૧ તેમજે ક્યું એમની જ્ઞાનપિપ્પા એની તંત્ર હતી કે, સ્કૃષ્ટ છટયા ખાદ એમનો સંસ્કૃતનો અબ્ધ સ્થ સીંછ પસે ચલતો હતો અને મેરિલી પડિતો પાસે લલ્લુઆઈ કરજનદાસ હોલના એક ખુલાખા આવેલી પતરાની ઝોગીયા ઉનાળાના પ્રખર તડ કામાં ખેસીને ન્યાયવાગ્નનું અધ્યયન ચલ્લુ હાઈ રહ્યુઆ તેમના સહુ ની તરીકે ઉલ્લેખનીય બદિત ઝોમા પ્રે કલિરમ આઈ લ્લે, ધારાજી ઝી કુળચલ્લુ ઝે ચાલ અને સ્વ ડાલ્લાજી ચાલ પુરન્વિસીતે રહ્યુ વી રહ્યુ બાગતના પ્રનીન ઈતિદાસ પ્રત્યે એમની અનિરુચી ઝી રહ્યુડાલલલ ખમાતા દારા કેળવાઈ આમ એમનું સંસ્કૃતના મેદિક સુધીના અબ્ધ સ્વરમાન સુદદ ઘઈ મધુ હુત્ર કેમકે ત્યા સુધીના સંસ્કૃતમાં પ્રકાશિત પુરતો એમણ વાની લીધા હતા અને સંસ્કૃતના પડિતો સથે સંસ્કૃતમાં સુદર ચર્ચા વિચારણા કરી રહ્યા હતા

પુત્રી જ્ઞાન સમૃદ્ધિની સાથે ઘરેર ઘડતર ને ધર્મવૃત્તિ ધરાવતા પણ બાપુઆઈએ પૂરી સાવધાની રાખી હતી તેમ છતાં આનદસકરે ઘરની-સળેખ મના નાનપણથી જ હાઈ ખરા, નાનપણની ફરવા જવાની આદત તેમજે મૃત્યુ પર્વત જળવી રાખી હતી મોરવારીના એ સોખીન હતા અને ડાઈ ઉલ્લરના ફિરસે કાઠરિયા સુધી ફરવા જઈ 'આરત' વિલાઈ આનદસકરે પર જાનજીવનના સંસ્કાર પર એ દષ્ટિએ બાપુઆઈ માલલોને પેતાને ત્યા નિમજણ પાઠવતા રહિયુમત નાગરી રીત પ્રમાણે ત્યારે વહેલા ભી, નહી-પ્રજાનો નિત્ય કેમ પતારીને એ બહાર નીકળતા આનદસકરની પૂજા પાડ પ્રત્યે અનન્ય નિહા અજે એક પ્રસન્ન નોધવા પેગા છે એક વખત ઝી સ્થિત-ગ્રહ મો જિવેદીએ પેતાની ટાળાનું મેગેઝિન આમર્થ્ય મુવના હાથમાં મુક્ય પાના ફેરવતા દ્રવસ હેનની નજર 'બહેન મઈ' નીચે પર અમ્મી અને એ લેખ વાંચા પછી તેમજે ઝી જિવેદીને કહેતુ, 'હું અમ્મી છતાં પેરખમાં બહુનો હતો ત્યારે જનુંઆઈની બા-મારી બહેન-પણ

મઈ ! એનો અતકાળ હતો જે વખતે હું પૂજા કરતો હતો તે ઉમરના મારા જ્ઞાન પ્રમણે મનમાં કેટલીક વરેખી માનતાઓ ખરી એટલે હું એમ માનતો હતો કે મારી પૂજા પૂરી થયા પહેલાં મારી બહેન જરો નહીં પરંતુ મારા પિતાશ્રી બહેનની આખરી અવસ્થા આવી પડેલી છે એમ સમજી મરા અને એને દેવધર પાસે નીચે ઉતારવાની પોતે તમ્બીજ કરવા માડી."

સંસ્કૃતના વિદ્યાવાઈ તરીકે પોતાને જે શુરુઓ સાપડ્યા હતા તેમના પ્રત્યે એમને અત્યંત આદર હતો મુબઈની એલફિ-સ્ટેટ કોનેલમાં હતા તે દરમાન ડો. ભાડારકર પાસે સંસ્કૃત સાહિત્ય ચીખ્યા હોવાનો લકાવો મેળ-પાનો તેમને અનદ હ આનદ હતો એમનું સ્પષ્ટ માનતુ હતું કે, હિન્દુ રતાનના સર્વ વિદ્વાનોને એક પદ્ધતિમાં મુકીએ અને એ ભાડારકરને બીજામાં મુકીએ તો ડો. ભાડારકર વાળુ પદ્ધતિ નમે એવી જ રીતે, ભારતમાં પોતાના 'અસાધારણ સ્થાન Unique Position માટે મિથિલાના જે પડિનેને આભારી હોવાનું સ્પષ્ટ બજાવતા હતા

મુદ્દસ્થાપ્ત તરીકે આચાર્ય મુવને 'સંસારનો સુખિયો છવ' નહીં કહી સકાય છ સ ૧૮૮૨માં ચોદ વધની નાની ઉમરે એમનું નયમ લગન અદુના તાથે થયુ હતુ પરંતુ પાચ-૭ વર્ષના સાંસારિક તુખ નાદ અદુનાનું મૃત્યુ થયુ પુત્રી નીનુગાને બેઠેર મુવસાહેબના ના મિથિયાના શિરે આપ્યા બા-માપની લાગણી સમજી એમણે છ સ ૧૮૮૩માં ૨૩ વર્ષની ઉમરે બીજુ લગન અખીરમાં સાથે ક્યું પરંતુ, છ સ ૧૮૭૩માં અખીરનાનું પણ મૃત્યુ થલ માત પિતા હિંજલતા હતા કે, જુવાન આનદ સરે નીજવારે પણ લગન કરે તો સાડુ એટલે સ્વ, જોતર્થનગમ નિષાકી એમને ત્યા એક વખત આવેલા, ત્યારે મિથિયાએ લગની વત કાદી પરંતુ જોતર્થન રામે કહેતુ, 'એક નિધુર અને લગન કરવુ કે નહીં' તે સમયે સલાહ રૂખવા આ યા મે તરજ જ એરી સલાહ આપી કે એમણે રસ્તામાં લગન નાકી કરીને પછી ૮ ભેર જનુ પરંતુ લઈ (આનદસકર) જેવાને આપણાથી કેમ કાઈ કહેવ ?' આમ ૩૬

વર્ષની ઉંમરે આચાર્ય દુવળુ દાગ્ધતજીવન જિજ્ઞાસિત થઈ ગયું. આટલા ટૂંકા લગ્નજીવને તેમના આચાર્ય સન માટે યોગ્યતા, જોડીત્રેન, કુલાઈ અને પ્રહલાદ-ભાઈ જેવા સત્તાન આપ્યાં.

આચાર્ય દુવળી અધ્યાપક તરીકેની કારકિર્દી આકસ્મિક રીતે શરૂ થઈ. ગુજરાત કોલેજના સંસ્કૃત ના કાલવટેની બદલી પૂના થતા, એમની જગ્યા સભાગવાનું આચાર્ય દુવળે નિમગ્ન થઈ પોતાના પિતાની ઇચ્છાને માન આપી, વક્રીન થવાનું રોષ બાજુ પર મૂકી એમણે અધ્યાપક તરીકે કારકિર્દી શરૂ કરી. ગુજરાત કોલેજમાં ઈ. સ. ૧૮૯૩થી ૧૯૨૦ સુધી એક સન્નિવૃત્ત પ્રોફેસર તરીકે તેમણે સંસ્કૃત અંગ્રેજી, તત્ત્વજ્ઞાન, નાયકાચેત્ર જેવા વિષયોનું અધ્યાપન કાર્ય કરવા માટે પણ એ જાણીતા વિષયને પ્રહસ્ય કરી લેતા. આ સમય દરમિયાન એટલે કે ઈ. સ. ૧૮૯૭માં એ એલ. એલ. બી. પણ થઈ ગયા ઈ. સ. ૧૯૨૦માં તેમની બદલી મુંબઈની એલિફન્ટા-ટ કોલેજમાં થઈ. પરંતુ એ વખતે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના પ્રણેતા પંડિત મહનમોહન માધવપાત્ર એના માટે ઉત્તમ શિક્ષણકારી અને હિંદુ સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમાવેશિતત્વની શોધ કરી રહ્યા હતા. પૂ. ગાંધીજીની અલામલ્યથી આચાર્ય દુવળે બનારસને પોતાનું ઈમ્પ્રેસ બનાવવાનું સૌભાગ્ય સાધ્યું. એપ્રિલ ઈ. સ. ૧૯૨૦થી ૧૩ માર્ચ ઈ. સ. ૧૯૩૬ સુધી બનારસ હિંદુ વિશ્વ વિદ્યાલયને પોતાની પ્રજ્ઞાનું કેન્દ્ર બનાવી, આચાર્ય દુવળે મત અમદાવાદની કે ગુજરાતની જ નહીં પણ ભારતભી એક ઉત્કલ્પ પ્રતિભા તરીકે પોતાને પ્રસ્તુત કર્યાં. ત્યાં પણ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીના એક ઉત્તમ શિક્ષક તરીકેની છાપ જોઈ કરી અને સારા વર્ણવટકર્તા તરીકે પ્રો-વાઈસ આન્ડેચરની સેવાએ આપી નિદાસ થતા અમદાવાદ પાછા ફર્યાં.

પરકારવાના ક્ષેત્રે પણ એમને અધિભાસ નબુઝાઈ-ના અવસાનના કારણે અપધાવતું પડ્યું. અધિભાસના 'સુદહન'નું સંપાદન-કાર્ય એમણે પૂરી જવાબદારીથી અદા કર્યું. પરંતુ પોતાના આદર્શો ને દષ્ટિગોચરને વાચા આપવા ઈ. સ. ૧૯૦૨થી 'વસન્ત' પણ

શરૂ કર્યું. ઈ. સ. ૧૯૩૬ સુધી એમણે 'વસન્ત'નું પ્રકાશન ચાલુ રાખ્યું હતું.

એ દિવસોમાં 'સુદહન'—'વસન્ત'ના તંત્રી તરીકે અને 'નીતિ-શિક્ષણ' પુસ્તકના લેખક તરીકેની એમની પ્રસિદ્ધિ દરિયાપાર દક્ષિણ આફ્રિકામાં મહાત્મા ગાંધી સુધી પહોંચી ગઈ હતી. પરિણામે ઈ. સ. ૧૯૧૫-માં જ્યારે ગાંધીજી અમદાવાદ આવેલા, ત્યારે ગુજરાત કલમના મતી જીવનલાલ વજરામ દેસાઈ દ્વારા ઈ. સ. ૧૯૧૬માં જન્મેલી બન્ને મહાત્મા વ્યક્તિએને પરસ્પર પરિચય થયો. એ પરિચય ધીમે ધીમે ગાંધે સંબંધમાં પરિણમ્યો. ઈ. સ. ૧૯૧૭માં પ્રમટ થયેલા આચાર્ય દુવળા 'આપણે મન', પુસ્તકથી ગાંધીજી ખૂબ પ્રભાવિત થયા હતા. ઈ. સ. ૧૯૧૭ ના એકાદશમા ભૂમિ બાને ભરમોડી Hindu material Conferenceમાં આચાર્ય દુવળે પ્રમુખ સ્થાનેથી આપેન વક્તવ્યમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ ના હિંદુશાસ્ત્રોના પાયામાં પડેલા અધિસાધમની સ્પષ્ટતાથી ગાંધીજી બહુ પ્રભાવિત થયા હતા. ત્યાર પછી તે ગાંધીજીએ એમના વિશે ભરૂંદમાં કહ્યું હતું કે એમની સાથે પોતાના સંબંધ આદિ-માધકને છે. ઈ. સ. ૧૯૧૮માં જ્યારે અમદાવાદમાં મિલ માર્કેટ અને મળદ્વૈષ વચ્ચે સર્જાયેલા ત્યારે સ્વેચ્છાસિત માટે ગાંધીજીએ ઉપવાસ કર્યા હતા અને આચાર્ય દુવળી પણ તરીકે નિમગ્ન થઈ. આચાર્ય દુવળે પોતાની વ્યાનઠ રિક્ત સ્થૂંથી એવો નિર્ણય આપ્યો કે બન્ને પક્ષોને સતોર થયો અને સંબંધોનો અંત આવ્યો. ત્યાર-માઠ, આચાર્ય દુવળે બનારસની સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે પ્રારંભમાં કાર્ય કર્યું. ત્યાંના ઈર્ષ્યા-દેવતામાં શોધાઈ ગાતાવરણને સાત રહેલું અને યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થતા પોતાના કુલણ વર્ણવટકો સ્થિરતા આવી. ગાંધીજીની જેમ પોતાના નિષ્પક્ષપાતી વલણથી એમણે સૌના મન જીતી લીધા. તેમ જતા, ત્યાં પણ તેમનું પ્રાધ્યાપક તરીકેની પ્રતિભા ખડિત નથી થતી કે ગાંધી ન પડી. અહીં એક વિદ્વાનનું કથન ઉદ્ભવેલીય છે કે, The building up of the Benares Hindu University was the great

work of Acharya Dhruva during the seventeen years of his life at Benares. He firmly believed that teaching and research should both go hand in hand and that the one should not be done at the expense of the other.

આચાર્ય ધ્રુવના સમન્વયવાદી દૃષ્ટિકોણ પર ચાંધીજીની પણ લેરી અસર જણાય છે. 'સુદર્શન' અને વસંત સામયિકોના વિવિધ લેખોમાં કે આજણી ધર્મ, હિંદુ ધર્મની ખાળપોથી, નીતિ શિક્ષણ હિંદુ વેદ ધર્મ, ધર્મ-તત્ત્વ વિચાર, સાહિત્ય વિચાર વગેરે પુસ્તકોમાં વ્યક્ત એમના શિક્ષણ, સાહિત્ય તત્ત્વજ્ઞાન, રાજકીય સામાજિક પરિસ્થિતિ કે ઇતિહાસ વિષયક વિચારોમાં પણ એમની સમન્વયવાદી વિચારસરણી જીપતી આવે છે. આ અંગે પ્રો. અનંતરામ રાવળ કહે છે: સંસ્કૃતના અધ્યાપકને સંસ્કૃત સાહિત્ય અને હિંદુ તત્ત્વ-દર્શનનું પ્રથમ સ્તરીય જ્ઞાન હોય જ, હોતુ જ જોઈએ, એટલે એની ખૂબ નવાઈ ન થાય નવાઈ તો ત્યાં છે કે એ પુરાણ સાહિત્યને તત્ત્વજ્ઞાની જૂની દુનિયામાં પુરાઈ ન રહેતા આ સંસ્કૃતના અધ્યાપકે ગુજરાતી ને અંગ્રેજી સાહિત્ય પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાન સમાજશાસ્ત્ર શિક્ષણશાસ્ત્ર નીતિશાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન ઇતિહાસ રજવતત્ત્વ-શાસ્ત્ર આદિ વિવિધ વિષયોના વિશ્લેષતા જ્ઞાનરાશિને ય પોતાનો કરવની ઉત્સાહી શક્તિ સેવી એને લીધે જ વિકાસનીય યુગ ખળેલી સાથે પડી કેળવણી, નીતિ ધર્મ સમાજ રાજકારણ આદિમાં જીવંત રત્ન લેનાર અને નવા વધણેને જૂની દૃષ્ટિથી અને જૂનવાણીને નવીથી નજરબાળી સંસ્કારનાર સમન્વયવાદી વિચારક પણ એ બની શક્યા કેટલાક આને 'દૂધ દહીં'માં પણ રાખવાની શક્તિનો આલેખ મૂકે, પરંતુ એના મૂળમાં એમની સમધાન શક્તિ કારણે રૂપ હતી સત્યચેષ્ઠન શક્તિને લીધે પણ એમણે ક્યારેક અધ્યયન માટે જાણ નબો હોય એ સ્વભાવિક છે. ચાંધીજીએ એમની આ સમન્વયવાદી અને સમાધાનકારી શક્તિને લીધે તેમને સુરેલા અને સનાતન વચ્ચે એક સુદર પૂલ

તરીકે નવાજ્યા છે એ જ રીતે પ્રો. દવર કહે છે, He was not so modernized as to ignore the old he was not so fossilized as to be inattentive to the spirit of the modern age. આચાર્ય ધ્રુવના વિવેચન સાહિત્યમાં પણ એમની સમન્વયવાદી વિચારધારા દેખાય છે એ સમયે અંગ્રેજી classical અને Romantic શબ્દોને લઈને સ્વ મુનલી, સ્વ રમનાર પણ પાઠક વિધનાથ ભ વગેરે વિદ્વાનોમાં એ શબ્દોના ગુજરાતી પર્યાય અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ પ્રતિતિ બે ધણે વિવાદ થયેલો. પરંતુ, આચાર્ય ધ્રુવે એ વિવાદને શાંત પાડતું વિધાન કયું હતું કે ઉત્તમ કવિતા એ જ છે કે જેમાં શબ્દોને અર્થના સંલેપની પહેલ થયે (classical) અને ઉલ્લાસ (Romantic)નો પણ સમાવેશ થાય.

મધ્યાન માંસાહાર, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ સમાજ સુધારણા નારી-શિક્ષણ જેવા વિષયો પર આચાર્ય ધ્રુવે ચાંધીજીના વિચાર એકસમાન જણાય છે. મધ્યાન ને માંસાહાર પ્રત્યે અનંદદાયક ધરાવતા આચાર્ય ધ્રુવે જ્યારે બનારસમાં માછલા પકડતા બંગાળી હેમરાએને જોતા ત્યારે કઈક ગુસ્તે થઈ જતા એમનું તો દલ મતન હતું કે સરીર બળ એ એક જ આચાર નિર્ણયનું દષ્ટિ બિંદુ ન હોઈ શકે, અધ્યાત્મદષ્ટિએ વધારે સારું હું છે તે વિચારી નકારી પરંતુ જોઈએ અને હિંદુ ધર્મ કે જાણેલી નિરાશિયાહારની ટેર તે ધર્મ મેળવેતો માનવ પણ ઉપરનો વિજય છે. મનિરોધના પણ એ એવા જ દિશાવતી અને ઈ. સ. ૧૮૮૫માં અમદાવાદ મદ્યનિષેધક મહાજના સભા બની, ઈ. સ. ૧૮૮૨માં તેની વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં ચૂંટાઈ અંતિમ બાસ સુધી (એટલે કે, ૭ એપ્રિલ ૧૮૮૨) એમાં સક્રિય રસ લેતા રહ્યા નહોતે ઈ. સ. ૧૯૩૮માં એ મળે તો તુરંત મહોત્સવ ઉજવાયેલા તેનો ખરો વલ આચાર્ય ધ્રુવને આપી શકાય. અસ્પૃશ્યતા નિવારણ કે સમાજ સુધારા પર પણ ચાંધીજીનાર સ્પષ્ટ તો તેમ હતા, જ્યારે બનારસથી અમદાવાદ આવી વસેલા ને

નિશ્ચય જીવન ગણતા આચાર્ય કુવ હરિજન પ્રજાતિમાં સક્રિય કામ કરે એમ ઇચ્છતા ગાંધીજીને એમણે વિનયપૂર્વક પોતાની એ અંગે અનિચ્છા જણાવી દીધી હતી અલગત એ દૃષ્ટિએ કહેતા કે, કામ, કાષ, લોખ વગેરે ખરા દેહ છે અને સ્વદેહ કરવા યોગ્ય નથી, કોઈ વ્યક્તિવિશેષ કદાચિ અસ્પૃશ્ય હોઈ શકે જ નહીં આમ, જિન્દગીના દેહલા બાવીસ-પચીસ વર્ષમાં ગાંધીજીની પ્રત્યેક પ્રજાતિ સાથે એમની પૂરી સહાનુભૂતિ હતી ગાંધીજીની હરિજન પ્રજાતિ અંગે એમના મતલબે 'વસત અને young Indians' અંગે પ્રકટ થયેલા છે અહીં એ સ્પષ્ટ થતું જોઈએ કે ગાંધીજીના બધા આદર્શોને સિધ્ધાન્તોને એમણે સ્વીકારી લીધા હોય એવું પણ નથી બન્યું 'વસત પત્રમાં રશીય સિદ્ધાંત અસ્પૃશ્ય નિવારણ, સ્વદેશી વગેરે પર એમણે પોતાના વિચારો પણ નિર્ણયપૂર્વક વ્યક્ત કર્યા હતા ખાદી અને મિલના કામક અંગે પણ એમના પોતાના સ્વ તત્ત્વ વિચારો હતા નારી શિક્ષણ અને નારીશક્તિમાં એમને રસ હતો અને 'નારી પ્રતિષ્ઠા' નામક લેખમાં તેમણે આવીનારી અંગે પણ પોતાના મતલબો રજૂ કર્યા ગાંધીજી સીધી-સાદી બાધાનો આદર્શ રાખતા, 'પરંતુ આચાર્ય કુવ કંપુલ' રીતે એને નથી વળગી રહેતા અલગત આપણા ધર્મમાં તેમણે હિંદુ ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાને જેવા ગહન વિષયને સરળ, વિશદ અને અર્થપ્રચુર બાધામાં પ્રસ્તુત કરવાનો સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે 'હિન્દુધર્મતથ્ય' ના ઉપન્યાસો

'વસત'માં લખાેલા લેખમાં એમની સ્વદેશભક્તિ પણ તરી આવે છે માંદગીનાં નાતિમ વર્ગોમાં પણ દેશદિલ્લો અને અમદાવાદની સાંસ્કૃતિક પ્રજાતિમાં સતત પરાવાસેના રહેતા

સ્વ યુવતીએ બને આચાર્ય કુવ માટે કંપુ હોય કે સયમ, બાવનામયતા અને વ્યાવહારિકતાનું એમનામાં સુદર સમિશ્રણ હતું, એ બધું જીંદી વિદ્વાત ને ચિંતનનું પરિણામ હતું સામા માણસના હૃદયમાં એ તત્ત્વ પ્રવેશી જાય, કાલ્પ કે ખીખરું દષ્ટિબિન્દુ જોવાની ને સમજવાની એમનામાં સ્થિત હતી પરંતુ આ વિદ્વાન ગાંધીજીને પણ મહદશે લાગુ પડી શકે અને ઈ સ ૧૮૬૮માં જન્મેલા જન્મે માનવતાવાદીઓમાં કેવું સામ્ય ! સ્વ હિંમતસભ્ય અભરિયાએ સાની શ્રદ્ધાજલિ આપી છે કે આનંદજી કરભાઈની સાહિત્ય સેવા અને દેશસેવા ખીખર સમકાલીને મેવકોના જેવી અમકારા મારની કે રક્ષના ગ્રજવલી તથાતી પરંતુ શી આનંદજી કરની સત્તાતન અને વ્યાપક સેવાઓની સરખામણીમાં કાષકેશ અને સેવકોની કીર્તિ માત્ર શબ્દિક અને મુદતક જ નીવડેરી સાહિત્ય પ્રજાતિથી અને જીવનપ્રજ્ઞાલીધી, સામાજિક સ્થિતિની ઉચ્ચતાને તત્ત્વ-ચિંતનની શ્રેષ્ઠતાને, આવી આવી દષ્ટિને અને આવી સંસારશુદ્ધિને ને પરિચય શી આનંદજી કરની સેવા દ્વારા મળ્યો છે, તે એકલા ગુજરાતને જ નહિ, પણ આખા આવીઅ અને માન અને અભિમાન અપાવનારો છે "

*

ભગવાન ! મારી આંખોને તારા રંગોની મિશ્રબાનીઓ મળી છે, જાનને તારું સંગીત મળ્યું છે તારાં અને જીવને સુગંધિત યુષ્મો અને વદ્ધરસ લોજનના સ્વાદ મળ્યા છે હે તારાં ! તારી આ સદ્ધિ મને બહુ મોહક થઈ પડી છે તારા પાણી, તારા પવન અને એ જન્મેને ધારણ કરનાર આ પૃથ્વી મને મુગ્ધ કરે છે, આ ગિરિમાળા, મોટા સાગરો, હિમથી આચ્છાદિત પર્વતના શિખરો, તેજસ્વી સૂર્ય, આ બધું મને દુઃખ ને સુદર લાગે છે પૃથ્વીના ભુવને ભુવન, ગહ-ઉપગહો અને નક્ષત્રો ચાંદી રહ્યા છે ત્યા બધે ચેતનના મોજાં ઊછળી રહ્યા છે

બધે, હે ભગવાન, તારું જ રક્ષણ અને નિયમન હું જોઈ રહ્યો છું તારું મીઠવું મને બધે તદ્દનીન કરે છે

—દાદુ

એક લેખકે પોતાનો એક મંગલો અન
‘ભે’ ક્રેલો છે. ‘મને તો એ સર્વાંગ ગળે ઊતર્યો
છે. મને લાગે છે કે એ સૌને ગળે ઊતરશે.
એ લેખક કહે છે: ‘હું એક વાર રોગચિકિત્સાનું
પુસ્તક વાંચવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. જુદી જુદી
‘નતના રોગોના લક્ષણો એ પુસ્તકમાં આપ્યા
હતાં ને જે જે રોગના લક્ષણો વાંચુ એ રોગ
મને છે’ એમ મને લાગવા માંડ્યું. ’ હ પુરુષ
હોવાથી પ્રસૂતિ-રોગો મને નથી એની મને
ખાતરી હતી !’

મારો પણ આવો જ એક અનુભવ છે
‘હંમણા’ મનોવિશ્લેષણશાસ્ત્ર ઉપરના જે પુસ્તકો
‘મને’ તે ‘હું’ વાંચું છું. વાંચવાનું પને કે ‘મને
જ’ મનોવિશ્લેષણ કરવા માંડું છું. માત્ર પોતાના
‘મને’ને ઠીક લાગે એટલું જ ‘મારું’ મનોવિશ્લે-
ષણ ‘હું’ કરું છું. ગદ્ય જીવ ગું ‘કામ નથી
જ તો એ ‘મારી’ મનોવૃત્તિનું કોઈ ખીજાએ મનો
‘વિશ્લેષણ’ કરવું પડશે. હંમણાં આ જ જુઓને;
‘સોમાન્ય’ રીતે કોઈને ‘એકદમ હું ખરાબ કહેતો
નથી, એ વાત મારા ઘણા મિત્રોના ધ્યાનમાં
આવી છે; પણ એટલે ‘કાંઈ તેઓ મને સાધુ
પુરુષ સમજતા નથી. કોઈ કહે છે:

‘તું ખીકજી છે. કઠોર સત્ય સ્પષ્ટતાથી
‘કહેવાની હિંમત તારામાં નથી.’

તેઓનું કહેવું સાચુ જોડું છે એમ
મને નથી લાગતું. ‘અને સંધે’ મને ખરાબ
પણ લાગે છે. ‘કોઈ’ કહે છે: ‘તું લખાડ છે.
અચુક પાસેથી ‘આજ કે’ કાલ તને કંઈક
‘ફાયદો થવાનો અંશ છે ને તેથી ખરું
કહી તેમનું દિલ દુભવવા તું નથી
માંગતો.’ ‘આ કથનમાં પણ ઘણી વાર
‘મને થાડું તથ્ય દેખાય છે. ને હું હ ખી

થાઉં છું: પણ કાલે કોઈનું મનોવિશ્લેષણ
ઉપરનું પુસ્તક વાંચતાં આ બધાં દુ:ખનો
પરિહાર થયો. તે કુશળ અંધકારે લખ્યું હતું:
‘માણસ કોઈવાર આજસને લઈને ખરું જોલતો
નથી’ મને એ એકદમ ગળે ઊતર્યું: ‘કોઈ
ખરાબ છે એમ તેને કહેવાથી શું ફાયદો? ને
હોય નો એ એ જ પખને કહેવું ભોધાએ એવું
થોડું છે? ને ન કીધું તો ક્યું જોડું’ આકાશ
તૂટી પડવાનું છે? મારા મિત્ર મને ગજબનો
આજ્ઞા કહે છે, તો પછી આ બાબતમાં મને
ખીકજી કે સ્વાધી’ ગણવા કરતા આજ્ઞા કાં ન
કહેવો? એ પુસ્તક વાંચ્યા પછી આ વિચાર
સૂઝ્યો ને મનને ધીમે ધીમે ઠીક લાગવા
માંડ્યું.

પણ આ કરતાં પણ એક ઝંઘર વાત
એ પુસ્તકમાં હતી. તે એ કે હંમેશા અંતરું ખ
બની મનોવિશ્લેષણ કરનાર માણસ પોતાના
દોષોનું ભાન વધતું જતું હોવાથી, ખીજાના
દોષો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અને ઉદાર અંતઃકરણ-
થી ભેવા લાગે છે. પલ્લુ ત્યારે. હું મનો-
વિશ્લેષણનાં પુસ્તકો વાંચુ છું, અંતરું ખ બની
મારું પોતાનું મનોવિશ્લેષણ કરું છું. હું
પોતે જ કેટલો ખરાબ છું એ ભાન વધતું
જાય છે. ને પછી ખીજાને ખરાબ કહેવા મારી
છબ ‘ઉપડતી નથી! મનોવિશ્લેષણશાસ્ત્રનો
વિશ્વ હો!

‘મનોવિશ્લેષણશાસ્ત્ર’ ક્રોઈડની જેમ
સાપેક્ષતાવાદી આઈન્સ્ટાઈને પણ મારા પ્રશ્નનો
ઉકેલ આપ્યો છે. કહેવાય છે કે, આઈન્સ્ટાઈન-
નો સાપેક્ષવાદ જગતના મેઘ ગણિતજ્ઞો પૈકી
પણ બહુ જોઈએ ખરાબર સમજાયો છે, પણ
મને જેટલો આઈન્સ્ટાઈન સમજાયો છે તેટલા-
નો ને મારા સંનોષ ખાતર ભરપૂર ઉપયોગ

કરી લીધી છે ! કાલ, આજ, હમણાં, પછી-
આ શબ્દો જેમ વિચાર કરો તેમ કેટલા
અર્થશૂન્ય છે એ આઈન્સ્ટાઇને લીધેલ એક જ
દાખલો ઉપરથી જુઓને. આકાશમાંના કેટલાક
તારાઓ એટલા દૂર છે કે તેમનું અંતર માઇલ
ના આંકડામાં કહીએ તો ગૂંચોથી કાગળના
કાગળ ભરાઈ જાય. તેથી વૈજ્ઞાનિકો એ અંતર
પ્રકાશ-વર્ષના હિસાબથી ગણે છે. એક સેકન્ડે
પ્રકાશનો વેગ એક લાખ છાત્રી હજાર ખસો
ઘોરાસી માઇલ હોય છે. પ્રકાશના જેટલો વેગ
હુનિયામાં ધીમળ કોઈનો નથી. એક સેકન્ડે
આટલા માઇલ તો એક મિનિટે કેટલા ? એક
મિનિટે આટલા તો એક કલાકે કેટલા ? આ
હિસાબે એક વરસના માઇલ કાઢવાના ને પછી
એટલા પ્રકાશ-વર્ષ અસુક તારો પૃથ્વીથી દૂર
છે એમ કહેવાનું. કાળ દ્વારા સ્થળનું માપ
કાઢવાનું. આ હિસાબે આકર્ટર્સ એ તારો
પૃથ્વીથી આડત્રીસ પ્રકાશવર્ષ દૂર છે, એટલે
આકર્ટર્સના પ્રકાશને પૃથ્વી ઉપર આવી
પહોંચવાને આડત્રીસ વર્ષ લાગે છે. દરદશક
ચંત્રમાંથી આપણે આકર્ટર્સ જોઈએ ને એ
સણે આકર્ટર્સ જોયો એમ કહીએ છીએ, પણ
હમણાં જે આકર્ટર્સના જે પ્રકાશ-કિરણ
આપણી આખને દેખાયા તે આકર્ટર્સમાંથી
તો આડત્રીસ વર્ષ પહેલા નીકળ્યા હતા એ

હિસાબની આપણને જાણ હોય છે જ. આનો
અર્થ એટલો જ કે, હમણાં જે આકર્ટર્સ
આપણે જોયો તે આડત્રીસ વર્ષ પહેલાંનો
હતો ! ખરેખર હમણાંનો-એટલે આ જ સણે
હોય તે આકર્ટર્સ આપણને આજથી આડ-
ત્રીસ વર્ષ પછી એટલે ઓગણીસસો બાણની
માલમાં દેખાયો ! તો પછી હમણાં જોયો; એમ
બોલવાથી શો અર્થ સર્થો ?

આ જ વિચાર આપણે એકાદાને ચટ
દઇને ખરાબ કહી દઇએ છીએ ત્યારે ન કરવો
જોઈએ ? આપણી નિકટનો માણસ સારો કે
ખરાબ છે એ નક્કી કરવા આપણને કેટલો ચે
વખત લાગે છે; નો પછી એકાદા થોડા
પરિચયવાળા, દૂરના માણસને આપણે ખરાબ
કહીએ ત્યારે શું એ વખતે તે એ વખતનો
જ માણસ હોય છે ? કદાચ આપણે એને
ખરાબ કહીએ તે સણે એ સારો પણ બની
ગયો હોય ! ખસ ત્યારે. મારા મિત્રો કહે છે
તેટલો હું પણ ખાસ ખરાબ નથી. મારા
મિત્રોને વૈજ્ઞાનિકોનાં આ પુસ્તકો વાંચવાનું
હું કહેવાનો છું, હું પોતે આ વૈજ્ઞાનિકો
ઉપર ખૂબ ખુશ છું. વૈજ્ઞાનિકોએ હુનિયાનું બહુ
કંઈ કે બહુ એ વાદ પણ અત્યારે ચાલુ છે.
મારુ તો વૈજ્ઞાનિકોએ બહુ જ કંઈ છે એ
બાબત મને સુદૃઢ શંકા નથી.

◆

છવતમા ખરી મૂલ્યવાન વસ્તુઓ કંઈ છે અને ક્યારા જેવી કંઈ છે તે ઉપર હંમેશ
વિચાર કરતા રહો, જેનાથી પ્રજા તમારા પર પ્રસન્ન રહે જોવું વર્તન રાખો.

ઉઠાડીઓ સ્વભાવ ન રાખતા હઠ અને નિશ્ચયી સ્વભાવના થાય.

સાધુજીવર સુખ આપનારી અને પાછળથી વરત દુઃખ અને આપત્તિ લાવનારી
વસ્તુઓ તરફ દોડવું રહેવા દઈ, કાયમનું પાકુ સુખ મળે જોવો માગે પકડો.

સંસારરૂપી બહારમાંથી એવી જ ચીજો ખરીદીને કે જેનાથી આગળ ઉપર તમારે
દેવાનું કાઢવા વખત ન આવે. સંત લોકોના અનુભવ સાંભળજો. ચળકે છે એટલું સોનું નથી

-તુકારામ

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સપોર્ટ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ પ્રામ : NOBISUCE

શિલ્પ સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(પ્રામ : KANORIA)

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता-१

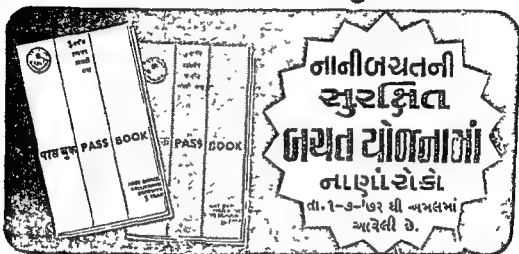
हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

માસિક રૂ. ૫ અને ૧૦ ના

પાંચવર્ષીય સંચયીમુદતી થાપણો
(સી.ટી.ડી.) અને આવર્તક થાપણો
(રીકરીંગ કીપોઝીટ્સ) ના
નાની બચતકારોના હિતાર્થે

નાનીબચતની
સુરક્ષિત
બચત યોજનામાં
નાણાં રોકો

તા. ૧-૭-૭૨ થી અમલમાં
આવેલી છે.

સાધુ વ્યાજ અઠા અઠ્ય લાભો ઉપરાંત વીમા જેવા લાભો પણ મળવો

આ ધાન્ય પ્રમાણે એક વ્યક્તિનું ખાતું
ધન્યતા રોકાણકાર અથવા સંયુક્તખાતાની
ખાતમાં હયાત રોકાણકાર તરીકે ૧લી
જુલાઈ ૧૯૭૨ ના રોજ અથવા ત્યારબાદ
મૃત્યુ પામે અને ત્યાં મુખીમાં લે તેઓએ
બે વર્ષ મુદ્દીના (પન્ન મુદત પાકે ત્યાં મુખી
નહીં તેવા) માસિક લેખાઓ દરેક મહિને
ખર્ચા હશે તે અચૂક મળે તેને આધીન રહીને
તેમને પુરી મુદત લેવાની થતી રકમ
આપવાના આપમે. આ લાભ ના. ૧-૭-૭૨
અગાઉ બાંહેધા નાના ખાતાઓને તદ્દિ પન્ન આપવામાં આવશે.

પન્ન વિનાન મારે નાની બચત અથવા રાષ્ટ્રીય અચત યોજનાની કચેરીએ.
કલેશની કચેરી અથવા પાંચ આદિઓના નાણાં

મુંદર, સ્વચ્છ અને સુધડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેલકોર્મ રોડ કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

ପୈତୃକାବଳୀ

ସାହିତ୍ୟିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପଲବ୍ଧି : ମାର୍ଚ୍ଚ : ୧୯୭୩

લેખપાલજી

વર્ષ : ૧૧]

માર્ચ : ૧૯૭૩

[અંક : ૧૨

લેખ	લેખક
૧૮૩ પ્રાર્થના	સ્વામીનાથ ઠાકુર
૪૮૪ બાલુ ઘર ખખખે	
૪૮૫ પરિવ્રમણ	નાથુતોપ
૪૮૬ સાલુ મોતી	રૂબેન્દ્રભાઈ પડિલ
૫૦૧ ક્રમનો આદર્શ	શ્રી અરવિંદ
૫૦૩ ખીતાના કુખ	ડૉ. રામકૃષ્ણન
૫૦૫ આને શ્રી યોગેશ	રામપ્રસાદ દવે
૫૦૮ હું હાથા હૈયા	એલિઝાબેથ બર્ડ
૫૧૨ કાલ વિદ્યેશ્વરના જેવું	વૈ. નીમનલાલ ઠાકરી
૫૧૫ વામુનાચાર્ય	ડૉ. વસંત ગિ. ખરીખ
૫૧૮ ગામકાની શાળાઓ	
નિમ્બળ શા. માટે ?	વિશ્વપ્રસાદ ભટ્ટ
૫૨૦ રોગ અને મૃત્યુનું સંસ્કરણ	
૫૨૪ એક ભાગ્યવી કૃષ્ણની	ધિનોબાઈ
૫૨૫ અવલોકન	શિ

સૂચના

[આકાંક્ષા]

દર માનની બારમી વારીએ
અક પ્રસિદ્ધ થાય છે

પદરમી સુખીમાં અક ન મળે
તો પોરુદ ઓદિનમાં તપામ કર્યા
ખજી કાપાલિયને જલાવવું અક
ચિલિકામાં હશે તો મોકલાશે

મળે તે મહિને આકાંક્ષા થઈ
શકાય

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે
સપાક તે વિચારોમાં સમગ્ર
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સરકુતિ કલા,
શિક્ષણ અને નાકિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, વાણી
કોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લવાજમ

દેશમાં [વરતન] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિન

વૈષ્ણવજન

૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નકેટુ ગાંધી, વિવેકાનંદ (૪૨૦)

મુ. બર્ડ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રઃ, માલિક પીરન માધી સપાક નવીન માધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન. સુદ્રણ સુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

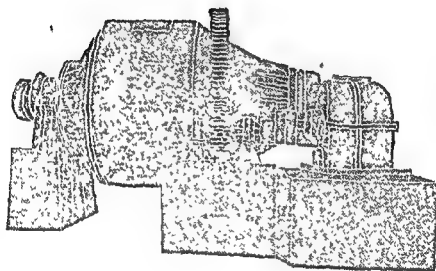
WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 40001-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

TECHNICAL COMPETENCE

MUKAND has won orders
for Grinding Mills against
foreign competition

MUKAND has the experience
and competence to design
and build a variety of plants
and equipment for chemical,
metallurgical and allied
industries.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kala, Bombay 79 A.B.

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને
વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

શિવિયાત્રા જાણતે સર્વ પ્રમદનો ધાવ વિધાત્ર

કોઈ પણ મોટા જાહેર સ્થળે મુશ્કિલ નહીં

કરકશરજરી રીતે ખડોચાડે છે

દરિદ્રપૂર્ણ સુવિધો :

[illegible]

● 2014 年 4 月 26 日

॥ १ ॥

●प्रदेश सचिव

●ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ)

● ૧૨૯ અમેરિકા (ગ્લોબેન્ટિક અને ગ્લોબાલ બેરી)

● २०२१ नेट गैररूच-पूर्व अनेक

●**अरुण प्रसिद्धि**

ભારત આર્થિક પૂર્વ ચેરિટીબલ

भारत-यु. ए. ए. ए.

જ્યારેત-સાથે સમુદ્રના જાલો

કાલકાલે આવી શકે છે.

अरुण खल्लिस्तान-अभी सिधोन

॥ श्री सिंधिया स्टीम नेविगेशन कंपनी लि.

प्रतिष्ठा कक्षाएं, नवीनतम और एक मॉडर्न, वेब के कक्षाएं, ५५५ ५

३६३० सप्तम (११ वर्ष) ३६३० सप्तम

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ੨੬, ਮੋਹਾਲਾ ਸੁਧਾਨ ਪੈਂਟ, ਪਾਟਨਾ-੧
 ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ

સાચી જાણવાની શક્તિ

इतिथाना सर्वे मुख्य पदार्थाः विन्योते

હોટુંબિડ સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માળાપ બધું છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. બ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(બર્નમોટ ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ)
હેડ ઓફિસ દિલ્લિ ૧૧૦૦૦૧, ૨૦
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧.

સૈધ્ધાવજલા

પ્રાર્થના

હે ભગવાન સંકટ સમયે મારી રક્ષા કરે, એમ મારી પ્રાર્થના નથી, પરંતુ સંકટોને બેઘને ઠરથી હું ભાગી ન જાઉં એ હું ચાહું છું. હું એ પણ નથી ચાહતો કે દુઃખસંતાપથી મારું ચિત્ત વ્યથિત થઈ જાય તો તું સાંત્વના આપે, પરંતુ દુઃખો પર હું વિજય મેળવી શકું એટલી શક્તિ મને આપ એટલું જ હું ઇચ્છું છું.

આવશ્યક સહાયતા મને ન મળે તો હું હિંમત ન હારું, મારું બળ ક્ષીણ ન થઈ જાય એટલું જ હું ઇચ્છું છું.

વ્યવહારમાં મને તુલકસાન જાય અને લોકો મને લૂંટી લે તેની પણ મને પરવા નથી; પરંતુ હિંમત હારી જઈને ‘હવે શું કરું, મારું સર્વસ્વ જતું રહ્યું એમ કહીને હું રોવા ન બેસું એટલું હું ચાહું છું.

—રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

આવું ઘર બનાવો

માણસ કેવળ શેઠીથી નથી જીવતો, કેવળ વસ્ત્રોથી તેની જરૂરિયાતો સંતોષાઈ નથી જતી કેવળ માથા પરના છત્રથી તેને અરામ નથી મળતો.

આ બધી વસ્તુઓ જરૂરની છે, પણ એ ઉપરાંત પણ માણસને ઘણી વસ્તુઓની જરૂર પડે છે. તેને સંવાદિતા જોઈએ છે, સૌંદર્ય જોઈએ છે, અભિવ્યક્તિ જોઈએ છે, પ્રેમ અને ઉભા જોઈએ છે. તેને સુંદર ઘર જોઈએ છે, મસ્તીભર્યા ખાજકો જોઈએ છે, પ્રેમાળ મિત્રો જોઈએ છે, જીવનમાં રંગ અને વૈવિધ્ય જોઈએ છે, દુનિયાના શોક અને ઉલ્લાસની વચ્ચે, આનંદ અને વિપાદની વચ્ચે પોતાના હૃદયનો ને જીમ્મીઓનો દીપક જલતો રાખવા માટે શ્રદ્ધા અને હિંમત જોઈએ છે.

ઘણા માણસોને ઘણે સ્થળેથી આ બધું મળી શકે, પણ એમ છતાં સામાન્ય રીતે માણસની સર્વ પ્રેરણાનું કેન્દ્રસ્થાન હોય છે ઘર. માણસનું ઘર સુંદર હોય છે, ત્યારે એનામાં દુનિયાની બૂરાઈઓ સામે બૂજવાની હિંમત હોય છે, દુનિયામાં ઓછાવત્ત અંશે પણ નવસર્જન કરવાનો ઉલ્લાસ હોય છે, જીવનને સરસ રીતે જીવી જવાની ખુશી હોય છે.

અને સુંદર ઘર એટલે સંવાદી ઘર.

જે ઘરમાં એક જણના વિચારોનો ખીલ્લો બધાં પડઘો ઝીલતાં હોય, એ ઘરમાં વિરોધ ન હોય તોયે સંવાદિતા નથી.

જે ઘરમાં ક્યારે કારણે કે ફલેશ થવાને કરે સ્વતંત્ર અભિપ્રાયો ને વિચારો વ્યક્ત ન થતા હોય, તે ઘરમાં ઉચ્ચ મતમતાંતરોનો

અભાવ હોય તોયે સંવાદિતા નથી.

જે ઘરમાં મોટાંઓ હંમેશા નનાંને આદેશ આપતાં હોય અને નાનાંઓ હરેક નિર્ણય માટે મોટાંઓની દૃષ્ટિ ને અનુસાર માગતાં હોય. એ ઘરમાં શાંતિ હોય તોયે સંવાદિતા નથી.

સંવાદિતા એ ઘરમાં હોય છે, જ્યાં વિચારોની સ્વતંત્રતા સાથે સમજદારી ને સહયત્તા હોય છે, જ્યાં વરીસો માટે આદર હોય છે, પણ કચ નથી હોતો, જ્યાં નાનાંઓને યોગ્ય એક આપવાનો પ્રયાસ હોય છે, પણ શાસન નથી હોતું.

સંવાદિતા એ ઘરમાં હોય છે, જ્યાં હરેક વ્યક્તિના શોક-આનંદ સહુના શોક-આનંદ બને છે. જ્યાં કેવળ પોતાના ઉલ્લાસ-ઉદાસીની ખીલ પર શી અસર થશે, એનો ખ્યાલ કરવામાં આવે છે. જ્યાં હરીફાઈ નથી હોતી, પણ પોતે શી રીતે ખીલને વધુ ઉપ-યોગી ને સહાયક થઈ શકે, એની હરેક વ્યક્તિને ચિંતા હોય છે.

સંવાદિતા એ ઘરમાં હોય છે, જ્યાં પ્રસન્નતા હોય છે, કાયદેશીલતા હોય છે, આનંદ અને ઉખાળો હોય હોય છે, કર્તવ્ય ને જવાબદારીનું બાન હોય છે, જીવન જીવવાનો ઉમંગ અને જીવન માટેનો આદર હોય છે.

આવા ઘરમાં રહેનાર હરેક માનવી માટે એનું ઘર પ્રેરણાસ્થાન છે, એની સર્વ વેદના-ઓનું વિરામસ્થાન છે.

આપણે બનાવીએ તો આવું ઘર બનાવીએ.

*

‘લોકમિલાપ’ની વિદ્યાપીઠ

‘આપણે સાહિત્ય વારસો’નાં પ્રથમ પાંચ પ્રકાશનો અતિ લોકસાઈપૂર્વક ૨૬મી જાન્યુ- ૩૩ના દિવસે પ્રગટ થયા. આસો પાનાનાં પાંચ પુસ્તકોના સપુટ દસ રૂપિયામાં મળી શકે છે. ૧૨૬ નેચો આગોતરી વરધી દ્વારા આ યોજનામાં જોડાયા હતા તેમને પાંચ રૂપિયાથી ઓછી સહાયતા સુધીમાં આ પુસ્તકો મળ્યાં. જેને સો ટકા સોનું ઠીક શકાય, અને કોઈ પણ ઘર કે લાયબ્રેરીનું ચોરસ બને તેવાં આ પ્રકાશનો છે અને એ હારમાળામાં બીજાં આવી રહ્યાં છે. ‘લોકમિલાપ’ દ્વારે સિદ્ધ અને ઉત્તમ સાહિત્ય ગુજરાતમાં ઘેર ઘેર પહોંચાડી શકવાનો જે વિરાટ યાત્રા આરંભ્યો છે તેની ખૂબ- વણી એક દાયકા પછી જ થઈ શકે. માધી સત્યાગ્રહી વર્ષ નિમિત્તે, ભારતના ઉત્તમ પુસ્તકો દુનિયાભરના દેશોમાં પ્રવાસ યોજાને, પહોંચતા ક્યાં પછી, તેમજ મેધાશ્રી જયંતી નિમિત્તે શ્રી જવેરચંદ મેઘાણીનું સાહિત્ય તદ્દન નશ્તી થઈને આપણની સફળ યોજના પાર હતાયાં પછી શ્રી મહેન્દ્રભાઈ મેઘાણીએ હવે આ વિરાટ યોજનામાં ઝુકાવું છે. આવતા વર્ષ માટેની તેમની યોજના વધુ ચિંતાકર્ષક છે અને આ વર્ષે ૮૦૦ પાનાનું સાહિત્ય આપ્યું’ તેથી આવજળ વધી તેટલી જ કિંમતમાં ૧૦૦૦ પાનાનું વાંચન એક લાખ નકોનાનું આગોતરા માહકો નોંધીને આપવા માટે છે.

એક લાખ રૂ., બે લાખ નાણાં માટે ગુજ- રાતે વરધાઓ નોંધાતી દેરી નોંધાશે. આ કોઈ ફલ્ગુ કે જાન્યુ સાહિત્ય નથી. આને પ્રકાશકે રમે-દેવી હસી કેટિનું સાહિત્ય લોકો સમક્ષ મૂકતાં અચકળા નથી. અને કિંમત પણ કેટલીક તરુમે-સાદા-બુસો પાનાની નવલકથા ૧૦થી ૧૨ રૂપિયામાં અને પાનાં વધુ હોય તો ૧૫થી ૨૦ રૂપિયામાં વાંચકોને રૂઝે

વળગાડે છે. શરાદી લૂંટ ધેડે દિવસે ઉનાડે હોય ચાલી રહી છે. ‘લોક મિલાપ’ દ્વારે આ યોજના દ્વારા પ્રકાશકોની લૂંટનો પડો ચોરી નાખ્યો છે. પણ સૌથી મહત્વનો લાભ વાંચકો, વિદ્યાર્થીઓ, લાયબ્રેરીઓ, સાંસ્કૃતિક સંસ્થાઓ માટે એ છે કે આપણે સૌ આ યાત્રાવહના પુરવઠામાં જોડાઈ જઈએ. ઠાકાસાહેબ ક.દેવકર પ્રથમ પુસ્તક સપુટનું પ્રકાશન કરતી વેળાએ જે કહ્યું ‘હું’ તે ‘હું’ બધું સાચું છે.

“આ યોજનાને કોઈ વિદ્યાપીઠ કે યુનિવ-ર્સિટી સ્થાપના જેટલું જ મહત્ત્વ હું આપું છું. હું માનું છું કે કેટલાક ઉત્તમ મંથકારો પેતાનું સાહિત્ય સંવિધિયું’ આ યોજનાને સોંપી દેવામાં પેતાની પ્રતિષ્ઠા જોશે..... આવી યુગવૃદ્ધ અવ-નવી યોજના જેમને યુગી તેમની એ યુગ અને વ્યવહાર હોયલ્ય અનેક ભાવલેખોમાં ફેલાવાનું છે.... ગુજરાતી ભાષા, ભારતની મહત્વની ૧૫-૨૦ ભાષાઓમાંની એક પ્રમુખ ભાષા છે. એની આ પ્રજ્ઞા જોઈ ઢિંદી, બંગાળી, તામિલ આદિ અનેક ભાષાઓ આનું અનુકરણ કરશે. ખરેખર એક વિભાગ યુગ પ્રજ્ઞાનો આ પ્રારંભ છે... છેલ્લે, મારાથી રહેવાનું નથી તેથી કહું છું કે આ આખી પ્રજ્ઞામાં ઉત્સહ ધરાવનાર સૌ સેવિકાઓને આપણે અભારથી જ સંવહિત કરતી નોંધાશે. સીધાંતિને પૂરતો ઉપયોગ હજી આપણે કર્યો જ નથી.”

એક લાખ નકલ માટે મંદો: નોંધાવનારી ટકેલ જોઈ છે ત્યારે ‘આપણે સાહિત્ય વારસો’નાં પ્રથમ પાંચ પુસ્તકો લાખમાં લઈ ચેરમે, ઘરોલો, પોળમાં અને મહેલમાં ફરતાને નિરાશ થવાનું કોઈ કારણ રહેશે નહિ. યુગ પ્રજ્ઞાનો-કાર્યને અંત દોતો નથી.

હી ચા આમ ને હી ચા મિનારા

રહેણાંક મકાનોની તળી નિવારવાના એક ઉપાય તરીકે બહુમાળી મકાનો બાંધવા ઈષ્ટ છે. કે કેમ તે વિષેના એક સેમિનાર દિલ્હીમાં તાજેતરમાં મળી ગયો. મુળઈ, કલકત્તા, દિલ્હી અને મદ્રાસ જેવા ગ્રીચ વસ્તી ધરાવતા, તેમજ તેવા અન્ય શહેરોને માટે બહુમાળી મકાનો વિચારાય છે. કેમકે અહીં વધુ જમીન મળવી મુશ્કેલ છે તથા દિલ્લિસના આ સેમિનારમાં એકમતિ, બહુમતિ આ પ્રશ્ને સાધી શકાઈ નહીં વિચારોના મતભેદો ખૂબ જ રહ્યા બાંધકામના નિષ્ણાતો પણ એક મત ઉપર આવ્યા શક્યા નહીં ભારત જેવા દેશને અમેરિકાની નકલ પોતાય ? આપણા અને ત્યાંના હવામાનમાં ફેરબો બધો ફરક છે. ઉષ્ણ કટિબંધ વાળા દેશમાં બહુમાળી મકાનો અનિષ્ટ અને ત્રાસદાયી નહીં નીવડે ? વીજળી, પાણી હાલનયલનનો વ્યવહાર આ મકાનોમાં નિર્બંધ મળવા જઈએ નહીં તર આવ્યા એક જ મકાનમાં વસતા અસખ્ય માનવીઓ. પશુ ખની જાય આપણે ત્યાં વીજળીના પ્રવાહમાં અવારનવાર ખેડાકો આવે છે વળી વીજળીના વપરાય ઉપર કાંપ પશુ મુકવાના પ્રસંગ પ્રતિ વર્ષ ખતતા હોય છે જરૂરી વીજળી પૂરવડો બહુમાળી મકાનનું આવશ્યક અંગ છે વાસ્તવમાં તો ભારતમાં ગ્રામકામોને મુકાબલે શહેરો અલગ સખ્ય છે અને ને શહેરો ખૂબ ગીચ ખની ચુક્યા છે ત્યાંની વસ્તીનું અન્યત્ર સ્થળાંતર કરવા માટે વિકાસો તેમજ અવકાશ હ જ. શહેરોને કરતા ઉપ નગરો વસાવી શકાય દિલ્હી માટે આવી યોજના વિચારાઈ રહી છે હમણા હમણા આ પ્રશ્ને ઠીક ઠીક ચર્ચાઓ ચાલી રહી છે અને દિલ્હીના સેમિનારે એક ચરખાત કરી છે ને હવે વધુ વિસ્તૃત અને વ્યાપક ધોરણે ચાલુ જ રહેશે. પશ્ચિમના દેશમાં પણ આ વિષયે ખૂબ ધ્યાન ખેંચ્યું છે વાસ્તવમાં આ પ્રશ્ને માત્ર બાંધકામ નિષ્ણાતો કે એન્જિનિયરોના મત વ્હો કામ નહીં આવે. સામાજિક કાર્યકરો, તબીબો, માનસદાઓએ તેમજ વાતાવરણના નિષ્ણાતો એમ સહ કોઈના મતવ્હોની આપ લે શવી જરૂરી છે. મુગ ઈના માળામાં ઉદરતા બાળકો, જેમને સુરોધ્ય સ્ત્રી-

સ્તનું દ્રશ્ય માન સહેલગાહે જાય ત્યારે જ જોવા મળે અને રમતગમત માટે જેમને પૂરતું મેદાન મળતું નથી તેમજ ધરના અન સ્વજનો જેમને ઓરડાના ચોક હામાં પૂર છે રહેવું પડે છે-આ બધાનો વિકાસ કઈ ત્રુટિઓ ખતાવે ■ તે જાનસદાઓએ દહી શકે. અથવા ગ્રામકામાં તેમજ મુકત નગરોમાં પ્રુલ્લા વાતા વરણમાં અને એક જ છાપરાવાળા મકાનમાં જેઓ નાનાથી મોટા થાય છે તેમનો વિકાસ, અગાઉ વર્ષ વેલ માનસથી કઈ રીતે કિમ પડે છે-તે કિમ અવ્યાસનો વિષય ખની રહે છે ને મુક્ત દર્શિથી જ પામી શકાય- વધુજ દર્શિ નહીં. સરખામણી જ કરવી હોય તે ખુબઈ અને અમદાવાદને નજર સમક્ષ રાખીએ. ચોપડીથી મરીન ડ્રાઈવ જતાં, એક ચરખા કિયા મકાનોની હાર જલ્દી રમકડાના ચોસલા ગોઠવ્યા હોય તેવી લાગે છે ત્યારે એલિસામિજ વિસ્તા રમાં ઉલ્લાન મદયા પૂશ્ક પૂશ્ક આવસો વન્યે મહા લતા નગરો કળીવતી અલકાપુરી ખની મઈ હોય તેવું લાગે છે ! માનવજાતિઓથી ખદખદતું બહુમાળી મકાન કોઈ આકર્ષણ જમાવતું નથી ત્યારે સેવા-મામની સીધી સાદી મૂપડી માનવીની ગરિમાં પુજો શકી ગઈ શકે છે

આરોપોનો નિકટપ

યહૂની-આરબ સધર્ષ, ઓલિમ્પિકના કડુણ ખતાલ પછી છૂપી રીતે વિસ્તરતો રહ્યો છે, અને દુનિયાના કોઈ પણ ખાગમાં તે અઘાત રીતે કામ કરી રહ્યો છે તાજેતરમાં કેટલાક ખતાવો જુદાજુદા દેશોમાં ખન્યા છે સ્પેઈનના માડ્રીડ શહેરમાં ૩૭ વર્ષના યહૂદી વેપારીનું અચાનકે ખદ્દની ગળાથી ખૂન થયું કુસેન ખશીર નામના ૩૩ વર્ષના આ ખ વેપારીનું સાઈપ્રસની હોટલમાં ટાઈમ બોખખથી અવસાન થયું. ઈટાલીમાં રામ ખ તે યહૂદીનું તેમજ લડન ખાતેની એલસી ક્યેરીમાં ઈઝરાઈલના ખેતી સલાહકારનું પગમાં આવેલા બોખખથી ખૂન થયું. આ ખગ છૂટાછટકા ખતાવો એક હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે કે સીધી અથકામણ માટે ખનને પદમાંથી કોઈ તોયાર નથી અને તેથી દુનિયામાં અન્યત્ર

એકબીજાના ઢૂપા એજન્ડાને શોધી શોધીને તેમના ઢૂપી હત્યા કરવામાં જનને પોણા સંકેપાયા છે. આરબોએ એક વાત સમજી લેવી જોઈએ કે યહૂદીઓને નિર્વંશ કરવામાં હિટલરને પણ સફળતા મળી ન હતી. ઈઝરાઈલનું અસ્તિત્વ કુદરતના પેલા ભણીતા સિદ્ધાંત ઉપર અવલંબે **the survival of the fittest**, નો યુદ્ધ અને શત્રુ કામિયાબ નીવડી શકેલાં હોત તો વિયેટનામમાં અમેરિકા વિજયી બન્યું હોત અને ઉત્તર વિયેટનામને હંદોળી દાક્યું હોત. આ એક જ દાખલો આરબો માટે બસ થઈ પડશે. બીજી રીતે જોઈએ યહૂદીઓ આરબ રાષ્ટ્રોની મહેનતો વગરે ક્યાંય આવતા નથી—રાષ્ટ્ર તરીકે ઈઝરાઈલ આરબ રાષ્ટ્રો સાથે મુમેળભર્યા સંબંધો સ્થાપવા દ્વિપક્ષી ધોરણે આગર છે. ત્રીજા પક્ષની લવાહી ઈઝરાઈલને સ્વીકાર્ય નથી. ઉલ્ટા યુદ્ધના પરાજય પછી આરબોનું સ્વમાન હણાયું હોય તો કેવળ યુદ્ધથી જ તે પાતો ના ફેરવેલા થઈ શકે નહીં—અન્ય વિદેશો અજમાવવા જોઈએ.

કોલસાની દલાલી

કાળા હાથ કરવા માટે જ કોલસાની દલાલીનું નિર્માણ થયું છે છતાં સરકારે તો અધીખડીને તેમાં ઝુકાવી દીધું છે, અને વધુ ૪૬૦ નેટલી ખાણોનું રાષ્ટ્રીયકરણ થયું છે. ત્રણ વર્ષે કોહીન કોલ પછી આ વર્ષે તો ના કોહીન—કોલ કોલસાના વારો આપ્યો છે કેમકે અગાઉનું પત્રકું અધૂરું રહી જવું હતું. આ કોલસાનું ઉત્પાદન સંતોષકારક ન થવાથી આ પત્રકું ભરવામાં આવ્યું છે. પોલાદ અને કોલસાને સીધો સંબંધ છે, અને કોલસાના ઉત્પાદન માટે ખાનગી ક્ષેત્ર ઉપર આધાર રાખવાનું રજૂ કરે છે પોલાદ તેમ નથી. જો કે ખાણના માલિકોએ રહી રહીને એવી ભંડેરાત કરી હતી કે વધુ ૮૦ કરોડ રૂપિયાનું રોકડ કરીને આવતા પાંચ વર્ષના અંતે ઉત્પાદન ૩૭૦ લાખ ટનમાંથી વધારીને ૬૨૦ લાખ ટન સુધી પહોંચાડયું. પરંતુ વધુ એક અગત્ય રૂપિયાના રોકડોની ખાનગી ક્ષેત્રની હેતુિયત વિશે સરકારને સંકા રહે તે સ્પષ્ટ થયું છે, અને તેથી જ પંચવર્ષીય પેન્-

નામાં તેને આમેજ કરવા માટે રાષ્ટ્રીયકરણ એક જ રસ્તો બાકી રહ્યો હતો અને ટી. પી. ધર સાહેબને પણ તેની ખાતો રવા બાદ તે અપનાવવામાં આવ્યો છે. ખાણોના માલિક સામે બીજી પણ કેટલીક ફિરિયાદો હતી. અને કામદારોને અપાતા વેતન બાબત અસંતોષ વ્યક્ત કરાયો હતો. એટલું જ નહીં કોલસાના ઉત્પાદન તેમજ સંશોધન માટે વૈજ્ઞાનિક વિદ્યો અખલમાં મુકાતા ન હતા. કામદારોના વેતનને છાત્રે વળતે ત્યાં સુધી કેન્દ્ર સરકારને બોનસની બાબતમાં કડવાં અનુમત થઈ ચૂક્યો છે. ખાનગી ક્ષેત્રમાં બોનસની તરફદારી કરવા જતા ખાડીલકર સાહેબના ગળામાં જે દોરકું આવી પડ્યું છે અને તાર, ટપાલ રેલવે, ડિકેન્સ તેમજ રાષ્ટ્રોના કમ્પ્યુટરિંગને બોનસ આપવાનું કામ કેટલું કપરું છે તેના ખ્યાલ આકું વેતરાઈ ત્રણ પછી જ આવ્યો. તો પછી કોલસાની ખાણોના કામદારોના વેતન બાબતમાં આવું કંઈ ન બને તેની તકદારી કુમારમંચકમના મોટાસાહેબે જોયા કોલસાના રાષ્ટ્રીય નિયમના વડા છે તેમણે રાખી પડશે. વળી તેમણે એ પણ દુનિયાને બતાવી આપ્યું પડશે કે કોલસાની દલાલીમાં હાથ ચોડાખાટ રહી શકે છે.

અછતમાં ચરણો

ખાદી માપોલોર બોર્ડને અછતના વર્ષે પડકાર ફેંક્યો છે તે તેણે દિવંતથી ઝીલી લીધો છે. જે લોકો અછતના કામની મજૂરી કરી શકતા નથી એવા વર્ગને રાજ્યવારી આપવા ચરખાને આવળ થઈ છે. કાંતનારાએને ન.જાડિય સહાય આપવાનું સરકારી વિચારણા હેઠળ છે. એક ત્રાકરાગા અરખામાં આંદી દીક ૧૫ પેસા, અને બે ત્રાકરાગામાં ૮ પેસા આપવાની પેશન્યા છે. એટલું જ નહીં ચરખો ખરીદનારને યંત્રોની રહત સરકાર આપશે. રાષ્ટ્રીયકરણમાં ખાદી બોર્ડ તરફથી અછત પ્રદેશોમાં ૨૫૦ કેન્દ્રો શરૂ થયાં છે અને ત્યાં લખશોકાર કામગીરી શરૂ થઈ જવામાં છે. પંચવર્ષીય અંતર લોકોને રાષ્ટ્ર મળી રહી છે. એકત્રાકરાગા ૩૨ ઢબર, બે ત્રાકરાગા ૧૫ ઢબર અને સાડાશાત ૬૫ અંબર

ચરખાનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે રોજનું વળતર દેદથી અઢી રૂપિયા મળી રહે છે આ આખી યોજનામાં સરકારને ૮૦ લાખ રૂપિયાનું ખર્ચ થશે કાતનાર વર્ષમાં સતત વધારો થઈ રહ્યો છે અને એવી ધારણા છે કે ૮૫ થી ૯ લગભર કુટુંબોને ચરખાની મદદથી તેમનો આવક વધારવાનો તક મળી રહેશે

ઝામિયમ્બાનું સ્વચ્છતા

રહોડેસિયાની જોરી સરકારે ઝામિયમ્બાની સરહદો બંધ કરી છે કેમકે ત્યાંના જોરીમાં જોરા વિરુદ્ધ કાળાની ચળવળ અણધારી રહ્યા છે સરહદ બંધ કરવાનો હેતુ અનિષ્ટ તત્વોની અસરજવર બંધ કરવાનો છે ઝામિયમ્બાની છવાદોરી અને માત્ર વ્યવહાર રહોડેસિયા ઉપર અવલભે છે નેપાળ જેવી તેની ભૌગોલિક સ્થિતિ છે આદે તરફ ખીખા સ્વતંત્ર રાજ્યોથી તે ઘેરાયેલું છે આ નાનકડું રાષ્ટ્ર કુદરતી સપ્તિ બાબતમાં બહુ જ સમૃદ્ધ છે મુખ્યત્વે તાણુ નિકાસ કરીને તેનું અર્થતંત્ર પગભર થાય છે ઝામિયમ્બાના પ્રમુખ કેન્ટેથ કોન્ડાએ જોરી સરકારના પગલા સમિતે દેશના માત્રો તથા રેલવે લાઈનના ઉપયોગ બંધ કરવા કુકેમે આપ્યા છે જોરી સરકારે આર્થિક તાકાબથી કરી નથી— માત્ર વ્યક્તિઓની હેરફેર પૂરતી જ સરહદ બંધ કરી હતી પરંતુ આર્થિકતા રાષ્ટ્રવાદ હવે આક્રમક થઈ શકે છે તે વાત ધ્યાન સ્મિય સમજી શક્યા છે તાળાની નિકાસ માટે રહોડેસિયા સરકારને માત્ર રેલવેની આવક ગુમાવવાથી આર્થિક રીતે પણ થઈ જતું પડે તેમ છે આદે તરફ ચીન બહુ જ ખ્યાન દાઝાનિ યામા નવી રેલવે લાઈન બાંધી આખરા ઉપર કોન્ડુટ કરે છે આ રેલવેથી આંગોલા, ઝાઈર, ઝામિયમ્બા, ટાંઝાનિયા જેવા દેશોને આર્થિક પુનરુત્થાનની તક મળશે અને આદે તરફ તાળાની નિકાસ માટે ઝામિયમ્બાએ અન્ય વિકલ્પો સોંધી કાઢ્યા છે તેથી જોરી સરકાર મૂઝવણમાં મુકાઈ થઈ છે તે હવે તાણુ આવાત કરતાં અમેરિકા જેવા મોટા રાષ્ટ્રોને

વિનવણી કરી રહ્યું છે કે ઝામિયમ્બા ખાતેથી તાળાની આવાત બંધ કરો. પરંતુ આર્થિક નીતિઓ જુદી જ રીતે લાગતી હોય છે અને રહોડેસિયાની કાંડડ કાંચો અમેરિકા કાને ધરે પણ નહીં

ખાતર માયે દીવો ?

પોલાદનાં રાક્ષસી કારખાનાઓ દેશના અસ્તિત્વમાં આયા છે અને આ સખ્યા વધતી જવાની છે આ બધા ભદેર ક્ષેત્રમાં છે જેનું કાર્ય હોશલ શકાથી પર નથી કદાચ આ દેશથી જ ભારત સરકારે ‘સ્પીલ નોંધોરિટ એક ઈન્ડિયા સિ નામની તકેદારી રાખનારી સંસ્થા સ્થાપી છે હિંદુસ્તાન સ્પીલ સિમિટી, બેકાસો સેન્ટ્રલ એન્જિનિયરીંગ ઈન્સ્ટિટ્યુટ બરો, રાષ્ટ્રીય ખનીજ નિગમ, મેજેનિઝ એન્ડ સિમિટી, ભારત કોઈંગ કોલ સિમિ. જેવી સદર અને જગી કંપનીઓ ઉપર આ નવી કંપની સીધી રેખરેખ રાખશે અને તેમના કામકાજનું નિયંત્રણ કરશે ‘SAIL’ સંસ્થાના સ્વેચ્છ વડા તરીકે શ્રી વલ્લુભાઈ નિમાયા છે જેઓ તાતાની કંપનીમાં કાયરેક્ટર પદે રહી ચૂક્યા છે શ્રી મોહન કુમાર મનમો ભદેર કમ્પે છે કે ભદેર ક્ષેત્રની સંસ્થાઓમાં ઉચ્ચ પદે ચનારી નિમણુકોમાં સરકાર હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં અને તે ક્ષેત્રમાં નિપુણતા ધરાવનારને જ પસંદગી મળી રહે તેવી સરળતા રાખવામાં આવશે. વળી ૧૦ કરોડ રૂપિયા સુધી રોકાણ કરવા માટે આ નિગમને સ્વતંત્રતા રહેશે અને તેમાં કેન્દ્રના નાણા ખાતાના હસ્તક્ષેપ બિલકુલ રહેશે નહિ આ એક નવતર પ્રયોજ બની રહેશે પોલાદના આ નવા નિગમમાં ૫૬૨ કાયરેક્ટરો હશે જેમાંથી ચાર દિલ્હી ખાતે રહેશે ઉપર વલ્લુભેટી બધી કંપનીઓમાં ઉચ્ચ પદે બિરાજતા મહાનુભાવોની ફેરબદલી કરવાની સત્તા આ કાયરેક્ટરોને આપવામાં આવશે. સવલ એ છે કે આ જગી કારખાનાઓના કાયરેક્ટરોને ચલ્લુ નીતિ વિષયક સ્વતંત્રતા નોંધશે જ એટલે ‘SAIL’નું શ્રાકુ કેમ ચાલે છે તે સમય આવે ખબર પડે

સાચું મોતી

દેવેન્દ્રકુમાર પંડિત

માનને લીલા નીલા ને જાળવી સફેદ ને પીળા
આમ વિવિધ જાતના ચમકદાર સાચા મોતીઓના
હમલાઓ ભણી રામ એકાદસે જોઈ રહ્યો એ રીતે
જોઈ રહ્યો કે શેઠે પાણી પીવા માગ્યું એની પણ
શરત ન રહી

‘એય હોકરા પાણી તો લાવ પછી જોજો

‘હાજી સાડુ છુ, જૂલી ચરો

કપી રામ પાછો ગયો ને સ્વચ્છ પાણીનો
સોટો રોમને આપ્યો પાણી પી શેઠ ખશી થયા ને
મોત્યા

‘કેમ રામ મોતી બહુ ગમ્યા ?’

હાજી ગમ્યા તો ખરા પણ સેવાનું કે પહેરવાનું
મારુ મજા ક્યા હતું ?’

‘એ મોતી પહેરાય એવો કુ રસ્તો બતાવું જો
તારાથી ને તો ?’

‘બતાવો તો આભાર માનીશ ?’ રામ મોત્યો

‘જો તુ ઝાઝું ભણે ચણે તો તોફારી મળે
ને તોફારી મળે તો ધન મળે એ ધનના મોતી ખરીદી
પહેરાય જો આપણા પેથાના કાનમાં, ગળામાં, કે કમા
કેરા સાચા મોતીના હાર, ત્યાં ને કડિયો લટકે છે ?’

‘આપની વાત સત્તી છે વિદ્યા છે ત્યાં મોતી છે’

રામચાંચી નામે ભારત વિદિત એ બાળક
અને તોફાર રાન હતાશ થયો એની પાસે ધૂળમાં
એક દોહડોય ન હતો તો એ ભણવાનું ‘અર્થ’ ક્યાથી
કાઢે ? ને ન ભણે તો મોતીના ત્રણ પહેરવાની એપણા
કેમ પૂરી થાય ?

દિન પ્રતિદિન આ આકાશા વેગવાન બનવા
લાગી એક દિવસ તો એ એમણી પ્રગળા ગઈ કે
એણે પોતે જ્યાં તોફારી કરતો હતો તે રોમને કંપુ

‘મને કાલી ભણવા જવા પ્રયત્ન કરી આપજો !’

‘ભણી ચકીસ ?’

‘હા ભણીસ દીલ હઈ ભણી આ હરીદ્રતા
મટાડીસ ને તમને આલીવાઈ હઈલ’

‘કેક બ બહુ અર્થ’ કુ આપીસ ?’

શેઠે એની દેશમાં પથરાયેલ પેઠીઓના ટપાલ
વાળા જોડે રામને કાલીએ મોકલ્યો સતારાથી થણે
દિવસે એ કાલી પહોંચ્યો

મેઘધનુષ જેવા સોહામણા રંગના મોતીનો
ત્રણ પહેરવાની તીવ્ર અતુરતાવાળો એ રામ નામનો
મહારાષ્ટ્રના કત્તાણુ જીલ્લાની માધુરી નામના ગામનો
આ આભણુનો હોકરો કાલી આવ્યો

વલ્લભ ભટ્ટ એ વેળા કાલીમાં મોતી પાડશાળા
મહાવત્તા હજારો વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં રહીને જ વિદ્યાભ્યાસ
કરતા, જયપુરના મહારાજા સ્વર્ણ ચંપસિંહ આ
પાડશાળાનું ભોજન ‘અર્થ’ આપતા

સોળ વર્ષનો રામ વલ્લભ ભટ્ટ પાસે એ હાથ
જોડી ગળગળા ગઈ જોતો રહ્યો

‘કેમ આવ્યા ?’ વલ્લભ ભટ્ટે પૂછ્યું

‘વિદ્યાભ્યાસ સારુ રામે ધીરા લાદે જવાનું
વાળ્યો

‘શુ ભણ્યા છો ?’

‘કાઈ જ નહીં !’

‘કાઈ જ નહીં ?’ રામના સ્વદ દોહરાવી
ઝુરુ બોલ્યા ને એ જ પગે બધા વિદ્યાર્થીઓ ખડખડાટ
હસી પડ્યા ને બોલી બેઠ્યા, ‘ત્યો ભાઈ કાલીએ
ભણ્યા આવ્યા છે ને કંઠાય ભણ્યો તો નવી !’

આ ઉપહાસ પછે ગોન ને શત રહેનાર
રામનો વિદ્યાભ્યાસની આનુરક્ત ઝુરુ પારખી થયા ને
મોત્યા

‘સારુ રહો, ને ભણવા લાગો !’

રામ ત્યાં રહ્યો, વિદ્યા મહાશ્વ કરવાની ઉત્કં-
 ઠતાએ તેમજ સત્યપરાયણ હોતે એ ઝડપથી વિદ્યા
 મહાશ્વ કરવા લાગ્યો. જોનજોતમાં તો એ બધા વિદ્યા-
 યાંઓમાં વિદ્યામાં, નિયમપાલનમાં, ધર્મમાં, સત્યમાં,
 દુષ્ટ વેદવામાં ધણે આચળ નીકળી ગયો એટલે
 આચળ નીકળી ગયો કે કોણીએ આવનારા વિદ્વાનો,
 રાજવીઓ અને આચાર્યો પાસે રામના વખાણ થવા
 માંડ્યા.

ધણે વધે પછી એ કોણીથી બણી પછી બ્યારે
 એ છૂટા થયા ત્યારે અર્ધા ભારતના અધિપતિ પેલા
 બાલાજી બાજરાવે એમને પોતાની સર્વેન્ન્ય ન્યાયાલય
 ના મૂખ્ય ન્યાયધીશ અને ધર્માધિકારી આમ બે હોદ્દા
 આપ્યા પછી ત્યારે એ એટલા ઝાણી થયા હતા કે
 મોતીના હાર પહેરવાની ઈચ્છા મરી ગઈ હતી.

આ પેલા સરકારે આવણુ મહિનામાં રાજ્ય
 ભરના ને દેશભરના વિદ્વાનોની પરિપક્વ યોજના ને
 એ ધર્મસભામાં જ્ઞાન ચર્ચા વિચારણા કરાતી એ
 પછી આવેલા શુભીજનોની યોગ્યતા પ્રમણે પારિતો
 પિઠે આપાતા. આ પારિતોષક રામચાલી નક્કી કરીને
 આપતા.

એક વરસે આવી ધર્મસભા યોજાઈ. હિંદુ
 ધર્મ પર આલોચના થઈ પછી સભા વિખરાઈ ને
 બધા પોતપોતાને ત્યાં જવા નીકળ્યા તે અત્રાકે પારિ-
 તોષક આપવાનો વિધિ રામચાલીના અધ્યક્ષપણા હેઠળ
 શરૂ થયો.

એક પછી એક સૌને રામચાલીના સૂચન
 પ્રમણે પેલાએ પારિતોષક આપવા માંડ્યા.

દર વર્ષે પેલા આ રીતે ત્રિદાનોને પાંચ
 લાખ રૂપિયા જ્ઞાનમાં આપતા. એક વિદ્વાન હોઠ વીસ
 રૂપિયાથી સો રૂપિયા પર્યંત પારિતોષક આપતા જે
 અત્યારના અડીસો અને નારસો રૂપિયા પ્રમાણે થાય.

આ રીતે દક્ષિણા વહેવાય છે. પેલા રામ

ચાલીની યૂચના અનુસાર વિદ્વાનોને દક્ષિણા આપી
 વદના કરે છે ત્યાં રામચાલીના સત્રા મોટાભાઈને
 વારો આવ્યો ને તેઓ દક્ષિણા લેવા સામે આવી
 બિમા.

પેલાએ રામચાલીના સામે 'નેયુ', રામચાલી
 એ માત્ર બે રૂપિય. જ કાથળીમાંથી કાઢી પેતાના
 મોટાભાઈને આપવા પેલાના કાથમાં મૂક્યા.

પેલાએ એક પણ આટલી સાવ મામુલી
 રકમ અને તે પછી પોતાના સત્રા મોટાભાઈ માટે
 કાઢી આપવા માટે ખચકાયા. રામચાલી બન્યો સૂચક
 નજરે નેયુ સત્તર રામચાલી પેલાનો મનોભાવ
 બણી ગયા ને બેટ્યા.

‘એ રકમ મેં બરાબર સમજીને આપી છે.
 આપ આપી દો.’

‘પણ આટલી જ રકમ ?’

‘હા, મારા મોટાભાઈ સાત અશ્વજુ છે
 એમને એટલી રકમ જ બસ છે.’

‘હું મારી ઈચ્છાથી વધુ આપવા ચાહું તો ?’

‘તો નિયમ બંધ થયો ગણાય, હું ધર્મ
 સભાનો વડો છું નિયમનું જોડે રહેવાચાર થશે તો
 હું રાજીનામું આપી દઉં.’

આ કુરતા જોઈ પેલાએ તેના મોટાભાઈના
 કાથમાં માત્ર બે જ રૂપિયા આપ્યા, ને એ લઈ
 તેઓ ચાલતા થયા.

આજ રામચંદ્રીએ પેલાઈ આપખૂદા સામે,
 સત્રા ભત્રીજાનું ખૂન કરવાના અપરાધ માટે ન્યાયા-
 ચન પાસે ખડા થવાનું રાહોબાએ અમાન્ય કરતા
 રામચાલી પુના છોડી ચલ્યા થયા હતા. નોકરી
 કરતા એમને ન્યાય વહાલો હતો.

ભારત આવી વિભૂતિઓથી જ રોજાતો
 રજો છે.

ચદ્ર ધીરેધીરે વાહોના પડા પાછળ ગતિ કરી રહ્યો હતો. નીચે નદી કલકલ અવાજ કરતી પવનના સૂરમા પેતાનો ચૂર મેળવતી નાચતીનાચતી વહેતી હતી. પૃથ્વીનું સૌંદર્ય અર્ધા અધકારમા અને અર્ધા ચદ્રપ્રકાશમા એક બીજી નીકળતું હતું ચારે બાજુ ઝપિએના આશ્રમ હતા પ્રત્યેક આશ્રમની શૌભા ન હનવનની શેઠાને પણ ટપી અથ તેવી હતી હરેક ઝપિની કુટિર આસપાસના તરુ, પુષ્પો, અને ઘતાઓ સૌંદર્યથી ઘસી પડતા હતા આવી એક જ્યોત્સ્નાથી ઊલકાતી રાત્રે ઝપિ વસિષ્ઠ પોતાની પત્ની અનુન્ધતીને કહેતા હતા દેવી, ઝપિ વિશ્વા મિત્રને ત્યાંથી થોડુંક મીઠું લઈ આવો ને !

આ સાંભળતા વેતજ અનુન્ધતીને આશ્ચર્ય થયું અને તેમણે પ્રશ્ન કર્યો, ‘પ્રભુ, આપ આ કેવી અગા કરો છો ? મને એ સમજતું નથી જેણે આપણા સો પુત્રોનો વધ કર્યો છે’

અને એ દબડો બોલતાબોલતા અનુન્ધતીને કંઈ ગૂંચવેલું થઈ ગયો જૂલકાળ બધા પાછો સ્મરણપટ પર તાળે થઈ આવ્યો અપૂર્વ શાંતિના ધામ જેવું એ હૃદય વ્યથાથી ઉમરાવવા લાગ્યું તે બોલવા લાગ્યા, ‘આવી સુદર કોમુદી-વાળી રાત્રે મારા પુત્રો વેદગ્રાન કરતાકરતા હરતા હતા એ સો એ સો વેદન હતા, ઝપિનિષ્ઠ હતા, મારા એ સર્વ પુત્રોને એણે મારી નાખ્યા છે તેના આજ્ઞામાથી મીઠું માગી લાવવાનું આપ કહેો છો ? મને કંઈ સમજતું નથી’

ઝપિનું મુખ ધીરેધીરે પ્રકાશથી ઊલકાવા લાગ્યું, એ સારર જેવા હૃદયમાથી ધીરેધીરે ઢબડો નીકળવા લાગ્યો ‘દેવી, એમના ઉપર મને ખાસ પ્રેમ છે’ અનુન્ધતીનું આશ્ચર્ય ખૂબ વધી ગયું તેમણે કહ્યું ‘એમની ઉપર તો આપને જો પ્રેમ છે તો પછી એમને આપ ‘ઝપિ’ ના નામે સબોધન

કેમ નથી કરતા ? એમને ઝપિ’ કહી દીધા હોય તો આ બધી જાળમાં મટી ગત અને મારે મારા સો પુત્રો પણ ગુમાવવા ન પડત’

ઝપિના મુખ ઉપર એક અપૂર્વ કાંતિ પ્રગટી આવી તે બોલ્યા, ‘તેમના ઉપર મને પ્રેમ છે માટે જ કુ એમને ઝપિ’ કહેતો નથી કુ એમને ઝપિ’ નહિ કહું એમનાથી જ તેઓ ઝપિ’ થઈ ચક્રવાની આરા રહે છે’

આને વિશ્વામિત્ર કૌષ્ઠી જ્ઞાનચત્ર બની ગયા હતા આને તેઓ તપસ્યામા મન પરીતી ચક્રતા ન હતા. તેમણે સહન કર્યો હતો કે આને જો વસિષ્ઠ અને ઝપિ’ નહિ કહે તો તેમના પ્રાણ લઈ લઈ અને એ સહનને પાર પડવા તે હાથમા તલવાર લઈ પોતાની કુટિરમાથી બહાર નીકળી પડ્યા અને ધીરેધીરે વસિષ્ઠની કુટિરની પાસે આવ્યોને જિભા રહી ગયા. ત્યાં જિભા જિભા તેમણે વસિષ્ઠની બધી વાતો સાંભળી હાથમા જોરથી પકડેલી તલવાર ટીલી થઈ થઈ તે વિચારવા લાગ્યા, ‘મેં આ શું કર્યું ? તદ્દન અજ્ઞાનમા રહીને મેં કેવો મોઠો અન્યાય કર્યો છે, કેવા નિર્વિહાર હૃદયના ઝપિને વ્યથા પડેલાં વાનો પ્રપત્ત મેં કર્યો છે ?’ તેમના હૃદયમા જણે સો સો વીછીના કાંબની વેદના થવા લાગી હૃદય અનુભવથી બળવા લાગ્યું એકદમ દોડીને તે વસિષ્ઠના પગમા ઢળી પડ્યા. થોડી ક્ષણ તો તે કશું બોલી જ ન શક્યા એકાદ ક્ષણ પછી તે બોલ્યા, ‘ક્ષમા કરો પણ મારામા ક્ષમા પાત્રની પણ ચોગ્યતા નથી રહી’ વિશ્વામિત્રનું ચર્ચિત્વ હૃદય બીજું કાંઈ બોલી શક્યું નહિ

પણ વસિષ્ઠ કુ બોલ્યા ? વસિષ્ઠે બે વ હાથ વડે તેમને પકડી લીધા અને કહ્યું, ‘જેરો, ઝપિ’, જોરો’

વિશ્વામિત્ર જમણા દરમ ઈ ગયા અને

ખોલ્યા, 'હવે મને આમ શરમમાં કેમ નાખો છો ?'

વશિષ્ઠે જવાબ આપ્યો, 'હું કદી મિથ્યા બોલતો નથી. આજે તમે અર્ધવિ' થયા છો, આજે તમે અશિમાનનો ત્યાગ કર્યો છે. આજે તમે અર્ધવિ' - ૫૬ પ્રાપ્ત કર્યું છે.'

વિશ્વામિત્રે કહ્યું, 'આપ મને અભ્યાસ આપો.' વશિષ્ઠે જવાબ દીધો. 'આપ શેષની પાસે જાયો. તે જ તમને પ્રગટાન આપશે.'

વિશ્વામિત્ર શેષની પાસે પહોંચ્યા. શેષ માથા પર પૃથ્વી ધારણ કરીને બેઠો હતો. વિશ્વામિત્રે બધી વાત કહી સંબુદ્ધાવી. શેષ બોલ્યા, 'તમે જો આ પૃથ્વી તમારા મસ્તક પર ધારણ કરી રહો તો હું તમને અભ્યાસ આપી શકીશ.'

તત્પરબળના જનથી ભરેલા વિશ્વામિત્રે કહ્યું, 'આ પૃથ્વીને માથેથી ઉતારી નાખો. હું મારે માથે લઈ લઉં છું.' શેષે કહ્યું, 'હા લઈ લો. આ હું ઉતારી નાખુ છું.'

શેષે પૃથ્વીને માથા પરથી ઉતારી તેની જ તે આકાશમાં ચઢી લેતી લેતી મગાવા લાગી.

વિશ્વામિત્રે મોટા અવાજે કહ્યું. 'હું મારા સમસ્ત તપનું ફળ અર્પણ કરું છું. પૃથ્વી સ્થિર થઈ જાવ.'

૧૬ પૃથ્વી સ્થિર ન થઈ. શેષે મોટો આદ કરીને કહ્યું, 'વિશ્વામિત્ર, પૃથ્વીને ધારણ કરી રહ્યા છો તમે કહ્યું લાગતું નથી. કાઈ દિવસ કાઈ સાધુપુરુષનો સંગ કર્યો છે? ક્યોં લેવા તો તેનું ફળ અર્પણ કરો.'

વિશ્વામિત્રે કહ્યું, 'એકાદ ફળ જેટલો વશિષ્ઠનો સંગ કર્યો છે.'

શેષે કહ્યું, 'તો એનું જ ફળ અર્પણ કરો.'

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા, 'હું એ ફળ અર્પણ કરું છું.'

અને ધારિધારે પૃથ્વી સ્થિર થઈ. ૫૬ વિશ્વામિત્ર બોલ્યા, 'હવે મને અભ્યાસ આપો.'

શેષે કહ્યું, 'પુખ્ત વિશ્વામિત્ર, જેની સાથેના એક ફળ જેટલા સત્સંગના ફળ રૂપે પૃથ્વી સ્થિર થઈ ગઈ, તેને યજ્ઞને ધ્વંસી પાસેથી અભ્યાસ લેવા ઈચ્છો છો ?'

વિશ્વામિત્રે કોયે બરાબા, ચિચારવા લાગ્યા કે આ તો વશિષ્ઠ મને ઉત્તરે. અપ્રતીતે એ વશિષ્ઠ પાસે જઈ પહોંચ્યા અને કહેવા લાગ્યા, 'આપ મને શા માટે ઉત્તરે ?'

વશિષ્ઠે અત્યંત ધીર ગંભીર ભાવે ઉત્તર આપ્યો, 'તે વખતે જો મેં તમને અભ્યાસ આપ્યું હોત તો તમારે તમને વિશ્વાસ બેસત નહિ. હવે તમને શ્રદ્ધા બેસશે.'

અને વિશ્વામિત્રે વશિષ્ઠ પાસેથી અભ્યાસ પ્રાપ્ત કર્યું.

ભારત દેશમાં આવા યાત્રિઓ હતા, આવા સાધુપુરુષો હતા, ક્ષમાનો આદર્શ આદર્શ હતો, એનું તત્પરબળ હતું કે જે દ્વારા પૃથ્વીને ધારણ કરી રહ્યા હતા. ભારત દેશમાં જ્યાં પણ એવા જ યાત્રિઓ જન્મ લઈ રહ્યા છે, એ યાત્રિઓ. ભારત દેશને પ્રાચીન કાળ કરતાં વધારે ચોરસ આપશે.

ધણી મોટો એક વિદ્વાન હતો. સર્વ લોકો એને આદરતા ને, સન્માનતા. કોકે એને પૂછ્યું : 'ધણી વખતની મૂંઝવણો એક પ્રશ્ન પૂછું ?'

'જરૂર !'

'આપ આટલા મોટા વિદ્વાન કેવી રીતે થયા ?'

કોકે કહેતા વિદ્વાને ઉત્તર દીધો : 'હું જે વસ્તુ જાણતો ન હોઉં તે અન્યને પૂછતાં કદી મેં મને શરમ કે સંકેત્ય થયો નથી.'

મહાભારતના ભીષ્મ-પર્વમાં આવતી ભગવદ્-ગીતા સંસ્કૃત સાહિત્યની અત્યંત લેણપ્રિય ધાર્મિક કવિતા છે. હદાય એને દુનિયાની કોઈ પણ ભાષામાં ન સરખાયું હોય એવું તત્ત્વચિંતનનું અપૂર્વ, સૂઝાનું કંઈ સકાય.

ગીતામાં તત્ત્વચિંતન, ધર્મ અને નીતિશાસ્ત્રના સદૃશ અપાયા છે. એ 'કૃતિ'માં નથી, 'સ્મૃતિ'માં સ્થાન પામે છે. ગીતાએ ભારતવાસીઓના મન પર જે પ્રભાવ પાડ્યો છે એ અનન્ય છે. તેમાં દર્શાવાયેલી મુક્તિનો માર્ગ સરળ છે.

યદ હારા પ્રભુ પાસે પહોંચવા સમર્થ નોઈએ; જાન હારા પ્રભુને પામવા 'સસ્કાર' નોઈએ: પણ ગીતા તો સૌ કોઈ માટે પ્રભુના ધામનાં દાર ખોલી દે છે-આ ભક્તિનાં દાર.

કવિ અહીં પ્રભુના અવતારને જ ગુરુ-રૂપે, ઉદ્દેશ્યકરૂપે મૂકી દે છે. એ અર્જુનને એના જીવનની એક અત્યંત નાજુક ક્ષણે ઉદ્દેશ્યોત્તેજ કરી રહ્યા છે.

અર્જુન યુદ્ધમાં ભોડે ધડવા કૃતનિશ્ચય થઈ મેદાનમાં આવે છે. એને પોતાના ધ્યેયના વાજખી પશુમાં સકા નથી. છતાં એક જુદી મનસ્થિતિમાં એ મુકાઈ ગય છે, અને પોતાની દરજ્જામાં પાછળ હટવા ચાહે છે. તેનો આત્મા મૂંઝાઈ ગયો છે: એનું હૃદય વ્યથાથી વિદીર્ઘ થઈ ગયું છે, ચિત્ત ખળભળી ઝડપુ છે: હત્યા કરવી એ જ પાપ હોય તો સ્વર્ગનો અને પૂજનીયોની હત્યા કરવી એ તો ઠેકું મોહું પાપ ઠહેવાય ?

અર્જુન દુનિયાના બેજ અને રહસ્યથી અકળાયેલો માણસ છે. એના આત્મામાં હજી પોતાની વાસનાઓની નયરતા અને એ પોતાની સામે રહેલી સંપિન્ન સાયુ' ઔશ્વ' નોઈ શકે એવી દષ્ટિ પ્રકટી નથી.

અર્જુનનો નિર્વેદ એ કોઈ હતાશ માનવીની ક્ષણિક ચિત્તાવસ્થા નથી. એના હૃદયમાં ગ્રન્થત્વી, જડત્વી લાગણી એ અનુભવે છે અને સર્વગું મિથ્યા છે, એ વિચારવા પ્રેરાય છે. એ તો જરૂર પડે તો પોતાના જીવનનું અધિદાન આપવા પણ તૈયાર છે.

અર્જુનની મૂંઝવણ એ છે કે એને પોતાનું કર્તવ્ય સમજવું નથી. એક ભયંકર પ્રલોભન એની સામે છે. અને એ તીવ્ર માનસિક વ્યથા અનુભવી રહ્યો છે. એનો પોક્કર સરળ છે, છતાં એટલો જ વિરાટ પણ છે. તત્ક્ષણની ઘટનાસંધિને પાર નોઈ સકનાર સૌ કોઈ એ વેદનાને સમજી શકે એમ છે.

ગીતાના પ્રથમ અધ્યાયમાં અર્જુન જે નિર્વેદ અનુભવે છે એ આત્માના આરોહણમાં અનિવાર્ય-પણે આવવું અધિકારાર્થનું સોપાન છે. જ્ઞાન અને દક્ષિણતા એ પછીના તબક્કામાં આવળ આવતા કૃષ્ણાર્જુન સવાહમાંથી મળી રહે છે.

ખીમ અધ્યાયથી તત્ત્વિક પૃથકકરણ આરંભાઈ ગય છે. માનવદેહમાં મૂળતરર દેહ કે ઈન્દ્રિયો નથી પણ અવિનાશી આત્મા છે. અર્જુનનું મન આશ નવા માર્ગ પર મુકાય છે. કુરુક્ષેત્રનું રણક્ષેત્ર આમ આત્માના જીવનનું પ્રતિક બને છે; કોરવો આત્માના વિકાસમાં અંતરાય રચતા યુદ્ધોમાં. અર્જુન પ્રલોભનનો પ્રતિકાર કરી અને વાસનાઓ પર વિજય મેળવી આત્માના સામ્રાજ્યને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા ઝંખે છે. આત્માના વિકસનો માર્ગ પાતળા અને ત્યાગ દ્વારા પસાર થાય છે. અર્જુન તકપૂર્ણે દલીલો અને વિશેષ બહાનાંઓ બનાવી આ વિકટ કસોટીને નિવારવા ઈચ્છે છે, કૃષ્ણ પામે પ્રભુને! અવાજ છે એ અર્જુનને આત્માની વિજ્ઞાના ન કરવા ચેતવે છે.

પ્રથમ અધ્યાયમાં આપરૂને માનવહૃદયના ઊંડાણમાં સર્વ જવાબ છે તેનો હેતુ-સંપર્ક, સ્વધર્મના

પરિબળા, અનિષ્ટની ટ્રેસણા આ બધું તેમા છે પણ સવાદ આગળ ચાલે છે એમ નાટ્યાત્મકતા ઓગળતી જાય છે, યુદ્ધભૂમિના પડઘા ફૂટી જાય છે આપણી સમક્ષ રહે છે કેવળ નર અને નારાયણ વચ્ચેનો સવાદ

યુદ્ધનો રમ બની જાય છે ધ્યાન-ગુહા રણ ક્ષેત્રના પૂજારીના કુ-ચવી કોલાહલ સમી જાય છે અને પરમાત્મનું વિશેષના વિચારો માટે સાંતુકળ વતાવરણ રચાય છે

શુ તરીકે છે ભારતના એ સર્વપ્રિય ઈશ્વર-ને એકી સાથે માનવ અને દેવી શુણે ધરાવે છે । એ સૌ દર્શ અને પ્રેમના પ્રભુ છે- એના ભક્તો એના માટે પુષ્પ બિઝાવે છે પોતાનું સર્વસ્વ ધરી દે છે કવિ પ્રજ્ઞની વાણી કેવી હોઈ શકે એની કલ્પના કેટલા સ્વામ્યથી કરે ! કૃષ્ણ ખસ છે એવો ઉદ્

ગાર ને કવિએ સર્જ્યો છે તેને સમર્થન પણ છે.

વેદાત યુગોર્મા ઈન્દ્ર પોતે ધન છે એમ કહે છે માનવમાત્રા આત્મન એ સર્વોચ્ચ ધર્મન સાથે એકરૂપ છે એના આધારે જ આ કહેવાય છે. એટલે ઈન્દ્ર જ્યારે કહે છે કે ' મારી ભક્તિ કરો ' ત્યારે એને 'હું ને ધર્મની ઉપાસના કરુ છુ, એની ઉપાસના કરો' એમ જ કહેવું છે આવા સિદ્ધાંત દ્વારા જ વામદેવે પોતે જ મનુ અને સૂર્ય છે એવું ને કહ્યું છે તેની પણ બુમિકા મળી આવે છે.

આ ઉપરાંત ગીતા ત્રીખવે છે કે વાસના અને ભયથી મુક્ત તથા ઝાનના અગ્નિથી શુદ્ધ ધર્મેષ વ્યક્તિ ઈશ્વરી અવસ્થાને પામે છે.

ગીતાના કૃષ્ણ સીંચિતમાના નિસીમ છે માનવીમાના ઈશ્વર છે

*

પ્રિટનના માથે વડા પ્રધાન લોહંડ બ્યોજ્ બેઠક વખત વેનિસનો પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા એક દિવસ સાંજે તેઓ એક એવી જગ્યાએ જઈ પહોંચ્યા કે જ્યાં હોટલ જેવું મુકામ કરવા લાયક કેઈ સ્થળ નહોતું એક રાત ગાગવાના ઈરાદાથી તેઓ નજીકની એક મન્ય ઇમારત પાસે આવી તેના ચોડીકારને કહેવા લાગ્યા

'તુઓ ભાઈ, મારું નામ લોહંડ બ્યોજ્ છે હું પ્રિટનનો વડો પ્રધાન છું અને અહીં ફક્ત આજની એક રાત ગાગવા માગુ છું '

ચોડીકારે એકદમ ગભીરતાથી કહ્યું 'એમ । તમે પણ લોહંડ બ્યોજ્ છો । બહુ સાડુ, આરામથી અડી રહો '

લોહંડ બ્યોજ્ ચોડીકારના ચોઠા સામુ તાકી રહ્યા અને પછી બોલ્યા 'હું તમારું કહેવાનું બરાબર સમજી નહિ '

ચોડીકારે કહ્યું 'વાત એમ છે કે અહીં પહેલેથી ચાર લોહંડ બ્યોજ્ તો હાજર છે જ અને તે દરેક પોતાને પ્રિટનનો વડો પ્રધાન કહે છે '

પૂછપરછ કરતા બનર પડી કે લોહંડ બ્યોજ્ ને ઇમારત સામે બેસા હતા તે એક પાગલખાનું હંપ કે જ્યાં પહેલેથી જ ચાર એવા ગાંડા હાજર હતા કે જે પોતાને લોહંડ બ્યોજ્ માનતા હતા

પાનાચ દ બધે ય નહિ મળે

‘ તે એમા તારે શુ તરુ કાઈ લઈ લીધું છે ? લીધું રામચ કરનું ને તુ શુ વકિલાત કરે છે ? કાઈ નાનો મોટાભાઈનું ખરામ થાય તેમા કાઈ દિવસ રસ લે ? ’ ગરીબ કરે નાનાભાઈ કરજાસ કર ને કહ્યું.

‘ મોટા મુખે છે છતાં અઠકલ નથી એટલે કહેવું પડે છે બાઈ છુ એટલે કાઝે છે ખાખનું નામ બગાડે છે એટલે તો વિશેષ લાગી આવે છે માત્ર એતર દમાખું હોત તો કુ ગળી ગત પણ પશુ બિચારા ભગવાનના માણસ રામચ કરનું દમાખુ એટલે મનમા થયું કે જે અક્ષર કહું ખાજી તુ તારે રસ્તે ને કુ ખારે રસ્તે ’

‘ રામચ કરે કાણીએ કાઈ ઝાળ ચોટાડ્યો છે ? હં ભગવાનનું માણસ નથી એને કુ ઝાળખુ મારી હારે ભજીતો એક પાટલી પર ભેસતા ’

‘ એટલે જ ધરનાને દમાખો મીરને માર્યો હોત તો મરદ કહોત આતો ગાય પર થા કપો ’

‘ તુ મને મરદ કહે ન કહે એમાં ખારે કેટલા ટકા ? તુ કેટલો મરદ છે એ મારા ખ્યાનમા છે કુ ગમે તે કરી લાવુ પણ કપાતર, તારે તો મારો જ પક્ષ લેવો જોઈએ આ તો રામચ કરના ખોળામા જઈ બેઠો જ, આવ્યો જ કુ મરી જઈ ત્યારે નહાયુ દોષ એટલુ નહાવે પણ એ પહેલા મારા ધરમા દાખલ થતો નહિ ’

‘ છેકરાઓ માત્ર મોત થાય તો પણ આ તમારા કાકાને આમણે ટુકવા દેશે નહિ કાળમુખા, ટવતા તો મો દેખાડીસ નહિ પણ ખખરદાર, મર્ખ પછીવ અને અમકાવ તો ’

નાનો કરજાસ કર મૂત્રે મોટો ઢાલી નીકળ્યો. કાળ નોખડિયે બોલાવેલા ચોરીસ કરના ઘડો એના

હૃદયમા કોતરાઈ ગયા ચોરીસ કરને છેકરાઓ માડ માડ ચોરકામા લઈ ગયા

વર્ષો ચાલવા માંડયા રામચ કર અને ચોરી ચ કરનો કંધડો તો વન્ને પડીને કાઈએ પત વ્યો પણ બે લાઈએના કંધડો એમના એમ રહી તે એટલે સુધી કે રામચ કરને ઘેર લમ ઠતા તો ય કરજાસ કરે કવી દીધું ‘ ચોરીસ કર આવશે તો કુ નહી અનુ ખોટુ ન લગાડશે, કુ લમ પછી અને પહેલા આવીય ’

કરજાસ કરે લમમા તન તોડીને કામ કહું ‘ પણ બાઈની હાજરીમા લમને દિવસે ન આવ્યો તે ન જ આવ્યો ગામમાં પણ બે ભડ્યો ક્યાય બેગા થાય નહિ

ચોરીસ કરની દીકરીના લમ આવ્યા ત્યારે કમળપત્ની ઘઈ એના મનમા થયું કે તુ શુક્ય કેમ ગયું ? એના ધરના પણ એને ફાલી ખાવા લાગ્યા એકની એક દીકરીના લમ છે ને ગામમા હોવા છતાં કાંકિ હાજર ન રહે તો કેટલુ ખરામ લાગે ? એમાય પાછા વેવાઈ કરજાસ કરની વહુના શવા થતા ઠતા. કરજાસ કરની વહુ વટને કટકો દતી કરજાસ કરથી થ તે ઓછી ઉતરે તેમ ન હતી

એટલે ચોરીસ કર ખરાબર સહવાયા પણ વળ મૂકે તો ચોરીસ કર શાના ?

કરજાસ કરના મનમા થયું, નાનમા અને ખાસ કરીને વેવાઈમા ખોટુ કેખારો એટલે જ પછે તે દિવસે ખહારગામ જ રહેવું છે કારણે ય લઈ જવા એમ પણ નક્કી કયું. પણ એના મનમા પણ થયું મડાગાડ બારે છે

પાનાચ દ ગામને ચરવે દોઢ બેય ભાઈએના મનની વાત જુદી જુદી રીતે તે પાની ચો. એને એ ધર સાથે વેરી જૂનો સળધ પાનાચ દ

એવે જાઈએને અલગ અલગ મળ્યા, બને કહે કે
 'હું' કાંઈ એને ત્યાં સામે ચાલીને જઈ? પાનાચંદ
 કહે તમે બંને મારે ત્યાં આવો કે નહિ? એવે
 મુક્તિપ્રશ્નકથા બંને પાસે આ વાત કમળ કરાવી.

ગૌરીશંકરને જતી વખતે બેલાયેલા શબ્દોનો
 વિચાર આવ્યો અને કૃષ્ણ-પડવાની તોપારીમાં હતો
 ત્યાં એની પત્નીએ સરખમ ધકકો મારીને પાનાચંદના
 ધરમેજા કર્યો.

પાનાચંદ સિદ્ધતથી બંનેનો વ્યવહાર એકબે
 કરાવ્યો. પણ ગૌરીશંકરને બેલાયેલા શબ્દો ન
 ન પળાયા એનો વસવસો તો જીંદગીભર રહ્યો
 તે રહ્યો જ.

પણ કોઈ અભાગી કાલે બેલાયેલા શબ્દોના
 શુભામ બનવાનું અને તેમાં અહંકારનું એણે નાખ્યા
 કરવાનો કરોય અર્થ ખરો?

ગૌરીશંકરને તો પાનાચંદ મળ્યા પણ તમને
 પાનાચંદ મળશે એવું તમે માનો છો? મળે તો
 તમે એનો ઉપયોગ કરી શકશો કે નહીં એ બાબત
 પણ ચંકાસ્પદ છે.

માટે કોઈ ખરાબ પણે તમારા પોતાથી
 બેલાયેલા શબ્દોના મધનમાં ફસાવાનું બરાબર નથી.

કળ પરિવર્તનશીલ છે. કાળના કદમ સાથે
 કદમ મિલાવવા હશે તો પરિવર્તન લાવવું પડશે.
 હા, શાંત સત્યો સાથે પાંધેલો ન કરીએ પણ
 રહી શબ્દોને વળગી રહીએ એનો શો અર્થ છે?
 મનની પાસે

ધારો કે તમે એક રમમાં પ્રવેશ કર્યો પ્રવેશ
 કરતાં જ શબ્દો સામે મળ્યાં. એમના સરીર પરની
 સ્વચ્છતા, સુષકતા-પહેરવેશની પદ્ધતિ તમને
 આકર્ષી મઠે. તમારા મનમાં એમ થયું કે જઈને
 ખરેખર સ્વચ્છતા અને સુંદરતાના ઉપાસક છે.

પણ જ્યારે તમે એના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો
 ત્યારે તમને યદુ' કે જઈને સરીરની બાબતમાં જે
 મંત્ર પચાવ્યો છે પણ ઘરની બાબતમાં એ કારખાત
 નથી. ત્યારે તમને માહું લાગવાનું.

આથી હૃદય' ધર સ્વચ્છ હોય પણ સરીર
 સ્વચ્છ ન હોય તો ય તમને માહું લાગશે.

મની લઈએ કે તમે તેના કરતાં ડાહ્યા છો
 તમે સરીર અને ધર બંને સરખા સ્વચ્છ રાખો છો.
 સ્વચ્છતા અને સૌંદર્ય તમારો જીવનમંત્ર બની ગયા
 છે, એટલું જ નહિ તમારા સંપર્કમાં આવતા ફરકને
 તમે એના ચેષ લગાડી શકો છો. આ બધું સાચું
 પણ અદ્યેયો પતશે ખડું?

તમે સ્વચ્છતાને જીવનનું મંત્ર બનાવ્યું જ છે
 તો તમારે આગળ ચાલવાનું છે, એક બીજા કેકાલે
 અશુદ્ધિ મેડી હોય તો એને દૂર કરવા તમે એટલા
 બચ્ચત છો?

તમારા મનમાં ખરાબ વિચાર ઉભરાય ત્યારે
 તમે શું કરો છો? એને દૂર કરવાનો અને નકારવાનો
 પ્રયત્ન કરો છો? તમને એની સૂચ છે કે તમને
 એની સાથે વધુ રાવે છે?

મન નાની નાની બાબતો પ્રત્યે ક્રોધ સમજ હોય
 છે ને એના કેવા પરિણામો આવતા હોય છે. ખરાબ
 વાતો એને વાંચાણવાનું તો વધુ રાવે છે.

જરાક અમથી અસ્વચ્છતાથી તમે સુચાએ
 છો તો પછી નેનામાં ધણું ખરાબ કરવાની યક્તિ
 પ્રવચ્છન રૂપે પડેલી છે તેનાથી તમારે સુચાનું નોંધવું.
 પરિશ્રમ કર્યો પછી!

એક યુવક. એમાં બાઈ શાકના બહુ શોખીન,
 શાક પોતે જ ખરીદવા બધ. રસપૂર્વક લઈ આવે.
 હવા શાકમાં કવા વિટામીન છે એની પૂણી બહુહારી.

એક દિવસ કોઈએ કહ્યું કે તમે જો વહેલા
 હરરાજ થતી હોય ત્યારે જીવ તો શાક સાડું મળે.

ચિરમ્લક'ર વહેલા જવા લાગ્યા.
 એકવાર કાળીમ્લી હરરાજ આવે. એક ઠગલા-
 ની કાંઈ એણી કિંમત જોઈ. ચિરમ્લક કરે ય હરરાજ-
 માં બેલાવા માંડ્યું.

કેવને કરતુ ને ચિરમ્લક'ર હરરાજમાં ફાવ્યા.
 બહુ જ કરેતામાં આવી મઠે. લોકો પણ પ્રુથ થયા.
 ચિરમ્લક'ર પણ કાંઈ ચિન્મય પ્રાપ્ત કર્યો હોય તેવી

ધરમા પત્ર મૂક્યો પાછળ વીસ કિલો કાળીય
પત્ની રમાબહેન તો રોકડળ કરી મૂકી
તમારામા અકકલ ક્યારે આવશે ? આપણે પાચ જણ
એમા આટલા બધા શાકને શુ કરશે ? કયા નાખશે ?
પૈસાનું પાણી કરી નાખો છો છોકરાને કાઈ જોઈતું
હોય તો ન અપાવે પણ બીજા તો તમને ધૂતી
બળ છે'

ત્રિરમણકર કહે 'મહુ જ એકા પૈસામા
આવી છે જોટલા પૈસે પદર દિ પડેલા કિલો હતુ
જોટલા પૈસે વીસ કિલો લાવ્યો છુ '

ત્રિરમણકર સાચો હતો

પણ રમાબહેનના પિતો તો એમને એમ હતો
'શાક મારકીટમા પછરણ થાયરિને બેસતું' તે વેચી
નાખવી હતી તમારે એકિસ તો અગિયાર વાગે છે
દરરોજ આમ કરતા હો તો સવારમા બે પૈસા કમાવ '

'તારે બકમકાટ કરવાની જરૂર નથી હુ
સામેના મદિરમા સાકુએને ખીચકી અપાય છે ત્યા
આપી આવીશ તને ખખર છે ને કે પૈસા જવ તીલાલે
પણ એમ કયું હતુ '

રમાબહેન કહે 'તો બલ જલ્દી મારે જય
તીલાલ જેવા થયુ નથી મારે આ પોટલા ધરમા
જોઈએ જ નહિ જને સરતુ મળતુ હોય તેમ
જરૂર ઉપરવત્તુ શા કામનું ?'

વાત બે માણસ વચ્ચે ચલતી હતી ને રમા
બહેનનો મિત્ર ભારે હતો એટલે મે પૂછયુ નહિ,
પણ જો રમાબહેન એકલા મળે તો મારે પૂછયુ છે
'રમાબહેન, આમ વધુ પડતા શાકને બહાર કાઢો
છો અને છગી જાઓ છો તે પ્રમાણે વધુ પડતા
પૈસાથી છગી જાઓ છો ખરા ? એને ધરમા આવ
વાની મના કરો છો ખરા ?'

મને ખાતરી છે-કે રમાબહેન કહેશે 'શાક
તો ખરડે પણ પૈસો કાઈ જોહો જ નજી બલ છે'

હું જવાબ આપીશ, 'વધુ પડતુ શાક કેવળ
પોતે જ ખરડે પણ વધુ પડતો પૈસો તો ખીજો પ
ખરડે છે'

એક દિવસ નવરસોને સ્વપ્ન આવ્યું
સ્વપ્નામાં જુએ છે તો ભગવાનનું વિમાન આવ્યુ
છે રોડે તો ભગવાનની આગતારવાગત કરી એક
બાબુ ભગવાન જેવા મહેમાન અને આ બાબુ નવર
રોડ જેવા યજમાન કાઈ મણા રહે

સોનાના પાત્રમા અનેક પકવાન
રોડ પુલપુલસ
ભગવાને પ પુલપુલસ !
સાથે ભકતો આવ્યા હતા તેપ મળમા,
ગમના માણસો પણ પુલ

બધુ પુરુ થયુ ભગવાને આરામ કરી લધિ
પછી રોડ એમની પાસે બેઠા પત્ર ફામતા ફામતા
પૂછયુ 'ભગવાન, હું બહુ રાજ થયો કેમ આવયુ
થયુ ?'

ભગવાન તો પ્રશ્નની રાહ જોઈને બેઠા હોય
એમ તરત કહ્યુ 'હોકરા, હુ તને લેવા આવ્યો છુ '
શેનો ચહેસે સફેદ પૂણી જેવા થઇ ગયો
તેમણે વિમારિને કહ્યુ, 'ભગવાન મારે થોડુ ક
કામ છે કહેા તો બેક દિમા પનાવીને તમારી હારે
આવુ '

ભગવાન એ વાત પર પણ પ્રસન્ન થયા
'હોકરા, તમ તમારે કામ પતાવો અમેજ જરા આમ
આગળ જઈ આવીએ'

રોડ પેઠુ ભરીને પસ્તાવો કરે છે કે મે કેમ
ભગવાનને જવા લધા મારે ભગવાન સાથે જવા
કરતા બીજુ અચત્યનું કામ હોઈ શકે ? મને શુ
સાડુ ને શુ નરસુ એના વિવેક ન રહ્યો માડુ
કામ કયા અને ભગવાન હારે જવાની વાત કયા !
અરે હું મારા પરમ સ્વાર્થને પણ એળખી શકયો
નહિ કાચ અને મણિ મારી પામે મૂકવામા આવ્યા
ખતેની કિમત જાણતો છતાં મે કાચની પદ્ધતી
કરી.'

આપણે ભગવાન મેળવવા પ્રાર્થના કરીએ
છીએ પણ જો તે આવે ના ? સોના ને કપીરનો
વિવેક દાખવતા તીખીશુ !

નહિતર રોડને તો ચપનાતો જ પસ્તાવો
થયો આપણને કદાચ જાગતા થયે

હું કાળાં હૈયાં

સ્વાત્તરકાર : ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી

એલિઝાબેથ બર્ડ

(૧)

થોડાક વર્ષ પહેલાની વાત છે. શિયાળાની નવું હતી કકકડતી ઠંડી હતી. સાંજનો સમય હતો. છત્તર સ્કોટલેન્ડના કુંચરાળ રસ્તા પર એક બસ ધીમે ધીમે આગળ વધતી હતી. આ બસમાં બે સ્ત્રીઓ પાસે પાસે બેઠી હતી એમાંની એક પ્રવાસેનીકળેલી અમેરિકન બાઈ હતી. એની બાજુમાં બેઠેલી કઠાવર બાવાની, દેખાવમાં અત્યંત સાદાસીધી એવી સ્કોટલેન્ડના ખેડૂત વર્ગની સ્ત્રી હતી.

વાતમાં ને વાતમાં પ્રવાસી સ્ત્રીના આ ટાણે સ્કોટલેન્ડનો પ્રવાસ ખેડવાનો હેતુ ન સમજતા સ્કોટ સ્ત્રીએ તેને કહ્યું : “ આ જાતુમાં અહીં સખત ઠંડી પડે છે, પવનના તોફાન સાથે તમે ત્યારે વરસાદ પડે, હેરાન થવાય તમે આ શિયાળામાં અહીં આવવાનું પસંદ કર્યું એ નવાઈ જેવું ”

“ મને તો આ જાતનું હવામાન પસંદ છે હું હમણાં એક ઐતિહાસિક નવલકથા લખી છું. એને માટે મારે વિગતો એકઠી કરવી છે, એ માટે મારે ગ્રામકાના લોકો સાથે વાતો કરવી જોઈએ, જૂના જમાનાથી પરંપરામાં ચાલી આવતી, ઝાઝા ફેરફાર વગરની, કલકથાઓ તો ગ્રામકામાં જ જરૂર ને ? મારે તો હવેના ચારસોએક વર્ષની માહિતી એ રીતે ભેગી કરવી છે. ” પ્રવાસી બાઈએ કહ્યું.

“ એમ ! તો તો તમે જરૂર મારે ત્યાં ચાલો. બે રાત રોકાવામાં વધિશ તો નથી ને ? અમારું ઘર નાનું છે, પણ કુદરતી. મારા પતિ કામ માટે ટકોરમાં ગયા હોઈ મને એટલું બહુ એકત્રુ એકત્રુ સનું સનું લાગે છે ! તમ આવો તો તો મને ખૂબ આનંદ થશે. ” ખેડૂત સ્ત્રી બોલી.

મેટર એક સ્થળે થોભી અને બન્ને સ્ત્રીઓ નીચે જતરી ચાલવા લાગી. વરસાત વરસાદમાં એ

લોકો આગળ વધ્યાં. છેવટે બે ટેકરીના ઢોળાવ પર એક નાનકડું કાળા પથ્થરનું મકાન દેખાયું. મકાનમાં પહોંચતા જ ખેડૂત સ્ત્રીએ સાદા છતાં અત્યંત સ્વચ્છ એવા આગલા કમરામાં મહેમાન માટે વ્યવસ્થા કરી તેને બેસાડી

એકાએક વીજળીના દોધા હોલારાઈ ગયા. યજમાન સ્ત્રીએ નિસાસો નાખ્યો “ અરેરે ! વીજળીનો પ્રવાહ કપાઈ ગયો લાગે છે ” કહેતા તેણે મીજમત્તીઓ સળગાવી અગ્નિવાળું કહ્યું. તે બાદ એણે દેવતા સળગાવવાનો આરંભ કર્યો.

એટલામાં બારણું ઠોકાયું. બારણું ઉઘાડતાં એક છોકરો અદર આવ્યો. ખેડૂત સ્ત્રીએ એના પાછી નીચળતા કાઢે ટોપી લીધી.

ઠંડી ઊરાડવા તે દેવતા પાસે ગયો. છોકરાની ઉંચર બારેક વર્ષની હતી. બિચારો બહુ જ કંઠગી રીતે અપચત હતો જરાક થાક ખાઈને એ બોલ્યો : “ બાપુએ તમને ટેલિફોન કરવાનો ધણે પ્રયત્ન કર્યો. ટેલિફોન બચડી ગયો લાગે છે તમે સહી સલામત તો હોને-એટલું જોરને કું આવ્યો છું ”

“ બહુ સારું કહ્યું બાઈ ! જો આ બકેન આપણે ત્યાં મહેમાન છે. આજે અહીં જ રહેવાના છે ” માએ કહ્યું.

એટલામાં બહાર જોરથી પવન ફૂંકાવા લાગ્યો. બારી બારણા ધમધમી ઊઠ્યા. કંપમહાનો જિજ્ઞાસી જિજ્ઞાસી અફળાવા લાગ્યાં. બારી-બારણાની તડમાંથી અજાણ્ય આવતો પવન ભપકર સુસવાટ કરવા લાગ્યો.

“ આવો તોફાન માણવાનું મને તો બહુ જ ગમે છે. આ તો આપણે ધરમાં છીએ, પણ પ્રુલ્કામાં હોઈને ત્યાં જ હોઈક સલામત જગ્યાએ બસ-બસ બળતા તાપણ પાસે બેઠા હોઈએ તો કેવી મજા આવે ! ” પ્રવાસી સ્ત્રી બોલી

“તમને બીક નથી લાગતી ?” હોકરો એકદમ બોલી ઊઠ્યો ?”

પ્રવાસી સ્ત્રી ના કહેવા જતી હતી ત્યાં તો કથાથી ન કરે અત્રી પેલી ખેડૂત સ્ત્રી વાતનો તણ પકડી ઝડપથી જવાબ દીધો.

“બીક કેમ ન લાગે ? બીક તો એમને પણ લાગે ને મને પણ લાગે પણ અત્યારે તો અમારી પાસે તારા જેવા મરદ છે ને ! પછી કાંઈ બીક હોય !”

આ જવાબ સાંભળતા જ હોકરો આનંદમાં આવી ગયો. એનો ચહેરો ખીલી ઊઠ્યો એના અંગ્રેમાં જણે નવું એનન વ્યાખ્યુ

કાજીભર ચાલિ ઉઠાઈ પછી એ ઊઠ્યો.

“બધું બરાબર સલામત છે કે નહીં તે કુ જોઈ આવું” એમ કહેતોકને બોલતો એ કતો એરડાની બહાર ચાલ્યો.

□ ○ ○ ○ ○ ○

આ પ્રસંગ તો સારો છે પણ એમાંથી વિચારવાનું કેટલું બધું રહે છે ? પ્રવાસી સ્ત્રીના “ના” નો સંધિ જવાબ અને ખેડૂત સ્ત્રીના બીધાશબ્દો છુદ્ધિપૂર્વકનો જવાબ એ બે વચ્ચે કેટલું બધું અંતર છે ? સામા માણસના માનસને બરાબર સમજી જઈ પોતાના અને પારકાના જીવનને બધું બધું રાખવા માટે વાણીનો આવો સદુપયોગ કેટલો ફલદાયી છે ? સાચે જ સંપ્રદામાં અદ્વિત સંક્રિત છે બંકિતના માનસને અને એના જીવનને પદપાવ મા કવચિત્ એકાદ અમ તાત્પર્ય સંબોધન પણ અજળ કામ કરી ગય છે.

ખેડૂત સ્ત્રીના ચંપકેએ કેવી જાડુ કથો ? એક અપ્રત્ય હોકરો પોતાને સંક્રિતશાળી મરદ ચણીને તે પ્રેનાણે વર્તવા મંદી ગયો ! ખેડૂત સ્ત્રીએ જે સંપ્રદા ઉચ્ચાર્યાએ એના ઉપાની સ્વાભાવિક માયાળુતા ક રજૂ જાત દરી કે પછી એમણે દેવપુર સર અમ કથુ હશે ? એને ઉપે તે ટાણે દુષની લાગણી દશે ? કેવળ છુદ્ધિનો ઉપયોગ જ એણે કર્યા હોય એમ તો ન ખતે ? બન્ને વાત બેળી દશે !

જે હો તે પરિણામ ઉપરથી જો કાઈની કિમત અઠાતી હોય તો ખેડૂત સ્ત્રીનું દુઃખ ઉપુ એના અંદરની અતિવિશાળ ઉદારતા પ્રગટ કરી મહામુલ્ય નથી કરતું ?

(૨)

સાત વર્ષની ઉંમરની એક નાનકડી બાળા હતી.

એને ઘેર અજો ચઢાપાણી હતા અને સમા વહાલા તથા ઝોળખીતા પાળખીતાની મેદી સખ્યા હાજર રહેવા સમ્ય હતા.

મા ખૂબ જ કામમાં હતી નાનકડી ઠીકરીને પણ માનો બોલો હળવો કરવાનું મન થયું. બહાર જઈને એણે સાવ સામાન્ય વખાતા રૂનો તોડી તોડીને તેના ચૂંચળો તૈયાર કર્યા.

ઉત્સાહથી ઉજળતી તે ધરમા દોડી ને પેને ગુરુડા માના હાથમાં મૂક્યો

સામા-પ મા હોત તો તેણે ‘લાવ બેટા’ કરીને ગુરુડા લઈ, એકાદ ભાગેલી દુધની ચીલીમાં તેને બેસી રમેલામાં તેને સ્થાન આપ્યું હોત

પણ ના, અહીં તો ગુરુડી જ વાત હતી. માતાએ બાનદથી પુત્રા પાસેથી ગુરુડા લઈ, ત્યાં પેલી સુદરવા સુદર ફલદાનીમાં તેને કાળજીથી બરાબર ગોઠવ્યો અને સોની સ્વાભાવિક રીતે જ નજર પડે એવા મોખરાના ચ્થાને તે ફલદાની મૂકી.

ઠીકરીનું અંતર આનંદથી ધનચંદી ઊઠ્યું.

પ્રસંગ નાનો છે છતાં પ્રેરક છે. અટલી એક નાનકડી વાતથી માએ ઠીકરીના અંતરમાં આનંદ પેદા કર્યો, પણ તે ઉપરાંત તેનામાં આત્મ શક્તિ ઉત્પન્ન કરી જળકે નાના હોય એમની અજુઆવાતને કાણે કથુક બરાબર ન કરી શકતા હોય, તેવે પ્રસંગે એમની આત્મશક્તિને મજબૂત કરનાર આવા કથો એમના જીવન પદપામાં કેટલો મેટો ફાગે આપે છે ? સમાની લાગણ્યએને સમજને વર્તવાનું સહેલું નથી પણ જે અકિત માતાની મરદ વર્તી શકે તે એના સમારમમાં આવતા સો

કોઈ માટે કેવી અદ્ભુત પ્રેરણામૂર્તિ બની જાય !

(૩)

એક ખાનદાન કુટુંબમાં નાનકડો સમારજી હતો. હોકરાઓ ભેગા થઈને રમતા હતા.

એક સદી શરમાળ હોકરી સોથી જુદી પડી. બીજા પાસે ઊભી રડી ગઈ હતી રમવાની તેની ઇચ્છા હતી, છતાં તેની હિંમત ચાલતી ન હતી. બાળકોનું એની તરફ ધ્યાન પશુ ન હતું.

એ હોકરીની આ દયા બાજુના ઘરના હોકરાએ જોઈ, તે ધીમેથી એની પાસે ગયો ને મીઠાશથી એને પૂછ્યું “તું મારી જોડે ન રમે ?”

હોકરી ખુશ થઈ ને રમવા લાગી. રમતમાં તો તે કુશળ નીકળી એટલે ધીમે ધીમે બધા હોકરામાં થોડા વખતમાં તે હળી ગઈ. પશુ પોતાને રમવા બોલાવનાર હોકરા માટે એને કામખેનો પક્ષ પાત થયો.

(૪)

એક સ્નેહાળુ દક્ષીના જીવનની આ ધાર્મિક કથા છે.

પત્નીની ચાળીસમી વર્ષગાંઠને દિવસ હતો.

સ્ત્રીએને વધતી જતી ઉંમરનો વિચાર કેટલો બધો ખેદ ઊપજાવે છે ! સુષરેલા સમાજમાં હવે યુવતીઓ તરફ જ સૌનો પક્ષપાત હોઈ યુવ વસ્થા વટાવવાને બદલે ઊંઘેલી સુદરીઓને સ્વાશાવિક રીતે જ વિપાક થાય અને તેમાં ચાળીસમી વર્ષગાંઠ ! હવે તો અખવય પશુ પૂરી થયા આવી હોવાનો ખ્યાલ સ્પર્શવર્તતા વનિતને કેવો દિલ કપાવનારો બને !

પોતાની વર્ષગાંઠને દિવસે જ સવારમાં આ વિચારે સ્ત્રીની આખમાં આસ આપ્યા.

સવારના ચા નાસ્તા વખતે તેણે પતિ સાથે આ બંને બોન જ સેવ્યું. પશુ પતિ જહાર ગયો ને તરત જ તે મોકળે મેઝે રડી પડી એની કંપનામાં ધોળા વાળવાળી, ચામડીએ કચલીઓવાળી, પ્રમા

ણમાં સ્થૂલકાય એવી પોતાની ઘડપણની મૂર્તિ ખડી થઈ ગઈ હતી.

પતિ બહારથી પાઠો ફર્યો તે ગાળામાં પત્ની થોડીક સાતિ મેળતી થકી હતી, પશુ એના અતરનો ઉચાટ સમજા ન હતો.

ભોજનનો સમય થયો ને બન્નેએ જમી લીધું. તે પછી પતિએ વડાશથી કહ્યું, “ચાલ, ને તો ખરી કુ તારે માટે ની ભેટ લાવ્યો છું !”

પતિ અને પત્ની બન્ને એકમીજને તેમની વર્ષગાંઠ પ્રસન્ન જ ભેટ આપતા એ ભેટોની પસંદગીની બાબતમાં મોટે ભાગે તો ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિ જ કામે લગાડતી. પત્નીને લાગ્યું કે પોતાને જેની જરૂર છે તે નથી દેખતો. ‘કુકર’ (Cooker) તો પતિ નહિ લાવ્યા હોય !

પશુ ના, પતિએ આવેલ બાકસ ઉધાડતા જ અદરથી એક સુદર સાડી નીકળી એક નાની કામ્પીમાં એને તરત જ ગંથી જાય એવાં ઉલ્લી દબાવી એરિંગ હતા. સાડીના રંગને અનુરૂપ એવાં સુદર ચપલ પશુ એણે જોયા અને એનું ટેકું નાખી જાયું. પતિ જ તોપથી પત્નીની ચેષ્ટા નિહાળતો બાજુમાં બેઠો હતો.

પાછળથી પોતાની બહેનપણીની જોડે વાતો કરતા ભયારે આ વાત નીકળી ત્યારે તે સ્ત્રીએ જણાવ્યું “મેં એ બધું જોયું ને કુ સમજી ગઈ એણે કહ્યું જ બોલ્યા ન હતા અને છતાં એમની પસંદગી માં જ એમણે એમના કાપો નહોતાં ફાટાવ્યા શું ? બાણે કહેતા હોય કે મારે મન તો તું સુદર છે, યુવન છે, સ્પર્શમણી છે. અને મારે મન આથી વધુ શું હોય ! મારા અતરનો ખેદ તે દિવસથી સાવ દૂર થઈ ગયો ! અને મારા જૂનો ઉત્સાહ કાયમ થયો છે હવે મને જીવનમાં ઉલ્લાસ, ઉલ્લાસ ને ઉલ્લાસ જ દેખાય છે !”

ચરિત્રીત જીવનને ઉમળવા માટે આવા પ્રસંગોનું પુનરાવર્તન કેટલું બધું જરૂરી છે ! જે પરસ્પરના પૂરક અને સહાયક છે એવાં જીવનભરના

આ સારીએમાં આમાંની ઘાતણીને સમજી જઈને પ્રસન્નને સાચવી લેવાની હેવા ઉકલત હોય તો જૂની પર સ્વર્ગ જ ભરતે ને ! પરસ્પરની દુરેથી પ્રેરણા પામી જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે ચેતન તે ઉલ્લાસ અનુભવનારાં દંપતીને સ્વર્ગના સુખનીય વાંછના રહેતી હશે ખરી !

(૫)

પાયેક વર્ષના એક બાળકના ગળામાં કાંઠા કપાવવાના હતા. બાળક હંસ્પિત્તલ ગયો ત્યારે પેતાને ખૂબ જ વહાલો રમઝામો કૂતરો પશુ લઈ ગયો. કૂતરો કાંઈ તાલે ખરીદેલો ન હતો; જીવું હતો, એના રંગ પશુ અંધો પડી ગયો હતો અને એક આંખ પશુ એણે ગુમાવી હતી. છતાં બાળકને એ કૂતરા માટે ભારે મમત હતી.

ઔપરેશન માટે એને ટેબલ પર સુવડાવ્યો ત્યારે પશુ એ પેલા કૂતરાને સોડમાં દબાવીને જ સૂતો.

ડોક્ટર આવ્યા, ઔપરેશનની તૈયારી થઈ ગઈ છે એમ જણાવતાં નર્સે આજણ આવી બાળક પાસેથી કૂતરો લેવાની તોષ્ટી કરી ત્યાં જ ડોક્ટરે એને શેડી, પ્રસંગિક ગળીશાથી કહે, “રહેવા દો એ કૂતરાને, એનેય ઔપરેશન કરવાનું જ છે ને !”

ઔપરેશન બાદ ક્ષોરોદ્ધેમની અસર ઉતરતાં ભયારે ઉઠારો જાનમાં આવ્યો ત્યારે એણે બોલ્યું તે એના વહાલો કૂતરો પશુ ઔપરેશન ઉપર માથું રાખી સૂતો છે અને ને ટેકાલેથી એની આંખ નીકળી ગઈ હતી તે ટેકાણે એક સ્વચ્છ પાટો અત્યંત સફાઈથી અને કાળજીથી ડોક્ટરે બાંધ્યો છે !

○ ○ ○

પેતાના બાળક-દર્દીની ઘાતણીના ખ્યાલ રાખનાર ડોક્ટરે બાળકના ઔપરેશન વખતે એ બાળકના રમતના સાથી એના રમઝામો કૂતરાને પશુ સાચી તરીકે રાખ્યો ! સમજવેદનની ઘાતણી લેવાનો માર દળવો કરવામાં ટેલી બધી મદદરૂપ બને છે !

મુદિપૂર્વક પાશકને ઉપયોગી થઈ પડવાની અને પ્રેતસાહિત કરવાની આવી નાની-મોટી ટેલિપાતક આપણને અવારનવાર સાંપડતી રહે છે.

(૬)

એક બહેન બનરમાં ખરીદી કરવા નીકળ્યાં.

એક ટેકાણે જ્યાં જિંદી બેઠક ઉપર બેસી બાપ સાકામજી પેચતો હતો તે તેના આંદેક વર્ષના પુત્ર નીચે બેસી બેસી તેને મદદરૂપ થવા બનતું કરતો હતો.

પેલા બહેન ત્યાં આવ્યાં. પેલા ઉઠારાએ એમની જરૂરિયાત પૂછીને એમને એક કોબી ફાલાર વેચ્યું. પેલા લેવા માટે તે હવે ખુશ થતો રાહ નેતો બેસો.

પેલા બહેને પર્ષમાથી પેલા કાઠવા, પશુ પેલા ઉઠારાના હાથમાં આપવાને બદલે તેમને બેસી હાથ કરી એના બાપને પેલા આપ્યા.

આમ ઘરાની સાથે જ ઉઠારાના મોં ઉપરનું હાસ્ય જિંદી ગયું. એના ખલા દગ્ગી ગયા, એ કરીબડો બની ગયો.

પેલા બહેનની ચપગ દટિએ બા રેશાર પારખ્યો અને એમને લાગુ કે પેલા બાળકનું સ્વમાન ધરાવું છે, તરત જ એમણે પાટો ઉઠારાને ઉઠારાને ટામેટાં ને ગાંજરોના શબ પૂછ્યો. કચવાટ અને ઉઠારાએ જાવ કહ્યો, પેલા બહેને બને મીઠા થોડી થોડી ખરીદી અને ઉઠારાએ તે એમની વેલીમાં મૂકી આપી.

પેતાની પાસે પેલા ચૂકવવા બેઠક પર ચૂરણ હતું તે છતાં પેલા બહેને એક રૂપિયાનો નોટ કાઢી પેલા ઉઠારાના હાથમાં મૂકી.

બેએક મિનિટ મોડા પર યસ્તો થાવી પેલા ઉઠારાએ હિસાબ ચૂકા કર્યો. પછી એક એક મુલ્લિય બની પેલા બહેનને બાકીના પેલા બરાબર હિસાબ પ્રમાણે પાઠ આપ્યા.

પેલા બહેને તરત જ એને કહ્યું, “વાહ,

વિભિન્ન દેશોના રીતરિવાજો

મધ્ય આફ્રિકાના લક્ષણ નામની જાતના લોકોને જ્યાં સુધી હાંત અણીવાળા ન હોય ત્યાં સુધી સ્ત્રી મળતી નથી. આ પ્રમાણે જંગલી જાતિમાં હાંતને અણીવાળા બનાવવાનો રિવાજ છે. જ્યારે તે હસે છે ત્યારે શિકારી પ્રાણીએ ખોલેલ મોઢા જેવું લાગે છે.

ચીનના હસિણ પશ્ચિમમાં આવેલ ક્વાઈચાવ નામના પ્રાંતમાં તાળકોવળાવ નામની જાતિ રહે છે તેના અર્થ 'હાંત દૂર કરનાર ક્રિયા' થાય છે. તે કન્યાના લગ્ન કિવસે કન્યાને ચૂકની બહાર લઈ જઈને આગળના બે હાંત ખેંચી કાઢે છે.

ફોર્મોસામાં પણ જ્યારે સ્ત્રી યુવાવસ્થામાં આવે છે ત્યારે તેના આગળના ઉપલા બે મધ્યમંગળા હાંત તોડે છે. જ્યાં તે સારી રીતે હવા લઈ શકે.

પોલીનેસિયા જાતિના એવા રિવાજ છે કે કુટુંબમાં કોઈ એકનું મૃત્યુ થાય તો પોતાનો એક હાંત તોડે છે.

કુરોપની કેટલીક જાતિમાં લશ્કરી નોકરીમાંથી છૂટવા માટે પોતાના હાંત તોડી નાખે છે.

ઓસ્ટ્રેલિયાની સુલબન જાતિના લોકોમાં જંગલમાં જઈ બે દિવસ અને એક રાત્રિ રહે છે. તે દરમિયાન તેના ઉપરના બે હાંત કાઢીને તેની માતા પાસે લઈ જાય છે.

હસિણ આફ્રિકાના જેઝર જાતની જટકતી રાજાની રીતો પોતાના જાતને અથવા આસપાસ પ્રુથ રાખવા ઉપર અને નીચેના બે હાંત કાઢી નાખે છે.

કયાપાના શાહમ્બા અને ત્યાંના લોકો ઉપરના મધ્ય બે હાંતને ચીમટા આકારના બનાવે છે.

પૂર્વ આફ્રિકાના મસાઈ લોકો પોતાના લોકોની સેળ અને વિશેષ કરી લોકોની ખાર વર્ષની ઉમરમાં જ કુદરતી સ્થિતિના હાંત કરતા કૃત્રિમ હાંત વધુ પસંદ કરે છે.

કોંગો નદીની બાજુમાં રહેનાર લોકો કાચરવાળા હાંત પસંદ કરે છે.

રંગીન હાંત બનાવવાનો શોખ

એન્થ્રોપીના પૈસીફીક ટાપુ અને હિંદી પહાડ સમુદાયમાં રહેનાર પુરાતન લોકો, ભારતના કોળી, ખારવા, બોખ અને અન્ય કોમના લોકો કાળા અથવા લાલ રંગના હાંત લેતા.

ઓસ્ટ્રેલિયા નદીના ટાપુ ખાપુઆના પુરાતન લોકો પણ હાંત કાળા રંગના હાંત લેતા.

કઈકર વિલ્હેમના લોકો હાંત કાળા રંગના હાંત લેતા. ગરીબ સ્ત્રીઓ રંગીન શકતી ન હતી. કારણ કે હાંત રંગવાની મૂલ્યવાન વસ્તુઓ ખરીદી શકતી ન હતી.

જર્મનીમાં આવેલ ગીનીકેના કિનારાના લોકો એક પ્રકારની ચાટીનો ઉપયોગ કરતા હતા. જે નાગિએરના મૂળના રસ સાથે મેળવતા અને હાંત પર લગાવતા.

હેલ્સા થોડા વરસથી અમેરિકા અને જાપાનમાં કૃત્રિમ હાંતને વધારે પસંદ કરે છે. કારણ કે પરિશુલ્ક સ્ત્રી, શાહમ્બા, ઉપરાવ અને ગ્રેટા લોકો માટે આ આવશ્યક ચાલે છે.

હાંતોને સુંદર બનાવવા વિભિન્ન પ્રથા

ચિનન ચિનન દેશમાં હાંતને સોલ્ફોવાન બનાવવા માટે સોફ્ટ, રોકકોરટલ, માલ્ડિય, સુવર્ણ, હીરા અથવા તેની વસ્તુ દ્વારા રંગાર કરતા હતા. સાધારણ રીતે મધ્ય ભાગમાં ઉદ્ધ કરી ઉપર લખેલી

કોઈ એક વસ્તુ મુકતા હતા આ ઉપયોગ મુમાનાના બેઠક બોરનિવાના ડીવાક, મધ્ય સેલીમીસ ટાપુના રોકેટ, મેક્સિકો અને યુકેતાનના લોકો ઉપયોગ કરતા હતા.

ઈન્ડિયન લોકો દાંતમા દિદ્ર પાડી કાળો રંગ કરે છે આધુનિક ફેશનેનલ લોકો આગળના દાંતમા રત્ન મુકવાનું પસંદ કરે છે અમેરિકન અમીર અને પેરીસની સ્ત્રીઓ પેતાના દાંત સુદર બનાવવા પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચે છે દુનિયાના મોટા ભાગના લોકોમાં બાળકના પડી ગયેલ દુધિયા દાંતને મકાનના છાપરા પર ફેંકવો નિયમ છે અને વર્તમાન સમયમા પણ છે.

દુખતા દાંતની ચિકિત્સા

યુગોસ્લોવિયાના લોકો કૃત્રિમદાંતના ઉદ્ભવા દારૂ કરતા હતા રશિયન લોકો બદ્ધકના દાંતના ચૂર્ણનો ઉપયોગ કરતા હતા બવેરિયાના હાઈડાકેલે રિક એસીડનું દીપ્ત પિત્તળના તાર દારૂ નાખતા હતા. ચીનના લોકો સોમ્બરો ઉપયોગ કરતા હતા જર્મનમા લોખંડ ખૂન તથાની તેના પર તેલ નાખી વરાળ લેના હતા બોહીરિયામાં કાનનો મેલ કાઢી તેની ગળી બનાવીને દાંતના જિર્મી ચૂકતા.

દાંતનો ઉપયોગ

દાંતનો ઉપયોગ ફક્ત ખોરક ચાવવા માટે જ નહિ પણ મિનન મિનન રીતે થાય છે જેને મઠ લાગી હોય તેને દાંતના ચૂર્ણનો વુમાડો દેવથી મટે છે તેવી માન્યતા હતી જર્મનમા આવેલા હોર્ન-મુલ્કમાં મુદ્દાના દાંતનો ઉપયોગ દિરદદની ચિકિત્સામા થતો મિલાડીના દાંતનો ઘસારો મસા પર ચોપ થતો હતો ચિત્તાનો દાંત ખાસે રાખવથી અચૂક નિશ્ચાન થાય છે મગરના દાંતને સ્પર્શ કરવાથી બાળકની છદ્દા નાક ઘસે છે ગાવના દાંત અગ્નિ કમંમા અને અગ્નિ નામના વિકારમા થતા દાંતી દાંતની બસ્મ રામરજક તલ્કા ટાલ દૂર કરે છે ફેતરા, અધ, વરાઠ, ચાપ વગેરેના દાંતનો વેપ મૂક મા ઉપયોગી થતા.

દાંતમંજન

હિથોકેમિસ હરબુનું વીચકુ અને ઉદરની બસ્મનો ઉપયોગ મંજનમાં કરતા રોમન લોકો દાંત નું મહત્વ સમજતા તેથી થોત દાંત પસંદ કરતા ફેટુક નામક લેખિકાના વર્ણનમા ઉત્તેખ છે કે દાંતને સુદર બનાવવા માટે અસ્મિ, ગૂચ અને ઈકાનો ઉપયોગ કરતા રોમન સફેનસ ઠેલાડીયસની સ્ત્રી મેસેલીના ગૂચ બસ્મ આદિનો ઉપયોગ કરતા હતા અરબસ્તાન, ઈશ્વત અને વિમિન દેશોમા અધ, ખાલ, તાડી, ચૂનો અને બીજા દ્રવ્યોનું મિશ્રણ કરી દાંતમંજન કે લે. માટે ઉપયોગ કરતા કેટલાક કવી એવી મ-તા હતી કે ઉંડે ખાધેલી રોટલીથી દાંત મજબૂન બને છે ચૂનાતમા ફેંકે તે ગરમ ઉક-જતા પાણીમા નાખી તે પછીના કામળા કરવાનો રિવાજ હતો જેથી દાંત મજબૂત થાય બવેરિયન લોકો મિલાડીની પછળ દોડી તેના ફેવેદને દાંત પર લગાવતા જર્મનના લોકો અધેડીના દુધનો ઉપયોગ દાંત પર ધસવા માટે કરતા.

દાંતનું અહરવ :

આરોગ્યને આપણે જીવન માન્ય છે તે જીવનનો દરવાજો મુખ છે.

સાહિત્યમા દાંતોને મોતી, દાઢમી કળી વગેરેની ઉપમા આપી છે.

કિમતી હીરા કરતા પણ દાંતનું મૂલ્ય વધારે છે મેક્સિકાના પ્રમુખ એક્ષોરાએ કહ્યું હતું 'હું મેક્સિકાની પ્રબળ બદ્ધક પકડવાનું વીખનવા કરતા દુધમલ પકડવાનું ચીખવવું વધુ પસંદ કરીશ.'

ભાષા શુદ્ધિ અને ઉચ્ચાર શુદ્ધિ માટે દાંતની આરક્ષતા રહે ■

અમેરિકાના પ્રખ્યાત ડૉક્ટરે સરોધન કહ્યું છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિના દાંત અતિસ્વચ્છ હોતા તેને કોઈ પણ પ્રકારને વ્યાધિ ઉત્પન્ન થતો નથી એટલું જ નહિ રોગોએના દાંતને સ્વચ્છ કરવાથી તે રોગોના રોગ દૂર થાય છે આ નવન પ્રયોગ કાસના થાયલ સેનિકા પર કરવામા આવેલ અને પરિણામ સુદર આવેલ

૧૮૬% વિહાર દાંતના સડવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને દાંતના સડવાથી ચતા વિકારથી શરીરના અન્ય ભાગમાં રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આંખ, અસ્તિક, અસ્થિ, સ્તંભ, ફેફસાં, આગાશ્ય, હૃદય, યકૃત, પિત્તાશય, કિડની, મૂત્રાશય વગેરેમાં વિકૃતિ આવે છે અને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

દાંતના રક્ષણના નિયમો

આયુર્વેદશાસ્ત્રમાં દત્તરક્ષા મારેનું વર્ણન વિસ્તારપૂર્વક લખેલ છે. દંત શોધન, દંત મંજન, કવચ, ચંદુષ, યુગ્મશોધન આદિ વિભિન્ન પ્રયોગો ઉલ્લેખ છે. ભોજન પછી ચંદુષ તથા મીઠાના પાણીના કોમળાનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. દંત-ધાવન, પોષક તત્ત્વોના ખોરાક અને સામાન્ય ઉપ-મારથી દંતરક્ષા થઈ શકે છે. માતા, પિતા, શિક્ષક અને અન્ય વડિલજનોએ બાળકોના દાંત પર પુરું ધ્યાન આપવું જોઈએ અને નીચે દર્શાવેલ નિયમોનું પાલન કરાવવું જોઈએ.

(૧) દિવસના બે વાર સવારે અને રાત્રે

પૃષ્ઠ ૫૧૧થી માણુ]

*

વાહ ! તું તો ખડો હોસિયાર છે ! આટલો જલદી હિસાબ તો મારાથી પણ થતો નથી."

"અરે એમાં તો શી મોટી વાત હતી ?" એમ કહેતાં કહેતાં બાળકે બાઈ સામે જોયું. અલગત બાળકને માટે તો અરેમર એ બહુ મહત્ત્વની વાત હતી જ, અને એ સ્પષ્ટ યતાં પેલા બહેન અને બાપ-ડીકરાનાં મુખ ઉપર સંતોષ અને આનંદની સુરખી ફેલાઈ.

□ □ □

કહે છે કે આ જાતની અંતરની ઉદારતા સામી વ્યક્તિના સ્વભાવનો રક્ષક અને પોષક બને છે અને એના ઘડતરમાં ખૂબ જ મહત્ત્વની બને છે. એક નાનકડાં દાખલાથી એ સ્પષ્ટ થશે. બાપ નોક-રાએથી જાંને ધેર આવે ને બાળક એની સામે દાડી જઈ, એને ભેટી પડી, ઉત્સુકતાથી પ્રથ કરે કે

મતા પહેલાં દાંતનું કરવું.

- (૨) ઇસ્મેદાદી તેલનું માલીશ પેદા પર કરવું.
- (૩) અતિ ઉષ્ણ અને અતિ શીત પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો.
- (૪) ભોજન પછી તુરત જ શુદ્ધ જળના કોમળા કરવા.
- (૫) દાંત પર ખેરી હોય તો દૂર કરાવવી.
- (૬) ચા કોડી અને તખ્તક પેદાના દુરમન છે માટે ત્યાગ કરો.
- (૭) મધુર અને મિષ્ટ પદાર્થ બાળકને ન આપવા.
- (૮) દાંતની કસરત માટે નાળિયેર, તલ, સેરડી, ચક્રજળ જેવા દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરવો.
- (૯) પોષણ માટે લીલા શાકભાજીનો ઉપયોગ કરવો.
- (૧૦) અતિ કડીન પદાર્થોનો ઉપયોગ ન કરવો.

"આને ચામમાં શું બન્યું એ તમે જાણો છો ?" અને બાપ પોતે જાણે કશું જાણતો જ નથી એમ ખતાવી-કહે "નારે બાઈ ! મને તો કાંઈ ખબર જ નથી. શું થયું ? અને નહિ કહે !" અને પછી બાળક ઉત્સાહથી ને વિચરતાં આવે તો એ દાંતથી સાંભળી લે તો બાળકને કેટલો બધો આનંદ અને સંતોષ થાય ! પણ એથી બિલકુલ બાપ એમ જ કહી નાખે કે "હા હા ! એ બધું સાંભળ્યાને તો કલાક થઈ ગયો." તો બાળક હતાશ થઈ જાય છે.

આ જગતમાં પ્રેમ પ્રત્યેક સ્વયં જિભરાતો જ હોય છે-માત્ર એના સાક્ષાત્કાર કરાવવાની કુતેક જોઈએ ! હંફાળા હૃદયોનાં મીઠાં પ્રેમનાં ભીડોં દારને સહેલાઈથી ખુલ્લાં કરી દે છે.

(“પ્રજ્ઞાદ જીવન”માંથી સાંભાર)

મદુરાનગરીના રાજમાજી નર, નારી અને બળકાથી ઉભરાતો હતો. કારણ કે આજે એ માજી પરથી એક નવા જ પ્રકારના સત્રાટ પસાર થવાના હતા. આ સત્રાટ કોઈ પ્રદેશના સ્વામી ન હતા તેમ જ કોઈ રાજમાદી પર પણ નહોતા બેસતા. તો પણ સત્રાટની જેમ તે ખંડણી ઉધરાવતા હતા. માન ઉપજાવતા હતા અને ભય પણ ફેલાવતા હતા. એ સત્રાટ એક પ્રકારે પંડિત હતા—એટલે વિદ્ધ-સત્રાટ હતા. સમય કક્ષિણ કારતકમાં તેમના પાંડિ-તની ધાક વાગતી. શાસ્ત્રાર્થમાં તેમની સામે કોઈ ટકી ન શકતું. મદુરાના રાજપંડિતોને તેમણે વારંવાર પુરાત કથી હતા. તેથી પાંડય રાજ્યએ તેમને વિદ્ધ-સત્રાટ એવું ખિરુદ્ધ અર્પણ કયું હતું. અને સર્વ પંડિતો પાસેથી દર વર્ષે ચોક્કસ ખંડણી ઉધરાવવાની તેમને સત્તા આપી હતી. તેમના અનેક સિધ્ધો મદુરા રાજ્યના ખૂણે ખૂણે ફરી પંડિતો, સંન્યાસીઓ અને પાઠશાળાના આચાર્યો પાસે જઈ પોતાના, ગુરુ માટે ખંડણી ઉધરાવતા હતા. કોઈ ખંડણી ભરવાની ના પાડે તો તેણે શાસ્ત્રાર્થ કરવા માટે તૈયાર થવું પડતું. નહીંતર પાંડયરાજની સજ્જ સહન કરવી પડતી હતી. આ વિદ્ધસત્રાટનું નામ ગમે તે હોય પણ લોકોએ તો તેમનું નામ પાડી દીધું હતું—“વિદ્ધ જનકોલાહલ” પછીથી આટલું લાંબું નામ વાદ રાખવાને બદલે માત્ર “કોલાહલ પંડિત” એમ જ કહેવાનું રાખ્યું હતું. અને આ પંડિત જ્યાં હોય તો કોલાહલ પણ હોય જ એ પણ સાચું હતું. આજે પણ રાજમાજી પર કોલાહલ ધઈ રહ્યો હતો. પણ તેમાં ઉત્તેજના પણ કાળેલી હતી. કારણ કે ઘણા વર્ષો પછી આજે કોલાહલ પંડિત શાસ્ત્રાર્થ કરવા જઈ રહ્યા હતા. અને તે પણ એક ચોદ વર્ષના કિશોર સાથે !

વાત આમ બની હતી. બાપ્પાચાચી નામના એક પરમ પવિત્ર અને શાંત સ્વભાવના આચાર્ય અત્યંત સાદાઈથી પોતાની પાઠશાળા ચલાવતા તેઓ

સાચા અર્થમાં જ્ઞાની અને પ્રણુપરાયણ હતા. વાદ-વિવાદ તેમને જરા નેટલેા પણ પસંદ ન હતો. તેથી કોલાહલ પંડિતને ખંડણી આપવાનું તેમણે સ્વીકારી લીધું હતું. પરંતુ તેઓ પરિશ્લેષમાં માનતા નહીં. સિધ્ધોને પુત્રની જેમ સાચવતા એટલે જે કોઈ આવક યાજ તે સિધ્ધો માટે કે કોઈ સારા કાર્ય માટે વાપરી નાખતા. પરિણામે છેલ્લા ત્રણેક વર્ષથી કોલાહલ પંડિતનો કર ચૂકવી શક્યા નહોતા. તેની વ્યવસ્થા કરવા બહારગામના કોઈ યજમાન પાસે એક દિવસ તેઓ ગયા. પાઠશાળાનું ખ્યાન રાખવાનું તેમના અત્યંત તેજસ્વી વૈદ્યસિધ્ધ યામુનાચાચને સોંપ્યું. યામુનાચાચ તે સમયના પ્રસિદ્ધ સંત નાય-મુનિના પૌત્ર હતા. માતા પિતા બાલપણમાં જ સ્વર્ગ-વાસી થયા હતા. પરંતુ નાયમુનિએ તેમનામાં અત્યંત ઉચ્ચ સંસ્કારોનું સિંચન કયું હતું. નાય-મુનિ પોતે જ ઈશ્વરના અંશાવતાર મનાતા હતા. તેમની દિવ્યતાની તેજસ્વી યામુનાચાચમાં પ્રકાશતી હતી. નાયમુનિએ જ તેમને શ્રી બાપ્પાચાચ પાસે મક્યા હતા.

બાપ્પાચાચ બહારગામ ગયા તેના બીજા જ દિવસે કોલાહલ પંડિતના સૈનિક જેવા સિધ્ધો પાઠ-શાળામાં ઉધરાણી કરવા આવી જમા રહ્યા !

“ક્યાં છે પંડિત—ચેર ? કોલાહલ—સિધ્ધો સેનાપતિની અદાથી પૂછ્યું. યામુનાચાચ જરાપણ વધા વિના તેની સામે શાંતિથી નેઈ રહ્યા. પછી પીરથી બોલ્યા “આપ આતિથિ છો તેથી મારા ગુરુનું અપમાન કરવા છતાં હું આપના પ્રદમ અપરાધની ક્ષમા આપું છું. ગુરુજી ગામ ગયા છે. આપનો પરિ-ચય અને અહીં આગમનનું પ્રયોજન જણાવે.”

કોલાહલનો પદ્મિષ્ઠ યજ્ઞો, “બુદ્ધ, જેના ચરણોમાં પાંચાધિપતિ મસ્તક નમાવે છે તેવા વાદ્યકેતુગ્રમણિ, વિશ્વત્સકલવિદ્મંડલ મહાગુરુ વિદ્યકેતુલાહલ પંડિતનું નામ તે નથી કાંજીયું ?

તેમના પ્રસાવથી આતંકિત બની તારા યુરુ જેવા સેંકડો પડિતો શાસ્ત્રી કરવાને બદલે પ્રતિ વર્ષ તેમને ખડી અર્પણ કરે છે. તારા યુરુને પાંચ રાજનો કોપ વહેારવો લાગે છે એટલે છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી તેણે ખડી ભરી નથી.”

આ સાંભળી યામુનાચાર્યના પ્રસન્નવદન પર કોઈની લાલિમા ઉપસી આવી. તેઓ બોલી જાયા. “જળ પરથી જલની જાતનું અનુમાન કરી શકાય છે. અવિ વેકનો મૂર્તિમત સ્વરૂપ એવા તારા જેવા સિધ્ધને જોઈને તારા પદપ્રદ યુરુ કેવા હશે તેનું હું અનુમાન કરી શકું છું. તારા કોલાહલ પડિતને કહેજે કે મારા પરમયુગની ચરચુરજની ખરાબર ખબર તેમની વિદ્વતા નથી. તેમને તો મારા જેવા એક સામાન્ય સિધ્ધ પણ વાદમાં પરાસ્ત કરી શકે જ તેમને કહે કે શાસ્ત્રી માટે પરમવિદ્વત્પરાયણ શ્રી ભાખ્યાચાર્યનો મંદમતિ સિધ્ધ યામુનાચાર્ય તપર છે.”

કોલાહલ પડિતનો સિધ્ધ સ્તબ્ધ બની ગયો. યામુનાચાર્યને બાળક બની તેને કંઈક કહેવા ગયો પણ તેની જાન ન ઉપડી યામુનાચાર્યની આખતુ તેજ તે સ્થળ ન કરી શક્યો એકપણ શબ્દ બોલ્યા વિના તે પાછો ફરી ગયો. કોલાહલ પડિત આ વાત સાંભળી ખડખડાટ હસી પડ્યા. પરંતુ યામુના ચાર્ય નાથસુનિના ખોત છે એમ બની પાંચનરેશે કોલાહલપડિતને આ શાસ્ત્રી સ્વીકારવાની વિનવળી કરી. અને પાલખી મોકલી આદરપૂર્વક યામુનાચાર્યને નિયત દિવસે મંદુરા તેડાવી લીધા ભાખ્યાચાર્ય પાછા આવી ગયા હતા. તેઓ “વાદ-વિવાદમાં પડતુ સારુ નથી.” એટલું જ બોલ્યા પણ યામુનાચાર્યને અનુ મતિ આપી અને આશીર્વાદ પણ આપ્યા

...આજ એ શાસ્ત્રીનો દિવસ હતો અને કોલાહલપડિત કકા-નિશાન સાથે પૂરા ઠાકમાઠથી રાજદરબારમાં જઈ રહ્યા હતા. અને લોકો એમની આ વાદ-યાત્રા જોવા યોગે મળ્યા હતા. રેશમી વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલો સિધ્ધ સમુદાય આગળ ચાલતો હતો. પછી એક વિશાળ વાવ-ટ-દ હવુ પછી એક ખૂબ શણગારાયેલા હાથી પર સુવર્ણની

અબાડીમાં કોલાહલપડિત બિરાજ્યા હતા. અને પાછળ વિવિધ મૂલ્યવાન પુસ્તકો ભરેલા સાત ગાડાઓ ચાલતા હતા.

અંખનાદ વચ્ચે કોલાહલ પડિતે બ્યારે સભાપ્રવેશ કર્યો ત્યારે ત્યા પહેલેથી ઉપસ્થિત રહેલા યામુનાચાર્યે પ્રજ્ઞાપ કરી તેમનું સન્માન કર્યું. કોલાહલપડિતે તેની સામે જોઈ એક ત્વચકારપૂર્ણ સ્મિત કર્યું. પાંચ નરેશ તેમની રાણી સાથે સ્કંદા-સન પર બિરાજ્યા હતા. મહારાજાએ સૂચન કર્યું અને શાસ્ત્રીનો પ્રારંભ થયો.

ખિલાડી ઉદરને રમકે તેમ યામુનાચાર્યને રમકવાની ઈચ્છાથી કોલાહલ પડિતે આરંભમાં સરળ પ્રશ્નો પૂછ્યા. અમરકોટમાંથી કેટલાક શબ્દો ના અર્થ પૂછ્યા, પચ્ચમહાકાવ્યોમાંથી થોડા શ્લોકોનું વિવેચન કરવાનું કહ્યું, અષ્ટાધ્યાયીના એક સૂત્રને સમજાવવાનું પણ કહ્યું પરંતુ આ સરળ પ્રશ્નોના ઉત્તર એવા વિદ્વાતપૂર્ણ મળ્યા કે કોલાહલ પડિતને પણ આશ્ચર્ય થતું ઉદર-ખિલાડીની રમત પડતી ચડી તેઓ હવે કઠિન પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. શરૂ થયેલા ત્રણીર અને પછી ધીરે ધીરે ઉગ્ર થઈ તેમણે મીમાંસા, ન્યાયવૈશેષિક અને વેદાંતની સમસ્યાઓ પૂછવાનું શરૂ કર્યું પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવી. પણ યામુ નાચાર્ય પ્રસન્નતાપૂર્વક આવાસ વિના જ સર્વ સમ સ્થાઓનું નિવારણ કર્યું. પછી બોલ્યા, “પડિત-વર શુ આપની દષ્ટિમાં હજુ પણ હું બાળક જ છું ? ગુણા જ્ઞાપરથાન ગુણિયુ ન ચ લિગ ન ચ વયઃ આ બવશૂતિની ઉક્તિ આપને અવિદિત હોય એમ હું માનતો નથી સનકાદિ કુમારોને વયોવૃદ્ધ નપિઓ પણ વદન કરતા હતા. તેમ જ બલ અણવકે જનકની સત્તામાં થયું વૃદ્ધ પડિતોને વાદમાં પરાજિત કર્યા હતા—એ સંધળુ આપને હું વાદ કરાવુ તે શોભે પણ નહીં ”

કોલાહલ પડિત વ્યવધી બોલ્યા “ભલે ભલે ગ્રાનવૃદ્ધ બાલપડિત ! આપ બાળક નથી મહાવિદ્વાન છો તો હવે આપ અને પ્રશ્ન પૂછો અને હું ઉત્તર આપુ.”

વામુનાચાર્યે વિવેકથી કહ્યું. “પડિતવર હું આપની સામે માત્ર ત્રણ વિધાનો રજૂ કરીશ. આપ યાત્રના આધારે તેમાના એકપણનું જો ખડન કરશે તો હું મારો પરાજય સ્વીકારી લઉં.”

“તથાસ્તુ.” કોલાહલ પડિત સસ્મિત બોલ્યા.

“તો માનું પ્રથમ વિધાન છે” વામુનાચાર્ય બોલ્યા, “આપની માતા વહેંચ્યા નથી તેનું આપ ખડન કરો.”

માત્ર કોલાહલ પડિત જ નહીં પરંતુ સમગ્ર રાજસભા આ વિધાન સાંભળી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. કોલાહલે જો આ વિધાનનું ખડન કરવું હોય તો એમ સિદ્ધ કરવું પડે કે તેઓ તેમની માતાના પુત્ર નથી, એ કેમ શકે? અને? કોલાહલ પડિત દ્વિધામાં પડ્યા. ઉત્તર આપી ન શક્યા.

વામુનાચાર્યે બીજું વિધાન પ્રસ્તુત કર્યું. “આપણા આ પાંડ્યનરેશ પરમ ધાર્મિક છે. તેનું ખડન કરો” આ વિધાનનું ખડન કરવું એટલે મહારાજા અધાર્મિક છે એમ સિદ્ધ કરવું અને તે પણ તેમની જ સામે! કોલાહલ પડિતના મુખ પર સ્વેદનિદ્રુઓ ઉપસી આત્યા. પાંડ્યનરેશ સ્મિત કરવા લાગ્યા.

કોલાહલ પડિતનું મોન જોઈ વામુનાચાર્યે ત્રીજું વિધાન રજૂ કર્યું. “આપણા મહારાણી સતી સાવિત્રી જેટલાં પતિવ્રતા છે. તેનું ખડન કરો” આ વિધાનનું ખડન તો કરી જ કેમ શકાય? મહારાણીને દુરાચારિણી કહેવાની પણ ઊંચકા મળી શકે? ત્યારે અંતિમાં તો તે સિદ્ધ કરવાનું હતું. કોલાહલ પડિત નિરૂત્તર રહ્યા. પરંતુ બીજી જ ક્ષણે તેઓ ગઈ જોડ્યા. “બાલપડિત તે સાવ અસબદ વિધાનો કશો છે. માત્ર મને જ નહીં પરંતુ આપણા મહારાજા અને મહારાણીને તથા આ સર્વ સમાસદોને ઘું ખમમાં પડી રહ્યો છે. ઘું બલ કરી રહ્યો છે. મહારાજા ન્યાય આપશે”

મહારાજા હસી પડ્યા. કોલાહલ પડિતને મંજાતા જોરામાં એમને અનંદ આવતો હતો. તેમણે વામુનાચાર્યને કહ્યું “કોલાહલ પડિત સચું

કહે છે. પરંતુ જો આપ પોતે જ આપે પ્રસ્તુત કરેલા ત્રણેય વિધાનનું યાત્રના આધારે ખડન કરો તો હું આપનો વિજય જાહેર કરીશ. એટલું જ નહીં પણ મારા રાજ્યનો અર્ધો ભાગ પણ આપને અર્પણ કરીશ.”

“આપનું સચન મને સ્વીકાર્યું છે. મહારાજા” વામુનાચાર્યે પ્રશન્નતાપૂર્વક કહ્યું. “પરંતુ પડિતવરને પણ તેનો પૂરવિ માન્ય હોવા જોઈએ ને?”

“માન્ય છે, માન્ય છે.” કોલાહલ પડિત આવેશથી બોલી જોડ્યા, “જો બાલ પડિત એ ત્રણ વિધાનોનું યાત્રના આધારે ખડન કરે તો હું મારો પરાજય મંજોરો ગણીશ.”

રાજસભાની કાર્તિક અવર્જનીય હતી.

“તો અવજ કરો,” વામુનાચાર્યે ટકા કહ્યું. “પ્રથમ વિધાનનું ખડન એ છે કે સ્મૃતિઓમાં લખ્યું છે કે દરેક પુત્રો દિ ગયુજ. ૧ જો અને માત્ર એક જ પુત્ર હોય તો વંશના જ કહેવાય. કોલાહલ પડિત તેમની માતાના એકમાત્ર પુત્ર છે. તેથી તેમના માતા અવધ્યા છે એ વિધાન ખોટું ફરે છે.”

“સાધુ. સાધુ”: એમ સભામાંથી અવાજો થયા.

“હવે બીજું વિધાન જોઈએ. યાત્રમાં લખ્યું છે કે જો રાજાની પ્રાણ સંપૂર્ણતયા ધર્મપુત્ર હોય તે રાજાને પ્રાણના ધર્મનો હજો ભાગ મળે છે. પરંતુ પ્રજામાં જો અધર્મ પણ પ્રવૃત્તિ હોય તો તે અધર્મમાં પણ રાજા હશે ભાગ ભાગીદાર ગણાય. ક્ષત્રી ધર્મવ્યવહારો રાજો ભરતિ રાજતઃ. ૧ અપર્માદનિ પુરુષાણામિદમસ્ય હનરજઃ. ૨ (મનુ ૮-૨૦૪) આ કલિયુગમાં પ્રજા અધર્મથી મુક્ત નથી. તેથી એટલે અરો રાજાને પણ અધર્મથી મુક્ત થવું પડે છે. તેથી તેમને પરમધર્મિક કહી શકાય નહીં.”

આ વખતે સ્વયં મહારાજા પણ વામુનાચાર્યને કનરમાં આપણા લાગ્યા. કોલાહલ પડિત નીચું જોઈ ગયા. [અનુ. ૫૪. ૫૧૮

ગામડાંની શાળાઓ નિષ્ફળ શા માટે ?

વિપ્લુપ્રસાદ સા. ભટ્ટ

વિદ્યાનના વિકાસની સાથે આજે જીવનમાં સર્વત્ર પરિવર્તન થયું છે. આજની શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને સાધનોમાં પણ પરિવર્તન થયું છે, અને એ પરિવર્તન આજની વધતી જતી ડેવલપી માટે અનુરૂપ છે. આજની શૈક્ષણિક પદ્ધતિનો વિકાસ અને તેનું પરિણામ ખાસ કરીને શહેરી વિસ્તારમાં જ વધુ જોવા મળે છે, અને ત્યાં એ પદ્ધતિને સફળતા પણ મળે છે, જ્યારે ગામડાંમાં હજી તેનું સફળ પ્રાપ્ત નથી થયું.

આમ થવાનું કારણ શું હશે ?

ડેવલપીની વધતી જતી જૂખને પોષવા આજે ગામડે ગામડે શાળાઓ ખૂલવા માંડી છે “આ શાળાઓનો અર્થ ‘ડેવલપમેન્ટ’થી વિશેષ નથી.

ગામડાના લોકો માને છે કે હાથેના ગામમાં સ્કૂલ તો આપણે ત્યાં કેમ નહિ ? આથી આજળ પાછળનો વિચાર કર્યા વિના શાળા ખોલે છે. શિક્ષણ ખાતા તરફથી તેઓને અનુમતિ પણ મળી જાય છે. આવી શાળાઓ પાસે પૂરતું બંડોળ હોતું નથી. તેથી ઓછા પગારમાં રહી શકે તેવા શિક્ષકોને રોકે છે. કેટલીકવાર તો સરકારી શેડ આપવાનું કહી ઓછા પગાર આપે છે. (પૂરા પગાર પર સહી કરાવી ઓછો આપવો) એટલે ગામડામાં સારા શિક્ષકો જવા તૈયાર થતા નથી, વળી કેટલાક ગ્રામ એવા હોય છે, જ્યાં જીવન ગરારિયાત પૂરતી વસ્તુ મળી શકતી નથી. વાહનવ્યવહારનો અભાવ અને હોય તો ચોમાસામાં બંધ થઈ જાય. ડેવલપી પામેલ યુવાનો ગામડું પસંદ નથી. કદાચ તે ગામડામાં જઈ ચડશે તો મહાળ સાથે નેળ રહેતો નથી.

ગામડામાં જે બાળકો ભણવા આવે છે તે કેવળ શહેરમાં ન જઈ શકે તેવા કે જેની આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હોય. આ પોતાના બાળકને પોતાનાથી અજાણ કરવા ઈચ્છતા ન હોય. વળી કેટલાક

તો ખેતીકામમાં, મજૂરી કરવામાં રોકાયેલા હોય છે, તેથી તેમને ભણવાની કંઈ તમન્ના હોતી નથી. ફક્ત ટું ઠાઈસ્કૂરમાં જઈ જીવે એ કહેવડાવા માટે ભણતા હોય છે. એટલે શાળામાં તેમની અનિયમિતાથી સામાન્ય વર્તન અને ડેવલપીમાં પાછળ રહે છે.

કેટલીક શાળાઓમાં મોસમ સમયે રજાઓ પાડવી પડે અથવા બાળકોની ખેડી ઠાગરી પૂરવી પડે છે. જ્યાં ૧૨ માં શ્રેણી હોય ત્યાં તો બાળક ઠાગર હોય. આ ન હોય છતાં ઠાગરી પૂરવી જ પડે, કારણ કે એક તો સંખ્યા ઓછી વળી બાળકો જરૂરનાર રહેતા હોય. આ અવસ્થાથી જીવ જાય તો, સરકારી કાયદા અનુસાર માન્ટ કપાઈ જાય. એટલે શાળાના રજીસ્ટર પર ખેડી સંખ્યા ખતાવી ઠાગરી પૂરવી જ રહી. આમ ગામડાની શાળાની પરિસ્થિતિ ધણી જ કંઠાસ હોય છે. આવી સ્થિતિમાં તે શાળાઓ નવા સાધનો અને નિષ્ક્રિય શિક્ષકોને રોકી શકતી નથી. તેથી બાળકો નવી પદ્ધતિથી મિલકુલ અમલ્યુ રહે છે.

ગામડામાં શિક્ષણનું ધોરણ શહેરો કરતાં નીચું હોય છે. તેથી બાળકો શિક્ષકો આપેલા જ્ઞાનને જલ્દીથી મહણ કરી શકતા નથી, તેમની મહણશક્તિ મંદ હોય છે. આવી સ્થિતિમાં શિક્ષકો પણ નિરાશા અનુભવે છે. કેટલાક પ્રથમ કરે છે કે શિક્ષકો નવા નવા પ્રયોગો અજમાવી બાળકોમાં ઉત્સાહ અને વિષય પ્રત્યેની રુચિ ઉત્પન્ન કરવી. પણ ગામડાની અનેક અવસ્થાઓને કારણે બિન-અનુભવી શિક્ષકોના અધઃકચરા જ્ઞાનને લઈ તે દિશામાં પ્રયાસ નિષ્ફળ જ જાય છે.

ગામડાની શાળાઓમાં સંખ્યાનો અભાવ તેથી મોં તેમ કરી બાળકોને પાસ કરવાના હોય છે. સરવાળે બાળકો અભ્યાસમાં કામ્યા જ રહે છે. જે બાળકોને સાતમા ધોરણનું જ્ઞાન ન હોય એ બાળકો ગામડામાં ૧૧મી શ્રેણીમાં અભ્યાસ કરતા હોય છે. આવા

બાળકો પાસેથી આપણે કેવી અપેક્ષા રાખી શકીએ
પછી શાળામંડળ કે કેળવણી માત્ર કહે કે પરિ
શ્રામ સારુ લાવો તો તેમાં શિક્ષક શું કરે ?

શહેરના બાળકોને આજળ વધવાની તમના
હોય છે તેથી વધુ શુભ પ્રાપ્ત કરવા અથવા વિષયને
મજબૂત બનાવવા વાલીઓ બાળકો પર ધ્યાન
આપે છે જ્યારે ગ્રામમાં આનાથી તદ્દન વિરુદ્ધનું
પાતાવરણ હોય છે

શહેરના વિદ્યાર્થીને વિકસતા ઉદ્યોગો અન્ય
શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના અને અનેક પુસ્તકાલયોના
લાભ પ્રાપ્ત થતા હોય છે ગ્રામમાંના વિદ્યાર્થીઓ
કરતા તે વધારે તૈયાર માનુષ પડે છે અને યોગ્ય
શિક્ષક મળી રહે તો તેમનું પરિણામ ધણ જ સુદર
સમર્થ છે પોતાની આજીવણીના એતિહાસિક

ઓદ્યોગિક સ્થળોની મુલાકાતના તેમજ પર પ્રાપ્તતા
પ્રવાસના વજ્રા લાભ ગરેબી વિદ્યાર્થીને મળતા હોય
છે જ્યારે ગ્રામમાંની યાજ્ઞા ભાગે પ્રવાસ પર્યટન કરે છે
આથી ૧૧મા ધોરણનો શહેરી અને ગ્રામી વિદ્યાર્થી
મેટ્રિકની એક જ પરિક્ષામાં મેસતા હોવા છતાં માહિતી,
ગ્રાન અને સમજદારીના ક્ષેત્રમાં બન્ને વચ્ચે ધણ જ
અંતર રહી જાય માનુષ પડે છે

સમાજવાદી સમાજ રચનાની પુણ્ય નીચે
આજે આપણે અને આપણા નેતાઓ ગ્રામમાંના
સર્વાંગી વિકાસ કરવાની વાતો કરે છે ત્યારે
આપણે ગ્રામમાંની આ ભૂતની શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિ
પર વિચાર કરશું ? શિક્ષકોનેના અધિકારીઓ,
પચાલનના સભ્યો ભાવિ પેઢીના ઉત્થાન માટે આ
પ્રાણપ્રથમ પરત્વે મજબૂત બનશે ?

પૃષ્ઠ ૫૧૭થી ચાલુ]

“ અને હવે તૃતીય વિધાનનું ખડનસામળો ’
યામુનાચાર્ય’ બોલ્યા મહારાષ્ટ્રીનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું
રાજા પણ ચિતાતુર બન્યા પરંતુ યામુનાચાર્ય નિર્ભય
પતાથી સમજાવવા લાગ્યા, “ જનવાન મનુ કહે છે
કે રાજા એ અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર ધર્મ, કુમેર,
વરુણ અને હિન્દ એ આઠ દેવોનું જ સ્વરૂપ છે
સોમિર્મર્ષતિ યાયુધ્ધ સોઝકે સ્થાન સ ધર્મચંદ્ર
સ કુમેર સ વજ્ર સ મહેન્દ્ર પ્રમાણત ॥ (૭૭)
આથી મહારાષ્ટ્રી માત્ર મહારાજા જ નહીં પરંતુ
આ આઠ દેવોના પણ પત્ની છે એમ કહી શકાય અને
એ રીતે ત્રીણુ વિધાન પણ અવધાર્યું દેર છે ’

સમગ્ર સત્યાગ્રહ આનંદને કે લાલચ ભરેલો
માત્ર કોલાહલ પડતો જ સાત દત્તા એકપણ શબ્દ
બે દસ વિના તેમણે તેમની પાવડી યામુનાચાર્યને ચરણે
ચૂકી હોધી મહારાજા અને મહારાષ્ટ્રીને આરંભીવાદ
આપતો હય જાતો કયો, અને સત્યાગ્રહી ચલી
નોંધવ્યા પછી તેમનું શુ યશુ તેની કાઠને ખજર નથી
મહારાષ્ટ્રીએ યામુનાચાર્યને પસે બે લાવી

પોતાની શ્રદ્ધા બેસાડવા મહારાજાએ પોતાનો મુકુટ
ઉતારી તેમના મસ્તક પર ચૂકી દીધો પડિતોએ
સ્વસ્તિ વાચન કરે કયું

યુવાન યામુનાચાર્યે ધણી વડો સુધી કુશળતા
પૂર્વક રાજ્ય કયું દદા નાયમુનિના સ્વચ્છવાસ
પછી એ રાજ્યનો પણ તુલની જેમ ત્યાગ કરી
અન્યાસ અડણ કર્યો શ્રી રમનાથમૂના ચાણેમા રહી
પરમ ભક્તિનો ઉપદેશ કરી અનેકોને સન્માનનો
બોધ કર્યો કેટલાક ઉચ્ચકોઈના પ્રયોગ સન્માન કયું
તેમનો માર્ગ વિશિષ્ટાતેનો હતો આ સિદ્ધિતાના
પ્રચાર પછીથી તેમની પ્રેરણાથી શ્રી રામ તુલચાર્યે
કયો શ્રી યામુનાચાર્ય તેમની જીવનલીલા ધણી ૧૧મી
સહીના પ્રારંભે સંકેતી લીધી.

[આ લેખનું કથાબળી ૮ સ્વામી રામજીવાનંદનું
અથવા પુસ્તક ‘લાઈફ એફ શ્રી રામાનંદન’ના
આધારે રચ્યું છે વિજયમુએ એ પુસ્તક વાચવા
જેનું છે]

રોગ અને મૃત્યુનું રહસ્ય

[આપણે હંમેશા આકારરૂપે વિવશાન રહીશું, કાંપી ને આકારરૂપ વિના સૃષ્ટિનો સભવ નથી ઉપન થનારી પ્રત્યેક વસ્તુ પહેલાં તો એક ભાવ-વિચાર હોય છે, પણ તે કેવળ ભાવ-વિચાર જ રહે તો તો અભિવ્યક્તિ પામી શકતી નથી

ભગવાન આપણને એવા રૂપ અકરોના આધ્યમ દ્વારા વ્યક્ત કરે છે એ રૂપ કે આકારો સતત બદલાતાં રહે છે પણ એનું ઉત્તમ સ્વરૂપ ચૈતન્ય અથવા તો મૂ. તરવ ક્યારે વ પણ બદલાતું નથી]

ધણીવાર લોકોના મનમાં એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે સત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનના લેખકો તથા ઉપદેશકો શા શાસ્ત્ર અનેક વિશ્વવાદી સ્થિતિઓથી પીડિત થઈને રોગના ચિકાર બનતા હોય ? પાયાં કરતાં શા શાસ્ત્ર એવા લોકો વહેંચેલા મરણ પામે છે ? શા માટે એ લોકો સદા સર્વદા માટે આ પૃથ્વી પર જીવિત રહેતા નથી ? અને એવા જે કેટલાક ઉપદેશકો ધયા છે જેઓએ સદાય આ પૃથ્વી પર રહેવાનો હાથે કર્યો અને જેમણે એવા ઉપદેશ પણ આપ્યો કે જે આપણે કેવળ ધર્મથી રીતે વિચાર કરવાનું શીખી લઈએ અથવા તો એમના ઉપદેશાનુસાર જીવીએ તો ત્યારે 'માનવી હરેક મીજ સુદર હશે પરિણામે' સત્યનું અધ્યયન કરનારા અનેક વિદ્યાર્થીઓ એવું માને છે કે જેવા જ એ લોકો આ વિષયનું ચિંતન કરીને એની અનેક ધારાઓનું અધ્યયન કરી મેશે તેવું જ જીવન એમના મટે રૂલોની પધારી નેવું બની જશે, પણ ને ખરેખાર બનતું નથી !

પથારી એ મીજ છે કે નેના પર આપણે જીવી શકીએ છીએ પરંતુ આપણે તો મુસાફર છીએ મુસાફરે તો મારગે આગળને આગળ લપી પ્રગતિ કરવાની હેય છે જાત પોતે આપણને પ્રકાશમાં ચાલવાની સલાહ આપી છે, પ્રકાશમાં જીવવાની નહિ હા, કેઈ એવો અવસર પણ આવી નય ખરો ન્યારે થોડો વખત સ્થળ અદિની પણ આવશ્યકતા હોય છે, પરંતુ અતે તો આપણે 'ગિસ્તર ઉઠાવો અને ચલતા રહો વાળી ધર્મવોલણા અનુસાર જ

વર્તવાનું છે ત્યારે આપણે એ પ્રકારથી સામર્થ્યવાન અને શક્તિશાળી બની જઈએ છીએ જેમાં જીવનની વિશ્વવાદિતાઓના મુકાબલો કરવા આપણે આગળ વધતા પડીએ છીએ અને આ સમજણ પ્રાપ્ત કરતી વેળાએ જ આપણે આત્મનારી સધળી જ વાસ્તવિક કંઠાઈઓનો સ્વીકાર કરવો નોઈએ નથી આપણે એ વિશ્વવાદિતાઓને પણ તેના પધાર્થ સ્વરૂપે અને અગાધિથી જ પેખી-દેખી શકીએ

એટલા મટે અપણે એ મહાસત્તા પ્રત્યે ભગ્નરૂક રહેવું નોઈએ ને આપણા મારગની સાધી છે એમ કરીએ તો જીવનના સધળા વિદ્યો વચ્ચે પણ આપણે પગદડી અવસ્થા બનાવી શકીએ છીએ, પરંતુ રૂલોની પધારી તો નહિ જે આપણે આપણા માલસા મેતન્ય સાથે શુદ્ધ થઈ જઈએ છીએ તો આપણે ભારેખમ બોજ વેદારી શકવા સમર્થ થઈ શકીએ છીએ ઈસુ ખ્રિસ્ત આ મારગે જ આપણી સમક્ષ ચાલ્યા એમણે પાતના બોગરી અને સંસાર પર વિજય મેળવ્યો એમણે એ શિખવ્યું કે આ રસ્તે કેમ ચાલવું આ રસ્તે આપણે એકતું એકતું ચલવાનું નથી પવિત્રતામાં આપણને હંમેશા સુપ્રાપ્ત છે આપણને પેતુ જ્ઞાન આપશે

પવિત્રતામાં આપણને આ રસ્તે ચાલવાનું શિખવતે, પણ ચાલવાનું છે આપણે જાતે કેઈપણ કરવો અનુભવ આપણને ભારસ્વરૂપ હોવો નોઈએ નહિ આપણે આ સધળા બોજને એ પ્રતીતિ સાથે હળવે રૂલ કરી શકીએ છીએ કે પવિત્ર આત્મા સદાય આપણી સંગ્રામે છે ભગવાનનું વચન આપણે

વાદ રાખવું જોઈએ કે 'હું' તને ક્યારેય પણ નહિ છોડું, તારો પરિત્યાગ નહિ કરું.'

એટલા સારુ સ્થિતિઓને બદલાવવાની કોશિશ કરો નહિ. દૈવ પરિવર્તનની ચક્રના રાખો. ભગવાનની ઈચ્છા એમા પરિપૂર્ણ થાય છે. એ સંપૂર્ણ દરને જુએ છે જ્યારે આપણે તો એક અંશને જ જોઈએ છીએ. આપણે તો હજી દર્શનના પ્રવર્તના વાદમારણ છીએ, એટલા આપણે જીવે ચલીશું એટલું આપણું દર્શન વહેતાર-વિશ્લેષણ થશે જીવનમા એવાય રહેલા છે જે આપણે પૂરેપૂરા યથાર્થ તો ત્યારે જ સ્વચ્છ શરીરે જ્યારે આપણે પરતના સિખર પર પહોંચીએ-એતનાની જિઆઈ પર પહોંચીએ ત્યારે આપણે અભિલાઈથી દેખી શકીશું. ત્યારે આપણે 'ભગવાન મારી આખોમા હો, અને મારા દર્શનમા પણ એના અનુભવ કરી શકીશું.

આપણે ભણીએ છીએ કે મૃત્યુનો બાલ રૂપાકાર અમર નથી. એ તો એક યત્ર માત્ર છે જેના મારફતે જીવન અભિવ્યક્ત થાય છે. એ 'હું' છે કાર્ટેસ્ટ અથવા નૈતન્ય અમર છે રૂપાકાર અમર નથી. આપણે ભગવાનની અભિવ્યક્તિ છીએ અને એટલે આપણે વ્યક્ત થવા માટે એક રૂપમા બંધાયેલા છીએ. ભગવાને કહ્યું હતું : 'અમે અમારી ડમરમા મનુષ્યને બનાવીએ' જો એમણે પોતાની ડમર અથવા વિચારોને કેવળ પોતાના મનમા જ રાખ્યા હોત તો સર્જન માત્ર જ નહિ-તારા, નદીય, વનસ્પતિ પણ-જન્મત કશું હોત જ નહિ. પણ એમણે કહ્યું હતું 'અમે બનાવીએ' અને એમણે અભિવ્યક્ત કર્યું. અથવા તો પોતાના વિચારોને રૂપકૃતિ બધી, જેથી કરીને સ્પષ્ટિ પર કશું કાર્ય સંપન્ન થઈ શકે. આપણે આપણી ચારોમેરની ધટનાઓ જોઈએ. હોડવા મરે છે પણ જોને આપણું બારમ સી હોડવા કડીએ છીએ તે નિવન સમયે ફરી જીવી નીકળે છે. ભૂમિ પર પડે અને મરી જાયો' અને એ રીતે નવા હોડને જન્મ દે જે પોતાના રૂઢ-ફળ સાથે શક્તિ પામે. ૩૧ સાથ પરિવર્તનશીલ હોય છે કારણ કે એ અભિવ્યક્તિનું

સાધન માત્ર છે તથા શક્તિ અને વિકાસનું સાધન માત્ર છે. આપણે 'પૃથ્વી પર પડતા અને મરી જતા' પેલા બીજાની પેઠે કમલ-ભગવાનના એતન ચતા નની રૂપે વધીશું-જેમ પ્રભુ ઈસુ પણ વધ્યા હતા; પરંતુ આ જે વિકાસ થશે તે આત્મિક વિકાસ થશે. તથા રૂપની સાથે શું ઘટિત થાય છે એ વિવચની ચિંતા કરતી આપણને આવશ્યક નથી. એ યથા સમયે લુપ્ત થઈ જશે અને પછી નવા રૂપ પ્રગટ થશે. કઈ હમરે આ બને છે તેની સાથે આપણને નિસ્મૃત નથી-'કેવળ પરમાત્મા જ સમય અને મનુષ્યોની વાત જાણે છે.'

મને એ વાતની ખાતરી છે કે જે કાઈ પણ આપણા જીવનમા બને છે તે સારાસારુ જ થતું હોય છે. આપણે જ્યારે જીડા પાણીમાંથી પકાર કઈ રક્ત હોઈએ કે પરત ધરીનું ચડાણ ચડતા હોઈએ ત્યારે આ વાન કબૂલ નથી કરતા, પરંતુ જ્યારે આપણે ઉપર પહોંચી જઈએ છીએ અને પાણી વાળીને જોઈએ છીએ ત્યારે આપણે એ અનુભવોને વિચાર કરીએ છીએ. એ અનુભવ સાથે જ દિશ્વ-મદ નિવરણો હોય છે, આપણી આત્મિક ભવનુકૂળતાનું કારણ એ અનુભવ જ હોય છે. એ અનુભવ આપણી ગત ભગવાનની સાથે ધ્રુવ યથાની પળે પ્રાપ્ત થયો હોય. હરેક વસ્તુ માટે અમુક યોગ્ય સમય નિશ્ચિત થયો હોય છે. જલ્દી આપણને રૂપ આપ્યું છે એ મહાન 'ક્રતા' આ નિશ્ચિત અને યોગ્ય સમય સારી પેઠે જલ્દી છે. રૂપ પોતાનો વેદ તજીને નવા વેદમા નવા અનુભવો માટે આગળ વધી શકે એ માટે આ સ્વપ્ન નિશ્ચિત રાખ્યું હોય છે.

હા, પાર્થિવ આભસ આપણે તજી દઈએ છીએ. નૈતન્ય આપણને એ સ્વપ્ન ભરનોમા નવા વેશે સજ્જ કરી આપશે, જ્યાં આપણે જઈ રહ્યા છીએ જીવનને અભિવ્યક્ત કરવા માટે આપણી પસંદગી એક રૂપ હોય છે પણ તે હરેક ભરનમાં નૈતન્યની હરેક સ્થિતિમા વિનિર્મન હોય છે. 'પુનર-ત્યાગ' વેળાએ ઈશુ ખ્રિસ્તનું 'યોગ્ય' કાર્ડ મિન-હવું, અને ત્યારે જ તો એમના દિવ્યો એમને

રોગ અને મૃત્યુનું રહસ્ય

[આપણે હંમેશાં આકારરૂપે વિવિધતા રહીશું, ક્ષાથી ને આકારરૂપ વિના સંભવ નથી. ઉત્પત્તિ થનારી પ્રત્યેક વસ્તુ પહેલાં તેા એક ભાવ-વિચાર હોય છે, પણ તે કેવળ ભાવ-વિચાર જ રહે તેા તે અભિવ્યક્તિ પામી શકેલી નથી.]

જગવાન આપણને એવાં રૂપ-આકારોના આધાર દ્વારા વ્યક્ત કરે છે. એ રૂપ કે આકારો સતત બદલાતાં રહે છે. પણ એનું ઉદ્ભવ-સ્વરૂપ ચૈતન્ય અથવા તેા મૂળ તત્ત્વ કયારેય પશ્ચ બદલાતું નથી.]

ધણીવાર સોડાના મનમાં એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે સત્ય અને તત્ત્વતાનના લેખકો તથા ઉપદેશકો શા સારુ અનેક વિશ્વવાદી સ્થિતિઓથી પીડિત થઈને રોગના શિકાર બનતાં હોય છે? ક્યાં કરતાં શા સારુ એવા લોકો વહેલેશ મરણ પામે છે? શા માટે એ લોકો સદા સુખદા માટે આ પૃથ્વી પર જીવિત રહેતા નથી? અને એવા શે કેટલાક ઉપદેશકો થયા છે જેઓએ સદાય આ પૃથ્વી પર રહેવાનો દાવો કર્યો અને જેમણે એવો ઉપદેશ પણ આપ્યો કે ને આપણે કેવળ મધ્યમ રીતે વિચાર કરવાનું શીખી સંઈએ અથવા તેા એમના ઉપદેશાનુસાર જીવીએ તેા ત્યારે ‘માનવી કરેક બીજ સુદર હશે.’ પરિણામે ‘સત્ય’નું આધ્યયન કરનારા અનેક વિદ્યાર્થીઓ એવું મને છે કે જેવા જ એ લોકો આ વિષયનું ચિંતન કરીને એની અનેક ધારાઓનું આધ્યયન કરી લેશે તેવું જ જીવન એમના માટે રૂઢીની પધારી જેવું બની જશે, પણ ને ખરેખર બનતું નથી !

પધારી એ બીજ ■ કે એના પર આપણે જાંથી શકીએ છીએ. પરંતુ આપણે તેા મુશ્કાર છીએ. મુશ્કારે તેા મારગે આગળને આગળ ધપી પ્રગતિ કરવાની હોય છે. સતં પોતે આપણને પ્રકાશમાં ચાલવાની સલાહ આપી છે, પ્રકાશમાં જીવવાની નહિ. હા, કોઈ એવો અવસર પણ આવી બપ પડેા ત્યારે થોડો વખત સુખન આદિની પણ આપસ્યકતા હોય છે, પરંતુ અતે તેા આપણે ‘ગિરસ્તર ઉઠાવો અને ચાલતા રહેા’ વાળી ધર્મધોષણા અનુસાર જ

વર્તવાનું છે. ત્યારે આપણે એ પ્રકાશથી સામર્થ્યવાન અને શક્તિશાળી બની જઈએ છીએ જેમાં જીવનની વિશ્વવાદિતાઓના મુકાબલેા કરવા આપણે આગળ વધતા રહીએ છીએ અને આ સમજણ પ્રાપ્ત કરતી વેળાએ જ આપણે આવનારી સધળી જ વાસ્તવિક કંલુષાઈઓના સ્વીકાર કરવા જોઈએ જેથી આપણે એ વિશ્વવાદિતાઓને પણ તેના મધ્યમ સ્વરૂપે અને અગ્રાવિથી જ પેળી-દેખી શકીએ.

એટલા માટે આપણે એ મહાસત્તા પ્રત્યે ભયરુક રહેવું જોઈએ ને આપણાં મારગની ક્ષાથી છે. એમ કરીએ તેા જીવનના સધળા વિદ્યા વચ્ચે પણ આપણે પસંદી અવસ્થ બતાવી શકીએ છીએ, પરંતુ રૂઢીની પધારી તેા નહિ. ને આપણે આપણાં માંસલા ચૈતન્ય સાથે શુદ્ધ થઈ જઈએ છીએ તેા આપણે કારેખમ જોશ વેદારી શકવા સમર્થ થઈ શકીએ છીએ. ઈસુ ખ્રિસ્ત આ મારગે જ આપણી સમક્ષ ચાલ્યા. એમણે માતાના ભોગરી અને સંસાર પર વિજય મેળવ્યો. એમણે એ શિખવ્યું કે આ રસ્તે કેમ ચાલવું. આ રસ્તે આપણે એકકુલ એકકુલ ચાલવાનું નથી પવિત્રતા આપણને હંમેશાં સુમ્માપ છે. આપણને પેલું જ્ઞાન આપશે.

પવિત્રતાઓ આપણને આ રસ્તે ચાલવાનું શિખવશે, પણ ચાલવાનું છે આપણે જાતે. કોઈપણ કડવો અનુભવ આપણને મારગરૂપ હોવો જોઈએ નહિ. આપણે આ સધળા ભોગને એ પ્રતીતિ સાથે હળવો રૂથ કરી શકીએ છીએ કે પવિત્ર આત્મા સદાય આપણી સંગાથે છે. જગવાનનું વચન આપણે

યાદ રાખવું નોઈએ કે ‘હું’ તને ક્યારે? પણ નહિ છોડું; તારો પરિત્યાગ નહિ કરું.’

એટલા સારુ સ્થિતિએને બદલાવવાની કોશિશ કરતો નહિ. હૃદય પરિવર્તનની ચક્રના રાખો. જનવાનની ઈચ્છા એમા પરિપૂર્ણ થાય છે. એ વંપૂર્ણ દરને જુએ છે જ્યાર આપણે તો એક અંશને જ નોઈએ છીએ. આપણે તો હજી દર્શનના પ્રવર્તના વાદમારણ છીએ, જેટલા આપણે જોએ ચઢીયું એટલું આપણું દર્શન પડાર—વિચળ થશે. જીવનમા એવાય રહસ્યો છે જે આપણે પૂરેપૂરા યથાર્થ તો ત્યારે જ સમજી શકીએ જ્યારે આપણે પરવર્તના સ્થિતિ પર પડેલીએ—ચેતનાની જાચાઈ પર પડેલીએ—ત્યારે આપણે અખિલાઈથી દેખી શકીશું. ત્યારે આપણે ‘ભગવાન મારી આખોમા હો, અને મારા દર્શનમા પણ એનો’ અનુભવ કરી શકીશું.

આપણે નાણીએ છીએ કે મુત્યુનો બાલક રૂપાકાર અમર નથી એ તો એક યંત્ર માત્ર છે જેના મારફતે જીવન અભિવ્યક્ત થાય છે. એ ‘હું’ છે. કાર્ડેટ અથવા ગેતન્ય અમર છે રૂપાકાર અમર નથી. આપણે ભગવાનની અભિવ્યક્તિ છીએ અને એટલે આપણે વ્યક્ત થવા માટે એક રૂપમા બધાસેવા છીએ. ભગવાને કહ્યું હતું : ‘અમે આમારી હયાતમા અનુભવે બનાવીએ’ નો એમણે પાતાની હયાત અથવા વિચારોને કેવળ પેતાના મનમા જ રાખ્યા હોત તો સર્જન થાત જ નહિ—તારા, નજીવ, વનસ્પતિ પશુ-જાત કશું હોત જ નહિ. પણ એમણે કહ્યું હતું ‘અમે બનાવીએ’ અને એમણે અભિવ્યક્ત કર્યું, અથવા તો પેતાના વિચારોને રૂપાર્પિત બધી, જેથી કરીને સ્પષ્ટિ પર કશું કાર્ય સમજન થઈ શકે. આપણે આપણી ચારોમેરની ધટનાએ નોઈએ. હાહવા મરે છે પણ જેને આપણે બારમસી છોડવા કહીએ છીએ તે નિયમ સમયે ફરી જગી નીકળે છે. ‘જૂમિ પર પડે અને મરી જાયો’ અને એ રીતે નવા છોડને જન્મ દો જે પેતાના રૂઢ-ફળ સથે જઈ પામે, ૩૫ સાથ પરિવર્તનશીલ હોય છે કારણ કે એ અભિવ્યક્તનું

સાધન માત્ર છે તથા જીવિ અને વિકાસનું સાધન માત્ર છે. આપણે ‘જૂમિ પર પડતા અને મરી જતા’ પેલા બીજની પેઠે કમલ-ભગવાનના ચેતન સતાનની રૂપે વધીશું—જેમ પ્રમુ ઈશુ પણ વધ્યા હતા; પરંતુ આ જે વિકાસ થશે તે આત્મિક વિકાસ થશે તથા રૂપની સાથે શું ઘટિત થાય છે એ વિષયની ચિંતા કરવી આપણને આવશ્યક નથી. એ યથા સમયે હ્રુપ્ત થઈ જશે અને પછી નવા રૂપ પ્રગટ થશે. કઈ હમરે આ બને છે તેની સાથે આપણને નિસંપત નથી—‘કેવળ પરમાત્મા જ સમય અને અનુભવોની વાત જાણે છે.’

અને એ વાનની ખાતો છે કે જે કાર્ડે પણ આપણા જીવનમા બને છે તે સારાસારુ જ થતું હોય છે. આપણે જ્યારે જિઝા પાણીમાથી પસાર થઈ રહ્યા હોઈએ કે પર્વત પ્રાટીનું ચઢાણ ચઢતાં હોઈએ ત્યારે આ વાન કળત નથી કરતા, પરંતુ જ્યારે આપણે ઉપર પડેલી જઈએ છીએ અને પાછું વળીને નોઈએ છીએ ત્યારે આપણે એ અનુભવોનો વિચાર કરીએ છીએ. એ અનુભવ સાથે જ દિક્ષુ-પ્રક નિરસ્યો હોય છે, આપણી આત્મિક ભગવતતાનું કારણ એ અનુભવ જ હોય છે. એ અનુભવ આપણી જાત ભગવાનની સાથે રૂક્ત થવાની પગે પ્રાપ્ત થયો હતો. હરેક વસ્તુ માટે અમુક ચોક્કસ સમય નિશ્ચિત થયો હોય છે, જણે આપણને રૂપ આપ્યું છે એ મહાન ‘પ્રજ્ઞા’ આ નિશ્ચિત અને યોગ્ય સમય સારી પેઠે જણે છે. રૂપ પેતાના વેશ તજીને નવા વેશમાં નવા અનુભવો માટે આગળ વધી શકે એ માટે આ સઘનું નિશ્ચિત રાખ્યું હોય છે,

હા, પાર્થિવ આભસ આપણે તજી દઈએ છીએ. ચેતન્ય આપણને એ સઘના ભરનોમાં નવા વેશ સભ્ય કરી આપણે, બધા આપણે જઈ રહ્યા છીએ જીવનને અભિવ્યક્ત કરવા માટે આપણી પાસે સઘય એક રૂપ હોય છે પણ તે હરેક ભરનમાં ચેતન્યની હરેક સ્થિતિમાં વિભિન્ન હોય છે. ‘પુનરુત્થાન’ વેળાએ ઈશુ ખ્રિસ્તનું ‘ચોક્કસ’ કાર્ડે મિન્ન હતું, અને ત્યારે જ તો એમના સિધ્ધો એમને

એક માગણી શ્રીકૃષ્ણની

(વિનાબાહુ)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સાંદીપનિના આશ્રમમાં ગયા ત્યારે ૧૬ વર્ષના હતા. ત્યાં સુધી તેઓ ગોકુળમાં ગાયો ચરાવતા, બાળકોની સાથે નાચતા-ફટતા અને કંઈ આદિનું પણ તમામ કામ કરી ચૂક્યા હતા. પરંતુ વસુંદેવને થયું કે આટલો મોટો યયો છતાં કૃષ્ણ તો અભણ જ રહ્યો! એને વાંચવા-લખવાનું તો આવડતું નોંધ્યે. એટલા માટે તેમણે તેને સાંદીપનિના આશ્રમમાં મોકલ્યો.

ત્યાં છ મહિનાના ગાળામાં તેઓ એટલી બધી વિદ્યાઓમાં પારંગત થઈ ગયા કે સાદી પનિ પાત્રી ગયા, “આ તો જ્ઞાની-વિજ્ઞાની છે, એને હું વધુ તે શું શીખવવાનો હતો!” એટલે તેમણે કૃષ્ણને કહ્યું, “તું જગલમાં જઈને રસોઈને માટે લાકડાં ફાડી લાવ્યા કર.” કૃષ્ણ આ કામ સરસ રીતે કરતા રહ્યા. શુરુને પણ સઢા એમને માટે સંતોષ રહેતો.

ત્યારે કૃષ્ણની વિદ્યા સમાપ્ત થઈ અને તે ઘેર પાછા ફરવા લાગ્યા, ત્યારે શુરુએ કહ્યું, “વર માગો!” કૃષ્ણે જવાબ વાળ્યો, “તમે જ કંઈક આપી હો.” સાંદીપનિએ ફરી કહ્યું, “ના, મારી પ્રતિષ્ઠા ખાતર પણ કંઈક મળી હો.” કૃષ્ણે કહ્યું, “ઠીક, માતૃહત્તેન મોક્ષનમ.” એટલે કે મરતાં સુધી મને માતાના હાથનું લોજન મળે. એમણે બીજી કેઈ વર ન માગ્યો.

સાંદીપનિએ તેને વર આપી દીધા. ભગવાન કૃષ્ણ ૧૧૬૬ની ચાલ સુધી જીવ્યા અને તેમના મર્યા પછી જ એમની મા મરી.

ખીજ માગ મારી!

એથી જીલટું આજે તે બાળકોની શી વલે થતી હશે, જેમને ક્યારેય માના હાથનું લોજન ખાવાનું બાગ્ય સાંપડતું નથી! ક્યાંક હોટલમાં ખાય છે કે ક્યાંક લોજનાલપમાં. માના લોજનમાં બહુ ચોટી વિદ્યા છે. એમાં કેવળ ઘી અને રોટલી જ નથી હોતી, ગ્રેમ પણ હોય છે. એટલા માટે ભગવાને માતૃહત્તેન મોક્ષનમ એ વર માગ્યો. તોપણ એમણે એ નથી માગ્યું કે માતૃમુલ્લેન વિષ્ણનમ, એટલે કે માતાને મોટેથી શિક્ષણ મળે. એટલું જ માગવાનું એમણે મારે માટે બાકી રાખ્યું. એ બહુ જ મજબની વાત છે. માતૃમુલ્લેન વિષ્ણનમ અને માતૃહત્તેન મોક્ષનમ.

આજકાલના શિક્ષકો છોકરાઓને ખાલી બહાણે જ છે, પોતે તેમની લેળા કશું કામ નથી કરતા. આવા શિક્ષકો કશા કામના નથી. જો માતૃહત્તેન મોક્ષનમ અને માતૃમુલ્લેન વિષ્ણનમ આ બે વાત એકરૂપ થઈ જાય તો હિંદુસ્તાનની કલા એકદમ ખીલી જશે. આપણે દુનિયાને શીખવી શકીશું. ચારે તરફ જ્ઞાન ફેલાવી શકીશું. આપણા નેતાઓને પણ હું આજ સલાહ આપી રહ્યો છું.

જનની મહત્તો ટિકિટ ચોંટાડવામાં ઉપયોગ કરનારે જલ્લુત નોંધવું કે :

‘આ ટિકિટની પાછળ લગાડેલો ગુંદર યત્રની મહત્તી લગાડાયો હતો, એના ઉપર ટેલકાય લોકોના કેવા કેવા હાથ ફર્યા હશે! એમણે કેટલી સ્વચ્છતા બળવી હતી અને બહાર દેખાય પર ગુંદર ચૂકેલો હોય તો શું આપણી જનતા એનો સ્વચ્છ કરવા નતર બનીશું? જવાબ જો નામાં જ હોય તો આવી અસ્વચ્છતા શા માટે?’

“આપણે સાહિત્ય વારણે”

(લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ ભાવનગર;
પાંચ પુસ્તકોનો સંગ્રહ, રૂ. ૧૦)

લોક મિલાપ ટ્રસ્ટ તરફથી બહાર થયા
મુજબ પ્રથમ પાંચ પુસ્તકો પ્રકટ થઈ ચૂક્યાં
છે તે આ પ્રમાણે છે:

૧ જીવનનું પરાંલ . (શ્રી પ્રજ્ઞાસ ગાંધી)

૨ ન્હાનાલાલનાં કાવ્યો .. (સં. પાદક શ્રી નગીન-
દાસ પારેખ)

૩ ધૂમકેતુની વારતાઓ .. (સં. શ્રી અનંત
રાય રાવળ)

૪ ગિજુભાઈના લેખો .. (સં. શ્રી મૂળશંકર
ભટ્ટ)

૫ માનવીની ભવાઈ (શ્રી જનાલાલ પટેલ)
ન્હાનાલાલનાં કાવ્યો :

શ્રી નગીનદાસ પારેખ અહીં કવિશ્રીની
૫૩ કૃતિઓ રજૂ કરે છે, અને ૮૦ પાનાની
પુસ્તિકામાં ન્હાનાલાલને પ્રતિનિધિત્વ આપવા
સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે. ‘રત્ન’ ‘પુણ્ય’ના કાવ્ય
એ શીર્ષક નીચે કવિશ્રીનું દુર્લભ જીવનચરિત્ર
આપવા ઉપરાંત તેમના કાવ્યોની રસબાહી
અભીક્ષા કરી છે. ન્હાનાલાલે સાહિત્યના અનેક
પ્રકારો ખેડ્યા છે જેમાં ગીત, રાસ, ગઝલ,
અછાદસ કવિતા, નાટકો, ભિર્મિંગીતો, લઝ
ગીતો, નવલકથા ઉત્પાદનો સમાવેશ થાય છે.
આ સંપ્રદાયમાં કવિશ્રીને યશ કલગી. અપાને
છે તેમના ભિર્મિંગીતો જેના વિષે સંપાદકશ્રીના
શબ્દો મચોટ અર્થ આપે છે: “માવની કુમાર,
લાપાનું કર્ણમપુર જેવતાપોષક લાલિત્ય, અલ્પ
વિસ્તારને લીધે સ્પષ્ટતા ભિર્મિની એકાગ્રતા,

રચના સઘનતા, લલિત અને ભવ્ય ઉભય
પ્રતિની મોહક કલ્પનાનો વિલાસ, તાજા ગુજ-
રાતી સંગીતની મીઠાશ, માંદીથી સ્ફુરતી
મીઠી બંધના, અને આવી નાનુક રચનાઓમાં
પણ કવિશ્રીએ માનવીના સનાતન સ્થાયી જાવો
અને મોટા જીવન પ્રશ્નોને કરેલો કાવ્યરૂપથી
કવિ શ્રી ન્હાનાલાલનાં ધણાં ગીતોને ગુજરાતી
ભાષાની ઉત્તમ ગીત સમૃદ્ધિ કરાવે છે.”

ગિજુભાઈના લેખો :

સંપાદક શ્રી. મું. મો. ભટ્ટે અહીં ૬૧
પાનામાં સ્વ. ગિજુભાઈને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન
કર્તા છે. ગિજુભાઈ જેવો બાળકપ્રેમી ગુજ-
રાતને બીજો મળ્યો નથી. તેઓ સૌ પ્રથમ
બાળકોના વક્રીલ તરીકે ગુજરાતને મળ્યા. બાળ-
કને સમજવાની જે દૃષ્ટિ ગિજુભાઈમાં હતી
તેમજ બાળકો અને તેમની ટેવોનું નિરીક્ષણ
કરવાની જે અદ્ભુત શક્તિ તેમનામાં હતી તે
કારણે તેમના જીવનનો અભિગમ બાળકમાંજ
કેન્દ્રિત થયો. ગિજુભાઈ એ દૃષ્ટિએ સાહિત્ય
કાર નથી જે દૃષ્ટિએ વિવેચક સાહિત્યને મૂલ્ય
છે. તેમ છતાં તેમના જેવું સમૃદ્ધ, સફળ અને
મત્વશીલ બાલસાહિત્ય બીજા કોઈએ આપ્યું
નથી. બાલસાહિત્ય લખવું કેટલું અઘરું
છે તેનો ખ્યાલ બે જણને જ આવી શકે :
એક શિક્ષકને કે જેનો નાતો બાળકો સાથે
સંલગ્ન છે અને બીજો લલિત સાહિત્યના સર્જ-
કને જેણે કદી બાલસાહિત્ય લખ્યું નથી.
ગિજુભાઈના શિક્ષણ વિષયક ૩ પુસ્તકોમાંથી
અહીં ચૂંટી ચૂંટીને નવનીત મૂકેલું છે તે માખાપ,
શિક્ષકો શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓ તેમજ માનસશાસ્ત્ર-
જ્ઞો સહુ કોણને માટે દિશા ચીંધનારૂં બની
રહે છે. ગમે તે પાનું ઉઘાટો અને વાંચવા

મોટા-કોઇ મહેલગાહે નીકળ્યા હો અને ક્ષણે ક્ષણે નવું બાણવા-જોવા મળે તેવો આનંદ આ પુસ્તકના વાચનથી મળી રહે છે. બાલશિક્ષણના ક્ષેત્રે ગિરુલાઇ બંધકાનું પ્રદાન મર્વ પ્રથમ હોવાથી સાહિત્યને ઐતિહાસિક સંદર્ભ સાધવા ગિરુલાઇના સાહિત્યનો અભ્યાસ જરૂરી છે. ધૂમકેતુની વારતાઓ .

શ્રી ધૂમકેતુની નવલિકાઓ ૨૪ સંશ્લેષામાં મળીને પાચસો જેટલી યવા જાય છે. વિદ્વાન મેપાદક શ્રી અનંતરાય રાવળે અહીં ૧૭ વારતાઓ રજૂ કરી છે જેમાં 'પોસ્ટ ઓફિસ' અને 'કોચાદાદા' અચૂક હોવાની અહીં મુખ્યત્વે ઉદાત્ત સ્ત્રી અસ્તિત્વને કેન્દ્રિત કરતી વારતાઓ 'ભીરાણી', 'તિલકા', 'ગિદ્દ', 'અદસ્ય સત્તા', 'લખમી', 'આસુની મૂર્તિ', 'આનંદરાત્રિ' રજૂ થઇ છે આ બધી જ વાર્તાઓ નારીહથ ની વિવિધતા સુદર રીતે રજૂ કરે છે 'સરચૂ નદીને કિનારે'માં ધરમા અને કુટુંબમાં બાળ કની કેવી ઉપેક્ષા થતી હોય છે તેનો કંટાળાસભર હેવાલ આપી જાય છે, હજીની સીલીમાં લખા

એલી બે વાર્તાઓ 'એક દુઃખી મુન્નાફરી' અને 'હતા ત્યા ને ત્યાં' શ્રી ધૂમકેતુની વિનોદવૃત્તિની ઘોતક હોવાથી લગભગ અથા ૪ મંશ્લેષામાં સ્થાન પામે છે અને તેનું ખીન્નું કારણ એ છે કે તેમની જ ખીર-કૃતિઓની બહુલતામાં આવી વાર્તાઓ અવસરમય છે. 'વિનિપાતને' આ સંશ્લેષામાં સ્થાન ન મળ્યું હોત તો એટલી ઉચ્ચ રીતે જતા હીરાધર શિશ્વીની આ વાત કલાની રુચિને લાગેવળે છે ત્યાં મુધી જગતની સર્વોત્તમ માહેની એક છે-જેવી રીતે 'પોસ્ટ ઓફિસ' અને 'કોચાદાદા' 'દુઃશોમિ' ની દૃષ્ટિએ બની રહે છે તેમ એક દરે સ પા દકની ચુટણી સ તોપજનક બની છે.

નવલિકા ક્ષેત્રનુ આને વિપુલ ખેડાણ થાય છે અને માત્ર બહોળો ફાલ જિતરી રહ્યો છે ત્યારે સ્થાયી કે ચિરંજીવ અસર મૂકી જાય એવા વસ્તુવિધાન, શૈલી કે પ્રકાર માટેની શોધ વિવચકાઓ આતુ રાખી છે, તેમજ જે સુદો શ્રી બ્યોતિષ જાનીએ નવલિકા માટે ઉઠા-યો છે તે જોતા આવ નવલિકાકાર ધૂમકેતુનુ સ્થાન અવિનશ્વ રહે છે

સ્ટ્રી અને પુરુષ

અનેક વર્ષોના સાહન્ય પછી એક વખત સ્ટ્રી અને પુરુષ વચ્ચે શક્ય સ્ત્રી, 'હું' શા માટે પુરુષની તબેદારી સ્વીકારુ ?' પુરુષને થયુ, 'મારે શા માટે સ્ત્રીની આટલી કાળજી રાખવી ?' જનને થયુ કે એકામી પાતાની પ્રગતિમાં અવરોધક છે

અને તેઓ રસાઈ ગયા

થયુ વખતથી અકાશમાં ઉડયન કરનાર પત્ર અને પથ્ર એક વાર થયુ, 'મારે આ દોરની તબેદારી શી ? શા માટે એ મને ઈજ્જા મુજબ જગત રોચે ન પહેચ્યા હે ? શા માટે સ્વેચ્છિકાર કરવા ન આપે ? શા માટે એ મને જકેડી રાખે ? આ ન સહેવાય એવા આચકા શા માટે મારે ? શા માટે મારી પ્રગતિની-ઉચ્ચ ઉડેનની આડે આવે ?'

દોરને લાગ્યું, 'મારે શા માટે હમેશ આ પત્ર અને પથ્રાઈ કરીને જ વિદરવુ હે ? શા માટે હું મારી ઈજ્જા પ્રમાણે ન કરી શકુ ? શા માટે મારે આટલી મહેનત કરી આ પત્ર અને જોયે ચડાવવો ? મારી પ્રગતિને એ જ મોટામાં મોટા અવરોધક છે.'

જનને એ એકમીઓના સાથ હાડયો.

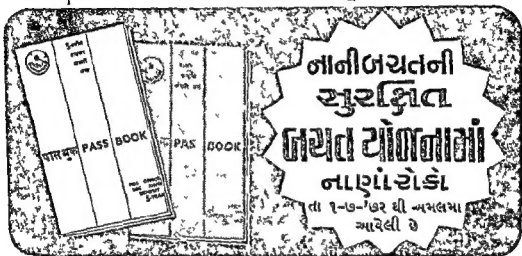
પત્ર અને હવે તો જગત વૈત જ ઊંચુ લાગ્યું. પથ્ર આ શુ ? કોઈ તૂટી પડેલા વિમાન માફક પત્ર પડયો-સરોવરના સ્વરૂપ પાણી ઉપર.

પત્ર અને સાથ હાડયા નાદ દોરને પથ્ર અત્યંત આનંદ થયો. હવેથી પોતાનાથી મનમાની રીતે હરીફરી શકાય છે ખરું એમ એને થયું. પ્રગતિ એને હાથવેત્તામાં જ લગી ત્યા તો આવી તા રહેતા મુંઝામાં એ ગૂંચવાઈ ગયો.

આ અને પુરુષે આ જોયુ અને તેઓ ચિચાઈ ગયા.

—ઉપરાજ ૨. શાહ.

પાસપોર્ટ ડી.પી. ઇન્કમાં ના
 પાંચવર્ષીય સંચયીમુદતી થાપણો
 (સી ટી ડી) અને આવર્તક થાપણો
 (રીકરીંગ ડીપોઝીટ્સ) ના
 નાના બચતકારોના હિતાર્થે

સારું વ્યાજ અને સચ્ચ લાભો ઉપરાંત વીમા જેવા લાભો પણ મેળવો

આ યોજના પ્રમાણે એક વ્યક્તિને ખાતુ
 ધરાયતા સંકલ્પકાર અથવા સંયુક્તખાતાની
 બાબતમાં હયાત સંકલ્પકાર તારીખ ૧લી
 જુલાઈ ૧૯૭૨ ના રોજ અથવા ત્યારબાદ
 મુખ્ય પામે અને ત્યાં સુધીના જો તેઓએ
 બે વર્ષ સુધીના (પણ મુદત પાકે ત્યાં સુધી
 નહીં તેવા) માસિક હપ્તાઓ દરેક મહિને
 બચાવે હોય તો અન્યુક રકમોને આધીન રહીને
 તેમને પુરી નુસ્તે લેવાની થતી રકમ
 આપવામાં આવશે આ લાભ તા ૧-૭-૭૨
 અગાઉ ખોલેલા આવા ખાતાઓમાં હરે પણ આપવામાં આવશે.

૧૬ નિ.ત.આરે) નાની રકમ અથવા રાશીના મતલબ યોજનાની રૂબેરૂબ
 ૧ ની ૧

સંધ્યા

સર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

પ્રતિષ્ઠા એકસચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇન ૧૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્સ સ્થાન

રેલ્વે સ્ટેશન, બગાહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(આમ KANORIA)

ગ્રાહક બંધુઓને

• ઘણાખરા ગ્રાહકોનું લવાજમ એપ્રિલ ૧૯૭૨થી માર્ચ ૧૯૭૩ સુધીનું હતું. આપને બધા મળીને કુલ બાર અંકો મળી ગયા હશે.

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા આઠ મનીઓડરથી વૈષ્ણવજન કાર્યાલય ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટને સરનામે એપ્રિલની દસ તારીખ સુધીમાં મોકલી આપ્યો જેથી અંક મોકલવાનું ચાલુ રાખી શકાય.

કેટલાક ગ્રાહક મિત્રોએ ગયા વર્ષનું લવાજમ પણ લખું નથી તેઓ જે વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા સોળ મોકલી આપ્યો તો આભારી થયું.

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર મનીઓડરથી અથવા ચેકથી લવાજમ મોકલી આપવા વિનંતી છે. વી. પી. યી વધુ ખર્ચ થાય છે એટલે મ એાથી લવાજમ મોકલવાની નહુ કાળજી રાખે એવી ફરી વિનંતી છે

આશા રાખીએ છીએ આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહી, પુરો તકકાર આપશો.

—લ'પાદક

• 'વૈષ્ણવજન' માસિકની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગેનું નિવેદન

૧. પ્રસિદ્ધસ્થાન : વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, યાજ્ઞિક રોડ, રેઈસકોર્સ રાજકોટ

૨. પ્રનિદ્ર ગણો : માસિક

૩. જ : ૬ : મુદ્રક, પ્રકાશક, તથા માલિકનું નામ : ધીરેન ગાંધી

રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

નવનામું : ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

૪ તપાદક : નવીન ગાંધી

રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

નવનામું : ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨.

હું ધીરેન ગાંધી આથી બહાર કોરું છું કે ઉપર જણાવેલી હકીકતો મારી સમજ અને માન્યતા મુજબ સાચી છે.

તા. ૨૮-૨-૭૩

પ્રકાશકની નહી ધીરેન ગાંધી

સુદસ, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરેષ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરેષ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા હાતાલય સામે, રાજકોટ-૧